Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ф-31

Lwl
923

N 48

A 816

2012

N n. 207

№ 71.
№ 816
Դպրոց
2 տպ
923.
РА
27631

ՄԽԻԹԱՐԱՅ ԳՕՇԻ

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ

ԲՐԻՒԵԼՈՒՆԵԱՆՔ ՀՆՏԶՈՑՈՒԹԻՒՆՔ ՀԱՆԴԵՐՁ ԹԱՆՕՓՈՒԹԵԱՄԲՔ

ՎԱՐՉԱՊԵՏԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ
ՄԻԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑ ՎԱՆՔԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՂՋԻՔԻՆ ՎԱՆՈՒՑ

ЛАЗАРЕВСКІЙ ИНСТИТУТЪ
УЧЕНИЧЕСКАЯ БИБЛІОТЕКА
ВОСТОЧНЫХЪ ЯЗЫКОВЪ

Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ԿԷԹՈՒՂԻԿԷ ԷՋՄԻԱԾՆԻ

1880—Ռ·ՅԼ·

01 MAR 2018

ՀՐԱՄԱՆԱՒ

Տ· Տ· ԳԼՈՒՐԶԱՑ Գ·

ՎԵՀԱՓԱՌ ՒՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՑՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՑՆ ՀԱՑՈՑ.

Հայաստանի Ազգային Գրադարան

(1482-98)

923-2012

Ա 918

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ[1]

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՂԻ

Իւրաքանչիւր ազգի ընդհանուր մտաւոր զարգացման պէտք մասնակից մին է և նորա իրաւաբանական զարգացումն։ Սա գործնական է նոյն ազգի մտաւորական, բարոյական, կրօնական և քաղաքական զարգացման հետ. որքան բարձր է և ընդարձակ ազգի ընդհանուր զարգացումն, նոյնքան համեմատաբար լիակատար է և նորա իրաւաբանական զարգացումն։ Փոխադարձաբար՝ և ինքն իրաւաբանական զարգացումն ունի իւր կողմից մեծ ներգործութիւն և շատ նպաստում ազգի ընդհանուր զարգացման, պետութեան կանոնաւոր և նպատակայարմար կազմակերպութեան, և մանաւանդ նորա օրէնսդրական գործունէութեան։

Բայց միւս կողմից մանաւանդ սակաւ չէ, այլ և մեծ է նոյն իսկ պետական կանոնաւոր օրէնսդրութեան ազդեցութիւնը ազգային իրաւաբանական բազմակողմանի զարգացման վերայ։ Եթէ պետութեան օրէնքները խնամատար են և համապատասխան ազգի պէտքներին, եթէ ղեկ վերաքննվում են և փոփոխվում համաձայն հանգամանքներին և ժամանակի պահանջման,—ազգի իրաւաբանական զարգացումն կատարվում կանոնաւոր կերպով և հետզհետէ առնի բարձրանում և ընդարձակվում։ Եւ փոխադարձաբար՝ երբ բարձր է և լայն ազգի իրաւաբանական զարգացումն, նա կարող է խնդրել կերպով և մեծ օգտով վայելել ազատամիտ օրէնքներ, առնել ընդարձակ ինքնավարութիւն, և իւր կեանքի նոր երևոյթների հետ միասին նա պահանջում և նոր օրէնքներ։

Ազգի իրաւաբանական զարգացման վերայ և հետևաբար պետական օրէնսդրութեան վերայ մեծ ներգործութիւն ունին մանաւանդ հետևեալ պայմանները։

---

1 Տես Ճառաբանութիւնք ազատից առաջ ՓՈՐՁ ամսագրի մէջ, Տփղիս· 1879· № № VI· VII–VIII և IX.

1. Տիզարձակութիւն։ Երէկ երկիրը, օրինակ, տափարակ է, գաշտային է և յարմար երկրագործութեան համար — զարգանում և ծաղկում բնակիչների մէջ առաւելապէս երկրագործութիւնը և առ հասարակ շինական-անտեսութիւնը, որով և պետութեան օրէնքները վերաբերվում առաւելապէս այդ մասին։ Երէկ երկիրը լեռնոտ է — ծաղկում խաշնարածութիւն, քարահատութիւն, հանքահանութիւն, և այլն։ Երէկ ծովեզրեայ է կամ ունի ծովակներ, մեծ մեծ լճեր և լայն ու երկար գետեր — ծաղկում ծովազնացութիւն, արտաքին և ներքին ջրային վաճառականութիւն, ձկնորսութիւն, և այլն։ Երէկ պատած է անհաղիստ և թշնամի ղրացիներով և ազգը սոխրուած է վարել յաճախ պատերազմներ — նորա մէջ զարգանում պատերազմական ոգի, զէնքի գործածութեան վարժութիւն, վատահութիւն, և այլն։ Եւ այսպէս տեղաբնակութիւնը ունի և այլ շատ տեսակ հեւուանքներ. ուստի և քան այնմ զարգանում զուգընթացաբար պետական օրէնսդրութեան այս կամ այն ձիւղը առաւելապէս՝ համապատասխանաբար երկրի պահանջման։

2. Վարչական դասակարգութիւն։ Երէկ ազգի քաղաքական կազմակերպութիւնը, կամ որ նոյն է՝ պետական վարչութիւնը միապետական է — ժողովուրդը սովորում հնազանդել իշխանութեան և նորանից է սպասում իրրև իւր բարերարից՝ ամէնայն բան, իւր բոլոր բարեկեցութիւնը, և այլն։ Երէկ վարչական եղանակը ազնուական — հասարակապետական է — միայն բարձրագոյն դասակարգը, այսինքն՝ իշխանները և ազնուականները ժողովուրդն իւրեանց ձեռքի մէջ բոլոր իրաւունքները և արտօնութիւնները, իսկ սորին դասակարգը՝ աշխատաւոր ժողովուրդը կրում մեծամեծ զրկանքներ և հարստահարութիւններ։ Երէկ ժողովրդական — հասարակապետական է — ժողովուրդը վայելում համեմատաբար աւելի ազատութիւն և ինքնավարութիւն։ Եւ այլն։ Եւ քան այնմ զարգանում զուգընթացաբար և համապատասխանաբար պետական օրէնսդրութեան այս կամ այն ձիւղը աւելի ընդարձակ սահմաններով։

3. Կրօնք։ Կրթասիրութիւնը, մանկավարժութիւնը և հետաքրքրութիւնը բոլորովին տարբեր աղգութիւն ունին ազգի ընդհանուր զարգացման վերայ։ Կրթասիրութիւնը բարձրանալով

բարոյականութիւնը՝ զարգացնում ժողովրդի մէջ ճշմարտասիրութիւն, արդարամտութիւն, պարապաճանաչութիւն, մարդասիրութիւն, վեհանձնութիւն, համբերողութիւն, այսինքն՝ ներքազմութիւն դէպի այլ կրօնները, և շատ նպաստում լուսաւորութեան տարածման և բարեկամական հաղորդակցութիւնները հաստատելուն միևնոյն պետութեան այլ և այլ ցեղերի մէջ, որպէս և զանազան պետութիւնների (ազգերի) մէջ։ Մտածմտականութիւնը զարգացնում ժողովրդի մէջ հանճարեղ յատկութիւններ և բաւական մեծ արգելք է լինում լուսաւորութեան տարածման։ Հնութիւնը զարգացնում ինդոլաշտութիւն և նախապաշարմունքներ։ Ժողովուրդը կուրբորէն և անպայման կերպով հնազանդում ձախատոգրին, անտարբեր է մնում և չէ կամենում քննել և հասկանալ իւր կեանքի երևոյթները, հետևաբար՝ նա զրկի է կարողութիւնից զարգանալ մտաւորապէս և վայելել ազատ օրէնքներ և ինքնավարութիւն։ Եւ ահա այս երեք տեսակ դիւտաբեր կրօնների անմիջական ազդեցութիւնը տարածվում և պրոշմվում նաև պետական օրէնսդրութեան վերայ։ Այդ ազդեցութիւնը մանաւանդ տեսիլ և մեծ է երբ կամ այս կամ այն կրօնը աներազատող է համարվում և կամ՝ պետական վարչութիւնը կրօնական է, թէ՛ կրօնապետական է, այսինքն՝ մարմնաւոր և հոգևոր իշխանութիւնը մի պետի ձեռքի մէջ է, որպիսին էր ասորը, որպիսի են մահմետականների սուլթանները, և այլն։

4. Լուսաւորութիւն։ Որքան բարձր է ազգի լուսաւորութիւնը և ընդհանուր կերպով տարածուած է նա ժողովրդի մէջ, այնքան բազմակողմանի են նորա (ազգի) կեանքի երևոյթները և պետութիւնը, այնքան աւելի ընդունակ է նա կշռադատել իւր գործունէութիւնը և վայելել լայն իրաւունքներ առաջ խնամատուն օրէնքներ։ Իսկ եթէ այդ լուսաւորութիւնը տակաւ է, եթէ ժողովուրդը ընկղմած է տգիտութեան մէջ, նա չէ կարող օգտաւէտ կերպով վայելել ինքնավարութիւնը և կարօտ է պետական վարչութեան բարձրագոյն խնամակալութեան։ Եւ այլն այսպէս։ Եւ քան այնմ զարգանում զուգընթացաբար պետական օրէնսդրութեան կամ ինքնավարական, կամ կառավարչական մասնիկը։

Եւ ահա այս և այլ նման այլ նշանաւոր պայմաններից կախում ունի ազգի իրաւարանական զարգացման այս կամ այն աս-

սակ ու զղու թիւնը, որը իւր կողմից նոյնպէս մեծ ազդեցութիւն ունի պետական օրէնսդրութեան այս կամ այն ձիւղի զարգացման վերայ։

Միւս կողմից՝ և ինքն պետական օրէնսդրութիւնը, ինչպէս ասացինք, փոխադարձաբար մեծ ազդեցութիւն ունի ազգի այս կամ այն տեսակ զարգացման և ուղղութեան վրայ։ Ա յսպէս, օրինակ, պետական օրէնսդրութիւնը կարող է զարգացնել արուեստական կերպով —ձնշելով կամ առանց ուշադրութեան թողնելով միւս կողմերը—կամ երկրագործութիւն և առ հասարակ չինական—առևտուրթիւն, կամ վաճառականութիւն, կամ ծովագնացութիւն, կամ գինուորականութիւն, և այլն։ Նա կարող է կամ ձնշել ժողովրդի ազատ զարգացումն՝ տալով միայն մի կամ քանի մի դասակարգերին աւելի ընդարձակ իրաւունքներ և արտօնութիւններ, կամ բոլոր ժողովրդի մէջ զարգացնել ինքնավարութիւն, քաղաքական գործունէութիւն և ազգասիրութիւն։ Նա կարող է կամ աւելի և աւելի ծաղկեցնել և ծաւալել լուսաւորութիւնը, և կամ ընդհակառակն խոչընդոտ և արգելք լինել նորան։ Նա կարող է զարգացնել ժողովրդի մէջ կամ կրօնական ազատութիւն, կամ անպայմանութիւն, կամ կրօնամոլութիւն։ Եւ այն այսպէս, տեսնելով թէ պետական օրէնսդրութեան որ մասն է աւելի մշակած և ընդարձակած։ Եւ յիրաւի՝ եթէ Ալիւդրոսի օրէնսդրութիւնը չզարգացներ Ապարատացիների մէջ զարմանալի քաջասրտութիւն և պատերազմական ոգի, ասելով թէ Ապարտայի պարիսպը իւր քաղաքացիներն են, փոքրիկ Լակեդէմոնը (Ապարտա) չէր կարող առանալ այնպիսի մեծ քաղաքական նշանակութիւն։ Եթէ Մոզոնի օրէնսդրութիւնը չմղեր ահեղ նացի մանուկների կրթութեան և ուսման մէջ կրաժշտութիւն, կրթնդողութիւն, նկարչութիւն, և առ հասարակ աւելի բարձր մտաւոր զարգացումն քանէ մարմնաւոր (ֆիզիքական), որպէս էր Ապարտայում, փոքրիկ Աթենքի մէջ չէին կարող ծաղկել այնպիսի հինարուեստ վանմութեամբ և կատարելութեամբ բանաստեղծութիւնը, ճարտասպետութիւնը և բոլոր գեղարուեստները։ Եթէ հռովմէական իրաւաբանութիւնը և օրէնքները, որը հասան իւրեանց զարգացման այնպիսի բարձր կէտին, իսկզբանէ լիակատար և հաւասար իրաւունքներ տային ոչ թէ միայն Հռովմի բուն բնակիչներին կամ քաղաքացիներին, այլ և բոլոր գաւառների բնակիչներին, բոլոր նաւա-

ձած ազգերին, և չանարգէին նոցա այնպիսի անտանելի խորութիւնով և բարբարոս անուշով, այդ ազգերը դուցէ չցոյց տային այնպիսի տակտութիւն դէպի Հռովմը և չաշխատէին օր առաջ զատուել նորա թունաւոր իշխանութիւնից, որով այնպէս շուտ չէր կորճանում այդ հզօր պետութիւնը, որոյ անդամ հնաքերը չկան այժմ։ Եթէ Անգլիայի օրէնքները չտային այնպիսի մեծ ազատութիւն վաճառականութեան, այժմ անգլիական վաճառականութիւնը սիրած չէր լինի երկրագնդի բոլոր ծովերին և ովկիանոսներին և այնպէս չէր հարստանայ ամբողջ ազգը։ Եւ ի՞նչ հարկաւորէ թուել այստեղ մի առ մի այն անթիւ և անհամար օրինակները, որք ապացուցանում են թէ արդարև մի օրէնսդրութիւնը կարող է բոլորովին կերպարանափոխել մի ազգի ընդհանուր վիճակը։

Ահա այս է պատճառը որ՝ բոլոր հին և նոր քաղաքակիրթ պետութիւնների բարեմիտ դիւանագործները աշխատել են միշտ տալ իւրեանց ազգին խնամատուն, կեանքի պետքերին և ժամանակի պահանջներին համապատասխանող օրէնքներ։ Ջանացել են միշտ բարձրացնել և ընդարձակել նորա իրաւաբանական զարգացումն, ձգտել են միշտ մշակել և ծաղկեցնել իրաւաբանական դիտութեան բազմաթիւ ճիւղերը։ Եւ թէպետ մի ժամանակ հռովմէական իրաւաբանութիւնը զարմացնում դիտնականների միտքը իւր բազմակողմանի և կանոնաւոր զարգացմամբ, բայց այժմ Եւրոպայի լուսաւորեալ ազգերի իրաւաբանութիւնը անհամեմատ գերազանց է նորանից։ Ձարմացութիւն չի լինի ասել որ՝ այժմ սակաւ գիտութիւններ կան այնպես լաւ մշակուած և կատարելագործուած, ինչպէս իրաւաբանական գիտութիւնը և մանաւանդ նորա մի քանի մասները, սակաւ գիտութիւններ ունին այնպիսի ընդարձակ և հարուստ մասնաղրութիւն, որպիսի ունին իրաւաբանութիւնը և մանաւանդ նորա մի քանի ճիւղերը։ Եւրոպայի բոլոր համալսարանների մէջ կան առանձին իրաւաբանական բաժիններ, ուր ուսուցանում են իրաւաբանութեան բազմաթիւ ճիւղեր։ Շատ երկրներում կան նոյն նպատակով նաև առանձին բարձրագոյն մասնագիտական ուսումնարաններ։

Եւ որովհետև մի ազգի կեանքի քաղաքական, ընտանեկան և այլ տեսակ կողմերը կարելի է յաջողութեամբ բացատրել նորա օրէնքների յատկութիւններով, ուստի եւրոպական գիտութիւնը ա-

առանձին իմն հետաքրքրութեամբ և մանրակրկիտ հետազօտութեամբ ուսումնասիրուէ ոչ միայն նոր ազգերի, այլ և հին՝ մեռած և կիսամեռ՝ ազգերի օրէնսդրութիւնը և իրաւաբանական զարգացումն։ Մանաւանդ մանրամասնաբար և հիմնաւոր կերպով քննուած են այժմ հռոմէական օրէնքները, վասն զի զնոսա որպէս նոցա վերայ հիմնուած են նոր ռոմանական ազգերի, օրինակ Իտալացիների, Ֆրանսիացիների, ևլն. օրէնսդրութիւնները։ Նոյն հռոմէական օրէնսդրութեան և իրաւաբանութեան հետքերը նշմարւում են նաև գերմանական, մինչև անգամ սլաւենական արմատներից գոյացած ազգերի օրէնսդրութեան մէջ, որովհետև ևս դեռ, մանաւանդ գերմանական ցեղերը, սերտ յարաբերութիւններ ունէին Հռոմայեցիների հետ և սկզբներում բաւականին ենթարկուեցան նոցա բարոյական, քաղաքական և լուսաւորութեան ազդեցութեան։ Իսկ յունական ազգերի և մանաւանդ բիւզանդական իրաւաբանութիւնը և օրէնսդրութիւնը, թէ մինչև Յուստինիանոսը և թէ յետոյ մինչև կայսրութեան անկումն, զրեթէ կիսով չափ պարունակուէին իւրեանց մէջ հռոմէական իրաւաբանութեան և օրէնսդրութեան խոշոր և գլխաւոր մասները, իսկ Յուստինիանոսի օրէնսդրութիւնը գլխովին հռոմէական է։

Բայց ախտա որ՝ եւրոպական գիտութիւնը դեռ ևս սակաւ է ուսումնասիրել և քննել ասիական ազգերի իրաւաբանութիւնը և օրէնսդրութիւնը, թէպետև չէ թողել դոցա բոլորովին առանց ուշադրութեան, որպէս և նոյն ազգերի կեանքի միւս կողմերը։ Ա՛յսպէս, օրինակ, մեր լեզուն, մասնագրութիւնը, պատմութիւնը, եկեղեցին, և այլն, գրաւած են իւրեանց վերայ, մանաւանդ ներկայ դարուս սկիզբներից ի վեր, եւրոպացի գիտնականների ուշադրութիւնը, բայց նոքա գեռևս հասարեա ոչ մի խօսք չեն ասել հայկական իրաւաբանութեան և օրէնսդրութեան վերայ, հայոց ազգի հին իրաւաբանական զարգացման վերայ, և այլն։ Եւ որ առաւել ևս զարմանալին է և միանգամայն ցաւալին—նոյն իսկ հայ գիտնականները մինչև այսօր սակաւ են մտածել իւրեանց ազգային իրաւաբանութիւնը քննելու և իրաւաբանական ազգիւրները մշակելու վերայ, վասն որոյ մեր մասնագրութիւնը, ազգասիրի ինքն ըստ ինքեան, մանաւանդ աղքատ է իրաւաբանական շարադրութիւններով։

Տարաբախտաբար՝ մեր ազգասութիւնը մեզ տեսնում ենք մեր հին մատենագրութեան մէջ, և այս կողմից սա զրեթէ մի բացատութիւն է կազմում հին ազգերի մատենագրութիւնների դասակարգում։ Պատմական անցքերը միշտ արգելք էին լինում հայոց ազգի բարոյական, մտաւորական և քաղաքական կանոնաւոր զարգացման։ Մեր պետական բազմադարեան ալեհածեալ կեանքը անցաւ զրեթէ ապարդիւն անընդհատ և անհատասար պատերազմների մէջ հզօր ազգերի և ասիական վայրենաբարոյ ազգերի հետ։ Հայաստանի բոլոր ժողովուրդը սակաւած էր բաժանուել երկու գլխաւոր դասակարգ — զինուորականներ և երկրագործներ. առաջին դասակարգը աշխատութեամբ ապահովացնել հայրենիքի քաղաքական գոյութիւնը, իսկ երկրորդը — նոքա օրական պարենը. իսկ մէջին կամ երրորդ կոչուած դասակարգ՝ le tiers état զրեթէ բոլորովին չկար։ Երբ ժողովուրդը դասակարգի մի այդպիսի վիճակի մէջ գտնուու ընթացքում, նա չէր կարող ունենալ բարձրագոյն մտաւոր զարգացումն։ Օտար ազգերի լուսաւորութիւնը նոյնպես չէր կարողանում յաջողութեամբ մտնել Հայաստանի մէջ, որովհետև Պարսկաստանի, Յունաստանի, Հռոմի և ուրիշ հզօր պետութիւնների յարաբերութիւնները նոքա հետ զրեթէ միշտ թշնամական էին։ Այս պատճառով փիլիսոփայութիւնը, աստեղաբաշխութիւնը, թուաբանութիւնը, բժշկականութիւնը, որպէս և գիտարուեստները՝ քանդակագործութիւնը, երաժշտութիւնը ձայնասոր և գործիքասոր, նկարչութիւնը, քանդակագործութիւնը, ճարտարապետութիւնը, թատրոնը, և այլն, կամ բոլորովին չճաղկեցան Հայաստանի մէջ և կամ ճաղկեցան շատ նուազ կերպով, երբէք չհասնելով այն բարձր աստիճանին, որին հասան դոքա օրինակ Յունաստանում կամ Իտալիայում։ Հայոց ազգը հեթանոսութեան դարերում չմշակեց, չառեղծեց մինչև անգամ իւր սեփական մի ամիսոն զիցաբանութիւն կամ կրօնական վարդապետութիւն, այլ բաւականացաւ զուրկից նկատուա, օտար ազգերից փոխ առած կրօնով և չաստուածներով։ Նոյն իսկ մեր հին մատենագրութիւնը հեթանոսութեան դարերում և քրիստոնէութեան ժամանակ մինչև հինգերորդ դարը ունեցաւ շատ նուազ զարգացումն, իսկ յետոյ ճգնութեան փորը ի շատ միայն նոքա երկու ձիւղը — աստուածաբանու-

խիտը և պատմությունը։ Նա որ ուսյալ զբաղմունքին է մեր մտա-
ղազրության մեջ հին ժամերից սկսած մինչև մեր օրերը ամեն ջան-
քերից ավելի նպաստած է իրաբարանական գիտության։

Մի ազգ, որ դեռ գոյության սկզբնաղբյուրները կորչում են հնա-
դոյն ժամերու անհայտության մեջ, իսկ քաղաքական անկախու-
թյան վերջը հասնում է մինչև հեգնատաններորդ դարը, մի ազգ,
որ հաշվում է իր կյանքի օրերը տասնյակ և քսանյակ դարերով
և ժամանակակից է դրեթե բոլոր հին և նոր ազգերին, մի այդպիսի
ազգ պիտի անշուշտ ունենար իր իրաբարանական զարգացումն։
Այդպիսի խիտ երկարաև պատմական կյանքի մեջ, այն էս մի
կողմից՝ ունենալով անընդհատ, մերթ ընդմիջական և մերթ բարե-
կամական, հարաբերակցություններ համարյա բոլոր հին և նոր քա-
ղաքակիրթ ազգերի հետ, օրինակ՝ Ասորեստանցիների, Բաբելացիների, Պարսիկների, Հույների, Հռոմեացիների, Արաբացիների հետ, և
այլն, ու եվրոպական ազգերի հետ Միջնադարի թատա-
ոերության միջոցին և մանավանդ Խաչակիր պատերազմների ժա-
մանակ,—միշտ կողմից՝ սահպուած լինելով միշտ հոգալ իր ինք-
նապահպանության վերայ, հայոց ազգը իր սեփական փորձերից
և ուրիշ քաղաքակիրթ ազգերի օրինակներից պիտի ճշակէր մի
հատուկ պետական կազմակերպություն, կանոնաւոր կերպով զար-
գացած ամեն կողմից—դիւանագործական, քաղաքական, անտեսական, և
այլն։ Նա պիտք է նոյնպես ճշակէր հարուստ և բազմակողմանի
կերպով մի ամիսով դիտություն պետական իրաբարանության, նա
պիտք է ունենար մի ամբողջ շարք օրէնսդիր անձինքների, նա պիտք
է ունենար մի մեծ քանակություն օրէնքների և օրէնսդրական խմբ-
բագրությունների կամ ժողովածուների, նա պիտք է ծագկեցներ
ընդարձակ և հարուստ իրաբարանական մատենագրություն. մի
խոսքով՝ նորա բազմադարեան իրաբարանական կողմն պիտի զար-
գանար լայն և բազմակողմանի կերպով։

Բայց, ընդհակառակն, ինչ ենք տեսնում։ Չկայ Հայաստանի
մեջ կանոնաւոր նշանակ պետական կառավարության. Թագաւոր-
ները ըստ մեծ մասին թոյլ են և զուրկ կառավարչական ընդու-
նակություններից. երբեմն երկու և երեք ապստամբ Թագաւորներ
կամ պատերազմներ միանց դեմ՝ ոտնակոխ անելով իրանց

ընդհանուր հայրենիքը, և կամ իշխանները առանձին առանձին՝
բաժանելով ազգը և հայրենիքը. յաճախական գահընկեցություն-
ներ Թագաւորների, երբեմն ժառանգական և երբեմն անհատան եղա-
նակ գահակալության. երկարաև պարապություն գահի. անկումն
Թագաւորության երեք չորս անգամ. բացակայություն կանոնաւոր
և ժամական զօրքի. անհատան հարկահանության. անընդ-
հատ ապստամբություն նախարարների, և նոցա զինաւորած պա-
տերազմներ կամ միանց և կամ Թագաւորի դեմ, և այլն։ Այս
յատուկ ցեղը հայոց ազգի պետական կյանքի նորա բոլոր շարու-
նակության ժամանակ։

Ինչպես յայտնի է՝ Հայոց ազգը բախտացաւ զանազան ընդել և
նկատելա ցեղերից[2]։ Այդ ցեղերը զանազան ընթացքում փոքր ա-
փոքր խառնուեցան միանց հետ և գոյացրին մի ամբողջություն—
Հայոց ազգ, բայց այդ ամբողջությունը շատ երկար ժամանակ միայն
արտաքին էր, քաղաքական էր։ Եւ յերաւ թէպետ հնադոյն զա-
ներից սկսած Հայաստանի և Հայոց ազգի վերայ սկսեցին իշխել
ամէն իշխանները և ապա Թագաւորները, որոց գերագոյն պետական
իշխանությունը ճանաչուելին իւրեանց վերայ բոլոր ցեղերը, բայց
ներքին կեանքի մէջ այդ ցեղերից ամէն մէկը երկար ժամանակ պահ-
պանում իր զատուած, ինքնուրոյն գոյությունը գրեթէ իրրև մի
առանձին քաղաքական մասին։ Իւրաքանչիւր ցեղը ամփոփուած
նստած էր մի առանձին և բաւական ընդարձակ երկրի վերայ և կա-
ռավարվում իր ցեղապետներով. և մի այդպիսի անջատուած
դրության շատ նպաստում էր Հայաստանի աշխարհագրական դիր-
քը, բաժանուած բազմաթիւ լեռներով, որը ամեն տեղ բաւական
արգելքներ և դժուարացնում էր ցեղերի միաւորությունը։
Նեղապետները, որք յայոց նախարարներ կոչուեցան, շատ մեծ դեր
էին խաղում պետական ընդհանուր կառավարության մեջ, իսկ
իւրեանց նախարարության, այսինքն՝ կալուածքի կամ գաւառի մէջ
և իւրեանց ցեղի վերայ նոքա վարում էին գրեթէ անսահման իշխա-
նություն, վանն էր որպես պարզ երեւում է մեր պատմագրությունն-

2. Տե՛ս իմ յօդուածը Արարատի մէջ, 1872 թ., երես 197—205, 213—231, 512—519։

Ների մէջ ճնացած տեղեկութիւններից՝ նոքա ժողովուրդի հարկը, վարչական դասակարգերը, պահուելիք սեփական զօրքը, և այլն։ Այդ իրաւունքները և պարտաւորութիւնները հետզհետէ դնդձան ժառանգական և անցնում էին հօրից որդուն, բաժանելով շատ անգամ երկիրը աւելի մանր մասերի։ Նա այդ հզօր նախարարների քաղաքական կախումն երկրի ընդհանուր վարչակից (միահեծան իշխանութիւնից և յետոյ թագաւորներից) շատ լոյլ էր և արտաքին և արտայայտուելիս ղեկաւորական հետևեալ երեք պարտաւորութիւնն մէջ։

1. Իւրաքանչիւր նախարար պարտաւոր էր տալ թագաւորին հարկաւոր ժամանակ, օրինակ՝ պատերազմի միջոցին, զօրք որոշեալ քանակութեամբ, համապատասխանաբար իւր դաւառի բնակիչների թուին, պահել այդ զօրքը իւր հաշուով և եթէ կարիք էր՝ անձամբ կատարել զօրագլխի պաշտօնը։ Նա այդ առանձին զուարճերից կազմուում էր Հայաստանի ընդհանուր պետական զօրքը արտաքին թշնամու դէմ պատերազմ վարելու ժամանակ[3]։

2. Իւրաքանչիւր նախարար պարտաւոր էր վճարել արքունի գանձարանին որոշեալ հարկ[4]։

3. Իւրաքանչիւր նախարար պարտաւոր էր մասնակցել թագաւորին ընծաներ դահը բարձրանալու ժամանակ, և նորա ու նորա զաւակների հարսանիքի առիթով։

Իսկզբ այդ պարտաւորութիւնների զանազանութիւնը հանդիսանում էր ազատութիւն և քաղաքական մեծ յատկանիշ, և թագաւորները շատ անգամ զգուշով օտարականներին կատարել իւրեանց պարտաւորութիւնները[5]։

Երկրի մի այդպիսի քաղաքական դրութիւնը, որ շատ նպաստում էր պետութեան կազմակերպութեան և քայքայման, չէր կարող շարժել իւր վերայ կեդրոնական գերագոյն իշխանութեան

3. Եղիշէ (Թէոդոսիա, 1864 տարի), երես 112—113։ Խորենացի (Վենետիկ, 1843 տարի), եր. 231 և այլն։ Ճովհաննէս դամձրնեցի (Մոսկուա, 1853 տարի), եր. 93, 97, և այլն։

4. Թովմա Արծրունի, կ. Պոլիս, 1852, եր. 58։

5. Թովմա Արծրունի, եր. 510, 517, և այլն։ Նաև զուգ պատմագրութիւնների մէջ։

ուշադրութիւնը։ Նա ահա Վաղարշակ Ա. (150 թ. Քրիստոսից առաջ)՝ որից վեցն կարելի է համարել Տայկական թագաւորութեան փոքր ի շատէ կանոնաւոր կազմակերպութեան սկիզբը, իրրև օտար և զուրկից եկած թագաւոր՝ կամենալով ապահովացնել հաստատ արքայական գահը իւր և իւր սերունդի համար, իսկոյն իւր բոլոր ուշադրութիւնը ժողովից նախարարական իրաւունքի վերայ։ Նա հարկաւոր համարից որքան կարելի է թիւը պակասցնել և աշխոյժնել այդ հզօր և զրկել անկախ իշխանների զօրութիւնը և իրաւունքները և ընդհակառակն հզօրացնել կեդրոնական վարչութեան զօրութիւնը և իշխանութիւնը։ Այդ նպատակով ձիշտ պատմական տեղեկութիւններ ժողովելով նախարարական տների մասին՝ Վաղարշակ թագաւորը իսկոյն ձեռք զարկեց պետական կառավարութեան արմատական կերպարանափոխութեան։ Օգտուելով քօղարկելով նախարարների աչքից իւր իսկական նպատակը, որպէս զի ապստամբութեան կամ ընդդիմութեան չզոյց տան, նա տարածեց իւր բարեփոխութիւնները (ռէֆօրմները) պետական կառավարութեան բոլոր ճիւղերի վերայ — զինուորական, բարեկարգական կամ ոստիկանական, տնտեսական, դատաստանական և այլն։ Նա ձգտութեամբ որոշեց նախարարների իրաւունքները և պարտաւորութիւնները, որպէս և նոցա կալուածքների սահմանները։ Նա հաստատեց զանազան տեսակ պատուական կոչ ու կանոններ, և այս բոլորից աւելի ստորադրեց նախարարները արքունի գանազան ծառայութիւններին։ Երբ կարծեց որ ղեկաւորն է նա հաստատել նոր նախարարութիւններ, շատ մեծ մասին անուշան ցեղերից կամ անձնիցից, համարեա առանց կղերի և իրաւունքների, յանձնելով նոցա հնչին և տարբ պաշտօններ, օրինակ՝ պահպանել և կառավարել թագաւորի մատաններըն, հանդոյնները (որտորութեան հաւբ), սպասաւորներին, տանջանքները և այլն[6], շատացնելով իւր կուսակիցները, ինչպէս Ընդհանրապէս թագաւորները անում են այդ մինչև այժմ — հետևելով Պետրոս և Լուդովիկոս տիրողները, որ կամենում են շատացնել իւրեանց կուսակիցները Խարտիր Պալատի մէջ (պետական Խորհրդարան ժողով)։

6. Խորենացի, եր. 76։

Թէպէտ նաև յայտ մի քանի հետաքրքիր և պետութեան կանոնաւոր կազմակերպութեան վերայ ժամանակ թագաւորները, ինչպէս օրինակ Աբասլէս Ա.[7] և վերջին Տիգրանը[8], հետևողական ճիգեր քաջալերանութեան և հաստատութեան նոր նոր նախարարական ցեղեր, թէպէտ մի քանի անխոհեմ թագաւորները բռնութեամբ կամենուին ջնջել և թուլացնել մանաւանդ հզօր նախարարների ցեղերը, ինչպէս օրինակ Տիգրանը[9] և Երշակ Ա.[10], և թէպէտ նոյն ձգտումն ցոյց էին տալ Խոսրովատւոյ թագաւորները[11]; դայց այնու ամենայնիւ հին նախարարական ցեղերը և մանաւանդ նոցա նից մի քանիսը միշտ պահպանուին իբրև հզօր պրօթէիւը և ընդարձակ իրաւունքները, որ և աւանդուին ժառանգաբար իրանց սերունդին։ Այս թէ արշաւի հզօր էին հայոց նախարարները ոչ միայն Երշակունեաց, այլ և Խոսրովատւնեաց և Տրդատեանց թագաւորութեան ժամանակ, այդ երևում նոցա յաճախական ապստամբութիւններից, մինչև անդամ նոցանից ոմանք երբեմն երբեմն անջատուին թագաւորին տարադրելուց և թագաւորութեան առանձին։

Այդ հզօր նախարարները իրանց հզօր պրօթէիան շնորհիւ, մի դրօթէիան որ պատմական իմն վաներացութեամբ ստացել էր դարերու ընթացքում, վարուին պրիվէ անսահման իշխանութեամբ իրանց գաւառի ներքին գործերի եւ կառավարութեան մէջ։ Նոքա կառավարուին իրանց ժողովուրդը աւանդական կամ ժողովրդական իրաւունքով եւ հին սովորութիւններով, երբեմն երբեմն նոր կարգադրութիւններ անելով կամ բանաւոր պատուէրներով եւ կամ գրաւոր հրամաններով։ Բայց այդ բանաւոր կարգադրութիւնները և գրաւոր հրամանները չէին կարող պարտաւորութիւն օրինքի զօրութիւն ունենալ յաջորդող նախարարների համար, որը լիագօր իրաւունք ունէին խոտանել դոցա կամ փոխել, եթէ հարկաւոր էր այդ։

7. Խորենացի, եր. 124 և 135։

8. Նոյն, եր. 143։

9. Փաւստոս Բիւզանդ. գիրք Գ. գլ. 18 եւ գիրք Դ. գլ. 14։ և Խորենացի, եր. 204։

10. Խորենացի, 218 — 19։

11. Ագաթանգեղոս, եր. 141։

Այս որովհետև իւրաքանչիւր նախարարութեան կազմածքը կամ նախարարութիւնը ներկայացնում բաւականին ընդարձակ գաւառ, որոյ սահմանները էին լաւ մեծի մասին բարձր լեռներ, և այդ լեռները խափանուին զրացի գաւառների բնակիչների մէջ մերձաւոր հաղորդակցութիւնները, մանաւանդ որ չկային յարմար ճանապարհներ, ուստի գաւառների բնակիչները միօրինակ զրկեալ բոլորովին անջատած միմեանցից, և մի գաւառի աւանդական իրաւունքը և իրաւարանական ու այլ սեռակ սովորութիւնները, մինչև անգամ խօսակցութեան լեզուն (բարբառ), շորերը, և այլն, բաւականին տարբերվում էին միւս գաւառներից, կրելով իւրեանց մէջ ինքնուրոյն յատկութիւններ։ Այդ պատճառով և մի նախարարի բանաւոր կամ գրաւոր նոր կարգադրութիւնը հազիւ թէ հազարից մէն անգամ անցնում էր միւս գաւառը և ընդունելութիւն գտնում այնտեղ։ Հայկական պետութեան այսպիսի աւատական (ֆէօդալական) կազմակերպութեան պատճառով կեդրոնական գերագոյն իշխանութիւնը արտայայտվում միայն արտաքին կերպով։ Գաղտնիների բոլոր հրամանները և կարգադրութիւնները վերաբերվում էին անմիջապէս ոչ թէ ժողովրդին, այլ նախարարներին, որք ի կատար էին ածում իւրեանց գաւառների մէջ, ուստի նոքա կարող էին պարտաւորել իւրեանց մէջ միայն որ և իցէ արտաքին, ժամանակաւոր բարեկարգութիւններ կամ հրահանգներ, և ոչ թէ արմատական վերանորոգութիւններ։ Ա՛ւան որոյ կեդրոնական գերագոյն վարչութիւնը հազիւ թէ կարող էր կարիք ունենալ հրատարակել ընդհանուր օրէնքներ ամբողջ պետութեան համար, կամ կազմել օրինագրքեր և օրէնսդրական ժողովածուներ նոյն նպատակով։ Իսկ գաղտնիների հրովարտակները եթէ և պահպանվում էին արքունի դիւանների (արխիվների) մէջ, հազիւ թէ արձանագրվում էին մի ընդհանուր մատեան կամ օրէնսգրքի մէջ։ Այդ՝ Հայաստանը չունէր այնպէս Լեհաստանը, Սաքսոնիան, Շուէտիան և Հունգարիան, որ ամեն նոր կարգադրութիւն կամ նոր օրէնք անպատճառ գրվում էին ազգային ժողովների գրքերում, և ամեն նոր ընտրութեան ժամանակ ընտրուած թագաւորը պարտաւորվում էր հաստատել ամեն հին օրէնքներ և սովորութիւններ, որոնք ազգի ներկայացուցիչների կամ նախարարների կողմից պահանջվում էին։ Իսկ թագաւորների կամ իշխանների մէկը, կամ մի մանաւանդ մարդ, մի օրէնսդէտ կամ մի մատենագիր, երբ և իցէ կազմէր օրէնքների խմբագրութիւն ամբողջ պետութեան կամ այս կամ այն նախարարութեան համար, ոչ ապաքէն մեր պատմագիրները, որք սովորաբար բաւականին մանրամասնօրէն նկա-

բանդրեան մանաւանդ իւրեանց ժամանակակից նշանաւոր անձերը, ու բան կ՚իշէին զրա մասին։ Ի՞նչու մնացել են տեղեկութիւններ օրինակ՝ եկեղեցական Մաշտոցի մասին, որ մի տեսակ եկեղեցական օրէնսդիրը է և պահպանուել է հարիւրաւոր օրինակներով կանոնադրքերի մասին, որք նոյնպէս եկեղեցական օրէնսդրքեր են և զուտ-վաճառ են բազմաթիւ օրինակներով։ Մխիթար Գոշի Դատաստանադրքի մասին, որ խաւեր ժողովածու է եկեղեցական և աշխարհական օրէնքների և նոյնպէս պահպանուել է շատ օրինակներով, իսկ հայոց պետական օրէնսդրքի կամ օրէնքների ժողովածուի մասին ոչինչ տեղեկութիւն չէ մնացել ոչ պատմագրութեան մէջ և ոչ ձեռագիր օրինակներով։

Թէպէտ ոմանք կարծում են որ Վաղարշակը այնքան բարեկարգութիւններ հաստատելուց յետոյ պիտի անշուշտ յօրինած և հրատարակած լինէր նաև մի օրէնսդիրք, և այդ ենթադրութիւնը հիմնուելն Խորենացու ակնարկութեան վերայ, որ ասում է թէ նա հաստատեց օրէնքներ և կարգեց ամէն տեղ դատաւորներ, բայց այդ կարծիքը ըստ մեզ չէ հիմնաւոր։ Նախ որ նոյն Խորենացին, այն երևելի գիտնականը և հմտագիտող պատմագրիչը այնպիսի մանրամասնութեամբ նկարագրելով Վաղարշակի բոլոր բարենորոգութիւնները, բնաւ չէ յիշում որ նա յօրինած և հրատարակած լինէր օրէնսդիրք կամ դատաստանագրքեր։ Եւ երկրորդ՝ քննենք թէ ի՞նչ է ասում նա։

«Եւ օրէնս իմն հաստատ (Վաղարշակ) ի տան թագաւորութեան իւրոյ, և ժամս որոշէ կիւմիից և խորհրդոյ և խրախճանութեանց և ղեօտանաց։ Եւ կարգս ղնուռորութեանց, և նոցունդ առաջինս և երկրորդս և երրորդս, և որ ի կարդին։ Եւ յիշեցուցանող երիցս ի ձեռն զրոյ. այլ սմն զրարի յիշողութիւն առնելով, եւ այլ սմն դիրեւմնդրութեանցն։ Եւ բարեյոյ յիշեցուցանողին հրաման տայ ի բարեմիտն արքայի և յանիրաւ հրամանն՝ յիշեցուցանել զերաւն և դմարգասիրին։ Իրաւարարս ի տան արքունի, իրաւարարս ի քաղաքս և յատենս։ Հրաման տայ քաղաքացոյց մարդկան արդոյ և պատիւ լինել քան զղեղջկացն, և զեղջկայ պատուել զքաղաքացին օրպէս զիշխանս. և քաղաքացոյց մի կարի առ զեղջկօքն պերճանալ, այլ հղբայրարար վարել, վասն բարեկարգութեան և անվնասութեան կենաց, որ է շինութեան և քաղաքավարութեան կենաց պատճառք։ և որ ինչ նման այսոցիկ[12]։

Ահա պատմագրի այս խօսքերի վերայ հիմնուելով, ինչպէս վերը ասացինք, մեր գիտնականներից ոմանք, օրինակ՝ Մխիթարեան վարպետ Ղուկաս Ինճիճեանը[13], կարծիք են յայտնում թէ Վաղարշակը հրատարակած պիտի լինի մի օրէնագիրք։ Այդ լուռ քննելով Խորենացու վերոբերեալ խօսքերը, պարզ երևում է որ Վաղարշակի կարգադրութիւնները վերաբերում են ամէն արատքին և պետական բարեկարգութեանց։ Ուստի եթէ նա յօրինէր նոր օրէնսդիրք պետութեան համար, կամ ամէն հին օրէնքների ժողովածու և դատաստանագիրքը, էջ առաքէն Խորենացին կ՚իմացնէր այդ յստակապէս, և մեզ կարելի է կարծել որ այս գիտնական հեղինակը մոռացման կամ զանցառութեան տար մի այդպիսի երևելի գործը։ Եւ նայն ուստի նաև մասնիկը — Օրէնս նմա հաստատ — մի անորոշութիւն է տալի և ցուցնում որ Խորենացին ակնարկում ոչ թէ մի ամփոփ օրէնսդրութիւն, այլ մասնաւոր մեծ օրէնքներ, կամ աւելի լաւ ասել՝ կարգադրութիւններ բարեկարգութեան մասին։ Պատմութեան այդ անորոշ խօսքերից չէ երևում միևնոյն ատեն թէ Վաղարշակի հաստատած այդ Օրէնս իմն բաներ հրամայողական էին թէ զրուցք—հրովարտակներով հաստատած կարգադրութիւններ, որք կարող են և բաւարար կերպով հրամայուած լինել։ Եւ եթէ ենթադրենք անգամ որ Վաղարշակի այդ բոլոր կարգադրութիւնները գրով հաստատուեցան, միևնոյն ատեն պիտի լիներ բանիւ ասուածով նոցա և գիւղական մարդկանց պահելու համար, բայց այնու ամենայնիւ չէ պիտոյ խաւսնել երկու զանազան ատարիանք — այլ են հրովարտակներ պետութեան և մասնաւոր արքայական պալատի բարեկարգութիւնների մասին, և այլ է օրէնսդիրք, որոյ մէջ պիտի սահմանադրուած լինին զանազան քաղաքացիական, քրէական, և այլն, օրէնքներ, որպէս և այլ է դատաստանագիրք, որոյ մէջ գոյց առած պիտի լինի զանազան տուժումների դատարանների կազմակերպութիւնը, օրինակ թէ դատա-

12. Խորենացի, եր. 80—81։

13. Հնախօսութիւն Հայաստանի, հատոր Բ. եր. 502։

բանը քանի՞ դատաւորից բաղկացած պիտի լինի, ինչպես պէտք է առնան կոչել յանցաւորը, դանդատաւորը, վկաները, ինչ կարգով պիտի հարց ու փորձ անել նոցա, ինչ ձեւով երդուացնել, և այլն, մի խօսքով պիտի բացատրուած լինին դատավարանակազմութիւնը և դատաստանադատութիւնը, թէպէտ հին ազգերի օրէնագիրքը և դատաստանագիրքը երբեմն խառնուած կամ միաւորկուած էին լինում միասին։ Սակ ինչ վերաբերվում է իրաւարարներին, թէպէտ Խորենացին ասում է թէ Վաղարշակը կարգից փրաւարարս ի տան արքունի, իրաւարարս ի քաղաքս և յաւանսն, բայց այդ չէ նշանակում որ՝ թագաւորը միևնոյն ժամանակ հատատաց այդ իրաւարարների կամ դատաւորների համար, եթէ միայն կարելի է իրաւարարը ընդունել դատաւոր բառի բուն նշանակութեամբ, — նոր օրէնագիրը կամ ժողովածու հին օրէնքների։ Շատ կարելի է որ՝ Վաղարշակը կարգից գանազան քաղաքներում և աւաններում դատաւորներ, — թէպէտ դժուար կլինի այն ժամանակ հաստատել թէ ինչ է նշանակում դատաւոր թագաւորական պալատի մէջ [14], — բայց նոքա կարող էին վարուել հին օրէնքներով կամ աւելի լաւ ասել՝ դատաստանական աւանդութիւններով, Նոյն Խորենացին այնպիսի հետաքրքրական մանրամասնութեամբ պատմելով մեզ Երկրորդ Երատշէսի դէպքերի բարեկարգութիւնները եւ ասելով թէ նորա ժամանակ, ինչպես ասում են, չէ եղել Հայաստանում անզօրծ և անմշակ երկիր, ոչ լճանային և ոչ դաշտային, և թէ՝ թէպէտ Վաղարշակը և ուրիշ թագաւորները հաստատեցին դէպքերի կարգեր և սովորութիւններ, բայց չկային միաձոյլ արուեստներ և գիտութիւններ, շաբաթների և ամիսների և տարիների կանոնաւոր հաշիւ, նաւագնացութեան ծովակների վերայ

14. Գ. Էմինը Խորենացու ասերն թարգմանելիան մէջ այդ բառերը թարգմանելով այսպէս «Назначаетъ судей при дворѣ» (տես 86), այսինքն՝ դատաւորներ արքունի պալատի մէջ կամ պալատի համար, ուշիւ բացատրութիւն չէ տալի իւր ծանօթութեանց մէջ թէ ինչպես պէտք է հասկանալ պատմագրի այս մասը խօսքերը։ Եթէ բառացի մտքով վերցնենք յայտնի է որ՝ ոչ հին և ոչ նոր ազգերի մէջ երբէք չեն եղած առանձին դատաւորներ արքունի պալատում կամ պալատի համար։

և ճանապարհորդութիւն գետերի վերայ, ձկորսութեան գործիքներ, երկրագործութիւն ամեն տեղ, և այլն, և այս բոլորը հաստատեց և բարեկարգեց Երատշէսը [15], — Խորենացին բնաւ չէ յիշում որ՝ այն այս Երատշէսը յօրինած և հրատարակած լինէր նոր օրէնագիրք կամ ժողովածու հին օրէնքների։ Եւ եթէ այս պնդական պատմութիւնը պատահմամբ զանց է առել կամ մոռացել է, — որ միանգամայն դժուար է ենթադրել այդ, — յիշել մի այդպիսի երևելի գործ, գոնեա ուրիշ պատմագիրները կյիշեին այդ, եթէ իրօրէն Վաղարշակը, Երատշէսը կամ մի ուրիշ թագաւորը Երշխունեաց հարատութիւնից յօրինած լինէր օրէնագիրք կամ դատաստանագիրք։ Աւտի պրևեէ պրակտապես կարելի չէ ասել որ՝ այդպիսի օրէնագրքեր և դատաստանագրքեր ոչ թէ միայն չեն հասել մեզ և կորել են ուրիշ շատ գրքերի հետ, այլ չեն եղել բոլորովին։

Իսկական չէ այս, այլ եթէ պիտենք Խազրատունեաց թագաւորութեան ժամանակամիջոցին, որ աւելի մօտ է մեզ քան թէ Երշխունեացը և աւելի շատ պատմագիրներ ունի, մենք միևնոյն լուսաբիւրը կտեսնենք պատմութեան մէջ հայկական օրէնագրքի և դատաստանագրքի մասին։ Ինքն ըստ ինքեան մի նուազ պետութիւն, ամէնքից անդադար պատերազմել արտաքին թշնամիների հետ և մաքառել ներքին երկպառակութիւնների դէմ, Խազրատունեաց թագաւորութիւնը հազիւ թէ կարող էր մտածել մի այնպիսի գործի վերայ, որ պատրաստ է և պահանջողութիւն պետութեան ճարտարութեան, ներքին բարեկարգութեան և անդորրութեան։ Այդ միջոցին մի քանի նախարարական ցեղերը առաւել ևս հզօրացան և իւրաքանչիւր նախարար շարունակուէր կառավարել իւր երկիրը գրեթէ բոլորովին անկախ, ինքնիշխանարար, վարուելով միշտ հին աւանդութիւններով և ժամանակաւոր կարգադրութիւններով։ Զարմանալի բանը այնէ որ՝ թէպէտ այդ միջոցներին Հայաստանը շատ սերտ յարաբերութիւններ ունէր՝ մերձ թշնամական և մերձ բարեկամական՝ Իւրաքանչիւր կայսրութեան հետ, և թէպէտ նոյն միջոցներին բիւզանդական իրաւաբանութիւնը ասանձին ընդարձակ զարգացումն ստացաւ թէ կայսրների կողմից հրատարակած նոր օրէնագրքերով

15. Խորենացի, եր. 135 և 136։

923 - 2013 (1482 - 98)

և հին օրէնքների ժողովածուներով, թէ մանաւանդ պետականների կոզմից խմբագրած օրէնագրքերով և օրէնքների ժողովածուներով, և թէ իրաւարանական մատենագրութեան մէջ, բայց և այնպէս Յունաստանը այս կողմից ոչինչ ազդեցութիւն չունեցաւ Հայաստանի վերայ։ Եւ ոչ միայն մեր թագաւորներից և ոչ մէկը չմտածեց հետևել իւրեանց ժամանակակից կայսրների օրինակին, օրինակ՝ Վասիլ Ա. Մակեդոնացուն (867—886 թ.), Լեւոն Իմաստասէրին (886—911 թ.), և այլն, որք այնպէս հարատացրին բիւզանդական իրաւարանութիւնը հին օրէնքների վերաբերութիւններով և նոցանից նոր խմբագրութիւններ կամ ժողովածուներ կազմելով և բազմաթիւ նոր օրէնքներ հրատարակելով, այլ մինչև անգամ ժամանակակից հայ պետականներից կամ հեղինակներից և ոչ մէկը չմտածեց գոնեա թարգմանել նոցա, և ահա Մխիթար Գոշը, ինչպէս կտեսնենք յետոյ, բազդատմամբ բարձրաձայն թէ՝ հայերը չունին ամենևին (մտերմաման և յիսկատար) օրէնքներ։

Բայց այնու ամենայնիւ հայ նոր պետականներից սմանք, կարծես թէ պետքի աչքերը փակելով պատմութեան առաջև, հաւատացուցեալն մեզ թէ Բագրատունեաց հարատութեան ժամանակ արդէն յօրինուած կար պետական օրէնագիրք, որով վարվում էր պետութիւնը։ Եւ այդպիսի կարծիքը հաստատումն ոչ թէ ժամանակակից պատմագրիների վկայութեան վերայ, կամ մեզ հասած օրէնագրքի և կամ գոնեա նորանից մնացած հատուածների վերայ, որք չկան ամենևին, այլ թոյլ ենթադրութիւնների վերայ։ Այսպես, օրինակ, Ա. Ինձիճեանը առում.

«Յաղագս օրինաց Բագրատունեաց ժամանակին թէպէտ և պատմագրաց մերոց չունիմք ինչ ծանօթութիւն, բայց ի գրեանց գիտեմք յԱրիվ քաղաք Լեհաստանի իմանամք թէ Հայկազունք գաղթեալք յԱնի քաղաքէ և յայլոց կողմանց Հայաստանի ի Լեհաստան, ընդ իւրեանս առեալ ունէին մատեան օրինաց, որով վարէին յայնժամ ի Հայաստան։ Զայն մատեան Սիքիսմոնդոս Ա. թագաւոր Լեհաց որ ի 1518 ամի ետ թարգմանել ի լատին բարբառ, որ գտանի առ մեզ [16]. և ի յառաջաբանութեան

16. Ա յսինքն՝ Վենետկի Մխիթարեանների մատենադարանի մէջ։

այնը մատենին օրինաց այսպէս խօսի Սիգիսմունդոս. «Թէպէտ զհայկազունս Լեհաստանեայս, կամ որ նոյն է Արմինիոս, զսպատակեալս մեր, մինչև ցայժմ պահել ուշեալ իւրեանց հայկական աթոռնստեամբ և օրինօք, որով նախորդք մեր ընկալեալ և հաստատեալ ունէին, այլ ի ծագիլ հակառակութեան իրիք ի միջ նոցա և քաղաքի, կարեւոր եղեւնացաւ զայն գիր օրինաց իւրեանց որ գրեալ էր ի բարբառ հայկական, որով և ինքեանց միայնոյ ծանօթ, թարգմանել տալ նոցա ի լատին բարբառ, և այնպէս մեզ ասացեալ առ ի չտալ ասպի ինչ ատելութեանց կամ նենգելոյ, որպէս զի և մեք ընդ խորհրդականս մեր ողջախոհ խորհրդով քննեալ և ինչ ինչ փոփոխեալ, վերստին հաստատեցուք։ Եւնա զայս գրեցի՝ ապա յանուանէ յիշելով զՅովհաննէս Թագաւոր Լատրատունեաց, որք պատուէր նորա այսպէս. Յովհաննէս շնորհօքն Աստուծոյ Թագաւոր Հայոց ի ժամանակս բարեկեցիկ տէրութեան իւրոյ ես համառնացի յաւուրս կիւրակիից ոչ քանալ գաղտանան, ոչ առնալ տուրս, ոչ պահանջել դրամ ի պարտապանէ, և այլ պահպանութիւնս վասն կիւրակիից։ Եւս այնորիկ ասէ. Արեգնիշատակ և բարեացակամ Աստուծոյ Թագաւորաց և իշխանաց ուղղափառաց Հայոց, հրամայեցի առնել արդարութիւն և իրաւունս ամենեցուն, քաղաքաց, ազանաց, գիւղից, և այլոց։ Եւ ես ի հիշատակութիւնք Հայոց առնեմ թէ եւ Աստուածնէք ուսեալ օրէնս և մատեան օրինաց [17]։

Մեզ ոչ սակաւ զարմացուցեալ է Ինձիճեանի, ու այդպիսի դիտնական և հետևողութեան մէջ հմուտ հեղինակի, զոյնպիսի անտեղի կարծիքը, որ հիմնուած թոյլ ենթադրութեան վերայ, և ահա ինչպես կարելի է բացատրել այդ հարցի հետևիւնը։

Նախ որ՝ ինքն Ա. Ինձիճեանը, խոստովանում է և վիպասում թէ ժամանակակից պատմագրութեանց մէջ չկան ոչինչ տեղեկութիւններ որ Բագրատունեաց ժամանակ յօրինուած լինի կամ ժողովածու հին օրէնքների, կամ նոր օրէնագրքի, ուրեմն այս կողմից մեր երկոսից կարծիքները բոլորովին հակառակ են և վիճաբանութեան տեղիք չէ մնում մեզ։

17. Հանգուցեալ Հայաստանի, հատ. Ա. էր. 505։

Երկրորդ՝ ինչու հմուտ հեղինակը ոչինչ ուշադրութիւն չէ դարձնում Թէոդոս անուան վերայ և յանձն չէ առնում մի թեթև աշխատանք՝ բացատրել մեզ թէ ում է այդ Թէոդոս Հայոց։ Ինչպէս յայտնի է ազգային պատմութիւնից՝ մենք բոլորովին չենք ունեցել ոչ Պարթևաստանի թագաւորների մէջ, և ոչ նոցանից առաջ կամ յետոյ, Թէոդոս կամ Թէոդոսս կամ Թէոդորոս անունով թագաւոր։ Արդ՝ ի՞նչ թագաւոր կարող էր հրատարակել նոր օրէնսգիրք կամ հին օրէնքների ժողովածու։ Պայց գուցէ անունների շփոթութիւն կայ։ Տեսնենք։

1. Յայտնի է որ՝ յունաց Թէոդոս Ժ. կայսրը հրատարակեց 438 թ. մի օրէնսդիրք, որ յայտնի է Codex Theodosianus (Օրէնսգիրք Թէոդոսի) անունով և որի մէջ ամփոփուած են նկղեցւոյն և նկղեցական կառավարութեան վերաբերեալ պետական օրէնքները։ Պայց առաջին՝ մենք չունինք պատմական տեղեկութիւններ որ այդ օրէնսդիրքը իւր հրատարակվելու ժամանակ կամ յետոյ երբ և իցէ թարգմանուած լինէր հայերէն կամ ամբողջապէս և կամ հատուածներով։ Ու թէպէտ Մխիթար Գօշի Դատաստանագրքի մի քանի օրինակների վերջում կան յաւելուած քաղուածքներ յունաց կայսրների նկղեցական օրէնսդիրքերից, ուր կայսրների անունների մէջ յիշած է և Թէոդոս, բայց բաղդատութիւնը ցուցանում է որ դրա թարգմանուած են ոչ թէ նոյն Թէոդոս կայսրի վերոյիշեալ Codex-ից — Օրէնսդրքից, այլ Լևոն Իսաւրացու, Կանստանդին Կոպրոնիմի, Վասիլ Մակեդոնացու, Լևոն Խմաստասիրի, և այլն, օրէնսդրքերից։ Երկրորդ՝ դժուար է ենթադրել որ՝ Լեհաստանի հայերի ձեռքին հասած լինէր Թէոդոս կայսրի Codex-ի թարգմանութիւնը ամբողջապէս կամ հատուածներով և դրա մասին ոչինչ տեղեկութիւն չպահպանուէր պատմագրութեանց մէջ. առաւել ևս դժուար է ենթադրել որ՝ Լեհաստանի հայերը շփոթած լինին թագաւորների անունները և յունաց Թէոդոս կայսրը կոչած լինին հայոց թագաւոր։ վերջապէս՝ փորձ ինչ ցած մենք կտեսնենք որ՝ Լեհաստանի հայերի օրէնքների մէջ մի բառ անգամ չկայ Թէոդոսի Օդէքսից հանուած։

2. Կարելի է ենթադրել որ՝ ուրիշ տեսակ շփոթութիւն կայ անունների մէջ։ Վերոյիշեալ հատուածի մէջ յիշած Յովհաննէս թագաւորը, որ յայտնի է թանձրամարմ իւր մականունով, թագաւորեց իւր եղբօր Աշոտի հետ միասին մինչև Աշոտի մահը, և յետոյ մի քանի տարի տասնձին մինչև իւր մահը, 1042 թ.։ Այս Յովհաննէսը, և մասամբ իւրը իւր եղբայր Աշոտը, յայտնի են իրրև հայրենասէր գործիչներ և ազգի մասնիչներ, վասն զի Յովհաննէսը՝ վանենալով Վասիլ կայսրի արշաւանքներից՝ զրօվ խոստացաւ նորան՝ յանձնել նորան իւր մահից յետոյ մայրաքաղաք Անին և իւր տոքր թագաւորութիւնը, եթէ կայսրը հանգիստ կթողնէ նորան քանի որ կենդանի է։ Թէ որպիսի ազգասիրական հեռանկներ ունեցաւ Թանձրամարմ (յիշեալ Թանձրամիա) այդ դիրքը, յայտնի է ամենքին և վերաբերվում պատմութեան, բայց թէ նա կամ Աշոտը հայկական օրէնսգիրքը հրատարակած լինին՝ ամենևին չէ յայտնի պատմագրութիւնների մէջ։ Վերջապէս՝ բաւական դժուար է ենթադրել որ՝ Լեհաստանի հայերը պատահմամբ շփոթեին թագաւորների անունները։

Մնում է, քան խոչ, միակ և հիմնաւոր բացատրութիւն, որ է հետևեալը։

Երբ հայերը, քաղաքական զառն և անտանելի տառապանքներից տարուած՝ սկսեցին մեծաքանակ խումբերով գաղթել իւրեանց սիրելի հայրենիքից և հեռաւոր օտար երկիրներում որոնել անպորրութիւն հոգու և մարմնոյ, շատերը գնացին և Լեհաստան։ Առաջին անգամ մեր յիշեցինք գաղթեցին Լեհաստան 1046—1064 թուականների մէջ, երբ յիշեալ Յովհաննէս թանձրամարմ զրաւոր պայմանի շնորհիւ՝ Յունաստանը պատերազմով և դաւաճանութիւններով տիրեց Անի քաղաքին և նորա նահանգին։ բայց այդ անգամ գաղթականների թիւը աւելի շատ չէր։ Երկրորդ անգամ հայերը, համաժողովաբար աւելի մեծ քանակութեամբ, գաղթեցին Լեհաստան 1064 թուականից յետոյ, մանաւանդ Անի քաղաքից, երբ Ալփասլանը վերցրեց և աւերեց այդ հրաշալի մայրաքաղաքը։ Վերջապէս, երրորդ անգամ շատ մեծ բազմութեամբ գնացին հայերը Լեհաստան 1239 թուականից յետոյ, երբ Անին բոլորովին աւերեցին Թաթարները Ջալմագան խանի առաջնորդութեամբ։ Նորա առաջ գնացին Հաշտարխանի կողմերը, բայց այնտեղ և նա մեծամեծ նեղութիւններ կրելով Թաթարներից, կան և երիս ճիշդ բաժանուելով գնացին՝ մինը Վրիմ, միւսը Լեհաստան։ Ու որովհետև այդպէս շատացան

հայկը Ազհատանի դատաւորներում և մանաւանդ Լվով (Լէմբէրգ)ի Կաժներից, և ուրիշ մի քանի քաղաքներում, ուսում Ազգաց թագաւորները հարկաւոր և օգտակար համարեցին իւրեանց երկրի և քաղաքականութեան համար տալ նոցա զանազան իրաւունքներ և արտօնութիւններ և թոյլ տալ որ՝ նոքա վարուին իւրեանց ազգային օրէնքներով և աւանդութիւններով, մանաւանդ որ տեղական լեզուն էլ չէին խմանում։ Ս. յարկս օրինակ Կազիմիր մեծը 1344 թուին Կաժնից քաղաքի Հայերին և 1356 թուին Լվով քաղաքի Հայերին հրամարտակով արտօնութիւն պարգևեց ունենալ իւրեանց առանձին հայկական դատաստան, որով և նոքա հատատացին իւրեանց յատուկ դատարաններ տանտէրերով Ս. յարպիսի արտօնութիւններ տալոյ ժամանակ Ազհատանի թագաւորները, երկնում են, պէտք է թոյլ տային Հայերին կառավարուիլ դանդա առաջանակ իւրեանց երկրի հին օրէնքներով և աւանդութիւններով, ինչպէս սովորաբար անում են տէրութիւնները երբ տիրում են մի նոր երկրին կամ տանում են գաղթական նոր ժողովուրդ։ Հայերը, ինչպէս երևում է, վախճանին ոչխարներում միայն նոքաներ առանդութիւններով, և Ազհատանի տէրութիւնը չէր հատատում նոցա համար յատուկ օրէնսգիրք։ Այդ երբ ինչի ժողովուրդը սկսեց նախանձով նայել Հայերի արտօնութիւնների վերայ, երբ ձգտեցան Հայերին և տեղական քաղաքային վարչութիւնների մէջ զանազան տարաձայնութիւններ և վէճեր, ինչպէս յիշում է ինքն Սիգիսմունդոս թագաւորը իւր հրովարտակի մէջ, այն ժամանակ տէրութիւնը հարկաւոր համարեց ուղիղ ճշտութեամբ որոշել նոցա իրաւունքները, վասնզի պահանջից Հայերից որ՝ նոքա ներկայացնեն իւրեանց հին ազգային օրէնքները։ Ուրեմն Հայերը տպագրած հին կամ թղթի անցնել իւրեանց հին դատաստանական աւանդութիւնները և ծնաւոր ժամանակների Հայոց թագաւորների կարգադրութիւնները, և կամ ցոյց տային մի որևիցէ հին օրէնսգիրք։ Երբ՝ վերոյիշեալ հատուածի խօսքերից «Յովհաննէս չնորհօքն Աստուծոյ թագաւոր Հայոց ի ժամանակս բարեչնորհ տէրութեան իւրոյ ՍԱՄՈՒԵԼԻՑ — պարզ երևում է որ՝ Ազհատանի Հայերը ներկայացրին իւրեանց նոր տէրութեան ոչ թէ որևիցէ մի տմրոյջ հին օրէնսգիրք կամ դատաստա-

նագիրք, այլ միայն ինչ ինչ քաղուածներ, ոտա թէ ոչ նոյն խոսքերը պիտի գրած լինէին առաջին դէպքով ինչպէս սովորութիւն ունին թագաւորները, այն է — «Յո Յովհաննէս չնորհօքն Աստուծոյ ԱՄԱՄՈՒԵԼԻՑ կամ ՍԱՄՈՒԵԼԻՑի, կամ — Մեք Յովհաննէս..... ՍԱՄՈՒԵԼԻՑ — կամ — ՍԱՄՈՒԵԼԻՑԸ»։ Ընդդէմ չէ կարելի բացատրել և այն պատմական սխալը և չիմաստութիւնը մեռնողների, որը տեղանք թէ՛ թագաւորի մասին։

Ս. այդ պէս պղտրուից քաղցրին Ազհատանի Հայերը այն օրինքները, որը նոքա ներկայացրին Սիգիսմունդոսին ի հաստատութիւն։ Ոչ ոքա համար հարկաւոր է քննել այդ օրինքները, և այն ժամանակ տատանել և կամ կարճանալ Ս. Խաչենանի և նոքա հետևողների կարծիքի սխալ լինելը։

ԹՈՒՐՔ ԱՉ ԵՅԼ ԻՆՉ ՆԱ ԵՒՈՒ ՈՉ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱԶԱՏԱՑԱ ՊՕՀՆԱՑԻ ԴԻՏՑԱՍՏՈՒՑԱՑԻՔՈՒՆ։

Բացատրութիւն։

Գերմանացի գիտնական Ֆերդինանդ Բիշօֆ, Լէմբէրգի (Լվովի) համալսարանի ուսուցչապետ (պրօֆէսսոր), տպագրեց Վիէննայում 1862 թուին լատիներէն լեզուով և կրկնակ թերի գերմաներէն յառաջաբանութեամբ մի փոքր թերթով 50 երեսով — Ազհատանի Սիգիսմունդոս թագաւորի Հատատած Հայկական օրէնսգիրքը՝ այդ վերնագրով «Das alte Recht der Armenier in Lemberg»[18], այսինքն է «Հին իրաւունք (օրէնք) Լէմբէրգի Հայկեցի»։ Գիտնական հեղինակը իւր համառօտ յառաջաբանութեան մէջ ասում, և միջի այլոց հետևեալը[19]։ «Օրէնքներիս (յոդ-

[18] Das alte Recht der Armenier in Lemberg, Von Dr. Ferdinand Bischoff, Vienne, 1862.

[19] Ս. Երբոյ չենք համարձակ մէջ բերել այսպէս այդ յառաջաբանութիւնը ամբողջ թեև այդ, որ շատ հետաքրքրելի է և տակաւին չէ թարգմանուած Հայերէն։

«Դատ տատոչ երբ Լէմբէրգը դեռ չէր կազմուած քան գերմանական իրաւունքի առանձին համարներ, բնակվածների նորա մէջ Հայերը արտօնութիւնների և Հրէաների պէս կազմուելին մի առանձին հատարակութիւն և կառավարվելին իւրեանց առանձնաւորներով կամ դատաւորներով և առա-

ուածներին) մեծագոյն մասը առած է Հին և Նոր Կտակարանից, իսկ մնացած մասը պարունակում իւր մէջ մի առանձին բարք և հայեացք կեանքի վերայ։ Նորա յօդուածներից մի քանիսը նման են ուրիշ ազգերի, մանաւանդ գերմանական օրէնքներին։ Առաջին մեզ գրքոյկը

(*) Համեմատեալ այս եւ հետեւեալը իմ յօդուածիս հետ, «Das alte Recht der Armenier in Polen» (Հին իրաւունք (օրէնք) Լեհաստանի Հայերի) Աւստրիական Թերթի մէջ մատենագրութեան մասին (գրագէտ Oester. Blättern....) յայտնուած Վիէննայի լրագրին (Vienner Zetung) 1857 ամի. № 28. 33. 37. եւ 39. (ծանոթ. Խ.ԳԷ.).

վերագրում են Հայոց Թագաւորներին, միւս մի քանիսը պարունակում են իրենց մէջ անշուշտ շատ հին օրէնքներ. իսկ ասոր այս իրաւաբանական գրուածքը հատկապէս է որ պատկանում է այն ժամանակին, երբ Հայերը գաղթեցին Լեհաստան, և յամենայն

Հայերին որ թարգմանեն իրենց օրէնքները Հայերէնից ռուսերէնին կամ լատիներէն և ներկայացնեն նորան հետեւեալ ընդհանուր (պետական) ժողովի ժամանակ (սէյմ)։ 1519 Թուին Աստուածածնի Ասումնան օրը, Հայերը ներկայացրին իրենց օրէնքները լատիներէն թարգմանուելեամբ Թագաւորին Կրակովում, իսկ նոյն 1519 թ. Պինտէկոստէի (Հոգեգալստեան) շաբաթի օրը հաստատեց դոյն Թագաւորը։ Իւր հաստատողական հրովարտակի մէջ Թագաւորը ասում է թէ՝ շատ կարեւոր համարեց որ Հայերէն գրած և այդպէսով միայն Հայերին հասկանալի օրէնքները լատիներէն թարգմանուէին, որպէս զի նորա նոյնպէս հասկանալի լինէին քաղաքապետին և այն մարդիկներին, որք չէին կանեն Հայերի հետ։ Եւ թէ՝ իւր խորհրդականների հետ հասուն կերպով կշռադատելուց յետոյ՝ նա փոխել է և մշակել մի քանի յօդուածներ, և պետական խորհրդարանի համաձայնութեամբ տալիս է Հայոց օրէնքներին իւր հաւանութիւնը և հաստատութիւնը։

Հաստատած օրէնսգիրքը ունի տասը գլուխ առանց համարի և համրիւր քսան և չորս յօդուած համարով և վերնագիրներով, որք պարունակում են շատ մեծի մասին բովանդակութիւնը. յօդուածները շատ երկար չեն, իսկ մի քանիսը շատ կարճ են։ Մեծ մասը վերաբերում է մանուածոյ (անձնական) և պատժական օրէնքներին. մի քանիսը դատաստանականին, միւսները՝ ոստիկանականին (պոլիցիականին)։ Այս իրաւաբանական գրուածքը շատ նշանաւոր և ուշագրութեան արժանի աղբիւր է իւր ժամանակի հասարակութիւնը, իրաւունքը և պետութեան դրութիւնը իմանալու համար։

Յօդուածների մեծագոյն մասը առած է Հին և Նոր կտակարանից. իսկ մնացած մասը պարունակում իւր մէջ մի առանձին տեսակ բարք և հայեացք կեանքի վերայ։ Նորա յօդուածներից մի քանիսը նման են ուրիշ ազգերի, մանաւանդ գերմանական օրէնքներին։ Առաջին մեզ գրքոյկը վերագրում Հայոց Թագաւորներին, միւս մի քանիսը պարունակում իրենց մէջ անշուշտ շատ հին օրէնքներ. իսկ սոյն այս իրաւաբանական գրուածքը հատկապէս է որ պատկանում է այն ժամանակին, երբ Հայերը գաղթեցին Լեհաստան, և յամենայն դէպս նրա է վերջինիս արքայական հրովարտակներից առաջ, որք խափանեցին Հայերի սեփական դատաստանական իրաւասութիւնը։ Հայոց ուսուցիչները և հոգևորականները ունէին նորա մէջ անշուշտ ոչ սակաւ

դէպ՝ եթէ ես վերյիշեալ տրքայական հրովարտակներից առաջ, որք խափանեցին Հայերի սեփական դատաստանական իրաւասութիւնը, Հայոց աւագանիներն և հոգևորականներն ունէին նոցա մէջ անշուշտ ոչ սակաւ մասնակցութիւն։ Մինչեւ հետևող յօդուածներից մի քանիսը կապ ունէին միմեանց հետ, բայց ընդհանու-

մասնակցութիւն։ Միմեանց հետևող յօդուածներից մի քանիսը կապ ունէին միմեանց հետ, բայց ընդհանուրի գաւառաբարեկանոն մէջ չէ երևում մի որոշ նախագիծ կամ կարգ։ Հայոց անգամ Սիգիսմունդ Թագաւորի նշանաւոր փոփոխութիւնները մտնում են յօդուածների մէջ, բայց դարանով օրէնագիրքը չէ կարցրած իւր նախկին կերպարանքը։

Աներկրայելի է որ այս օրէնագիրքը ոչ միայն Լեմբերգի, այլ և ուրիշ տեղերի (Լեհաստանում) Հայերը ընդունած էին։ այս երևում է նորանից որ նորա ձեռագիր օրինակները գտնուած են զանազան տեղերում։

Եբեզ զարգարած և նոյն իսկ Սիգիսմունդ Թագաւորից պատրաստած բնագիրը Հայերէն և լատիներէն լեզուով գտնվում է Տիտոս Զիալինսկի կոմսի մօտ, ինչպես ասում էպ. Ալինգենց (Գիկենատոս) Գոլ մնծահրաշակ բանաստեղծը։

Երկու լատիներէն ձեռագիր գտած եմ ես այստեղ Լեմբերգում։ Մէկը, որ ունի 26 (կամ 13 կիսածալ) մագաղաթեայ թերթ մեծագրի կաշու կազմով և լայն լուսանցքներով, գտնվում է Լեմբերգի քաղաքային դիւանում (արխիվ)։ սա ունի Լեհաստանի Թագաւորութեան փոխ—քարտուղարի Պրժէմիսլ Պետրս եպիսկոպոսի ստորագրութիւնը բնագրի հետ համեմատած և նոյն ժամանակ պատրաստած ձեռագիր է, երևի թէ քաղաքային վարչութեան գործադրութեան համար։ Սոյն ձեռագրից է արած մեր այս տպագրութիւնը։—Իսկ երկրորդը գտանվում է Լեմբերգի կայսերական և Թագ։ Համալսարանի մատենադարանում և ունի 42 թուահամարած և նմանապես բոլոր լուսնութեամբ գրած թղթի քառածալ թերթ մագաղաթի կազմով։ առաջին երեսի վերայ կայ այսպիսի վերնագիր։ Statuta juris Armenici per Sigismundum primum Regem Polonie pientissimum approbata et confirmata iussuque ac mandato ejusdem Regiae Majestatis ex lingua illorum nativa in latinum sermonem translata et hic fideliter ex exemp ari descripta 20) (Օրէնքն Հայոց իրաւանց Լեհաստանի բարեպաշտ Սիգիսմունդ առաջին Թագաւորից հաւանութիւն տացած և նորա հրամանով հաստատած, և նորա Թագաւորական մեծութեան հրամանով նոցա մայրենի լեզուից լատիներէն Թարգ-

20) Օրէնքն եր . . . . և այլն։

րի դատաւորութեան մէջ չէ երևում մի որոշ նախագիծ կամ կարգ։ Հայ անգամ Սիգիսմունդ Թագաւորի նշանաւոր փոփոխութիւնները մտնում են յօդուածների մէջ, բայց դարանով օրէնագիրքը չէ կորցրած իւր նախկին կերպարանքը։

Գերմանացի դիտնականի այս խօսքերից պարզ երևում է, որ նա առանձին զգացմունք չէ ունեցել Սիգիսմունդ Թագաւորի մասին, ասում թէ ոչ նա ուղիղ կասէր որ իւր հրատարակած Լեմբերգի Հայոց Օրէնսգիրքը քաղուած է ուղղակի նորանից։ Բայց և այնպէս նա անհամեմատ աւելի մօտ է ճշմարտութեան, քանի որ Լեհերը նա միայն առաջին վից գլուխն է վերագրում Հա-

մանած և ընագրից ուղիղ ընդօրինակած)։ Առաջին և երրորդ թերթի վերայ գրուած խօսքերը Conuent. Leopol. Carmelit. discalceat. նշանակում են ձեռագրի սիրոյ անունը, ձեռագրի որ հաւիւ թէ աւելի նոր է քան թէ առաջինը։ Սոյն երկրորդ ձեռագրից նշանակուած են այստեղ (ներքև ծանօթութիւնների մէջ) տարբերութիւնները։

1601 Թուին Հայոց աւագանիների անօրէնութեամբ Հայոց օրէնագիրքը թարգմանուեցաւ լեհերէն 21)։ Այդ թարգմանութիւնը պարունակում իւր մէջ Լեմբերգի Հայոց պատմութեան վերաբերեալ ուրիշ հատուածների հետ միասին մի կանոնագիրք թղթի վերայ գրուած, որ անշուշտ չէր կարող հանդիսս գալ տասնեւօթներորդ դարուց առաջ, գուցէ և աւելի ուշ, որև գտանվում է Օսսօլինսկի մատենադարանի կառավարիչ պ. Ռէյտմկու մօտ։ Պ. Ռէյտմկին մատուցում որ՝ տեսել է մինչև տասը օրինակ այդ տեսակ ձեռագրի Գալիցիայում և ռուսական Լհհաստանում։

Ընդհանրական կարգով գտաստուրած մի լեհերէն թարգմանութիւն Հայոց օրէնագրքի հիշատակված է քաղաքային հին գիւանի (արխիվ) ցանկի մէջ։ բայց ես իզուր որոնեցի, ինչպէս և այլ շատ բան։

Իսկ ռուսերէնէն թարգմանութեան հետքերը անգամ չգտայ։

21) Իմ վարշավ եղած ժամանակ (1878 սկզբում) շատ որոնեցի այս լեհերէն հրատարակութիւնը արքունի մատենադարաններում և մատենադարաններում և թէ մասնաւոր գրավաճառանոցներում, բայց ինձ ամենևին չյաջողեցաւ գտնել գեթ մի օրինակ։ Բայց յետոյ իմացայ (Տէօ Մեղու Հայաստանի . . .) որ գտ տպագէ եղել նաև . . .*)

*) Տպագրութիւն ընտանեկան սկսեալ յայսմ թերթէ, օրպէս եւ տպագրութիւն բնագրին Պետրոսեան տպագրոյ Գազ. Մխիթարեան սկսեալ ի 25րդ թերթէ։ Լեհերէն յետ մահուանն վարդապետի Խաչատուրեանց, յայսմ վայրի օրպէս եւ յայլ ուրեք տեղիս այսր գործոյ թղթով գտանին ինչ ինչ թերթ եւ ընդհատ ծանօթութիւնք հեղինակին առ ի լուսաբանել առ յայտնի. Եւ ազնուէս մեծարեալ, հիւսուք եւ անկատարք, տպագրեցաք զայնս նպատակ ընտրեմք օրպէս եւ էին յիւրում ին բնագրի։

Տպագրութիւն Տպարանի.

յոց թագաւորներին, մինչեւ սա վերադարձ նոցա ամբողջ օրէնքներըն։ Ուշագրելը, որ շատ է նկատել որ իւր օրէնսդրի յօդուածներից չատերը վերցրած են Աստուածաշունչից, բայց ոչ թէ անմիջապէս այնտեղից, ինչպէս նա կարծում է, այլ միջնորդութեամբ Մխիթարի գաւազանագրքի, որը յիրաւի անմիջապէս քաղել է Ս. Գրքից։ Այս նրա մի գերմանացի դիտակցութիւն, որ չգիտէ Հայկական եկեղեցուն, նեղուել է անել օտարներ, ամենևին նեղուել չէր այնպիսի մեծ սխալ անել ։։ Իհարկէ նա չէ տեսել մի թեթև աշխատութիւն բաղդատել իւրաքանչիւրում հազար, ինչպէս ինքն է վկայում, Լաստիներէն բնագիրը Մխիթար Գոշի գաւազանագրքի հետ։ Այս կողմից ճշմարտութեան սեղի մտանում և սեղի յաջողակ կարծիք յայտնից զգալով Վրիդոր Ուրծայեցին (այժմ Խմրագրապետ Մշակի), որ հետաքրքրութիւն տալով ։։ Հայկական Աշխարհ ամսագրի մէջ Ուխտանէսի վերոյիշեալ հրատարակութեան մասին, ասաց թէ «Հետաքրքրութեան արժանի տգիտութիւն մեր իմացանք, որ մեծ մասով այս օրինքները քաղուած են XII դարի Հայ հեղինակից, Մխիթար Գոշից գրուած օրինագրութիւնից»[22]։ Թէպէտ Պ. Ուրծայեցին միայն ուրիշից լսած կարծիքն է հաղորդում, բայց և այնպէս այդ կարծիքը շատ հիմնաւոր է։

Նա բաղդատեցի մի առ մի Ուխտանէսի հրատարակած Լմբէրդի Հայոց օրինագրքի յօդուածները Գոշի գաւազանագրքի հետ և ահա ինչ երեւցաւ։

1. Առաջին տասը գլխից, որք չունին թուաբանութիւն, երկրորդը, այն իսկ որ կրնայ վերնագրիլ «բարեխշամակ և բարեացապարակ թուաբանութիւն Հայոց...» կայնն է Համառօտ բովանդակութիւն Մխիթարի նահապետութեան չորրորդ գլխոյ։

Երրորդ, չորրորդ և հինգերորդ գլուխները քաղուած են նոյն նահապետութեան վեցերորդ գլխից։ Վեցերորդ գլուխը քաղուած է նահապետութեան եօթներորդ գլխի սկզբից։ Եօթներորդ գլուխը հանած է գաւազանագրքի երկրորդ մասի ՃՆ. (101) յօդուածից։

Ութերորդ գլուխը քաղուած է գաւազանագրքի զանազան տեղերից, որը օրինակ Երկրորդ մասի ՂՀ. (98) յօդուածից։

22. Հայկական Աշխարհ, 1870 ամի, № 5 և 6 (մայիս)։ (Ցառաջաբան Ուխտանէսի)։

Իններորդ գլուխը առած է գաւազանագրքի Առաջին մասի ՃԻԵ. (121) կանոնից մինչ մինչ փոփոխութիւններով։

Վերջապէս Տասներորդ գլուխն է Գաւազանագրքի Առաջին մասի ՃԻԹ. (123) կանոնը շատ սակաւ փոփոխութիւններով։

2. Ցուցակաւորած 124 յօդուածից 42 Հանուած են Մխիթարի նախաբանութիւնից, 42 Գաւազանագրքի Առաջին մասից, 105 Երկրորդ մասից, և վեցն 8 յօդուածք, որպէս և Առաջին գլուխը սակաւ մնացածք գլուխներից, քաղուած են տարբեր տեղերից։

Ուխտանէսի սխալական յօդուածները իւրեանց թիւաւորութիւններով համապատասխանութեամբ Մխիթարի Գաւազանագրքի յօդուածների գտնուելու տեղին ցուցանեմ հետեւեալ կերպով։

Ուխտանէս.	Մխիթար Գոշ.	Ուխտանէս.	Մխիթար Գոշ.
1.	Ա. (25)	20.	ՁԻ.
2.	Գ.	21.	ԻԳ.
3.	Դ.	22.	ԻԵ.
4.	Ե.	23.	ԻՕ.
5.	Զ.	24.	ԻԶ.
6.	ԺԵ.	25.	ԻԷ.
7.	Ը.	26.	ԼԸ.
8.	ԺԵ.	27.	Լ.
9.	ԺԵ.	28.	ԼԱ.
10.	ԺԵ.	29.	ԼԳ.
11.	ԺԵ.	30.	ԼԴ.
12.	ԺԵ.	31.	ԼԵ.
13.	ԺԵ.	32.	ԼՕ.
14.	ԺԷ.	33.	ԼԶ.
15.	ԺԷ.	34.	ԼԴ.
16.	ԺԸ.	35.	ԽԸ.
17.	ԺԸ.	36.	ԽԳ.
18.	ԺԸ.	37.	ԽԿ.
19.	ԻԿ.	38.	ԽԿ.

25) Գաւազանագրքի յօդուածների համարները, որք աստղանիշ *) ունին պատկանում են Առաջին մասին, իսկ որք չունին՝ պատկանում են Երկրորդ մասին։

39· ԽԿ՝Ա ԽՒ՝.
40· ԽՕ՝Ա ԽԴ՝.
41· ԽԼ՝ ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԽԼ՝.
42· ԽՒ՝ ԽԼ՝ ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԽՒ՝.
43· ԽՓ՝ ԽՒ՝ ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԽՓ՝.
44· ՝Ա ԽՓ՝ ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՝Ա.
45· ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՕՒ՝.
46· ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՕԴ՝.
47· ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՕԶ՝.
48· ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՕԷ՝.
49· ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՕՕ՝.
50· ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՕՒ՝.
51· ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՕՓ՝.
52· ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՕԹ՝.
53· Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն Կ՝.
54· ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԿՄ՝.
55· Խ՝ *) ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն Խ՝.
56· ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԿԻ՝.
57· ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԿՂ՝.
58· ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԿԹ՝.
59· ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀԱ՝.
60· ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀՐ՝.
61· ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀԺ՝.
62· Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն Ի՝.
63· ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀՊ՝.
64· ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՐՀԺ՝.
65· ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀԼ՝.
66· ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀԽ՝.
67· ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀԾ՝.
68· Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն Զ՝.
69· ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀՁ՝.
70· ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀՃ՝.
71· ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀՂ՝.
72· ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀԿ՝.
73· ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀԻ՝.
74· ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՀՈ՝.
75· ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՂՀ՝.
76· ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՂՂ՝ (23) Ղ՝Ը՝Ճ՝Ղ՝Ց՝*).
77· ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՂՃ՝.
78· ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՂԿ՝.
79· ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՂԴ՝.
80· ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՂԶ՝.
81· Ա՝. ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն Ա՝.
82· ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՄ՝.
83· ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՊ՝.
84· ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՒ՝.
85· ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՕ՝.
86· ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՀ՝.
87· ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՂ՝.
88· ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱԹ՝.
89· ՊԼ՝ ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՊԼ՝.
90· ԱՃԺԱ՝ ՊԼ՝ ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՃԺԱ՝.
91· ՃԽԹ՝ ՃԺԱ՝ ՊԼ՝ ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ՃԽԹ՝.
92· ԱՃԺԲ՝ ՃԽԹ՝ ՃԺԱ՝ ՊԼ՝ ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՃԺԲ՝.
93· ԱՃԺՊ՝ ԱՃԺԲ՝ ՃԽԹ՝ ՃԺԱ՝ ՊԼ՝ ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՃԺՊ՝.
94· ԱՃԺՀ՝ ԱՃԺՊ՝ ԱՃԺԲ՝ ՃԽԹ՝ ՃԺԱ՝ ՊԼ՝ ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՃԺՀ՝.
95· ԱՃԺԻ՝ ԱՃԺՀ՝ ԱՃԺՊ՝ ԱՃԺԲ՝ ՃԽԹ՝ ՃԺԱ՝ ՊԼ՝ ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՃԺԻ՝.
96· ԱՃԺԼ՝ ԱՃԺԻ՝ ԱՃԺՀ՝ ԱՃԺՊ՝ ԱՃԺԲ՝ ՃԽԹ՝ ՃԺԱ՝ ՊԼ՝ ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՃԺԼ՝.
97· ԱՃԺԽ՝ ԱՃԺԼ՝ ԱՃԺԻ՝ ԱՃԺՀ՝ ԱՃԺՊ՝ ԱՃԺԲ՝ ՃԽԹ՝ ՃԺԱ՝ ՊԼ՝ ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՃԺԽ՝.
98· ԱՃԻ՝ ԱՃԺԽ՝ ԱՃԺԼ՝ ԱՃԺԻ՝ ԱՃԺՀ՝ ԱՃԺՊ՝ ԱՃԺԲ՝ ՃԽԹ՝ ՃԺԱ՝ ՊԼ՝ ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝Ա ԽՕ՝Ա՝ Ա մասն ԱՃԻ՝.
99· ԱՃԻԱ՝ ԱՃԻ՝ ԱՃԺԽ՝ ԱՃԺԼ՝ ԱՃԺԻ՝ ԱՃԺՀ՝ ԱՃԺՊ՝ ԱՃԺԲ՝ ՃԽԹ՝ ՃԺԱ՝ ՊԼ՝ ԱԹ՝ ԱՂ՝ ԱՀ՝ ԱՕ՝ ԱՒ՝ ԱՊ՝ ԱՄ՝ Ա՝ ՂԶ՝ ՂԴ՝ ՂԿ՝ ՂՃ՝ ՂՂ՝ ՂՀ՝ ՀՈ՝ ՀԻ՝ ՀԿ՝ ՀՂ՝ ՀՃ՝ ՀՁ՝ Զ՝ ՀԾ՝ ՀԽ՝ ՀԼ՝ ՐՀԺ՝ ՀՊ՝ Ի՝ ՀԺ՝ ՀՐ՝ ՀԱ՝ ԿԹ՝ ԿՂ՝ ԿԻ՝ Խ՝ ԿՄ՝ Կ՝ ՕԹ՝ ՕՓ՝ ՕՒ՝ ՕՕ՝ ՕԷ՝ ՕԶ՝ ՕԴ՝ ՕՒ՝ ՝

fratres predicti excessoris si vero fuerint in consilio prefato, tunc quilibet eorum iuxta fac tum pati debet.

Cepitulum secundum

Humanum genus deus liberum creavit et fecit, verum duia necessarrij sunt dominis suis servi ad serviendum propter terram et aquam, simile hoc jus est quando aliquis colonus seu K m e t ho domino suo nichil movendo a domino suo ubi vult transire potest, si vero aliquis dominorum istud tollerare nollet scilicet libere emittere eundem subditum suum, volens eundem retinere in dominio huius modi domini non fuerint procreati habent libertatem eundi et se transferendi sub alios dominos ubi voluerint.

Cepitulum tercium.

Si pueri inter se contencionem fecerint et unus puerorum alterum occi erit si puer occisus ultra duodecim annos habuerit tunc caput debet solvere, sicut pro virilis et integri hominis capite. si vero ille occisus puer habuerit minus quam duodecim annos, hoc est decem vel undecim, tunc pro capite ejus medietas capitus solvi debet, si vero puer occisus habuerit minus quam decem annos, tunc tercia pars capitis solvi debet. si vero puer habens quindecim annos fuerit homicida et excesserit contra statutum istud, tunc pro capite integro solutionem faciet amicis illius occisi, sicut superius scriptum est.

Capitulum decimum octavum.

Si aliquis Armenus emerit servum vel ancillas serviles paganos istique servi tempore serpitutis eorum Babtismi sancti sacramenta susceperint, tunc talimod, hujus modi servi debent esse liberi a servitute tanquam pecuniis pro eis datas emererentur. si vero tales servi utriusque sexus pagani sacrum baptismum suscipere nolnerint, tunc in isto casu dominus eorum plenipotens erit, ipsos ad placitum suum vendere cui voluerit.

Capitulum tricesimum primum.

Si bos occiderit vaccam aut aliud jumentum cornutum vel arietem et hospes nesciverat consuetudinem ejusdem bovis tunc medietatem precij illius animalus occisi solvere debet. si vero tale jumentum parvum fuerit, tunc pro tali nichil solvi debet, si vero magnum pecus occisum per bovem fuerit, tunc tale pecus occisum vendi debet et pecunie illi quorum pecora fuerint equaliter inter se parcientur. Si vero scivit illius bovis indomiti consuetudinem nocivam et non alienavit a se, tunc integrum valorem pro occiso jumento persolvet, ita Jus dictat.

Capitulum sexagesimum nonum.

Si aliquis noviter uxorem duxerit, tali non licebit ad bellum proficisci, propterea ne sibi ibi aliquid adversi et nocivi contingat, ideo talem noviter uxoratum jus a bello liberat, ut cum sua uxore nova sponsa gaudeat in domo sua. pauperes enim deus diligit et non sinit deus ut in eorum domo ita cito post novas nuptias aliquid novi molestie tristificque emeregat. ideo tali novo uxorio nullus imputare debet.

Ի խիթար

Ման Ր. յօդուած Լ.

Ենէ իշխանք և այլ ի թագաւորական ասենէ յանցաւորք թագաւորի լիցին, և կամ այլ նուաստք՝ իշխանի, քան զամանատն է վճիռ յանցաւորացն մահու՝ զորիս և զիզրարս ի ժառանգութիւն նոցա կացուցանել, և մի պատճառաւ հարց որդիք զրկեցին՝ եթէ համարայցէ նոցա չիցեն, զի իբրաքանչիւր ի մեզ իւր մեռցի, քան առնական հրամանին։

Ման Ր. յօդուած Ղ.

Կզաս Յ Կրաբչէն եկն մարդկային բնութիւն, այլ ծառայել տէրանց յաղագս պիտոյից նոցէ հոգոյ և ջոյ. և զայս պատշաճ կարծեմ զառաջինն, զի թագաւոր զգեստիւն՝ ազատ է ուր և կամեսցի կալ. ապա

Ի խիթար

Յօդուած առաջին.

Ենէ ոք գուրս կայ (զանցանէ) թագաւորի կամ (իւր) տէրոջ իրաւունքից ընդդէմ Կրքայական Անճուխեան կամ իւր տէրոջ, այսպիսին արժանի է մահու, իսկ նորա որդիքը և եղբայրները չպիտի սանան փոխանակ հօր իւրեանց հօր յանցանքի փոխարէնը, և որդիքը չպիտի կորցնեն հայրական գոյքը, եթէ հօր հետ այսպիսի յանցաւոր խորհրդի մէջ մասնակից չեն եղել, որպէս և յիշեալ յանցաւորի եղբայրները. իսկ եթէ մասնակից լինեն յիշեալ խորհրդին (յանցանքին), այն ժամանակ նոցանից ով որ կլինի գործին համեմատ պիտի պատժուի։

Յօդուած երկրորդ.

Ազդկային ազգը Լատուած ազատ ստեղծից և տրաւ, բայց որովհետև հարկաւոր են իւրեանց տէրերին ծառաները ծառայել հոգի և ջրի համար, այսպիսի մի օրէնք կայ որ երբ մի գիւղացի կամ կիմ էթ[24]

24 Կ մէթ անծանօթ բառ է և հաւանական է որ հայերէն լինի, բայց երբէ մի գաւառական բառ ա իւր հնչմանդրավ փորը ինչ դման է վիտցերէն կ՚ա կամ գ՚ա յղացակի՛ բառին, որ նշանակում է տարակ, ձորա. Սակայն, կարելի է որ ա լինի և գաւառական բառ լեհերէն լեզուի։

թէ այսմ ոչ հնարէ ոք ի սեբանից և բռնադատէ զմնացեալսն անդրէն դառնալ՝ զնոյն ժամհուան հօրն ազատ են որդիքք ծնեալք այլուբ և ոչ անդ։

Մաս Ի. յօդ. Դ.

Սպանութիւն ի մանկունս եղեալ՝ եթէ որ սպանն ի վեր քան զԺԲ (12) ամի է իրք կատարեալ արիւն լիցի և քան այնմ առադանացի. իսկ խնամարհաց զայդ, որպէս ԺԱ (11) և Ժ (10) ամինից, կէսն լիցի. իսկ ի վայր քան զԺ (10) յերից մի լիցի մանւ. Եւ զի թէպէտ յայլ յանցանս քան զԺԲ (15) ի խնարհ հրամայէ զնոյս մանկութեան մի յիշիլ կանոնք (այէ-էջ կանոն հրամայեն), այլ յառդաս արեան այդպէս իրաւունս համարեցաք. և թէպէտ բնաւ յամենայն դառնասանս ի անդիս անդիս կարծէ արտաքոյ կանոնաց և ընդդէմ, որպէս արանց իւր սիրոջ՝ ուրիշ անդ փախաղորդել իւր սիրոջից, որոնդ կամ կարող է փոխադրուիլ. իսկ եթէ ասէրը չէ կամնուսմ Թոյլ տալ այդ, այսինքն՝ առդան կացուցանել իւր սուրբդրեալը (սարսուկը) կամնալով պահել նորան իւր իրաւասութեան (իշխանութեան) տակ, այն ժամանակ որդիքը հօր մահից յետոյ, եթէ նոքա նոյն սիրոջ իշխանութեան տակ չեն ծնուած, ունեն ազատութիւն գնալու և փոխադրելու ուրիշ տերերի մօտ որտեղ և կամենան։

Յօդ. Երրորդ.

Եթէ մանուկները միմեանց մէջ կռիւ արին և մանուկներից մէկը սպանից միւսին՝ եթէ սպանուած մանուկը տասներկու տարեկանից անց (մեծ) լինի, այն ժամանակ պէտք տուժէ պղուխը ինչպէս մեծ և կատարեալ մարդու պէսի համար. իսկ եթէ սպանուած մանուկը լինի տասներկու տարեկանից պակաս, այսինքն, տասը կամ տասնուվեց տարեկան, այն ժամանակ նորա համար պէտք է վճարէ տուդանքի կէսը. իսկ եթէ սպանուած մանուկը լինի տասը տարեկանից փոքր, այն ժամանակ տուդանքի երրորդ մասը պէտք վճարէ. Իսկ եթէ մանուկը տասնուհինդ տարեկան լինելով

կատարեց մարդասպանութիւն և զոբծեց ընդդէմ օրէն կանոնին, այն ժամանակ ամբողջ պղտի հասնոր պիտի վճարէ տուդանքը սպանուածի բարեկամներին, ինչպէս վերը դրուած է։

Յօդ. տասնևուերորդ.

Եթէ մի Հայ գնէ ծառայ կամ աղախին հեթանոսներ և այդ ծառաները (սարսուկները) իւրանց ծառայութեան ժամանակ ընդունին սուրբ մկրտութեան խորհուրդը, այն ժամանակ այդ կնրպով գրնպիսի ծառաները պիտի լինին ազատ ծառայութենից, որպէս թէ նոքա վճարեցին իւրանց համար տրուած փոդը. իսկ եթէ այդպիսի հեթանոս ծառաները կրկնւ անգամ սուրբ մկրտութիւն ընդունել չկամենան, այն ժամանակ այդպիսի դէպքում նոցա տերը ունի լիակատար իրաւունք վաճառել նոցա իւր ուզածին պէս ուր որ կամենայ։

Յօդ. երեսունևմիերորդ.

Եթէ կոր սպանէ կով կամ ուրիշ կոշխարաւոր անասուն կամ ոչխար և տերը չգիտէր նոյն եղի բնութիւնը, այն ժամանակ նոյն սպանուած անասունի գնի կէսը պիտի վճարէ, իսկ եթէ այդպիսի (սպանուած) անասուն

Մաս Ի. յօդ. Ե.

Եթէ գիտէք որ ծառայ պղտի և կամ ազախին, եթէ յանձրն առնուն մկրտել ընդ փըրկանաք լիցին, գնոյ չափ ծառայեալք՝ ազատք լիցին. ապա թէ ոչ կամիցին (տերքը)՝ վաճառել իշխան լիցին, այլ մի յոգպա ոչ ազատելոյ հեղդասցին ի մկրտել. իսկ մկրտելոյն ազատիլ և կամ ոչ, նոյն լիցի որպէս ի բնէ քրիստոնէից, նմանապէս և ապրանաց։

Մաս Ի. յօդ. Լ.

Եթէ հարկանիցի ցոլ գիով կամ զոչխար կամ գինչ այսպիսի և սպանանիցէ, իրր գի ոչ գիաւոր (տէր) գցուլն հարկանող՝ գկէս գնոյն տուդանացի, և փոքրագոյն կինդանին սպանելոյն՝ իրբուս տեսանն լիցի, իսկ մեծն

բաժնիկի չորրորդ դրդիռն ունիցին և վաճառիկի հարկանողը։ Իսկ եթէ բողբեալ լցէ և չկրէ ի միջոյ բարձնալ՝ պրովանդին ոտնդանդիր։ Սոյն լիցի և յանաւ բրան՝ այսինքն ի բնանակիրան։

Ա՛ՍԱՆ Բ. ՅՕՐ։ 21։

Եթէ եթէ առնուցու ոք կինն բարդ՝ մի մոյկ ի պատկառանդ և մի անկին ի վերայ նորա և մի ինչ իրք, անպատրաստ լիցի, ի տան իւրում ուրեմն արասցէ զկին իւր զոր կառուց Ա՛ստուած կամ ղի մի անկնալ ի պատերազմին՝ սուգ լիցի ամրաժամ յաղագս որոյ անմեղապէսն են միանգամայն, կամ ամբարտաւանանալ յանդգնի ի ճակատել և կամ երկրպագի դանդիանալ։ Ա՛յս իրաւունս պահելի է զօրավարաց առ զօրս։

Եթէ եթէ ոք ունիցի զկին և ոչ կարասցէ զնա ի տան իւրում ի պատերազմ և ի վերայ նորա և ի հինչ իրք, անպատրաստ լիցի, ի տան իւրում ուրեմն արասցէ զկին իւր զոր կառուց Ա՛ստուած կամ ղի մի անկնալ ի պատերազմին՝ սուգ լիցի ամրաժամ յաղագս որոյ անմեղապէսն են միանգամայն, կամ ամբարտաւանանալ յանդգնի ի ճակատել և կամ երկրպագի դանդիանալ։ Ա՛յս իրաւունս պահելի է զօրավարաց առ զօրս։

ՅՕՐ։ ՎԱՀԱՆԱԿԱՆ ՀՐԱՄԱՆՔ։

Եթէ եթէ ոք ունիցի զկին և ոչ կարասցէ զնա ի տան իւրում ի պատերազմ և ի վերայ նորա և ի հինչ իրք, անպատրաստ լիցի, ի տան իւրում ուրեմն արասցէ զկին իւր զոր կառուց Ա՛ստուած կամ ղի մի անկնալ ի պատերազմին՝ սուգ լիցի ամրաժամ յաղագս որոյ անմեղապէսն են միանգամայն, կամ ամբարտաւանանալ յանդգնի ի ճակատել և կամ երկրպագի դանդիանալ։ Ա՛յս իրաւունս պահելի է զօրավարաց առ զօրս։

Եթէ եթէ ոք ունիցի զկին և ոչ կարասցէ զնա ի տան իւրում ի պատերազմ և ի վերայ նորա և ի հինչ իրք, անպատրաստ լիցի, ի տան իւրում ուրեմն արասցէ զկին իւր զոր կառուց Ա՛ստուած կամ ղի մի անկնալ ի պատերազմին՝ սուգ լիցի ամրաժամ յաղագս որոյ անմեղապէսն են միանգամայն, կամ ամբարտաւանանալ յանդգնի ի ճակատել և կամ երկրպագի դանդիանալ։ Ա՛յս իրաւունս պահելի է զօրավարաց առ զօրս։

Ընդ այնպէս ուրիմն վերոբերեալ բաղդատութիւնների անիրաւացի է որ Լեհաստանի հայերը ներկայացրին նոյն երկրի ազգաբնեան ի հանառաջութիւն սկ թէ մի հին Հայկական օրէնսդրութիւն, այլ Մխիթար Գոշի Վաստատանադրքից մի քաղուածք, առաւելապէս նորա Դրիստրի մանկից այսինքն աշխարհական օրէնքներից։ Դժուար չէ կարծել որ նոցա ձեռքին կային այդ Վաստատանադրքի օրինակները, որովհետև ինչպես կանոններ փոքր ինչ յետոյ Մխիթարը սկսեց գրել ամ. 1184 թուին և նրանք մեռան 1213 թ. իսկ Զաբանդան կռանը ազատեց Լեհը 1239 թուին, որից յետոյ Հայերը գաղթեցին մեծ քանակութեամբ իւրեանց Հայրենիքից զանազան կողմեր, որպէս և դէպի Լեհաստան։ Եւ պատմիչ Կադլիվը թագաւորը միայն 1350 թուականներին պարտեւեց իւր Հայտնի Հայերին ինքնավարութեան զանազան արտօնութիւններ, իսկ Ալեքսանդրը Հաստատեց նոցա ինքնավարութեան օրէնագիրքը 1519 թուին, Հայերը կարալ էին կամ իւրեանց հետ տարած ունենալ Գոշի պատաստանադրքի օրինակները, կամ յետոյ այսահմամբ ձեռք բերել, և կամ իրր ազբութիւնը պատճէրից նոցա ներկայացնել իւրեանց աղգային օրէնսգիրքը նոքա որպէսզի և գոան այն։ Ասյց կարելի է հարցնել թէ ազա ուրիմն գրութիւնք են մնաց Լեհերէնի Հայերի օրէնագրքի մէջ Հայոց Յովհաննէս և Թէոդոս (՞) թագաւորների անուանները, քանի որ դոքա չեն յիշած Պատաստանադրքի մէջ, և ինչու նոքա կեղծեցին և ուղիղ Հայատնեցին թէ իւրեանց ներկայացրած օրէնսդիրքը քաղուածք է Մխիթարի Պատաստանադրքից։ Ընդ այս կարելի է տալ հետևեալ պատասխանը։ Հայերը կարողէին հարկաւոր համարել կեղծել փոքր ինչ գործը և իւրեանց օրէնսդիրքը աջողել Հայոց թագաւորների անուններով, վախենալով որ չիցէ թէ այդպէս ազբութիւնը չհաստատէր, մանաւանդ որ Լեհերքի և Լեհաստանի ուրիշ քաղաքների անդամեան վարչութիւնները, ինչպէս վկայում Սկիմանդը իւր հրովարտակի մէջ և Ռուիզոթը իւր վերոբերեալ յաւելուածների մէջ, վիճաբանին նոցա հետ նոցա արտօնութիւնների մասին և աշխատում խափանել նոցա ինքնավարութիւնը։

Մի այդպիսի կիզումն դիտակցաբար կամ անգիտակցաբար պատահեցաւ և ուրիշ անդամ։ Երբ Ուռհայ Կամաքրինէ Վայոց թագաւորին Հայոց Նոր Նախիջևան քաղաքը Պօն գեաի մօտ, կամեցաւ պարգևել նմա, որպէս պարգևուած էր և Հաշտութեան հայերին, ինքնավարութեան արտօնութիւնները հայկական օրէնքներով, վասն որոյ պահանջից նոցանից կազմել մի խմբագրութիւն կամ ժողովածու իւրեանց հին ազգային օրէնքների և իրաւաբանական սովորութիւնների։ Նախիջևանցիքը Թարգմանչին Կամինեցիից լսելոց Յուստինոս Պապեր օրէնքներից չուտ յօդուածներ և թեթև փոփոխութիւններով յարմարեցնելով իւրեանց վարը ու բարքին և մի քանի նոր յօդուածներ աւելացնելով, ներկայացրին Հանդերձ ուսուցերն Թագաւորութեան տէրութեան և հաստատութիւն իրեն Հայոց օրէնգիրքը կամ դատաստանագիրքը, և տերութիւնը հաստատուց այն։ Այդ Դատաստանագրքի մէջ, որը ձեռագիր է և պահպանւում այժմ Նոր Նախիջևանի քաղաքային վարչութեան պետութեան (արխիվ)[25], կայ սկզբից բաւական ընդարձակ յառաջաբան գրոց լեզուով և տող տող ազատագած ոճով, ուր ի միջի այլոց ասած է այսպէս։

«Նախ թէ որպիսի մատեանց[26] գրեցաք զոգիս և՝ որպիսի վարդապետական սովորութեանց, գիտելի մի օգտաւոփառ և բարեպաշտօն Վայրն Ծառանիստեան ժողովոց գեաների Թագաւորաց և կայսերաց հրովարտակաց և քաղաքական օրինաց կարգադրութեան, որպիսիք էին գրեցեալ Կոստանդիանոսի, Թէոդորոսի, Լէոնի, Բրիտղեայ, Հօնորիայ, Ջինեան, Ընտրատակայ, Մարթինիքայ, Գրայիանոսի, և այլ մեծազօր թագաւորացն, և ի մի վայր հաւաքեալ ինքնին կայսերական վեհանձնութեամբն վերահասու եղեալ՝ գիմերին լրացուցանելով հաստատեաց լրտկատար և ամրոզջ գատաստանագիրքը, և հրամայեաց ամենայն ազգաց և գաւառաց, որք կային ներ հրամանի իւրոյ՝ վճռել նոցին գործս ըստ սահմանեալ գատաստանագրքին առանց գանցագործութեան։ Եւ նոյն գատաստանագրքին հրովարտակ առաքէ գերիկիբն Հայոց գինուորաց՝ որ եկեալ գամ հնդկաց իրաւունս և գատաստանս, ասէ, ընկալեալ Հայոց գատաստանագիրքն արարչին նմա իրաւունս գատաստանս գրքոյն աէրութիւն և իշխանութիւն Հայոց մինչև ի ժամանակս ձեզս[27]։

...

«Երկրորդ՝ ոչ ազգաւ վերագրեցեալ մատեանն իրաւանց ոչ է ծանօթ ինքեանց Հայոց և ոչ գիտեն ամենևին։ Եւ այս գիտելի է, զի ցորքան կայր տէրութիւն և իշխանութիւն Հայոց, յորում ժամանակի վարեցեալ լինին գործս իրեանց, այնժամ ծանօթ էր ամենեցուն և գիտելի ամենեքեան։ Իսկ յորժամ գադարեցաւ իշխանութիւն և տէրութիւն Հայոց և անկան Հայք ընդ յծով ծառայութեան այլազգաց և նուաղ ցիր և ցան ի գանազան կողմանս երկրի, այնուհետև . . . և այլն։

«Երրորդ՝ այնոքիկ Հայք որք բնակին ի ներքոյ իշխանութեան Պարսից և Ասիոն Հայաստան և ի կողմանս Պարսկաստանի, մանաւանդ բնակիչք արքայանիստ քաղաքին Շօշայ, այսինքն Աղահանայ, Թէպէտ ուրեմն ազատութիւն վարկցյ զգործս իրաւանց ըստ Հայոց կանոնաց ի ամենայն գատաստանս հնդկաց, սակայն նոքա ևս ոչ վարին գատաստանագրով . . . . . Սակայն ի մէջ նոցին Եպիսկոպոսք եկեղեցւոյ և գիտակունք նոցա և այնոքիկ, որք վասն գործոյ վաճառականութեան շրջին յերկիրն քրիստոնէից, գիտեն ոչ միայն զդէն գատաստանական մատենից ամենայն ազգաց քրիստոնէից, այլ և յատկապէս պետական գործս են գատաստանից, զի ի նոցանէ պահեն զնոյնն։ Նա գրեցէն Հայոց և բազում ի նոցանէ պահեն զնոյնն։

«Եւ որքան ուշացան և յետևան բնակիչքն Հայոց վերկրին Ասորւոց, այնքան ևս զօրացաւ և ծաւալեալ փայլեցաւ առաս

---

23. Գ. Բժիշկ Սահակ Ալաջալեանցը, Նոր Նախիջևանի ներկայ քաղաքագլուխը, միջոց առաւ ինձ մանրամասնօրէն ծանօթանալ այդ գատաստանագրքի հետ, վասնորոյ իմ խորին շնորհակալութիւնս յայտնում միշտ մնալով պատիւ պարտին։

26. Ես արտագրում յառաջաբանի տողերը բառ առ բառ, անփոփոխ թողնելով նորա քերականական թերութիւնները։

27. Այս նոր և տարօրինակ պատմական տեղեկութիւնը հաստատութիւն չէ գտնում մեր պատմագրութիւններից և ոչ մեկի մէջ։ Իսկ Մխիթարի գատաստանագրքի մի քանի օրինակների վերջում եղած քաղուածքների մասին, որը յիրաւի հանած էն Ծառոց կայսրների օրէնքներից, թացատրութիւն կամ փորը ինչ լինոյ,

մարգարէութիւն և այնկուէթիւն ողբմածագոչնիդ կայսերացն առաջի ի ամենայն պատահմունս, մանաւանդ այնու ըզր յամի Տեառն 1763 ի 24 երրորդ աւուրս յամենան տեսութեանցն ամենազորութեանդ ունեդ և հղկրատգործեդ կայսրս-հի Երիցորդ Կատարինէ Ալէքսէովնայի, Ինքնակալուհին ամենայն առաջաց շնորհաց, հրովարտակ կայսերական, զի Հայք ուր ուրեք գտանիցեն կան վասն աղօթից և պաշտամանն կրօնից իւրեանց հինգերկի եկեղեցի օրքան հարիւր իցէ…

Ես քանզի ի բացումանալ Հայոց երկրին Ռուսաց անցեալ յամի Տեառն 1746 երեքտասաներորդ յամենայն տեսութեանցն ի կառավարութենէ Ռենաթի բան խնդրոյ ազգին Հայոց հրամայեցեալ եղեւ հաստատել ի քաղաքն Աստրախան յատուկ իրաւարան վասն Հայոց ազգի և հոգեմտաւոց կրօնից կաթուլիկաց, յոր գատաստանք ընտրեցան ի հասարակութենէ նոցին և արասցեն իրաւունս բան Հայոց կանոնաց որպէս և հաստատեալ եղեւ և կայ մինչև ցայժմ, ուր նոյն ազատութիւնն ևս քան զնա հաստատեաց ամենազորեցեալ և ողբմածագոչնիդ կայսրս-հի Կատարինէ Ալէքսէովնայի Ինքնակալուհին ամեն ազ Ռուսաց անցեալ յամի Տեառն 1765 երեքտասներորդ յամենան յունվարի Աստուածային սիրական ձեռօքն առարգելով զի Թողեալ լեցի ազգին Հայոց վարել զիրաւունս քան օրինաց իւրեանց…

Ցօժարութիւն յանձին կալաք աշխատել և գաղափարել գայս մատեան իրաւանց ի գատաստանական մատենէ տարեպաշտ կայսերն Ռուսաստանոյ (Ռուսաստիանոսի): Ես թէ զիր ազգաւս ոչ ճանաչեցաք բուսական փարիլ հին գրչագիրվքն, այլ նոր ի նորոյ գաղափարեցաք ի նմանէ: Եւ այս զնանկն է նախ զի օրինակ գատաստանագրքին Կայսերն Ռուսաստիանոսի զոր ատ գատանեալ հայոց լեզուաւն, որք էին գրչագիր չորք գիրք, ի բազում բանս էին անհամամատ միմեանց և ոչ էին ամբողջ, այլ պատառատակաղ և իբր մէկ ի տասն մասանց մի մասն հաղիւ ճանչալ …վասն այսորիկ ևս բազում հետազոտութիւն գործածկով գտաք զգան գատաստանագիրքս Կայսերն Ռուսաստիանոսի ապեցուցեալ

ի նախին լեզուաւ և թարգմանեցաք ի նմանէ գմատեանս զայս երկար ժանտամակ աշխատութիւն կրելով,[28]

[28] Հետագիր գատաստանագիրքդ Ն. Նախիջևանի, Ռուսաստ. եր. 1, 2, 3, 6, 7 և 8. — Ես գատաստանագիրքդ ներկայացնում մեծագիր Ռուսուածաշունչի չափով մի ձեռագիր կազմած և հաստ թղթի վրայ գրած. երեսը բաժանած է երկու էջ և վայելչագրութիւնը՝ թէև հասարագիր, բաւական գեղեցիկ է. Գատաստանագիրքդ բաժանուած է երեք մասն. առաջին մասն ունի 23 գլուխ և 956 յօդուած, երկրորդ մասն ունի 14 գլուխ և 88 յօդուած. ուրեմն ընդ ամենը Գատաստանագիրքդ ունի 1145 յօդուած, Առաջին մասնի և ընդ նմին ամբողջ գատաստանագրքի վերնագիրն է՝ Գատաստանական յամենայնի գատաստանագրութիւն բանի պաշտ Կայսերն Ռուսաստիանոսի. երկրորդ մասնի վերնագիրն է՝ Ցազգս պարտաւորութենան գատաստանագրաց. գատաստանական պաշտօնէից և այլ գատաստանական կարգաց. իսկ երրորդ մասնի է՝ Ասն կերպարանութենան գատաստանական գործոց, Հայերէն բնագիրն ունի և ոսկերն թարգմանութիւն, բայց հասցրած է մինչև առաջին մասնի 13 գլուխը. ձեռագիրը չէ կազմած, ձեռքը վատ է և շատ տեղ ընդօրինակներ ունի, բայց թարգմանութենան ոճը բաւական հմուտ է և լաւ. Թէ ամբողջ գատաստանագիրքը չէ քաղուած Ռուսաստիանոսի օրէնքներից, այլ շատ յօդուածներ աւելացրած են ուրիշ տեղերից կամ նոր շարադրած, այդ երևում է նրանից որ գլուխների ցանկից և յօդուածների խմացից օրինակի համար մէջ բերինք մի յօդուած. — «եթէ մահմետական կամ հրեայ ըմբռնեցէ զոք ի քրիստոնէից և բռնութեամբ թլպատեսցէ զնա, ընդ նմա և վարեսցի որպես վերոյ ի համարն 65 գրեցեալ է վասն ներքինեցուցման (այսինքն՝ երրորդ մասն ընչից տուգանք, ձաղկեսցի և յաքսորս 10 տարի), (մասն Ա. գլ. 12, յօդ. 66.)։ Ցայտնի է որ՝ Ռուսաստիանոսի ժամանակ մահմետականութիւնը գեռ ամենևին չկար, որովհետև նա վախճանեցաւ 565 թ., իսկ մահմետը ծնուեցաւ 571 թ.։ Գատաստանագրքի մէջ և մանաւանդ երկրորդ և երրորդ մասնում պարզ երևումն ռուսական օրէնքների ազդեցութիւնը։ մինչև անգամ ռուսերէն բառեր կան մտած. Ճանկացողների համար գնումենք այստեղ Գատաստանագրքի ցանկը.

ՄԱՍՆ Ա.

Գլ. 1. Վասն հայհոյութենան ընդդեմ Աստուծոյ և արհամարհողացն զՍ. Եկեղեցի . . . . . 8 յօդ.
» 2. Վասն քրեական մեղաց, այսինքն ապստամբութենան ընդդեմ սրբ. Մեծութենան . . . . . 22 »

Սոյն խօսքերից որ դիտմամբ փոքր ինչ ընդարձակօրէն քաղցինք, պարզ երեւուէ որ՝ Ն. Նախիջեւանի Հայերը ներկայացրին ռուս աէրուէթեան իրեւ Հայկական հին օրէնքներ և գատաստանական ա-ւանդութիւնները մի այնպիսի օրէնսգիրք կամ գատաստանագիրք, որ-բոյ յօդուածների մեծագոյն մասն թարգմանուած էր Յուստինիանոս օրէնքներից։ Եւ զարմանալին այն է որ՝ աէրուէթիւնը, պարզ տեսնելով թէ ինչ աղբիւրից է քաղած բոլոր գատաստանագիրքը, հաստատեց այն իրեւ Հայոց օրէնքներ։ Եւ Ն. Նախիջեւանը կա-

» 3. Վասն պարտականութեան . . . . . 40 »
» 4. Վասն սանադի· . . . . . 22 »
Վասն ձեռաց սանադից· . . . . . 8 »
» 5. Վասն գրավառութեան . . . . . 19 »
» 6. Վասն երաշխաւորութեան . . . . . 17 »
» 7. Վասն տոկոսեաց . . . . . 18 »
» 8 Վասն կտակի և ժառանգութեան . . . . 77 »
» 9. Վասն Հոգաբարձութեան . . . . . 26 »
» 10. Վասն ծառայից գնելոց . . . . . 50 »
» 11. Վասն գողութեան և աւազակութեան . . . 73 »
» 12. Վասն պատժոց . . . . . 109 »
» 13. Վասն վաճառականութեան . . . . . 36 »
» 14. Վասն վաճառականութեան կարգաց . . . 178 »
» 15. Վասն բարթի . . . . . 48 »
» 16. Վասն վճռահատական իրաւանց . . . 25 »
» 17. Վասն սահանալոյ ձիոգնորդի . . . . 12 »
» 18. Վասն բաժանման որդւոյ ի Հօրէ . . . 8 »
» 19. Վասն բաժանման եղբարց . . . . 12 »
» 20. Վասն նշանի . . . . . 9 »
» 21. Վասն բաժանման ամուսնացելոց . . . 10 »
» 22. Վասն կանանաւոր չինուածոց . . . 26 »
» 23. Վասն իրաւանց . . . . . 109 »

ՄԱՍՆ Բ.

Գլ. 1. Վասն գատաստանակ անձանց . . . 2 »
» 2. Վասն դատաւորաց . . . . . 30 »
» 3. Վասն վերահասու լինելոց գործոց . . . 15 »
» 4. Վասն դատաստանի բացորոշեալ տեղեաց . 5 »

ռավարվուէր իւր մէջ կեղծեալ Հայկական գատաստանագրքով, որի մէջ աւելի քիչ քան կայ Հայկական քան Թէ Լեմբերդի Հայերի օրէնսդրքի մէջ, գրեթէ մի գար միչեւ 1869 Թ. երբ աէրուէթեան նոր օրէնքի գօրութեամբ փակուեցաւ Հայոց Ս. Աթոռ գատարանը և բացուեցան սովորական գատարանները և այլ պետական հաստատութիւնները[20]։ Աւելին եթէ Ն. Նախիջեւանի և Ներքին-

» 5. Վասն առեւնագրի· . . . . . 7 »
» 6. Վասն օրինակողի· . . . . . 3 »
» 7. Վասն թարգմանչի· . . . . . 3 »
» 8. Վասն մեռանելոյ յատեան գատաստանի· . 4 »
» 9. Վասն գատելի աւուրց . . . . . 3 »
» 10. Վասն ծածուկ պահելոյ զգատաստանական գրեանն· 5 »
» 11. Վասն բստառատի . . . . . 14 »
» 12. Վասն առենապետի· . . . . . 3 »
» 13. Վասն գրքարարի . . . . . 1 »
» 14. Վասն բանտապետի . . . . . 5 »
» 15. Վասն գատաստանական պաշտօնէից· . . 3 »

ՄԱՍՆ Գ.

Գլ. 1. Վասն իրաւանց և գատաստանի . . . 2 յօդ·
» 2. Վասն գատախազի· . . . . . 3 »
» 3. Վասն պատասխանողի . . . . . 6 »
» 4. Վասն տալոյ ժամանակ պատասխանողին . 5 »
» 5. Վասն փոխանորդ կարգելոյ . . . . . 9 »
» 6. Վասն արգի· . . . . . 8 »
» 7. Վասն պատասխանելոյ . . . . . 2 »
» 8. Վասն տպացուցութեան· . . . . . 4 »
» 9. Վասն յանձնառութեան . . . . . 3 »
» 10. Վասն վկայից· . . . . . 7 »
» 11. Վասն գրով վկայութեանց· . . . . . 5 »
» 12. Վասն երդման· . . . . . 8 »
» 13. Վասն հարցման և հարկանելոյ . . . . 9 »
» 14. Վասն կարգաւորութեան· . . . . . 7 »

29. Մր Աուս Հեղինակ Ալէքսեեվ (Алексѣевъ) հրատարակեց 1870 Թուին մի փոքրիկ աշխատասիրութիւն վերնագրով Армянскій Судебникъ (Հայոց Դատաստանագիրք)։ Դա է Ն. Նախիջեւանի Դատաստանագիրքը։ Հեղինակը իւր յառաջաբանութեան մէջ յիշում է Թէ նոր Նախիջեւանի

նի հայերը թարգմանելով Հռոմայեցիանոս կայսեր օրէնսդրքի մեծ մասը՝ կոչեցին այն որևիցէ պատճառով Հայկական օրէնսդիրք և ներկայացրին ռուս տէրութեան, և նա հաստատեց այն իբրև արդարև մի հայոց օրէնսդիրք, ինչ պարտանք՝ ևթէ Լեհերդի հայերը նոյնպես կոչեցին իւրեանց օրէնսդիրքը Հայոց թագաւորների օրէնսդիրք և Լեհաստանի տէրութիւնը ընդունեց այն իբրև այդպիսի և հաստատեց՝ Նոքա ի հարէ աւելի իրաւունք ունէին այդպես վարուելու, որովհետև նախ՝ նոցանից կամենում էին խլել իւրեանց արտօնութիւնները, երկրորդ՝ նոքա քաղել էին իւրեանց օրէնքները մի հայկական դատաստանագրքից, այն էս առաւելապէս նորա երկրորդ ժամանից, ուր աշխարհական օրէնքներն են ամփոփած, երրորդ՝ նոցա ձեռքին կարող էր լինել Մխիթարի դատաստանագրքի մի այնպիսի օրինակ, որից պարզ էր երևում թէ ով է գրքի հեղինակը և ուստի նոքա հեշտութեամբ կարող էին կարծել թէ այդ հին թագաւորական օրէնսգիրքը է և չորրորդ՝ նոքա կարող էին մտածել որ Մխիթարը իւր երկրորդ մասը քաղել է հին թագաւորական օրէնքներից, մանաւանդ որ նոյն մասի առաջին և երկրորդ յօդուածների մէջ խօսվում է նաև թագաւորական իրաւունքների վերայ։

Ւմ գոյ Մայր Ձեռագրաց Մատենադարանի մէջ մի այլ Դատաստանագիրք, ձեռագիր № 735, մեծադիր, նոտրագիր, կապ-

---

Հայերը 1869 թ. Ապրիլի 30 ին ներկայացրին Սենատր Ժամանակին, որ կայսերական հրամանով բացուելը Օդէսսայի Դատաստանական Շրջանում (որին պատկանում է դատաստանական գործերի հետեր և նոր նախիջևանը) նոր դատարաններ (և փակուելը հները, որոց մէջ և Ն. Նախիջևանի Մագիստրատը), իւրեանց հայկական օրէնսգրքի ոսերէն թարգմանութիւնը շքեղ կազմով։ Իսկ շարժդրութեան մէջ Հեղինակը համառօտ քննութիւն է անում և քաղուածօրէն յառաջ է բերում մի քանի յօդուածներ Դատաստանագրքից, առաւելապէս քաղաքացիական իրաւունքների մասին. Թէպէտ պ. Ալէքսեևը շատ լաւ տեսնում էր որ այդ Դատաստանագրքի մեծագոյն մասը թարգմանած է Ցուստինիանոսի օրէնքներից. ինչպէս իրեր իւր ծանօթութիւնների մէջ ցուցանում է նաև համապատասխանող յօդուածները նորա Օրէնսգրքից, բայց և այնպէս կարում էր նորան Հայոց Դատաստանագիրք, Թերևս այն պատճառով որ Նախիջևանի Հայերը գործածում էին նորան իբրև իւրեանց օրէնսգիրքը։

տագոյն թղթի վերայ, առանց յիշատակարանի, որ նոյնպես ներկայացնում մի այլ օրինակ կեդծութեան գիտակցաբար թէ անգիտակցաբար։

Սա սկզբից ունի երկու յառաջաբան։ Առաջինի մէջ, որոյ վերնագիրն է «Առ ընթերցողսն մատենիս Յառաջաբանական զեկուցումն», ի միջի այլոց ասած է. «բարեպաշտ և երջանիկ թագաւորն մեր Հեթում առաջին համաժողովեաց հրովարտակաւ մեծի Տրզատայ թագաւորին մերոյ, որ ատացաւ կայսերական իշխանութիւն ի տէրք թագաւոր և կայսր Կոստանդինէ, և այլոց, որոց լիալ ամենից վերահասու և հաստատեաց գատաստանագիրքս։ Ահաւադիկ զերիս մատեանս։ Առաջին՝ վասն թագաւորական տահմանադրութեան։ Երկրորդ՝ բան կանոնի հարց սերոյ տահմանելոյ հոգևորական տահմանադրութեան։ Երրորդ՝ քաղաքական և վաճառական տահմանադրութեան։ Որոց երրորդ մատեան բաժանեալ ի չորիս մասունս ի յընթացս և ի գրութիւնս վաճառականաց գործառութեան խօսի հանդերձ պարագայիւք, յորում պարունակի գլուխ 49 և բանք 870, զոր ազգ հայոց հանդերձ նահապետօք ընկալան մեծաւ ուրախութեամբ և արարին իրաւունս։

«Երջանիկ և ազգասէր տէրք թագաւորն մեր Հեթում զկնի տահմանելոյն մատենից և այլ կարգաւորութեանց ինքնայօժար կամաք հրամարեալ յաշխարհէ՝ եմուտ ի կարգ կրօնաւորութեան։ Ուստի ունիմք պարտականութիւն մինչև վերջի կարիք արեան, հաւատարմութեամբ ծառայել թագաւորին մերոյ և արդարութեամբ հետևիլ նմա կանոնաց իրաւարարին մերում։

Երկրորդ Յառաջաբանի մէջ, որոյ վերնագիրը միևնոյն տեսակ է, ասած է սկզբում. «Վանգի յայտնի է իմաստասիրաց, որքան կայր իշխանութիւն և տէրութիւն հայոց, զիտէին ամենքեան և վարէին զատաստանական մատենիս, և յորժամ անկան ի տէրութիւն յայլազգեաց, ոչ ունելով ազատութիւն վարելոյ զպրծս իրաւանց ըստ կանոնի հայոց, վանողով հայք ի տարբերանս մտելոյ հոգոյին և հեաւոզութիւն գործածէին, զի ազատորէն կարիցեն պաշտպանել զհաւատս և զկրօնս քրիստոնէական և վիրաւոր իրաւանց։

«Ամենայորդեմ ինքնակալ կայսերաց և կայսերուհեաց յորդորմամբ ի ձեռն բարձրագոյն մանիաւսի և հրովարտակի զալ ի բնա-

կաբթիւնս, ցուցանելով բազմանդիմի այցելութիւն և բարեբարութիւնս որ լինելոց է եկեղեցեացն Աւետաց հայոց թողուլ զինանուէրս, զինչս զատացուածս, զիմիցաք ի նաւահանգիստս առնեմն ծովուն անհին (անհուն) ողորմութեան ամենազորիմ կայսրս ասացս։

Անտոյ Յառաջաբանութիւնը յիշումէ Պետրոս Անձի հրովարտակները 1705, 1723, և 1724 թ., Եկատերինէ Թագուհոյ հրովարտակները 1726, 1746, 1763 և 1765 թ., Պաւել կայսեր—1797 և 1799, և Ղեքսանդր Առաջինի երկու հրովարտակը 1802 թ. Ապրիլի 21-ին և Մայիսի 19 ին։

Սոյն Յառաջաբանութենէ յետոյ, մին երեսի վրայ, գրած է, իբրև նախադատաւն, այսպէս. «Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, ամէն։ Վասնաստանական սահմանադրութիւն բանեսպասք Թագաւորին մերում Հեթմոյ առաջնոյ, սկսանի»։

Նախ և առաջ պէտք է նկատենք որ՝ թէպէտ սոյն Հեռագիրը չունի յիշատակարան ոչ մի տող, ոչ ալ յայտի թէ երբ է յօրինուած կամ ընդօրինակուած, բայց գրավհաւ երկրորդ Յառաջաբանութեան մէջ յիշած է 1802 Թուականը, պէտք ընդունինք որ սա յօրինուած է այդ Թուականեմ և կամ գրանիցէ յետոյ, ուրեմն սա մի շատ հին բան չէ։

Երկրորդ՝ ի նկատի առնելով՝ սոյն օրինաւի առաջին Յառաջաբանութեան «Անգի յատնի է խնդատասիրաց, ... և այլն, խօսքերի նմանութիւնը Սահմիջևանի գատաստանագրքի վերջերեսիալ յառաջաբանութեան Ես այս դիտելի է զի ցորքան կայր տերութիւն և իշխանութիւն Հայոց, ... և այլն, խօսքերիս, պէտք է ենթադրենք որ՝ սա ընդօրինակած է կամ Սահմիջևանի գատաստանագրքեց և կամ նորա նման մի այլ օրինակից Ես այս հաստատումէ և երկու գատաստանագրքի ոչ միայն այդ երեսին նաև առաջին յառաջաբանութեան վերջին խօսքերից իրաւացանին մերում, զոր ակնարկումէ Սահմիջևանցի քրիմպատրիարքութեան, այլ և ցանկի բաղդատութեամբ Ս այդ մեր օրինակի մէջ պահած է Յառաքինեանոսի օրինագրքից հանած քաղուածները և այլ յաւելուածները, և գրած է միայն ուղեալ օրինադրութիւնը և այն տարբեր կարգով։

Երրորդ՝ սոյն գատաստանագիրքը ոչ թէ պատկանութիւն մեր Հեթում Թագաւորին, այլ գրեթէ բառ առ բառ Թարգմանած է ուրեմն օրինագնիրէ Ս այս ապացուցանվումէ հետևեալ փաստերով՝

ՄԱՍՆ Ա.

ԳԼ. 2. Յաղագս գնելոյ. յօդ. 6.—«Եթէ ոք գնեսցէ յումեքէ գերբինչ և վաճառողէ ցուցցէ նմա պրօբ իրին, և գնողն ըստ ուրժանաւորութեան տեսեալ պրօբքն գնեացէ. . . . և այլն» նոյնը և 7 յօդ. մէջ։

Ո՛ւր պէտ բառիս որ շատ տեղ է գործածվումէ։

ԳԼ. 5. Յաղագս պրեհկաշէիք։ այս գլուխը ունի եօթը յօդուած, ուր անգատաբ գործածվումէ պրեհկաշէիք բառը։

ԳԼ. 6. Յաղագս ամանաթաքար.—18 և հետևեալ յօդ. վեքսէլ։

ԳԼ. 9. Յաղագս պահեստի և աւանդոյ. յօդ. 16. ա է ն ա տ ր։

ԳԼ. 10. Յաղագս պրեհպրեհժօնի այսինքն՝ վարձու վաճառականութեան, յօդ. 1. ի մէջ վաճառականաց սովորութիւն է յորժամ որ տայ կամ առաքէ ի ձեռս ոմեք զեր ինչ վաճառելոյ կամ այլ ինչ զրելոյ (գնելոյ) տալ նմա վարձս (որպէս ռոճս երէնասն պրեհպրեհժօնի). . . և այլն։

ԳԼ. 11. Յաղագս մահկէրի կամ կասսի, այսինքն՝ միջնորդ, դալալ։

ԳԼ. 12. յօդ. 5. ի մաքսատուն (այսինքն ի տաճժնայն)։

ԳԼ. 13.— յօդ. 1. դեկովէր. յօդ. 7—կվիտանցի—20. որպէս հաճոյ է ամենաօգուտատուռ կայսերն մերոյ։

ԳԼ. 15. յօդ. 1. խղճի մտաց գատաստան, այս է քննել անուանէ ամենատէրը իրրոզութեան. վասն նոցա կայսերական սահմանադրութեամբ ասեն՝ տէ է կ յ կ է յ տ ո ւ ղ.—7. հաստատեացն զոգ (որ է գ ա պ ի տ ա կ)։

ՄԱՍՆ Դ.

ԳԼ. 2. յօդ. 20. կվինտացւոյ.

ԳԼ. 5. 1. ձարտարապետ անուանի տրքի տ ե քտ օր։

ԳԼ. 6. յօդ. 3. ը ս տ ա տ բ ր ի ն ի ն 18. արխիեպիտորք։

Գ.Լ. 7. յօդ. 1. 2. սատարստայ—26—տրէտեյցկի սուչ։
Գ.Լ. 8. յօդ. 26. պրիխօտահաշէի։
Գ.Լ. 9. յօդ. 4. դատողական կարծիս. . որ ասի մըն ենի
— յօդ. 7. ի հասարակութենէ կարգեալ լեցի գըլաւայ
յօդ. 13. ասացաք վասն գլաւայի.,—նոյն 14.
Գ.Լ. 10. յօդ. 1. սեզան տախտակեայ, առւսերէն կոչեցեալ քսոօլ յօդ. 2., 45.—5. յօդ. ըսատառուտայ,
Գ.Լ. 11. յօդ. 2. ընթեռնող զամենայն հրովարտակս, պրիմօրիեռ, յօդ. 4. Առնդապիրն պարտաւորի պահել զերկք գիրք—պրիխօտահաշէի. . . օգխօտահաշէի. . . ժուռնալ։

Վերջացնելով մեր միջանկեալ խօսքերը Լեհաստանի հայերի ազգային օրէնքների և Վօշի դատաստանագրքի միջ եղած յարաբերութեան մասին, պէտք է աւելացնենք որ՝ Պատմութիւն հայերէն դպրութեանց գրքի միջ հեղինակը, խօսելով Մխիթարի դատաստանագրքի վրայ ասում է. «Զնոսգրաց միջ երբեմն համառօտած ալ կգտնանք սա գիրքս ըստ պիտոյից տեղւոյն. ինչպէս Ընդհանուր դատաստանքն ալ ի Լեհս՝ թարգմանեալ են թաթարերէն և լատիներէն. եաքին ապագրուեցաւ մօտերս ի Վիէննա»[30]։ Վերջին խօսքերով հեղինակը ակնարկում է անշուշտ Իշխոֆի վերոյիշեալ հրատարակութիւնը։ Թացի սորանից հեղինակը շատ մօտ է ճշմարտութեան. նա ուղղակի ասում է թէ Լեհաստանի հայերը թարգմանից թաթարերէն և լատիներէն Մխիթարի դատաստանագիրքը, մեացած հայկական օրէնսգիրք, ինչպէս օրէնք ենթադրել էր, կրկնում ենք, Ա. Խաչիկեանը։

Իսկ ինչ վերաբերում է թաթարերէն թարգմանութեան, ես պէտք է ասեմ որ՝ Լեհաստանի հայերը հաղիւ թէ հարկաւորութիւն ունէին թարգմանել Վօշի դատաստանագիրքը թաթարերէն, վասն զի նոցա դաղթելու ժամանակ Ազատաստանում թաթարի լեզուն պետ այնքան չէր տարածուած որ՝ նոքա իւրեանց հետ տարած լինէին այդ բարբառը, Ազարախանի կրկրում նոքա քիչ միացին որ՝ այնտեղ սովորած լինէին, իսկ Լեհաստանում եթէ իւրեանց մայրենի լեզուն մոռացել էին, ապա ել հաւանով պիտի մոռանային թաթարերէնը,

30. Պատմութիւն հայերէն դպրութեանց. Վիէննա, 1865 թ. եր. 566։

քան որում Լեհաստանում այդ լեզուն չէր տարածուած և չունէր գործածութիւն։ Ընդհակառակն՝ թաթարերէն թարգմանելու հարկաւորութիւնը կարող էին ունենալ Վրիմու թերակղզին գաղթած հայերը, վասն զի այնտեղ նոքա նախ թաթարի խանների իշխանութեան տակն էին. և երկրորդ՝ մոռանալով մայրենի լեզուն խօսում էին թաթարերէն։ Շատ կարելի է որ՝ ինչպես Լեհաստանի սերութիւնը և յետոյ Ռուսաստանի սերութիւնը պահանջեցին իւրեանց հպատակ հայերից նոցա ազգային օրէնքները և հաստատեցին, նոյնպէս պահանջել Վրիմու թաթարի սերութիւնը իւր հպատակ հայերից նոյնը, ուստի նոքա պիտի թարգմանէին թաթարերէն։ Այս վերջհաստատուելու նաև նորանով որ թաթարերէն թարգմանած դատաստանագրքի օրինակները ունին յատկապէս Վրիմու, և ոչ թէ Ասթրախանի կամ ուրիշ տեղերի թաթարական լեզուի ոճը։ Այսպէս օրինակ ես դտայ 1877 թ. Փարիզի Ազգային Մատենադարանի մէջ ուրիշ հայերէն ձեռագրների հետ[31]. մի ուշագրաւ կազմած ձեռագիր ընդ № 40 հայերէն դրերով և թաթարերէն բառերով[32]։ Այդ էր մի քաղուածօրէն թարգմանութիւն Վօշի դատաստանագրքից և ունէր այսպիսի վերնագիր՝ Դատաստանագիրք Հայոց Լեհաց երդ։ Ձեռագրի սկզբում գրած էր Մխիթարի նախադրութեան տասը դլխի թարգմանութիւնը, յետոյ Սկղխանովի թագաւորի հատատագական հրովարտակը 1518 թուին։ Ոսոր ձեռագիրը յատկապէս Վրիմու թաթարերէն է և շատ ազատագած ոճով, այնպէս որ՝ խիստ մեծ դժուարութիւնով կարելի էր լինում հասկանալ միտքը. խառնուած էին նաև շատ բառեր հայերէն և լատիներէն։ Նա ինքս աղբերջանի (Երևանի նահանգում գործածվի) թուերիներից իմանալով և դժուարանալով հասկանալ Վրիմու թաթարերէնը, խնդրեցի մի Ս. Պօլսի հայ ուսանողից, որ դիտէր իւրեանց առածկերները, օգնել ինձ ձեռագիրը կարդալու, բայց նա ինձանից աւելի դժուարացաւ հասկանալ նորա լեզուն։ Ձեռագիրը ստացած է 1568 թուին փետրուարի 15-ին Լէոպօլ (Լեմբերգ) քաղաքում ոմն Գրիգոր եպիսկոպոսի օրով, որ կոչուած է

31. Տես իմ յօդուածը Փարիզի հայերէն ձեռագրների մասին, Ընբաստ, Փետրվար, 1878 ամի։

32. Bibliot. Nation. Catalogue de Manuscrits Armèn., Supplément, № 40.

յիշատակարանի մէջ Վ֊ան եւ Վ֊աբաղաց։ Կաղմիկ յիշոց, առաջին թիւրքի երկրորդ երեսի վրայ, որ շատ խզուած է պըրչով, գրած է մէջ տեղում պարզ կերպով՝ «Ո֊գիըս զայս գրեցաւ ձեռամբ Յովհաննէսին Էջմիածնեցւոյ ՈՒ֊ՕՒ֊Ի֊ (1706 թ.) Թուին օգոստոսի Թ֊ (9) ի հինլուսպէ (արգելք Լ֊էօպօլ)։ Իայց՝ հարազատ է այս մակագրութիւնը թէ ոչ, դժուար է որոշել. միայն նկատելի որ՝ ամբողջ ձեռագրի վրայ կատարուած շատ նման էր Էջմիածնի Մատենադարանի մէջ եղած Մխիթարի գաւազանաւոր գրքի № 490 օրինակի ձեռքին, Ձեռագրի մէջ Վօշի յաղաջաբանութեան 22 երեսը դատարկ էր, որով ուրիշին մի երես պակաս է։ Այդ Թաթարերէն գաւազանաւոր գրքերը ունի նայնպէս 124 յօդուած և այս կողմից բոլորովին նման է Ի֊իշօվի վրայիշեալ լատիներէն հրատարակութեան, բայց ունի վերջում նաև մի փոքր յաւելուած։ Ի֊ողջակիզով ամբողջ ձեռագիրը Մխիթարի գաւազանաւոր գրքի հետ, ես համոզուեցայ որ՝ նա յիրաւի սորա֊նից է հանած երբեմն բառ առ բառ և երբեմն փոփոխութիւններով, և այս կողմից էս շատ նման լինելով Ի֊իշօվի լատիներէն բնագրին, շատ հաւանական է որ նորա նման օրինակից թարգմանած լինի. այդ հաստատվում է նաև ձեռագրի վերնագրով, ինչպես գիրը յիշեցի, Վաագաագանագիրք Հայոց Լեմբէրգի։ Իայց այսոքիսի մօտիկ նմանութիւնը, մինչև անգամ թարգմանութեան տեղը (Լեմբէրգ), չեն վերջում մեր այն կարծիքը թէ՝ Թաթարերէն թարգմանութիւնը հարկաւոր էր առնել Ղրիմու քան թէ Լեհաստանի հայերի համար, իսկ թարգմանութիւնը կարող էին կատարել և Լեմբէրգում լատիներէն լեզու իմացողները Ղրիմու հայերի համար, որոց մէջ թերևս չկար այդ լեզուն իմացող, իսկ լատիներէն բնագիրը կարող էին առնել վաւերական համարել, քան թէ հայերէն բնագիրը, երբև թագաւորի հրամանով հատատուած։

Ա֊նր բոլոր վերոյիշեալ, թէև փոքր ինչ երկար, բացատրութիւններից պարզ հատատվում է որ՝ Իազրատունեաց թագաւորութեան ժամանակ չկար յօրինած կամ խմբագրած հայկական նոր օրինագիրք կամ ժողովածու հին օրէնքների։ Թէպետ այս մի ցաւալի երևոյթ է և պատիւ չէ բերում մեր թագաւորութեան, բայց ճշմարտութիւնը չէ պիտոյ ծածկել — դի ատութիւնը ազգասի-

րուհիւն չէ ճանաչում, Ինքն Մխիթար Վօշը բացարձակապես վիրաւորվում շատ տեղ իւր Դատաստանագրքի մէջ թէ՝ մինչև իւր ժամանակ հայերը չունէին օրինագիրք կամ դատաստանագիրք. օրինակ՝ իւր նախաբանութեան երկրորդ գլխի մէջ նա զարմացամբ ասում. «Ի բաղում ժամանակաց հետէ տարակուսանալ յազգս սորին լինէի խոցոտելով ի նախատինն զմէզ մերոց և օտարաց ազգաց..... և ես զարմացեալ յազգս այսորիկ լինէի թէ զինքրդ յառաջնոց հարանց մերոց ոչ կարգեցաւ (Դատաստանագիրք), և զնոյն զիտացեալ պատճառս.... կամ ոչ ոք հրաւիրեաց և անձամբ ոչ ոք իշխեաց զարհուրելիք ի պարտաւանաց, և կամ ի հալածանաց ժամանակին և ի խռովութենց անպարապ պատահիցան, կամ ընդ տէրութեամբ անկեալ այլոց ազգաց՝ նոցունց վարիցան գատաստանաւ, և թէպետև ամենայն պատահեաց ըստ ժամանակիս և նոյն պատճառ որպէս յաւուրս հարցն մերոց՝ ոչ աւանդել գրով պատաստան, բայց միայն յաւելուածովք նոցին գրեալ գրոց, որպէս վիրապային ցուցաւ։ Ձէ կարելի ամենևին ենթադրել որ՝ Մխիթարը ակնարկում այստեղ ոչ թէ աշխարհական օրէնագիրքը, այլ եկեղեցական կանոնագիրքը, վասն զի նախ՝ շատ հաւանական է որ նորա ժամանակ արդէն կային հարուստ կամ համառօտ կանոնագրքեր։ Ձայտնի է որ Ձաքհարիա Գ֊. կաթողիկոս Իմաստասէրը՝ որ և Օձնեցին (717—728 թ.), ինչպէս վկայում են մի քանի պատմագիրներ [53]) կազմեց եկեղեցական կանոնագիրքը ժողովելով նորա մէջ առաքեալների և հին ժողովների, այլև նորանից առաջ եղած հայոց ժողովների կանոնները։ Եւ երկրորդ՝ նորան, Վօշին, լաւ յայտնի էին, ինչպես երևում է իւր Դատաստանագրքից, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի, Ս. Սահակի և այլ Հայոց Հայրապետների և եկեղեցական ժողովների կանոնները, որպէս և այն կանոնները յոտնաց Հայրապետների և ժողովների, զորս ընդունել էր և գործածութեամբ մեր եկեղեցին։

Իացի սորանից՝ Մխիթարը, որպէս երևում նորա յառաջաբանութիւնից, շատ ջանք է գործ դրել ազգիս ժողովուս հա-

---

53. Տես Ձամչեան, հատ. Բ., եր. 395—96.

մար և զանգաւածուն որ չէ զգալ ազդեցութիւնը։ Նա մի առ մի ցոյց է տալիս այն բոլոր ազդեցութիւնները, որոնցից նրան է քաղել իւր Պատասխանատուի համար, բայց նոցա մէջ չէ յիշում Հայոց աշխարհական կամ Թագաւորական օրէնսդիրը կամ դատաստանագիրքը, և կամ գոնէ նման մի բան։ Եւ որովհետև Բագրատունեաց Թագաւորութեան վերջը և Անցցիների գաղթականութիւնը Ղրիմայանի արշաւանքից յետոյ շատ մօտ էին Մխիթարի ժամանակին, ուստի անկարելի է կարծել, որ նա, այն մարդը, որը այնպիսի ջանքով ազդուրներ էր որոնում իւր աշխատասիրութեան համար, չմնանար կամ չկարողանար իմանալ թէ Բագրատունեաց ժամանակ եղել է որ և իցէ Թագաւորական օրէնսգիրքը կամ դատաստանագիրքը, և կամ թէ Անցցիք տարել են իւրեանց հետ մի այդպիսի բան։ Իսկ եթէ նա իմանար այդ՝ անշուշտ կյիշէր իւր դատաստանագրքի մէջ գոնեա մի տեղ, մանաւանդ Երիվրդ Ատամում, ուր խօսում է աշխարհական օրէնքների վրայ։

Բայց՝ եթէ մեր այս բոլոր բացատրութիւններից յետոյ դժուար կթուի ամենց մեր կարծիքը, որով առումենք թէ ՄԻԻՆՉԵՒ ՄԽԻԹԱՐԻ ԳՕՀԸ ՉԱՒԸ ՀԱՅՈՑ ՄԵՆԱՒՈՐԵՒԱՑԻՆ ԵՒ ԽՕՐՔԱՆՉԻՆ ՕՐԻՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՆԱԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ, նդնշաւոր դժուարին է Հաստատել, գոնեա այժմ, թէ կԱՒ ժամանակը գուցէ կատարէ մի օր այս երկու կարծիքից մէկը։

Բայց մենք պիտի աւելի հեռու գնանք, մենք պիտի աւելացնենք ասել որ՝ մինչև անգամ և Մխիթարից յետոյ, մինչև անգամ և Պվիկիայի Ռուբինեանց Թագաւորութեան ժամանակ, Հայկից ոչ առ, ոչ Թագաւորները և իշխանները և ոչ մանաւանդ ուրիշ նախնի մարդիկ չմտածելին յօրինել նոր ազգային սեփական օրինագիրք կամ դատաստանագիրք, կամ խմբագրել ժողովածու հին Հայկական օրինքներից և իրաւարանական աւանդութիւններից։ Հայոց ազգը, այս քաղաքացի՝ կոչ էր, իւր գործառնութեան և բազմաչարչար կեանքի ընթացքում սպառելով զրեթէ իւր բոլոր ոյժերը և գործունեութիւնը և վերջում փոքր առ փոքր իւր քաղաքական ինքնիշխան գոյութեան արևմտեան, վերջին ճիգը Թափելու ժամանակ՝ վերջին շունչը արձակելուց առաջ, ընդհանուր մի նոր պետութիւն Միջերկրական ծովի հիւսիսային — արևմտեան ափերի մօտ — Պիկիկա-

յում։ Աշխարհագրական բարեյաջող դիրքը, Եւրոպայի հետ փոխադարձ յարաբերութիւնները, պէտք է ըստ երևութին նպաստաւորին Հայերին կազմել և զարգացնել մի հզօր պետութիւն։ Բայց սեփական ուժերի և գործունեան նուազած և սպառուած ղրութիւնը, այլ և անընդհատ անհատապես պատերազմները հզօր թշնամիների հետ, տուին բոլորովին հակառակ հետևանքներ։ Ինչպես այդ նոր հերիմ ժողովրդ, հայկական թագաւորութիւնը տևեց երկու հարիւր տարուց աւելի, բայց նա չստացաւ ոչ նորքին կանոնաւոր կազմակերպութիւն և զարգացումն, և ոչ արտաքին հզօր ղրութիւն և կամ նշանաւոր ազդեցութիւն բուն Հայաստանի քաղաքական վիճակի վերայ։ Եւ թեպետ Պվիկիայի նախարարները չունէին ոչ այն իշխանութիւնը և ոչ այն իրաւունքները և քաղաքական հզօր ղրութիւնը, ինչ որ ունէին Հայաստանի հին նախարարները Բագրատունեաց և Բշխունեաց ժամանակ, և նա խարտարական իրաւունքը զրեթէ բոլորովին անհետացած լինելով՝ պետական վարչութիւնը և կեդրոնական գերագոյն իշխանութիւնը պիտի կարելի ունենար և հարիւրաւորութիւն զգար Հանել նոր օրէնքներ և յօրինել մի ընդհանուր օրէնսդիրք և դատաստանագիրք ամբողջ Թագաւորութիւնը կառավարելու համար, բայց նա կիտարից այդ՝ այլ բաւականացաւ վարել իւր նորքին գործերը ժողովրդի իրաւարանական աւանդութիւններով, Մխիթար Գոշի համառօտացած Դատաստանագրքով և օտար պետութիւններից օրինակ Նախրից վերցած և հայերէն թարգմանած օրէնքներով, արտաքին առևտրական գործերի համար — առանձին դաշնադրութիւններով եւրոպական պետութիւնների կամ վաճառականական ընկերութիւնների հետ, իսկ ընդհանուր պետական գործերի համար — արքայական հրովարտակներով։ Եւ թէ յիրաւի Լուսինեանց պետութիւնը չունէր իւր սեփական օրէնսդիրք և դատաստանագիրք՝ ահա դորա ապացոյցը։

Այլ Եմեսա Վատնեցոյ մատենագրութեան մէջ գոյ 1869 թուին մի ձեռագիր Դատաստանագիրք № 491 աշխարհաբար լեզուով, որը ընդօրինակած է, ինչպես երևում յիշատակարանից, 1618 թուին Պարիկ վանքում Գրիգոր արհեպի ձեռքով։ Ձեռագրի առաջին երեսի վերայ կայ այսպիսի վիճակագիր։ Օրէնք յաղթող Թագաւորաց քրիստոնէից Վասպուրականի, Սիսական

թագաւորաց հռոմայոց։ Յետոյ սկսաւ յառաջաբանել Թիւնը օրէնքի և պատմի վերայ, երկու թերթի չափ, և ապա գալիս է ի նոր յառաջաբանութիւն կամ լաւ ասել՝ յիշատակարան հետեւեալ խօսքերով։ «Դատաստանագիրք Օրինաց և կանոնք ընդհանրական եկեղեցականաց և աշխարհականաց, փրանկաց և ամենայն ազգաց, ի մի տեղ հաւաքեալ։

«Հրամայէ աստուածահաճոյն Դաւիթ՝ Երանելոյ են անբիծք ի ճանապարհի.... (սաղմոսից ուխտը առեալ)։ Եւ այլ շատ ի վերայ իրաց կու պրծնէ մարգարէն։ Եւ որս ես Ամբատս որ չեմ արժան և ինձաւոր ծառայս Աստուծոյ, որպէ Աստանդեայ թագաւորաշէն և կարգեալ թագաւորի բարեպաշտին Հռիփսիմեայ։ Խազում աշխատանօք աշխատեցայ ի Դատաստանագիրքս ծերացեալ մտօք և ձեռօք ի հին և ի պժուարարառ և յանհասկանալի դրոց, վասն զի պլլակերպած էր և հնութեամբ ի հին հայ բառէն ի նորոյն՝ հանց որ խելի չէին հասկանալ և ոչ յօգտակ գոյր։ Եւ բազում աշխատութեամբ փոխեցի զսա ի մեր հնչառաւոր և ի սովորական բառս ի թուականութեանս Հայոց ՉԺԴ. (1263 թ.) ամին, ի հայրապետութեանն Կոստանդեայ և ի թագաւորութեանն բարեպաշտին Հռիփսիմեայ և ծերոյ սորա։ Եւ որս ազաչեմ զամենեսեան վասն սիրոյն Քրիստոսի որ մեզաց թողութիւն խնդրեցէք պարտիս մերոյ Ամբատայ, զի սա եւս մեզ փոխելի լիւր լուսաւորեալ զրոցն։ Եւ արդ զերծի զսա վասն հանապատութեան սրբոյ եկեղեցւոյ և գոյանալոյ երկրի։ Եւ ապա վասն աշխարհական գաւառատանաց և գաւառորայց։ և համառօտաբար զսիրս բանիցն։ Օհտրս ազաչեմ անվեղոյզիր լինել խոյ ծառատութեանս, վասն զի ոչ էր իմ բան, և ձեռօք իմովք աշխատեցայ և փոխեցի զսա ի պատն և ի չար ժամանակին։ Եւ ապա պատուհ համարիցաք զվիճակիալ գաւառորացն զրել։ բուն յառաջ զԹագաւորացն, վասն զի յԱստուծոյ կարգեցաւ թագաւորութիւնն և յԱստուծոյ տեղին է համարած։ Եւ զնոցին գաւառատանն և զերծուածն զրեցաք և ապա զկարգաւորաց և զաշխարհականաց, զայր և կինոջ»։

Աշխարհութեամբ կարդալով սոյն խօսքերը՝ մենք տեսնում ենք որ այստեղ կայ երկու մարդու յիշատակարան, Ամբատի և մի անյայտ անձի, որոյ մասը սկսում է խօսքերով՝ Եւ որս ազաչեմ, և այլն։ Ենթադրելի է, որ այդ անյայտ անձն միայն ընդօրինակել է Ամբատի ձեռագրից, ինչպես պատ է եղել կարգացնել նորա խօսքերից՝ զի սա (Ամբատս) եւս ժեզ փոխել (ընդօրինակել) ի յիւր լուսաւորեալ գրոցն, որովհետեւ փոքր ինչ առաջ ինքն Ամբատս պարզ ասում է, թէ բազում աշխատութեամբ փոխեցի (թարգմանեցի) զսա ի մեր հնչառաւոր և ի սովորական բառս։ Այդ անյայտ գրիչը արել է նաեւ ինչ ինչ փոփոխութիւններ գատաստանագրքի յօդուածների դասաւորութեան մէջ, քան թէ ունեցել է Ամբատի ձեռագիրը, առաջ գնելով յուշաց կայսրների օրէնքներից քաղուածքները և Ընտրութ օրէնքները և յետոյ Մխիթարի գատաստանագրքից թարգմանած կանոնները և յօդուածները։

Իսկ թէ ով էր Ամբատս — այդ պարզ բացատրուած չէ այդ յիշատակարանի սկիզբը — Որպէս Պատանդեայ թագաւորաշէն և կարգեալ թագաւորի բարեպաշտին Հռիփսիմեայ։ Այս Ամբատը յայտնի է մեր պատմութեան մէջ Սպարապետ և գունդգունդաւոր մականուններով և նշանաւոր հանգիստացաւ ոչ միայն պատերազմական քաջութիւններով իրրև զօրապետ, այլ և իբրև թէպէտ համառօտ բայց շատ հետաքրքրական պատմութիւնով կամ լաւ ասենք՝ տարեգրութիւնով, ուստի նա կոչուած նաեւ Պատմագիր։ Թէպէտ ոչ ինքն Ամբատս իւր յիշել տարեգրութեան մէջ և ոչ այլ պատմութեան ազգագրողները՝ Սեպան Յովհաննիսեան Երեւանցին, որ ապից այն Մոսկուայում 1856 թ. և Պարապետ Վարդապետ Հ. Տէվոնդեան, որ ապից նոյնը Փարիզում 1859 թ. նաեւ ոչ Ձամչեանը և ոչ այլ պատմագիրներ չեն յիշում որ Ամբատ Սպարապետը յօրինած կամ թարգմանած լինէր մի այդպիսի գատաստանագիրք, բայց վերոյիշեալ յիշատակարանը և մի քանի այլ ազատ յայտնութիւնք, որք կ՚յիշեմ, խնդրոյ առնելիք են կատարեալ որ՝ սոյն այս գատաստանագրքի աշխատասիրութիւնը պատկանում նորան։

Մեր № 491 օրինակը պարունակում իւր մէջ, բացի ուրիշ դրուածքներից, օրինակ եկեղեցական կանոններից, և այլն, զլխաւորապէս երկու բան — Ընտիրք քաղաքի օրէնքների թարգմանութիւնը և Մխիթարի գատաստանագրքից հանած քաղուածքը աշխարհիկ ոճով։ Կազմուածով սոյն քաղուածքը Վօշի գատաստա-

Նպատքի վեհ, մենք տեսնում ենք որ՝ Ամրաւոր թագաւորել է ոչ թէ բռնաւոր, այլ ըստ սիրոյ մարդու իւրաքանչիւրը յօդուածի միայն իմաստը՝ կրճատելի մի բան աւելացնելով կամ պակասացնելով, և զգաստ է յօդուածները աւելի յարմար կերպով քան թէ դասաւորուած են բնագրի մէջ, նմանները միասին խմբելով, օրինակ հոդուորականներին կամ ժառանգութեան վերաբերեալները միասին, և այլն։ Մէջբերութիւն Ամրաւոր աւելցրել է իւր կողմից մի քանի խօսքեր, օրինակ Լ. (34) յօդուածի սկզբում նա ասում է. «Ոչ ոք ինձ Ամրաւոյ ծառայից Պրխատոսի յայժմ հարկ եղել յայս տեղիս գտանել զսրբոյն Սահակայ նախնոյն մերոյ գրեալ տահմանն և անտի ճշմարտի զուղղութիւն առնել տահմանին։ Եւ զայս անտի կուգրեմ յասկից յառաջ համառօտութեամբ։ Եւ ապա համառօտութեամբ յառաջ է բերում Ս. Սահակի կանոններից մի քանիսի բովանդակութիւնը, առնելով նոցա սկիզբ տեղից և ոչ թէ Գօշի դատաստանագրքից։ Մի օրէնք տեղ նա ասում է. «Եւ ի յայս տեղս ոչ կարացի ես Ամրաւոյ, զինչ Աւետրն Նոահակի հոգ (այտեղ) օրինօք ի հին և ի նոր կատարտարանաց պղնդել էր և խրատէր, զրել զի թէ զամենն զրել էի՝ նա կարի շատ էր։ Այսպիսի յատկութիւններ կան և այլ շատ։

Մի քանի տարի առաջ, այն է 1870 թուին, Ամրաւ պատմագրի սոյն դատաստանագրքի մի օրինակ գտել էր Ն. Պօղոս մի քահանայ Յովհաննէս Մկրեան (երբեմն վոխանորդ պատրիարքական)՝ որոյ մասին նա տպել էր մի յօդուած Ընտրաւոր վանքից հրատարակուող Ցոյս ամսագրի մէջ։ Այդ յօդուածը կարդացի եմ ամբողջապէս պատասխան Ն. Պօղոսի Օրագրի թիւերի մէջ 34), որ և աւելորդ չեմ համարում՝ մէջ բերել այստեղ ամբողջութեամբ։ Մկրեան քահանայն գրում է.

«Օրինագիրք և դատաստանագիրք մեր Ուրիւնեանց Հեթում և Լեւոն թագաւորներից։

«Այս օրինագիրքը մագաղաթի վրայ գրուած է Հայոց ՃՉ թուին 1331 Փետր. ձեռամբ Սարգիս անուն գրչի, հրամանաւ Լեւոն

34. Օրագիր, 1870 թ., 21 ապրիլի, № 151։

թագաւորի Հայոց՝ որդւոյ ի Պրիսատոս Հանգուցեալ թագաւորին Օշնի։ Եւ հետևնակ կամ թարգմանիչն է Ամբաւ ծառայ Ընտուծոյ Գունդստապլ Հայոց և որգի Կոստանդեայ և եղբայր բարեպաշտ թագաւորին Հայոց Հեթմոյ, և տէր Պապաւօնին, զոր Ընափոքայ բրինձները գրած և հաստատած են եղեր, այն Լուսոպացի իշխանները՝ որոնք խաչակրութեան ժամանակ մեր երկիրը գալով հան հաստատեցան և մեր թագաւորաց հետ խնամութիւն ու ազգականութիւն ունեցան։

«Որդ՝ ես մինչև ցայժմ չէի լսած և տեսած, որ Յանօօթ եկեղեցական կանոնագրքերէն և Մխիթար Գօշի դատաստանագրքէն զատ, Հայոց թագաւորութեանց ժամանակ գործածուած ուրիշ մէկ օրինագիրք մը կեցած լինի։ Ընդհակառակն մենք մեր պատմութեանց մէջ այսպիսի նշան մը տեսած չենք, և ոչ Վ. Կենսակից Մխիթարեանք, երբ Գօշի դատաստանագրոց վրայ 1848-ին Վազգենվէնի մէջ տեղեկութիւն հրատարակեցին, Ամրաւոյ անունով օրինագիրք մ՝ալ կենալը նշանակեցին, որ եթէ գիտցած ըլլային՝ անշուշտ նոյն դատաստանագրոց վերայ խօսած տեղերին երկու տողով կը յիշատակեին, ինչպէս ինչանակեն Լամբրոնացւոյ անուամբ օրինագրքի մը վրայ։ Եւ այս Ամրաւ Գունդստապլ Հայոց, որդի Կոստանդեայ և եղբայր թագաւորին Հայոց Հեթմոյ, նոյն ինքն է Ամրաւ Սպարապետ Հայոց՝ որ Տարեգիրք անուանով պատմութիւն մը ունի գրած իր ժամանակի անցից վրայ, զոր ապագրեց ի Փարիզ 1859 թ. Կ. Շահնազարեան[35], որոյ ոչ յառաջարանին և ոչ ծանօթութեանց մէջ բնաւ տեղեկութիւն մը չտաք՝ թէ այս Ամրաւ Սպարապետը օրինագիրքը մ՝ալ ունի շինած, որով կիմացուի թէ բազմահմուտ Շահնազարեանցն ալ տեսած կամ լսած չունի եղեր։ Ինչպէս որ նոյն ինքն Ամրաւ Սպարապետան ալ՝ որ այս օրինագիրքը Հայոց ՉԺԴ. (1265 թ.) թուականին թարգմանած է*), այսինքն՝ իր Տարեգիրքը գրելէն 11 տարի յառաջ, այս մասին տեղեկութիւն չտար իր պատմութեան մէջ։

35. Երևում է որ՝ Մկրեան քահանային տեղեկութիւն չէ ունեցել Ոսկան Յովհաննիսեանցի տպագրութեան մասին, 1856 թ. որը վերը յիշեցինք։

*) «Եւ ես քաջում աշխատութեամբ փոխեցի զսա ի ժեր հեշտալուր բառս ի Թուականութեանս Հայոց ՉԺԴ

«Բայց որքան որ այսպիսի յիշատակութիւն մը չկայ թէ ևս պատմագրաց գրուածոց և թէ նոյն ինքն Ամբատայ Տարեգրոց մէջ, սա սաոյգ է որ մեր ձեռքը հասած օրինագիրքը մի և նոյն Ամբատ Կոստանդնուպոլսի կամ Սպարապետի է, որ Տարեգիրքը շինեց, ինչպէս որ այս երկու գրուանց մէջ յիշուած թուականներն և իւր թագաւորաց անուններն ալ կատարեալ կանոնաւորութեամբ կ՚ընդունին։ Միայն թէ ինչպէս Ամբատ Սպարապետը կրսկ, այս օրինագիրքը թարգմանութիւն ըլլալով «ՅՅՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑԱՒ ԻՐ ԸՆՏՐՈՒԱԾ ԳՈՏՈՒՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏՈՒՆ ԻՀ ԱՂԲԻՒՐՆ ԷՒՆ ԳՐՈՎ ՀԱՅԵՑԵԼՈՅ», կհասկցուի թէ չէ սա հարազատ հայկական օրինագիրքը, որով վարեին թագաւորք մեր թէ Ամբատ Սպ. առաջ եղած Կուրիւնանք և կամ թէ անդր քան զնոսին Բագրատունեայք, այլ ֆրանկ իշխանաց շինած, կամ եւրոպական օրէնքներ է հաւաքածոյ մը, որ մեր Կուրիւնեան վերջին թագաւորները ու իշխանները իրենց օտարասիրութեամբ ընդունեցին։ Ի վերայ այսր ամենայնի, Ամբատ Սպ. եկեղեցականաց վերաբերեալ կանոններուն մէջ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի և Սահակի կանոններն ալ գրած ըլլալով, կրնայ կարծուիլ թէ Ամբատ, որքան որ այս օրէնքները ֆրանկերէնէ թարգմանեց, դարձեալ ազգային քաղաքական և եկեղեցական սովորութիւն եղած կանոններն ալ անոնց մէջ յարմարցուց, և եղաւ ազգային օրինագիրք մը՝ որով վարեցան հայք մինչև ցվերջ թագաւորութեան իւրեանց յամին 1375, այսինքն 100 տարուոյ չափ ժամանակ։ Լեզուն խիստ ազատաւաղեալ է և կերևի թէ Ամբատ Սպ. դիտմամբ զործածած է այդ գեհիկ լեզուն՝ ամենուն դիւրիմաց ընելու համար, ինչպէս ինքն ալ կրսկ՝ «փոխեցի զսա ի մեր հեշտալուր բառս», ինչպես կտեսնուի տոքա մէջ թաթախ, պարսիկ և եւրոպական բարբառներ։

Բրդ՝ Մկրտեան քահանայի վերոբերեալ գրուածքէց պարզ երևում է որ նորա գտած Օրինագիրքը բոլորովին նման է մեր № 491 գտ-

---

. . . . . Ե. յիշատակարան ի սկիզբն կանոնաց՝ «ուստի թագաւորաց և որդւոց նոցին»։ Ծանօթ. քահանայ Մկրտեանի։

Յիշատակարանի այդ խօսքերը բառ առ բառ նման են մեր օրինակի խօսքերին, որ վերը մէջ բերինք։

տատանագրքին։ Իսկ ինչ վերաբերմամբ է նորա այն կարծիքին, որով նա ենթադրում է թէ՝ իբր Ամբատը թարգմանել է միայն Ընտիրքի օրէնքները և աւելցուել է նորա վերայ միայն մեր Հայրապետաց կանոնները և աշխարհական դատաստանական սովորութիւնները, զորանից երևում է որ՝ Մկրտան քահանայ չունէն չէ առել մի թեթև աշխատութիւն՝ բաղդատել իւր օրինագիրքը Մխիթարի Դատաստանագրքի հետ, եթէ նա կատարէր այդ բաղդատութիւնը, կհամոզուէր որ՝ իւր գտած Օրինագրքի երկրորդ մասը վերցրել է Ամբատը Դատի Դատաստանագրքից և միայն թեթև յաւելուածներ է մտցրել Ս. Սահակի և ուրիշ կանոններից, ինչպէս ցուցինք վերը։ Սորա ապացոյցն է Հայս ամենայրի 52 համարում նոյն Օրինագրքի մասին տպուած յօդուածը, ուր յառաջ բերուած էին Ամբատ Պատմագրի յառաջաբանութիւնները և ուրիշ խօսքերը, որպէս և օրէնքների կամ յօդուածների ցանկը։ Բաղդատելով այդ տեղեկութիւնները մեր № 491 օրինակի հետ, տեսայ որ՝ մերի մէջ պակաս են Ամբատի հետևեալ խօսքերը։

«Ընտանոր սկիզբն առնեմք ողորմութեամբ և օգնականութեամբ Միծին Ընտուծոյ ի զիր արկանել զսովորութիւնքն և զանսիգն զպարսնութեան մայրաքաղաքի Ընտիրքա. զիր լինձ ձորտերուն և զպարոնացն սովորութիւնն և զիրաւունքն զոր ունին առ իրար. և են գլուխք ԺԷ. (17) ի ցանկ ածած։ Օրդս խնդրեցի ես Ամբատ ծառայ Ընտուծոյ և Կոստանդնուպոլսոյ Հայոց և օրդի Աստանդեայ և եղբայր բարեպաշտ թագաւորին Հայոց Հեթմայ, և տէր Պապաւօնին, ի միծաղարմ իշխանէն և յարեան մերձաւորէն մերոյ ի Սիր Սիմոն Ընտաքոյ Կոստանդնուպոլսէն։ Եւ ինքն ունէր զոր ի բրինձ Պըմբոնին ժամանակն Սիր Փեռտուս ընդելին և Սիր Թումաս մարաջախոն և այլ իմաստուն և զիտուն իշխանացքն Ընտաքոյ էին զրով հաստատել։ Եւ Հանդուցեալն ի Քրիստոս Սիր Մանսէլ Կոստանդնուպոլսոյն իր հայրն էր առել ի նացմէ և իր որդւոյն Սիր Սիմոնին պարգևել, և ինքն վասն իմ սիրոյս և հաւասիս ինձ պարգևեց։ Եւ ես աշխատեցայ և փոխեցի ի հայ լեզուս։ Եւ արդ վասն զի սովորութեամբ այն անսիզովն կուզայր աղգս մեր զարպասս հայոց, և սխալուն ինչ կուգայր մեզ վասն տգիտութեան և վատզութիւնք օգոց, և պղերգանք ինչ վասն հարցանելոյ

այդ զմեծամեծ գառաստանն։ Ու՛ս ես ուժգին տենչմամբ և բազում աշխատութեամբ զօրս զսա և հոլածեցայ ի փոխին։ և երբ փոխեցի եմ՝ յօդարկեցի զդարձեալ ի յԱնտաքիա դարսման որ դիմընդդիմեցին և հաւատացեցին խրեանց ձեռնգրերովն և վկայութեամբն ու սպառդ է և ըղծդ բան բանի։ Ու՛ս արդ՝ որ կամի ճշմարտութեամբ ուղղել զանսիպս և զերեսուն, նայ այս է ըղծդ անսիպն Անտաքիոյ։ Ու՛ս արդ՝ որք օգտիք կամ շահիք սոքաս, ինձ Ամբատայ մեղաց թողութիւն հայցեցէք։ Ու՛ս օր վղնկիք՝ դուք չէք յիանէ վղնկիլ, այլ ի յիրաւանցն։ Ես անդատապարտ եմ։ Ու՛ս եթէ օր վատ ասէ ի վղնկելոյն, նա Աստուծոյ իրաւանցն ասէ և ոչ ինձ։

Մայն խօսքերից պարզ երևում է որ՝ Ամբատ, տեսնելով որ Սիւնիքի հայկական պետութիւնը չունի իւր սեփական ազգային օրէնքներ և օրէնսդիրք, այլ վարվում է մասամբ օտար պետութիւնների օրէնքներով, որը յայտնի չէին ժողովրդի մեծ մասին, և մասամբ ազգային հին իրաւաբանական աւանդութիւններով, շատ հարկաւոր և օգտակար է համարում թարգմանել հայերէն, այն ևս ժողովրդական պարզ և ամենքին հասկանալի ոճով, Անտիոքի օրէնսդրքի մի մասը, որը դարձից առաջ մտել էր արդէն գործածութեան մէջ, և միացնել նորա հետ Մխիթարի Գառաստանագրքի համառօտութիւնը, նոյնպէս թարգմանելով գրաբարից աշխարհաբար, վասն զի այդ Գառաստանագիրքը նմանապէս անհասկանալի էր դարձել ժողովրդի համար գրոց ոճի պատճառով։

Ո՛չ հերյրեթեալ յիշատակարանից կամ յառաջաբանից յետոյ Ձոյս ամսագրի յօդուածի մէջ կար Ամբատի Օրինագրքից հանած չորս ցանկ, որոց վերջինը բունելով 177 (ՃՀԷ) գլուխ՝ բոլորովին նման էր մեր № 491 օրինակի ցանկին թէ յօդուածների թուով, թէ նոցա գասաւորութեամբ և թէ բովանդակութեամբ, բացի անշնան տարբերութիւններից ոճի մէջ։ Ու՛ս որովհետև, ինչպես վերը յիշեցի, մեր օրինակի այդ մասը քաղած է Գօշի Գառաստանագրքէ, ուրեմն և Ա՛կրեան քահանայի օրինակի մէջ նոյն մասը հանած է մեր նշանի Գառաստանագրքից։

Ամբատի Գառաստանագրքի առաջին մասը, այսինքն՝ Անտիոքի Ասիզը ի Հնոտկի Ա՛խիթարեան միաբանութիւնը հրատարակեց 1876

Թուին Հայերէն և Ֆրանսերէն լեզուով [36], որոյ վերանորին յառաջաբանութեան մէջ ասած է թէ միտք այլոց այսպէս «Մասի իւր Տարեգրութիւնից և Ասանիներից Ամբատը մեզ համար թողել է երկու աւելի մեծաւոր դրուածներ. և թէպետ ինքն չէ նոցա հնգիւնակը, բայց և այնպէս արժանի է ամենայն յարգանաց։ Երկուքը ևս են՝ այսպէս ասել՝ համանմանք, նոքա խօսում են մի և նոյնանման առարկաների վրայ։ Մինը է Անտիոք Անտիոքայ, միւսը կարելի է անուանել Անտիոք Հայոց [37]։

Ցետոյ, յայտնելով կարծիքը թէ հայերը՝ Արշակունեաց ժամանակ գործածելով դրացի ազգերի օրէնքները ունեին անպատշաճ և իրենց սեփական օրէնքներ, յիշեալ յառաջաբանութեան հեղինակը աւելացնում է. «Այլ ոչ ինչ այսպիսակ գրուածքի հետքեր չեն գտնուած մեզ անուն, և հետևյն գրուածքը է ժողովածու Օրինաց Իւզանդեան կայսրութեան (Bas—Empire), և ոչ թէ Թէոդոսեան կամ Յուստինեան օրէնսդրքերից, այլ աւելի նորագոյն կայսրների—Լևոնի, Կոստանդնի և Նոմենի (թագուհու)։ Շատ հաւանական է որ մեր Ներգաւորների պատասխանը գործածուեմբ այսրինակ օրէնքները թոյն ազգային սովորութեանց հետ [38]։

Ապա՝ խօսելով Մխիթարի Գառաստանագրքի վերայ, նոյն յառաջաբանութիւնը շարունակում է. «Այդ մեզ համար աւելի հետաքրքրականը այն է որ՝ այս հայկական Օրէնսդիրքը (գառաստանագիրքը) նոյնպէս գործածելի էր մեր հայրենակիցների գառարանների մէջ Սիւնիքում։ Ու՛ս նոյն Գաւնդստանպլը (Ամբատ) ոչ միայն մտածեց այն այնտեղ, այլև վերափոխեց թարգմանելով իւր հասարակ ժողովրդական լեզուով, մի քանի փոփոխութիւններ կամ յա-

---

36. Ե՛ս է վերնագիրը. Assises d' Antioche reproduites en francais et publiées au sixième centenaire de la mert de Sempad de Counttable, leur ancien traducteur arménien, dédiées à l' Academie des Inscripeions et Belles—Lettres de France, par la société Mekhitariste de Saint—Lazare. Venise, 1876.

37. Ցառաջաբ. Ֆրանսերէն, եր. VII - VIII.

38. Նոյն, եր. XVII.

ակրաւածներ աւելացնելով, և յարմարեցուցանելով տէրութեան և իւր երկրի պիտոյքներին։ Ի համառօտ յառաջաբանի մէջ Սմբատ ցուցնում է Թոռնականը՝ 1265 և պատճառը իւր աշխատութեան. «Զայս գրեցի, ասում է նա, այս Կիրքը Օրինաց Աստըբ Ն հնդկացոց պատասխանութիւնք ի թագաւորն հնդից ծանծոսթեան համար, բաւական անանձնալով համառօտացն ի խօսքերի իմաստս։ Ի խիթարի Դատաստանագիրքը կարող էր գործածուիլ գուցէ իբրև օրինակ հասարակ գատաւորներում. բայց Վիրկինեայի թագաւորութեան բարձր գատաւորների համար, որը (թագաւորութիւնը) վաղուց կազմակերպուած էր Բիւզանդեան քէօղալական սովորութեան և առանդութեանց համաձայն, հարկաւոր էին բոլորովին այլ օրէնքներ. Սմբատը, որ գիտէր այդ փորձով, չգժուարացաւ իւր ընտրութեան մէջ և որպէս բնական էր, ինչպէս յայտնում է և ինքն, Ընտիրքի Ընտիրը նախագասհամարեց միւս օրինադրքերից»[39]։

Վերոբերեալ քարոզածքներից երևում է որ նախ՝ Վենեկի Ի խիթարեանցների օրինակը Օրէնսդրքի, որոյ յօրինողը կամ խմբագրողը նոյն Սմբատ Սպարապետն է, բոլորովին նման է Մխրեան քահանայի և մեր № 491 օրինակներին, և երկրորդ որ՝ Ռուբինեան պետութիւնը չէ ունեցել, բացի Սմբատի դատաստանագրքից, ոչ առաջ և ոչ յետոյ, մի ուրիշ սեփական օրէնսդիրք կամ դատաստանագիրք հայկական օրէնքների և իրաւաբանական սովորութիւնների։ Եւ յապէս ուրեմն մեր բոլոր վերոգրեալ հետազօտութիւններով հաստատուած, որպէս կարծում ենք, աներկրայելի կերպով, այն մեր կարծիքը թէ հայկական պետութիւնը ոչ Մխիթար Գոշից առաջ և ոչ նորանից յետոյ չունէր իւր սեփական ազգային օրէնսգիրք և դատաստանագիրք իբրև ժողովածու հայկական հին և նոր օրէնքների, ևան զի դժուար է ենթադրել, կրնում ենք դարձեալ, որ լինէր մի այդպիսի բան և գէթ մի պատմագիր հասիշէր դորա մասին։ Եւ այս երևոյթը չպիտի շատ զարմացնէ մեզ, որովհետև կան այդպիսի օրինակներ և ուրիշ ազգերի մէջ, օրինակ Վրաց ազգը, Հայոց ազգի

39. Յառաջ. եր. XIX.

պէս մի հին ազգ, նորա դրացի և նորանից աւելի երկարակեաց իւր քաղաքական ինքնիշխանութեամբ իրրև կազմող մի անկախ պետութիւն, նոյնպէս չունէր իւր պետական ընդհանուր և կանոնաւոր օրէնսգիրքը և դատաստանագիրքը, մինչև 18 րդ դարու սկիզբը, երբ Վախթանգ Զ. թագաւոր կազմեց իւր տէրութեան համար մի ժողովածու զանազան օրէնքներից, որ և կոչից վրացերէն՝ Սամարթլիա Տրիգնի (նամահատոլոն ֆոգնո) — Դատաստանագիրք կամ Գիրք իրաւագատութեան։ Վերջապէս, Պարսկաստանը և Տաճկաստանը, այս հզօր պետութիւնները, թէև ունին անթիւ և անհամար օրէնքներ առանձին առանձին, բայց մինչև այժմ չունին մի կանոնաւոր կերպով խմբագրած ժողովածու պետական ընդհանուր օրէնքների։

Հասարակ պարզ երևում է որ մեր ազգի և պետութեան իրաւաբանական և օրէնսդրական զարգացումն շատ նուազ է եղել և ձիշտ է մեացել նախապարապան իրաւունքի և դրացի պետութիւնների, մանաւանդ Յունաստանի և Պարսկաստանի, օրէնքների ազդեցութեան տակ։ Հլլապէս չէ կարելի բացատրել և այն զարմանալի աղքատութիւնը, որը տեսնում ենք այս կողմից մեր հին մատենագրութեան մէջ։ Մինչդեռ բաւականին շատ են գրել ամեն տեսակ պետութեան վերաբերեալ և մանաւանդ պատմական և աստուածաբանական գրուածքները, մենք ոչ միայն չունենք բացի Դօշի Դատաստանագրքից և եկեղեցական կանոնագրքերից մի առ բովդ շարադրութիւն զուտ իրաւաբանական բովանդակութեամբ, որը խօսէր ազգային օրէնսդրութեան և իրաւաբանական սովորութիւնների վերայ, կամ պետական, քաղաքական, քրէական և այլ տեսակ իրաւունքների վերայ, այլ չունինք այսպիսի խնդիրների մասին փոքր ի շատէ գոհացուցիչ տեղեկութիւններ մինչև անգամ և մեր պատմագրութիւնների և միւս տեսակ երկասիրութիւնների մէջ։ Ակնյայտ է մեր հին հեղինակներից մեծագոյն մասը բոլորովին ուրիշ տեսակ ուղղութիւն ունին և իրրև հոգևորական անձինքներ կամ գրել են վերացական աստուածաբանական քննութիւններ և մեկնութիւններ, կամ յայտնել են իւրեանց կրօնական ջերմ զգացմունքները եկեղեցական բանաստեղծութեան մէջ, և կամ վերջապէս նկարագրել են պատմական անցքերը, ըստ մեծի մասին իւրեանց ժա-

մանակակից ազգային հաշուառութիւնները և գոն տառապանքները, հաւարեալ ամենևին չմերձենալով ընտանեկան և հասարակական կեանքի երևոյթներուն,—բայց և այնպես պէտք է նոքա գոնեա երբեմն երբեմն յիշէին ինչ ինչ տեղեկութիւններ և՛ իրաւաբանական երևոյթների մասին, ինչպէս անուամ են այդ օրինակ Յունաց և մանաւանդ Հռովմայեցւոց պատմագիրները և մինչև անգամ վիպասանները և բանաստեղծները։ Եւ նոյն իսկ այն սակաւաթիւ տեղեկութիւնները, օրք հատուկտոր և կարծես թէ պատահմամբ մտել են մեր պատմագրութեանց մէջ ժողովրդի կեանքի իրաւաբանական երևոյթների մասին, չեն այնչափ նշանաւոր և մանրամասն որ՝ կարողանայինք գէթ գոհացուցիչ բաւարարութիւն տալ մեզ գոնեա այս կամ այն մասնաւոր խնդրոյ մասին։ Ուստի մենք այժմ գրեթէ ամենևին չենք կարող գոնեա մօտաւորապէս որոշել թէ՝ ինչ տեսակ կազմակերպութիւն և ընթացք ունէին մեր պետութեան վարչական, զինուորական, քրէական, քաղաքական, քաղաքացիական, տնտեսական և այլ մասները։ Զգիտենք՝ նմա արդեօք և ինչ տեսակ էր բարեկարգական կամ ոստիկանական հսկողութիւնը (պօլիցիա) ևս բազմաթիւ ձեւերով. պետական վարչութիւնը ինչպէս էր ապահովացուած հասարակական անդորրութիւնը, ինչ միջոցներ էր գործ դնում բնութեան հարուածների՝ հեղեղի, տարափոխիկ ցաւի, հրդեհի, սովի դէմ և այլն։ Ոչնչապէս չգիտենք թէ՝ որպիսի կազմակերպութիւն ունէր պետութեան տնտեսական վարչութիւնը, ինչ տեսակ հարկ կար ժողովրդի վերայ՝ գլխահարկ, ձեռահարկ, թէ հողահարկ, ով էր որոշում հարկերի չափը և ով էր ժողովում—տեղութեան հարկապահանջները (մենք խօսում ենք ընդհանուր պետական հարկերի վերայ, որովհետև՝ ինչպես իւր տեղում յիշեցինք՝ գաւառական հարկերը ժողովում էին նախարարները), կապալառութիւնը թէ ինքն հասարակութիւնը. և ով էր հարկատու և ով ազատ հարկից։ Զգիտենք՝ ինչ դրութեան մէջ էր վաճառականութիւնը և ինչ օրէնքներ կային դորա մասին, ազատ էր առևուտը հասարակ թէ սահմանափակուած էր զանազան արգելքներով սեփական՝ պատուիրների և օտարահպատակների համար։ Ինչ կազմակերպութիւն ունէին եղած մաքսատները և բաժանները։ Մի խօսքով՝ թէ պէտք այժմ դժուար է որոշել ճշտութեամբ թէ ինչ տեսակ կազ-

մակերպութիւն ունէր պետական տնտեսութիւնը (ֆինանսները), ով պետութեան կանոնաւոր զարգացման և բարգաւաճութեան այս գլխաւորագոյն միջոցներից մէկը, բայց և այնպէս՝ ի հարկէ առնելով ինչ ինչ պատմական յուշմունքներ՝ կարող ենք ասել վստահօրէն որ՝ դա եղել է միշտ սարսին վիճակի մէջ։ Եւ ինչպէս պատմագրութիւնները յիշում են երբեմն երբեմն թագաւորական պալատների մեծաձախ հոյակապութիւնը, նոցա ներքին շքեղութիւնը, արքայական հանդերձների և թագերի թանկագնութիւնը, պալատական խնջոյքների պերճութիւնը և շռայլութիւնը, տուր թագաւորներին և նոցա գեղազեղներին տուած երեկի և հարուստ ընծայները, և այլն, բայց այդ բոլորը չեն ցուցանում թէ արքան կանոնաւոր էին փող կամ հարկ ժողովելու միջոցները և որպիսի իրաւաբանական հիմունքների վերայ հաստատուած։ Եթէ այդ միջոցները կանոնաւոր լինէին և միևնոյն ժամանակ ոչ—ձնշողական՝ ժողովրդի մէջ պէտք է տարածուէր, գոնեա խաղաղ ժամանակներում, նիւթական բարեկեցութիւն և հարստութիւն. բայց մենք չենք տեսնում ժողովրդի կողմից գոնեա մի նշան հարստութեան։ Ընդհակառակ իբր կրօնական չքաւորութեան վերայ պատմութիւնը բնաւ չի յիշում որ ինքըն ժողովուրդը հանդգնակութեամբ չլինէր իւր ծախսով եկեղեցի կամ վանք, այլ ընդհակառակն նոցա շինողները միշտ թագաւորներն էին և առաւելապէս նախարարները. բաւականին մեծ հարստութեան տէր մարդիկ, որովհետև նոքա էին տանուտէր ժողովրդից՝ գաւառի կամ նախարարութեան մէջ ներքին հարկերը, և երևի թէ բաւական գասարկուածին ժողովրդի գրպանները։

Մինչդոյն պետականութիւնը կարևոր տեղեկութիւնների մասին պետութեան կեանքի գլխաւոր երակներին — քրէական և քաղաքացիական 40 իրաւունքների վերաբերութեամբ։ Զգիտենք թէ՝ ով էր ձյակում և խմբագրում քաղաքացիական և քրէական օրէնք-

40. Մենք ունինք երկու բառ՝ քաղաքական և քաղաքացին բայց որովհետև առաջինը ստացել է այժմ նշանակութիւն իրեև պոլիտիկական (политическій, politique), իսկ երկրորդը ցուցանում է աւելի քաղաքին վերաբերեալ գործ ևն. ուստի մենք հարկաւորեք համարում ընդունել մի նոր բառ՝ քաղաքացիական, քաղաքացի բառից, մարդոց առևտրական, ընտանեկան, հասարակական, և այլն յա-

ները, ինքը թագաւորը, թէ կար առանձին օրէնսդրական ժողով կամ ծերակոյտ, ինչպէս օրինակ Հռոմում. արքայական հրամանները և հրովարտակները ընդհանուր և հաստատուն օրէնքների նշանակութիւն և զօրութիւն ունէին, թէ մասնաւոր և տեղական։ Նոյնպէս չգիտենք թէ՝ քաղաքներում, աւաններում և գիւղերում ինչ տեսակ դատաւորներ կային քաղաքային և քրէական գործերի համար, և առանձին՝ առանձին՝ թէ երկու տեսակ գործերը ևս կարող էր քննել և վճռել միևնոյն դատաւորը. ատենական տեղերը և դատարանները միանձնական էին թէ բազմանձնական. դատաւորները պետական էին թէ ընտրողական ժողովրդից, ժամանակաւոր թէ ցմահ, տեսնում էին նոքա ոռճիկ և ռւսից, կային արդեօք ստորին, միջակ և բարձր դատարաններ՝ մէկի վճռի դէմ միւսին բողոքելու համար։ Գիտենք՝ որպիսի օրէնքներ կային անշարժ կալուածք գնելու, վաճառելու, գրաւ դնելու, կապալով և վարձով տալու, պարգևելու համար, ուրիշի կալուածքը անխափան տիրապետութեամբ սեփականացնելու համար, ժառանգութիւնը բաժանելու, կտակը վաւերացնելու կամ վաւերական համարելու համար, մեռած և անյայտացած կամ վտանգ ծնողների մատակարար զաւակների վերայ խնամակալութիւն և հոգաբարձութիւն հաստատելու համար, և այլն։ Նոյնպէս չգիտենք թէ՝ ինչ տեսակ պատիժներ կային բռնական յանցանքների համար՝ մարդասպանութեան, աւազակութեան, գողութեան, և այլն. ինչ տեսակ պատիժներ, տէրութեան դէմ ցուցած յանցանքների համար՝ մատնութեան, թագաւորի պատիւը անարգելու, և այլն։

Ա՛ինչև անգամ միջազգային իրաւունքի մասին չգիտենք կարևոր և զոհացուցիչ տեղեկութիւններ, թէպէտ սա աւելի սերտ կապակցութիւն ունի պատմութեան հետ։ Ա՛ր պատմագրութեանց մէջ տեսնում ենք միայն նորա արտաքին կողմը. մենք տեսնում ենք ինչպէս հայոց տէրութիւնը ուշադրում օտար տէրութիւնների մօտ դեսպաններ և ընդունում է նոցա դեսպանները, կապում է այս կամ այն տէրութեան հետ խաղաղութեան դաշնագրութիւն պատերազ-

---

բաները[1]թիւնները ցոյց տալու համար, այն նշանակութեամբ, ինչպէս ռուսերէն гражданскій (гражданское право) կամ ֆրանսիական civil (droit civil), որոց և շատ մօտ է իր նշանակութեամբ։

մից յետոյ և կամ միաբանական դաշնակցութիւն մի ուրիշ տէրութեան դէմ պատերազմ վարելու համար։ Տեսնում ենք նոյնպէս որ՝ մեր տէրութիւնը որոշում, պատերազմից յետոյ ստացած կամ արած գաւառների սահմանները, փոխում գերիները, վճարում կամ ստանում պատերազմական տուգանք, և այլն։ Ա՛յց թէ՝ կայի՞ն արդիօք առանձին դաշնագրութիւններ ճանապարհական հաղորդակցութեանց, արտաքին վաճառականութեան, օտարահպատակների դրութեան, հպատակութիւնը ընդունելու կամ փոխելու, և այլ շատ այսպիսի գործերի համար, — չգիտենք ոչինչ ձիշտ տեղեկութիւններ։ Դէ անձամբացած պէտք է դիմենք օտար ազգերի պատմութեան և մանաւանդ թուրքերի, բայց և այնտեղ կգտնենք կամ հարևանցի և հատուկտոր ակնարկութիւններ, և կամ փաստերի ամփոփումներ գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար։

Ա՛ինչև անգամ մեր լեզուն, այնպէս հարուստ պատմական ապացուցանական և առ հասարակ գրեթէ ամենայն տեսակ գիտութեանց մտքերը յայտնելու համար, չափազանց աղքատ է իրաւաբանական բառերով և ոճերով, իսկ այս բանը գլխաւոր ապացոյցներից մէկն է թէ՝ որպիսի ստորին վիճակի մէջ է ձեացել ազգային ընդհանուր իրաւաբանական զարգացումն և նորա իրաւաբանութիւնը, որովհետև երբ չկայ առարկայ, չկայ միտք — լեզուն չէ ստեղծում և նորա արտայայտող բառերը։ Դէ յիրաւի՝ որ գիտութիւն ունի և զարգանում մի ազգի մէջ, նորան վերաբերեալ բառերով և ոճերով աւելի հարստանում է լեզուն, ինչպէս օրինակ՝ զարմանալի կերպով հարուստ է յատկական լեզուն իրաւաբանական բառերով և դարձուածներով, որովհետև հռոմէական իրաւաբանութիւնը հասաւ իր զարգացման բարձրագոյն կէտին։

Ի՛ տարեկ մենք չենք կամենում այս բոլորով ասել թէ՝ առ հասարակ հայկական թագաւորութիւնը ապրել է իր բազմադարեան պետական կեանքի ընթացքում առանց իրաւաբանութեան և օրէնքի, առանց դատարանների և դատաւորների։ Ա՛չ. կային անշուշտ օրէնքներ և մանաւանդ իրաւաբանական սովորութիւններ, կային դատարաններ և դատաւորներ, հասարակական բարեկարգութիւնը և անդորրութիւնը պահպանող պաշտօնեաներ, հարկապահանջներ, և այլն։ Ա՛յց թէ՝ որպիսի կազմակերպութիւն ունէր այս բոլորը

և ոչխարի փոփոխութիւններ և կատարկլաղծութիւններ հին առնում զանազան թագաւորներ ժամանակ, ահա այս և սոցա նման թանկագին տեղեկութիւնները պահպանեալ են մատենագրաց մեր հին դրքերի մէջ։

Քրիստոնէութիւնը, ինչպէս յայտնի է, մեծ յեղափոխութիւն է գործում Հայոց ազգի կրօնական, բարոյական, ընտանեկան, հասարակական և քաղաքական կեանքի մէջ։ Ազգի պետական և ժողովրդական կեանքը սահմանվում կրօնական ուղղութիւն. կրօնը և եկեղեցին դառնում հինի ազգութեան. կրօնի նշանը փայլում միշտ պատերազմական դրօշակների վերայ. պատերազմներից մեծագոյն մասը լինում սրբազան — կրօնի և եկեղեցու պաշտպանութեան համար, և քաջ նահատակները տեսնում այդ պաշտպանութեան մէջ նաև պաշտպանութիւն ազգութեան և քաղաքական ինքնիշխանութեան և ազատութեան. եկեղեցական դասի պատիւը և ազդեցութիւնը բարձրանում աւելի և աւելի, և եկեղեցական վարչութեան իրաւասութեան և իշխանութեան սահմանները ընդարձակվում պրամանաի արագութեամբ, ոչ մի նշանաւոր խնդիր — ակզբել պատերազմ, կռել ընկերութեան կամ խաղաղութեան դաշն, նստացնել նոր թագաւոր, գահընկէց անել թագաւորը, և այլն, — առանց գիտութեան, մանաւանդութեան և համաձայնութեան կաթողիկոսի և եպիսկոպոսների չեն կատարվում։ Միւս կողմից՝ և եկեղեցական ծանր գործերը և խնդիրները չեն քննվում և լուծվում առանց մանաւանդութեան մարմնաւոր իշխանութեան և ազգի, ուստի եկեղեցական ժողովների մէջ գրեթէ միշտ ներկայ են լինում աշխարհականներ, թագաւորներ, նախարարներ և ժողովրդականք։ Եւ ահա այսպէս եկեղեցին՝ ներգործելով ազգի կեանքի բարոյական, մրտաւորական, ընտանեկան և քաղաքական կողմերի վերայ՝ անշուշտ մեծ ներգործութիւն պիտի ունենար նաև նորա իրաւաբանական կողմի վերայ. և միթէ մենք տեսնում ենք մեք օրըսիսի յայն ասպարեզ գալ և եկեղեցական կամ կանոնական իրաւաբանութիւնը (jus canonicum. церковное право) մեր ազգի կեանքի և մտաւանդութեան մէջ։ Ընդհակառակն զոր օրինակ՝ երբ Հայաստանի մէջ քրիստոնէական եկեղեցին այնպէս հաստատուեցաւ որ՝ նորա պաշտօնեայները և մանաւանդ բարձրագոյն աստիճանաւորները — եպիսկոպոսները և կաթողիկոսները պարձան ընդհանուր բարոյականութեան և արդարութեան պաշտպաններ, երբ նորա փոքր առ փոքր ձեռք բերին այնպիսի դարձր նշանակութիւն և ազդեցութիւն որ՝ հանդիսանում էին իրրև գերագոյն դատաւորներ և բացարձակապէս առանց երկիւղի և աչառութեան իրաւութեամբ յանդիմանում էին և պատասխանատու էին ոչ միայն հասարակ ժողովրդականներին, այլև նախարարների և իշխանների, նաև նոյն իսկ թագաւորների վատ և պախարակելի գործերը և մանաւանդ անարդարութիւնը, իրատում էին և պատժում էին նոցա ապաշխարանքով, բանադրանքով, և այլն. այն ժամանակ դատաստանական իրաւունքը աննկատելի կերպով պիտի անցնէր, մանաւանդ քրէական գործերի վերաբերմամբ, եկեղեցականների ձեռքը և գլխաւորապէս վիճակաւոր առաջնորդների և եպիսկոպոսների ձեռքը։ Մերաքաղիբ քրէական յանցանք, զոր օրինակ՝ մարդասպանութիւն, աւազակութիւն, գողութիւն, հրդեհապատութիւն, և այլն. մինչև անգամ իրաւաբանիբ գործոդութիւն, որ խախտում էր ուրիշի քաղաքացիական իրաւունքները, զոր օրինակ պարտք չհատուցանելը, գրկանքը, խարեութիւնը, և այլն, քրիստոնէական կրօնը և եկեղեցին հանդուրժին նախ և առաջ իրրև յանցանք, իրրև մեղանչանք ընդդէմ Աստուծոյ։ Երբ այս հայացքը տարածուեցաւ նաև ժողովրդի մէջ և երբ ժողովուրդը ընտելացաւ խոստովանութեան խորհրդի հետ և ընդունեց որ՝ մեղքերը պէտք է յայտնել հոգևորականներին, որը իրաւունք ստանին մէջ նորոյն աւ Աստուած և թողութիւն տալ՝ դնկով ապաշխարութիւն մեղաւորների վերայ, այն ժամանակ դատաստանական իշխանութիւնը քրէական գործերի վերաբերութեամբ հեշտութեամբ փսրող էր անցնել եկեղեցականների՝ քահանաների և եպիսկոպոսների ձեռքը։ Եւ յիրաւի քրիստոնէութեան այս հետևանքը մենք տեսնում ենք բոլոր քրիստոնեայ ազգերի և մանաւանդ կաթոլիկ ազգերի կեանքի մէջ, երբ նորա դեռ նոր են ընդունած քրիստոնէութիւնը։ Այն իսկ ժողովրդի համար աւելի օգտակար էր և ձեռնտու որ՝ քրէական գործերի դատաստանը լինէր ոչ թէ մարմնաւոր, այլ հոգևոր իշխանութեան ձեռքին, որովհետև այդ իշխանութիւնը միշտ աւելի ներողամիտ էր և գործածում էր միշտ աւելի թեթև, միայն ու զղեցուցիչ պատիժներ — զանազան տեսակ ապաշխարանք-

ներ։ Սորանով միայն կարելի է բացատրել այն փաստը որ՝ բոլոր ազգերի եկեղեցական ժողովների կանոնների մէջ տեսնում ենք շատ յօդուածներ, որք միայն ապաշխարութիւն են նշանակում զուտ քրէական յանցանքների համար — մարդասպանութեան, գողութեան, աւազակութեան, յափշտակութեան, և այլն։ Նոյն բանը մենք տեսնում ենք և մեր եկեղեցական ժողովների կանոնների մէջ. զոր օրինակ՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի կանոնների մէջ կան հետեւեալները.

15-րդ կանոն.—Ով զբէբէզեան քանայ ածանիցի՝ դ. (4) ամ արտաքոյ և ա. (1) ամ ի ներքս (ապաշխարեսցէ)։

16-րդ ,, —Ով զբէս կողոպտէն՝ ժե. (15) ամ արտաքոյ և ա. (1) ամ ի ներքս (ապաշխարեսցէ)[41]։

Ընդ կանոնների մէջ յիշած յանցանքները — գերեզման բանալը և դի կամ մեռած մարմին կողոպտելը իբրեւանց իրաւաբանական յատկութիւններով քրէական են. բայց երբ դոցա համար պատիժ է նշանակվում ապաշխարութիւն, իսկ ապաշխարութիւն կարող է նշանակել միայն Եկեղեցին և եկեղեցական իշխանութիւնը, ուրեմն և այդպիսի քրէական գործերը պէտք է քններ նոյն իշխանութիւնը։ Թէպէտ կարելի է ասել որ՝ այդպիսի դէպքերում ոչինչ քննութիւն հարկաւոր չէր, այլ եթէ յանցաւորը յայտնուէր քահանային խոստովանանքի մէջ իւր չար գործերը, քահանան դնում էր նորա վերայ ապաշխարութիւն. բայց որովհետև այդ ապաշխարութիւնը պիտի կատարուէր հրապարակաւ եկեղեցու դրան մօտ դուրսից կամ ներսից, և ոչ միայն ժողովուրդը, այլև ինքն մարմնաւոր իշխանութիւնը կարող էր տեսնել և իմանալ, ուրեմն գործը չէր կարելի ծածկել և մարմնաւոր իշխանութիւնը իւր կողմից նոյնպէս պատիժ պիտի տար, եթէ լիներ այդ սովորութիւնը։ Եւ թէպէտ այժմեան պետութեանց օրէնքներով, նաև հոգեվկական և մանաւանդ բրեզանդական օրէնքների զօրութեամբ, մարմնաւոր իշխանութիւնը քննում նաև այնպիսի քրէական յանցանքներ, որոց համար նշանակուած է իրրև պատիժ միայն ապաշխարութիւնը, և գործը

41. Էջմիածնի Մատենադարան, կանոնագիրք № 761, և Պատմութիւն ժողովոց, Աբել եպիսկոպոսի Մխիթարեան եր. 21։

քննելուց ու յանցանքը ստուգելուց յետոյ մարմնաւոր զօրաբանը տալիս է իւր վճիռը, իսկ հոգեւոր իշխանութիւնը միայն ի կատար է ածում այդ վճիռը՝ որոշելով ապաշխարութեան չափը և ձեւը համաձայն եկեղեցական կանոններին, բայց մի այդպիսի կանոնաւոր կազմակերպութիւն և փոխադարձ որոշ յարաբերութիւն աշխարհական և եկեղեցական զօրաբանների մէջ չկար քրիստոնէութեան առաջին երեք դարում, իսկ մեր պետութեան մէջ հաղիւ թէ կարող էր այդպէս լինել երբ և իցէ, ուր՝ ինչպէս տեսանք՝ այնպէս նուազ էր իրաւաբանական զարգացումն։

Ընդպիսի դրութիւնը ոչ միայն շարունակվում Հայաստանի մէջ այլ և աւելի ու աւելի զարգանում հետեւեալ ժամանակներում։ Ընդպէս զորօրինակ՝ Շահապիվանի (Խաղեւանդ զաւառում) ժողովում, որ գումարեց Յովսէփ կաթուղիկոսը 447 թ. և ուր ներկայ էին երեւելի իշխաններ — Վասակ Սիւնի Մարզպան Հայոց, Վահան Ամատունի հազարապետ, Վարդան Մամիկոնեան Սպարապետ և շատ աշխարհական մարդիկ «էլխոնէ, գաւառապետք, գաւառակալք, պետք, բդեաշխք, զօրավարք, ազատք, կառավարք», և այլն, ինքեանք աշխարհականները խնդրեցին հայրապետից և եպիսկոպոսներից հաստատել խիստ կանոններ և խստացան կատարել նոցա ճշտութեամբ «Լուծել հալածանք նմին և հաւատացեալ պահիմք, Եթէ ոք հաւատացեալ ոչ պահիցէ կամ եպիսկոպոս, կամ երէց, կամ սարկաւագ, կամ շինական պատուհաս կրեսցէ և գործեսցէ գործ»[42]։ Եւ այս ժողովը հաստատեց քսան կանոն, որք կոչվում են պատճառաց կանոն և որոց վերջինը ասում է այսպէս.

«Եթէ ուրեք ժողովրդի ըղձութիւն զոյի և երիցունքն զիաիցեն և ոչ յայտնասցեն եպիսկոպոսին, և յորժամ դնիցէ լինի ի վերայ հաստատիցին և ձշմարիտ իցէ, և զիտեր երիցն առաջի և ամէն ժամանակէ զգործս նոցա և ոչ բողոքեաց եպիսկոպոսին, զի ծրնեիցին զպատուհասն զոր եդին կանունք՝ կրեսցեն . . . Ընդ էրէկ էրէցն ասէ չէ չէպէէ-պոտ և ձայո-ըէնամբ յայտ առնիցէ, և եպիսկոպոսն կամ կարասի առնիցէ և ծածկիցէ, կամ աչառիցէ, և ձայո-ըէնամբ յայտ էլիասցէ՝ եթէ արդարև եհաս յականջս նորա բողոք էրէցոյն և նա

42. Յանոնագիրք Էջմիածնի Մինոգի, յատաջաբանութիւն Շահապիվանի ժողովի կանոնների. Ա.յլև Պատմ. ժող. Աբել եպս. եր. 60։

արհամարհեաց զպատուիրանս Աստուծոյ և կորուսանոյն ինդիր չարաբար և ջեղև նախանձախնդիր և վրէժխնդիր օրինացն Աստուծոյ, անկեալ կործանեացն յանմոռացն և երեցն անպարտ հղիցն։ Ապա եթէ եպիսկոպոսն Ջնախացւոյ և վրէժխնդիրն եղև և երիցուհեաւն և այլ հաղորդիչ վկայեցեալն զաշխատութենէ եպիսկոպոսին, և ղբաժինն իւր յայտ արար (նա) իշխանութեան ոտիւքն և իշխանն՝ որ էր աշխարհ հին և զկնի ոտիւքն ուստ դահճապետ առեր գաւառին՝ կամիցի պէղ՝ ձա-ընեան թիկունք լինել և ղընծայողն դողոլ կամ թնդուցանել՝ կամ վասն կորուսիչ արծաթոյ, կամ վասն անպատուութեան և ծառայութեանն, և ոչ ընդոհացեալ զՔրիստոս սիրել և զպատուիրանս նորա և վրէժխնդիր օրինացն սխտան և հղուցոյն և մարմնոյն լինել, եղիցի նզովեալ այնպիսին և յիկեղեցւոյ սրբոյ ի բաց կացցէ, զինչ պատճէ ղընծայեցեալն ի յԱթոռ եկեղեցւոյն։ Եթէ ի նախարարի տան զոյքն պղծութիւնք կամ կին նորա, կամ զաւակ, կամ որդի, կամ ինքն իսկ զինուին և ոչ ղընծայեսցեն ի յԱթոռ պատճէ եկեղեցւոյ, և ոչ ինքն ի սրբութիւն դարձցի՝ բուռն ածասցան կալցի (կամեցեալ) լինիլ։ Ածեսցի պատճէ ի-բոլ և ձեռնքով և ինձե։ դովեալ լցցէ ի հրապարակ փ՝ իջեցեալ գետն ընկերք և աշխարհն անհնազն մի հանդերձեցին ընդ նմա զինեալ ինքն ի սրբոյն եկեսցե։ Ապա եթէ ինքն օձ իցէ ի պղծութեան, ղընծայեսցեն և զնդապետն ի յԱթոռ պատճէ եկեղեցւոյն գլխաւորն ի իշխանութիւնն։ Ապա եթէ ի տան Աստուածէն գոյքն պղծութեան, կամ ինքն և ընտանիքն, որպէս ասացաք՝ զընտանին կշտամբեցին ըստ օրինի պատուհասի զոր եցաք։ Ապա եթէ ինքն ևս ընդ ընտանեաւն ի մեղսահասի զոր եցաք։ Ապա եթէ ինքն ևս ընդ ընտանեաւն ի մեղսահասի գոյքն կալցին մեսրան պղծագործ ընտանեաւքն հանդերձ և հրապարակ ածցին և ոտոքն գլխաւոր եկեղեցւոյն և առաջի մեծամեծաց իշխանացն և ոտոքն պատուոցայ։ և միսրան վրէժխնդիրք լինիցին Աստուծոյ։ [illegible] 15։

Ինչպէս տեսանում ենք՝ այդ կանոնը շատ հետաքրքրական է և շատ կողմից։ Առաջին՝ Թէոփիլոս կիսից գան սա խօսում է մանաւանդ պէս միայն մի տեսակ վատ գործ՝ վերաբերում է անառակութեան վերաբերում, այլ ընդհանրապէս անառակութեան ամեն տեսակները, ինչպէս մեղսութիւն կամ սրբապղծութիւն և այլն։ Կանոնը տեսնում ենք, որ այդ իրաւասութիւնը միայն մի վերաբերում էր քահանայի, բայց որովհետև սկզբունքը յիշում է ընդ-

15. Մատենագ. Էջմիած. ձեռագիրը № 761 կան. ոսկեր. Արեվ. ս-պետկապան։

հանրապէս ղընծայեցեալներ, և այս՝ որպէս կարծում՝ ոչ անառակութեան իմաստով, այլ իբր պարզ և առօրեական իմաստով։ ուրեմն այս կանոնը վերաբերում է ոչ միայն անառակութեան որ տեսակ և լինի դա, այլ առհասարակ չար գործերին, որոց մէջ կարող ևն մտնել և զուտ քրէական յանցանքները։

Երկրորդ՝ կանոնը ունի ի նկատի ոչ թէ եկեղեցական խոտովանութիւնը և ապաշխարութիւնը, այլ բացարձակ պատասխանատուութիւնը որ պիտի լինի քննութեամբ և հաստատուն վկայութեամբ, որովհետև խոտովանութեան մէջ յիշած մեղքերը նեկեղեցին պարզում յայտնել ամէն և իցէ, և յայտնող քահանային այդպիսի յանցանքների հաժար պատիժ ևն նշանակում եկեղեցական կանոնները։

Երրորդ՝ քննութիւնը և պատասխանը չեր գործերի համար յանձնում, այլ կանոնը եկեղեցական իշխանութեան, որը բաժանում երեք դասակարգի—քահանայ, եպիսկոպոս և ամէն եպիսկոպոս այսինքն՝ կաթողիկոս կամ պետական ազգնորդ՝ որ միմեանում կամ բոլոր նոցանից յաջորդ կամ օգնական եպիսկոպոսներ (աստիքանաներ, suffraganeus, suffragant)։

Ընդրորդ՝ ամենայն դասակարգի աշխարհական մարդիկ—զինուորի, քաղաքացի, հարկատու, ազատ (ազնուական)։ իշխան, նախարար, սատարողում կանոնը առաջին երկու դասակարգի՝ քահանայի և նրանց պատասխանին, իսկ ստորինները, այսինքն՝ արքայազունները կամ թագաւորական ընտանիքի ծագումն ունեցողները առաջարկում կանոնը մի գերագոյն դատարանի, որ կազմուում գլխաւոր եպիսկոպոսից, մեծամեծ իշխանններից և ուրիշ պատուորներից։

Ուրիշ մեր կանոնից հասած վիճակներով չեր կազմակերպութիւնը պարզ ապացուցանում որ՝ իբրեւ եկեղեցական իշխանութեան ձեռին էր քրէական գործերի դատաստանը, նրանք ընդհանուր խօսքի մէջ տեսնենք քրէական յանցանքները կամ նրանք քրէական յանցանքներին վերաբերները անառակութեան ամեն խոշոր և զազրելի տեսակները, ինչպէս մեղսութիւն կամ սրբապղծութիւն և այլն։ Կանոնը սահմանափակում այդ իրաւասութիւնը միայն մի կէսքում՝ երբ յանցաւորը պատկանում թագաւորական ցեղին կամ ընտանե-

Դատաստանի ժողովոյ դրի մէջ, որպէս և Զամչեանի պատմութեան մէջ (հատ. Ա.), այս կանոնը շատ համառօտած է գրած։

քին, այդ ևս՝ ժողովը այդպէս սահմանել է կամ ի պատիւ ներկայ եղած երևելի նախարարներին, և կամ հին սովորութիւն է եղել այդ և մարդասէր զեղազոյն իշխանութեան կողմից հաստատուած, որպէս զի շատ չընդարձակուի հզօր իշխանութեան իրաւասութիւնը։ Իսկ ինչ վերաբերմամբ ասոյ գաւառականներին, որը յիշում, կանոնը, դոքա երևի թէ կամ նշանակ մումին ամէն անգամ կրս առաջ էր գալի մի այդպիսի ծանր գործ, կամ կազմումին առանձին առեան միայն զուտ քաղաքական յանցանքների համար՝ ապատամբութեան, թագաւորի հրամանին չհնազանդուելու, թագաւորը անպատուելու, և այլն, և կամ կազմումին մի մշտական բարձրագոյն դատարան անարդար վճիռների դէմ մատուցած բողոքները քննելու համար։

Նոյն հետագայ ժողովների կանոնների մէջ մենք ապացոյցներ ևնք գտնում որ՝ քրէական յանցանքների դատաքննութիւնը և պատիժը եկեղեցական իշխանութեան ձեռքին էր։ Ս. յայտնի զրօրինակ՝ Նիկեայ Ի. կանոնիկոսի կանոնները ասում են։

Ի. կանոն. — վասն պոռնկաց որ չնան և զնանկահս ապառնանէն ժե. (15) ամ ապաշխարեսցեն։

ԺԵ. ,, — վասն որ զդուռն այլեւ ընկէ՛ն ժ. (10) ամ ապաշխարեսցէ։

Ի. ,, — վասն գողոց, սասպակաց և մարգարոպաց և որ հրով կնքան և սպրդոց աբեղն հեղան և հայհոյեն ժէ. (17) ամ արտաքոյ և է. (7) ամ ընդ օրինաց ապաշխարեսցեն։

ԻԹ. ,, — վասն որ հացի գեղ այլէ՝ է. (7) ամ ապաշխարեսցէ,

Լ. ,, — վասն կնոջ որ յդի էր և հարկանի յանգիտս յոյժ և անդանի մանուկն՝ գ. (3) ամ ապաշխարեսցի հարկանողը։

ԼԳ. ,, — վասն որ ա. կամաս ապա՛ առնէն՝ է. (7) ամ ապաշխարեսցին [44]։

44. Ներսէս Ե. Աշտարակեցին 527 թուին Տվին քաղաքում գումարեց ժողով, որը սահմանեց 38 կանոն. Բայց Էջմիածնի մատենադարանի ձեռագիր կանոնագրքերի մէջ № № 741, 742, 743, 746, 750, 752, 759, 761, որպէս և սինոդում գործածած ձեռագիր կանոնագրքի մէջ,

Ս. յայս կանոնների մէջ յիշած բոլոր յանցանքները — մարդասպանութիւն, գողութիւն, աւազակութիւն, հրձիգութիւն և այլն, զուտ քրէական են. բայց երբ հզօր իշխանութիւնը նշանակում, գոցա համար եկեղեցական ապաշխարութիւն, ուրեմն և գոցա գատաքննութիւնը նորա ձեռքին էր։

Վ. Կիրիլլապէս՝ Մխիթար Գօշը իր Դատաստանագրքի մէջ, ինչպէս տեսանում ևնք ներկայ ապագրութեան մէջ, շատ տեղ ակնարկում որ՝ քրէական գործերի գատաքննութիւնը և գատաստանը եկել է հոգևորականների ձեռքին։ Ս. յայս զրօրինակ նա ասում է։ Վ. թէ ո՞ւմ ատնգիսի է (գատաստանը), քանզի ըստ օրինացն (Մովսիսի) յատուկ էին գատաւորքն և ըստ պատահման եղեն թագաւորք և մարգարէք, և քահանայք, որպէս ասացաւ յառաջագոյն այլ քանզի ոտ մեզ ապականեալ է այսոքիսի կարգ՝ ասա՝ դէպի է զէրտագտանի է յետ եղեկոպոսաց[45]։ Դարձեալ ասում է նա՝ «Ս. զի եպիսկոպոսն պի նա է ատաջի գատաստ բ. կամ գ. (2 կամ 3) ատ ինքն կայցի աբս իսնասատնս և նօտօ գտաքեոչ գրագտասպան ոչ միայն զի նորա իրաւանցն վիայք լիցին, այլ զի և ինքն ի նոցանէ ուսցի զգատաստանն»[46]։ Ուրիշ տեղ նա ասում է. «Ս. ուսցին այժմու եպիսկոպոսք զի տուգանք պոռնկի յայտ գտաս հրամայի։ Ս. այդոցիկ և այլոց (տուգանքների) զանազանութիւն է, զոր ինքնանց այժմու առնուն գտաքոչ, որ են եպիսկոպոսք»[47]։ Դար-

քացի այդ 38 կանոնից, կան այլ ևս 42 կամ 43 կանոններ նոյն ներսիսեան յատկացած. և ուշադրութեան արժանին այն է որ յիշեալ բոլոր կանոնագրքերի մէջ այս երկու տեսակ կանոնները միշտ միասին են գրած՝ երբեմն նաև 38 և յետոյ 42 և երբեմն ընդհակառակն. Բայց ոչ հին պատմագրիններըը, ոչ Զաքէոսեանը և ոչ Արել եպիսկոպոսը չեն յիշում երկրորդ տեսակ կանոնները. Սակայն որովհետև այդ 42 կամ 43 կանոնները կան կանոնագրքերի մէջ և միշտ միասին յիշում 38 կանոնների հետ, հետևանքան է կարծել որ՝ առաջիններըը յօրինել է ինքն ներսէս կաթուղիկոսը, ժողովից առաջ կամ յետոյ, իսկ 38 կանոնը կազմել է և հաստատել է նորա ժողովը։ Վերոյիշեալ կանոնները մենք հանեցինք 42 կամ 43 կանոններից։

45. Նախագր. գլ. Ե.

46. Նոյն, գլ. Ջ.

47. Դատաստանագիրք, մասն Ա. կանոն Գ.Ջ.

ձեալ ասուած է նա. «Եմէք ի թագաւորէն և յիշխանաց կարկեալք լինիլն (զատաւորները), ոչ առանց ոճիրի ... , Եւ պի այժմ ոչ ունիմք թագաւոր և իշխան զի այսոքիսի բարեկարգութիւն ի ձեռն նոցա լիցի, զայսոսիկ ի հայրապետէ մերմէ լցցաք զի նա է ՓԸ-ի գործաւորաց եկեղեցւոյ»[48]։— Չի կարելի ասել որ Ս՝Խրիմեանը ի նկատի ունի միայն հոգևորական գործերի գատաստանը, որ ինքն ըստ ինքեան պատկանում է ցարդ պատկանում ամենայն տեղ եկեղեցական իշխանութեան, որովհետև նորա Վճռաբեկ ատեանների մէջ անդամները որ եպիսկոպոսի գատաստանին նիմարկուած են և շատ անգամ աշխարհական կամ խառն գործեր։

Ընդհակառակին՝ բոլոր վերոյիշեալ քաղաքացիական գործերը գատաստանին, գոնեա իմ մէջ, պրեմէ անկասկածելի կերպով, այն համոզմունքը որ արդարև գատաբանութիւնը և գատաստանը, դէմ քրիստոնեական յանցանքներին, գանձուած հոգևոր իշխանութեան ձեռքին երկար ժամանակ սկսած ։։։ Գրիգոր Լուսաւորչից մինչև Ներսէս Շնորհալեանց Թագաւորութիւնը Սիւնիքայում, Ընդհակառակը շատ է լինել մանաւանդ այն երկարատև պատմական ժամանակ, որ պատահեցաւ Երշակունեաց Թագաւորութեան անկումից յետոյ մինչև Բագրատունեաց Թագաւորութեան սկիզբը և որ տևեց 150 տարուց աւելի, երբ իշխանութիւն Հայաստանի վերայ տատանվելէն օտար պետութիւնները և օտարական իշխանները բռնակալութեամբ և բարբարոսութեամբ։ Ընդ ժամանակամիջոցին, որպես և Երշակունեաց Թագաւորութեան վերջերում, մեր Եկեղեցին մեծ և նշանաւոր գործեր էր կատարում ազգային կեանքի մէջ. կրօնի զգաստիք բարձրացրած՝ Հայոց ձեռնատ և ապրատզօրիկ ազգը արիւնահեղ և նահատակութեան պատերազմներ էր վարում հզոր թշնամիների դէմ, պաշտպանելով կրօնը և նորա հետ միասին ազգութիւնը։ կամիկեանները, եպիսկոպոսները և քահանայները գինքն փոխանակ հաշ և աւետարան ձեռքին բռնած՝ առաջնորդում էին զօրքերին և խրախուսում նոցա. և այսպէս Եկեղեցին և եկեղեցականք պաշտպանում էին և պահպանում էին քրիստոնէութեան հետ և ազգութիւնը, Նախարարները և իշխանները՝ չունենալով իրենց վերայ հզօր բազուկ և զինավար— թագաւոր, նիզ և զօրաւոր հաստատութեան-

48։ Նոյն, մասն Ա. գլուխ Ա։

բում գիտէին իրենց կամ օգնականներին և եպիսկոպոսներին և տարագնում էին նոցանից խրատ և խորհուրդ, ինդրում էին օգնականութիւն, ուզարկում էին նոցա իրրև միջնորդ այս կամ այն բանաւոր և օրինիմ ինդիրներ մեծ և միշտ գանում էին նոցա մէջ արիական հովիւներ՝ պատրաստ անձնուիրաբար ծառայել ազգին և անձնազոհ լինել Եկեղեցւոյ համար։ Տեսնելով այս բոլորը և Հայրապետական խնամքը իւր վերայ՝ ժողովուրդը իւր վստահութեամբ և սիրով դիմում էր իւր եկեղեցականներին իւր առաջնորդներին և ընտանեկան վիշտերը փարատելու համար, իւր կարիքները և նեղութիւնները նոցա օգնականութեամբ լրացնելու և հեռացնելու համար, իւր ամեն անհայ վէճերը նոցանով քննելու և լուծելու համար։ Եւ ահա միայն մի այսպիսի պրօբլեմատ կարող ենք բացատրել մի կողմից՝ աշխարհական օբէնսդրէն և դատաստանապետէն լիակատար զբաղմունքը, և միւս կողմից՝ եկեղեցական դէն տանտրէն։

Իսկ ինչ վերաբերում է քաղաքացիական գործերի գատաստանութեան և գատաստանին, զոր օրինակ՝ անշարժ կալուածքները գնելուն և վաճառելուն, բաշխելուն կամ գրաւ գնելուն, կալուածքը սիրատպանով անփախանացնելուն, պարտքը պահանջելուն, ժառանգութիւնը բաժանելուն, օրէնքի վերայ խնամակալութիւն և հոգաբարձութիւն հաստատելուն, և այլ վիճաբիթս, դոցա հետ մեր եկեղեցին թէ կամ առանձին աշխարհական գատաբաններ կային, որք սկիզբն սահման կամ բարեկարգութեան Վաղարշակ Թագաւորի օրով՝ եթէ նորա էջմիածին էջը ընդհանուր գատաւոր բանին յատուկ մաքով, որպիսի հաստատութիւնը անշուշտ շատ փոփոխութիւնների պիտի ենթարկուէր գարերու ընթացքում. և կամ գատաստանները, գաղաքապետները, գիւղական տանուտէրները, և ժամանակ նահապետները վարում էին գատաստանական իրաւասութիւնը քննելով և վճռելով իրենց իշխանութեան տակ եղած ժողովրդականների վէճերը. և այս երկրորդ ենթադրութիւնը ժամանակ նախապատիւների ժամին աւելի հաւանական և հիմնաւոր պիտի համարվնը, ինչպես վերը ասած եմ, հիմնուելով պատմական ցուցմունքների վերայ։ Իսկ Սիւնիքայի Թագաւորութեան ժամանակ եկեղեցական պետութեանց օրէնքների ազդեցութեամբ ոչ միայն քաղաքացիական գործերը, այլ և քրէական գործերը բոլորովին կամ մեծա-

գոյն մասնով անցան աշխարհական զաւուրներուն ձեռքը։ Ու այս երեւոյթի, ոչ միայն Սմբատ Սպարապետի վերջիչներ թագաւորութիւններից՝ Ընտիքաւ Ընտղի և Մ՝խիթար Գօշի Դատաստանագրքի, այլ և եկեղեցական կանոնագրութիւններից։ Այսպէս, զոր օրինակ՝ Սահ կրկրորդ Ժողովը, որ գումարուեցաւ Սսատանդ Ը. կաթուղիկոսի օրով 1243 թ.։, ուրիւն Սմբատի Դատաստանագիրքը յօրինելուց 22 տարի առաջ, սահմանից ուրիշ կանոնների հետ և այսպիսի կանոն. «Կանոն ԻԲ. Հայհոյիչք պղծութեան զատաստանաւ պատուհասանցին»[49]։ Ընդառեղ հայհոյիչ բառով պէտք է հասկանանք ոչ թէ Ընտուեծոյ անուանն Ս. Հոգւոյ, ևայլն հայհոյիչները, որոց այսպիսի մեծ յանցանքը քննութիւն միշտ ինքն Եկեղեցին և զա երբէք չէր մանուկ մասնաւոր իշխանութեան զատաստանի տակ, այլ այնպիսի մարդիկ որք անարգուէին ուրիշի պատիւը հայհոյութիւնով, յիշոցներով և այլ ձեւր և անպատիւ խօսքերով։ Բայց Սիւնիքայի Թագաւորութիւնը ոչինչ իշխանութիւն կամ քաղաքական ազդեցութիւն չունենալով բուն Հայաստանի վերայ՝ չէր կարող մտցնել այնտեղ իրաւարանական նոր սկզբունքներ և փոփոխութիւններ։

Թանի որ հայկական պետութիւնը գոյութիւն ունէր Հայաստանի մէջ, ընդհանուր պետական օրէնքների և օրէնսգրքերի ու զատաստանագրքերի պահպանութիւնը կարող էր աւելի սակաւ զգալի լինել։ Բայց երբ տարաբախտաբար Բագրատունեաց Թագաւորութեան անկումից յետոյ գաղթեցաւ Հայաստանի ազատութիւնը և ինքնիշխանութիւնը, հանգամանքները շատ փոխուեցան և այդ պահպանութիւնը շատ զգալի եղաւ։ Այդ միջոցներին և մանաւանդ 12-րդ դարու վերջերում շատ ծանրացաւ և զառնացաւ Հայոց ժողովրդի դրութիւնը և վիճակը. գրոր Հայաստանը բաժանուած էր մի քանի խաշոր մասների։ Ընի, Կարնոյ, Մանազկերտ և մի քանի մեծամեծ քաղաքներ իւրեանց շրջակայ գաւառներով ենթարկուած էին առանձին առանձին մահմետական Էմիրներին, որք իշխում էին գրեթէ իրրև փոքր ինքնակալներ կամ միահեծան իշխաններ։ Երբէք մի նշանաւոր մասին տիրացել էին Հոյները, միւսին՝ Վրացիները։ Դամասկոսի

---

[49]։ Պատմ. Ժողովոց Եբեղ եպիս. եր. 124, կանոն ԻԲ.

ամիրապետների զօրքերը անդադար արշաւում էին Հայաստանի վերայ և Հայերէ ի Հայր աւերումին նորան սրով և հրով։ Ընդոր ժողովուրդը կրում էր սոսկալի տառապանքներ—բռնութիւն, գերութիւն, մահ, հալածանք և նահատակութիւն գրծի համար, զրկանք և յափշտակութիւն, և այլն։ Հայրապետական Էջմիածնի, որ այնպէս սիրտ շոգիտուած էր արքայական գահի հետ և ազգի քաղաքական վիճակի հետ, շրջապատող ձախորդ և գժուար հանգամանքներից ստիպուած լինելով՝ սկսաց տառապական թափառել և վիրջը նոյնպէս գնաց դադրեցաւ Սիւնիքայում։ Ընդ փոքր հարուած չէր Հայաստանի համար, վասն զի Հայոց Հայրապետները քանի որ այնտեղ էին՝ միշտ յաջողութեամբ էին ընդդիմանում, միջնորդելով, ընծայներով և այլ միջոցներով միմիայնել բռնակալների խստութիւնը և պահպանել իւրեանց ժողովուրդը փոքր ի շատէ ապահովի միխիթարուած դրութեան մէջ։ Բայց սորանից՝ Հայրապետական Էջմիածնի հետ ստորադրութեան պատճառով Հայաստանում ծագեցան Եկեղեցւոյ վարչութեան մէջ ոչ սակաւ անհարգութիւններ և խռովութիւններ. ժամեր անարժան, բախտախնդիր և շահասէր քահանայ ժողովրդական եպիսկոպոսներ, բացարձակապէս անջատուելուին կամ ինքնիշխանական իշխանութեան հետ ազատելու և փոխանակ իւրեանց տառապեալ հօտի անդորրութեան և բարեկեցութեան վերայ հոգալու՝ խռովութիւն և երկպառակութիւն էին ձգում ժողովրդի մէջ, փոխանակ առաքինութեան և բարեպաշտութեան՝ ժողովրդում էին տարածում կեղծաւորութեամբ էին տարում, փոխանակ արդարութեան և անաչառութեան՝ կողմնապահութեամբ, անարդարութեամբ և կաշառառութեամբ էին դատում։ Մի սարսափելի անիշխանութիւն (անարքիա) թագաւորում ամենայն տեղ, ոչ որ ապահով և հանգիստ չէր հետևել աւուր համար։ Եկեղեցին՝ մաքառելով մահմետականութեան հետ՝ այլ ևս չէր կարողանում գործածել իւր դատաստանական իրաւասութիւնը։ Տիրապետող մահմետական օրէնքները և իրաւարանական սովորութիւնները բոլորովին տարբեր և հակառակ էին քրիստոնեայ Հայերի դէպքերին. արդարութիւնը և արդարադատութիւնը չէր կարելի գանել նոցա մէջ։

Հայրենեաց և Եկեղեցւոյ այսպիսի տիտապի և դառն վիճակը տեսնելով՝ ժամանակին աղգասէր և բարեմիտ մարդիկ անշուշտ ապե-

խարշ ելին ընծայէ և մեռանելու վրէժ ի վրէն այլոց նաև արդարացու-
ութեան վրայ։ Օտարների բանաւէճեան և կամայագործութեան և
անհնազան անարդարադատութեան ան-անարդարադատութեան ան-
ժամն դնելու համար հարկաւոր էր ունենալ որոշեալ օրէնքներ և
օրէնագիրք ու դատաստանագիրք։ Խնդրել այդ բաները բանական օ-
տար իշխաններից՝ ի հարկէ անկարելի էր։ Ժողովրդի մէջ չէին երե-
ւում հին ազգային օրէնքներ և օրէնագրքեր, և նա շատ բաների մէջ
վարվում էր նախնի իրաւարանական աւանդութիւններով, բայց մի
կողմից՝ զգալ և քաջ ականջն խանգարուել կին և ազատազուել,
միւս կողմից՝ զգայ վերայ ուշ չէին դարձնում և չէին յարգում ա-
բարակացների գատաւորները։ Այդ ազատ իշխանները և նախարար-
ները, որք շատ նուազել էին թուով և զօրութեամբ, չէին կարող
կատարել այդ գործը և ընդհանուր օրէնքներ հանել ու օրէնագրքեր
հաստատել, վասն զի նոցա իշխանութիւնը համատարած չէր բոլոր
Հայաստանի վերայ կամ նոքա խոշոր մասների վերայ, և ինքեանք
էս սահմանած էին զիրքը ձեռնհաս գիշեր ցերեկ հսկել և արիւն հա-
փել մի կողմ երկիր և մի բուռը ժողովրդ խրեանց իշխանութեան
տակ պահելու համար։ Ժողովրդի մէջ փարացեր էր ուսումն և դի-
տութիւն, և ի տեղի նոցա իրաւարարութիւնը։ Քահանայք
ուսումնականներ և օրէնսգէտներ որ գոնեայ նոքա ձեռք զարկին օ-
րէնքներ ժողովելու և օրէնագրքեր կազմելոյ մեծ գործին։ Այդ ժա-
մանակը և կանոնի հանդամանքները անհրաժեշտ կերպով պահան-
ջում էին օրէնագիրք և դատաստանագիրք։ Դարձեալ գործը մեռա՛ր
եկեղեցականներին, գարձեալ Եկեղեցին պէտք է ցոյց տար ազգին
այդ ճառագայթները։ Եւ ահա յիրաւի տուն և կրկրող գործ
վիրջներում երևում մի նշանաւոր և պիտանական վարդապետ, որ
վառուած ստուգմամբ հայրենասիրութեան և մարդասի-
րութեան վսեմ զգացմունքներով՝ ձեռնամուխ կ՚լինում մի մեծ և
յաւիտենական հիշատակաց արժանի գործին — նա յօրինում է եկե-
ղեցական կանոնների և աշխարհական օրէնքների ու իրաւարանա-
կան աւանդութիւնների մի ընդարձակ ժողովածու։ Այդ նշանաւոր
վարդապետը Մխիթար Գոշն է, և այդ երևելի ժողովածուն նորա
Դատաստանագիրքն է, այս մի հատ վարդը մեր իրաւարանական
մատենագրութեան չոր ու ցամաք պարտէզի մէջ, Եւ ոչ միայն չափով
ցաւի և ափսոսալ որ՝ ժամանակակից պատմագիրները և մանաւանդ

իւր աշակերտները և Դատաստանագրքի ընդօրինակողները չէն հո-
գացել թողնել ապագայ սերունդի համար Մխիթարի այս երանելի
և երջանկայիշատակ վարդապետի մանրամասն և ընդարձակ կենսա-
գրութիւնը։ Այդ և այնպէս՝ սա այս կողմից աւելի բաղդաւոր է
քանթէ մեր նոյնպէս արժանայիշատակ հոգևնաւիներից շատերը։
Զատկով Դատաստանագրքի յառաջաբանութենից և յիշատա-
կարանից, Վարդան Արևելցուց Տիեզերական Պատմութիւ-
նից[50], Ստեփանէ Ասողկոյ Պատմութիւնից[51], Պատմութիւն հայերէն
Դպրութեանց գրքից[52] և մանաւանդ գլխաւորապէս Ակրակոս Գան-
ձակեցու Պատմութիւնից, որք նուիրուած է Մխիթարի կենսագրու-
թեան ամբողջ չորս թերթ իւր Պատմութեան մէջ և որին ուսոի
շատ շնորհակալութիւն պիտի յիշիմք[53], — մենք կարողացանք կազմել
առ այժմ Գոշ Մխիթարի հետևեալ կենսագրութիւնը։

Մխիթարը ծնուեցաւ Գանձակ քաղաքում, որ յետոյ կոչուեցաւ
Գանձա, իսկ այժմ Նէլիսաւետապոլ։ Նորա բարեպաշտ ծնողները
ուրժանաւոր խնամք տանելով իւրեանց զաւակի կրթութեան վերայ՝
առանց ուշադրութեան չթողին նորա ուսմունքը և տուին նորան
աշակերտ երևի թէ մի քահանայի կամ մի այլ հոգևորականի մօտ՝
«յառաջ ածին զնա ի Գիրս», ինչպես ասում Ակրակոս պատմագիրը։
Այսպիսի կրօնական կրթութեան մէջ մնալով, ննձարկուելով իւր
վարժապետի ազդեցութեան տակ, և գուցէ թէ մի տրամադրութիւն
ևս ունենալով իւր բնաւորութեան մէջ՝ ուշիմ աշակերտը սէր և
համակրութիւն ստացաւ առ եկեղեցական կոչումն, ուսոի հասակը
առնելով՝ ձեռնադրուեցաւ կուսակրօն քահանայ։ Մնալով այդ
սրբազան կոչման մէջ և ծառայով շատ տարիներ՝ բարեխիղճ Մխիթարը
չհագաղեց իւր անձն արժանապէս պատրաստած և նորա հոգին
միշտ փափագուկր և ձգտուկր դէպի առաւել բարձր և խոր գիտու-
թիւն աստուածային բանից՝ «հմուտ լինել Գրոց Սրբոց և պահել
խոցոց, որ կան ի նոսա—ասում է Ակրակոսը, ուսոի թողնց նա իւր
պաշտօնի և բնակութեան տեղը և գնաց որոնել աւելի գիտական

50. Վարդ. Բարձր. Տիեզ. Պատ. եր, 182—184.
51. Ձամչեան, Պատ. Հայոց, հատ. Գ. եր. 95, 96, 181, 183, 184, 187,
52. Պատ. Հայերէն Դպր. եր. 559 — 568.
53. Ակրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն, եր. 95, 97—103, 120—129.

վարժապետներ։ Նա հանդիպեցաւ Յովհաննէս Տաճուճեցի ուսումնական վարդապետին՝ «որ ի ժամանակն այնմիկ եբեալ էր նա ճեպաւորել»—ասուած Պիրակոսը։ Ընկերանալով նորա մօտ շատ տարիներ՝ «ամս յալեալս», Մխիթարը գնաց ի ուրիշ դիմնական վարդապետի մօտ, որ նոյնպէս կոչուում էր Մխիթար[54], և ապա ուրիշների մօտ, և այսպէս հետզհետէ հարստանալով մանաւանդ աստուածաբանական դիտութիւններով՝ նա ստացաւ Վ. ԸՐԴԱՊԵՏ կոչումը[55]։ Բայց գարձեալ չբաւականանալով իւր դիտութեան պաշարով և լսելով որ՝ Սեաւ լերան, այսինքն՝ Պիւիւթայի կողմերում կան Հայոց վանքեր, ուր բնակւում են նրանցի դիմնական վարդապետներ, Մխիթարը գնաց և այնտեղ, և չգոյանալով թէ արդէն ստացած ունի վարդապետական բարձր կոչումը և պատիւը՝ սկսեց վերստին աշակերտութիւն անել, երեւի կարծելով վանքում, որ այն ժամանակ ծաղկեալ դրութեան մէջ էր, և շատ օգուտ քաղեց իւր պարապմունքներից։ Մի քանի ժամանակից յետոյ նա վերադարձաւ Հայաստան և գնաց Կարնի քաղաք (Էրզրում), ուր Տանօթեցւոյ Պուրթի անուն Հայ քրիստոնեայ բարեպաշտ իշխանի հետ, որը սկսեց շատ

54. Պատմութ. Հայերէն Դպր. եր. 559.— բայց Պիրակոսը չէ յիշում այս Մխիթարի անունը, այլ ասում է միայն՝ «եւ ա այլ ոմանս»։

55. Վ. ԸՐԴԱՊԵՏ բառը այժմ գործածվում է արեւմտահայ վանական բառերի նշանակութեամբ, որը գրեթէ գեղօրովին չէն գործածվում խոսակցութեան մէջ՝ միայնէ անգամ վանքերում։ Աւետարանի մէջ Վ. ԸՐԴԱՊԵՏ դրուած է Էրբև թարգմանութիւն Էրբայական բառին։ (Բառնի՝ որ Վարդանի վարդապետ, Ծով. Ի. 16.) որ նշանակում է ուսուցիչ և այդ մտքով յաճախ է գործածվում Աւետարանի մէջ։ Եւ մեր նախնիքը նոյն մտքով էին հասկանում այդ բառը և տալիս էին այդ անունը իրեւ մի դիտական կոչումն, որով միայն արեղան իրաւունք էր ստանում ուսուցանելու, այսինքն՝ քարոզել ժողովրդին եկեղեցու մէջ և ուրիշ տեղ։ Իրեն պատճառին նշան այդ բարձր կոչման՝ Վ. ԸՐԴԱՊԵՏը կարող էր գաւազան բռնել ձեռքին, օրհնել խրատական առանձին հանդիսական կարգ, որը Պաշտօնի մէջ կոչւում է կանոն մանաւանդ իշխանաւորին տալու։ Իրեւ դիտական կոչումն Վ. ԸՐԴԱՊԵՏ բառը շատ համապատասխանում է այժմեան եւրոպական գոկտոր (docteur) բարձր դիտնական կոչմանն։ — Տես և Պատմութ. Ա. մատն, կանոն Գ. և Դ. մեր 166 ծանօթ.

սիրել նորան։ «Էբէն ընդէր»։ Վերջապէս՝ Մխիթարը վերադարձաւ Հայրենիքը, ուր շուտով այնպէս ատրածուեցաւ նորա դիտնականութեան համբաւը որ՝ շատերը սկսեցին աշակերտել նորան։ Բայց երկար չմնաց նա իւր տեղում, վասն դիւանդութիւնների կրկով մայրաքաղաքներից՝ նա գնաց Աստիանոս Եղուանից կաթողիկոսի յորդորանքով Ըրցախում Խրիմը (այժմեան Վաբարագ), Խաչէն գաւառը, Հաթերք ամրոցի տէր Վախթանգ իշխանի մօտ, որը՝ որպէս և նորա նախայրները՝ մեծ պատուով ընդունեցին նորան։ և Մխիթարը մնաց նոցա մօտ բաւական երկար ժամանակ։ Նոյն միջոցներին և Պուրթի իշխանը վերադարձաւ Կարինից իւր Հայրենիքը՝ Կայենոյ կամ Կայենական գաւառը, մօտ Հաղրատաւան։ Վախթ այդ և յիշելով իւր և Պուրթի փոխադարձ սէրը՝ Մխիթարը գնաց նորա մօտ և բնակուեցաւ Գոսիկ կոչուած վանքի մէջ, որ նոյն գաւառումն էր Եղնդեռ (Ագաւաձոր) գիւղի աջ կողմը (ոչ հեռու Դիլիժանից, որ Թիֆլիս— Երեւանայ աբջանի ճանապարհի վերայ է)։ վանքի վանահայրը՝ Սարկաւագ անուն, որ առաջ աշակերտել էր Մխիթարի մօտ, մեծ պատուով ընդունեց նորան՝ և «ինձ ողջոյնդ նմա», —ասում է Պիրակոսը։

Բայց երբ նոյն միջոցներին սասունի գանազան քանդուկտան Գետիկ վանքի և գիւղերի շատ շինութիւնները, իսկ եկեղեցին այնպէս խախտուեցաւ որ՝ անկարելի էր վերստին նորոգել նորան, մանաւանդ բնակիչները կամեցան ցրուել գանազան տեղերը, մանաւանդ այն պատճառով որ՝ ոմն Սարգիս իշխան փոխադրեց իւր գիւղը և հաստատեց նոյն վանքի մօտ, և այդ գիւղի բնակիչները շատ նեղացուցին նոցա։ Սակայն Մխիթարը չմոռաց նոցա ցրուել, այլ խրատեց որ՝ միան միասին և գնան տեղ խնդրեն իւրեանց համար Վրաց Իվանէ իշխանից, որ էր եղբայր Օ.ազարեթա զօրավարի և քեռորդի նոյն Պուրթի իշխանի։ Իվանէ իշխանը յարգելով նոցա խնդիրը և մանաւանդ Մխիթարի միջնորդութիւնը՝ իրաւունք տուեց նոցա գտնել իւրեանց համար և մանաւանդ նոր վանքի և եկեղեցու համար յարմար և պատշաճ տեղ։ Նորա գան մի բարեվայելուչ տեղ երկու լեռների տարողում՝ Տանձուտայ ձոր անուանով՝ փայտաէա և ջրաէա, և հաստատուեցան այնտեղ։ Մխիթար և այս փոխադրուելով այնտեղ իւր սիրելի ժողովրդի հետ՝ խնդրեց

սկսեց շինել Իվանէ իշխանի հաճութեամբ եւ իւր միաբանների օգնութեամբ մի գեղեցիկ փայտաշէն եկեղեցի յանուն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին։ Մի ուրիշ փոքր եկեղեցի եւս շինելուց յետոյ վանքի ծայրում յանուն Ս. Կարապետի՝ Մխիթարը սկսեց շինել մի մեծափառ եկեղեցի սրբատաշ քարերից զմրկեթայարկ եւ գեղեցիկ ճարտարապետութեամբ. այդ եկեղեցու հիմնարկութիւնը կատարեց նա հայոց ՈՒ թուականին (1193 թ. Փրկչի) եւ աւարտեց հինգ տարուց յետոյ՝ օծելով յանուն Ս. Աստուածածնի։ Այդ շինութիւնների ժամանակ Մխիթարին շատ օգնում էին Իվանէ և Օգաբարէ իշխանները, Պռուբէ իշխանը և նորա որդիքը, Վահթանգ իշխանը և նորա եղբայրները. և Վահթանգի կինը Բերդուխաթուն, որը ի միջի այլոց շինեց իւր աղջիկների հետ միասին նոյն եկեղեցու համար մի գեղեցիկ վարագոյր՝ «զարմանալի տեսողաց, ի մաղոյ այծից կակղագունաց, նեղկեալ պեսպէս և զանազան, գործ քանզակակերպ և նկարեալ պատկերօք, ճշդրտապոյն հանուածովք, անօրինականօք Փրկչին և այլ սրբոց, որ հիացուցանէր զտեսողսն»— ինչպես նկարագրում Վիրակոսը։ Նոյն իշխանները ընծայեցին Մխիթարի նոր հաստատած վանքին, որ կոչուեցաւ Նոր Գետիկ, գիւղեր և հողեր և այլևայլ կալուածքներ։ Եւ այս բոլորը ապացոյց է անշուշտ թէ՝ սրպիսի մեծ պատիւ էր վայելում Մխիթարը այդ իշխաններից և նոցա ընտանիքից, լինելով միանգամայն լուսաւորչահայր Օգաբարէի։ Այլ ինքն Մխիթարը սիրելով աւելի անապատ տիպ և առանձնութիւն՝ շինեց իւր համար առանձին բնակարան վանքից դուրս և մի փոքրիկ եկեղեցի յանուն Հոգւոյն Սրբոյ. իսկ իւր Ննջեցեալ ժամանակ շինեց նա վանքի դիմին, աջ կողմում, դարձեալ մի եկեղեցի քարուկրով յանուն Համբարձման Քրիստոսի, իրրև շիրիմ իւր ապագայ գերեզմանի վերայ։

Փոքր առ փոքր այնպէս հաւաքուեցաւ Մխիթարի գիտնականութեան և առաքինութեան համբաւը որ՝ շատ տեղերից, մինչև անգամ հեռաւոր գաւառներից, գալիս էին նորա մօտ աշակերտութիւն անելու համար ոչ թէ միայն երիտասարդները և ուսման կարօտ մարդիկ, այլ և շատ գիտնական վարդապետներ, որք ծանօթանում իւրեանց վարդապետական կոչումն և յետոյ վերադին ստանում նոքանից, ինչպես ասից այդ երբեմն և ինքն Մխիթարը։ Ով արդարև

շատ աշակերտներ ունէր նա՝ դորա մասին վկայում ոչ միայն Վիրակոսը, որ գրեթէ ժամանակակից էր նորան և նոյն իսկ Վանական վանքում ուսումն ստացած, այլև ինքն Մխիթարը իւր Ներատամանադրքի նախաբանութեան 11-րդ գլխի մէջ, ուր ասում՝ «ի ընդ ոտիւք ինձ ուսուցչաց՝ ընդունայն առնէի քեզ»։ Վիրակոսը այսպէս է դովաբանում զՄխիթարը։ «Ազգումք էին որք աշակերտեցան ի նմանէ վարդապետական բանին. քանզի համրաւ իմաստութեան նորա հաչակեցաւ ընդ ամենայն տեղիս և գային առ նա համայն կողմանց։ Ուստի ըստ անուանն ի լուս ինքնեւեան։ քանզի էր նա մխիթարական որպէս Ներատաւոր ի մէջ ժողովրդոց որպէս զՆետան, և բանք նորա արդիւնականք լի՛ ընդհօք։ և ամենայն որ փափագէր անսանել զնա վասն այսպիսի Համբաւոյ» 56։ Մխիթարի աշակերտների մէջ մանաւանդ երեւելի Հանդիսացան Ներսես վարդապետ և միւս Ներսէհանէս վարդապետ Տաւուշեցի, որ աւելի յայտնի է Վանական մականունով 57։

Մխիթարը յայտնի է աւելի Գօշ մականունով, օրով նա որոշվում ուրիշ շատ Մխիթարներից։ Գօշ կամ Գոշ բառը նշանակում է խաչ, ժողովրդական ոճով՝ խօսա կամ խչօխ, այսինքն՝ սահակաւոր։ և Վիրակոսը բացատրում մեզ այս մականունի պատճառը. և Վիրակոսը բացատրում մեզ այս մականունի պատճառը ասելով թէ շատ ուշ ծաղկեցաւ նորա մօրուքը՝ «ղի այսպէս կոչէին զնա մականունմբ (Գօշ), քանզի հնգազգոյն եկին մազիք նորա»։

---

56. Պատ. եր. 127.

57. Ինչպես վկայուվէ Վիրակոսը, որ աշակերտ էր Վանականին, այս Վանականը գրել էր իւր ժամանակակից անցքերի պատմութիւնը, որը տարաբաստարար տակաւին կորած է համարվում. Մեզ համար մանաւանդ աւելի ցաւալի է այդ կորուստը, վասն զի Վանականը պէտք որ մանրամասնօրէն նկարագրած ունենար իւր հաչակաւոր վարժապետի՝ Գօշ Մխիթարի կենսագրութիւնը, ինչպես վկայուվէ Վիրակոսը ասելով. «Զբռնագնակ իրս, զգան և զգործ այսմ ժողովրդոյս (Անեցի) գրեաց մեծիմաստ և առատամիտ վարդապետն Վանական յիւրում պատմութեան, զի ակնատես էր իրացն եղելոց ականջալուր՝ յաշակերտի կարգի զոյժ յայնժամ առ մեծ վարդապետին (Մխիթար)։ Այս և այլ յոլով իրք գտանին ի գիրս նորա, որք կամին մեծագրութեամբ ուսանիլ» (եր. 103)

Մէր Մխիթարը կրնկի հանդիսացաւ ոչ միայն իւր կիսանախանձելի եւ վարժապետական շնորհքով ու արդիւնքներով, այլ եւ նշանաւոր դիր խնդալով ազգային եկեղեցական կեանքի մէջ։

Օձաքարիա կամ Օձաքարէ Հայոց էշխանը եւ Սպասալարը՝ Վրաստանի Թամար Թագուհւոյ յանձնարարութեամբ եւ նորա զօրքերով շատ պատերազմներ վարեց տաճիկների եւ պարսիկների դէմ, որք սերտուէին Հայաստանի մեծագոյն մասին, եւ խլեց նոցանից շատ գաւառներ եւ քաղաքներ՝ ինքնիշխանաբար տէրութիւն վարելով մանաւանդ Լօռու ամրոցին եւ նորա շրջակայ գաւառին։ Էյս Օձաքարէն շատ ջերմեռանդ մարդ էր եւ հետաւորիմ զաւակ Հայաստանեայց մայրենի Եկեղեցւոյ, մինչեւ նորա հարազատ կորովը Իվանէն աշխարհային անցաւոր փառքերը վայելելու ցանկութեամբ եւ մանաւանդ գեղեցիկ Թամար Թագուհւոյն հաճոյանալու եւ նորանից Վրաստանի Ընթարկութիւնը պահպանելու նպատակով՝ հեռացաւ իւր մայրենի ուղղափառ կրօնից եւ մկացաւ վրացիների հետ։ Իսկ Օձաքարէն՝ անընդհատ պատերազմների պատճառով սրտիթ միշտ բանակի մէջ տորելով եւ ցաւելով որ՝ բազմաչարչար պատերազմական կեանքի մէջ զուրկ էին մնում թէ՛ ինքն եւ թէ՛ իւր զօրքի մէջ եղած բազմաթիւ Հայոյն զինուորականները եւ զինուորները բարձրագոյն հոգեկան մխիթարութիւնից—ժամ պատարագից, կամեցաւ շարժական Ս. Անդան եւ քահանայներ շրջեցնել իւր հետ, ինչպէս որ անում էին վոցիքը։ Նա խորհուրդ հարցրեց դրա մասին Մխիթարից, որը՝ ինչպէս ասացինք վերը՝ նորա խոստովանահայրն էր եւ շատ սիրելի, այլեւ ուրիշ նշանաւոր վարդապետներից թէ՝ Հայոց Թագաւորները եւ իշխանները չի՞ն ունեցել արդեօք սովորութիւն շրջեցնել իւրեանց հետ շարժական սեղան կամ եկեղեցի պատերազմի կամ ճանապարհորդութեան ժամանակ, եւ նորա ցոյց տուին ազգային պատմութիւնից այդպիսի մի քանի օրինակներ։ Իմանալով այդ՝ Օձաքարէն կամեցաւ որ ինքն էլ ունենայ շարժական եկեղեցի եւ քահանայներ իւր զօրքի մէջ եւ հրամայեց խնդրել Մխիթարից, բայց նա չհամաձայնուեցաւ թողլ տալ այդ իւր հրամանով, ասելով, թէ այդպիսի ծանր խնդիրները վարդապետները չեն կարող լուծել առանց կաթողիկոսի հրամանի։ Ապա տարբերը յայտնեց նորա այդպիսի հիմնաւոր բացատրութիւնը եւ խոյն գնապան-

ներ եւ նամանիներ ուղարկից Պիլիկիա Լեւոն Ա. Թագաւորի եւ Յովհաննէս Ա. կաթողիկոսի մօտ, խնդրելով որ Թոյլ տան գալոց Տիրամօրն եւ Պաւղէն ի պատկեր աւետեաց ծնելոյ, եւ զՆրբազգեստն չլուծանել, եւ կրօնաւորաց մի չուտել եւ կենդանեաց պատառագ մատուցանել, եւ վրանաւ պատարագիլ ի բացեայ՝ գալոց եւ սարիազաղօք։ »[58]

Ի այդ որովհետեւ այդ միջոցին Յովհաննէս կաթողիկոսը Լեւոնի հրամանով դահընկից եղած էր եւ բանտարկուած եւ նորա տեղը նստել էր Վահրամ կաթողիկոսը, ուստի Վահրամը Լեւոնը խորհրդակցելով միասին Օձաքարէի միջնորդութեան մասին՝ որոշեցին եկեղեցական ժողովով քննել գործը։ Վանորոյ 1204 թուականին գումարեցաւ Սիս մայրաքաղաքում առաջին Սիս ժողով մերձակայ եպիսկոպոսներից եւ վարդապետներից Վահրամի նախագահութեամբ, եւ քննելով Օձաքարէի խնդիրը եւ չհամարելով այն հակառակնամեն աւանդութեանց եւ եկեղեցական կանոններին՝ որոշեց Թոյլ տալ նորան պահպանել շարժական եկեղեցի կամ սեղան եպիսկոպոսական, եւ սահմանեց սորա մասին 8 կանոն[59]։ Յետոյ Լեւոն Թագաւորը եւ Վահրամ կաթողիկոսը ուղարկեցին Օձաքարէին ժողովի թոյլտուութիւնը եւ կանոնները իւրեանց առաձեռն նամակներով։ Իսկ դահընկէց Յովհաննէս կաթողիկոսը կամենալով իւր կողմը գրաւել Հզոր Օձաքարէին՝ չատալով ուղարկից նորան իւր Հայրապետական Թոյլատուութիւնը եւ մի գիրքերայարի եկեղեցական դեղեցիկ վասն, մարմարեայ աճած սեղանաքար եւ այլ պատարագներ ու Պատարագ մատուցանելու համար, մի ճոխնոցոս Մխիթար անուն եւ մի քանի քահանայներ, սարկաւագներ եւ երգիչ դպիրներ։

Առանալով այսպէս Ժողովի, երկու կաթողիկոսի եւ Թագաւորի Թոյլտուութիւնը, կանոնները, նամակները եւ ընծայները՝ Օձաքարէն շատ ուրախացաւ եւ խոյն ժողով դուռարից մերձակայ նոյեակոսգոսներից եւ վարդապետներից Լօռում 1205 թ. որպէս զի Երեքեան այսինքն՝ Հայաստանի եկեղեցական Հարքն էլ հաստատեն Սիս Ժողովի վրիռը եւ կանոնները։ Այդ Լօռու Ժողովի անդամները բա-

58. Վարդան Բաբգր. Տիեզեր. պատ. եր. 182.

59. Պերակոս. պատմ. եր. 88—99. և Արէվ. նպաս. պատ. Ժող. եր. 119.

ժանուելոյն երիս կարծելէ — եպիսկոպոսներէ և վարդապետներէ
ամենք հաւանութիւն տուին, և ամենք միաժպին Սմ ժողովի թոյ-
լատրած նորաձեւութիւնները՝ մանաւանդ Ս. Ընծաւածածնի վ-
բահոխման և Ս. Խաչի տօներուն օրերը փոխելու մասին, ուսմի ժո-
ղովը քանդուելուս և ժողովականներէն շատերը ցրուելուն գիշերով
Ծածուկ Օ.աքարէի երիւղից, ինչպես զորօրինակ Հաղբատու վա-
նահայր Գրիգոր եպիսկոպոսը փոխան Գնեակայ վանքը Մխիթարի
մօտ գալ գիտէր թէ՝ մեծ համարձակութիւն ունի նա առ Օ.աքար-
բէ. ասուած է Պիրակոսը։ Օ.աքարէն՝ զայրացած՝ հրամայից իւր
իշխանութեան տակ եղած բոլոր վանքերին և եկեղեցիներին անխա-
փան և ձգտութեամբ կատարել Սմ ժողովի կանոնները։ Հակառա-
կորդները ընդդիմանալին և զրգռելին ժողովուրդը, մինչ զի շատ
տեղերում տագնապ մեծամեծ անկարգութիւններ և խռովութիւն-
ներ։ Ապաստարը ստիպուեցաւ երկու տարուց յետոյ նոր ժողով
գումարել Հիրակ գաւառի Ընի քաղաքում, ուր հաւաքուեցան
բաւական շատ եպիսկոպոսներ և վարդապետներ։ Հրաւիրուած էր
և ինքն Մխիթարը, բայց նա չկամեցաւ գնալ՝ պատճառելով իւր
ծերութիւնը և տկարութիւնը, և նամակով յայտնեց Օ.աքարէին
թէ՝ ինքն համաձայն է այն վճռի հետ, որը կհաստատէ ժողովը։
Բայց Ընու ժողովը տեսնելով Մխիթարի բացակայութիւնը՝ չկա-
մեցաւ սկսել իւր նիստերը, ասելով թէ՝ անհարիր է այդ առանց
ՄԵԾՈՑ Վ.ԱՐԴԱՊԵՏԻ «զի այսպէս կոչէին ընդ ասէս պատուոյ»—
ասում է Պիրակոսը։ և թէպէտ Օ.աքարէն ցոյց տուից ժողովին
Մխիթարի նամակը, բայց ժողովը խնդրից նորանից սպասել առ-
ժամանակ մինչև ինքն ժողովը կս խնդրէ Մխիթարից գալ անպատ-
ճառ։ Ապաստարը համաձայնուեցաւ և ժողովը հրաւիրանքը գրից
Մխիթարին «զանձագրութիւն յարգոյ ի նէ պատճառեր, երբէ է ծանո-
պարհն հասանէ տեղ կարճան՝ ընդ առումին առաքն վարդապետացն կոր-
ծեցուածոց վշեցապիտ էր», ինչպես վկայում է Պիրակոսը։

Մխիթարը չկարողացաւ այլ ևս բացասել Ընու ժողովի պղպեղ-
սի թախանձանքին և գնաց Ընի։ Օ.աքարէն մարդիկ և մի իշխան
ուղարկից նորան քաղաքից դուրս ընդ առաջ հանդիսաւոր ընդու-
նելութեան համար և հրաւիրից գնալ ուղղակի իւր մօտ և իջևա-
նել իւր պալատի մէջ։ Թէպէտ Մխիթարը համեստութեամբ և

խոհեմութեամբ հրաժարուեցաւ այդպիսի պատուից, որպէս զի որը-
ատուղջի և կասկածանքի տեղիք տուած չլինէր ժողովին, բայց Օ.ա-
քարէի մարդիկը նորա հրամանով սաստիկին նորան և հանդիսաւորը
իշխանը բռնեց նորա ձիու երասանակը (սանձը) և այնպէս տարաւ։
Ժողովի անդամները լսելով այդ՝ խիզին ներսէս անուանով մի վար-
պետ ուղարկեցին Մխիթարի մօտ որ՝ յորդորէ նորան նախ և ա-
ռաջ անպատճառ ժողովը գնալու, բայց նա հասաւ այն ժամանակ,
երբ Մխիթարը արդէն մանուկի փառաւոր հանդիսով Օ.աքա-
բէայի պալատը։ Վ.ասն որոյ ներսէսը հեռուից բարձր ձայնով դուչ-
լով յայտնեց նորան ժողովի պատգամը, սակայն արդէն ուշ էր և
Մխիթարը այլ ևս չէր կարող յետ դառնալ, որովհետև շատ բաղ-
մութիւն կար ժողովածի և առաջնորդող իշխանը սաստկով ներս
տարաւ նորան պալատի բակը, իսկ Օ.աքարէն ուրախութեամբ
ընդառաջ գալով Մխիթարին ասաց. «ՄԻԱՑ Հ.ԱՅՏՆԻ ԵՒ ՆԻՒ
ԴՈՒՒ, ԻՆՁ ՈՁԻՆՁ ՓՈՁՅՈ Ի Օ.ՆԵՑԸՆԴ», որպէս վկայում
Պիրակոսը։

Երբ ներսէս վարդապետը վերադարձաւ և պատմեց ժողովական-
ներին՝ անցքի բոլոր որպիսութիւնը և Օ.աքարէի խօսքերը, նորա սև
նախանձով նախաձեռնին Մխիթարի պատուին և սկսեցին բամբա-
սել նորան և մեղադրել թէ՝ Օ.աքարէն նորա խրատով և ղրկմամբ
է բռնութեամբ վարվում նոցա հետ։ Իմանալով ժողովի այդպիսի
պատուհասը և մեղադրանքը՝ Մխիթարը «մեծագոր եղև առ զօրավարն
թէ՝ «չչեհառաչեաբ ած էր պարբ առնել ընդդեմ-ի էդբ». և ժողովին
հաղորդից թէ՝ «բառ հոգայ վան ազգիս, զի մի այդպիսի ոտվտռո-
ընեաք խառնեսցեն ընդ Վ.էբս (որովհետև հակառակորդները ասում էին
թէ՝ Սմ կանոնները ազգը կվնասեց վտանգների հետ և կկորչի)։—
Եւ ես հոգայ վան զբուսաւորէիք զի ոչ լեզի ոս վերսի ներս վերեսաց էոբ
(Իմանել) արտաք ոտաւեն Վ.էբ։ 60. Ընդ՝ ըն այսպէս է՝ ասպ զի ծեղա-
գրէբ էին, զի հրամանն առնի է խոտոզկեսաւն և է ընտգա-սրեն Լ.ետնի ատ-
նել ընդ՝ Ե ոչ ըն լսելի և ըն ած՝ ատ ած գտագրաբ յատնելը դեպը։

60. Այն ամարդի ձգտումն, որով վրացիքը մինչև այժմ աշխատում են ձեռքին ընկած միամիտ և ազգասէր հայերին խրեանց հաւատին դարձնել, ինչպես տեսնում ենք՝ դարաւոր հնութիւն ունի, և այդ ոգին յատուկ է առաւելապէս այն ազգերին, որը ընդունում են քաղկեդոնի ժողովը։

Ընդ՝ ջոջիքէ չնչաւանալէ քնախոխնա կ՚ծէ ալուզեղոցուէ զա՞ ին հառնել, գնել չնչելեցնաց ներոց և ի ոչնչաց. և մնք զպաշտօնն զոր հաճել գնել չնչելեցնաց ներոց և ի ոչնչաց. և մնք զպաշտօնն զոր

61. Ակրակաց, պատ. եր. 102։ Այսինքն մեր եկեղեցական հին սովորութիւնները և կարգերը չարունակենք պահպանել անփոփոխ։

Խաչատուր վարդապետի անունը 62, Լեւոնեան նոքա եթէ եւ ներկայ չէին նոյն պատասխանը գրելու ժամանակ։

Հասնելով խորին Ճերուսաեան և կանխատես զգալով իւր մահը՝ Ա՛խթարը կանչեց իւր մօտ նոր Գետիկոյ վանքի ժողովրդը, որը աշխատել էր նորա հետ միասին նոյն վանքի և եկեղեցու շինութեան վրայ, և օրհնեց նոցա։ Օրհնեց նա նմանապէս և՛ իւր աշակերտները և նոցանից մեկը՝ Ա՛արութրոս անուն՝ կարգեց իւրեանց տեղը վանահայր և առաջնորդ։ Հետայ կտակ գրեց Իվանէ Ընձայեցի անունով, ուր զի Չաքարէն արդէն վախճանուած էր, և յանձնեց նորան իւր վանքի և միաբանների խնամատարութիւնը։

Ա՛խթարը վախճանուեցաւ 1213 թուին, ինչպէս վկայում Կիրակոսը։ Թէպէտ յայտնի չէ նորա ծննդեան տարին և ուսումը, որ ժուռը է ձգտութեամբ օգնել թէ՝ քանի տարի տարիցաւ նա, բայց նայելով նորա կեանքի հանգամանքներին, կարելի է ասել, որ՝ նա հասաւ ութսունչորս Ճերուսաեան՝ 79-80 տարեկան կամ գուցէ աւելի և մեծ հասակին, մանաւանդ որ ինքն Կիրակոսը վկայում է թէ՝ ի ժամանակի Ճերու-Ընեան . . . շինեաց եկեղեցի մի։ և թէ՝ վերանիմ այս . . . եհաս ի կնքին Ճերու-Ընեանն, և գործեալ թէ՝ և ինքն փոխեցաւ յաւուրսն առ Քրիստոս ալելուիա։ և վ ա ռ ո ղ ք ։

Նոր Գետիկոյ վանքի միաբանութիւնը և Ա՛արութրոս վանահայրը մեծ սրտով և փառաւոր հանդիսով թաղեցին իւրեանց բազմերախտ և քրտնաջան հոգևոր հօր մարմինը այն փոքրիկ եկեղեցու գրան առաջև, որը ինքն Ա՛խթարն էր շինել յանուն Հոմրոմայեան իրրև շիրիմ իւր գերեզմանի վերայ, ինչպէս վերը յիշեցինք։ Կիրակոսը պատմում է թէ՝ «Եւ մինչև ցայսօր գերեզման նորա (Ա՛խթարի) օդնէ ցաւագնելոց, որք հաւատով ապաւինին յաղօթս նորա, և զհոգ տիզոյն հանապազ տանին ի պէտս հիւանդացս մարդոց և անասնոց, զի Աստուած գիտաւորիչ իւր փառաւորէ կենդանութեամբ և մահուամբ»։ Իրրև ապացոյց Ա՛խթարի սրբութեան՝ Կիրակոսը յառաջ է բերում հետևեալ պատմութիւնը։ «Դէպ եղև երբեմն զի պաշտօնեայք նորա գային գրաստաց բարձեալ

62. Նորա գրածն է ձեռագրի հարի հրաշալի երգը, որ առաջ են եկեղեցւ մէջ ս. Գաւթրգի տեղբաստ, երբ գեհառաւարվուժ ժամաբարը Երգի առների սկզբնատառերը յօգուտին հեղինակի անունը կազմացած։

զինի ի պէտս վանիցն, զբացի սմն Թասիլիա անուն նկուալ բռնութեամբ կամիր առնուլ ի նոցանէ ի գինւոյ անտի, պն զործակալ էր նա Իմանէի ի վերայ մոյրոյն՝ որ պահէր զանդի իջևանի նորա. և պաշտօնեայքն ասեն ցնա՝ մի նեղեր զվէղ, քանզի Պօշին ևմք . . . Իսկ թշուառականն անարգեաց զնոսա և զՊօշն հայհոյութեամբ. և իրեև եկին յայն տեղի որ յիշեր զանուն նորա Ձագանաք՝ անդէն վաղվաղակի համբացաւ և կապեցաւ լիզու նորա և այնպէս եկաց բազում աւուրս, մինչև հառաչանօք ինդրեաց թողութիւն. և ամենայն որ որ տեսանէր զայրն զովէին զնաւայն Աստուծոյ։

Մխիթարը հռչակից իւր անունը նաև իրեև նշանաւոր հիմնադիր, նա ունի գրած, ինչպէս վկայում է Պրակոսը, հետևեալ աշխատասիրութիւնները։

1. Ոգբ է վերայ բռնութիւնն է ընծայ Աբգարայ առ աղբիւր նորա և է ընծայ Նազար առ գոմէրս նորա։

2. Հայոցարքունիքն առգաբանութիւնն հառաջոյ ընդդէմ ածինայն հերձուածոցա— գրած Օմարաբէ և Իմանէ իշխանների ինդրանօք՝ ինչպէս ասում է Պրակոսը։

3. Մեկնութիւն մատթէոսեան Ենթենդիչ —համառօտ է։

4 Կանոն վան առաքառաքելոյ մարթոյ և աբեան Տէառն։

5. Կոչի 65։

6. Ընդէ։

7. Դատաստանագիրք։

Մխիթարի այս բոլոր երկասիրութիւններից մինչև այժմ, որչափ մեզ յայտնի է, տպուած են միայն Աղօթքները և Առակները 1790 և 1842 թ. Վենետիկում. Առակների աշխարհաբար թարգմանութիւնը ուրիշ առակների հետ միասին տպեց 1878 թուին Խորէն քահանայ Մխրզաբեկեանցը։

65. Պրակոսը թուելով մի առ մի Մխիթար Գօշի գրածը աշխատասիրութիւնները՝ չէ յիշում նորա Առակները. բայց գասմուիրեան հայերէն գրագրութեանց դրքի մէջ, եր. 566 ասած է՝ թէ «Հարիւր բնաւորի չափ առակներ ալ շարադրած է Մխիթար եւ իրաւամբ այս դժուարին արուեստին մէջ անուն ստացած ու Հայոց Եզովբոսը կոչուած». Նոյն առակ. Ները յիշում է և Ձամչեանը. Հին ձեռագրերի մէջ նոյնպէս պատահում են առակները Գօշի անունով։

Ի բոլոր վիրոյիշեալ գրուածքներն մէջ ամենանշանաւորն է թէ՛ քան իւր ժամանակն և թէ՛ մանաւանդ քան իւր բազմազանութեան ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔԸ. սա մի հատ ծաղիկ է մեր մատենագրութեան մէջ, որը բուրում փոքր ի շատէ իրաւաբանական հոտ, սա մի հատ կերք է իրաւաբանական բազմազանութեամբ։ Մխիթարի մի հատ կերք է իրաւաբանական բազմազանութեամբ։ Մխիթարի Դատաստանագիրքը բաղկանում է երեք գլխաւոր մասներից — 1. Նախաբան-ից, 2. Եկեղեցական կանոնից և 3. Աշխարհական օրէնսդիր։

Դիանական կողմից նայելով՝ մեզ համար ամենից աւելի մեծ նշանակութիւն ունի Նախաբանը։ Նորա մէջ երևում մի կողմից՝ Գօշի մասնաւոր զարգացման ասպարէզը և դիտութիւնների չափը, միւս կողմից՝ նորա սեփական հայեացքը իրաւաբանական մի քանի գլխաւոր հարցերի վերայ։ Իսկ բուն Դատաստանագիրքը, այսինքն՝ նորա Առաջին, Երկրորդ կամ Եկեղեցական մասները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ ժողովածու եկեղեցական և այլ տեսակ կանոնների և իրաւաբանական աւանդութիւնների։ Բայց մեր գիտական վարդապետը շատ ազնիւ և բարձր կէտից է նայում իւր աշխատութեան վերայ։ Նա ոչ միայն ձգտութեամբ ցոյց է տալիս իւր գլխաւոր աղբիւրները, ոչ միայն պարզ գաղափար իւր սեփական յաղուածները ուրիշ աղբիւրներից վերցրած կանոններից, այլ շատ անգամ բարեխիղճ անկեղծութեամբ յիշում որ՝ այս ինչ կամ այն ինչ կանոնը իւրը չէ։ Բայց ի սորանից՝ նա շատ լաւ հասկանում մի գատաստանագրքի կամ օրէնսդրքի նշանակութիւնը և նպատակը։ Նա լաւ գիտէ որ՝ գատաստանագիրքը յօրինվում ժողովրդի համար, որ՝ նա պիտի պարունակէ իւր մէջ ժողովրդի գաղափարը և հայեացքը իրաւաբանական յարաբերութեանց վերայ, որ՝ նա պիտի զարգանայ և կատարելագործուի ժողովրդի իրաւաբանական և ամհատական մասնաւոր զարգացման հետ միասին։ Այս պատճառով մեր իրաւաբան վարդապետը շատ տեղերում ներողամտութիւն է խնդրում իւր Դատաստանագրքի մէջ եղած պակասութեանց և թերութեանց համար՝ մանաւանդ իրեև առաջին փորձ, և իրաւունք տալի հետագնել նոցա և կատարելագործել Դատաստանագիրքը՝ միայն զգուշութեամբ և խոհեմութեամբ, ինչպէս ինքն ասում է՝ «առնել փոփոխութիւնք և քաջեհաճոյ փոփոխութիւնք»։ Իրաւական չէ այս՝ նա հասկանում է որ՝ յօրինել գա-

տասնամեակիը կամ օրէնսգիրքը մի ամբողջ ազգի համար ոչ թէ մի ժարդու գործ է, այլ վերաբարեան և ուսումնական մարդոց ժողովի. Նա ցանկանում կարվել մի այդպիսի ժողով ; բայց՝ ինչպես ինքն ասում՝ գործը չէ յաջողում շատ պատճառներով , վասն որոյ խնդրում որ՝ այդպիսի վարուիլ, այդպիսի միանական ժողով կազմին որ հնարաւոր կլինի այդ։

Ահա արդէն վերը յայտնեցի զրահանապէս իմ կարծիքս որ՝ միևչև Մխիթար Գօշը չկար նորա Դատաստանագրքի նման մի բան։ Գօշա մասին վկայում և ինքն Մխիթարը. իւր Նախաբանութեան Առաջին դլուխը յատուկ այդ բանով է սկսում նա։ Աստիկ վշտանալով այն յանդիմանութիւններից, որով թէ ինքևանք հայերը և թէ միանաւանդ մահմետականները ասում էին թէ՝ հայերը չունին օրէնսգիրք և դատաստանագրքը, և ցաւելով որ՝ յերբեմն այդ խոչ պատճառով քրիստոնեայ հայ ժողովուրդը սահպատած է դիմել այլազգիների, այսինքն՝ մահմետականների[61] դատարաններին, Մխիթարը ևս միտք է յղանում յօրինել մի դատաստանագիրք, բայց լսե հանահանալով այդպիսի ձեռնարկութեան մեծագոյն դժուարութիւնը, առաջ չէ վատահանում նա սկսել գործը։ Ուր թէպետ շատ խորը փերպով զրուած նա մի այդպիսի մեծ պատասխանան բոլոր նշանակութիւնը, այսինքն որ կայ օրէնսգիրք կամ դատաստանագիրք, բայց և այնպէս նա աշխատում միմանալ և նուազացնել այդպիսի նախատինքների բոլոր ծանրակշռութիւնը, ապացուցանելով նայն Ուռաջին դլխի մէջ թէ՝ հայերը իրրև քրիստոնեայ ազգ ունին իւրեանց օրէնքները Ս. Գրքի մէջ ։ Նա մատնացոյց է լինում նոցին պէս և բնական օրէնքի վերայ, որը յայտնի է ամեն մարդուն բնազդմամբ և չէ կարօտ գրաւոր սահմանադրութեան։ Նա յիշում և քրիստոնէական խղմնտանքը, որը գրաւոր օրէնքներից աւելի լաւ որոշում և գուցանում մարդուն նորա իրաւարանական յարաբերութիւնները ուրիշ մարդոց հետ։ Նա թոյլ է տալի նմանապէս և աւանդական իրաւունքի (droit coutumier, обычное право), այսինքն՝

61։ Այլազգի բառը թէ մի քանի հեղինակների գրուածքների և թէ մանաւանդ մեր ժողովրդի բերանում, առաւել ևս Տաճկաստանի և Պարսկաստանի հայերի բերանում, գործածվում այդ մտքով, այսինքն մահմետական բառի մեջով. (Տես և մեր յանօթութիւնը.)

ժողովրդի իրաւարանական սովորութիւնների կամ աւանդութիւնների գործածութիւնը, որը նախօրօք լինելով ամեն ինչից գրուած լինելուն, ուր այսպէս իրր մերժելով և ջնջելով վերոյիշեալ նախատինքները՝ Մխիթարը ինքն էս փոխադարձաբար նախատում նոցա, որը յատկապէս այդ պատճառով , այսինքն՝ օրէնսգիրքը կամ դատաստանագիրքը չունենալը պատճառաբանելով՝ նախապատուում մահմետական բռնակալների օրէնքները և դիմում նոցա դատաստանին ի գայթակղութիւն իւրեանց և ուրիշներին։

Որչափ և զոհացուցիչ պիտի հնարաւորէին մի կրօնաւոր մարդու, մի աստուածարան վարդապետի աչքին այդպիսի բացատրութիւնները, այնու ամենայնիւ Մխիթարը լաւ զգում, լաւ ճանաչում մի ընդհանուր օրէնսգրքի կամ դատաստանագրքի պահանջութիւնը և հարկաւորութիւնը, որով պիտի կառավարուէր ժողովուրդը, և ահա ձեռնում նա իւր մէջ մի երջանիկ միտք լցացնել այդ պակասութիւնը — յօրինել մի դատաստանագիրք։ Բայց որպես զի հակասութիւն չընծարուի իւր խօսքի և գործքի մէջ՝ նա սկսում ընդարձակօրէն բացատրել իւր Նախաղրութեան Երկրորդ դլխի մէջ այլևայլ խորհրդածութիւնները և հանդամանքները, որը յորդորելին և սահպեցին նորան ձեռք զարնել դատաստանագիրքը յօրինելու։ Մեծ գործին։ Իւր խորհրդածութիւնները Գօշը շարադասում սասն և երկու յօդուածով , և այդ թիւը բնաւրում է ոչ թէ պատահմամբ, այլ նմանութեամբ Խորհրդոյնների 12 նահապետներին Երբիատոսի 12 առաքեալներին և այլն, այլ և այն պատճառով — ասում նա — որ՝ Գիդեոնին (այսինքն՝ մահմետականները) հարմարում այդ թիւը երբև կատարեալ թիւ և թէ դա գոյանում եթե անզամ վեցից, իսկ աշխարհը Աստուած վեց օրում սահպեց, և այլն։ Այդ սասն և երկու խորհրդածութիւնները շատ հետաքրքրելի են, որովհետև գոյա մէջ ցոլում իւր Հայկու մէջ Մխիթարին ժամանակակից զրութիւնը Հայոց ազգին։ Երբ անի են ուշադրութեան նոցանից մանաւանդ հետևեալները։

3. Որովհետև տերում ընդհանուր նուլութիւնը, որով ոչ ոք չէ վարժվում ուսանել օրէնքները, մարդարէութիւնները և Աւետարանը, որպես զի կարողանան արդար դատաստան վարել ;

4. Որովհետև չկայ զիտութիւն, որով կարողանային փորձել և ընտրել դատաստանական օրէնքներ ուրիշ ազգերից և երկիրներից

6. Որովհետեւ վտա սովորութիւն է մեզ՝ երբուել ամէն չքնչին բանի համար [63]։

7. Որովհետեւ վեսաւակար է որ՝ քրիստոնեայները՝ չունենալով իւրեանցը՝ դիմեն այլազգիներուն (մահմետականներուն) դատաստաններուն։

8. Որովհետեւ եպիսկոպոսներից, վարդապետներից, քահանայներից, իշխաններից եւ պետական աշխարհականներից շատերը տգիտութեամբ եւ կաշառքով ծառայեն ուղիղ դատաստանը։ — Եւ այլն։

Եւ ահա այսպիսի եւ սոցա նման ծանրակշիռ խորհրդածութիւններից շարժուած՝ Մխիթարը վաղուց մտածուեր մի պատասխանագիրք յօրինել, բայց չէր վստահանում՝ աչքի առաջև ունենալով զանազան դժուարութիւնները։ Յայտնելով նաեւ ուրիշներին իւր այդ մեծ միտքը՝ ոմն Պօղոս — «Անչեղեալ աշակերտ» — Վրդ. — ինչպես ասում ինքն Վօշը, սկսց խնդրել նորանից եւ յորդորել որ՝ փութայ ի կատար ածէ իւր այդ գովելի խորհուրդը. բայց Մխիթարը միշտ բացատրում նորան եւ ուրիշներին և յանձնառու չէր լինում՝ պատճառելով իւր տգիտութիւնը եւ ախտրութիւնը, ինչպես ասում ինքն։ Նա մտադիր եղաւ խնդրել ուրիշ գիտնական վարդապետներից որ՝ նոքա կատարեն այդ մեծ գործը, բայց չէր վստահանում՝ վախենալով բացատրութիւն տուտալ, և յայտնում իւր զարմանքը թէ՝ ի՞նչպէս մինչև այդ ժամանակ ոչ ոք չէ մտածել այդպիսի հարկաւոր բանի վերայ։ Բայց և ինքն շատրում բացատրել այդ տարօրինակ և զարմանալի երեւոյթը, ասելով թէ կամ ժամանակ չկար և անյարմար էր, կամ հալածանքների պատճառով, կամ ոչ ոք չեղաւ խնդրող և գիտնականները ինքեանք չէին վստահանում վախենալով պարսաւանքներից, կամ հայերը օտար ազգերի իշխանութեան տակ լինելով՝ բաւականանում էին նոցա օրէնքներով և դատաստանով։ Ուրեր այսպիսի պատճառները կային՝ ինչպէս վկայում ինքն Մխիթարը՝ և՛ նոքա ժամանակ, բայց նա յաղթեց նոցա։

63. Մխիթարը այստեղ ի նկատի ունի՝ ոչ թէ խօսակցութեան մէջ մտած սովորութիւնը երդուելու խօսքերով, այլ դատաստանական երդումը, որով հին և միջին դարերում եւ ամեն տեղ վճռվում էին գրեթէ ամենայն տեսակ վէճերը։

Վ՚երջապէս՝ մի անգամ Մխիթար Վօշը հանդիպում Ընտանիից Առեփանոս Ր. կաթողիկոսին, որը խնամալով նորանից խոկ նոքա մեծ գիտաւորութիւնը՝ սկսում խնդրել և յորդորել որ՝ նա անպատճառ կատարէ իւր մտադրութիւնը։ Մխիթարը թէպէտ առաջ դարձեալ հրաժարվում այդ գործից՝ պատճառ բռնելով իւր տգիտութիւնը և ոգեւորութիւնը, այսինքն՝ անպատրաստ լինելը մի այդպիսի ծանր ձեռնարկութեան համար, ինչպէս ինքն ասում՝ «և ես պատճառեցի զանձինս տգիտութիւն և դժգիտութիւն», բայց երբ Առեփանոս կաթողիկոսը կրկնում և երեքկնում իւր յորդորանքը, այն ժամանակ նա վերջապէս յանձն է առնում՝ համարելով այդ իրրև մի հրաման հայրապետի, որից պատուէրներին պարտ է հնազանդվել, և իրրև մի անսրէնութիւն Աստուծոյ։

Ընդունում ուրեմն Մխիթարը, ինչպէս և մեր հին մատենագիրներից մեծագոյն մասը, յօրինում իւր Դատաստանագիրքը՝ բաց ի ուրիշ շարժառիթ պատճառներից՝ մանաւանդ Ընտանից Առեփանոս կաթողիկոսի խնդրով։ Եւ ինչպէս այդպիսի դէպքերում մեր հեղինակները սովորութիւն ունին գառնալ դէպի իւրեանց յորդորողը, դէպի իւրեանց Մկիթարը, կամ առանձին գլխով շարադրութեան սկզբում և կամ նոյն շարադրութեան մէջ գանագան անգիրում, նոյնպէս և մեր Վօշը գառնում դէպի իւր Մկիթարս Առեփանոս կաթողիկոսը իւր Նախաբանութեան Երրորդ գլխի մէջ, որը սկսում այսպէս՝ «Ընդէ՞ր ջնջեալ պատուական ձեր-նիւթ նկիւեցեալ գանո Ընտանիդ, ի՛ վայրապար և ընդունա գործ հոմարիչ գնգիտալոյ հարկ, ընդ նիւթ է վերայ ն՞ . . . »։ Մենք և օրհնութեամբ և երախտագիտական զգացմամբ յիշենք երանելի հայրապետի անունը, որ պատճառ եղաւ պարզելու հայկական մատենագրութեան այս անգին գանձը։

Ինչպէս սովորութիւն ունին դիտնական հեղինակները՝ Մխիթարը ցոյց է տալի Նախաբանութեան Տասներորդ գլխի մէջ այն աղբիւրները, ուսած նա նիւթ է քաղել իւր Դատաստանագրքի համար։ Ի հարկի մի մատնաւոր մտրդ՝ առանց քաղաքական իշխանութեան, օրպիսի էր մեր Մխիթարը, կամենալով յօրինել մի այնպիսի օրէնսգիրք, որը ունենար գործադրութիւն ժողովրդի կեանքի մէջ, չէր կարող իւր գլխից շարադրել իւր Դատաստանագիրքը, այլ պիտք է կազմէր զայն ժողովելով միասին հին թագաւորական օրէնքները,

ժողովրդի իրաւաբանական աւանդութիւնները, ուրիշ ազգերի օրէնքներից առած յարմարաւոր յօդուածները, և աւելացնելով ազգի ոգուն և ժամանակի պահանջման համապատասխան փոփոխութիւնները՝ տալ նոցա բոլորին մի կատարեալ ամբողջութիւն։ Այսպէս իսկ վարվում և մեր գիտնական Մխիթարը և ապացուցած ասում է նոյն Տաճկերգրգ գլխի մէջ այսպէս՝ «Հանդերձեալ մեր գրով դրօշմել զիրս դատաստանի՝ պարտ է ցուցանել թէ՝ յո՞րոց գրոց կամ յո՞րոց ազգաց հաւաքեմք զսա, զի ձշմարտութիւնն յայտնեսցի և ոչ ոք գայլակղեսցի ըն ձե դեղվե ֆաացաֆն ֆռնիօ գիքմե գաա»։

Իբրև նոր և առաջին գործ՝ Գօշը պէտք է անշուշտ մեծամեծ դժուարութիւնների հանդիպէր մանաւանդ ազգիւրնիր գանելու կողմից։ Ժողովրդի ձեռքին չէր երևում օրէնդիրք կամ դատաստանագիրք, թագաւորանիստ մայրաքաղաքները բազմաթիւ էին և այդ շատ վնասումէր պետական կառավարութեան վերաբերեալ գրութիւնները ամփոփ կերպով պահպանելուն որոշ և հաստատ դիւաններում (արխիվ)։ Մխիթարի ժամանակներում արաբների և Թաթարների անընդհատ արշաւանքներից Հայաստանի մէջ գրեթէ քար քարի վերայ չէր մնացել—բոլոր քաղաքները քանդած, սրած, աւերակ գարձրած, որոց հետ ի հարկէ և արքունի պալատները և դիւանները։ Վ՞ան որոյ Մխիթարը չէր կարող գանել իւր Դատաստանագրքի համար զուտ իրաւաբանական գրաւոր աղբիւրներ. և ահա նա գանգատվում իւր Հիշատակարանի մէջ աղբիւրների աղքատութեան վերայ ասելով «և զպէտսն ֆռնիօ հաֆէնիչ յորոց գնիօ գիքո հռաֆէլ է գէկ էր ֆռնիչ»։ Այս պէտք էր բառականաւար ժողովրդի մէջ մնացած իրաւաբանական աւանդութիւններով և ինչ ինչ քաղուածքներով երիորդական աղբիւրներից, զորօրինակ՝ Ս. Գրքից, եկեղեցական կանոններից, և այլն։ Այս յիրաւի այն աղբիւրների մէջ, որը Գօշը թվում մի առ մի Նախագրութեան Տաճկերգրդ գլխում՝ մենք չենք տեսնում ոչ մի զուտ իրաւաբանական աղբիւր, որ պարունակէր իւր մէջ ազգային հին օրէնքներ կամ օրէնքի զօրութիւն ունեցող հրովարտակներ և այլ գրաւոր կարգադրութիւններ թագաւորների և նախարարների,

Մխիթարի աղբիւրները սորա են.

1. Ընական կամ բնաւորական օրէնքներ.

2. Օրէնքներ, կամ լաւ ասել՝ իրաւաբանական աւանդութիւններ քրիստոնեայ ազգերի.

3. Մահմետական օրէնքներ.

4. Հին և Նոր Կտակարան, բայց մանաւանդ Գիրք Ծննդոց, Երկրորդ Օրինաց, Դատաւորաց և այլն.

5. Կանոններ Հայոց ժողովներով հաստատած և կամ Հայոց Եկեղեցու կողմից ընդունած։

Ահա այս ցուցակի մէջ մենք չենք տեսնում բուն հայկական աղբիւրը թէ զրաւոր և թէ աւանդական, Ինչ որ վերաբերվում հայկական զրաւոր աղբիւրներին՝ մենք արդէն յայտնեցինք մեր կարծիքը՝ թէ չկային նոքա իբրև մի ամփոփ ժողովածու. բայց Մխիթարը՝ ինչպես երևում՝ չէ գտել մինչև անգամ առանձին հատուածներ, զորօրինակ՝ Թագաւորական հրովարտակներ, նախարարների զրաւոր կարգադրութիւններ, և այլն. ես ասում՝ չէ գտել, որովհետև ժամանակ է կարծել որ՝ Գօշը որոնած չլինէր նոցա։ Նա այդ մեծ թերութիւնը նա աշխատել է լրացնել եկեղեցական կանոններով՝ առատօրէն նրանք քաղելով նոցանից։ Իսկ ինչ վերաբերվում ազգային իրաւաբանական աւանդութիւններին՝ թէպէտ Մխիթարը չէ յիշում և այդ տեսակ ազբիւրը, բայց նա չէր կարող առանց ուշադրութեան թողնել դորան. նրանք հարկաւոր և օգտակար համարեց մի քանի բաներ քաղել ուրիշ քրիստոնեայ ազգերի իրաւաբանական աւանդութիւններից, մահմետական և հրէական զրաւոր օրէնքներից, ինչպես կարող էր առանց ուշադրութեան թողնել այն ազգի իրաւաբանական աւանդութիւնները, որոյ համար նա զրում իւր Դատաստանագիրքը։ Այս թէ արդարև նա օգտակար նրանք է քաղել նաև ժողովրդի մէջ եղած իրաւաբանական աւանդութիւններից՝ այդ պարզ երևում ամբողջ Դատաստանագրքի մէջ և մանաւանդ նորա Երկրորդ մասնում, ուր ամփոփուած են առաւելապես աշխարհական օրէնքները։ Վ՞երջապէս՝ ինչն Մխիթարը մի քանի տող բացայայտ կերպով վկայում թէ՝ ի նկատի է ունեցել և ազգային իրաւաբանական աւանդութիւնները. զորօրինակ՝ Առա-

ջին մասնի 109 կանոնի մէջ [66], ուր խօսուէ ազգականներէ ամուսնութեան չհաստատեան վերայ, նա ասուէ՝ «Մէ թէ ունէի յաղագս այգոցիկ այլ ինչ ըսա անօրէնութեան գնել մտաց՝ ոչ կամեցայ զի մի՛ ընդդէմ ինչ կարծիցիմ կանոնաց, այլ որ ոչ թոյլ ի կանոնաց՝ ՚ի կենդանի առաւ յայնէ»։ Իսկ Երկրորդ մասնի առաջին յօդուածի մէջ բացատրելով թէ՝ ի՞նչպէս պէտք է բաժանել պատերազմուէ ժողոված աւարը, նա ասուէ է՝ «զայս ըսա առնելոցն-ընեան առացուք, զի ոչ է հրաման ի Գրոց»։

Հարկաւոր է առանձին ուշադրութիւնը դարձնել վերոյհիշեալ յուշակի մէջ յիշած երկրորդ պղիւրի վերայ։ Մխիթարը ասուէ՝ «Երկրորդ՝ առնուք յամենայն ազգաց քրիստոնէից իրրև ի հարազատ եղբարց, զի լաւ է եւ պեղաւ ՚ի նոսա քարոզ քրիստոսական, հաւաքեմք ի գիրս»։ Այս խօսքերով հեղինակը կամենուէ ասել թէ՝ նա քաղել է նիւթ նաև զանազան քրիստոնեայ ազգերի իրաւաբանական աւանդութիւններից, բայց՝ ոչ ազգից — նա չէ յիշում այդ ոչ մի տեղ։ Հաւանաբար է՝ Նախագրութեան Վերջերորդ պլխի մէջ խօսելով դատաւորների թուոյ վերայ՝ նա յիշուէ Հռոմայեցիներին, Յոյներին եւ Վրացիներին, բայց նորա Դատաստանագրքի մէջ, ինչպէս յետոյ էլ ցոյց կտանք, ոչինչ չկայ փոխառած այդ ազգերի աշխարհական օրէնքներից կամ իրաւաբանական աւանդութիւններից. իսկ այստեղ կասենք որ՝ Գօշը իւր Դատաստանագրքի Առաջին մասնի կանոններից եւ սակաւ ինչ նաև Երկրորդ մասնի յօդուածներից խիստ շատերը վերցրել է Յոյների այն եկեղեցական կանոններից, որը ընդունել է մեր Եկեղեցին, այլև Ս. Բարսեղ Կեսարացու կանոններից, ինչպես իւրաքանչիւր անդամ ցոյց տուած ունինք ծանօթութիւններով ներկայ տպագրութեան մէջ։

Վերջապէս՝ իւր Յիշատակարանի մէջ, որ Նախագրութեան Մեստանները պլուին է, Մխիթարը մանրամասնաբար պատմուէ թէ երբ եւ ո՞րտեղ է գրել իւր Դատաստանագիրքը։ Նա որոշա-

66. Կանոն կոչուէում՝ առաջին մասնի յօդուածները, որովհետև գրքա քաղուած են եկեղեցական կանոններից և վերաբերվում են առաւելապես եկեղեցական գործերին. իսկ յօդուած կոչուէում երկրորդ մասնի յօդուածները, որովհետև գրքա կազմած են աւելի իրաւաբանական աւանդութիւններից և վերաբերվում են աշխարհական գործերին։

պէս ասուէ թէ սկսել է իւր մեծ գործը Հայկեան ՈԼԳ (633) թուականին որ հաւասար է 1184 թ.։ Այդ ժամանակ նա աւարտել է միայն Նախաղրութիւնը, և չկամենալով թէ ե՞րբ կ՚յաջողի աւարտել բոլոր Դատաստանագիրքը՝ նա ասուէ է. «Թէպէտ գնդ-ընեան (Յիշատակարան) է Նախագրութիւնս գրոցս գտանիցի եւ ՚ի վաղ ԿԸՏԸՐԸՆ ՍՈՐԸ Ի ՉԵՒԱՑ ՄԵՐ ՄԻՆՉԳԻԱՄԵՑՆ ՈՉ Ի. . . . Եւ այդ՝ ոչ է կար է գրոյդ անկանիլ ՀԻՒՄԵԼ ՕՎՏԻ գէջս գտանիցի»։ Այս խօսքերից պարզ երևուէ որ Մխիթարը գրել է իւր Դատաստանագիրքը ոչ թէ կանխապէս ժողովելով և պատրաստելով բոլոր ազգերի բնեթերը և ապա մարթողութիւն տալով նոցա միանգամից, այլ որոշելով յօրինել մի դատաստանագիրք՝ նա գրել է նախ իւր Նախագրութիւնը ամբողջապէս, իսկ Դատաստանագիրքը կազմել է յետոյ՝ ժողովելով հետզհետէ ձեռքին ընկած նիւթերը։ Այս հաստատուէում և նորանով որ՝ մինչև Նախագրութիւնը ունի կանոնաւոր շարադարութիւն և ամբողջութիւն, Դատաստանագիրքը թէպէտև բաժանուած է երկու պլսաւոր մասն՝ Եկեղեցական և Աշխարհական, բայց չունի կանոնաւոր դասաւորութիւն, ինչպէս կըրացատրեմ փոքր ինչ յետոյ։ Իսկ գալով թուականին թէ ե՞րբ աւարտեց Գօշը իւր Դատաստանագիրքը՝ այդ չէ երևուէում ոչ Յիշատակարանից և ոչ Դատաստանագրքից, բայց որովհետև հաստատ կերպով յայտնի է որ՝ նա վախճանուեցաւ 1213 թուին, ուրեմն այդ միջոցներին նա պէտք է աւարտած լինէր իւր աշխատասիրութիւնը։ Սակայն՝ նայելով Դատաստանագրքի ներկայ դրութեան վերայ, որտ մէջ ոչ Առաջին մասն և ոչ Երկրորդ մասն չունին մի ամփոփ ամբողջութիւն և վերջաւորութիւն, ես կարծուէում որ՝ այդ Դատաստանագիրքը չէ բոլորովին վերջացրած, և Մխիթարը հարստացնուէր նորան մինչև իւր մահը գրեթէ 25 — 30 տարու ընթացքում, և եթէ աւելի տպրէր՝ գործ ձեռք կշարունակէր աւելացնել նորա մէջ նորանոր յօդուածներ։

Նայն Յիշատակարանի մէջ Մխիթարը ցոյց է տալի և այն տեղը, ուր սկսել է իւր Դատաստանագիրքը կամ լաւ ասել՝ Նախաղրութիւնը. նա ասուէ՝ «Յաշխարհն Լոռանայ, ՚ի նահանգին որ կոչի Տայրաւազան Գառնոյ, յամենապատ եւ յեղբայրական անհատանել Վահանայ, ԱՆՕՐՆԱՒԻՒՐԵԱՆ ՚ի վերահոգն գնառատ՚ն կոչեցեալ Հոռոմա-

ձէն, ընդ հովանեաւ ոչխոյ եղէալ էաւտաւոռանաց յիւղեցաւ։ Այս խօսքերից երևում է, որ՝ Մխիթարը սկսել է գրել իւր Դատաստանագիրքը ոչ թէ Վեհակայ վանքի մէջ, այլ Հոռոմկլէն վանքում. երևի թէ այդտեղ իսկ նա հանդիպեցաւ Սահմանաւոյ կաթողիկոսին և ընդունելով նորա յորդորանքը՝ գրեց իւր Նախադրութիւնը։ Այս նախադրութիւնը աւելի հաւանականութիւն է տանում երկ ուշ դարձնենք Սիրակոսի այն խօսքերի վերայ, ուր նա ասում է՝ Նոր Վեհակայ վանքի մեծ եկեղեցու շինութիւնը Մխիթարը աւարտեց Հայոց ՈՒԽ (640) թուին, այսինքն՝ 1191 թ., այն է՝ Դատաստանագիրքը սկսելուց ութը տարի յետոյ. ուրեմն Դատաստանագիրքը սկսելու ժամանակ Հին Վեհակայ վանքը երևի արդէն աւերակ էր, իսկ Նոր Վեհակայ վանքը դեռ չէր հաստատուած և Մխիթարը թերևս առժամանակ ապրում էր Հոռոմոց կամ Հոռոմկլէն վանքի մէջ։

Այդ Ձիշատակարանից երևում է որ՝ Մխիթարին օգնել են երկու անձինք՝ հայր Յովսէփ և եղբայր Պօղոս։ Երկրի Նախադրութեան երկրորդ գլխից մենք իմացանք որ՝ այս Պօղոսը աշակերտ էր Մխիթարի և դեռ Սահմանաւոյ կաթողիկոսից առաջ սկսել էր ինդրել և յորդորել նորան որ՝ յօրինէ դատաստանագիրքը։ Իսկ թէ ո՛վ էր Յովսէփը՝ այդ չէ յայտնի, և Սիրակոսը չէ յիշում այդպիսի ոմն. այսքանս միայն կարելի է նկատել որ՝ նայելով նորա հայր մականուան վերայ՝ Յովսէփը պէտք է որ՝ քահանայ լինէր և կամ՝ որ աւելի հաւանական է՝ վարդապետ և միաբան Հոռոմկլէն կամ Նոր Վեհակ վանքի, իսկ Պօղոսը՝ նայելով նորա էղբայր մականուան վերայ՝ երևի թէ էր սարկաւագ կամ պարզ միաբան վանքի և դեռևս աշակերտութիւն անող։ Դարձ ի սորանից՝ Մխիթարի խօսքերից երևում է որ՝ հայր Յովսէփը օգնել է նորան նիւթաւորապէս՝ կամ ապրուստի կողմից, կամ ազրիւրներ գտնելով և տալով, և կամ թուղթ և այլ պարագաներ հասցնելով, որոց մէջ Մխիթարը մեծ պահանջութիւն է կրելիս եղել, ինչպէս ինքն վկայում է՝ «ի պակասութենէ՝ գրչեցաւ գիմարքս»։ Իսկ Պօղոսը օգնել է նորան միայն բարոյական կողմից խնդրելով և յորդորելով անդադար։ Եւ մեր այս կարծիքը հիմնում ենք Հօր հետևեալ խօսքերի վերայ՝ «Ընդառաջեցաւ հօր Յովսէփայ, և եղբօր Պաւղոսի յորդորմանէ յառաջարկութենէս»։

Վերջապէս՝ Ձիշատակարանի մէջ արժանի են ուշադրութեան Մխիթարի և հետևեալ խօսքերը. «Ապա եթէ ընդ՞է ոգեղէն եղբա՛ք սխալանացս լինիցիք պարսաւիչ և ոչ ուղղիչ, գիւրավրէ գոչեցէք հայկազեայդ ղայդոսիկ, միանգամայն զչափ անձին (իմոյ) անվկայիր ձեզ այդոցիկ լինիմք»։ Մեր Հայոց ազգի մէջ նշմարած մի քանի վատ յատկութիւնները, որոց մասին յիշումեն և մեր ուրիշ մատենագիրները զանազան ժամանակ, ընդարձակ են նորան։ Եւ որպիսի վհատութիւն, որպիսի քրիստոնէական միտք զգացմունք Մխիթարի մէջ—նա խնդրում իւր Դատաստանագրքի ամեն կարդացողից ուղղել նորա մէջ նկատած թերութիւնները, իսկ պարսաւողներին և բամբասողներին յայտնում միանգամ ընդմիշտ որ՝ անվերադրիչ կը լինի նոցա։

Մխիթարի Դատաստանագիրքը նշանաւոր է ոչ միայն իրեև իրաւաբանական գրուածք, այլև ուրիշ կողմից. մեր մատենագրութեան մէջ շատ քիչ գիրք կայ, որ ունենար այնպիսի ընդարձակ գործնական նշանակութիւն և գործածութիւն, որպիսի ունեցել է այդ Դատաստանագիրքը թէ ժողովրդի և թէ Եկեղեցու մէջ։ Սորա հաստատութիւնն էնախ այն որ՝ խիստ շատ օրինակներ կան գրուած զանազան տեղերում. միայն մեր մայր Էջմիածնի հռչակաւոր մատենադարանի մէջ ունինք վից—եօթը օրինակ, Փարիզի Ազգային մատենադարանում ևս տեսայ չորս օրինակ, նոյնպէս տեսայ մի օրինակ Վենետկի Մխիթարեանների Ս. Ղազարու վանքի գրադարանի մէջ, բայց այնտեղ կայ բոլորը միասին 12 օրինակ. մի օրինակ Վիեննայի Մխիթարեանների գրադարանի մէջ, մի օրինակ կայ Մոսկուայի Լազարեան Հնութեան մատենադարանի մէջ, և այլն։ Երկրորդ ապացոյցը այն է որ՝ ինչպէս երևում՝ այս Դատաստանագիրքը պարունակելով իւր մէջ շատ եկեղեցական կանոններ՝ գործածութիւն է ունեցել ազգային եկեղեցական դիւանատներում և առաջնորդ եպիսկոպոսների ձեռքին, մանաւանդ ամենական չհաստատեան և մի քանի այլ քաղաքական խնդիրների մասին։

Այսպէս գործերինակ Էջմիածնայ Սիւնեաց մէջ, որպէս և սորա հաստատութիւնից առաջ հին Հայրապետական Սիւնհոդոսի մէջ, գործածութիւն է ունեցել և ունի ցարդ մի մեծագիրք և հարուստ Կանոնագիրքը, որոյ մէջ կայ նաև Գօշի ամբողջ Դատաստանագիրքը։

քը։ Սորա գործածութիւնը կարծեմ բառականին տարածուած պէտք է լինի նաև Տաճկաստանում և տեղւոյն առաջնորդների ձեռքին, որովհետև երջանկայիշատակ Մատթէոս կաթողիկոսը աւանդաբար շատ յարգում էր այս Վառապատանագիրքը և մեծ հեղինակութիւն էր տալիս սորան՝ մանաւանդ ամուսնական ծիւրգարութեան և չհաստութեան գործերի վերաբերմամբ, սորա յօդուածների վերայ հիմնելով այդպիսի գործերի վճիռները։

Մխիթարի Վառապատանագրքի արտաքին գործնական նշանակութիւնը ժողովրդի կեանքի մէջ իրև ազգային օրէնսդիրը մենք արդէն ցուցինք և հաստատեցինք վերը. մենք տեսանք որ՝ Լեհաստանի հայերի ազգային օրէնքները հանված էին սորանից, որ՝ սորա թարգմանութիւնը ցոյց է տալի սորա գործածութիւնը Վրաստան հայերի մէջ, որ՝ սա Ամբաս Սպարապետի թարգմանութեամբ մտաւ Ախլխիայի մէջ իրև ազգային օրէնսգիրք։ Ոչ այլ ևս ևս դրական գործածութիւն ունեցաւ անշուշտ Մխիթարի Վառապատանագիրքը բուն իսկ Հայաստանում, կամ գոնեա նորա միքանի նահանգներում, մանաւանդ Կաչէն գաւառում։ Վերջինս վերաբերմամբ այս ենթադրութիւնը հաստատվում է Վենետիկի օրինակի հետևեալ փոքրիկ Յիշատակարանով. «Տէր Ստեփաննոս տայէ ապստաձատիկը և բարեպաշտ իշխանաց իշխանին Վախտանգայ որդւոյ Հասանայ ի կամս իւր զդիրքս դատաստանի անսխալ ուղղութեամբ վարել զպատուիրան սորին»։

Բառական չէ այս, Դօշի Վառապատանագիրքը ազդեցութիւն ունեցաւ մինչև անգամ Վրաստանի պետական օրէնսդրութեան վերայ և իւր նշանաւոր մասնով գործադրութիւն ստացաւ իրև ժողովրդական օրէնսգիրք։ Ինչպէս յայտնի է Վրաստանի, կամ աւելի ճիշտն ասել՝ Քարթալինիայի Թագաւորը Վախթանգ Ը. յօրինեց վերջերին լեզուով 18-րդ դարու սկզբներում մի ընդարձակ օրէնսգիրք, որ կոչվում է Սամարլիս Ծիգնի Վախտանգ Մէֆէոս (Համարտլոն Ցոցնօ Յախտանգ Մեցիսա), այսինքն՝ Վառապատանի գիրք (կամ Վառապատանագիրք) Վախթանգ Թագաւորի։ Այս վերջերին Վառապատանագիրքը բազմանում, եօթը մասից կամ բաժանմունքից, որոյ երրորդ մասը կազմուած է Հայոց օրէնքներից։ Ամենայով մի կողմից՝ աւելի շատ նիւթեր ունենալ ձեռքի տակ, միւս կողմից՝ այլ

Վրաստանի մէջ բնակուող բազմաթիւ հայերին, նոցա կեանքին և սովորութիւններին յարմար օրէնքներ՝ Վախթանգ Թագաւորը խնդրից Էջմիածնից Հայոց օրէնքներ, և Թարգմանել տալով վերացրէն մուծից նոցա իւր Սամարլիս Ծիգնի գատաստանագրքի մէջ իրև առանձին ամբողջ երրորդ մաս[67]։ Ահա այդ նորա հայկական օրէնքները նոյնպէս քաղուած են մեր Մխիթար Դօշի Վառապատանագրքից, Փարիզի ազգային Մատենադարանի մէջ ես տեսայ մի մաքուր, ընտիր օրինակ Վախթանգի Վառապատանագրքի. այդ ձեռագիրը չունէր յիշատակարան ոչ սկզբից և ոչ վերջից, միայն սկզբում կար Ֆրանսերէն լեզուով երկու տող ծանօթութիւն, որից երևում էր՝ նոյն ձեռագիրը նուիրել է Ընքունի Մատենադարանին Թիֆլիսի Ֆրանսիայի հիւպատոսը Դամբա 1825 թ. և թէ ընդօրինակած է Թիֆլիսում 1823 թուին։ Ահա այս վերացրէն Վառապատանագրքի Յառաջաբանութեան մէջ ես կարդացի որ՝ Հայոց օրէնքների Թարգմանութիւնը արած է Հայոց Վառապատանագրքից. նոյնը ասած է և երրորդ բաժանմունքի կամ Հայոց օրէնքների սկզբում գրած խիստ համառօտ ծանօթութեան մէջ։ Հայկական օրէնքները բազկանում են 130 յօդուածից. իրև նախադուռն կամ յառաջաբան՝ նոցա սկզբում գրած է Մխիթարի Վառապատանագրքի հայերին բնագրի վերջում եղած հռոմէական օրէնքներից յօդուածներից առաջինը թեթև փոփոխութիւններով սկզբում, և այդ փոփոխութիւնները կամ յաւելուածները քաղուած են Մխիթարի Նախադրութեան Առաջին և Տասներորդ գլուխներից։ Ցետոյ գրած են նոյն հռոմէական — բիւզանդական օրէնքներից 150 յօդուած, ուր մի քանիսը յետ ու առաջ են դասաւորած, ոմանք պակաս են, ոմանք բաժանած են երկու և ոմանք ընդհակառակն երկուսից միաւորուած են իրև մի յօդուած։ Ապա գրած է Մխիթարի բուն Վառապատանագիրքը 280 յօդուած բաժանած, որք չեն բառացի ձիշտ թարգմանութիւն, այլ երբեմն համառօտած են երբեմն փոփոխած, երբեմն երկու յօդուածը միացրած, և երբեմն միայն մի քանի տող վերցրած,

67. Տես վերացրէն լեզուով ქართული ძრისტომატია կամ Грузинская хрестоматія (Ընտիր ասացուածք) Զուբիևովի, մասն առաջին, Ցառաջաբանութիւն, եր XII։

ինչպէս զորօրինակ՝ Առաջին մասնի կրօնով ընդարձակ կանոնից թարգմանած է միայն մի և կէս տող։ Ետքն սորանից Առաջին մասնից բոլորովին չեն թարգմանած Լ՚Ը., Լ՚Թ., Ա՚Ի., Ա՚ԺՊ., Ա՚ԻԸ., Ա՚ԻՐ., Ա՚ԻՊ., կանոնները։ Իսկ Երկրորդ մասնի առաջին և շատ ընդարձակ յօդուածը վերացրէն թարգմանութեան մէջ բաժանուած է 28 յօդուածի։ Միւս կողմից՝ վերացրէն թարգմանութեան 151-րդ յօդուածի սկիզբը (որպիսի յօդուածը է իրրև առաջին յօդուած Անթիմոսի բուն Դատաստանագրքից թարգմանած յօդուածների) է համառօտ թարգմանութիւն Անթիմոսի Դատաստանագրքի Առաջին մասնի առաջին կանոնից։ բայց նորա վերջը, որը խօսում է կախաղանի մասին, թագման և նոր կախաղանի ընտրութեան մասին, չկայ ամենևին Հայերէն Դատաստանագրքի մէջ, և ինչպէս երևում՝ ուղղացրած է ինքն Վ. Ախթամար Թագաւորը։ Վ. Երջանկաց՝ Հայոց օրէնքների թարգմանողը, ինչպէս երևում, աւելի հմուտ չէ եղել Հայերէն լեզուին, որովհետև շատ բառեր չէ հասկացել և թարգմանել է բոլորովին սխալ կերպով, զորօրինակ՝ եղէնբռաս թարգմանած է եղէնվոպս, և այլն [68]։

68. Ճանկացողների համար գնում եմ այստեղ Մխիթարի բուն Դատաստանագրքից թարգմանած վերացրէն յօդուածների և Հայերէն կանոնների բաղդատական ցանկը. աստղանիշ (*) յօդուածները Մխիթարի Երկրորդ մասնից են հանած, իսկ մնացեալները Առաջին մասնից։ վերացրէնի մէջ համարները գրած են նոյնպէս տառերով, իսկ ես գրի համահամարներով դիւրութեան համար։

151—Ա.	165—ԺԳ *	179—Ի.*	195—Իլ.	207—ԻԳ.*	224—Լի *
152—Ա.*	166—ԺԵ.*	180—ԻԱ.*	194—ԻԸ.	208—ԻԳ.*	222—ԼԸ.*
153—Բ.	167—ԺԶ.*	181—Ժ.*	195—ԻՓ.	209—ԻԵ.*	225—ԼՓ.*
154—Գ.	168—ԺԷ.*	182—ԺԱ.*	196—Լ.	210—ԻԶ.*	224—Ա.*
155—Դ.	169—ԺԸ.*	183—ԺՓ.*	197—ԼԲ.	211—ԻԷ.*	225—Լ.Ե.
156—Ե.*	170—Ը.*	184—ԺԳ.*	198—ԼԱ.	212—ԻԸ.*	226—ՄԱ.*
157—Զ.*	171—Թ.*	185—ԺԴ *	199—ԺԷ.*	215—ԻՓ.*	227—ՄԲ *
158—Է.*	172—Ժ *	186—ԻԲ.	200—ԺԸ.*	214—Լ.*	228—ՄԳ.*
159—Ը.*	173—Ի *	187—ԺԵ.*	201—ԼԳ.	215—ԼԱ.*	229—ՄԴ.*
160—Թ.*	174—Զ *	188—ԺԶ.*	202—ԺԲ.*	216—ԼԲ.*	230—ՄԵ *
161—Ժ.*	175—Է.*	189—ԻԴ.	205—ԼԶ.	217—ԼԳ.*	251—(1)
162—ԺԱ.*	176—Ը.*	190—ԻԳ.	204—Ի.*	218—ԼԴ.*	212—ՄԶ.*
165—ԺԲ *	177—Թ.*	191—ԻԵ.	205—ԻԱ.*	219—ԼԵ.*	255—ՄԷ *
164—ԺԳ.*	178—ԺԹ.*	192—ԻԶ.	206—ԻԲ.*	220—ԼԶ.*	254—ՄԸ.*

(1) 231 յօդուածը նման է ԼԶ.

Վ. Ախթամար Թագաւորի վերացրէն Դատաստանագրքերը և մանաւանդ նորա քաղաքացիական իրաւունքների մասը այսինքն ընտանեկան, ժառանգական, կալուածական, առևտրական և այլն իրաւունքներին վերաբերեալ օրէնքները, հետևաբար և Անթիմոսի Դատաստանագրքից հանած յօդուածները շատ բան օրինքի զօրութիւն և գործադրութիւն ունէին Վ. Յովսեփի մէջ էլ Վ. Յոց Թագաւորութեան ժամանակ և էլ Ռուսաց տիրապետութեան սկզբին բաւական երկար ժամանակ։ Ընդհանուր Երեսփոխանական ժողովի՝ Հրամայուած էր որ Վ. Յովսեփի տեղական դատարաններում քա-

253—ԽԲ.*	269—ՀԸ.*	302—ԿԳ.	336—ՃԳ.*	370—ՃՃԱ*	405—	Առաջին յօդ.
256—Ւ *	270—ՀԹ.*	307—ԿԴ.	337—ՃԶ.	371—ՃՃԲ*	404—	
257—Լ.Ի.	271—Ձ.*	304—ՂԲ.*	338—ՃԸ.	372—ՃՃԳ*	405—	
258—Լ.Ը.	272—ՄԳ.*	305—ՂԳ.*	339—ՃԸ.*	373—ՃՃԴ	406—	
259—ՄԱ.*	273—ՁՈ *	306—ԿԵ.	340—Ձ.*	374—յԲ.	407—	
240—ՄԲ.*	274—ՁԲ.*	307—ԿԶ.	341—Ղ.*	375—ՃԴԳ.	408—	
241—ՄԳ *	275—ՁԳ.*	308—ԿԷ.	342—ՂՈ.*	376—ՃԴԴ.*	409—	Երկրորդ մասնից
242—յԲ.	276—ՁԴ *	309—ԿԸ.	345—ՂԲ.	377—ՃԴԵ*	410—	
245—ՄԴ.*	277—ՁԵ *	310—ԿԹ.	344—ՃԳ.*	378—ՃԴԶ.	411—	
244—ՄԵ.*	278—ՁԶ *	311—Հ.	345—ՂԳ.*	379—ՃԴԷ.	412—	
245—ՄԶ.*	279—ՁԷ.*	312—ՀԱ.	346—Ղ.*	380—ՃԴԸ.*	415—	
246—ՄԷ.*	280—ՁԸ.*	313—ՀԲ.	347—ՂԵ.*	381—ՃԴԹ *	414—	
247—ՄԸ.*	281—ՁԹ.*	314—ՀԳ.	348—ՂԶ.	382—ՃԵԸ*		
248—ՄԹ.*	282—Ղ.*	315—ՀԴ.	349—ՂԷ.	385—ՃԵԹ.*	413—	Առաջին յօդուածից
249—Ն.*	283—ԽԳ*	316—ՀԵ.*	350—ՂԸ.	384—ՃԶ*	416—	
250—ԿԱ.*	ՂԱ.*	317—ՀԶ.*	351—ՂԹ.	385—ՃԸԱ*	417—	
251— ԿԲ *	284—ԽԵ	318—)* ՀԸ.	352—Ճ.	386—ՃԸԲ*	418—	
252—ՂԳ.*	285—ԽԶ.	319—)*	353—ՃԱ.	387—ՃԸԳ*	419—	
255—ԿԴ.*	286—ԽԷ.	320—ՀԹ.	354—ՃԸ.	388—ՃԸԴ*	420—	
254—ԿԵ.*	287—ԽԸ.	321—Ձ.	355—ՃԳ.	389—ՃԹԶ.	421—	
255—Խ.	288—ԽԹ.	322—ՁԱ.	356—ՃԴ.*	390—ՃԸԵ*	422—	
256—ԽԱ.	289—Ժ.	325—ՁԲ.	357—ՃԵ.	391—ՃԸԶ*	425—	
257—ԿԷ.*	290—ԺԱ.	324—ՂԴ.*	358—ՃԶ.	392—ՃԸԷ*	424—	
258—ԿԸ.*	291—ԺԲ.	325—ՂԵ.*	359—ՃԷ.	393—ՃԸԸ*	425—	
259—ԿԹ *	292—ԺԴ.	326—ՁԴ.*	360—ՃԸ.*	394—ՃԸԹ*	426—	
260—ԿՊ	295—ԺԴ.	327—ՁԴ.	361—ՃԶ.*	395—ՃԹ.*	427—	
261—Հ *	294—ԺԵ.	328—ՂԶ.*	362—ՃՊ.	396—ՃԺԷ.	428—	
262—ՀԱ.*	295—ԺԶ.*	329—ՂԷ.*	363—ՃՈ.*	397—ՃԼԱ*	429—	
263—ՀԲ.*	296—ԺԷ.*	350—ՂԸ.*	364—ՃՒ.*	398—ՃԺԸ.	430—	
264—ՀԴ.*	297—ԺԸ.*	331—ՂՈ.*	365—ՃԺ.	399—ՃԺՈ.		
265—ՀԴ.*	298—ԺՈ.	332—Ճ.*	366—ՃԸ.*	400—ՃԻ.		
266—ՀԵ *	299—Ի.	333—ՃԱ.*	367—ՃՈ.*	401—ՃԼԲ*		
267—ՀԶ.*	300—ԿԱ.	334—ՁԵ.	368—ՃԺ.*	402—Ը.Նա-		
268—ՀԷ.*	301—ԿԲ.	335—ՃԲ.*	369—ՃԺԱ.	խագր.		

դաբացիական գործերի համար օրէնսդիրը համարեա Վախթանգ Թագաւորի Դատաստանագիրքը [69]։ Յետոյ՝ Փետրուարի 28-ին 1825 թ. Ռուսահպատիւնը որոշեց որ՝ այդ Դատաստանագրքով վարուի Սէնաթը Վրաստանից մնած քաղաքացիական գործերը քննելու ժամանակ [70]։ 1801 թուի կայսերական հրամանը մասը իրեւ օրէնք 1835 թուին Նիկողայոս կայսեր հրամանով հրատարակուած Ընդհանուր Օրէնսգրքի մէջ (Сводъ Законовъ) [71]։ Նոյնպէս ուրիշն Մխիթարի Դատաստանագրքի մի մասը կողմնակի ձեւն կերպով մտաւ և Ռուսաստանի օրէնսգրութեան մէջ։

Նոյն ահա մի այսպիսի գիրք, որը մի անդին գոհար է մեր մատենագրութեան մէջ, որը այսպիսի ընդարձակ գործադրութիւն ունեցաւ ոչ միայն Հայոց ժողովրդի և պետութեան մէջ, այլև օտար պետութեան մէջ, մինչև այսօր մնացել է առանց ապագրութեան [72]։ Նոյնս ես արդարև երջանիկ եմ համարում ինձ որ՝ այդ բանաը ինձ վիճակուեցաւ։ բայց Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի մեր ներկայ հրատարակութիւնն է, ոչ իրեւ մի ազգային օրէնսգիրը կամ մի եկեղեցական կանոնագիրը, որպէս զի գործնական գործութիւն ստանայ, այլ իրեւ նախնի մատենագրութիւն և մանաւանդ իրեւ մի իրաւաբանական շարադրութիւն, յայտնապէս այն նպատակով որ՝ սա դառնայ այսուհետև մի կողմից՝ վէմ անկեան հայկական իրաւաբանութեան և միւս կողմից՝ մատչելի առարկայ իրաւաբանական բարձր դիտութեան հետա-

69. Տե՛ս Полное собраніе законовъ, 1801 ամի 12 Սեպտ. յօդուած № 200 7, О укрожденіи внутренняго въ Грузіи Управленія

70. 1825 ամի 28 Փետր. յօդուած № 30272, О приниманіи Сенату въ руководство, при ревизіи грузинскихъ гражданскихъ дѣлъ, перевода Уложенія грузинскаго царя Вахтанга.

71. Տե՛ս Сводъ Законовъ 1835 г. Т. X. Ч. I. ст. 2658 - Порядокъ судопроизводство дѣлъ тяжебныхъ учреждается въ грузіи по общимъ правиламъ Россійскаго судопроизводства съ наблюденіемъ особенныхъ правилъ, заключающихся въ грузинскихъ обычаяхъ и У ложеніи царя Вахтанга.

72. Վերնագրում Մխիթարեան միաբանները ասացին ինձ թէ՝ գեռ ներկայ դարու քառասուն թուականներին նորա պատրաստած են ուղղել Մխիթարի Դատաստանագիրքը տպագրութեան համար, բայց արգելք են տեսել Պարի իշխանութեան կողմից։

գաութեանց համար։ Յայտնի է որ՝ այսպիսի գրքերը, մինչև ամեն եկեղեցական կանոնագրքերը, և՛ ապուխտից յետոյ չեն կարող հոգևորականների համար, որպէս և հոգևոր տաճարների և եկեղեցական գործերի համար, պարտաւորիչ հեղինակութիւն ունենալ, մինչև որ ինքն բարձրագոյն հոգևոր իշխանութիւնը չտայ նոցա այդ նշանակութիւնը գրաւոր հրամանով և տնօրէնութեամբ։

Մեր մայր Էջմիածին հարուստ և հարստատուր Մատենադարանում ես գտայ ձեռագիր հինգ օրինակ Գոշ Մխիթարի Դատաստանագրքի հետևեալ համարներով — № № 488, 489, 490, 492, և 749. բայի առաջից՝ Էջմիածնի Սինոդում գործածվում է վաղուց անտի, ինչպես վերը յիշեցինք, մի հարուստ եկեղեցական կանոնագիրքը, որոյ մէջ կայ և Մխիթարի Դատաստանագրքը։ Ուզադատելով այս բոլոր օրինակներն՝ ես տեսայ որ ոտքա մէջ ընտրելագոյնն էր № 492. ոտքա վերջում եղած յիշատակարանից, որոյ մէջ տարաբաղդաբար շատ տեղ հետքերից տառերը ջնջուել են և անվերծանելի են, պարզ երևում է որ սոյն օրինակը գրուած է Հայոց ՀՃՀԳ. (744) թուին, այսինքն՝ Փրկչականի 1295 թուին, ուրեմն 111 տարի Դատաստանագրքերը սկսելուց յետոյ և միայն 82 տարի Մխիթարի մահից յետոյ։ Ընդոպես ուրիշն՝ այս օրինակը գուցէ ամենահին օրինակներից մէկն է կամ գոնեա հնագոյն օրինակից ընդօրինակած։ Հնութիւնը երևում է և գրքից. Թուղթը թէպետ բամբակի է, բայց ստամոկ մաշուած է մանանակից և շատ տեղ բառերը բոլորովին ջնջուած են և անվերծանելի։ Ոտց ի սորանից՝ պակաս են սոյն № 492 օրինակի մէջ Նախաղրութեան առաջին թերթը և մի կամ երկու թերթ Երկրորդ մասնի վերջից, այն է ՃՀԸ. և ՃՀԾ. յօդուածները, որպէս և ամբողջ գրքի վերջում մի քանի թերթեր։ Ընդ № 492 օրինակը ամփոփած է այժմ սինոյ թղթեայ կազմի մէջ, որը շինած է յետոյ, ինչպես ասած է բոլորովին վերջում կցած փոքրիկ Յիշատակարանի մէջ։ Միւս օրինակները գրած են նոյնպէս թղթի վերայ և ջունին յիշատակարաններ, ուստի չէ կարելի որոշել նոցա գրութեան թուականը, բայց ոտքա և պէտք է բաւականին հին լինին, մանաւանդ № 488, որը շատ տեղ ջեղջ ծակծկոտել է։ Իսկ Սինոդի մէջ գործածած Կանոնագիրքը՝ ինչպես երևում է Յիշատակարանից՝ գրած է 1817 թուին, բայց նորա առաջին թեր-

թի վերայ ասած է թէ՝ նոքա մէջ եղած Մխիթարի Պատասանադիւքը ընդօրինակած է մի ձեռագրից, որը գրած է ևս 1636 թուին:

Այս բոլոր ձեռագիրը օրինակները կարևի է բաժանել երկու դասակարգի: №№ 488, 489, 749 և Սիոնի օրինակները գրեթէ բոլորովին նման են միմեանց, իսկ №№ 490 և 492 օրինակները՝ միմեանց, բայց այս երկու խմբի մէջ մեծ տարբերութիւն կայ բառերի և ոճի կողմից, թէպէտ խնդասը գրեթէ միշտ միևնոյն է: Բայ ի սորանից՝ №№ 490, 492 և 749 օրինակների մէջ Պատասանադրքի յօդուածները բաժանուած են երկու մասն՝ Առիւծեցական և Աշխարհական, իսկ №№ 488 և 489 օրինակների մէջ բոլոր յօդուածները խառնած են միմեանց, և այն շատ անկանոն կերպով: Ա.յլ և №489 օրինակը չունի ամենևին Մխիթարի Նահապետութիւնը, իսկ № 488 ի մէջ պատած են Պատասանադրքից 11 թերթի և տասնեմն ևս մի ինչքի, որով պակաս է 35 յօդուած. և այս օրինակի ոճը շատ ազնուացած է և գեղեցիկ հասկանալի, մանաւանդ որ բառերը ըստ մեծի մասին պարզուած են գրած, այսինքն՝ հասկանօտ, իսկ գրիչը անհմուտ լինելով աչքից փախցրել է շատ տառեր:

Ես նայ այս բոլոր օրինակներից ես ընտրեցի ազատութեան համար իրրև լաւագոյն №492 օրինակը: Բայ ի այն ամենատմնդրատուն բազդատութիւնից, որը ես կատարեցի սորա և Էջմիածնի միւս օրինակների մէջ, ես միջոց ունեցայ իմ ձեռնադարձութեանս ժամանակ Բերմոնտ Նուրպայում 1876—1877 թուին բազդատել իմ օրինակը, որ տարած ունէի հետս, մի քանի ուրիշ օրինակների հետ: Ես նայեցայ զօրօրինակ և գտայ Փարիզի Ազգային Մատենադարանի մէջ (Biblioteque Nationale) Մխիթար Գօշի Պատասանադրքի հնգրա ձեռագիրը օրինակ[73]. սորանից № 55 ունէր իր երիցորդ երեսի վերայ Փրանսերէն լեզուով հետևեալ մակագրութիւնը՝ «Ձեռագիրը, որից ընդօրինակեցի սոյն օրինակը բառ առ բառ և գետոյ բազդատեցի, է մեր 74 զրադարանի Թանկագին զարդերից մէկը. որովհետև գրած է այն 1184 թուին սովորական ժամանակագրութեան (Քրիստոսեան), յատկապէս այն ժամանակ, երբ կենդանի էր հեղինակը, և մենք կարծում ենք որ՝ սա է նորա ինքնաձեռագիր օրինակը. Վ.-

73. Տես նախընթաց 31 ծանօթութիւն:

74. Այսինքն՝ Վենետկի Մխիթարեան Ս. Ղազարու վանքի:

նետիկ, Ս. Ղազարու վանք, մարտ. 1858, ՟. Խառնարան Նշանեան: Ընդօրինակած և բազդատած Բրժ. ՟. Խառնարան Նշանեանի օրինակի հետ, Փարիզ, Յուլիս 1858, Եզուարդ Տիւրլօթէ:» № 111 օրինակը գրել է միւս հայագիտ Պրուչհամը շատ գեղեցիկ վայրկեանների համար 1861 թ. № 104 օրինակից: Այսպէս ուրեմն՝ երկու հաշակատար գիտնական փիլոսոփայիք չեն խնայել իւրեանց Թանկագին ժամանակը և համեմատութեամբ ընդօրինակել են իւրեանց ձեռքով մի բառական ընդարձակ ձեռագիր. սորանից երևում է թէ՝ օրդիսի մեծ գիտնական նշանակութիւն են տուել նոքա և մեծ պատիւ Մխիթարի Պատասանադրքին: № 104 օրինակը արտագրել է ՟. Խառնարան Նշանեանը 1857 թուին իւրեանց գրադարանի օրինակից և նուիրել է Փարիզի մատենադարանին: Ձորրորդ օրինակը (առանց № մուծած յուշագրի մէջ) չունի ոչ յիշատակարան և ոչ թուական թէ ո՞վ է գրել, ե՞րբ և ո՞րտեղ. բայց ձեռագրի վերջում վայրկեանական այլ ոճով գրուած է այսպէս՝ «Ովան Ծէր Գէորգեան Յովհաննէսեան Նշանեան. անունից և մանաւանդ ձեռքից ես խնդացայ որ՝ ընծայել է այդ Նշանեանցի Ոսկան Յովանիսեանցը, երբոմն իմ ուսուցիչ Հայերէն լեզուի Մատենայի Ազգարեան Հնութեան առարին գասատանում: Այս օրինակը շատ թերի է և նման է Էջմիածնի մատենադարանի № 488 օրինակին. իսկ ՟. Նշանեանի օրինակը աւելի ընտրելագոյն է և նման է մասամբ Էջմիածնի նոյն № 488 և մասամբ № 489 օրինակներին, բայց ընդհանրապէս շատ նման է միւս № 492 օրինակին. միայն նորա մէջ պակաս են Առաջին մասն Ա՛Ի Գ.-, Ա՛Ի Գ. և Ա՛Ի Ե. կանոնները:

Գնալով Իտալիա՝ ես միջոց ունեցայ գնել Վենետկում Մխիթարեանների Ս. Ղազարու վանքի Գրադարանի մէջ Մխիթարի Պատասանադրքի այն օրինակը, որից արտագրել էր ՟. Նշանեանը Փարիզի օրինակը, ուստի և աւելորդ համարեցի վերստին բազդատել սորա հետ իմ օրինակը: Դա բառական հին օրինակ է և գրած է մագաղաթի վերայ, բայց երբէք չէ կարելի ընդունել ՟. Նշանեանի կարծիքը, որպիսին կրնկեցին և նոյն վանքի միաբանները՝ ՟. Ալիշանեանը և այլք, թէ իբր նոյն իսկ Մխիթարի ինքնաձեռագիր օրինակ լինի նա և գրած 1184 թուին, որովհետև ինչպէս ես վերը բացատրեցի և ինչպէս պարզ ասում է ինքն Մխիթարը իւր Նախա-

դրութեան մէջ նա այդ թուականում միայն սկսեց գրել իւր Վատատատանագիրքը։ Նա թէպէտ իւրնանց այդ կարծիքը նոքա հիմնում էին անշուշտ իւրնանց օրինակի հետևնալ Յիշատակարանի վերայ։— «Փառք Փրկչին մերոյ Յիսուսի, ընդ նմին Հօր և Հոգւոյն, որ ետ զդատաստանօր տալ զորոց զատաստանին։ զի թէև յառաջադոյն ասացաք գրելով զսահման յիշատակարանն՝ եթէ աւարտումն սորա ոչ է, սակայն այժմ մեք հանդուցանել կամիցաք գրելով ըստ կարի, ոչ խափանել զայլոց որք կամին գրել և յաւելուլ։ և թէպէտ յամի յորում սկսաք գրեցաք զնոսա զատաստանին, սակայն յաղագս հալածանաց որ եհաս մեզ՝ ընտանի և ոչ օտար՝ յապաղեաց գրիլ զյիշատակս զայսոսիկ։»

Բայց նախ՝ մի այսպիսի Յիշատակարան չկայ ոչ Էջմիածնի և ոչ Վ֊ենետկի օրինակների մէջ, երկրորդ՝ դժուար է անորոշ խօսքերս՝ թէպէտ յամի յորում սկսաք գրեցաք զնոսա չափս զատաստանի վերաբերել ամբողջ Վատատատանագրքի աւարտման, մանաւանդ հետևնալ տողերի մէջ ակնարկած հալածանքները պիտի համարենք այն նեղութիւնները, որը կրեց նա մահմետականներից Գանձակում, ինչպէս յիշում Կիրակոսը, իսկ դրքա պատատեցան Վատատատանագիրքը սկսելուց առաջ։ և երրորդ՝ այդ Յիշատակարանը չունի թուական, ուստի յայտնի չէ թէ ինչ ի գրել այդ տողերը Մխիթարը։

Վ֊ենետկի Մխիթարեանների վանքի գրադարանի մէջ ես տեսայ մի օրինակ Վոշի զատատատանագրքի, փոքրագիր, մագաղաթի վերայ, և թէպէտ առանց յիշատակարանի՝ բայց բաւական հին։ Ես այս օրինակը, որպէս և Փարիզի և Վ֊ենետկի օրինակները, պարունակում էին իւրնանց մէջ միայն Մխիթարի զատատատանագիրքը և չունէին սկզբից կամ վերջից ոչինչ յաւելուած հետևյալ օրէնքներից կամ ուրիշ զրուածներից։ Նպատակելով իմ օրինակը Վ֊ենետկի օրինակի հետ՝ ես գտայ որ այդ երկու օրինակները միայն մի քանի տեղ են տարբերում իրարից, ոչ միայն բառ առ բառ, այլ գրեթէ կէս առ կէս, նմանութեան վերայ։ Այս բազմաթիւները շատ ուրախացրեց ինձ, որովհետև նախ՝ առաջ ես համոզուեցայ որ՝ Էջմիածնի օրինակների մէջ յիրաւի ընտրելագոյնն է իմ № 492 օրինակը, և երկրորդ՝ ես նպատակ լրացրի իմ օրինակի թերութիւնները՝ արտագրելով Նա-

խապրութեան պակասողը սկզբից — Առաջին գլուխը և Երկրորդ կէսը, և Երրորդ մասի Ա֊Լ֊Ը. ու Ա֊Լ֊Ժ. յօդուածները, որոյ փոխարէն և Մխիթարեանների զրադարանապետ վարդապետը լրացրեց իմ օրինակից իւրնանց օրինակի մի քանի աննշան թերութիւնները։

Բայի սորանից՝ երբ մեր ձեռագիրը մաքրուբ արտագրած պատրաստ էր բոլորովին տպագրութեան համար, անհնկալ կերպով մեր ձեռքն ընկաւ Վատատատանագրքիս դարձեալ երկու օրինակը։ Դորա պատկանում էին մէկը Ալաչկերտի Հանդուցեալ Արապետ եպիսկոպոսին, միւսը՝ Հանդուցեալ Յ֊ալալեանց Սարգիս եպիսկոպոսին։ Երկու Հանդուցեալ եպիսկոպոսների դրքերը մնալով Մայր Աթոռոյս մատենադարանի մէջ (մօտ 200 ձեռագիր, որ այս օրերս, այսինքն՝ Մարտ և Ապրիլ ամսին, ցուցակագրեցին Մանկունի և Ներսէս եպիսկոպոսները Կաթողիկոսի հրամանով), ես միջոց ունեցայ օգտա քաղել և դոցանից։ Արապետ եպիս. օրինակը թէպէտ թղթի վերայ է գրած, բայց բաւական հին է, որպէս երևում է՝ վայելչագրութիւնից և թէ արտաքին դրութիւնից. բայց ափսոս որ չէ կարելի ճշտութեամբ որոշել օրինակիս դրչութեան թուականը, որովհետև վերջից պակաս են թերթերն, ուստի և չունի յիշատակարան։ Ընութիւնից դնաստել էնաև ամբողջ ձեռագիրը և տեղ տեղ անվրձանելի է, Ուշադրութեամբ բաղդատելով սորան մեր միւս օրինակների հետ՝ ես տեսայ որ սա գրեթէ բոլորովին նման է № 488, 749 և Ախտոյի օրինակներին և մանաւանդ № 488 օրինակին, Վ֊ատն որոյ երբ այս երկու օրինակը ճանաչութեանց մէջ գրած են միասին, գոբութեամբ պէտք իմանալ և Արապետ եպիս. օրինակը, իսկ երբ դրքա միասին չեն՝ մենք գրինք բաղդատութիւնները Ա֊բ. կամ Ա֊բ֊պ. (Արապետ) համառօտութեամբ։ Բայի սորանից՝ պետք տեսնցնենք որ՝ այդ օրինակի Նախադրութեան մէջ և մանաւանդ սկզբներում գործածած է գրեթէ աշխարհաբար ոճը, որը հետզհետէ գրաբարի է փոխվում, իսկ դրքա Ժ֊ և Ժ֊Ա֊ միացրած են, Իսկ բուն Վատատատանագրքի մէջ բոլոր կանոնները և յօդուածները, այսինքն՝ Առաջին կամ Եկեղեցական և Երկրորդ կամ Աշխարհական մասները խառնուած են միասին և ունին ընդհանուր թուատառեր. բայց դոցա մէջ պահած են մեր ձեռագրի եկեղեցական մաս-

նի ՆԻԵ. ՆԻՒ. և ՆԻՊ. կանոնները. — Ձեռագրի վերջում կան քաղուածքներ Բիւզանդական և Մոմխեական օրէնքներից։

Իսկ ինչ վերաբերւում հանգուցեալ Սարգիս եպիսկոպոսի օրինակին՝ պէտք է ասեմ որ՝ ես կարդալով նորա ճանապարհորդութեան մէջ թէ ինքն իր ձեռքով արտագրել է Դամձամարու վանքում Մխիթար Վ-օշի Դատաստանագրքի մի ընտիր օրինակը, երբ կենտրոնի էր խնդրեցի նամակով նորանից բան տալ ինձ այդ օրինակը իմ օրինակների հետ բաղդատելու համար, բայց նա պատասխան անդամ չտուեց ինձ։ Նայց այժմ ձեռքիս ունենալով այդ գոված օրինակը՝ ես տեսնում եմ որ նախ՝ դա գրած է ոչ թէ իր, Սարգիս եպիսկոպոսի ձեռքով, այլ վից հօրը տեսակ գանազան, — գուցէ տիրացուների — ձեռքով. երկրորդ՝ դա գրած է հասարակ թղթի վերայ փոքր, գրիչէ ուղիածալ գիրքով, և մի է գանազան տեսակ պակասութիւններով — 1, գրիչների անհմտութիւնից ոչ միայն խառն են բառերը, այլ և պակաս են տառեր. բառերն և տողեր. 2, պակաս է առաջին մասից մեր ձեռագրով՝ ՆԺԴ. կանոնի վերջի մասը և միացեալ կանոնները մինչև վերջը. իսկ Երկրորդ մասից սկզբի Ը.— ԿՆ. վաթսուն և մէկ յօդուած և ՆԻԹ. և ՆԼ. այսինքն պակաս է այս մասի գրեթէ կէսը. 3, կազմարարի անհմտութիւնից յօդուածները խառնեն, զոր օրինակ Երկրորդ մասից առաջ գրած է Գ.Ը.— ՆԻԸ. և ՆԻԻ. յօդուածի վերնագիրը, յետոյ ԿՒ.— Գ. և ապա գրէնալ ՆԻՒ։ Կան. սոյն օրինակի մէջ նաև Մոմխեական և Բիւզանդական օրէնքներից քաղուածքներ. Նաղդատելով սոյն միւս օրինակների հետ՝ տեսանք որ՝ սա բոլորովին նման է մեր №492 օրինակին և եթէ կան ինչ ինչ տարբերութիւններ, զոքա պարզապէս անգրագէտ արտագրողներին են պատկանում։ Գտան որոշ աւելորդ համարեցինք ցոյց տալ զոքա ծանօթութիւնների մէջ։ Այս ձեռագիրը ընտրւեցաւ Ղազանից Յովհաննէս կաթողիկոսի ձեռքով արտագրած օրինակից, որ գրել է նա 1778 թուին, երբ նա ասած է նորա փոքրիկ Յիշատակարանի մէջ։

Նէ ահա այսպէս բաղդատելով տանից աւելի օրինակներ՝ ես միանգամայն համոզուեցայ, որ այդ հնարաւոր էր, մի կատարեալ օրինակ Մխիթարի Դատաստանագրքի. բոլոր տարբերութիւնները — բազմաժամանակեայ և կարի տաղտկալի աշխատութեան պտուղ — գրած

են բնագրի կէսերի ցած։ Այց ի սորանից ես հարկաւոր համարեցի ուրիշ տեսակ սրբագրութիւն ևս անել բնագրի մէջ, զորօրնակ՝ ասգրելով օ, է դնելով է և ընդհակառակն է դնելով է երբ այդ հարկաւոր էր, և մանաւանդ կէտադրութեան մէջ, որպիսի թերութիւնները պիտի վերագրենք անշուշտ բնօրինակողներին։ Իսկ ինչ վերաբերւում Դատաստանագրքի ոճին՝ մենք ամենևին ձեռք չտուինք նորան, այլ թողնք անփոփոխ և նոյնութեամբ։ Պէտք է ասել որ՝ Դատաստանագրքի շարադրութիւնը կամ ոճը չէ վսեմ և անթերի կառնաւոր, այլ կրում իւր մէջ զրոյց ոճի անկման և ազատազրութեան հետքերը, որ նշմարելի են Մխիթարի ժամանակակից հեղինակների գրուածքների մէջ։ Ես այս պատճառով ոչ սակաւ զարմանում եմ որ՝ պ-ոֆ-ր-Ն. հայհոյեն Դպրոցի գրքի հեղինակը խօսելով սոյն Դատաստանագրքի վերայ, ասում՝ «Այս գրուածքին մէջ ընթէր ե հմաւ ոճ մը կգործածէ Դօչ.»[75]։

Որովհետև Մխիթարը իւր յօդուածներից մեծագոյն մասը, մանաւանդ Ընդհանուր կամ Եկեղեցական կանոնների մասնի մէջ, ժողովել է եկեղեցական և հայրապետական կանոններից, Ընտրեցաշունչից, և այլն. մենք հարկաւոր համարեցինք ցոյց տալ իւրաքանչիւր յօդուածի ազբիւրը, որ տեղից վերցրած է այն։ Սորա համար հարկաւոր եղաւ անպատար աչքի տակ ունենալ երեսի չափ ձեռագիրը կանոնագրքեր հետևեալ №№735, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 752, 753, 754, և այլն. և Սիմեոնի օրինակ. սոցա մէջ ընտրելագոյնն էր №761 կանոնագիրքը։ Մխիթարեանց նպատակով մենք սարքուած էինք հարիւրաւոր անգամ թերթել Ընտրեցաշունչը և մանաւանդ Հին Կտակարանի մի քանի մասները, որոյ համար տարաբախտաբար չէինք մինչև այժմ շինած մի համաբարառ, որպիսին կայ Նոր Կտակարանի համար։ Նայց այնուամենայնիւ մի քանի յօդուածները միացին առանց որոշելու ազբիւրները, որովհետև չկարողացանք ոչ մի տեղ գտնել։ Ընթերցողին թեթևացնելու համար մենք զատեցինք միմեանցից ուրիշ տեղից քաղած կանոնը և յօդուածները և Մխիթարի սեփական խօսքերը՝ սկսելով զոցա չակերտով և նոր տողով։

---

75. Տես եր. 565։

Մեր №492 ձեռագիրը օրինակը, որը կրում է ընդհանուր վերնագիր — Վարդապետութիւն Վօշ Մխիթարայ, բաղկանում է հինգ բաժնից՝

1. Նախադրութիւն.
2. Մասն Առաջին կամ Եկեղեցական կանոններ.
3. Մասն Երկրորդ կամ Աշխարհական օրէնքներ.
4. Բազուածքներ Մովսիսական օրէնքներից.
5. Բազուածքներ Յունական օրէնքներից.

Այս բոլոր հինգ կտորը կամ բաժանումները մենք վերածում ենք երկու գլխաւոր մասների՝ առաջին — Նախադրութիւն և Վարդապետական նագիրք, երկրորդ — միացեալ երկու կտորը՝ այն է՝ քաղուածքներ մովսիսական և յունական օրէնքներից։ Թէ առաջինը պատկանում Մխիթար Վօշին՝ այդ բոլորովին հաստատ և աներկբայելի է. բայց թէ երկրորդը նոյնպէս պատկանում նորան — այդ անհաստատ է և երկբայելի։ Մեր կարծիքով այդ երկրորդ մասն, այսինքն՝ քաղուածքները մովսիսական և յունական օրէնքներից, բոլորովին չեն պատկանում Մխիթարին, այլ արած են ուրիշի ձեռքով կամ նորանից առաջ, կամ որ աւելի հաւանական է նորանից յետոյ։ Ահա մեր այդպիսի կարծիքի ապացոյցները։

1. Ինչպէս վերը բացատրեցինք, և կարծում ենք թէ հաւանական և համոզիչ կերպով, Մխիթարը սկսելով իւր Վարդապետական նագիրքը՝ չունեը ձեռքին կանխապէս ժողոված միասին իւր բոլոր ազբիւրները, այլ նա գրից նախ իւր Նախադրութիւնը, բացատրելով նորա մէջ բաց ի ուրիշ երկրորդական բաներից, վարդապետական տեսութեան և վարդապետական վարքի դլխաւոր կէտերը, և ապա սկսեց կազմել իւր Վարդապետական գիրքը հաւաքելով հետդհետէ և մուծանելով նորա մէջ ձեռքին ընկած և յարմար կանոնները և յօդուածները։ Եթէ ի նկատի առնենք որ՝ գրեթէ բոլոր հին — հայկական, յունական, լատինական, և այլն, կանոնագիրքերը՝ երբ գրքա լինում էին մանաւանդ մարդոց աշխատութիւն՝ այդ կերպով էին կազմվում, մեր կարծիքը հաստատութեան չափ հաւանականութիւն կստանայ։ Կայ առաւել ևս հաստատվում նորանով որ՝ Վարդապետագիրքը ամենևին չունի մի որոշ կարգ — սիստեմա, այլ յօդուածները դասաւորած են շատ խառնաշփոթ կերպով, երբեմն միևնոյն առարկային

վերաբերեալները գրուած են այստեղ և այնտեղ երբեմն բոլորովին զանազան առարկաներին վերաբերեալները դասաւորած են միևնոյն հետ. այնպէս որ՝ եթէ կամենայինք դասաւորել յօդուածները ըստ առարկայից նմանները միասին՝ բոլորովին կփոխուէր Վարդապետագրքի արտաքին կերպարանքը։ Ւյս եթէ անհերքայելի է որ՝ Մխիթարը հետզհետէ ժողովելով յօրինեց իւր Վարդապետագիրքը, ապա ուրեմն ի՞նչ կարիք կար և ի՞նչ պատճառ կարող կրնենալ նա իւր ժողոված յօդուածները առանձին բաժանել և ոչ թէ մուծանել և դասաւորել նոցա ամրողջ Վարդապետագրքի մէջ։ Եթէ նա իւր համար կանոն ընդունած լինէր դասաւորել առանձին զուտ հայկական սովորութիւնները և եկեղեցական կանոնները, և առանձին ուրիշ ազգերից առած եկեղեցական և աշխարհական օրէնքները, այն ժամանակ թերևս կարելի կլինէր թոյլ տալ և ընդունել որ՝ յիրաւի և նոյն վերոյիշեալ քաղուածքները մովսիսական և յունական օրէնքներից պատկանում լինին նորան։ Բայց քանի որ Մխիթարը արդէն խառնել է իւր Վարդապետագրքի մէջ ազգային իրաւաբանական աւանդութիւնների և եկեղեցական կանոնների հետ և ուրիշ քաղուածքներ Ըստուածաշունչից, յունաց եկեղեցական և հայրապետական կանոններից և աշխարհական օրէնքներից, այնուհետև ըստ ժամանակի է ենթադրել որ՝ նա հաւաքած և առանձին դասաւորած լինի նաև ուրիշ ժողովածուներ, որպիսի են վերոյիշեալ քաղուածքները։ Բացի սորանից՝ Մխիթարը, ինչպէս պարզ երևում նորա Վարդապետագրքից, ամենևին չէ համակրում մովսիսական խիստ և վրէժխնդիր օրէնքներին, և ընտրելով նոցա միջից մեղմագոյնները՝ ինքն անդադար կամ կերպարանափոխում նոցա և կամ թողնում դասաւորի ազատ կամքին նոցա գործածելը կամ չգործածելը։ Իսկ վերոյիշեալ քաղուածքները մովսիսական օրէնքից՝ վերցրած են բառ առ բառ։ Եթէ վերջապէս սորա վերայ աւելացնենք և այն որ՝ սոյն մովսիսական յօդուածներից մի քանիսը կան նաև Վարդապետագրքի մէջ, յայնժամ պիտի համոզուինք որ՝ դրքա ժողովուած են յետոյ և միայն պատահմամբ կցած Վարդապետագրքին ընդօրինակողների կողմից։

Իսկ ինչ վերաբերվում յունական օրէնքներից հանած քաղուածքներին, սորա համար հարկաւոր է լուծել թէ՝ Մխիթարը գիտէ՞ր

արդեօք յունարէն լեզուն ինչ ոչ։ Մենք տեսանք որ նախ՝ խօսելով իւր ապրիւրների վերայ Մխիթարը ասում էր՝ «առնուք յամենայն ազգաց քրիստոնէից իրրև ի հարազատ եղբարց, ղէ լաւ և պէտ ի նոսա բարւոք գտասատանն հա-ատէնի է ձէնս». և երկրորդ՝ խօսելով Նախաղրութեան վերայ դատաւորների մասին վերայ նա յիշում է Հռովմայեցիների, Յոյների և Վրացիների սովորութիւնները այս հարցի մասին։ Ահա այս երկու կտորից կարելի է բատ արտաքին երևութին եզրակացնել և կարծել որ՝ Մխիթարը դիտէր գոնէ յունարէն և վրացերէն լեզուները։ Եւ թէպէտ ձշմարիտ է՝ նա կարող էր սովորել այդ լեզուները, և մանաւանդ յունարէնը Անաւ լերան կողմերում եղած ժամանակ, բայց նախ՝ այդ ամենևին չէ երևում նորա գրուածքներից և երկրորդ որ առաւել ևս ապացոյն է՝ Պիրակոս Պատմագիրը բաւական ընդարձակ մանրամասնութեամբ նկարագրելով Դօշի կնանքը և ուսումնասիրութիւնը և այնպէս զովարանելով նորա գիտութիւնը՝ անպատճառ կը յիշէր և նորա լեզուագիտութիւնը, որով անշուշտ աւելի կը բարձրացնէր նորա գիտական արժանաւորութիւնը, ինչպէս սովորութիւն ունին մեր հեղինակները խօսելով մի գիտական անձի վերայ յիշել նաև նորա լեզուագիտութիւնը։ Ուրեմն՝ քանի որ Պիրակոսը չէ յիշում այդ, ես գժուարանում ընդունել որ՝ Մխիթարը իմանար յունարէնը կամ ուրիշ լեզու, բաց ի գուցէ Թամարաչէնից, որը կարող էր սովորել գործնական կերպով և որը յիշել աւելորդ կը լինէր Պիրակոսի կողմից։ Բայց ի սորանից՝ վերոյրերևալ առաջին վկայութիւնը՝ ղէ լաւ և պէտ պարզ ցուցանում է որ՝ Մխիթարը ինչ որ վերցրել է քրիստոնեայ ազգերից՝ վերցրել է ոչ թէ նոցա գրած օրէնքներից, այլ այն ժողովրդի իրաւաբանական աւանդութիւններից և գատաստանական սովորութիւններից, ինչ որ լսել է և տեսել է ժողովրդի կեանքի մէջ. և այս ի հարկէ արդէն բաւական է որ՝ նա կարողանար յիշել իւր Դատաստանագրքի մէջ թէ՝ Հռոմայեցիները, Յոյները և Վրացիները քանի գատաւորից էին կազմում իւրաքանչ գատարանները, և այլն։ Իսկ միւս № 492 և ուրիշ մի քանի [5]օրինակների վերջում կամ սկզբում եղած քաղուածքները յունական օրէնքներից՝ պէտք է պահանջէին լեզուագիտութիւն և գրաւոր աշխատութիւն։ Եւ եթէ դորա պատկանէին յիրաւի Մխի-

թարին—նախ մուծուած և գետեղուած կը լինէին բուն Դատաստանագրքի մէջ, ըստ որում նոյն վերոյերևալ վկայութեան մէջ նա ինքն ասում՝ «հա-ատէնի է ձէնս» այսինքն՝ Դատաստանագրքի մէջ, և երկրորդ՝ եթէ առանձին պիտի դնէր դորա կը լինէին անշուշտ աւելի ընդարձակ և ամփոփ, մինչդեռ դորա շատ սակաւաթիւ են և թերի, ոչ ճիշտ բառական այլ ազատ թարգմանութիւն և համառօտութիւն, երբեմն միայն բովանդակութիւն։ Իսկ եթէ ենթադրենք որ՝ այդ քաղուածքները յառաջագոյն թարգմանած կային հայերէն և Մխիթարը նրանք քաղից նոցանից կամ ժողովից և կցեց իւր Դատաստանագրքին, ո՞չ ապացոյն նա անպատճառ կը յիշէր այդ բաները իւր զրքի ապրիւրների վերայ խօսելու ժամանակ։

Պէտք է աւելացնեմ որ՝ Էջմիածնայ մատենադարանի մէջ կայ մի օրինակ ձեռագիր օրէնսդիրք № 493, որոյ մէջ ամփոփուած են միայն հռովմէական—յունական օրէնքներից հանած քաղուածքները, առանց Մխիթարի Նախաղրութեան և Դատաստանագրքի, առանց քաղուածքի ժողովրդական օրէնքներից և առանց որևիցէ այլ յատկութեանների, և թերի լինելով սկզբից և վերջից՝ չունի ոչինչ յիշատակարան։ Այդ քաղուածքները հանած են Թէոդոսի Codex. ից (կոդէքս), Յուստինիանոսի Institutiones-ից (Ինստիտուցիօնէս) և մասամբ նաև նորա Codex ից, Լևոն Իսաւրացու և Վասիլեոսի Կոպրոնիմոսի Ecloga ից (Էկլոգա), և այլն։ Կամք կարծումեն որ՝ մի այսպիսի թարգմանութիւն պիտի լինի կատարուած Նազարատեանց Թագաւորութեան ժամանակ Իւզանդեան կայսրութեան և իրաւաբանութեան ազդեցութեան պատճառով, և թէ Նազարատեանի Թագաւորները գործածուէին այդ թարգմանած օրէնքները ազգային իրաւաբանական աւանդութիւնների հետ միասին։ Մի այսպիսի կարծիք յայտնուած է նաև Ամրատ Ապարապետի ձեռքով թարգմանած Ընտիրքայ Ընտիրք Ֆրանսերէն հրատարակութեան Յառաջաբանութեան մէջ [76], ուր ի միջի այլոց ասած է թէ «Հնագոյն գրուածքը է Ժողովածոյ Օրէնից Հռովմայեցւոց կայսրութեան (Bas-Empire, բիւզանդական կայսրութիւն) և ոչ թէ Թէոդոսեան կամ Յուստինիանոսեան օրէնսդրքերից, այլ նորագոյն կայսրների Լևոնի,

76. Սոյն հրատարակութեան մասին մենք արդէն յիշած ենք յառաջագոյն։

Աստուածային և Եռմէկի օրէնքներից։ Թէպէտ դեռ ևս չէ հետազօտած արժանապէս և գիտական կերպով թէ՛ երբ, ո՞րտեղ և ո՞ւմ ձեռքով է կազմած այդ հայերէն ժողովածուն Իւրգանդական օրէնքների, բայց և այնպէս կարելի է ասել որ՝ դա կազմուել է կամ Մխիթարից յետոյ և կամ նորա իսկ ժամանակ, այնպէս որ՝ նա տեղեկութիւն անգամ չէ ունեցել դորա մասին։ Յայտնի է որ՝ նոյն իսկ միջնադարներին, երբ Մխիթարը Հայաստանում յօրինուածք իւր Դատաստանագիրքը, մի ուրիշ հռչակաւոր հեղինակ՝ Ներսէս Լամբրունացին կազմուածք իւր օրէնսգիրքը, ամենևին տեղեկութիւն չունենալով միմեանց միւսի աշխատութեան վերայ։ Ամենք կարծուածն թէ՝ Լամբրունացին պատահմամբ գտնելով արդէն իւրեանից առաջ կազմած վերոյիշեալ ժողովածուն Իւրգանդական օրէնքների և թիերի ուպակասորդ համաբերով նոցա՝ ինքն ասելացրեց Հռոմանիանոսի օրէնքներից և լատինական եկեղեցու ծիսարանից հանած քաղուածքներ և Ա. Պօլոս՝ նա ինքն թարգմանեց և ժողովեց այդ բոլորը։ Թէ այսպէս և թէ այնպէս՝ մեզ համար նշանաւորն այն է որ՝ Մխիթարը կամ տեղեկութիւն չուներ այդ և նախընթաց ժողովածուների վերայ, և կամ առանց ուշադրութեան թողնել իրրև օտար և Հայաստանի մէջ գործածութիւն չունեցող օրէնքներ։ Իսկ յետոյ պրիչները կարող էին նորա Դատաստանագրքի սկզբում կամ վերջում կցել Լամբրունացու օրէնսգիրքը ամբողջապէս կամ հատուածօրէն։

2. Երկրորդ ապացուցութիւնը, որոյ վերայ հիմնուած ենք մեր կարծիքը թէ՝ ժողովական և յուշական օրէնքներից հանած քաղուածքները չեն պատկանում Մխիթարին՝ համարում ենք այն, որ նախ՝ Հայկազեան միւս օրինականների մէջ կան նաև ուրիշ յաւելուածներ, զորօրինակ՝ §188 մէջ — ոստանաւոր ներբողեան, ազօթք յանուն Ս. Կիրիոզ Տարեկացու, Թուղթ սուն Նահապետի (թերևս եպիսկոպոս կամ վարդապետ) առ սուն Տէր Մատթէոս՝ կրօնական խորհրդածութիւնք, և այլն §189 մէջ — Եղիշէի խրատական խորհրդածութիւնք դիւահարների Ս. հաղորդութիւն տալու վերայ, զօրքերի և ուրացողութեան վերայ, Ագաթանգեղոսից, Մեսրոպից, Եզնիկից, Յովհան Ոսկերբերանից քաղուածքներ կրօնական բովանդակութեամբ, և այլն, §190 մէջ — խրատական ճառեր շնորհեան և պահեցողեան,

սիրոյ և առելութեան, ազօթքի և կիւրակի օրը պատուելու վերայ, և այլն որը ոչ Մխիթարին են պատկանում և ոչ Դատաստանագրքին են վերաբերվում։ Երիորդ՝ յուշական և մովսիսական օրէնքներից հանած քաղուածքները չեն Հրմիածնի §490 օրինակի մէջ, իսկ Փարիզի օրինակների և Վենետիկի մեր տեսած օրինակի մէջ, որը արդարև մի ընտիր օրինակ է, չկան ոչ դորա և ոչ ուրիշ տեսակ օրէնսիւքաղուածքներ կամ յաւելուածներ, բայց մեզ համար ունի նշանաւորն այն է որ՝ Վենետկի ընտրելագոյն օրինակը, որը ինչպես վերը յիշեցինք՝ բոլորովին նման է մեր §192 օրինակին, ոչինչ յաւելուած չունի, այլ պարունակում իւր մէջ միայն Մխիթարի Տաճատրութիւնը և Դատաստանագիրքը։ Իսկ Վենետկի Թագաւորի վերայ գրչի Դատաստանագրքի մէջ թէպէտ ընդհակառակն կան բաւական շատ յօդուածներ, որը լոռ ու բառ նման են յուշական օրէնքների քաղուածքներին և դրած են Մխիթարի Դատաստանագրքի վերջերին թարգմանութեան սկզբում, բայց դորանից երևում, միայն որ՝ Հրմիածինը ուղարկել է Վենետկին Դատաստանագրքի մի այնպիսի օրինակ՝ որոյ մէջ եղել են նաև այդ քաղուածքները և Վենետկը թարգմանել է առել նոցա հայերէնից Մխիթարի յօդուածների հետ միասին։

Նայ ասած բոլոր վերոյիշեալ խորհրդածութիւնների և բացատրութիւնների վերայ հիմնուելով, ես չեմ ընդունում որ՝ թէ մեր §192 օրինակի մէջ եղած մովսիսական և յուշական օրէնքների քաղուածքները և թէ միւս օրինականների մէջ եղած գանազան յաւելուածները պատկանեին Մխիթարին։ Ժամանակին գուցէ աւելի լաւ կը վերահաստատուի իմ կարծիքը կամ սորա հակառակը։ Բայց քանի որ առ այժմ ինձ համար կասկածելի են դորա՝ ես աւելորդ և անտեղի համարեցի կցել դորա Դօշ Մխիթարի Դատաստանագրքի ներկայ տպագրութեան։ Սակայն առանձին իմն իրաւարանական նշանակութիւն տալով յատկապէս հաւմկական—յուշական օրէնքների քաղուածքներին, ես պատրաստուում առանձին հրատարակել նոցա աւելի ընդարձակ հետազօտութիւններով։

Մեր տպագրութեան մէջ ընթերցողները կը տեսնեն երկու տեսակ ծանօթութիւններ, որ չէ պակաս խառնել միմեանց հետ։ Օձանազան օրինականների բազմաթուութեան ծանօթութիւնների թուատառերը

ա, բ, գ, դ, ... եւայլն տառերով եւ վերջանում են բաքանչիւր եկեղեցական տօնի վերայ։ այդ ծանօթութիւնների մէջ Փարիզի երիք միմեանց նման օրինակները, հետեւաբար եւ Վենետիկի այն օրինակը, որից դրքա արտագրուած են, մենք որոշում ենք համառօտութեամբ Վ. եղեսիա. այսինքն՝ Վենետկեան, իսկ Փարիզի չորրորդ օրինակը գրեթէ միշտ զօրութեամբ պիտի ի նկատի ունենալ. ամեն անգամ երբ դրած կը լինի №488, Մ. իւս տեսակ, այսինքն՝ մեր սեպհական ծանօթութիւնների թուահամարները դրածեն 1, 2, 3, 4, ... եւայլն թուերով և շարունակութիւն ունին անընդհատաբար մինչև ամբողջ դրքի վերջը։

Վերը մենք ասացինք որ՝ Մխիթար Գօշի յառաջաբանութիւնը՝ իրրև հեղինակի ինքնուրոյն սեփական շարադրութիւն՝ մեր աչքին աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան թէ ամբողջ Վատաստանադիրքը, որ մի ժողովածու է կամ խմբագրութիւն ուրիշ անդերից հաւաքած յօդուածների և ուր միայն սակաւ հատուածների մէջ երեւում նորա սեփական գատողութիւնները։ Մենք ասացինք նոյնպէս որ՝ այս կողմից առաւել եւս մեծ նշանակութիւն ունին նոյն յառաջաբանութեան Ձորրորդ, Հինգերորդ, Վեցերորդ, Եօթներորդ, Ութերորդ և Իններորդ գլուխները, որովհետև գոյա մէջ հեղինակը յառաջ է բերում իւր սեփական հայեացքը և գատողութիւնները մի քանի իրաւաբանական հարցերի մասին, ուստի և գոյա մէջ առաւելապէս երեւում նորա իրաւաբանական գործագործման և գիտութեան այս կամ այն աստիճանը։ Վանորոյ հարկաւոր ենք համարում փոքր ի շատէ մանրամասնօրէն քննել այս տեղ այդ գլուխները։

Մեր հեղինակի վերայերեալ կենսագրութեան մէջ մենք տեսանք որ՝ նա իւր ուսումնառութեան ժամանակ կամ նորանից յետոյ ուսած և ուսումնասիրած լինելը իրաւաբանութիւնը իրրև առանձին գիտութիւն։ Ընդ չէ երեւում նոյնպէս, ոչ նորա Վատաստանադրքից և ոչ սորա Նախաբանութիւնից։ Վորա պատճառը մենք համարում ենք այն որ՝ Մխիթարը չգիտեր յունարէն լեզուն, ինչպէս բացատրեցինք իւր տեղում։ Հայտնի է որ՝ 9 — 12 դարերու ընթացքում և մանաւանդ Կոմնենների ցեղից նստած կայսրների օրօք, որոց իշխանութիւնը տեւեց 1057 թուից մինչև 1185 թիւը,

միջոց՝ որուն ժամանակակից էր Գօշը, Կ. Պոլսում վերսին ծագղեցան թէ առհասարակ պետութիւնները և թէ առանձնապէս ընդհանուր և եկեղեցական իրաւաբանութիւնը։ Կայսերները սկսեցին հրատարակել նոր օրէնքներ և հին օրէնքների ժողովածուներ և խմբագրութիւններ։ Կանոնագիտ գիտնականները սկսեցին առանձին ուշադրութեամբ ուսումնասիրել և հետազօտել իրաւաբանական գիտութեան զանազան ճիւղերը և մանաւանդ եկեղեցական իրաւաբանութիւնը, հրատարակելով ընտիր շարադրութիւններ։ Կանոնների մէջ առանձին այժ տեսին իրաւաբանութեան զատատուածութեան, և մինչև անգամ բացուեցան վերսին մանուագիտական դպրոցներ։ Եւ ահա այդ իսկ միջոցներին մեր Մխիթարը յօրինում իւր Վատաստանադիրքը, բայց նորա մէջ չէ նշմարում բիւզանդական իրաւաբանութեան ազդեցութիւնը։ Փոխանակ կայսերական օրինադրութիւններից և ժամանակակից գիտնականների գրուածքներից նիւթ քաղելու՝ նա յօդուածներ է հանում՝ բացի մովսիսական օրէնքներից՝ Կարսեղ Անտարացու կանոններից, երբորդ և չորրորդ գարու յունաց եկեղեցական ժողովների տահմանադրութիւններից, այսինքն այնպիսի աղբիւրներից, որք վաղուց թարգմանուած էին հայերէն լեզուով։ Պարզ է ուրեմն որ՝ նա ոչ յունարէն լեզուն գիտէր և ոչ իրաւաբանական գիտութեան հետ ծանօթ էր։ Սորանով միայն կարելի է բացատրել նորա Վատաստանադրքի շատ տեսակ թերութիւնները. զորօրինակ սա չունի ինչպես ասացինք ոչինչ կանոնաւոր դասաւորութիւն կամ սիստեմա, եկեղեցական կանոնների մասին մէջ կան աշխարհական օրէնքներին վերաբերեալ յօդուածներ, և ընդհակառակն. միևնոյն առարկային վերաբերեալ յօդուածները չեն տեղաւորուած միասին, այլ ցրուած են զանազան տեղեր, որից միւս կողմից երեւում է որ՝ դրքա հաւաքուած են հետզհետէ, քրէական մասն նուազ է, և այլն։ Նոյն իսկ իւր ներքին դասաւորութեան մէջ Մխիթարը չէ առաջարկում մեզ, գոնեայ հետեւօդ կերպով, ոչ պատմութիւն իրաւաբանութեան, ոչ պատմութիւն իրաւաբանական պրիւդենցների, ոչ մի տեսակ վարդապետութիւն կամ տեսական մասն (dogma) իրաւաբանութեան ընդհանրապէս կամ նորա որևիցէ ճիւղի մասնաւորապէս։ Ընդ որում զորօրինակ՝ նա բնաւ չէ բացատրում ընդհանուր սկզբունքները քաղաքացիական իրաւունքի կամ

նորա որ և իցէ ձիւղն, որպիսի են՝ ընտանեկան, ժառանգական, կարուածական, և այլն։

Ի հարկէ առ այս կարելի է նկատել որ՝ Մխիթարը կարէր չունէր խօսելու այդ բաների վերայ, քանի որ նա յօրինուածը ոչ թէ դատաստիրքը, ոչ թէ տնտեսական քննութիւն, այլ մի դատաստանագիրք գործնական նպատակով՝ դատաւորների գործածութեան համար։ Այդ եթէ հիշենք որ՝ Պօշը լաւ գիտէր որ նա ինքն առաջինն էր սկսում գրել մի իրաւաբանական գիրք, որ՝ ազգային ժամանագրութեան մէջ նա չէր տեսնում իրաւաբանութեան վերաբերեալ շարադրութիւններ, որ՝ ժողովուրդը և նոյն իսկ դատաւորները կանգնած էին իրաւաբանական զարգացման առոր աստիճանի վերայ, նա պիտի զգար այդ կարիքը—դնել իւր Դատաստանագրքի մէջ նախ և առաջ իրաւաբանութեան տեսական մասն մի ամփոփ կերպով։ Եւ թէ նա յիրաւի զգացել է դոյն կարիքը՝ այդ երևում է նորա Նախադրութեան վերոյիշեալ վեց գլխից, ուր նա խօսում է դատարանի, դատաւորների, վկաների, երդման և այլ հարցերի վերայ։ Այդ նոյն այդ դատաստիրքը ցուցանում էր որ՝ մեր հեղինակի իրաւաբանական գիտութիւնների պաշարը չէ եղել այնքան ընդարձակ և հարուստ որքան պէտք է ունենայ մի դատաստանագիրք յօրինող մարդը, վասն զի նա խօսում է այդ բոլոր նշանաւոր իրաւաբանական առարկաների վերայ աւելի իրրև ատուածաբան քան թէ իրաւաբան։ Ընդհանրապէս նորա Նախադրութեան վերոյիշեալ գլուխները իմանալի են մեզ համար, որովհետև նորա մէջ Մխիթարը բացատրում է, թէպէտև շատ անմշակ կերպով, մանաւանդ երկու բան—դատաստանագրի ուսութիւն (судоустройство) և դատաստանավարութիւն (судопроизводство)։

Մխիթարը նախ և առաջ որոշում է Աորրորդ գլխի մէջ թէ ո՞վ պէտք է լինի դատաւոր։ Ատուածաբանական կէտից նայելով հարցի վերայ՝ նա հաստատում է Հին և Նոր կտակարանից քաղած բազմաթիւ վկայութիւններով և օրինակներով որ՝ իսկական դատաւորը միայն Ատուածն է, իսկ մարդիկ — դատաւորները՝ իրրև նորա փոխանորդներ։ Նոյն վկայութիւնների վերայ հիմնուելով՝ նա համարձակ իրրև բնական դատաւորներ — թագաւորները, իշխանները, և մանաւանդ մարգարէները՝ առաքեալները և քահանաները։ Այսպէս

են է որ՝ բոլոր հին հեթանոս ազգերի մէջ դատաւորական պաշտօնը համարվում էր իրրև քրմերի առանձին սեփական իրաւասութիւն։ և այսպէս շարունակվում էր երկար ժամանակ մինչև որ այս կամ այն ազգի մէջ բարձրանում էր և ընդարձակվում ընդհանուր իրաւարանական զարգացումն և ապա յաճախվում դատաւորական իրաւունքը կրօնական պաշտօնավարութեան իրաւունքից և փոքր գալով քրմերի ձեռից անցնում առանձին աշխարհական դատաւորների ձեռքը։ Մինչև անգամ հռովմայեցիների մէջ, երբ արդէն զարգացել և մշակուել էին բաւական ընդարձակ կերպով իրաւարանութեան շատ ճիւղերը, երբ արդէն անցել էին գրեթէ բոլոր իրաւաբանութեան պաշտօնները թագաւորի սենեկի եւ այլ պաշտօնավարների ձեռքը, դատաւորական իրաւունքը տակաւին մնում էր քրմերի ձեռքին և բաւական ուշ անցաւ աշխարհական դատաւորների ձեռքը։ Իսկ Իսրայէլացիների մէջ փոքր առ փոքր կազմուեցաւ Վաւատական ցեղից և մանաւանդ Եհարօնի սերունդից մի առանձին սրբազնացած դատաւորական, որին ժառանգական սեփականութիւն եղաւ կրօնական և մանաւանդ քահանայական պաշտօնների հետ միասին և դատաւորական իրաւասութիւնը, որովհետև ժողովրդական օրէնքի զօրութեամբ քահանաները վարում էին միշտ և դատաւորի պաշտօնը, իսկ աւագ քահանաները կամ քահանայապետները բաւական երկար ժամանակ կոչվում էին դատաւորներ և վարում էին ոչ միայն լոկ դատաւորական իրաւունքը, այլ կառավարում էին բնութեց ամբողջ ազգը գրեթէ իրրև մի իշխան կամ թագաւոր։ Նոյն սկզբունքը տեղի ունեցաւ և քրիստոնէութեան մէջ՝ ոչ սակաւ չիմն գտնելով Նոր կտակարանի մէջ, դատաւորական իրաւունքը այստեղ ևս փոքր առ փոքր անցաւ եկեղեցականների ձեռքը ոչ միայն առաջին երկը դարում, երբ քրիստոնեաները՝ չունենալ կրօնի համար մարմնաւոր իշխանութիւնից՝ յաժարութեամբ դիմում էին քահանաների և եպիսկոպոսների դատաստանին, այլ և յետոյ՝ երբ քրիստոնէութիւնը հաստատուեցաւ իրրև պետական կրօն և պաշտպանութիւն գտաւ մարմնաւոր իշխանութիւնից և երբ եկեղեցականների իրաւասութիւնները լայն սահմաններով ընդարձակուեցան ամեն կողմից, Եւ թէպէտ յետոյ՝ միջին դարերից սկսած՝ մարմնաւոր իշխանութիւնը ձեռ-

առումբ սահմանափակել և կարձել եկեղեցական դասի շատ տեսակ իրաւասութիւնները, որոց մէջ և դատաւորական իրաւասութիւնը, և թէպէտ այժմ բոլոր պետութիւնների մէջ խլած են եկեղեցական իշխանութեան ձեռքից զրեթէ բոլոր աշխարհական իրաւունքները, բայց այնու ամենայնիւ դատաւորական իրաւասութիւնը՝ մինչև այժմ համարեա կիսով չափ նորա ձեռքին է։ Մ՚ինչև այժմ տեսնում ենք բոլոր պետութիւնների օրէնքների մէջ շատ յօդուածներ, որոց զօրութեամբ մի քանի տեսակ վէճերի և յանցանքների քննութիւնը և դատաստանը յոզուցած ենումն եկեղեցական իշխանութեան ձեռքում։ և այլ իրաւունքը համեմատաբար աւելի ընդարձակ է այնտեղ, ուր եկեղեցին և հոգևոր իշխանութիւնը տակաւին մեծ նշանակութիւն ունին, զորօրինակ կաթոլիկական և յունադաւան պետութիւնների մէջ։

Այդ ընդհանուր սկզբունքը մենք տեսնում ենք և մեր ազգի մէջ, իբրև մի առաւելապէս կրօնական ազգի մէջ, ինչպես բացատրեցինք իւր տեղում։ Եւ ահա այդ սկզբունքի ազդեցութեամբ է՚ որ և մեր Մ՚խիթարը յատկացնում է դատաւորական իրաւասութիւնը առաւելապէս, զրեթէ յատկապէս, եկեղեցական դասին թէ սոյն Ձորրորդ գլխի մէջ, և թէ ուրիշ շատ տեղերում, ինչպես և առաջ տեսանք և յետոյ էս կը տեսնենք։ Բայց այստեղ միայն ընդհանրապես յիշեցինք թէ առաջնորդները, այսինքն՝ վեճակաւոր եպիսկոպոսները պէտք է լինին դատաւոր՝ նա աւելի պարզ բացատրում իւր միտքը հետևեալ Հինգերորդ գլխի մէջ։

Այդ Հինգերորդ գլուխը հետաքրքրական գլուխներից մէկն է, վասն զի դորա մէջ հեղինակը բացատրում թէ ինչ է նշանակում դատարան, ճշ կարող է դատաւոր լինել, ինչ յատկութիւններ պէտք է ունենայ դատաւորը, և այլն։ Մ՚խիթարը նախ և առաջ բացատրում թէ ինչ է նշանակում դատաստան կամ դատարան բառը։ Մ՚եր լեզուն, որ շատ հարուստ է ինքն քան ինքեան բառերով և դարձուածներով և ընդունակ է իւր արմատներից կազմել ամեն պետութիւններին վերաբերեալ մտքեր յայտնող բառեր և ոճեր, շատ ազդատ է իրաւաբանական բառերով և դարձուածներով, իսկ այդ մեծ ապացոյց է ինչպես յիշեցինք, որ՝ մեր ազգի մէջ իրաւաբանութիւնը և իրաւաբանական զարգացումն մեծացել են սաոք

ասպիճանի վերայ։ Հին լեզուների մէջ մեկը այնպես հարուստ չէ ոչ այս կողմից, ինչպես լատինական լեզուն, որովհետև ոչ մի տեղ իրաւաբանական զարգացումն, իրաւաբանութիւնը իրրև պետութիւն, և օրէնսդրութիւններ չհասան այնպիսի բարձր կէտին և կատարելութեան, ինչպես այդ լեզուով խօսող ազգի, այսինքն՝ Հռովմայեցիների մէջ։ Եւ թէպէտ վաղուց, շատ վաղուց, անհետացել է այդ արդարև երևելի ազգը, բայց նորա իրաւաբանութիւնը մինչև այժմ հիմն է եւրոպական իրաւաբանութեան, և այս ոչ միայն ազգային ազգերի մէջ, զոր օրինակ Ֆրանսիացիների, Իտալացիների մէջ և այլն, որք կազմուեցան գլխաւորապես Հռովմայեցիների ճեացորդներից, այլ և գերմանական, մինչև անգամ՝ սլաւոնական ազգերի մէջ։ Այդ ազդեցութիւնը այնչափ մեծ է որ՝ բոլոր եւրոպական ազգերի մէջ իրաւաբանական բառերի մեծագոյն մասն կամ ամբողջապէս վերցրած են լատիներէնից և կամ բարդուած են լատինական արմատներից։ Ասկ մեր լեզուի մէջ ընդհանրապէս զրեթէ ամենևին չկան իրաւաբանական բառեր և կամ լատինական արմատներից բարդուած բառեր, եղածներ էս ևս քիչ են կամ բոլորովին չկան իրաւաբանական բառեր, որով երևում է՚ թէ ծրչափ հետու և զուրկ է մեացել հայկական ժողովրդի զարգացումն և դպրութիւնը ընդհանրապէս և իրաւաբանութիւնը մասնաւորապէս հռովմէական այդ հանաշխարհական նշանակութիւն ունեցող լուսաւորութիւնից և իրաւաբանութիւնից։ Ընդհակառակն՝ հայոց ազգի մտաւոր զարգացման և հայկական դպրութեան վերայ աւելի մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ հելլենական և բիւզանդական լուսաւորութիւնը, ուստի և մեր լեզուի մէջ տեսնում ենք շատ բառեր կամ ամբողջապէս վերցրած յունարէնից և կամ բարդած յունարէն արմատներից։

Իսկ թէ առ հասարակ ծրչափ սակաւ էր զարգացած և տարածուած ազգի մէջ իրաւաբանական գիտութիւնը, երևում է նորանից որ՝ Մ՚խիթարը հարկաւոր է համարում բացատրել դատաստան բառը, մի բառ՝ որ ամենայն բուկ լսվում ժողովրդի բերանում։ Թէպէտ՝ իսկապես ասկ՝ նա կամենում բացատրել ոչ թէ բառը կամ անունը, այլ դատաստանի էութիւնը և նշանակութիւնը թէ իրրև մի այնպիսի հաստատութիւն՝ ուր քննվում որև իցէ

քրէական յանցանք կամ վիճելի գործ և սահմանվում վճիռ, և ինչ մի այնպիսի գործողութիւն՝ որով քննվում են յանցանքի կամ վէճի հանգամանքները, ապացոյց և դատախազի բացատրութիւնները, վկաների ցուցմունքները, և այլն. բայց չըննդատով հիմնաւոր իրաւաբանական գիտութիւն՝ Կ՚ուշը չէ կարողանում յաջողակ կերպով կատարել այդ, և առաջարկում մեզ աւելի բան ազնական (փիլոսոփայական) բացատրութիւն։ Ընդհանուր առնելով նա չէ շփոթում դատաստանի երկու գլխաւոր մասը — տեղը և գործողութիւնը, այլ պարզ կերպով զատում նոցա միմեանցից։ Ապա նա շփոթում է դատաստան և դատարան բառերի նշանակութիւնը՝ համաձայնով նոցա հոմանուշ կամ նոյնանշան, միևչև մեր լեզուի մէջ՝ թէ ժողովրդի բերանում և թէ գրքերում, զրօրինակ՝ Սատանայի շուրջի մէջ, դատաստան կամ դատ նշանակում է յատկապէս գործողութիւն, իսկ դատարան — գործողութեան տեղը։ Սատանայի պնդութեան կողմից Կ՚ուխիարի բացատրութիւնը ուղիղ է, որովհետև սատան վիրջաւորութիւնը, ինչպես ինքն էլ օրինակ է բերում՝ Հայաստան, Սոբեստան, և այլն՝ սանակերիմ — պարսկական մանրիկ է և ցուցանում տեղը, բայց լեզուի ոգին շատ անգամ հեռանում է ընդհանուր կանոնից և յատկացնում այս ինչ կամ այն ինչ բառին մի այլ նշանակութիւն։ Այդ բացատրութիւնը տեսնում ենք և որ մասնիկի վերաբերմամբ դատաստան բառի մէջ, Ինչպես յայտնի է՝ որ վիրջաւորութիւնը սովորաբար ցուցանում է նիւթական կամ իմացական առարկայի և կամ գործողութեան պատկանելութիւնը մի ուրիշ ընդհանուր կամ անշունչ առարկային, զրօրինակ՝ թագաւոր — թագ ունեցող, զինուոր — զէնք ունեցող, ապաստան — ապաս, այսինքն ծառայելու պարտաւորութիւն ունեցող, մեղաւոր — մեղք ունեցող, գունաւոր — գոյն ունեցող, և այլն, բայց դատաստան բառի մէջ որ մասնիկը փոխում է իր նշանակութիւնը. Թէպէտ սա այստեղ նոյնպէս ցուցանում է պատկանելութիւն, բայց բոլորովին այլ իմաստով, որովհետև դատաստան չէ նշանակում դատ ունեցող, այսինքն՝ այնպիսի մարդ, որ կամ ինքն դատ տակ է և կամ ինքն դատ ունի ուրիշի հետ, դատաստ ունի ուրիշի վերայ, այլ նշանակում է այնպիսի մարդ, որը իրաւունք ունի դատել, քննել, ուրիշների գործերը,

Տալով դատաստանի սահմանը կամ նշանակութիւնը՝ Կ՚ուխիարը նոյն ընդհանրող գլխի մէջ բացատրում է թէ ինչ տեսակ գործեր են ենթակայ դատաստանին։ Նա բաժանում է բոլոր մարդկային գործերը երեք խոշոր դասակարգի — բարի, չար և միջակ։ Ինքն ըստ ինքեան մի այսպիսի բաժանմունքը ինքնուրոյն է և աւելի փիլոսոփայական քան թէ իրաւաբանական. բայց աւելի տարօրինակն այն է և զուրկ իրաւաբանական հիմունքից որ՝ նա ենթակայ է համարում դատաստանին միայն միջակ գործերը կամ գործողութիւնները, իսկ միւս երկու դասակարգը՝ բարին և չարը ենթակայ չէ համարում դատաստանին։ Թէ բարի գործերի և գործողութիւնների համար ինքն ըստ ինքեան չէ հարկաւոր իրաւաբանական դատաստան — այդ հասկանալի է, թէպէտ նոցա համար էլ կայ այլ դատաստան, բարոյական դատաստան — գովասանութիւն, շնորհակալութիւն, վարձատրութիւն, և այլն. բայց թէ և չար գործերը, գործօրինակ գողութիւնը, աւազակութիւնը, մարդասպանութիւնը, և այլն, ենթակայ չպիտի լինին, ինչպես ասում է Կ՚ուխիարը, իրաւաբանական դատաստանին — այդ բոլորովին անհասկանալի է և միանգամայն հակառակ իրաւաբանական դատաստանին — այդ բոլորովին անհասկանալի է և միանգամայն հակառակ իրաւաբանութեան ընդհանուր սկզբունքին, և դրա մէջ երևում հնդկական իրաւաբանական զարգացման անկատարութիւնը։ Թէպէտ Կ՚ուշը՝ ձշմարիտ է՝ գործանով չէ մերժում բոլորովին չար գործերի պատիժը, այլ միայն աւելորդ է համարում ենթարկել դատաստանական քննութեան այնպիսի չար գործեր, որը արդէն ինքն ըստ ինքեան վատ են, ինչպէս ինքն ասում է — յայտնի չարք են, բայց ոչ մի դարում և ոչ մի ազգի իրաւաբանութեան մէջ չենք տեսնում մի այդպիսի սկզբունք կամ կանոն, որով մի չարագործութիւն, որչափ և սոսկալի լինէր, զրօրինակ՝ մի մարդասպանութիւն օրը ցերեկով և բազմաթիւ վկաների ներկայութեամբ, թէպէտ և իւր յայտնութեամբ դա յայտնի չարագործութիւն է, պատժուէր առանց քննութեան, առանց դատաստանի, Ւրւ եթէ պատահին պատմութեան մէջ մի քանի այդպիսի օրինակներ, դրա ի հարկէ լոկ բացառութիւններ են, Ւրւ թէպէտ մեր հեղինակը նայում առարկայի վերայ աստուածաբանական կամ բարոյական կողմից, բայց նաև՝ այդ իսկ է նորա խո-

շոր պահաստեմբիւնը, որովհետև մի օբէնսգրքի կամ դատաստանագրքի մէջ հեղինակը խօսելով իրաւաբանական խնդիրների վերայ՝ պիտի միշտ մնայ իրաւաբանութեան սահմանների մէջ և այդպէս շատ չեղուած նացանիցի. և երկրորդ՝ ուղիղ չէ նոյն իսկ նորա անհնարկութիւնը վերջին դատաստանի օրինակի վերայ, ուրնորա կարծիքով իբր թէ բոլոր բաբի դործերը և յայտնի չար գործերը պիտի ատանան իւրեանց արժանաւոր վարձատրութիւնը և պատիժ առանց քննութեան, առանց դատիչոյ — որովհետև ոչ թէ միայն Աւետարանի աստուածաբան մեկնիչները և եկեղեցու հայր միաբերան ասում են, այլ և նոյն ինքը Աւետարանը պարզ հաստատում է, որ՝ վերջին դատաստանի ժամանակ նախ քննութիւն պիտի լինի, և ապա վարձատրութիւն և պատիժ տուի[77]):

Յետոյ Մխիթարը թվում է մի առ մի այն յատկութիւնները, որը պիտի ունենայ դատաւորը. Նա պահանջում է՝ որ՝ դատաւորը պիտի լինի չափահաս, հմուտ քաջ ուսումն, հանճարեղ, գիտուն, օրէնսգէտ, բարի, առաքինի, անձնանախանձ, ուշիմ, զգաստ, անաչառ, խիստ, անկաշառելի, համբերող, և այլն: Այս բոլոր պայմաններից միայն առաջինն է պատկանում իրաւաբանութեան: Մնացեալն զորմանալին այն է որ՝ Մխիթարը, ինչպես յետոյ կտեսնենք, ճշտութեամբ որոշելով վիճաների և դատաստանական երդումն տուողների չափահասութեան տարիքը, բնաւ չէ սահմանում դատաւորների չափահասութեան տարիքը. և որովհետև այնտեղ նա որոշում է 25 տարեկան հասակը, այստեղ էլ կարելի էր նոյնը ընդունել: Միւս յատկութիւնները թէպէտ չեն զուտ իրաւաբանական և Մխիթարը պահանջում է նացա բարձր բարոյական կէտից նայելով դատաւորական կոչման և պաշտօնի վերայ, բայց և իրաւաբանութիւնը միշտ ձգտում է տարերութեան հասցնել դատաւորի անձնաւորութիւնը՝ պահանջելով վեմ բարոյական յատկութիւններ. Յայտնի է որ՝ հասկական օրէնսդրութիւնը՝ բացի չափահասութիւնից և այլ շատ պայմաններից, առանց որոյ մի մարդ չէր կարող դատաւոր լինել, պահանջում էր՝ որ դատաւորացուն արատաւորած չլինէր իր պատիւը,

77. Տես Աւետ. Մատթ. գլ. ԻԵ. համար, 31 — 46.

կրած չլինէր դատաստանական անպատուութիւն — iufamia. այդ անպատուութեան — infamia -ին ենթարկուած մարդիկ կորցնելով շատ իրաւունքներ՝ չէին կարող և դատաւոր լինել: Իսկ նոր լուսաւորեալ ազգերի օրէնսդրութիւնները կոյսնակի կամ ուղղակի կերպով պահանջում են դատաւորական բարձր պաշտօն ստանալու համար վրեթէ նոյն բոլոր յատկութիւնները, ինչ որ յիշում է Մխիթարը. այսպէս զորօրինակ բարձր ուսում ունենալը և օրէնսգէտ լինելը անհրաժեշտ պայման է համարվում շատ տեղերում:

Վերջապէս՝ նոյն Ընկերութեան գլխի մէջ Մխիթարը դատաստանական իրաւասութիւնը բաժանում է երկու գլխաւոր մասն — աշխարհական գործերը ենթակայ է համարում մարմնաւոր իշխանութեան, իսկ եկեղեցական գործերը՝ հոգևոր իշխանութեան: Ի հարկէ՝ գործերի այսպիսի մի ընդհանուր կամ անորոշ բաժանմունքը ըստ դատաստանական ենթակայութեան շատ թերի է և անգոհացուցիչ: Յայտնի է որ՝ երբ պարզ և դրական կերպով չէ որոշած թէ՝ այսինչ կամ այնինչ տեսակ գործը մի տեսակ դատաւորի դատաստանական իրաւասութեան կամ մի տեսակ դատարանին է ենթակայ, միշտ կարող են ծագել շփոթմունքներ թէ վիճողների և թէ դատաւորների կամ դատարանների մէջ: Այս է պատճառը որ՝ իրաւաբանապէս զարգացած ազգերի օրէնսդրութեան մէջ անխուսափելի միշտ ձգտումն ճշտութեամբ որոշել գործերի դատաստանական ենթակայութիւնը: Ընդհակառակ զորօրինակ՝ ամեն ազգի մէջ, երբ գեռ մանուկ է նա իւր ընդհանուր և իրաւաբանական զարգացմամբ, զրեթէ բոլոր տեսակ գործերի դատաստանը ենթակայ է լինում քրմերի իրաւասութեան. յետոյ երբ հզօրանում իշխանական կամ արքայական իրաւասութիւնը՝ զինուորական գործերը, այսինքն՝ զինուորականների յանցանքները, վէճերը, և այլն, ենթակայ են դառնում այդ իրաւասութեան: Վերջապէս՝ երբ ամեն զարգանում ժողովրդը քաղաքականապէս՝ ամեն պարզ տրոհվում է գործերի ենթակայութիւնը և յատուկ են դարձել յատուկ դատաւորներ և դատարաններ քրէական գործերի համար առանձին, քաղաքացիական իրաւունքին վերաբերեալ վիճակի համար առանձին, և այլն: Նայելով այն կատարելութեան, որին հասել են այս կոգմից նորկայ պետութիւնների օրէնսդրութիւնները, այնու ամենայնիւ յամենայն պատահումն գատաւոր-

ներէ մէջ, գատաբաններէ մէջ, վիճակներէ մէջ տարաձայնութիւններ գործերէն դատաստանական ենթակայութեան մասին։ Իսկ հոգիերէ մէջ՝ ինչպէս երեւումէ, Մ՝խիթարէ ժամանակ դեռ եւս չկար այդպիսի որոշ բաժանմունք գործերէ դատաստանական ենթակայութեան, որովհետեւ դժուար է պարզել թէ Կօշը ի՞նչ է հասկանում աշխարհի դատաստան կամ աշխարհական գործեր ասելով։ Նոյնպէս դժուար է որոշել թէ՝ ինչ տեսակ գործեր ենթակայ էին եպիսկոպոսի կամ եկեղեցական իշխանութեան դատաստանին, ասելով՝ «եկեղեցւոյ դատաստան եպիսկոպոսն հոգաստէ»։ Երէ զորօրինակ մի քահանայ մարդասպանութիւն կամ գողութիւն անէր, մի կոյս պղծէր, իւր պարտքը վճարել չկամենար, ուրիշի կալուածքը յափշտակէր, ստացած աւանդը ուրանար, եւ այլն, ոչ պէտք է դատաստան անէր — եպիսկոպոսը թէ աշխարհական դատաւորը։ Նոյնպէս միւս կողմից՝ երէ մի աշխարհական մարդ գողութիւն անէր եկեղեցու մէջ, յափշտակէր եկեղեցական կալուածք, անպատուէր գործով կամ խօսքով մի քահանայ, եւ այլն, եպիսկոպոսը պիտի դատէր թէ աշխարհական դատաւորը։ — տէր հարցմունքներ, տարաձայնութիւններ, որ չէ կարելի պարզել Մ՝խիթարի վերոյբերեալ անորոշ եւ մոտ բաժանմունքով գործերի դատաստանական ենթակայութեան, բայց նորա դատաստանագրքից երեւում է որ՝ գրեթէ ամենայն տեսակ քրէական գործերը պիտի ենթակայ լինէին եպիսկոպոսի դատաստանին։ Այսպէս զորօրինակ Դատաստանագրքից Ներկրորդ մասնի ԺԲ. յօդուածի զօրութեամբ եկեղեցական դատաբանը պէտք է դատէ թագաւորին եւ իշխանին թշնամանողի եւ անարգողի յանցանքը։

Բացի սորանից՝ Կօշը չէ կարդում յատուկ դատաւորներ եւ դատարաններ աշխարհական գործերի համար, այլ դատաւորական իրաւասութիւնը թողնում է թագաւորների եւ իշխանների ձեռքին։ Այս եւս նշան է իրաւաբանական զարգացման տարրութեան թէ ազգի եւ թէ Մ՝խիթարի մէջ։ Որ թէպէտ նա պահանջում է որ՝ իշխանները, այսինքն՝ նախարարները, եւ թագաւորները դատաստանը կատարեն ատեանի, բայց թէ ի՞նչ է ուզում ասել նա այս ատեան խօսքով՝ դժուար է որոշել, որովհետեւ դատաստանական ատեան կարող է կազմել եւ մի անձն՝ երբ դատարանը միանձնական է, եւ երբ

կու կամ աւելի անձինք՝ երբ դատարանը բազմանձնական է։ Երէ ենթադրենք որ նա սոյն վերջին մտքով է հասկանում ատեանը, այսինքն թէ՝ թագաւորը կամ իշխանը միայնակ չպիտի դատէ, այլ պիտի դատակիցներ կամ խորհրդակիցներ ունենայ, բայց՝ թէ՞ք պիտի լինին դոքա՝ սովորական պալատականները թէ առանձին պաշտօնականներ, մշտական՝ պաշտօնով թէ առանձին կարգած ամեն դէպքի համար,— դժուար է որոշել։

Մ՝խիթարը աւելի պարզ է որոշում եկեղեցական դատարանի կազմակերպութիւնը. յանձնելով դատաւորական իրաւասութիւնը եպիսկոպոսին՝ նա չէ թոյլ տալի որ դա լինի միայնակ, այլ պահանջում որ եպիսկոպոսը ունենայ իւր հետ երկու կամ երեք մարդիկ։ Ուրեմն եկեղեցական կամ եպիսկոպոսական դատարանը պիտի բաղկանայ առնուազն երեք անդամից։ Մեր հետքնակը ցուցանում է այն մարդիկը, որք պիտի անդամակցին եպիսկոպոսին. նոքա պիտի լինին վարդապետներ, իսկ եթէ դոքա չիան՝ պիտանական քահանաներ, իսկ եթէ դոքա եւս չիան՝ տանուտէրներ։ Այս տանուտէր բառը մեր լեզուի մէջ զանազան նշանակութիւն ունի. առաջին՝ նշանակում սեփական տուն ունեցող մարդ, եւ այս իմաստով ի հարկէ չի վերաբերվում մեր խնդրին, երկրորդ՝ նախարար կամ իշխան, եւ այս մտքով յաճախ գործածվում մեր պատմագրութեանց մէջ. վերջապէս՝ նշանակում գիւղի մեծաւոր կամ կառավարիչ — մի պաշտօնական անձն որոշել իրաւունքներով եւ պարտաւորութիւններով, եւ այս մտքով գործածվում մինչեւ այժմ ժողովրդի բերանում, եւ անշուշտ գործածվում այդպէս Մ՝խիթարի ժամանակ եւ նորանից թեւրեւս շատ առաջ։ Երբ՝ այս երկու վերջին իմաստով տանուտէր բառը յարմարութիւն ունի մեր հարցի համար, բայց Մ՝խիթարը չէ պարզում թէ դոցանից որը ունի ի նկատի — նախարարները եւ իշխանները թէ գիւղական մեծաւորները կամ տանուտէրները, թէպէտ թեւրեւս աւելի առաջինը ունենայ ի նկատի։ Ինչևիցէ՝ մեզ համար ունելի հետաքրքրութիւն եւ նշանակութիւն այն է որ՝ Մ՝խիթարի խօսքով՝ եկեղեցական դատարանը չէր մի փակուած բան իրրեւ յատկապէս մի եկեղեցական ատեան, կազմած անպատճառ հոգեւորականների դասին պատկանած անդամներից, այլ այդ ատեանի մէջ եպիսկոպոսի հետ միասին կարող էին եւ իրաւունք

ունէին անդամակից և՝ աշխարհական մարդիկ։ Ա՛յս հանգամանքը միւս կողմից ցուցանում էր՝ որ եպիսկոպոսական աստիճանին կամ դասասաւանին ենթակայ էին ոչ միայն դատաստանական և կրօնական գործերը, այլ և աշխարհական կամ խառն գործերը։ Բայց թէ՝ եպիսկոպոսի հոգևորական կամ աշխարհական անդամակիցները ի՛նչ իրաւասութիւն ունէին — լոկ խորհրդակիցնե՞ր էին, թէ նորա հետ հաւասար ձայն ունէին — չէ բացատրում Մխիթարը։ Այնու ամենայնիւ աւելի հաւանական պիտի համարենք առաջին ենթադրութիւնը, ելնէ ի նկատ առնենք նախ այն որ՝ ինչպէս երևում, Մխիթարի խօսքերից, ինքն եպիսկոպոսը պիտի ընտրէր իւր անդամակիցները, ուրեմն նա կարող էր միշտ և՛ արձակել նոցա, եթէ չէին համաձայնում իւր կարծիքի հետ, և կարգել ուրիշները. և երկրորդ, հիմնուելով հեղինակի հետևեալ խօսքերի վրայ — «և զի թէ ինքն (եպիսկոպոսն) ոտիւտ իցէ ի նոցա վճռէն ուսցի զղատաստանն»։ Բայց այս վերջին խօսքը երկբացատրութիւն կրկրնդունէ. նախ՝ վճիռ բառը կարելի է հասկանալ որոշեալ խորհուրդ կամ առաջարկութիւն բառի իմաստով, և այդ իմաստով եպիսկոպոսը ուրեմն ազատ էր ընդունել կամ չընդունել նոցա վճիռը. երկրորդ՝ վճիռ բառը կարելի հասկանալ իւր իսկական իմաստով և այն ժամանակ եպիսկոպոսը անպատճառապիտի ընդունէր նորան իբրև միւս երկու անդամակցի միաձայն կարծիք և ուրեմն նորա հետ հաւասար ձայն ունէին եպիսկոպոսի հետ. և երրորդ՝ ուսցի բառը ցուցանում է որ եպիսկոպոսը, եթէ ոտիւտ էր, պէտք է առ ժամանակ վարժուէր իւր դատաւորական պաշտօնի մէջ հմուտ անդամակիցների օգնականութեամբ, և այստեղ վճիռ բառը կարող է դարձեալ երկու նշանակութիւն ունենալ՝ կամ կարծիք, որը եպիսկոպոսը կարող էր չընդունել, կամ որոշումն, որը նա անպատճառ պիտի ընդունէր։ Ենթ այսպէս, երբ հեղինակը պարզ չէ բացատրում իւր միտքը, հազար տեսակ մեկնութիւններ և մեկնութիւններ են առաջ գալի։ Մխիթարը չէ բացատրում որոշ կերպով մինչև անգամ այն հարցը թէ՝ ո՞ր եպիսկոպոսը իրաւունք ունէր դատաստան վարելու, ամենայն եպիսկոպո՞ս, թէ միայն միմանի առաջնորդ եպիսկոպոսա՞ր, թէպէտ մեր կարծիքով պիտոյ է հասկանալ առաջի վերջինս, որովհետև եկեղեցական կանոններով մի եպիսկոպոս

իրաւունք չունի խառնուիլ միւս եպիսկոպոսի թեմի գործերի մէջ. իսկ եթէ թեմը մեծ է և թեմակալը ունի եպիսկոպոս օգնականներ, նոքա կարող են վարել դատաստանական և ուրիշ սեռակ գործեր իւրեանց մեծաւորի թոյլատուութեամբ։

Դատաւորների բնոյթ և նոցա իրաւասութեան մասին մենք զարձեալ առիթ կունենանք խօսելու վոքր ինչ յետոյ, Վ. հոդուրդ գլուխը քննելու ժամանակ։

Սոյն Հինգերորդ գլխի մէջ ուշադրութեան արժանի է Մխիթարի և այն կարծիքը թէ՝ ուր չկան թագաւոր կամ իշխաններ, այնտեղ աշխարհական դատաստանն էլ պէտք է եպիսկոպոսները վարեն։ Նախ և առաջ՝ սորանից պարզ երևում թէ օրպիսի անորոշ հասկացողութիւն ունի նա գործերի դատաստանական ենթակայութեան մասին։ Երկրորդ՝ Հայաստանի վերաբերմամբ Մխիթարի խօսքերը կամ իմաստ չունէին, կամ կարող էին իւր ժամանակ մեծամեծ շփոթութեանց և տարաձայնութեանց տեղիք տալ։ Նորա ժամանակ բուն Հայաստանում թէպէտ չկար թագաւոր, բայց Հոյ իշխաններ շատ կային. սակայն, դատաւորներից շատերը ընկած էին օտար՝ մահմետական և քրիստոնեայ տիրապետողների իշխանութեան տակ։ Երբ այդպիսի դատաւորներում և մանաւանդ մահմետական տիրապետողների դատաստաններում եպիսկոպոսները պէտք է վարէին և՛ աշխարհական գործերի դատաստանը, որը թէպէտև իշխաններ էին, բայց բռնակալ էին և օտար թէ լեզուով և թէ կրօնով։

Թողնելով վերոյգրեալ մի քանի նշանաւոր թերութիւնները, ներկայ Հինգերորդ գլխի մէջ կան երկու պատասխանութիւններ։

Առաջին պատասխանութիւնն այն է որ՝ Մխիթարը բոլորովին չէ բացատրում դատաստանավարութեան մի քանի նշանաւոր մասները. զորօրինակ նա չէ որոշում թէ՝ գանգատը պէտք է անպատճառ գրաւոր լինի, թէ կարող էր լինել և բանաւոր. դատաւորը պարտաւոր էր հաղորդել յարձագանգն դատախազին ասելի գանգատի բովանդակութիւնը, թէ լոկ կոչուէր նորան նշանակած ժամանակին դատարան. եթէ ամբաստանողը կամ ամբաստանուածը նշանակած ժամանակին չներկայանային դատարանի մէջ, ի՞նչպէս պէտք է վարուէր դատաւորը — պիտի յանձգնի՞ գործը, թէ կարող էր քննել և վճռ-

ուն. Եթէ հակառակորդներից մէկ կամ միւս կողմը բաւական չէր դատաւորի վճռով, կարող էր բողոքել կամ խնդրել որ վերաքննուի գործը և քանի՛ ժամանակից յետոյ, որ չկորցնէր բողոքելու իրաւունքը. և այլն, և այլն։ Ձգացաւորել դատաստանավարութեան այսպիսի և ուրիշ շատ տեսակ էական մասները — անշուշտ մեծ պակասութիւն է օրէնսդրի և օրէնսդրութեան համար։

Երկրորդ պակասութիւնը այն է որ՝ Վօշը ոչ այն հիմներորդ պլեխ մէջ և ոչ ուս հասարակ Նախապրութեան մէջ չէ տալի ոչինչ հիմնաւոր և որոշ բացատրութիւն դատաւորների վարձատրութեան մասին։ Նա, ինչպէս տեսանք, պահանջում է դատաւորից շատ վսեմ յատկութիւններ, մի տեսակ մարդկային կատարելութիւն, մանաւանդ անկաշառութիւն, բայց թէ ի՞նչ է նորա վարձատրութիւնը — օրէնքը ոչինչ չէ ասում։ Այս թերութիւնը կարելի է բացատրել երկու պատճառով։ Նախ՝ աշխարհական գործերի համար նա չէ կարգում յատուկ դատաւորներ, այլ յանձնում է նոցա դատաստանը թագաւորին կամ իշխաններին իրրև մի մասն նոցա ընդհանուր իրաւասութեան և ուրեմն հարկ չկայ որ նորա առանձին ուշիկ կամ վարձատրութիւն ստանան դատաւորական պաշտօնի համար։ Երկրորդ՝ եկեղեցական գործերի համար դատաւորը եպիսկոպոսն է, որը կարող է դատել և աշխարհական գործեր. իսկ եպիսկոպոսը, մանաւանդ եթէ նա մենակալ է, ըստ իւր բարձր դրութեան բաւական ապահովացած է եկեղեցական արդիւնքներով։ Ուրեմն դատաւորի վարձատրութեան հարցը այնպէս նշանաւոր է թէ դատաստանավարութեան և թէ արդարադատութեան վերաբերմամբ, որ չէր կարող փախչել և Մխիթարի ուշադրութիւնից. վասնորոյ իւր Դատաստանագրքի առաջին մասի առաջին յօդուածի մէջ նա համառօտ ինչ բացատրութիւն է տալի սորա մասին։ Նա ընդունում է աշխատանքի վարձատրութեան քննդանուր սկզբունքը նաև դատաւորների վերաբերմամբ, բայց ոչ այն պատճառով որ՝ անհրաժեշտ համարէր ապահովացնել նորա նուիրական դրութիւնը, այլ երկուց կրկով որ՝ անվարձատրութեան պատճառով դատաւորը չդրաժարուի իւր պաշտօնից։ Մի այդպիսի երկիւղից կարելի է եզրակացնել որ՝ Մխիթարը համարում է դատաւորական պաշտօնը ոչ թէ մի հաստատ պարտաւորութիւն, դրած մէկի վերայ կամ բարձր իշխանութեան և կամ

հատարակութեան կողմից որոշեալ ժամանակով կամ ցմահ, այլ մի յօժարակամ պարտաւորութիւն, որից կարելի է հրաժարուիլ։ Ի հարկէ դժուար է ենթադրել որ՝ այս կողմից նա ի նկատի ունենայ իւր հաստատ դատաւորները — եպիսկոպոսները և թագաւորը կամ իշխանները, որք ըստ իւրեանց դրութեան երբէք իրաւունք չպիտի ունենան հրաժարուիլ դատաւորական պարտաւորութիւնից, երբ ժողովրդականք դիմումն նոցա՝ դանգատով եկեղեցական կամ աշխարհական գործերի մասին։ Ուրեմն պիտի ենթադրենք որ՝ նա այստեղ ի նկատի ունի պատահական դատաւորներ — Մ իջի մարդիկ կամ հաշտարարներ։ Հին իրաւաբանական սովորութեամբ՝ հատարակ ժողովրդականք իւրեանց վէձերով դիմումն շատ անգամ ոչ թէ պաշտօնական դատաւորին, եթէ մինչև անգամ կպ պրպիսին, այլ մի երրորդ անձին, որը ընտրումն երկուսանք համաձայնութեամբ և խոստանումն միաձայն ընդունել նորա վճիռը առանց տրտունջի և հակաճակութեան։ Ս յդպիսի դատաւորները կամ միջի մարդիկ դատումն հիմնուելով ոչ այնքան պետական օրէնքների վերայ, որը կարող են նորա և չիմանալ, որքան ժողովրդի մէջ ձևացած իրաւաբանական սովորութիւնների վերայ և մանաւանդ իւրեանց բնական խելքի և հասկացողութեան և խղճմտանքի վերայ։ Ս յդպիսի բնական դատաստանը իւր շատ տեսակ օգտակար կողմեր ունենալու պատճառով հետզհետէ ընդունելութիւն և վաւերականութիւն գտաւ հին օրէնսդրութիւնների մէջ, ստանալով աւելի որոշ և կանոնաւոր կերպարանք. մանաւանդ հռովմէական իրաւաբանութեան մէջ առանձին կանոնաւոր զարգացումն ստացաւ այս տեսակ դատաստանը, որ կոչվում էր arbitrium։ Սա պահպանուած է մինչև այժմ բոլոր եւրոպական օրէնսդրութիւնների մէջ։ Ուրեմն ոչ մի տեղ չէր և չէ ընդունուած որ՝ միջի մարդը կամ հաշտարարը — arbiter — վարձատրութիւն սահման կամ իրաւունք ունենար պահանջել այդ, թէպէտև միևնոյն մարդը հինգ, տասն և աւելի անգամ կատարէր դատաւորի պաշտօնը միևնոյն կամ զանազան վիճողների խնդրքով։ Մ՚իւս կողմից՝ և ոչ ոք չէր կարող ստիպել կամ պահանջել մէկից որ՝ նա անպատճառ յանձն առնէր միջի մարդու կամ հաշտարարի պարտաւորութիւնը, և այդ կախուած էր բոլորովին մարդու ազատ կամքից։ Ս՚ն երբէք այդպիսի միջի մարդիկ կամ հաշտարարներ

ունի ի նկատի Մխիթարը, երբ ենթադրում էր, որ՝ դատաւորը կարող է հրաժարուիլ դատաւորական պաշտօնից տաղտկանալով ձրիաբար վարել այն։ Ժամերով արդարացի է համարում որ այդպիսի դատաւորները վարձատրութիւն ստանան։ Բայց որովհետև Պօշը նոցա չէ համարում օրինաւոր կամ հաստատ դատաւորներ, այլ իբրև պատահական դատաւորներ, ուստի չէ յատկացնում նոցա որոշեալ վարձատրութիւն կամ ռոճիկ, և իրաւունք չէ տալի նոցա պահանջել այդ, այլ թոյլատրում նոցա ընդունել ընծաներ, եթէ դրծի տէրերը կամենան տալ իւրեանց յօժարութեամբ, բայց այդ էլ անպատճառ դրծի վճռելուց յետոյ, և ոչ թէ առաջ։

Թէպէտ եկեղեցական դատաւորները կամ եպիսկոպոսները ինչպէս վերը ասացինք, ապահովուած լինելով եկեղեցական արսիւնքներով, կարող էին առանց վարձատրութեան վարել իւրեանց դատաւորական պաշտօնը, բայց մխիթարը և նոցա համար յատկացնում վարձատրութիւն։ Սակայն այդ վարձատրութիւնը չէ հաստատ և մշտական, այլ պատահական և աննշան։ Մխիթարի ընտրած ազգիւրն է անժառանգ մեռնողների ժառանգութիւնը։ Տարակայսութիւնը և վիճաբանութիւնը հեռացնելու համար՝ նա բաժանում է այդ ազգիւրը հետևեալ կերպով. եթէ անժառանգ մեռնողը հայրապետի (կաթողիկոսի) սեփական վիճակի ժողովուրդ է՝ ժառանգութիւնը պիտի հասնի հայրապետին, իսկ եթէ եպիսկոպոսի վիճակին է՝ ժառանգութիւնը պէտք է բաժանուի երկու մասն — մին հայրապետին, միւսը եպիսկոպոսին, երրորդը քահանաներին. բայց եթէ նոյն հանգէսի կամ վիճակի մէջ կայ և՛ վարդապետ, որ նոյնպէս դատաւորի պաշտօն է վարում (թեև եպիսկոպոսի յանձնարարութեամբ), նա էլ պիտի մասն ստանայ այդ տեսակ ժառանգութիւնից։ Ինչպէս յայտնի է՝ առաջին անգամ Մեծն Կոստանդիանոս հաստատեց օրէնքով որ՝ անժառանգ մեռնողների ժառանգութիւնը սեփականութիւն լինի եկեղեցուն։ Այդ օրէնքը հետզհետէ մտաւ և ուրիշ քրիստոնեայ ազգերի օրինքների և եկեղեցական կանոնների մէջ, որպէս և մեր եկեղեցական կանոնների մէջ. իսկ այժմեան օրինքների զօրութեամբ այդպիսի ժառանգութիւնը պիտի հասնի արքունի գանձարանին։ Բայց Մխիթարը այդ տեսակ ժառանգութիւնը յատկացնում դատաւորներին իրբև վարձատրութիւն։ Ինչպէս երևում այս

սովորութիւնը առիլի հին է եղել և ընդհանրացած ժողովրդի մէջ, և մնացել է յետոյ էս երկար ժամանակ, որովհետև մի այդպիսի յօդուած տեսնում ենք և Նոր Նախիջևանի հայկական դատաստանագրքի մէջ, յատկացնելով դատաւորներին անժառանգ մեռնողների ժառանգութիւնը[78]։

Պէտք է նկատել որ՝ Մխիթարի ընտրած ազգիւրը չէ կարող յարմար և գոհացուցիչ համարուիլ, որովհետև շատ սակաւ է պատահում որ՝ մեռնողը չունենայ որևիցէ, գոնեա հեռաւոր ազգական, և ժառանգութիւնը իրբև անտէր հասնի դատաւորին։ Եւ եթէ յատկապէս դատաւորական պաշտօնով կարգուում լինէին առանձին մարդիկ, նոքա ի հարկէ չէին կարող բաւականանալ մի այդպիսի նուազ և անորոշ արսիւնքով, բայց որովհետև այդ պաշտօնը ընդհանրապէս և մանաւանդ եկեղեցական գործերի համար պիտի վարէին այնպիսի մարդիկ, որք ըստ իւրեանց կոչման ունէին և այլ արսիւնքներ, ուստի այդ արսիւնքը — անտէր ժառանգութիւնը, թէև ոչ յաճախ պատահէր, կարող էր բաւական լինել իրբև մի յաւելուած վարձատրութիւն։

Հետևեալ Վ. գլուխը նոյնպէս հետաքրքրական է և ուշադրութեան արժանի։ Մխիթարը շարունակում այս գլխի մէջ իւր խօսքը դատաստանակազմութեան և դատաստանավարութեան վերայ. նա բացատրում այստեղ թէ՝ ինչպէս պէտք է կատարել դատաստանական քննութիւնը, որը պէտք է ընդունել վկաները, առնուազն քանի՞ վկաներ պէտք է լինեն, որը կարելի է երդմամբ վճռել գործը, թէ՝ դատաւորը պէտք է բանտ ունենայ և այլն։ Բայց նախ և առաջ նա պարտիզել նորոգում նախընթաց գլխում յիշած և քննած հարցը թէ՝ քանի՞ դատաւորից պիտի կազմուի դատաստանական առեանը։ Նա պարտիզել կրկնում որ՝ դատաւորը չպիտի լինի միայնակ, այլ առեանը պիտի բաղկանայ գոնեա երեք անդամից։ Այս կրկնութիւնից երևում որ, Պօշին համձին չէ միանձնական դատարանը, վստահութիւն չունի նորա վերայ, և նոցայով աւելի լաւ ապահովացնել ոսոխի և դատապարտի իրաւունքները և դատա-

78. Տես ձեռագիր Դատաստանագիրք Նոր Նախիջևանի, գլ. Ը., յօդ. 66

տանի արդարութիւնը՝ պահանջուէ որ՝ գաւազ առեանը բաղխա-
նայ անպատճառ երկը անդամից: Իւր այս կանոնը աւելի հզօր և
վաւերական կայացնելու համար հնդիւնակը աւելացնուէ նախըն-
թաց գլխի մէջ յառաջ բերած իւր խորհրդածութիւնների և պատ-
ճառների վերայ նոր վկայութիւններ և հաստատութիւններ: Դոցա
մէջ շատ հետաքրքրելի են նորա հետևեալ խօսքերը. «Օրայս սո-
վորութիւն յառաջ հռովմայեցիք ունէին, զի ՀՐ. (այսինքն՝ 72)
այր հանապազ ի խորհրդան ունէին խորհել վասն ամենայն իրաց.
և ՀՐ վասն այնր սահմանեցին՝ զի Թուխցին թէ դՀՐ ազգաց
մարդկան զգիտութիւն նոքօք ունէցին, բայց այժմ ԺՐ (այսինքն՝
12) կարդիցին գատաւորս ըստ ԺՐ առաքելոցն..... Իսկ յորիք երկը
կացուցանեն զգատաւորսն, նոյնպես և վիրք՝ ի նոցունց ուսեալք,
ըստ Թուոյ Աբրբորգութեանն կամ ըստ համարոյ վկայիցն: Եւ մեզ
նոյնս է հաճելի երկքն, զի այլ բազում քան զայս զժուարաւ գտա-
նի յամենայն տեղիս»:

Ընտեղ ամենից առաջ ուշադրութիւն գարձնենք այն հանգա-
մանքի վերայ, որ Մխիթարը յիշումն այստեղ ուրիշ ազգերի ա-
նուններքը և օրէնքներու. այն է, հռովմայեցիներինը, յոյներինը և
վրացիներինը: Ինչպես տեսանք իւր տեղում՝ մեր հեղինակը, խո-
սելով իւր աղբիւրների վերայ, ասում, թէ նրանք է քաղել ուրիշ
քրիստոնեայ ազգերի օրէնքներից մինչ որ տեսել է և լսել է. բայց
ոչ այնտեղ—Վահագրութեան Տաճարորդ գլխի մէջ, և ոչ ուրիշ
տեղ—կամ Վահագրութեան և կամ Վատաստանագրքի մէջ,
բայց նորայ կատրից, չէ յիշում այդ քրիստոնեայ ազգերի անուն-
ները: Վրնելով այդ խօսքերը՝ մենք իւր տեղում բացատրեցինք, որ
Մօշը, մի կողմից, չգիտէր ուրիշ լեզուներ բաց ի գուցէ Թաթարե-
րենից, միւս կողմից, նա չունի ոչինչ քաղած օտար ազգերի օրէնք-
ներից, եթէ չյիշենք յոյների եկեղեցական կանոններից հանած մի
քանի քաղուածքներ: Բայց միևնոյն ժամանակ ասկատրինք, որ նա
կարող էր ծանօթանալ բիւզանդական օրէնքների և իրաւարանա-
կան ուսանողութիւնների հետ թէ Հայաստանում և թէ մանաւանդ
Սև լերան կողմերում լսելով կամ տեսնելով, ինչպես որ ինքն
էլ վկայում: Ահա այդ այս նկատողութիւնը և բացատրութիւնը
յարմարութիւն ունի և նորայ դէպքում վերադրելով կատրի մա-

սին, ուր յիշում հռովմայեցիների, յոյների և վրացիների անուն-
ները: Ընդ իսկ կատրից երևում, որ՝ նա քաղել է իւր տեղեկութիւ-
նը գատաւորների Թուոյ մասին ոչ թէ պատմութիւնից կամ օրէ-
նսդրքից, այլ ի լոյս—ժողովրդական ասանդութիւնից: Ընդհակ
զոր օրինակ նա ասում թէ՝ հռովմայեցիները առաջ ունէին առան-
ձին մշտական գատարան, որ բաղկանում էր 72 անդամից, իսկ յե-
տոյ պակասցրին կարգիով միայն 12-անդամ: Ընդ, ինչպես յայտ-
նի է, հռովմէական պետութեան հաստատութեան սկզբներում բո-
լոր գատաստանական գործերը՝ կրօնական, քրէական, հայցն, քնն-
նուածքն և վճռաւճիռն քրմերը: Յետոյ, երբ բառական հզօրացան
թագաւորները, նոքա թողին քրմերի ձեռքում միայն կրօնական և
քաղաքացիական, այսինքն բնատնեական, կալուածական, ժառան-
գական, և այլն գործերի գատաստանը, իսկ քրէական և պետարա-
կան գործերի գատաստանական իրաւասութիւնը յատկացրին իւր-
հանց իշխանութեան: Ընդ թագաւորները երբեմն երբեմն գատաս-
տանը, զոր օրինակ ապստամբութեան գործերի, կատարուէին ու-
րիշի ձեռքով՝ յանձնելով սովորաբար երկու մարդու, և դոքա կոչ-
ուում էին Duumviri perduetlionis. և մինչդեռ թագաւորի վճռի դէմ
չկար բողոք, այդ փոխանակ—գատաւորների վճռի դէմ կարելի էր
բողոքել, բայց ոչ թէ Օերակուսին կամ Անտաթին, այլ ազգա-
յին ընդհանուր ժողովին: Ապա՝ հասարակապետութեան ժամանակ
այս կարգը փոփոխութիւններ կրեց և գատաստանական իրաւասու-
թիւնը անցաւ Կոնսուլների (Consul) ձեռքը. բայց որովհետև գժգոհ-
ները և այդ ժամանակ կարող էին բողոքել ազգային ժողովին, ուս-
ստի Կոնսուլները յանձնեցին այդ ժողովին գատաստանական իրաւա-
սութիւնը այն տեսակ քրէական յանցանքների մասին, որոց համար
պատիժ էր որոշում կամ մահ և կամ կորուսա քաղաքացիական
իրաւունքների: Ընդ որովհետև շատ կողմերից անյարմար էր քրէ-
ական գատաստանը թողնել այդ բազմամարդ ժողովի ձեռքում,
ուստի փոքր առ փոքր սովորութիւն մտաւ՝ ամեն մի դէպքի համար
ընտրել Օերակուսի (Անտաթի) անդամներից առանձին յանձնա-
ժողով կամ գատաստանական տեղ: Դոքա կոչվում էին արտաքոյ
կարգի տեղեր quaestiones exfraordinariae, իսկ յետոյ հաստատուե-
ցան մշտական տեղեր—quaestiones perpetuae. բայց դրականապէս

յայտնի չէ որ՝ առաջին տեսակ կամ երկրորդ տեսակ առեանի անդամների թիւը լինէր անպատճառ 72, ինչպէս ասում Մ՝խիթարը, այլ անհամեմատ աւելի պակաս էր։ Նոյն միջոցներին և՝ քաղաքացիական գործերի դատաստանը նոյնպէս անցաւ Կոնսուլների ձեռքը, բայց յետոյ փոքր առ փոքր կազմակերպուեցաւ այլ տեսակ դատաստանավարութիւն, որ բաղկանում երկու մասնից—in jure և in judicio։ Առաջին մասն, in jure, այն էր որ գանգատը մատուցանվում պետութեան բարձր ատեանատարին—Magister, զոր օրինակ Կոնսուլին, յետոյ Պրետորին—Pretor, որը քննում և պարզում գործի իրաւաբանական մասն, բայց չէր տալի իւր վճիռը։ Իսկ երկրորդ մասն, in judicio, այն էր որ՝ երբ Մ՝ատիտորը կամ գանգատ քննողը տեսնում, որ գանգատը հիմնատոր է և իրաւաբանական կողմն կանոնատոր, ուղարկում գործը և գործի տէրերը իսկական դատաւորների մօտ վերջնական վճիռը տալու համար։ Պետութիւնը կազմում առանձին ցուցակ— Album [79] այն քաղաքացիներից, որք կարող էին վարել դատաւորի պաշտօնը, այդ ցուցակից Մ՝ատիտորը ընտրում մի կամ մի քանի անձինք իրրև դատաւորներ, որք կազմում էին կամ ժամանակաւոր և կամ երկարատև տեսան, բայց նոյնպէս յայտնի չէ որ՝ դոցա թիւը լինէր անպատճառ 72, ինչպէս ասում Կ՝ոշը։ Կարելի է կարծել, որ Մ՝խիթարը ի նկատի ունի Ծերակոյտը կամ Անտեղը. բայց յայտնի է որ նախ՝ Անտեղը իւր հաստատութեան սկզբում բաղկանում 100 անդամներից, իսկ յետոյ աւելի մեծացաւ այդ թիւը, և երկրորդ Անտեղը յատկապէս օրէնսդրական և մասամբ իւրք վարչական հաստատութիւն էր, և ոչ թէ դատարան։

Ուշադրութեան արժանի է այժմ բառը. յիշել թէ յոյները երեք դատաւոր ունին և միևնոյն ժամանակ ասել թէ հռովմայեցիները այժմ 12 դատաւոր ունին—անհասկանալի է. այդ այժմ բառը վերաբերվում Մ՝խիթարի ժամանակին, բայց այդ միջոցին ոչ հռովմայեցիներ կային և ոչ նոցա սերութիւնը։ Աւստի պէտք է կարծել որ՝ մեր հեղինակը ակնարկում եւրոպացի խաչակիրներին, որք սերեցին Յունաստանի և Եսիայի զանազան երկիրներին, կազմեցին փոքրիկ տէրութիւններ և հաստատեցին Կ՝ոնստանդնուպոլսում 1204 թ. (Մ՝խիթարը մեռաւ 1213 թ.) լատինական կայսրութիւն, կայսր ծնելով Ֆլանդրիայի դուքս Բաղդինը (Բալդուին)։

Ինչպէս տեսանք՝ Մ՝խիթարը նոյնպէս ընդունում ընդհանուր սկզբունքը և պահանջում որ՝ դատարանը բաղկանայ երեք անդամից

երեսին 72 անդամից բաղկացած բաւական երկար ժամանակ տևեց և կար, ինչպէս երևում, ամեն մի քաղաքի մէջ կամ ամեն մի գաւառի մայրաքաղաքի մէջ։ Բայց Իսրայէլացիների մէջ այս կարգը հետզհետէ փոխուեցաւ և կազմուեցան երեք տեսակ դատարաններ, 1· ամեն քաղաքի մէջ կար մի դատարան 3 անդամից մինչ զորձերի համար։ 2· մի դատարան 23 անդամից իրրև երկրորդ ատեճան ունկի ծանր և քրէական գործերի համար։ 3· վերջապէս բարձրագոյն դատարան, մի հատ ամբողջ ազգի համար։ սա կոչվում Սանհեդրին կամ Սինէդրիօն, բաղկանում 72 անդամից և դատվում Երուսաղէմի մէջ։ Այս երեք տեսակ դատարանները գոյութիւն ունէին մինչև անգամ Կրիստոսի ժամանակ և Նորանից յետոյ բաւական երկար միջոց։ Բայց յայտնի չէ որ՝ քրիստոնեաները օրինակ առած լինէին հրէական Սանհեդրինից և կազմէին իրենց դատարանները 72 անդամից։

Իսկ ինչ վերաբերվում մեր հեղինակի այն խօսքերին թէ՝ հռովմայեցիները յետոյ կարգեցին 12 դատաւոր, իսկ յոյները և վրացիները երեք, առ այս պէտք է նկատել որ՝ հռովմայեցիների մէջ արդէն վաղուց մտել էր սովորութիւն 3 անդամից կազմել դատարաններ։ Այդ սովորութիւնը հետզհետէ տարածուեցաւ բոլոր ազգերի մէջ և այժմ ընդհանուր կանոն է դարձած, բայց սորին կամ առաջին ատեճանի դատարանից, որ սովորաբար բաղկանում մի դատաւորից, Բայց Մ՝խիթարի խօսքերի մէջ առանձին ուշադրութեան

Բայց ինչպես նախընթաց գլխում, նոյնպէս և այստեղ, նա չէ տալի այդ երկը անպատճառաբար ձայն և իրաւասութիւն, այլ միայն պահանջում է, որ եպիսկոպոսը իրրև բուն դատաւոր ունենայ իր մօտ երիւռ կամ երեք խորհրդատուներ—փոքռատուս, իրաւասէր և արդարադատ մարդիկ։ Նախընթաց գլխի մէջ արդէն քննած լինելով մեր հեղինակի այս դրութիւնը կամ կանոնը, այստեղ միայն կաւելացնենք մի քանի բացատրութիւններ։ Կարելի է կարծել, որ՝ Մ՝խիթարը չէ կամենում դիմել եպիսկոպոսի բարձր իրաւունքներին և իշխանութեան, և չէ վստահանում ուղղակի սահմանափակել նորա դատաւորական իրաւասութիւնը։ Բայց և այնպէս՝ վախենալով որ եպիսկոպոսը իրրև բուն դատաւոր չսկսուի դիտութեամբ թէ անգիտութեամբ, իրրև մարդ սխալական, չտայ անարդար վճիռ, նա դնում է նորա մօտ երկու կամ երեք դիատուն և արդարամիտ խորհրդատուներ։ Մ՝եր հեղինակի միտքը պարզ է և բարձր, բայց ընտրած միջոցը չէ բոլորովին յաջողակ և նպատակայարմար։ Ի հարկէ՝ բարեխիղճ և հմուտ խորհրդատուները, չատանալով առձիկ կամ այլ վաճառութիւն և ուրիշ գործից կախումն չունենալով, յիրաւի կարող էին միշտ ազդեցութիւն ունենալ դատաստանի արդարութեան վերայ, բայց երբ այդ խորհրդատուները չունին վճռողական ձայն կամ մի այնպիսի իրաւունք, որով կարողանային հարկաւոր դէպքերում ընդդիմանալ բուն դատաւորի սխալ վճռին, այլ միայն ներկայ պիտի լինին դատաքննութեան ժամանակ և ապա լոկ խորհուրդ պիտի տան դատաւորին թէ՝ արդիպի վճիռը աւելի արդար կը լինէր, նորա կորցնում են իւրեանց բոլոր նշանակութիւնը, վասն զի դատաւորը կարող է չընդունել նորա կարծիքը և գործը բոլորովին հակառակ տալ իւր սեփական վճիռը։ Թէպէտ թէ Մ՝խիթարը կամենում մեզ ծանօթանել մի այնպիսի իրաւաբանական սովորութիւն, որոյ նմանը կար վաղուց Հռոմի մէջ։ Ընդհակառակ զինադական իրաւաբանները իրաւունք ունէին բացատրել կամ մեկնել օրէնքները և յայտնել իւրեանց կարծիքը։ այդպիսի իրաւաբան մեկնիչները կոչւում էին օրէնսգէտներ (կամ օրէնսմեկնիչներ—jurisconsulti, կամ իմաստուններ—prudentes, իսկ նորա պատասխանները—responsa prudentum։ Նորա մեկնութիւնը ինքն ըստ ինքեան ոչինչ օրինական զօրութիւն չունէր, բայց կրկնելով հետզհետէ

աւանդութեան զօրութիւն էր ստանում։ Սկզբում ոչինչ առանձին իրաւունք կամ թոյլատրութիւն տէրութեան կողմից՝ չէր պահանջվում օրէնք մեկնելու համար, բայց Օգոստոս կայսրը սահմանափակեց այդ ազատութիւնը և այնուհետև հարկաւոր էր հրաման ստանալ կայսրից։ Ադրիանից յետոյ օրէնսմեկնիչները կամ իրաւագէտները կազմուեցին գրեթէ մի որոշ խումբ և ունէին մի տեսակ հրապարակական կամ պաշտօնական դիրք, բայց նոցա մեկնութիւնը երկու տեսակ նշանակութիւն ունէր—երբ նոքա միասին տալիս էին միաբերան և համաձայն մեկնութիւն, դա ստանում օրէնքի զօրութիւն և պարտաւորեալ էր դատաւորների համար, իսկ եթէ կարծիքները բաժանվում էին՝ դատաւորը ազատ էր ընդունել կամ չընդունել այդ մեկնութիւնը [80]։ Ընդհանուր գիտնական իրաւաբանները կարծում են որ՝ Օգոստոս կայսրից յետոյ հաստատեցաւ Հռոմում այդ տեսակ մեկնիչներից առանձին յանձնաժողով սակաւաթիւ անդամներից բաղկացած դատաւորներին խորհուրդ տալու համար թէ օրէնքի իմաստը հասկանալու մասին և թէ գործին այս ինչ կամ այն ինչ տեսակ վճիռ տալու մասին, և միայն այդպիսի յանձնաժողովի խորհուրդը կամ մեկնութիւնը պարտաւորեալ էր դատաւորի համար երբ անդամների ընդհանուր միաձայնութեամբ էր տուած [81]։

Եւ եթէ դժուար է ենթադրել որ՝ Մ՝խիթարը ի նկատի ունենար մի այդ տեսակ խորհրդարան կամ յանձնաժողով, կազմած իրաւաբաններից կամ առհասարակ գիտնական և բանիբուն անձինքներից, կարելի է թոյլ տալ և ուրիշ կարծիք։ Հին հեղինեական ժողովների կանոնները պահանջում են որ՝ իւրաքանչիւր եպիսկոպոս կազմէ իւր վիճակի հոգևորականներից ժողով տարին երկու անգամ՝ վիճակի գործերը քննելու համար։ Եպիսկոպոսները առաջ ճշտութեամբ կատարում էին այդ կանոնը, բայց յետոյ թուլացնելով կարգը կազմում էին ժողովը միայն տարին մի անգամ, երկու տարին մի անգամ, և վերջապէս բոլորովին խափանեցին այդ սովորութիւնը. սակայն

80 Տես Ցուստինիանոսի Institutiones գիրք Ա., Բ. յօդուած 8։

81 Տես Gustitutes de Iustinien, traduites et expliquées par A. M. du—Caurroy, հատոր 1. եր. 24։

դոքա փոխարէն՝ նոքա գումարումէին միայն իւրեանց քաղաքի հոգևորականներից ժողովներ, երբ հարկաւոր էր լինում այդ վերջը տովորեցնել հաստատուկցաւ ժողովել մայր կամ եպիսկոպոսական նիստերը, որը կազմումէին գրեթէ մի մշտական խորհրդարան կամ սիւնհոդոս եպիսկոպոսի։ Ընդի հաստատական է կարծել՝ որ մեր հեղինակը ի նկատի ունի եպիսկոպոսի համար այսպիսի մի խորհրդարան կամ սիւնհոդոս, և այս կարծիքը աւելի հաստատութիւն է տանում եթէ յիշենք թէ Ա՛նխիմերը պահանջում՝ որ՝ եպիսկոպոսի խորհրդատուները լինին նաև և առաջ վարդապետներ, ապա քահանաներ, իսկ երբ չկան ոչ գիտական վարդապետներ և ոչ գիտական քահանաներ, կարող են լինել և աշխարհականներ։

Թէ այսպէս և թէ այնպէս՝ Կօշի առաջարկած խորհրդատուները կարող էին այնու ամենայնիւ շատ օգտակար լինել արդարադատութեան համար, մանաւանդ մի այնպիսի ժամանակում՝ երբ դատաւորները ազէտ էին, ինչպէս վկայում ինքն հեղինակը, և չգիտին որոշ և հաստատ օրէնքներ։ Նոքա մի բարեյական դատաւորներ են պաշտօնական դատաւորների վերայ։ Ներկայ եւրոպական դատաստանների կազմակերպութեան մէջ չկայանէ մի այսպիսի հաստատութիւն։

Վ. Երկերորդ գլխի մէջ ուշադրութեան արժանի է և այն որ՝ Ա՛նխիմերը թոյլ է տալի հրապարակական, գոնեպատ դատաստան, եթէ ոչ ժողովրդականների համար իրրև ունկնդիրներ և հանդիսատեսներ, գոնեայ ասելի և դատախազի համար։ Նա պահանջումէ որ առաջին՝ դատաւորը կատարէ դատաստանը անպատճառ առեանի մէջ, երկրորդ որ՝ ներկայ լինին միասին ասելը և դատախազը, և երրորդ որ՝ ներկայ լինին երկու կամ երեք խորհրդատուներ։ Նա իրաւունք է տալի դանդատաւորին և պատասխանատուին խօսել դատարանի մէջ համաձայնութեամբ, բայց հանդարտութեամբ, պարկեշտութեամբ, ձշմարտութեամբ և կարդով կամ հերթով, մէկը միւսից յետոյ, չխլելով խօսքը միմեանց բնաւին։

Բայց նա բոլորովին ընդդէմ է փաստաբանութեան և մերժումէ միանգամայն ընդունել դատարանի մէջ վարձած ձարտար ատենախօսներ կամ փաստաբաններ, որովհետև, ասումէ նա, նոքա շատ

անգամ կարողանումեն իրեանց պերճախօսութեամբ խաբել դատաւորի միտքը, նոքա շատ անգամ թիւրումեն գործի նկատութիւնը, փոխումեն փաստերի կերպարանքը և սխալ վճիռ են հատանել տալի։ Փաստաբանների այդպիսի անարեմիտ վարմունքը, որը տարատարատար ներկայ լուսաւորեալ դարում մի սովորական բան է դառնել, աչքի էր ընկնում ոչ միայն բրիւզանդական, այլև հռովմէական դատարաններում։ Բայց և այնպէս՝ մերժելով առհասարակ փաստաբանական հաստատութիւնը, այսինքն, իրաւաբանական դիտաւոր սկզբունքներից մէկը, մարդու դիտաւոր իրաւունքներից մէկը—յանձնել ուրիշին իւր իրաւունքների պաշտպանութիւնը, մեր հեղինակը աւելի աստուածաբանական և բարոյական շրջանի մէջ է քան թէ իրաւաբանականի մէջ։ Ընդհակառակ նա ընդունում փոխանորդ կամ հաւատարմատար կարգելու սկզբունքը, բայց իրրև բացառութիւն, հարկաւոր դէպքերում և որոշեալ մարդոց համար. զոր օրինակ՝ ոմն երթալ գլխի մէջ, ինչպէս կանանցից, նա ոչ միայն թոյլ է տալի, այլև պահանջում որ, կուսակրօնները և ծերաւոր քահանաները անձամբ անձին չվարեն իրեանց դատաստանական գործերը, որպէս զի ստիպուած չլինեն երբեմն երդմամբ վերջացնել վէճը, այլ պիտի յանձնեն իրեանց գործերը իրեանց աշխարհական ազգականներին։ Աւելին փոխանորդական կամ հաւատարմատարական իրաւունքը նա սահմանափակում երկու պայմանով—միայն որոշեալ անձինք կարող են կարգել հաւատարմատար և միայն որոշեալ անձինք՝ ազգականներ, կարող են լինել հաւատարմատար։ Մ՛ինչդեռ ոչ միայն ներկայ ազգերի օրէնքներով, այլև հռովմէական օրէնքներով գործի տէրը իրաւունք ունէր յանձնել իւր գործի պաշտպանութիւնը ում որ կամենումէր. ճշմարիտ է, սկզբներում և այդ օրէնքները իրաւունք չէին տալի փոխանորդ կարգելու, բայց դոքա անյարմարութիւնը շուտով նկատուեցաւ և նոքա թոյլատրուեցաւ իրրև բացառութիւն մի քանի գործերի համար, իսկ յետոյ հաստատուեցաւ իրրև ընդհանուր կանոն [82]։ Ինչպէս յայտնի է հռովմայեցիների մէջ յետոյ կազմուեցաւ փաստաբաններից մի ամբողջ դասակարգ. ամեն մի դատարանի մօտ կար մի որո-

82 Տես Ցուստինիանոսի institutiones, գիրք Դ. Տիտղոս 10։

շեալ խումբ փաստաբանների կամ պաշտպանների, որոց անուանները մուծուած էին առանձին ցուցակի մէջ. նոքա օգնում էին հակառակորդներին իրաւաբանական խորհուրդներով և խրատներով, նոքա պաշտպանում էին գատարանի մէջ նոցա գործերը, և ստանում էին որոշեալ վարձատրութիւն [83]; Բայց երբ հռովմէական փաստաբանների անբարեմասութիւնը հասաւ ծայրահեղութեան, օրինադրութիւնը սահպրուեցաւ գործ դնել զանազան զգուշաւոր միջոցներ. այսպէս զոր օրինակ փաստաբանը պարտաւոր էր յառաջագոյն երդուիլ որ՝ որ գործի մէջ կը պաշտպանէ միայն ճշմարտութիւնը [84];

Յանկանալով որ գատաւորի առեանը մի անսակ վսեմ պատկառանք ազգէ բոլոր քաղաքացիների, գատախազների և վկաների վերայ՝ Պօշը խստիւ արգելում գործել գատարանի մէջ որևիցէ ազմուկ, խռովութիւն և անկարգութիւն, և պատուիրում գատաւորներին խափանել և հեռացնել իսկոյն այդպիսի անկարգութիւնները: Մի գոյնպիսի պատկառանք առ գատաստանական առեանը միշտ պահանջել են հին և նոր ազգերի օրէնքները:

Մխիթարը նոյն Վ. հեղերորդ գլխի մէջ պահանջում, որ գատաւորը հիմնէ իւր վճիռը ոչ միայն ասելի և գատախազի խօսքերի վերայ. այլ և վկաների ցուցմունքների վերայ, և նա սահմանում, որ՝ այդ վկաները լինին գոնեա երիւ կամ երեք, ինչպէս պահանջում Ս. Պիլքը: Եւ հաստատակ շատ հակառակ լինելով երդման սովորութեան՝ նա ոչինչ չէ ասում վկաների երդման մասին, բայց Ութերորդ գլխում խօսելով գատաստանական երդման վերայ, մասամբ իւրը ամփոփում, և վկաների երդման մասին, վասն որոյ իւր տեղում մենք դարձեալ կը խօսենք այս հարցի վերայ:

Մխիթարը ցանկում, որ՝ գատաստանը լինի արագ և ոչ թէ դանդաղ և երկարատև, որով մեծամեծ վիճաներ են հասնում վիճողներին: Թէպէտ նա իւր Դատաստանագրքի Եռաջին մասի առաջին յօդուածի մէջ պահանջում, որ՝ գատաւորները անպատճառ ուշնեան գոլերներ կամ քարտուղարներ գատաստանական գործերը

83 Տե՛ս Յուստինիանոսի Codex, գլ. Բ. Տիտլոս 7:
84. Տե՛ս Յուստինիանոսի Institutiones, գիրք Դ. Տիտլոս 16:

գրով վարելու համար, բայց ներկայ գլխու մէջ, ուր աւելի իւրկեպ և յարմար էր, ոչինչ չէ յիշում գոլերների և գրաւոր գատաստանավարութեան մասին: Սորանից կարելի է ենթադրել թէ նա կամենում որ՝ գատաստանը լինի բանաւոր, որ՝ ոսկը և գատախազը իւրեանց բացատրութիւնները տան բերանացի, որպէս և վկաները իւրեանց ցուցմունքները, գատաւորը քննէ գործը նոյնպէս բերանացի հարց ու փորձով: Թէև գործերը կարող էին վերջանալ և բանաւոր վճռով, առանց գրաւոր ատենագրութեան, ունենալով այն ապահովութիւնը որ՝ այդ վճիռները տրուելիս վիճողների, վկաների և մանաւանդ խորհրդատուների ներկայութեամբ, և գոքա հարկաւոր եղած ժամանակ միշտ կարող էին վկայել և հաստատել գործի որպիսութիւնը և գատաւորի վճիռը: Իսկ աւելի ծանր գործերը պէտք էր վարել անշուշտ գրով, որոյ համար և կարգում Մխիթարը գոլերներ կամ քարտուղարներ: Բայց ներկայ Վ. հեղերորդ գլխի մէջ նա զգուշացնում գատաւորները հսկել իւրեանց գոլերների վերայ, որպէս զի կաշառ չառնեն նոքա և չապրեն գործի արդար վճիռը յեղաշրջելու համար. այս մտքով պէտք է հասկանալ նոյն գլխի հետևեալ խօսքերը: «Ելլև գատաւորն զգոյշ կացցէ յի՛ր ո՛չ ապատաւորացն որք այնպէս կարողք իցեն զի ի գատաստանի խօսիցին, զի սովորութիւն է ի գատ եկելոցն ծածկաբար կաշառել զի յիւրեանց կողմն խօսեսցին, զի մի՛ գուցէ ի նոցա (ապատաւորաց) հնարիւք խօսել խարիցին միտք գատաւորին իրանս նոցա և առնիցէ թիւր զգատաստանն»: Յատեղ յի՛ր ո՛չ ապատաւորացն ասելով պէտք է հասկանանք ոչ թէ հասարակ ապատաւորներ կամ ծառաներ, որք ի հարկէ չէին կարող խօսակցութեան մէջ խառնուիլ գատաստանի ժամանակ, այլ գատարանի ապատաւորներ կամ պաշտօնավարներ—քարտուղար, գոլեր կամ գրագիր, և այլն, որք յիրաւի մէջոց կարող էին ունենալ ատեանի ժամանակ մանաւանդ գատաստանին ատենագրութիւն անելով, գրաւոր բացատրութիւնները և հարկաւոր թղթերը կարգալով, և այլն: Թէպէտ կարելի է Մխիթարի խօսքերը հասկանալ նաև բառական մտքով, որովհետև՝ ինչպէս յայտնի է, արևելեան երկրներում ծառաները առհասարակ մեծ ազդեցութիւն են ունենում իւրեանց տէրերի վերայ:

Մխիթարը, ինչպէս երևում, չէ ընդունում զանազան աստի-

ձանի դատարանները — ատորին, միջին, բարձր, որպես զի մէկի վճռից դժգոհ անձինք կարողանային բողոքել աւելի բարձր ատեաններ։ Ընդհակառակն ատեաններ, գոնեա երկուսը, կային միշտ բոլոր հին ազգերի մէջ, իսկ նորերի մէջ սովորաբար դատարանները բաժանվումն երեք ատեաններ. բայց մեր հեղինակը միայով միշտ աւելի ատուածաբանական և մանաւանդ բարոյական, քան թէ իրաւաբանական շրջանի մէջ, ընդունում դատարանի համար միայն մի ատեաններ։ «Նա ասում. «բայց մի՛ ոք մեզ դիցէ նոցա որ ակամայ սխալին. իսկ որ կամաւ թիւրէ զդատաստանն՝ ինքն մեայ ի դատապարտութիւն վերին դատաստանին»։ Ուրեմն՝ ակամայ կամ անգիտութեամբ տուած սխալ և անարդար վճռի դէմ նա չէ թոյլ տալի բողոք, իսկ կամաւ և գիտութեամբ տուած սխալ և անարդար վճռի համար թոյլ է տալի բողոքել Աստուածն կամ թոռնել անարդար դատաւորի վրէժխնդրութիւնը և պատիժը երկնաւոր դատաւորի ձեռքին։ Ուստի սորանից մեր հեղինակը, իբր տեսակէտից նայելով բանի վերայ, ուզեի հինն աւելորդ համարել դատարանի երկրորդ կամ աւելի ատեաններ։ Նա շատ բարձր հասկացողութիւն ունի դատաւորների վերայ, նա պահանջում նոցանից ամէն տեսակ մտաւոր և բարոյական կատարելութիւն, նա պահանջում արագ և արդար դատաստան և այդ նպատակով նա կարգում հրապարակական կամ դռնեայց դատարանութիւն և երկու կամ երեք խորհրդատուներ կամ դատաւորական վկաներ, նա պահանջում, որ դատաւորը հինի իւր վճիռները ականատես և հաւատարիմ վկաների ցուցմունքների վերայ, և ահա այսպէս բոլոր դժուարութիւնները տեսնելուց յետոյ և կարծելով թէ բոլորովին ապահովացրել է արդարադատութիւնը՝ նա աւելորդ է համարում կարգել և՛ երկրորդ ատեաններ առաջինի վճռի դէմ բողոքելու համար։ Նա թէպէտ Դատաստանագրքի մէջ կան առհասարակ ինչ ինչ անկարելութիւններ անարդար դատաւորների պատասխանատուութեան մասին, բայց չէ որոշուած կարգը և կերպը։

Վ՚երջապէս՝ Վ՚եցերորդ գլխի մէջ Մ՚խիթարը պահանջում, որ դատաւորը ունենայ և բանտ յանցաւորների համար։ Սակայն նա չէ որոշում թէ ի՞նչ տեսակ յանցանքի համար կարելի է բանտարկել և որքան ժամանակով։ Ասկայն նորա հետևեալ խօսքերից — «պարտ է և բանտ լինել դատաւորին զի զատա հակառ ի բանտ արկցէ զի խրատեսցին» — երևում, որ նախ՝ նա բանտարկելի է համարում միայն քրէական յանցաւորները, որովհետև ստատհակ բառը աւելի այդ մտքով պէտք է հասկանալ, և երկրորդ՝ բանտարկութեան փոքայ նայում ոչ իրրև պատժի միայ իրրև արած յանցանքի փոխարէն և վրէժխնդրութիւն, այլ իրրև խրատական և ուղղեցուցիչ միջոցի միայ։ Այս գանազանութիւն մեծ նշանակութիւն ունի իրաւաբանութեան մէջ և ցուցանում Մ՚խիթարի իրաւաբանական գաղափարների նրբութիւնը այն խնդիրների մէջ։ Յայտնի է որ՝ թէ հին ազգերի և թէ մահմետական օրէնքով պատիժը համարվումէր իրրև վրէժխնդրութիւն և փոխարէն կատարած յանցանքի. այդ գաղափարը փոքր առ փոքր մնաւ բոլոր ազգերի իրաւաբանութեան և օրէնսդրութեան մէջ և շարունակվումէր մինչև անգամ քրիստոնէութեան դարերու ընթացքում։ Միայն վերջին ժամանակներում եւրոպական իրաւաբանութիւնը փոխեց այդ գաղափարը և նայում պատժի միայ ոչ իրրև փոխարէն և վրէժխնդրութիւն յանցանքի, այլ իրրև ուղղեցուցիչ միջոց, որ՝ յանցաւորը խրատուի, ուղղուի, լաւանայ իւր բարոյականութիւնը և գործոյ վերստին պիտանի քաղաքացի հասարակութեան և հայրենիքի համար, սորանից — այն մեծ փոփոխութիւնները պատիժների ձևերի, բանտերի և այլ տեսակ պատժարանների կազմակերպութեան մէջ, այլև պատժուածների կեանքի և առողջութեան ապահովութեան մէջ, որ տեսնում ենք այժմ։ Ուրեմն այդ վեմի մարգարէը գաղափարը յայտնում և մեր Մ՚խիթարը, այն ևս մի խօսքով — զի խրատեսցին ասահինները, բանտարկուածները։

Եմրորդ Եօթներորդ գլուխը նուիրում Մ՚խիթարը վկաների հարցին։ Նա պահանջում, ինչպես և նախընթաց գլուխ, որ ոտոխը և գատախազը անպատճառ վկաներ ունենան, որովհետև նոցա բողոքները և վիճաբանութիւնը առանց վկաների ցուցմունքների, կարող են լինել դատարանի մէջ շատ երկարատև, բայց այնու ամենայնիւ դատաւորը կարող է դժուարանալ որոշել և համոզուել թէ նոցանից ո՞րն է արդարը։ Ո՛չնարատևաօս վկաների ցուցմունքների զօրութեամբ դատաստանի վճիռը կլինի աւելի արդար և ուրիշն տեղը չէ տալու գանգատաւորների մէջ կատարճներ ծանոթանալ և բո-

դրքեր յարուցանելուն։ Սոյն իսկ վիճողները՝ ունենալով հաւատարիմ և ճշմարտախօս վկաներ՝ կարող են աւելի շուտով զինջոզութիւններ անել միմեանց և հաշտուիլ։ Թօշի խօսքերից այնպէս է երեւում որ՝ զանգատաւորը և պատասխանատուն կարող են հաշտուիլ գատաւորի մէջ, որով նորա կազմակերպած գատաբանը փոքր ինչ նմանուած այժմեան հաշտարար դատարաններին։

Մ՚խիթարը բացատրում պայմանները թէ ոմ կարող է և ոմ չէ կարող վկայ լինել։ Այդ պայմաններից կարելի է կազմել հետեւեալ երկու ազիւսակը։

I. Վկաները պէտք է լինին.

1. Խարեխիղճ, ճշմարտասէր, անկաշառակեր, և այլն.
2. Չափահաս.
3. Այր մարդ։

II. Վկայ չեն կարող լինել.

1. Ընթարոյականներ, ստախօսներ, կաշառակերներ, և լն.
2. Ընչափահասներ.
3. Ազգականներ.
4. Ոչ — քրիստոնեաներ.
5. Կանայք։

Ունենալով այս երկու ազիւսակը դրական և բացասական պայմանների մենք տեսնում որ՝ ասոցանից մի քանիսը վերաբերվում աւելի բարոյական քան թէ իրաւաբանական շրջանին. իսկ մնացածները զուտ իրաւաբանական են և ընդհանուր են բոլոր հին և նոր օրէնսդրութիւնների մէջ։

Դրական պայմաններից առաջինը պահանջում վկայից անարատ բարոյականութիւն. բայց սոյն պայմանը իւր ներկայ դրական յատկութեամբ չէ զուտ իրաւաբանական։ Թէպէտ ոչ միայն նոր ազգերի, այլ և հին ազգերի օրէնքները միշտ առանձին ուշադրութիւն էին դարձնում վկայի բարոյականութեան վերայ, բայց պայմանները լինում էին թէ դրական, այլ բացասական։ Այսպէս զոր օրինակ՝ հռովմէական օրէնսդրութիւնը չէր պահանջում որ՝ վկան լինէր անպատճառ յայտնի բարոյական և առաքինի մարդ, այլ պահանջում էր որ՝ նա չլինէր յայտնի անբարոյական մարդ իբրեւ արեան մարդով, այսինքն՝ կրած չլինէր մի այնպիսի պատիժ, որով կո-

րուսանդումէին զանազան իրաւաբանական իրաւունքները, որոց հետ և վկայ լինելու իրաւունքը։ Եւ եթէ, հետեւելով Մ՚խիթարի խօսքին, պահանջուէր որ՝ վկան յայտնի բարոյական մարդ լինէր, գատաւորին կը հարկաւորէր նախ և առաջ մի առանձին քննութիւն կատարել և ստուգել նորա բարոյայնութիւնը և ապա ընդունել նորանից ցուցմունքները, որով ի հարկէ պիտի յառաջանային բազմաթիւ անյարմարութիւններ և մանաւանդ պիտի չափազանց ժամանակ և երկարէր բուն գործի դատաքննութիւնը։ Այլ որովհետեւ մի բարոյական մարդ կարող է լինել անշուշտ աւելի հաւատարիմ վկայ, քան մի անբարոյական վկայի ցուցմունքները կարող են լինել սուտ և անհաշտապատ, ուստի հին և մանաւանդ նոր ազգերի օրէնքները դիմում են զանազան դրութեանց միջոցներին վկայութեան ճշմարտութիւնը և հաւատաւորութիւնը ապահովացնելու համար։ Այդ միջոցների մէջ դիտաւոր է երդումն, որով վկան պարտաւոր է կամ նախընթեր ասելոյ երդում, կամ յետոյ երդմամբ հաստատել իւր ցուցմունքները եթէ հարկաւոր կը լինի, յարուցած կասկածը փարատելու համար։ Մի ուրիշ նշանաւոր միջոց այն է որ՝ օրէնքները որոշում են վկաների պատիժ ստախօսութեան, սուտ երդման, կաշառառութեան համար, և այլն։ Իսկ մեր հեղինակը ոչ միայն չէ սահմանում ոչինչ պատիժ սուտ և անհաւատալի վկայութեան համար, այլ նա մինչև անգամ չէ յիշում որ վկաները պարտաւոր լինէին երդմամբ հաստատել իւրեանց ցուցմունքները։ Մենք տեսանք որ՝ նախընթաց դիտի մէջ նա նշանակէս ոչինչ չէյիշեց վկաների երդման մասին։ Նոյն լուռթիւնը պահպանում նա և հետեւեալ Ութերորդ դիտի մէջ, որ խօսում դատաստանական երդման վերայ, որով վիճողները կարող են վերջացնել իւրեանց գործը։ Նա միայն ցանկանում որ՝ վկան բացի առարկել լինելուց ունենայ նաև պատասխանի հնարաւորութիւն լինի ասելով թէ այդպիսի վկան կը լինի անպատճառ հաւատարիմ։

Առաջին ազիւսակից կամ դրական պայմաններից երկրորդը, որով Մ՚խիթարը պահանջում որ՝ վկան չափահաս լինի, ընդհանուր իրաւաբանական սկզբունք է։ Պայմանի որ՝ հռովմէական օրէնսդրութիւնը մեծ ուշադրութիւն էր դարձնում չափահասութեան վերայ զանազան իրաւաբանական գործողութիւնները կատարելու համար։

Նոյնպէս վարժուհին և վարժուհին և ուրիշ օրինաւորութիւնները, Թայց մեր Մխիթարը դադնալ չեղուեաց գուա իրաւաբանական ճանապարհից. Նա սահմանում է վիայի չափահասութեան համար 25 տարեկան հասակը, ասելով թէ միայն այդ հասակն է կատարեալ, որովհետև այդ հասակն է նշանակած եկեղեցական կանոնների քահանայ ձեռնադրվելու համար։ Թայց մի վիճելի գործի կամ մի եղելութեան հանգամանքները ճշմարտութեամբ երևան հանելու համար բաւական է որ վիայն նոյն դիպքում ունենայ հասկացողութիւն, յիշողութիւն և ճիշտ անկիւռութիւն։ Այդ է պատճառը որ հռոմէական օրինաբրութիւնը թեպէտ կատարեալ չափահասութիւնը համարում էր նոյնպէս 25 տարեկան հասակը, բայց վիայ ընդունում էր և ուրիշ պահաս հասակով մարդիկ։ Նոյ առհասարակ որպէս հին, նոյնպէս և նոր օրէնքները չեն սահմանում մի հասակ և անշարժ հասակ վիաներին չափահասութեան համար, այլ զանազան դէպքերում զանազան նշանակութիւն են տալի վիայի այս թէ՝ այն թէ՝ հասակին և նորա վիայութեան։ Նոր օրէնքերը, զոր օրինակ, ընդունում են 7—8 տարեկան մանուկների վիայութիւնը, բայց ասում են, որ 14—15 տարեկան պատանիներից միչև անգամ երդմամբ։ Ինչն Մխիթարը զգում է և հասկանում իր պատկան խառնութիւնը և անյարմարութիւնը և շատ ուշ ընդհանուր կանոններ մի քանի բացառութիւններ, զոր օրինակ՝ վաճառականութեան վերաբերեալ վիճերի մէջ նա թոյլ է տալի ընդունել մանուկների չափահասութիւն ունեցող վիաներ, այսինքն՝ 13—14 տարեկան անձինք. յայտնի է որ՝ այս հասակը և հռոմէական օրէնսդրութեամբ չափահաս էր համարվում մանուկների համար։ Թէպէտ այս մանուկների չափահասութիւնը, որ սահմանել էր մեր եկեղեցին, ասացել էր օրինաւորութիւն և գործադրութիւն նաև ուրիշ գործերի մէջ, բայց Մխիթարը չէ ընդունում այդ հասակը իրրև վիայութեան չափահասութիւն առհասարակ, թեպէտ նրինելով որ՝ չէյ թէ Ծնողները և ազգականները, կամ նոքա, որք բերում են այդ հասակ ունեցող երին իրրև վիայ, ներդրում են նոցա վերայ և գործ չարը գործ դնեն նոցա մասաղ հասակը՝ խաբելով, խրատելով, ահ տալով, և այլն։ Թայց և այնպէս՝ նա ենթադրում, թէ պէս ասացինք, ընդունել իրրև վիայ և՝ մանուկ-

կան չափահասութիւն ունեցող անձինք երբ հարկը ստիպում, զոր օրինակ՝ երբ չկան ուրիշ վիաներ կամ երբ հասատատ յայտնի է որ՝ մի այդպիսի վիան դիտէ գործի ճշմարտութիւնը, և այլն։ Ընդհակառակ դէպքերի համար մեր հնդինակը զգուշութիւն է անում, բայց ոչ թէ ուղղակի, այլ աստիճանաբար. ընդհանրապէս պահանջելով որ վիաները լինին 25 տարեկան և առ նուազն երկք, նա թոյլ է տալի ընդունել մի վիայ ամուսնական չափահասութեամբ, երբ կան երկու կատարեալ չափահասներ—25 տարեկաններ. ընդունել երկու վիայ ամուսնական չափահասութեամբ, երբ կայ մի չափահաս—25 տարեկան վիայ. ընդունել վերջապէս և բոլոր երկք վիաները ամուսնական չափահասութեամբ, երբ չկայ ոչ մի չափահաս—25 տարեկան վիայ։

Վերջապէս՝ առաջին ազիւսակի երրորդ պայմանով Մխիթարը պահանջում էր որ վիան լինի անպատճառ տրեան սեռից. Նա չէ ընդունում կին վիայ։ Թէպէտ հնադոյն գարերից սկսած միչև մեր նոյ. իսկ լուսաւորուած ժամանակը կինը միշտ սահմանափակուած է եղել իր իրաւաբանական իրաւունքների մէջ, բայց զանազան ժամանակ և զանազան ազգերի մէջ այդ սահմանափակութիւնը եղել է զանազան աստիճանով և զանազան զգծադրութիւնների վերաբերմամբ. սակայն կինը գրեթէ միշտ ունեցել է իրաւունք վիայ լինելու, թէպէտ նշդնպէս այնուայլ սահմանափակութիւններով։ Արեւելքում կինը առաւել ևս սահմանափակուած էր իր բոլոր իրաւունքների մէջ. միայն հրէաների կանոյքը, ինչպես երևում Ս. Գրքից, վայելում էին համեմատաբար աւելի ընդարձակ ազատութիւն։ Այն սովորութիւնը, որով կինը Զարմանասանում, Հայասատանում, սկսած է միշտ երեսը փակած պահել, այդ մարդուն չերևայ, և այլն, հին գարերից է մնացած և անշուշտ իր բոլոր զորութիւնը ունէր Մխիթարի ժամանակ. այս կողմից՝ քրդերի կանոյք կազմում են զարմանալի բացառութիւն—նոքա երեք երեսը չեն փակում և նոյնպէս Համարձակ խօսում են օտար մարդու հետ, որպէս իրենց ամուսնու կամ մարդու հետ։ Մխիթարը զրկելով կանոյքը վայելութեան իրաւունքից՝ հեռու տանում է նրանց վիայութիւնից՝ եկեղեցական և ազգային կամ ժողովրդական. Այն երկրորդ հայացքն կողմից Մխիթարի հաղորդած տեղեկութիւնները շատ հետա-

քրքրաշարժ են և թանկագին։ Նիկեցական հայեացքով՝ կինը չէ կարող քահանայ լինել, և այլն։ Ազգային կամ ժողովրդական հայեացքով՝ որի վերայ զուտ ազդեցութիւն է ունեցել դարձեալ նկատի, կինը չէ կարող պինուր լինել, պատուր լինել, վաճառականութիւն անել, տաժարպուռ շորեր հագնել, շուկայում (բազար) նստել, մինչև անգամ հնձան հարկանել, այսինքն հնձանի մէջ գինի քամել[83]։ Նայելով կանոնց այսպիսի դրութեան վերայ՝ Մխիթարը ի հարկէ չէր կարող ասել նոցա իրաւունք վիայ լինելու համար դատաստանական գործերի մէջ, բայց որովհետև անկարելի էր բոլորովին զրկել նոցա այդ իրաւունքից ի նկատի ունենալով երբմեմնական անհրաժեշտ հարկաւորութիւնը, նա թոյլատրում բացատրութիւն և ընդունում նոցա իրրև վիայ միայն հարկաւոր դէպքերում։ զոր օրինակ՝ երբ կինն ուրիշ վիաներ, երբ գործը պատահել է կատարից մէջ, և այլն։ Բայց և այս բացատրութիւնը սահմանափակում նա զանազան պայմաններով, որովհետև կատարեալ հաւատս չէ ընծայում նոցա. այսպէս՝ զոր օրինակ՝ նա պահանջում որ՝ կին վիաների թիւը լինի կրկնապատիկ. այսինքն՝ առ Նուազն չորս կամ վից, որ նոքա լինին բարոյական և գործ մասին պէտք է վիային ուրիշները։ Ասւական չէ այս, նոքա չպիտի գնան գատաստան, այլ իւրանց ցուցմունքները պիտի տան իւրանց անհրում, ուստի նա պատուիրում գատաւորին որ՝ ուզարկէ կին վիաներին մօտ նոցա ցուցմունքները առնելու համար այնքան այլ մարդիկ, որքան են նոքա և ապա պարտաւոր է ընդունել այդ երկրորդական կամ փոխ—վիաները իրրև իսկական վկաներ։ Վերջապես Պօղը ունի և իւր հոգևորական պատճառներ, որով հարկաւոր է համարում հետացնել իսկական տեղը վիայ լինելու իրաւունքից կամ սահմանափակել այդ իրաւունքը. այդ պատճառն է այն որ՝ կանայք պիտ բարդրեա են, ենթակայ են կքերի ազդեցութեան, շուռով խորմուելին վատաբաշական և սիրահարական քաղցր խօսքերով, և այլն. և այս բոլորը նա ամփոփում մի

83։ Եյս մեկը թերևս հաւեստութեան պաճառով որ՝ կինը չօտիպտի բաց անել ոտները մինչև ծունկերը և աւելի ևս բարձր, կամ գուցէ այն պատճառով որ՝ գինին գործադրում է Ս. Բաժակի մէջ։

բաւի մէջ ասելով, «ման դիւրաղդութեան ձէ պարտ ընդունել (դևանայս) իվիայս»։

Մխիթարը սչինէ չէ յիշում կին վիաների չափահասութեան մասին, որով պիտի հասկանանք, որ նա ընդունում նոցա համար նոյն 25 տարեկան հասակը ինչ որ սահմանել է այլ վիաների համար։ Բայց կարելի է թերևս տարաձել և նոցա վերայ այն բոլոր բացառութիւնները, որը սահմանել է նա այլ վիաների չափահասութեան համար, մանաւանդ որ, խնայելով նոցա փոխանորդութիւն այլ վիաներ և դրքա այդպիսի դէպքում պիտի անշուշտ լինին անպատճառ չափահասներ։

Ընդհ պահանջ դէպի երկրորդ ազիւսակը։

Բացատական պայմաններից առաջինը զրկում վիայ լինելու իրաւունքից նոցա, որք են անբարոյական առաքաս, կաշառակեր, և այլն։ Եյս կոպիտ Մխիթարը աւելի մտանում հին և նոր ազգերի իրաւաբանական սկզբունքներ։ Դա ինքնաբ անչուշտ այնպիսի անբարոյական մարդիկ, որոց անբարոյականութիւնը արդէն յայտնի է և հասարակաց, զոր օրինակ՝ վիան արդէն պատիժ է կրել սուտ վկայութեան համար ուրիշ գործի մէջ, և այլն։ Եւ այս ընդհանուր սկզբունքը ընդունում բոլոր հին և նոր օրէնսգրութիւնները։ Եւ այլապես չէր կարող լինել, որովհետև կամ պէտք էր առանձին քննութիւն կազմել, ինչպես վերը ասացինք, ամեն մի վկայի անբարոյականութիւնը նախընթացաբար սուրգելու համար, և կամ կարելի էր լինէր միշտ հետացնել վիաները կասկած յայտնելով նոցա բարոյականութեան և հաւատարմութեան մասին։ Ուր հնդինակը սչինէ բացառութիւն չէ թոյլ տալի այդ տեսակ վիաների համար, մինչդեռ կարող է պատահել որ՝ մի այս ինչ որոշ գործի մէջ բացի դէմ տեսակներից չկան ուրիշ վիաներ. բացի սրանից՝ մի հաստատուած անհատատարիմ վիան կարող է ձշմարտութեամբ վկայել մի ուրիշ գործի մէջ։ Եյս պատճառով մասամբ հին ազգերի և մանաւանդ նոր ազգերի օրէնքները թոյլ են տալի իրրև բացառութիւն երբեմն վկայ ընդունել և յայտնի անհատատարիմները կամ անբարոյականները, բայց և նոքա ընդունում այդ բացառութիւնը աւելի քրէական գործերի մէջ, զոր օրինակ՝ մի բանտարկուած գողը կամ

մարդասպանը կարող է վկայ լինել միևնոյն մարդասպանութեան կամ դաւթեան գործի մէջ, այն ևս առանց երդման։

Ընդհանուր պայմաններից երկրորդը, որով անչափահասը չէ կարող վկայ լինել, մենք քննեցինք վերը կողմնակի կերպով, բացատրելով վկայութեան չափահասութեան պայմանը։

Երրորդ պայմանով վկայ չեն կարող լինել ազգականները։ Այս իրաւաբանական սկզբունքը նոյնպէս ընդհանուր է հին և նոր օրէնսդրութիւնների մէջ։ Ընայ Մխիթարը և այսօրուայ իրերի դրութիւնը նա չէ պրոշում թէ որ տեսակ ազգականները և մինչև որ աստիճանը կարող չեն վկայ լինել։ Այս կողմից նոր օրէնսդրութիւնները ազգականութիւնը բաժանում են երկու դասակարգի. մի տեսակ ազգականները — ամենամերձաւորները ամենևին իրաւունք չունեն վկայ լինելու, զոր օրինակ՝ քաղաքացիական, այսինքն՝ ժառանգական, կալուածական, ընտանեկան, և այն գործերի մէջ որ ղէքը ընդդէմ ծնողների, մի ամուսինը ընդդէմ միւս ամուսնոյ։ միւս տեսակ գործերի մէջ ինքնակամ ազգականները կարող են հրաժարուել վկայութիւնից տալուց, իսկ եթէ չհրաժարուին ինքնակամ կամ հրաժարեցուած չլինին հակառակ կողմի պահանջմամբ, կարող են վկայել՝ բայց առանց երդման։ Ուրիշ մեր հնդինակը չէ տալիս ոչինչ բացատրութիւններ. բայց տեսնելով որ անկարելի է բոլորովին հեռացնել ազգականները վկայ լինելու իրաւունքից՝ նա առհասարակ մի բացառութիւն — ընդունել նոցա կրի հարկը տախտակի, այսինքն՝ երբ չկան ուրիշ վկաներ։ Սակայն՝ և այս բացառութիւնը նա սահմանել ժամանակի պահանջմամբ որ՝ ուրիշ մարդկի վկայն նախքան գործադրութեան դնելը և ճշմարտանալու թիւնը, դատաստանադատութեան համար շատ անյարմար է այն պայմանը, որով հնարաւոր է տալ կողմնակի կամ երկրորդական քննութիւնների և երկարացնում դատաստանադատութիւնը։

Չորրորդ պայմանով Մխիթարը հեռացնում վկայ լինելու իրաւունքից անհատականները, այսինքն՝ ոչ — քրիստոնեաները, զոր օրինակ հեթանոսները, հրէաները, մահմետականները քրիստոնեաների գործերից, իսկ հերետիկոսները, հերձուածողները ամենայն գործերից՝ ուղղափառների գործերից։ Այս կողմից մեր հնդինակը հետևում է ուրիշ ազգերի օրէնսդրութիւններից։ Կրօնը այնպիսի մեծ նշանա-

կութիւն և ազդեցութիւն ունի մարդու հոգու վրայ որ՝ կրօնական խորութիւնը միշտ անկէք է տուել առնութեան զգացմունքին։ Այս պատճառով՝ հին ազգերի օրէնքները միշտ ենթադրում են որ՝ կրօնով տարբեր մարդիկ չեն կարող և հաւատարիմ և անաչառ, անկողմնապահ վկայ լինել միմեանց գործերի մէջ, ուստի կամ բոլորովին հեռացնում են վկայ լինելու իրաւունքից գէմ և կամ ասելի նուազ և երկրորդական նշանակութիւն էին տալի նոցա վկայութեան։ Այս սկզբունքը տարածուեցաւ միչև անգամ քրիստոնեայ ազգերի օրէնսդրութեան մէջ։ Ստոա հետքերը նշմարում ենք միչև այժմ մի քանի նոր ազգերի օրէնքների մէջ, զոր օրինակ՝ հրէաները ոչ ամենայն տեղ ընդունում են վկայ կամ վաճառ վկայ քրիստոնեաների գործերի մէջ, մահմետական վկաների խիստ պահանջում են որ՝ կրկնապատիկ լինին, և այլն [86]։ Ընդհանուր մեր հնդինակը չէ տալիս որոշ կանոն թէ որ ազգերի քրիստոնեաները կարող են վկայ լինել միմեանց գործերի մէջ, մահմետականները մահմետականների համար, հրէաները հրէաների համար, և այլն։ Նոյն սկզբունքը ընդունում է մեր Մխիթարը։

Մեր հնդինակը թեև ուրիշ հին ազգերի պէս հեռացնում քրիստոնեաներին, այսինքն՝ հայերի գործերից ոչ — քրիստոնեայ և ոչ — ուղղափառ վկաները, որովհետև նոքա ժամանակի մի կողմից մահմետականները սրբում են Հայաստանին և Տարածում հայոց ժողովրդը կրօնի համար, շատ անգամ սուտ վկաներ հանելով և նոցա ցուցմունքների զօրութեամբ խլելով հայերից կայքը և կալուածքը, կինը և որդիքը և այլն. միւս կողմից՝ նոյն միջոցներին և ժանտաւանդ փոքր ինչ առաջ սկսել էր վիրաւոր երևալ և տարածուիլ ժողովրդի մէջ հին թշնամութիւնների ոգին, մինչև անգամ քաղքենական յարաբերութիւնները շատ անկերպով ոչ սակաւ հալածում էին, նեղացնում, զրկում էին ուղղափառ հայերին։ Ընայ ուշադրութեան արժանին այն է որ՝ Մխիթարը ոչինչ չէ յիշում թէ քրիստոնեաները փոխադարձաբար նոյնպէս իրաւունք չունէին վկայ լինելու ոչ — քրիստոնեաների և ոչ — ուղղափառների գործերի մէջ, թէ կարող էին վկայ լինել։ Շատ հաւանական է որ՝ նա պատրաստ էր

[86] Տես Сводъ Законовъ 1875 г. Т. XV, ст. 219.

տալ այդ իրաւունքը քրիստոնեաներին, բայց յառաջեմք է անցնել այդ կէտը և թեւրեա դիտակցաբար որովհետև զորանով ցուցած կը լինէր մի տեսակ կոմպետենտահաւատիւն, անարդարութիւն Իայի սրանից՝ ու՞ր — քրիստոնեաների վերաբերմամբ գոյն և աւելորդ կը լինէր տալ քրիստոնեաներին այդ առաւելութիւնը, որովհետև ամբաստանողները դատաւճիռ ժողովրդը, երբ գործը նոցա էր հասնում, ու՞ր թէ հայոց դատաստանագրքով կամ հին սովորութիւններով, այլ իւրեանց օրէնքներով և սովորութիւններով, որոց զօրութեամբ նոքա ինքեանք չէին ընդունում քրիստոնեաների վկայութիւնը մահմետականների գործերի մէջ և կամ դին չէին տայի այդ վկայութեան, ինչպես և այժմ։ Իսկ հերետիկոսների, հերձուածողների, աղանդաւորների գործերի մէջ անշուշտ ընդունվում էր ուղղափառ հայերի վկայութիւնը, մանաւանդ եթէ գործը թէ կրօնական և թէ աշխարհական քննութեամբ հոգևոր իշխանութիւնը ուրեմն և աւելորդ կը լինէր հերետիկի տեսակէտից տանձին յիշել գործ մասին իւր Աստուածատեացքի մէջ, Իսկ ուրշ երկրներում, Հնդստանում, Պրիմում, Վրաստանում, Մխիթարի Նախադրութիւնը, ինչպես տեսանք, գործադրութիւն չունէր

Վերջապէս՝ հինգերորդ կամ վերջին բացառական պայմանը, որով կանոյք իրաւունք չունին վկայ լինելու, մենք արդէն քննեցինք կողմնակի կերպով այլ վկաների վերայ խօսելու ժամանակ։

Իայի վերայ քննեալ դրական և բացառական պայմաններից, Մխիթարը յիշում է վկաների մասին նաև մի քանի այլ պայմաններ, Նկատելս զոր օրինակ այն Նօթ-ներորդ դլխի վերջում վկաների ցուցմունքները բաժանում է նա երկու տեսակ—տեսած և լսած, և թէպետ առաւելութիւն չէ տալի մէկին կամ միւսին, բայց պահանջում է որ՝ վկաները նոքա հասատանն լրեանց տեսանոտես կամ տեսանջատը լինելը և ապա վկայեն Մի այսպիսի դրական պայման կամ պահանջողութիւն չունք տեսնում ու՞ր մի օրէնդրութեան մէջ, որովհետև ըստ ինքեան գօրութեամբ ենթադրվում է որ՝ վկան կամ տեսած է կամ լսած պիտի լինի իւր ցուցմունքների մէջ յիշած հանդամանքները, իսկ երբ մի վկայի ցուցմունքները նման չեն միւս վկաների ցուցմունքներին, նոքա սովորաբար անհիմն են համարվում, թէև ու՞ր միշտ, և այդ կախուած է դատաւորի համոզմունքից,

Վերջապէս, հետևեալ Ութերորդ գլխի մէջ, որը շուտով կսկսինք քննել, Մխիթարը, խօսելով յատկապէս դատաստանական երդման վերայ, ասում է «Մաքսաւորի և արբենցողի և ամենայն մեղաւորի մինչև զղջասցին՝ մի՛ լիցի նոցա երդումն և մի՛ ընդունիցի զնոսա վկայս։ Ուրեմն մաքսաւորները, արբեցողները և այս հասարակ մեղաւորները իրաւունք չունին վկայ լինելու։ Նախ՝ զարմանալին այն է որ՝ մեր հեղինակը ասյն պայմանը չէ դնում ներկայ Նօթներորդ գլխի մէջ, ուր աւելի յարմար էր, այլ հետևեալ Ութերորդ գլխի մէջ։ Այս բանը կարող ենք բացատրել Դատաստանագրքի այն ընդհանուր պակասութեամբ, որը մենք ցուցինք իւր տեղում, այն է՝ Մխիթարը չունի որոշ կարգ կամ սիստեմա, որ անշուշտ նշան է անպատրաստութեան և իրաւաբանական դիտութեան հետ սակաւ ծանօթ լինելուն։ Երկրորդ՝ մաքսաւոր, արբեցող և մեղաւոր բառերը կարօտ են բացատրութեան։

Մաքսաւոր նշանակում է մաքսատան մէջ ծառայող կամ առհասարակ մաքս, բաժ և զանազան տուրքեր ժողովող մարդ։ Ինչպես երևում է աւետարանից՝ մաքսաւորները շատ վատ համարմունք ունէին հրէաների մէջ և ատելի էին ժողովրդին. այդ ատելութիւնը կար և ուրիշ ազգերի մէջ, մինչև անգամ քրիստոնէութեան ժամանակ և մանաւանդ միջին դարերում, որովհետև մաքսաւորները սովորաբար հարստահարում էին ժողովուրդը ամենայն տեղ։ Այդ պետական պաշտօնեաներ կամ կառավարուներ լինելով՝ ու՞ր մի օրէնդրութիւն չէր հսկում նոցա քաղաքացիական իրաւունքները, որոց հետ և վկայ լինելու իրաւունքը։ Իսկ մեր Մխիթարը գրում է նոցա այդ իրաւունքից ոչ թէ իրաւաբանական հիման վրայ, այլ գատնելով անշուշտ աւետարանի ազդեցութեան տակ, մանաւանդ որ՝ միասին է դնում մաքսաւոր և մեղաւոր բառերը, ինչպես և այնտեղ — «Եթէ ահա բազում մաքսաւորք և մեղաւորք եկեալ և բազմեալ էին ընդ Հիսուսի և ընդ աշակերտս նորա։ Իբրև տեսին փարիսեցիքն՝ ասեն ցաշակերտս նորա։ ընդէ՞ր ընդ մաքսաւորս և մեղաւորս ուտէ վարդապետն ձեր»[87]։ Թեև Մխիթարի ժամանակ մահմետական կամ հայ մաքսաւորները շատ

87. Մատթ. գլ. Թ. համ. 9—13, Ղուկ. գլ. ԺԲ. համ. 10—14։

հարատահարումին ժողովուրդը, որ նա յիշելով աւետարանի տպաւորութիւնը՝ զրկուէ նոցա վկայ լինելու իրաւունքից։

Նոյնպէս դժուար է ըմբռնել, թէ ինչ մտքով է հաստատում Մխիթարը արբեցող բառը։ Սովորաբար երկու տեսակ արբեցողներ են լինում—կամ միանուագ և երբեմն երբեմն, կամ շարունակ մի քանի օր, մի քանի շաբաթ, մինչև անգամ՝ մի քանի ամիս։ Այդ երկրորդ տեսակ արբեցողութիւնը, իբրև մոլութիւն արդէն հիւանդութիւն է։ Ընդ՝ որ տեսակ արբեցողներ ունի ի նկատի մեր հեղինակը—չէ բացատրում։ Մեր կարծիքով նա պէտք է ի նկատի ունենայ երկրորդ տեսակ արբեցողները, որովհետև աւելացնում՝ «մինչև զդջասցին», այսինքն՝ մինչև որ կապաշխարեն, իսկ եկեղեցական կանոններով աւելի ծանր ապաշխարանք է սահմանած երկարատև արբեցողների համար, քան թէ մի անգամ արբեցածների համար [88]։ Եւ թէպէտ ինքն ըստ ինքեան արբեցութիւնը վատ յատկութիւն է, բայց այնու ամենայնիւ իրաւաբանական հիմն չկայ զրկել առհասարակ արբեցողը վկայ լինելու իրաւունքից յատկապէս արբեցողութեան պատճառով։ Այդպիսի մի ընդհանուր կանոն չենք տեսնում ոչ մի օրէնսդրութեան մէջ։ Ի հարկէ արբեցած ժամանակ մարդը չէ կարող վկայ լինել, որովհետև խաւարած է նորա միտքը և շփոթուած է նորա յիշողութիւնը, բայց եթէ արբեցող ը, մինչև անգամ շարունակ արբեցողը, արթնանալ եղած ժամանակին ականատես է եղել կամ ականջալուր որևիցէ անցքին, նա կարող է միշտ վկայ լինել առանց արգելքի։ Ուրեմն՝ պէտք է կարծել որ՝ Մխիթարը ի նկատի ունի շարունակ արբեցողները և արբեցած իսկ ժամանակ։

Իսկ ինչ վերաբերում է մեզաւորներին՝ Մխիթարը անշուշտ ի նկատի ունի ապաշխարողներ նոյն իսկ ապաշխարութեան ժամանակ, երբ նորա ապաշխարութիւն որևիցէ յանցանքի կամ մեղքի համար։ Ապաշխարողները այդպէս ժամանակ կարող են պատկանիլ բացասական պայմաններից առաջինին, այսինքն՝ յայտնի անբարոյականներին կամ վատաբարուներին։ Յայտնի է որ՝ եկեղեցական կանոնե-

88. Ս. Գր. Լուսաւորչի՝ կանոն ԻԲ. Ս. Սահակայ՝ կանոն Ե. Վիճակ եօթներորդ ժողովի՝ կանոն Ը. և Բ. կամ կանոնագիրք № 761, կանոններ՝ ՃԼԲ. Ռ.Գ. Ռ.Ձ.Գ. և Ռ.Ձ.Ե։

քով ապաշխարողները մինչև իրենց ապաշխարութեան վերջը բոլորովին անջատուած էին համարվում ընտանիքից և հասարակութիւնից, նոքա պէտք է կանգնած լինէին եկեղեցու գրան մօտ գրից կամ ներսից, արգիլուած էր լինում հաղորդութիւն ունենալ նոցա հետ, և այլն։ Ուրեմն զատարած լինելով առ ժամանակ գրեթէ իրենց բոլոր քաղաքացիական իրաւունքներից՝ ապաշխարողները, կամ՝ ինչպէս ասում Մխիթարը՝ մեղաւորները չէին կարող և վկայ լինել։

Բոլոր վերոյգրեալ պայմանների մէջ պակաս են, ինչպէս տեսնում ենք, մի քանի հարկաւոր պայմաններ։ Մէջ Նախադրութեան մէջ և ոչ Դատաստանագրքի մէջ Մխիթարը ոչ մի տեղում չէ յիշում թէ խելագարները, ցնորուածները, պակասամիտները, խուլերը, համրերը, հոգևորականները առհասարակ և խոստովանութեան մէջ յայտնած յանցանքների վերաբերմամբ մանաւանդ, որ՝ գիրքը ծնողների դէմ, ծառաները և սարքերը տէրերի դէմ, ստրկացածները իշխանաւորների դէմ, և այլն, կարող են վկայ լինել թէ ոչ։ Թէպէտ, ի նկատի ունենալով Մխիթարի հասկացողութիւնը և հայեացքը առհասարակ վկաների վերայ, պէտք է կարծել որ՝ բոլոր այդպիսի անձինք չեն կարող վկայ լինել, բայց նոյն իսկ նորա լուծութիւնը կարող է մեծամեծ դժուարութիւններ յառաջացնել դատաւորի համար, զոր օրինակ՝ եթէ այսօր մի դատաւոր կամենար Կօշի Դատաստանագրքով վարել դատաստանը, նա պիտի դժուարանար և տարակուսանաց մէջ ընկներ—ընդունել թէ չընդունել իրրև վկայ խելագարները, պակասամիտները, կամ զառամները ընդդէմ ծնողների, և այլն։

Հետևեալ ութերորդ գլուխը հետաքրքրական և ընդարձակ գլուխներից մէկն է, սա ամբողջապէս նուիրած է դատաստանական երդման։ Յայտնի է որ՝ հին ազգերի մէջ բաւական տարածուած իրաւաբանական սովորութիւններից մէկն էր երդմամբ վիջացնել վիճելի գործը։ Այսպէս, զոր օրինակ, կամ ոսոխը երդվում էր որ՝ իւր պահանջը ճշմարիտ է, և կամ դատախազը երդվում էր որ՝ նորա վերայ բարձած պահանջը սուտ է։ Այս սովորութիւնը հետզհետէ իրաւաբանական հաստատութեան կերպարանք ստացաւ և ընդունելութիւն գտաւ ոչ միայն հին ազգերի, այլև քրիստոնեայ ազգերի օրէնսդրու-

թիւններուն մէջ. սոքա հետքերը մինչեւ այժմ նշմարելի են ներկայ եւրոպական պետութիւնների օրէնքների մէջ. սա մնաւ նոյնպէս եւ մահմետական ազգերի օրէնսդրութեան մէջ։ Հռովմայեցիները ճանաչուելին երիք տեսակ դատաստանական երդումն — jnsjurandum, — յօժարակամ, հարկաւոր եւ պարտաւոր. առաջինն էր՝ երբ ոսոխը կամ դատախազը յօժար կամքով յանձն էր առնում երդուիլ իւր պահանջը կամ իւր բացատրութիւնը հաստատելու համար. երկրորդն էր՝ երբ մէկ հակառակորդը առաջարկուելէր միւսին կամ կատարել պահանջը և կամ երդուիլ որ՝ այդ պահանջը անիրաւացի է, — և այդպիսի մի առաջարկութիւնը հարկաւոր էր անպատճառ ընդունել, որովհետև չընդունել երդումն կը նշանակէր հաստատել և իրաւացի խոստովանիլ հակառակորդի պահանջը. երրորդն էր՝ երբ ինքն դատաւորը in jure կամ in judicio պատուիրումէր մի կամ միւս կողմին երդմամբ հաստատել պահանջը։

Ա՛ն Ա՛խիթարը շատ ընդդէմ է դատաստանական երդման, բայց կրօնական աչքով նայելով՝ նա տեսնում երդման մէջ ոչ թէ իրաւաբանական անհիմնաւորութիւն, այլ մեղք. Նա գանգատուում թէ՝ ժողովրդի մէջ շատ տարածուել է վատ սովորութիւնը երդուել անպատրաստ և ամէն չնչին բանի համար. բայց նա այդ տեղ խառնում դատաստանական երդումն սովորական երդման հետ, որ լինում իւրաքանչիւր խոսակցութեան մէջ։ Նա ցանկանում որ՝ ամենևին չլինի երդման, բայց տեսնելով որ այդ անհնարին է, որովհետև հասարակաց սովորութիւն է գարձել, թոյլ է տալի դատաստանական երդումն միայն ամենահարկաւոր դէպքերում, զոր օրինակ՝ երբ չկան գոթծի մէջ վկաներ և ուրիշ հաստատութիւններ, երբ հակառակորդները չեն հաշտուում ոչ մի կերպով, և այլն։ Նա թոյլ է տալի դատաստանական երդմամբ վերջացնել թէ քրէական գործերը և թէ ուրիշ տեսակ վէճերը, բայց պահանջում որ՝ երդումն կատարուի անպատճառ դատաւորի առաջև, Աերկիւղ կրելով որ՝ սուտ երդմամբ չղրկուին անմեղները՝ նա զգուշում մի քանի զգուշաւոր միջոցներին, զոր օրինակ՝ նա պատուիրում դատաւորին չթոյլ տալ երդումն երբ կան վկաներ, իսկ երբ չկան՝ չէ պէտք շտապել առաջարկել երդումն, այլ պիտոյ է ամէն կերպով աշխատել որ հաշտուին հակառակորդները, և եթէ նորա այնու ամենայնիւ չեն հաշտուում՝ պէտք է առաջուց հասկացնել նոցա երդման բոլոր ծանրութիւնը և յայտնել առհասարակ երդման համար և մանաւանդ սուտ երդման համար նշանակած պատիժները, բայց և այնպէս դատաւորը պարտաւոր է երդումից յետոյ ևս փորձ ինչ ուշացնել գործի վճիռը, գուցէ թէ հակառակորդները զղջան և հաշտուին։

Ա՛խիթարը բացատրում նաև թէ՝ ո՛վ պէտք է առաջինը երդուէ։ Ընդ իրաւունքը տալիս է նա պատասխանատուին՝ երբ վէճը վերաբերվում նիւթական պահանջին, և այդ այն հիման վերայ որ՝ եթէ ոսոխը չարամտութեամբ, կամ թշնամաբար, կամ սուտեամբ բարդում մէկի վերայ նիւթական պահանջ՝ նա ի հարկէ առանց դժուարութեան և երկիւղի կարող է սուտ երդուել ազատութենից կամ ուրիշ պատճառից զրդուած. իսկ եթէ ոսոխի պահանջը արդար է և ճշմարիտ, դատախազը կը վախենայ Աստուծուց կամ իւր խղճից երդուել սուտեամբ։ Աներկբայելի է որ՝ այս և սորա նման զգուշութիւններով չէ կարելի ազատուիլ սուտ երդումներից, որովհետև ինչպէս ոսոխը կարող է սուտ երդուել, նոյնպէս կարող է սուտ երդուել և դատախազը։ Իսկ քրէական գործերի մէջ առաջին երդուելու պարտաւորութիւնը դնում նա ամբաստանողի վերայ։ Ա՛խիթարի խօսքերից այնպէս է երևում որ՝ ժողովրդից ամէն մէկը կարող էր դատ սկսել գողի, աւազակի, մարդասպանի և ամէն տեսակ չարագործի դէմ, եթէ մինչև անգամ ինքն զանգատուողը կրած չլիներ անմիջապէս ոչինչ վնաս։ Ա՛յս սկզբունքը ընդունուում զրեթէ բոլոր հին և նոր օրէնսդրութիւնները, բայց յատկապէս այնպիսի քրէական յանցանքների համար, որք սպառնում մեծ վտանգով հասարակութեան կամ տէրութեան զոր օրինակ՝ եթէ մի ապստամբութիւն է պատրաստվում ընդդէմ պետական վարչութեան՝ կամ նպատակ ունենալով գահընկէց անել թագաւորը կամ վարչութիւնը, մի յեղափոխութիւն է պատրաստվում ընդդէմ հասարակութեան, մի գաւաճանութիւն է պատրաստվում թագաւորը սպանելու համար, և այլն, նոր օրէնքները ոչ միայն պահանջում են որ՝ այդպիսի բաների մասին տեղեկութիւն ունեցողները յայտնեն իսկոյն ոստիկանութեան, այլ սպառնում են նոցա պատիժ չյայտնելու համար՝ համաձայնելով նոցա կուսակիցներ կամ առնուազն համակրողներ։ Իսկ միւս տեսակ ծանր քրէական յանցանքների վերաբերմամբ, զոր օրինակ

մարդասպանութեան, աւազակութեան ճանապարհի վերայ, հրէիզութեան, և այլն, նոր օրէնքները պահանջուէին որ՝ անհնկութիւն ունեցողները խոյր հաղորդեն կամ ոստիկանութեան և կամ անմիջապէս գատաստանական քննիչին։ Բացի սորանից՝ հանգիսացիները ունէին օրէնք, որով ամէն մարդ, ով որ կամենար, կարող էր գանգատ յայտնել գատաւորին գողութեան համար, եթէ գողանից ձեռս էր հասել կամ պատերազմի ժամանակ գերի վաճառին ուրիշ երկիր և կամ այնպիսի մարդուն, որը բացակայ է հասարակութեան կամ պետութեան գործերով —reipuplicae causa, թէև ինքն գանգատուողը ոչինչ ձեռս կրած չլինէր։ Իսկ մեր Մխիթարը մի այդպիսի իրաւունք տալիս է քաղաքացիներին առհասարակ բոլոր չարագործութիւնների վերաբերմամբ։ Մի այնպիսի ժամանակ, որպիսի էր Դ-օշի դարը, երբ Հայաստանին սիրուելին զանազան բռնակալներ, երբ այնպես շատացել էին գողութիւնները, աւազակութիւնները, մարդասպանութիւնները, և հազար տեսակ եղեռնագործութիւնները, երբ չկար կանոնաւոր կերպով կազմակերպած ոստիկանութիւն ժողովրդական ապահովութեան վերայ հսկելու համար, մի այդպիսի իրաւունքը կարող էր շատ օգտակար լինել։ Բայց այն միջոցը, որը մեր հեղինակը տալիս է այդ տեսակ ամբաստանողներին, ոչ միայն գուրկ է իրաւաբանական հիմունքից, այլ և ինքն ըստ ինքեան շատ վնասակար է և կարող է մեծամեծ չարիքներ պատճառել մանաւանդ մարդոց և հասարակութեան։ Նա իրաւունք է տալի այդ տեսակ ամբաստանողներին գատաստանական երդմամբ հաստատել իւրեանց ամբաստանութիւնը՝ եթէ չունին վկաներ կամ ուրիշ փաստեր, իսկ ամբաստանուածը իրաւունք չունի գատաստանական երդմամբ արդարացնել իւր գլուխը, որովհետև յայտնի չարագործին, ասում Մխիթարը, աւազակին, մարդասպանին և այլն, դժուար չէ և՛ սուտ երդուիլ։ Բայց եթէ ամբաստանութիւնը յիրաւի սուտ է, ամբաստանուածը կարող է գատարանի մէջ բողոքիլ, ապագայ բարեբաղդացնել և պաշտպանել իւր անձն. այնուհետև գատաւորի ազատ կամքին է ձեռս բարեխղճութեամբ ընտրել թէ՝ հրի ապացոյն է ճշմարիտը՝ ամբաստանողի թէ ամբաստանուածի։ Ո՞նչ կասած որ՝ Մխիթարի առաջարկած սոյն միջոցը անյարմար է կրկին անգամ. նախ՝ հակառակորդներին իրաւունք է տրվում աղմուկ յա-

րուցանել գատարանի մէջ և ապացոյով յաղթել միմեանց. այդ ընդդէմ և հեղինակի սեփական սկզբունքին, որով պահանջուում, ինչպես վերը տեսանք, որ ոտքն և գատախազը կամ ամբաստանողը և ամբաստանուածը աղմուկ և անկարգութիւն չյարուցանեն գատարանի մէջ։ Երկրորդ՝ այդպիսի դէպքերում գատաւորը երբէք չէ կարող վճիռ տալ առանց խղճահարութեան, չէ կարող հաւատացած լինել որ՝ նորա վճիռը անսխալ է, երբ պէտք է հիմնուի միայն լոկ խօսքերի և ապացոյների վերայ, կամ մինչև անգամ գատաստանական երդման վերայ, երբ չունի ոչ վկաների ցուցմունքներ և ոչ այլ համոզեցուցիչ փաստեր։ Բացի սորանից՝ երբ ամբաստանութիւնը լոկ խօսքով է, երբ չկան վկաներ կամ փաստեր և ապացոյցներ, երբ չկայ ամբաստանուածի սեփական և յօժարակամ խոստովանութիւնը, երբ զոկ կասկած յայտնելով կարելի է գատի տակ ձգել մի մարդ, շատ վտանգաւոր է իրաւունք տալ ամբաստանողին երդմամբ հաստատել իւր ամբաստանութիւնը. այդ կը նշանակէ ընդարձակ ճանապարհ բանալ չարամտութեան, թշնամութեան և կրքերի առաջև, կը նշանակէ խախտել հասարակական խաղաղութեան հիմունքը, որովհետև ոչ ոք կարող է հանդիստ և աներկիւղ լինել որ՝ միւս օրը մի չարամիտ մարդ բարձրացնէ չէ նորա վերայ որևիցէ ծանր քրէական յանցանք։ Սարսափելի չարիքներ կարող են յառաջանալ դորանից, մանաւանդ երբ սուտ երդման համար նշանակուած է ոչ թէ ծանր պատիժ, այլ միայն եկեղեցական ապաշխարութիւն։

Մխիթարը աւելի զգոյշ է վարվում նիւթական վէճերի վերաբերմամբ։ Նա արգելում գատաստանական երդմամբ վերջացնել գործը, եթէ պահանջը տասը դահեկանից աւելի չէ. նա պատուիրում որ՝ գատաւորը հաշտեցնի վիճողները կէս ճամբով, այսինքն՝ պատասխանատուն, արդար թէ սուտ, պիտի տայ պահանջողին պահանջի կէսը, միայն թէ ազատուին գրանով երկուսն էլ երդուելուց։ Իսկ եթէ պահանջը տասը դահեկանից աւելի է, գոր օրինակ քսան դահեկան է, կամ երբ հակառակորդները չեն հաշտվում և պահանջում են անպատճառ երդմամբ վերջացնել վէճը, գատաւորը պարտաւոր է տալ նոցա երդուելու իրաւունքը, բայց միայն այն ժամանակ, երբ չունին ուրիշ ապացոյցներ, վկաներ, փաստեր, և այլն։

Մ՝խիթարը որոշումէ նոյնպէս թէ ո՞ք բոլորովին իրաւունք չունին ուսանիլ պատաստանական երդումին։ Ասոնք խօսքով՝ իրաւունք չունին երդուիլ.

1. Ընչափահասները.
2. Ծերերը.
3. Հիւանդները.
4. Ապաշխարողները.
5. Կանայք.
6. Երիցուղները, մաքսաւորները և մեղաւորները.
7. Հոգևորականները։

Առաջին դասակարգը ընդհանուր է բոլոր ազգերի իրաւաբանութեան մէջ։ Ընչափահասը աւելի շուտով կարող է՝ կամ արատքին ազդեցութեան տակ լինել, կամ մոռանալ հանգամանքները, կամ լաւ չհասկանալ նոցա էութիւնը, ուստի դժուար է ենթարկիլ նորան երդման ծանր բարոյական պատասխանատուութեան։ Բայց մինչև ուրիշ օրէնսդրութիւնները երդման չափահասութիւնը նշանակուածն բաւական փոքր, զոր օրինակ՝ ըստ մեծի մասին 14 տարեկան հասակը, մեր հեղինակը նոյն սահմանն է ընդունում, ինչ որ նշանակել էր վկայ լինելու չափահասութեան համար, այսինքն 25 տարեկան հասակը։ Եւ այստեղ նա աւելի խիստ է և չէ թոյլ տալի ոչինչ բացառութիւն այդ ընդհանուր կանոնից. բայց տեսնելով զորա բոլոր խստութիւնը՝ նա առաջարկումէ մի տարօրինակ կէտ— նա թոյլ է տալի որ՝ անչափահասի փոխանակ կարող է երդուել նորա հայրը, եղբայրը կամ ուրիշ ազգականը, իսկ եթէ կին է՝ մայրը, քոյրը, եղբայրը, և այլն։ Մինչդեռ հին և նոր օրէնսդրութիւնները ընդունելով փոխանորդութեան կամ հաւատարմութեան սկզբունքը առհասարակ՝ չեն թոյլ տալի այդ փոխանորդութիւնը միայն երդման համար և պահանջումեն որ՝ երդումն իրրև իւրմէ գործ տայ անպատճառ նա, որը պարտաւոր է երդուել, Մ՝խիթարը ընդհակառակն ընդունումէ այստեղ փոխանորդութեան իրաւունքը և թոյլ է տալի որ՝ անչափահաս փոխանակ երդուէ ուրիշը։

Երկրորդ դասակարգը շատ անորոշ է. ոչ մի օրէնսդրութիւն չէ յիշում որ՝ ծերերը իրաւունք չունենան պատաստանական կամ այլ տեսակ երդումն տալու։ Եւ ի՞նչ պէտք է հասկանանք ծեր բառ-

ը։ Մինը 70—80 տարեկան հասակում շատ առոյգ է, մինչդեռ միւսը 40—50 տարեկան հասակում բոլորովին զառամած է։ Երբ օրէնսդիրը չէ որոշում ծերութեան հասակը, այդ պայմանը շատ պիտի ծանրացնէ դատաստանավարութիւնը, որովհետև նախ՝ ո՞վ պիտի որոշէ մէկի ծերութիւնը—դատաւորը թէ հակառակորդը, այդ նոյնպէս չէ բացատրում Մ՝խիթարը. երկրորդ՝ այդ տեսակ որոշմունքով միշտ կարող են յառաջանալ վէճեր և անհամաձայնութիւններ։ Թէպէտ Պօշը ունի իւր պատճառը ծերերին երդման իրաւունք չըտալու համար, բայց այդ պատճառը չէ իրաւաբանական և հիմնաւոր։ Յայտնի է որ՝ եկեղեցական կանոններով ապաշխարութիւն է նշանակած ամենայն տեսակ երդման համար, և ահա Մ՝խիթարը վախենումէ որ՝ ծերերը երդուելուց յետոյ կարող են շուտով մեռնել առանց ապաշխարութեան. բայց ո՞վ կարող է երաշխաւորել որ՝ չափահասը—25 տարեկանը՝ երդուելուց յետոյ չի մեռնի շուտով, նոյն օրը, միւս օրը, և այլն, առանց ապաշխարութեան։ Բաւական է որ ծերերը ունենան առողջ դատողութիւն և յիշողութիւն և ամենայն իրաւունքով կարող են տալ դատաստանական երդումն։

Երրորդ դասակարգին պատկանումեն հիւանդները։ Մ՝խիթարը չէ տալի նոցա երդման իրաւունքը, բայց այդպէս է վարվում՝ ոչ թէ որևիցէ իրաւաբանական հիման վերայ, այլ միևնոյն նախընթաց պատճառով, այն է՝ երկիւղ կրելով որ հիւանդը չմեռնի առանց ապաշխարութեան։ Եթէ հիւանդը ծանր է, որ չէ կարող երդուել, ուրեմն նա ինքն ըստ ինքեան, բնականաբար, չէ կարող վայելել այդ իրաւունքը. իսկ եթէ շատ ծանր չէ և կարող է երդուել՝ հիմն չկայ զրկել նորան այդ իրաւունքից։ Նոր օրէնսդրութիւններից շատերը ընդհակառակն պահանջումեն որ՝ քննիչը նախընթաց քննութեան ժամանակ երդուեցնէ այն վկաները, որք ծանր հիւանդ են և մահու վտանգ կայ, որպէս զի այլ և այլ կասկածանաց տեղիք չմնայ նոցա վկայութեան ճշմարտութեան մասին, ըստ որում ամեն մի վկան ընդհանուր կանոնի զօրութեամբ պարտաւոր է երդմամբ հաստատել իւր վկայութեան ճշմարտութիւնը, եթէ այդ հարկաւոր կը լինի։ Իսկ ինչ վերաբերվում է դատաստանական երդման՝ օրէնսդրութիւնները առհասարակ ոչինչ չեն ասիարկում հիւանդների մասին։ Յաւելանալին այն է որ՝ Մ՝խիթարը ոչինչ բացառու-

թիւն չէ թոյլ տալի որպէս ծեսերի, նոյնպէս և հիւանդների երդման մասին, որպէս զի նոքա կարողանային փոխանորդներին կամ հաւատամատուներին յանձնել դոյն իրաւունքը, ինչպէս թոյլ է տալի անչափահասների համար։ Բայց հիւանդներին թոյլ է տալի երդուել առողջանալուց յետոյ։

Ձորրորդ դասակարգով Մ՝խիթարը արգելում դատաստանական երդման իրաւունքը ապաշխարողներին։ Իրև յանցաւորներ և տակաւին պատժի տակ եղածներ՝ նոքա արդէն ըստ իւրեանց դրութեան չեն կարող վայելել այդ իրաւունքը։ Բայց չէ կարելի փակել մի դասակարգի մէջ բոլոր ապաշխարողները. այլ է ելեկ մէկը ապաշխարանք է կրում եկեղեցական յանցանքի համար, զոր օրինակ՝ պատուհասելու համար, և այլ է ելեկ քրէական յանցանքի համար, զոր օրինակ մարդասպանութեան համար։ Վերջիններս իրև ծանր քրէական յանցաւորներ զրկուում են զանազան իրաւաբանական իրաւասութիւններից, որոց հետ կարող են զրկուած լինել և դատաստանական երդումն տալու իրաւունքից. իսկ առաջիններին համար այդպիսի զրկանքը անտեղի կը լինէր իրաւաբանաբար։

Հինգերորդ դասակարգին պատկանում կանայք։ Ուրեմն զարձեալ մի նոր սահմանափակութիւն ենք տեսնում այստեղ կանանց իրաւունքների մասին։ Բայց Մ՝խիթարը չարում առ այդ այնպիսի պատճառներ, որք գրեթէ բոլորովին զուրկ են իրաւաբանական հիմունքից. նա ասում, թէ կինը չէ կարող դատաստանական երդում տալ եթէ երիտասարդ է, յղի է, նոր է ծնել, ապաշխարող է, ծեր է և այլն։ Սակայն նա ինքն զգում, որ՝ չափազանց է սահմանափակում իգական սեռի այդ իրաւունքը, ուստի դիմում նոյն տարօրինակ իրաւաբանական փոխանորդութեան, որը թոյլ է տալի անչափահասների երդման համար, այն է որ՝ երիտասարդ, յղի, և այլն, կանանց փոխանակ կարող են երդուել նոցա մայրը, քոյրը, և այլն. պատուիրելով դատաւորին օրինաւոր համարել այդ տեսակ երդումն։ Բայց այդ բացառութեամբ Մ՝խիթարը մի մեծ արտօնութիւն չէ շնորհում իգական սեռին, որովհետև զրեթէ ամենայն կին թիւն չէ շնորհում իգական սեռին, որովհետև զրեթէ ամենայն կին ենթակայ է յիշեալ պայմաններից որևիցէ մէկին—կամ անչափահաս է, կամ յղի է, կամ նոր զաւակ է ծնել, և այլն։ Ուշադրութեան արժանին այն է որ՝ մեր հեղինակը մինչև չէ թոյլ տալի որ

կանայք երդուեն ապամարդոց փոխանակ, նա իրաւունք է տալի, որ ապամարդիկ երդուեն կանանց փոխարէն, և այդ ոչ միայն եղբայրը, այլ մինչև անգամ ուրիշը, սիրելին կամ մերձաւորը, ինչպես ասում նա ինքն. բայց ընդմին զգալի է որ՝ նա չէ յիշում ուզդակի հօր և մանաւանդ որդու և ամուսնու անուններըը, այլ միայն եղբօրը, թէպետև նոքա զօրութեամբ խնացվումն սերերների և միրձաւորների մէջ։ Նոյնպես նկատելի է, որ մեր հեղինակը չ՝ որոշում թէ՝ ով պէտք է կրէ առհասարակ ապաշխարանքը—գործի աչերը թէ նոքա փոխանորդը։

Վեցերորդ դասակարգին պատկանումն արբեցողները, մաքսաւորները և մեղաւորները, որք իրաւունք չունին տալ դատաստանական երդումն։ Մենք վերը տեսանք Հօթներորդ պլխի մէջ որ՝ Մ՝խիթարը չէ տալի նոյն անձինքներին և՝ վկայ լինելու իրաւունքը։ Ինչ բացատրութիւններ որ այնտեղ մէջ բերինք, վերաբերվումեն և այս տեղ դատաստանական երդման։

Վերջապէս՝ հօթներորդ դասակարգին պատկանումն բոլոր հոգեւորականները—քահանաները, վանականները և այլն։ Մ՝խիթարը արգելում նոցա ոչ միայն տալ դատաստանական երդումն, այլ մինչև անգամ վարել դատարանի մէջ իւրեանց գործը, որպէս զի չտարպուին կամ երդուել և կամ ուրիշ անպատեհութեանց մէջ ընկնել։ Բայց դորա փոխարէն նա տալիս է նոցա այլ ընդարձակ իրաւունք—վարել իւրեանց բոլոր դատաստանական գործերը ուրիշի, այսինքն՝ փոխանորդի կամ հաւատարմատարի ձեռքով։ Ասացանք ինչպես բացատրեցինք Վեցերորդ պլխի քննութեան մէջ, Մ՝խիթարը սահմանափակում այդ իրաւունքը՝ թոյլ տալով փոխանորդ կարգել միայն ազգականները։ Գործի սկզբունքը—ազատել հոգեւորականներին երդումից—ընդհանուր է բոլոր օրէնսգրութեանց մէջ, ի նկատի առնելով նոցա կոչումը։ Գրանի (Հունգարիայում) ժողովը 1114 թ. 60-րդ կանոնով արգելում եկեղեցականերին վկայ լինել, բացի կաթոլիկների և երդման համար (Héfélé, t VII, եր. 129)։

Վերնելով նախընթաց Հօթներորդ գլուխը, ուր Մ՝խիթարը խօսում վկաների վերայ, մենք տեսանք որ՝ նա ոչինչ չէ յիշում նոցա վկայական երդման մասին. բայց ինդիրս առնելով ներկայ Ութե-

բորդ գլխի մի քանի կտորները, կարելի է կարծել որ՝ նա դատաստանական երդման պայմանները տարածում և վկաների վերաբ։

Դատաստանական երդման բոլոր պայմանները բացատրելուց յետոյ՝ Մխիթարը ավջ է բերում և երդման ձևերը։ Այս կողմից ոչնչ ուշադրության արժանի չեն, քանի որ նրանք շատ հետաքրքրական են՝ յատուկ բերելով ժողովրդական մի քանի սովորութիւններ։ Մեր հեղինակը ցոյց է տալի երկու տեսակ դատաստանական երդումն — խոստովանութեան և ուրացութեան։ Ահա ինչպես է նկարագրում նա այդ տեսակները։

1. Խոստովանութեան երդումն.

«Դնէ գձեռն ի խաչ կամ յաւետարան կամ յեկեղեցի, զիտելով զի Աստուած սրտագէտ է, ասէ թէ՝ գիտէ Աստուած, և խաչս և աւետարանս վկայէ զի ո՛ւղիղ է զոր ասեմն և ոչ է սուտ, և կամ ասէ թէ՝ սոցա փառքն և զօրութիւնն զի ոչ տեսեմ։

2. Ուրացութեան երդումն.

1. Դնէ գձեռս ի խաչ կամ յաւետարան կամ յեկեղեցի և հրաժարէ ուրացմամբ կամ ուրացութեամբ թէ՝ քրիստոնեայ ո՛չ եմ եթէ չիցէ այդ այդպէս։
2. Եկեղեցի մտանելով՝ լոյս շիջուցանել։
3. Ի բառնալ ի ջուր և ի ձէթ փչել։
4. Խաչ ի գետնի նկարել և կոխել։
5. Օշան ձիոյ ունել։
6. Ոսկր ի ձեռն առնուլ։
7. Գետնի երկուս ծիրս առնել և ի միջն ի միւսն մտանել։

Այսպէս ուրեմն՝ միևյնոյն խոստովանութեան երդումն մի տեսակ է, ուրացութեանը եօթը տեսակ է։ Ի հարկէ ժողովրդի մէջ եղած կլինին թերևս և ուրիշ շատ տեսակ ձևեր երդման, բայց Մխիթարը անշուշտ աւելորդ է համարել յիշել բոլորը։ Նոցանից մի քանիսը կրում են հեթանոսական և մնապաշտական սովորութիւնների կերպարանք. մի քանիսը մնացել են մինչև այժմ ժողովրդի մէջ, ինչպես զոր օրինակ՝ լոյս շիջուցանելը — մի օրէնք ունենալով և չկամենալով դիմել դատաւորին՝ հակառակորդներից մէկը վառում եկեղեցու մէջ մոմ, իսկ միւսը փչելով հանգցնում։ Ինձ պատմել են ծեր մարդիկ, որ՝ Թիֆլիսում վրաց թագաւորութեան ժամանակ

հայերը շատ անգամ վերջացնում էին իրենց վէճերը, զոր օրինակ նիւթական պահանջները, երդմամբ. երդումն ուտող անձն հագնում սպիտակ շորեր և ձեռքին վառած մոմ բռնած մտնում էր եկեղեցին գանգատակարտէզամբ. այնտեղ աջ ձեռքը դնելով խաչի և աւետարանի վերայ՝ ասում էր երդման խօսքերը, զոր օրինակ թո՛ղ Աստուած պատժէ ինձ եթէ ես սուտ եմ ասում.... և այլն, և ապա համրուրելով խաչը և աւետարանը՝ հանգցնում էր վառած մոմը։ Նոյնպես մինչև այժմ մնացել է երդման ձևը, որով երկու հակառակորդները գնում են եկեղեցու մօտ և նոցանից մէկը ձեռքը դնելով եկեղեցու պատի կամ դրան վերայ՝ ասում է երդման խօսքերը և յետոյ համրուրում ձեռք դրած տեղը։ Մոմ շիջուցանելը մնացած պէտք է լինի հեթանոսութեան ժամանակից, երբ կրակապաշտութիւնը մեզ էր համարում հանգցնել կրակը, բոցը, մոմը, և այլն։ Ինչպես երևում է այդ տեսակ երդումն եղած է և Յունաստանում, որովհետև Ղարսեղ Կեսարացին իւր կանոնների մէջ արգելում է մոմ շիջուցանելու երդումն ասելով. «Ինահանայ մի թողեք զոք յերդումն յեկեղեցի առնելին. և մի՛ ձրագ անցուցանել և լինել ուրացող. և թէ ոք յանդգնի՝ եղիցի ընդ խաչահանուն Կրիսպոսի [89]։ Իսկ երկու ծիր նկարելը գետնի վերայ և մէկից միւսի մէջ անցնելը նոյնպես անշուշտ հեթանոսական դարերից մնացած պէտք է լինի. երդման այդ ձևը պահպանուել է մինչև այժմ Հայաստանի զանազան տեղերում բնակուող Եզիդիների մէջ։ Շան ձեռ (պոչ) բռնելը նոյնպես մնացել է շատ տեղերում։ Հեթանոսութեան դարերում բոլոր ազգերը ունէին երդման այդպիսի զանազան մնապաշտական ձևեր, որոց հետքերը մինչև այժմ մնացել են շատ երկրներում։ Հռոմայեցիները թէ սովորական և թէ դատաստանական երդման համար գործածում էին հետևեալ խօսքերը. — juro per lovem — երդվում եմ յանուն Յուպիտերի (Երամազդ)։ Եւ այդ խօսքերը ասելու ժամանակ երդնողը ձեռքին բռնում էր մի կոտր գայլախազ քար (չախմախ քար) ի նշան նորա կայծակնահարութեան կամ կայծակնամարտիկութեան, որովհետև Յուպիտերը համարվում էր ասում կայծակների և ամպրոպների, թերևս դրանով կամենա-

89. Կանոնագիրը № 761, կանոն ՊԾԴ.

լով ասել թէ՝ ինչպէս գայլախառը արձակուած կրակի կայծեր, ի՛ղ այնպէս կայծանիւթը թափէ Իւպիտերը եթէ սուտ է երդումնս։ Կային և ուրիշ տեսակ երդումներ, զոր օրինակ՝ juro per salutem suem— երդումնամ իմ կեանքովս, per Caesareum caput—Կեսարի (կայսեր) գլխով կամ անունով, և այլն։

Ինչպէս յայտնի է՝ հասարակ ժողովուրդը մեծ դժուարութեամբ է համաձայնում յանձն առնել դատաստանական երդումն։ Մինչև որ մէկը հաստատ համոզուած չլինի իւր արդարութեան և ճշմարտութեան մէջ՝ չէ համաձայնում երդուել, աւելի շուտով յօժարանալով կամ բոլորովին հրաժարուիլ իւր պահանջից, կամ տարապարտուց վճարել հակառակորդի անարդար պահանջը։ Սորա պատճառը այն է որ՝ ժողովրդի մէջ առհասարակ տարածուած է աւանդութիւն և կարծիք թէ՝ մեծ մեղք է երդուել, կամ ինչպէս ասում՝ երդում ուտել, թէ՝ երդուողի հոգին բնաւ չի գնայ արքայութիւն, թէ՝ նա ինքն և նորա ընտանիքը կը կրեն մեծամեծ անբախտութիւններ, որոնք կը կոտորուեն, և այլն։

Ընդդէմ լինելով առհասարակ երդման՝ Մխիթարը հակառակ է մանաւանդ ուրացութեան երդման։ Նա խստիւ արգելում այդ տեսակ երդումն, եթէ մինչև անգամ սպառնում լինի մահ կամ տանջանք։ Նա պատուիրում դատաւորին բնաւ չընդունել ուրացութեան երդումն երբ երկու դախանն էս քրիստոնեայ են, հալածել, այսինքն արտաքսել նոցա դատարանից՝ եթէ նոքա պնդելով պահանջումն այն, և չվերջացնել գործը մինչև որ նոքա զղջան և կամ հաշտութիւն, կամ համաձայնութիւն ընդունել խոստովանութեան երդումն։ Ուշադրութեան արժանին այն է որ՝ Գօշը չէ թոյլ տալի քրիստոնեային տալ ուրացութեան երդումն մինչև անգամ այն ժամանակ, երբ նորա հակառակորդը անհաւատ է, այսինքն քրիստոնեայ չէ և պահանջում այդ տեսակ երդումն։ Սորանից երևում որ՝ կամ հայերը դիմելիս են եղել երբեմն երբեմն ոչ-քրիստոնեաներին, այսինքն տիրապետող մահմետականների դատարաններին և կամ մահմետականները դիմելիս են եղել հայոց դատարաններին։ այդ աւելի կարող էր պատահել այն ժամանակ երբ հայերը գործ էին ունենում մահմետականների հետ և կամ երբ մահմետականները գործ էին ունենում հայերի հետ։ այդպիսի երևոյթներ սակաւ չեն և այժմ Տաճկաստանում և Պարսկաստանում։

Վ՞երջապէս՝ Մխիթարը հարկաւոր է համարում սահմանել պատաստանական երդման համար և առանձին դատաստանական պատիժ, բայց ո՛չ թէ բանտարկութիւն, տուգանք կամ այլ տեսակ քրէական պատիժ, այլ ապաշխարութիւն։ Նա կարևոր է համարում տարբերութիւն դնել այդ տեսակ ապաշխարութեան և սովորական ապաշխարութեան միջև, որը որոշումն եկեղեցական կանոնները առհասարակ ամենայն տեսակ երդման համար։ Շատ բաների մէջ աւելի խիստ պահանջող լինելով քան թէ եկեղեցական կանոնները՝ այստեղ Մխիթարը մեղմանում, և սահմանում աւելի թեթև ապաշխարութիւններ, բայց միայն խոստովանութեան երդման համար, իսկ ուրացութեան երդման համար նա պահպանում իւր սովորական խստութիւնը։ Նա սահմանում այսպէս.

1. Եթէ երդումն խոստովանութեան է և չէ վայրաբար, ընչին բանի համար և սուտ, այլ ճշմարիտ—ապաշխարել երեք տարի.
2. Եթէ երդումն խոստովանութեան է, բայց սուտ—հինգ տարի.
3. Եթէ երդուողը կրօնաւոր է կամ քահանայ—թէ խոստովանութեան լինի երդումն և թէ ուրացութեան, թէ սուտ և թէ ճշմարիտ,—մինչև ցմահ։
4. Եթէ երդումն ուրացութեան է, թէ սուտ է եղել և թէ՝ ճշմարիտ, դարձեալ մինչև ցմահ։

Բայց այս ընդհանուր կանոնների համար Մխիթարը թոյլատրում մի քանի փոփոխութիւններ։ Ըստ այսպէս զոր օրինակ.

1. Եթէ խոստովանութեան երդումն սուտ է, բայց սահմանին բանի համար,—դատաւորը կարող է հրամայել որ՝ այդ բանը բաժանուի ազգատներին։
2. Եթէ խոստովանութեան երդումն տուել է կրօնաւորը կամ քահանայն և կամ այնպիսի մարդը, որին արգելուած է երդուել, և երդումն եղել է սուտ՝ բայց անգիտակցաբար, ապաշխարութիւնը պէտք է կրէ

նա, որոյ համար եղել է երդումն. իսկ եթէ զի տա կ-
ցաբար—պէտք է ապաշխարէ ինքն երդուողը։

Ինչպէս տեսնուեցաւ՝ այստեղ հակասութիւն կայ մեր հեղինակի խօսքերի մէջ. վերը նա բոլորովին արգիլից հոգևորականին երդուելու իրաւունքը, իսկ այստեղ տալիս է նոցա այդ իրաւունքը։

Որոշելով այսպէս դատաստանական ապաշխարութեան սահմանները՝ Մխիթարը թոյլ է տալի եպիսկոպոսներին և զինական վարդապետներին փոխել այդ սահմանները՝ աւելացնելով կամ պակասացնելով ըստ հանգամանաց և ըստ իւրեանց բարեկատարութեան։ Այս մի ընդհանուր իրաւարանական սկզբունք է, որով դատաւորը կարող է, նայելով գործի աստկացնող կամ մեղմացնող հանգամանքներին՝ աւելացնել կամ պակասացնել պատիժը մի քանի աստիճանով, բայց չդուրս գալով օրէնքով ցուցած բարձրագոյն և ստորագոյն կամ ծանրագոյն և թեթևագոյն սահմաններից։ Իսկ ինչ վերաբերվում, այն բանին որ՝ մեր հեղինակը այդ իրաւունքը տալիս է եպիսկոպոսներին կամ զինական վարդապետներին՝ մենք ասացինք քանի անգամ որ՝ նա օրինաւոր դատաւոր է համարում միայն եպիսկոպոսները։ Այստեղ էս կրկնում այդ ասելով՝ «ապաշխարութիւն սահմանեսցէ եպիսկոպոսն զի նա է դատաւոր»։ Այս խօսքերը ի հարկէ չէ պէտք հասկանալ այն մտքով թէ իբր հեղինակը համարում եպիսկոպոսը ոչ թէ գործի դատաւոր, այլ միայն ապաշխարութեան չափը և սահմանը որոշելու դատաւոր կամ իրաւասութիւն ունեցող անձն,—որովհետև նա աւելացնում թէ՝ «և թէ յայլ ումեք գատաւորէ իցէ դատաստանն՝ երթիցէ որ երդուեաւն առ վա ապետ ոք՝ որ տեղեակ իցէ դատաստանի՝ և նա սահմանեսցէ զապաշխարութիւնն»։ Ուրեմն՝ վիճակները կարող էին դիմել, բացի եպիսկոպոսից և՝ ուրիշ դատաւորներին, բայց դատաստանական ապաշխարութիւնը պիտի սահմաներ այնու ամենայնիւ հոգևորականը։ Այդ ոչ կարող էին լինել այդ ուրիշ դատաւորները։ Մենք կարծում ենք որ՝ այստեղ Մխիթարը իւ նկատի ունի երկու տեսակ դատաւորներ։ Առաջին՝ վիճակները կարող էին իւրեանց երկուստեք համաձայնութեամբ ընտրել մի միջի մարդ իրրև դատաւոր և նորան յանձնել գործի քննութիւնը և դատաստանը։ Իւր տեղում արդէն յիշեցինք որ՝ այդ իրաւարանական սովորութիւնը

այնպէս ընդհանրացած էր բոլոր ազգերի բարքի մէջ որ՝ յետոյ օրէնսդրական գօրութիւն տուացաւ հռովմէացիների և ուրիշ հին ազգերի օրէնքների մէջ և պահպանուած է մինչև այժմ բոլոր նոր պետութիւնների օրէնսդրութեան մէջ։ Ահա այդպիսի միջի մարդը կամ հաշտարար դատաւորը՝ չտանելով վիճողներից համոզեցուցիչ բացատրութիւններ, փաստեր, վկաների ցուցմունքներ, գործը մեծ ուշ կամ յօգուտ մի կամ միւս կողմի, կարող էր առաջարկել նոցա ընդունել դատաստանական երդումն։ Եթէ միջի մարդն էր հոգևորական՝ քահանայ կամ վարդապետ, նա ինքն կորոշէր և երդման ապաշխարութիւնը, իսկ եթէ աշխարհական էր՝ երդուողը պիտի գնար հոգևորականի մօտ ապաշխարութեան սահմանը առանալու համար։ Երրորդ՝ Մխիթարի ժամանակ ժողովուրդը անդուլ զինուած երբեմն երբեմն և մահմետական իշխանաւորներին կամ դատաւորներին, մանաւանդ երբ մի կողմը մահմետական էր լինում, այդ անկարգութիւն և ինքն հեղինակը, ինչպէս տեսանք փորձ ինչ վերը ուրացութեան երդման վերայ խօսելով։ Այդ որովհետև այդպիսի դէպքերում և գործը կարող էր հասնել դատաստանական երդման, քրիստոնեան ի հարկէ պիտի երդուէր իւր կրօնի ձևերով, և ուրեմն ապաշխարութիւնը դարձեալ պէտք է նշանակէր նորա հոգևորականը, ըստ որում մահմետականները այդպիսի հանգամանքներում մինչև այժմ չեն բանտարկում քրիստոնեաների կրօնական և եկեղեցական կանոնները։ Ու թէ յիրաւի քրիստոնեանները զինուիս են եղել մահմետական դատարաններին, այդ ուրիշ պարզ կը տեսնենք հետևեալ Ննեներորդ գլխից։ Իսկ ինչ վերաբերվում այն բանին որ՝ Մխիթարը տալիս է դատաստանական ապաշխարութիւնը որոշելու իրաւունքը, բացի եպիսկոպոսից և՝ վարդապետներին պէտք է ասել որ՝ հին ժամանակներում Հայաստանի առաջնորդները ունէին իւրեանց ձեռքի տակ մի կամ մի քանի օգնականներ, որք կոչվում էին քոր եպիսկոպոսներ. գոքա սովորաբար լինում էին քահանաներ կամ վարդապետներ, բայց երբեմն պատահում էին և իսկական եպիսկոպոսներ, և կառավարում էին ամրողջ Թեմի առանձին մասը վիճակները Թեմական եպիսկոպոսի իշխանութեան տակ և նորա հրահանգներով։ Թէպէտ յետոյ քոր եպիսկոպոս բառը, որ յունական է և նշանակում օգնական եպիսկոպոս, այնինքն՝ օգնական եպիս-

կոպոսի, վերացաւ գործաճուրդիւնից, բայց այդ տեսակ օգնականները մնացին միշտ և կան այժմ իսկ բոլոր երկիրներում. մեզանում դրա կոչվումն այժմ, եթէ քահանայ են գործակալ, գործակատար, բարեկարգիչ, և այլն, եթէ վարդապետ կամ եպիսկոպոս—յաջորդ, փոխանորդ, և այլն։ Նա ահա այդպիսի օգնական վարդապետներ կամ քահանաներ ունի անշուշտ ինկատի մեր հեղինակը։

Մեզ մնում այժմ քննել վերջին Ինևերորդ գլուխը, Ընտրել Մխիթարը մանրամասնաբար բացատրում, թէ ինչ պատճառով քրիստոնեաները չպիտի դիմեն անհաւատների, այսինքն մահմետականների դատարանին։ Թէպէտ նորա բացատրութիւնները կրում են աստուածաբանական կերպարանք և հաստատուած են կրօնական խըրատների սկզբունքի վերայ, բայց նորա խորհուրդը և նպատակը այլ է։ Տեսնելով, որ երկրին տիրող մահմետականները սարսափելի կերպով հարստահարում ժողովուրդը ամեն կողմից, որ՝ չկայ նոցա մէջ գութ և արդարութիւն, որ՝ նորա մանաւանդ ամեն մէջտեղ գործ են դնում որպէս հայերը դէպի իւրեանց կրօնը, ազգասէր հեղինակը կամենում նոցանից հեռու պահել ժողովուրդը, զգուշացնել կրօնի կողմից, ապահովացնել արդարադատութեան կողմից, աջողելով այդ բոլորը կրօնական սկզբունքներով։ Ինչպէս մի անգամ ասացինք վերը իւր տեղում՝ մեր կարծիքով Մխիթարը յատուկ այդ իսկ նպատակով և՝ մտադիր եղաւ յօրինել և տալ ժողովրդին սեփական դատաստանագիրքը, որպէս և ինքն ակնարկում արդէն վերը քննած Ա-ռաջին գլխի մէջ։ Մենք այժմ չենք կարող ճշդութեամբ ասել թէ ո՞րքան հասաւ նա իւր նպատակին և գործադրմանը արդեօք նորա Դատաստանագիրքը Հայաստանի մէջ։ Բայց շատ հաւանական է որ՝ մի քանի տեղերում, ինչպէս յիշեցինք առաջ, գոր օրինակ Խաչենոյ երկրի իշխանները Վախթանգը և նորա յաջորդները ի պատիւ Մխիթարի ընդունեցին նորա Դատաստանագիրքը, եթէ ոչ բոլորովին, գոնեա մասամբ, և գործադրում էին իւրեանց գաւառում. գուցէ նոյնը կատարեց իւր Հաւու գաւառում և Ծաթքէ Սպասալարը, որը այնպէս յարգում Մխիթարին, ինչպէս տեսանք սորա կենսագրութեան մէջ. բայց ի հաստատութիւն այդպիսի ենթադրու-

թիւնների չունինք տարաբախտաբար ոչինչ պատմական տեղեկութիւններ։

Այն Ինևերորդ գլխից զարձնալ մի անգամ երևում որ՝ դատաստանական իրաւունքը եղել է հոգևորականութեան ձեռքում, որովհետև Մխիթարը ասում է. «քանզի զրազում տեսանեմք այժմ զի յորժամ ի հոգևոր դատաստանս մեր գիտեն թէ ոչ արդարանան, դիմեն և գնան առ այլազգիս (մահմետականները) զի թերևս նոցա դատաստանաւն յաղթեսցեն ոսոխացն»։ Ի հարկէ՝ զուտ եկեղեցական գործերի պատճառով հայերը չէին կարող դիմել մահմետական դատաւորներին, որովհետև, ինչպէս յայտնի է մահմետականները ոչ մի տեղ և ոչ մի ժամանակ չէին միջամտում այդ տեսակ գործերի մէջ, այլ կարող էին դիմել քրէական յանցանքների և կալուածական, ժառանգական և այլ զոյնզոյնի վէճերի պատճառով, որոց դատաստանը ուրիշն ինքն ըստ ինքեան և սովորաբար գանվումէր հոգևոր իշխանութեան ձեռքում։

Մենք ասացինք, ինչպէս որ կարողացանք, Դօշ Մխիթարի Դատաստանագրքի նախապրութեան քննութիւնը։ Մենք տեսանք որ՝ զրկի նախապրութեան տասնևմէկ գլխից միայն վեցը վերաբերվումին իրաւաբանական հարցերին։ Իսկ քննելով այդ վեց գլուխը՝ մենք տեսնումինք որ՝ դոցա մէջ չկայ ամբողջութիւն, չկայ մի ամփոփ վարդապետութիւն կամ թէօրիա, չկայ հիմնաւոր իրաւաբանական գիտութիւն, իրաւաբանութեան գլխաւոր կէտերից մեծ մասը բոլորովին չեն յիշած, միւսները չեն մշակուած օրինաւոր կերպով։ Պարզ է որ՝ մեր հեղինակը ծանօթ չէ և չէ ուսումնասիրել իրաւաբանական գիտութիւնը հիմնաւոր կերպով, ծանօթ չէ այդ գիտութեան մատենագրութեան հետ, ծանօթ չէ հռովմէական և բիւզանդական իրաւաբանութեան հետ։ Բայց և այնպէս՝ ոչ ոք չէ կարող պախարակել և դատապարտել նորան իւր բոլոր իրաւաբանական թերութիւնների և պակասութիւնների պատճառով, այլ պէտք է միշտ երախտապարտ լինել նորան, վասն զի նա գոնեա հոգացել է գրով արձանագրանել մեր ժողովրդի մէջ մնացած հինաւրնաց իրաւաբանական կամ դատաստանական աւանդութիւնների և սովորութիւնների բնկորները։ Եւ եթէ նորա Դատաստանագիրքը այժմ չէ կարող գործնական գիտութեան իրրև մի իրաւաբանական

երկաթբուքիւն, դա մեզ համար այնու ամենայնիւ շատ թանկագին գանձ է իրրև միակ իրաւաբանական զրուածք ազգային մատենագրութեան մէջ։ Ի հարկէ՝ Մխիթարը իւր նոյն իսկ շատ նուազ իրաւաբանական գիտութեամբ և պատրաստութեամբ կարող էր աւելի լաւ մշակել իւր աշխատասիրութիւնը, կարող էր գտնել աւելի թանկագին տեղեկութիւններ հաղորդել մեզ՝ ուշ դարձնելով մանաւանդ աշխարհական օրէնքների վերայ և ժողովելով ժողովրդի մէջ ճեացած բոլոր աւանդութիւնները և սովորութիւնները դատաստանի և այլ իրաւաբանական խնդիրների մասին, և պետական, միջազգային, քրէական, քաղաքացիական և այլ օրէնքների ճեացորդները։ Ուստի՝ և այն սակաւ տեղեկութիւնների համար, որ Գօշ Մխիթարը աշխատել է պահպանել ապագայ սերունդի համար, շնորհապարտ լինինք նորան. ՅԻՇԵՑՍԻՆ ՆՈՒՐԸ ՕՐՀՆՈՒԹԵՒՄՐ ՆՎԻՑԻ։

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՍՏԱՄԵԱՆ

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ

ՄԽԻԹԱՐԱՅ ԳՕՇԻ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՑ ԳՕՇԻ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ[1]

ԱՌԱՋԻՆՆ՝ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ, ՈՐ Է ՍԿԻԶԲՆ ԴՐՈՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ 2) (–)։

Ա. գլուխ (բ). որ է (բ) պատասխանի սկզբին, որ (բ) բաժրատանի գինգ ոչ ունել պատասանս (է)։

Հանդերձեալ գրել(գ) զգիրս դատաստանացս յառաջ պատասխանի տալոյս(դ) նոցա որք բամբասին(է) զօրէնսն Քրիստոսի(ը) թէ դատաստան ոչ կայ ի նմա(զ)։ քանզի բազումք են

---

1) Այսչափ է կոչում լինի Մխիթար Գօշը իր յառաջաբանութիւնը իւր Քիշատակարանի մէջ։

2) Ինչպէս յիշեցինք մեր յառաջաբանութեան մէջ, մեր № 492 օրինակում պակաս է մի մեծ սկզբից, այսինքն՝ ամբողջ Առաջին գլուխը եւ երկրորդ գլխից մի մասն. եւ որովհետեւ վերնագիր օրինակը բոլորովին նման էր մեր օրինակին, այնտեղից լրացրինք այդ պակասորդը։

—(ա) Այս վերնագիրն չկայ մի քանի ձեռագիրների մէջ, իսկ մեսրոպեանի մէջ փոփոխած է այլեւայլ կերպով. գր. № 490 մէջ գրած է այսպէս՝ Դատաստանի վարդապետին Մխիթարայ աթոռակալ զգիտս դատաստանի ի խնդրոյ առաքեալ Սուրբ Աստուածածնայ Ազուանից կաթողիկոսի Առաջինն՝ նախադրութիւնն, որ է սկիզբն գրոց դատաստանին։

—(բ) Միւս բոլոր օրինակների մէջ գլ. առաջին. վերնագ. օր. մէջ չիք։

—(գ) վերնագ. օրինակ. յորում՝ կայ։

—(դ) Նոյն օրինակ. ոչ։

—(ե) Նոյն օրինակ. ևիք է չկայ դատաստանք ի հայոց։

—(զ) №749՝ յիսք՝ հանդերձեալ գրել.— №490՝ զի հանդերձեալ ևս գրել.— Սինոյի օրինակ. վասն որոյ . . . եւայն։

—(է) №489. 749 եւ վերնագ. օրինակ. նախ զբնագրմագրութիւն գիտաք պատասխանացս.—№488՝ բայց պատշաճաւորագոյն նախ . . . եւայն։

—(ը) № 488. 749. սիրելագ. վերնագ. օրինակ. Տեառնէ։

—(թ) № 488. 489. 749. սիրելագ. վերնագ. օրինակ. մխայե՝ ոչ է։

որ գովին զայլազգիս 3) որպէս թէ իրաւացի գատաստան ունին։ Եւ որ (ա) զայս ասէն՝ ինքեանք գայթակղեալք են եւ զայլս(բ) գայթակղեցուցանեն ի պարզամտացն(գ)։ Եւ առաջին պատասխանի նոցա զայս ասեմք թէ՝ Աստուած ի սկզբանէ ի բնութիւն մարդոյն սահմանեաց ընտրել զիրաւացին. վասն այնորիկ(դ) իմասաւունքն հնխմանոսաց սահմանեցին թէ՝ որ անարգէ զաստուածն՝ մահու մեռցի, եւ որ զհայր իւր հարիանէ՝(ե) հատանել զձեռն(զ)։ Բայց Մովսիսի օրէնքն(է) առաւելութեամբ վարեցաւ(ը) առեալ զպատճառն ի բնաւորական օրինացն թէ՝ որ անարգէ զհայր կամ զմայր՝ մահու վախճանեացի 4)(թ)։ Բայց (ժ) աւետարանն Տեառն(ժա) մերոյ լրումն է բնութեանն(ժբ) օրինացն եւ Մովսիականին(ժգ), վասն որոյ(ժդ) հրամայէ(ժե) թէ՝ լուարուք զի(ժզ)առացաւ առաջնոցն(ժէ) այս ինչ, բայց ես ասեմ ձեզ զայս ինչ 5) (ժը)։ Զի(ժթ) օրէնքն եւ աւետարանն(ի)

3) Այլազգի բառը ՁԷ մեր մի քանի միջնադարեան հնդինակների գրուածքների մէջ եւ ՁԷ մանաւանդ մեր ժողովրդի բերանում մինչեւ այժմ նշանակում է մահմետական, նոյն մարով է գործածում եւ մեր հնդինակը։ Երբեմն նշանակում է եւ հեթանոս, առ հասարակ օտարազգի, իսկ Աստուածաշնչի մէջ՝ որ չէ իսրայէլացի, որ չէ պատկանում իսրայէլական կրօնին (Ա· Յագ., զլ· գ·, ե, ժդ., ժէ, եւլն)։

4) Ելից. իա·, 16· եւ բ· Օրին., իդ, 16։

5) Մատթ., ե., 21, 27, եւլն։

(ա) №490՝ զգր։
(բ) ՆոյնՔ զայլս եւս։
(գ) №488· 489· 749· Սիմ., վ.ձ.ն.ա. օրիճ· զի յոգւով քան զանկաւտ են, որոց գործ եւ բան եղէւ պատուիր զայլսանեւս (488· 749՝ զայլոց սեւս) իմասացի ասելով՝ զայլոց սեւս) իմասացի ասելով՝ զայլոց սեւս) իմասացի ասելով

բաւ կոչեայց(ա)՝ բայց(բ) յետոյ գովեաց զղջմամբն(գ)՝ որով ոչ եմուտ յառեան գառաջանալ տալ զհաշիւն· ասելով(դ)՝ թէ՝ առ՛ւր զհամար անաեսութեան քո՝ եղոյց թէ հարկաւոր է գառաստան լինել(ե)՝ եւ(զ) գովելովն՝ ուսոյց(է) թէ հնար է չհարթասանալ(ը) գառաստանին(թ)։ Ա.յսորիկ ազագաւ(ժ) հրաժարեցոյց(ժա) առնել զգառաստան այնմ՝ որ ազատեաց զնա թէ՝(ժբ) առ եղբօր իւրոյ(ժգ) բաժանել ընդ իս(ժդ) ղժառանգութիւնն11)։ Իբրեւ թէ(ժե) կրկին(ժզ) ունիք զպառճառն—ի բնութենէ եւ յօրինացն, ընդէ՞ր իսկ կարօտ լինիք այլոց գառաստանի (ժէ)։ Ասաի(ժը) ուսաւ առաքեալն ասելով թէ՝ զի(ժթ) բնաւ գառաստանք գոն ի ձեզ(ի)՝ ընդէ՞ր ոչ գուք զրկիք եւ նեղիք(ժա)՝ այլ գուք զրկէք եւ նեղէք՝ եւ այդ դեղբարս եւս 12)։

Երրորդ՝ ոչ կամեցաւ տալ գրով գառաստան զի մի ի հարկէ կայցեմք չիրաւունս, այլ սիրով եւ վշտակրութեամբ պահեսցուք զարգարութիւնն անգիր օրինօք ի յամենայն ժամանակս(իա)։

Չորրորդ՝ զի բաւական համարեցաւ զօրենսն եւ զմարգարէսն եւ զառաւաքանն իբրեւ զսէրմ ունել յոգիս եւ նոքօք վարել չիրաւունս գառաստանին(իբ)։

---

11) Ղ.ւսի. ժբ, 15։

12) Ա. Կորնթ, գ., 7 եւ 8։

—(ա) 433. 439. 749. Սիմ. չԼենաս. լիք՝ կոչեաց։
—(բ) Նոցք՝ ասկայն։
—(գ) Նոցք՝ չհայոյ զաչիկ զղջմամբ։
—(դ) 490՝ եւ ասելովն։
—(ե) 488. 489. 749. Սիմ., չԼենաս. եղոյց հարկաւոր լինել գառաստանի։
—(զ) 433. 749. Սիմ., չԼենաս. խն։
—(է) Նոցք՝ լիք՝ ուսոյց։
—(ը) 488. 749՝ ոչ կարօտանալ։—չԼենաս. ոչ կարօտանալ։
—(թ) 489՝ լիք՝ եւ գովելովն...նէ։
—(ժ) 490՝ վ.ան այսորիկ։
—(ժա) 490 հրաժարեաց։
—(ժբ) 433. 489. 749. չԼենաս լիք՝ գնա, գնաց՝ ընդ։
—(ժգ) 489՝ ասաց եղբայրն իմ՝։
—(ժդ) 489՝ լիք՝ ընդ. իս։
—(ժե) 433. 489. 749. Սիմ.. չԼենաս. իբրեւ թէ ասիցէ։
—(ժզ) Նոցք՝ կրկնապատիկ։
—(ժէ) Նոցք՝ . . . զպատճառն—ձեզնէն ընտրել զիցաւորացին. ընդէր (749՝ թէ ընդէր) այլոց (Սիմ. այլոց) կարօտիք գառաստանին։
—(ժը) Նոցք՝ յայտնեալ։
—(ժթ) 490՝ լիք՝ զի—433. 489. չԼենաս. առեալ քնաւ իսկ։—Սիմ. եւ ասաց զի քնաւ իսկ։
—(ի) չԼենաս. ի քեզ։
—(իա) 433. 489. 749. Սիմ., չԼենաս. լիք՝ ընդէր ոչ դուք...եղէք։
—(իբ) 433. 489. 749. Սիմ., չԼենաս. եւ երրորդ՝ կամեցաւ զի մի հարկապարտ լիցեմք (Սիմ., չԼենաս. հարկապարտ լիցուք) կայցեմք մխիթարանց (433. 749՝ խիթարանս.—Սիմ., չԼենաս. ընդ. մխիթարս) գրով (749՝ գրով) գառաստանին՝ այլ սիրով եւ վշտակրութեամբ զառ ազանգամ ժամանակի անգիր (749՝ լիք՝ ժամանակի առ) օրինօք զարգարութեանցն (488. 749՝ զարգարութիւն.—Սիմ. զարգարս գառաստանեալ) պահելիցեմք։
—(իգ) Նոցք՝ Զորրորդ՝ զի բաւական համարեցաւ զզօր (Սիմ. լիք՝ զզոս) քան օրինացն եւ առնաւաքանին երբեմն. ասէրմն լինել յոգիս (Սիմ. Հոգիս) եւ նմանեւ վարել յաջմանիս գառաստանին։

Չինգերորդ՝ զի օրէնքն եւ մարգարէքն եւ առաւաքանն անմոռաց է, բայց գառաստանն ի հարկէ փոխի յազգաց եւ յաշխարհաց· վասն այնորիկ թոյլ եաւ զի խնամառուքն փորձիս ըստ պատահմանն արասցին զգառաստանն (ա)։

Վեցերորդ՝ զի ի գառաստանն ի հարկէ երդուանն մնանիք, եւ Տէրն արգել զերդուանն կամելով զձեզ ճշմարիտ հաւատացեալս լինել· զի այսն՝ այս լիցի եւ ոչն՝ ոչ13), որ է՝ հան՝ հան եւ ոչն՝ ոչ(բ)։

բ. գլուխ(ի) թէ(դ) վասն ի՞(է) այժմ կամեցամ գալ(ը)
պատասխանի(է) կամ չի՞նչ պատճառ չարժեցան մեզ մեր յայս(ը)։

Չի թէպետ առացաք(ի) թէ ոչ էր կարիք գրով(բ) գառաստանն առանգել(գա) մեզ ի Տեառնէ(գբ)՝ բայց քանզի(գգ) բազում անգամ լուաք բամբասանս յայլազգեաց եւ ի քրիստոնէից(գդ) թէ՝ բնաւին ի Քրիստոսէ օրէնքս գառաստան ոչ կայ· եւ որք զայս առնեն՝ ոչ գիտեն զիաւն Աւրբ Գրոց, զի այս չար կարծիքս երիւս վնասս ծնանին—կամ կարծել թէ ագէտ էր օրէնսգիրքն, կամ՝ թէ ոչ կամէր զմարդիկ հաւատար վարել ի կենցադս (գե)։ Ա.յս մի պատճառն։

---

13) Մատթ., ե., 37։

—(ա) 433. 439. 749., Սիմ. չԼենաս. Չինգերորդ՝ զի ոչ նման է իրք գառաստանութեն օրինաց կամ մարգարէից կամ առաւաքանին անշարժանելիան. այլ զի (488. 749՝ լիք՝ զի միշտ ըստ ազգի եւ աշխարհաց փոփոխին հարկապարտաբար, խրատուցոյց Քրիստոս հնամապահեն փորձել ըստ պատահմանին։
—(բ) Նոցք՝ վերկրորդ՝ գրկեցէք երբեմն հաստատուն գառաստան եւ Տէր սրգել, կամելով բնաւին հաւատացեալս զմեզ (488. 749՝ ի վնաս յայս)։
—(գ) 490՝ Կասխ. Ե.—չԼենաս. լիք։
—(դ) 489. 490. Սիմ.—չԼենաս. յաղագս թէ։
—(ե) 488. 489. 749. Սիմ., չԼենաս. ընդ։
—(զ) 488. 749. Սիմ. այժմ գրեցաբ։
—(է) 490՝ գառաստան.—488. 489. Սիմ.., չԼենաս. լիք՝ գառաստանս։
—(ը) 489. Սիմ., չԼենաս. կամ յաւմէք շարժեալ յայտարկի եկաք (Սիմ. չԼենաս. ի միտս).—488. 749՝ մի՞ք՝ կամ յաւմէք շարժեալ ք.
—(թ) 488. 749. Սիմ. առաքեալ.
—(ժ) 489՝ առացաք. ոչ լինել գրով.—488. 749. Սիմ., չԼենաս. առացաք. ոչ լինել. (չԼենաս. տրիւ) Հարկաւոր գրով։
—(ժա) 488. 749. Սիմ. առանգել։
—(ժբ) 488. 489. 749. Սիմ. չԼենաս. առեալ՝ այլ այժմ կամեցաք։
—(ժգ) Նոցք՝ յաղագս զի։
—(ժդ) Նոցք՝...լուաք պարսաւանս ոչ այլասեռից (488. 749՝ յայլասեռից) հեթանոսէ եւ քրիստոնէից (749. չԼենաս. ի քրիստոնէից)։
—(ժե) 490՝ ի կենցադսդ.—488. 489՝ 749., չԼենաս.... Երբէք բնաւին ըստ աւետարանին գառաստան ոչ է, այլ խոստացեալ գնամն առաւաքանչիւս որ ի նոսա եւ յայտնիսի կարծիք երկու. (488. 749. եւ այտնիսի կարծիք երկուս.—Սիմ., չԼենաս. եւ այտնիսի կարծիք երկուս) սխալմունս չառ—մի՝ (489՝ զի) զանճնասաւանճիան օրինադրին, եւ երկրորդ՝ ոչ կամել (Սիմ. ոչ կամելով) զառաջնասաւորն կենցադսվարիչ մարգկան ազգի։

Եւ երկրորդ՝ զի զգիտուԹիւնն որ(ա) ի քնուԹիւնէ աւնէաք չարուԹիւնն շիջոյց, եւ զկատարեալ առեղծուածն մեզքն անկասաւ գործեաց, եւ զաչերն եւ զլշտակցուԹիւնն առիւծուԹիւն խափանեաց(բ)։

Երրորդ՝ զի այժմ վասն ծուլուԹեան ոչ վարժին յօրէնսն եւ ի մարգարէսն եւ յաւետարանն, զի ի նոցա զօրուԹիւնէն ընաբեալ կարիցին զուսիլ դատաստան։ վասն այնորիկ կամեցաք գլբրով դատաստանիս զնոսա խրեւս ի քնոյ պարԹուցանել(գ)։

Զարրորդ՝ զի այժմ պակասեաց ի մէնջ գիտուԹիւնն, որով կարող լինէաք փոքձել եւ ընտրել զդատաստանն(դ) ըստ ժամանակի եւ ազգաց եւ աշխարհաց· կամեցաք ի գրոց հաւաքմամբ գրել զդատաստան(է), զի լիցի անշարժ ըստ նմանուԹեան օրինաց եւ մարգարէից եւ աւետարանին(զ)։

Չինգերորդ՝ զի այժմ ոչ նենգադործէ Հոգին Սուրբ որպէս ի Սաղոմոնէն(է) կամ ի Դանիէլէ(ը), կամ որպէս ի կորնթացիսն եւ յայլսն(ը)· ճշմարիտ առնել զդատաստան, զի Հոգին էր օրէնք գրեալ ի սիրտս նոցա եւ ոչ էին կարօտ գրոյ դատաստանի(ժ)· ըստ որում առաքելոքն ոչ կամէնցան գրով տալ զատաստանն, այլ բանիւ(ժա)· մինչեւ(ժբ) այնմ կարօտացան(ժգ)· Նոյնպէս եւ ոչ գրով դատաստանս առանդ եցին(ժդ),

—(ա) 490՝ յիշ՝ ար։

—(բ) 490՝ յատկուԹիւն փոխարկեաց.— 488· 489· 749· սիճ· վ.ճնեա. եւ երբորդ՝ (սիճ·· վ.ճնեա. եւ երկրորդ) զբնաւորսնականն (489՝ զի քնաւորականն) ի մէջ օրէնս չարուԹեան (489՝ մխա՛ չարուԹիւնն) շիջոյց եւ զկատարեալ գործուԹիւնն անկատարուԹիւն (489՝ անկատար) հոգւոյ. եւ զլշտակցուԹիւն սիրոյ՝ տեսչուԹիւնս։

—(գ) Նոյնչ՝ երրորդ՝ (489՝ Զորրորդ) զի ի մէջ ծուլուԹիւնէ (489՝ զի ի հնազդուԹիւնէ) անշարժք (489՝ անմոլորեք) ի զիշեալ օրինաց եւ մարգարէից եւ աւետարանին, յորոց (վ.ճնեա. յորոյ) զօրուԹենէ անկատարք (488· 749՝ անկատարք) ընտրելոյ զիրս դատաստանի, զոր արժան վարկաք իբր ի քնոյ զարԹուցանել, եւ ձեռն գրոյ դատաստանի (489՝ յիշ՝ զոր արժան . . . եւրե)։

—(դ) վ.ճնեա. յիշ՝ զդատաստանին։

—(է) Նոյն՝ յիշ զդատաստան։

—(զ) 483· 489· 749· սիճ· վ.ճնեա. . . . զի նեւռզնոց (սիճ· նեւռզնոյս) հրմանն ի մէնջ փոքձել ըստ ժամանակի եւ ազգաց եւ աշխարհաց զիրս փոխելիս դատաստանին (489՝ ըստ փոխելիս դատաստանին), եւ ոչ նմանի օրինաց եւ մարգարէից եւ աւետարանին մնալ անշարժ։

—(է) Մի՛ յաճէ օրինակ՝ Սաղոմոնի։

—(ը) 488· 489· 749· սիճ·· վ.ճնեա. ի Դանիէլէ եւ ի Սաղոմոնի երբեմն (սիճ·· վ.ճնեա· յիշ՝ երբեմնի)։

—(թ) Նոյնչ եւ կամ (488· 749՝ յիշ՝ կամ) որպէս ի կորնթացիս ի հաւատացեալսն (վ.ճնեա· ի կորնթացի հաւատացեալսն) եւ յայլսն։

—(ժ) 488· 489· 749· սիճ· ճշմարիտ առնել (488· 749՝ առնել) զդատաստանին· յայտնի զոր անկատար էին գրով (սիճ· գրոյ) օրինաց, զի օրէնք էին ի սիրտս նոցա, ըստ խոստման մարգարէին (489՝ մարգարէիցն)։

—(ժա) Նոյնչ յիշ՝ այլ բանիւ։

—(ժբ) 488· 749՝ եւս։

—(ժգ) 489՝ մինչեւ յայնմ՝ կամեցան։

—(ժդ) 488· 489 749· սիճ·, վ.ճնեա. ըստ այնմ՝ եւ ոչ դատաստան գրով (սիճ· յիշ՝ գրով) առանգեցին։

41) Մատթ., ե.. 34—36։

43) Գ. Թագ., ա., 3։

—(ա) 488· 489· 749· սիճ·, վ.ճնեա. չգտանի։

—(բ) Նոյնչ՝ յայտագոյ յայժ հարկաւորագոյն քաջին եւ նոցա։

—(գ) 489՝ բնական։

—(դ) 488· 489· 749· սիճ·, վ.ճնեա. . . . կրթուԹիւնամբ եւ սլյտիվք յատկագոյն տագնապիվք ի վարել պատճառագոյ։

—(է) Նոյնչ՝ իսկ գործեն այժմ պատճառանսն ունի գործոյն (ամենեցուն յամենայնիս) վրիպանս։

—(զ) 500՝ հարկեցաք գրով տալ զդատաստանին։

—(է) 488· 489· 749՝ յանգիս—սիճ·, վ.ճնեա· յանկիս.—490՝ ասացին։

—(ը) 490՝ ոչ հրամայեցաս. հրկ.ս.ն.— 488· 489· սիճ·· վ.ճնեա· եւս ի Տճառնէ ոչ քաջացաս։

—(թ) 490՝ վասն որոյ եւ մեզ։

—(ժ) 488· 489· 749· սիճ·, վ.ճնեա. ֆոխանակ՝ բայց զի . . . եւրե, այսպէս՝ եւ այժմ յամանն եւ գործ առ գործով եւ վայրապարք ի գառաստանսի եւ առանց գառաստատանի (489՝ լինի ի հաւատացեալսնէն իւրք կամեցաք ոչ զՏճառն լուծանել զհրամանն (489՝ զառիմանս)· այլ լուծիցուն օրէնս եւ կանոնս հաստատել ի դատաստանի ըստ հարկաւորուԹեան գործոցն (սիճ·· վ.ճնեա· գործոյն.—488 749՝ ներելոյն) գործառանն (489՝ ի դատաստանն)։

—(ժա) 490՝ գատաստան ի մէջ.—489՝ զի մէ ի պատճառս ինչ չկնդիր գատաստան.—սիճ·· վ.ճնեա· զի մէ ի պատճառս ոչ լինել գրով դատաստանին։

—(ժբ) 489 սիճ·· վ.ճնեա· գիմեալ երթիցեն։

—(ժգ) 489՝ վ.ճնեա· երթիցեն յորտս սեաւս.—սիճ· . . . յայլ սեաւս։

—(ժդ) 489՝ սիճ·, վ.ճնեա· յիշ՝ ի դատաստանսն։

—(ժե) վ.ճնեա· մարգկոյին։

—(ժզ) 489՝ սիճ·· վ.ճնեա· յիշ՝ քէ։

—(ժէ) 489՝ վ.ճնեա· Ա.ատաւծ։

—(ժը) սիճ· յիշ՝ ի մէջ։

—(ժթ) սիճ·· վ.ճնեա· երթիցեն

—(ի) սիճ· առ։

—(իա) վ.ճնեա· յիշ՝ Ա.ինկոյանէ.—489՝ երթիցեալ հարցանեն ի ձառնէ։

—(իբ) 489՝ սիճ·, վ.ճնեա· յոյժանագէս յայտ իմանալ։

զի(ա) փոյթ էր նոցա վասն այլ ժեծագոյն իրաց, այլ Թոյլ եւ տուն(բ) վարիլ քնաւորական(գ) օրինօք եւ քաղաքական կրթուԹեամբ եւ գրոց զօրուԹեամբ(դ)։ Բայց այժմ յամենայնէ վրիպեցաք(է)։ վասն այնր պատճառի հարկեցաք գրել(զ)։

Վ.ցերրորդ՝ զի իրք գատաստանի երդմամբ աւարտի(է) եւ ի Տճառնէ ոչ հրամայեցաս.14)(ը)։ Բայց զի ամենայ չարուԹիւնն եւ հաւատացեալք ոչ միայն ի գատաստանի երդնուն, այլ վայրապարք եւ յամառք եւ յամենայն անպէտս իրս, որով լուծանի փըրկչական հրամանն, եւ մեզք(թ) կամեցաք որպէս զի լուծեալ օրինին օրէնս եւ կանոնս հաստատեցուք ի գատաստանի(ժ)։

Եւ երեքերորդ՝ զի մի՛ վասն ոչ գոյոյ գատաստան(ժա) երթիցեն(ժբ) առ այլազգիս(ժգ) ի գատաստան(ժդ)· ըստ ամբաստանելոյ մարգարէին(ժե) Թէ՝(ժզ) առ ի չգոյէ Ա.ատուծոյ(ժէ) ի մէջ(ժը) խորհէլի երթայք(ժթ) հարցանել ի(ի) ձանճիկ աստուածն Ակկարոնի.15)(իա)· զոր եւ առաքեալն յանդիմանէ(իբ)

—(ա) 489՝ զի ի մէնջ ոչ գոյ գատաստան։

—(բ) Նոյնչ՝ յայտագոյ յայժ հարկաւորագոյն քաջին եւ նոցա։

—(գ) 489՝ բնական։

—(դ) 488· 489· 749· սիճ·, վ.ճնեա· . . . կրթուԹեամբ եւ սլյտիվք յատկագոյն տագնապիվք ի վարել պատճառագոյ։

—(է) Նոյնչ՝ իսկ գործեն այժմ պատճառանսն ունի գործոյն (ամենեցուն յամենայնիս) վրիպանս։

—(զ) 500՝ հարկեցաք գրով տալ զդատաստանին։

—(է) 488· 489· 749՝ յանգիս—սիճ·, վ.ճնեա· յանկիս.—490՝ ասացին։

—(ը) 490՝ ոչ հրամայեցաս. հրկ.ս.ն.— 488· 489· սիճ·· վ.ճնեա· եւս ի Տճառնէ ոչ քաջացաս։

—(թ) 490՝ վասն որոյ եւ մեզ։

—(ժ) 488· 489· 749· սիճ·, վ.ճնեա. ֆոխանակ՝ բայց զի . . . եւրե, այսպէս՝ եւ այժմ յամանն եւ գործ առ գործով եւ վայրապարք ի գառաստանսի եւ առանց գառաստատանի (489՝ լինի ի հաւատացեալսնէն իւրք կամեցաք ոչ զՏճառն լուծանել

ասկոյ թէ՝(ա) եղբայր ընդ եղբօր դատիք(բ) եւ զայն(գ) առաջի(դ) անհաւատից16)։

Ուրեմն՝ տեսանելիք ի այժմ ամանքն(ե) յիպխոպատասց եւ ի վարդապետաց եւ ի քահանայից եւ ի դիւտար աշխարհականաց եւ յիշխանաց զի(զ) այսառանօքն(է) եւ կաշառօք եւ ազգատութեամբ(ը) թիւրեն զուղիղ դատաստանն(ը)։ վասն որոյ սահմանաւք գրոշմել կամիցաք զդիւրս դատաստանի, զի լիցի ի յանդիմանութիւն այնպիսեացն եւ յաւգուտ թիւն(թ)։

Իններորդ՝ զի արարածական բնութիւնս միշտ մնալոյ է(թա) բարւոյն վասն բազում ախտից(թբ) հոգւոյ եւ մարմնոյ։ եւ թէպէտեւ կամիցի ուղիղ առնել զդատաստանն՝ ի ժամու(թգ) գտանելն ի մոռանալոյ սխալմանէ(թդ) եւ յիւոյ զղջացեալ տարակուսիմք էութեան կամ(թե) չէութեան կարծեօք չարչարեալք։ Այլ(թզ) զի մի այս լիցի, հարաբ զդիւրս(թե) դատաստանի ի պատճառս(թը) յիշման, զոր յամենայն ժամ(թէ) ի ձեռս առնել յիշեմք(թ)։ եւ յուզցուբք այլոյ(իա) ազգայ ի՛ գրոյ դատաստանաւ վարիմք(իբ)։ որոյ ըմբռնանալոյ մի կորացուն նախատիպ զմեզ(իգ)։

16) Ա· Կորնթ· գ, 6։

—(ա) 489· Սիճ·, վ.ձնեա· այլ։
—(բ) Նոյնք՝ գասի։
—(գ) Սիճ· եւ զայն եւս·—489՝ եւ այն։
—(դ) 489· Սիճ·, վ.ձնեա· ի մէջ։
—(ե) Նոյնք՝ անանձնասիրամբ զի բազումք։
—(զ) Նոյնք յիրէ՝ եւ յիշխանաց զի։
—(է) 489՝ առ այսոսիկ·—Սիճ· առ այսոքս։
—(ը) 489· Սիճ·, վ.ձնեա· բազում անգամ եւ ազգասիրութեամբ։
—(թ) 489՝ դատաստանաւ։
—(ժ) 489· Սիճ·, վ.ձնեա· սակս սրոյ յոգւոյդ եւ յանդիմանութիւն տանջանաց այնոցիկ զի ի դուշխոյսք (Սիճ· գըրեցաք) դատաստանի։—488՝ մէկ պահաս եւ 7 րդ եւ 8-րդ յօդուածք։
—(ժա) Նոյնք՝ միշտ ի մտացնան է։
—(ժբ) Նոյնք՝ բուռ զանազան սխալս։
—(ժգ) 490՝ բայց ի ժամուս։
—(ժդ) 489· Սիճ·, վ.ձնեա· ։ ։ մարմնոյ, եւ ի ժամուսալ գատաստանի թիւրեալ ուղիղ կամ լինիլ վտանգ, բազում անգամ ի մտացմանէ պիտիմք։
—(ժե) Նոյնք՝ եւ։
—(ժզ) 490՝ եւ։
—(ժէ) վ.ձնեա· զդիւրս հոգւոյ։
—(ժը) 490՝ ի պատճառս։
—(ժթ) 489 Սիճ· զի զոր այժմ ժամուս ոչ կարեմ յիշել։
—(ի) 490՝ յիշեցուք։
—(իա) 490՝ եւ այլոց։
—(իբ) 489· Սիճ·, վ.ձնեա· ի ձեռս առնել զգիւրս (վ.ձնեա· յիւ՝ զդիւրս) վերոյ-գրեալ ի տետրակս եւ տասագրացանեալ (վ.ձնեա· տասագրացանեալն) այլագրագ (վ.ձնեա· տպագրագ) գրոց (489՝ գրով) վերոյ գրատաստանաս։
—(իգ) Սիճ·, վ.ձնեա· մի լիցին յանդիմանելք մեզ·—489՝ զսոքք ըմբռնանալոյ, եւ մի լիցին յանդիմանելք մեզ·—488 եւ 749՝ ինձնելոյդ՝ զի մարգոյ բնաւ թիւնս ի շուտ հոգոյ եւ ի զգայնոյ եւ ի գիտից՝ թէ կամելոյն եւս զզոքդ (749՝ զդուդ) գատաստանի առնել, ձէ կայնելք ի մտացնանէ, զայս յիւոյ գտանելոյ եւ ապաշաւանելի եւ ասելի՝ մեծ աղաչանօք ըզդիւր թէ ոչ։ Այլ զի մի այս լիցի ի մեզ մեզամբ, զայն պիտիցի գրելոյդ զդիւրս գատաստանին, զի մի կարծեսք գատիցելք եւ մի գ իմիոցք յոյսդ եղիս ի գատաստան, այլ կարկեցուք զբերանս նոցա, զի մի գ պատճառ հերձուածոց խոսին մեզ (749՝ ի մեզ) թէ ոչ ուսիցիք զիր բանալոյ, եւ զի նայս ի մէջդ՝ են ուսեալ եւ գիտալ, այլա զբարեաց գիտելոյն չարչարանս ընկենուն։

17) Ցննդ·, բ·, 7, եւ գ·, 3։

—(ա) 490՝ ասէլ՝ միշտ։
—(բ) 490՝ լինելոյ։
—(գ) 490՝ եւ առաքե կամելոյ։
—(դ) Սիճ·, վ.ձնեա· յայնմ՝։
—(ե) Սիճ· գիտելմն։
—(զ) 489·, Սիճ·, վ.ձնեա· Տասնեքորդ՝ յատեղծման հագւոյն յաւաքանոյս շնորհս (վ.ձնեա· շնորհ) պատեհութիւն ազագաւոյ, եւ յերկիր (տ·ասք՝ ի հեղիւն) ի չոր ասաց ոչ մնալ հագի ի մարդկին (Սիճ· ի մարմնոյ մնան·—վ.ձնեա· ի մարգ կանն), իբր զի երկին մարմին (Սիճ· իբր՝ ուղիղ երկին մարմին·—վ.ձնեա· իբրու զի հգին)։ ասասի եւ ՏԷր զնոյն (489՝ յիւ՝ գնոյն) վերադին առնուլ մեզ համեմատ գնգագոյն հատատութ զգատաստան, այսինքն (վ.ձնեա· է) գատաստանին եւ գնանան, գնանալ զի հարկաւորապար մարդոյդ լինի գատաստան ի մարմնատեղոյս, եւ չտանգի գարձեալ եզոյք մարմնի տատաստեղծոյդ մարմնոյ գրոց թեամբ (Սիճ· գարձեալ գըրութեամբ) գատաստանին·—488· 749՝ ֆ·երդոյդ բանս ֆեսնդ յոյսդ առնդի ՏԷր Աստուած զԱգամ՝ շնորհս Աստուած Հագւոյն զորացոյդ ի մեզ օր յատեղ վերոյ· իսկ տատանոյ տատց թէ՝ ոչ մնաց հագի Աստուծոյ ի մարդկի վասն յանցանոյ որ մեզան ի գրանան Աստուծոյ եւ վասն այսորիկ Քրիստոս մարմնացաւ ի կատարն եւ գնոյց մեզ գանձատանն փրկութեանն, եւ գնանան ի աւրք Տոքոն մեզ, որք ի Հոգւոյն Սրբոյ գնատին գարմարոյ կերք եւ արեն եւ գեսին գՏեսիչն գնոյն գնան։
—(է) Սիճ·, վ.ձնեա· յիւ՝ Աստատանեքորդ։
—(ը) 490՝ ի գործս։
—(թ) 490՝ Քէ։
—(ժ) 490՝ նոյն նն։
—(իա) 488· 489· 749· Սիճ·, վ.ձնեա· Աստատանեքորդ (488· 749՝ բան մատեքորդ՝) զի գատաւորք միշտ երկիրեն (488· 749՝ Աստուծոյ), գնտեղով զի գատաւորն տատչ կայոց նն (Սիճ· գայոց նն) երկնատրի (488· 749՝ զի կայոց նն աստչի գատաւորն երկնատրի) տեղիէ գատաստանի (Սիճ·, վ.ձնեա· տանի՝ օրհնական գատաստանի (488· 749՝ եւ շշմարտիս եւ ատիզ գոզ տատանն զգատաստան մարդկան·
—(իբ) Սիճ· մեր օրէն՝ յիւ՝ Աստատանեքորդ։
—(իգ) 490՝ ի գործս։
—(իդ) 490՝ Քէ։
—(իե) 490՝ նոյն նն։
—(իզ) 488· 489· 749· Սիճ·, վ.ձնեա· Աստատանեքորդ (488· 749՝ բան մատեքորդ՝) զի գատաւորք միշտ երկիրեն (488· 749՝ Աստուծոյ), գնտեղով զի գատաստանին տատչ կայոց նն (Սիճ· գայոց նն) երկնատրի (488· 749՝ զի կայոց նն աստչի գատաստանին երկնատրի) տեղիէ գատաստանի (Սիճ·, վ.ձնեա· տանի՝ օրհնական գատաստանի (488· 749՝ եւ շշմարտիս եւ ատիզ գոզ տատանն զգատաստան մարդկան·
—(իէ) Սիճ· մեր օրէն՝ յիւ՝ Աստատանեքորդ։
—(իը) 490՝ զարհուրելոյն է գատաստանէն։
—(իթ) 490՝ զարհուրելոյն է գատաստանէն։

Տասնեքորդ՝ զի յորժամ տատեղծաւ մարդին փչեաց Աստուած ի նա զհոգւոյն շնորհս, եւ այն շնորհ յաստչանայր(ա)։ Իսկ իրեւ դարձան ի մեզս, ատաց Աստուած՝ մի մնասցէ հոգի իմ ի մարդկան վասն գոյոյ(բ) գոգս մարմին17)։ Ուստի եւ Քրիստոս իբրեւ եկին զնոյն հոգի եւս մարդկան եւ զհոգւոյն գատաստանն, որ է աւետարանն եւ կանոնքն(գ)։ զի(դ) գիտէր(ե) թէ մարմնաւորք ի չարիէ զմարմնաւորսն գտանին։ Բայց զի գարձեալ ի մարմին գարձաք։ Հարկէ այսուհետեւ գրոյ ընդունել զգատաստանաս ընծորհով ի գրոց(զ)։

Մեւատասաներորդ՝(է) զի գիտացին գատաւորք ի գրոյ(ը) գատաստանի ուղիղ գատաստան առնել, գիտելով զի(թ) եւ ինքեանք գալոց են(ժ) ի գատաստան առաջի երկնաւոր գատաւորին(իա)։

Երկոտասաներորդ՝(իբ) եւ զի այնոքիկ որ ի գատաստան գան զարհուրելոյն եւս(իգ)։ զի թէ առաջի մարդկան ոչ կարեն զսուտս իրաւ առնել, թէպէտեւ բազում բանիւ ջանան խաբել(իդ) զդատաւորս, զի՞նչ գործեսցեն առաջի երկրիս

գաւառսրին, որ դծածուկան տեսանէ, որոյ առաջի ոչ կարէ ոք խաբելով արդարանալ, այլ ճշմարտիւ քննի(ա)։

Յայսոսիկ երիցասան գլուխս պարտնահիալ եղեւ(բ) պատճառ(գ) գրոցս(դ) գաւառացանի յօրինակ սուրբ(ե) առաքելոցն, որք(զ) ի Տեառնէ պատուիրք կարգեցան աշխարհի եւ գարձեալ ծնան հոգւով ղՏայրապետս եւ դիարգացեալս գաւառիս եկեղեցւոյ(է)։ Եւ զի երիցասան կատարեալ թիւս պատուեցաւ յարտաքինոցն, զի ծնանիլ յերկուց վկայից, որ է վեցն թիւ արարչութեան աւուրցն, եւ չափ է շարժման մարմնոյ եւ թիւս ներգործութեան մարմնոյ, եւ ունի եւ այլ բազում պատուականութիւնս ի համարողական արուեստն18)։ Ի եւ օրինակ երիցասանն ասացաւ տեսանել զդրօնս նոցա եւ առաջի նոցա կալոյ եմք ի գաւառասան։ Եւ որք այժմ քիւրեղն կոչտա. որ գաւառիցդ եւ գաւառասանեացդ առաջի ի բրիտասի կալոյց են։ Ա Նա ։ Ե ի ներս գերեսս նոցա որ քիւրեղն յԱրտաշէսէ գրեալ գաւառասանին։

(ա) 489՝ սիճ. ։ Ա ։ եղիցի գաւառասանիցդ։ Եւ զի գաւառացք նմանապէս զարհուրեալքեն։ զի քէ գաւուրիւն առաջի մեղկական արգաւոցանել ոչ կարեն, քէ չէիւսաւ բաւում անգամ պատրեն (489՝ պարտաւնէ դգաւառսրս. զինչ անգ. գործ ինչն (Ա ։ Ե ։ գործ ։ ինչն) որ (489՝ զոր) գիտոյ տեսանէ. զամէ առաջի պատրաստեալ ոչ է։—488. 749՝ բան երկրասան 749՝ ժբ.)։ Եւ զի մարդկիցդ. որ գան առաջի գաւառսրին, երկիցեն յԱստուածոյ եւ ոչ կաշառն (կաշառ ։ ենցեն) զգաւառսրս եւ քէ։ ։ ել, այլցեն զճշմարիտս գաւառասանն, քանզի ծածկագէտն

պրեալք զվերշոյասան Քիւ բացակատարեն, քանզի ունի կէս՝ զվեցն. եւ երրորդ՝ զտրան, եւ չորրորդ՝ զերիան, որ լինի երեքասան, եւ վեցերորդ՝ զիրկուան, եւ երկրասանիերորդ՝ զմին, որք լինին վերշոյասան։

«Իսկ անկասարսՔիւն է՝ որպ մասունքն շարադրեալք պակասագոյն քան զրոտրն գոյանին, որպէս ունի՝ քանզի ունՔին մասունքն շարադրեալք զեօթն Քիւ բացակատարեն, քանզի ունի կէս՝ զչորսն, եւ չորրորդ՝ զերկուսն եւ ուներորդ՝ զմին, որ լինի եօթն։

«Արդ՝ այսպիսի նչպէս ունելով, վասն զի առաջին կատարեալ Քիւ վեցն է, զի ոչ որ է չոյլ չարդաջ քան զառ կատարեալ Քիւ, վասն այսորիկ վեց են սահմանք իմաստասիրուԹեան, քանզի պարտ մարն եւ պատճառին ասենայն արհեստից որպէս կատարեալգործի՝ կատարիչգործնիւ զորերորիւ Քուոյ։

Մեր փիլիսոփայի խօսքերը կարելի է յայտնել Քառնշաններով սյսպէս.

1) 6 · 2=3	2) 12 · 2=6	3) 3 · 2=4
6 · 3=2	12 · 3=4 12 · 6=2	3 · 4=2
6 · 6=1	12 · 4=3 12 · 12=1	3 · 3=1
6	13 + 3=16	7
6=4+2		

—(ա) 489՝ վասն պէհորկ.

—(բ) 488. 489. 749. սիճ., վէճասՔի եւ երկրասան (488. 749՝ եւ զի երկրասանն) բազկանայ յերկուց վեցից (սիճ., վէճասՔ. վեցկաց) եւ վեցական առաջին (488. 749՝ եւ. վեցն) կատարեալ Քիւ է. երբու ՔէՔ որպէս (սիճ. ։ ։) առաջնն (488. 749՝ որպէս լինի վեցն կատարեալ Քիւ առաջին), զի երիւք ի կատարեալ եւ (489 749՝ իւք՝ եւ) երկակասւքն (հոգեր՝ երկիկասն) ի գաթէ բազկանայ, եւ ասենայն Քիւ գաթ է եւ կոճասու Էրկորդ՝ զի քանակ է սրպէսզի Քիւներ երրորդ՝ զի չոյլ է շարժման մարմնոյ. չորրորդ՝ զի Քիւ է ներգործուԹեան մարմնոյ. հինգերորդ՝ զի ծնանի զոյլ երկոսքն. վեցերորդ՝ (749՝ իւք բաժնի երկորդ, երրորդ. չորրորդ. հինգերորդ. եւ վեցերորդ) զի ի հոգեվարս իւրոց (489՝ իւրեանց) յանգի եւ կրկնելով ծնանի զերկրասան Քիւն. եւ երկրասանն ի կատարեալ իւրոց (489՝ իւրեանց) զանգիտ ծնանի զվերշոյասանն — վերկան կատարելոյս գասան եւ ալնց եւ է խորհուրդ երկրասան առաքելոցն գաւառսրացդ աշխարհն (սիճ. իւք՝ առաքելոցն ։ ։ Ե ։ ։), զի (488. 749՝ զի եւ նոքա) զայլս ծնան գաւառսրս յերկոցեցիս (488. 749՝ եկեսզեցւոյ)։ Եւ զի գաթ ունի վեցեակն (488. 749՝ վեցեկան) եւ կճասու, որ է ներգործական եւ կրական (սիճ. կրասրական). Եւ (սիճ. երրորդ.—489՝ Ը.) զի գաւառասրացդ է ներգործել՝ եւ կրել գաթէյոց (սիճ. եւ գասել գաթէյոց նոքա ի այն (սիճ. յայն) Քիւ գաւառսրին եղեւ գաւառասու երկրասրի (488. 749՝ երկեւ գաւուսան Քրիստոսի գաւառսրին երկրաւորի). գոր եւ ի վեցից վշասց զարգարեն, եւ նոքին Քուոյ գասնիզոն առաքեաց (489՝ առաքեալ) խոյսէլի Վէճասո. գնացեալի) առաքողաւ Ա յսոքիկ առ. այս չատ լինին, զի ոչ զՔնասՔիւն Քուոյ (489՝ լիւ՝ Քուոյ) քննել առաջի արկաք. այլ ՔՔ ոչ վայրապար եղեւ յերկրասան (Վէճասո. զերկրասասն) գլուխս առաքել գրոց (489՝ գործոց) գաւառասանին։

—(գ) 490՝ առ. ի գրէ։ ։ ես է։—488. 489. 749. սիճ. ։ Վէճասո. Իսկ ՔՔ յսոմՔէ յորդորել (Վէճասո. յԻ ։) եկալ ի գրէ։

տասան նահապետացն որդւոցն Իսրայէլի, որոց տուան գրաւոր օրէնքն ի Ձեռն Մովսէսի։ Վասն այսորիկ(ա) յայս երիցասանն գլուխս եղեւ աւարտուածն գրոցդ գաւառասանի(բ)։

Իսկ եթէ ոք ինչ եղեւ պատճառ մեզ ի յայս գալ առ ի գրել(գ)։

---

18) Հին դարերում ոչ միայն երեւելի Քաւառանները, ինչպէս օր. ՊիւԹագորասը եւ ՊլուՏարքոսը, այլ եւ փիլիսոփաները, առանձին ուշադրուԹիւն դարձուցին Քառերի շարադասուԹեան եւ կազմուԹեան վերայ, եւ նոցա կանոններով բացատրուելին բնական եւ միւնչեւ անդամ պատմական եւ քաղաքական երեւոյԹները։ Այդ ուղղուԹեան ազդեցուԹեան ենԹարկուեցան եւ մեր հինգերորդ դարու հեղինակները եւ մանաւանդ Դաւիթ անյաղԹ, որ առանձնապէս ուսումնասիրում է փիլիսոփայուԹիւնը։ Տես «Սահմանք իմաստասիրուԹեան» գրուածքի մէջ (Պահկ. ։ ։ եր 452-5) կարդալու։

«Իսկ ի ՔառականուԹենէն այսպիսի ինչ է· ի Քառոյն ոմանք կատարեալ գան, եւ ոմանք անկատարք, եւ ոմանք կերակատարք։ Եւ կատարեալ Քիւ է —որպ մասունքն շարադրեալք՝ հաւասարք գան բոլորին, որպէս վեցիւ. քանզի վեցին մասունքն շարադրեալք զվեցն ծնանին, քանզի ունի կէս՝ զերիան, եւ երրեակ՝ զերկուսն եւ վեցեակ՝ զմին որ լինի վեց, քանզի գլօրերորդն ոչ առնու, զի ՆՔէ զչորրորդն առնու՝ հարկաւորի հատանել զմիւսին, քանզի չորրորդն վեցին մի եւ կէս է, իսկ Քառականք ոչ հատանին զմիւսին, այլ մինչեւ ցմիւսին վարին։

«Իսկ զերակատարսՔիւն է Քառոյն՝ որպ մասունքն շարադրեալք զկատարեալք զբոլորին գասանին, որպէս երկրասանիցն. քանզի երկրասանին մասունքն շարադասած տեսանէք կալոյց եմք ի գաւառասան։ Եւ որք այժմ Քիւրեղն կոչտա. որ գաւառացք եւ գաւառասանեացդ առաջի ի բրիտասի կալոյց են։ Ա Նա ։ Ե ։ ։ ներս գերեսս նոցա որ Քիւրեղն յԱրտաշէսէ գրեալ գաւառասանին։

—(ա) 490՝ պատճառս Ղեղեն

—(բ) 489՝ եւ սիճ. պատճառս.—490՝ պատճառս.

—(գ) սիճ. գրոցդ

—(դ) 490՝ օրինակ երկրասանն սուրբ

—(ե) 490՝ որ

—(զ) 488 եւ 749՝ լիւ՝ յօրինակ սուրբ ։ ։ ։ Նւսն։

Ի բազում ժամանակաց(ա) ատրախուսեալ լինէի վասն(բ) սորին իրաց(գ) ի նեռնասեղն(դ) զմեզ մերոց եւ օտարաց(ե)։ Ա՛լ եւ հարկեաց զմեզ յայս սիրեցեալ աշակերտն Սուրբ Գրոց Պատգամ Հարկեցուցիչ բանիւքդ եւ ոչ կարացի առնուլ յանձն պատճառ ունելով զգիտութիւնս եւ զմարմնոյս տիարութիւնս։ Եւ խորհեցայ ապաչել զայլ զօրաւորս ի սուրբ վարդապետաց(զ), զի եւ բազումք էին անուանիք գիտողք Սուրբ Գրոց։ Եւ սահման գիտելով զանընդունելութիւն ոգիս ոչ կամեցայ հարկիլ զոք։ Բայց զարմացեալ էի ՚ի՛ր ՚ի՛ պէս յառաչելոյդ եւ յանուանելի սրբոց անփոյթ եղեւ այսպիսի մեծ գործ։ Եւ ածի զմտաւ ՚ի՛ր եղեւ այս յանպատրաստութենէ ժամանակին, եւ կամ ՚ի՛ հալածանացն եւ կամ զի ոչ ոք եղեւ խնդրող(է) եւ նոքա անձամբ ոչ կամեցան առնել զարհուրելով ի պարտաւոգիտաց եւ կամ զի ընդ ծառայութեամբ էին այլոց ազգաց եւ նոցին գտատանանուն բաւականանային։ զի նոյն եւ այս(ը) ամենայն պատճառս(ը) գայր ի ժամանակիս մերում(թ)։

—(ա) 488. 489. 749. Ա՛Ե. , Վ.ՀԵՒԱ. Ժամանակաց Հ՚ետ։
—(բ) Նոցի՛ց յայտագր.
—(գ) Նոցի՛ց ՚ի՛ր Իրաց։
—(դ) Նոցի՛ց խոցոտելով ի նախանձն։
—(ե) Նոցի՛ց օտարաց ազգաց։
—(զ) 490՝ ի սրբոց վարդապետաց առնել զնա գրէ։
—(է) 490՝ եւ կամ զի ոչ ոք եղեւ խնդրող։
—(ը) 490՝ զայն ոչ։
—(թ) 490՝ պատճառս։
—(ժ) 489. Ա՛Ե. , Վ.ՀԵՒԱ. Սակայն վատահել ի սոյն ոչ իշխէի, գիտելով զանձին անկատարութիւն. յայտարար որպ զդիտաւորեան (Ա՛Ե. զվասն ի պրոգատորէն մեր լուսաեղբայրն մեր (Վ.ՀԵՒԱ. ՚ի՛ր մեր) Պատգամ, սիրելի աշակերտս ասատածային գրոց, եւ խոստացան եղեւ փափագող յոյնսիկ լինել։ առաւել եւս գնալ շարժել զմեզ Հարկեցուցիչ բանիւ (Վ.ՀԵՒԱ. բանիւքդ) Հանել ոչ տիար ձեռնամուխ լինել կամեցաւք, այլ խոյհէի գոյլս զգալով զգալիս, զոր կարող էին զհարկ ՚ի՛նձ ընդունել։ զայդ ոչ ոք ընդ երեսս Իւոյ զի անընդունելութիւն ազգիս դիտէին պատճառել, եւ այնուհ ոչ կամեցայ զոք առ ՚ի՛ս (489՝ ՚ի՛ս առ ՚ի՛ս) ապտիլ (Ա՛Ե. ապերասիլ)։ Լուեցի այնուհետեւ (Վ.ՀԵՒԱ. ապա) եւ ես (Ա՛Ե. ՚ի՛ք եւ ես)։ Իւ (Ա՛Ե. եւ ես) գայմանագիրս յոյնսդ այսպիսի լինէին ՚ի՛ք զիտագ յանաշխատ Հայոցդ մերոց ոչ կարգեցաւ. եւ զնոյն գիտացեալ պատճառ, զի եւ ոչ առաքեցաք Տէրն տուաւ, եւ կամ զի ոչ ոք Հրատարիւոյց եւ անձամբ ոչ եկաւ զարհուրելով ի պարտաւոգիտաց (488. 749՝ ի պարտաւանաց)։ Եւ կամ ի Հալածանաց (488. 749՝ ժամանակին) եւ ի խռովմանէ անարգանաց (488. 749՝ յիւ՛ ի խռովմանէ)։ Եւ կամ ընդ անբաւեցեալ անհնարին (նոցի՛ց անհագելով) այլոց ազգաց նոցանից վարդան գատատանանաւ (Վ.ՀԵՒԱ. գատատանաւոր)։ Եւ ՚ի՛ք պէտեւ (488. 749. Վ.ՀԵՒԱ. յի՛ք եւ) անհնարն պատճէնաց (489. Ա՛Ե. պատճէնացաւ) բայ ժամանակիս եւ նոցին պատճառս. որպէս յառաջն Հարցն մերոց ոչ առանդել գիտ գատատանան բայց ի միոյն (488. 749՝ բայց յառաջագրեալն). զի եւ ոչ յատարերոյ (նոցի՛ց առաքելոյ) անուն առեալ, (նոցի՛ց մերոյ)։

Այլ կարող պարտ ի գրոյ 488. 749 օրիս մեր։ Սակայն գատատանալ ի սոյն ոչ խրխէի, քանզի գիտէի զանձին իմոյ գատատանիչն. իսկ այս ոչ ոք գատատանան, զոր Հմնաս գատատանիչն օրինացն, լուսաւ զայս խորհուրդ. յիրէն եւ նա եւս առաւել յոյնպիսեացս ի սմին եւ ձեռնամուխ լինել։ այլ սկսայ զայլս ապտիլ, որք կարողք էին եւ գիտակք օրինացն Աստուածոյ. բազումք էին ոք գատատանիչ խորհուրդս ի գլուխ Հանէին. բայց զի զանընդունելութիւն ոգիս գիտէի եւ

Բայց եկեւ պատճառ գրելոյ զսա ի Հարկիցոյ զմեզ Տեառն Ստեփաննոսի Ագուանից կաթողիկոսի միաբազամ եւ երկիցս. եւ ես պատճառեցի զանձինս տիարութիւն եւ զգիտութիւն։ Իսկ խրթնս(ա) առաւել տեսլեացս յանձն առի մեռացեալ զիմ ըմբռնարութիւնս գիտելով ՚ի՛ք պատրաստ հնազանդ լինել հոգեւոր հրամանին։ Զի ՚ի՛ք յԱստուածոյ եկէ խորհուրդս եւ կատարեսցի նորին հանճարով — բարւոք է, ապա ՚ի՛ք ոչ—պատճառք լիցի այս զի այլ(բ) կատարեալք(գ) շարժեսցին յայս եւ ի գլուխ հանցեն. զի ի սկզբանէ ամենայն արհեստք եւ գործք ոչ եթէ ի միոջէ սկսեալ եւ ի նմանէ կատարեալ եղեն, այլ ի բազմաց զի մոռնասաց գտեալքն ի վերայն եկեալ գոյացուցին զարհեստն։ Դարձեալ եւ զմեզ ածի ՚ի՛ք յանկուշտս եւ յանօգտակիլ ատեանն Քրիստոսի մոռնելոց եմ եւ(դ) պարտ է ինձ գրել ձեռամբ խնամոյ դէմանդէձեալ գատատանանին օրինակիս եւ արգ՝ մի ոք պարտաւորեսցէ զատապարտել զի ՚ի՛ք տխմար ոք էցէ—ուսցի, եւ ՚ի՛ք կատարեալ—զղջական ի սմանէ(ե) ինքն լցցէ. զերկոցունցն(զ) պատրաստ եմք սիրով ընդունել զկամն(է)։

—(ա) 488. 489. 749. Ա՛Ե. , Վ.ՀԵՒԱ. Ժամանակաց Հ՚ետ։
—(բ) Նոցի՛ց յայտագր.
—(գ) Նոցի՛ց ՚ի՛ր Իրաց։
—(դ) Նոցի՛ց խոցոտելով ի նախանձն։
—(ե) Նոցի՛ց օտարաց ազգաց։
—(զ) 490՝ ի սրբոց վարդապետաց առնել զնա գրէ։
—(է) 490՝ եւ կամ զի ոչ ոք եղեւ խնդրող։
—(ը) 490՝ զայն ոչ։
—(թ) 490՝ պատճառս։
—(ժ) 489. Ա՛Ե. , Վ.ՀԵՒԱ. Սակայն վատահել ի սոյն ոչ իշխէի, գիտելով զանձին անկատարութիւն. յայտարար որպ զդիտաւորեան (Ա՛Ե. զվասն ի պրոգատորէն մեր լուսաեղբայրն մեր (Վ.ՀԵՒԱ. ՚ի՛ք մեր) Պատգամ, սիրելի աշակերտս ասատածային գրոց, եւ խոստացան եղեւ փափագող յոյնսիկ լինել։ առաւել եւս գնալ շարժել զմեզ Հարկեցուցիչ բանիւ (Վ.ՀԵՒԱ. բանիւքդ) Հանել ոչ տիար ձեռնամուխ լինել կամեցաւք, այլ խոյհէի գոյլս զգալով զգալիս, զոր կարող էին զհարկ ՚ի՛նձ ընդունել։ զայդ ոչ ոք ընդ երեսս Իւոյ զի անընդունելութիւն ազգիս դիտէին պատճառել, եւ այնուհ ոչ կամեցայ զոք առ ՚ի՛ս (489՝ ՚ի՛ս առ ՚ի՛ս) ապտիլ (Ա՛Ե. ապերասիլ)։ Լուեցի այնուհետեւ (Վ.ՀԵՒԱ. ապա) եւ ես (Ա՛Ե. ՚ի՛ք եւ ես)։ Իւ (Ա՛Ե. եւ ես) գայմանագիրս յոյնսդ այսպիսի լինէին ՚ի՛ք զիտագ յանաշխատ Հայոցդ մերոց ոչ կարգեցաւ. եւ զնոյն գիտացեալ պատճառ, զի եւ ոչ առաքեցաք Տէրն տուաւ, եւ կամ զի ոչ ոք Հրատարիւոյց եւ անձամբ ոչ եկաւ զարհուրելով ի պարտաւոգիտաց (488. 749՝ ի պարտաւանաց)։ Եւ կամ ի Հալածանաց (488. 749՝ ժամանակին) եւ ի խռովմանէ անարգանաց (488. 749՝ յիւ՛ ի խռովմանէ)։ Եւ կամ ընդ անբաւեցեալ անհնարին (նոցի՛ց անհագելով) այլոց ազգաց նոցանից վարդան գատատանանաւ (Վ.ՀԵՒԱ. գատատանաւոր)։ Եւ ՚ի՛ք պէտեւ (488. 749. Վ.ՀԵՒԱ. յի՛ք եւ) անհնարն պատճէնաց (489. Ա՛Ե. պատճէնացաւ) բայ ժամանակիս եւ նոցին պատճառս. որպէս յառաջն Հարցն մերոց ոչ առանդել գիտ գատատանան բայց ի միոյն (488. 749՝ բայց յառաջագրեալն). զի եւ ոչ յատարերոյ (նոցի՛ց առաքելոյ) անուն առեալ, (նոցի՛ց մերոյ)։

Այլ կարող պարտ ի գրոյ 488. 749 օրիս մեր։ Սակայն գատատանալ ի սոյն ոչ խրխէի, քանզի գիտէի զանձին իմոյ գատատանիչն. իսկ այս ոչ ոք գատատանան, զոր Հմնաս գատատանիչն օրինացն, լուսաւ զայս խորհուրդ. յիրէն եւ նա եւս առաւել յոյնպիսեացս ի սմին եւ ձեռնամուխ լինել։ այլ սկսայ զայլս ապտիլ, որք կարողք էին եւ գիտակք օրինացն Աստուածոյ. բազումք էին ոք գատատանիչ խորհուրդս ի գլուխ Հանէին. բայց զի զանընդունելութիւն ոգիս գիտէի եւ

Դ-դիմակ(–)։ Օրինակ սահուտմ վասն զգայութիւն
ցրոց և ազիւաբանութիւնն առ Տէր Սեհեթանեան
կաթողիկոսն Աղուանից(բ)։

Աղաչեմ զքեզ, պատուական գլուխդ եկեղեցեաց ասեն Ա-
ղուանից, մի վայրապար եւ թեթեւ գործ համարիր զհոգեւոր
հարիս, զոր եգիր(գ)։ Գանդի պարտէ մեզ ցուցանել քեզ(դ) սա-
կաւուք թէ զի՞նչ է օրօրթիւն գրոցս, զոր ձեռնարկեմք։ զի
գիրս գաւառաւանի զնմանութիւն կանոնաց ասէին, զոր պարտէ
մեզ յարմարել զսա եւ զկանոնսն(ե) զի ցուցցի(զ) նմանութիւ-
նըն(է)։ Եւ արդ՝ այսպէս ասէին զնմանութիւն առ միմեանս(ը)։
զի կանոնաք հոգւոյ ասէին է եւ գաւառաւան—մարմնոյ(ը)։ եւ
թէպէտեւ(ժ) ի միմեանց բաժանեալք են(ժա)։ բայց(ժբ) ի բա-
զում իմս(ժգ) միասորին։ որպէս եւ(ժդ) հոգի եւ մարմին, զի
(ժե) բնաւ թեամբ երկուս են(ժզ)։ եւ անշրջոյթ(ժէ)։ կառնեալք
(ժը) ընդ միմեանս լինին(ժթ)։ մի եւ ի բազում իրս մի կամաք
գործեն զիրան(ի)։ Նոյնպէս եւ կանոնքն եւ գաւառաւանն(լ)։

(ա) Գրիգորի Նարեկացւոյ։ (բ) Ի 1441–1466։ (գ) Ի 1451։ (դ) Ի 1455։ (ե) Ի 1456։ (զ) Ի 1458։ (է) Ի 1459։ (ը) Ի 1460։ (թ) Ի 1461։ (ժ) Ի 1462։ (ժա) Ի 1463։ (ժբ) Ի 1464։ (ժգ) Ի 1465։ (ժդ) Ի 1466։ (ժե) Ի 1467։ (ժզ) Ի 1468։ (ժէ) Ի 1469։ (ժը) Ի 1470։ (ժթ) Ի 1471։ (ի) Ի 1472։ (լ) Ի 1473։

Վասն այնորիկ թէպէտեւ պատահէ ի միասին խառնիլ երկուցն
(ա)։ բայց ոչ լուծանին զմիմեանս(բ)։ եւ որպէս ի կանանցն
գիանոց է ուղղիլ(գ)։ նոյնպէս եւ ի գաւառաւանս(դ)։ եւ որպէս
անդ պատիժ եւ սաստ կայ(ե) յանցաւորաց(զ)։ նոյնպէս(է) եւ
առա։ եւ որպէս ի գաւառաւանն բանա եւ կապանք կայ անբրա-
ւաց, նոյնպէս եւ ի կանոնան բանա եւ կապանք է բանագրանքն
(ը)։ եւ որպէս ի վերայ արդար մարդկան ոչինչ հարկ գնե կա-
նանցն, նոյնպէս եւ ոչ գաւառաւանն ի վերայ նոցա՝ որ ուղիղ
վարքն յաշխատին(թ)։ եւ որպէս այր արդար ոչ հրինչի յերկնա-
ւոր գաւառաւրէն, նոյնպէս եւ անմեղն յերկրաւորէս(ժ)։
Դարձեալ եւ այլ ինչ օգուտ բերէ զի ամենայն գիրք վասն
այնորիկ կարգիցան զի մարգիկ ի մեղաց կարճեացեն, նոյնպէս
եւ գիրս գաւառաւանի ջանայ հատանել ղչարս եւ զանիրաւս զի
սիրով եւ բարեմտութեամբ կայցեմք առ միմեանս(ժա)։ Եւ չոր-
բորդ առաքինութիւն արդարութիւնն է(19)։ եւ սա ի գաւառա-
ւանի լինի(ժբ)։ Ըրինակ է սա եւ ասկիգործայ զի ոսկի չաւաշ

(ա) 490 Թէպէտեւ պատահէն ի միասն ինչ խառնիլ երկուցն
—(բ) 488. 489 749. սիբ. վ.ննա. վասն այնորիկ թէպէտ պատահի միով առհասարակ վարիլ.—ոչ միմեանց լուծին ընդ
—(գ) 490՝ խոտիլ։
—(դ) 488. 489. 749. սիբ.. վ.ննա. զոր օրինակ ասդ. (489՝ չիջ՝ ասգ.) եւ զոր գկամսն ի ընտրութիւն առաքելոյն ընդ նմանապէս (489՝ նզնապէս) եւ առա
—(ե) նոյնչ՝ այսոքիւ պատուհաս յանցաւորաց եւ միաձայնոյ քան զանապատնեան (749՝ զանապան) իրին։
—(զ) 490՝ չիջ՝ եւ սաստ կայ յանցաւորաց
—(է) սիբ. նմանապէս.
—(ը) 488. 489. 749. սիբ., վ.ննա.. եւ որպէս յանդգնէրոցն սաստ (489՝ չիջ՝ առա) գինի (սիբ. չիջ՝ գինի) բանգ է եւ կապանք. եւ անգ. (749 այլ եւ անգ.) բանգ է եւ կապանք բանագրանքն (489՝ չիջ՝ գինի բանգ է եւ կապանք բանագրանքն)։
—(թ) նոյնչ՝ եւ զի ի վերայ արդարոց օրէնքն ոչ կան (488. 749՝ կայ) կանանցայ.— եւ ոչ ի վերայ ուղիղ ընթացողաց ի կնդնդաւ գաւառաւանդ։
—(ժ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. եւ զի սոր արդարամարդ ոչ գտնիցէ ի գաւառաւրէն երկնաւորէ. նաեւ ոչ յերկրաւորէ.
—(ժա) նոյնչ՝ հակիրճ եւ քան (488. 749՝ եւ զի երկորդ (489՝ երրորդ) բանի միտ գնել, զի եւ ոչ (489՝ զի ոչ) փոքր ինչ զնգ օգուտ գտանել. քանզի հանդիպէն (489՝ քան զհամարիչն) գիրս զանգրչից նոցա լինելով քան յոտս (488. 749՝ զգրչից նոցա գործիւն նոցա լինելով քան յոտս.— սիբ. զգրչից նոցա գործիւն....
—489՝ զանգրչից լինելով նոցա գործիւն նոցա գործիւն քան յոտս.— սիբ. զգրչից նոցա գործիւն նոցա լինելով քան յոտս։ զի գիտասցուք զի գործիւն նոցա (489 գաւառաւանիւն նոցա գործիւն ի կոչել զնոր է. եւ զոր նմանապէս գչաւս. եւ այսորիկ ոչ ասէ հանապէս եւ հանդիպի (անդ՝ զի հանդիպի) զանգ առնիցին, յոտս (489՝ ոտս) եւ հաւատոյ սերմն գլուխն (488. 749՝ որ է գլուխ) ամենայն պատուիրանացս։
—(ժբ) նոյնչ՝ խոկ ի չորրորդ առաքինութիւնն (սիբ. 489 յառաքինութիւնն) համարձակ. հատուած է արդարութիւնն (անդ՝ արդարութիւն). զի ի վերնագրէն. քան զգալ. եւ ի վերջ ասէ (սիբ. զգալ. եւ ի վերջ ասէ) զի ոչ ինչ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։ եւ ի վերջ ասէ (սիբ. զգալ. եւ ի վերջ ասէ) զի ոչ ինչ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժգ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժդ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժե) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժզ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժէ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժը) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժթ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ի) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ա) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(բ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(գ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(դ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ե) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(զ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(է) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ը) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(թ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժա) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժբ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժգ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժդ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժե) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժզ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժէ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժը) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ժթ) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։
—(ի) 488. 489. 749. սիբ. վ.ննա. զանգ ի գործ ի գաւառաւանի (սիբ. գաւառաւանի) ասէ։

(19) Յայսմի է, որ հին փիլիսոփաները չորս առաքինութիւնը միայն ասելիս էին, այլ յետոյ բառը կարևի է ընդունել եւ իրրեւ Քրիստոնեական:

ի հող եւ ի քար ծածուկ կայ եւ գժուարաւ գայ ի յայտ եւ գործեալ պատուական լինի(ա)։ Օրինակ է եւ քերթողական արուեստիւ, որ զաւելորդ եւ զվայրապարծ բանն եւ զդիր քերէ եւ արձեալ պայծառ առնէ(բ)։

Չայտառիկ պատճառս առաւել խնամոյդ պի ճանկիցն թէ արդեաւք ինչ օգուտ կայ ի տան հասարակաց ամենայն մարդկան· որ զամբոխ(գ) եւ զխառնիճաղճուկն բառնայ եւ զհաղարդարիճն առհասարակ յամենայն մարդիկ· զի ասր գառաւատանէր պահան է—խուռվարիճն բազում է, եւ ասր գառաւատանէր եւ իրաւունէր կոյսին —խոշտոտիճն բազում է յաչխարհի եւ յեկեղեցիս· քանզի մի տան յաւուրս ածային շնորհացն առեալ յեկեղեցի տան է(դ)։

դ· գլուխ (է)։ Թէ ոչ են գաղատարին բաժանելոյն
ի միմեանց ձշմարիտին եւ նմանելոյն(զ)։

Առաջին եւ ճշմարիտ գառաւատր Առաւտած է(է), որպէս ասէ մարգարէն Թէ՝(ը) գառի Տէր զժոդովուրդ իւր20)։ Եւ Թէ՝(ը) Տէր գառաւատր մեր21)(ժ)։ եւ՝(ժա) պրն Առաւտած եւ գառեան

20) Սաղմ. է., 9.—ղն., 12.—ղէ., 10.—Ե. Օրին., լր., 36։
21) Եսայի., լգ., 22։

բոյ կայ երկին մեռանց, քան զրում եւ առ ի վերոյ կայ հաւատալիք զանհաւատացան (488. 749. ՍԿԵ. լէգ քան զրամ .... եւլէ.). եւ այլ. (489 եւ այլ.) առ երկոցդ բանի է։

—(ա) 488. 489. 749. ՍԿԵ., ՎՀԵՒ. խոկ յաչխհառս (ՍԿԵ. յաչխհառաւորս։— 488. 749. յաչխհառաւորս) նմանեալ է ակնհայեցաց. զոր առնին յաւուրսդ ի ներկիս (488. 749. ի ներկիս գործատրին) անցուցս եւ գործս. զոր եւ գժամանակ ի գնալ կայ եւ գժամանակ ի գալ կայ եւ գործս. եւ է քան չորերորդ բանին։

—(բ) Նոյնչ ինձ երկրորդ զերիցիսի ասէ զօրհնիչն յաղաղակել եւ քերթել (ՍԿԵ. քերել) գառերգս ամենայն։

—(գ) 490՝ զամբոխումն։

—(դ) 488. 489. 749. ՍԿԵ., ՎՀԵՒ. Զաչխարհասիրեցս գլուխ իրր (489՝ երբեմն) խնամոյդ առաւք (489՝ առաք) տեսանս, որպէս եւ գխնամ տալոյն հնտեսկալ ձգտան օգտակ եւ շահ. 488. 749՝ շահաւոր է) հաւատակից կինացս իցէ, զի գրիչք գլխոյս գրէ եւ Թէ) տեղեացն պատրաստ եւ աւրհնեալ ճգնաւորիցն (489՝ աւրի եւ) ի տեսանել զայս ճգնաւորիցն եւ զերկնաւորիցն ասպա եւ զերկնայնոցն Աստուած։

—(է) Նոյնչ եւ զարձեալ

—(ը) 488. 489. 749. ՍԿԵ. զԼԵԼ., աւրհնեալ Աստուած գարքայ եւ գերկիր։

—(թ) 490՝ զգառատուն։

—(ժ) 490՝ ՍԱՂՄՈՍԱՒՆ Աստուած։

—(ժա) 490՝ զգառատուն։

—(ի) 490՝ զգառատուն։

—(լ) 490՝ ՍՈՂՈՄՈՆ Աստուած։

—(խ) 490՝ զԽՆԴՐՈՂ։

—(ծ) 488. 749. ՍԿԵ. Եւ այլ. այսպիսի նախանձաւք անօրէնս Թեան գառատուին։ զայլ յայտ է լինել մարդկան գառատուն։ ՔԵՍԵՍԵ գԵրայ Աստուած ի ՀՀԱՒ Աստուն, որ Հարկանէ զանառն (ՍԿԵ. ԵՐԵ Հարկանէ անառն գանառն)։ փրկանաւն նորա եւ նա ազատեր։ եւ այս ի խրատ մարդկան։ Եւ գԼԱՒ (ՍԿԵ. եւս) եգեալ գառատուին քանզի երբեմն (ՍԿԵ. յորժամ) ամբարատանեացն, ընկենաց (ՍԿԵ. ընկեն) Աստուած գառատուն։ վասն այսպիսի ի լինելոյսդ մարդոյ քրիստեմբ գնալ անառն Տէր, որ (ՍԿԵ. լէգ որ) կոչի գառատուն։—489՝ եւ այլ այսպիսիք նախանձաւք գառատուն։ զայլ յայտնի մարդկան լինել գառատուին, ՔԵՍԵՍԵ անառնէ ազատեալ զայլոն ի զայլոնէ յայտնի մարդկան լինել գառատուին, զի ոչ անմարդոյն եւ ոչ գազանանաց է գառատուին ՔԵՍԵՍԵ անառնէն քո ազատեալ լինելն յաղագս երկնչելի մարդկան լէ գիւաց եգեալ անկանել ի գառատուին եւ լինել ի լինելիսն ի մարդոյն կազմածի ի կիր առեալ եգեալ անառն գառատուին որ է Տէր։

—(գ) 488. 749. ՍԿԵ. խոկ ՔԵՍԵՍԵ առաց եգԵ։—489. ՎՀԵՒ. խոկ ի (ՎՀԵՒ. ըստ) անօրէնսԵՒ Թեան նոյն ինքն (ՎՀԵՒ. նոյն խոկ) առաց։

—(դ) 490 ասս· ՕՒԵ., 489՝ լէգ յայտ։

—(ժա) ՎՀԵՒ. ոչ գոր։

—(ի) 489՝ լէգ գԶՔ։

—(լ) 488. 489. 749. ՍԿԵ. եւ այլ.— ՎՀԵՒ. լէգ եւ յայտ։

գգառատուն քո22)(ա)։ եւ այլ այսպիսիք. Չի ինչ է գառատուր եւ ուստ ցանէ մեզ գգառատուն(բ)։ որով յայտնի է, զի(գ) մարդկան է առնմանած(դ) գառատուն(է) եւ ոչ հրեշտակաց եւ ոչ անասնոց· զի թէպէտեւ գողանող անասունն սպանանէն, բայց ոչ զի անասունքն խրատեսցին, այլ մարդիկ, եւ դիւաց եգեւ գառատուն—անկուժին(զ)։ բայց ոչ բազում անգամ, այլ մի։ Եւ յորժամ առեղծ Աստուած գմարդն, յայնժամ յիշէ(է) զգառատուն անունն, որ է Տէր23)(ը)։ Եւ Քրիստոս եկեալ յաչխարհս առէր(թ)—ի գառատուն եկի յաչխարհս յայս24)(ժ)։ Եւ Թէ՝ Հայր ոչ(ժա) գառի զոք(ժբ)։ այլ զամենայն գառատուն եւս որդւոյ իւրոմ25)(ժգ)։ եւ՝ այս խոկ

22) Մաղմ. հդ., 23։

23) Ժամոց գրքի առաջին գլխի մէջ. ուր պատմած է արարչագործութիւնը եւ Ադամի առեղծելը, ասմանելին չէ յիշած Տէր բառը, այլ միայն Աստուած։ Իսկ երկրորդ գլխի 5-րդ համարից սկսէն գործածուելն Տէր բառը, եւ այն գլխէն մինչ Աստուած բառի հետ։ Այլ եւ Դաւիթ մարգարէն ասուէ. Ծանրիցեմ զի անուն քո Տէր է. (Սաղմ. ժբ., 19)։

24) Ցաղ., Ք., 39։

25) Նոյն. ե., 22։

է գառասպանն(ա)· զի յայս ևին յաշխարհ26)(բ)։ Եւ այլ(գ) այսպիսիքն(դ)։ Բայց Աբգառած անունդ(ե) ոչ է որիշ բնութիւնն(զ)· զի որպէս(է) գառաւար է(ը) Որգի, նոյնպէս(թ) գառաւար է(ժ) Հայր եւ Հոգի(ժա)· եւ այս ի գերոց յայտնի է, որոց(ժբ) կամիցին քննել(ժգ)։

Երկրորդ՝ զգառաւարաթխան անուն(ժդ) եւ մորգկան թէ(ժե)—գառ արարէք որբոյն եւ այրուն27)(ժզ)։ Եւ այս հասարբակաց է(ժէ)—ի ագառաւարաց եւ իշխանաց եւ ծերոց(ժը)։ Եւ գարձեալ(ժթ) մորգարէից եւ քահանայից· եւ զորս(ի) Մովսէս յանապատին կարգեաց գառաւարս28)· եւ որք դիմի ցնառաց գառաւարքն(ի)։ Նայնպէս եւ Աստուածն խնամատարեաւն ի Տեառնէ խնդրէր գառել զժողովրդին29)։ Էին եւ քահանայքն եւ ծերքն գառաւարք, ըստ այնմ թէ՝ քահանայն կացցեն ի վերայ գառաւատանի արեանն30)։

Եւ ընդէ՞ր հասարակաց եւ Աստուածն զգառաւարաթխունն(իբ)։

26) Ցովհ. գ. 19։

27) Սաղմ., ծա. 4—ի. Օրին., ժ. 18, իե. 17։

28) Ելից.-ժբ. 25 եւ 26։

29) Գ. Թագ., գ. 9 եւ 12—ի. Մնաց., ա. 10 եւ 12։

30) Եզէկ., խդ. 24։

—(ա) 490՝ տահէ ասէ։

—(բ) 488. 749. Սիմ. Եւ սերեգին մորգիկ զնաւաւար—490՝ Նոյնք լուսաւորչէ ՚ի՛ բոյս։

—(գ) 489. 490 վՀնա. Եւ այլ։

—(դ) 488. 749· Սիմ. Եւ այլ այսպիսիք բազումք։

—(ե) Մի՛ բոյսր ասէին. Աստուածդ ապ նուն։

—(զ) 488. 489. 749. Սիմ., վՀնա. զգնաւաթիւնն այ որոշէ։

—(է) Նոյնք՝ իբր։

—(ը) Նոյնք՝ ւէ՛ք՝ է։

—(թ) Նոյնք՝ ւէ՛ք՝ նոյնպէս։

—(ժ) Նոյնք՝ ւէ՛ք՝ է։

—(ժա) Նոյնք ասեն՝ քան զԱստուածութեանդ ցՏՂ. (վՀնա. 489՝ քան զԱստուածութեանդ նոյնպէս)։ Եւ (489՝ ւէ՛ք՝) ասկայն ոչ յինչ դժուարին է ցուցանել, զյատակութիւն գառաւարութեան չար եւ Հոգեւոյ (վՀնա. 489՝ զՀոր եւ զՀոգւոյ)· քան այնմ գառ արա ինձ Աստուած· եւ գառաւար Տէր (վՀնա., 489՝ ւէ՛ք՝ Տէր) զոյնպիսի. զաբ գառան դիս (վՀնա., 489՝ ւիք՝ զաբ ...՚ւէ՛ք՝· զոր եւ Հոր (488՝ ւէ՛ք՝ Հոր) պատշաճի ոյս· եւ Հոգին (489. վՀնա. Հոգւոյն) ևկեալ յանգիմանէսցէ զաշխարհս զքս վասն մեղացդ եւ վասն արդարութեան եւ վասն դառաւարաւին։ Եւ այլ բազում բանս նման սոցին (Սիմ. զոցին.—վՀնա. եւ որք նման սոցա նշանց)։

(ժբ) 490՝ որ։

—(ժգ) 488. 489. 749՝ ւէ՛ք՝ եւ այս ի գերոց . . . ևւէ՛ք։

—(ժդ) 488. վՀնա. Եւ երկրորդ՝ զանեալն գառաւարն։

—(ժե) վՀնա. քան որս՝.—489՝ քան զնաւ.—488. 749. Սիմ. երկրորդ՝ քանզի Աստուած եւ գանեան գառաւարութեան մորգկան քան այնմ եթէ (Սիմ. ւէ՛ք՝ եթէ)։

—(ժզ) վՀնա.. 489՝ ւէ՛ք՝ եւ որոց այն։

—(ժէ) 489. վՀնա. Հասարակաց ըստ շնորհելոյ։

—(ժը) Նոյնք՝ ծերոց ժողովոցդեան։

—(ժթ) Նոյնք՝ ւէ՛ք՝ եւ գարձեալ։

—(ի) 490՝ եւ զոր։

—(իա) վՀնա. յայտնի տես զՄողսէսն եւ զոր ինն Ցեւսոյ եւ զոր յանապատին կարգեաց Մովսէս. զԴանիէլ եւ զոր ասաց մորգարէին։

—(իբ) վՀնա. Եւ Հասարական եւս. Քէպէտեւ մի է ի շնորհս (488՝ Հոգւոյն) ևկեալ յանգիմանեսցէ զաշխարհս զայն վասն մեղացդ եւ վասն արդարութեան եւ վասն դառաւարաւին։ Եւ այլ բազում բանս նման սոցին (Սիմ. զոցին.—վՀնա. եւ որք նման սոցա նշանց)։

Չի ամենեքեան ի շնորհս վայելեցին. եւ գարձեալ՝ զի մի ի պակաս լինել գառաւորացն զրկեցին զմիմեանս(ա)։ Եւ ի նորաւտն հրամայեաց Տէրն մեր առաքելոցն Թ(է)—նաւօրէք յերուսաղէմ ամենա գառել զերկրաւորացն(բ)· ապղն Իսրայէլի31)(գ)։ Եւ ի նոցանէ փոխանորդեցին առաքինորդք ամենայն ազգաց քրիստոնէից(դ)· նոյնպէս գարձեալ Տէրն յառաջի անբաւ գառաւորին(32) ուսոյց՝ յամենայն օր ի մէնջ միաբն լինել գառաւար Հոգւոյն եւ մորմոյն եւ զգայութեանցն, եւ(ե) յարգարութեան պահել(զ) զանձն(է)։

31) Մատթ., ժբ., 23։

32) Դ՚ուկ, ժբ., 2—3։

—(ա) վՀնա. Աստուծ՚ին՝ զի մի առ ի չգոյէ գառաւորին միւռ՝ անիրաւութիւնն վասն ծերոցն։ Եւ երկրորդ՝ Քէպէտ քան զարիկն պատասխն առնելոյ ի շնորհս միոյնէն զաթոյ առաքեալն ելից։

—(բ) վՀնա. եւ Տէր ի ձեռս գառաւելոցն առելով։

—(գ) Նոյնք՝ յԼԲ՝ զերկրաւորացն։

—(դ) Նոյնք՝ զկղպայէլ։

—(ե) Նոյնք զոր քան փոխանորդութեան առեալ անկն առաքեալքդ ի նկեղեցոց քան իւրաքանչիւր ազգաց։

(զ) 490՝ յառաջագոյն վերոյ՝ մի Քէպէտեսն ի հոգեւոր գառաւորացն ասէ։

(է) 490՝ պահեսցէ։

(ը) վՀնա.. Կան գիպաքանչիւր ազ անձին գառաւար ծրոյց Տէր յատակ գառաւարին անհրաժեշտ են ի մէջ խորհրդոցն ի պիտոյ կարգ զգայութեանցն, նման գառաւարաց հաւատարմութեամբ վարեցին անպարտելիս անիրաւութեանցն լինելով· եւ լցնել զոգին ոյժ գառաւարութեամբ յորդորել, մերձ անպարտաւ վարք։

—488 489. 749. Սիմ. Հասարակաց առ զգանա ոտ քարգանաց եւ առ քահանայս եւ առ իշխանս եւ առ ծերս ժողովրդոց· յայտնի տես (488՝ նաեւս) գԱստուած յամենայն ազգաց ի մէնջ գառաւար ի ծրոյց Տէր ի յատակ գառաւարին անհրաժեշտ են· զի ի մէջ խորհրդոցն ի պիտոյ կարգ (Սիմ. ւիք՝ կարգ) ամենայն զգ. ի գառաւար լիցի եւ ոչ ի ինքեանցն ի գառաւար գառաւարաց (489՝ նոյնպէս) ի պիտոյ կարգ զգայութեանց նման գառաւարաց հաւատարմութեամբ վարեցին անպարտելիս անիրաւութեանց լինելով։ Եւ լցնել հոգին զգայութեամբ յորդորել վարքդ։

ոյսի(ա)։ Թէ(բ) զինչ է պատճառաւն եւ տրամ(գ) եւ այլ պատ է վասանանալ զդատաստան(դ)։

Կայի անուանդ(է) յիրոց եւ ի տեղւոյ(զ)։ ԴԱՏ(է)—որ է քննել(ը), ԱՍՏԱՆ—որ է տեղի։ Եւ թէ պարզ իմանալ կամիցին՝ ԴԱՏԱՍՏԱՆ—քննելոյ տեղի, յորում տեղւոջ քննէ դատաւորն զերս եւ զրանս կռուոցացն ընդ միմեանս. Եւ կամ ԴԱՏԱՐԱՆ—որ է քննարան(ը)։ զի բազում՝ են յանուանէդ այսպէս(ժ), որպէս—Հայոցատան կամ(ժա) Ասորեստան, եւ այլ այսպիսիք(ժբ)։

Եւ գատաստան ոմ է(ժգ)։

Ցառաջ ասացաւ թէ մարդկան է(ժդ)։ բայց երիք են առանձ վարին մարդիկ—չար(ժե), եւ բարի, եւ միջակի(ժզ)։ Արդ՝ որ յայտնի բարի մարդիկ են եւ չզրկին զաք, նոցա չէ պիտոյ դատաստան. եւ այ որ յայտնի չարք են՝ գաղք կամ աւտաղակք. այլ որ միջակին են՝ որ ունին գատաստանի կամ կարծեօք իրա(ժե)։ Որպէս Սոզոմեն գերկուց(ժը) կանանցն զկարծեօք գատաստանի

(ա) Մեր օրհն. չիք՝ գլուխս
(բ) 490՝ վասն թէ։
(գ) 490՝ եւ ծրոց վտրէէ է։
(դ) 488. 749՝ եւ եմ՝ աւանդեալ է գիրս գատաստանի։—489. Վ.Եննա. Գատաստան կոչէ զնոյն զատաստանն, եւ ծրոց եւ ասէ՝ 490՝ եւ զոմ պարտ է կոցուցանել գատաւորս։—Սիհ. յիագաւ թէ զինչ է գատաստանին եւ ո՞մ վտրէ է եւ զոմ պարտ է կոցուցանել գատաւորս։
(ե) 490՝ գատաստանդ կոչի անուանդ։
(զ) 489՝ Վ.Եննա. բազմանալ անուանդ։ իրէ եւ ի տեղոջէ։
(է) 490՝ այսինքն գրաւ։
(ը) 489՝ Վ.Եննա. յիրէ—գատաւ, որէ քննել։
(թ) 488. 749՝ Սիհ. Քաղցմանի գատաստանարանդ. (Սիհ. գատաստան՝ տրան) գատաւ—որ է քննել. տատան—որ է տեղի, որան—որ է գատարան կամ զննարան, զի քննելով զճարի գատաստանն իմանայն (Սիհ. յիմանալն) գատաւորդ ի մէջ յանուզդոյ (Սիհ. անուզդոյ) մարդկան—Վ.Եննա. Ցանկանալ անուանդ. յիրէ եւ ի տեղոջէ։ յիրէ՝ գատել, որ է քննել, եւ տատան՝ որ տեղի, եւ քոյ փոխանի՝ որան, որ է գատարան, եւ է զննարան զի զննելով լինի նոյն գատաստանդ ի գատաւորէ քննութէ, գատաւորդ եւ տատանանելոյդ ի տեղոջ։
(ժ) 488. 749. Վ.Եննա. յանուանդ. (Վ.Եննա. յանուանցն) այսպիսիք.—Սիհ. զի բազումք են յանուանդ այսպիսիք.—
439՝ . . . եւ տատան, որ է տեղի, եւ քոյ փոխանին՝ որան, որ է գատարան. եւ է զննարան, զի զննելով լինի նոյն գատաստանին եւ քննութէ գատախազդ եւ ամբաստանելոյդ ի տեղոջ, զի բազումք յանուանդ այսպիսիք։
(ժա) 489. Վ.Եննա. Ար.
(ժբ) 488. 489. 749. Սիհ. Վ.Եննա. Նմանապէս եւ այլք։
(ժգ) 490՝ Ոյոց վտրէէ է։
(ժդ) 490՝ Մարդկան ցեղին է գատաստանին։
(ժե) 490՝ այսինքն չար։
(ժզ) 488. 749. Սիհ. Եւ որպ՝ գատաւորդ (Սիհ. գատաւորդ ցասկան) թէ որք են գատաւորք. զի երկեր կենդանի մարդոյն մեռանիլ—բարի, եւ (Սիհ. չիք) չար. եւ միջակ։
(ժէ) 490՝ Իրաւ—488. 749. Սիհ. Եւ պարտ է ընտրել գգատաւորս ոչ յորոյոյ ի չար (Սիհ ի չարէն—489. Վ.Եննա. եւի թէ չարաց՝ (Վ.Եննա. որոց) չան զոյս ցուցանէ ի հաւի։ մարդկան լինել գատաստան քան ազգի. այլ (Վ.Եննա. քանզ այժմ) սակայն է թէ ոյոց մարդկան։ Յայտնապէս բարեաց ոչ է գատաստան մարդկան, երբեմն չարաց (Վ.Եննա. չարեաց) պատիժ. այլ երբեմն (Վ.Եննա. չերկուքն) ապացոյց եղելոց. զի երբեք են որում մարդիկ բարի եւ չար եւ միջակ։ Այլ ընտրելի է գատաւորաց ոչ զայտնապէս գաղ եւ ոչ զայր վկայեալ ի բարի գործս, այլ առ որս կարծեօք է չարեն
(ժը) 488. 489. 749. Վ.Եննա. երկուց.—Սիհ. երկու.

ատանն քննէր33)(ա)։ եւ Դանիէլ զերկոցն առաքեալսն գատաստան յայտնէր34)(բ)։ եւ Երիսատա ի գալստեանն իւրում աջակողմեան(գ) յայտնի արգարոցն ասէ(դ)—եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ(ե)։ եւ ձախակողմեան յայտնի մեղաւորացն ասէ(զ)—երթայք յինէն(է) անիծեալք ի հուր35)(ը)։ Ուստի(թ) յայտ է յայտնանէ թէ(ժ) միջակացն է(ժա) գատաստանն(ժբ)։ եւ միջակքն ասին ապաշխարեալքն զմիա, որոց կշռէ զմեղսն(ժգ) եւ զապաշխարութիւնն եւ որ առաւել լինի՝ այն ասի զմեղսն(ժդ)։ Նոյնպէս եւ ի գատաստանս(ժե)։

Եւ արդ՝ պարտ է գատաւորին հմուտ լինել եւ քաջաւասումն, եւ հանճարեղ, եւ գիտուն Սուրբ Գրոց եւ ամենայն մարդկային(ժզ) իրաց, զի անսխալ զգատաստանն առնիցէ։ Պիտոյ է եւ կատարեալ գոլ հասակաւն(ժէ), եւ ուշիմ, մտաւոր(ժը) եւ զգաստ, զի մի յոչ(ժթ) իմանալոյ ի հարկէ սխալանս ինչ գործիցի(ի)։ Զի թէ յամենայն փոքր արուեստս՝ որ ոչ է հասու ոչ կարէ գործել, ծրչափ եւս առաւել ի մեծ գործս(ի) գատաւրաւթեան, որ Աստուծոյ(իբ) վայել է. զի գատաստան առնել

33) Դ. Թագ., գ., 16—18։
34) Մարգ. Դանիէլի, սիրգին, որ կոչվում Գլուխ երիտասանների, ամրողջը։
35) Մատթ., իե., 34 եւ 41։

(ա) 489. Վ.Եննա. Կամացն քննէր զգործեցեալ իրսն—488. 749. Սիհ. Կամացն ապրք գատաստանաւ եւ քննէր զկարծեցեալ (Սիհ. զկարծեցուցանելի) իրս։
(բ) 488. 749. Սիհ., Վ.Եննա. Եւ Դանիէլ գատաւրեալսմբք Ծերացն (Վ.Եննա. ի Ծերացն) գատաստանս յայտնէր։
(գ) 490՝ յաջեալսմեանն։
(դ) 489. Վ.Եննա. ասելոցս (Վ.Եննա. ասելոցն) եւ ի կատարածի ցուցանէ առ բնաւորին (Վ.Եննա. առ բնաւորին) արգարան ասելով։
(ե) 489՝ չիք՝ իմոյ։
(զ) 489. Վ.Եննա. Եւ մեղաւորացն անդաժ յորդորութիւնս։
(է) 489՝ չիք՝ յինէն։
(ը) 489՝ չիք՝ ի Տուբն.—488. 749. Սիհ.. Աչսպէս (Սիհ., որպէս) եւ Երիսատա յերկրորդ գատաստանն իւրում առնիցոյ ասէ ընդ (Սիհ. առ) ազգատան ասէ՝ օրհնեալք Հօր իմոյ, եւ ցանիգատան ասէ՝ երթայք յինէն անիծեալք։
(թ) 489՝ որոց.—Վ.Եննա. յորոց։
(ժ) 489՝ Վ.Եննա. չիք յայտնանէ թէ։
(ժա) 489. Վ.Եննա. լինել։
(ժբ) 488. 749. Սիհ. յորոց յայտ է միջակացն լինել գատաստան։
(ժգ) 490՝ զոյոց կշռէ զգործսն գատաւորդ զմեղսն։
(ժդ) 488. 489. 749. Սիհ. Վ.Եննա. Եւ ասա միջակք են ազապաշխարեալք, զոյոց գործսն ազապաշխարութենն կշռէլի է ընդ (489՝ ընդ-դեմ) մեղացն (Սիհ., Վ.Եննա. մեղանացն) եւ առաւելչացն առնի զմեղքն (Սիհ. առն ի մեղն). զերկուսն առնելով (Սիհ. առաքելով) զնոյնն առանց գործոցն (489. Սիհ., Վ.Եննա. առանց գատաստանի. զոմանս կոչել գաւետիքսմբ գործոցն) եւ զամենս միջոցել զգատաստանի գործոցն, յորոց ազատինքն ընդ. (Սիհ. քան) ծոյսիցն եւ միջակացն լինել գատաստանն։
(ժե) 490՝ Նոյնպէս եւ ի մարմնոյ գատաստանսն։
(ժզ) 490՝ մարդկան։
(ժէ) 490՝ ասացոյ է եւ հասակաւն կատարեալ լինել։
(ժը) 490՝ եւ մտաւոր։
(ժթ) 490՝ ոչ։
(ի) 490՝ գործեցէ։
(իա) 490՝ ի մեծ գործս այս։
(իբ) 490՝ որ Աստուծոյ մեկնին։

Աստուծոյ գործ է, զի նա է(ա) ճշմարիտ գաւառաւոր եւ այլ գաւառօրք նման նմա կոչին. Ուստի պարտ է ամենայնիւ գիտուն եւ զգաստ եւ հանճարեղ լինել(բ) եւ անուշառ, զի մի թիւրիցէ(գ) զդատաստանն Աստուծոյ եւ գաւառապարտեսցի ի Նմանէ(դ):

Եւ թէ ո՛ւմ պարտ է ասել զՀրաման գաւառօրսն թէեան:

Յօրինացն յայտնի էին գաւառօրքն, մարգարէքն եւ քահանայքն, որ յԱստուծոյ ընտրեցան. եւ ի նոցանէ ընտրեալ Ծերք եւ խմաստուն գաւառօրք(ե): Լիւին(զ) եւ պատուհմամբ թագաւորք եւ իշխանք գաւառօրք(է) գաւառ գաշխարհական գաւառականաս(ը), Եւ արդ՝ մեզ այսպէս լիցի. զի ի տեղւոջ յորում լիցի քրիստոնեայ թագաւոր կամ իշխան—նոքա գաշխարհն գաւառանաս հոգացցեն առնելոյ եւ իրաւամբք. իսկ զեկեղեցւոյ գաւառական եպիսկոպոսն հոգացցէ վարդապետական վարժմամբ եւ երկու կամ երիք կաւարեալ արամբք ընդ նմա ի գաւառականի 36): Եւ ի տեղւոջ, ուր ոչ իցեն թագաւոր կամ իշխանք, պարտ է եպիսկոպոսն ասել զաս յաւանդ, զի զամենայն գաւառականս նոքա հոգացցեն (ը): Բայց մի ոք հակառակ

36) Ներբէր Շնորհալին իւր Ընդհանրական մէջ նոյնպէս պատուիրէ ազգս եպիսկոպոսներին պահել իւրեանց մօտ պիտանական խորհրդատուներ. առաւելապէս վարդապետներից (Ընդհանր., Երզնկայեն, 1865, եր. 64):

(ա) 490՝ որ նա է միայն:
(բ) 490՝ լիցի՝ լինել:
(գ) 490՝ զի մի թիւրիցէ:
(դ) 488. 749. Սկե. Եւ արդ. (Սկե. լիցի՝ արդ) այսոցիկ չոյժ պէտք են իմաստասէր լինել. գաւառապարտն ուսման եւ հանճարոյ. զի Աստուծոյ կամացն կատարող լիցին ի հոգւոյս եւ ի մարմնաւորս. որպէսզի զորզ (749. Սկե. ըստորգ.) արասցեն գործս անս. Աւյ. եւ բարեմիտ, զի մի առ երկուս առնէիցուք եւ կամ ի հարկէ— 489՝ Վենետ. Եւ արդ՝ յայսոցիկ չոյժ պէտք են գաւառապարտ հընմանութեան, քաջասմտութեան եւ հանճարոյ, տեղեկութեան աստուածոյնոց եւ մարդկան իրաւունքին (Վենետ. մարդկայնոց իրաւունքեանց) լինելոյ, որպէս զի անվթար գաւառան հաստատէ գաւառականացն. Նաեւ առաքելութեան (Վենետ. աքսորելութեան) եւ քաջ գործակցութեան, զի մի հարկաւորապարտ տեսցեմս (Վենետ. հնչ.) գործիցին:
(ե) 490՝ Ծերքն եւ իմաստասէրքն եղեն գաւառաւորք.
(զ) 490՝ եղեն.
(է) 490՝ լիցի՝ եւ իշխանք գաւառաւորք.
(ը) 488. 489. 749. Սկե. Վենետ. Աւյ. եթէ (489՝ թէ եւ) ոմանք առնգիւն է. եւ քանզի (Սկե. նոքա զի) ըստ օրինացն յաւտանէք էին գաւառաւորքն եւ ըստ պատուհմանն եղեն թագաւորք (489. Վենետ. եւ իշխանք) եւ մայրաքաղք եւ քահանայք, որպէս առաջագ յատաջագոյն:
(թ) 488. 489. 749. Սկե. Վենետ. . . . այլ քանզի առ մեզ ապականեալ է այսպիսի կարգ (Սկե. լիցի՝ ապականեալ է. . . .), առանդիւն է պիտ (489՝ իսկ եւ զգիտ) գաւառականի ի ձեռն (489՝ լիցի՝—Սկե. Վենետ. ի ձեռս) երախտապատց. զի այ ոք է առ մեզ (Վենետ. ի մեզ) ըստ պատուհանոյն վարժեալ իմաստասիրեամբ յաշխարհականաց կամ ըստ նոյնպէսի գործոյ. Եւ զի (489՝ լիցի՝ զի) այժմ երախտապատց է յանձին հոգւ. (Սկե. անձին հոգ.) եկեղեցւոյ եւ աշխարհացդ, եւ յետ երախտապատց երկրի իշխանաց ըստ պատուհանոյ եւ գործոյ իշխանութեանն. այլ (Սկե. լիցի՝ եւ գիւաւորացդ ձայնէն) եւ քահանայից իմաստնոց եւ վարդապետաց (489՝ . . . եւ այժմ՝ նոցա յանձն հոգ. երկրեցեալ եւ աշխար

37) Երանելի հեղինակիս այս հանճարեղ խրատը եւ խօսքերդրը շատ դովելի է:

38) Ելից, խ., 8:—Ղեւտ. ԺԹ., 15:—Բ. Օրին., ԺԶ., 19., ԻԸ., 25.—Լկ., Ի., 51:

Հանգանց. եւ ըստ պատուհմանն երկրի իշխանաց եւ գործոյ ժողովրդեան. Հընմատագունից քահանայից եւ վարդապետաց). Ամենայն աւանդապատ սպասք իրեն երախտապատք եղիցին:

—Մեք կարծիքով այս տողերը շատ հաճախ կարդացել ենք եւ համարել քաջ եւ մեր օրինաւոր պետք է համարել. բայց ի մեր օրինաճախ խօսքերը, որոշիչներ տեղեկութեան եւ ժամանակի դրութիւնը գաւառագործների եւ գաւառականի մասին:

(ա) 490՝ կոպտ:
(բ) 490՝ սպառնին տալ.
(գ) 490՝ եւ որպէս.
(դ) 490՝ լիցի՝ զի:
(ե) 490՝ գաւառականաս.
(զ) 488. 749. Սկե. . . . քանց եւ ոչ երախտապատք ազգիդ եւ արժանաւորք. այլ գիտութիւք եւ ճշմարտիւք. ըստ օրինացն եւ պատուհանացն (Սկե. լիցի՝ պատուհանացն) ձեռնտի վարժեալք. եւ եթէ պատահի երախտապատ տիրոջ իրի. վարդապետութիւք եւ քահանայիւք եւ աշխարհականօք վարեցցին. եւ այսորիկ իմաստասիրք լինիցին (Սկե. լինիցին) ուսման աստուածասիրոյ եւ անքաւոյիւս մնացեալ (Սկե. մնացեալն) ի հեղձամսխոց ամենեւին (Սկե. լիցի՝ ամենեւին)—489. Վենետ. Բայց մի զբ ինչ ընդդէմ դիցէ վեպիսկոպոսնս ազգ-ս եւ արժանաւոր առեալ զպատաւիր, անհնազանդ, բանսարկու ոչ լինել պատճառ իրի. զի այնչ անգէտ եմք. զպատշաճն եւ զպարտաւորն ցուցցէ զկերոյ. Եթէ չեն բանսարկու զգոհացցէ վարեցցին աշխարհականօք եւ զգոհացցէ վարեցցին աշխարհականօք եւ վարքաշխատիւք. եւ վարքաշխատիւք եւ վարդապետօք. եւ երկրի իմն անհամբաւ ամենեւին (Վենետ. եւ երկրի ամբաւոյ ամենեւին). անբաւականաւորեցեն եւ անհամարեցեն (Վենետ. անբաւականաւորեցեն եւ անհամարեցեն) զ-ոչ տալ կարծիս. եւ պատճառ եւս լիցի նմա վարժմանն այլոցն սեղիզ հաստատմամն գաւառականաւք:

(ը) Մեր օրին. լիցի՝ գլուխ:
(ը) 489. 490. Սկե. Վենետ. Ցաւագդա. Քէ հրաչէս արժան է:
(թ) 489. Սկե. Վենետ. անբաւականացն:
(ժ) 488. 749՝ Քէ հրաչէս արժան է գաւառաւորացն լինել ի վերայ անհաւատականաց եւ գաւառականաց:
(ժա) 488. 489. 749. Սկե. Վենետ. (488՝ իսկ եւ) գաւառաւորն անհաշտագոյ լինել արժան է:
(ժբ) 489՝ զի ըստ գործելոյն.—Վենետ. զի ըստ գործելոյն:
(ժգ) 489. քաջասիրաս.—490՝ զի գործոյ է . . . . եւ ոչ դրաժ է փախչիցէ:
—488. 749. Սկե. Հրաչէ՝ զի կարշաւ գաւչըս իմաստնոցն կատարացուցէ:

պի(ա) համոզմամբ լիցի(բ) յաւուրն(գ) գաւառատանին կաշառ ի վերայ իրաւանց ոչ առնելով(դ) եւ զրճիւռ գաւառատանին(ե) ուղիղ հասցէ(զ)· զի վնաս չտայցեն հաճեսցին(է)· որպէս եւ Տէրն ասաց ԹԷ(ը)—մի ըստ աչս գաւթիք· այլ ուղիղ դատաստան արարէք 39)(ը)· Զի ԹԷ ոչ այնպէս լինիցի՝ գայթակղին միաք տկարացն եւ զիմին առ սկզբանն երթալ(թ) ի գաւառատան (թա)· այլ զի(թբ) համոզմամբ լիցի ասել ըստ Տէառն(թգ)—ԹԷ-պէտեւ(թդ) գասիմ(թե)· գաւառատանն իմ արգար է 40)· Մի քննել զանձինն իւրոյ շահ՝ այլ զի բարւոյն միաք հասատատեսցին ինա եւ զգաւառանն ուրախ արասցէ ճշմարիտ վճռաւն(թզ)· Եւ ԹեպէտԵ յամենայն իրս(թէ)· ողորմութիւնն լաւագոյն է(թը), բայց ի գաւառատանն ուղղորդն է պատշաճ, որպէս զի մի ի մեծատանէն աչս առնուլ երեսաց եւ մի աղքատին ողորմիլ, ըստ այնմ ԹԷ՝ մի ողորմիր աղքատին ի գաւառատանի 41)(ի)·

59) Ցովհ., է., 24:—Բ. Օրին., ա., 17:—Ա.առակ. իդ. 25:—Լ.կիղէս. իր. 1:

40) Ցովհան., ե., 30. ը. 16:

41) Ելից. իդ. 3:

—(ա) 488. 489. 749. ՍԼԵ., վՀԵՆա. որպէս զի.

—(բ) 488. 490. 749. ՍԼԵ. Նատիցի.

—(գ) 489. վՀԵՆա. յաւուրան անգ.

—(դ) 489՝ նա ոչ առնու.

—(ե) 489. վՀԵՆա. յԻՔ՝ գաւառատանին.

—(զ) 489. վՀԵՆա. ցուցանէ (վՀԵՆա. ցուցցէ) Հասատնէսցէ.

—(է) 488. 749. ՍԼԵ.... գաւառատանի, որպէս եւ գրեալ է ԹԷ՝ կաշառ ի վերայ իրաւանց նա (ՍԼԵ. յԻՔ՝ նա) ոչ առնու. որ զայս արասցէ, նա մի տապանեսցի յաւիտեանս.

—(ը) 489. վՀԵՆա. մի ասյառ անդր (489. մի ասյառ զր). քան զամէ՛ Տէր իակ տասցէ

—(թ) 488. 749. ՍԼԵ. ԼԵ. Բրիտտոս Հրամայէ ԹԷ (ՍԼԵ. կա. Հրամայէլ ԹԷԷ) մի ասյառանդր, այլ ուղիղ եւ ճիմատան (ՍԼԵ. յԻՔ՝ եւ ճիմատան) գաւառատանի ապարէք.

—(թա) 490՝ երթիցեն.

—(թբ) 489. վՀԵՆա. զի մի ոք (վՀԵՆա. զի մի միտք) գայթակղեսցէ խոտորեցնին (վՀԵՆա. խոցոտեսցին) ի տկարութենէն եւ պատճառանդր (վՀԵՆա. պատճառանդր) այլոց գնա վտրիցին.

—(թգ) 490՝ եւ գնա.

—(թդ) 488. 749. ՍԼԵ. Լուսցի՛. ոչ է պատշաճ ԹԷՆԵԼ զգաւառատանին ապրատր վճռն կաշառ. զի մի գայթակղեցին սրբոյ միաք եւ երթիցեն առ այլազգին ի գաւառատանն. այլ զի համոզմամբ լիցին (ՍԼԵ. լինին) ասել. որպէս եւ Բրիտտոս ասէ.

—(թզ) 490՝ ԹԷ՝ ԹԷպէտԵ.

—(թէ) վՀԵՆա. գասիմ Եա:—488. 749. ասէ՛՝ բայց.—ՍԼԵ. այլ.

—(թը) 489. վՀԵՆա. զի մի զանձին իւրոյ խնդրեսցէ (489. խնդրիցէ) զօգուտս. այլ զի վնաս բարւոյց յինքն յանկուսցէ (489. յանգիցէ) եւ զգաւառատանին յորդորիցէ (վՀԵՆա. յորդորեսցէ).—488. 749. ՍԼԵ. Եա. ձէ է պատ զանձին միայն խնդրել օգուտն. այլ զի բարւոյն հասատացն ի նա եւ զգաւառատանս ուղիղս (488 ուղիղ) արասցին.

—(թէ) 488. 489. 749. ՍԼԵ., վՀԵՆա. յամենայնի.

—(թը) 489. վՀԵՆա. յիշելի է.—488. 749. ՍԼԵ. դնոյցէք յիշել պարտ է.

—(թթ) 488. 749. ՍԼԵ. այլ ի գաւառատանի ոչ միայն (ՍԼԵ. ձէ՝ ոչ միայն) առ ազգատրս. այլ առ ամենեսեան միասէս. ըստ այնմ՝ մի ազգովին սրբոյն եւ այլոցն (ՍԼԵ. ազգից) ի գաւառատանի. զի մի սրբոյ եւ այլոցն ի գաւառատանի. զի մի գայթակղութիւն լիցի. Գաւառատէր սրբոյն եւ այլոցն (ՍԼԵ. եւ տուբ խրատուն սրբոյ գաւառատանի՝ առագաս.—488. վՀԵՆա. այլ

եւ ԹեպէտԵ գաւառարին(ա) զայս պարտ է առնել(բ)· սակայն ուսուցէ զայնն ԹԷ չէ պարտ կարօղին նեզել եւ հատուածարել զորրն կամ զաղքատն(գ)·

Եւ գաւառարն մի լուիցէ զոռոխին կամ զդատախազին բանան մերայն, եւ ԹԷ լուիցէ՝ այսչափ միայն լիցի զի ուսցի զբանան· բայց վճիռ մի հատցէ մինչեւ երկուքն դէմ ընդ դէմ միանց լիցին. Եւ բանն ճշմարիտ քննեսցի եւ ապա երկու կամ երիք վկայիք վճիռն հատցի՝ որ է իրաւանցն կորէրն, ըստ օրինացն վկայիք վճիռն հատցի՝ որ է իրաւանցն կորէրն, ըստ օրինացն Մովսէսի(դ)· զի ոչ ամենայն մարդ կարէ ի միասին կատարելապէս քննեցի (489՝ ճգնիցի)· Երկու կամ երիք վկայիք վճիռն հատցէ հատատրմամբ ըստ օրինացն. Եւ ԹԷ (489՝ յԻՔ՝ ԹԷԷ) գինչ նշան (վՀԵՆա. յԻՔ՝ նշան) հատատրմանէ՛ (վՀԵՆա. հատատրմանէ՛ քիւնն) իցէ. կամ ընդ քեր երկու կամ երիք (վՀԵՆա. երկուքն)· ասացաք որ (վՀԵՆա. յԻՔ՝ որ) գինի այսցին (վՀԵՆա. այսորիկ) ճատ.

—(ե) 488. 489. 749. ՍԼԵ. վՀԵՆա. խոկ.

—(զ) Նոյնք՝ ոչ իցէ.

—(է) Նոյնք՝ այլ.

—(ը) ՍԼԵ. գերդրգմանեաս.

—(թ) 488. 489. 749. ՍԼԵ. վՀԵՆա. յԻՔ՝ ՍԼԵ.

—(թա) Նոյնք՝ ոչ հրամայեալք եւ ոչ զի հրամայեցաք.

—(թբ) Նոյնք՝ բայց առ[illegible]ՔեանցՆ զոր ունին (ՍԼԵ. ունէին) անօրէն եւ անհրամանն կանանց եւ ապաշխարութիւնս վՀԵՆա. ասՀանան մէ).

—(թգ) Նոյնք՝ խոկ ԹԷ՝

42) Բ. Օրին., ժէ., 6. ԺԹ., 15—Մաաթ., ժը., 16—Յովհ., ը., 17—Բ. կորնթ., ժգ., 1:

ասկայն ի գաւառ զգուշալի (վՀԵՆա. զգուշանալի է). Հարցի եւ սրգոյա պահել զիրաւացին առ երկրաքանչիւր կողմանն, իբրեւ ոչ խոտորեցուցանել զանձն յսպրդումէիքեն աղբատին, ըստ այնմ՝ մի ողորմիր արգոյ եւ այլոյ յաւուր գաւառատանի, զի մի պատճառ գայթակղութեան իցէ· գաւառ առնել արգոյ եւ ասլ իրաւանս այլոյ ի գաւառատանի՝ առագաս.

—(ա)488. 749. ՍԼԵ. գաւառատրաց.

—(բ) Նոյնք՝ զայս պահել.

—(գ) Նոյնք՝ ասկայն ուսուցանեն (ՍԼԵ. ուսուցանին) զիրաքանչիւրսն միայն զպատրաստէս (749՝ մի անդրադրնայիս.—ՍԼԵ. զպատրաստէս) (առՀասարակ) առ միմեանս լինել. այլ կարողաց ազդմանէիքեամբ առ անկողոպտան (ՍԼԵ. անկողոպտան) իանարհն.

—(դ) 488. 749. ՍԼԵ. մի զգաւառ վճռէ (ՍԼԵ. գաւառատրի) եւ գաւառատրակ լուիցին զբանն. Եւ ԹԷ լուիցեն (ՍԼԵ. յԻՔ՝ զբանն . . . եւ ւն.). ուսցին միայն. Ա.Լ մի վՀԵՆա. միայն (ՍԼԵ. յԻՔ՝ միայն) հատցէ (488՝ հատցէ) մինչեւ ի միասին կատարելապէս քննեսցին. երկու կամ երեք վկայիք զվճռն հատցէ հատատրմամբ ըստ օրինացն Մովսէսի. Եւ ԹԷ գինչ հատատրմանէիքեն է (ՍԼԵ. Եւ ԹԷ գինչ հատատրմանէիքեան է (ՍԼԵ. իցէ) երկու կամ երիք ընդ քեր (ՍԼԵ. յԻՔ՝ է) երկու կամ երիք, առագաստ ի (ՍԼԵ. յամենա հատ.ս, որ յատաչինայդ (ՍԼԵ. ուսցէ.) գիրեղոց եամբ.—489. վՀԵՆա. Եւ ԹԷպէտ զայս պահելի է գաւառատրաց, սակայն ուսուցանեն զիրաքանչիւրսն միայն զպատրաստէս (վՀԵՆա. մի անդրադրնայիս)առ. ամենեսեան (վՀԵՆա. առ միմեանս) լինել. այլ կարողաց ազդմանէիքեամբ (489՝ ազդմանէիքեն) առանձնացն խորհել զի մի (489 յԻՔ՝ մի) զամբասանսն կամ գդատաստանն միայն լուիցէ (վՀԵՆա. լուիցէ) զբան, եւ ԹԷ լուիցէ՝ ուսցի միայն, այլ մի վճիռ հատցէ մինչ ի միասին կատարելապէս քննեսցի (489՝ ճգնիցին). Երկու կամ երեք վկայիք վճիռն հատցէ հատատրմամբ ըստ օրինացն. Եւ ԹԷ (489՝ յԻՔ՝ ԹԷԷ) գինչ նշան (վՀԵՆա. յԻՔ՝ նշան) հատատրմանէիքեան (վՀԵՆա. հատատրմանէիքեն) իցէ. կամ ընդ քեր երկու կամ երեք (վՀԵՆա. երկուքն). ասացաք որ (վՀԵՆա. յԻՔ՝ որ) գինի այսցին (վՀԵՆա. այսորիկ) ճատ.

—(ե) 488. 489. 749. ՍԼԵ. վՀԵՆա. խոկ.

—(զ) Նոյնք՝ ոչ իցէ.

—(է) Նոյնք՝ այլ.

—(ը) ՍԼԵ. գերդրգմանեաս.

—(թ) 488. 489. 749. ՍԼԵ. վՀԵՆա. յԻՔ՝ ՍԼԵ.

—(թա) Նոյնք՝ ոչ հրամայեալք եւ ոչ զի հրամայեցաք.

—(թբ) Նոյնք՝ բայց առ[illegible]ՔեանցՆ զոր ունին (ՍԼԵ. ունէին) անօրէն եւ անհրամանն կանանց եւ ապաշխարութիւնս վՀԵՆա. ասՀանան մէ).

—(թգ) Նոյնք՝ խոկ ԹԷ՝

երդումն եւ պրոց—ասացի յիւրամ ճառին խրթին խրատ տալով(ա)։

Եւ դատաւորին պարտ է ոչ առնուլ զդատաստանն ինքն միայն, այլ կամ բազմօք, եւ թէ այն ոչ հանդիպի(բ), երիւրս կամ երիս արս վարձած գիտնականս ունել ի դատաստանին եւ ապա հատանել դատաստան մի՝ զի իրաւամբք լիցի դատաստանն, եւ երկրորդ՝ զի եւ նոքա վկայք լինին իրաւանց դատաստանին(գ)։ Զի որպէս դատախազացն երիւրս եւ(դ) երիք վկայք պիտոյ են, այնպէս եւ դատաւորացն անկասկած լիցի(ե) դատաստանն հատատաուն վկայութ(զ)։ Զայս սովորութիւնն(է) յառաջ(ը) հնոցն հաստատուն(ը) ունէին(թ), զի եօթանասուն եւ երկու այր հանապազ ի խորհրդեան ունէին խորհել վասն ամենայն իրաց(ժ)։ Եւ եօթանասուն եւ երկու վասն այնր ասհմանեցին, զի թէ իցէին թէ պակասուն եւ երկու ազգաց(ժբ) մարդկան զգիտուքիւն նոքօք ունէիցին։ Բայց այժմ երկոտասան կարգեցին դատաւորս ըստ երկոտասան առաքելոցն(ժգ), ոչ միայն զի ի բազմացն քննութիւնէ ճշմարիտ եւ իրաւ լիցի դատաստանն, այլ զի ի բազմացն վկայութենէ ճշմարիտ, անկասկած եւ ահաւոր լիցի առեան դատաստանին(ժդ)։ Իսկ ցայնք երիք(ժե) կացուցին դպա-

—(ա) 483. 489. 749. սիճ. վ.ճ.ճա. ոչ օրինադրելով, այլ խրատելով։

—(բ) 490՝ յիք՝ կամ բազմաք . . . եւլն։

—(գ) Նոյն. յիք եւ ապա հատանել . . . եւլն։—483. 489. 749. սիճ. վ.ճ. պարտ եւ պատշաճ իսկ է դատաւորացդ ի դատաստանի (489. վ.ճ.ճա. ի ժամ դատաստանի պարտ է.—վ.ճ.ճա. յիք՝ պարտ է) երիւրս կամ երիս ունել արս փորձեալս (489. վ.ճ.ճա. երկուս եւ երիս ունել ասս փորձս)։ ապ.(վ.ճ.ճա. յիք՝ ապ.)—յորոց ուխտել կարգադց վկայս, ուրիշ նոցա լինել (489՝ յիք՝ լինել) դատաստանի, հատատարիմն յամենայն կրօնս առաքեալնս, վկայեալս յամենայն քնակացն։

—(դ) 490՝ կամ։

—(ե) Նոյն՝ լինին։

—(զ) 483. 489. 749. սիճ. վ.ճ.ճա. զի պակաս ոսկանդն հատատարիմանն բանիւք վկայիցի (489՝ վկայիւք.—վ.ճ.ճա. վկայութիւնեն)։ այնպէս եւ (489՝ այնպէս) դատաւորացն առանց կարծեաց լինի դատաստանին վկայիւք։

—(է) սիճ. վկայութիւն։

—(ը) 483. 489. 749. սիճ. վ.ճ.ճա. յիք՝ յառաջ։

—(թ) Նոյնք՝ եւ Հռոմայեցիք —490՝ Հռոմայեցիքն։

—(ժ) 483. 489. 749. սիճ. վ.ճ.ճա. կացուն յառաջմէն։

— ժ.ա) Նոյնք՝ արս հր. (վ.ճ.ճա. եօթանասուն եւ երկուս ընտրեսցէ միշտ քննութեամբ (սիճ., վ.ճ. քննութեան) պատրաստցցանել դատաստանի եւ այլոց, զի անվթիթար եւ յառաջ գատողքն ի նոցանէն (489. սիճ., վ.ճ.ճա. ի նոցանէ լցեն)։

—(ժբ) 490՝ ազգի։

—(ժգ) 483. 489. 749 սիճ., վ.ճ.ճա.

—(ժդ) 483. 489. 749 սիճ., վ.ճ.ճա. քան (489՝ եւ քան հր.) լիզգաց եւ ազգաց ընտրեն, իբր թէ (վ.ճ.ճա. իբրա այն թէ) գամենայն ազգաց (սիճ. յիք՝ ընտրեն . . . եւլն) խնամատեքիւն (վ.ճ.ճա. ունել զխնամատեքիւն) ունել այնքիւք (489, վ.ճ.ճա. նոքօք)։ Իսկ այժմ երկոտասան քուսով՝ երկոտասանին (489՝ թ.ժ. քան քուսոյ բժ. ան) առաքելոցն օրինակաւ. (489, վ.ճ. յիք՝ օրինակաւս) կացուցանեն դատաւորս։

—(ժե) Նոյնք՝ ոչ միայն ընտրել (սիճ. յիք՝ ընտրել) զիրաւացին եւ անմեղսն, ա.յ. զպարտաւորն եւ զանմեղն դատաստանին (489. սիճ., վ.ճ.ճա. բազմացն) վկայութեամբ ճշդարտել զատեան դատաստանին։

—(ժզ) Նոյնք՝ երիս։

տաւորան, նոյնպէս(ա) եւ Վիքք(բ) ինոցունց ուսեալք, ըստ թուոյ երորդուքեանն կամ բնի համարոյ վկայիցին 43)(գ)։ Եւ մեզ նոյնս է համելի երեքն(դ), զի այլ բազում քան զայս գժուարաւ գտանի յամենայն տեղի։ Այլ զի հռիսկոպոսն(ե), զի նա է առաջին դատաւոր, երիւրս կամ երեք առ ինքն կալցէ արս իմաստունս եւ նոքօք գատեսցի(զ) զդատաստանն։ ոչ միայն զի նոքա իրաւանցն վկայք(է) լիցին, այլ զի եւ ինքն ինոցանէ ուսցի զդատաստանն։

Եւ պարտ է գատաւորաց ի գիշերի եւ ի տունջեան ընթեռնուլ ոչ միայն զսուրբ գիրս կանակարանաց(ը) եւ գգիրս դատաստանաց, այլ եւ որսալ եւ ի միտ առնուլ զբանս իմաստուն մարգոց յամենայն ազգաց։ Եւ թէպէտ յատուկ գատաստանին բանքն չիցեն, բայց այժ առնուն յիմաստուն բանիցն եւ նմանեցուցանեն միշտ(ը)։ Պարտ է գատաւորին ամենայն իրօք բարի եւ առաքինի լինել, եւ առաւել առանց բարկանալոյ. եւ բարւոքն աննախանձ յամենայն ժամանակի, մանաւանդ ի ժամ գատաստանին, զի մի թիւրեցուսցէ միտք գատեցելոցն(ժ) եւ կարծիցեն թէ վասն նախանձու կամ բարկութեան թիւրեցաւ գատաստանն։ Այլեւ երկայնամիտ եւ նեղող լինին գատաւորք, զի բազում անգամ պատահէ զի ժժաւարագիւտ եւ անյայտ բազում անգամ պատահէ զի ժժաւարագիւտ եւ անյայտ լինի գատաստանն. մի կարճամտեալ լուծցին, այլ համբերելով պահեցեն զատաւրս եւ պարապով քննեալ գարձեալ առնիւս կարհասցեն զդատաստանն(ժա)։ Եւ թէ ասո-

43) Հռոմայեցիների եւ Յոյների դատաւորների Քուի մասին բացատրութիւնը տես վերը մեր Յուստինիանոսի մէջ նր. ծաճոր.

—(ա) 489. վ.ճ.ճա. նմանապէս։

—(բ) 483. 749. սիճ. նմանապէս եւ վիքք. որ են վրացիք։

—(գ) 483. 749. սիճ. վ.ճ. եւ կամ ըստ վկայիցի քուսոյ (վ.ճ. քուսոյ)։—489՝ յիք՝ երրորդութեանն. . . եւլն։

—(դ) 489՝ զոր եւ մեզ երիսն ընտրելի է։—վ.ճ.ճա. զոր եւ մեզ զկայելիս վերինն ընտրելի է։—483. 749. սիճ. զոր եւ մեզ վկայեմք եւ. (սիճ. յիք՝ վկայեմք եւ.) զնոսն պատուիրեմք գատաւորաց մերոց։

—(ե) 490՝ եւ հռիսկոպոսն։

—(զ) 490՝ գատիւ։

—(է) 490՝ վկայ։

—(ը) 490՝ հինն եւ նոր կանակարանաց։

—(թ) 490՝ եւ նմանեցուցանեն նոցա միշտ վճռեալքս։

—(ժ) 490՝ գատելոցն։

—(ժա) 483. 749. սիճ. փոխանակ՝ ապ. զի եպիսկոպոսն... ոչ.—ապ՝ եպիսկոպոսաց զի եպիսկոպոսն... ոչ.—(438՝ եւ եպիսկոպոսաց մերոց), զի միշտ առ ինքեան պահեսցեն ի հատատարիմ քահանայից երիսս կամ երիք ոչ միայն վկայ, այլ եւ նոքօք կրթիլ եւ հմտանալ ի գիրս սաստատարիմս եւ ի գիրս դատաստանի (սիճ. գատաւորաց, գատաստանաց) եւ իմաստութեան, ապ. եւ պատրաստ գրասնոյ իմաստնոյ (438՝ իմաստութեան) յամենայն ազգաց յաղել եւ ի լսել, ի գատել (սիճ. ի գատ) եւ ի վճիռ

խըն(ա) յատենի անգ բանակաբեւ լիցին'(բ) մի տայցեն թոյլ, այլ ասատեսցեն զի մի ամրոխ եւ խռովութիւն լիցի յատենին եւ խափանումն դատաստանին(գ)։ Ուսցին եւ գատախազքն թէ ոչ ւյան վիճոյ գան յատեանն, այլ զի ցաւակցաբար առցեն զիրաւամբք վճիռն(դ)։ Բայ կարգի տայցեն խօսել ասոխասցն, զի մին խօսեսցի եւ միւսն լռեա կայցէ, եւ ապա նմա խօսել եւ ընկերին լռել։ Մինչեւ ի նոցա բանիցն ծանուցեալ իմասցեն եւ ապա հատցեն զդիմեալ դատաստանին(ե)։

Աչլեւ դատաւորն զգոյշ կայցէ յիւրոց սպասաւորացն, որք այնպէս կարօղք իցեն զի ի դատաստանի խօսիցին(զ)· զի տոմարութիւն է ի դատ եկելոցն ծանճկաբար կաշառել, զի յիւրեանց կողմն խօսեսցին։ Չի մի գուցէ ի նոցա հնարիւք խաբիցին միաք դատաւորին ի բանս նոցա եւ առնիցէ թիւր զդատաստանն(է)։ Անխաբելի դատաստան Աստուծոյ է, որ զծածկեալսն(ը) յատենի անգ բանակաբեւ լիցին'(բ) մի տայցեն թոյլ, այլ ասատեսցեն զի մի ամրոխ եւ խռովութիւն լիցի յատենին եւ խափանումն դատաստանին(գ)։ Ուսցին եւ գատախազքն թէ ոչ ւյան վիճոյ գան յատեանն, այլ զի ցաւակցաբար առցեն զիրաւամբք վճիռն(դ)։ Բայ կարգի տայցեն խօսել ասոխասցն, զի մին խօսեսցի եւ միւսն լռեա կայցէ, եւ ապա նմա խօսել եւ ընկերին լռել։ Մինչեւ ի նոցա բանիցն ծանուցեալ իմասցեն եւ ապա հատցեն զդիմեալ դատաստանին(ե)։

Աչլեւ դատաւորն զգոյշ կայցէ յիւրոց սպասաւորացն, որք այնպէս կարօղք իցեն զի ի դատաստանի խօսիցին(զ)· զի տոմարութիւն է ի դատ եկելոցն ծանճկաբար կաշառել, զի յիւրեանց կողմն խօսեսցին։ Չի մի գուցէ ի նոցա հնարիւք խաբիցին միաք դատաւորին ի բանս նոցա եւ առնիցէ թիւր զդատաստանն(է)։ Անխաբելի դատաստան Աստուծոյ է, որ զծածկեալսն

(749' չէ' եւ ի վճիռ)։ ի ճանապարհի եւ ի տան։ Աչլեւ յիւրաքանչիւր (ՍԿԵ., երկար ոգիս) լինին։ ի դատաստանի եւ անմահանձն եւ անմխակալ եւ անկիրաչաչար, զի նման Աստուծոյ դատաւոր է, պատ է զԱստուծոյ նմանութիւն բերել (749' յինքեան) մարդասիրութեամբ, յամենայն ժամանակի, եւս առաւել ի ժամ դատաստանի (ՍԿԵ. ասէի' զի մի միտք չպատճառեցին գատելոց բարկութեան եւ կամ նախանձոյ ազգակ թիւրել դատաստանին)։ Երկայնամտութեամբ եւ ներողք լինիցին գատաւորք, զի բազում անգամ անյայտ իրքն պատահին։ մի կարհամարհալ լռածին, այլ շնորհագանեալ պահեցեն եւ պարտաւոր սեռեալ վերստին ատենիս կոչեցին, զբանն եւ իրք առնալ զնոսա։ —489· Վ.ՆԵՒ. փոխանակ' զի այլ բազում՝ ... պարտ' զի ի դատելոյ ժամանակի երթեւեկողան գատի (Վ.ՆԵՒ. չէ' գատի), զի նա է գատաւոր, զերկուս եւ (Վ.ՆԵ. կամ') զերկոսն առ իրկուան կացցի ոչ միայն վկայ, այլ եւ նորոք կրթիչ եւ հընմատանալ։ Յամենայն ժամանակի, ի գիշերի եւ ի առնջեան հարկաւոր է խոկալ գատաւորաց ոչ միայն չկրթիրցուամն ընաւանական գրոց կամ առից գատաստանացց. այլ եւ որալ զգանս իմաստուն սրտից ըստ իւրքանչիւրոք ազգաց։ Իւ քէ պէտ ոչ պատահէն յատեան գիրք (Վ.ՆԵ. իրք) գատաստանի, այլ գոյութիւն առեալ համեմատական (Վ.ՆԵ. համեմատութեամբ) բանից գոյացեալ միշտ ամենայնաւոր առաքինութեամբ. կատարել նոցա իրաւանցն (489' իրացն) է միշտ (Վ.ՆԵ. չգոյ)։ յատեան անպատուհասութեամբ (թերեւս' անպատուհասութեամբ) եւ անմոռանձն բարւոք յամենայն ժամանակի, մանաւանդ ի ժամ դատաստանին, զի մի միւոք չարչարութեանցն գատելոց բարկութեամբ (Վ.ՆԵ. բարկութեան) կամ նախանձու ազգակ թիւրել դատաստանին երկայնամիտք։ ... նւյե. (չարագործութիւնք դրան 488· 749· եւ ՍԿԵ. օրինակի մէջ)

—(ա) 490' ասացան։

—(բ) 490' լինին։

—(գ) 488· 489· 749· ՍԿԵ. Վ.ՆԵՒ. քանանգուածութեան (488' քան առանգուածութեան.—489' քանանգութեան) ասոխասցն յատենի անգ. (489' չէ' անգ.) ատատացն, զի մի ամրոխ խռովութեան լիցի յատենի անգ. եւ պատճառ խափանման գատաստանին (489' չէ' յատենի անգ. եւ պատճառ. . . . նւյե.)

—(դ) Նոշէ' ուսցին միանգամայն գատախազքն ոչ վասն վիճոյ գալ յատեան. այլ վշտակցեալք զարժանն առնել վճիռ։

—(ե) 488· 749· ՍԿԵ. ըստ կարգի խօսցն (ՍԿԵ. խօսս) երկարանչիւրոցն լուսգիտալ տայցեն միայն միոյն, եւ ապա միւսոյն, զի որ ճշմարիտն է երեւեցի.— 489· Վ.ՆԵՒ. ըստ կարգի խօսել երկարանչիւրոցն տայցեն լուսգիտալ միոյն, զի առաւգտոյն ճշմարիտն (489' ճշմարտել) վճիռ. նոսքոյ բերցի

—(զ) 490' զի ի գատաստանն խօսեացեն.—488· 749· ՍԿԵ. զգոյշ կացցէ գատաւորն ի սպասաւորացն (ՍԿԵ. եւ սպասաւորացն) իւրոց, զի մի միտքն առցեն եւ բաց) իւրոց, զի մի միտքն առցեն եւ զիրեարս խաղացցեն.—489· Վ.ՆԵՒ. զգոյշ գատաւորն եւ յիւրոցն կացցէ յատենի սպասաւորաց (489' պարտաւոր նաւորաց)։

—(է) 490' դատաստան։

—(ը) 490' զի տեսցի։

—(թ) 489· Վ.ՆԵՒ. Չի առնչութիւնն կանոն սպասաւորիք (յնդհանուր առնչութիւն) եւ գատաստանիք վարժեալ խօսել նոցա յատենի, զի մի կոխադրեալ լսելեացն ի բանս նոցա լիցի եւ տրտմութիւ առիթ տրտմելոյ գատաստանին. Աղեղատիս գատաղնչութեամբ երկոցունցն եւ եթ միտք (489' վկայի) գատաստան, իրր զի զնոցունն զատնեցուցեալ առնէ զիտոյր, իսկ երկրորդ անպատանի լիցի որպեսզի կամ ոչի զատաստանն. եւ կամ ասէ ըստ (Վ.ՆԵՒ. ընդ) միոյն գատաստանին գատաստաւորութեամբ կացցէ։ —488· 749· ՍԿԵ. զի առչութեան կանոն այնորիկ, որք գան ի գատաստանի, զի ի վարձս ասլոն (ՍԿԵ. վարձ ասլոն խրտնոց) զոր (749' զոր խրտնոց) ի սպասաւորաց գատաստանին, զի խօսեցի ձչ ճշմարիտն գան խրտ Աբրդ. պատ է գատաստանին զճշմարիտն լսել եւ մի երեսս առցէ ի (749' չէ' ի) սպասաւորաց իւրոց պատրաստել ի խօսից նոցա եւ որպէս գատաստան ոչ ասէ (ՍԿԵ. մի՞ոչ՝ . . . զոր ի սպասաւորաց իւրոց, պատրաստել ի խօսից նոցա, եւ որպէս գատաստան ոչ ասէ, քանզի եթէ նոցունն գատաստան. որ է սպասաւորացն, ոչ պատրի (ՍԿԵ. ոչ է պատրի) յատենէ եւ ոչ առնչէ, քանզի որպէս է. իսկ երկրորդ գատաստաքն պատրաստին (ՍԿԵ. . . գատաստաքն պատրաստ է) այնմ նման լինել (ՍԿԵ. նմանել), եւ որք ոչ լինին (ՍԿԵ. լինին) ժնոյ նոցա գատաստանեալն սա. Աստուած։

—(ժ) 488· 749· ՍԿԵ. Մի հպատասցին գատաստաքք ի վերայ մարգկան, քանզի ի ծառկան եւ գյայնոյն տեսանէ. խոկ երկրաւորս բազում անգամ պատահի զի սխալէ(ա)։ Բայց մի որ մեղ գիցէ նոցա որ սիրամոյ սխալեն. խոկ որ կամաւ թիւրեալ զդատաստանն ինքն մեռոյ ի դատապարտութիւն միրին դատաստանին(բ)։ Բայց մի հպատասցի գատաւորն եւ արհամարհեսցէ զոք, այլ գիտասցէ զի մի է գատաւոր Աստուած, որոյ առաջի եւ ինքն կայց է ի դատաստանն(գ)։

Պարտ է եւ բանս լինել գատաւորին, զի զատհական ի բանս արկցէ զի իրատեսցին. որպէս եւ Քրիստոս հրամայէ թէ' գահիճն արկանիցէ ի բանս 44)(դ)։

Իսկ գատախազաց եւ ամրատանողաց Քրիստոս խոկ(է) խըրատ տայ ի ճանապարհին հաշտել(զ)· զի մի հակառակ լինչ հանդիպեսցի 45)(է)։ Ո՛չ վայել է Քրիստոսի աշակերտի յատաջա-

44) Մատ., ե., 25.—Ղուկ., ժբ., 58։

45) Մատ., ե., 24 եւ 25։

—(ա) 490' զի սխալի։

—(բ) 489· Վ.ՆԵՒ. Չի առչութիւնն կանոն սպասաւորիք (յնդհանուր առնչութիւն) եւ գատաստանիք վարժեալ խօսել նոցա յատենի, զի մի կոխադրեալ լսելեացն ի բանս նոցա լիցի եւ տրտմութիւ առիթ տրտմելոյ գատաստանին Աղեղատիս գատաղնչութեամբ երկոցունցն եւ եթ միտք (489' վկայի) գատաստան, իրր զի զնոցունն զատնեցուցեալ առնէ զիտոյր, իսկ երկրորդ անպատանի լիցի որպեսզի կամ ոչի զատաստանն. եւ կամ ասէ ըստ (Վ.ՆԵՒ. ընդ) միոյն գատաստանին գատաստաւորութեամբ կացցէ։ —488· 749· ՍԿԵ. զի առչութեան կանոն այնորիկ, որք գան ի գատաստանի, զի ի վարձս ասլոն (ՍԿԵ. վարձ ասլոն խրտնոց) զոր (749' զոր խրտնոց) ի սպասաւորաց գատաստանին, զի խօսեցի ձչ ճշմարիտն գան խրտ Աբրդ. պատ է գատաստանին զճշմարիտն լսել եւ մի երեսս առցէ ի (749' չէ' ի) սպասաւորաց իւրոց պատրաստել ի խօսից նոցա եւ որպէս գատաստան ոչ ասէ (ՍԿԵ. մի՞ոչ՝ . . . զոր ի սպասաւորաց իւրոց, պատրաստել ի խօսից նոցա, եւ որպէս գատաստան ոչ ասէ, քանզի եթէ նոցունն գատաստան. որ է սպասաւորացն, ոչ պատրի (ՍԿԵ. ոչ է պատրի) յատենէ եւ ոչ առնչէ, քանզի որպէս է. իսկ երկրորդ գատաստաքն պատրաստ է) այնմ նման լինել (ՍԿԵ. նմանել), եւ որք ոչ լինին (ՍԿԵ. լինին) ժնոյ նոցա գատաստանեալն սա. Աստուած։

—(գ) 488· 749· ՍԿԵ. Մի հպատասցին գատաստաքք ի վերայ մարգկան, քանզի ի ծառկան եւ գյայնոյն տեսանէ. խոկ երկրաւորս բազում անգամ պատահի զի սխալէ(ա)։ Բայց մի որ մեղ գիցէ նոցա որ սիրամոյ սխալեն. խոկ որ կամաւ թիւրեալ զդատաստանն ինքն մեռոյ ի դատապարտութիւն միրին դատաստանին(բ)։ Բայց մի հպատասցի գատաւորն եւ արհամարհեսցէ զոք, այլ գիտասցէ զի մի է գատաւոր Աստուած, որոյ առաջի եւ ինքն կայց է ի դատաստանն(գ)։

Պարտ է եւ բանս լինել գատաւորին, զի զատհական ի բանս արկցէ զի իրատեսցին. որպէս եւ Քրիստոս հրամայէ թէ' գահիճն արկանիցէ ի բանս 44)(դ)։

Իսկ գատախազաց եւ ամրատանողաց Քրիստոս խոկ(է) խըրատ տայ ի ճանապարհին հաշտել(զ)· զի մի հակառակ լինչ հանդիպեսցի 45)(է)։ Ո՛չ վայել է Քրիստոսի աշակերտի յատաջա-

խոհ(ա) լինելով սուտ խօսել, զի որ սուտ խօսի՝ ապաստոյգ որդի կոչի· որպէս եւ Քրիստոս հրամայէ թէ՝ սուտ է եւ հայրն նորա սատանայ 46)(բ)։ եւ թէ՝ կարաւանաւ Տէր գայնոսիկ որ խօսին սուտ 47)· եւ(գ)—մի սակաւ միւսանգամ՝ այլ խօսեցարուք զճշմարտութիւնն իւրաքանչիւր ընդ ընկերի իւրում 48)։ Զի բաւական է իմաստնոյ սուտ խօսելն եւ խիզճ մտաց ունել(դ)։ Ոչ վայել է քրիստոնէի օրագոյժ դնել բանիւ ի գատաստանի եւ ընդհանուր զընկերն(ե) ի սխալուիլ խօսելն· զի գրեալ է թէ՝ որ դնէ օրագոյժ անձամբ իւրով լցցէ զնա 49)(զ)։ Հաւատացելոյն ոչ է պարտ զանիրաւութեամբ յաղթելն սիրել յաւանելն, զի թէ յաղթէ՝ զանձն իւր զրկէ· եւ թէ յաղթի՝ ամօթ կրնսցէ յանիրաւութենէն(է)։ Մի կացուցանեն սուտ վկայս կամելով զընկերին ինչսն յափշտակել, զի խոտած է յԱստուծոյ

46) Ցաղի., ը., 44։

47) Սաղմ., ե., 6 (այլ տպագրութիւն՝ 7)։

48) Մարգ. Ջաքար., ը., 46.—Եփես., դ., 25։

49) Սաղմ. զ., 9. (այլ տպագ. ե՝)—Փիլբ Աղաւնց, խ., 27.—Յոզն. ժ., 8.—Նկղէս., իէ., 29։

—(ա) 490՝ յառաջադոյն։

—(բ) 490՝ Հրամայէ թէ՝ որ սուտ խօսի՝ իւրոց անօթ խոսի, զի սուտ է եւ Հօրն նորա սատանայ։

—(գ) 490՝ չէ եւ։

—(դ) 488· 489· 749· սխէ. վ.ձևեա. Ոչ վայել է Քրիստոսի աշակերտաց (489՝ աւելի՝ նախ ազատհանգիստ եղեալ.—վ.ձևեա. նախագահանգիստ եղեալ) խօսել սուտ (489· վ.ձևեա. եւ յարժամ) քան սուտ յերդոց անօթ խօսի, զի սուտ է եւ Հօրն նորա (սխէ. չէ՝ նորա) սատանայ· եւ թէ (489· վ.ձևեա. չէ՝ թէ)—կարասուն Տէր զայնոսիկ (489· վ.ձևեա. չէ՝ զայնոսիկ) որ (սխ. ոչ) խօսին սուտս զոյս Գաւիթ ասէ (749՝ աւելի՝ եւ Պօղոս ասէ.—սխէ. զայս եւ Պօղոս ասէ.—488· վ.ձևեա. չէ՝) մի սակաւ միւսանգ եւ (489· վ.ձևեա. այլ) խօսանցի ինչպատճէնէր զի (սխ.· 489· վ.ձև. չէ՝ զի) զՀաստատութիւնն (489· վ.ձև. ընդՀաստատութիւն) ընդ (սխ. չէ՝ ընդ) ընկերի իւրում՝ զոր եւ արդ գրեցաք։ Եւ արդ՝ եթէ սուտասուն խոտան է՝ ոչ է պարտ քոզալ զԱստուծոյ զայրութիւնն եւ լինել զդէպ սատանայի (489· վ.ձև. ֆոխաճի՝ եւ այլ. . . այլոկա՝ զի բանական է վրիպանքն սատանի(489՝ վրիպանքն սատանայ.) խոշնեալ մտաց եւ չարչարանաց)։

—(ե) 490՝ զընկերն իւր։

—(զ) 488· 749· սխէ. Չի ոչ է չարիս Աստուծոյ զգայութիւն զնել ընկերի սուտ բանիւք. ապաչի գատաստանի եւ այնու ջանան (սխ. ջանաչ) իրաւացուանել գատաստանի իւրմանց, զի գրեալ է (488՝ չէ՝ զի գրեալ է) խնամասէր Աստուած թէ՝ որ դնէ ընկերի իւրում օրագոյժ՝ անձամբ իւրով լցցէ զնա· եւ Գաւիթ զնոյն ասէ՝ գազան, զոր վիրաց եւ պիղծ, անկիծ ի Տեառնէ զերծ առնէ.— 489· վ.ձևեա. ոչ է չարիսն Տեառն զգայութիւն միմեանց գնել, բանիւք չարախիտ անդ· (489՝ չէ՝ անդ՝ սրով եւ· (489· չէ՝ եւ) բամբասել չարախոսին, զի որ դնէ օրագոյժ ընկերի անձամբ զնա լցցէ։

—(է) Նոցէ՝ Մի լինի գատաստան սիրել զանիրաւութիւն (749՝ չէ՝ մի լինի . . . եւլն) եւ մի լինի Հաստատութիւն սիրել զչարիքութիւն անիրաւութեամբ առաքի գատաստանաց, զի թէ (749՝ զի որ) չարիքն զանձն զրկէ, եւ թէ չարիքն ի սուտ բանէ կրէ ամօթ ի մարդկանէ, իսկ առնէ՝ ամօթ ի մարդկանէ.— 489· վ.ձև. Մի Աստուած զարգ հնարեսցէ զի մի լինի Հաստատութիւն չարիքի եւ սուտ խօսելոյ չարիքի անիրաւութեամբ միմեանց լինել ի Տիրապետի անդ, զի եթէ (489՝ թէ) չարիքն զանձն զրկէ. եւ թէ չարիքն կրէ ամօթս (489՝ ամօթ կրէ)։

սուտն(ա)։ Մի բնաւ ի վարձու կալցին զառաքինութեան ճարտասանս մարգս եւ առատաձեռնս յաղթեսցեն ի գատաստանի(բ)։ Մի կաշառեսցեն(գ) զգատաւորն եւ(դ) զընկերին ինչսն արծաթասիրութեան ախտիւ չափշտակեսցեն, զի արծաթասիրութիւնն արմատ է ամենայն չարեաց։ Զի առաքեալ հրամայէ թէ՝ ընդէր ոչ գուք նեղիք եւ զրկիք, այլ գուք զրկիք եւ նեղէք, եւ այդ՝ զեղբարս եւս 50)· եւ ուստի Քրիստոսի գրէ թէ՝ բամբասեցաւ եւ ոչ բամբասեաց, եւ ինքն հարաւ եւ զայլս ոչ եհար 51)(ե)։ Ոչ է պարտ ի հրապարակին վայրապար երդնուլ միմեանս(զ) գատաւորն վճռուլ հրամայիցէ, զի ոչ հրամայէ ի Քրիստոսէ· զի ընդ ամենայն գատարի բանից, զոր խօսիցին մարդիկ, տացեն համարս յաւուրն գատաստանի 52)(է)։ Պարտ է(ը) դարձեալ եւ զայս խորհել՝ զի լաւ է յերկրաւոր գատաստանս ընկղմիլ

50) Գաղատ. Ա. կորնթ., գ., 7, 8։

51) Ա. Պետրոսի., ը., 23։

52) Մաամ., ժբ., 36։

(ա) 488, 749. սխէ. Մի կացուցանեն սուտ վկայք (սխէ. վկույք) զի զընկերին զինչսն յափշտակեն, զի գրեալ է յօրէնսն Աստուծոյ թէ՝ մի ցանկանար (սխէ. մի ցանկասցես) ընկերոջ ընկերի չո (սխէ. չուոյ)· ապա եթէ ցանկան զայդ է, ձեռնամուխ եւս առնուել յափշտակելոյն—489· վ.ձևեա. Մի կացուցանեն սուտ վկայս ի շահս նոցա եւ ի ցանկալն (489՝ ցանկասցեն) ընկերջն ընկերին, զոր եւ օրէնքն պիւսդանիչսդրն (վ.ձևեա. զերկրպանիչսդրն) արգելուն (վ.ձևեա. զարգելուս)։

—(բ) 490՝ չէ՝ ի գատաստանի.—488· 749. սխէ. Մի վարձէք ճարտասանս եւ ճարտարախօսս ի գատաստանի զի զարդն ի գերս Հանիցէք. մի նախատանք կուռելով ընդ միմեանս (488՝ զմիմեանս յատնի)։— 489· վ.ձևեա. Մի (489՝ զի) ինասն լինի ի վարձու ուսել զճարտասանս ուսանս եւ ի գատաստանի միմեանս առնեսցուս, որպէս (489՝ որով) զէսն ի գերս տանինցեն (489՝ տանիցի) յաղթութիւնն (489՝ յաղթութիւնս)։ Մի բանահանութեամբ զմիմեանս նախատանս եւ հարկանիցեն ի յայտնութիւնս առնեին։

—(գ) 490՝ չէ՝ մի կաշառեսցեն։

—(դ) 490՝ չէ՝ եւ։

—(ե) 488, 489· 749. սխէ. վ.ձևեա. Մի կաշառէք (489· վ.ձև. մի կաշառիցէ) զգատաւորս յափշտակելով (489՝ վ.ձևեա. յափշտակել) զինչս ընկերին (489՝ վ.ձևեա. միայն՝ զընկերին) անաւարտեալ զարձսիսկսն(489՝ —քեամբ). որ է (489՝ վ.ձև. զի տրամիտ ամենայն չարընդդէմ լուծողն ճարտարին գիտասի որ առաջ (489՝ վ.ձևեա. միայն՝ լուիցէ եւ այլոյր առաւարեալ) ընդդէմ ոչ գոյք զրկիք եւ նեղէք. այլ զրկէք եւ նեղէք. եւ այդ՝ զեղբարս եւս· Ա.Կ (489՝ սխէ. վ.ձևեա. չէ՝) գաղտնի յատարելական հրամանէն (սխ. եւ) կանոնաց որ վասն Տեառնէ գրեալ է եթէ՝ (488· 749՝ լաւ է որ) հարատ քան թէ եհարել. եւ բամբասեցաւ. քան թէ բամբասեաց։

—(զ) 490՝ մինչեւ։

—(է) 488· 749. սխէ. Մի վարատարար երդուելիցն յաւուրն յատաչ քան զՔրիստոսէ (սխէ. զՔրիստոսն) գատաստանին, զի Աստուած ոչ հրամայէ երդնուլ, այլ գիտացեալ գատաւորսն ի Տեառնէ եթէ՝ ընդ ամենայն գատարի բանից Համարս տացեն մարդիկ յաւուրն գատաստանի, եւ եթէ՝ վասն այսր ամենայնի ասէ Աստուած զերդ ի գատաստանն.—489· վ.ձև. Մի վարատարար գՔրիստոսէն լցցեն երդմամբ մինչ ի վերնում գատաստանին (489՝ գատաստանին), զի ոչ (489՝ չէ՝ ոչ) հրամայէ բանն երդնուլ (489՝ երդուիցն). այլ (վ.ձևեա. չէ՝) գնասցեն գատաստան ի Տեառնէ եթէ՝ (489՝ չէ՝) ամենայն գատարի բանի համար տացեն մարդիկ յաւուրն գատաստանին, ուստի (վ.ձև. եւ յայտնի. եւ թէ՝ (վ.ձև. եթէ) վասն այսր ամենայնի ասէ Աստուած զերդ ի գատաստան։

—(ը) 489՝ եւ պարտ է։

յափշտակութիւնն խնգալթեամբ ընգունել եւ գոնէն անգամ ապաթա պահել, քան զայլոց անիրաւել եւ յերկնաւոր գանձսն հատուցանել(ա)։

Եւ յորժամ կամիցին երթալ ի գաւառսն՝ յառաջ ազօթիւք կ.աստուծոյ խնդրեսցեն, զի թէ կամք լիցի(բ) Աստուծոյ եւ իրաւամբք յաղթեսցէ եւ շահեսցի՝ Աստուծոյ շնորհակալ լիցի, զի Նա տայ զիմաստութիւնն(գ)։ Եւ թէ Աստուած ոմն այլ ինչ նախատեսութեան թոյլ տայ անիրաւին յաղթել զարգարն՝ մի տրտմիցին, այլ գոհասցի զԱստուծոյ, ասէն ունելով զի լաւագոյն հատուցմանն հատանիցէ(դ), եւ զվերկ-ինդրութիւնն կ.աստուած թոզցէ 53)(ե)։

է· գլուխ(ը)։ Քաղգա վկայից քէ գինի և նոցա հատատարութիւնն(է), կամ(ը) ընկեր(ի) ուրիս(ժ) կամ ուրիշ ընեարին(ժ-)։

Եւ հարկ է վկայիւք լինել գաւառացանն(ժբ), զի զգաստութեացն յերկար(ժգ) վիճակութիւնն նոքօք հատանէ գաւառսն· զի թէ ոչ էին մոռացեալ զաւաքելոյ օրէնսն՝ զի հրամայէ զընե-

---

53) Ել. կարգ (Սերաք)· իլ· 1 —Հատ· ժր· 40—կրր ժ· 30։

—(ա) 488· 489· 749· սիճ· վ.ճէ.ա· Խորհուրդ (վ.ճէ· խորհրդի) եւ զայն (489՝ եւ զայն — 488՝ եւ զայն եւս) զի լաւ քան զի է ի գաւառացանի) սատ ի յափշտակութիւն ընդունի խնդութեամբ ընդունել եւ անվրէպ զանձն պահել (489· վ.ճէ· անձել)· քան ազատիլ եւ յափշտակել եւ ոչինչ (Նոցնէ՝ ոչ) հատնել, եւ ի գաւառացանին անվիրաւելի (489· 749՝ քիւրեալ) մնալոյ գաւառացին առնուզի եւ երկնաւոր։

—(բ) 490՝ կամ լիցին։

—(գ) 488· 489· 749· սիճ· վ.ճէ· Խորհուրդն եւ յայտ զի աղօթիւք (489՝ յիւ՝ աղօթիւք) ի Տէրունէ նոյն օգնութիւն (488· 489· 749· օգնականութիւն) հայցեսցին (489՝ հայցին) եւ սատ յաստանն գտցին (488· 749՝ կայցեն) գաւառացանի (489· վ.ճէ· առնի՝ զկատն եւ գործարն խորհեալ)։ Եւ երբ ի բարին առաքին երանելոյ գաւառացան նոցա՝ զոյն Աստուծոյ հատարեցին, քանզի Նա ետ բնհան եւ խնութեամբ (489· վ.ճէ· Խիճ՝ ասէ Տէր։—վ.ճէ.ա· յիւ՝ Տէր) եւ յաղթեացին երանեն, շնորհ նմին կայցեն զի Հզի Նոր նոցա ետ գերան եւ խնդութեամբ

—(դ) 490՝ հատանել։

—(ե) 488· 489· 749· սիճ·, վ.ճէ· Ա-սոյ քէ (վ.ճէ· Խիճ) ընդ յանդանել (սիճ· ընդ յանդանաց·— 489· վ.ճէ· ըստ նախատեսութեան) Խիճ Տէր ետ ի ձեռս անիրաւին զորգարն, զոյն (489· վ.ճէ· մնան) գՀանիճութեանն (488՝ գՀանիճութեան հատատարութեան), զի լաւագոյն հատացմանն հատանիցեն եւ գիտասցէ վրէժխնդրութեան ի Տէր քաղցեն, քանզի Աստուած է վրէժխնդիր (489· վ.ճէ· փոխ-ճ-ի՝ քանզի·· եւչն· միայն՝ ըստ գրեցելոյն)։

—(զ) Մեր օրինակ յիւ՝ գլուխ։

—(է) 489՝ Հարկաւորութիւնս։

—(ը) վ.ճէ.ա· եւ կամ։

—(թ) 488· 749՝ եւ կամ Էր։

—(ժ) վ.ճէ· երկուս։

—(ժ-) 488՝ ուրիշ՝ օրշնեալ է Աստուած։

—(ժա) 488· 489· 749՝ սիճ·· Լե Հարկաւորութիւն իսկ զվկայսն (սիճ· վկայն) ընդրէ զգաստատանին (սիճ· գաստատանցնե·

—489՝ գաստատցին ի գաստատանն)։

—(ժգ) 490՝ զերկար։

—(ժդ) Ա. կարնե·, ժ., 24·—փիլիպ·, բ·, 4, 5։

—(ժե) Ա. կորնթ·, ժ., 24·—փիլիպ·, բ·, 4, 5։

55) Սաղմ·, ը·, 5 (կամ 4)· հգ·, 17 (կամ 16) հգ·, 16· ճնը·, 5։

—(ա) Ոճոճք՝ զիշխանին։

—(բ) 488· 749· սիճ· զի գՀակառակաւկիչն գաստատացան նորոյ լուծցէ գաստատցոյն· զի անհնատատի է գաստատացան մնանութիւն գաստատացոյն (սիճ· զի անհնատատի գաստատցոյն մտանելիութեան գաստատացոյն)· քանզի քէ Տէրդ գաստանիցին նոցա՝ զիմիանա ի Տար մատնէցին Նահեւ սահիցն նորոյ (սիճ· յիւ՝ նորոյ) տատարէ քան գաստատցոյն (749՝ գաստատցոյն) շինչանին յորժամ վկայքն չլինին վարձած կոչտատցէ, եւ (488՝ յիւ՝ եւ) գաստատցոյն տատարէ Հատատարիմ գաստնիցի նորոյ։—489· վ.ճէ.ա· Լե Տարկատատացան իսկ զվկայսն գաստատանին, զի լաւագոյն Հատատարիմ (489՝ գՀատատատական) ձգտեալ եւ յերկրորդ գաստատացոյն նորոյ լուծցէ (489՝ լուծանէ) գաստատցոյն, զի անհնատատի է գաստատցոյ Տատատարիմն նոցա մինչ ի գալ նոցա· զի մատացեալ զօրէնս՝ խորհել զընկերին եւ ոչ դիւրին, եկին յայտնիկ (489՝ այտնին)· Նահեւ (489՝ եւ) տատքն նորոյ տատատել քան գաստատացոյն զնչանին (489՝ շինատել) յորժամ անհատատ է վկայ կանոց եկին, եւ Հատատալ տատնին գաստատացոյն գտանիցէ։

—(գ) 489· վ.ճէ· փոխ-ճ-ի՝ վկայից տատքին·—տչոգէ՝ նոցա Նահեւ։

—(դ) 488· 489· 749· սիճ· վ.ճէ.ա· Նահեւ ի վկայսն ընտրին։

—(ե) 489· վ.ճէ· Խրր զի·—488· 749· սիճ· յիւ՝ բարի եւ.

—(զ) 488· 489· 749· սիճ·, վ.ճէ.ա· տատնին։

—(է) 488 749· սիճ· Ճ-ոյ՝ եւ չեկեն ազգականք գաստատացոյն։

—(ը) 488՝ ազգականք·—սիճ· ազգականք գաստատացոյ·—749՝ յիւ՝ ազգատցմէ։

—(թ) 488· սիճ· եւ ի բարւոյ վկայեալ ի կնոջ Հատատարիմութիւնք նոցա·—749՝ եւ քէ կնոջն Հատատարիմութիւնք նոցա·—489· վ.ճէ.ա· եւ զի կնոջն մերձատատ ազգատացմէ եւ հրեշտակն (թէպէտ եւ քէ Խրճ) եւ բարւոյ վարք նոցա Հատատարիմ կնոջն վկայեալ լինին։

—(ժ) 488· 749· սիճ· յիւ՝ խոյ·—489՝ Երկոցդ·—վ.ճէ.ա· Երորդ։

—(ժ-) սիճ·, վ.ճէ.ա· Հատատարիմն լինել Երկուցն եւ երեքն։

—(ժա) 488· 489· 749· սիճ վ.ճէ.ա· զի Հատատարիմ վկայ է Հատատատալ յերկինս։

—(ժբ) Նոցջ՝ յիւ՝ որ ոչէ ատէ Գատ Խիճ

—(ժգ) Նոցջ՝ Երկրորդ (489, վ.ճէ.ա· երրորդ) զի կնոջն գաստատալ իցեն (սիճ· լինեն)· որովք (489· սիճ· որով) ատատել պատիւ նոցա լինի (սիճ· լիցի·—489՝ ցուցանի·—վ.ճէ.ա· ցուցցի)։

—(ժդ) 488· 749· սիճ· Քանց պատ է ցուցանել քէ քանի ատաց լինի վկայս—489· վ.ճէ· քանց Հատկատ է եւ պՀատատարմութիւն ժամանակացն յայտնել· եւ է քատ ատատ·

նուէին ի խօսս լինիլ, եւ եւթն ամսոյն ուսանիլ, եւ չորեքասնան ամսոյն ներմանել մանուկ, եւ քսան ամսոյն դիմադրիլ, եւ քառանեւհինգ ամսոյն քահանայ լինիլ 56)(ա): Արդ կարծեմ ԹԷ ի դէպ է ղքառանեւհինգ ամսոյն(բ) հաւատարիմ կարծել ի սկայաբերութիւն(գ). զի ԹԷ առաջի Աստուծոյ կալ հաւատարիմ է եւ ժողովրդեանն գործոցն սկայ լինել, եւս առաւել եւ առա-

(56) Մեր հեղինակի նկրկայ բաժանումները մարդկային հասակի շատ հետաքրքրական է: Ցայսոնի է որ՝ յունաց հին բնագէտները, բժիշկները եւ մինչեւ անգամ փիլիսոփաները. գնա՛ ՆԻՄանուէԱնան դասերում, բաժանում էին մարդկային հասակը մի քանի դլխաւոր մասների: Դարս ՆՆՈՒԲԵՐԻՆ ԱՀ՝ մարդուս ֆիզիկական կազմուածքը լիակատար փոփոխութիւն կ՚կրէր մի անգամ. ուստի եւ այդ ՆՈՒՆական միջոցը համարուէին իրրեւ մի չափ մարդու հասակը, այսինքն՝ կնաւորի երկարութիւնը չափելու համար: Ա՛յդ կարծիքը ազդեցութիւն ունեցաւ եւ հասարակական իրաւաբանական վերայ, որով նա ոմանց օրէնքը իրաւաբանական կէտից մարդու հասակը բաժանում էր տարբ դլխաւոր մասների: Ա յսպէս՝ առաջին՝ 1—7 տարին լրիւ՝ մանկութիւն—infantia, երբ մանուկները—infantes, qui fari non possunt—չեն կարող խօսել, այսինքն՝ չեն կարող խնդացի կերպով յայտնել իւրեանց միտքը, կամ հասուն դատողութիւն ունենալ մի քանի վերայ: Երկրորդ՝ 7—12 լրիւ իգական սեռի համար եւ 7—14 արականի համար—պատանեկութիւն—impubertas կամ infantia major: Երրորդ՝ 12 եւ 14—25 լրիւ՝ երիտասարդութիւն—adolescentia: Չորրորդ՝ 25 ից մինչեւ մա՛ը—չափահասութիւն—major aetas կամ legitima aetas:

Մեր հեղինակներից շատերը նոյնպէս ընդունել են յունաց հին բնագէտների եւ բժիշկների կարծիքը: Ա յսպէս՝ Դրիգոր Տաթեւացին (14-րդ դարում) մարդու կեանքը բաժանում էր եօթը հասակի՝ 1—7 տարին՝ ազդայութիւն, 7—14 մանկութիւն, 14—21 պատանեկութիւն, 21—28 երիտասարդութիւն, 28—49 տարին՝ չափահասութիւն, 49—77 ծերութիւն, եւ 77—142 կամ մինչեւ ցնոր դատաստան: Ինչպէս տեսանում, Տաթեւացին այստեղ վերցրել է իրրեւ հիմն 7 թիւը, որովհետեւ դա է, ասում նա—«թիւ շնորհալի եւ մշտակայ ըստ Աբրահամ, զի ոչ ծնեալ լինի եւ ոչ գայլա ծնանիւ», եւ բազմապատկում է նորան 2. 3 4. 7. 11 եւ 16 անգամ (Հարցմանց Գիրք, կ. Գօրիս, 1729 Ք., եր. 264—65 եւ 378):

Ի դէպ աւելացնենք որ՝ 7 ը մի խորհրդաւոր թիւ էր համարվում եւ մեծ նշանա-

—(ա) 488. 749. սխե. զի երբ երեք տարի լինի տղայն եւ խօսի, եւ եօթն յաւուրն ասաւ եւ չորեքտասան տարուց ներմանելոյն, եւ քսան տարուց դիմադրելոյն, եւ քառանեւհինգ տարուց քահանայ ձեռնադրի (սխե. ձեռնադրել):—439. վեննա. զի հեռաժամն խօսելն է, եւ եօթնամեայն ուսանելն է, եւ չորեքտասանամեայն ներմանելն, եւ քառասնամեայն քահանայելն (439' քահանայացնելն):

—(բ) 439. վեննա. ի գէպ է զքահանայական հասակին:

—(գ) 488. 749. սխե. ապ՛ պարտ է զքահանայականն հասակ ընդունել ի վերկայութիւն:

—(դ) 488. 489. 749. սխե., վեննա. տիպ՛ խօս:

—(ե) Նոյնպէս տիպ՛ նոյնպէս:

—(զ) 489՛ է:

—(է) 488. 749. սխե. ի գնել եւ ի ծախել:

—(ը) 488. 489. վեննա. տիպ՛ բայց վկայ . . . . նել:

—(թ) 490՛ լեցին—488. 749. սխե. ասաւ ԹԷ պատահի մինչ վկայն մանուկ լինել, քառանեւհինգ տարուց եւ մինչեւ ծեր, հաւատարիմ լեցին—489. վեննա.

ջի մարդկան հաւատարիմ լինել վկայ(ա). խոկ(բ) հաւատակ(գ) որ: դեծնուէնեանն հաւատարիմ լեցի(դ) ի տուբեւառաւելութիւն վաճառաց· զի ԹԷ(ե) զանձն իւր(զ) եւ զտերմ վաճառակ վինջ եւ զկինն գնել յամուսնութիւն հաւատարիմ է, նոյնպէս(է) հաւատարիմ լեցի(ը) ի տուբեւառս վաճառացն(թ): Բայց վկայ հաւատարիմ քառանեւհինգ ամսոյն լեցի(ժ): Խոկ ԹԷ պատահի զի մի վկայն կատարեալ լեցի, որպէս գրեցաք, եւ մինչեւ մանուկ —ընկալեալ լեցի(ժա). քառասնամ ԹԷ(ժբ) երիտասարդ ընդ ծերոյ եւ ուսիլ են ճանապարհք նորա(57): եւ ԹԷ երիտասարդ

կաւելցնէ է ունենալ հին եւ նոր աշխատութիւն. Ա յսպէս՝ 7 օր արտաքսողութեան, 7 օր շաբաթի, 7 երկինք եւ 7 երկիր նախնեաց. 7 խորհուրդ եկեղեցւոյ, 7 աստիճան եկեղեց-կարգի. 7 մահացու մեղք, եւ այլն:

Զանխնամ իւր ամենքին յայտնի գերակատարութեան մէջ նոյնպէս առաջարկութիւն մարդու հասակի բաժանումները, բայց այլ կերպով: Ա յսպէս՝ 1—7 տարի ազդայութիւն, 7—14 մանկութիւն, 14—27 պատանեկութիւն, 27—30 երիտասարդութիւն, 30—70 ծերութիւն, եւ 70-ից ցնոր դատաստութիւն (չասէ՝ գերակ., օրինակ վեց գնորդ հնդկաստան): Նկատելու տեսնում ենք, այս բաժանումների մէջ չկայ ոչինչ յատկաց

նուի եւ մին ծնիր, կամ թէ երեքն մանուկ—ընկալեալ լիցին(ա)։

Իսկ ըստ ազգաց կրօնից՝ ոչ է(բ) պարտ զանօրինացս(գ) վերայ առնել ընդունել(դ) ի վերայ քրիստոնէից, թէպէտեւ բազում մի լինին եւ ուղիղ խօսին(ե)։ որպէս եւ Քրիստոս ոչ ընկալաւ զդիւացն վկայութիւնն, թէպէտեւ ճշմարիտ էր վկայութիւնն որպէս Աստուծոյ ասել գնա 58), զի ունէին ընդ ուղիղ վկայութիւնն խօսել եւ զտուն(զ)։ այլ եւ ոչ Պաւղոս ընկալաւ, զի մի կարծիցի թէ միաբանութիւն ինչ կայ նոցա ընդ ճշմարտութիւնն 59)(է)։ Եւ ոչ գՀերձուածողացն վկայութիւնն չէ պարտ ընդունել(ը), զի թէ Տեառն չեն ճշմարիտ վկայք· զիարդ մեզ լինիցին(ը)։ Բայց զիւրեանց վկայութիւնն ի վերայ իւրեանց պարտ է ընդունել, թէ այնպիսի ինչ հարկ հատանէ(ժ)։

Իսկ զկանայս ոչ է պարտ ընդունել վկայս(ժա), այլ(ժբ) արբանեակս վկայից· որպէս եւ ի յարութիւնն Տեառն արբանեկեցին առաքելոցն չորք ի կանանցն եւ(ժգ) երկուքն յառաքելոցն(ժդ) եւ նոքա հաստատեցին զճշմարիտ յարութիւնն Քրիստոսի 60)(ժե)։ Արդ՝ թէ այսպիսի ինչ պատահէ զի կանայք վիայն լիցին իրաց ինչ տեսողք եւ վկայք, եւ չիցեն ի վաթսարաց,

(58) Մատթ., ւ. 29.—Մարկ., ա. 24, եւ ե. 7։

(59) Գործք Առաք., ժզ., 16—18։

(60) Մարկ., ժզ. 1—13.—Յովհ., ե. 1—9։

ասցի թէ պատահի միոյ վկայի մանուկ լինել (489՝ լիւք՝ մանուկ լինել) քան հասակին ցուցելոյ եւ մեսոյն ծերս, ընկալեալ լիցի։

—(ա) 488. 749՝ եւ թէ երկու կամ երեք պատահեցին մանուկ քան եւ հինգ. ապա. վճեռա. եթէ երկու կամ երեք պատահի մանուկ (սկզ. առնի՝ քան եւ հինգ. ապա. ցուցելոյ) քան ասացելոյդ. (սկզ. չիւք՝ քան ասացելոյդ) ընկալեալ լիցի։

—(բ) 489. ոչ է։

—(գ) 488. 489. 749. սկզ., վճեռա. զանօրէնսդ։

—(դ) Նոցք՝ առնուլ։

—(ե) Նոցք՝ թէպէտեւ ազգապէս լինին եւ բազումք (489 ւիւք՝ եւ բազումք)։

—(զ) 488. 489. 749. սկզ. վճեռա. որպէս եւ ոչ ընկալաւ զդիւացն Քրիստոս (489. վճե. Տէրն) եւ ոչ ընդունէացաւ (489. վճե. լիւք՝ եւ ոչ ընդունէնցաւ). Թէպէտեւ արդար վկայիցին զի ունէին ընդ ճշմարիտն խառնեալ եւ գտան։

—(է) 490. լիւք՝ ինչ կայ նոցա.... Եւ։—488. 489. 749. սկզ. վճեռա. Նաեւ ոչ Պաւղոս ընկալաւ (489՝ առնի զդիւացն), զի մի միաբանութիւն ինչ կարծիցին։

—(ը) 490՝ եւ ոչ գՀերձուածողաց վկայութիւնն արդար է ընդունելոյ։

—(թ) 488. 489. 749. սկզ., վճեռա. նա եւ ոչ հերձուածողաց (489 ընկալեալ լիցին)՝ զի թէ Տեառն ոչ են ճշմարիտ վկայք, զիարդ մեզ իցեն (489՝ լիցին.—վճեռա. մեզ լիցին)։

—(ժ) Նոցք՝ բայց նոցայն (489՝ նոցաւնցին.—վճե. զնոցանէն նոցայնցն) ընդունելի է. թէ պատահիցի այնպիսի ինչ հաստատութիւնն։

—(ժա) Նոցք՝ իսկ զկանայս վկայս ոչ է ընդունելին—490՝ յուսացեալ վկայ թէ միմիանց իցէ։

—(ժբ) Նոցք՝ բայց։

—(ժգ) Նոցք՝ լիւք՝ նուի։

—(ժդ) Սկզ. լիւք՝ յորք ի կանայն .... Եւ։

—(ժե) 488. 489. 749. սկզ. վճե. եւ նոքա։

այլ ճշմարիտք եւ վարդքն վկայեալք ի բազմից, զարտ է զի կրկին իցեն նզովք քան զարդեն, զի արձանի վկայն եկիցէ կամ երդնք հրամայեցաք եւ նզովք վկայն չորս կամ վեց։ Բայց մի գոյցէ ոմանք ասասցեն՝ այլ ինչ՝ պատուհասին նոյն թուականն հաստատիմ զարդեն, եւ նզովք վկայեացն եւ ընդունելի վկայն, զի արդէն ոչ է նոցա քահանայ լինել կամ դինուորք, եւ ոչ հնձան հարկանել, եւ քառ կանանց(61) ոչ լինիցի նզովել, եւ ոչ ազգին հանդերձ զգենուլ(62) նզովելոյ եւ ոչ գաւազանն առնել եւ ոչ վկայել(ա)։ Բայց մի օք ընդդեմ ասիցե թէ՝ քաղցմբ ևն ի կանանց որ Աստուծոյ վկայք եղեն, զի այլազգ է Աստուծոյ վկայութիւնն եւ այլազգ մարդկանն, զի բազումք են զրվկայիցին եւ ընդունելի հանին եւ ի մարդկանէ զտանել գտան, բայց վասն գի բարգդաւորիւնն ոչ է պարտ ընդունել ի վկայս։ Իսկ զկանանց վկայութիւնն եւ վկայ վանանց ընդունել պարտ է, եւ նոյնպէս զկանանցն զառանց, օրպէս եւ գրեցաք, եւ մի՛ զբնդ այլազգ աստրաց, զի Աստուծոյ վկայք ոչ միայն կատարեալք եղեն, այլ եւ ապայք, որպէս եւ Նախաւիկայն մանուկ(63) եւ սուրբն Կիրակոս ապայ(64), եւ այլք բազումք։ Բայց ի մարգկային ցուցաւ զկատարեալ Հաստիան լինել վկայս։ Նոյնպէս եւ կանանց Աստուծոյ լինել վկայ, բայց մարգկան ոչ, զի Աստուած ի սիրան Հայի, իսկ մարդկի յերեան եւ ի տեսն(65)։ Վասն այսորիկ Աստուծոյ եղեն վկայք ի կանանց, այլ եւ այր որբեր մարգարէ. բայց ի

(61) Ակնարկութիւն անյարգելութեան ՍՒ. Բասիլի կնաստացու ծիս կանոնը (տես Լրաբեր Մատենադարանի Հայկազեան թիւ 764, կանոն ԿԱ)։

(62) Ե. Օրինաց, իթ., 5։

(63) Գործք Առաք., ը. եւ է.։ տե՛ս ծանոթագ։

(64) Տես Վարք Սրբոց, Վենետ., 1810, հատ. Ա., եր. 170—178։

(65) Առաք. Թագ., ժզ., 7։

—(ա) 488. 489. 749. սկզ. վճեռա. փախճանի՝ Ապ. Քէ՛ այսպէսի ... եւ ցնծացեալ Աստուած Քէ՛ պատուհասին զայն վկայ վկայ չիներ, զանազատ (վճեռա. ի կանանց) եւ ճշմարիտքդ ինչն Հարիւր (սկզ. ինն վճեռա. — 489՝ նոյն եւ վկայ Փարսկաց. — վճեռա. եւ վարդք վկայեցեր. Տեառն տուրմ պատուհասին զիրն պատուհասին զիրն քրիստոնեայ կրկին իցեն, Հաստատիմ լիցի վկայութիւնն կանանց ի Հինն պատուհասին (սկզ. վճեռա. պատուհասին ի Հինն կանանց)։ Բայց յատկապէս մի կոչեցին պարտ ոչ է զայնպիսի (սկզ. քահանայ լինել)։ եւ ոչ ծերս լինել (489. վճեռա. զինուորել)։ եւ ոչ հնձել Հինն հարկանել։ եւ ոչ ի խմել (489. վճեռա. ի գաղտնութեան) Տեառն։ եւ ոչ պատկան հնդերձ պատնել (489. վճեռա. առանցն ունել հանդերձ) զաւն կանանց, պատկր ոչ գաւազ (489՝ լիւք՝ պատկր ոչ գաւազ) եւ ոչ վկայել։ բայց միայն (488. լիւք՝ միայն) զայ ցուցցէ յատ ազգ. (488. սկզ. վճեռ. ըստ ցուցցէ յատ ազգ. օրինակի—սկզ. առաջ)։

մարդկայինս անզգաստանալ վարկանելի է(ա)։ Ասացից ինչ ընկերը երեսս եւ երեք յինին վկայքն, երթիւ եւ երեքն ոչ եթէ պատմութեան խափանել այլ ցուցանել զի ինչ քաղաքաւք էին քարքրք է, եւ թէ ոչ՝ քան զայս պահաս մի լինի(բ)։ զի զինչ ընկէ միոյն վասն սխալի ինչ չարաչարեալ, այլ երկուցն կամ երիցն ոչ է այնպէս զինչ եւ գաւառաւորին պարտ է սիրտ դնել վկայիցն զի նման միմեանց լինին քանք նոյնս եւ մի անճոռնոյ, որպէս եւ այնոցիկ որ ի վերայ Տեառն միոյ վկայեցին, քանզի ի նման լինելն երկուցն եւ երիցն՝ ճշմարիտ է, եւ ինչ գաւառի ի գիրս զի դարձ մի սաուրեանցմէ միաբանեցան եւ տուժ վկայքն ղսկզբն ի գլուխ առան, որպէս եւ Նաբոթիայն(գ) եւ սրբոյ Նաբաթիային(դ)։ այդոքիկ գաւառախոցացն նենգ պատճառեալ էր. բայց ոչ կարին հանդուպող այնոցէն առնել գաւառաճանաչութիւն, այլ երկուքն եւ երեքն ճշմարիտ է, զի Ասաւածոյ(ե) վկայեցաւ(զ)։ Զի Մոխսէսի օրինացն ոչ չու-

66) Գ. Թագ., խա., 1—13։

67) Գործք Առաք., ը. 11—13։

(ա) 488. 749. ՍԿԵ. վկայութիւն ինչ ընկերոջ կամ երիցն ոչ եթէ ընդունելի է, այլ եւ պարտական է ընդունել զվկայութիւն ընկերոջ կամ երիցն, զի ոչ ոք ունի զանձն իւր ատելի, այլ զամենայն ինչ ընդունի զանձն իւր սիրելի, եւ ոչ ոք ունի զանձն իւր ատելի, զի ոչ ոք ոչ ինչ ունի ընդդէմ անձին իւրում

ռուին 76)(ա), եւ արիւնն եւ ջուրն 77) եւ այլ հրաշք ինչ ոգին, եւ յորովհետեւն հրեշտակին եւ աւետարանն 78)։ եւ գնաք եւ աւետեցէք եւ ասացէք 79)(բ), եւ հանդարտմանն հրեշտակին եւ աւետարանին եւ յառաջ(գ) մարգարէքն 80)։ Եւ Թէոփեոս(դ) միայ միայն հաւատոյդ ճշմարիտ է վկայութիւնն, բայց(ե) ոչ հաւատաս որպէս եւ Բրիսոնա անէր գնչեցւոյն(զ)—դուք առաքելոյն աւ Յովհաննէս եւ վկայեաց ճշմարտութիւնն. եւ դի ոչ հաւատացին, ասէ(է)— այլ եւ ասելով վկայութիւն մեծ քան զՅովհաննեան—զգործս, զոր ես ինձ Հայր(ը)։ եւ դարձեալ՝ ես եմ որ վկայեմ վասն իմ եւ վկայէ վասն իմ Հայր(թ), եւ յօբէնեան խոհ ձեր գրեալ է թէ երկուց մարդոց վկայութիւն ճշմարիտ է 81)։ Խոհ(ժ) միոյ վասն իւր վկայելն ոչ է հաւատաւոն(ժա)։ որպէս եւ ասէին ցՔրիստոս Հրեայքն թէ(ժբ)—դու վասն անձին քո վկայես։ եւ Թէոփեոս առաքեալս(ժգ) ճշմարիտ էր(ժդ), ասէին թէ(ժե) չէ ճշմարիտ 82)։ վասն(ժզ) այնորիկ դՀայր եւ զՅովհաննէս վկայ ընդ

76) Մատթ., իե., 54.—Ղուկ., իգ., 44, 45։
77) Յովհ., ժթ., 34։
78) Մատթ., իբ., 2—Մարկ., ժգ., 3—7.—Ղուկ., իզ., 2—6։
79) Մատթ., իբ., 44—47։
80) Մարկ., ժգ., 19.—Ղուկ., իզ., 30.—Խորհ Պաւղ., ա., 9—12։
81) Յովհ. ե., 33, 36, 37.—ա., 18.—Բ. Օրին., ժթ., 15։
82) Յովհ., ը. 13։

—(ա) 490՝ լիք՝ եւ վիճակն պատա-
ռաժն։
—(բ) 489. վնե. խոկ ի Փարաւ՝ երկնե-
քեն եւ երեքն միանգամայն ի միասին մը
կայինն, զի երկու՝ են մարդարէքն եւ ե-
րեք առաքեալքն, ի Նշանն՝ մարմնոյն բը-
ժշկելոն Քրիստոսին, եւ գնացին Հայոց աշխար-
հին յարուեքն, եւ գնացին Հայաստանն, եւ
մեռելոյն յարուեքն, եւ գնացին Հայաստանն, եւ
մեռելոյն յարուեքն, եւ գնացին Հայաստանն, եւ
Հայոց. կէտորկեցին. եւ յարուցանեցին եւ
մեռելոյն յարուեքն, եւ գնացին Հայաստանն, եւ
շարժեցին երկրի եւ պատրաստեցին վիճակն,
եւ գնացին՝ արիւնն եւ ջուրն, եւ վա-
յեցարուն. եւ մեռելոյն յարուեքն, եւ գնացին
Հայաստանն եւ վարչապետեցին եւ մեռելոյն
եւ գնացին՝ եւ կանգնեցին եւ աւետարանն

—(գ) 489. վնե. եւ մեռելոյն յարուեքն
եւ գնացին Հայաստանն եւ վարչապետեցին
եւ մեռելոյն յարուեքն, եւ գնացին Հայաստանն
եւ վարչապետեցին

Զմեծ եւ զսոսկալի Հրամանն Տեառն (ա) սահանեմք այժմ կոխան եղեալ (ե) ի մարգկանէ, քանզի յաճախեաց վայրապար երգնուլն. եւ զօր Քրիստոս Հրամայեաց ամենեւեքին մի երդնուլ (88), այժմ սեւեռանեմք ի հաստատակաց քանից կարգի լեալ յոչինչ պէտս, ի փողոցս եւ ի հրապարակս եւ ի բանակատուն թիւնս(զ), ոչ միայն մանկունք, այլ եւ ծերք, ոչ միայն աշխարհի մարգիկ, այլ բազում անգամ եւ քահանայքն(է). եւ թէ զկնի լինի գաւառապետ ընդ միմեանս ոմանց, յայնժամ ոչ մնան մինչեւ ի տեղի գաւառատանելն եւ կամ ի հրաման գաւառաւորին եւ ապա երգնուն, առ ի(ը) կառնելն եւ ի ճանապարհին գալն բազում անգամ երգնուն սոսկալի օրինակաւ(ի): Իսկ յորժամ գայցեն ի տեղի գաւառատանին(կ) եւ(կա) գաւառաւորն հրամայիցէ վանն(կբ) իրաւանց գաւառատանին երգնուլ, յայնժամ(կգ) հակառակին թէ՝ վանն(կդ) ամենայն շահից աշխարհին(կե) ոչ

88) Մատթ., ե, 34.—Ելից., իե, 7.—Ղեւտ., ժթ., 12.—Ը. Օրինաց, կ, 11: Բառերն՝ եւ զօր Քրիստոս հրամայեաց ամենեւեքին մի երդնուլ՝ դրած են մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ, բայց նոյն գրչի ձեռքով:

(ա) Մեր օրինակ չի՛ գլուխ։
(բ) 490՝ ասդնդիկ։
(գ) Մեր. Քաղաքս երգման թէ պղպէս եւ ինչ։—488. 749՝ Քաղաքս երգմանն թէ պղպէս լինի եւ ինչ, ոչ օրինադրելոյն։—489՝ Քաղաքս երգման թէ պղպէս լինի, զոր ոչ օրինադրեցաք, այլ խրատեալ է կանոնս եւ ապաշխարութիւնս սահմանել անօքն ասելոցս եւ անելոցս։—Վ.Հ.Ա.— Քաղաքս երգման եղբէ պղպէս լինի եւ ինչ, ոչ օրինադրեցաք, զի ոչ հրամայեցաք, այլ խրատեալ եւ կանոնս եւ ապաշխարութիւն նոցա սահմանել անօքն ասելոցն եւ անելոցն։
(դ) 489. 490. Վ.Հ.Ա.— լինալ։
(ե) 490՝ ի բանակատեղիսն։
(զ) 488. 749. Մեր.՝ Ուր՝ (Մեր. չի՛ արդ) զմեծ եւ զսոսկալի հրամանն եւ զպատուական (Մեր. զպատուական) Տեառն՝ սեւեռանեմք այժմ կոխան լեալ ի մարգկանէ՝ քանզի ոչ (Մեր. չի՛ ոչ) ասելն հրամանն ի Քրիստոսէ երգնուլ (Մեր. ոչ երգնուլ)։ եւ այժմ յամենայն ոմանէ բանս եւ կարգ (Մեր. կարգ) յանձնարարս տէս երգնուն յանուն Աստուծոյ մարգիկ

ի փողոցս, ի շուկան, ի տուներ, ծերք, եւ տղայք, քահանայք եւ ժողովուրդ. գիտեանիկ եւ անգիտացք։—489. Վ.Հ.Ա.— գիտեալ՝ քանզի յամենեցուն վայրապար... եւ. այսպէս՝ զի վայրապարն յամենեցուն երգնուն (Վ.Հ.Ա. երդնուլ)։ ի յոյն (Վ.Հ.Ա. եւ յայն). զոր բնաւին սպրդել Տէր ասելով — ամենեւեքն մի երդնուցուս, զի (Վ.Հ. զի եւ) հաւանացաք բանիւ կարգ եղեւ առնուլ յայնմ պէտս, ի գործն եւ ի կատարումն (Վ.Հ.Ա. ի կատարումս) եւ ի բանակատուն թիւնս հրապարակաց, ոչ մանկանց, այլ եւ ծերոց եւ կանանց։
(է) 490՝ այլ ասէ եւ։
(ը) 489. Վ.Հ.Ա.— Եւ եթէ զամենայն ինչ գառապետին լինիլ ոմանցի մինչ ի տեղի անդր գառապետանի եւ ի հրաման գառապետին հաւանանալ քառասնից ոգւոցն եռանկեան օրինաւոր։—488. 749. Մեր. ի՛չ կ՚ըլլ թէ գէպ լինի. . . եւ.
(թ) 489. Վ.Հ.Ա. իսկ յորժամ. Եւ։
(ժ) 489՝ Եւ թէ —Վ.Հ.Ա. Եւ եթէ։
(ի) 489. Վ.Հ.Ա. քառ.
(լ) Նոյնք՝ յայնժամ։
(խ) Նոյնք՝ յայգագս։
(ծ) 489՝ երկիր։

(կ) 489. Վ.Հ.Ա.— Եւ այնու օրինաւորեսցի զինքն ոմանց։
(կա) Նոյնք՝ ասացին։
(կբ) 489. Վ.Հ.Ա. Որոց ասելն է թէ՝ օրէնք Տեառն ոչ յանհնարին է. ապա եթէ ոչ կարեալ հաւանանալ լինիցէ քանզի կամինցուս զնոսա բնաւին հաւանանցուցանել լինել, ոչպէս եւ յայլոն գառապետացս։
(կգ) 489. Վ.Հ.Ա. Եւ եթէ հաւանելի գիտասցուք անհնարին գոլ յամենայն գիւղս գառապետացն՝ ոչ երգնուլ, զի այսպէս լրումն է օրինացն. ապա եթէ յամենայն գառապետացն ոչ լինալ (Վ.Հ.Ա. ոչ լինալ) զօրինացն է. այլ ասելոցն զնոյ օրինացն է։
(կդ) 489՝ ի՛չ յամենայնմէ։
(կե) Նոյնք՝ զինչ զտեղի միայնացն։
(կզ) Նոյնք՝ յայգագս։
(կէ) 490՝ ի՛չ՝ ոչ հրամայէ։
(կը) 489. Վ.Հ.Ա. զի եւ ոչ ի Տեառնէ հրամայեցաւ։
(կթ) Նոյնք՝ խրատուս։
(կժ) Նոյնք՝ սահմանեցին։
(կի) Նոյնք՝ չի՛ չար։
(կլ) 490՝ ասդնդիկ։
(կխ) 490՝ վասն ձշմարիտ քանիցն։—489. Վ.Հ.Ա. Որոց ասելն է թէ՝ օրէնք Տեառն ոչ յանհնարին է. ապա եթէ ոչ կարեալ հաւանանալ լինիցէ քանզի կամինցուս զնոսա բնաւին հաւանանցուցանել լինել, ոչպէս եւ յայլոն գառապետացս։
(կծ) 489. Վ.Հ.Ա. Եւ եթէ հաւանելի գիտասցուք անհնարին գոլ յամենայն գիւղս գառապետացն՝ ոչ երգնուլ, զի այսպէս լրումն է օրինացն. ապա եթէ յամենայն գառապետացն ոչ լինալ (Վ.Հ.Ա. ոչ լինալ) զօրինացն է. այլ ասելոցն զնոյ օրինացն է։
(կհ) 489՝ ի՛չ յամենայնմէ։
(կձ) Նոյնք՝ զինչ զտեղի միայնացն։
(կղ) Նոյնք՝ յայգագս։
(կճ) 490՝ ի՛չ՝ ոչ հրամայէ։
(կմ) 489. Վ.Հ.Ա. զի եւ ոչ ի Տեառնէ հրամայեցաւ։
(կյ) Նոյնք՝ խրատուս։
(կն) Նոյնք՝ սահմանեցին։
(կշ) Նոյնք՝ չի՛ չար։
(կո) 490՝ ասդնդիկ։
(կչ) 490՝ վասն ձշմարիտ քանիցն։

երգնուլ. եւ կամելի այնու զանձինս խրատանց օրինադրացն գտանել(ա) այնք(բ) որ ձակուլ մի յանձաւ առանց ուրուք հարկի առնելոյ(գ) յանդամ անգամ երգնուլն(դ). Եւ թէ ոք յանիգիտանել թէ ընդ էր միայրապար երգնուս(ե), ասեն թէ՝ զի ոչ հաւատան բանիդ վերոյ վրան այնպիսի արհամարհ(զ). Այլ եւ բամբասանն զԲրիստոսեան աւետարանացն(է) թէ՝ յանդէր հրամանաց ընդունել ոչ երգնուլ(ը). Եւ ենդունքս կարգանն, զի երբեմն անանձնել շնշանկեն է(թ). Որոց պատասխանի տալ թէ՝ Քրիստոս ոչ եզ անհնարին օրէնս ասէ՝ այլ հնարաւորս(ժ). զի թէ չէր հնար՝ ոչ օրինադրէր, զի որպէս(ի) ամենայն վարդապետութեանցն՝ պէտ եւ այսոյ այնպէս կամեցաւ ճշմարիտ հաւատացեալս լինել զմեզ. պղպէս զի ոչ ուշնել(լ) պէտս երդման վասն ճշմարիտ յարուցին. եւ ճշմարիտ բանիցն(խ). Իսկ թէ մեք վրիպեցաք, այս մեր է մեղք եւ ոչ օրինադրին, զի ոճ ընդ օրէնսն հաստատեալով հրամայեաց ոչ երգնուլ, զի լրումն էր օրէնացն, թէ ոք ճշմարիտ եւ կատարեալ լինի խնդ թէ չանցաւոր գտանի՝ ոչ լինալ զօրէնացն, այլ գեռ եւս ընդ օրինացն է(ծ). Եւ հայրիկ է յանցաւորին(կ) ապաշխարութեամբ լինալ. զոմանց մեղացն(կբ). վասն(կգ) այնորիկ առացաք թէ՝ ոչ հրամայէ բանս մեր երգնուլ, զի եւ ի Տեառնէ(կդ)-ոչ հրամայեցաք(կե). Բայց սահմանս(կ) եւ կանոնս հաստատեալք(կզ) զսո-

(ա) 489. Վ.Հ.Ա.— Եւ այնու օրինադրեսցի զինքն ոմանց։
(բ) Նոյնք՝ ոմանք։
(գ) Նոյնք՝ միայն՝ հարկի։
(դ) 488. 749. Եւ եթէ պատասխանի գառապետացն լինիցէ ոմանց եւ հրամայէ գառապետն երգնուլ՝ ի միում խրատուցս հաստատեալին եւ ասեն եթէ՝ զրիսեանս (749՝ ասաց) ամենեւեքին մի երդնուլ. եթէ այլ ոք յամենայն գիւղսն (749՝ Աստուածպէ) մեզ ոչ գտանի ամենեւեքին։
(ե) 490՝ երդնուլ։
(զ) 489՝ Վ.Հ.Ա. Եւ թէ ոք յանդիմանէ եթէ չէ (489՝ ոչ է) օրէն, ասեն՝ զի ոչ հաւատան բանից մերոց։
(է) 490՝ օրէնսն։
(ը) 490՝ ամենեւեքին մի երդնուլ։
(թ) 489՝ Վ.Հ.Ա. Եւ զՏեառն բամբասանն զօրէնս եւ զաւետարանն՝ ենդունքս կարգանն, զի ամենեւեքին մի երդնուլ։ զոր նմանեալ է ասելոյն՝ զի ոչ երդնուլ։
(ժ) 489՝ Վ.Հ.Ա. զի եւ ոչ ի Տեառնէ հրամայեցաւ։
(ի) Նոյնք՝ խրատուս։
(լ) Նոյնք՝ սահմանեցին։
(խ) Նոյնք՝ չի՛ չար։
(ծ) 490՝ ասդնդիկ։
(կ) 490՝ վասն ձշմարիտ քանիցն։
(կբ) 489՝ Վ.Հ.Ա. զի եւ ոչ ի Տեառնէ հրամայեցաւ։
(կգ) Նոյնք՝ խրատուս։
(կդ) Նոյնք՝ սահմանեցին։
(կե) Նոյնք՝ չի՛ չար։
(կզ) 490՝ ասդնդիկ։

բաւեմեանցն, եւ վայրապար երդմանցն(ա)։ Իսկ ևիմէ ասիցին(բ) ևէ(գ)—անհնար է(դ) ոչ(ե) երդնուլ(զ)։ Եւ յայտ անտի է(է) ևէ Աբրահամ երդուոյ Աստուած և ձեռն հրեշտակին ասելով ևէ՝ զանձն իմ երդուայ(ը)՝ ասէ Տէր (89) եւ Աբրահամ ճառայն եւ երդուայն(90)։ եւ զաբձեալ՝ երդուաւ Տէր Դաւիթ ճշմարտութեամբ (91)։ եւ այլ այսպիսիք(թ)։ Եւ առաքեալ առ երդնուլ(ժ) ասելով՝ ի պարծանս ձեր երդնում՝ եղերքիք (92) (ժա)։ Եւ ևիագ ասէր երդնուն(ժբ)։ Դարձեալ(ժգ) Եւ ևիս(ժդ) զի հաստատեալ է երդումն(ժե)։ Եւ մանաւանդ ի գաղտագաղտն(ժզ)։ Եւ արդ՝ մի՛ևինեցիկ զքանս։

Չևատրեցեալ երդնուլն ազգացանկ մեզ առաքեալ ասելով(ժէ)՝ ամենայն հակառակութեան մարդկան հաստատուն վճիռ՝ երդումն է(93)։ զոր եւ կամեցեալ Աստուծոյ(ժը) երկու անփոփոխելի իրօք միջնորդեաւ՝ երդմանն(ժթ) եւ ուխտին երդմնոյն՝ խոստանալ զօրհնութիւնն։ Եւ է ասացեալդ այսպէս(ի)՝ եթէ մարդկան անառելի է երդումն։ Եւ մարդկան եւ մանաւանդ(ի) Հրեայքս անչնաթին էք։ Եւ ևոքա անչնաթին էին։ Եւ ևոքա չերդնուլ։ Եւ յայտ է։ Եւ ևիկ երդնում՝ ասէ Տէր 89 եւ Աբրահամ ճառայն եւ երդնում՝ 90։ եւ զաբձեալ՝ երդուաւ Տէր Դաւիթ ճշմարտութեամբ 91։ եւ այլ այսպիսիք։ եւ առաքեալ երդնուլ ասելով՝ ի պարծանս ձեր երդնում՝ եղերքիք 92 (ժա)։ եւ ևիագ ասէր երդնուն(ժբ)։ Դարձեալ(ժգ) Եւ ևիս(ժդ) զի հաստատեալ է երդումն(ժե)։ Եւ մանաւանդ(ի) գաղտագաղտն(ժզ)։ Եւ արդ՝ մի՛ևինեցիկ զքանս։

Չևատրեցեալ երդնուլն ազգացանկ մեզ առաքեալ ասելով(ժէ)՝ ամենայն հակառակութեան մարդկան հաստատուն վճիռ՝ երդումն է 93։ զոր եւ կամեցեալ Աստուծոյ(ժը) երկու անփոփոխելի իրօք միջնորդեաւ՝ երդմանն(ժթ) եւ ուխտին երդմնոյն՝ խոստանալ զօրհնութիւնն։ Եւ է ասացեալդ այսպէս(ի)՝ եթէ մարդկան անառելի է երդումն։ Եւ մարդկան եւ մանաւանդ(ի) Հրեայքս անչնաթին էք։ Եւ ևոքա չերդնուլ։ Եւ յայտ է։ Եւ ևիկ երդնում՝ ասէ Տէր 89 եւ Աբրահամ ճառայն եւ երդնում՝ 90։ եւ զաբձեալ՝ երդուաւ Տէր Դաւիթ ճշմարտութեամբ 91։ եւ այլ այսպիսիք։ եւ առաքեալ երդնուլ ասելով՝ ի պարծանս ձեր երդնում՝ եղերքիք 92 (ժա)։ եւ ևիագ ասէր երդնուն(ժբ)։ Դարձեալ(ժգ) Եւ ևիս(ժդ) զի հաստատեալ է երդումն(ժե)։ Եւ մանաւանդ(ի) գաղտագաղտն(ժզ)։ Եւ արդ՝ մի՛ևինեցիկ զքանս։

89) Ծննդոց, իդ., 46—Մատթ. եսայ., խիս., 25։
90) Ծննդոց, իդ., 5։
91) Սաղմ., ճգ., 46 (այլ թուագիր. 50)։
92) Ե. կորնթ., ժ., 51։
93) Եբրայ. զ., 46։
(ա) 489. վկե. յիշ՝ եւ վայրապար երդմանցն—488. 749. սկե.—կամ՝ եւ քէ ոք յանդիմանէ քէ ընկերք . . . եւ ևե. վկե. ասացեալն։
(բ) 488. 749. սկե. ասելոյ ոքա—վկե. ասացեալն։
(գ) 488. 439. 749. սկե. վկե. ևե. յիշ՝ քէ։
(դ) Նոյնք՝ անչնաթին է։
(ե) 488 յիշ՝ ոչ։
(զ) 489. սկե. վկե. չերդնուլ։
(է) 488. 489. 749. սկե. վկե. եւ յայտ է։
(ը) սկե. երդնում՝։
(թ) 488. վկե. ևե. այլ այսպիսիս . . . եղեր
(ժ) վկե. երդնուլն ասելոյդ
(ժա) 488. 749. սկե. յիշ՝ եւ այլ այսպիսիս . . . եղեր
(ժբ) 489. վկե. ևե. երդնում՝ ասէ Տէր 89 եւ Աբրահամ ճառայն եւ երդնում՝ 90։ եւ զաբձեալ՝ երդուաւ Տէր Դաւիթ ճշմարտութեամբ 91։ եւ այլ այսպիսիք։ եւ առաքեալ երդնուլ ասելով՝ ի պարծանս ձեր երդնում՝ եղերքիք 92 (ժա)։ եւ ևիագ ասէր երդնուն(ժբ)։ Դարձեալ(ժգ) Եւ ևիս(ժդ) զի հաստատեալ է երդումն(ժե)։ Եւ մանաւանդ(ի) գաղտագաղտն(ժզ)։ Եւ արդ՝ մի՛ևինեցիկ զքանս։
(ժգ) 489. վկե. նմանապէս։
(ժդ) Նոյնք՝ պակ. Հաստատեալ հաստատ լինել երդմանն։
(ժե) 488. 749. սկե. ևե. ի՛ պատճառս երդմանն։
(ժզ) 488. 749. սկե. ևե. ի՛ պատճառս երդմանն։
(ի) 489. վկե. յիշ՝ Տէր։
(ի) 489. վկե. յիշ՝ ճշմարտութեամբ։
(ի) Նոյնք՝ ևե. սրբոյ
(ի) 490՝ յիշ՝ զի։
(ի) 490՝ զմեզ։
(ի) 489. վկե. ևե. ի՛ պատճառս երդմանն։
(ի) Նոյնք՝ խոկ առաքելոյ նոյն օրինակ է։
(ի) Նոյնք՝ ևե. զի ոչ.—490՝ զի ևե. ոչ թէ։
(ի) 489. վկե. միայն երդոյ դասակարգութեան (վկե. զասկարգութեանցն) հաստատութիւն։
(ի) Նոյնք՝ զի առաքելոյ։
(ի) Նոյնք՝ փոխանակ ասելոյ՝ միայ՝ է։
(ի) Նոյնք՝ ևե. է քան Տէրն այսոր ևե. այլն—վկե. առնի՛ քան զքան՝ ևե. ինչն ասելոյ ասէ՝ զի ևե ի հոգւոյն խնդն այսո ևե. այլն ոչ։
(ի) Նոյնք՝ զոր ևե. Աստուած զգիշերն ևոքա յամպոյ վասն նոցի (վկե. առ. Նոյեայ)։
(ի) Նոյնք՝ զմոսակս։
(ի) 490՝ զիմիէլ սէր խրատաց առին. աղեհատարեան։
(ի) 489. վկե. յիշ՝ ի պատճառս երդմանն։
(ի) Նոյնք՝ խոկ առաքելոյ նոյն օրինակ է։
(ի) Նոյնք՝ ևե. զի ոչ.—490՝ զի ևե. ոչ թէ։
(ի) 489. վկե. միայն երդոյ դասակարգութեան (վկե. զասկարգութեանցն) հաստատութիւն։
(ի) Նոյնք՝ զի առաքելոյ։
(ի) Նոյնք՝ փոխանակ ասելոյ՝ միայ՝ է։
(ի) Նոյնք՝ ևե. է քան Տէրն այսոր ևե. այլն—վկե. առնի՛ քան զքան՝ ևե. ինչն ասելոյ ասէ՝ զի ևե ի հոգւոյն խնդն այսո ևե. այլն ոչ։
(ի) Նոյնք՝ զոր ևե. Աստուած զգիշերն ևոքա յամպոյ վասն նոցի (վկե. առ. Նոյեայ)։
(ի) Նոյնք՝ զմոսակս։
(ի) 490՝ զիմիէլ սէր խրատաց առին. աղեհատարեան։
(ի) 489. վկե. յիշ՝ ի պատճառս երդմանն։
(ի) Նոյնք՝ խոկ առաքելոյ նոյն օրինակ է։
(ի) Նոյնք՝ ևե. զի ոչ.—490՝ զի ևե. ոչ թէ։
(ի) 489. վկե. միայն երդոյ դասակարգութեան (վկե. զասկարգութեանցն) հաստատութիւն։
(ի) Նոյնք՝ զի առաքելոյ։
(ի) Նոյնք՝ փոխանակ ասելոյ՝ միայ՝ է։
(ի) Նոյնք՝ ևե. է քան Տէրն այսոր ևե. այլն—վկե. առնի՛ քան զքան՝ ևե. ինչն ասելոյ ասէ՝ զի ևե ի հոգւոյն խնդն այսո ևե. այլն ոչ։

հրդնելոյ՝ այլ ցուցանելոյ ևէ մարդկի երդմամբ զնոսա խրատանց հաստատանն(ա)։ Նոյնպէս՝ եւ խոստանալն իմ անառատ է 94)(բ)։ այսպէս է եւ ասելն(գ)— երդուաւ Տէր(դ) Դաւթի ճշմարտութեամբ 95)(ե)։ եւ այլ այսպիսիքն(զ)։ Եւ գարձեալ Եւս առատ դիմարդկան սովորութիւն՝ այլ զի Աստուած ընդ օրինօք սովորութեանն ասուցանէ մեզ անկանել՝ այլ զի(է) ըստ մերում սովորութեանն, ասացաք մեզ (ը) զանվրէպ հաստատութիւնն, նոյնպէս եւ Աբրահամն ըստ օրինաց է(թ), որ եւ եղ ի վկայութիւն ջրոյ հորն(ժ) եւ կարկառելոյ քարանցն(ժա) եւ զրլորն 96)։ զոր եւ Աստուած առ նոյեան գոպէզն իւր ասաց զնոյ յամպոյ 97)(ժբ)։ ըստ որում եւ այժմ Սկիւթացիքն զեմիէլս(ժգ) երիվարաց առնեն(ժդ) ի պատճառս երդմանն(ժե)։ Չի եւ առաքեալ նոյն օրինակաւ վարի(ժզ)։ զի ոչ ասաց՝ երդուայ՝ այլ՝ երդնում 98)։ զի ոչ ևէ(ժէ) երդուաւ, այլ զսովորութիւնն միայն երդոյ(ժը)։ քայց ևիքն(ժթ) ի տեղի երդման ասէ ևէ(ի)— քան լիցի 99)։ որ է՝ մի լիցի։ Եւ է՝ որպէս եւ Երիմաստ ասաց՝ այոն՝ այո եւ ոչն՝ ոչ 100)(ի)։ Նոյնպէս

94) Ծննդոց, իդ., 46—Մատթ. եսայ., խիս., 25։
95) Սաղմ., ճգ., 46 (կամ 50)։
96) Ծննդոց, խս., 54—54։
97) Նոյն, ը., 12—17։
98) Ե. կորնթ., ժ., 51։
99) Հռոմ., դ., 5, 6, 51—զ., 2, 15....
100) Մատթ. ե., 57։

պէտ հրդնուն եւ թագաւորք ի հնազանդանան տահկաց ի հա-
պազդութիւն ընդ ինքեանս եւ ընդ աշխարհն երդուին ի հարիւ
լինել նմանց ի աշխարհ հաւատացեալ բանից նոցա. զնոյն սոփո-
րաբեկեալ ունին եւ իշխանք եւ ամենայն մարդիկ (ա). Զի թէ
ըստ պետական բանին եղեալ էին ամենայն մարգիկ (բ) ի(գ)
պայն այլ լինէր(դ) եւ ոչն ոչ ուղեին կարի երդման(ե). այլ
ի մարդիկ սահմանեալ իւրեանց յուծին զհրամանս Տէա-
ւանն. Հարկ է այժմ այդպէս արանց անպատճառ լինել
զնոյն(զ). Եւ արդ՝ ցուցաք զայս ի թէ զհրամանս Տիտան
պահեալ էր մեր՝ ոչ կարծեցաք երդման. բայց այժմ ուան
սոփորաբեկանացն հարկաւոր լինի, եւ մնացեալք ի գաւառա-
տանի(է).

Եւ դայս գիտել պարտ է թէ(ը) ի վերներորդն պատճառն ա-
սէն գաւառացանի ոչ լինելոյ գիրեցաք 101) թէ՝ պատ ոչ լինելոյ
(ը) երդման էր, զի մի հարկ լիցի(ժ) Խոկ(ժա) թէ՝ ոք ասիցէ
թէ՝ զիարդ հնար էր ոչ լինել գաւառացան. ասեմք(ժբ)՝ թէ
զհրամանս Քրիստոսի զամենայն կատարեաքս եւ զայն թէ՝ ի
ճանապարհի ուր զհաշիւն(102). յայնժամ ոչ լինէաք կարօտ
գաւառացանի եւ ոչ երդման(ժգ). Ա՛յլ զի յայնմանայն յայնմա-
նէ վրիպեցաք, վասն այնորիկ հարկ է այժմ անպատրաստելեանս

---

401) Հեղինակը անհարկւում այն Նախադրութեանս երկրորդ գլխի վերջերում պարբերութիւնը։

402) Ղուկ., գլ., 58։

—(ա) 489՝ վ.ն. եւ զի Քաղաքացիք երդնուն զգաղարք (439՝ լիդ՝ զգաղարք) հաղատասան ցուցանելով զսահման քաղաքացիքն զնոյն եւ ընդ աշխարհն. եւ այս հարկատուութեամբ եղեալ, զի հաւատացեալք լինին զգաղարք (վ.ն.՝ յայտնիկ) ամենայնի մարդկան նմանապէս եւ լշխանքն զնոյն ցիւրաքանչիւրք ժամանակիս.

—(բ) Նոյնք՝ զի թէ Տէառն Աստուածն հաղատասան էին (վ.ն.՝ էր) մարդկան (վ.ն.՝ մարդկային) զգաղ (վ.ն.՝ ուսերի՝ այսն այս լինէր եւ այլն այլն).

—(գ) 489՝ 490՝ լիդ՝ զի։

—(դ) 489՝ վ.ն.՝ լիդ՝ լինէր։

—(ե) Նոյնք՝ զգաղ ոչ կատարանային (վ.ն.՝ կատարէին)։

—(զ) Նոյնք՝ լսայք այդ յայտնագոյնս ցուցանեցաք զնոյնսահս Տէառն Աստուծոյ զգաղարք այդ զգաղարք ապաշխարելեաւքն զհրամանն Տիտան (489՝ մատ.)։

—(է) Նոյնք՝ փոխանակ՝ եւ այդ ցուցաք . . . եւ, այսպէս՝ զգաղ այսպէս ասացաք. յայտնագոյն՝ այլ հարկատուք լինել, երդումն ցուցաք ոչ լինել, եթէ զայս հրամանի Տիտանէն հաւատացեալք վկայեցին, եւ մնացեալքն ի գաւառատանն լինի հարկատու։

—(ը) 490՝ զի։

—(թ) 490՝ լիդ՝ գերեցաք եթէ վասն ոչ լինելոյ։

—(ժ) 489՝ վ.ն.՝ գիտելի է զի (489՝ լիդ՝ զի) եւ վերներորդ պատճառս ոչ լինել գաւառատանի վասն սպրդելի, զի մի հարկ լինի երդմանին։

—(ժա) 489՝ լիդ՝ ասելիք։

—(ժբ) 489՝ վ.ն.՝ լիդ՝ ասելիք։

—(ժգ) Նոյնք՝ եթէ զհրամանն Տէառն ընկալեալ էաք ի հանապարհն ասել զհաշիւն, զայնմ ոչ կարօտեալք ընդ (489՝ ըստ) նմին եւ ոչ երդնուին։

վճարել զպարտսն եւ ի թագաւոր եւ կանանց ապաշխարելեան
սահմանել որոց(ա) երդնուն(բ) — (÷)
եւ արդ՝ ասացից թէ արդեօք լինի երդումն(գ).
Նախ օրինակ է երդման(դ). մի՝ խաղաղականութեան երդ-
ման է եւ միւս(ե) ուրացութեան եւ ուրացութեան երդում
մին այն կոչի՝ որ գնէ գձեռս ի խաչ կամ յաւետարան կամ
յեկեղեցի եւ հրաժարէ ի ուրացմանէ. կամ ուրացութեամբ ա-
սել թէ՝ քրիստոնեայ ոչ եմ (զ) թէ չիցէ այդ այդպէս. Եւ կամ
որպէս այլազգիք ուրացութեան օրինակաւ սան երդումն —
կամ յեկեղեցի մատանեւոյ զլոյս չիշխանութիւն, եւ կամ բերանով
ի ջուր եւ ի ձէթ փչել, կամ խոչ ի գլխոյն նկարել եւ կախել,
կամ գշան գձեռոյ ունել, կամ ոսկր ի ձեռն առնուլ, կամ ի
գլխոյն երկուս ծիրս առնել եւ ի միոյ ի միւսն մատնել(է). Զի
այդ ամենայն եւ այդպիսիքդ ուրացութեան օրինակ են զոր չէ
պարտ յանձն առնուլ քրիստոնէի(ը) թէեւ մահ հասանէ կամ
տան զակուռն(թ). Խոկ խոտաւանութեան երդումն այն կոչի
որ գնէ(ժ) գձեռն ի խաչ կամ յաւետարան կամ յեկեղեցի,
գիտելով զի Աստուած ունի ասէ թէ՝ գիտէ Աստուածն
եւ խաչս այս եւ աւետարանս վկայ է, զի ճշդիլ է զոր ասեմն
եւ այ է սուտ(ժա). եւ կամ ասէ թէ՝ սոցա միտքն եւ զօրու-
թիւնն՝ զի այ ասեմ(ժբ). Ա՛յսպիսի երդումն խոտաւանութեան

—(ա) 490՝ նոցա զոր երդնուն։

—(բ) 489՝ վ.ն.՝ յայտնեալ (վ.ն.՝ լիդ՝ յայտնել) առնգաք յայտնագոյնս, ապաշխարութիւնքն ընդ զգաղարան յաղագս այլ ասացաք եթէ ապաշխարութիւնքն եւ կանանց ապաշխարելիք զիարդ ի (վ.ն.՝ եւ) խոտաւոյ — 488՝ 749՝ մին. պակաս եմ ես այլ մեկնեցից զգաղարան . . . ես. Եւ գրած է միայն՝ ասելիք եթէ այսպիսի (749՝ այսպիսիք) երդնուն, պարտ է երդնուլ յայնժամ զգաղարանան։

—(գ) 489՝ վ.ն.՝ ես եթէ զիարդ երդնուն եւ զիարդ ոչ երդնուն։

—(դ) 490՝ երդմանցն։

—(ե) 490՝ եւ միւս։

—(զ) 490՝ ոչ՝ է։

—(է) 489՝ վ.ն.՝ եւ սա օրինակ է երդման՝ մին ուրացութեան եւ միւսն խոտաւանութեան։ Ուրացութեան է (489՝ լիդ՝ է) յորժամ հրաժարիցէ ի խաչ եւ յաւետարան գձեռն եդեալ. կամ յեկեղեցին, եւ կամ ըստ այլ օրինակի յորժամ այլազգի ուրացութեան օրինակն առ ինքն գնան, կամ զլոյս շիշխանել եւ կամ ջուր եւ ձէթ բերանով փչել, կամ գշան ձեռոյ բառն հարկանել, կամ խոչ ի գլխոյն նկարել եւ կախել, կամ ծիրս մին յերկրի առնել (489՝ առնել երկրի) երս կուռ եւ ի միջէն ի միւսն անցանել։

—(բ) 489՝ վ.ն.՝ լիդ՝ քրիստոնէիս։

—(ը) Նոյնք՝ թէ մահ հասանիցէ եւ բնաւին տանց զակուռն։

—(թ) 490՝ որ գնէ այս։

—(ժ) 489՝ վ.ն.՝ եւ խոտաւանութիւն (վ.ն.՝ խոտաւանութեան) յայտնի ինչ է պատուական տուսանութիւնքն. աւետարանն եւ գձեռն եդեալ ի խաչ եւ յաւետարան (վ.ն.՝ առնի՝ եւ կամ յեկեղեցի) այսպէս ասիցէ՝ գիտէ Աստուած եւ գձեռ (վ.ն.՝ լիդ՝ սոքա) խաչս եւ աւետարանս վկայ է (վ.ն.՝ լիդ՝ է) սուտ, զի այդպէս է պատճառ տանէմ (վ.ն.՝ տանի՝) եւ այ ասեմ՝։

—(ժա) Նոյնք՝ եւ կամ ասիցէ՝ փառք նոցա եւ զօրութիւն, զի ճշդապահ ասեմ՝ (վ.ն.՝ եմ՝) զայ ասեմ՝ եւ այ ասեմ՝— 488՝ 749՝ մին. փոխանակ՝ եւ այդ ցուցաք . . . եւ զի . . . եւ զի. այսպէս՝ եւ այդ ասացաք՝ թէ . . . եւ զի. այսպէս՝ եւ այդ երդնուլ պարտ է. զնոյն գձեռն ի վկայ

Ե(ա) — զԱռնուած որոգէա կոչել(բ)՝ եւ զնաչն — Քրիստոսի (գ) նշան, եւ զաւետարանն — Առաւետոյ բան, եւ զկիզիցին — Առաւետոյ առն։ Եւ արգ՝ յորժամ կամիցի ոք երգնուլ, խոստովանութեան լիցի երգումն եւ մի ուրացութեան(դ), մի ոք այսպէս Ճերգնուցու ամենեւին. զայս խրատելով ասեմ եւ ոչ հրաման տալով, որպէս ասացի 103)(ե)։ Իսկ թէ մի կողմ գաւառացին յանհաւատից լոյծ եւ ստիպէ ուրացութեամբ երգնուլ՝ մի ոք առնուցու յանձն թէեւ մահ հասանիցէ կամ առնոյ աւեր(զ)։ զի եւ ոչ գաւառսրն աւելի լինի երգումն հրամայէ (է) քան ի խաչ եւ յեկեղեցի եւ յաւետարան՝ խոստովանութեան երգումն եւ ոչ ուրացութեան(ը)։ մի ոք խաբիցի յայս (ը)։ Ապա թէ երկու կողմն ոտիանն քրիստոնեայք իցեն եւ հակառակին զուրացութեան երգումն տալ՝ հալածեսցին ի գաւառաւրէն(թ) յաւուրն անտի մինչեւ դղջասցին եւ(թա) յանձն առցին գխոստովանութեան երգումն տալ(թբ)։ Բայց մի լիցի երգումն փուխտով(թգ)՝ այլ յառաջ պարտ հնարել գաւառացրին առանց երգմանն հաւատնել զգաւառատանն(թդ)։ Եւ թէ չլինիցի հնար առանց երգմանն հաւատնել(թէ)՝ յայնժամ գաւառսրն

105) Հեղինակիս այդն նկատողութիւնը վերաբերվում է ոչ թէ ուրացողներին, այլ խոստովանողներին։

առնոցեն զնոսա եւ ասիցէ՝ գիտէ Աստուած, եւ խաչն եւ ուշեւարտիս վկայ է սրտիս՝ զի այսպէս է, պարտ եմ եւ ոչ ասեմ (488՝ յԻդ՝ եւ ոչ առեմ՝), եւ կամ ասիցէ (Սկ. յԻդ՝ եւ կամ ասիցէ) — փոյթ ասցու եւ զգոյութիւն (749՝ զի) Ճշմարիտ է զոր ասեմ՝ եւ ոչ սուտ՝։

—(ա) 488. 489. 749. Սկ., Վչ.Հա. Արտ. (Վչ. զի ... 489՝ յԻդ՝ արգ.) այսպիսի (Սկ. այդ. այդպիսի) ասացեալքս խոստովանութիւն է։

—(բ) 488. 749. Սկ.. Վչ.Հա. գիտել։ —489՝ հաւատալ։

—(գ) 488՝ յԻդ՝ Քրիստոսի։

—(դ) 489. Վչ.Հ. Եւ արգ՝ երգնուլն խոստովանութեան լիցի եւ մի ուրացութեան։

—(ե) Նոցո՛ց՝ մի ոք աւելի քան զայգ երգնուցուս (Վչ.Հ. երգուսիցի)։ զի Վչ.Հ. ոչ օրինադրելով (Վչ.Հ. առեմ՝), այլ խոտան տալ, որպէս զառաջս անգամ ասացաք։

—(զ) Նոցո՛ց՝ ապա եթէ մի կողմն գաւառականին յանհաւատից իցէ եւ հաւատակիցք զուրացութեան տալ զերդումն, մի յանձն առցէ բնաւ եթէ մահ հասանիցէ (Վչ.Հ. հասանէ) կամ աւեր, որպէս ասացաք։

—(է) 489. Վչ.Հ. զի եւ ոչ գաւառսրն նոցա աւելի հաւանիցէ երգնուլ քան խոստանց գաւառացին։

—(ը) Նոցո՛ց՝ խոստովանութեամբ. որպէս ասացաք յառաջագրոյն։

—(թ) Նոցո՛ց՝ յԻդ՝ յայս։

—(թա) Նոցո՛ց՝ Ապա եթէ երկրագանելոցն քրիստոնեայք ոն եւ հակառակին մինուանց զչար եւ զուրացութեան երգումն ինդրել։ Հալածեսցին խաւսրէ գաւառսրէնս

—(թբ) Նոցո՛ց՝ յԻդ՝ զղջասցին եւ։

—(թգ) Նոցո՛ց՝ յԻդ՝ տալ։—488. 749. Սկ. փոխանակ կամ որոշ յաջորդ՝ կամ ինչպէս աշխարհին երգնուլ։ Ապա եթէ հակառակին ազգասուրեան ուրացութեան եւ ոչ ուրացութեան երգնուլ։ զկէսն գնեն մինուանց զկէսն գնեն եւ ոչ ուրացութեան եւ ոչ ուրացութեան երգնուլ։ եւ գաւառսրն գնոյն օրինակ ուրացութեան եւ ուրացութեան երգնուլ։ զկէսն գնեն

երգուժն եւ թէ ոք զոր ընդունի ի գաւառսման իրրեւ պատուական կամ այլ ինչ, եւ ինքն վկայ ոչ ունելցի եւ ոչ այն(ա) որ ընդ բանեցաւ, պարտ է տալ զերդուժնն ոչ այնմ՝ որ ընդունեցաւ, այլ որ ընդունեցաւն. եւ թէ չիցէ սուբեհան կասկած — ընդունողին(բ). ապա թէ կասկածանք ինչ իցէ կամ նմանութիւն սուբեհան՝ մի չիցի ընդունողն երգուժն, զի աներկիւղ զարթուր(գ) վասն ազահասիրեան երգնուցուս եւ ստգէ եւ զրկեսցէ(դ). Ապա թէ որ ընդունի ի գաղտբեհան, կամ(ե) ի շնաբեհան, կամ ի պատուբեհան(զ) կամ յաւազակաբեհան կասկածանս, եւ չիցէ քանն յայտնի, եւ որ ընդունացն վկայ ոչ ունի, պարտ է ընդունողին տալ զերդուժնն(է). զի այնպիսի չարագործքն ոչ զանգիտին երդնուլ(ը). Ապա թէ ընդունելքն ազատականն եւ սահման թէ՝ ոչ կամ(թ) զոր ասենդ եւ սուտ է բանդ զվէնդ եւ գնէք պարտաւորին զմէդ, այնպիսի բանիւք որ՝ գաւառսրին եւ ամենայն սահմանին ի գէպ թեւբին բանք նոցա եւ ազատական յայնժամ նոցա լիցի երգուժնն եւ մի զրպարտողին(ժ).

Իսկ վասն հասակին թէ՝ յորում հասակի(ժա) պարտ է տալ զերդումնն — ասացից։

—(ա) 490՝ եւ ոչ այմ՝.

—(բ) 489՝ Տարկաւսք է երդումն ոչ ընդունողին, այլ որ ընդունեցաւ այլ այնմիկ որոյ չիցէ կասկած սուբեհան՝ ընդունողին — Վենե. Տարկաւսք է երդնուլ։ Ապա թէ ոք զոր ընդունէ ի գաւառսման եւ չիցէ իւր վկայ, եւ ոչ այնքան՝ որ ընդունեցաւ. եւ այլ ՍԿԵ. եւ այլ ք.—749՝ այլոց անոցն թէ սուտակ ոք իցէ՝ չտացեն նմա երգուժն. այլ ՃՀՀ-մատաւորին, զի Թէրեւս վասնզով երդնելոցն (749՝ միայն՝ վասնզի—ՍԿԵ. վասնիցէ) Ա՝ասածդ եւ ոչ երդնու. (ՍԿԵ. երդնուցու) եւ գաւառսման կամաւոր առանց երդման։

—(գ) 490՝ ՀԲ՝ կամ՝.

—(դ) 490՝ ՀԲ՝ կամ ի սպառաքենու։

—(ե) 489՝ Վենե. այլ թէ ընդունեն զոր ի գաղտբեհան կամ ի շնաբեհան. եւ կամ յաւազակաբեհան կասկածանս, եւ ընդունողին չունի վկայ. երգումն է նոցա։

—(զ) Նոցէ՝ սահի՝ մի սուտ նոցա երգումն։

—(է) 490՝ ՀԲ՝ կամ՝.

—(ը) 488. 749. ՍԿԵ. եւ թէ ընդունեն զոր ի գաղտբեհան կամ ի բաղաքեհան եւ ընդունողքն չունին վկայ. երգումն է նոցա. զոր ընդունեցին, զի չտացագործաց երգումն ոչ կայ (749՝ ՀԲ՝ երգումն է նոցա. . . . եւ)։ Ապա թէ գիսիցին գաւառսրդն եւ կամ այլ ք գաւառսրդ կասկածեն (749. ՍԿԵ. ՀԲ՝ եւ կամ այլ ք . . . եւ)։ եւ կամ այլ սուտ ասեսան սահի վկայեսցեն (749. ՍԿԵ. ՀԲ՝ սահի վկայեսցեն) ՍԿԵ սուտ ընդունեալ կոչեն ի գաղտբեհան կամ ի շնաբեհան. երգումն լիցի այնոցիկ գաղտբեհան. Ապա թէ ազգազատ կոչեն եւ զիրքեանս անպատրաստ խոստանին եւ զանձեռնպահ զարարուսրդ եւ սուտս. եւ ի գէպ թեւբ գաւառսրին եւ սահմանին ազատակ նոցա. նոցա մեր երգումն եւ մի զրպարտողին։

—(ժ) 490՝ ՀԲ՝ քէ յորում հասակի առանց երգման։

—(ժա) 490՝ ՀԲ՝ կամ՝.

—(ժբ) 490՝ ՀԲ՝ կամ ի սպառաքենու։

—(ժգ) 489՝ Վենե. այլ թէ ընդունեն զոր ի գաղտբեհան կամ ի շնաբեհան. եւ կամ յաւազակաբեհան կասկածանս, եւ ընդունողին չունի վկայ. երգումն է նոցա։

—(ժդ) Նոցէ՝ սահի՝ մի սուտ նոցա երգումն։

—(ժե) 490՝ ՀԲ՝ կամ՝.

—(ժզ) 488. 749. ՍԿԵ. եւ թէ ընդունեն զոր ի գաղտբեհան կամ ի բաղաքեհան եւ ընդունողքն չունին վկայ. երգումն է նոցա. զոր ընդունեցին, զի չտացագործաց երգումն ոչ կայ (749՝ ՀԲ՝ երգումն է նոցա. . . . եւ)։ Ապա թէ գիսիցին գաւառսրդն եւ կամ այլ ք գաւառսրդ կասկածեն (749. ՍԿԵ. ՀԲ՝ եւ կամ այլ ք . . . եւ)։ եւ կամ այլ սուտ ասեսան սահի վկայեսցեն (749. ՍԿԵ. ՀԲ՝ սահի վկայեսցեն) ՍԿԵ սուտ ընդունեալ կոչեն ի գաղտբեհան կամ ի շնաբեհան. երգումն լիցի այնոցիկ գաղտբեհան. Ապա թէ ազգազատ կոչեն եւ զիրքեանս անպատրաստ խոստանին եւ զանձեռնպահ զարարուսրդ եւ սուտս. եւ ի գէպ թեւբ գաւառսրին եւ սահմանին ազատակ նոցա. նոցա մեր երգումն եւ մի զրպարտողին։

—(ժը) 490՝ ՀԲ՝ քէ յորում հասակի

Ի դէպ սասցոյք լինել վիայիւ զբանեհզինք սահն 104). նայն իրէպ է եւ երդմնողին լինել(ա). Սահիան մի սասցի երդումն՝ զի իսկ է հասասիաւն եւ ոչ գիսէ զահ եւ կերկիւղ Աստուծոյ զսահսասանիւն(բ). Մերոց մի սասցի երգուժն զի մերձ ինչ ի մահ, մի գնէցէ անսաղաշխար մեռանիցին(գ). Հիւանդի մի լիցի երգուժն, զի մերձ է յաւին մահու, զի գնացէ անսաղաշխար մեռցի. այլ թերի սասցին զի առաղջասցի եւ սաղ լիցի(դ). Ապաշխարողացն մի լիցի երգուժն, զի մի մեղս ի վերայ մեղացն դիցէ(ե). Նոյնպէս եւ հանանց, որ հաւասասսրդ(105) լիցէ, կամ տաղաչխարհող, կամ անմաքսաբար գործիչք կամ ազայ կամ ծեր, կամ մերձ ի ծնունդս. այսց ամենայնի մի վիցի երգուժն(զ). Մաքսաւորի եւ արբեցողի եւ ամենայն մեզաւորի, մինչեւ դադարցին, մի լիցի նոցա(է) երգուժն եւ մի(ը) ընգունելիցի(թ) պնոմա(ժ) միայ(ժա). Զայս վասն խոտասս ասենի եւ ոչ օրինող դրելոյ. զի եւ ոչ գիսդուժն հրամայելով ասելիք՝ այլ խոտասիլ(ժբ). Իսկ այսցիկ զոր ասացաք յասաք թէ չէ պարտ երդնուլ թէ լիցեն նոցա հայր կամ եղբայր կամ որդիք եւ կամ նանդն՝ մայր եւ քոյր կամ եղբայր, կամ այլ սերերի կամ մերձաւորք. նոցա երգուժնն եւ զրիմեանց լեան յորդորելոցն եւ զրնդունելոցն։

(103) Հայկունի անհասկանալի նախընթաց։ Ի զուր ջնջել։

(104) Տես ծանոսագիրն վերեւ։

—(ա) 489՝ Վենե. Հաւասասիմ Հասակ երգումսի վիային լեցի քսան եւ հինգ սմին —(բ) Նոցէ՝ Մահսան մի լիցի երգուժն յաղագս խոսասիեան Հասակին եւ ոչ գիսելոյ զահ եւ զերկիւղ գասասսանին Աստուծոյ։

—(գ) Նոցէ՝ Նմանապէս մի լիցի եւ ծերոց, զի ժամանակս գոցէ ոչ ներէ սպառնալորէ։

—(դ) Նոցէ՝ Հիւանդին մի լիցի երգումն մինչ սաղ լիսցի, զի սա՝ մի մեղս կայ կասկած մահու, գոցէ անսաղաշխար մեռանիցին. մանկանց մի լիցի երգուժն վասն խոսասիեանն. պասշասիսդոց մի լիցի երգուժ, զի մի մեղս ի վերայ մեղացն դիցէ. մաքսաւորացն (ՍԿԵ. եւ մեղսասոցն) եւ արբեցողաց եւ այլոց սպասիսաց մի լիցի երգումն։

—(ժա) 489՝ Վենե. սա՝ ի նոսա եւ ոչ յօրինագրսիեան սասցոյ. (489՝ օրինագրսիեան սասցոյ.) ոչ յօրինագրսիեանն զի եւ (489՝ լիցէ՝ եւ.) Հրաման երգման ոչ է. բայց խոսասիս գնի սաղացուիանցն յօրինագրսիեան լեցի։

գանելի է(ա)։ Կրօնաւոր քահանայ եւ մնացեալ մի միոյն ի դառաստանն՝ զի մի հարկ լիցի երգման. այլ թէ հարկ լիցի դառաստանին, ապգակացք նոցա լցցին զանգի նոցա եւ ընկալեալ լիցին ի դառաւարաց, որպէս եւ վանն այնորիկ(բ) ասացաք, առանց ոչ պատեհ համարեցաք զերդումն(գ), այլ զվճռի(դ) հարկ լցցին ուղիղ վճռաւ(ե), եւ վկայք ընկալեալ լիցին, թէ ճշմարիտ իցեն(զ)։ Սայն կարգ կացցէ եւ ի վերայ աշխարհականն(է) քահանայից. եւ եթէ երթիցեն ի տեղի դառաստանի՝ ազգառուհվճռն իւրեանց առցեն զվճռն. եւ ընդեանք անձանց իւրեանց զգոյշ կացցեն, զի մի անկանիցին յիրս ինչ անկարգս եւ կամ ի բանս անպատշաճս(ը), որ ոչ վայել է(ը)։

Եւ արդ՝ պարտ է սահմանել զպատշաճութիւնն եւ զիմաստնագերդման. զի թէպէտեւ յառաջ սահմանած է ի սրբոյն այս, բայց այժմ ստիպեալ են ի դառաստանի վայրապար կերդնուլ։ Նոցա կանոնս հաստատիմք, զի մի անառակ լիցի մեծ օրինադրութիւնն(թ) եւ հրամանն Տհառն. եւ թէ մեք այժմ թեթեւութեամբ եւ ներելով գնեմք զպատշաճութիւնս, զայս ոչ թէ վասն այնր պատճառի զի զառաջնոցն սահմանն ախտիմք խաւսել, այլ զի թէպէտ ծանր եգիմ զպատշաճութիւնն, բայց սոքա բնաւին լուծին. Իսկ մեք թեթեւով սահմանիմք՝ զի թեթեւս զանսահմանն ի սահման ածցուք եւ դարձեալ յառաջինն ուղղութիւնն նկցուք(թ)։ Եւ յառաջագոյն ոչ կայր գրով զա-

(ա) 489. Վեճ. Ա՛յլ եթէ յանւսգդն ասացեցոյց. որոց անհէտ ցուցաւ երգումն, եւ իցեն երգմանցն մարք եւ կանայք մարք եւ զառաւ (առաւ) եւ այր եւ (489՝ լիձ՝ եւ) եղբարք, եւ այլ եւս մերձաւոր արեան. եւ կամ բարեկամ եւ արհիւք, եթէ հանապարհիք իցեն՝ զմիմեանց բերան բանգնեն երգմանցն, եւ ընկալցին զառաւարաց զոյգ-զոսկի։

(բ) 490՝ վանն այնորիկ։

(գ) 489. Վեճ. այլ զպէտս իւրմանց ազգառուհվճռ իցեն, որպէս այնոցիկ՝ որոց անդէտ ցուցաւ երգումն, եւ ընկալեալ լիցին ի գառաւարաց։

(դ) 490՝ զվճռառն։

(ե) 490՝ վճռառաւ։

(զ) 489. Վեճ. այլ վճիռ (Վեճ. վճռառ) ուղիղ լսոտ հարկի, եւ վկայ (Վեճ. վկայ եթէ) ճշմարտաք իցեն. հանդեպակ նոցա լիցին (Վեճ լիցի)։

(է) 490՝ աշխարհի։

(ը) 490՝ անպատճառս։

(թ) 489. Վեճ. Այլն կարգ կացցէ ի վերայ աշխարհականն քահանայից. եթէ ի տեղի իցեն (Վեճ. երթիցեն) դառաստանի. ի ձեռս քաղցեն, որպէս առացան, ազգառուհվճռն եւ ընկալեալ (Վեճ. ընկեալք) անձանց զգոյշ կացցեն, զուցէ յիրս ինչ անկարգս անկանիցեն եւ ի գայթակղութիւնս։

(ժ) 490՝ զրէնսգրութիւնս։

(ժա) 489. Վեճ. Իւ. արդ զպատշաճութեան զկանոնս (Վեճ. զպատշաճութիւնն եւ զկանոնն) սահմանեմք է զիրգմանն, զի թէպէտ յառաջագոյն սահմանեալ է եւ կանոնեալ սրբոյն (Վեճ. սրբոցն), սակայն բնաւին լուծեալ է, եւ իրս (Վեճ. յիրս) գառաստանի սովորեալ լինի վայրապար. եւ որպէս բազում անգամ օրինակաւ (Վեճ. յէ՛ օրինակաւ) ասացաք. ոչ օրինագրէք եթէ այսմանէ երդնուլ եւ ապաշխարել. այլ զի չսիր սովորութեանցն գնեմք զպատշաճութիւնս

ոչ էր ի գիրք (Վեճ. գիրսք) գառաստանին, եւ ոչ երգման նոցա սահման. սակայն զի (Վեճ. յէ՛ զի) հաստատեալ կանոնէդ մատուր զօրութիւն գիշմանին, որպէս առացաւ։

(ժբ) 489. Վեճ. Եւ արդ այդպէս է (Վեճ. այսպէս է). թէ կամի Տէր, սահմանեցաք (Վեճ. սահմանեսցաք)։

(ժգ) 490՝ սակաւ ինչ։

(ժդ) 489. Վեճ. Եւ թէ (Վեճ. եթէ) ոք շշմարտութիւնս. եւ ոչ չարագործ գոյն ինչ իւրոց. զնառաստանեանն օրինակ եւ ոչ գրոց ցուցիցեն երգնուլ, երթիք ամ եպիսկոպոսն սահմանեսցէ, զի նա է գառաստարս։

(ժե) 490՝ եթէ յոյզ ումեքէ գառաստարէ։

(ժզ) 489. Վեճ. Եւ թէ այլ ոք (Վեճ. եւ եթէ ում այլ ոք) գառաստանեան լիցի որպէս ցուցեալ է, ամ եւ կամիցի վարգապետաց. որ գիտնական են իւրոց գառաստանին, նառաստան լիցին եւ նա սահմանիցեն։

(ժէ) 490՝ է. (Խմբն).

(ժը) 489. Վեճ. Ա՛պա եթէ սահ-

տատան՝ վասն այնորիկ(ա) ոչ կայր առանձին յիշեալ ապաշխարութիւն գառաստանի երգման, այլ հաստարակաց երգման. իսկ մեք՝ զի կամեցաք գրով գառաստան հաստատել՝ վասն այնորիկ ոչ հաստատեմք հաստարակաց երգման կանոնս, զի յառաջնոցն է այս հաստատած, այլ գառաստանի գրոցս զոր գրով հաստատեցաք, սորին գառաստանի երգմանս(բ) ներելով՝ ապաշխարութիւն սահմանեմք, ոչ հրաման տալով, այլ խրատեւլով, որպէս բազում անգամ առացաւ(գ)։ Եւ արդ՝ թէ կամք իցեն Տհառն՝ այսպէս սահմանեսցուք(դ)։

Եթէ ոք հրամանաւ գառաստարի երգնուցու եւ չիցէ վայրապար կամ վասն սահաւ(ե) իրաց, եւ ճշմարիտ իցէ, եւ խոստովանութեան իցէ երգումնն եւ ոչ ուրացութեան, երիք ամ ապաշխարութիւն սահմանեսցէ ի վերայ նոցա եպիսկոպոսն, զի նա է գառաստարս(զ)։ Եւ թէ յայլ գործք գառաստարէ(է) իցէ գառաստանն, երթիցէ որ երգնուսն առ վարդապետ ոք, որ անկակ իցէ գառաստանի եւ նա սահմանեսցէ զապաշխարութիւնն(ը)։ Իսկ եթէ առանձինք իցէ երգնուսն եւ խոստովանութեան եւ ոչ ուրացութեան, հինգ(թ) ամ ապաշխարեսցէ. եւ անսցեն գիանակաւքն եւ զինչսն վասն որոյ սաւտ երգնուսւ, եթէ սակաւ իցէ եւ ոչ կարի բազում՝ աղքատաց տալ հրամայիցեն(ժ)։

(ա) 489. Վեճ. Ա՛յլ եթէ յանւսգդն ասացեցոյց. որոց անհէտ ցուցաւ երգումն, եւ իցեն երգմանցն մարք եւ կանայք մարք եւ զառաւ (առաւ) եւ այր եւ (489՝ լիձ՝ եւ) եղբարք, եւ այլ եւս մերձաւոր արեան. եւ կամ բարեկամ եւ արհիւք, եթէ հանապարհիք իցեն՝ զմիմեանց բերան բանգնեն երգմանցն, եւ ընկալցին զառաւարաց զոյգ-զոսկի։

(բ) 490՝ վասն այնորիկ։

(գ) 489. Վեճ. այլ զպէտս իւրմանց ազգառուհվճռ իցեն, որպէս այնոցիկ՝ որոց անդէտ ցուցաւ երգումն, եւ ընկալեալ լիցին ի գառաւարաց։

(դ) 490՝ զվճռառն։

(ե) 490՝ վճռառաւ։

(զ) 489. Վեճ. այլ վճիռ (Վեճ. վճռառ) ուղիղ լսոտ հարկի, եւ վկայ (Վեճ. վկայ եթէ) ճշմարտաք իցեն. հանդեպակ նոցա լիցին (Վեճ լիցի)։

(է) 490՝ աշխարհի։

(ը) 490՝ անպատճառս։

(թ) 489. Վեճ. Այլն կարգ կացցէ ի վերայ աշխարհականն քահանայից. եթէ ի տեղի իցեն (Վեճ. երթիցեն) գառաստանի. ի ձեռս քաղցեն, որպէս առացան, ազգառուհվճռն եւ ընկալեալ (Վեճ. ընկեալք) անձանց զգոյշ կացցեն, զուցէ յիրս ինչ անկարգս անկանիցեն եւ ի գայթակղութիւնս։

(ժ) 490՝ զրէնսգրութիւնս։

(ժա) 489. Վեճ. Իւ. արդ զպատշաճութեան զկանոնս (Վեճ. զպատշաճութիւնն եւ զկանոնն) սահմանեմք է զիրգմանն, զի թէպէտ յառաջագոյն սահմանեալ է եւ կանոնեալ սրբոյն (Վեճ. սրբոցն), սակայն բնաւին լուծեալ է, եւ իրս (Վեճ. յիրս) գառաստանի սովորեալ լինի վայրապար. եւ որպէս բազում անգամ օրինակաւ (Վեճ. յէ՛ օրինակաւ) ասացաք. ոչ օրինագրէք եթէ այսմանէ երդնուլ եւ ապաշխարել. այլ զի չսիր սովորութեանցն գնեմք զպատշաճութիւնս

ոչ էր ի գիրք (Վեճ. գիրսք) գառաստանին, եւ ոչ երգման նոցա սահման. սակայն զի (Վեճ. յէ՛ զի) հաստատեալ կանոնէդ մատուր զօրութիւն գիշմանին, որպէս առացաւ։

(ժբ) 489. Վեճ. Եւ արդ այդպէս է (Վեճ. այսպէս է). թէ կամի Տէր, սահմանեցաք (Վեճ. սահմանեսցաք)։

(ժգ) 490՝ սակաւ ինչ։

(ժդ) 489. Վեճ. Եւ թէ (Վեճ. եթէ) ոք շշմարտութիւնս. եւ ոչ չարագործ գոյն ինչ իւրոց. զնառաստանեանն օրինակ եւ ոչ գրոց ցուցիցեն երգնուլ, երթիք ամ եպիսկոպոսն սահմանեսցէ, զի նա է գառաստարս։

(ժե) 490՝ եթէ յոյզ ումեքէ գառաստարէ։

(ժզ) 489. Վեճ. Եւ թէ այլ ոք (Վեճ. եւ եթէ ում այլ ոք) գառաստանեան լիցի որպէս ցուցեալ է, ամ եւ կամիցի վարգապետաց. որ գիտնական են իւրոց գառաստանին, նառաստան լիցին եւ նա սահմանիցեն։

(ժէ) 490՝ է. (Խմբն).

(ժը) 489. Վեճ. Ա՛պա եթէ սահ-

Իսկ եթէ զուբացութեան երդումն երդնուցու ոք, թէ ճըշմարիտ է եւ թէ սուտ, զաւաշխարութիւնն մինչեւ ի մահ կալցի, զի ասա ոչ է պարտ ներել. բայց են վարդապետք զի իշխանութիւն ունին յԱստուծոյ եւ որպէս պատշաճ համարիս՝ այնպէս առնելոցին(ա)։ Իսկ եթէ ի կրօնաւորութեան ելեալ կամ յաշխարհական քահանայիս, որոց ոչ հրամայեցաւ, եւ երդնուցուն, թէ սուտ եւ թէ ճշմարիտ, թէ դիտաւորութեան եւ թէ զուբացութեան երդումն մինչեւ ի մահ լինի ապաշխարութիւնն, զի թէ ի կանոնն վասն ծառայի վախուցեալոյ չհրամայէ քահանայի երդնուլ եւ մերկ 106), ոչ լսի եւս առաւել սուտ. բայց սեպհն գիտակքն եւ որպէս պատշաճ համարին արասցեն ի սուտն եւ ի ճշմարիտն, ի խոստովանութեան երդումն եւ յաւբացութեան(բ), եւ թէ կրօնաւոր երդնուցու կամ քահանայ, կամ նոքա որոց ոչ հրամայեցաւ երդնուլ, եւ երբեմն յետոյ սուտ լինիլ երդումն(գ), եւ ինքըն զպատճառն ոչ գիտէր, զապաշխարութիւնն նոքա պահեցին վասն որոց երդուան, իսկ եթէ գիտէր եւ երդուաւ սուտ՝ ինքն պահեսցէ զապաշխարութիւնն։

Բայց զայս ամենայն օրինակս երդման զոր գրեցաքս, սեպհն գիտակքն եւ իշխանութիւն լինի նոցա կարճել կամ յաւելուլ ժամանակ ապաշխարութեանն, եւ զոր ի ներքոյ բանիւք(դ) կարգել եւ զոր արաքոյ. զի ոչ թէ յոլովութիւն ժամանակին է ընդունելի ապաշխարութիւնն(ե), այլ ջերմութիւն վարուցն եւ յեղանակ դարձին։ Զայս ամենայն որպէս պատշաճ

106) Մի այսոցիկ կանոն չգտանիմ ոչ Հայոց եւ ոչ արտաքին կանոնագրքերի մէջ։ Բայց մեր հնոյնիակը զուցէ ի նմանէ ունի Ս. Ա[illegible]ասսի ՀԱ. կանոնը (Տ. 761, ՈՒ.), որ խոստանայ փախած ծառաներիցն ապահանութեան մասին քահանայի հրամանով։

—(ա) 488, վ.հ.ա. Ա[illegible] զայս ամենայն օրինակս երդման զոր գրեցաքս, սեպհն գիտակքն եւ իշխանութիւն լինի նոցա կարճել կամ յաւելուլ ժամանակ ապաշխարութեանն, եւ զոր ի ներքոյ բանիւք կարգել եւ զոր արաքոյ։ զի ոչ թէ յոլովութիւն ժամանակին է ընդունելի ապաշխարութիւնն, այլ ջերմութիւն վարուցն եւ յեղանակ դարձին։ Զայս ամենայն որպէս պատշաճ համարին արասցեն ի սուտն եւ ի ճշմարիտն, ի խոստովանութեան երդումն եւ յաւբացութեան, եւ թէ կրօնաւոր երդնուցու կամ քահանայ, կամ նոքա որոց ոչ հրամայեցաւ երդնուլ, եւ երբեմն յետոյ սուտ լինիլ երդումն(գ), եւ ինքըն զպատճառն ոչ գիտէր, զապաշխարութիւնն նոքա պահեցին վասն որոց երդուան, իսկ եթէ գիտէր եւ երդուաւ սուտ՝ ինքն պահեսցէ զապաշխարութիւնն։

—(բ) 489, վ.հ.ա. Իսկ եթէ կրօնաւոր եղէ, որոց ոչ հրամայեցաւ, եթէ ըլ[illegible]թիւնն եւ եթէ զուբացութեան, եթէ սուտ եւ եթէ ճշմարիտ, մինչ չեւ ի մահ լինի սահմանին. բայց իշխանութիւն լինի սեպհականաց յոմեր նոցնագ. (489՝ ամենայնում) եւ այնպէս (489՝ նոյնպէս) կանոնել։

—(գ) 490՝ երդմանն։

—(դ) 490՝ բնութ. «խոյ»։

—(ե) 490՝ յաւաշխարութիւնն։

—(զ) 490՝ Համաթիկին

—(թ) 490՝ ի կողմէ։

—(ի) 488, 749, 489. Ա[illegible]. փախեան՝ Զոյս վասն [illegible]ոյսս ասելոյ, եւ ոչ օրինագրեալ ... Ասէ. պրան է այս[illegible]ս համաձայնութիւն։ Եւ այդ գրեցաք զոյս գիտ երդման. այլ ոչ զի գիւրաշարժ լինի երդնուլ սուտ (749՝ երդնուլ կամ սուտ). զի մի գաւառապատութիւն կրեսցէ (Սիմ. մեռնոյէ) յԱստուծոյ գաւառապանին։ Եւ այս սակաւս զոր գրեցաք, վասն (Սիմ. յայս) չարութեան ժամանակիս (489՝ է)։ Եւ զի անօրէնք բազմացան ի վերայ մեր (Սիմ. վասն որոյ) ասացաքդ Հեղ թէ որպէս պարտ է երդնուլ, որպէս եւ գրեցաքդ ի ձառս։ եւ մի այլ կերպ։ զի մի գաւառապիղծ յԱստուծոյ։—489. Ա[illegible]. փախեան՝ եւ թէ կրօնաւոր երդնուցու կամ քահանայ ... Ասէ. այդպես։ Եւ նոյնպէս կանոնել եւ քահանայիցն (Ա[illegible] հիմք՝ Եւ քահանայիցն). Նոյն կարգ լիցի աշխարհականաց եւ պահանջանաց։ զի եթէ երդնուսցի այ վասն ծառայից, յետ բազում ջանից, որոց (Ա[illegible] ոք ոչ) ջերմագործականաց ձանձրանան ապաշխարեալքն, լուծանէ ի քահանայական (Ա[illegible] քահանայապետական) պատասխանի, որչափ եւս առաւ Ա[illegible] սակայն իշխան (489՝ յիմ՝ իշխան) լինին առաջնորդք ընտրել յառնելոցն, եւ առնել եւ ի շնորհաւորն, զոր առաւել նեղեն եւ ի նոգւոյն, եւ իմաստավարեալ եղբարցն եւ յաւբացութեանն, եւ այնպէս կանոնել հաւատացեալքդ անձանց ի վասն Աստուծոյ, եւ եթէ ի ներքոյ բնիկ լիցի եւ եթէ յայլոյ ամենայնիս Ա[illegible] այնպիսի որ երդնուն յոգւոյն այնպիսի, որոց ոչ ի գէտ եթէ երդնուլ եթէ (Ա[illegible] եւ եթէ) ընդ երդնուլ եթէ (Ա[illegible] եւ եթէ) ընդ քահանայից, ընդ որում օրինակի եւ ընէ. եւ ինքեանք անգէտս իցեն իմիք պատճառս ի, նոքա (489՝ քան) պատշաճ համարին, եւ թէ որպէս վճռոյ[illegible] եղեն երդմանն, նոյնպէս եւ ապաշխարութեանն որպէս (489՝ որ ոչ) եւ համեմին յոգւոյս ինքեանց (489՝ իւրեանց) գործեն, եւ այնպիսիք ընդ (489՝ եւ այնպիսիք) ոչ ընդ[illegible]. զայս եւ այլ զայսոցիկ գործս ասացաքդ եւ ընդ[illegible] ի կամս Աստուծոյ։ Ապա եթէ որ երդնուցու յաւբանց կամ (489՝ եւ) ի կանանց, որոց ոչ ետ պատուիրէ (489՝ պատճառ), երկուս յաւաշխարհն ցուցանէ է օրինակն եւ ընդ[illegible]թիւն նոցա. եւ զոյս եւս սեպհն իմաստուն ուղղէ զ եւ զորպէս կամին պահեցեն զայս ամենայնիս։ Ապա եթէ որ երդնուցու յաւբանց կամ (489՝ եւ) ի կանանց, որոց ոչ ետ պատուիրէ (489՝ պատճառ), երկուս յաւաշխարհն ցուցանէ է օրինակն եւ ընդ[illegible]թիւն նոցա. եւ զոյս եւս սեպհն իմաստուն ուղղէ զ եւ զորպէս կամին պահեցեն զայս ամենայնիս։ Ապա եթէ որ երդնուցու յաւբանց կամ (489՝ եւ) ի կանանց, որոց ոչ ետ պատուիրէ (489՝ պատճառ), երկուս յաւաշխարհն ցուցանէ է օրինակն եւ ընդ[illegible]թիւն նոցա. եւ զոյս եւս սեպհն իմաստուն ուղղէ զ եւ զորպէս կամին պահեցեն զայս ամենայնիս։

—(ժ) 488. Սիմ. յայս։

—(ի) 488. 749. Սիմ. յիմ՝ եւ այլն։

համաթեսցին(ա) արտասցին՝ կոյրեկ(բ) եւ յեկեղեցականսն եւ ընդունելի լիցի ի կամս Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի(գ)։

Թ. զգոյն(դ). Յաղագս թէ ոչ է պարտ երեսուն ամսոյ[illegible] ամուսինն զի բաղում է մինչեւ, որպէս այժմ ցուցանեն բանք(ե)։

Ցայսմանէ է ամենեցուն հեռի լինելն ի միմեանց(զ) հաւատացելոյ եւ(է) անհաւատիսկ(ը), յասելն(թ) առաքելոյ թէ՝ զինչ միաբանութիւն է լուսոյ ընդ խաւարի կամ զինչ բաժին կայ հաւատացելոյն ընդ անհաւատին 107), եւ այլն(ժ)։ Ուստի ու-

107) Բ. կորնթ. գ. 15։

—(ա) 490՝ Համաթիկին

—(բ) 490՝ ի կողմէ։

—(գ) 488. 749. Սիմ. փախեան՝ Զոյս վասն [illegible]ոյսս ասելոյ, եւ ոչ օրինագրեալ ... Ասէ. պրան է այս[illegible]ս համաձայնութիւն։ Եւ այդ գրեցաք զոյս գիտ երդման. այլ ոչ զի գիւրաշարժ լինի երդնուլ սուտ (749՝ երդնուլ կամ սուտ). զի մի գաւառապատութիւն կրեսցէ (Սիմ. մեռնոյէ) յԱստուծոյ գաւառապանին։ Եւ այս սակաւս զոր գրեցաք, վասն (Սիմ. յայս) չարութեան ժամանակիս (489՝ է)։ Եւ զի անօրէնք բազմացան ի վերայ մեր (Սիմ. վասն որոյ) ասացաքդ Հեղ թէ որպէս պարտ է երդնուլ, որպէս եւ գրեցաքդ ի ձառս։ եւ մի այլ կերպ։ զի մի գաւառապիղծ յԱստուծոյ։—489. Ա[illegible]. փախեան՝ եւ թէ կրօնաւոր երդնուցու կամ քահանայ ... Ասէ. այդպես։ Եւ նոյնպէս կանոնել եւ քահանայիցն (Ա[illegible] հիմք՝ Եւ քահանայիցն). Նոյն կարգ լիցի աշխարհականաց եւ պահանջանաց։ զի եթէ երդնուսցի այ վասն ծառայից, յետ բազում ջանից, որոց (Ա[illegible] ոք ոչ) ջերմագործականաց ձանձրանան ապաշխարեալքն, լուծանէ ի քահանայական (Ա[illegible] քահանայապետական) պատասխանի, որչափ եւս առաւ Ա[illegible] սակայն իշխան (489՝ յիմ՝ իշխան) լինին առաջնորդք ընտրել յառնելոցն, եւ առնել եւ ի շնորհաւորն, զոր առաւել նեղեն եւ ի նոգւոյն, եւ իմաստավարեալ եղբարցն եւ յաւբացութեանն, եւ այնպէս կանոնել հաւատացեալքդ անձանց ի վասն Աստուծոյ, եւ եթէ ի ներքոյ բնիկ լիցի եւ եթէ յայլոյ ամենայնիս Ա[illegible] այնպիսի որ երդնուն յոգւոյն այնպիսի, որոց ոչ ի գէտ եթէ երդնուլ եթէ (Ա[illegible] եւ եթէ) ընդ երդնուլ եթէ (Ա[illegible] եւ եթէ) ընդ քահանայից, ընդ որում օրինակի եւ ընէ. եւ ինքեանք անգէտս իցեն իմիք պատճառս ի, նոքա (489՝ քան) պատշաճ համարին, եւ թէ որպէս վճռոյ[illegible] եղեն երդմանն, նոյնպէս եւ ապաշխարութեանն որպէս (489՝ որ ոչ) եւ համեմին յոգւոյս ինքեանց (489՝ իւրեանց) գործեն, եւ այնպիսիք ընդ (489՝ եւ այնպիսիք) ոչ ընդ[illegible]. զայս եւ այլ զայսոցիկ գործս ասացաքդ եւ ընդ[illegible] ի կամս Աստուծոյ։ Ապա եթէ որ երդնուցու յաւբանց կամ (489՝ եւ) ի կանանց, որոց ոչ ետ պատուիրէ (489՝ պատճառ), երկուս յաւաշխարհն ցուցանէ է օրինակն եւ ընդ[illegible]թիւն նոցա. եւ զոյս եւս սեպհն իմաստուն ուղղէ զ եւ զորպէս կամին պահեցեն զայս ամենայնիս։

—(դ) 489. Յաղագս թէ ոչ է պարտ հաւատացելոյ ի Քրիստոս երթալն գաւառապատի անհաւատից ի Քրիստոս, բազում առնել մինչեւ (749՝ ի մէջս)։—489. վ.հ.ա. Յաղագս թէ ոչ է պարտ հաւատացելոյ ի Քրիստոս յատեան երթալ գաւառապատի (489՝ ի գաւառապան) անհաւատից ի Քրիստոս, բազում առնելով մինչեւ, որպէս ցուցանէ (489՝ յիմ՝ ի Քրիստոս, բազում առնելով ... Ասէ. — Սիմ. Յաղագս զի ոչ է պարտ քրիստոնէի առ անօրէն ազգ գաւառապանն երթալ։

—(ե) 488. 749. Սիմ. վ.հ.ա. Հեռի առաքելոյն։

—(զ) Նոյնպէս յիմ՝ եւ։

—(է) 489՝ Յայսմանէ է ամենեցուն հաւատացելոյ անհաւատից պարտել։

—(թ) Սիմ. յասելն։

—(ժ) 488. 749. Սիմ. յիմ՝ եւ այլն։

սանիմք յասացելոցս թէ բաղում է միջոցն(ա)· զի(բ) երբեմն որդի բարկութեան կոչէ եւ երբեմն որդի(գ) խաւսքի 108)՝ ի Քրիստոսէ ուսեալ(դ)՝ զի ասէ թէ՝ որ ոչ հաւատայ Որդւոյ(ե) ոչ տեսցէ զկեանս, այլ(զ) բարկութիւն Աստուծոյ մնայ ի վերայ նորա 109)։ Եւ դարձեալ ասէ(է)— որ ոչ ծնանի(ը) ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ ոչ մտցէ(թ) յարքայութիւնն Աստուծոյ 110)։ Եւ աւետարանիչն(ժ) Յովհաննէս ասէ ի թուղթին իւր թէ(ժա) —որ ոչ խոստովանեացի զՅիսուս Քրիստոս մարմնով եկեալ՝ մոլորեցուցիչ է եւ նեռն 111)(ժբ)։ Եւ մարգարէքն ամպարիշտս եւ հեթանոսս(ժգ) անուանեն զհեռացեալսն յաւրիվ հաւատոյ(ժդ)։ Զի թէպէտեւ մահմետականքդ այժմ խոստովանին զԱստուած Հայր, բայց զի զՈրդի արարած ասեն, վասն այնր անարգեն եւ զՀայր։ ըստ այնմ թէ՝ որ անարգէ զՈրդի, նա եւ ոչ զՀայր ընդունի 112)։ Եւ զայս առաքեալ ուսուցանէ մեզ թէ՝ ոչ է պարտ ի դատաստանս նոցա գնալ՝ յասելն առ Կորնթացիսն(ժե) — ոչ

408) Եփես. բ. 3—փիլիպ., ե 8։

409) Յովհ. գ. 36։

410) Նոյն. գ. 5։

411) Բ. Յովհ. ա. 7։

412) Ա. Յովհ. բ 23։

—(ա) 489. վեռ. եւ այլն այսպիսիք. Յասացեալսս (489՝ եւ այլ այսպիսի ասացեալսս) ուսանիմք ամենայն լինել զմիջոցին (489՝ միջոցին)։ այլ զի ընդ օրինակաւն յայտանիցէ յաղագս անհնար կերպին (վեռ. եւ այլն)։

—(բ) վեռ. Լե։

—(գ) 489. վեռ. լիք՝ որդի։

—(դ) 488. 749. սեռ. լիք՝ Աստո...եւյե։

—(ե) սեռ. յորդին.—488. 749. վեռ. յորդին Աստուծոյ։

—(զ) 488. 489. 749. սեռ. լիք՝ ոչ տեսցէ. ..եւյե։

—(է) 488. 749. սեռ. եւ հետ.—489. վեռ. լիք՝ ասէ։

—(ը) 489՝ ծնցի.—սեռ. լիք՝ որ։

—(թ) 488. 489. 749. սեռ. ոչ տեսանէ։

—(ժ) 488. 749. սեռ. առաքեալն։

—(ժա) 489. վեռ. նամանաւանդ եւ Յովհաննէս ի մեռոնի անդ (489՝ լիք՝ անդ) իւրում ասէ։—488. 749. սեռ. լիք՝ ի Քրիստոսի իւր Քէ։

—(ժբ) 488. 489. 749. սեռ. որ ոչ խոստովանի (489՝ խոստովանեցի) զՈրդին Աստուծոյ մարմնով եկեալ յաշխարհ. նա եւկն է նեռն։

—(ժգ) 489. վեռ. զոր եւ մարգարէքդ՝ եւ ամենայնիւ եւ հեթանոսդ։

—(ժդ) 489՝ առելի՝ եւ զի չէ պարտ.—488. 749. սեռ. եւ ամենայն մարգարէքն ասացեալք ասեն (սեռ. ասացան) զՆոյն ամենայնէ յաւրիվ հաւատոյ։

—(ժե) 489. վեռ. զի քէպէտեւ եւ այժմ մահմետականքդն զԱստուած խոստովանին Հայր, այլ զՈրդին ասացեալ. նոյն է եւ հեթանոսս եւ ընդ նոսա անաւանեալ եւ համարեալ է յաւրիվ գնացողն։ եւ զի չէ պարտ հաւատացելոց դատաստանաւ նոցա (489՝ յի՝ նոցա) վարիլ, յայտնի է յառաքելոյ, զոր գրէ կորնթացւոցն առելով։—488. 749. սեռ. զի քէպէտեւ այժմ մահմետականքդ զԱստուած խոստովանին Հայր, այլ. զՈրդի եւ զՀոգի ասացան, եւ այս մեծ ուրացութիւն է։ եւ ասդ՝ քէպէ յաստատ պաշտաւնեան մեզ ընկերակիցք չեն, ոչ է պարտ առ նոսա (սեռ. նոցա) ի դատաստան երթել. զի զհին ասելին նոր սիրելի դժուար է առնել (սեռ. դժուարաւ լինի), զոր եւ գրէ առաքին կորնթացւացն ասելով։

—(ժզ) 489. վեռ. վարձու։

—(ժէ) 488՝ 489՝ ընդ հզոյս։

—(ժը) 488. 489. 749. սեռ. գասու։

—(ժթ) 488. 489. 749՝ դատաւոր։

—(ի) սեռ. նոցա.ցէր։

—(ի) 489. վեռ. վարձու։

—(ի) 488՝ 489՝ զոր զհին ասացեալ։

—(իա) 488. 749. սեռ. զհնումն ասացեալ եւ զնոյն հաստատեալ. մեռելոցն զհինչ առնեն (սեռ. մեռելացն զինչ կանչ հոգւոյ յուժինն)։ եւ այս այնպէս (սեռ. այն) ի՞նդեր է որ ոչ հաւատան քէ զարի կամի տանել Աստուած մեռելոց։ Կանչ (սեռ. Կանչ) եւ նորա ոչ տան մնալ իւրեանց մեռելոցն (սեռ. մեռելոյն)։ եւ զորքս եւ զայրս, որք անժամանակ են։ քնանալ զինչ քէ առնեն զինքս եւ զդանձս պահելիք եւ երբ մեռեան (սեռ. որ երբ մեռանայ) որբերն՝ առնեք (սեռ. նա առաք)։ եւ չեսդ ասէ գասնոյն ի խոտ իւրեանց։ Զնանայս ի վարձս առնին, եւ երբ գնասու առնեն գլոր գործս եւ գանձս պահելիք, եւ զի զնոյն գասն (սեռ. զինչ որ ասեն) մի եւ քեզանէն, եւ զորգնան ոչյոց քեզանէն։

—(իբ) 489. վեռ. անիծեալ։

—(իգ) 488. 749. սեռ. անաւորման եւ անխնայ գործն գանձնոյն չարիս, զոր պատահի նոցա։

—(իդ) 489. վեռ. համարին.—490՝ եւ գլուսացումն մարմնոյ հոգեւոր սրբութիւն կոչեն—որ առելի ասելով ասէ։

—(իե) 489՝ սիրեն։

—(իզ) 489. վեռ. առելի՝ զոր կամին։

ոք լսէ իմաստուն ի ձեզ(ա) որ կարիցէ իրաւունս բնարիլ ի մէջ եղբօր իւրոյ, այլ եղբայր ընդ եղբօր(բ) գաւխք(գ) եւ գայն ի մէջ անհաւատից 113)։ Եւ թէ՝ զանարգս եկեղեցւոյ դատաւորս(դ) նստուցանէք 114)(ե)։ Զի նոքա ըստ իւրեանց կրօնիցն առնեն(զ) զդատաստանն(է)։ զի(ը) թէպէտեւ (թ) զսկիզբն(ժ) դատաստանին(ժա) յօրինացն(ժբ) Մովսիսի առնին(ժգ)։ բայց(ժդ) բաղում իրօք կեղծաւորեալք շրջելոցն ըստ իւրեանց կամացն(ժե)։ Վարին եւ աստ սկսեալք եւ կեղծաւոր դատաստանաւք(ժզ)։ եւ զրպարտող(ժէ) ճարտասրօք եւ անկիրք երդմամբ։ Զմեռեալս զրկին կենդանեացն անաւասիք եւ զանժառանգն զնաւրէն աւար հարկանեն բարեգործելոյ պատճառաւք։ Որոյց(ժը) այցելու լինին(ժթ) տգաշխելով եւ կանանց վարձանս(ի) առն(իա)։ Զամենայն չարիս անխորհ(իբ) գործեն(իգ)։ եւ զլուսացումն հոգւոյ եւ մարմնոյ օրբութիւն կոչեն (իդ)։ Չհնշաւութիւն մարմնոյ պատուհաս(իե) եւ ոչինչ տրգելուն ի մարմնոյ կամացս(իզ)։ Զարբայութիւնն կանամբք խոստովա-

413) Ա. Կորնթ., գ, 5, 6։

414) Նոյն, գ, 4։

նին(ա) եւ զդրաման պատնկանաց։ Աստուծոյ սիրելի կոչեն(բ) զմոլար(գ) առաջնորդն իւրեանց 115)(ը) եւ բազում չարեաց զնորա վկայեն(է)։ Չնստաւածպատշաճութիւնն(զ) պարծին եւ հայհոյեն զնորա(է)։ Ցարուեթիւն խոստովանին եւ զհոգւոյ(ը) ոչինչ հոգան(ի)։ Զգենի չար ասեն եւ ի նոցանէ(ժ) ոչ ոք է որ ոչ արկենայ։ Բազում ասել զայլ չարիսն(ժա)։ Եւ արդ՝ որ հաւատովք եւ գործովք այսչափ հեռի են ի մէնջ(ժբ)։ պիտի ի դատաստանս նոցա ուղղութիւն գալոյ ըստ կրօնից մերոց զի թէպէտեւ կայ ապաւոյս բազում ինչ դատաստան յօրինացն Աստուծոյ, որ հաւանելի է մեզ իբրեւ Աստուծոյ օրինաց եւ ոչ նոցա զի նոքա ոչինչ ունին ճշմարիտ(ժգ)։ Խակ մեք որ հաւատացեալք ենք Քրիստոսի(ժդ) եւ բաժանեալք ենք ի Հրէից եւ ի հեթանոսաց եւ ի Սամարացւոց եւ ի հերձուածողաց եւ ի մահմետականաց, պարտ է մեզ ճշմարիտ դատաստանաւ վարիլ եւ վճռագոյն քան զնոցայն եւ վշտակրօքարը(ժե)։ Քանզի մեք (ժչ) զներօրօնութիւնն Սուրբ Խոստովանիլիս մխով բնութեամբ եւ(ժէ) աստուածութեամբ(ժը)՝ եւ զմրզին Աստուծոյ պատ-

445) Ա յօրինն՝ Մատմետ։

—488. 749. Սիմ. եւ յոչինչ չարեաց յիս (Սիմ. ի Հետ) չգան։
—(ա) 488. 749. Սիմ. Չարքապութիւնն Աստուծոյ կամաքեզ ասեն ասեալ։
—(բ) 488. 489. 749. Սիմ. Վեռ. ասեն։
—(գ) 488. 749. Սիմ. զմոլորեցուցիչ։
—(դ) Նոցօք՝ առեալ զայն (Սիմ ի՛ր՝) որ զգայութիւնքիւն եւ զանասնագիտութիւնն (Սիմ. զանասնամոլութիւնն) քարոզեցաք։
—(է) Նոցօ՛ր՝ ի՛ր եւ բազում...եալ։
—(զ) 489. Վեռ. զԱստուած պաշտել։
—(է) 488. 749. Սիմ. զԱստուած առանն պաշտելոյ եւ զգան նոցա (Սիմ. Աստուծոյ ուրանան։
—(ը) Վեռ. ոգւոյ։
—(թ) 489՝ խոստովանին—Վեռ. շնորհեն—488. 749. Սիմ. առեալ՝ հաստատեալն ասեն գործոց եւ զամենայն մերոց գործեն։ Եւ միայն զգերեզմանն անգագաթեն (749՝ ի՛ր՝ եւ միայն...եալ)։—489. Վեռ. առեալ՝ շնորհել հաստատեալն ասեն գործոց եւ զշիրմն գործարին։
—(ժ) 489. Վեռ. ի՛ր՝ ի նոցանէ։
—(ժա) 489. Վեռ. եւ զի մի երկպառնեցից։—488. 749. Սիմ. զգենի հարամ ասեն եւ ամենեցուն արգելեալ։ Եւ զի (Սիմ. եւ այլ.) մի երկպառնեցից պյսպիս նոցա,
—(ժբ) 489. Վեռ.եալ. զայգան օրացոյցն եւ վարուց եւ հաւատոց քրիստոնէիցն։
—(ժգ) Նոցօ՛ր՝ լե՛ք ըստ օրինացդ, բազում ինչ է նոցա. եւ հաւանելի մեզ իբրեւ օրինաց Աստուծոյ եւ ոչ նոցա, զի նոցա ոչինչ է ի ճշմարտութիւն (Վեռ. ի ճշմարտութիւնէ)։—488. 749. Սիմ. Եւ արդ՝ մեք այսպիսի ստացութիւն է ընդ մեզ եւ ընդ նոսա հաւատոց եւ գործոց, զի ի դատաստան նոցա լինի (Սիմ. զիարդ. ի դատաստան նոցա լինի) զզրկութիւն մերոյ (488՝ մերոց) օրինացն։ եւ քէպէտեւ ըստ օրինացն բազում ինչ է նոցա եւ հաւատացեալ յօրինացն (488՝ օրինացդ) Աստուծոյ եւ ոչ նոցա։
—(ժդ) 490՝ որ հաւատացեալ եմք ի Քրիստոս։
—(ժե) 489. Վեռ.եա, իսկ ասելով հաւատացելոցս ի Քրիստոս եւ բաժանելոցս ի Հրէից եւ ի բարբարոսաց եւ ի Սամարացւոց եւ ի հերձուածողաց եւ յայսպիսեաւքս (489՝ ի՛ր՝ ի հերձուածողաց...եալ)։ եւ ի մահմետականաց. պարտ է մեզ վշտագոյն եւ վշտակից գատաստանաւս (Վեռ.եա. գատաստանաւսն.) վարել։
—(ժզ) 489՝ ի՛ր՝ մեզ։
—(ժէ) 489՝ ի՛ր՝ բնութեամբն եւ։
—(ժը) 489՝ Վեռ. աեա՛ր՝ զօրութեամբ եւ զաստուածութեամբ։

ուածքն(ա) Աստուած ճշմարիտ՝ որ եղեւ մարդ ճշմարիտ եւ է(բ) անքակ միաբեւնեամբ յաւիտեանն(գ)՝ եւ վարեալ ի գործս բարիս(դ)։ Եւ մեք խաչելքն(է) ինչ ի ցանկս իրիւնս աշխարհիս ոչ կեղծաւորիւք՝ այլ խոստովանիւքեւ ապաշխարեալք(զ) եւ հաւատամբ Թողութիւնն եւ սիրելով զմիմեանս(է) յանցաւորացն Թողութիւն շնորհեմք։ եւ այլ ամենայն օրինաւքն Քրիստոսի վարիւք(ը)։ Եւ արդ՝ որպէս բաժանեալ եմք ի նոցանէ խոստովանութեամբ եւ հաւատովք եւ գործովք, նոյնպէս պարտ է եւ գատապարտանել բաժանեալ լինել ի նոցանէ։ Չի գատաստանքն մեր պարտ է իրաւամբք եւ ճշմարիտ եւ անհաշտ լինել, եւ ոչ սուտ վկայիւք(ի)՝ եւ ոչ սպառազ(ժ) ճարտարօք, եւ գհոգի մեռելոց ոչ զրկել եւ ոչ զանժառանգան անմասն հանել ի հոգւոյ բաժնից, եւ այլ նոյնպիսիքս։ Խակ նոցայն հեռի է յայսմ ամենայնէ (ժա)։ Արդ՝ որ այսպէս բաժանած եւ(ժբ) հեռի են ի միմեանց, ոչ է պարտ քրիստոնէի գնալ ի գատաստանքս նոցա(ժգ)։ Խակ որ յանդգնին եւ գնան, բազում չարեաց կասխածանաս տան զմէնջ եւ զօրինաց մերոց(ժդ)։ զմէնջ՝ կամ(ժե) ոգէտս լինել, կամ բազմօրինակ ախտաւորս, եւ զօրինաց մերոց(ժը)—որպէս թէ(ժէ) ոչ ուսուցանէ ճշմարտութեամբ, այլ մոլարս եւ խաստոյնակս, եւ որ զայս առնեն՝ զի թողեալ զղա-

—(ա) 489. Վեռ. ւի՛ք՝ Աստուծոյ պատասխանք։
—(բ) 489՝ ւի՛ք՝ եւ է, միայն՝ ճշմարտապէս։
—(գ) Վեռ. եւ յաւիտեան—489՝ ւի՛ք՝ յաւիտեանս։
—(դ) 489. Վեռ. գործոց բարեաց։
—(է) Նոցօ՛ր՝ պատճառիւք (Վեռ.եա՝ պատրուակք)։
—(զ) 489՝ ւի՛ք՝ եւ ապաշխարելոյ։
—(է) 489՝ Վեռ. զմիմեանս սիրել զմ։
—(ը) Նոցօ՛ր՝ զպրկութիւն (Վեռ. զպատրս) կամիմք եւ գպատիժս ի մեզ (Վեռ. ի մեզ զպատրաց)։ պատճառ եւ ապրիմք զգայլ կամք։ ի վերայ հաստատ մեռանիմք եւ յարուցեալքեան եւ հաստատմամն եւ արքայութիւնն ակն ունիմք։ Եւ զի ոչ յայսգան հաստատ եւ գործոց է այժմն (489՝ այժմ՝ ճաւս զի բաւականգան ինչ (489՝ ասու) գեւեացաւ, այլ զի չափաւորապէս ցաւցեալք եմք զպակս...(489՝ ւի՛ք՝ ալ զի...եալ)։
—(թ) 489՝ Վեռ. եմք պակս հաստատ եւ գործով եւ բազմաց բաժանեալ եմք։ նմանապէս (489՝ նոյնպէս եւ) ա-

ժան է եւ գատաստանաւս բաժանիլ. քանզի (489՝ մի չատ բաժ եղծած եւ աճպարտաւանի) գատաստան մեր ճշմարտութեամբ եւ իրաւամբք պարտի լինել, ոչ կաշառք եւ ոչ սուտ վկայիւք։
—(ժ) 490՝ պարտագ.
—(ժա) 489. Վեռ. ոչ զմեռեալս զրկել եւ ոչ կանոնք վարձանս եւ ոչ զանազանութեան բնաւին չանել, զժամանգագրութիւնս, ոչ անգրկէ երդմամբ վարիլ եւ ոչ յանձանց ի չլինել (Վեռ. եւ ոչ յանձանձել լինել.) զբազ կնգաստութեանց։
—(ժբ) 490՝ պահս է հետէ է յայսմ ամենայնէ....եալ։
—(ժգ) 489. Վեռ. եւ արդ՝ որ այսքան հետաւորութիւն է ի գատաստանսն, ոչ է արժան ի գատաստան նոցա (489՝ ւի՛ք՝ նոցա) երթալ քրիստոնէի։
—(ժդ) Նոցօ՛ր՝ ասա՝ մեք յանդգնի զբ (Վեռ. ւի՛ք՝ զբ)։ բազում՝ չարեաց պատճառս ասել գայլ մարդկանցդ զմէնջ եւ զօրինաց մերոց։
—(ժե) Նոցօ՛ր՝ կամ՝ ամենեւին։
—(ժզ) Նոցօ՛ր՝ ւի՛ք՝ մերոյ։
—(ժէ) Նոցօ՛ր՝ միայն՝ եմք։

Առաջին՝ հաւատարիմ համարիմք ի բնաւորական օրինացն առնուլ, զոր ունէին նահապետքն Աբրահամ եւ այլքն առանց գրոյ: զոր ունէին գնոյն եւ հեթանոսք, որով զընացսդս եւ զդարձս եւ զպաշտօնս դառնել ուսան(ա)։

Երկրորդ՝ առնուամբ յամենայն ազգաց քրիստոնէից իբրեւ ի հարազատ եղբարց· զոր լուաք եւ տեսաք ի նոսա բարւոք գտասատանս՝ հաւաքեմք ի գիրս(բ)։

Երրորդ՝ առնուամբ եւ ի մահմետականաց· ոչ զոր նոքա ուսան ի Մահմետայ(գ) գախտաւոր բանս կամ զգտառատանս, այլ զոր առին ի Մովսիսի օրինացն՝ մեր զայնս(դ) բնաւրելոք եւ առնուամբ. ոչ վասն նոցա առնելոյն՝(ե) զԱստուածոյ օրինացն եւ զերաւանց խոտովք(զ) եւ ոչ վասն օրինացն խառնելոյն զախտաւոր բանս նոցա ընդաւնմունք, այլ ընտրելով զերաւացին՝ խոտովք զախտաւորն(է)։

Ա՛յս են ազգքն յորոց ընտրեմք եւ հաւաքեմք զգտառատանս(ը)։

Իսկ ի գրոց—առաջին՝ յելից եւ(ը) յերկրորդ(թ) Օրինացն, եւ յայլ(ժա) եւս գրոցն(ժբ), որ է առոյգ Աստուածոյ օրէնք եւ գտառատանք(ժգ)· զոր եւ ասէ իսկ Թէ(ժդ)—այս են օրէնքք(ժե) եւ պատառատանք եւ վկայութիւնք, զոր պատուիրեաց Ձեզ Տէր 117)։

Երկրորդ՝(ժզ) ի կանանական գրոց(ժէ)· զի եւ անդ ոչ վկայն

---

117) Դ.ևտ., իդ., 46.—Թուոց., լդ., 15:—Ը. Օրին., գ., 1. եւ այլն։

(ա) 489. վՀեն. Ա.էդ (489՝ եւ արդ.) նախ եւ առաջին (489՝ նախ յառաջին) հաւատարիմ համարիմք (489՝ մեաջ՝ հաւատարիմք) առնուլ եւ ի բնաւորական օրինացն (489՝ առնի՝ զգտառատանն առնուամբ), որպէս վարեցան Հեբէնատք· զի զգտոյս եւ զառաջնոյս եւ զամենայն յարատգործս գտատել ուսան։

(բ) Նոյնք՝ երկրորդ՝ զի մահմետականքն առեալ զրնաւորական օրինացն եւ (489՝ չեմ՝ եւ) զգտառատանն առնուամբ եւ մեք (վՀեն. յեմ՝ եւ մեք) ի նոցանէ (վՀեն. ոչ ի նոցանից)· զի ոչ է նոցա, որպէս ցուցեալ է յառաջնոյն· զի զոր ինչ ոչ սգհական է մերոց օրինացն ընդունէին· իսկ հաճատառատ խառնուածն ի բաց լուծանելով երբեմն, իսկ զօրաւորն լրմամբ ընդունելով աւետարանին։

(գ) Մեր օրէնք. մահմետացոց. որ պիտ է։

(դ) 490՝ զոյնս

(ե) 490՝ առնելոյն։

(զ) 490՝ խոսովք։

(է) 489. վՀեն. Ա.էդ (489՝ եւ արդ.) նախ եւ առաջին (489՝ նախ յառաջին) հաւատարիմ համարիմք (489՝ մեաջ՝ հաւատարիմք) առնուլ եւ ի բնաւորական օրինացն (489՝ առնի՝ զգտառատանն առնուամբ), որպէս վարեցան Հեբէնատք· զի զգտոյս եւ զառաջնոյս եւ զամենայն յարատգործս գտատել ուսան։

(ը) Ա.յս են ազգքն յորոց ընտրեմք եւ հաւաքեմք զգտառատանս. 489՝ Ա.յդ են ազգքն յորոց ընտրեմք եւ հաւաքեմք զգտառատանս։

(թ) վՀեն. յեմ՝ եւ։

(ժ) 489՝ երկրորդ՝

(ժա) 489՝ եւ այլոց։—վՀեն. եւ յայլոց։

(ժբ) 489. վՀեն. գ.էսոց։

(ժգ) Նոյնք՝ որ է ճշմարիտ աստուածատուր գտատառատանն։

(ժդ) Նոյնք՝ զի ի բազում տեղիս յիշատակէ տաճկով։

(ժե) Նոյնք՝ պատուիրանք։

(ժզ) 490՝ երբոյոք։

(ժէ) 489. վՀեն. Հրամանաց։

տատանանք մեր առ նոսա գնան(ա)· կամարի առ նոսա ատեցեալն յԱստուածոյ ի ձեռն մարգարէին(բ) Թէ՝ վայ ձեզ, զի առնէն իմ վասն ձեր(գ) հայհոյի ի մէջ հեթանոսաց 116)· Քանզի(դ) զրպաղումս տեսանելիք այժմ՝ զի յորժամ ի հոգեւոր գտատատանս մեր գիտեն Թէ ոչ արգարանան դիմեն եւ գնան առ այլազգիսս զի ի նորոգ գտատատանացն յաղթեսցեն ատելոյն։ Զոր չէ պարտ քրիստոնէի վասն տուրէթեանց յաղթուիլ եւ առ այլազգիս, այլ առ հաւատացեալսն(ե) երթալ Թէպէտեւ ուղղութեամբ զրկիցի(զ)· գիտելով զի ի քրիստոնէից երաւացի գտատատանն Թէպէտեւ զրկուին հասանէ, քայց ի Քրիստոսէ առնուլ գվարձն(է)։

ժ դրախ(ը)։ Երկ յորոց գրոց կամ յորոց(ի) ազգաց պարտ
ի ճշմարիտ գիրս գտատատանի, որով ծոդովի ճշմարտութիւնն
մնալ. եւ զի ճշդիս պարտնակի գիրս գտատատանի(ժ)։

Հանդերձեալ մեր գրով դրոշմել զերս գտատատանն՝ պարտ է ցուցանել Թէ յորոց գրոց կամ յորոց ազգաց հաւաքեմք զնա, զի ճշմարտութիւնն յայտնեսցի եւ մի ոք գայթակղեսցի(ժա) Թէ մեք մերով մտացածին բանիւք գրեմք զսա(ժբ)։

---

116) Եսայի, ծր. 5։

(ա) 489. վՀեն. յէ՝ որ զոյս առնեն ... նայէ։

(բ) Նոյնք՝ յէ՝ յԱստուածոյ ի ձեռն...

(գ) 489՝ յէ՝ վասն ձերոյ։

(դ) 489. վՀեն. յէ՝ քանզի։

(ե) 490՝ յէ՝ երթալ առ այլազգիս ... նայէ։

(զ) 490՝ զրկիցէ։

(է) 490՝ զվարձս—489. վՀեն. Զգտատատանս մեր յաղթութեամբ վճարիմ առնք գիմեն. եւ եթէ առ հաւատացեալս լինի բարեաց քան կամաց նոցա առ նոսա իսկ երթիմք։ Զոր չէ պարտ յազգս ազգսհակերեան եւ յաղթութեան հաւատացելոց երթալ առ անհաւատս, այլ առ հաւատացեալսն, թէպետեւ ուղղութեամբ զրկիցի (վՀեն. երկիցի)։ զի յիրաւացին կալով գտատատան գիտացէ զի կենաց արժանացէ ի Քրիստոս—488. 749. ՕԱ. Փոխանակ Իսկ մեք որ հաւատացեալք ենք...նայէ, այսպես համառօտ՝ իսկ ուզիղ հաւատացելոյս ի Քրիստոս ոչ է պարտ գտատատանաւ նոցա վարել· քանզի մեք խոստովանիմք զերկրորդութիւնն սուրբ միով խոստովանութեամբ եւ գոյութիւնէն, ածումն (ՍԱԸ. նմա) գործ յաւիտեան ասեմք։

(բ) Մեր օրէնք. յէ՝ գլուխ։

(գ) 490՝ Թէ որոց գրոց եւ կամ որոց։

(դ) 489. վՀեն. Քաղագս որոց (վՀեն. Քաղագս մեք յորոց) արդ ոչ ի գրոց Հնոց գերծեալ ենք Հաւատալ զգիտս գտատատանի եւ կամ ազգաց (վՀեն. յազգաց)· որովք Հաստատ ճշմարտութիւնն մեր։ եւ Թէ որպէս պարտնակի տատ գտատատանին։

(ե) 490՝ գայթակղիցէ կարծելով։

(զ) 489. վՀեն. Չպարտ է գրով առանձինն զերս գտատատանին ցուցանել զգիտս եւ զազգս. յորոց առնուցուք, զի յայտ ճշմարտութիւնն լիցի եւ մի ոք գայթակղիցի մտացածին վարիլ բանիւ։

ծորբեհամր գառանի գառաստան(ա), այլ եւ յայտնի պատաստան իակ ի բազում տեղիս(բ)։

Երրորդ առնումք յամենայն Գրոց՝ ի Հին եւ ի Նոր Կտակարանաց, զի ամենայն Կիրք զիշ այլ(գ) ինչ են եթէ ոչ խրատք եւ օրէնք հոգեւոր եւ մարմնաւոր գառաստանի(դ)։

Արդ՝(է) այսպիսի(զ) հաւաքուժնս յայտնի առնէ զնշմարաստուերնա մեր(է)· զի ոչ թէ մոռացածին՝ բանիւք գրեմք զդա, այլ ի գրոց եւ յաղագս ժողովոյն զսա ի պէտս հաւաստացելոց(ը)։ Բայց պարտ է գիտել, զի ոչ թէ այս միայն է գիրս գառաստանի զոր այժմ գրեմք, եւ ոչ թէ ի մէնջ միայն պարտ է առնուլ զաւարտուժն, զի զկանոնաց ունի զնմանութիւն։ Զի որպէս կանոնք զի(ը) ոչ միանգամ եգաւ եւ ոչ ի միում տեղւոջ եւ ոչ ի միոջէ, այլ առ ատեաս ատեաս եւ ի բազում ժամանակս եւ (ժ) ի բազմից եգաւ եւ եգեալ լինին մինչեւ յաւետեան, որպէս եւ նոյն կանոնացն է հրամանն(ժա)։ զի յառաջ յառաքելոցն եգաւ եւ ապա ի Նիկիա, եւ յառաջ քան զնա այլք, եւ ապա յայլ եւ յայլ ժամանակս ի ժողովոց(ժբ) եւ ի հարց, որք գՆեստ եկին(ժգ)։ Ի դէպ է ասել զի այսպէս լինելոյն եւ լ(ժդ) գիրս գառաստանի· զի այժմ ի մէնջ սկիզբն սորա եղեւ եւ(ժե) ի դէպ է առ ատեաս ատեաս աճել յայլ եւ յայլ ժամանակս եւ որքան տեսցի եւ լինելոյն գառաստան յիմաստուն արանց՝ զնոյն գրել ի կարգի, եւ այսպէս(ժզ) առ ատեաս ատեաս գալ ի կատարումն եւ կատարեալ լինել(ժէ)։ Զանդի կանոնաց հրամանք է ի տարմնագամայն (489՝ մեղն այժմ) պատաւնակեալ այժմ (489՝ լիջ այժմ) բաւանդակի գիրքս գառաստանի· զի կանոնական ունի զօրութիւն, որպէս պատճառ է յաւարտագրին։ Զի զոր օրինակ՝ ոչ միանգամ եգաւ (489՝ եգան) կանոնք եւ ոչ ի միում ժամանակի եւ ոչ ի միոջէ· այլ առ ատեաս ատեաս եւ ի բազում ժամանակս եւ ի բազմից։

—(ա) 439· Վկճ. զի նոքա ասացին կանոն եգաւ եւ ապա նիկիականն (Վկճ. ի Նիկիա)։ եւ նոքա քան զնա ասէ։ եւ ապա այլք (Վկճ. յայլսն) ժողով եւ ի զանազան ժամանակս եւ ի բազում տոյժ։

—(բ) 490՝ ի ժողովրդոց· տե՛ս ոխայ եւ

—(գ) 439· Վկճ. զի նոքա ասացին կանոն եգաւ եւ ապա նիկիականն (Վկճ. ի Նիկիա)։ եւ նոքա քան զնա ասէ։ եւ ապա այլք (Վկճ. յայլսն) ժողով եւ ի զանազան ժամանակս եւ ի բազում տոյժ։

—(դ) 490՝ լիջ՝ ի·

—(ե) 490՝ լիջ՝ եւ։

—(զ) 490՝ լիջ՝ առ ատեաս ատեաս աճել յայլեւյայլ· · · · եւլն։

—(է) 489· Վկճ. Ասացեալս ի գէպ է զնմանէ գառանի գառաստանի· զի այժմ ակիզբն սորա (489՝ սոյն եղէ եւ առ ատեաս ատեաս ի գէպ է աճել ի զանազան ժամանակս եւ այլ եւս կարգել ի բազմից, եւ այսպէս դալ ի կատարումն անհնարին գիտութեանցն։

—(ը) 489· Վկճ. Զանդի Տրամանն է կանոնադրական երկնից (489՝ երկից) ի սահմանէն ժողով լինել, եւ զիրս պատահմանն ածանցանց աշխարհի քննել եւ կարգել կանոնս եւ ատաչխարհս քննել։

—(թ) ՆոցՁ ըստ սյսմ պատահ է լինել եւ գառաստանին (489՝ գառաստանին) իսաց· զի տրտուն ծագս պատահի խոս· զայն եւս քննել եւ կարգել ի գիրս գառաստանի դինի խոտանցս առնելոյ եւ անուանելոյ (489՝ լիջ՝ եւ անուանելոյ)։

—(ժ) ՆոցՁ՝ եթէ ոչ միս դեպ գոյէ գառնէնայն (Վկճ. լիջ՝ գառնէնայն)· իսկ զմանուեանս առ ատեաս ատեաս եկեալ ի կատարումն եւ յայլեւյայլ ժամանակս եթէ ի միոջէ եւ եթէ ի բազմից (489՝ լիջ՝ եթէ ի միոջէ· · · եւլն)։

—(ի) 489՝ պարտ Գիրք Աւարածոյ ի Մոմախաչ եւ ոչ ի միասին գրելոյն եւ ոչ ի միում ժամանակի։

—(լ) 490՝ նոյնպէս եւ երկուսանան մտցուցելն ոչ ի միում ժամանակի եւ ոչ միոջէ· նոյնպէս եւ ամենայն մտցուցիչն — 489՝ Վկճ. եւ երկուսանան մտցուցելոցն ոչ ի միոջէ եւ ոչ ի միում ժամանակի· նոյնպէս եւ այլ մտցուցեալքն, զոր եւ յայտ առնէ նոյնիսկ յաւետն՝ եւ եգեալ յամին յոթներորդ։ Ուրեմն պարզ (Վկճ. լիջ՝ պարզ)· Եւ յայլ եւս (489՝ Եւս այլեւ) քաղաքացոյցն պատճէ ի ժամանակս գմտցուցեալքեանս լինել ըստ (Վկճ. Ըստ) այս օրինակի։

(ժա) Ա՛ն եւ միւս բոլոր օրինակներն մէջ։ բացի Սուրբս եպիս. եւ Վենետկի օրինակից, գրած է երիցս. եւ Մէսրէս հայոց կանոնագրքերից մի քանիսն մէջ նոյնպէս գրած է երիցս, բայց այդ դրչի սխալ է եւ Մխիթարեանս գոյցէ պատ օրինակից է քահ., որպիսիսեան յատկան, յատկական եւ պատուական կանոնագրքերի ընտրելոցների օրինակների մէջ գրած է երիցս, եւ այդպէս իսկ ընդունուած բոլոր պետական կանոնագէտներում։ Տես Mgr. Héfélé, Histoire des Conciles, Paris, 1869. հատ. I, եր 511. կան 50։—Mgr Paul Guèrin, Les Conciles généraux et particuliers, Paris, 1872. I. եր 126. կան. 20։—Книга Правилъ св. Апостоловъ · · · · նւն (Աիտասարանութիւն), հրատարակութիւն Գնատկան Սինոդի С. П. Б.. 1874. եր. 175. կան. 20։

(ժբ) Մեր հնդինակը անհատական կամ Աւստրիական Տիեզերական ժողովի է կանոնը, եւ Աստիոքի ժողովի (541 Քրիստ) է կանոնը (տես կանոնագիրք № 761. կան ԿԹ., ճծա. եւ յեզ)։

(ժգ) Այսինքն՝ Գիրք ընդհանուր։ Բայց զուցէ հնդինակը ի նկատի ունի Աստուածաշունչի Մոսիսի գրած առաջին հինգ գիրքը։

(ժդ) Ա՛ն եւ միւս բոլոր օրինակներն մէջ։ բացի Սուրբս եպիս. եւ Վենետկի օրինակից, գրած է երիցս. եւ Մէսրէս հայոց կանոնագրքերից մի քանիսն մէջ նոյնպէս գրած է երիցս, բայց այդ դրչի սխալ է եւ Մխիթարեանս գոյցէ պատ օրինակից է քահ., որպիսիսեան յատկան, յատկական եւ պատուական կանոնագրքերի ընտրելոցների օրինակների մէջ գրած է երիցս, եւ այդպէս իսկ ընդունուած բոլոր պետական կանոնագէտներում։ Տես Mgr. Héfélé, Histoire des Conciles, Paris, 1869. հատ. I, եր 511. կան 50։—Mgr Paul Guèrin, Les Conciles généraux et particuliers, Paris, 1872. I. եր 126. կան. 20։—Книга Правилъ св. Апостоловъ · · · · նւն (Աիտասարանութիւն), հրատարակութիւն Գնատկան Սինոդի С. П. Б.. 1874. եր. 175. կան. 20։

ւորն երկիցս 118) անգամ ժողով լինել 119) եւ քննել թէ յաշխարհն Նոտագոյն ինչ իրք յայտնիցին, այնորիկ ատհմանս եւ կանոնս հաստատել եւ ուղղել(ա)։ Այսպէս պարտ է լինել եւ գառաստանիս իրաց· զի սրբոյն Նոտագոյն իրք պատահի եւ քննութեան յիմաստնոց եւ հմտոյն գառաստանի՝ զնոյն գրել ի գիրս յայս(բ) եւ թէ ոք միտ գնիցէ գառանէ գաւինոյն գիրս առ բրս այսպէս առ առիսա ատեաս եկեալ ի կատարումն եթէ ի միոջէ եւ եթէ ի բազմից(գ)։ որպէս եւ Գիրքս Աւարածոյն 120) ի Մոմախաչ ոչ ի մի ժամանակի գրելոյն(դ)։ նոյնպէս եւ հրեշտառանէ մարգարէքն(ե)։ Այսպէս եւ Աւետարանն առ բրս ոչ ի միոջէ գրեցաւ եւ ոչ ի միում ժամանակի, այլ ի յայլեւյայլ ժամա-

—(ա) 489· Վկճ. Զանդի Տրամանն է կանոնադրական երկնից (489՝ երկից) ի սահմանէն ժողով լինել, եւ զիրս պատահմանն աշխարհի քննել եւ կարգել կանոնս եւ ատաչխարհս քննել։

—(բ) ՆոցՁ՝ ըստ սյսմ պատահ է լինել եւ գառաստանին (489՝ գառաստանին) իսաց· զի տրտուն ծագս պատահի խոս· զայն եւս քննել եւ կարգել ի գիրս գառաստանի դինի խոտանցս առնելոյ եւ անուանելոյ (489՝ լիջ՝ եւ անուանելոյ)։

—(գ) ՆոցՁ՝ եթէ ոչ միս դեպ գոյէ գառնէնայն (Վկճ. լիջ՝ գառնէնայն)· իսկ զմանուեանս առ ատեաս ատեաս եկեալ ի կատարումն եւ յայլեւյայլ ժամանակս եթէ ի միոջէ եւ եթէ ի բազմից (489՝ լիջ՝ եթէ ի միոջէ· · · եւլն)։

—(դ) 489՝ պարտ Գիրք Աւարածոյ ի Մոմախաչ եւ ոչ ի միասին գրելոյն եւ ոչ ի միում ժամանակի։

—(ե) 490՝ նոյնպէս եւ երկուսանան մտցուցելն ոչ ի միում ժամանակի եւ ոչ միոջէ· նոյնպէս եւ ամենայն մտցուցիչն — 489՝ Վկճ. եւ երկուսանան մտցուցելոցն ոչ ի միոջէ եւ ոչ ի միում ժամանակի· նոյնպէս եւ այլ մտցուցեալքն, զոր եւ յայտ առնէ նոյնիսկ յաւետն՝ եւ եգեալ յամին յոթներորդ։ Ուրեմն պարզ (Վկճ. լիջ՝ պարզ)· Եւ յայլ եւս (489՝ Եւս այլեւ) քաղաքացոյցն պատճէ ի ժամանակս գմտցուցեալքեանս լինել ըստ (Վկճ. Ըստ) այս օրինակի։

նակի եւ յայլոց(ա)։ Նոյնպէս եւ թուղթ Պաւղոսի(բ)։ բազում եւ այլ գիրք ի վարդապետաց սրբոց եւ ի հարց(գ)։ Զատ սմին օրինակի այս(դ) գիրք որ ի մէնջ սկսեալ եղեւ, եթէ ի մէնջ առաքեալ առաքեալ(ե) գրեալ լինի, եւ եթէ ի բազմացն եւ յայլեւայլ ժամանակս գրեցից, չէ ինչ պակասութիւնն, այլ արժան է, միայն ուղիղ տեսութեամբ եւ բարեհաճոյ գաւառմամբ զպակասն լցցին(զ)։ Բայց վայելուչ եղեալ՝ թէ ժողովով կամ ընդ(է) բազումս քննելով էր եղեալ սա· զոր եւ ես ակնարժելով խնդրեի, բայց ոչ պատահեաց այս վասն բազում պատճառի(ը)· զի թէ գաւառօրայ հրիւց եւ երից ի միասին լինել ի գաւառն իրաւունս լինել(ը) համարեցաք, որչափ եւս առաւել եւ այսմ պարտ էր ի միասին լինել բազմաց եւ քննել զերս եւ ապա գրով գրոշմել(ժ)։ Բայց զի այս ոչ պատահեաց, վասն այնորիկ զայսպիսի պակասութիւնն եւ գրովք լնումք, զնացս զօրութիւնն եւ զհրամանն առնումք վկայ(ժա)։ եւ մանաւանդ յերկնից իրաց գաւասատանաց իսկ նոցունց, եւ ի տեսութենէ եւ ի լսելոյ զհաւատոյ իրաւունս իւրաքանչիւր ազգաց։ Ուստի հաւաքելով մեր զիրաւունս ի նոցունց ի գրոց եւ յազգաց՝ գրոշմեսցուք եւ անպարտաւ լիցուք(ժբ)։

—(ա) 489. Վեհ. Ըստ այսմ օրինակի եւ առաքութեանն գրեցան ի չորից աւետարանչացն եւ յայլեւայլ ժամանակս։

—(բ) Նոյնք՝ Նոյնպէս եւ երկաստան քաղաքացն առաքելոցն Պաւղոսի։

—(գ) Նոյնք՝ բազում եւ այլ եւս մնասմամբ ի վարդապետաց եւ ի հարց։

—(դ) 490՝ եւ այս։

—(ե) 490՝ միայն առ սակաւս։

—(զ) 489. Վեհ. լսեալ ցուցեալսդա յիշատակել լինի եւ այս ձեռնարկութիւն առաւել. եթէ ի մէնջ եւ ճշ ի միասի ժամանակի. եւ եթէ ի բազմաց եւ այլեւայլ եւս ժամանակս իշխանութիւն լինի լնուլ վկայն կենդանին ուղիղ տեսութեամբ եւ անպարտաւ իրաւամբք (489՝ լիւք՝ եւ անպարտաւ իրաւամբք)։

—(է) 490՝ ըստ։

—(ը) 489. Վեհ. Նա յանգիր արժանաւորաւէ այն (489՝ լիւք՝ այն) եւ զի էր զի ընդ քազումս քննելով յայսոսիկ ձեռնարկեալ (489՝ ձեռն արկաք)· զոմն զայս բազմաց նոքա հայցէի, բայց սակայն ոչ պատահեաց ըստ բազում պատճառաց։

—(թ) 490՝ լիւք՝ լինել։

—(ժ) 489. Վեհ. զի թէ գաւառօրայ հրիւց եւ երից ի միասին լինել ի գաւառին (489՝ լիւք՝ ի գաւառին) իրաւունս համարեցաք. որչափ եւ սակս ի դէպ էր լինել բազմաց ի միասին գաւառ (489՝ լիւք՝ գաւառ) զերս քաղացին իրս. եւ ապա գրով գրոշմել։

—(ժա) 490՝ վասն այնորիկ զայսպիսի նոցա զօրութիւնն զհրամանն առնումք վկայ։

—(ժբ) 489. Վեհ. Աստ զայսոսիկ զանազի լնումք գրոց վկայութեամբ, զորս ի զօրութենէ նոցա առնումք, եւ զգալոցն յհրէից իւրաց գաւասատանայ իսկ նոցունց, եւ ի տեսութենէ եւ ի լսոյ քննմամբ հաւատոյ իրաւանց, զոր իւրաքանչիւր ազգաց (489՝ լիւք՝ ազգաց) բազմաց։ եւ այսպէս անոչնչասուտ լինիմք։

ԺԱ. գլուխ(ա)։ Յիշատակարան սակաւուց։

Եւ զի թէպէտ բնաւորական է ամենեցուն լաւն ցանկալ եւ անսխալ յիրս յամենայն լինել, սակայն ոչ է հնար որ ի լինելութեան եւ յատկանութեան է բնութիւնս, եւ այդ յոյժ քաջաբանից, որչափ եւս(բ) մեզ իցէ որ ամենայն ինչ գործ ախտիան եղիւ եւ գրեթէ յոկղբանէ(գ)։ Վասն որոյ զամենեսեան դինի մեր եկեալգ, զնարս եւ զնզբարգ, ի գանազան ժամանակս, ալաչեմ մաղթանօք զյոլով եւ զոչ սակաւ սխալանս ուղղութիւք պատահելոք ընթերցման երկու(դ) տառիս եւ դիրաւացի թերին լցչիք, որպէս վերագոյնն ծանուցաւ։ Զի հաւարակ եւ ի վեր քան զհասարակ զսխալանացն ունիմ զպատճառ. նախ՝ զբնծս(ե) անձինս որ զներգործութիւնն խափանէ զնոգւոյն. եւ ապա՝ զախտս մարմնոյն. եւ զի յայս անվարժութիւնն(զ) համօքն է սեռի եւ յատկի. եւ զարձեալ՝ անպարապութիւն, զի ընդ սահմամբ ախտաժէտիս զմանկունս ուշնէի բանի. եւ զպանդխտութիւն եւ զանաեզութիւն գրչութեան. եւ զհասարակութիւն ներքնոց, եւ արտաքնոց զպայութեանցդ սիարութիւն. եւ զմարտս զիւց. եւ զպակասութիւն գործեաց գծագրութեանցդ(է)։ եւ զայլ բազմութիւն մատենից յորոց զնիւթս հաւաքել ի գէպ էր(ը) բանից։ Ապա թէ ընտանի ազգիս բարոյիւք սխալանացն լինելիք(թ) պարտաւիչ եւ ոչ ուղիչ, գիտելով գործ հայկազնեայցս զայդպսիկ, մխանգամանցն զբաժ անձին, անմեղագիր ձեզ այդոցիկ(ժ) լինիմք։ Ապա թէ սիրով մերոյս(ժա) պատահիք բանից եւ խնամով կամօք զմերին ընծայիք, ի ծառանել զհատուցումն առիքք բարեաց եւ զգանձս բարեաց(ժբ) ձերովք երկամբք(ժգ) յհինէզեան ամբարիչիք(ժդ) յիշատակ բարեաց մնալ ձեզ ի նմա։

Բայց ձեռնարկութիւն մեզ յայսմ իրատութիւնն(ժե) եղեւ ի

—(ա) Քէ. օրինք լիւք՝ գլուխ։

—(բ) 490. վեհեա. նւ.

—(գ) 490՝ յհինկբանէ։

—(դ) վեհ. լիւք՝ երկու։

—(ե) 490՝ պբծնոյ։

—(զ) 490՝ վարժութիւնն։

—(է) 490. վեհ. գծագրութեանց։

—(ը) 490՝ ի պէտ էր։

—(թ) վեհեա. լինիք։

—(ժ) վեհ. յայդոսիկ։

—(ժա) վեհ. մերոցս։

—(ժբ) վեհ. բանից։—490՝ բանի։

—(ժգ) վեհ. երկամբք. — միւս օրնե. երկամբք։—490՝ երկամբ։

—(ժդ) վեհ. յհինէզեան ամբարիչիք։

—(ժե) վեհ. իրատութեան։

Յաւակնութեանս Հայոց ՈԼԴ 121)(ա) եւ շրջանին երթալոյ ի բաց ձԱ. որ կոչի Փաքր 122)· իսկ Հոռոմին Նե· 123)(բ)· յաման

121) ՈԼԴ կամ 633 Յունականն Հայոց հաւասար է 1184 Յունական փետրվարի:

122) Ինչպէս յայտնի է, Յովհաննէս վարդապետը, որ ասելի Դանիէլ Յարիւրագ մականունով եւ որ վախճանեցաւ փրկ. 1129 Յունի, աշխատանց ոտղիւ Հայոց Տումարի մէջ նշմարած մի քանի Պերզ-Պիւնիները եւ ինքն կազմեց նոր Տումար, որ կոչուեցաւ Պարիւրագայիր, բայց ասելի յայտնի է Փոքր Տումար Հայոց անուամբ: Ինչպէս երեւում մեր մի քանի պատմագիրների խօսքերից, օրինակ՝ Կիրակոս Գանձակեցու, նրան, Սարկաւագը սկիզբ արել իր Տումարին փրկական 1084 Յունին: Սորա ՏՀՈՒՆԻՆ դիտնական հետազօտութիւններով հաստատուել եւ երեւելի հայագէտ դիտնական Ֆրանսիացի Դիւտրեյլ դը Recherches sur la cronologie arménienne (Հետազօտութիւնք ժամանակագրութեան Հայոց) գրքի մէջ (հատ. I եր. 414—113, նւն): Բայց Սարկաւագի Տումարը չգտաւ ընդհանուր գործածութեան ազգի մէջ, այլ ինչպէս երեւում է՝ գործածվել է միայն Արցախի նահանգում, որ եւ ինքն Յովհաննէս վարդապետը ծնուած էր: Մեր Միխիթարը անկարելի է՝ որ այդ իսկ փոքր Տումարը· եւ յիրաւի ԵԼ 1084 Յունականի վերայ ասելացնենք ՃԼ՝ այսինքն՝ 104 տարի, հաշուելով 1084-րդը իրրեւ առաջին, մենք կստանանք Հայոց ՈԼԴ· կամ փրկական 1184 Յունականը:

123) Մեր հեղինակներից գրեթէ մեծագոյն մասը վերաբերեն իւրեանց ժամանակագրութիւնը Հռոմոց Յունականով. եւ այն եւս երբեմն Հայոց Յունականն հետ եւ երբեմն առանձին: Բայց իսկապէս ասելով այդ Յունականը Հռովմայեցիներուն է պատկանում եւ ոչ Քէ Հռոմէացիներ, այսինքն՝ Յոյներ (ինչպէս կոչուեին նոցա Հայերէն) Քէ եւ յետոյ Բիւզանդիան կայսրութիւնը նոյնպէս գործածելով դարեր ինչպէս յայտնի է՝ Հռովմայեցիները բուռն ուրիշ Յունականներից առնելին եւ իւրեանց սեփական ազգային Յունական կամ ժամանակագրութիւն, որ հաշուելուին Հռովմի հիմնարկութեան տարուց, այսինքն՝ 753 Յունականից Քրիստոսից առաջ: Ահա այդ իսկ ժամանակագրութիւնը ընդունել էին եւ մեր հեղինակները· բայց մինչդեռ ուրիշ ներկրներում հաշուում էին այդ Յունականը անընդհատ շարունակութեամբ, մերայինք բաժանել էին նորան հաւասարաձիգների, այսինքն՝ 1000 տարին լրանալուց յետոյ նորա հաշուարարին ոչ Քէ 1001, 1002· եւ այլն, այլ 1, 2, 3· եւայլն երկրորդ ազգատոհմական: Առաջին հաւասարաձիգը լրացաւ 247 Ք· փրկ· ուստի որպ՝ երբ մեր հեղինակները ասում են օրինակ՝ ՅՄԶ (536) հռոմոց· պիտի հասկանանք որ՝ 247 վերայ հարկաւոր է ասելացնել 536, որ կլինի 603 փրկականն: Բայց մեր հեղինակներից ոմանք, ինչպէս օրինակ՝ նախնեաց Յանօթութեան մէջ յիշած Յովհաննէս վարդապետ Սարկաւագը, եւլն., ՃշտութեամբՉեն պահպանում այդ կանոնը, այլ հաշվում են թոլորովին ասորերնակ կերպով· եւ ասոնք Քէ ինչպէս Որպէս յայտնի է, քրիստոնէութեան առաջին տրս — հինգ դարերում մեծ շփումներ էին պատ-

—(ա) 490՝ յԱՔ՝ ՈԼԴ՝՝

—(բ) 490՝ եւ Հռոմին (հռոմէից) Նե՝՝

անիշխանութեան թագաւորութեան մերոյ ի վաղնջուց, ի ժամանակի մեռելոց սակաւ իշխանաց ի կոչմանս Խաչենոյ 124)· ընդ ժամանակս անուանելոյ Հասանայ (ա) կրօնաւորեցե-

ծուում ծագազգիներ, այսինքն՝ զանազան ազգերի կամ տեղերի սովորոյթները հաճախայն չէին լինում զատկի օրը որոշելու մասին: Այդ պատճառով Քէ Արեւելքում եւ ևՔէ Արեւմտում անգադար աշխատութիւն դանել մի այնպիսի ժամանակագրութիւն, որով զատկի օրը կրկէք չլինՔուէր· զանազան տեղերում զանազան ժամանակագրութիւններ հնարեցին, բայց վերջ ի վերջոյ ամենայն անոր ընդունելութիւն գտաւ Աղէքսանդրիայինը, որ կոչվում է Հինգհարիւրամեակ: Սա բաղկանում է իսկապէս 532 տարուց, այսինքն՝ 19 լուսնական տարուց բազմապատկած 28 արեգակնային տարու հետ ($19 \times 28 = 532$): Այս եկեղեցական կամ տօնացուցական ժամանակագրութիւնը ընդունեց եւ հաստատեց իրրեւ ընդհանուր կանոն Նիկիոյ առաջին Տիեզերական Ժողովը 325 Յունի· մի քանի տարուց յետոյ, այսինքն՝ 535 Յունի ընդունելի դարան եւ հայերը· իսկ արեւմտեան եկեղեցին ընդունեց ասելի ուշ, այն է՝ 560 Յունին եւ կոչվում է Վիկտորեան կամ Դիոնիսիոսեան: Այն այս իսկ հինգհարիւրամեակը միւ հեղինակներից ոմանք սկսեցին կապել հռոմոց Յունականի հետ, եւ փրկ. 247 Յունից յետոյ համարում են անմիջապէս հինգհարիւրամեակը առաջին, երկրորդ, եւ այլն: Այդպէս վարուեցան եւ յատկապէս իրանց առաջին հինգհարիւրամեակը փրկ. 28 Յունից: Իսկ վերայիները, ինչպէս երեւում է, վարուեցան հայերի պէս կամ ընդունելին նոցա հաշիւը. նոցա վերջին հինգհարիւրամեակը, որ կոչվում է Քրոնիկօն, վերջացաւ 1844 Յունին· որպ՝ ևՔէ տարուից հանենք երեք Քրոնիկօնի գումարը, այսինքն՝ 1596 տարին, կստանանք 248 Յունականը, որ առաջին տարին է հինգհարիւրամեակի: Վերայի գիտնական Ջարբհովը անշուշտ սխալվում է կարծելով Քէ՝ վերայիները ունէին միայն երկու հինգհարիւրամեակ, սկսելով այն իրր Քէ 780 Յունին եւ իրր այն պատճառով որ՝ այդ ժամանակ բացատրութեանց ցեղը սկսից Քազարաց վերաստանում (տես Վերայիրէն լեզուով Ընտիր Հատուածք — Грузинская Хрестоматія, մասն I. եր. XVI. ծանօթ 42.), որովհետեւ Քէպէտ 248 Յունին վերայիները դեռ եւս քրիստոնեայ չէին, բայց 780 Յունից շատ առաջ, այսինքն՝ 4-րդ դարուց վերաստանը ընդունեց քրիստոնէութիւնը, որով հետ կարող էր մտնել եւ Քրոնիկօնի հաշիւը — Այդ՝ մեր Միխիթար Գոշը կարող էր ծանօթանալ այս տեսակ ժամանակագրութեան հետ կամ Յովհաննէս վարդապետ Սարկաւագի Տումարից, կամ վերայիներից, եւ կամ Ջարբհովի եւ Խլաթի իշխաններից: Այժմ մենք հեշտութեամբ կարող ենք գտնել նորա Հռոմոց Նե· Յունականը· պէտք միայն գումարել $248 + 532 + 403$ (Նե·) եւ կստանանք հայոց ՈԼԴ կամ փրկական 1184 Յունականը, հաշուելով 248-րդը իրրեւ առաջին տարի առաջին հինգհարիւրամեակի:

124) Խաչեն կամ Խաչենք բաւական մեծ գաւառ էր Արցախի նահանգում, եւ ունէր Խաչին անունով տերոց: Երբեմն Խաչենք է կոչվում եւ ամբողջ Արցախը:

—(ա) ՉԵԶԱ. Հասանայ կրօնաւորեցելոյ որդւոյ Վախտանգայ·

լոյ 125) եւ որգեղոյ նորա Վախտանգայ 126)՝ ի գղեակին սր ան-

125) Ա յս Հասանի մասին աւելի հետեւեալ ծանօթութիւնը:

126) Որպէս սոյն Վախտանգ, նոյնպէս եւ նախընթաց Հասան անունները տեղի են տալի այստեղ միայն մի քանի ծանօթութիւններ, որոնց պատմագրի խօսքից երեւում է, որ՝ Մխիթարի ժամանակ Կայենի գաւառում եղել են երկու Վախտանգ իշխան: Մէկը—Վախտանգ Կայենեցի, տէր (իշխան) Հաճերքի, եղբայր Գրիգոր, Գրիգորիս, Խոյդան եւ Վասակ իշխանների, նոյնն է Արզու խաթունի, աղջիկ Քուրթ իշխանի եւ քոյր Դաւիթ եւ Սաքուռն իշխանների (Մատենաս. եր. 125): Միւսը—Վախտանգ, նոյնպէս իշխան Կայենի, որի կնոջ անունը է Թորիշահ (կամ Թորիշան), քոյր Զաքարէ եւ Իվանէ իշխանների (նր. 138): Ա յս Վախտանգը ըստ Կիրակոսին կոչվում էր Տաննիկ, իսկ ըստ Բարձրբերդեցի Վարդանի (Մատենաս, եր 184) կոչվում էր Սահականց: Նոյն Վարդանը ասում է Թէ՝ այս Վախտանգը տէր էր Ներքին Կայենի, իսկ այն Վախտանգը տէր Հաճերքի, եւ Թէ նորա երկուսն էլ մեռան միեւնոյն տարում 665 Յունի հայոց, որ է 1214 Քրիստական: Արդ՝ ստացանից պրիսն է ակնարկում Մխիթարը: Ա յս տարբերութիւնը պարզելու համար պէտք է այժմ դիտենք Թէ ով էր Հասանը, որովհետեւ Մխիթարը ասում է Թէ՝ Վախտանգը կրօնաւորեցնում Հասանի որդին էր: Ա ւ. այս պէտք է նկատել որ՝ առաջին Վախտանգի մասին Կիրակոսը չէ յիշում Թէ նա որդիք ունէր Թէ, ոչ, այլ յիշում է Թէ աղջիկներ ունէր, իսկ Վարդանը ասում է Թէ՝ նա որդիք ունէր, առանց յայտնելու նորա անունները, բայց նորա մեռան իւրեանց հօր հետ միեւնոյն միջոցին՝ «զի մեռաւ Վախտանգ... եւ որդիքն իւր տաբաժամ»: Միւս Վախտանգը, Զաքարէի եւ Իվանէի փեսան ուներ երեք որդի՝ Հասան, որ փոպոշաբար կոչվում էր Ջալալ, եւ Զաքարէ եւ Իվանէ, որք իւրեանց մօր եղբայրներից գանելու համար կոչվում են փորր: Սոցանից Ջալալը յետոյ մեծ համբաւ հռչակեց եւ Արզուխանի հրամանով նահատակուեցաւ 1264 Յունի փրկչ. (Վարդան. եր 200): Եւ Քէպէտ այս Ջալալ Հասանը կարող է կոչուիլ կրօնաւորեցնող, որովհետեւ, ինչպէս վկայում է Կիրակոսը, շատ կրօնասէր եւ աղօթասէր մարդ էր, եւ Քէպէտ սա յիրաւի ունէր որդի Վախտանգ անունով, բայց սորա չէն կարող լինել Մխիթարի ակնարկած Հասանը եւ նորա որդին Վախտանգը, ըստ որում նա Թէ 1184 Յունի, որին վերաբերվում են Մխիթարի վերի տողերը, Հասանի որդին Վախտանգը այնքան հասակ ունէր որ՝ արդէն իշխան էր համարվում, օրինակ՝ դոնեա 20 տարեկան, ուրեմն Հասանը նոյն միջոցին պէտք է լինէր դոնեա 40 տարեկան, որով իր նահատակութեան ժամանակ մօտ 100 տարեկան: Բացի այս անյարմարութիւնից Կիրակոսի խօսքերից յայտնի երեւում է որ՝ Մխիթարի ակնարկածը չպէտք է լինի այս Հասանը եւ նորա որդին Վախտանգը, այլ վերոյիշեալ առաջին Վախտանգը, ըստ որում նա պարզ ասում է Թէ՝ Գեակայ վանքի գլխաւոր հիմնադիրը Մխիթարին Վախտանգը, նորա եղբայրները Գրիգոր, Գրիգորիս, Խոյդան եւ Վասակ, Քուրթ իշխանի որդիքը Դաւիթ եւ Սաքուռն եւ նորա քոյրը՝ նոյն Վախտանգի կին

ուանի(ա) Հայթերը 127)՝ գլխաւորի այլոց իշխանաց՝ եւ կողմանցն Կիւղիկիայ (Կիլիկիա) մեծի իշխանին Ռուբէնին 128)՝ յամի յորում մեռաւ յաղթող թագաւորն Վրաց Գէորգի 129) (բ)՝ ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի Հայոց Մեծաց 130) եւ ի գահակալութեան տեառն Սահմանոյ տանս Աղուանից 131)՝

Արզու խաթունը (եր. 125): Պատմագրի (որ գրեթէ ժամանակակից էր) այս վկայութիւնը աւելի եւս հաստատվում է Մխիթարի Գեղակայ վանքի, որ այժմ կոչվում է Գոշայ վանք, հետեւեալ արձանագրութիւնից. «ի ՈԽ· (1191 Ք· փրկչ.)... սկսեալ եկեղեցիս աւերք ի նորա Գետիկ եւ կատարի ամս է· (1197)... ձեռնտուութեամբ բարեպաշտ իշխանին վախտանգայ եւ նորին զուգակցին Արզու խաթունին, եւ նորին եղբարցն Սմբատայ, Վասակայ, եւ խորէն Գրիգորայ (այս անուններն անշուշտ անելի ճիշտ են) եւ նոցին զաւակացն: Լիցի նոցա պատարագ յեկեղեցիս ի տօնի սուրբ Աստուածածնին Գ· աւուրն, բայց զմէկն Հաճանայ հօր վախտանգայ, եւ զմէկն մօր նոցին՝ Մամին, եւ զմէկն հօր Արզու խաթունին՝ Գրոյն բարեպաշտի անխափան» (Շահխաթունեանց, Մատենադրութիւն Էջմիածնի, էջն. Բ, յօդուած 605): Ա յս արձանագրութիւնից հաստատվում եւ այն որ՝ վախտանգի հօր անունը եղել է Հասան: Ուրեմն սորա խակ են Մխիթարի վերոյիշեալ վախտանգը եւ նորա հայր Հասանը, որ գուցէ նոյնպէս կրօնաւորացած է եղել:

127) Հայթերը կամ Հաճերը ամբողջ նոյն կայենի գաւառում է:

128) Ռուբէն Բ· մեծ իշխան Հայոց· Իւր հօր մահից յետոյ Կիլիկիայի իշխանները ընտրեցին նորան եւ կարգեցին մեծ իշխան եւ կառավարիչ երկրի, 1174 Յունի. Նա 11 տարուց յետոյ հրամայեցուց, 1185 Ք·, իշխանութիւնից, յանծնել այն իւր որդուն Լեւոնին, որ յետոյ օծուեցաւ առաջին Քագաւոր Ռուբինեանց ցեղի, եւ ինքն մնաւ Դաւագարկանաւն երեւելի վանքը իրրեւ կրօնաւոր, ուր եւ վախճանուեցաւ շատաւոյ նոյն 1185 Յունի:

129) Գէորգին Քագաւորից վրաստանում 1156—1184 Ք· սա երեւելի Թագաւոր Քագաւորաց հայոյ էր· սորան շատ սիրելի էին Մխիթար Գօշը եւ մանաւանդ Տարօնացի Կաչաւուր վարդապետը:

130) Գրիգոր Գ· Տղայ մականուանեալ· սա վարեց կաթողիկոսութիւնը 1173—1192 Յունի:

131) Սա նոյն Սահմանոս կաթողիկոսն է, որոյ խնդրանօք եւ յորդորմամբ սկսեց գրել Մխիթարը իւր Դատաստանագիրքը, ինչպէս յիշում եւ նա ինքն իւր Նախադրութեան երկրորդ գլխի վերջերում եւ երրորդ գլխի սկզբում: Կիրակոս Գանձակեցին շարելով իւր պատմութեան մէջ Աղուանից կաթողիկոսների անունները մինչեւ իւր ժամանակը, յիշում է երեք Սահմանոսներ. նա չէ որոշում ոչ առաջինի եւ ոչ երրորդի ժամանակը, իսկ երկրորդի համար ասում է Թէ վախճանուեցաւ Հայոց ՃՀԲ· Յունի, որ է փրկչական 1159 Ք· Ուրեմն Մխիթարի յիշած Սահմանոսը ոչ սա է

—(ա) Վ ենետ. որ անուանեալ կոչի· —(բ) Վ ենետ. Գէորգէ·

յաչխարհին Աւանայ 132), և նահանգին(ա) որ կոչի մայրաքաղաքին Գանձակ 133)(բ), յանապատս(գ) եւ յեկեղեցիսդ ա-նուանեալ Գասանց, սկզբնաւորեալ(դ) վ լեռնակղմն վիճակ-մանին կայենկլոյ(ե) Հոռոմոսէնն 134), ընդ հովանեաւ մերոյ եւ կենդանացոյ կաթողիկէ եկեղեցւոյ, ձեռնադրեալ Հօր Յովսէփայ, եւ եղբօր Պաւղոսի յորդորմամբ քաջաջարկութեա-նըս. Բայց գծագրութիւն յիշատակիս ի Նախադրութիւնս գր-քոյս գտանելոյն եղեալ, զի կասկածած որոյ ի ձեռն մեր մինն-գամայն(զ) ոչ է, որպէս ասացեալ է կանխաւ զպատճառն. Եւ արդ՝ որքան է կալ ի գործ անկանիմիք հիւսել զկնի զերս գ-տանելոյն. Ընդ որս եւ զայս մակրեմք որ(է) — եթէ պատահի եւ հաճոյ ամենայն ընթերցողաց ասել զերս գտանելոց, ընդ նմին փոխեսցէք եւ զյիշատակ զայսոսիկ, յիշատա-կել տեղաք զմեզ, որովք եւ զուք Տեառնէ յիշեալ լինիք ի Քրիս-տոս Յիսուս ի Տէր մեր, որում փառք յաւիտեանս ամէն։

եւ ոչ առաջինը, այլ երրորդը; որ Կաղանկատուացին վարից 40 տարի, 4155—4195 Ք., ինչպէս կարելի է հանել այդ հաշիւը մխիթարեան Կիրակոսի ժամանակագրու-թիւնից (եր. 115—117)։

432) Խորենացին պատմում է (եր. 77—75) Քէ՛ Ա. վաղարշակը կարգաց Ասպա-հան ցեղի Աւան իշխանը կառավարիչ եւ պահապան հիւսիսային կողմերի վերայ, եւ Քէ՛ այդ երկիրը կոչուում էր Աղուանք։ Մովսէս Կաղանկատուացին, կիրակոս Գան-ձակեցին, Ստեփաննոս Օրբէլեանը եւ այլ պատմագիրները, խօսելով Աղուանից Քա-գաւորների ցեղի վերայ՝ նորա սկզբնաւորութիւնը միշտ հաշվում են Աւան իշխա-նից։ Շատ հաւանական է որ տեղական ժողովուրդը իւր երկիրը կոչում էր նոյնպէս Աւան, ինչպէս կոչում է եւ Մխիթարը, յայտնի է որ պարսիկները Աղուանից երկի-րը կոչում էին միշտ Աւան, اران (տես եւ Աշխարհացոյցը Կիրակոսեան, ուսերէն Թարգմանութիւն Գ. Գասկանեանի—Армянская Географія VII вѣка по Р. Х.... եւն. С. П. Б. 1877. Տանօթ. 447։

433) Հին Գանձակը, որ մեր ժողովրդի բերանում, ինչպէս եւ Թուրքերի եւ վրա-ցիների մէջ, մինչեւ այժմ կոչում է Գանձա, ռուսի տէրութեան հրամանով վերանո-րոգուեցաւ Եկատերինոսլաւ։

434) Գասնոյ անապատի եւ Հոռոմոսէնի վանքի աւերակները կան մինչեւ այժմ— Տես Ղեւոնդ Ալիշանեանի Տեղագիր Հայոց Մեծաց, Վենետիկ 1855. եր 85. § 164։

(ա) 490՝ ի հա Հանգիստ. (ագ-ման-ծոյ)։
(բ) վենետ. Գանձակոյ.
(գ) 490. վենետ. յանապատս.
(դ) 490՝ յիւ՝ Գասնոյ. սկզբնաւորեալ.
(ե) վենետ. կայենկլոյ.
(զ) 490՝ միանգամայն.
(է) վենետ. յիւ՝ որ։

Կատարեցաւ Նախագրութիւնս գրոցս գատաստանի ի ճառս մեռելոց 135)։

---

435) № 489 օրինակի մէջ պակաս է ամբողջ Քիշատակարանը։ Խոկ 488, 749, Սինոդի եւ կարապետ եպիս. օրինակների մէջ Ք. եւ ՔԱ. գլուխները միացրած են եւ այսպէս համառօտած։

Յաղագս Քէ յորոց (Սինօ. որոց) գրոց հաւաքիմք (Սինօ. հաւաքեալ եմք) եւ գրեալք զգիրս գատաստանիս եւ կամ որ (749՝ յիւ՝ որ) ազգաց հաւաքեցաւ (Սինօ. միաց՝ կամ յորոց ազգէ)։—Քիշատակարան սակաւուք (Սինօ. յիւ՝ Քիշատակարան սակաւուք)։—Հաւաքեալք յառաջ (Սինօ. յիւ՝ յառաջ) յօրինեցին Աստուածոյ որ ետ (Սինօ. Աստուած) Մովսէսի առաջինի յԵլեցն (488՝ Ելից)։ Եւ կերկրորդ (Սինօ. եւ յերկրորդ) Օրինացն եւ յայլոց (Սինօ. այլոց) գլխոցն Էրկոցդ՝ ի կանանց առաքն հարցն եւ յաւետարանէն Էրրորդ՝ յամենայն առաքառաքեցն ի հնոց եւ ի նոցոց, եւ արդ՝ Քէ-պէտեւ համարձակեցաք մեք եւ գրեցաք (Սինօ. յիւ՝ եւ գրեցաք) զգիրս, ասկայն եթէ հանգիպի որ խնամառուն եւ Քերուա-Քիւն գոցէ ի սմա (Սինօ. ի ոս). աղաչեմ զի չթէ զպակասն. քանզի ամենայն գիրք ոչ եթէ խիստ ժամանակի գրեալ են, այլ յայլեւայլ ժամանակս. Ընդոն եւ ոչս սիրգ-քեան եղեւ խնամառոց յաղագս յիշելոյ զմեզ ի բարիս (Սինօ. յաղագս զմեզ եւ զտա-ցուղ ասա զմառագի մահտեսի Գարուե-Քիւնի որդի մահտեսի Կարապետ յիշե-լոյ ի բարին) եւ գուք յիշեալ լինիք առ Քրիստոս Տէրն համայնից ի մէնջ. ամէն։

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՔ.

Ա.

ՍԿԻԶԲՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻՆ Ի ԿՄԱՄ ՀՕՐ ԵՒ ՕՐԴԻՈՑ ՆՈՐՈՑ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ, ՋՕՐԱԻՐԵՑՄԱՐ ԵՒ ՀՈԳԻՈՑՆ ՍՐԲՈՑ.

Հեւ ԱԱՂԱԳԱՒ Վ.ԻՃԱԿԻ ԴԱՏԱԻՈՐԱՑ ՔՒ:

1· «Սկիզբն գաւառին Մոլսէ (կամ՝ ի գործ գաւառատանի, գիտելով զիջ) ըստ քաղաքաց (կամ՝ գաւառս հրամայէ ընդել ը) Մոլսէս եւ նոցունց գլիբս[156]. յորոց յայտ է զի ոչ գաւիանին գրով աւանդեաց Մոլսէս զիբսն՝) գաւառատանի, այլ տեսակս եւ սակաւս ը) եւ ի գաւառս ապաստան արար ի զանազան իրս եւ ի ժամանակս ա)։ Եւ վասն այնը) զգլիբս ը) կարգեաց, զի զեղեալ ը) գաւառատանս նոցա ը) գրով պահեցին. ըստ որում եւ մեզ եղիցի, որպէս յառաջ իսկ ասացաւ[157]։

156· Բ. Օրին· ժզ, 18։

157· Հեղինակը ակնարկում է իր Նախաբանութեան ե-րդ եւ Զ-րդ գլուխները։

—ա) 489՝ յիջ՝ եւ շնորհօք.
—բ) 488· Սկզ· պահս է ամբողջ խոստիւք։—490՝ մխայ՝ կէս յաղագս վիճակ եւ ի գաւառատան։—749՝ Յաղագս սկզբան . . . . եւ։—Վերնոյ՝ յիջ՝ արդոյ· եւ յայտագս . . . . եւ։
—գ) Վերն· եւ այժմ՝։—490՝ յիջ՝ նկեցոյց այժմ՝.
—դ) 489· 490· Սկզ· յիջ՝ խակ։—490՝ աւելորդ՝ որիկ (այսորիկ)։
—ե) 488՝ յիջ՝ զի։
—զ) 489՝ ըստ քաղաքաց քաղաքացս.
—է) Սկզ· հրամայեաց.
—ը) Սկզ· յիջ՝ լինել։
—թ) Սկզ· զգլիբս։
—ժ) 488· 749· Սկզ· կարգեալ եւ· այլ տեսակ՝ (Սկզ· տեսակս) սակաւս։—490՝ մխայ՝ այլ տեսակս։
—ժա) Սկզ· եւ յիբս։
—ժբ) 490՝ ընդեալ այնոր։
—ժգ) 488· 490· 749· Սկզ· կարգեալ վերնոյ զգլիբս նոցա։
—ժդ) 488· 749· Սկզ· կարգեալ զեղեալն։
—ժե) 488· նոցա։

Եւ արդ՝ նախ զայս եւս տեսցուք, զի Հարկաւոր իսկ ա) է դատաւորաց յազագս աշխատութեան դատաստանին բ) թոշակս 438 մահից լինել, զի մի անպատուղ գործ նոցա կարծիցի եւ տագնապեալ ի բաց կացցեն ի դատելոյ. Զի թէպէտ բազում անգամ Առաքեա զդատաւորս յիշատակէ եւ զթօշակն նոցա չառնէ գ) յայտ, զի ամանք եւ Ղեւտացիք իսկ էին եւ առանձինն էին, եւ նոցա քաղաքս եւ հասս ի ժողովրդենէ անուի դ), եւ որք յայլոց է) ազգաց ի գէպ է—թէեւ ը) ի թագաւորաց եւ յիշխանաց կարգեալք է) լինէին, ոչ առանց վճռակիր ը), եւ եթէ յիշխանաց ը) պատահէին՝ ճամբայսէս զմանուկ ունէին գատողութեան. եւ զի այժմ ոչ ունիմք ժ) թագաւոր եւ իշխան զի այսպիսի բարեկարգութիւն ի ձեռս նոցա լիցի ժա), զայսոսիկ ժբ) ի Հայրապետէ մերմէ լցցուք, զի նա է գլուխ դատաւորացն ժգ) եկեղեցւոյ ժդ), եւ այսպէս ժե) լիցի. զի թէ մեռանիցի այր որ եւ ոեւսոր ոչ իցէ Հոռոմ ժէ) եւ ոչ գէնսոր, եւ ոչ այլ ոք ի ցեղէ ժէ) Հարց ժը)

կրօնաւորն եւ ժառանգ իցէ նորա, օրպէս ասացաւ՝ զգնմանն հօր վանացն ա) տացեն[142] բ) եւ զայլսն եպիսկոպոսին, զի նա է ձեռնադրող նորա եւ դաստատոր. եւ թէ չիցէ ժառանգ՝ եպիսկոպոսին հոգիցի գ) զի նա է հայր նորա եւ զընծայսն մահուն վանացն տացէ է) եւ զայլսն կաթողիկոսին։ Այս դատաստան իբրեւ անց կացցէ եւ յաղագս սենեկաւորացն[143], իսկ մնացեալ ամենայնի ինքեանք են ժառանգ ը)։ բայց զքահանայի գնդանգերձ տացեն եպիսկոպոսի, զի նա է ձեռնադրող նորա. եւ այս կրկին իրաւունս է թ)—յաղագս վիճակի եւ դաստոդութեան։ Նմանապէս եթէ եպիսկոպոս փոխիցի եւ ժառանգ իցէ, որպէս ը) տացեալ է՝ զխաճանին հասոյթս եւ գնդանգերձ եւ զգաւազան եւ զմիւռոն եւ զայլ ընծայս տարցեն ը) հայրապետին. ապա թէ չիցէ որ ժառանգ՝ հայրապետն եղիցի, զի նա է ձեռնադրող եւ դաստատոր նորա, եւ գնացս մահուն տացէ (հայբոլէթն) գթան եպիսկոպոսին, եւ գնդանգերձ եւ զգաւազան եւ զմիւռոն ժ) այնմ որ ձեռնադրիցէ, եւ եթէ մեմ եւ կամիցի ժ)։ Իսկ ասեն հայրապետին ածելոյն գենմանէնքն իբրեւ եկեղեցւոյն ապասաւորին եղիցի. բայց ննջեցելոյն ի) յիշատակի եւ ազգատահմին պատկի գենմանէնքն ի) եւ տահմին ի) վախճանելոյն գենմանց եւ ընծայիցն հասոյթս բաժանեցի ի գթան ի) եպիսկոպոսունս եւ ի վարդապետն ի)՝ որ մեբձաւոր իցէ տան հայրապետին. եւ եթէ այլ օր ի)՝ ի վարդապետաց ի ժողով անգ կոչիցին ի)՝ նմանապէս մնանաւորեացցին ի) զոյգ Ասպա

142. Միայն մեր օրինակի մէջ պակաս է ացցեն բառը, որ աւելացրինք, մանաւանդ մարի պարզութեան համար։

143. Սենեկաւոր կոչուածն այն վանականները, որք ծղնեաւն առաջ մին սենեակի կամ խցի մէջ եւ չունին միաբանակցութեան արիշների հետ։

144. Ա յանիրի՝ Յաղման կամ հարսանիքի հանդիսին։

ա) միայն մեր օրին. Հարսանացն, ազգացն . . . եւլն։
բ) Պարտ. եպ. լիցի։
գ) 489. 490. վնե. նա է։
դ) 489՝ լիցի։
ե) վնե. տայցեն։
զ) վնե. ժառանգը։—489՝ ժամանակ գաւառք։
է) 489՝ իբրեւ նա է։
ը) 489՝ որ։
թ) վնե. տայցին։
ժ) 493՝ յիշ՝ եւ զայլ ընծայս պարտ.
ի) վնե. եւ թէ ոմանք եւ կամեսցի։
ի) վնե. ննջեցելոյն։
ի) 489. վնե. գենմանցն։
ի) 490՝ յիշ՝ պատկի գենմանէնքն եւ տահմին։
ի) Մեր օրին. ի գթանէ։—489՝ գթան։
ի) 489՝ ի վարդապետան։
ի) վնե. այլ օր։
ի) վնե. կոչիցին։—489՝ եւ թէ այլ ի վարդապետաց ի ժողով անգր կոչիցին։
ի) 490՝ մնանաւորեացցին։

ի) վախճան եւս հայրապետին հատնիցէ՝ ամենայն գենմանցն հասոյթս ի) այլ եւս ընծայիւք ի) ի ժառանգաւորաց նորա հոգեւորաց զոյգ բաշխիցի ի)՝ ժողովելոց եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց եւ հարց եւ քահանայից այլ եւս տացի ընծայ։ Այդ ի) լիցի իրաւունք ի) ի դաստատորէ ի) եկեղեցւոյ. եւ մի որ ի վերայ իրաւանց ընկերին ելցէ տապ թէ ոչ՝ զդաստատանն ի) պարտի անաչառ եւ անկաշառ 145։ »

ԲԺ.

ՅԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՐՑ ԱՆԱՊԱՏԱՑ ԵՒ ՆՈՑՈՒՆՑ ԵԼԲԱՐՑԻՆ[146]։

Զ. «Կարգ ոգւոյ ի) գաւառատանայ եւ հրահանգ բարեաց ի) բաւականապէս ի) եղբարց եւ նոցունց հարց ի) եղեալ է ի սրբոյն Սահակայ եւ ի) Բարսղ[146] ի)։ Բայց չափաւորապէս եւ մարմնատեսակ ի)՝ օրինաց դաստատանի զօրինակս ի) յաւելումք ի) հարկաւորապէս, զի ոչ այժմ ամենեցուն է քան հրամանի նորին ի) վարել։ Նաեւ ոչ հեռի ի գաւառս որք ի)

145. № 488. 749. Սինոդի եւ կարապ. օրինակների մէջ կանոնիս վերջը սկսած՝ զի ի ի ամենայն վիճակի կարողիկոսի իցէ . . . եւլն. շատ փոփոխուած է եւ աղտեսուած, մանաւանդ Սինոդի օրինակի մէջ, բայց օրինակիս իմաստը պահպանած է նոյնը առանց մեծ փոփոխութեան, ինչպէս այդ երեւում զգուշաւոր բաղդատութենից, ուստի մենք աւելորդ համարեցինք առաջ բերել այսպէս նոցա տարբերութիւնը, որ աւելորդաբար բաւական ընդարձակ տեղ պիտի բռնէր։

146. Հեղինակը անմոռանալի մեր աւրր Սահակ Պարթեւի եւ յունաց ս. Բարսեղ վեսպարացու եկեղեցական կանոնադրութիւններ։

—ա) Մեր օրինակ՝ յիշ՝ Թէ։
—բ) 489. վնե. Հասոյթքս։
—գ) 489՝ եւ ընծայք.—վնե. եւ այլ ընծայսն։
—դ) 489՝ եւ բաշխեսցի։
—ե) 489՝ Արդ։
—զ) վնե. իրաւանս։
—է) 489՝ գաւառատանացս։
—ը) 489 գաւառատան։
—թ) 488՝ վկան Հայոց վանից եւ անապատականաց։
—ժ) 488. Սինե. ոգւոյ.—489՝ յոգւոյ.—489՝ կարգաւոյ։
—ի) 489՝ վնե. աւելի՝ ի սրբոյն։
—ի) 488. 749. Սինե. յիշ՝ բաւականապէս։
—ի) 489՝ Նոյնն Հարց.—488. 749. Սինե. Հաւանս եւ եղբարց։
—ի) վնե. յիշ՝ սրբոյն Սահակայ եւ։
—ի) 489՝ եղեալ ի Բարսղէ.—490՝ եղեալ է ի սրբոյն Բարսղէ.—488. 749. Սինե. ի սրբոյն Սահակայ եւ ի սրբոյն Բարսղէ եղեալ են։
—ի) 489՝ փառաւորապէս եւ մանաւանդ տեսական։
—ի) 488. 489. 490. 749. Սինե. գնշանակս։
—ի) 488. 749. Սինե. յաւելումն։
—ի) 749. Նոքին։

սահմանի որդոյն [ինչ ա] ընդ միմեանս) ածել իշխանաւք այլ յարմար ծորին ֆ) վարիմք շաւղօք.

Եւ արդ՝ սկսցուք այսպէս.

Զի թագաւորացեալ իշխանաց, միանգամայն եւ ամենայն ք) հաւատացելոց չինել վանս ե) սէր յաղագս մարդասիրացն լինի յամենայն կղ), այլ մանաւանդ հոգեւոր. յաղագս այնորիկ սէր պարսի ժառանգաւորիւն լինել է). Զի որ յառաջնումն հայր եղեալ ը) եղբարցն, թէ միւր շինեալ տեղի ը) եղբարց եւ թէ յայլոց ժ), եւ բարիք առաջնորդէ, անդստաստան է փոխել. ապա թէ հակառակ ինչ գործէ, երկու եւ երիւք ժա) միանալ հարկաւոր է փոխել ժբ). Եւ եթէ իւրով[147] ընչիւք ոք գայ յառաջնորդաւթիւն եղբարց, զառաջին ինչս վանացն գրով եւ վկայիւք ի նա այժան է տալ. եւ թէ պատահի թագուլ ժգ) եւ զոր եբերն ոչ կամիցի թագուլ ժդ) յեկեղեցին, իշխան լիցի առնուլ զնիւթն, եւ զոր ինչ յանուն եկեղեցւոյն առեալ եղեւ՝ անդէն թագուլ ժե). Իսկ գինի մաշու հարց ժզ) մի լիցի իւր ժառանգաւորութիւն ժէ) առնուլ ազգատասմի ժը) զառաջնորդաւթիւն եղբարց[148] ժթ)՝ եթէ[149] ոչ կամիցին եւ չիցեն է) ի գեպ՝ ապա թէ հաճելի հարց շաւղօք լիցին ազ-

147· Միայն մեր օրինակի մեջ իրօք, որ անյարմար է եւ անշուշտ սխալ գ՛ւն. վասն որոյ ընդհանուրին համաձայն գրինք իւրովի:

148· Այզպիսի վասն եւ միանգամայն ճշմարտապէս ասվորութիւնը տարածուել էր մանաւանդ կիլիկիայի կողմերում Ռուբինեանց պետութեան ժամանակ, որոյ գլխ. տասակի բազմաթիւ Լամբրոնացին (Մեկնութիւն գասաւորաց. վենետ. եր. 517—535. մանաւանդ 524, 526, եւ յն. տես նաեւ հետեւեալ Դ. կանոնը եւ մեր 164, եւ 448 ծանօթութիւնները):

149· Մեր. 489 եւ Սարգ. նախս. օրինակների մէջ գրած է եւ բ՛ւ. բայց սրսվհետեւ երբ աւելի յարմար է՝ ըստ բազմութեան օրինակների սրբագրեցինք:

—ա) 488. 749՝ յիւ՛ ինչ.
—բ) 488՝ ընդ միասս—749՝ ընդ միսս.
—գ) 749՝ նոցին.
—դ) 488. 749՝ յիւ՛ եւ ամենայն.
—ե) Սխ. յիւ՛ վասն.
—զ) 489՝ վասն ոչ մարդասիրաց յամենայն է:
—է) 488. 749՝ ժառանգ. լինել.—Սխ. ժառանգել.
—ը) 489՝ յիւ՛ եղեւ.
—թ) 488. 749՝ թէ իւր շինեալ տեղի.
—ժ) 488. 489. 749՝ այլոց.
—ժա) 490. Սխ. երիք.
—ժբ) 489՝ յիւ՛ ապա թէ հակառակ . . . . ելցի.
—ժգ) 490՝ առնուլ՝ զոր եբերն.
—ժդ) 489՝ եւ թէ պատահի թագուլ զոր եբերն. կամ թէ ոչ կամիցի թագուլ՝ —ժե) 489՝ եւ զոր ինչ անուն եկեղեցւոյն առեալ եղեւ անդէն թագուլ.—488. 749. Սխ. Եթէ գինին վասնց հայրապետութեան ժամանակի (Սխ. վասնց) գրով ի նա առն (ի. ճ առցին). Նայն եւ զբիւ ինչսն գատցէ (488՝ անցուսցէ). Եւ թէ պատահի նմա եբեսնել ի վանացն՝ զիրն առցէ եւ զոր յանուն եկեղեցւոյն առեալ եղեւ անդէն թագուլ:
—ժզ) Սխ. յիւ՛ մանաւանդ.
—ժէ) 489 ի ժառանգաւորութիւն.
—ժը) 488. 749. Սխ. ազգատասմիից.
—ժթ) Նոյնպէս յիւ՛ զառաջնորդաւթիւն եղբարցդ.
—ի) Վեհեա. չիցէ.

գայիքն եւ եղբարքն կամիցին քարիւք ա) է նոցա լինել զան օտարաց, իբր գնաակք իւրոցն վարուցէ), ըստ այնմ՝ փոխանակ հարց եղիցին ք) որդիք[150]. Ապա թէ չիցեն ազգայինք յամարտ, հարկաւորաբար ընտրիցին յայլ եղբարցն քարիւք գ) հմտուել ի կանս. Առաւել ծայր է): Արտաքոյ իրաւանց է իշխանաց կալուած առաջնորդս եղբարցն կացուցանել զորս ը) նոքա ոչ կամիցին[151]. եւ ըստ գատաստանի է ելանել եղբարցն միոյ է) ըստ կամաց նոցա ընտրելի լաւն[152]. բայց հաւաթակ լիցի կամքն ը), եւ եպիսկոպոսունք եղիցին այգոցիկ կարգիչք եւ մի ոք յաշխարհական կարգադրի). Եւ քանզի են ժ) ի գործոց ի վանս առաւել աշխատութիւ, եւ ամենեցուն մի է գիտաւորութիւնն — յայս կենացն յաւիտենականաց. բայց եթէ կարճամտութեամբ ոք ոչ գամենայնն հոգեւորականին ի ծաղեռ հատուցմանն, տացի ինչ առաւել նմա[153] ժա), զի մի ի պատճառս այնմիկ նուազութիւն լինիցէ եղբարցն լիցի. եւ թէ այգոցիկ ժբ) տեսանիք լեցէ գատաստան լիցի տալոյն ջոյին առնել զգործն. Եւ զայս արտաքոյ կանոնի կամաց սրբոյն

150· Սաղմ. խղ. 47։—Տես եւ Ագաթանգեղոս, եր. 519.

151· Այսպիսի հզօրանալոյ, յընչանալ երեւութիւ, միշտ յապարուկ են եղել հայ մեծատունների. այսպիսի կանոններ տեսնում ենք մինչեւ անգամ հօմեներորդ դարասկ. Միխիթարը ի նկատի ունի Դվինի 5-րդ ժողովի (645 Ք.) կանոնադրութեան Ը. եւ Ժ. կանոնները (կանոնադիր № 764, կան. ռմկգ. եւ ռմկէ.):

152· Մի այսպիսի կանոն չենք գտնում կանոնադիրների մէջ.

153· Մի այսպիսի բնորոշին անդրեզի խարտիաներ ի եւ նոյն վանքի միաբանների մէջ Յոյն է տալի եւ Տիրէհ Շնորհալին իւր Ընդհանրականի մէջ ասելով՝ «Եւ կարգաւորացն չափաւորութեամբ առ իշխանութիւնսն ղիցի առատութիւնամբ եւ հատուցութեամբ (Ընդհ. Էջմիած., եր. 50):

—ա) 489. 490՝ բարւոք.
—բ) 488. 749. Սխ. . . . ազգատասմից. միայն եթէ պատահի վայելչին բարի եւ. Համաձեռնեալ եղբարց նացոյն.
—գ) 488. 749. նոցին.
—դ) 489. 490՝ բարւոքս.
—ե) Սխ. միայ՝ ապա թէ չիցէ ոք յազգատասմից Տերոն.—488՝ ապա թէ չիցէ ոք յազգատասմից Տերոն. զոյր ոք իմասցուն եղիցի ոք ըստ ընտրեացն Հայր վանիցն.—749 . . . . իմասցուն յազգատասմից եղբարցն եւ. կամ յեղբարցն . . . .
—զ) Վեհեա յիւ՛ զոյսս.
—է) Վեհեա. մինչեւ.
—ը) 489՝ բայց Հաւաթակ եղբարցն կամացն եղիցի լաւն.

—թ) 489՝ աշխատասիրանաց.—488. 749 Սխ. Եւ իշխանաց ոչ է օրէն կալուած Տայր գնել, քանզի ամենից եղբարցն. բայց եպիսկոպոսունք եղիցին այգոցիկ կարգիչք (Սխ. գատիչք եւ կարգիչք). եւ. այն իրասունչ. եւ ոչ կալուած (Սխ. յիւ՛ եւ. այն . . . նոքի):
—ժ) 489՝ յիւ՛ Նմ.
—ժա) 489. 749՝ Սխ. եւ. քանզի են ի վանս գործ քան զգործս աւերի աշխատութեամբ. եւ. ամենեցուն յայն եւ. հատուցանողն Քրիստոս է. բայց եթէ կարճամտ ոք Հանգիպեսի ի գործատուն տացի նմա առաւել վարձս վասն ծանրութեան գործոցն.
—ժբ) 489՝ վասն այգոցիկ.

եգաբ ա) Բարսղի [154] է) կարճամտելոյն ազգագաւ, Բայց զանօթ ինչ ի գործ նացն ը) վայրապարտ ը) վնասել օրք մեր գործաւորքըն չկեցեն, գաւառաստան լեցի՝ վնասողին գնա տանջել է)։

Ա յդոքիկ գաւազանեալն ազգագաւ սահաւոք եգաւ ի պատճառըս բարեկարգութեան. այլ առ՚ձմանք ամենեսեան [155] ուղղութեանց սրբոց ցուցցեն բաւականասցի ը)։։

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՑԱԶԱԳԱՒ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՑՆ Է)։

Յ՚ա եւ վարդապետաք եղիցին ը) ըստ իրաւանց նախակրթեալք ը) Հին եւ Նոր Կտակարանաց ժ) եւ կանոնական հրամանաց, Ցերիւց ժա) եւ յերից վարդապետաց կոչեսցին ի պատիւ հրամանի, թէեւ պատահի միոյ աշակերտիլ· եւ թէ ժբ) զկամս եպիսկոպոսի եւ կամ եւս առաւել զհայրապետի ընդ խրեանս առնուցուն ժգ), նաեւ զիշխանի, բարիսք ժդ) եւս գործիցեն ժե)· ապա թէ ոչ՝ ըստ օրինացն յերկուց եւ յերից ժզ) հաստատեսցի ժէ)։ Իսկ ի միջէ ժը) զկարգեալսն ժթ) եւ զանձամբ ընտրեալսն է) իրաւունս կացցէ ։ գաւառաստանի լուծցուցանել է)։ այլ ըստ օրինացն զկարգեալսն պատուել, իբրու զի ։ երկրորդ է ։ ը) ըստ մարգարէական շնորհին, զի աշխատութեամբ՝ առաքելոցն հաղորդի եւ շնորհօք՝ մարգարէից, ուստի եւ բա-

154. Հեղինակը ակնարկում է ս. Բարսղ Կեսարացու վանական կանոնադրութիւնը։

155. Ա յսոսին՝ ամենատնակ։

—ա) 488՝ եղաբ.—Ծ՚Ե. յԻ՚ եգաբ.
—բ) 489՝ ի Բարսղէ։
—գ) 489՝ ի գործոցս— 488. 749. Ծ՚Ե. գործելոցս.
—դ) Վ՚ենետ. յԻ՚ վայրապարտ։
—ե) 488. 749. Ծ՚Ե. եթէ վայրապարտ վնասիցեն, նոցա զնաքիրեն, իսկ եթէ պատասխանիցէ՝ ոչ զնաքիրեսցեն։
—զ) ՆոյնՔ՚ յԻ՚ Ա յդոքիկ գաւառաստանի ։։։ Նւբե։
—է) 488. Վ՚ենետ. վ՚առն վարդապետաց եգաբ այս բան։
—բ) 489՝ յԻ՚ եղիցին։
—թ) Ծ՚Ե. նախ կրթեալք։
—ժ) 488. 749՝ կտակարանաց։
—ժա) ՆոյնՔ՚ յերկուս։
—ժբ) Ծ՚Ե. եւ կամ Քէ։
—ժգ) 488. 749. Ծ՚Ե. ուխիցին։
—ժդ) 489. 490՝ բարւոք։
—ժե) 488. 749՝ գործեսցեն։
—ժզ) ՆոյնՔ՚ յերից՝ վկայից։ — Ծ՚Ե. երկու եւ երից վկայից։
—ժէ) 490՝ հաստատեցի։
—ժը) 490՝ խոկ միջին։—489՝ խոկ ըզմիջէն։—Ծ՚Ե. եթէ ի միջէ։
—ժթ) 490՝ զկարգեալսն։
—ի) Վ՚Ե. անձամբ զընտրեալսն։
—իա) Վ՚Ե. իրաւունս կալցէ։
—իբ) 489՝ լծուցանել։—488. 749. Ծ՚Ե. մխայՔ՚ զանձամբ եկեալսն լուծուցանել։
—իգ) 489՝ իբրու զի։—490՝ յԻ՚ զի։
—իդ) 490՝ երկրորդ է։
—իե) Ծ՚Ե. եւ կամ Քէ։
—իզ) 488. 749. Ծ՚Ե. ուխիցին։
—իէ) 489. 490՝ բարւոք։
—իը) 488. 749՝ գործեսցեն։
—իթ) ՆոյնՔ՚ յերից՝ վկայից։ — Ծ՚Ե. երկու եւ երից վկայից։
—լ) 488՝ հաստատեցի։
—լա) 489՝ յԻ՚ եղիցին։
—լբ) Ծ՚Ե. նախ կրթեալք։
—լգ) 488. 749՝ կտակարանաց։
—լդ) Վ՚ենետ. յԻ՚ վայրապարտ։
—լե) 488. 749. Ծ՚Ե. եթէ վայրապարտ վնասիցեն, նոցա զնաքիրեն, իսկ եթէ պատասխանիցէ՝ ոչ զնաքիրեսցեն։
—լզ) ՆոյնՔ՚ յԻ՚ Ա յդոքիկ գաւառաստանի ։։։ Նւբե։
—լէ) 488. Վ՚ենետ. վ՚առն վարդապետաց եգաբ այս բան։
—լը) 489՝ յԻ՚ եղիցին։
—լթ) Ծ՚Ե. նախ կրթեալք։
—խ) 488. 749՝ կտակարանաց։
—խա) ՆոյնՔ՚ յերկուս։

նիւ ա) ընտրեալ կոչի Իսկ նախակրթեալք ի միջէ վարդապետ եւ ամէնպատուականեալք՝ յայլմէ ը) առնուցուն պատիւ հրամանի արհամարհելով զիւրն՝ իրաւունք լինիցի գ) գաւառաստանի ի նմանէ դ) զուարճալն կրկրորդել։ Եւ կամ զղջացեալ ե) ազգանաւոր աղաչողութեամբ՝ իւրոյն հրամանաւ վերստին ուղղեցի զ)։ Եւ է) կոչողն առանց կամաց իւրոյն վարպապետի հատուածք պատճէն անզեղջ եղեալ, եւ զղջացեալ ի գէպ ապաշաւանաքը ը) թողութիւն առցէ յայնմանէ զոր բամահեցոյն ը) գնորոյն առանց նորին թ) կամաց ժ) կոչել յատաջ եւ թէ ժա) պատահիցի ժբ) վարդապետի զոր կապել ժգ) յաշխարհականաց եւ ժդ) կամ յեկեղեցականաց ժե)՝ այլ ոք վարդապետ մի լուծցէ. թէ ապաստաւոր իցէ եւ կամ ազիւոութեամբ [156] ժզ)—մինչեւ գնդ ժէ) ուղղել զիրաւացին՝ անեպէս առանց հակառակելոյ [157]. եւ թէ ոչ անասցէ՝ ժը) կապելոյն է) փոխանակ կապելոյնա) մինչեւ զղջասցի։ Ապա եթէ իրաւացի իցէ եւ ոչ անասցէ այլ ոք նմա, գաւառաստան լիցի՝ եւ նա ընդ կապելոյն կապել մինչեւ զղջասցի ի) եթէ ի ագիւոց եւ յամբարաւաճութենէ իցէ. եւ թէ ի վկայելոց է ։ առաջի ։ Նորա զգաստանալ կապանացն ցուցցէ եւ ի նա թողեալ գգաւառախանձն անպարտաւ լինի ։։ եւ թէ պատահի ի միում ։ եղբայրանոցի երկու լինել վարդապետ

156. Ա յսինքն՝ կապող վարդապետը։

157. Ա յս կտորը կարծես Ջ՚ հեղինակը հանել է Շահապիվանի ժողովի (447 Ա՚ուն) ՃԾ։ կանոնից (կանոնագիրք № 761, ա՚ճծգ.)։ յարմարութ՚ եւ նկատ՚ Շնորհալու խօսքը (Ընդհ. եր. 90)։

—ա) 489՝ յԻ՚ եւ բանիւ.
—բ) 489՝ ոչ յայլմէ։
—գ) Վ՚ենետ. լիցի։
—դ) Ծ՚Ե. իրաւունք լիցի ի նմանէ։
—ե) 490՝ ազգացեալ։
—զ) 490՝ ուղղեցաքն—Վ՚ենետ. ուղղիցի։
—է) Ծ՚Ե. խոկ։
—ը) 489՝ ապաշխարութեաք։
—թ) Ծ՚Ե. ոչ ամենեցունց. ապհատուածք։
—ժ) Ծ՚Ե. յԻ՚ առանց նորին։
—ժա) Վ՚ենետ. հրամանի։
—ժբ) 490՝ յԻ՚ Քէ։
—ժգ) 488. 749՝ այսատնեցի։—Ծ՚Ե. պատասխիցէ։
—ժդ) 488. 749. Ծ՚Ե. կապել բանիւ Աստուածոյ։
—ժե) 488. 749. յԻ՚ եւ։
—ժզ) 490՝ եկեղեցականաց.—489՝ աշխարհականաց եւ եկեղեցականաց.—488. 749՝ կամ ի վանականաց եկեղեցականաց.—Ծ՚Ե. յԻ՚ եւ կամ յեկեղեցականաց։
—ժէ) 489՝ ոգիսա։
—ժը) 488. 749՝ լինել.—Ծ՚Ե. լինել եւ.—կապաւոյ լինել։
—ժթ) 488. 489. 749. Ծ՚Ե. անասցէ։
—ի) 488. 490. 749. Ծ՚Ե. կապեցոյն։
—իա) 489՝ արձակելոյն։
—իբ) 489՝ յԻ՚ իրաւացի իցէ ։։։։ Նւբե։
—իգ) 489. 490՝ եւ Քէ։
—իդ) 488. 489. 749. Ծ՚Ե. յԻ՚ է։—կապաւ՚ վկայելոցդ։
—իե) 490՝ յատաջիս—Ծ՚Ե. առաջ։
—իզ) Ծ՚Ե. յԻ՚ եւ ի նա Թողեալ ։։։։ Նւբե։
—իէ) 488՝ ի մէ։

եւ կամ աւելի եւս զվճռս) որ յառաջադէմ իցէ՝ ընդ հանգոյն գլուխ եւ աւագ կոչիցին[ը] ըստ հրամանի առաքնորդացս՝ զի բարեկարգութիւն[ն] եւ [ը] ի նմանս իցէ, եւ մի պատճառս անայցեն գայթակղութեան[ն] իւրաքանչիւր զգաւհերիցուհիւն ընդ[ելով] եւ թէ[լ] իւրաքանչիւրքն[158] զոյգ կարծիցին[ն]՝ զոր չէ հնար[ը] հաւիժամաիլ զընսրհեան առաւելեալն տարբի զպատիւն եւ ըստ հրամանի նորա այլքնե[ը] զոմանս զարգարիցեն[ք] բանիւ, նաեւ զայլ եւս զհարիւր բանիցք)։ Եւ թէ ոք ընդվզեալ լուծցէ զսահման կարգին[ք]՝ գաւառատան լիցի միաբանութեամբ եղբարցն՝ ելանել նմա[ւ]ոք զաշակերտս միմանց առանց գրոյ[ք] եւ [ը] կամաց ընբեահանց[ք] մի առցեն։ Ապա թէ քամահելով առցէ, գաւառատան լիցի՝ որքան ուսեալ[ը] ի նմանէ[ն] իցէ[ք] վերստին նա ուսուսցէ[ք]։ Եւ կամ զղջացեալ՝ կամօք[ը] նորա կացցէ եւ նա ընկալցէ։ Սրաւունք են աւագ վարդապետի ընդ հայրապետի[ն] եւ ընդ եպիսկոպոսի ի միմեանս ելանել ըստ նոցա կամաց, եւ կամ այլ ոք ըստ կամաց երկոցունց[ն]՝ զի մի արատքոյ կանոնաց յեպիսկոպոսէ գործիցի լինչ[ը]՝ զի եւ եպիսկոպոսն միաբանութեամբ վարդապետին զիւրաքանչիւր զկարգն գործիցէ[ն]։ Եւ թէ այսմ ոչ անուսանիցէ զը[ն] վարդապետացն, ըստ գաւառատանն եպիսկոպոսին եւ առաջնին[ն] վարդապետին լիցէ ի միաբանութենէ նոցա Ա[յ]լ զայնոսիկ որ հանգերձեալ իցեն[ն]

158· Աւելի յարմար կլինէր դնել՝ երեսմանիւրեմ։

—ա) 749՝ զի մի։
—բ) 488· 749· վեճ· կոչեացեն—Սիմ· կոչեացին։
—գ) 489՝ բարեկարգութեամբ։
—դ) 488· 749՝ նէս։
—ե) Սիմ· կաթոլիկոսութեան· ախոյ։
—զ) 488· 749· Սիմ· չիք՝ իւրաքանչիւր զդաշերիցուքիւն . . . նէ։
—է) 488՝ կարգեցին—749՝ կարգեցին։ —Սիմ· կարգեացին։
—ը) 489՝ չէ արժան։
—թ) 489՝ այլ։—488· 749՝ յոլոյն։
—ժ) 488· 749՝ զարգարեցոյն զոմանս։
—ժա) Սիմ· եւ ըստ հրամանի նախ զայլսն զարգարեցոյն. նաեւ զայլսն եւ զհարիւրն բանիցք։
—ժբ) Սիմ· զառհմանս կարգ քոս—489՝ բարեի կարգ քոս—
—ժգ) 488· 749՝ գրոց։
—ժդ) 489՝ չիք՝ եւ։
—ժե) 489՝ իւրեանց։
—ժզ) 488· 749՝ ուսեալ. խա։
—ժէ) Սիմ· իցեն—489՝ որք ուսեալք լինի ի նմանէ։
—ժը) Սիմ· ուսցի եւ ուսուսցէ—վեճեա· նա ուսցի եւ նա ուսուսցէ։—488· 749՝ վերստին նացի եւ ուսուսցէ։
—ժթ) 490՝ կատը· ախոյ։
—ի) 488· 749· Սիմ· ընդ· կաթոլիկոսի։—490՝ չիք՝ ընդ· հայրապետին։
—իա) 489՝ չիք՝ եւ կամ այլ ոք . . . . նէ։
—իբ) Սիմ· միաշէ գործիցէ։
—իգ) 488՝ գործէ։—Սիմ· չիք՝ զի եւ եպիսկոպոսն . . . . նէ։
—իդ) Սիմ· չիք՝ ի։
—իե) 749· Սիմ· եւ ուսուցէ։
—իզ) 489՝ նէս։—Սիմ· այլ զայն նախոչ գործեալ իցեն, պատուհաս։
—իէ) 489՝ իւրեանց։
—իը) 488· 749՝ ուսեալ. խա։
—իթ) Սիմ· իցեն—489՝ որք ուսեալք լինի ի նմանէ։
—ի) Սիմ· ուսցի եւ ուսուսցէ—վեճեա· նա ուսցի եւ նա ուսուսցէ։—488· 749՝ վերստին նացի եւ ուսուսցէ։
—իա) 490՝ կատը· ախոյ։
—իբ) 488· 749· Սիմ· ընդ· կաթոլիկոսի։—490՝ չիք՝ ընդ· հայրապետին։
—իգ) 489՝ չիք՝ եւ կամ այլ ոք . . . . նէ։
—իդ) Սիմ· չիք՝ զի եւ եպիսկոպոսն . . . . նէ։
—իե) 489՝ իւրեանց։
—իզ) 488· 749՝ ուսեալ. խա։
—իէ) Սիմ· իցեն—489՝ որք ուսեալք լինի ի նմանէ։
—իը) Սիմ· ուսցի եւ ուսուսցէ—վեճեա· նա ուսցի եւ նա ուսուսցէ։—488· 749՝ վերստին նացի եւ ուսուսցէ։
—իթ) 490՝ կատը· ախոյ։
—լ) 488· 749· Սիմ· ընդ· կաթոլիկոսի։—490՝ չիք՝ ընդ· հայրապետին։
—լա) 489՝ չէ արժան։
—լբ) 488· 749· Սիմ· գայեն։
—լգ) 749՝ չիք՝ յառաջ· ալլ։
—լդ) 490· 749՝ յառաջադիմութիւն։
—լե) 489· 490՝ զբաղարար։
—լզ) Սիմ· շինեալ. ոգեաւ։
—լէ) վեճեա· ինքեանց։
—լը) Սիմ· հարկաւորիցին։
—լթ) վեճեա· ոգեաւ։
—խ) 489՝ խոշեն։
—խա) 490՝ կոչիցին—Սիմ· կոչիցին։
—խբ) 490՝ վարդապետացացն։
—խգ) 488· 749· Սիմ· գայեն։
—խդ) 488՝ ասի։—Սիմ· ասի զայն։
—խե) 490՝ նոյ։
—խզ) 488· 749՝ ժբ[ժշկեացն]։—489՝ չիք՝ ի պատիւ ելանել . . . . նէ։
—խէ) վեճեա· ոգեաւ։
—խը) 489՝ եւ բազում։—490՝ եւ բազում։
—խթ) 488· 489· 749՝ սահմանադրեն։
—խի) 488՝ իսու իցէ։—489՝ չիք՝ է։
—խբ) 490՝ պատրա է։
—խգ) 488· 749՝ . . . իսուացի է· յամ (խնդիս· յամենայն) առ ի իւրեանց կամերն։
—լ) 489՝ ի գաւառն։
—լա) 488· 749՝ չիք՝ այլ եթէ ի գաւառի . . . . նէ։
—լբ) պանդխտացեալ։
—լգ) 489՝ չիք՝ միաբանութեամբ եւ։
—լդ) Սիմ· չիք՝ եւ հրամանաւ լիցին . . . .
—լե) 490՝ այլ այլոքիւ։

159· Ա[յսինքն]՝ չյանձնած վարդապետական—իրաւունք առանցալով բարեկ. բանադրել, եւլն։

160· Ա[յսինքն] Ա[յլ] վարդապետացն եւ այնոցիկ որ զայլս ազատիցեն ի պատճառ ելանել բանիցն (վարդապետական[ն]ան). իրաւունք լիցի լսել մինչեւ . . . . Աւետ.

կոչիլ յաշակերտան հրամանի[159]՝ դհամար ուսման գրոցն աւժան է պահանջել (թէ ուր եւ կամ յումի[ք]) զառաջ զիբարքանչիւր ընթերցաց ուսմանէ, եւ այս առ այնք լինի՝ զոր ի բազում շրջեալ անգիտանալ[ք] ուսանիցն[ը]՝ զի մի պատրեալ[ն] անկատարս զպատիւ առնիցէ՝ բազում (վնասս խնկալեցեալն գործիցեն[ն])։ Եւ այդ[ը] իրաւունք նոցա կացցէ՝ բայց համօրէն ընտրեալ[ն] լիցի՝ մի ինքեանց[ը] կամօք գալ[ն] յառաջ՝ այլ[ը] պառաջադիմելի[ն] [ը]։ Նոցա եւ զիրկիւզ եւ զբերիւզ[ք] շինել զոգիս[ք] զինքեանց[ք]՝ եւ զայլոց տեսեալ՝ հարկաւորիցին[ք]՝ շարժեալ հոգւով[ք] անսագիւտ մտացն խղճիւ[ք] կացցեն[ք] ի սպասաւորութեան բանին։ Ա[յլ] վարդապետացն[ք]՝ իրաւունք լիցի՝ եւ այնոցիկ որ զայլս[ն] ազատիցեն[ն] ի պատճառ ելանել բանին՝ լսել մինչեւ յախտիցն նախ[ն]՝ ժբ[ժշկիցին][160]՝ զի մի հիւանդք հոգւով[ն] զրպարտութեամբ[ն] ախտացուսցեն[ն]։ Եւ այդ իրաւացի է[ն] գաւառատան նոցա։ Ա[յլ] այ անվճռակա գնոցա իրաւացի է[ն] յամենայն տնէից արձակել[ն]՝ այլ եթէ ի գաւառի[ն] իւրեանց կամիցին[ը] եւ թէ յայլում պանդխտանալ[ն]—եպիսկոպոսաց միաբանութեամբ եւ[ն] հրամանաւ լիցին՝ շրջելով բարեկարգութեամբ[ն]։ այդպիսիկ[ն] վկայեալ

ցընա) լինին։ Իսկ զանձնաւն շրջողն եւ զօշաքարսդ, եւ որք կամիցին ցուցանել զանձինս հետաքննիրիք[164], առ ամենայնս գնալով, մշակք եղեալք որովայնիկ) եւ այլոց ախտից, բանաւաճառք եւ վկայելոց պարտաւադէսք), զոյնպիսին յանցուցանեն) իրաւացի) գատաստանաւք. առեալ ի ձեռանէ ի) զգաւազանն տայցեն) ցուպ ձա) շրջողդերձեան[162]։ Եւ թէ ձէ) պատահի վարդապետի երթալ հիւրընկերեամբ յայլ վանս ձգ), ուր վարդապետ իցէ, մի առանց մեծարանաց ձբ) վարդապետի տեղոյն խօսեացի ձէ), այլ զերեսն նուա ձդ) ըստ տեղւոյն սովորից ձէ)

161. Մեր օրինակի մէջ յառաջերի վերայ իրրու բացատրութիւն դրած է գիտուէ. իսկ Մատենի նախնի օրինակի մէջ երկուքն միասին հետեւեալներէ գիտուէ։

162. Հոչակաւոր Տաթեւու վանքի մօտ հայ մի արծաթագործ, որ կոչվուէ ԴԱՒԻԶԱՆ եւ որ շինել տուեց Տաթեւու Միաբանական Ժողովնախնէս եկեղեցոցդ 906 Թուին (Ստեփ. Օրբէլ. Մոսկուա, կր. 164)։ Այդ արծաթը մի բուսական հատ ուՔանկիւնանի թարթ սիրն է, 50 կանգուն (14 արշին) բարձրութեամբ. որ Քէզիա անկած է պատուանդանի վերայ. բայց շարժուն է. սիւնը ունի իր գլխի վերայ քարի խոյ քարի շրջանակով։ Մատեան բոլորովին նման մի արծաթի, բայց ուրիշ փարթ գիրքով, կայ եւ Որոտնու վանքումդ (Վայոցձորի եւ Որոտնու գիւղի մօտ 2 ժամ հեռու Տաթեւից)։ Ա.ւանգութիւն կայ որ' արծաթդ Տաթեւու վիճակի կամ միաբանութեան վարդապետացուներդ այդ սիւնի տակ էին տանում վարդապետական իշխանութիւնը եւ գաւազանը (Ծայրագոյնութիւն)։ Իսկ Որոտնու վանքի սիւնի տակ մատենագրի իշխանութիւնը։ Ուրիշն շատ հաւանական է որ այդ պատճառով սիւնը առացած է ԴԱՒԻԶԱՆ անուն։

Այսի եւ Տաթեւու Գաւազանի նկարը։ (Տես եւ մեր Ցառաջադրութիւնն 55 ծանոթ)։

—ա) 489՝ վկայ՝ գիրքդն։
—բ) Մխայէլ մէր արքեպ. յիշիքդին։
—գ) 488. 749. Սիմ. գիտուն առ աստեղաբաշխդն։
—դ) 488. Սիմ. յիշ՝ գնալով։
—ե) 489՝ մշակք յարտքդին։
—զ) 488՝ պարտաւորեալք. սիրալ։
—է) 490. Սիմ. յանձնելոյն՝—վէճեա. յանձնաւորեալն։
—ը) Սիմ. խրատալի է։
—թ) 489՝ ի չէգ անել նպատ՝—Սիմ. առանալ ի նոցանէ։—488. 749՝ եւ առեալն ի նոցանէ.

—ժ) Սիմ. առացեալ—488. 749. Վէճ. եւ առացեալ—կարգաց. եւ առացեալ նոցա։
—ժա) 490՝ յիշ՝ ցուպ։
—ժբ) 490՝ յիշ՝ քէ։
—ժգ) 488. 749՝ վկայեա։
—ժդ) Սիմ. առանց մեծարանաց եւ հրամանաց։
—ժե) վէճեա. խօսիցի։
—ժզ) 488. 749՝ յիշ՝ նախ—489՝ զի նա նախ։
—ժէ) 488. 749՝ Սիմ. տարբերութեամբ—վէճեա. տարբերութեանց։
—ժը) 488. 749. Սիմ. վէճ. զատմանաւ։
—ժթ) 489՝ լուծցէ զբ.
—ի) Սիմ. յիշ՝ ի։
—ի) վէճեա. տայ։
—իբ) 490՝ մեծ տեղ քէ։
—իգ) 489՝ զի եւ գաւազանդ չտայիս տան գնան տեղ քրիստոսի։
—իդ) 489՝ եպիսկոպոսաց—488. 749. Սիմ. պարտ է եպիսկոպոսին։

բնդ եղբարն ա) խօսիցի ձէ) եւ ապա գ) ըստ աւանդացուն ձդ) կամայդ) հարկի հիւրն ձբ)։ Եւ թէ վկայեալ ազ հիւրն իցէ եւ բնակեալն[163] նախ նմա կամիցի ձէ), ըստ կամայ նորա խօսեցի. սակայն մի յամախիցէ ձբ) եւ ի) զասպնջականն ամաչեցուցէ եւ յիւրոյն զնա ձ) քամնհիլ տացէ ձա)։ Ապա թէ սահմանն ձէ) դայ լուծիլ ձգ) եւ յանդգնութեամբ անպիտան ձբ) խօսիցի ձէ), գատաստան լիցի՝ անպատիւ գնա ձդ) ի բաց գարձուցանել։

Գ.

ՑԱՂԱԳԴՈՒ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑՔ) ԿԱՀԱՆԱՑԱՑՔ։

Ա) ...եւ մի լիցի քահանային ժառանգաւորիւն ձբ) առնել զժողովրդին Քրիստոսի ձէ), օրհնէ տեառնէ մէ, զի եւ գտեիցայ ի) բաժինս առնէ՝) ժառանգաւորիւն ձէ) զգինս տիեառն Քրիստոսի[164] ձէ)։ գատաստան լիցի յեպիսկոպոսացդ) յայնպի-

163. Ա յիներն՝ տեղւոյն վարդապետք։

164. Ա յս վատ եւ բոլորովին վնասակար սովորութիւնը տարածուեցաւ մեր բանաձեռների մէջ մանաւանդ միջին դարերում եւ մանաւանդ Կիլիկիայի կողմերում։ Ինչպէս տեսանում ենք մեր հնդիմակը առանձնաբերում բոլորովին այդ սովորութիւնը։ Ոչ սակաւ առանձնաբերում բոլորովին ա.ւաքրիստոսին տեղով՝ եպիսկոպոսի փիճակ, հարկ վճարողաց, բանակալի գնդապետ մարմնական բնականաց գրեթե ուրեք գերազանական ժառանգութիւն (Մխիթարեան գաւազր. եր. 324, 556. եւլն)։ Այդ վատ սովորութիւնը այնպիսի վատ հարթութ տարածեց Հայաստանեայց դուռս հետաւոր երկրներում նոյնց եկեղեցականների մասին որ' մինչեւ անգամ կ. Պօլսոյ Հինգ—վեցհազար Տէրտէրի կոչուած ժողովը (692 Թուին) իր 53-րդ կանոնի մէջ պատիժներով յիշում է դարձ մասին, ասելով՝ «առաջս մեզ տեղեկացաւ որ՝ Հայոց երկրում մեզանից հատոր եւ եկեղեցական (բանաձեռ եւլն) չկինի, որ համաձայնական ծագումից

սեացնա) առնուլ զՀօան Քրիստոսի եւ տալ ի ձեռսն) այնմ-
բոլոր ն) որ Տեառնն) գտեղուհին Հովուեցեալ է); եւ պատասխա-
նել նոցա իրաւամբք թէ՝ զոր սրով քո գիրեացեա ը) եւ գնալ
քո գնեացեա է) գնանա կալցես ը) զիւ ժառանգութիւն[165] ն), եւ
մի զչարչարանսն Քրիստոսի վրկեալսն ֆ)· եւ թէ ֆա) յան-
գգնի լռեցուցանել ես ֆբ) ի քահանայութենե· ես թէ ֆգ) պա-
տասխի ժողովրդականացն ցիտիսել ֆդ) բնահաւթեամբ թագէ
ի թագ ֆե)· այնմ քահանայի ֆզ) լիցի հօտս ֆէ) ուր եւ բնակի-
ցի ֆը)· եւ մի առաջինն ֆթ) յաղագս այնորիկ հակառակիցի է)·
զի՞ա) մի է օրինակ հովուութեան ընդ ամենայն տեղիս ուղղա-
փառաց· զի այդպիսի դատաստան լիցի՝ զժամանակ առաջնոյ
քահանայիցն առաջինն ֆէ) Տեառն տալ հաւատ եւ զվերջինն՝ վեր-
ջինն· եւ թէ այդմ հակառակին իրք անդան ոչխարաց ի վերայ
ագահիդ իրաւացն է լռել եւ ի քահանայութենէն հակառա-
կողին· Ա յղ ֆէ) այնպիսի որ ոչ ունին պատիւ քահանայութեան

ևն, որով ևրհից (մասնական) օրհնիւն ևն հետևող (Ղևւտական ցնծին նմանութիւն) . . . ևլն., ուսոի և արդևւմն այգպիսի սովորութիւնք յոյներին ևւ ուրիշ ազգերս (տես Héfélé, Histoire des Conciles, հատ. IV. եր. 213. կան. 35. ևւ Книга Правилъ եր. 95. կան. 55): Բայց պէտք նկատել որ սոյն սովորութիւնք մեզ ևւ յոյների ու յունադատան ազգերի մէջ, ևւ մինդեռ հայերի մէջ ինքն իրան վերացաւ, նոցա մէջ ընդհակառակն մնացել է մինչեւ այժմ. օրինակ՝ ասանների մէջ մի բահանայի մահից յետոյ նորա որդին պիտի լինի բահանայ նորն ևկեղեցւոյ. իսկ ևթէ որդի չունի, մի ուրիշ անձն կարող է լինել, բայց պիտի առնուհանայ նորա զաւակ ևւ պահպանէ նորա ամրոցը ընտանիքը. նոր բահանան պարտաւոր է պահանջել մեռած բահանայի ընտանիքը ևւ այն ժամանակ, ևթէ նա չունենայ ևւ ոչինչ ապրուստ ևւ ինքն—Տես նահ. սոյն Ա. մասին մէջ. կանոնը, ևւ մեր 148ու 418 ծանօթ:

165·

—ա) 488· 749· Սիմ· ի յայնպարտն·
—բ) 490՝ ի ձեռն·
—գ) 488· 489· 749· Սիմ·, Վենե· ապ-
նացին·
—դ) 486՝ յի՛ Տեառնէ·
—ե) 488· 749· Սիմ· Հովուեցուածս—
Վենե· Հովուեցէք·
—զ) 488· 749· Սիմ· գնեցեալս·—490՝
գրիստոսով·
—է) 488· 749· Սիմ· գնեցիր·
—ը) 489· Վենե· կալցեալ·
—թ) Սիմ· ի ժառանգութիւնս·
—ժ) 489· 490· Սիմ· զվրկեալսն·—
488· 749՝ զգնեալսն ևւ զվրկեալսն·
—ժա) Վենե· կալ· ևթէ·
—ժբ) 489· յի՛ ևւ·
—ժգ) 489՝ ևւ մեւ—490՝ յի՛ թէ·
—ժդ) 490՝ փոխել·
—ժե) 489· 490· Վենե· յի՛ թողել ի թագ·
—ժզ) 488· 749· Սիմ· երթայն·
—ժէ) Վենե· ի հօտսս·—488· 749· Սիմ·
Տուխ·
—ժը) 488· 749· Սիմ· յոր թագ քահանայից·
—ժթ) Նոցի՛ առաջինն·—490՝ յի՛ հօտս
ուր· . . ևւ·
—ի) 749՝ ևւ մի առաջինն քահանի·—
489՝ ևւ մի յաղագս այսորիկ առաջին հակառակողս·—488· 749· Սիմ· յի՛
յաղագս այնորիկ հակառակողին·
—իա) 488· 749· Սիմ· քահանի·
—իբ) 490՝ յառաջինն·
—իգ) 489՝ ևւ·

ևւ հարկիս ժողովուրդս Տեառն առանան գառաքսան լիցի՝ կամ
քահանայանալ թէ սարկաւագ է·), ևւ կամ լռել ի չար ա-
ղօրոգութեանց ը)· ևւ թէ ոչ ֆ) հնազանդին իրաւանց, որոշեացին
յեկեղեցւոյ մինչեւ դղջացին ֆ)· Եսկ քահանայից վանականա-
նացէ) ոչ է պարտ ժողովրդականաց լինել հովիւ ֆ)· այլ կրօ-
նաւորս թեանն դուր ընկալցեն պարապիցին է) ևւ զհաստ ի ժողո-
վուրդն ևկեղ ըստ սահմանի ը) կանոնաց սրբոյն ֆ) կալցին Սահա-
կայ[166]· Բայց զհոգեհանգիստ ի վանս առնել ոչ է ըստ օրինաց
գատաստանի գրոց՝ զի մակերեսութիւն ի վանս կաստանաց ոչ
է[167], բայց ևթէ զհնձանս յաշխարհն առնիցեն ևւ մնան ի վան-
նոս իբր ֆբ) վայել է նոցա տարցեն ֆա)· Իսկ ևթէ յաղագս ան-
ձեռնհասութեան ևւ կամ յաղագս յուսոյ ի վանս տարցեն ևւ
արտաքոյ գրոց գատաստանի ֆբ) մակերեսութիւն անդ աշխատու-
հանանց առնիցեն՝ մի լիցի հակառակիչ քահանայից աշխարհի

166· Գօշը անկարելի է Սահակի խ., քան· ևւ խր· կանոններ, որ մանա-
ւանդ որոշումն վանքերի արդիւնքներ: (Տես կանոնագիրքը № 761. կամ· ն՚ծիզ.
ն՚ծիզ. ն՚ծիզ.)·

167· Թէպէտ առաքելական կոչուած 46 (կամ 51) կանոնք ևւ Ն՚կիւբրիայի ժողո-
վի (344 Քրիս) 43 (կամ 44) կանոնք (կանոնագ. № 761, կան. ՌՁ. ևւ յե.) Քահա-
պարտմեն եկեղեցականներին ուտել միսը առանց խղճահարութեան, բայց յետոյ
նրի զգուշացաւ վանականութիւնը, շատ վանքերում կանոն ևւ սովորութիւն մնաւ
ամենևին չուտել միս, կամ միշտ պահ պահել, ևւ նոյնիսկ միսին չորաթև ևւ կիպ-
կին իրթև նաւահանգիստ, ևւ կամ բացի սովորական պահքից միշտ նաւահանգիստ
պահել:

—ա) 489· 490· Վենե· յի՛ առաքեալ ևւ·
—բ) 490՝ Վենե· ի չար առաքութենէն·
—գ) 489՝ ևւ որ ոչ—Վենե· ևւ ևթէ ոչ·
—դ) 488· 749· Սիմ· փախեաւ՝ զի
այգպիսի . . . Նե՛ե· պատկա՝ 2ի (Սիմ· յի՛
զի՝ են ոմանք յազգէ քահանայից ուխտա-
հանիցին՝ զի յորժամ (Սիմ· երթեալ մնա-
նի էրէցն նա ևւրանդ ուսանի (Սիմ· կուս-
անեալ զնոսին ևւ գիմելիս ևւ. գիմելիս կրա-
կանն (Սիմ· սէրաց՝ զնեալին) ևւ ևւրանց
դրան էրէց գնեն՝ ևւ այս մեծ անհեռատես-
թիւնն է· Ապ՚ այսու է այնպիսեացն (Սիմ·
այնպիսին) թէ ապրեալ ունի իրեն քա-
հանայ լինիլ, ևւ թէ ուխտահանիլ խոս-
փանանցին ի ծուխ ուսանելոյ (Սիմ· ևւ ուշ-
խոցհականացն նոսիցին ի ուսանս ևւրեւանց)·
ևւ թէ յանդգնին՝ նզովեացին յեկեղեցոյ (Սիմ· նզովեացին զնոսա ևւ
մինչեւ զղջացին·
—ե) 489՝ վանականացէ·
—զ) Սիմ· ոչ է պարտ ծխակերութիւն
առնել·
—է) 489՝ պատարագել·—490՝ պատարագիցին·
—ը) 489՝ քան հրամանի·
—թ) 489՝ յի՛ օրացոյն·
—ժ) Վենե· իրրեւ·
—ժա) 489՝ . . . առնիցեն, ի վանս
մանաւանդ պատարագն զնասցին թէ առանց ևւ
թէ գրասա·
—ժբ) Վենե· գատաստանացս·—489՝ յի՛
գատաստանէ·

յաղագս այսորիկ՝ զի ոչ է գաւառաւտանաւոր) աւելի քան զկարն պահանջել եւ չէ) զկնի հատանել, զի այլոց անկարգութեան պատճառն վրէժ խնդրել է), եւ ոչ յաղագս այսորիկ, եւ բ) եթէ աղէ) ոք յաշխարհականաց ի տան իւրմէ օրհնել տացէ, յաղագս անհնազանդութեան իւրոյ ը) քահանային, այրմէ քահանայի եւ նմա զհնարիւնն) եւ զերին տացէ ը), գաւառաւտան լիցի՝ իւրմէ քահանային կիսին տալ. եւ լուծիչ իրաւանց քահանայն արժանագոյն գտանէ չեպիսկոպոսացը)։ Այլ եթէ յաղագս յոլոյ ընարելոց եւ կամ առ ի չգոյէ մերձ իւրն քահանայ տան ժ) տրացէ եւ զհնրիւն ժ) եւ զերի չիւրն ժբ) տացէ չեպիսկոպոսին. մի լիցի ինչ գաւառնամ ժգ)։ Եւ եթէ ժողովրդականն ոք ժդ) տրհամարհէ զքահանայ իւր նախատակով, եւ կամ յանդգնի եւ հարկանէ, գաւառաւտան է իրաւամբք հատանել զձեռն իւրոյ եւ հարկանել, զի ոչ է հատանել զձեռն քահանային, այլ զձեռն որ հարկանէ։

168. Քահանայ անապրելոյ մասին անս եւ Գաւառաւտանապրիա երկրորդ մասին ժե. յոդուածք.

—ա) վ.հ.հա. գաւառաւտան
—բ) 489. վ.հ.հ. եւ կամ՝
—գ) վ.հ.հա. վրէժիխնդիր լինել.
—դ) վ.հ.հա. չէ՛ նշ.
—ե) 489՝ այլ. որ պահալ է.
—զ) վ.հ.հա. իւրմէ՝
—է) 439. 490. վ.հ.հ. զմարքե.
—ը) 490՝ տալ.
—թ) 489՝ գահանագէ եպիսկոպոսէ.
—ժ) վ.հ.հ. իւր քահանայի ի տանին
—ժա) 439. վ.հ.հ. զմարքե.
—ժբ) 489՝ իւրմ.—490՝ իւրմն—վ.հ.հա. չիւրմ.
—ժգ) 488. 749. Սխ.հ. ֆոխաճա՛ իսկ քահանայից վանականաց ոչ է պատ . . . . հայե. . ոչպես համառօտա՛ իսկ քահանայից վանականաց ոչ է պատ ծխակերութիւն առնել. եւ աշխարհական ոք ինչ (Սխ.հ. աշխարհականք եթէ) մատաղ առնէ իւրմէ (Սխ.հ. առնէն իւրմանց) քահանային տացէ (Սխ.հ. տացին) զերին եւ զմարքեն, եւ մի զնան չպատրեան այլ քահանայի տացէ (Սխ.հ. տացեն). եւ ինչ յանգգնի հերին առցէ եպիսկոպոսն ի նմանէ եւ տացէ չիւր քահանային (Սխ.հ. քահանային).
—ժդ) 490՝ չիւ՛ որ.
—ժե) վ.հ.հ. անկանիցի.
—ժզ) 489՝ տացէ՛ տացի.
—ժէ) 489՝ ներհացես—վ.հ.հ. ներհացէ.
—ժը) 489. 749. Սխ.հ. եթէ ժողովրդական ոք նախատէ զքահանայ կամ հարկանէ, պժամն է հատանել զձեռն իւրով հհարն. եւ կամ զներացէ զձեռն իւր (Սխ.հ. չիւ իւր) չեպիսկոպոսէն եւ քառամ տացէ քահանայի ի տանին (Սխ.հ. տացեն) նմա.
—ժբ) 438. 749՝ քէ վանս.
—ի) 749՝ խնդրելոյ.—489՝ առնէն իւրոյ խնդրոյ.
—իա) 488. 749՝ բանագրէ զոք.
—իբ) նոյնք՝ զինչ եւ իցէ պատճառ.
—իգ) նոյնք՝ զանձն իւր.
—իդ) Սխ.հ. քահանայ եթէ անձին իւրոյ վրէժ խնդրելոյ ազգաւ բանագրիցէ զոք զինչ եւ իցէ պատճառս. զանձն իւր գտատարտ. պատ է նմա.
—իե) 489՝ մինչ տապաստիցէ.

169. Մեր հնդիսանը ակնարկումն այն որ՝ նախ Աղոմը առնգծուեցաւ եւ ապա Լուան.

—ա) 489՝ եպիսկոպոսացս.
—բ) 489՝ զղջացելոյն.—488. 749. Սխ.հ. ֆոխաճա՛ իսկ զղջացելոյ . . . . հայե. այսպես՝ եւ զղջացեալ յնոյ պատճէ նմա երեսիսպատն իրատաւալ տապաստել. եթէ (Սխ.հ. եւ եթէ) զոր կատարցն ոչ պաճառնգծէ, կատարեցէ զնա եպիսկոպոսն մինչեւ զղջացեալ եւ պաճառնգծէ զոր կատարց նա (749՝ չիւ՛ նա.—Սխ.հ. զկատարեալն իւր).
—գ) 749՝ քէ իրաւ է քէ անիրաւ.—Սխ.հ. չիւ՛ որ կատարեալ . . . հայե.
—դ) 489՝ քաղցն.—Սխ.հ. քաղեցէ.
—ե) 489՝ եւ այլ.
—զ) 488. 749. Սխ.հ. չիւ՛ այլ ամենայն . . . հայե.
—է) 488. 749՝ վ.ան առն եւ կինոջ անկարգապոյ այրին (749՝ այրն) եթէ զինն իւր չկարէ յանձնէ հանել, այս է գաւառաւտան.—Սխ.հ. վ.ան առն եւ կնոջն անկարգապոյ, որ չկարէ այրն յանձնէ հանել զկոյսն.
—ը) 490՝ կրտուր.
—թ) Սխ.հ. բ. , գրչի սխալ.
—ժ) 489՝ որպէս այրան, նմանապէս եւ ամուսնութիւն.
—ժա) 438. 749. Սխ.հ. եթէ պատահի որ այրն չկարէ զկինն ի կուսութենէ հանել.
—ժբ) Նոյնք՝ չիւ՛ ըստ հրամանի կանոնացս.
—ժգ) 489. 490. վ.հ.հա. չիւ՛ քէ կամ լիցի կինոջն.
—ժդ) 489՝ կացցեն.—488. 749՝ որ ի միասին կենան, կացցեն առ իրեարս.—Սխ.հ. որ ի միասին կենան առ իրեարս քառ կենան.
—ժե) 489. 490. վ.հ.հ. չիւ՛ ոչ.
—ժզ) 488. 749՝ ապա քէ ոչ է կամ. բաժանեցին.—Սխ.հ. ապա քէ ոչ նա քառ բաժանին.
—ժէ) 489՝ ի տան.

եթէ յաղագս անձին վրէժխնդրութեան ոչ ներէ ապաշխարողին, գաւառաւտան լիցի յեպիսկոպոսացս) կալել զնա մինչեւ զղջացեալ (Հոգոյ զղջացելումն է). Բայց սակայն՝ որ կալեցաւ, թէ իրաւ, թէ անիրաւ է), ընդ կալանաւք է մինչեւ զղջացեալ (Հոգոյ է). Այլ է) ամենայն գաւառաւտան ի գրոց ցուցեալ է քահանայից ը)։»

Ե.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ, ՈՐՔ ԱՆԿԱՐ ԳԱՆ ԼՈՒԾԱՆԵԼ ՉԿԱՐԻՍՏԻՈՅ ԻՒՆԷ)։

5. «Յարմարումն առն եւ կնոջ ըստ պատշաճի ցուցեալ է ժամանակաւ երէց լինել առն եւ կրօսեր ը) կնոջն, որպէս ի առաջմանն ցուցաւ նախաստեղծիցն[169], զի ամենայնիւ իշխան լիցի այրն ի վերայ կնոջն որպէսը) յայնմ, նմանապէս եւ յամուսնանալն ժ)։ Եւ եթէ պատահի ամուսնութեամբ ոչ տիրել կնոջ առնն ժա), ըստ հրամանի կանոնացն ժբ) թէ կամ լիցի կնոջն ժգ), ըստ հրամանի կանոնացն ժդ) թէ կամ լիցի կնոջն ժե) ի միասին ժէ-ական ժզ)։ Եւ եթէ ոչ ժէ)—գաւառաւտան լիցի բաժանմանն ժը)։ Զամենայն զինոջն զինս զբերելոյն ի տուն ժէ) առն՝ տացէ ի ձեռն կնոջն եւ արձակիցէ լիցի

168. Քահանայ անապրելոյ մասին անս եւ Գաւառաւտանապրիա երկրորդ մասին ժե. յոդուածք.

—ա) վ.հ.հա. գաւառաւտան
—բ) 489. վ.հ.հ. եւ կամ՝
—գ) վ.հ.հա. վրէժիխնդիր լինել.
—դ) վ.հ.հա. չէ՛ նշ.
—ե) 489՝ այլ. որ պահալ է.
—զ) վ.հ.հա. իւրմէ՝
—է) 439. 490. վ.հ.հ. զմարքե.
—ը) 490՝ տալ.
—թ) 489՝ գահանագէ եպիսկոպոսէ.
—ժ) վ.հ.հ. իւր քահանայի ի տանին
—ժա) 439. վ.հ.հ. զմարքե.
—ժբ) 489՝ իւրմ.—490՝ իւրմն—վ.հ.հա. չիւրմ.
—ժգ) 488. 749. Սխ.հ. ֆոխաճա՛ իսկ քահանայից վանականաց ոչ է պատ . . . . հայե. . ոչպես համառօտա՛ իսկ քահանայից վանականաց ոչ է պատ ծխակերութիւն առնել. եւ աշխարհական ոք ինչ (Սխ.հ. աշխարհականք եթէ) մատաղ առնէ իւրմէ (Սխ.հ. առնէն իւրմանց) քահանային տացէ (Սխ.հ. տացին) զերին եւ զմարքեն, եւ մի զնան չպատրեան այլ քահանայի տացէ (Սխ.հ. տացեն). եւ ինչ յանգգնի հերին առցէ եպիսկոպոսն ի նմանէ եւ տացէ չիւր քահանային (Սխ.հ. քահանային).
—ժդ) 490՝ չիւ՛ որ.
—ժե) վ.հ.հ. անկանիցի.
—ժզ) 489՝ տացէ՛ տացի.
—ժէ) 489՝ ներհացես—վ.հ.հ. ներհացէ.
—ժը) 489. 749. Սխ.հ. եթէ ժողովրդական ոք նախատէ զքահանայ կամ հարկանէ, պժամն է հատանել զձեռն իւրոյ եւ հարկանել, զի ոչ է հատանել զձեռն քահանային, այլ զձեռն որ հարկանէ։

169. Մեր հնդիսանը ակնարկումն այն որ՝ նախ Աղոմը առնգծուեցաւ եւ ապա Լուան.

—ա) 489՝ եպիսկոպոսացս.
—բ) 489՝ զղջացելոյն.—488. 749. Սխ.հ. ֆոխաճա՛ իսկ զղջացելոյ . . . . հայե. այսպես՝ եւ զղջացեալ յնոյ պատճէ նմա երեսիսպատն իրատաւալ տապաստել. եթէ (Սխ.հ. եւ եթէ) զոր կատարցն ոչ պաճառնգծէ, կատարեցէ զնա եպիսկոպոսն մինչեւ զղջացեալ եւ պաճառնգծէ զոր կատարց նա (749՝ չիւ՛ նա.—Սխ.հ. զկատարեալն իւր).
—գ) 749՝ քէ իրաւ է քէ անիրաւ.—Սխ.հ. չիւ՛ որ կատարեալ . . . հայե.
—դ) 489՝ քաղցն.—Սխ.հ. քաղեցէ.
—ե) 489՝ եւ այլ.
—զ) 488. 749. Սխ.հ. չիւ՛ այլ ամենայն . . . հայե.
—է) 488. 749՝ վ.ան առն եւ կնոջ անկարգապոյ այրին (749՝ այրն) եթէ զինն իւր չկարէ յանձնէ հանել, այս է գաւառաւտան.—Սխ.հ. վ.ան առն եւ կնոջն անկարգապոյ, որ չկարէ այրն յանձնէ հանել զկոյսն.
—ը) 490՝ կրտուր.
—թ) Սխ.հ. բ. , գրչի սխալ.
—ժ) 489՝ որպէս այրան, նմանապէս եւ ամուսնութիւն.
—ժա) 438. 749. Սխ.հ. եթէ պատահի որ այրն չկարէ զկինն ի կուսութենէ հանել.
—ժբ) Նոյնք՝ չիւ՛ ըստ հրամանի կանոնացս.
—ժգ) 489. 490. վ.հ.հա. չիւ՛ քէ կամ լիցի կինոջն.
—ժդ) 489՝ կացցեն.—488. 749՝ որ ի միասին կենան, կացցեն առ իրեարս.—Սխ.հ. որ ի միասին կենան առ իրեարս քառ կենան.
—ժե) 489. 490. վ.հ.հ. չիւ՛ ոչ.
—ժզ) 488. 749՝ ապա քէ ոչ է կամ. բաժանեցին.—Սխ.հ. ապա քէ ոչ նա քառ բաժանին.
—ժէ) 489՝ ի տան.

նել առն այլումա)· եւ զի թէպէտ ոչ ըստ կանոնաց առաքինոցն է, այլ ըստ վերջնոցն, այնպէսոբ) թոյլացաւ ֆ)· Բայց մի լիցի ֆ) յաղագս այսորիկ) առգանք ղ) առն, զի ակամայ է) ախտն, եւ ամենայնն ը) տացի ի կինն ը) քան զհանգերձիցն ժ) զոր արարաւն երկուցն ժա) ի հարսանիսն, եւ եթէ անասուն բերիալ լիցէ ժբ) կինն ժբ)· զգուշեսցի տացէ ժբ) եւ զաճն յերկուսն բաժանիցեն ժե) յաղագս այնասուելոյ ի պահելն ժզ)· եւ ծախք եւ միւսոցդ ազգականացդ ժէ) ընծայք մի յիշեսցի ժը)· եւ ոչ ծախք հարսանեացն ժը)· Զայգոսիկն) իրաւունս հաճոյս է) վարիցէ գտասատանի· զի որպէս ոչ սիրէ ամուսնութեամբ կինոջն, մի լիցի իշխան ընչից նորա ժէ)· Սակայն հաւանութեամբ եւ ըստ կամացն ժէ) առնն լիցի առն այլումբ, եւ այլն կինն առցէ ժէ) այրի ժէ) ամուսնացեալ ժզ)։։։

—ա) 488· 749՝ եւ առնու կինն զիւր այրացդն զամենայն եւ երթայ, եւ առնու (749՝ առնէ) իւր այլ (749՝ յիւ՝ այլ) այր զոր եւ կամիցի։

—բ) 489՝ այսպէս։

—գ) 488· 749՝ յիւ՝ եւ զի քէպէտ . . . եւլն։

—դ) 749՝ յիւ՝ լիցի։

—ե) 488· 749· Սիմ· այսոցիկ։

—զ) 489՝ առագանս։—490՝ առագանն։

—է) 488· 749· Ս։Ծ։ զի յոչ կամաց է։

—ը) Նոցք՝ եւ ամենայն ինչ։—489՝ այդ ամենայնն։

—թ) 489՝ 490· վեճ· յիւ՝ ի կինն։

—ժ) վեճ· բայց ի . . . .—489՝ բայց ի համ գնդձէնն։

—ժա) 488· 489· 749· վեճ· երկուցանցդու։

—ժբ) 489՝ է։

—ժգ) 489· վեճ· յիւ՝ կինն։

—ժդ) վ· Ծ· տացեն։

—ժե) 489՝ եւ զաճն երկուս բաժանեսցեն։

—ժզ) 488· 749՝ զգուլեքն առցէ եւ գինէս առնցն, եւ կէսն այրկանն տացի վասն ապուշխաւթեան եւ ծախիցն։—Սիճ· զգուլեն տացէ, եւ զաճնն գինէն առնէն եւ գինէն այրկանն տացին վասն աշխատութեան եւ ծախիցն։

—ժէ, 489՝ եւ ծախք միմեանց աշխատանացդ։

—ժը) վեճ· մի յիշեսցին։—488· 749· Սիճ· եւ օժիտք եւ ծախք, զոր արարեալ են միմեանց ազգն եւ (Սիճ· յիւ՝ ազգն եւ) ազգականքն յերկուց կողմանցն (Սիճ· յիւ՝ յերկուց կողմանցն) մի յիշեսցին։

—ժբ) 489· 490· վեճ· յիւ՝ եւ ոչ ծախք հարսանեացդ։

—ի) վեճ· Զայգոսիկն։

—իա) 489՝ յիւ՝ Հաճոյս։

—իբ) 488· 749· Սիճ· յիւ՝ Զայգոսիկ իրաւունս . . . . եւլն։

—իգ) Նոցք՝ յիւ՝ եւ ըստ կամացդ։

—իդ) վեճեա· արացէ։

—իե) 490· վեճ· յիւ՝ սիրի։

—իզ) 489՝ եւ առ կինն առցէ ամուսնացնեալ։—488· 749· Սիճ· եւ այրն առցէ կինն որ այլ այր լինի առեալ (Սիճ· առեալ իցէ) եւ մեռեալ իցէ (Սիճ· լիցի) այր (Սիճ· այրն) կնոջէ՝ զոյն առցէ (Սիճ· յիւ՝ կնոջէն . . . . եւլն)։

Զ·

ՑԱՂԱԳՔՆ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ԳԱՐՁԵԼՈՒ ԱՌՆ ԵԻ ԿՆՈՋ ԵՐԻ ՊԱՏԱՒԻ ՄԻՈՑՆ ԱՑՍԱՀԱՐԻԼ ԿԱՄ ԱՒՏԱՆԱԼ ՈՐՊԻՍԴՈՒԹԵԱՄԲ—) ԵՒ ԿԱՄ ԲՈՐՈՏՈՒԹԵԱՄԲ, ԵՒ ԿԱՄ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՄԲ ֆ) ՑԵՐԿԱՐԹԱՄԱՆԱԿԱՑ, ԵՒ ԿԱՄ ՀԱՇՄՈՒԹԵԱՄԲ, ԵՒ ՈՐ ԻՆՉ ՆՄԱՆ ՍՏՈՒՑԱՆՑ Է)։

6· ‹‹ԵԹԷ պատահի առն եւ կամ կնոջ այսահարիլ ը)՝ քննել արժան է· ԹԷ յառաջ քան զմահսկինէ) գայն իցէ ը) եւ ծածկեցաւ խաբէութեամբ ի ծնողաց կնոջնէ)՝ ի տունս ը) իբրեւանց առցեն ը) եւ ղընծայս ուխտից ժ) եւ զայլ ծախս պնդոյից ինքեանք հոգասցեն եւ մի այրն, զի ոչ ի տան առն, այլ կանխաւ ի տան իւրեանց էր ժ)· Զայդ յամենայնան 170 ըստ սահմանի կանոնաց արասցին ժա)· եւ եթէ բժշկիցի՝ յայր իւր դարձեալ տացի ժգ)՝ եթէ անասցէ ժբ) այրն· ապա ԹԷ ոչ՝ իշխան լիցի արձակել ժբ)· Ապա ԹԷ ի տան առն լեալ ախտն իցէ ժգ)՝ այրն ըստ ցուցմանդ ժբ) հոգասցէ մինչ ի սահման բժշկութեան ժբ)։

170· ԹԷ մեր եւ ՋԷ միւս բոլոր օրինականների մէջ դրած է յամսէ եւ միայն Արդիս եպիս. օրինաւի մէջ՝ տյամ, իսկ 489 օրին. մէջ կայ զայդ յամսեաւ· բայց տրտմհանաւ յամսեաւ իրքեւ ամ (տարի) բոլոր ամենեքին յարմարութիւնն չունի նախատատութեան մէջ· մենք՝ ենթադրելով որ՝ ընդօրինակողի անուշադրութենից պակաս է մի պատիւ՝ յ—ամսեաւ որպէս կդառնայ յամենայնան եւ յարմար է իմաստին, այդպէս օրագրեցինք, Քէպէտ այսմ եւս կարող է յարմարել։

171· Հետեւեալը Սերուս ամենարուսմ ս· Բարսղի Մեծ· կանոնը (կանոնագ· № 761, կան· ջիր)։

—ա) 490՝ օրկատաքեամբ։—վեճ· ուրկամբեամբ։

—բ) 460՝ յիւ՝ եւ կամ հիւանդութեամբ։

—գ) վեճ· յիւ՝ է։—488· 749· Սիճ· վասն առն եւ կնոջ գանագան պատահմանց (488՝ պատահարութեան) գտատասատանի (749՝ գտատասատանի) Տեառն (Սիճ· յիւ՝ գտատասատան Տեառն)։

—դ) Սիճ· գիւտհարկէ։—488· 749՝ գիւտհարկութեամբն։

—ե) 489՝ քանզի ի միասին։—490՝ քանզի միասին։—վեճ· քան զ՝ի միասին։

—զ) 488· 749· Սիճ· ԹԷ յառաջ քան զգտանի էր։

—է) 489՝ յիւ՝ կնոջէն։

—ը) 489՝ յիւ՝ ի տունս։

—թ) Նոյն՝ առցեն ծնողքն։

—ժ) 490՝ յատիտից։

—ժա) Միայն 489՝ էր։—Տատ օրիճ· մէջ յիւ՝ էր։

—ժբ) 489՝ այսպէս արասցին։

—ժգ) Նոյն՝ այր իւր առցեն։

—ժդ) Նոյն՝ անասցէ։

—ժե) 489· 490· վեճ· յիւ՝ արձակէ։—488· 749· Սիճ· ի առն իւրմանդ առացեն մինչեւ բժշկեսցի, եւ զամենայն ծախքն ինքեան վճռեսցեն մինչեւ բժշկեսցի եւ տայ գաթեցի յայրն իւր, եթէ կամիցի այրն· ապա ԹԷ ոչ՝ իշխան լիցի արձակել գկինն։

—ժզ) 488· 749· Սիճ· պատահի գիւտհարկէ·

—ժէ) Սիճ· յիւ՝ ըստ ցուցմանդ։

—ժը 488· 749· Սիճ· այրն հոգասցէ մինչեւ բժշկեսցի կինն եւ զամենայն ծախսացն (Սիճ· յիւ՝ կինն . . . . եւլն)։

Աւգա թէ անբժշկելի զինի եւթն ամին լեցե), ըստ հրամանի վերջնոց կանոնաց[172] բ) արձակիցի յառնէն գ) ի տուն հօր իւրոյ հանդերձ իւրով ընչիւքն դ), եւ այրն ե) այլ կին առցէ զ). եւ թէ մանկունք լցին, առ իւր այրն կալցի է) եւ ըստ կարի զկեանս ը) հոգասցէ կնոջն. սակայն թողութեամբ ի կնոջէն թ) առցէ այլ կին ժ), Իսկ թէ ի տունն ժա) հօր իւրոյ եղեալ իցէ ախտաւոր ժբ), իշխան լցի այրն ի ընուլ սահմանի բժշկութեանն եւ ոչ բժշկիլ ժգ). եւ նախ քան զսահմանն առանց կամաց կնոջն առնուլ այլ կին ժդ). եւ իրաւունք զատատանի բժշկութեան նոյն լցի օր եւ յառաջագոյն անկատարացն ասացաւ[173] ժե), Իսկ եթէ առն պատահիցի ժզ) ախտն, եթէ նախ քան զպատկն կարծիցէ ժէ) առողջանալեան եւ եթէ դինի պատկին. ոչ է իշխան կինն առնուլ այր, բայց եթէ կամաք առնըն. սոյա թէ խաբէութեամբ ծածկեալ իցէ, իշխան է կինն առնուլ այր ժը) արտաքոյ կամաց նորա ժթ)։ եւ եթէ պատահիցի յերկար եւ անբժշկելի հիւանդութիւն, եւ կամ հաշմութիւն, եւ կամ այլ ինչ, որով անկար գոյ կնութեան, ի տան առն պատահելով՝ ոչ է իշխան այրն թողուլ. սոյա թէ զղջացեալ ի) կինջն՝ հրամանի ասցէ առնն առնուլ կին, առցէ եւ զկեանս նորա հոգասցէ եւ զինչս նորա ի ձեռս նորա ասցէ, ըստ զատատանի իրաւանց։ Նոյն եւ պատահման առն լցի, եւ ըստ հրամանի առնն լցի այլեւս կին[174] իա)։ ,,

---

172· Ոչ մեր եւ ոչ սպասարկն ժողովնիցի եւ հայրապետիցի կանոնիցի մէջ չըգտանք հետեւակիս ասկսարկութեան յարմար կանոն։ Գուցէ Մխիթարը ակնարկեալ իր ժամանակներում գործնական կիրարկ մնած մի այդպիսի սովորութիւնը։

173· Հնդիսակը ակնարկեալ նախընթաց ե. կանոնը։

—ա) 488· 749· Սիմ· սոյա թէ յետ եւթն ամի ոչ բժշկեացի։
—բ) Նոյնք՝ յԷ՝ ըստ հրամանի· · · եւգէ։
—գ) Նոյնք՝ իշխան լցի այրն սպասիլել զնա։
—դ) Նոյնք՝ յԻ՝ ի տուն հօր· · · · եւգէ։
—ե) 746· Սիմ· յԻ՝ այրն։
—զ) 489· Վկնա· սպասցէ։
—է) 488· 749· Սիմ· առ իւր հայցն քաղցն։
—ը) Վկնա· զկեանս նա։
—թ) Նոյնք՝ ի կնոջէն եզբայր նա սպասցէ։
—ժ) 488· 749· Սիմ փոխանակ՝ եւ ըստ կարի զկեանս· · · եւգէ· սպասկա՝ եւ կինն ընչիւք իւրովք գնացէ, եւ այրն հրամանաւ կնոջն այլ կին սպասցէ, բայց ըստ կարողութեան հոգասցէ զկեանս։
—ժա) 489 ի տան։
—ժբ) 488· 749· Սիմ· ի տուն ծնողացն է դիւանդասլանալ (կարացէ· գիւանդասլել)։
—ժգ) 489՝ փոխանակ՝ եւ ոչ բժշկիլ՝ սպասկա՝ առնուլ կամ ոչ։
—ժդ) 488· 749· Սիմ· գիւանդասլանալ, առանց հրամանի կնոջն սպասցէ կին (749՝ առանց կանոնացն—Սիմ· առանց ընուլ եւթն ամին)։
—ժե) Նոյնք՝ փոխանակ՝ որ եւ անկատարացն· · · սպասկա՝ բայց կինն ընչիւք իւրովք գնացէ, եւ ծառք եւ հանգիստք որ ի պատկին մի յիշեցցին։
—ժզ) Վկնա· պատահիցի։
—ժէ) 490՝ սխալ։
—ժը) 489՝ յԻ՝ սահմանին։
—ժթ) 489՝ 490՝ յԻ՝ մնալ։
—ի) 489՝ · · · հրամանի առն լինի առն այլեւս՝ — 488· 749· Սիմ· փոխանակ՝ խակ եթէ առն պատահի· · · եւգէ· սպասկա՝ Նոյն գ.պատատան սպասկա (Սիմ· յԻ՝ սպասէ) լինի՝ քէ (Սիմ· քէ եւ) առն պատահի սխալ։
—իա) 490 սրկատութիւն։
—իբ) 489՝ բառնալ պարտական է։
—իգ) 490՝ յԻ՝ է։
—իդ) 489՝ իշխանութիւն։

թողուլ· սոյա թէ՝ զղջացեալ կինն թողութիւն առն սպասցէ առնուլ կին, առցէ· Նմանի) սպասկա՝ լինի եթէ ի տան առնն պ) սխալ եղեալ իցէ։ Խակ եթէ խորամանկեալ գողացան[174] ծբ· նոզքն, իշխան է այրն թողուլ զկինն եւ առնուլ այլ ըստ իւրոց կամացն։ Եւ իրաւունքն գատատանի այսպէս լինի—գիտելով զսխան յառնելն) եւ ի տան առնն սխտանալն ը), մինչ ի մահ զկեանս նոցա թ) հոգասցեն ժ) եւ զինչսն բաժնի անգրկէն գատնասցեն· խակ ծածկելով ժա) ծնողացն՝ ընչեացից հոգն լինի ժբ) իւրեանց ընչիւքն։ Սոյա թէ առն պատահիցի ժգ) սխտան, եթէ նախ քան զպատկն կարծիւքն ժդ) առողջանալեան եւ եթէ դինի պատկին· ոչ է իշխան կինն առնուլ այր, բայց եթէ կամաք առնըն· սոյա թէ խաբէութեամբ ծածկեալ իցէ· իշխան է կինն առնուլ այր ժե) արտաքոյ կամաց նորա ժզ)։ Եւ եթէ պատահիցի յերկար եւ անբժշկելի հիւանդութիւն, եւ կամ հաշմութիւն, եւ կամ այլ ինչ, որով անկար գոյ կնութեան, ի տան առն պատահելով՝ ոչ է իշխան այրն թողուլ· սոյա թէ զղջացեալ ժէ) կինջն՝ հրամանի սպասկ առնն առնուլ կին, առցէ եւ զկեանս նորա հոգասցէ եւ զինչս նորա ի ձեռս նորա սպասցէ, ըստ զատատանի իրաւանց։ Նոյն եւ պատահման առն լինի, եւ ըստ հրամանի առնն լինի այլեւս կին[175] ժը)։ ,,

---

174· Ա յսինկն՝ Յաղագս ծածկելոյն, խոսելոցն։

175· Ա յատատութեան մասին մեր հետեւակը խօսում է նաեւ հետագայ ՀԵ· կանոնի մէջ։

—ա) Մեր օրինակ յԻ՝ քէ։
—բ) 489՝ նմանի։
—գ) Վկնա· սպասկ։
—դ) 489՝ յԻ՝ ասէնն։
—ե) 489՝ եւ խոտանան։
—զ) 490՝ այլ։
—է) 489· 490· Վկնա· առնուլն։
—ը) 489՝ յԻ՝ ի տան առն· · · եւգէ։
—թ) Նոյն՝ յԻ՝ նոցա։
—ժ) Նոյն՝ հոգասցէ։
—ժա) Նոյն՝ կարծելով։
—ժբ) Վկնա· Հոգալն լցին։
—ժգ) 489՝ սպասկա։
—ժդ) 489՝ կոչծնօր։
—ժե) 489· 490՝ յԻ՝ բայց եթէ կամաք · · · եւգէ։
—ժզ) 488· 749՝ Սիմ· փոխանակ՝ Ա յէ եթէ լինի ուրկութիւն· · · եւգէ· սպասկա՝ Պատի կամ ախտութիւն եթէ յառաջ քան զպատկն էր եւ ծածկելոյն ծնողքն, իշխան է այրն թողուլ զկինն· Նոյնպէս (Սիմ· Նոյն) եւ այրն քէ իցէ այսպիսի ախտաւոր, իշխան է կինն թողուլ զայրն եւ լինի նմանի այլեւս (Սիմ· եւ լինել առն այլեւս)։ Խակ եթէ յետ պատկն հանգիպի (Սիմ· իցեն) անախտ այսպիսիկ, ոչ է պարտ տալ արձակել (Սիմ· նմանել) առ իւրեարս· այրն եւ կինն հայրապետին ի կնութեան եւ ցանկացեալն բժշկաց հոգ եւ տալ ժամանակս· եթէ (Սիմ· եւ քէ) գոյ հնար բժշկութեան՝ հանդերձեացեն ասցե քէ ոչ՝ հրամանաւ առն եւ կինջն արձակեացին ի միմեանց։ Եւ որ առաջին իցէ (Սիմ· է) ամուսնացեալ ոչ լսեմ, եւ մինչեւ ի մահ հոգասցեն զկեանս իւրեանց եւ զգալոյն անդրկէն գատնասցեն։
—ժէ) 489՝ խոյնացեալ (խոյնացեալ)— Վկնա· խոյնացեալ· որ ուսեալ յայսմ ի գրոց քէ զղջացեալ։
—ժը) 489՝ լինի առն այլեւս՝ — 488·

Ը.

ՑԱՂԱԳԱԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ ԳԵՐԵԼՈՑ։

7. «ԵԹԷ ի տանէ ք) առնն վաթիցի փ) ի գերութիւն կիննք), յառնէն միայնոյ գնեսցի, եւ եթէ ի տանէ ծնողացն — յերկուսցընէ) յոյժ ամ ոչ ըստ կամաց առնն անգ. իցէ 176 ղ) եւ այդ լեցի այդմ է) գառաստանն։ Բայց ժամանակն անուսոյ կանոնացն լեցի 177. զի թէ ոչ գացէ մինչեւ յեւթն ամ շրջեալ՝ կին առցէ կամաք ծնողաց կնոջն գերելոյ ը), եւ զինչան մնացեալսն ը) անդրէնք) գարձուսցէ ի ծնողս կնոջն քոջ) զառեւանն քէ) ի բաժնի քէ)։ եւ առնն գերելոյ քէ) նոյն լեցի — առնուլ այր կնոջն ըստ սահմանի ժամանակին քէ)։»

176. Մ՝ի՛ օրինակի մէջ գրած է այսպէս՝ յոյժամ ոչ բան կամաց առնն խռոված լինի անց իցէ։ եւ Քէկէա № 488. 749. Սին., Կարապ. օրին. մէջ գրած է՝ խռովեալ եր, բայց պարզհետեւ մեր օրինակի մէջ խռոված լինի բառերի վերայ գրած են յատկերներ ‹‹, որք մեզ ձեռագիրներուն մէջ սովորաբար ցուցանեալմեն որ՝ նոցա տողի բառերը աւելորդ են եւ սխալմամբ են գրած, մենք եւս հանեցինք. մանաւանդ որ բանի իմաստը առանց դոցա էլ պարզ է։ Իսկ Ծարպ. եպ. օրին. մէջ գրած է՝ յոյժամ ոչ բան կամաց առնն ածեալ լինի անց իցէ։

177. Հնդինական ակնարկումէ Դվինի հինգերորդ ժողովի (645 Յուլին) է. կանոնը (կանոնագ. № 761, կան ռոմկ.), որը մէջ բերած ունի հետեւեալ ձգ. կանոնի մէջ։

749. Սին. Իբ եթէ պատահի յերկար եւ անբժշկելի հիւանդութիւն առնն կամ կընոջն (Սին. արկան եւ կամ կնկան), ոչ առնէն իշխանութիւն արձակել ի միմեանց (Սին. արձակել զմիմեանս), միայն թէ խղճմտացն մեմինաց արձակելոցին. եւ որ առաջին իցէ՝ ամուսնացցի. եւ զինչան հիւանդին անդգէն գաթձուսցին եւ մինչեւ ի մահ գերբերաս հոգւոցին. բայց ի տուն ծնողացն եւ ոչ երկոցունն ի մի տուն (749՝ ի միասին.— Սին. եւ ոչ երկու կին ի մի տուն)։

—ա) 488. 749. Սին. վ.ասն առն եւ կնոջ գերելոյ (Սին. գերելոց)։

—բ) 489՝ 490՝ ի տան։

—գ) 489՝ վերոգրեալն.—Վ.Հ.Ե.Ա. մանրիցն։

—դ) Վ.Հ.Ե.Ա. յիւր՝ կինն։

—ե) 489՝ երկոցունցն.—749. Սին. եթէ ի տանէ առն գերի վաթացի կինն, այր իւր գնեսցէ զնա։

—զ) 488. 749. Սին. եւ թէ խռովեալ էր կինն եւ ի տուն ծնողացն գնացեալ (749՝ էր) եւ գերի վաթեցի. ծնողքն եւ այրն գնեացեն (749՝ զնա)։

—է) 489՝ յիւր՝ եւ այգ լեցի այդմ։— 488. 749՝ Սին. կարծ. նոյնգ լեցի եւ այր եթէ գերի վաթեցի։

—ը) 490՝ գերելոյ։—489՝ բայց այրն խնդրելիցէ զկին մինչեւ ի եւթն ամն շրջեալ. յետ այնր կամաք ծնողացն կին առցէ։—488. 749. Սին. եւ երբ գերեցողն (488. 749՝ գնեացողն) շրջելով խնդրեացն եւ՝ն մի եւթն ամ եւ եթէ ոչ գացին՝ որ ապատ մնաց ամուսնացի հրամանաւ ծնողացն գերելոյն։

—թ) 489. 490. Վ.Հ.Ե. յիւր՝ մնացեալ։

—ժ) 490. Վ.Հ.Ե.Ա. անգ.էն։

—ժա) 489. 490. Վ.Հ.Ե. յիւր՝ ի ծնողս կնոջն։

—ժբ) 489՝ գառեւանն։

—ժգ) 488. 749. Սին. եթէ իրք մնացեալ կոյս ի գերելոյն բաժնէ. անգրէն գաթձուսցին ի ծնողսն գերելոյն։

—ժդ) 490՝ գերելոյ։

—ժե) 490՝ եթէ գերեցող (այրն) նոյն լինի, զկինն եօթն ամի ապ. առնուլ կնոջն, ըստ սահմանի ժամանակին։

Ը.

ՑԱՂԱԳԱԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ։

8. «Ցօրժամ գիւտական ախտիւ զմիմեանս այր եւ կին տեսցեն առանց պատճառի շնութեան, եթէ նախ քան զամուսնութիւնն իցէ սկիզբն ախտին եւ ք) յառնէն իցէ, եւ ոչ կամիցի փ) յարմարիլ ընդ նմա, սահմանք ը) բաժանման այսպիսւոյն լիցի 178։ Զկինի բազում խրատու եւ յանդիմանութեան քակտիցին է), եւ ըստ կանոնաց դառաստանի 179 այրն ոչ իշխէ առնուլ կին, եւ կինն լեցի առն տանելով զիւրն բաժին եւ չ) յերից զմին յառնէն իբր զի անարգանց զպատկ նորա. Նոյն դառաստան կացցէ թէ ի կնոջէն իցէ եւ ոչ իշխէ առն լինել, բայց եթէ խղճացեալք է) միմեանց հրամայիցեն ը)։ Բայց հրամանաւ եպիսկոպոսին լեցի միմեանց ներելն, յոյժամ ի գէպ եւ հաճոյ Տեառնէն կարծիցէ զներելն։ Այսպէս յամենայնի լեցի ի կամաց առաջնորդին միմեանց հրաման տալն ը), զի առաջնորդքն եւ ոչ նոքա միմեանց իշխեն։ Իսկ առւգանք ժ) եւ ապաշխարութիւն ցուցեալ է ի կանոնաց 180։ Իսկ եթէ զկնի ամուսնութեան եւ որպէս ծնանելոյ սխալն իցէ, ըստ վերագոյն սահմանին խրատուք ժա) եւ յանդիմանութեամբ բազում մեկնիլն ժբ) լեցի, եւ զկէս ընչից առնն ժգ) կնոջն տայցեն ժդ), իբր զի վիացեալք էին ժե). եւ ոչ իշխէ, բայց եթէ ըստ հրամանի կնոջն, առնուլ կին ժզ), եւ եթէ ըստ իւրոց ժէ) կամացն այլուսմ ժը) ակն եդեալ

178. Հնդինական ակնարկումէ նախընթաց Չ. կանոնը։

179. Մ՝իմիայորը ակնարկումէ Նիս. — կեսարիայի ժողովի (314 Յուլին) ԺԲ. կանոնը (կանոնագ. № 791, կան. յյր), որը առաջ է բերած հետագայ Ժէ. կանոնի մէջ։

180. Ակնարկութիւն նոյն կանոնի մասին։

—ա) 488. 749. Սին. վ.ասն առնէ.քեան առն եւ կնոջ.

—բ) 489՝ նեթէ.

—գ) Նոյնէ եւ ոչ կամի.

—դ) Վ.Հ.Ե.Ա. առ.մանեան.

—ե) 489՝ քակտեացին։

—զ) Նոյնէ յիւր՝ եւ.ւ որով բոլորովին փոխվուսմէ խնամոյ.

—է) 490՝ գոյացեալ.ք.

—ը) 489՝ հրամայեցին.

—թ) 490՝ . . . ի կամաց առաջնորդին. եւ ոչ Նոքա միմեանց հրաման տալն։

—ժ) 489՝ առ.գանէ։

—ժա) 489՝ խրատուք.—Վ.Հ.Ե. խրատիւք։

—ժբ) 489՝ մեկնելն։

—ժգ) 489. 490. Վ.Հ.Ե. յիւր՝ առնեն.

—ժդ) 489՝ տացեն.—Վ.Հ.Ե. տայցէ։

—ժե) 489՝ իցեն։

—ժզ) 489՝ եւ ոչ իշխէ կին առնուլ, բայց եթէ ըստ հրամանի կնոջն։

—ժէ) 489՝ յիւր՝ իւրոց։

—ժը) 489. 490. Վ.Հ.Ե. ոգւսմ։

իցէ ա) եւ առնուցու, կանոնք զայդոցիկ ցուցին զդատաստան եւ զոուգանս եւ զապաշխարութիւնն[481]։ Իսկ եթէ ի կնոջէն իցէ մեկնիլն անպատճառ[482], յերիցն զմասն մի յիւրոց ընչիցն առնըն թողցէ, եւ մի լիցի առն այլուա՛ բայց եթէ ի հրամանէ առնն է)։ ,,

ԹԻ.

ՅԱՂԱԴԱՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ՇՆԱՑՈՂԱՑ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ։

9. ,,Եթէ ի չար յայտոսիկ ախտս գայցէ) կինն ուրուք, իշխան

[481] Հղիմնակը ակնարկումէ Նէոց — կեսարիայի ԺԲ. կանոնը (№761. յոյն.)։ — Տես եւ հետեւեալ ԺԲ. ՄԻ. եւ ՂԳ. կանոնները։

[482] Մեր եւ միւս մի քանի օրինակների մէջ սուորակէտը դրած է անպատճառ բառից առաջ, իսկ միւսների մէջ ընդհակառակն սուրանից յետոյ։ Այսպէս օրինակ, եթէ սուորակէտը դնենք առաջ, այն ժամանակ անպատճառ բառը կկապակի թողցէ բայի հետ, իսկ եթէ սուաւէր՝ անպատճառ թողցէ զնաւն մի եւլն իսկ եթէ յետոյ դնենք՝ դա կկապուի մեկնիլ բայի հետ եւ կնշանակէ առանց պատճառի։ Երեք օրինակի մէջ (488. 749. Սին.) միեւնոյն նախադասութիւնը դրած է այսպէս՝ եւ եթէ ի կնոջէն էր պատճառն.... եւլն. որից պարզ երեւումէ որ՝ եւ միւս օրինակների մէջ պէտք հասկանալ անպատճառ բառը իբրեւ առանց պատճառի, որ եւ ասկի մօտ է եւ յարմար կանոնի իմաստին, վասնզոյց սուորակէտը զրկնք անպատճառ բառից յետոյ։

—ա) 439՝ էր։

—բ) 488. 749. ՄԽ. ամբողջ կանոնը պարզ է փոփոխած, բացառ խմաոր ունի է պատճառ։ Կան անունք որ պիտոյ ասելութեան (ՄԽ. Քոջոմայ գիւտական պատիւ.) զմեմնոնս ասելն պէտ եւ կինն ասանց բանի պատճառելիոն։ Եթէ յասալ քան զպատկն էր ասելութիւնն եւ պատ զկինն, բաժանեալ եղիկատոսն յետոյ (749՝ յետ բաղում խոստութեան.—ՄԽ. յետ բազում խոստում) եւ պատց (ՄԽ. ասցու) բաժինն պարգև (ՄԽ. վերդ) գիւտ պատց ընդն։ Եւ ըստ կանոնաց գտաւոտանի պէտ ոչ իշխէ առնել կինն, եւ կինն առնէ իւր պար, առնէ (ՄԽ. ընդ առնէ) եւ զպատկն եւ յերից զմինն յայրկան իրացն տուգանք, զոոն զի ոմանք ասեն պատկն օրհնութիւնն. Նոյն գտաւոտանն եւ կնոջն ընդ եւ ոչ առնէ պար (ՄԽ. պար իւրն), բայց եթէ զդրացեալ (ՄԽ. խղճալոցին) մեմնոց տա-

ցեն ծոգութիւն եւ (ՄԽ. ընդ եւ) երբեմն ամուսնացին։ Բայց հրամանաւ եղիսպատ ընդ ընդ (ՄԽ. բայց եղիսպատոսն ընդ ամուսնացին եղիսկոպոսին ընդ). Իսկ պատոցին տուգանքն եւ ապաշխարութիւնն գրեալ է ի կանոնս տարբ (ՄԽ. կայ ինանոնս նոցա). Իսկ եթէ յետ պատկին ամուսնին (ՄԽ. ասցեն եւ ասկիցն գիտայ պար եւ կինն, եւ զրկա ծնանալ իւրեն, խղճալոյ. եւ ամենայնիւ եւ շատ ժամանակաւ մեկնեալն (ՄԽ. ի մեմնոց). Եւ եթէ ի կնոջէն է պատճառն, գկնս ընդ կնոջ առ զամեր ասցեն յայրն, վասն զի մեմնեալ են. եւ եթէ յառնէն — նոյնպէս, եւ ոչ իշխեն ամուսնանալ, բայց հրամանաւ մեմնոց։

—գ) 488. 749՝ վասն շնացողաց առն եւ կնոջ։

—դ) 439՝ եթէ չար սյսոցիկ ախտ գըտանին։

[483] Մատթ. ե. 32, ԺԹ. 9. — Մարկ. ժ. 11, 12. — Ղուկ. ժզ. 18. — Ա. Կորնթ. է. 10, 11։

[484] Ա. Կորնթ. է. 11։

[485] Հղիմնակը ակնարկումէ Նէոց-կեսարիայի ժողովի (314 Յունի) ՃԱ., Ս. Աթանասի կԱ. եւ Նիքսէա Բ. կաթողիկոսի Է. կանոնները (կանոնագր. №761, կանոն. յոյս. շրկ. ոխս)։

[486] Հղիմնակը ակնարկումէ նախընթաց Ը. կանոնը։ — Տես եւ հետեւեալ ԽԳ. կանոնը։

—ա) 439՝ արձակել գնա այր իւր։

—բ) 439՝ յիւ՛ կնոջ։

—գ) 439՝ բայց առնու։

—դ) 490՝ միայն՝ իսկ կին ոչ լիցի ըստ հրամանի առն։ — 489՝ յիւ՛ եւ կինն առնու լիցի . . . եւլն։

—ե) զկնա. մեկնիլ.

—զ) 439՝ գրեցին.—488. 749. ՄԽ. ամբողջ կանոնը այսպես է համառօտած՝ Եթէ (ՄԽ. Եւ ԹԷ) կին ուսիկք շնացի, արձակեսցէ գնա այր իւր եւ կինն այլ կին առցէ. Եւ եթէ հաճոյ է առն զի բնակեսցեն (ՄԽ. ճաճոյ իցէ այնպիսկ առն. զի բնակիցին) ի միասին, բարիք է զի պատկէ (ՄԽ. որ պատ է) ի վերոյ կնոջ իւրոյ։ Եւ ընդհակ գառնին. որպէս թե. կանոնին գրեցաք (ՄԽ. ի կանոնգր. ցուցաս.) վասն ասելութեան։

—է) 488. 749՝ վասն ամենց այր եւ կնոջ.—ՄԽ. մխոջ՝ վասն ամենց։

—ը) 439՝ այնմ՛.

—թ) 439՝ արձակել գնա ըստ հրամանի Տեառն.—488. 749. ՄԽ. ամեալ կինն՝ մի արձակեսցէ գնա այր իւր։

—ժ) 488. 749. ՄԽ. զի Աստուծոյ է տալ զորգիս։

լիցի (այրն) արձակել գնա ա) ըստ հրամանի Տեառն[483]։ Եւ զի ոչ թողացուցանէ զարձակեալն առնուլ, զի ընդ առնն հաշտեսցի, ըստ առաքելոյ[484], եւ կամ անայր մնացցէ, վասն օրոյ զդէմանալոյ կնոջն՝ իշխանի լիցի (այրն) գարձեալ առնուլ։ Եւ այդ առանց բանի պատճառելոյ։ Նոյն իշխան լիցի եւ շնացող կնոջ է այրն ի զդէմանալն՝ առնուլ գնա եւ կամ ոչ։ Իսկ կինն ոչ լիցի առնն ըստ գտաւոտանի կանոնաց[485], բայց այրն գ) իշխէ առնուլ կինն։ Եւ կինն առն լիցի ըստ հրամանի առնն դ)։ Եւ ե) կինն ոչ իշխէ ի շնացող առնէ ելանել, բայց վասն խրատու առ ժամանակ մի մեկնեսցէ)։ Իսկ բաժանման յեղանակ ընչից նոյն լիցի որ վասն ասելութեան գրեցաք[486] ը),,,

ԺԱ.

ՅԱՂԱԴԱՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ԱՐԱՌՆ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ է)։

10. ,,Ամուլ գտեալ կինն ուրուք, մի լիցի յաղագս այնորիկ ը) արձակել գնա թ), դի Արարչին է զբնութիւնն տալ գնացնդ ժ)։

[483] Մատթ. ե. 32, ԺԹ. 9. — Մարկ. ժ. 11, 12. — Ղուկ. ժզ. 18. — Ա. Կորնթ. է. 10, 11։

[484] Ա. Կորնթ. է. 11։

[485] Հղիմնակը ակնարկումէ Նէոց-կեսարիայի ժողովի (314 Յունի) ՃԱ., Ս. Աթանասի կԱ. եւ Նիքսէա Բ. կաթողիկոսի Է. կանոնները (կանոնագր. №761, կանոն. յոյս. շրկ. ոխս)։

[486] Հղիմնակը ակնարկումէ նախընթաց Ը. կանոնը։ — Տես եւ հետեւեալ ԽԳ. կանոնը։

—ա) 439՝ արձակել գնա այր իւր։

—բ) 439՝ յիւ՛ կնոջ։

—գ) 439՝ բայց առնու։

—դ) 490՝ միայն՝ իսկ կին ոչ լիցի ըստ հրամանի առն։ — 489՝ յիւ՛ եւ կինն առնու լիցի . . . եւլն։

—ե) զկնա. մեկնիլ.

—զ) 439՝ գրեցին.—488. 749. ՄԽ. ամբողջ կանոնը այսպես է համառօտած՝ Եթէ (ՄԽ. Եւ ԹԷ) կին ուսիկք շնացի, արձակեսցէ գնա այր իւր եւ կինն այլ կին առցէ. Եւ եթէ հաճոյ է առն զի բնակեսցեն (ՄԽ. ճաճոյ իցէ այնպիսկ առն. զի բնակիցին) ի միասին, բարիք է զի պատկէ (ՄԽ. որ պատ է) ի վերոյ կնոջ իւրոյ։ Եւ ընդհակ գառնին. որպէս թե. կանոնին գրեցաք (ՄԽ. ի կանոնգր. ցուցաս.) վասն ասելութեան։

—է) 488. 749՝ վասն ամենց այր եւ կնոջ.—ՄԽ. մխոջ՝ վասն ամենց։

—ը) 439՝ այնմ՛.

—թ) 439՝ արձակել գնա ըստ հրամանի Տեառն.—488. 749. ՄԽ. ամեալ կինն՝ մի արձակեսցէ գնա այր իւր։

—ժ) 488. 749. ՄԽ. զի Աստուծոյ է տալ զորգիս։

փորձելի էա)· զի թէ ի ցաւոց իցէ՝ բժշկիքն օգնիցեն բ)· եւ թէ չիցէ ըստ այսմ՝ բառնայի է զընաւորական ամուսնութիւնն գ)· Ապա եթէ յաղագս անժառանգութեան դ) տեսանիցէ ե) զայրն զ) արամեալ· եւ ցաւակիցեալ է) ըստ օրինակին Աբրահամու եւ Սառայի [187] — տացէ համարձակութիւն առնուլ կին, առցէ ը)· բայց մի լիցի զամուլ թ)· եւ զննդական ի միասին պահել· Նոյնպէս եւ եթէ առնիցէ իւր անծնունդ լինել ժա)· արասցէ ԺԲ)· Իսկ սահման ժամանակին՝ ասի՝ եւ սահման անասլոյն ԺԳ) երբ ԺԴ) ի պատկն աղջկին հնգետասան ամաց էր ԺԵ) եւ կարիճն [188] ուրեմն տասան· Եւ եթէ պակաս էին, սւելի համբերեսցեն ԺԶ)· առաւել քան զանկարողացն լիցի եւ մի նեղազ· Եւ եթէ կինն այլուստ ոչ կամիցի լինել, զկեանս իւր այրութեան չայլուստ տան մինչ կենդանի է հոգասցէ ԺԷ) եւ զինչան զբերեալն հնոջն դարձուսցէ ԺԸ)· Իսկ եթէ կանխաւ գիտասցէ զամլութիւնն եւ առաքանք առնուցու ցանկութեամբ, մի լիցի մինչ ԺՌ) ի մայ մեկնիլ է)· զայդ ճշմարիտ կարծեմ ի) զատասան [189] ԺԸ)։ ,,

[187] Ծննդ. ժզ. 1—3, եւլն։

[188] Կարճ միջին դասու բան է եւ աւելի չատուկ է կիսկիսոյն սմին եւ ժողովրդական բարբառին, եւ նշանակուի աս հասարակ երիտասարդ, 20—25 տարեկան այր. տղամարդ, եւլն։

[189] Տես եւ հետեւեալ ԶԱ. եւ ՂԴ. կանոնները։

—ա) 488· 749· Սիմ. փորձել զայրս է։
—բ) Վենետ. օգնեսցին· — 488· 749· Սիմ. առաջ քաջսցին· — 489՝ բժշկի տեղացին։
—գ) 488· 749· Սիմ. չի՝ եւ թէ չիցէ այս· · · եւլն։
—դ) Նոյնք՝ վասն ժառանգութեան։
—ե) 489՝ տեսանէ։
—զ) 488· 749· Սիմ. տեսանիցէ կինն զայր իւր։
—է) Նոյնք՝ չի՝ եւ ցաւակցեալ։ — 489՝ եւ ցաւագնեալ։
—ը) 488· 749· Սիմ. տացէ կին հրամանն արձակման։
—թ) 489· զամուլ կինս։
—ժ) 488· 749· Սիմ. այլին։
—ժա) Նոյնք՝ չի՝ լինել։
—ժբ) 488· 749՝ ըստ գրոյդ։ — Սիմ. ըստ գրեցելոյդ։ — Նոյնպ. ըստ վերագրելոյդ։
—ժգ) 488· 749· Սիմ. մինչ՝ թէպ տակաւին ժամանակին հօրին ամ էցէ։
—ժդ) Նոյնք՝ եթէ։
—ժե) Նոյնք՝ տացէ էր։
—ժզ) Նոյնք՝ Իսկ եթէ այլ պատկաս էին, գիտն եւ Հայրերքեան ժամանակին առաւել լիցի։ — 489՝ 490՝ չի՝ հօրին ամ է տակաւին· · · եւլն։
—ժէ) 489՝ գայծակոցէ։
—ժը) Նոյնք՝ չի՝ եւ զինչան զբերեալն · · · · եւլն։ — 488· 749· Սիմ. թէպ եթէ կինն այլ այր չկամենայ առնուլ, գնէ գնա այլին իւր յայլ տան եւ անզ. հագասցէ զկնան նորա մինչեւ ի մայ եւ զինչան հնոջն տացէ ի կինն լիովին։ եւ կինն տացէ այլ կին ծննդական հրամանաւ հնոջ իւրոյ։
—ժթ) 490՝ մինչեւ։
—ի) 488· 749· Սիմ. բայց եթէ յառաջ գնէրք դամլութիւնն եւ տրժանօք դիտոյ առնի (Սիմ. մինչ՝ առնեսցուն) մի լիցի մեկնել մինչ ի մայ՝
—իա) 490՝ կարծեմ՝
—իբ) 489՝ այս է ճշմարիտ դատաստան։
—ՌՌ· 749՝ չի՝ զայդ ճշմարիտ· · եւլն։

ԺԱ·

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ԹԷ ԸՍՏ ՈՐՈՑ ԳԱՏԱՃԱՌԱՑ ԵԼՑԷ ԿԻՆ ՑԱՌՆԷ–)։

11· ,,Ցորժամ կին զառն ղայբէ) գիտասցէ զ) զարուագիտութեան եւ կամ զանաւնագիտութեան, եւ կամ թէ բ) ընդ այլազգիս պղծելոյ, իշխան լիցի ելանել· ապա թէ դէպ ացիալ՝ զհայր խոստովանութեանն հատանեցուսցէ) եւ նոսա զկինն, մի ելցէ, բայց զաղաչանաւթիւն եւ զվիշտ սահմանին մեկնելոյն ի կնոջէն ցուցցէ հայր խոստովանութեանն եւ այնպէս խրատեալ զվարանութիւնն հաստատեսցէ դ)· Իսկ եթէ մի անգամ եւ երկիցս է) զայս արասցէ եւ ի նոյն կացցէ ախոռ ելցէ իրաւանքն գատաստանի զիւս ընչիցն տանելով յառնէն ը)։,,

ԺԲ·

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ԵԹԷ ԱՏԼՈՒԹԵԱՆ ԳԱՏՃԱՌԻՒ ՉՄԻՄԵԱՆՍ ԹՈՂՅՆՆ ԱՑՐ ԵՒ ԿԻՆ ԵՒ ՐՆԴ ԱՑՐԻՒ ՉՈՐՈՑ ՀՈՒԳԱՒՈՐԻՆ, ԵՒ ԳԱՏՃԱՒ ՄԵՌԱՆԱԼ ՐՆԴ ՈՐԲ) ՉՈՒԳԵՑԱՒ ԵՒ ԱՌ ՄԻՄԵԱՆՍ ԴԱՐՁՑԻՆՃ)։

12· ,,Եթէ կինճա) առնլութեամբ յառնէ մեկնեսցէ ԺԷ) եւ այլում լիցի ԺԸ), եւ պատահի մեռանիլ զոր էառն եւ հարկաւորաբար ԺԹ) յառաջինն գարձցի ՀԱ)՝ իբր զի ՀԲ) չիցէ այրն

—ա) 488· 749՝ վասն (749՝ ըստ) որոյ պատճառաւ եւլն կինն յառնէ։ — Սիմ. վասն զի զոյզ պատճառսաւ թողեալ կինն զոյր իւր։ — Վենետ. Յաղագս գատաստանի զի զոյգ պատճառաւ եւլն կինն յառնէ իւրմէ·
—բ) Վենե. զդար ախտ·
—գ) 489՝ գխտիցէ կինն·
—դ) 489՝ միոյ՝ կամ։ — Վենե. եւ կամ՝
—ե) 489՝ հատանիցէ։ — Վենե. հատանացուսցէ·
—զ) Վենե. հատասաիցէ։ — 490՝ առնի՝ եւ ի նոյն կացցէ·
—է) 489· 490՝ եւ երիցս·
—ը) 490՝ առնեն։ — 488· 749· Սիմ. Յորժամ կին տեսանի զոյր իւր յարատագիտութիւն կամ յանասնագիտութիւն, կամ թէ ընդ (749՝ չի՝ ընդ) անօրինի պղծի կամ պղծանցէ· կամ ի մարդ առաքանաւթեան, յայս պատճառս անացս (Սիմ. պատճառաց) ի վերոյ իշխան է կինն թողուլ զոյր իւր եւ լիցի (Սիմ. լինիցի) առնի այլուստ, եւ զկնէս ընչից առնն առցէ ինն. ապա եթէ կամեսցի կինն (Սիմ. չի՝ կինն) ի մայ մեկնել եւ ոչ·
—թ) 490՝ չի՝ զբ·
—ժ) 488· 749 վասն առնութեան պատճառաւ զմիմեանս թողուլ այր եւ կին։ — Սիմ. վասն առն եւ կնոջն թէ զբոյր առիցեն·
—ժա) 489՝ չի՝ կինս
—ժբ) 490՝ մեկնիցի·
—ժգ) 489՝ չի՝ եւ այլուստ լիցի·
—ժդ) Նոյնք՝ հարկաւորաբերեալ·
—ժե) Նոյնք՝ զայրն·
—ժզ) Նոյնք՝ իբր թէ·

առեալ այլ կին, կալցէ՞ զնա զղջացեալ, զոր[ք] չէր արժան լինել առն այլում եւ եղեւ. Թէպէտ[ք] իշխան է չառնուլ, զի ի կնոջէն իցէ՞ պատճառն մեկնելոյ, սակայն շահելով աղագաւ զոգւի նորա՝ առցե՞, Սոյնպէս թէ առն պատահի[ք]) առնուլ այլ կին եւ մեռցի զոր էառն եւ զղջացեալ գարձցի՞ ց) յառաջինն է[ք], իբր զի այլում ը) չիցէ լեալ կին, առցէ՞, եւ հաւանիցի՞ ն) նմա կինն ա) յաղագս զղջմանն եւ ապաշխարութեան օրինակի երկուցն։ Իսկ եթէ զկնի մեկնելոյն ի միմեանց՝ այրն կին առցէ՞ ա) եւ կինն այր, եւ մեռանիցի կին առնն եւ այր կնոջն զոր առ[ի]ն, եւ զի՞ ք) այլ պակ ոչ իցէ[ք] 190 ա՞), հարկաւորութիւք գառնան առ միմեանս, որ ք՞) պատճառ մեկնելոյն եղեւ՝ զապաշխարութիւնն նմա տալով միաւորիցեն ք՞)։ Եւ եթէ այր կնոջն մեռանի՞ ք՞) եւ կին առնն կենդանի իցէ՞, եւ կինն իցէ՞ պատճառ մեկնելոյն եւ հարկաւորաբար զղջացեալ զայրն խնդրէ՞ ք՞), չէ արժան առնուլ զնա առնն ըստ իրաւանց, մանաւանգ թէ՞ ք՞) մանկունք իցեն եւ այլ այր ոչ հաւանիցէ կնոջն 191. ապա թէ հաւանիցէ՞ ք՞), իշխան լինի այրն զհարկիս է) զղջացեալ կինն առնուլ եւ կամ ոչ։ Նմանապէս՝ եթէ կին առն մեռանիցի[ք] 192 ն՞), ,,

190· Եկեղեցական կանոններով իսկապէս միայն ատաչին պատի է օրինաւոր Ճանաչվում. երկրորդը Աոչյանորմամբ իրրեւ բացառութիան եւ պէտք է ապաշխարել, իսկ երրորդը բոլորովին արգելվում. Եւ.

191· Այսինքն՝ նիթէ մարդու երկրորդ (ապօրինի) կինը արդէն զաւակներ ունի եւ ինքն կինը այլ եւս չունի իրաւունք ուրիշ մարդուն ամուսնանալու։

192· Այդպիսի միմեանց Քոդած եւ վերսաին միացած ամուսինների համար մեր եկեղեցական կանոնները պատրաստ են որոշում ապաշխարանքը, անս օրինակ՝ Ս. Գրիգ. Լուսաւորչու. 2. կանոնը եւ Գերեզման Բ. կաթողիկոսի Ը. կանոնը — № 761, շժգ. տիր.)։ Տես եւ նախընթաց Ը կանոնը։

—ա) 489՝ կալցի։
—բ) 489՝ զի։
—գ) Վեհ. Թէպէտեւ.—490՝ եւ Թէպէտ։
—դ) 489՝ է։
—ե) 489՝ այնպէս է՝ առն պատահէ։
—զ) 489՝ գարձի։
—է) 489՝ յառաջին կինն։
—ը) 489՝ այլոյն։
—թ) 490՝ հաւանիւ.—Վեհ. Հաւանեսցի։
—ժ) 489՝ չիցէ՝ առցէ եւ հաւանիցի՞ եւ։
—ի) 489՝ պատցէ։
—ի՞) 489՝ չիցէ՝ զի։
—ի՞) 490՝ նոցա.—489՝ ոչ է նոցա։
—ի՞) 489՝ եւ զր.
—ի՞) 488՝ միաւորեսցին.—Վեհ. միաւորեսցին։
—ձ) 489՝ մեռանիցի։
—ձ՞) 490՝ խնդրիցէ։
—ձ՞) 489՝ չիցէ՝ Թէ,
—ձ՞) 490՝ հաւանիցէ։
—ի) 489 զհարկաւ։
—ի՞) 491՝ մեռցին.—488. 749. Սիմ. ամբողջ կաճառը այսպէս համառօտած՝ Այր եւ կինն եթէ առանձնութեամբ զիրար թողցին, եւ պատահի մեռանիլ զոր էառն, եւ այնմ զոր թողուն էր (Սիմ. է) անայր կայր, պարտ է (Սիմ. այն այրն պարտ է) առնուլ զայն, քանզի այլ պակ ոչ հաւանէ նացա, այլ (Սիմ. ապա) ոչ բանաքեամբ, այլ կամօք զնոսա կատարց։
—ա) 488. 749՝ վասն եթէ վաճառականութեամբ եւ կամ այլ ճանապարհորդիցէ (488 ճանա...ճանապարհ, ցանկի մէջ՝ ճանապարհ երթիցէ) այրն եւ յամենայ, եւ կինն այլ առնուա.—Սիմ. վասն այնոցիկն որ հեռու ճանապարհ երթիան ամէն տարիք, եւ կինն այլ այր առցէ։
—բ) 489՝ պատճառի վճռասցա։
—գ) 490՝ եգիտայ.—489՝ ի ճանապարհ երթիայ.—Վեհ. ի ճանապարհ երթեալ։
—դ) 488. 749. Սիմ. Զորժամ այր որ գնայ ի ճանապարհ եւ յամիցէ։
—ե) 488. 749՝ կարծ. պարտ է կինջ նորա համբերել։
—է) 489՝ արժանի է։
—ը) 489՝ եւ այլ կորսեալն.—488. 749. Սիմ. ապա եթէ լսէ (Սիմ. Թէ լսիցէ) վասն մահու առագիւ։
—թ) 489՝ առագիցի.—490՝ առագիցէ։
—ժ) 489՝ զարգանա.—488՝ չիցէ՝ Թէ եւ յամիայ. . . .
—ի) 489՝ հաւասաւ։
—ի՞) 488՝ 749՝ չիցէ՝ մի լիցի այլում առն մինչեւ առագիցէ՝ . . . եւ։
—ի՞) Սիմ. գրէցին.—կարապ. ապա Թէ լսիցէ վասն մահու առագիւ՝ մի առցէ այր մինչեւ երթիցն ան. . . .
—ձ) 488. 749. Սիմ. յառաջ քան։
—ձ՞) 488. 749. զառագիւն մահու։
—ձ՞) 488. 749. Սիմ. ոչ հաւատի Թէ որդիս ծնանել իցեն։
—ձ՞) Վեհ. հաւանիցի։
—ձ՞) Վեհ. հնազանդիլ։
—ձ՞) 488. 749. Սիմ. ապա Թէ այլ պակ հաւանի այս (Սիմ. չիչ՝ պակ. . . .) ճանապարհորդ. այլկաւս եւ իւր հրամանաւ լինի քաղցն եւ ոչ թողուլու—489՝ . . . եւ. Թէ այնմ առն պակ ոչ իցէ եւ հաւանիցի ապաչողացն կամք իւր իցեն հնազանդել կամ ոչ։
—ի՞) 489՝ ճշմարիտ կարծեալ առա մահուան։
—ի) 488. 749. Սիմ. ապա Թէ յետ երկուց տարուն եւ սուտ մահուանն գայցէ յետոյ։
ի՞) 489՝ պատահ իցէ։

193· Հետեւանքը ի նկատի ունի Գլխի 3-րդ ժողովի (643 թուին) է. կանոնը (№ 761, ռմիզ.), որը յառաջ է բերած հետագայ ՃԳ. կանոնի մէջ։

ԺԳ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵԹԷ ՎՃԱՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՄԲ ԵՒ ԿԱՄ ՑԱՂԱԳԱՑ ԱՑԼՈՑ ԻՐԻՔ ԱՑՐ ՑԱՄԻՑՆ ԵՒ ԿԻՆՆ ԱՑԼՈՒՄ ԼԻՑԻ։

13· ,,Զորժամ այր վասն պատճառի իրիք եւ կամ յաղագս վաճառի[ք]) ճանապարհ երթեալ ա) յամիցէ՞ ք) անյամ է՞ ը) կինջն։ Ապա Թէ համբաւ չար գայցէ մահու եւ այլոց կոտրտանի[ք]), մի լիցի այլում առն մինչեւ առագիցէ՞ ը) Թէեւ յամել հաւանիցէ ամս քառասի՞ ք)։ Ապա Թէեւ հաւատաի՞ ք) յաղագս մահու բանն ք՞ա)՝ մինչեւ յեւթն ամ՝ մի առցէ այր ըստ սահմանի գիրելոցն 193 ք՞է)։ Իսկ եթէ՝ նախ քան ք՞է) զամսհանն առն լիցի եւ կամ քան զառագիւն ք՞է) եւ գայցէ այրն, իշխան է առնուլ զկին իւր Թէեւ այնմ առն պակ ոչ իցէ եւ մանկունք իցեն ք՞է)։ ապա Թէ լինքեան պակ իցէ եւ հաւանիցէ՞ ք՞ը) ազատզոյց՝ կամք իւր են հնազանդել ք՞է) կամ ոչ ք՞ը)։ Ապա Թէ զկնի սահմանին եւ ճշմարիտ կարծեօք սուտ մահուանն ք՞ը) գայցէ՞ է)՝ մի առցէ զկին իւր Թէ լինքեան պակ իցէ՞ կ՞ա) եւ այնմ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

առն չիցէ՞). ապա թէ այնմ առն իցէ՛ (ե) եւ իւր չիցէ՝ առցէ, թէեւ մանկունք իցեն զնա։ Իսկ թէ այնմ չիցէ՛ (զ) եւ ոչ իւր, եւ յայնմանէ մանկունք իցեն է), մի առցէ, զի զկնի սահմանի դարձաւ։ Ապա թէ այնմ ոչ անսասցէ՛ (է), հարցեալ զկինն՝ զոր ախորժէ է) նմա լիցի (ը), զի թերեւս այգպէս ը) հակառակութիւնն լիցի լուծեալ։ Եւ պատուհասք) յաղագս երիտասարդութեան տեսեալ՝ ի նա յանգեցուսցեն ձա) յերկուցն, եթէ անսան։ Զայգ տեսեալ յաղագս այգոյիկ ձբ) իրաւացի դատաստանս ձգ)։

Իսկ եթէ յամեալ այր յաշխարհ հեռի, թէ վաճառականութեամբ եւ թէ այլով պատճառաւ, եւ կին անդ առնուցուս, եւ թէ չյամեալ արասցէ՛ ձդ), կին նորա մի լիցի առն այլում մինչեւ ցեօթն ամ ձե), գուցէ զղջացեալ գայցէ՛ ձզ)։ Ապա թէ զինի այնորիկ իսր սուագէ զամենայն ի ձեռն քահանայից, լսեցի՛ ձէ) յօրինաց առն եւ այլում լիցի ձը)։ Այլ մի նախ քան զայսոսիկ այլով պատճառաւ առնն լիցի թէեւ ձը) յամել հառանիցէ բազամ ամ, զի պատահի քանի ամ է) յամել նոցա աւելի եւ պահաս. սուագիւ եւ փոքձիւ լիցի՝ նա)։ Իսկ եթէ զկնի սահմանի գայցէ, յօրժամ առն լեալ իցէ կինն, մի իշխեսցէ առնուլ զնա քան զատաստանն, զի անարգեաց զպատկն օրհնութեան ձէ)։

—ա) 488. 743. Սիմ. մի առցէ զկին իւր, թէ այլ պատկ հասանիք իւրն եւ այրկանն օր զկին (Սիմ. զոր կինն) առեալ էր ոչ հասանի (Սիմ. նմա) պատկ, քազցի կինն այնմ՝ որ ոչ հասանի պատկ։

—բ) 488. Սիմ. իցէ պատկ։—489. 749՝ լիցէ ապա թէ . . . եւլն։

—գ) 488. 749. Սիմ. առցէ զկինն իւր, թէեւ զզգիս ծնեալ իցեն։

—դ) 488. 749՝ իսկ եթէ այնմ ոչ իցէ պատկ։—490՝ իսկ թէ այնմ լիցի եւ ոչ իւր։—Սիմ. իսկ եթէ այնմ որ ոչ իցէ պատկ։

—ե) 488. 749. Սիմ. լիցէ՝ եւ յայնմանէ մանկունք իցեն։

—զ) 489՝ այնմ ոչ անսասցէ։—488. 749. Սիմ ոչ անսասցէ։—490՝ ոչ անսասցէ. պահալ։

—է) 489՝ ախորժեսցէ։

—ը) 488. 749. Սիմ. Հարցանեն զնոգ կինն, եւ կինն ասէ կամիցի լինի (Սիմ. լիցի)։

—թ) 489՝ այգպիսի։

—ժ) 490՝ առցուած, պահալ։

—ի) 489. 490՝ յաղագսացն։

—ժա) 489՝ այսորիկ։—490 այգորիկ։

—ժբ) 489՝ լիցէ՝ իրաւացի, մինչ՝ գատաստան։—488. 749. Սիմ. լիցէ զի թերեւս . . . եւլն։

—ժգ) 489՝ եւ թէ ոչ յամէ։

—ժդ) 490՝ վեհանս. յեօթն ամ՝։

—ժե) 488. 749. Սիմ. իսկ եթէ դնաց (Սիմ. գնայ) մերդ հաղարաւ հեռի եւ կինն արասցէ. կին նորա մի լինիցի այլում (Սիմ. մի լիցի առն այլում) մինչեւ ցեօթն ամ, եթէ զղջացեալ գայցէ՛։

—ժէ) 489՝ լիցէ՝ լուծցի։

—ժը) 488. 749. Սիմ. Ապա թէ յետ այնորիկ ոչ գայ եւ կինն առագեսցէ ըզգնացեալն (749՝ զգայն) օրինաւք ամացէ իւրն (Սիմ. իւր) այգւոյ։

—ժթ) 489՝ եւ թէ։

—ի) Մեր եւ այլ ձ—եէ մի տրիճ. մէջ լիցէ՝ ամ՝։

—իա) 488. 749՝ լիցէ՝ Այլ մի նախ քան զգայս . . . եւլն։—489՝ լիցէ՝ զի պատահի . . . եւլն։

—իբ) 488. 749. Սիմ. Իսկ եթէ զկնի եօթն ամի գայցէ, ոչ կարէ առնուլ (Սիմ. ոչ առնու) զկինն, քանզի . . . եւլն։

ԺԴ.

ՑԱՂԱԳՑՈՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ձ—ե) ԵԹԷ ՔԻ) ԿԱԳՑԻՒ ԱՑՐ ԸՆԴ ԿՆՈՋ ԱՆԱՐԴԱԼՈՒՒ, ԵՒ ՀԱՐԿԱՆԵԼՈՒ ԸՆԿԱՆԻՑՆ, ԿԱՄ ԽԼՏԻՑ, ԿԱՄ ԽԵՂԻՑԷ)։

14. ,, ԵԹԷ գիւտական ախտիւ լցեալ այր զկին ը) անարգել նախատանօք միշտ, եւ եթէ խորթք լցին եւ այնորիկ ազագաւ մտիւ, դատաստան լիցի—թէ յառաջնումն յանձին կալաւ զնոսա է) համբերել պարտի, ապա թէ ոչ՝ յադդ գարձցի կնոջն։ Իսկ եթէ յաղագս ժանդ բարուց գործէ ը), ասէ) բեկանէ կամ ձեռն ը)՝ կամ խլէ աչք կամ առաձն ը), կամ խեղէ ձ), դատաստան նոյն լիցի որպէս օտարացն՝ հատուցանել զտուգանս 194 որոց կնոջն են. եւ կրկին լիցի, զի մի իբրեւ զկարճս կալցին, այլ իբրեւ զմարմին ինքեանց. եւ այդ՝ յորժամ զղջացցին. Իսկ եթէ ի նոյն յանհաւատութեան կացցեն ձ), երկիւղ է—մի գուցէ հաբեալ սպանցէ. յետ բազում խրատու եւ յանգիմանութեան մեկնիցի ձէ), զի Տէր իսկ ասաց՝ Մոսէս վասն խստասրտութեան ձերոյ ասաց թողուլ զկանայս ձեր. եւ զի մի լոկ պատճառաւ խստասիրաք լիցին, յաւել՝ զառանց բանի պոռնկութեան 195; Եւ զի յօրէնսն հրամայեցաւ թողուլ զի մի գործիցի մահ 196, եւ ի Տեառնէ նորին ազագաւ առացաւ. զոր եւ ասա նորին օրինակաւ պատշաճ զմեկնիչն ձը) դատեցաք ձթ)։ Իսկ ընչից ձէ) բաժանումն գրեալ է ի ձղ) յաղագս ատեցողացն 197։ ,,

194. Ելից. իս. 12. 18—27:—Ղեւտ իզ. 17. 19. 21:

195 Մատ. ե. 32. ժե. 5. 7—9:—Մարկ ժ. 2—5. 10. 11:—Ե. Օր. իզ. 4:

196. Ե. Օրին. իզ. 15—21:

197. Հեղինակը անհասկանալի նախնեաց ձԹ. կանոնը։ Գիտ է յատակցնի որ՝ մեր № 492 օրինակի լուսանցքի վերայ տուն ձԹ. կանոնի դիմացը գրած է նետեւեալ յանելուածը։ Եւ ասցեն ի նմանէ (մարդոյ) ևագար դուամ ածած կրկին համ զոր

—ա) Վեհնա. գատաստանին.
—բ) Վեհ. եթէ միշտ.
—գ) 488. 749՝ վիասն զի կատաւ այր ընդ կինն եւ վատասցէ զնա—Սիմ. վատօրն թէ կատուին այր եւ կին ընդ իրեւտար.
—դ) Վեհնա. զկին իւր։
—ե) 489՝ լիցէ՝ զնասու.
—զ) 489՝ գործ գործէ։
—է) 489. 490. Վեհ. լիցէ՝ ատն
—ը) Նոյնք՝ լիցէ՝ կամ ձեռն.
—թ) Նոյնք՝ լիցէ՝ աչք կամ առաձն։
—ժ) Նոյնք՝ լիցէ՝ կամ խեղել։
—ի) 489՝ կացցեն։
—իա) 489՝ մեկնեսցին։
—իբ) 489. 490՝ զմեկնիչն։
—իգ) 489՝ հրամայեցաւ։
—իդ) 489՝ զբնչից։
—իե) 489. 490. Վեհ. լիցէ՝ ի։

ԺԵ.

ՑՂՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԹԷ ՈՉ ՑԱՑՏՆԻ ԱՒՏ ԻՒՐ ՈՒՐԱՑՈՒԹԵԱՆ–) ԵՒ ԿԱՄ ԱՒՏ ԻՆՉ ԱՑՍՊԻՍԻ, ԵԼԱԳԱՐՈՒԹԵԱՆՆ, ՊՈՒՆՆՈՒԹԵԱՆՆ, ԵՒ ԿԱՄ ԱՑՍԱՀԱՐՈՒԹԵԱՆՆ, ՈՐՈՎՔ ԷՔ) ԹՈՂՈՒԼ ԶՄՈՒՄԵԱՆՆ ԵՒ ԿԱՄ ԶՔՈՂՈՒԼ, ԱՒՏ ՄԻԱՑՆ ՑԻՄԱՐՈՒԹԵԱՄԲ ԶՄՈՒՄԵԱՆՆ ԹՈՂՈՒՆՔ։

15. *«ԵԹԷ այրը) անպատճառ է), յաղագս պակասամոռԹեան ընդվայր յածելով ը) Թողու է) զկին ոչինչ զնորաը) հագալով, եւ կին համբերէ ի վեր քան զեօԹն ամ Ը), եւ բազում*

օտարն հարկանէ· զի երբ օտարն կորէ ճևոն կամ ոտն, իւր այլ կամ ատամն եւ անդամոց, իւրամանչիւր անդամոյ հազար դրամ է տուգանին, եւ որ կամօք զնարդ սպանէ յոտս հազար դրամ է գինն, եւ որ յոյս յոտս անդամոցս վճասէ՝ ամէն մինի հազար տուգանէ։ իսկ երբ այրն զկինն վճասէ յայսոց կրկին տուժեսցի· զի մի իրեւ զրոյ մի կոյսի զկինն, այլ իրեւ զանձն իւր· եւ կինն դարձեալ յայրն տացեն զցաւոն յուժոյ յժշիսէ, եւ թէ այրն ի զղջումն գայցէ եւ կամիցի իցէ կնոջն յանձիցէ առ նմա· իսկ զտուգանին ի կինն տացեն։

Ա յս յաւելուածը, ինչպէս երեւում է նոյն իսկ ոճից, ուշացրած է լինել, եւ Քէսպէկա Սարգ. եպիս. օրինակում սա դրած է բուն կանոնի մէջ, բայց որովհետեւ վկայ ոչ № 489 եւ 490 մէջ, ոչ վենետկի օրինակի մէջ եւ ոչ մանուանդ վիէննայի օրինակի մէջ, որը՝ ինչպէս յիշեցինք մեր քառաջաբանութեան մէջ՝ բոլորովին նման է մեր օրինակին, ուստի աւելորդ համարեցինք դնել սորան բուն կանոնի մէջ, այլ հետաքրքրութեան համար դրինք սոյն ծանօթութեանս մէջ։ Սակայն որովհետեւ № 488. 749. Սինոդիս եւ Կարապ. եպիս. օրինակներում այս յաւելուածը մուծած է նոյն իսկ կանոնի մէջ եւ ինքն կանոնը բաւական փոփոխուած է, աւելորդ չհամարեցինք մէջ բերել այստեղ այդ կանոնը ամբողջապէս, յուսալով որ՝ գուցէ աւելի ընտիր օրինակի գիւտը պարզէ մի ժամանակ Ք՝ այն է սոցանից ուղիղը եւ ախալը։ Ա՛նա այդ կանոնը. «ԺԵ. երբ այր զկին իւր անօրէն անցադար մախանօք, երբ խորթ կայր ի մէջ իւրեանց եւ վասն այնորիկ նախատեն (Սին. նախատինի) զիւրեարս, դատաստան լինի՝ երբ պայմանով (749՝ պատճով) եռան զկինն եւ (Սին. ու) զիւորերն, պարտ է համարիլ. ապա թէ ոչ՝ յապ կնոջն դարձուցեն զիւորերն (Սին· զիւորսն)։ Իսկ երբ անօրէնութեամբ եւ ժանիւ բաւուք այր զկինն իւր հարկանէ (Սին այրն ի ժիր հարկանէ), ճևոն կոտրէ, կամ այլ հանէ, կամ ատամն կամ ոտն կոտրէ, տացին ի նմանէ (Սին. յիւ՝ առցեն ի նմանէ) երկու հազար դեկան, այսինքն՝ դրամ արծաթ (Սին.

—ա) վենետ. ուրկութեան։
—բ) վենետ. ոչ է։
—գ) 488. 749՝ վասն այդ յիմարութեամբ Թողուն զկինն (749՝ այր եւ կին)։
—դ) 489՝ եւ այրն։
—ե) 749՝ առանց պատճառի։
—զ) 489՝ ածելով։
—է) 489. 490՝ Թողուլ։
—ը) 489. զնորսն։
—թ) 489. ի վեր քան զաթոռն զեօԹն ամ։

անդամ որ կինոջն են յանդիմանեն եւ կոչեն, եւ նա ոչ կամի, եւ հաւասան Թէ ոչ է հնար ա)՝ ի բերանոյ նորա խնդրիցեն՝ կամ առնուլ զկինն եւ կամ հրաման լինել արձակմանն, եւ կինոջն առնալ այր· եւ առնն բ) զկնաթոռացն ապաշխարել, եւ այլ կին ոչ իշխէ առնուլ որչափ կենդանի է կին նորա· եւ այս գաւառաման ամենայն կնահանից անպատճառ լիցի· եւ կամ կինն Թողճացեալ հրամայիցէ· նոյն լիցի գաւառաման եւ յաղագս կնոջն, եԹէ ըստ այդմ գ) ախալ պատահի[498] դ)։ ,,

ԺԶ.

ՑՂՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՐԱՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ ՈՒՐԱՑՈՂԱՑ)։

16. *«ԵԹԷ պատրեալ ը) ի սատանայէ եւ ի նորին արբանեկաց*

երկու հազար դրամ արծաթ)· կրկին բան զոր օտարն հարկանէ բանզի բե (749՝ յիր բե) օտարն (Սին· օտարն բե) այդպիսի վճաս գործէ ընկերի՝ հազար դրամ տուգանին ճևոյն կամ ոտին, կամ ատամանն կամ այլոյն (հատուցանէ)։ Այս յոտս անդամոյս ի մարմնի մարդոյ (Սին· ի մարդոյն) մի է համարեալ գինն, վասն զի մարդոյ գինն երբ կամաւ գիրաւ սպանանին՝ յոտս հազար դրամ արծաթ է· եւ այս յոտս անդամոյս ի յոտս բաժնեն մի է համարած· իսկ իրեւ այր զկնոջն հատանէ (Սին. . . . զկին իւր հատանէ) զճևոն կամ (Սին· եւ) ոտն, կամ զայլն կամ զատամն (Սին· եւ կամ զաչն եւ կամ զատամն իւր)· կրկին տուգանիմ ատցեն ի նմանէ· զի մի իրեւ զրոյ մի (Սին· յիւ՝ մի) կոյսէ զկինն իւր այրն (Սին· յիւ՝ այրն)· այլ իրեւ զանձն իւր· եւ զկինն դարձեալ յայրն տացեն որ զցաւն առողջացուցանէ (Սին· առողջացուցցէ) յժշիսէ· եւ թէ կամիցի իցէ կնոջ՝ դնաիցէ առ նա, եւ այրն ի զղջումն գայցէ· իսկ զտուգանին ի կինն տացեն (Սին· իսկ տուգանին ոչ տացէ)· եւ երբ ի նոյն անհաւկնութեան կացցէ այրն, մնկնել ի միւնանց արժան է, զուցէ մահ գործիցի ի միջի (Սին· ի մէջ) նոցա· եւ Տէրն իսկ ասաց՝ Մովսէս վասն խստասրտութեան ձերոյ ասաց թոյլ զնանայս ձեր. եւ զայս ոչ վայրապար ասաց Տէրն, բանզի յայլում վայրի վասն պոռնկութեան մխայն ասաց եւ առ վասն խստասրտութեան· եւ զի խստասրտութիւն բազում յարիս գործէ, յատ է բաժանել զկինն եւ զայրն բանզի գիրաւ սպանանէն· բանզի եւ Քրիստոս զնոյնն ասաց· իսկ բնչից բաժանումն գրեալ է որ վասն առեցողաց (Սին յիւ՝ բանզի եւ զն).

498. № 488. 749 եւ Սինոդի օրինակների մէջ սոյն Ժե· կանոնը փոքր ինչ փոփոխած է ոճի կողմից, բայց իմաստը նոյն է։

—ա) 490՝ ոչ ԵՀարն
—բ) 489. 490. վենե յիր եւ կնոջն առնուլ. . . . Խելն։
—գ) վենե. քան զայդ.
—դ) վենե. պատահիցի։
—ե) 488. 749. Ցիե. վասն առն եւ կանանց ուրացողաց։
—զ) 489. 490՝ Թէ պատահ[illegible]

եւ կամ ի բռնութենէ ուրասցի այրս), մի բնակիցէ կինն նորա ընդ նմա թէեւ բռնաբարիցէ՛ը), զի մի ի մոլորութիւն զանկցիցէ), իսկ եթէ յանձին կալցի յաշխարհ երթալ հեռաւոր է) եւ անդ ապաշաւանօքը) ունել զճշմարտութիւն, յաղագս առն փրկութեան ընդ նմա գնասցէ կինն, ըստ Պաւղոսի հրամանին թէ՝ սուրբ է կինն անհաւատ արամբն[199]ը), միշտ յորգորելովը) եւ մխիթարելով, եւ ընդ նմա բան կարի ապաշխարել, զի իբր զշահող ոգւոյն) նորա վարձս առցէ՛ը). Նոյն լիցի թէ կինոջ պատահիցէ՛ը). Զսոյնս՛ը) իրաւունս պահելի է վնասոտեալն՛ը) յաղանգս եւ ի հերձուածո՛ը)։»

ԺԷ։

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵԹԷ ՓԻՆՈՒ Վ.ԱՍՆ ԱՁՐ ԿՆՈՋ ԱՆԿԻ ՅԱՒՐԱՑՈՒԹԻՒՆ, ԵԻ ԿԱՄ ԿԻՆ ԱՌՆ Է՛ը)։

17. «Իսկ եթէ այր քինու՛ը) կնոջ անկցի յուրացութիւն՛ը), զղջացեալ՝ կամաւորի ապաշխարութիւն կնոջն լիցի՛ը) եւ ակամայի՛ը) առն։ Ապա թէ անզղջ կացցէ, արիւն նորա ըստ իրաւանց ի կնոջէն խնդրելի է) գնով, հանդերձ ապաշխարութեամբ։»

---

199. Գծ. Ա. կորնթ. է. 12—17:

—ա) 488. 749. Սիմ. Իւ թէ այրն կամ կինն վասն նեղութեան կամ վասն տուգանաց ուրացցի զհրեշտաւոր։
—բ) 488. 489. 749. Սիմ. յի՛ թէեւ բռնաբարիցէ։
—գ) Նոյնջ եւ վեռ. ահեղ՝ նորա։
—դ) Սիմ. անկանիցի։
—ե) Վեռ. հետ ի։
—զ) 490՝ ապաշաւանօք.—489՝ ապաշխարանօք։
—է) 489. վեռ. յի՛ ըստ Պաւղոս...եւյն։
—ը) 490՝ յորգելով։
—թ) վեռ. հոգւոյ։
—ժ) 488. 749. Սիմ. Իսկ եթէ զղջասցի այրն եւ ապիցէ ցկինն թէ՝ եկ գործեմք յոյլ երկիր եւ գուսանիցեմ զհրեշտաւոր (Սիմ. եւ գործեսցուք պաշտիմ զիմ հաւատով, պարտ է կինոջն գնալ (Սիմ. երթալ) պահել զայր իւր հրեշտաւորի (749՝ Սիմ. եւ շահել զայր իւր վասն հրեշտաւորի)։
—ժա) 488. 749՝ Նմանապէս եթէ կինն լինի այսպէս լինի։—Սիմ. Նմին եւ եթէ կինն գայցի յայսմ այսպէս լինի։
—ժբ) 489՝ Զայս.—490. վեռ. զնոյն։
—ժգ) 490՝ զհաւատիցէսը։
—ժդ) 488. 749. Սիմ. յի՛ Զսոյնս իրաւունս...եւյն։
—ժե) 488. 749՝ վասն թէ այրն եւ կինն կռվին հերքեսց (749՝ հետ խորտց) եւ ուրանան զհրեշտաւոր եւ զհաւատն.—Սիմ. վասն առն եւ կնոջն եթէ քինան ընդ իրայ եւ մինն ուրանայ զհրեշտաւոր։
—ժզ) 488. 749. Սիմ. վասն քինուս։
—ժէ) Նոյնջ՝ . . կնոջն իւրոյ ուրանայ զհրեշտաւոր.—489՝ թէ այր անկցի յուրացութիւն վասն կնոջ։
—ժը) 489՝ լիցի։
—ժթ) 489՝ եւ ակամայ։
—ի) վեռ. խնդրեսցի։
—իա) 488. 749. Սիմ. . . . ուրանայ զհրեշտաւոր, կինն ուշի զնոր նորա եթէ ի կնոջէն էր պատճառն. եւ եթէ կամաւ իւրով ուրացաւ զհրեշտաւոր՝ ինքն տացէ պատասխանի Աստուծոյ. ապա թէ ի կնոջէն եղեւս պատճառն եւ անզգալ մնաց այրն, արիւն նորա ի կնոջէն (Սիմ. յի՛ եղեւս պատճառն . . .եւյն։) խնդրելոցի իրաւամբ գնով. Հանդերձ ապաշխարութեամբ,

---

200. Զիւռովին երթայ առանձին ոմն է եւ նշանակութիւ անմնասական լինել այս սնը երկու անգամ պատահումիւ Նոր կտակարանի մէջ — Յովհ. ը. 22. եւ Գործք Առաք. ժզ. 27։

201. Մատթ. ե. 32. ժթ. 9։

202. Մեր. օրինակի լուսանցրի վերայ — անպատշաճ։

—ա) 488՝ յի՛ Նորաս։
—բ) 488. 748. Սիմ. անկցի յայսմ։
—գ) Վեռ. երթայցէ։
—դ) 489՝ այլ կամ կինս։
—ե) 488. 749. Սիմ. եւ եթէ զիւրովի երթայցէ այր կամ կին, եւ կամ ի գնալ անկանիլ խեղդիցի եւ կամ չվանով (Սիմ. յի՛ կամ չվանով). կամ ընդ քար ի վայր անկանի եւ (Սիմ. անկեալ) մեռանի (Սիմ. ահեղ՝ եւ կամ չուանն կապեալ եւ խեղդի). յումմէ պատճառ կոպտոհան եղեւս նմա եւ գնն արեան հղիցի վճարել։
—զ) Նոյնջ՝ զկին իւր։
—է) Նոյնջ՝ ապահանէ։
—ը) Նոյնջ՝ վասն։
—թ) Վեռ. բաւանգ.—488՝ ի լեռմանս.—749. Սիմ՝ ի լեռմանս։
—ժ) 488. 749. Սիմ. քանզի այն ահեղել ասաց Աստուած։
—ժա) Նոյնջ՝ յի՛ եւ եթէ . . .եւյն։
—ժբ) 489. վեռ. գնոզք սպանանէ։
—ժգ) 488. 749. Սիմ. իսկ եթէ այրը իւր սպանանէ (Սիմ. սպանցէ) կինն գերզգի կամ այլ ցաւգ (Սիմ. օրինակգ) նոյն գատաստան է։
—ժդ) 490՝ յապաշխարութեանս
—ժե) 489՝ թէ եւ. այսու
—ժզ) վեռ. յի՛ եւ ապաշխարութիւն . . .եւյն։
—ժէ. վեռ. ոգւոյ։
—ժը) վեռ. մեղմով առագանին։
—ժթ) 489՝ անպատճէ։—490՝ անզղջ, ֆիասաս։
—ի) 489՝ յի՛ երբեմն
—իա) 488. 749. Սիմ. յի՛ եւ ապաշխարութիւն յաղագս . . .եւյն։

ԺԹ.

ՅԱՂԱԳԱՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՇՆԱՑՈՂԱՑ ԵՒ ԱՁԼՈՑ ԶԱՐԱԳՈՐԾԱՑ

19. «Յորժամ յայտնի չար գործ շնացողացա) ընդ առնանկնոջ է), վրէժ լիցի գաւառապահացն է). եթէ կամօք եւ կոչմամբ կնոջ իցէ է), եւ եթէ է) լրբութեամբ առնն պղծի, մի անգամ ը) եթէ բազում է), եւ այսու եթէ պարտաւորի այրն վնասիչ ը), ըստ օրինացն մահու արժանի է[203] ը), այլ ըստ աւետարանիս փրկանօք լիցի սրիւնն. ընդ (նդն) հարցի եւ կամք կնոջն, եւ այլն ժ). Բայց ժա) այլք ժբ) ի գաւառապահացն արժան վարկանի ժգ) հատանել զառ ականի այգացեկ ժդ), եւ զանասնապղծի եւ զարուածգիտի, այլ ներէ օրէնք զայգ. իսկ զպատուհաս կանոնական եւ փրկանօք. եւ դարձ լիցին եթէ հարկ ինչ իցէ գաւառապահին. եթէ յայլազգեացն ժե) պատահի ժզ) եւ ընդ ձեռամբ մեր իցեն ժէ), հատանիցէ իրաւացի է. իսկ եթէ ընդ այլուսկ շնայցէ ժը), եթէ խաբեիցէ առնուզ կինն, եւ կամ ի կնոջէն իցէ պատճառն, եւ եթէ բռնադատեալ ժէ) զայգ գտեալ է) եւ պարտաւոր ցուցեալ է) — այրն ըէ) առաջիցի ըստ օրինակի կիսոյ խօսեցելոյ կուսին[204], եթէ առցէ կին եւ եթէ ոչ զպատրեալն այրէ ը)».

205. Ղեւտ. ի. 10:—բ. Օրին. իր. 22:

204. Հեղինակը անհնարին Մովսիսական օրէնքը —բ. Օրին. իր. 28, 29 եւ ելից. իր. 16, 17.—Տես եւ հետեւեալ ի. եւ լգ. կանոնները:

—ա) 489՝ յայտագործացն շնացողացւ.
—բ) 488. 749. Սիմ. Յորժամ շնայ ոք ընդ կին ոք առն (Սիմ. այր) ունիմ
—գ) Նոցնք՝ իւրք՝ վրէժ լիցի . . . ասէ.
—դ) Նոցնք՝ եթէ կամաւ կնոջն էր.
—ե) 489՝ իւրք՝ եթէ.
—զ) 490՝ մինագամաւին.
—է) 489. մինագամ՝ եւ քէ քազում անգամ՝.
—ը) 488. 749. Սիմ. իւրք՝ պղծի. մինագամ՝ . . . ասէ.
—բ) 489՝ պղծան է.
—գ) 488. 749. Սիմ. իւրք՝ այլ քան աւետարանիս . . . ասէ.
—ժա) Նոցնք՝ են.
—ժբ) Սիմ. այլ.
—ժգ) 489՝ հատանիցեն.
—ժդ) 488. 749. Սիմ. ի գաւառապահացն զպայսիանաց զձեռն եւ զծածուկ մասին կտրեն (749՝ հատանեն).
—ժե) 489՝ քէ այլազգացւ
—ժզ) 489՝ պատահիցի.
—ժէ) 489՝ ձեռն
—ժը) 499՝ ընդ այլուսկ շնայ.
—ժբ) 489՝ բռնադատեալ այրն.
—ի) 489՝ իւրք՝ զայգ գտաւ.
—իա) 489՝ պարտաւորեալ.
—իբ) 489՝ իւրք՝ այրն
—իգ) 488. 849. Սիմ. փոխանակ՝ եւ զանանամապղծ . . . ասէ. այսպէս եւ կարգ արուածքասացն հե. ած անանապղծացն է. եթէ ի գտաւատան գայ՝ առգործոք փըրկեսցին եւ մի խոտոփ. եւ քէ այլազգ (Սիմ. այլ եւ այլ ազգի) հանգիստի յայս գործս հետ քրիստոնէի (Սիմ. . . . ներայ) կնոջ՝ առանցամահացն պատճառք հատանեն զծածուկն (Սիմ. զծածուկ անգամս նոցա). եւ զկինն խոտոտեցին զքիմն կըտրեալ: Իսկ եթէ քրիստոնեայ մեռցի այր կին խոտոտեցէ եւ պղծեսցէ զնա՝ կամ առնու կին գնոյ կամ տայ հարիւր գրամ արծաթ կնոջն. իսկ այլ կին ոչ առնեսցէ

Ի.

ՅԱՂԱԳԱՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿԻՒՍԻՑ ՈՐԴ ՈՉ ԻՆԵՆ ԽՕՍԵԱԼ.

20. «Զխօսեալն բռնադատակ՝ նոյն կացցէ գաւառատան առնակնոջն ա) ըստ որում օրինակի եւ իցէ[205],»

Ապա թէ գտանիցէ ոք աղջիկ կոյս, որ չէցէ խօսեալ առնն, եւ բռնաբար ննջիցէ ընդ նմա բ), տացէ այրն որ ննջեցաց ընդ նմա գ) հօր աղջկանն յիսուն երկդրամեան արծաթոյ[206] դ) եւ նորա լիցի կինն. մի խշխեսցէ արձակել զնա զամենայն ժամանակս իւր[207] է), «Այդ ը) ըստ օրինացն է[208]. մեզ է) լիցի — անքաւին ը) առնի) առնուլ զնա անարձակելի ժ). ապա թէ ոչ կամիցին ժա) — ըստ խօսելոյն տոյժն լիցի ժբ)։»

ԻԱ.

ՅԱՂԱԳԱՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱՄԲԱՍԱՆԱՑ ՉԿԱՆԱՑՍՒ ԺԳ)

21. «Եթէ ոք առնուցու կին եւ ասիցէ ժգ) եւ առաւել եւս

205. Գօշը անկնդրուկ ընդ նախընթաց ժա. կանոնը:

206. Ընդհանրապէս ունի պղծութեան մէջ հրէական եւ յունական արծաթի դրամ փոյզ հաւասար արժանանիւն ղնդիկ, որոյ օրինակ Աստուածաշունչի երկդրամեանք պէտք է հաւասար լինի մերոյ ազատ մեր կէս մանեքիճ-ի հետ յիսուն երկդրամեանք կանէ մօտ 25 մանեթ (roubles):

207. Ա յս տողերը Ապա թէ գտանիցի ա. . . . եւս. մեր հեղինակը դանել է քառ առ քառ Աստուածաշունչից. տես Բ. Օրին. իր. 28, 29.

208. Հեղինակը անհնարին վկայութեամբ տոյը Բ Օրին իր. 28, 29.

այն մեզքին ոք չնացաւ. (Սիմ. իւրք այլ չնա-ննեաց այրն). նա քէ եւ (Սիմ. նոյնպէս) այլ մեծատուն իցէ այրն. եւ կինն, նոյն ևս (Սիմ. իւրք՝ նոյն, մի՝ յԸ՝ եւ) առգանքն յատկեցին (Սիմ. յատկեցին).

—ա) 489՝ մեռցէ կնոջն. — 488. 749. Սիմ. Զկնա տպղկէն ոք խօսեալ լինի (Սիմ. իցէ) առն եւ այլ ոք գայ եւ բռնաբեքեսցէ պղծէ զնա Սիմ. այլ ոք պղծիցէ զնա). գաւառապահ առնանցնէ է.

—բ) 488. 749. ապա քէ գտանիցի ոք կոյս, որ ննջիցէ ընդ նմա.

—գ) 489՝ իւրք՝ առցէ այրն . . . սիմ իւրք՝ այրն ոք ննջեսցէ ընդ նմա.

—դ) 488. 749. Սիմ. հարիւր գրամ արծաթոյ.

—է) Նոցնք՝ իւրք՝ գտանիցին ժամանակս իւր.

—ը) Սիմ. Այրն.

—բ) Սիմ. նոյն եւ մեղ.

—գ) Սիմ. անքաւեսցէ.—488. 749՝ այլ ըստ օրինացն է, գնայն եւ մի լիցի անքաւեսցէ.—489՝ մեղ անքաւիցէ.

—դ) 488. 749՝ իւրք՝ առնցէ.

—է) 488. 749. Սիմ. իւրք՝ անարձակելի.

—ը) Նոցնք՝ եւ վկանեսցէ կամիցեն.

—բ) 488. 749՝ ըստ արձանացն եւ առաջին լիցի.—Սիմ. ըստ յառաջանացն տոյժն լիցի.

—գ) 488. 749՝ վասն որք վկանեսցէ բամբասիցին առանՙ քէ չգտաւ կոյս.—Սիմ. վասն բամբասացեալ զկանոյս՝ եթէ ոչ էր կոյս.

—դ) 490՝ եւ տուիցի.—488. 749. Սիմ. եւ տուիցէ զնա.

բամբասիցէ ա) ոչ լինել կայսէ), խոտոռանալութեամբ ձշգրտակալ կինոջն եւ այլոց կանանց գիտութեամբ. խրատեացի բ) այրն գանիւ եւ առաջիցի հարիւր սիկղ[209] գ) ըստ օրինացն 210, համեմատական ընդ մերոյն). եւ նորին լիցի կինն եւ մի արձակիցէ զամուսնայն ժամանակս գ), ապա թէ ճշմարիտ իցէ բանն գ) եւ ոչ գոյցին կուսութիւնք աղջկանն դ), մահ ժ) ըստ օրինացն 211. եւ առ մեզ լիցի առնն արձակել եթէ կամիցի եւ պահել եթէ չամուսնայ իցէ, եւ ոչ հրապարակիցէ ժա). զի բազում ինչ ի բնութեանէ գործի կուսից եւ զի ոչ ի տան առնն ելցէ անարգութիւնն ժբ). եւ այրն եթէ արձակէ՝ իշխան է առնուլ կինն ժգ), եւ կինն՝ այր ժդ). զի ոչ ընդ օրինաւք առնն շնացաւ ժե). Ըստ լլման եւ ընդգրեալոյ եղիցի մեզ այս գատաստան ժզ). Եւ եթէ ոչ կամիցի ժէ)

209. Մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ կարմիր Ճանապով դրած է՝ երկու դրամ ։— Սիկղ երբայական բառ է եւ նշանակուէ դրամ։ Եւ կրկ. իբրեւ դրամ՝ սիկղը լինուէր ասկի եւ արծաթ. սրբազնեան սիկղը հաւասար էր չորեքդրաքմեանին, իսկ աշխարհական սիկղը երկդրամեանին։ Բաղդատելով մեր Աստուածաշունչը յունական, լատինական (Վուլգատ) եւ սլաւոնական Աստուածաշունչների հետ՝ տեսնուէին որ՝ շատ անգամ ուր նոցա մէջ սիկղ է գրած, մերի մէջ Քաղդանական է՝ երկդրաքանեայ, տես օրինակ՝ ելից. ի. 13. Ղեւտ. ին. 23. Թուոց. գ. 47, եւ ժբ. 16. Մարգ. Եղեկ. խե. 12.—եւլն։ Եւ որովհետեւ երկդրամականը հաւասար է մօտաւորապէս 50 կոպ. (տես ծանօթ. 206), ուրեմն կանոնիս պահանջած հարիւր սիկղ տուգանքը հաւասար կլինի գրեթէ մեր 50 մանեթին (ռուբլի)։

210. Մխիթարը ակնարկուէ Մովսիսական օրէնքը. գրանցից եւ քաղել է նոցա սոյն կանոնի բովանդակութիւնը. տես Բ. Օրին. ին. 14 — 19։

211. Հեղինակը ակնարկուէ Մովսիսական օրէնքը. Բ Օրին. ին 20. 21։

—ա) 489. բամբասէ.
—բ) 488. 749. քէ կոյս չէ աղջիկն.—Սիկ. եթէ չգտաւ կոյս աղջիկն.
—գ) 488. 490. Վկե. խրատիցէ.
—դ) 489. Հարիւր սիկղ արծաթոյ.—488. 749. Սիկ. քսնեացն (Սիկ. ասյս եթէ քսնեացն) ի հոգն կանացդ՝ եթէ (Սիկ. եւ) ասի այրն. խրատեացն զայրն գանիւ. եւ առ գանձն հարիւր դրամ արծաթի.
—ե) 489. ըստ մերոյ.
—զ) 488. 749. Սիկ. ըստ օրինացն գնոյն. եւ մերք մեծասուն ասիմ (Սիկ. յիչ՝ ասիմ). եւ նմին եղիցի կինն եւ մի արձակիցէ.
—է) 489. Սիկ. է.—Վկե. ճշմարտիցի.
—ը) 488. 749. այրն.
—թ) Սիկ. եւ ոչ գտցի աղջիկն կոյս.—488. 749. յիչ՝ եւ ոչ գտցին . . եւլն.
—ժ) 489. մահաւղարտ է.—488. 749. Սիկ. աղջիկն մահու արժան է.
—ժա) 488. 749. Սիկ. եւ մեք տուաք ասդիսոյն արձակել ի նմանէ (Սիկ. առ ի նմանէ) առնն (Սիկ. յիչ՝ առնն), եւ քէ կամիք ինքեն բնակիցիս.—489. յիչ՝ առ մեզ լիցի.—մնաց՝ եւ այրն արձակէ քէ կամիցի. եւ քէ հաճոյ է պահեցէ. եւ ոչ հրապարակիչէ.
—ժբ) 489. յիչ՝ եւ զի ոչ ի տան...եւլն.
—ժգ) 488. 749. Սիկ. եւ այրն քէ արձակէ՝ ամուսնասցի այլ կնոջ.
—ժդ) 488. 749. եւ կինն այր առցէ.
—ժե) 488. 749. Սիկ. առնն էր երբ (488. եւ երբ) շնացաւ.
—ժզ) Նայ՝ յիչ՝ ըստ լլման . . . եւլն.
—ժէ) Նայ՝ ոչ կամեացի.

առնուալ ա) ըստ է) սուտ բամբասանաց, եւ այնորիկ է) ցուցեալ է տուգանիր ը) յայսմ[212] է)։

ԽԲ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ՈՐ ՉԻՑԵՆ ՔԱՀԱՆԱՑՔ ԵՒ ԻՐՍ ԻՆՉ ԱՆԻՐԱՒՈՒՆՔ Ն). ԵՒ ԿԱՄ ՔԱՀԱՆԱՑՔ ԱՆԻՐԱՒՈՒՆ ԻՆՉ

22. Կարգեցին առաքեալքն եւ եկին հաստատութեամբ եթէ՝ մի ոք յանգգնեսցի ի մարգկանէ, որոյ չիցէ) զօծութիւն քահանայութեան ընկալեալ, եւ արասցէ իրս ը) լինչ իշխանութեամբ իրեւ զքահանայ. եւ կամ ե) քահանայ այառանիցէ ժ) եւ ակնառութեամբ ժա) գործիցէ ժբ) լինչ ժգ) առանց օրինաց եւ իրաւանց, այլ արգարութեամբ եւ անակնառութեամբ 213 ժդ).

212. Հեղինակը ակնարկուէ անշուշտ Ս. Բարսղի ժ. կանոնը. նաեւ Շահապիվանի ժողովի (447 Ք.) Դ. կանոնը (№ 761, պիտ. եւ ծնվար)։ Տես եւ հետեւեալ Ղ. կանոնը։

213. Հեղինակը հանել է սոյն կանոնը Առաքելական կոչուած կանոնների ԽԹ. կանոնից (կանոնագ. № 764, կամ իդ.)։ Գիտուէ յայտնակցել որ՝ մեր ձեռագիր կանոնագրքերի մէջ, ինչպէս եւ յունական, լատինական եւ այլ ձեռագիր եւ տպագրեալ կանոնագրքերի մէջ, կան 85 կամ 50 կանոններ, որք յատկապէս կոչուէին Առաքելական եւ զորս ոմանք վերագրուէին նոյն իսկ առաքեալներին։ Բացի սոցանից՝ կան ՁԷ մեր եւ ՁԷ տասը կանոնագրքերի մէջ այլ տեսակ մի քանի կանոններ, որք կոչուէին նոյնպէս առաքելական Սահմանադրութիւնք եւ ասելի յաճախ՝ կանոնք Ս. կղեմայ հռոմայեցի։ Բայց երեւելի կանոնագէտների դիտական հետազօտութիւնները այնպէս հաստատելու համար ՁԷ այդ երկու տեսակ կանոնները չեն պատկանում ոչ առաքեալներին եւ ոչ Հռոմի կղեմ հայրապետին, այլ զգալ ժողովուած են առաջին երեք դարու զանազան գրուածներից եւ եկեղեցական տեսնդութիւններից։ Վերջապէս մեր կանոնագրքերի մէջ կան 33 կանոններ, որք կոչուէին՝ կամաճիմ Թագեոս

—ա) 489. առնել.
—բ) 488. վասն.—749. Սիկ. վասն իւր.
—գ) 489. այսորիկ.
—դ) 489. առնգանիս.
—ե) 488. 749. Սիկ. փոխանակ՝ եւ այնորիկ . . եւլն. այսպէս՝ առնգանը գիտեն ի վերայ նզովս իւ (749. զոր ասէ Սիկ. յիչ՝ որ) գործեալ է ի գիտս որ (Սիկ. յիչ՝ որ) վասն արարանց եւ կանոնաց.
—զ) Վկե. գործիցին.
—է) 488. 749. որ ոչ իցէ.—Վկե. որ չիցէ.
—ը) Սիկ. յիչ՝ իրս.
—թ) 488. 749. յիչ՝ կամ.
—ժ) կամճաց. մի առաւութեամբ.—488. առաւայնոյր.—Սիկ. ասառզ.
—ժա) կամճաց. յիչ՝ ակնառութեամբ.
—ժբ) կամճաց. գործեսցէ.
—ժգ) Սիկ. յիչ՝ ինչ.
—ժդ) 489. այլ արգարութեամբ եւ իրաւանց եւ անակնառութեամբ.—Սիկ. յիչ՝ եւ անակնառութեամբ.

«եւ զայս ասի զառաքելական կանոնի զհրամանս) այսպէս դատել պարտին առաջնորդք, զի զօտարութիւն չար լուծցին, զոր աշխարհականք առնեն — արք եւ կանայք վերակացուք է) լինին եկեղեցւոյդ), եւ զքահանայս լռեցուսցեն զօշաքաղութեամբ վարեալս եւ ակնառուքեամբ ը) եւ այլօք ախտիւք)։ եւ այդ ճշմարիտ դատաստան է յեկեղեցի ը) անզղջից, իսկ զղջացելոց՝ ուղիղ է)։»

ԽԳ.

ՅԱՂԱԳԱ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԸՆԶԱԽ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ։

23. Եղեցին ը) յայտնի եւ եպիսկոպոսին իրք եթէ առանձինն ինչ ունի ի)։ եւ եկեղեցւոյն յայտնի լիցի ժ)։ զի իշխանութիւն կալցի իւրոցն ժա) վախճանեալ եպիսկոպոսոյն՝ ժբ) որոց կամի թողուլ ժգ)։ եւ մի պատճառանօք եկեղեցական ժդ) իրաց ժե)

առաքելոյն, բայց մեր կարծիքով այդ եւս ընդելի է։ Մենք պատրաստութիւնը հրատարակութեան համար հայոց կանոնագիրքը իր ընդարձակ եւ ամբողջական ընդունութիւններով, իսկ այստեղ միայն կուզացնենք որ՝ մեր եկեղեցական հեղինակները բաւական յաճախ գործածումն վերոյիշեալ երեք տեսակ կանոնները, ինչպէս անուն մէ այդ ամէն եւ մեր Մխիթար Գօշը, որպէս կտեսնենք հետզհետէ, սոյն Դատաստանագրքի մէջ։

—ա) 488· 749· գհրամանս· — Ծխ. ի հրամանն·
—բ) 489· վերակացուս·
—գ) 488· 749· Ծխ. եկեղեցւոյ Աստուծոյ եւ գմեսս եւ զպատիս ուտեն (749՝ ուտեցին եւ ուտին)· ապդ՝ սիրտ է ասել, զի լռեցուին յայնպիսի սոսկալի թիւնից·
—դ) 489՝ զօշաքաղս եւ զակնառուքեամբ վարեալս·
—ե) 488· 749· Ծխ. նոյն եւ ընդ քահանայս (Ծխ զնոյն եւ քահանայս) հրամայէ հոգեհայրան, որք անկարգք (749՝ անկարգը) եւ անպատշաճ իրիւն. կերոյգ եւ արբեցողս. զի մի այնպէս վարեացին, այլ սրբակենցաղս եւ առաքինաբար (Ծխ. եւ առաքինաբեմամբ ուղիղ վարուք. եւ որ ոչ կարցին (Ծխ. կացցեն) քան խրատս օրինացն Գրիգորեան՝ լուծցուսցէ ի կապէն քահանայութեան (Ծխ. յիչ՝ քահանայութեան)։
—զ) վՀե. յեկեղեցիս·
—է) 488· 749· Ծխ. յիչ՝ եւ այլ. ճշմարիտ . . . եղեւ·
—ը) կառնաց· 489· վՀե. Եղեցի·
—թ) 489՝ ունիցի·
—ժ) կառնաց· յիչ՝ լիցի·
—ժա) կառնաց· իւրոցն — 489՝ յիւրոցն·
—ժբ) 489՝ մ'այլ՝ ի վարձանի իւրում·
—ժգ) կառնաց· որոց կամի եւ իրպէս կամի թողուլ — 488· 749· Ծխ. այսոքիւ է փոխած՝ եպիսկոպոսս որ գայ նոր յաջորդս. եւ ոչ եպիսկոպոսութիւնն նուազ (Ծխ յիչ՝ նուազ) ի քաղաքին, գրով եւ թղթիով յայտնի զինչն զոր ունի (Ծխ. զինչ իւր ունի)· նշանակէս (Ծխ. զնոյն)· եւ զինչն գնդրով առցէ յինչն. զի ի վեր անելն իւրում իշխան յինչ է վերոյ ընկից իւրոց միայն եւ ոչ կամիցի տուչ զինչն իւր. եւ զինչ զնչացուցն ժէ կալէ (Ծխ. յիչ՝ կալէ)։
—ժդ) Ծխ. եկեղեցւոյ·
—ժե) կառնաց· իրաց·

առաքելոյն, բայց մեր կարծիքով այդ եւս ընդելի է։ Մենք պատրաստութիւնը հրատարակութեան համար հայոց կանոնագիրքը իր ընդարձակ եւ ամբողջական ընդունութիւններով, իսկ այստեղ միայն կուզացնենք որ՝ մեր եկեղեցական հեղինակները բաւական յաճախ գործածումն վերոյիշեալ երեք տեսակ կանոնները, ինչպէս անուն մէ այդ ամէն եւ մեր Մխիթար Գօշը, որպէս կտեսնենք հետզհետէ, սոյն Դատաստանագրքի մէջ։

—ա) 488· 749· գհրամանս· — Ծխ. ի հրամանն·
—բ) 489՝ վերակացուս·
—գ) 488· 749· Ծխ. եկեղեցւոյ Աստուծոյ եւ գմեսս եւ զպատիս ուտեն (749՝ ուտեցին եւ ուտին)· ապդ՝ սիրտ է ասել, զի լռեցուին յայնպիսի սոսկալի թիւնից·
—դ) 489՝ զօշաքաղս եւ զակնառուքեամբ վարեալս·
—ե) 488· 749· Ծխ. նոյն եւ ընդ քահանայս (Ծխ զնոյն եւ քահանայս) հրամայէ հոգեհայրան, որք անկարգք (749՝ անկարգը) եւ անպատշաճ իրիւն. կերոյգ եւ արբեցողս. զի մի այնպէս վարեացին, այլ սրբակենցաղս եւ առաքինաբար (Ծխ. եւ առաքինաբեմամբ ուղիղ վարուք. եւ որ ոչ կարցին (Ծխ. կացցեն) քան խրատս օրինացն Գրիգորեան՝ լուծցուսցէ ի կապէն քահանայութեան (Ծխ. յիչ՝ քահանայութեան)։
—զ) վՀե. յեկեղեցիս·
—է) 488· 749· Ծխ. յիչ՝ եւ այլ. ճշմարիտ . . . եղեւ·
—ը) կառնաց· 489· վՀե. Եղեցի·
—թ) 489՝ ունիցի·
—ժ) կառնաց· յիչ՝ լիցի·
—ժա) կառնաց· իւրոցն — 489՝ յիւրոցն·
—ժբ) 489՝ մ'այլ՝ ի վարձանի իւրում·
—ժգ) կառնաց· որոց կամի եւ իրպէս կամի թողուլ — 488· 749· Ծխ. այսոքիւ է փոխած՝ եպիսկոպոսս որ գայ նոր յաջորդս. եւ ոչ եպիսկոպոսութիւնն նուազ (Ծխ յիչ՝ նուազ) ի քաղաքին, գրով եւ թղթիով յայտնի զինչն զոր ունի (Ծխ. զինչ իւր ունի)· նշանակէս (Ծխ. զնոյն)· եւ զինչն գնդրով առցէ յինչն. զի ի վեր անելն իւրում իշխան յինչ է վերոյ ընկից իւրոց միայն եւ ոչ կամիցի տուչ զինչն իւր. եւ զինչ զնչացուցն ժէ կալէ (Ծխ. յիչ՝ կալէ)։
—ժդ) Ծխ. եկեղեցւոյ·
—ժե) կառնաց· իրաց·

անկնալ յիւրէն[214] եպիսկոպոսին, թերեւս կին եւ մանկունս սատցեալ ա) ունիցի[215], կամ ազգականս կամ ծառայս։ Չի իրաւացի է Աստուծոյ եւ մարդկան՝ զի մի եկեղեցւոյն վնաս ինչ կրիցէ բ) անգիտութեամբ եպիսկոպոսին իրաց, եւ մի զեպիսկոպոսն եւ զազգականսն իւր պատճառանօք եկեղեցւոյն չամենայնէ զերծանիցէ գ), եւ կամ չիրս դ) ինչ անկանիցէ ե) նորա ազգականացն եւ մահու զ) նորա է) լինել պատճառք հայհոյութեան[216],

«Ահաւասիկ է) յանդիմանին ը) բամբասողքն զեկեղեցի՛ թ) եթէ դատաստան ոչ ունի թ)՝ զի այս իրաւունք դատաստանաց ժ) է ժ) առաքելոյն[217] ժբ)։ զի եւ զդատաւորս ժգ) հրամայեն դատել զանիրաւս, եւ զեպիսկոպոսաց եւ զեկեղեցւոյ զընչից ցուցին զիրաւունս, ծորոց յայտ է զի ոչ միայն աւանդութեամբ վարելին դատաստանաւ, այլ եւ չափաւոր գրեցելովքն՝ իրր պատկերաւ զրաւանդակին ժբ) ուսեալքն ժե) վարելին։ Ըստ այնմ ժբ) եւ մեզ յայժ է գեղ է վարիլ եւ մի այլ ազգ ինչ։»

214· Այսպէս է եւ № 490 մէջ, իսկ մյուս օրինակների եւ կանոնագրքերի մէջ գրած է՝ անկանիլ յիւրմէ եւ Սարգ. եպիս. օրինակի մէջ՝ արկանիլ յիւրեաց եպիսկոպոսին։ Բայց գուցէ պէտք լինէր՝ յիւրմէ։

215· Մենք մէջ սովորութիւն է մտել որ՝ այրիացեալ մարդը կարող է դառնալ վանական՝ վարդապետ, եպիսկոպոս, եւլն· այդպիսիները կոչվումն շուշեակ։ Բայց այրիացեալ կանայքը չեն կարող կոյս դառնալ, այլ միայն հասարակ միաբան կրնանացի մէջ։

216· Հեղինակը հանել է սոյն կանոնը Առաքելական Լ.Ը. կանոնից (№ 764, կան հր)։

217· Հեղինակը սխալմունք մեր 213 ծանօթութեան մէջ յիշած Առաքելական կանոնները։

—ա) Մեր օրին. ասացեալ, անչարմար·
—բ) 488· 749՝ կրեալ·
—գ) կառնաց· զերծանցանել, — 489՝ զրկել·
—դ) 488· 749· Ծխ. իրս·
—ե) Ծխ. անպարկիչ·
—զ) Ծխ. մահու նա·
—է) 488· 749՝ յիչ՝ նորա·
—ը) 489· 490՝ Անհաւատիկ·
—թ) 489՝ յանգիմանին·
—ժ) 488· 749՝ զեկեղեցիս· — 490՝ յեկեղեցիս· — Ծխ. եկեղեցւոյ·
—ժա) 488· 749՝ ոչ ունին·
—ժբ) 489՝ դատաստանին·
—ժգ) Ծխ. յիչ՝ է·
—ժդ) 749՝ յառաքելոցն·
—ժե) 489՝ զառաքելոցն·
—ժզ) 488· 749· Ծխ. վՀե. քամբասողք·
—ժէ) 488· 749՝ ունիցի·
—ժը) 488· 749՝ ուսեալ·
—ժթ) վՀե. Ըստ այմ՝ մ՝ — 488· 749· Ծխ. ըստ այսմ՝ մ՝·

ԽԹ.

ՑԱՂԱԳԱՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԻՇԽԵԼՈՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԱՑՆ ԻՐԱՑ։

24. Հրամայեմք եպիսկոպոսին ա) իշխանութիւն ունել եկեղեցական իրաց, քանզի թէ զպատուականն բ) ոգիս գ) մարդկան ե) նմա հաւատալի է, առաւել եւս իրաւացի է զ) զիրս կատարել ը), որպէս զի ըստ է) իշխանութեան նորա ը) խնամ ունել կարօտեալոց թ), եւ ի ձեռն իրիցանց ժ) եւ սարկաւագաց ունել խնամակալութիւն երկիւղիւն ժա) Աստուծոյ։ Եւ ամենայն զգուշութեամբ առնել, եւ ինքեանք իսկ ժբ) եթէ ժգ) կարօտ ինչ ժդ) իցեն եւ յօտարաց ժե) եղբարց ի պէտս, զի մի ինչ իրաւք նոցա ժզ) պակասութիւն լիցի, ւանն զի օրէնքն Աստուծոյ հրամայեն՝ որք ժէ) սեղանոյն պաշաւնեայքն են ժը) ի սեղանոյ ժթ) անտի կերակրել [218]. ըստ որում՝ եւ ոչ զինուորն ի) իւրոք ժա) թոշակօքն պղծեն ժբ) պատերազմացն բերէ· [219] ժգ)։

«Եւ զի ասացէ ժդ) վերագոյն [220] ժե) եպիսկոպոսին ժզ) իրաց յայտնի լինել եւ եկեղեցւոյն ժէ)· եւ թէպէտեւ ժը) յաւել զպատճառն ժթ)· զի մի ժ) կարծիցի ոչ ժա) իշխել եպիսկոպոսին իրաց եկեղեցւոյն — եցոյց զիշխանութիւնն, սակայն եւ զսահմանն

218· Ա. Կորնթ. Թ. 13։

219· Հեղինակը դանել է սոյն կանոնը կղեմի Լթ· կանոնից (№ 761· հդ)։

220· Հեղինակը սխալմամբ նախընթաց ԻԹ· կանոնը։

—ա) 489՝ եւ հրամայէ եպիսկոպոսաց·
—բ) Ցին· գ· (քան) լինել պատուականն·
—գ) 488· 489· 749՝ հոգիս·
—դ) 489՝ յիւր՝ մարդկան·
—ե) 488· 749· Ա. Ե· յիւր՝ է·
—զ) 488· 749՝ գտասարեալ·
—է) 489՝ յիւր՝ ըստ·
—ը) 489՝ նմա·
—թ) 489՝ կատարել յոց·
—ժ) 488՝ երիցանց·
—ժա) 488· 749, Ցին· եկեղեցւոյն — 489՝ ունել խնամն կատարելոցն երկիւղիւն — վեճառ· յիւր՝ երկիւղիւն·
—ժբ) 489՝ իսկ·
—ժգ) Ցին· յիւր՝ եթէ·
—ժդ) Ցին· կարօտ ընչից են·
—ժե) 489՝ իցէ եւ օտարաց·
—ժզ) 489՝ յիւր՝ նոցա·
—ժէ) 488՝ թէ որ — 749՝ եթէ որ·
—ժը) 489՝ իցեն·
—ժթ) Ցին· յիւր՝ պատշաճութեանցն . . . եւլն·
—ի) 488· 749, Ցին· զինուորին — 489՝ զինուորն իսկ·
—իա) 489· Ցին· Վեճ· իւրով·
—իբ) 489՝ զնէնս — 490՝ զնէն·
—իգ) 489՝ պատրաստէ·
—իդ) 488· 749՝ եւ տապտոյր·
—իե) Ցին· վնհատ·
—իզ) 488· 749· Ցին· եկեղեցւոյն·
—իէ) 488· 749՝ եւ պիսկոպոսին — Ցին· եպիսկոպոսին·
—իը) Ցին· եւ թէ·
—իթ) 488· 749՝ զպատճառանն·
—ի) 490՝ յիւր՝ մի·
—ին 489՝ զոր·

յայտ արար՝ զի մի վայրապար ինչ գործիցէ՝ զոր եւ իրաւացի է ա) իբ) պատասխանս ֆ) եկեղեցւոյ։»

ԽԸ.

ՑԱՂԱԳԱՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԵՒ ՓԱՌԱՆԱՑԻՑ ՈՐ ՉՊԻՏՍ ԹԱՌԱՒԱՆԴԱՒՈՐԱՑ ՈՉ ՏԱՑՑԵՆ։

25. Եթէ ոք ը) եպիսկոպոս կամ երէց՝ ի ժառանգաւորացն որ կարօտ իցեն՝ ոչ ապացեն է) նոցա ը) զպէտս, որոշեսցի իրէ ը) զպաշտող եղբօր իւրոյ [221]։

«Լուիցեն ը) դիանոնականս գտասատան եւ հարք միաբանից ը)՝ զի զանգուած բարսն ֆ) ընդ սպանողս կարգէ ֆա)՝ եւ այդմ ֆբ) դատաստանի ֆգ) բաժամ կան ֆդ) վիայք։»

ԽԹ.

ՑԱՂԱԳԱՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԹԱՌԱՒԱՆԴԱՒՈՐԱՑ Ի ԿՈՒՒՒ ՀԱՅԿԱՆՈՂԱՑ ԺԷ)։

16. Եթէ ոք ժառանգաւոր ի կռուի զոք հարկանէ եւ ի միօրէ հարուածոյն մեռցի ֆե)՝ լուծցի վասն յանդգնութեան իւրոյ· իսկ եթէ ժողովրդական ոք ֆէ) իցէ՝ որոշեսցի [222] ֆը)։

«Եւ այս կանոնական հրաման ըստ օրինացն է· զի թէ ոչ մեռցի, այլ ի մահճա գնիցի ֆթ)՝ եւ յառնիցէ եւ շրջիցի է) ի ցպոյ կ՚)՝

221· Հեղինակը դանել է սոյն կանոնը կղեմի ԵԳ· կանոնից (№ 761, ժբ·)։

222· Կանոնս նոյնպէս դանած է կղեմի ԿԱ· կանոնից (№ 761, գե·)։

—ա) Վեճառ· իրաւացի կարծելի է·
—բ) 489՝ յիւր՝ ի·
—գ) 488· 749· Ցին· զոր եւ իրաւացի կարծելի էր գտատասան·
—դ) 489· յիւր՝ զկ· Վեճ· յիւր՝ եթէ·
—ե) 488· 489· 749· կատարիցին եւ ոչ ապացեն՝ — Ցին· Վեճ· եւ ոչ ապացէ·
—զ) 488· 749· Ցին· նմա·
—է) Ցին· խնամ·
—ը) Ցին· իրիցս — 489՝ որպէս·
—թ) 489՝ Լուիցեն որպէս·
—ժ) Ցին· միաբանիցացն·
—ժա) 490՝ գանգուածիւքն արան·
—ժբ) 489՝ ընդ սպանողի գտատ·
—ժգ) 488· 749՝ եւ ապամ·
—ժդ) 490՝ գտատասանն·
—ժե) Ցին· նոն·
—ժզ) 490՝ սպկոնոզացդ·
—ժէ) 490՝ մեռանիցէ·
—ժը) 490՝ յիւր՝ ոք·
—ժթ) Ցին· յիւր՝ եթէ . . . եւլն·
—ի) 489 ի մահիճ գիցի·
—իա) 488· 749· Ցին· շրջիցի· — 489՝ յիւր՝ եւ յառնիցէ եւ շրջիցի·
—իբ) Նոցա՝ յիւր ի ցպոյ·

անպատա լինի որ եհարան[223]. Սահմանի Հգ.) — զի թէ զկնի այնր մեռցի է), սոյն եւ այս է) ի վիճէ հարուածոյ. ապա թէ ոչ մեռցի ի վիճէ հարուածոյ է), ոչ է) լուծցի, այլ գաւառատան լինի յուղղութիւնն եւ յապաշխարութիւնն է), եթէ ժառանգաւոր է) եւ եթէ ժողովրդական[224] է)։ ,,

ԽԶ.

ՑԱՂԱԳԱՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՐԻՐՈՐԴ ՀԵՌՆԱԴՐԵԼՈՑ։

27. Եպիսկոպոս, կամ երէց, կամ սարկաւագ, երկրորդ ձեռնադրութիւն ընկալեալ յանձէ, լուծցին նա եւ որ ձեռնադրեացն, բայց եթէ ցուցցէ ի թերահաւատից ունել է) նմա զձեռնադրութիւնն. քանզի յայտնիսեաց է) զիկրտեալն եւ զձեռնադրեալան է) ոչ հաւատացեալս եւ ոչ ժառանգաւորս հնար է լինել[225],

,,Ցայսմանէ է ընդ է) գաւառատան կանոնիս է)։ զի որ ձեռնադրէ ոչ զլուծիցոյն ի հայրապետէ կամ ի ժողովոյ է)։ այլ զոր է) տակաւին յաշխարհանի է) լցէ, այնպիսին սխալացեալ է) ամբարտաւանութեամբ է) գործէ, նմանապէս եւ որ ձեռնադրեցաւն է)։ ուստի իրաւացոյց է) լուծանել զնոսա իրաւամբք, եւ ի թերահաւատից, այսինքն՝ ի հերձուածողաց զիկրտեալսն եւ զձեռնադրեալսն հրամայէ նա) երկրորդիլ է)։ ,,

---

223. Ելից, իա. 18. 19։

224. Սոյն կանոնս դրեթէ բառ առ բառ կրկնուած է եւ Գաւառատանապրքին երկրորդ մասնում նոյնպէս ԽԶ. համարով յօդուածի մէջ։

225. Հետեւեալը հանուած է սոյն կանոնիս կողմի ԿԳ. կանոնից (№ 764. ղէ.)։

—ա) Սիճ. որ է հնար սահմանիլ.
—բ) Սիճ. մեռանիլ.
—գ) 489. 490. Վէճ. . . . այսէ։—488. 749. Սիճ. նոյն եւ այս է։
—դ) 489. 749՝ լիբ՝ ապա թէ ոչ մեռցի . . . նոյնէ.
—ե) 488՝ լիբ՝ ոչ.
—զ) Սիճ. ապաշխարութիւնն.
—է) 488. 749՝ ժառանգաւոր է։
—ը) Նոյն՝ աշխարհական.
—թ) Նոյն՝ գնել.
—ժ) Սիճ. սյսպիսեացս.—749՝ լիբ՝ յայտնիսեացս.
—ի) 489. Սիճ. Վէճ. զձեռնադրեալն.
—ա) 488. 749՝ լիբ՝ զձեռնադրեալսն.
—իա) 489. Սիճ. լիբ՝ ընդ.
—իբ) 489՝ զգաւառատանաւ կանոնիս.
—իգ) Սիճ. զի—488. 749՝ լիբ՝ զոր.
—իդ) 489՝ յատուկեան.—488. 749. Սիճ. յատուկեանի.
—իե) Միայն մեր օրհնէ՝ ախատաց.
—իզ) 488. 749. Սիճ. ամբարտաւանութեան—489՝ անհաւատութեամբն.
—իէ) 488. 749՝ եւ որ ձեռնադրեացն
—իը) 489՝ իրաւացի է։
—իթ) Սիճ. լիբ՝ հրամայէ.
—լ) 489՝ մերոնէ.

ԽԷ.

ՑԱՂԱԳԱՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴՂՈՑ ՑՆԿԵԼՈՑ։

28. Եթէ որ ժառանգաւոր կամ ժողովրդական ա) առցէ ի տուրբ եկեղեցւոյ է) մանեղէն եւ ձ) կամ է) ձէթ, որոշեսցի է) եւ հնգապատիկ տուժեսցի, որով առն է) անօթով, ոսկեղինաւ է), որբեցելով։ Եւ մի որ ի պէտս գողացեալ, զի օրինադանութիւն է. ապա թէ որ ըմբռնեսցի ը), պատուհասեալ որոշեսցի[226] ր)։

ԽԸ.

ՑԱՂԱԳԱՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ Ա ՄԲՌԱՍՏԱՆԵԼՈՑ ձ)։

29. Եպիսկոպոս ամբաստանեալ առաջի ձ) հաւատարմաց ոմանց կամ հաւատացելոց, կարգալ[227] զնա հարկաւոր է եպիսկոպոսաց, եթէ եկեալ խոստովանեսցի, յանդիմանեալ ձէ) զնա՝ սահմանեսցի պատուհաս։ Ապա թէ ձէ) կարգացեալ զնա՝ ոչ լաւաւ, կոչեսցի երկրորդ անգամ յառաքելոց առ նա երկուց եպիսկոպոսաց ձէ)։ ապա թէ եւ այսպէս ոչ լաւաւ, կոչեսցի երրորդ անգամն գարձեալ յերկուց եպիսկոպոսաց առաքելոց

---

226. Ա յս փարթիկ կանոնը է բառ առ բառ կղեմի կն. կանոնը (№ 761. Տա.) եւ մեր Մխիթարը ոչինչ չէ աւելացնում իւր հղումից։

227. Մեր № 492 օրինակի լուսանցքի վերայ, իսկ Սարգ. եպ. օրինակի քնաքրում՝ կոչի։

—ա) 488. 749՝ ի ժողովոյ ախատաց.—Սիճ. ի ժողովրդոց.—490՝ ի ժառանգաւորաց կամ ի ժողովրդականաց.
—բ) 488. 749. Սիճ. առցէ յեկեղեցոյն.
—գ) 488. 749. Վէճ. լիբ՝ նւ.
—դ) Սիճ. լիբ՝ կամ.
—ե) 490՝ ի որբոյ եկեղեցւոյ առնուգողութեամբ. մանեղէն կամ ձէթ՝ ի բաց պարշեսցին.
—զ) 488. 749՝ էառն.—Սիճ. որպէս բաւրվառն.
—է) Սիճ. ոսկեզինաւ, կամ արծաթեզէն.—489. Վէճ. ոսկեզինաւ կամ արծաթեզինեալ.
—ը) 488. 749՝ ընդաւնեսցի.
—թ) 490՝ կամ անօթ ինչ ոսկեզէն կամ արծաթեզէն, որ բերաւ յեկեղեցին որբեցաւ, եւ յիւր պէտս առ, կամ գողացեալ ըմբռնեսցէ. այս օրինադանութիւն է. եթէ որ ըմբռնեսցի յայսպիսի իրս պատուհասեսցի եւ ի բաց որոշեսցի.
—ժ) Վէճ. լիբ՝ ամբաստանելոյն.
—ի) 490՝ յառաջի.
—իա) 488. 749՝ յանդիմանեալ.
—իբ) Վէճ. ապա եթէ—488. 749՝ ապա թէ ոչ.—489՝ լիբ՝ թէ.
—իգ) 489՝ լիբ՝ կոչեսցի երկրորդ . . . եւ.—488. 749. Սիճ. առաքելով առ նա երիս եպիսկոպոսաւք.

առ նաս)։ Ապա թէ եւ այնպէս արհամարեալ ոչ եկեսցէ ի ժողովն, վճիռն ք) հաւսցի այնպիսւոյն որ լինչ արժանն թուեսցի, որպէս զի մի շահիլ լինչ գ) թուեսցի ը) ի նմանէ վախուցելոյն 228.

«Այդ ը) ճշմարիտ իրաւունք են ամբաստանելոց է) առնել ըստ այդմ· իսկ վճիռն ը) այնպէս ընտրին զի զղջաւճառն սատուգագոյնն ը) գիտելով ժ) հաւսցի։»

Լ.

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԿԱՅԻՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ։

30· Եւ ժա) ի վկայութիւնն ժբ) զիերահաւատս ոք ժգ) մի ընդունել, այլ եւ ոչ ժդ) դհաւատացեալ զմի, քանզի ի ժե) բերանոյ երկուց եւ երից ժզ) վկայից հաստատեսցի ժէ) ամենայն բան 229։

ԼԱ.

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ՉԶԵՒՆԱԴՐԵԼ ՉՈՔ ՑԻՒՐՈՑՆ ԱՐՏԱԴՈՑ ԿԱՄԱՑ ՆԻ ՄԻՒԼՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՁԼՈՑՆ։

31· Չի ոչ է պարտ եպիսկոպոսին եղբօր, կամ որդւոյ, կամ ժբ) այլումն ժբ) ազգականի հնօրհել զպատիւ եպիսկոպոսութեան

228· Կանոնս է ամբողջապէս կղեմի կԸ· կանոնը (№ 761, ծր·)· բայց մեր հեղինակը կանոնի վերջում կցել է մի տող՝ ոտիկս զի մի՛ շահիլ· . . . եւլն· որ սկիզբն է կղեմի հնգետասան կթ· կանոնի (№ 761, ճգ)։

229· Կանոնս նոյնպէս վերցրած է ամբողջապէս կղեմի կթ· կանոնից (№ 761, ճգ), բայց մեր հեղինակը, ինչպէս յիշեցի վերի ծանօթութեանս մէջ, սորա սկզբի

—ա) 488, 749՝ կար· առաքելով առաքեսս—մեծ· երկու եպիսկոպոս առաքելով առաքեսս։
—բ) 488, 749՝ վեհիս մեծս։
—գ) 489՝ լեռ՝ որպէս զի մի . . . եալը։
—դ) մեծ· լեռ՝ որպէս զի· . . եալը։
—ե) 489՝ լեռ՝ ի։
—զ) մեծ· Աստ։
—է) 489՝ ամբաստանելոց եպիսկոպոսաց։
—ը) 488, 749՝ լեռ՝ խոչ, միայն՝ զվճիռն։
—թ) 489՝ աստդ։
—ժ) մեծ· լեռ՝ գիտելով։
—ժա) 488, 749՝ խոչ։
—ժբ) 489՝ միայն՝ զվկայութիւնս։
—ժգ) մեծ· զոք։
—ժդ) 488՝ այլ ոչ·—749՝ եւ ոչ·—մեծ· եւ։
—ժե) 488՝ լեռ՝ ի։
—ժզ) 488, 749՝ եւ յերից։
—ժէ) մեծ· հաստատի։
—ժը) 490՝ լեռ՝ կամ։
—ժթ) 489՝ այլ։

որպէս լինքն կամի՝ ձեռնադրել ժառանգաւոր եպիսկոպոսութեան իւրոյ· Չէ արժան զԱստուծոյն ա) շնորհել մարդկային սիրոյ, քանզի եւ ոչ գնկեղեցին Քրիստոսի ընդ ժառանգաւորութեամբ գնել է)։ Ապա թէ ոք ֆ) արասցէ զայս, անհաստատ ը) լիցի է) ձեռնադրութիւնն նորա եւ լինքն արհշեսցի 230.

«Կանոնականս իրաւունք ը) այպէս է — զի ոչ իշխէ իւրացն է) տալ, եւ ոչ միայն ձեռնադրել՝ եւ ոչ ժառանգաւորութիւն զեկեղեցի առնել ը)· Ապա թէ յանգգնի, հոգեւոր գատաւորն է՝ թէ հանդ բազմացն թուեսցի օրհնութեամբ մանաւորաւ ը) հաստատել· ապա թէ ոչ — նոյն անհաստատ կացցէ, եւ լինքն արհշեսցի վինչ ժ) զարժանաւոր զապաշխարութիւնս ժա) ցուցցէ։»

ԼԲ.

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ՈՐ ԱՐԿԱՆԷ ՉԱՆՁՆ ՑԵՐԿԱՐԱՒՈՐ ՀՈԳՍ։

32· Ո՛չ է պարտ եպիսկոպոսին արկանել զինքն յերկրաւոր հոգս, այլ պարապիլ եկեղեցական ժբ) պիտոյից· ապա թէ ոչ — ի բաց գնիցի 231, զի ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայիլ, ըստ

տալը կցել է նախնեաց Ի֊Ե· կանոն՝ վերջում, իսկ իւր կողմից Մխիթարը ոչինչ չէ աւելացնում: կղեմի այն կանոնը անշուշտ հանած է գոլոս առաքեալի Քղ֊ից—Ա· Տիմ֊Թ. ե. 19: Մեր նեղկոյ Լ· կանոնին վերաբերվում, իւր մի ժամանակ եւ շահապիւկանի ժողովի (447 Ք·) Ի֊· կանոնը (№ 761, ռձ֊ւկ·)։

230· Հետեւեալը հանել է սոյն կանոնը կղեմի Հ֊ կանոնից (№ 761, ծդ·)։

231· Մեր եւ №№ 489, 490 եւ մասն· եպ֊ օրինակների մէջ դրած է՝ բառացի դիտացի, իսկ №№ 488, 749, Սինօդի եւ կարասլ· եպիս֊ օրինակների մէջ՝ խոստացի գիտացի· բայց մենք հարկաւոր համարեցինք կանոնադրքերին համաձայն օրթագրել եւ դնել՝ ի բաց դնիցի, մանաւանդ որ յանգնական, լատինական եւ սլաւինական կա-

—ա) վեհեսս· մեծ· զոյն—488, 749՝ չեք՝ զԱստուածոյն։
—բ) 489՝ ընդ ժառանգաւորեսն գբնեն։
—գ) 488, 490, 749՝ լեռ՝ ոք։
—դ) 489՝ անհաստատ։
—ե) 749՝ նոցին։
—զ) 489՝ կանոնական իրաւունք։
—է) 489՝ իւրացնեն։
—ը) մեծ· եւ ոչ զեկեղեցոյ ժառանգաւորութիւն առնել։
—թ) 488, 749, մեծ· մանաւոր։
—ժ) մեծ· միջնէս։
—ժա) 489, 749՝ ապաշխարութիւն։—մեծ· զապաշխարութիւն։—վեծ· զապաշխարանն։
—ժբ) 488, 749՝ զեկեղեցական։—մեծ· եկեղեցւոյն։

տէրունական բանին[252] ա)։

«եւ զայս ոչ բ) յազագս գ) հոգալոյ դ) զիշխանացն ե) պարտիմք խմանալ միայն զ), այլ թէ ե՛ւ ըստ պայմանի վիճակի ե) առնել յայլազգեացդ է), որպէս եւ այժմ գործեն ը) բազումք յեպիսկոպոսաց եւ ի քահանայից, որոց եւ տէրունականն զարժանաւորն ա՛) բերէ գառաստան ասելով՝ ոչ ոք կարէ երկուց տիրանց ծառայել[253]. Ցայս է զի զանգիջոյն ա՛) հրամայէ լուծանել իրաւամբք։»

ԼԴ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԵՐՁՈՒՅՂԱՑ ՉՏՂԱՑՍ։

33. Եթէ հեզձուցանէ ոք զոգայ իրրեւ զխեղ, կամ ի շնութեան ա՛), կամաւ զայն արարեալ՝ փոխանակ բ՛) ինքն մեռցի, զի օրպէս բ՛) ոչ է հնար ի վեր կացուցանել, նոյնպէս եւ ոչ ապաշխարել[254]։

«Եւ զի ըստ օրինացն ակամայիցն ա՛) եւ ոչ կամաւորացն եղեւ

Նամագրքերի մէջ եւս այդպէս է գրած՝ ի յոգ դնիցի, այսինքն՝ պաշտօնազուրկ կամ կարգընկիզ լինի։

252. Կանոն ա հանած է կղեմի Հռ. կանոնից (№ 761, ճԹ.)։ Սոյն Լ.Ր. կանոնին յարմարութիւն ունի նոյն կղեմի Զ. կանոնը (№ 761, խ.), որպէս եւ Ներսէս Շնորհալու խրատը՝ մանաւանդ քահանաների վերաբերմամբ (Ընդհան. եր. 88)։

253. Մատթ., գ., 24.—Ղուկ., ժզ., 13:—Տես եւ վեր 283 ծանօթութիւնը։

254. Կանոնս հանած է Հարցն հեռաւորաց կոչուած Ա. կանոնից (№ 761, ծի.)։ Բացի Առաքելական եւ կղեմի կանոններից (տես ծանօթ. 245), վեր կանոնագրքերի մէջ կան 50 կանոններ, որք կոչուածն՝ ըստ առաջին հարցն հեռաւորաց, որոնցից մի քանի կանոն է քաղել մեր Մխիթարը։ Զարմանալին այնէ որ՝ Գօշը սոյն Լ.Դ. կանոնը չէ քաղել Թադէոս առաքեալի ԻԴ. եւ Ներսէս Բ. կաթողիկոսի Բ կանոններից (№ 761, նճԹ. եւ ուճգ.), որք նոյնպէս վերաբերվում են սորան։

—ա) Մխ. հրամանին։
—բ) Վեծ. ոչ միայն։
—գ) Վեծ. յԱՔ՝ յաղագս։
—դ) 489՝ հոգոյ։
—ե) 488՝ իշխացն։—749 իշխանացն։
—զ) 489՝ միմեանց։—Մխ. մի։
—է) Վեծեա. զվիճակ։
—ը) 489՝ այլազգեացս։
—թ) Մխ. գործեմ։
—ժ) 488. 749՝ գործանաւորսն։
—ի) 490՝ զանգիջմէն։—Մխ. վանխոչէն։
—ժա) Վեծեա. ի շնութենէ։
—ժբ) 489. Մխ. փոխանակ նորին։
—ժգ) 489՝ ԼԱ՝ որպէս։
—ժդ) 488. 749՝ կամայիցն։

յապաստանի քաղաքացս ա՛) ապրել[255] բ՛), եւ զի ըստ օրինացն գ՛) յազագս հաւատացեալ Հրէից վարիս, ուստի եւ յետոյ եւ այժմ առաւ ապաշխարութիւն. եւ այդոցիկ դ՛) կամաւոր խոստովանողացն ե՛) ապաշխարութիւն զ՛), իսկ անգիտացեալն՝ արեան դատաստան։»

ԼԶ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՌԵՒԱՆԳԱՑ։

34. Զառեւանգեալն, թէեւ է) որգիս ծնցիլ եւ հայր եւ մայր եւ աղջիկն չկամիցին, մի՛ ինչ վնաս կրեսցէ զ՛) ի չարագազան հոգւոյն է՛), անդրէն է՛) դարձուցանել[256]։

«Ցայս է՝ թէ պահակել եւ թէ առանց պահակի է՛) ընդ բռնաւորական է արտաքոյ կամաց։ Եթէ ձեռնհաս իցէն, անխեղճ է անդրէն դարձուցանել եւ կամօք պահակել է՛). Իսկ է՛) եթէ յետոյ կամեցան է՛), ապաշխարութիւն է՛) կարգեսցի է՛), որպէս եւ զայս է՛) ցուցեալ կանոնաց[257]։ Եւ այդ ճշմարիտ դատաստան է եկեղեցւոյ[258] է՛)։»

---

255. Հանիւնակը ակնարկում է Մովսիսական օրէնքը. Թուոց լ., 11—15. Ե. Օր. 2—4. Ցետս. ի. 2—6։

256. Կանոնս հանած է Հարցն հեռաւորաց Ե.Թ. կանոնից (№ 761, ծկդ.)։ Սոյն Լ.Դ. կանոնին վերաբերվում են Լուսաւորչի Թ. Շաբասպ. ժողովի է. եւ Բարսեղ կես. ՅԲ. եւ Մ.Ժ. կանոնները (№ 761, շժգ. ռճխե. չիէ. եւ պտա.)։

257. Թուի Քէ հանիւնակը ակնարկում նախընթաց 246 ծանօթութեանս մէջ յիշած կանոնները եւ մանաւանդ Շահապիվանի ժողովի (447 Ա) Ը. կանոնը (№ 761)՝ որը մէջ բերած ունի, ինչպէս տեսանենք, հետեւեալ Ղ.Զ. կանոնի մէջ։

258. Ամրողջ Լ.Դ. կանոնը պակաս է № 488 եւ 749 մէջ, Քէպէտ վերնագիրը կայ ցանկի մէջ։

—ա) 488. 749. Վեծ. ապաստանի եղեւ ի քաղաքացն։
—բ) 489. . . . քաղաքն ապրելոյ։
—գ) Մխ. ԼԱ՝ եղեւ. յապաստանի...եւսէ.
—դ) 489՝ եւ այդոցիկ։
—ե) 489՝ խոստովանացն։
—զ) Մխ. ԼԱ՝ եւ այդոցիկ. . . եւսէ.
—է) Վեծ. ԼԱ՝ եւ։
—ը) Մխ. Քէ եւ որդի ծնանի։
—թ) Վեծ. կրիցէ։
—ժ) 489՝ ոգւոյն։
—ժա) 489՝ անգէն։
—ժբ) Մխ. Եթէ առանց պահակաց։
—ժգ) 490՝ ԼԱ՝ դարձուցանել. . . . եւսէ.
—ժդ) 490՝ ԼԱ՝ խոկ։
—ժե) Մխ. կալցինցին կարաց. կամացն։
—ժզ) 490. Մխ. Վեծ. առաջնորդութեամբ։
—ժէ) Մխ. կարգեսցին։
—ժը) 489՝ եւ զայս։
—ժթ) Մխ. յԱՔ՝ եկեղեցւոյ։—490՝ ԼԱ՝ եկեղեցւոյ։

ԼԵ

ՑԱՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴՈՂՈՑ ԿԿԵՂԵՑԻՈՑ։

35· «Զկկեղեցւոյն») գողացեալ եւ կորուսեալ, եւ կամ վաճառեալ [ը]) որ ոչ իցէ [բ]) գարձ 239 — հինգերորդ հատուցէ [գ]), եւ զոչ կորուսեալսն՝ կրկին։ Եւ զապաշխարութիւնն եցոյց կանոնքն 240։ »

ԼԶ

ՑԱՂԱՂՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՉԿԱՑՍ ԽՕՍԵՑԵԱԼ ԱՄՐՈՂԱՑ։

36· Իսկ է) եթէ խաբիցէ ոք զկայս խօսեցեալ եւ ննջեսցէ ը) բնդ նմա, վարձանօք վարձեսցէ զնա իւր կնութեան է)։ եթէ ոչ առնուցու ը) յանձն հայրն տալ զնա նմա ը), տուժ եսցի ը) արծաթ հօր նորա՝ որպէս՝ իցեն վարձանք կուսից 241 ը)։

«Գիտելի է եւ զայս գաւառաւան, զի խաբեալ եւ հաւանեալ ոչ մեռանիսն ը) թէպէտեւ խօսեալ ը)), որպէս զայն որ բռնա-

---

259· Բոլոր օրինակների մէջ գրած է գարձ. որ եւ շատ յարմար է. իսկ միայն մեր եւ Սարգ. եպ. օրինակի մէջ գրած է վարձ, զսոն որոյ հանճարոյն ընդհանուր ընթերցուածն ետան օրագրութիւնք։

240· Այսն վերջին կանոնի բովանդակութիւնը հանել է մեր հեղինակը Մովսէսական օրէնքից — Ելից ·իր· 4—4։ Իսկ ապաշխարութեան մասին նա ակնարկում է Ներսէս Թաղէոս առաքեալի ԺԱ· եւ ս· Բարդղի ԺԵ· կանոնները (№ 761, նշդ· եւ ոդ·)։ Մեր կանոնագրքերի մէջ առ հասարակ գողութեան համար ապաշխարութիւն սահմանող կանոններն են — Թադէոս առաքեալի ԾԸ· Ներսէս Բ· կաթողիկոսի Խ· եւ ԻԱ· եւն. (№ 761, նշդ· ոլդ· ոլե· եւն·)։

241· Կանոնս առած է բառ առ բառ Մովսէսական օրէնքից — Ելից· իր· 16· 17· — Բ· Օր· իր· 25, 28, 29։

—ա) 489՝ ՃԿկեղեցւոյն։ — 488· 749՝ եկեղեցւոյն։
—բ) Ոսկ· չիք՝ եւ կամ · · · եւս։
—գ) 489՝ որոյ չիցէ։ — 488· 749՝ որոց ոչ իցէ։
—դ) 489՝ հատուսցի։
—ե) 488· 749՝ չիք՝ իսկ։
—զ) 749· վէմ· ննջիցէ։
—է) 488· 749· Սիմ· ի կնութիւն իւր։
—ը) Նոսկ՝ · · · գնաս։
—թ) Նոսկ՝ առեալ՝ ի կնութիւն։ — 490՝ կնութեան։
—ժ) վեմ· տուժիցի։
—ի) Սիմ· որպէս իցէ վարձ կանգ։
—իա) 489՝ ոչ մեռանիցին։
—իբ) 488· 749՝ խօսեալ է։
—իգ) 488· Սիմ· վարձ կանգին։
—իդ) Մեր եւ Սարգ· եպիս· օր· չիք՝ են։
—իե) 488· 749 Սիմ· տուժեսցի։
—իզ) Սիմ· ոչ կամիցին։
—իէ) 489՝ ծնողացն լիցի։
—իը) 488· 749· Սիմ· չիք՝ է։
—իթ) 489՝ եւ ոչ տերանցն լիցի։
—ի) 488· 749· Սիմ· ըստ օրինացն։
—իա) Ոսկ· մեր օրինացն։
—իբ) Սիմ· կանոնացն։
—իգ) 490՝ Հաճեցուն։
—իդ) 489՝ ապա թէ հայրն ոչ կամիցի։
—իե) Սիմ· չիք՝ կամ։
—իզ) 488· 749՝ ապա թէ ոչ է ապրկան հայր կամ մայր։
—իէ) Սիմ· վեմ· կամեսցի։
—իը) 489· Սիմ· վարձ կանգին։
—իթ) Մեր եւ Սարգ· եպիս· օր· չիք՝ են։
—լ) 488· 749 Սիմ· տուժեսցի։
—լա) Սիմ· ոչ կամիցին։
—լբ) 489՝ ծնողացն լիցի։
—լգ) 488· 749· Սիմ· չիք՝ է։
—լդ) 489՝ եւ ոչ տերանցն լիցի։
—լե) 488· 749· Սիմ· ըստ օրինացն։
—լզ) Ոսկ· մեր օրինացն՝ հայեցիր։
—լէ) 488· 489՝ Ցառգաձ որ զկնեղցեաց այսոցիկ պարտաւոր ըստ չափոյ։
—լը) 488· 749· Քէ։
—լթ) 483· 749· Սիմ· եւ մի պղծեսցէ։
—խ) Նոսկ՝ չիք՝ պրկութեանցն։
—խա) 489՝ պատգ. պրկութիւն։

242· Հեղինակը ակնարկում է կդեմ կր· կանոնը (№ 761, ոդ·)։

243· Կանոնս բառ առ բառ հանած է Մովսէսական օրէնքից — Ղեւտ· իր 14—16։

«Առաւաձայնին գառաստատանա՝ նշանակէ) անփոփոխ մնալ՝ կացցէ յիկեղեցի՝»։

ԼԸ։

ՅԱՂԱԳՈՒ ԳԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ՀԱՒԱՏՈՅԱՑ ՉԱՆՈՒՆ ԱՍՏՈՒԱԾՈՅ։

38· Եւ էլ որդի կինոջ Իսրայէլացւոյ՝) եւ նա էր որդի առն եգիպտացւոյ ի մէջ որդւոցն Իսրայէլի· եւ կռուեցան ի բանակին որ յԻսրայելացւոյ՝) անտի էր՝) եւ այր մի Իսրայէլացի՝ եւ անուանեալ որդի՝) կնոջն Իսրայելացւոյ զանունն՝) անէծ· եւ ածին՝) առ Մովսէս՝ եւ անուն մօր նորա Սաղամիթ՝ դուստր Դաբերայ՝) յազգէ Դանայ՝)։ եւ արկին՝) զնա ի պահ գաւոհ զնա հրամանաւ Տեառն՝ եւ խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ ասէ՝ հանէք զայրն՝) որ անէծ արտաքոյ բանակին՝ եւ դիցեն որք՝) լուանն՝ զձեռնն՝) իւրեանց ի վերայ գլխոյ նորա եւ քարկոծեսցեն զնա ամենայն ժողովուրդն՝)։ եւ ընդ որդիսն Իսրայէլի խօսեսցիս եւ ասասցես ցնոսա՝ այր որ՝) որ՝) անիծանէ՝) զԱստուած՝ մեղս ընկալցի՝ զի՝) անուանեալ զանունն Տեառն՝ մահու մեռցի՝ քարկոծեսցեն՝) քարկոծեսցեն՝) զնա ամենայն ժողովուրդն՝)։ եթէ պանդուխտ լցէ եւ եթէ բնակի՝)՝ յանուանել նորա՝) զանունն Տեառն՝) առասկեսցի՝)։ Եւ խօսեցաւ՝) Մովսէս ընդ որդիսն Իսրայէլի՝ եւ

—ա) 489՝ գառաստատն։ — 490՝ գառաստատին։
—բ) 488· 749՝ նշանակեալ։
—գ) 488· 489· 749, լիք՝ մեղ։
—դ) 488· 749՝ յիկեղեցի առնըզ։— 489՝ յիկեղեցի Աստուծոյ։
—ե) 489՝ Իսրայելացւոց։
—զ) Ոսոր օրին· յԻսրայէլացւոց։
—է) 489՝ է։
—ը) Առաւաձայնէ՝ եւ յորոր օրին· լիք՝ որդի։
—թ) 490՝ զանուն Տեառն։
—ժ) Առաւաձայնէ՝ ահաւն գնաս։
—ժա) 488· 749, Սիք· Նար· Գաղտնագր։
—ժբ) 488· 749, կար· Ընանայ։— Սիք· Ընեաս։
—ժգ) 488· 749, Սիք· եւ ածին։
—ժդ) Առաւաձայնէ՝ գայն։
—ժե) 489՝ որ։
—ժզ) Առաւաձայնէ՝ Սիք· զէնեա։
—ժէ) 489· 749՝ Ընդ ազգսն։
—ժը) Առաւաձայնէ՝ այր որ այր։
—ժթ) Սիք· թէ։
—ի) Վեհեա· անիծանիցէ։
—իա) Սիք· լիք՝ զի։
—իբ) Սիք լիք՝ մնան զքարկոծեալքն՝ քարկոծեսցեն։
—իգ) Առաւաձայնէ՝ քարկոծ արտաքինն։— 489՝ քարկոծին։
—իդ) 488· 749· Սիք· ժողովրդեան։
—իե) 488· 749՝ քնին՝ — Սիք· քնանան։
—իզ) Սիք· լիք՝ նորա։
—իէ) 490՝ լիք՝ զանուն Տեառն։
—իը) 490՝ զանակեօցի։
—իթ) Սիք· խօսեցեալ։
—ի) 489՝ որ։
—իա) Առաւաձայնէ՝ Սիք· զէնեա։
—իբ) 489· 749՝ Ընդ ազգսն։
—իգ) Առաւաձայնէ՝ այր որ այր։
—իդ) Սիք· լիք՝ մեղ։
—իե) 488· 749՝ յիկեղեցի առնըզ։— 489՝ յիկեղեցի Աստուծոյ։
—իզ) Ոսոր օրին· Իսրայելացւոց։
—իէ) 489՝ է։
—իը) Առաւաձայնէ՝ եւ յորոր օրին· լիք՝ որդի։
—իթ) 490՝ զանուն Տեառն։
—լ) 488· 749՝ նշանակեալ։
—լա) 488· 489· 749, լիք՝ մեղ։
—լբ) 488· 749՝ յիկեղեցի առնըզ։— 489՝ յիկեղեցի Աստուծոյ։
—լգ) 489՝ Իսրայելացւոց։
—լդ) Ոսոր օրին· Իսրայէլացւոց։
—լե) 489՝ է։
—լզ) Առաւաձայնէ՝ եւ յորոր օրին· լիք՝ որդի։
—լէ) 490՝ զանուն Տեառն։
—լը) Առաւաձայնէ՝ ահաւն գնաս։
—լթ) 488· 749, Սիք· Նար· Գաղտնագր։
—խ) 488· 749՝ Ընդ ազգսն։— Սիք· Ընեաս։
—խա) 488· 749՝ եւ ածին։
—խբ) Առաւաձայնէ՝ գայն։

Հանին զայրն որ անէծն արտաքոյ բանակին եւ քարկոծ արարին զնա քարամբք ամենայն ժողովուրդն՝)։ եւ որդիքն Իսրայէլի արարին որպէս՝) պատուիրեաց Տէր Մովսէսի[244]։

«Իրաւացի է զդատաստանս զայս յիշատակել այսպէս—եթէ ոք շարժեալ՝) ի սատանայէ զանուն Քրիստոսի հայհոյէ՝)՝ կամ գնաչ՝ կամ գեկեզեցի՝ կամ զքահանայ՝ ի կռիւն՝) իբրեւանց՝ կամ զիկրտուհիւն՝ եթէ՝) մին յայլազգեացն՝) լցէ՝ որպէս եւ անդ պատահեաց՝)՝ եթէ քարկոծ առնել՝) եւ եթէ՝) պլոզ օրինակաւ սպանանել արժանի է՝ ապա թէ գրիստոնեայք — մահու գատաստան լիցի՝ քննելով զպատահումն[245] ՝)»։

ԼԹ։

ՅԱՂԱԳՈՒ ԳԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ՎԱՃԱՌՈՒՂԱՑ ԵՒ ԳՆՈՂԱՑ ՉՏՈՒՆ ԿԱՄ ՀՂ) ՉԱԴՐԱԿ։

39· Եւ՝) ի քաղաքս՝) Ղեւտացւոցն տուէք՝)՝ որ՝) ի քաղաքսն կալուածոց նոցա լցեն՝)՝ ընդ՝) փրկանօք լիցին՝) հանապազ ի մէջ Ղեւտացւոցն՝)՝ եւ որ ոք փրկիցէ՝) ի Ղեւտացւոցն՝) անտի՝ ելցէ վաճառ տանց քաղաքաց կալուածոց նոցա ի թոզուբեանն՝)՝ զի տունք՝) քաղաքաց Ղեւտացւոցն՝ կալուածք նոցա են այն՝) ի մէջ որդւոցն Իսրայէլի՝ եւ ապա-

244· Բառ առ բառ Մովս· օրէնդից.—Ղեւտ· թղ· 10—16 եւ 25։

245· Մեր հեղինակը, որ ընդհանրապէս շատ մեղմ է, այս մի անգամ շատախիտ է եւ Մոյսարումէ մահու գատապարտելու։

—ա) 488· 749՝ ժողովրդեան։
—բ) Վեհեա· որպէս եւ։
—գ) 490՝ շմոժեալ· ապճատմունքն։
—դ) 488· 749՝ Հայհոյեսցէ։
—ե) 489· ի կռուսն։
—զ) 488· 749՝ խոկ եթէ։
—է) 489՝ այլազգացւոց։
—ը) 488· 749· Սիք· պատահեաւ։
—թ) Նոյնպէս՝ քարկոծել։
—ժ) 489՝ եւ թէ՝— Սիք· եթէ։
—ժա) Սիք· լիք՝ տալ թէ զրիստոսէ՝ եւ։
—ժբ) Վեհեա· եւ։
—ժգ) 488· 749՝ Զի։
—ժդ) 489՝ Զ քաղաքս։
—ժե) 488՝ տուէն՝ ախոյ։
—ժզ) Առաւաձայնէ՝ ոյզ։
—ժէ) 488· 749՝ լիք՝ նոցա իցեն՝ այլ նայիցին։
—ժը) Սիք· լիք՝ նոցա իցեն ընդ։
—ժթ) Առաւաձայնէ՝ չինիցին։
—ի) Առաւաձայնէ՝ ոյզ՝ ի մէջ Ղեւտացւոցն իցեն։
—իա) 488· 749· Սիք· փրկեսցէ։
—իբ) 489՝ լիք՝ եւ ոք ոք... ելցէ։
—իգ) 489՝ աւելի՝ ամենն։
—իդ) 488՝ առնել՝ ախոյ։
—իե) Առաւաձայնէ՝ տունքն՝— 488· 489· 749· Սիք· լիք՝ այն։

բակքն զատուցեալ ա) ի քաղաքս բ) նոցա մի վաճառեսցին, զի կալուածք գ) յաւիտենական է դ) այն նոցա[246];

«Պարտ է եւ զայս դատաստան այսպէս իմանալ. զի քահանայք զառն բնակութեան իւրեանց վաճառել իշխան լինին առ քահանայս եւ միշտ ընդ վերկանօք լինին առաւելութեամբ քան աշխարհականացն ե) վաճառք, եւ ագարակք եւ այլ զ) առաւուածք զատուցեալք յեկեղեցիս է) մի վաճառեսցի ը), զի կալուածք յաւիտենական է այն նոցա թ), Ըստ այսմ ժ) եղիցի եւ այս երաւունք, թէեւ առ թագուհութեան առ ժա) մեզ ոչ է։ Նաեւ յամենայն դատաստանս ժբ) ծանիք սուտդողին տեսցին ժգ) ի վիրկէն[247].»

ՔԱ.

ՅԱՂԱԳԴԱՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ԱՐՀԱՄԱՐՀՈՂԱՑ ՉՓԱՀԱՆԱՑՍ ԵՒ ՉԴԱՏԱՒՈՐՍ ԱՅՍ[248]։

40. եւ եթէ վրիպեսցի ժդ) ի քէն բան ի դատաստանի ժե) ի մէջ արեան եւ արեան, եւ ի մէջ դատաստանի եւ դատաստանի, եւ ի մէջ գրգռութեան եւ գրգռութեան, եւ ի մէջ հակառակութեան եւ հակառակութեան, բան դատաստանի ի քաղաքս

246. Բառ առ բառ Մովս. օրէնքից.—Ղեւտ. ին. 52—54։

247. Տես հետեւեալ ձե. կանոնը եւ 451 ծանօթութիւնը։

248. Մեր № 492 օրինակում սոյն վերնագիրը նոյնեւ Քէմամբ դրած է եւ երկրորդ կամ Աշխարհական մասին ցանկի մէջ կշ. համարով, բայց յօդուածների մէջ չկայ այս կանոնը, այլ կայ՝ յօդուածի տակը դրած է, միեւնոյն գրչի ծեռքով հետեւեալ ծանօթութիւնը—կշ. պակաս k գիւ յեկեղեցւոյ դաշտատանն ի խ. գլուխն։ Իսկ № 490 օրինակի մէջ այս կանոնը կրկնուած է երկու մասնում եւս Քէ ցանկերի մէջ եւ Քէ կանոնների եւ յօդուածների շարքում։ Մենք ի հարկէ ասելոյդ համարեցինք

—ա) Աստուածաչունչ՝ 488. 489. 749. Սիե. վեե. զատուցեալք։
—բ) 489՝ ի քաղաքին։
—գ) 489. Սիե. կալուածն։
—դ) 488. յաւիտեան է։
—ե) 488. 490՝ 749՝ զաշխարհականացոյ.
—զ) 489՝ եւ այլք։
—է) 488. 749՝ զատուցեալ յեկեղեցին։
—ը) Նոցէք՝ մի վաճառեսցին։
—թ) Սիե. չիք՝ պարտ է եւ զայս դատաստան . . . եղէն։
—ժ) Սիե. ըստ այնմ՝։
—ժա) 488՝ չիք՝ առ։
—ժբ) 488. 749՝ դատաստանադ.—Վեե. դատաստանիք։
—ժգ) 488. 749՝ տեսցին՝ Սիե. չիք՝ տեսցին։
—ժդ) Մեր օրէնքն եւ 490՝ վրիպեսցէ.—489՝ վրիպիցէ։
—ժե) 488. 490. 749՝ բան դատաստանի։

քոյ, յարուցեալ ա) եւցես բ) ի տեղին զոր ընտրեսցէ գ) Տէր Աստուած քո անուանել դանուն իւրոյ դ) անդ։ Եւ երթիցես ե) առ քահանայս Ղեւտացիսն զ) եւ առ դատաւորսն է) որ լինիցի ը) յաւուրսն յայնոսիկ. եւ քննեսցես պատմեսցեն թ) քեզ զդատաստանն։ Եւ արասցես ըստ հրամանին, զոր պատմիցեն ժ) քեզ ժա) որ ժբ) ի տեղւոյն յայն զոր ընտրիցէ ժգ) Տէր Աստուած քո. եւ զգուշասջիր յոյժ ժդ) առնել ըստ ամենայնի որպէս օրինադրեսցի ժե) քեզ ժզ). Ըստ օրինաց եւ ըստ դատաստանին զոր ասասցեն քեզ արասցես եւ մի խոտորեսցիս ժէ) ի բանէն զոր պատմեսցեն ժը) մի յաջ եւ մի յահեակ։ Եւ մարդ ոք, որ առնիցէ հպարտութեամբ ժթ) առ ի չլսելոյ քահանային, որ կայցէ պաշտել[249] յանուն Տեառն Աստուծոյ քոյ, կամ դատաւորին՝ որ է) իցէ յաւուրսն յայնոսիկ, մեռցի մարդն այն[250] ի»

«Տես զի է) զարհամարհողս քահանայից եւ դատաւորաց դոյգ եղոյց. զի մի է զօրութիւն է) օրինացն է) եւ դատաստանի.

կրկնել սիեւնոյն կանոնը երկու մասնում եւ Յորինէր անշարժ սոյն առաջին մասնի մէջ. մանաւանդ որ իւր բովանդակութեամբ աւելի ասրան է պատկանում քան Քէ երկրորդ մասնին, որոյ ցանկիցը հանեցինք բոլորովին կանոնիս վերնագիրը. Պէտք աւելացնել որ՝ Դատաստանագրքիս վրացերէն Յարգմանութեան մէջ այս կանոնը դրած է նոյնպէս միանգամ (տես, Յառաջաբանութիւնս, եր.):

249. Թէպէտ միայն մեր եւ Սարգ. եպիս. օրինակի մէջ պակաս է պաշտել բառը, բայց որովհետեւ դա կայ մեւս բոլոր օրինակների մէջ եւ մանաւանդ Աստուածաշունչի մէջ, հարկաւոր համարեցինք աւելացնել։

250. Բառ առ բառ հանած է կանոնս Մովսիսական օրէնքից,—Բ. Օրին. ժէ. 8—12։ Սոյն կանոնին յարմարութեամբ վերաբերվում է նաեւ Աստուածաշունչի Նահ. կանոնը (№ 761, ին.)։

—ա) Աստուածաչունչ՝ եւ յարուցեալ.
—բ) 488. 749՝ Սիե. երթիցես։
—գ) Սիե. ինդիրոցես։
—դ) 489՝ իւր անուն։
—ե) Աստուածաչունչ՝ երթայցես.—488. 749՝ նստիցես։
—զ) Սիե. Ղեւտացւոցն։
—է) Աստուածաչունչ՝ առ քահանայսն եւ Ղեւտացիսն. եւ առ դատաւորսն։
—ը) 488. Սիե. լինիցին.—749՝ լինին։
—թ) վեե. պատմեցեն։
—ժ) Աստուածաչունչ՝ 488. 489. 749՝ պատմեսցեն։
—ժա) Սիե. չիք՝ զդատաստանն. Լե...եւցէ։
—ժբ) Աստուածաչունչ՝ 489. 490. Սիե. վեե. տղբ.
—ժգ) Աստուածաչունչ՝ 489. Սիե. ընտրեսցէ.—488. 749՝ զոր ընտրեսցէ։
—ժդ) 488. 749՝ չիք՝ յոյժ։
—ժե) 488. 749՝ ընտրեսցէ։
—ժզ) 489՝ չիք՝ քեզ։
—ժէ) 490՝ եւ մի խոտորիցես։
—ժը) Աստուածաչունչ՝ 488. 489. Սիե. . . . քեզ։
—ժթ) 489՝ հպարտութիւն։
—ի) 490՝ չիք՝ որ։
—իա) Աստուածաչունչ՝ առնիլ՝ եւ բարձցես գչարն յիսրայէլէ։
—իբ) 489՝ չիք՝ զի։
—իգ) 490՝ զի մի եւ զօրութիւնն։
—իդ) 749՝ Կամ. չիք՝ օրինացս։

եւ պարտաւորութիւն նոցա՝ մահ է, զի ա) չանսալ է) նոցա այլ ինչ ե եթէ ոչ բ) անհնազանդութիւն Աստուծոյ· եւ արեանն յայտ է գ) դատաստան 234։ ,,

ԽԱ։

ՑԱՂԱԴԻՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՍԻՑ Ի ԺՈՂՈՎՐԴԵՆԷ ՓԱՀԱՆԱՅԻՑ։

41· Եւ այսէ ինչ) իրաւունք քահանայիցն ի ժողովրդենէն է) որք զնուէրսն գենլիս· եթէ արջառ լցէ եւ եթէ ոչխար՝ տացէ ը) քահանային բ) զերիվն աջոյն ք) եւ զծնօտսն ք) եւ ըզխոխաչայսն ք)։ Եւ զպտուղս ցորենոյ եւ զգինւոյ ք) եւ զիւղոյ քոյ ք)՝ եւ զպտուղս ք) կորոյ ք) խաշանց քոց ք) ատցես ք)։ Նմա ք)։ Զի զնոսա ընտրեաց Տէր յամենայն ցեղից քոց կալ առաջի Տեառն է) Աստուծոյ քոյ՝ պաշտել եւ օրհնել յանուն է) նորա· նա եւ որդիք իւր զամենայն աւուրս 252 է)։

,, Զայս զիրաւունս այժմ է) ոչ պահեն հաւատացեալք, զոր

234· № 488 օրինակի մէջ պակաս է կանոնիս վերջը՝ խանգարից եւ դատաւորաց . . . եւն, որոյհետեւ Քնքը պակած է։

252· Բառ առ բառ Մովսիսական օրէնքից,—Բ· Օրին· ժը· 3 – 5։—Ինչպէս յայտնի է՝ քահանաների արդեանց մասին արուէն Ս· Գրիպ· Լուսաւորիչը հատատուց մի քանի կարգեր· բայց աւելի ընդարձակ եւ կանոնաւոր կերպով կանոնադրեց Ս· Սահակը, որոյ կանոններից Լև· Լբ· եև· եե· եւ եգ· եւ այլ մի քանիսը յատկապէս վերաբերվում են այդ հարցին (№ 764, ռճժդ· ռճմե· ռձիդ· ռնիզ· ռնիդ· եւն)։ Ցնաց ես մեր ժողովրդը եւ մեր հայրապետները չէին մոռանում այս առարկան։

—ա) 749՝ զի եւ.
—բ) 489՝ ոչ անասլ.—Սիմ. զինչ անասլ.
—գ) Սիմ. չիք՝ ոչ։
—դ) 489՝ յայտնի է։
—ե) Աստուածաչունչ՝ այսպիսի։
—զ) 489՝ չիք նեւ։
—է) 489՝ քահանային ի ժողովրդենէ անասլ.
—ը) Սիմ. ատացես։
—թ) 489՝ չիք՝ քահանային։
—ժ) Աստուածաչունչ՝ վնե. չիք՝ աջոյն։
—ժա) 749 զծնոտն։
—ժբ) 490՝ զխաչատացն.—749՝ զխոտատացն։
—ժգ) վնե. ատեղի՝ քո.—Սիմ. գինւոյ,
—ժդ) Աստուածաչունչ՝ եւ զպտուղս ցորենոյ քոյ, եւ զգինւոյ քոյ եւ զիւղոյ քոյ,
—ժե) Աստուածաչունչ՝ զպտուղ.
—ժզ) 749. Սիմ. կարպ. կտրոցաց.
—ժէ) Սիմ. չիք՝ խաշանց քոց։
—ժը) Սիմ. ատացես։
—ժթ) Աստուածաչունչ՝ 489՝ նորա։
—ի) Աստուածաչունչ՝ զնա։
—իա) 749՝ կար. Տէր Աստուած . . . Սիմ. եւ զնաւթոյ զանազանս ընտրեաց Աստուած յամենայն։
—իբ) 749՝ չիք՝ Տեառն։
—իգ) 749՝ հաճելն։
—իդ) 489՝ չիք՝ նա եւ զպտուղ . . . եւեւ.
—իե) 749՝ Եւ այժմ.—489՝ Եւ այժմ զիրաւունս։

հարկաւոր էր ա) առաւելուլ քան զօրինացն՝ զի հաստատից զենմանն օրինագրէ իբր է) զայլ պատուհան՝ զի ոչ զընծայից զենմանցն է զ) քանզի եւ զայդ եդաք եթէ ըստ դատաստանի իրաւանց է եւ քրիստոնէից այդոքիւք է) զքահանայս պատուել 235։ ,,

ԽԲ։

ՑԱՂԱԴԱՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳԵՐԵԼՈՑ) ԿԱՆԱՆՑ ԱՇԼԱՉԵԼԱՑ Ը)։

42· Եւ եթէ ելանիցես ի պատերազմ ի վերայէ) թշնամեաց քոց՝ եւ մատնեսցէ զնոսա ը) Տէր Աստուած քո ի ձեռս քս՝ եւ աւարեսցես զ) զաւարքս) նոցա· եւ տեսանիցես յաւարին կին գեղեցիկ տեսլեամբ՝ եւ ցանկասցես ք) նմա եւ առցես զնա քեզ կնութեան զ)՝ եւ տարցես զնա ի տուն քո ը)՝ եւ գերծցես զգլուխ նորա՝ եւ սրբեսցես զեղջերունս 254 նորա՝ եւ հանցես զհանգերձ գերութեան նորա զ)՝ եւ նստցի ը) ի տան քում եւ լացցէ զհայր եւ զմայր իւր զաւուրս ամսոյ միոյ՝ եւ ապա մտցես առ նա զ) եւ ընկեսցես ի) ընդ նմա՝ եւ եղիցի քո ի) կին։ Եւ եղիցի եթէ ոչ համճեսցես ընդ նմա՝ արձակեսցես զնա ի) ազատ· եւ վաճառելով մի ի) վաճառես-

235· Սոյն եև· կանոնը պակաս է № 488 մէջ, որոյհետեւ Քնքը պակած է։

234· Մեր օրինակ՝ զոռճգուեա, № 489՝ զրոճգուեա, № 490 եւ այլապէս զոճգուեա, Սին· օրին· զոռճգուեա, իսկ № 749 եւ վենետ· օրին· զրոճգուեա։ Սար· զոճգուեա, բայց որոյհետեւ այս կտորը դանած է Աստուածաշունչից եւ այնտեղ (որպէս եւ բոլոր լեզուների Աստուածաշունչների մէջ) գրած է զեղջերուն, մենք յարմար դատեցինք այդպէս սրբագրել։

—ա) 489. 749. Սիմ. է.
—բ) 489՝ իբրեւ։
—գ) 749. Սիմ. կարպ. զինամանն է.
—դ) 489. 749՝ սպագրիկ։
—ե) 490՝ գերեզման։
—է) 749. Սիմ. վասն գերութեան կանանց յայլազգիս տեղիս (Սիմ. չիք՝ տեղիս)։
—ը) Սիմ. վասն։
—թ) 489՝ զնասս։
—ժ) 749՝ չիք՝ զնասս։
—ի) Սիմ. զաստիարս։
—իա) Աստուածաչունչ՝ զանկացեալս։
—իբ) 489՝ ի կնութիւն.—749՝ կին.—Սիմ. կար. ի կին։
—իգ) Աստուածաչունչ՝ վնե. տարցես։
—իդ) կարպ. ի տան քումմ։
—իե) 749՝ եւ հանցես զգերութեան նորա։
—իզ) 489՝ նստիցի.
—իէ) 489՝ նամ։
—իը) Սիմ. ի նա։
—իթ) Աստուածաչունչ՝ քնակեսցիս։
—լ) 489՝ առ նա։
—լա) 749. Սիմ. կար. քեզ։
—լբ) 489՝ զնասս։
—լգ) 749՝ չիք՝ մի։

ցիս) ընդ Ք) արծաթիդ, եւ մի անարգեսցես զնա Փ) քանզի ևկեցեր զնա[235]։

,, եւ զայս Ը) ըստ օրինացն լրմամբ Է) ընկալցին· եթէ պատահի քրիստոնէի—նախ վկրաւել եւ զօրինակ հնազանդեան գառնալ Ը) եւ ապա առնուլ կին ըստ կարգի ամուսնութեան։ Ա՛յ եթէ յորժամ հաճեսցի՝ այլ արձակէ Է) ազատ, այլ եւ ոչ բնաւ արձակել առանց բանի պոռնկութեան իշխան է[236] Ը)։,,

ԽՕՓ ◆

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆՈՑ ԱՐՁԱԿՆԵԼՈՑ ՉԻԱՆՑՈՒՆ Բ)։

ԶՅ· Եւ եթէ որ առնուցու Ֆ) կին եւ մոանիցէ առ նա, եւ հղիցի եթէ ոչ գտանիցէ Ֆա) շնորհս առաջի նորա զի եգիտ ի նմա իրս անարգութեան, գրեսցէ նմա Ֆբ) գիր Ֆգ) ապահարզանի Ֆդ) եւ տացէ ի ձեռս նորա եւ արձակեսցէ Ֆե) զնա ի տանէ իւրմէ Ֆզ)։ Եւ թէ Ֆէ) գնացեալ լինիցի Ֆը) առն այլում, եւ ատիցէ Ֆթ) զնա այրն վերջին, գրեսցէ նմա Է) գիր մերկնելոյ նա) եւ տացէ ի ձեռս նորա եւ արձակեսցէ զնա ի տանէ իւրմէ[237] Է)։ Ապա թէ մեռանիցի վերջին այրն նորա որ առնէ Ֆ)

235· Բառ առ բառ Մովս· օրէնքից.—Բ· Օրին· իդ· 10—14։

236· № 488 օրինակի մէջ պակաս է ամբողջ Եր· կանոնը, որովհետեւ պակաս է Ա՛ելքը։

237· Մեր, № 490 եւ Ասրգ· եպիս· օրինակների մէջ պակաս է՝ եւ pk գնացեալ . . . նա։ Բայց որովհետեւ այդ կտորը կայ միւս բոլոր օրինակների մէջ եւ որովհետեւ այդ կտորի մէջ կայ մի ուրիշ կարեւոր բան, որ չկայ միւսների մէջ, ուստի մենք ընդունեցինք այդ կտորը։

238· Մովս· օրէնքից.—Բ· Օրին· իդ· 1—4։

239· Մատթ· ժ· 32 եւ ԺԹ· 9 —Մարկ· ժ· 11. 12·—Ղուկ· ԺԶ· 18· նւյն։

240· Մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ գրած է՝ չիցէ, իսկ № 490 մէջ չկայ՝ չիցէ արժան։ Բայց որովհետեւ այդ բացատրական չ մասնիկը հակասութիւն եւ մթութիւն է պատճառում իմաստի մէջ, մենք նկատում ենք որ գա գրչի կամ գուցէ նոյն իսկ հեղինակի պատահական սխալ է, ուստի եւ դուրս հանեցինք այդ չ մասնիկը։ Իսկ եթէ ընդունենք որ այդ սխալ չէ եւ պէտք լինի չիցէ, այն ժամանակ պիտի նկատենք որ կանոնս չէ վերացրած։

241· Կանոնս գրեթէ կրկնութիւն է նախընթաց Թ· կանոնի։ Սրան յարմարութեամբ վերաբերվում են Ս· Գր· Լուսաւորչ· Գ· եւ Ներսէս Բ· կաթողիկոսի Ը·

հետեւ ինչն կանոնը հանուած է Աստուածաշունչից. մենք հարկաւոր համարեցինք լրացնել պակասորդը, հանելով նոյն տեղից։

238· Կանոնս հանուած է Մովսիսական օրէնքից.—Բ· Օրին· իդ· 1—4։

239· Մատթ· ե· 32 եւ ԺԹ· 9 —Մարկ· ժ· 11. 12·—Ղուկ· ԺԶ· 18· նւյն։

240· Մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ գրած է՝ չիցէ, իսկ № 490 մէջ չկայ՝ չիցէ արժան։ Բայց որովհետեւ այդ բացատրական չ մասնիկը հակասութիւն եւ մթութիւն է պատճառում իմաստի մէջ, մենք նկատում ենք որ գա գրչի կամ գուցէ նոյն իսկ հեղինակի պատահական սխալ է, ուստի եւ դուրս հանեցինք այդ չ մասնիկը։ Իսկ եթէ ընդունենք որ այդ սխալ չէ եւ պէտք լինի չիցէ, այն ժամանակ պիտի նկատենք որ կանոնս չէ վերացրած։

241· Կանոնս գրեթէ կրկնութիւն է նախընթաց Թ· կանոնի։ Սրան յարմարութեամբ վերաբերվում են Ս· Գր· Լուսաւորչ· Գ· եւ Ներսէս Բ· կաթողիկոսի Ը·

ԽԴ.

ԾԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՎՈՐԱԿԱՆԻ ԱԿՈՒՄԱՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ.

44. Եթէ ոք անմեղ գնասցէ ուղեւորա) եւ է) ոչ զոք ունէր ե) յառաջ թշնամի պատահելով ը), այլ թէ որէ) ամենեցունն գոռոյն եւ աւազակն նմա ը) դիպեսցի է) եւ սպանցէ զոմն զնոսա ը) մի իբրեւ սպանող ը) գտանիցի ի սուրբ եկեղեցւոյժ) Բայց վասն ասացին ահագին ֆա) սեզանոյն սրբեսցէ ֆէ) զանձն աւուրս ֆզ) սահկաւս, զմոսա ածեալ ֆը) թէ ընդէր իսկ եւ ականայք ֆի) դիպեցան ֆլ) թէ ելեւէջաւս յԱստուծոյ իցէ ֆխ) մատնութիւնն 262։

,, Կարծեցուցանէ եւ յաղագս քահանայից վասն ասելոյն՝ ա-հագին ֆը) սեզանոյն՝ այլ հասարակ ամենեցունն է. Բայց այս ֆի) գտանելոյն եկեղեցւոյ գտանելոյ եւ ոչէ) արտաքնոց էֆա) գտանել՝ դիւրաքանչիւրոցն ֆբ) օգուտ ըստ իրին 263։,,

---

կանոնները (№ 761. շմգ. եւ ռիթ)։—Սոյն ԽԳ. կանոնը ամբողջապէս պակաս է № 188 մէջ, որովհետեւ Յերքը պակած է։

262. Բառ առ բառ հարց հետեւոդաց ԺԸ. կանոն (№ 761. ծլվ)։

263. Մեր օրինակի մէջ սոյն ԽԳ. կանոնը բառ առ բառ կրկնուած է եւ երկրորդ մասնում Ղ.Ա. համարով։ Բայց որովհետեւ կանոնս ի նկատի ունի առաւելապէս եկեղեցականի մեռքով կատարած մարդասպանութիւնը, որպէս իրաւացի կործռումէ եւ ինքն Մխիթարը, եւ որովհետեւ սորան մէջ յիշած մարդասպանութիւնը, Ջ եկեղեցականի եւ Ջ աշխարհականի մեռքով, յատկացնում էր մեր հնդինակը Ջ եկեղեցական գտաւորներին, ուստի մենք աւելի յարմար գտանցինք կանոնս Ջողեն

Եւ թէ ի պատահումն հայիցի եպիսկոպոսն եւ ի զեղջն եւ ոչ քակեսցէ՝, երկրորդել հրամայէ զկարգն, եւ այդ այդոցիկ գառաստան է հաստատուն։՚՚

որոշ տեղիկ. Քրիստոնէից երեւելիներն առաջին անգամ միասին չորրորդ դարու սկզբներում, զոր Օրինակ Անկիւրիայի ժողովի (314 Ք.) ՃԴ. Նէոկ.—Կեսարիայի ժողովի (314 Ք.) ՃԹ. եւլն. կանոնների մէջ (№ 764, յդ. յԸ. եւլն.)։ Սկզբում քրիստոնեական պաշտօնեայ չէր ընդունւում զբաղմունքների մէջ եւ տեղեկանալ պատահած անկարգութիւնների մասին, թնդանոթ տաճարների, հիւանդների եւլն. վասն որոյ այդ պաշտօնի մէջ կարգում էին բոլոր մեծի մասին սարկաւագները. նմանեցնելով նոցա Քրիստոսի հոգեքանաչուն աշակերտներին (Նէոկ.—կնս. Ժող. ԺԸ. կան.) Երբեմն այդ պաշտօնը յանձնւում էր եւ քահանաներին. բայց երբ որ բրիտոնեաները բազմացան եւ պատուանները ընդարձակուեցան, բոլոր եպիսկոպոսութեան պաշտօնով կարգուում էին եւ ծեռնադրուած եպիսկոպոսներ. Քորեպիսկոպոսը, էր դա ՔՀ սարկաւագ. ՔՀ քահանայ եւ ՔՀ եպիսկոպոս, վարում էր իր պաշտօնը համաձայն իր առաջնորդ եպիսկոպոսի եւ ՔՀ եպիսկոպոս, վարում էր իր պաշտօնը համաձայն իր առաջնորդ եպիսկոպոսի բանաւոր կամ գրաւոր հրահանգներին եւ առանց նորա յատուկ Թոյլատրութեան ամենեւին իրաւունք չունէր ծեռնադրութիւններ անել (Անտիոքի ժող. (341 Ք.), ժ. կան. № 761. յդդ.)։ Քորեպիսկոպոսներ կարգելու սովորութիւնը ընդհանրացաւ ՔՀ արեւելեան եկեղեցում. եւ այդպէս աւելի երկար մնաց քան ՔՀ արեւելեան եկեղեցում, զոր. Փարիզի ժողովը. 829 Ք. իւր 27 րդ կանոնի մէջ արգելում, բոլոր եպիսկոպոսներին կատարել այնպիսի եկեղեցական արարողութիւններ, որք յատուկ են եպիսկոպոսական աստիճանին, ծեռնադրութիւն, եւլն. (Les Conciles, par M-gr Paulguébin, 1872, T. II, p. 107)։

Մեր եկեղեցին նոյնպէս բնութեց բոլոր եպիսկոպոսները կարգելու սովորութիւնը Ս. Սահակը պատրաստուէ իւր կանոնների մէջ բոլոր եպիսկոպոսը կարգել ուսումնասէր մարդիկ, որպէս զի կարողանան բարեգել ուրիշներին եւ ուսուցանել (կան. ա. գ.— № 764. ոձդ. ոճէ.)։ Նորա պարտաւոր էին անդադար շրջել իւրեանց գաւառի մէջ եւ վերահսկել եկեղեցական ամենաառնական բարեկարգութեանց վերայ (նոյն, կան. ե. եւ Ը.—№ 761. ոձը. ոդբ.)։ Նոցա յատուկ պարտաւորութիւնն էր հոգալ ժողովրդի լուսաւորութեան վերայ, հաստատել վանքերում եւ յարմար տեղերում դպրոցներ, եւլն. (նոյն, կան. ժ—№ 761. ոդղ.)։ Մեր բոլեպիսկոպոսները վարում էին իւրեանց պաշտօնը միշտ վիճակաւոր եպիսկոպոսի հրահանգներով։ Հայաստանում բոլեպիսկոպոսական պաշտօնը մնաց բաւական երկար ժամանակ, որովհետեւ դորա մասին յիշատակութիւն ենք գտնում մինչեւ անգամ ուՁերորդ դարում, զոր. Միսի հանդիսի մէջ 768 Ք. հաստատելով զանազան կանոններ, կաթողիկոսը գարտաւի ժողովի մէջ. 4-րդ կանոնը յատկացնում է բոլեպիսկոպոսներին (№ 764 ոմԺՁ. տես եւ գառաստան 4-րդ կանոնը յատկացնում է բոլեպիսկոպոսներին (№ 764 ոմԺՁ. տես եւ գառաստան ժողովոց. Աբել եպիս. վարդապետական, 1874. եր. 97)։ Հայոց բոլեպիսկոպոսների մէջ անուն հանած կիբրիոնը, ազգով վրացի, որ մեր Մովսէս Ը. կաթողիկոսը Աբրահամ գահակալէ.

Խ Զ.

ՔԱՂԱՁՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՐՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵԳԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ՀԱՅ։

46. Հնդկաստանայ) արժան է որք է) յաշխարհին է) եւ ի վիճակին եպիսկոպոսք լցեն նոքիմբք նստուցանել յաթոռ. ապա թէ ոչ ոչ ոք ինչ եւ ոչ է) հեռաւորութեան ընկերացն է), երեք եպիսկոպոսք կամօք այնոցիկ որք հեռի են ը) թղթովք վկայութեան է) նստուցանեն ը)։ Բայց զպատուիրեալսն եւ զընորհսն գըլխաւորին արժան է տալ, այսինքն է ժ)—կաթողիկոսին 269, կամ եղեւ մեծ ժողովոյն 270։

յոտանան գաւառի բարեպիսկոպոս կարգից եւ ապա հինգ տարուց յետոյ վրացեան կաթողիկոս օծից վրաց ազգի խնդրանօք վեցերորդ դարու վերջերում. Ցետոյ այս պիրիոնը բազկեղենի եղաւ եւ պատճառ դարձաւ վրաց ազգի քաժանման Հայոց ի դարձեալ եկեղեցւոյ Ընդհանուր Ա. կաթողիկոսի ժամանակ. (Ուխտանէս. Էջմիածին. 1871. մասն Բ. եր. 4. եւլն.)—Տես եւ հետեւեալ ԿԳ. կանոնը։

268. Սոյն կանոնով վերջանում է № 749 կանոնագրքի մէջ Դատաստանագրքիս Ա. մասն։

269. ԹՔ Դատաստանագրքիս մէջ եւ ՔՀ մեր կանոնագրքերի մէջ հայերէն գրած է՝ կաթողիկոսի, բայց յունաբէնի, լատիներէնի եւ սլաւոներէնի մէջ՝ մետրոպոլիտ։ Նիկիոյ ժողովի (325 Ք.) այն կանոնը խոսքերս վերաբերվում է ոչ ՔՀ կաթողիկոսներին կամ պատրիարքներին, այսինքն՝ մի ամբողջ երկրի կամ պետութեան եպիսկոպոսապետին, այլ այնպիսի ընդարձակ վիճակի արքեպիսկոպոսներին, որք ունին իւրեանց հնամանի տակ աւելի մանր վիճակներ իւրեանց տաճկահպատակ եպիսկոպոսներով եւ որք կոչվում են միտրապոլիտ։ Բայց որովհետեւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ժամանակ, երբ նորա որդին Ս. Արիստակէսը բերեց Նիկիոյ ժողովից նորա կանոնները, դեռ եւս չկային Հայաստանում միտրապոլիտներ, իսկ Ս. Լուսաւորիչը եւ նորա յաջորդները կոչվում էին արդէն Հայրապետ կամ կաթողիկոս, ինչպէս այդ երեւում Ագաթանգեղոսի խօսքերից (եր. 319.—տես Նաեւ խորենացի եր. 263), ուստի Նիկիոյ կանոնների մէջ որտեղ դրած է միտրապոլիտ՝ հայերէն Քարզմանութեան մէջ փոխել են, դնելով կաթողիկոս։

270. Բաւ ասէ բաւ Առաջին Նիկիոյ կամ Առաջին Տիեզերական Ժողովն (325 Ք.) Գ. կանոն (№ 764. ճՁ.)։ Կանոնիս յաջորդութեամբ վերաբերվում են կղեմէի Ա. Նիկիոյ Ջ. եւ Անտիոքի ժողովի (341 Ք.) ՃԹ. կանոնները (№ 761. լե. ճՃբ. յճդ.)։

—ա) Ոչ. Եպիսկոպոսին
—բ) կոչ. ոչ.
—գ) 480՝ աշխարհին
—դ) հաճախաց. եւ ԹՔ վասն.—749՝ յԺ՝ վասն.
—ե) 489՝ ընկերացն պատուա-
—զ) 489՝ որ հեռի էքն—490՝ հեռաւոր են.
—է) Ոչ. վկայութեամբ
—ը) Ոչ. կոչ. նա Ասաց. նախ. օրհնեն.—Ոչ. նստուցանեն.
—թ) հաճախաց. զպատուին եւ զընորհն.
—ժ) հաճախաց. կոչ. յԺ՝ է։

«կարգաւորապէս զձեռնադրութիւնն հրամայէ լինել. նախ ընտրել բազմաց եւ հաւանութեամբ ամենեցուն ձեռնադրէ կաթողիկոսն»), եւ կամ հրամանաւ Նորա երկուքն եւ երեքն։ Այլ անունէ) կաթողիկոսի առաջ ցուցաբար գլխաւոր լինել այլոցն, բայց է գ) այսու հետեւ մամռնայ[271]ը)։»

271. Խորհրդաւոր եւ ուշադրութեան արժանի ակնարկութիւն, որոյ մէջ փայլուն մեր հեղինակի ազնիւ եւ ազգասիրական ոգին։ Մխիթարը իրաւունք ունի յայտնել մի այդպիսի արտունչ. նա ժամանակակից էր եւ ականատես Հայոց եկեղեցական վարչութեան մէջ մտած վնասակար ձեռնարկութիւններին եւ երկպառակութիւններին։ Նորա ժամանակ փոխուեցան ինը կաթողիկոսներ, որովհետեւ Գրիգոր Գ. Պահլաւունուց յետոյ, որ վախճանուեցաւ 1166 Ք. միայն քառասուն տարուց ընթացքում ութը կաթողիկոս նստան — Նիերսէս Շնորհալի, Գրիգոր Դ. Տգայ, Գրիգոր Ե. Դաշտավէժ (որ բանտարկութենից փախչելու ժամանակ ընկաւ բերդի պատից եւ մեռաւ). Գրիգոր Զ. Ապիրատ, Ցովհաննէս Է. Մնձաբարցի, Անանիայ Սերաստացի, Դաւիթ Գ. եւ Բարսեղ Անեցի։ Հայրապետական Աթոռը փոխադրուած լինելով Հայաստանից կիլիկիա եւ այնտեղ եւս երկար ժամանակ մի հաստատ դադար չգտնելով, կորցրել էր առ ժամանակ իւր մեծ ազդեցութիւնը մանաւանդ թուն Հայաստանի վերայ։ Կաթողիկոսների ընտրութեան իրաւունքը Ռուբինեան իշխանների եւ Զաքարեանների ձեռքն էր անցել, որոնք ամենայն ձեւերը խախտելով դարձած՝ վանգատած էր։ Գրիգոր Գաշտավէժը եւ Ցովհաննէս Մնձաբարցին իւրեանց անմնացական անախորժ յարաբերութիւնների պատճառով Զաքարէների հետ՝ բանտարկուեցան նոցա հրամանով։ Անանիա Սերաստացին անջատուեալ հայրապետական Աթոռից եւ փղոով ու կաշտրով կուսակիցներ գտնելով եւ Խոնիայի Սուլթանից կաշառքով հրովարտակ առանալով՝ կաթողիկոս է հռչակուում իւրեան Սերաստիայի վիճակում։ Աղէտաւոր կաթողիկոսութիւնը շարունակուեցաւ իւր ապօրէն գոյութիւնը։ Արեւելքից եւ մանաւանդ Շիրակի ընդարձակ երկրի նեղեցականները եւ ժողովուրդը նոյնպէս անջատուեցան Հայրապետական Աթոռից եւ Անի քաղաքի Բարսեղ եպիսկոպոսը կարգուեցաւ իւրեանց կաթողիկոս։ Մրուս կողմից՝ Նիերսէս Շնորհալին եւ Գրիգոր Դ. Տգան ենթարկուած էին օտարազգի ճնշմանց՝ որք չարչարանք աշխատութիւնից կործանել Հայաստանեայց եկեղեցու ազատ եւ ինքնուրոյն գոյութիւնը, միացնելով նորան Յունաց եկեղեցու հետ։ Նոյն Գրիգոր Տգայի օրով նշանակներ են լրացում, միացնել մեր եկեղեցին Հռոմէական եկեղեցու հետ։ Հայաստանի եկեղեցականները եւ մանաւանդ Աղանձեցիք, Հաղպատցիք, Զարգեւոցիք, Շիրակացիք, իւրեանց պաթպոտիս ուսմամբ Սահակի Աւագ որդի Գրիգոր եպիսկոպոս Տուրուբերդին, մեծ արտունչ եւ նեղեարով Սահակի Աւագ որդի Գրիգոր եպիսկոպոս Տուրուբերդին, մեծ արտունչ եւ նեղեարով քողոր են բարձրացնում այդպիսի միութեան դէմ եւ ահա ծագումն հիմնադրութեան

—ա) 489՝ Ձեռնադրել կաթողիկոս.
—բ) 749՝ յանունն
—գ) 749՝ կար. յիշ՝ է.
—դ) Յիշ. մամռնայ.—489՝ մամռնայ, աջեաքն եւ ասկին.

Խոչ

ՑԱՂԱԳԱԾ ԴԱՏԱՍՏԱՆՈՒԱԾ ՈՐՔ Ի ԿԱՐԳԻ ԵՒ Ի—)
ՑԱՂՕՐԻՑ ՄԵՐԺԻՒԱԼ ԻՆԵՆ։

47. Վասն այնոցիկ է) որք ի կարգէ եւ յաւօթից մերժեալ իցեն գ), կամ ժողովրդական ոք եւ կամ ի կարգէ ը) պաշտօնէից է), եթէ երթեալ ը) ուրեք է) զինքն ի կարգ արկցէ ը), մի ընկալցին. եւ որ ի) այլոյ վարդապետի բանադրեալ իցէ եւ կամ մերժեալ, այլ վարդապետ մի մերձեցուցէ եւ կամ ժ) ի կարգ արկցէ ժա). Բայց եթէ հաւատաւոր քննութիւնն ժբ) արասցին ժգ), բանիւք վարդապետութեան ժդ) բժշկել եւ անգէն հնազանդել ժե) ընդ բուն վարդապետութեանն ժզ). Ապա թէ վասն ժե) մեպայ ժը) եւ չար գործոց մերժեալ իցէ ժթ) յեկեղեցւոյն։

ներ, կաւատացութիւններ, Աղջակցութիւններ։ Երրորդ կողմից՝ ոչ սակաւ չխոչութիւններ էին չարատացեալ եւ մանաւանդ իշխանները, զոր. Զաքարեայ Սպասաղարը իւր մանր ժողովուրդով, որպէս տեսանք Մխիթարի կենսագրութեան մէջ (տես մեր ցառաջաբ.)։ Զորրորդ կողմից՝ մահմետական բռնակալները հրապարակում եւ շատ նեպաստութիւնն անկարգութիւնները մեծ աստիճան եկեղեցու մէջ, մանաւանդ կաշառքով եպիսկոպոսներ նստացնելով վիճակներում, եւ ինքեանք եպիսկոպոսներ Աելքրում էին մահմետական իշխաններին եւ նոցա աջակցութեամբ յափշտակում էին միմեանցից վիճակները, որոյ մասին բողոքում եւ Գերսէս Շնորհալին (Ընդհան. եր. 66) եւ Լամբրոնացին (Մեկն. գաղար. եր. 526. եւլն.)։ Ահա ազգային եկեղեցու արտաքին վարչական դրութեան ազդալի պատկերը Մխիթարի ժամանակ եւ ահա պատճառը եւ իրաւունքը այն դառն բացագանչութեան, որ արձակում մեր հեղինակը ասելով՝ ամուզ կաթողիկոսի ցուցաբ գլխաւոր լինել այլոց, բայց այսուհետեւ մամռնայ։ Տես եւ Լ. կանոնը։ — Ամբողջ ՀԶ. կանոնը պակաս է № 488 մէջ, որովհետեւ Քերքը պոկած է։

—ա) վեճ. յիշ՝ ի.
—բ) 489՝ այրարիկ.—488՝ յիշ՝ վասն այնոցիկ.
—գ) 488 ՀՒ.—կանոնագ. մերժեալ. եւ Քիւրեղեալ իցեն։
—դ) կար. յիշ՝ ի կարգ է։
—ե) 488՝ կամ ժողովրդոցն կամ պաշտօնէից.
—զ) 489՝ երթալ.
—է) կանոնագ. 488. սխմ. սւրուբ.
—ը) 488՝ ագցէ.—489՝ ածցէ.
—թ) կանոնագ. զոր.
—ժ) կանոնագ՝ յիշ՝ կամ՝.
—ժա) 488՝ ակցէ.—489՝ ածցէ.
—ժբ) 489՝ քննութիւնասցէ.
—ժգ) վեճաս. արասցէ.—488՝ քննասցէ եւ քննութիւն արասցէ.
—ժդ) 488. 489՝ վարդապետութեամբ.
—ժե) կանոնագ. հնազանդեցուսցէ.
—ժզ) 489՝ տալի՝ որոյ մերժեալ իցէ։
—ժէ) կարաս. յիշ՝ վասն.
—ժը) 488՝ ի մեզայ.
—ժթ) Յիշ. իցեն.
—ի) 488՝ կար. ի աւուրս հոնդեցայ։

գեղօք ապաշխարութեանս) թժշկեսցեն [272]։

«Եւ այս բարեկարգութիւն Աստուածային պատուհասանաւ է՝ ոչ զօք առանց գիտութեան ընդունել՝ եւ մարդապետաց չքամահել գմիմեանս եւ զանհրաժեշտագոն [273] անդրէն պարտիս) իմաստութեամբ բժշկել»։

ԲԱԺԻՆ Ե։

ՅԱՂԱԳԱԴԱ ԳԱՆՁՆԱՑԵՑՈՒԱԾ Ջ-ՈՒՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՔ

48։ Նախնեացն սովորութիւն կայցէ ֊ յեգիպտոս՝ զի Ադիբասանդրի եպիսկոպոսն ամենեցուն իշխեսցէ, վասն զի եւ ֊) Հռոմայէ) եպիսկոպոսին այս սովորութիւն է։ սոյնպէս ֊) եւ Անտիոքացւոց՝ եւ յայլ իշխանութիւնսն) պատիւ ֊) մեծութեան պահեսցի ֊) եկեղեցեացն ֊)։ Եւ ամենեցուն նմանապէս ֊) այն ֊֊) յայտ լիցի՝ զի թէ ֊֊) ոչ ֊֊) կամաք կաթողիկո-

272։ Կանոնս հնուած է Նիկիոյ ժողովի (323 Ք.) ե֊ կանոնից (№ 761, ծնօտ.)։ Բայց պետք աւելացնել որ նախ՝ Մխիթարը վերցրել է նոյն կանոնի միայն առաջին կէսը, իսկ երկրորդ կէսը, որը խօսում է գաւառական ժողովների մասին, բոլորովին բաց է թողել իբրեւ արդէն յիշատակուած իւր նախադրութեան ֊ գլխում֊ եւ երկրորդ՝ նոյն իսկ հնուած մասնից բացէ ի բաց թողուած հետեւեալ տեղերը՝ զի երկ ի խոստովանեմ կամ ի ննջումսեռեմ կամ ի չար ճախճմուռկ մերժեալ իցեմ, առ այնպիսին մարդասիրութիւն առաջնեմ։ Բայց այդ բաց թողնելը գուցէ պատահական չպիտի համարուի, որովհետեւ ոչ մի օրինակի մէջ չկայ այդ կտորը։ վասն որոյ եւ մենք աւելորդ համարեցինք աւելացնել զորան մեր բնագրի մէջ, մանաւանդ որ իսկապէս պարզութեան համար եւս դա կարի հարկաւոր չէ։

273։ Թէպէտ մեր եւ միւս շատ օրինակների մէջ գրած է՝ զանհարեան, բայց որովհետեւ դա անյարմար է եւ իմաստը պարզ չէ՝ մենք սրբագրեցինք եւ գրինք՝ զանհրաժեշտագոն, որպէս գրած է №489 մէջ եւ որը աւելի յարմար է։ Սակայն Պարզեպ֊ օրին֊ մէջ գրած է՝ զանյարգան, որ նոյնպէս յարմար է։

—ա) 488՝ առաջնորդութեամբ։
—բ) Մխ֊ գաւիթս։
—գ) 489՝ կացցէ Հաստատուն։
—դ) 488֊ Մխ֊ չէ՝ եւ֊—489՝ չէ՝ զի եւ֊
—ե) կանոնաց֊ Հակամարտութեան֊—Մեր օրհնութեան֊
—զ) կանոնաց֊ 488֊ 489՝ նմանապէս
—է) 489՝ եւ այլ֊—490՝ եւ այլ իշխանութիւն։
—ը) կանոնաց֊ եւ պատիւ։
—թ) Մխ֊ պատուհասին։
—ժ) կանոնաց֊ յեկեղեցւոջ֊—489՝ յեկեղեցեացս։
—ժա) կանոնաց֊ եւ առնեսցէ֊—489՝ նմանապէս
—ժբ) 488՝ չէ՝ տայ
—ժգ) կանոնաց֊ զի թէ ոք։
—ժդ) Մխ֊ չէ՝ ոչ։

274։ Ցուեարէնի, յոանիներէնի եւ պատմերէնի մէջ գրած է՝ Մետրոպոլիտ֊ տես 286 ծանօթութիւնս։

275։ Միայն կանոնադրքի եւ №489 մէջ գրած է՝ եւ երբ, իսկ մնր եւ միւս մնացած օրինակների մէջ չկայ֊ բայց մենք աւելացրինք իբրեւ հարկաւոր իմաստի պարզութեան համար։

276։ Բուն առ յաւ Նիկիոյ ժողովի Զ֊ եւ է֊ կանոններըը, որ վերացրել է մեր հեղինակը իբրեւ մի կանոն (№761, ծնօտ֊ եւ ծնգ֊)։ է֊ կանոնը սկսվում է՝ վասն զի֊ ֊ ֊ ֊ եւլն։

277։ Հետեւեալը ավելացրած է իւր նախընթաց եօթ֊ կանոնը։

278։ Իւր գանգատի պատրիարքական ԱԹոռի մասին տես 385 ծանօթութիւնը։

—ա) 490՝ լինիցի եպիսկոպոսին։
—բ) 488՝ մեծ ժողովոյ աշխարհաժողովոյ։
—գ) 489՝ չէ՝ զանգատիցի֊ ֊ եւլն։
—դ) կանոնաց֊ ի միաբանութենէ։
—ե) Մխ֊ առնիցէ։
—զ) կանոնաց֊ կարող չէ՝ ուրեք։
—է) կանոնաց֊ եւ բոլոր օրհ֊ լինիցին֊—489՝ չէ՝ երկու ուրեք֊ ֊ եւլն֊ այլ եւ եթէ հակառակութիւն ոչ երեւեսցի։
—ը) 489՝ ընտրութեամբ֊—490՝ ընտրութեան։
—թ) Մխ֊ զի մի։
—ժ) կանոնաց֊ ընկալցի ըստ կարգին պատուիրէ։
—ժա) կանոնաց֊ ըստ արժանւոյն։
—ժբ) 489՝ պատուհասին֊—կար֊ պատուհասիս։
—ժգ) 489՝ չէ՝ իւր։
—ժդ) վեճ֊ կար֊ զի ըստ։
—ժե) 489՝ զոյացցին։
—ժզ) 488՝ ապա֊—489֊ Մխ֊ եւ այլ֊
—ժէ) 489՝ յամեսս։
—ժը) 488՝ կար֊ պատուհասիդ։
—ժթ) 490֊ Մխ֊ եւ այ ոչ է֊—489՝ չէ՝ պարտ ոք։
—ի) 488՝ հրամանեաւ։
—իա) 490՝ լինի ձեռնադրեն֊ Մխ֊ որք կաթողիկոս ի՝ ձեռնադրին։

բոցա) յայտ է զի հրամանաւ նորա ձեռնադրին է). ի է) պատահելին ոչ յիւրմէ, այլ ի ը) քաղմանցն ընտրութենէ, ամենայն տրիք ճշմարիտ է, եւ ի թ) ձեռնադրել կաթողիկոս[279] *չ)։՚՚՚*

279. Ինչպէս տեսանուինք, Նիկիայ առաջին ժողովը (325 Ք.) իր 2. եւ է. կանոններով որոշուէ Ալէքսանդրիայի, Անտիոքի եւ Երուսաղէմի մետրապոլիտների կամ պատրիարքների իրաւասութեան սահմանները։ Ան այդ տեսիլ տուէ Լիմոպոլիսի (Եգիպտոսի) եպիսկոպոս Մելիտոսը. ուս հալածանքների ժամանակ զոհից կուսերին եւ դորա համար Ալէքսանդրիայի Պետրոս պատրիարքը, որին տեղապահ էր Մելիտոսը, ժողովով դատապարտից նորան եւ ննջեցեալից։ Բայց Մելիտոսը փոխանակ հնազանդութեամբ կատարելու այդ իրաւունի վճիռը, հետեւեցաւ եւ կուսակցութիւն կազմելով ոչ սակաւ շփոթութիւններ պատճառից ՔՀ հերետիկոսական մոլորութիւններով եւ ՔՀ ապստամբութեամբ իւր իշխանապետին, որոնց Ալէքսանդրիայի պատրիարքքն դէմ։ Նիկիայ ժողովը՝ կանոնադրով վերջ դնել այդ մասնաւոր երկպառակութեան, որ կարող էր օրինակ դառնալ եւ ուրիշ եպիսկոպոսների համար, վերահաստատեց Ալէքսանդրիայի եւ Անտիոքի Աթոռների իրաւասութիւնը։ Ընդ նմին նոյն ժողովը հարկաւոր համարեց բարձրացնել Երուսաղէմի եպիսկոպոսի պատիւը։ Մինչեւ առաջին դարու 70 Յուսկեանը Երուսաղէմը համարվում էր իբրեւ խանդաղատալի քրիստոնէութեան եւ վայելում էր մեծ յարգանք. եւ նշանակութիւն, իսկ երբ Տիտոսը քանդեց եւ կործանեց նորան, այնուհետեւ նա ընկաւ թոշորելին եւ նորա եպիսկոպոսը ստորագրեցաւ Պաղեստինու կեսարիայի եպիսկոպոսին։ Սակայն երբ Անդրիանոս կայսեր հրամանով հիմնած նոր Երուսաղէմը սկսեց փոքր առ փոքր ընդարձակուիլ, այն ժամանակ նորա եպիսկոպոսները սկսեցին աշխատանք որ դարձ գան կեսարիայի մետրապոլիտի իշխանութենան տակից եւ բարձրացնել ու ընդարձակել իրենց պատիւը եւ իրաւասութիւնը։ Նիկիայ ժողովը, աւելի ի պատիւ աէքսանդրեան տուրք տնզերին, հարկաւոր համարեց Երուսաղէմում նոյնպէս հաստատել պատրիարքական Աթոռ, հաւասար Ալէքսանդրիայի, Անտիոքի եւ Եփեսոսի պատրիարքական Աթոռներին, բայց ոչ ՔՀ իրաւասութենով, այլ պատուով։ Այսպէս ուրեմն չորրորդ դարու սկզբում կար արդէն չորս պատրիարքական Աթոռներ՝ Ալէքսանդրիայի, Անտիոքի, Եփեսոսի եւ Երուսաղէմի, որը մեր հայ հեղինակներից ոմանք որպէս եւ ոմանք արտաքինններից, սխալմունն քաղցանել չորս ատեանբանիչների հետ համարել նոցա Աթոռներ։ Ցետոյ՝ երբ հաստատուեցաւ Կ. Պոլիսը, ի պատիւ նորա բազաքական դրութենան, իբրեւ մայրաքաղաք կայսրների, իբրեւ նոր Հռոմի, Եփեսոսի Աթոռը փոխադրեցին այնտեղ, ուր հետզհետէ մեծ նշանակութիւն ստացաւ Կ. Պոլսոյ Աթոռը։ Այն ատ չորս պատրիարքական Աթոռները մնացել են մինչեւ այժմ եւ կոչվում են արեւելեան Աթոռներ հանելիատաքար Հռոմի հետ, որ

—ա) 489՝ զբոց.
—բ) 490՝ ւիչ՝ յորոց յայտ է . . . եւլն. ւիչ՝ ի.
—գ) 489՝ զբոց ՔՀ.
—դ) 490. Վեճ. ւիչ՝ ի.
—ե) Սիմ. եւ այլ ի.—489՝ ւիչ եւ.—490՝ ւիչ՝ ի.
—զ) 489՝ կաթողիկոսին.

Խոթ.

ՑԱՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԵՒ ՔԱՀԱՆԱՅԱՑԻՑ·
ՈՐ ՉԱՅՑՈՑ Վ.ԻՃԱԿԻ ՆԻ ՉԺՈՂՈՎՈՒԻՑ ՑԱԳԾԱՏԱԿՆ·

49 Վասն բազում՝ յուղիցն եւ մեծամեծ ամբոխիցն որ է) լինին ժ) ի կողմանս կողմանս ժ)—որք եպիսկոպոսք լինին եւ գայլոյ վիճակ է) յաճախատակել ջանան ղ), եւ որք երիցունք լինին եւ այլոյ է) քաղաքի եւ ժողովրդեան ցանկան յափշտակել, կամ եղեւ մեծ ժողովոյս ը) զի զայնպիսիսն ի) դադարեցուսցեն ճ) յիւրաքանչիւր վիճակի ճ) Ապա եթէ բռնութեամբ կամ կաշառօք ըզգործն զայն ժէ) յանդգնեսցի ժէ) գործել եւ ժէ) ընդգէմ եկեսցէ առաքելական ժէ) կանոնին ժէ), կամ եղեւ մեծ ժողովոյս ժէ) զի զայնպիսիսն ժէ) ի բաց ժէ) ընկեսցին յանդուգնէ) եւ ի կարգ քահանայութեան չ), եւ բնաւ իսկ ի բաց ընկեսցին իէ) ի պաշտամանէն, եւ այնուհետեւ եղիցի քեզ իբրեւ զմի յանգգամոյ, զի որում տուեան իցէ՝ տացի եւ յաւելցի, եւ որ ոչն գիտէ իէ) ունել իէ) եւ զոր ունին չէ) բարձցի չէ) ի նմանէն[280].

՚՚Ոչինչ անյայտ է այս իէ) հոգեւորէ) կանոնական դատաս-

կոչվում Արեւմտեան պատրիարքական Աթոռ։

Իսկ Հայոց Հայրապետական Աթոռը սկսեց պատրիարքական կոչում 366 Ք.ից յետոյ, երբ Աշխիշատում մեծ ժողով դումարուեցաւ եւ մեծագործ Ներսէսին պատրիարքի տիտղոսը տուին օգտակար հետեւանքներ։

280. Կանոնս է Նիկիոյ ժողովի 3-ն. կանոնը (№ 761. տկա.) իսկ ժողովի կանոնը (№ 761. տկա.)

—ա) 489՝ բազմացն.
—բ) Սիմ. վեճ. ոչք.
—գ) 488՝ լինին.
—դ) 490. Սիմ. միայն՝ ի կողմանս.
—ե) կաճառաց. վիճակս.
—զ) 489՝ քահայս.
—է) վեճ. այլոյց.
—ը) կաճառաց. 489՝ ժողովրդեան.
—թ) կաճառաց. զայնպիսիսն.—488՝ կարգայնպիսիս.
—ժ) 488. 489՝ գադարեցուսցանեն.
—ժա) 489՝ իւրաքանչիւր վիճակի.
—ժբ) 488՝ այն.
—ժգ) կաճառաց. յանդգնեցաց.
—ժդ) 489՝ նամ՝.
—ժե) 488՝ առաքեալական.
—ժզ) կաճառաց. 489՝ կանոնիս.
—ժէ) կաճառաց. առաքք եւ մեծ ժողովոյն.—489՝ մեծ ժողովոյն.
—ժը) վեճ. կարգ զայնպիսին.
—ժթ) 488՝ յիւր՝ ի բաց.
—իա) կաճառաց. ընկեսցեն եւ մերկեսցեն ի բաց յաքառս.
—իբ) 488՝ եւ ի քահանայութենէն.
—իբ) կաճառաց. 488. 489. 490. Սիմ. մերժեսցին.
—իգ) կաճառաց. գխոխել.
—իդ) Սիմ. տանել.—488՝ յիւր՝ եւ որ ոչն . եւլն.
—իե) կաճառաց. ունիցէ.—488՝ ունի.
—իզ) 489՝ բազէ.
—իէ) 489՝ յիւր՝ այս.
—իը) 489՝ հոգեւորական.—վեճ. հոգեւոր եւ.

տանա), եւ բազմաց ըստ այսմ մերժելի է այժմ ը) եպիսկոպոսաց եւ քահանայից գ)։ ,,

ՃԻ.

ՅԱՂԱԳԱԳ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ԱՆԿԱՐԳԱԳԵՍ ԿԵՆՂԵՑԱԿԱՆԱՑՆ։

50. Վասն այնոցիկ ը) որք ի կարգին իցեն ը) եւ լիք) կանոնին եւ յուխտիը) եկեղեցւոյ եւ յագահաւթիւն եւ ի զօշաքաղութիւն անկանիցին ը)՝ զարծաթ իւր ժ) ի վարձու տացէ ժա) եւ տոկոսաւք պահանջիցէ ժբ) եւ մուռանայցէ ժգ) զբարբառ աստուածծոյնէն գրոցդ) որ ասէ եթէ ժե)—զարծաթ իւր ի վարձու նա ժը) ոչ տացէ[281] ժէ)՝ եւ մանաւանդ գայթ ի գայթ ժը) ի պաշտամանն ժը) եւ թուլասիրտ յաղօթսն)՝ մեկ եւ երկոյ նա) ի հաւատս, այնպիսուն ինչ ժե) ասէ գիր՝ վայ որոյ ինչ) թողեալ իցէ զուսումն մանկութեան եւ մաւսցեալ զսխրան աստուածծոյնէն[282] ինչ)։ կամ եղեւ մեծ ժողովոյն ինչ) զայնպիսիսն նը) մերժել ի կարգէն եւ կամ բարեաւէր կամաք յանդգնութիւն ածել[283] ինչ)։

,, Լուիցեն քահանայք զվճիռ կանոնական գաւառաստանիս ը)

281. Սաղմ. ժդ. 5։

282. Առակ. բ. 17. ուր չկայ միայն վախ բառը։

283. Բառ առ բառ Նիկիոյ ժողովի ՃՀ. կանոն (№ 761, ՅԿր.)։ — Գիտէք նը-կատել որ՝ յունարէնի, լատիներէնի եւ սլաւոներէնի մէջ Նիկիոյ ժողովի այն կանոնը է Քառասնամարտի 17 րդ, իսկ հայերէնի մէջ 16-րդ, արմենատ. հայերէնի մէջ 15-րդը եւ 16-րդը միացած են իրարու մի կանոն։

—ա) 489՝ գաւառաստանին.
—բ) 489՝ չիք՝ այժմ՝.
—գ) 488՝ չիք՝ եպիսկոպոսաց եւ քահանայից.
—դ) 489՝ չիք՝ վասն այնոցիկ.
—ե) վճռեաւ. որք.
—զ) 489՝ զոր ի կարգին իցեն.
—է) 488՝ չիք՝ ի.
—ը) 489՝ յուխտիւ.
—թ) 488. 489՝ անկցին.
—ժ) 488. կար. չիք՝ եւ.
—ժա) 489՝ առնի.
—ժբ) 488՝ պահանջիցէ.
—ժգ) 488՝ եւ մուռանայցէ.
—ժդ) 488. մեկ աստուածծոյնն գրոցն.
—ժե) 488՝ չիք՝ եթէ.
—ժզ) կառնաց. 488՝ չիք՝ նա.
—ժէ) 489՝ ոչ առցէ—488՝ ոչ տացէ, եւ այլն.
—ժը) մեկ. գայթին—488՝ կարաց ծոյլ եւ պղիծգ.—489՝ կուգայ ի կայն եւ ծուլա-
—ժթ) կառնաց. 489. վճռ. ի պաշտօնն.
—ի) կար. յաղօթից.
—իա) կառնաց. 488. 489. 490. մեկ. վճռեաւ. ծոյլ.
—իբ) 488՝ պղծոյնսն.
—իգ) 488՝ զբ.
—իդ) մեկ. Աստուածծոյնն.
—իե) կառնաց. 488՝ ժողովոյն.
—իզ) 488՝ զպղծոյնսն.
—իէ) 489՝ մերձ՝ ուզղիչ.
—իը) 488՝ գաւառաստանին.

եւ զարհուրելոցին, ապա թէ ոչ՝ վերջին եւ անայսաւ ա) գաւառաստանաւ գաւելոց ենն

ՃԻԱ.

ՅԱՂԱԳԱԳ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ՝ ՈՐՔ ՉՔՈՒԱԼ ԱՂՋԻԿՆԻՆ ՅԱՓՇՏԱԿԵԼՈՑՆ։

51. Որք ը) միանգամ խօսեալ գ) աղջիկանէ ինէ) եւ զգեալ դաւանիցին, եւ յետ այսորիկ ը) այլք յափշտակեսցին զ)՝ կամ եղեւ ը) զի անգրկեն տացեն ը) որում խօսեալն ը) Կր. թէ եւ ժ) ի բռնութիւն ապաստանիցէ[284], մի թողցեն[285]։

,, Մի զղուշեալն եւ զխօսեալն ժ) համարիք ժբ) եւ անդրկեն դարձուցանել, թէեւ պատկիցէ ժգ) ընդ յափշտակողին։ եւ այդ ժէ) այդոցիկ ժը) ճշմարտիւ ժզ) է ժէ) գաւառաստան։ ,,

ՃԻԲ.

ՅԱՂԱԳԱԳ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ՄԻԱՒԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՈՒԽՏԱՒԱՒՈՐԱՑՆ։

52. Որք ժբ) յուխտի անդ իցեն երիցունք կամ սարկաւագունք եւ կամ այլ ժբ) որ ի պաշտօնէիցին եւ հեռի իցեն ի մոյ

284. Մեր օրինակ եւ № 488, 490, կարապ. Սարգ. եւ Վեննա. սպասեաց. № 489 եւ Սինոդի օրինակ՝ ապաստանի. բայց իմաստի պարզութեան համար մենք սրբագրեցինք համաձայն կանոնագրքերին։

285. Կանոնս հանած է Անկիւրիայի ժողովի (314 Ք.) ԾԲ. կանոնից (№ 761, ժբ.)։ Գիտէք նկատել որ՝ մեր կանոնագրքերի մէջ Անկիւրիայի ժողովի կանոնները միայն հաւաքած են Քառասնորդքի, լատիներէնի եւ սլաւոներէնի մէջ

եւ միաք իւրա) յօժարեսցին[ք] (ի[փ] ճաշակել, համարձակ կերիցէ[ր] եւ մի գաղտաբար· ապա թէ կամեսցին՝ պահեսցեն[է]· ընդունին կանոնք[ղ]) զերկոսին[է]· Ապա[ը] թէ ոք պիղծ համարեսցի[ր]) կամ[ժ] զբանջար[ժա]) եւ[ժբ]) զհաց որ մնաւ իցէ, ոչ ընդունի[ժգ]) զնա կարգ[ժդ]) եկեղեցւոյ[286].

«Ուխտական՝ յայտ է զի[ժե]) զամուսնացեալս եւ զկուսանս եւ որք միանգամ յեկեղեցի են՝ անուանէ· ապա ուրեմն[ժզ]) վայրապարար է ազգացն Ցունաց եւ մեր[ժէ]) զմիմեանս բամբասել, զի զերկոսին[ժը]) ասէ ընդունիլ[ժթ]) կանոնաց։ Արդ՝ բարիոք[է]) է չուտեին[ի]) քան ուտելին[իա]), թէպէտեւ ոչ բամբասի, որպէս ի մեզ գտանին բազումք պահողք· այլ[իբ]) արտաքոյ գտատատանի է զմիմեանս[իգ] գտանելն[իդ])։»

եւ հինգ են մեր ծբ· կանոնը համապատասխանում նոցա 41 կանոնին։ Իսկ մնացած հինգ կանոնը ուրիշ հինգ կանոնի հետ գրած են մեր կանոնագրքերի մէջ առանձին եւ խոյն Անկիւրիայի ժողովի կանոններից յետոյ վերնագրով՝ կամաճի կեսարիայ ժողովոյն։ Բայց բացի Ղէոդ — կեսարիայի ժողովից (314 կամ 315 Ք.) յայտնի է միայն մի ժողով կեսարիայի անունով, որ գումարուեցաւ 196 կամ 197 Յունին պատմագիրներ կեսարիայում։ բայց այդ ժողովը գրագրած էր յատկապէս զատկի առնը որոշելու համարով եւ դրսկանագրէս յայտնի չէ որ դա հաստատած ունենար որպիսի եւ իցէ կանոններ։ Սորա մասին աւելի ընդարձակ բացատրութիւններ յաւաջ կբերենք կանոնագրքի քննութեան մէջ։

286· կանոնս է Անկիւրիայի ժողովի ծե· կանոն (№ 764, ժե·) յունարէնի, յատիներէնի եւ սլաւոներէնի մէջ սա համապատասխանի է 14-րդ կանոնին։

—ա) կամճ. իւրեանց։—488՝ չէ՛ իւր։
—բ) կամճագ. վնճ. յօժարիցեն։—490՝ յօժարեսցեն։
—գ) 489՝ չէ՛ ի։
—դ) կամճագ. 489· կարապ. վնճկա. կերիցեն։
—ե) կամճագ. ապա թէ կամք իցեն՝ պահիցեն։
—զ) կամճագ. կանոնքդ։—489· վնճ. կանոնս։
—է) Սխճ. զերկոսեանն։—488՝ կարապ չէ՛ ընդունին· · · եւլն։
—ը) 488՝ այլ։
—թ) կամճագ· 489՝ Համարիցին։
—ժ) 488· 489՝ չէ՛ կամ։
—ժա) 490՝ զգանի յար։
—ժբ) 489՝ կամ։
—ժգ) կամճագ· 488· Սխճ. վնճկա. ոչ ընդունին։
—ժդ) 488՝ ի կարգ։—489՝ կանոնք։
—ժե) Մեր օրինճ. չէ՛ զի՛
—ժզ) Սխճ. փոխանակ՝ ապա ուրեմն, դրած է՝ ապուռա. աղճատագրէ։
—ժէ) վնճկա. մեզ։
—ժը) 490՝ զերկոսիանն։—489. Սխճ. երկոսինն։
—ժթ) 488· 489՝ ընդունելի։
—ի) 489՝ բարդ։—490՝ բարօրագ։
—իա) կարապ. յաւելն։
—իբ) 488· 489՝ զուտեին։
—իգ) 489՝ ապա։
—իդ) 489՝ Միմեանս։
—իե) վնճկա. ատել է։
—իզ) 489՝ լինել ասէ։
—իէ) Սխճ. զանկոչացուն։—488՝ զանկոչեցեալն։
—իը) 488, 489. կարապ. զի քէ որ։—490՝ զի ոչ։
—իթ) Սխճ. չէ՛ ասպէ. այսպեսի է· · · եւն։—488՝ 489՝ չէ՛ ապա եթէ չիցէ· · եւն։
—լ) 488՝ 489՝ կարապ. ըստ ապամ։
—լա) կարապ. զկշիռն։
—լբ) 488՝ 489՝ Սխճ. վնճ. պլագգ։
—լգ) 489՝ զանպատշաճն։
—լդ) 489՝ զանգատաւոր։
—լե) 488՝ դնասցէ, յայտնի սխալ է։
—լզ) 490՝ ասելոյն։
—լէ) 489՝ չէ՛ է։
—լը) 489՝ վնճ. յերկեղցոյս։

287· կանոնս է նոյն Անկիւրիայի ժողովի ծԶ· կանոն (№ 761, յդ·) յատ լատ. պատ. — 15-րդ։

288· Խօսքեր՝ զի որ գնեաց ասէ, գնոյն չտափ կերեալ իցի՝ զգիննն ոչ դարձուցանել, որը պնաւմէ մեր հնդկնագիր իրրեւ իւր սեփական բացատրութիւն, է Անկիւրիայի ժողովի նոյն ծԶ· կանոնի վերջաբանութիւնը, եւ այդ վերջաբանութիւնը Ձէզմէտ չկայ իսկ տեսած 50-ի չափ հոյ կանոնագրքերի մէջ, բայց կայ յունարէնի, լատիներէնի եւ սլաւոներէնի մէջ։

289· Տես Լթ· եւ ձե· կանոնները։

ԾԴ·

ՑԵՂԱՒԴՈՒ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԸՆԶԻՑ։

53· Վասն ընչից որ անուանեալ իցէ՞) եկեղեցւոյ զինչ եւ իցէ՝ եթէ գեղ[ը]) եթէ այլ ինչ[փ])· մինչեւ եպիսկոպոսդ[ր]) լիալ է) ի տեղւոյն եւ երիցսունքն վաճառիցին[ղ])· իշխան լինի[է]) անդրէն ի նոյն պահանջել· բայց[ը]) եպիսկոպոսն կշռանցէ[ր]) զիրաւունն եւ զարժանն՝ եթէ մուրթ է[ժ]) առնուլ զգինին կամ գաթձուցանել[287].

«Կանոնականս հրաման անվաճառելի[ժա]) լինել[ժբ]) զկնիզեցւոյն[ժգ]) կամի եւ իշխան զեպիսկոպոսդն եւ ոչ զքահանայսն։ եթէ առնուլ կամ գարձուցանել եպիսկոպոսն տեսցէ։ Աչառելի է· զի որ[ժդ]) գնեաց ամօք գնոյն չտափ կերեալ իցէ՝ զգինն ոչ գարձուցանել[288]. ապա եթէ չիցէ ինչ շահեալ՝ գարձուցանել[ժե])։ Բայց այգմ[ժզ]) օրինակի զկշռելն[ժէ]) ասէ։ Ի գէպ է եւ զայս գիտել զի յայլազգ[ժը]) ոչ վաճառին եկեղեցւոյքն, բայց եթէ վաճառեսցէ զանպատշաճն[ժթ]) եւ այլ եւս անկաւոր է) գնեացէ՞ն) նովին գնոյն· եւ այգ ընդունելի[իա]) գտատատան է[իբ]) յեկեղցի[289 իգ])։

287· կանոնս է նոյն Անկիւրիայի ժողովի ծԶ· կանոն (№ 761, յդ·) յատ լատ. պատ. — 15-րդ։

288· Խօսքեր՝ զի որ գնեաց ասէ, գնոյն չտափ կերեալ իցի՝ զգիննն ոչ դարձուցանել, որը պնաւմէ մեր հնդկնագիր իրրեւ իւր սեփական բացատրութիւն, է Անկիւրիայի ժողովի նոյն ծԶ· կանոնի վերջաբանութիւնը, եւ այդ վերջաբանութիւնը Ձէզմէտ չկայ իսկ տեսած 50-ի չափ հոյ կանոնագրքերի մէջ, բայց կայ յունարէնի, լատիներէնի եւ սլաւոներէնի մէջ։

289· Տես Լթ· եւ ձե· կանոնները։

—ա) 489՝ է։—վնճ. կոյն։
—բ) 488· 490՝ գ.ծոց։—489. վնճեա. գ.ւշ.։—Սխճ. քէ ձգօց։
—գ) կամճագ· քէ գիւղք. քէ մարգք եւ կամ այլ ինչ։
—դ) 490՝ յեպիսկոպոսդ։—վնճ. եպիսկոպոսին։
—ե) կամ. վնճ. լինալ էր։—Սխճ. լինալ իցէ։
—զ) 488· Սխճ. վաճառ.իցեն։—490՝ վաճառեսցեն։
—է) 488՝ լիցին։
—ը) կամճագ· քայց ապա։
—թ) 490՝ եւ կշռանցէ։
—ժ) 489՝ մարթի իցէ։
—ժա) 488՝ կարդ. անվաճառ.ելիս.—490՝ անճառ.ելի։—Սխճ. անվճառ.ելի։
—ժբ) 489՝ լինել ասէ։
—ժգ) Սխճ. զեկնիզեցւոյն։—488՝ զեկնիզեցեանն։
—ժդ) 488, 489. կարդ. զի քէ որ։—490՝ զի ոչ։
—ժե) Սխճ. չէ՛ ասպէ. այսպեսի է· · · եւն։—488՝ 489՝ չէ՛ ապա եթէ չիցէ· · եւն։
—ժզ) 488՝ 489՝ կարդ. ըստ այգմ։
—ժէ) կարապ. զկշիռն։
—ժը) 488՝ 489՝ Սխճ. վնճ. պլագգ։
—ժթ) 489՝ զանպատշաճն։
—ի) 489՝ զանգատաւոր։
—իա) 488՝ դնասցէ, յայտնի սխալ է։
—իբ) 490՝ ասելոյն։
—իգ) 489՝ չէ՛ է։
—իդ) 489՝ վնճ. յեկեղցոյս։

ԾԳ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՈՐ ՍՏԻ ԽՕՍՏԱՑԵԱԼ ԿԱՒՍՈՒՐԵԱՆՆ.

54. Վասն այնորիկ՝ որ ի չափէ) հասեալ լեզուն՝) եւ կռուսութիւն խռտանդայցեն՝) պահել՝ եւ սահիցեն՝) խռտանեան եւ ի շնութիւն անկանին՝), կռտան՝) այնու հետեւ ոչ՝) կնքէ՝) լինել՝)· այլ եպիսկ նաՃա՝) որպէս զայն՝), որպ՝) երկուս կանայս՝) արթրեալ՝) իցէ՝ եւ ոտհման գնայցին՝) կայցի՝) եւ գաղաշխարհութիւն՝)· երիս ամս՝) առ պրանըն ընդ՝ ձեռամբ եւ մի ամ՝) մնեալ յեկեղեցին ընդ՝ ազաշխարոյս եղիցէ՝ եւ զկերմնութիւնն՝) ազաշխարհութիւնն տեսցին՝), եւ հայորդեացի օրինացն՝· բայց յօծումն քահանայութեան մի մերձեսցին[290]·

՚՚ Զայս յայտնագոյն՝ ի՝) Նիկիական յերեսուն՝) գլխոյ ասէ 291. այլ ասա՝ է՝) — որ ամուսնանայ՝) եւ ընայ՝ Ցայս է՝ զի զընութեան ազաշխարհ՝), այլ ամուսնութենանն՝ երիակայն

290· կանոն է Անկիւրիայի ժողովի ԺԻ· կանոնը (№ 764, յժ·)· Բայց Մինիմարը բայ է Յոզիլ նոյն կանոնի մերջաբանութենէն՝ այլ վասն կատարացն ուսումնասիրելոյ առ ոմանս իրեւ հետ գոյիպիսիան խոսհանցամ, զի մի եւս յիցեն։ Այս կարգը կայ նոյնպէս եւ յանսարկնի, յասինարկնի եւ պատանարկնի մէջ, ուր կանոնի Յուստոմարն է 49։

291· Բացի Նիկիոյ ժողովի 20 կանոնից, մեր կանոնագրքերի մէջ կան եւս 115 կանոն որք կոչվում են կանոնք հետագայ Նիկիական կանոնագրքի հրատարակութեան վերապահելով այս 115 կանոնի բնագրական քննութիւնը, այսպէս միայն նշելով որ՝ նախկին բազմաթիւ արեւելեան եւ արեւմտեան ձեռագրի հնդկականների վկայութեան վերայ Ք՚ Նիկիոյ Ա·ազգին ժողովը (525 Ք·) հաստատեց մեզի ճանաչ կանոն, ասանք

—ա) 489· վասն այնորիկ՝
—բ) կանոնագ· այք ի չափ հաւատիկ՝
—գ) Մինչ· որ ի չափ հաւատիկ նէ՝
—դ) 488՝ 489՝ Մինչ· խռտանեան՝
—ե) կանոնագ· ասեցին՝
—զ) կանոնագ· 489· Մինչ· կատարող վնաս· անկան՝
—է) կանոնագ· կրկին՝
—ը) կանոնագ· ոչ եւս՝
—թ) 489՝ ոչ կարեն՝
—ժ) Մինչ· ոչ կարեն այնուհետեւ կուսանեան լինել՝
—ժա) 489՝ յԻ՚ նա՝
—ժբ) կանոնագ· այն՝
—ժգ) 488՝ 489՝ 490՝ Մինչ· որ—չնե· որոյ Ք՚է՝
—ժդ) 489՝ երիս կան այր·—ազաշխարհեցք·
—ժե) 488՝ կարծ· առեալ՝
—ժզ) 488՝ եւ զաղաշխարհ նոցին՝
—ժէ) կանոնագ· քո կալցին·—489՝ կալցին՝
—ժը) կանոնագ· առեալ՝ նոցա՝
—ժթ) 488՝ 489՝ կարծ· Մինչ· առ՝
—ի) կարծագ· տալու՝
—իա) 490՝ յԻ՚ ընդ ազաշխարհութեանն՝
—իբ) 488՝ կարծ· յԻ՚ անցնեն՝
—իգ) 489՝ յԻ՚ ի՝
—իդ) 489՝ Գձլ· (330· որ սկսալ է)՝
—իե) 488՝ ըստ՝
—իզ) 489՝ ամուսնանան՝
—իէ) Մեր օրին· աշխարհէն

է՚ա)՝ ուստի ոչ կարէ լինել քահանայ· եւ թէ երկրորդ ամուսնանայ՝ իրբ՝) զերբորգ՝) համարեալ է՚բ)՝ Բայց տեսցեն եւ զհատակ խոստովանողին է՚) եւ այդ՚ գտտեսցեն է՚)· եւ այդ ըստ այդմ լիցի· Զայս եւս գացես, ի Լաւսաւորչին կանոնն՚ը) յերեսուն գլխին 292 ը՚)՚՚

ԾԵ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՉՑԳՒԻ ԿԱՆԱՆԱՑ ՄԿՐՏԵԼ Ք՚)

55. Վասն յղի կանանց՝ զի արժան է՚ա) միրտել յորժամ եւ կամին· զի ոչ՝) յայսպիսի իրս հաւատարեալ է՚ ծնողն՚) ընդ ծննդեանն՝ այլ արժան է՚բ) ամենայնիւ՚) իւրովք՚ը) կամօք՚) զյօժարութիւնն գուշանալ առ ի խռտանեանութիւն ընդունելութեան՚) միրտութեան 293։

՚՚ Եւ զայս յայտագս երիւղի մնհոռ որ յերկուս՚) է՚) խռտա-

290· Հնդկական ամիսարիւմ Ս· Գրիգ· Լուսաւորչի Լ· կանոնը (№ 764, ՀՒ·)։

293· Բառ առ բառ՝ է՚ա)՝ — կիսարիայի ժողովի (314 Ք·) 2· կանոն (№ 764, յժ·)։

—ա) 490՝ Մինչ· յԻ՚ է՚— 489՝ յայտ է՚
—բ) 489՝ յԻ՚ եւ ևՀ՚է երկրորգ· · · եպիս· մհոյՀ՚ երբեք՝
—գ) զար· զերկրորդ· պնայ՝
—դ) 488՝ հրամայելով է՚ ասել՝
—ե) 488՝ խռտանութեամբ՚ եւ առանց խռտանութեան՝
—զ) 490՝ եւ զայդ՝— 488՝ 489՝ Մինչ· եւ ապրպէս— Վնչ՚· եւ այնպէս՝
—է) 489՝ Մինչ· զամանդին՝
—ը) 489՝ կանոն— Մինչ· կանոնին՝
—թ) Վնչ՚· աւելի եւ յայլն եւս—Մինչ· յԻ՚ յերեսուն գլխին՝
—ժ) Վնչ՚ա· միրտելոյ՝
—ժա) 488՝ միայն՝ ՀԱլի կանայս արժան է՚՝
—ժբ) կասիս՚· զի ոչինչ՝
—ժգ) կտայ՝ յԻ՚նպին՝
—ժդ) Մինչ· արժանի է՚՝
—ժե) կամ՚· 488՝ կար՚· անհնարին՝
—ժզ) կանոնՀ՚ իրաը՚— Մինչ· իւրովք՚— 488՝ իրաը եւ՚՝
—ժէ) Մինչ· յԻ՚ կամաց՝
—ժը Մինչ· յԻ՚ ընդունելութեան՝
—ժթ) Մեր օր· կար՚· որ յերկուսն է՚— 489՝ որ յերկան է՚

կարծամանի գոյա Մինը բանից ատի, մինչեւ անգամ հօրաճառուն։ 16-րդ դարում յայտ եկան մի սարսափելի ճնշագիր կանոններ Նիկիոյ ժողովի անուամբ. գոյա Մարդանեցին ասում՝ 80 եւ ասանք 84 հատարով, իսկ գանազան յաւելուածներով նոցա Մինը բան ասանց հաշուելի մինչեւ 128։

Մեր հետեւակը սրբչին 42-ը դարում ունենք է իւր ձեռքն սակ այդ տեսակ կանոններ, վասն զի ներկայ Ա՚Գ՚· կանոնի մէջ նա ակնարկում է իւր յաւելուածում այդ Լաոդիկէոյ Նիկիական կանոնների Խ՚· կանոնը (№ 761· նոյն·)· որը առում՚· Որ կուսութիւն խոստանան եւ առնամարհեցին գիտասում՚ն· թէ՝ Լաոդիկէոյ ամառանայնոցն ուսպէսիարհացին։

ցուցանէ, եւ յապագս այնպիսիկս) անխեղճ եղիջ) միրուեալն եւ միրաւոյն։ Եւ զի մի կարծիցի մանուկն ընդ նմին միրուեալ զ), յաւելու ը) զպատճառն 294։ Չաւանելի է ե) այս իրաւունք յեկեզեցի ը)։ ,,

ԽԶ։

ՅԱՂԱԴԱՒ է) ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ը) ԱՐՁԱԿԵԼՈՑ ՉԿԻՆ ՊՈՌՆԿԻ։

56· Իսկ ը) եթէ ոք արձակեսցէ ժ) զկին իւր վասն բանի պոռնկութեան եւ կամ վասն այլ չարագործութեան, որ ոչ միայն այրն, այլ եւ ժ) աշխարհ վկայէ չարժ) գործոց նորա ժզ), արձակեսցէ ժը)· ընդունի զնա ժը) կանոնաժը)։ Բայց մի ամ ժէ) ապաշխարեսցէ, ի ձեռն ժը) ողորմութեան արբեսցի եւ հացոյ· գեսցի օրինացն· եւ եթէ կամեսցի՛ կին առասցէ, եւ կինն այլ առնն ժը) չիշխէ լինել է) մինչգեւ ի) կենդանի է այր նորա 295,

294· Երբորգ գարու վերջերում խնդիր ծագեցաւ Ք՝ կարելի է արդեօք միրուել յոի կին Ք ոչ, եւ եթէ միրուի, պնաւքէ արդեօք միրուել յետոյ նաեւ նոր ծնած մանուկը Ք ոչ, վասն զի ոմանք կարծում էին Ք մօր միրուելեան ժամանակ մանուկն եւս միրուվում նորա հետ մօր արգանդի մէջ։ Ղէոյ — կնաբերքի ժողովը վիրաբերեալ կանոնով մերժում այդ սխալ կարծիքը եւ ցոյց տալով միրուել յոի կինը՝ պահանջում որ յետոյ նորածին մանուկը միրուի առանձին։ Եւ գուցե պատճառը ոչ Ք միայն ընդհանուր քրիստոնէական սկզբունքն էր Ք՝ մանուկը չէ կարող մերկրուած համարուիլ մօր արգանդի մէջ, այլ նաեւ այն որ այդ ժամանակ դեռ եւս չէր ընդհանրացած փարը մանուկներին միրուելու սովորութիւնը, որովհետեւ պատճառվում էր որ միրուել ցանկացողը իւր չօժար կամքով եւ իւր քիրանով խնդրէ այդ։

295· Բառ առ բառ Ղէոյ — կնեայ իսկի ԺԱ· կանոն (№ 761, յառ·)։

—ա) 439՝ ոչնոցին։
—բ) 439՝ որ խեղճ են։
—գ) 438· 439· վնճ· միրուել։
—դ) 490՝ յաւելու։—Ցնճ· յաւելուլ.—Տպ·պ· չէ՛ Մանուկն· . . . Խզէ։
—ե) 438՝ չէ՛ է։
—զ) 439՝ եկեղեցւոյ։
—է) 438· Ցնճ· վասն
—ը) 438· Ցնճ· չէ՛ գառաստառանաց։
—թ) 438· 439՝ չէ՛ խոչ։
—ժ) Ցնճ· խոչ եթէ արձակէ։
—ժա) 439՝ եւ այլ։
—ժբ) 439՝ գչար։—Ցնճ· կար· վասն չար։
—ժգ) 438՝ որ ոչ միայն այրն վկայէ· այլ եւ բազումք վկայեն վասն չար գործոց նորա։
—ժդ) 439՝ արձակէ։
—ժե) 438· 439՝ չէ՛ գնաս։
—ժզ) 438՝ գնանասցես։—Ցնճ· կանոնգն.—439՝ գանկոնան։
—ժէ) 438· Ցնճ· մի՛ այլ մի։
—ժը) 438՝ այլ ի ձեռն։—439՝ եւ ի ձեռն։
—ժթ) 439՝ այր։
—ի) 438՝ այլ այր չիշխէ առնուլ։
—ի) 438՝ մինչ։

,, եւ զայս թէպէտ) գրեալ է մեր ը) զդատաստանն 296, եթէ ընդ եցաք, զի ոչ վասն է) պատնկութեան պ)· այլ եւ յապագս է) այլ չ) չար գործոց հրամայէ թողուլ — կախարդութեան, դատաստութեան եւ այլոց է) այսպիսեացս· եւ զի ը) զարձեալ միմեանց կամաք ամուսնանալ, որպէս լուեալ էաք՝ առասպաք· եւ զի մի ընդգէմ կարծիցի ը) կանոնաց 297, որպէս ե) կամեացին այնպէս կալցին ե)· ,,

ԽԷ։

ՅԱՂԱԴԱՒ ժբ) ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ժէ) ԱՐՁԱԿԵԼՈՑ ՉԿԻՆ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՆ։

57· Իսկ եթէ ոչ վասն պոռնկութեան եւ ոչ վասն չար ժբ) գործոց եթող զկին իւր, այլ վասն վատաբարութեան ժբ) արպէս թէ այրեաւ ակն եգեալ իցէ ժբ)՝ զոյապախս ոչ ընդունին կանոնք մինչեւ ցգտանել ժբ) նորա յատաչին ժբ) կինն· եւ ընդ յանցանացն եօթն ամ ապաշխարութիւն կալցի — հինգ ամ արտաքոյ եւ երկու ժբ) ի ներքոյ է)։ Ապա եթէ ոչ գարձցի առ բան կինն իւր, զկանանչ) առն իւրոյ բաժանեսցէ — զկէսն կինոջ իւրում է) տացէ է) եւ առագանիչ) յեկեզեցի, զի զպատկրն օրհնութեան զոր ընկալաւ է) վասն ամուսնոյ իւրոյ է)

296· Հիզինակը անկարգուած իւր նախընթաց թ· կանոնը։

297· Որովհետեւ իւր թ· կանոնի մէջ հնդիմակը յիշուած Ք՝ եթէ կնոջ շնութեան պատճառով բաժանուին ամուսիններք. կինը կարող ուրիշ մարդ առնել միայն այն ժամանակ, եթէ իւր առաջին մարդը իրաւունք կտայ նորան — եւ կինն առնը յիջի քան ճռաւանի առնին։

—ա) 488՝ ք էպէտեւս։
—բ) Ցնճ· մեզ։
—գ) 488· պապէս։
—դ) 490՝ չէ՛ երկրորդ ձեռաք . . . Խզէ։
—ե) 490՝ ազգս. պատ։
—զ) 488՝ չէ՛ պատ։
—է) 439՝ այլ եւ պարտ։
—ը) 439՝ չէ՛ զի։
—թ) 488՝ կարեւ ասցի։
—ժ) 488՝ պապէս եւ։
—ժա) Ցնճ· ընկալցին։—Ցնճ· պատացին
—ժբ) 488· Ցնճ· վասն։
—ժգ) Խոչ՛ չէ՛ գառաստառանաց։
—ժդ) 488՝ պատ։
—ժե) 489՝ վատաբարոչեց։—Ցնճ· վատաբանութեան։
—ժզ) 439՝ է։
—ժէ) կաճ· 489՝ մինչեւ գառնալ։—488՝ մինչեւ ցգտանն։
—ժը) 488՝ միայն առ։
—ժթ) 490՝ եւ երկու առ։
—ի) 439՝ ի ներս։
—ի) 488՝ զկէս։
—իբ) 488՝ միայն՝ կնոջին։
—իգ) 439՝ չէ՛ զկէսն . . . Խզէ։
—իդ) կաճ· 490՝ առագանեւ—489՝ առագանոյ առացէ։
—իե) Նաճռագ· ընկալեալ էր։
—իզ) 489՝ վասն ամուսնութեանն—488՝ չէ՛ զոր ընկալաւ . . . Խզէ։

անարգեաց։ Եւ ինքն զաւուրս ա) կենայ իբրոց պատնիկ կոչեցի եւ մի մոցէ յեկեղեցի Աստուծոյ բ), այլ ի գրունս հաւատարեսցի ազօթից գ)։ ի ձեռն ողորմութեան դ)։ որոք անանկաց, ջերմեռանդն արտասուօքն ե) զյետին զ) թաշակն ընկալցի է)։ Ապա եթէ կինն մեռանիցի եւ այրն ը) կին չառնիցէ ը) եւ յապաշխարութիւնն եկեսցէ ը)։ Հինգ ամ) ամ ի գրունս ժբ) եւ երեք ամ ընդ ձեռամբ ժբ) հաւատարեսցի ազօթից։ ի ձեռն ողորմութեան ժդ) քառեալ ժե) հատորդ եսցի 298։

,, Նաեւ զայս եւս եգաք յառաջ եգեալսն ժը) մեր պատասանն 299, որպէս ժե) նախ քան զայս ի գլխի ցուցաք 300, եթէ կամօք միմեանց ամուսնանալ ասացաք։ Եւ զի ըստ կանոնաց ոչ կարծեցեալ ժը) զոր եգաք ի լրոյ՝ զկանոնականս առցեն ժբ) բան եւ այնպէս է) անկարծիս պատեցին։ Մանգամայն ի գիրս պատասանի որ ինչ ընդդէմ գրոց հրամանի կարծի, զգրոցն առնելով կա) ամբամբաս զմեզ է) թողցեն։ զի ոչ հակառակ է) աստուածգաւանէ ը) հրամանաց, այլ ի լրոյ զճշմարիտսն է) եգաք ներմամբ զբանէ ը)։ Սակայն ի կամս պատասան է ընդունողաց եւ կամ ոչ է)։ եւ յապագա այսոքիկ է) սիրով ընդ մեզ լիցիք է) եւ մի վայրապար զմեզս համարեսջիք է) զանաւս վաստակ 301։,,

298։ Բառ առ բառ Նվ.յ — կետարիայի ԺԲ։ կան։ (№ 761, յյր.)։

299։ Հղինակը անմոռիսմ, իւր նախընթաց Ը։ ԺԲ։ եւ ԽԳ։ կանոնները։

300։ Հղինակը անմոռիսմ, նախընթաց ԽԶ։ կանոնը։

301։ Տես նախընթաց Ը։ եւ ԺԲ։ կանոնը։

—ա) կանոնագ։ զամենայն առաքս։
—բ) 488՝ յԻ։ Աստուծոյ։
—գ) 488՝ այլ ի գուառն ազօթիցդ։
—դ) 488՝ մխայծ ողորմութիամբ։
—ե) կանոն։ եւ վասն ջերմ պատասուաց։
—է) 488՝ զյետին։—489՝ զյետնին։
—ը) 488՝ կալցին։—վնե։ առցէ։
—ը) կանոնագ։ այլ։
—թ) 488՝ չառցէ։
—ժ) կանոնագ։ եւ ջերմ ապաշխարութիւնն առնիցէ։
—ժա) կանոնագ։ է (եօթն)։
—ժբ) վնե։ ի գրունս կացցէ։
—ժգ) կանոնագ։ ընդ ձեռամբ ազօթից։
—ժդ) մխե։ ազօթից եւ ողորմութեան։
—ժե) կանոնագ։ գիրս ամանկաց քահանայ զմեզ։
—ժզ) մխե։ եկեսցեն։—489՝ յապաշխարեսցեն։
—ժէ) 488՝ 489՝ 490՝ կար։ մխե։ վնե։ պատճառս որ։
—ժը) 488՝ ոչ կարծեցաք։
—ժբ) մխե։ եգան։
—ի) 489՝ այսպէս։—մխե։ զի այնպէս։
—իա) 489՝ 490՝ մխե։ առնելով։
—իբ) 489՝ գրեցաս։
—իգ) մեր եւ Ա 488՝ 490՝ ոչ հակառակ եմ։—Աստ։ եղ։ ոչ հակառակ է։
—իդ) կարգաց։ առնէի՝ եմ։—489՝ աստուածգաւանս։—մխե։ աստուածգաւանն եմ։
—իե) 489՝ 490՝ զճշմարիտսն։
—իզ) 489՝ յԻ։ ներմամբ զբանն։
—իէ) 489՝ յԻ։ եւ կամ ոչ։
—իը) 489՝ այսոքիկ։
—իթ) 488՝ 490՝ լիցիք։—մխե։ լինիջիք։
—լ) 490՝ Համոզեսցիք։

ԾԸ։

ՑԱՂԱԳԱՑ—) ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ Բ) ՈՒՐԿԱՅԱԳԱՑ։
ԱՐՁԱԿԵԼՈՑ ՉԿԱՆԱՑՑՈ ՇՆԱՑԵԱԼՍ Բ)։

58։ Վասն որ ը) պատրաստեալն են ի քահանայութիւն եւ ունիցին կանայս, թէ մինչչեւ է) ի քահանայութիւն մերձեալ ը) իցէ եւ կինն շնայցէ, արձակիցէ է) զկինն եւ առն չիշխէ ը) լինել։ եւ այրն ի քահանայութիւն մտանիցէ։ Ապա թէ կամք իցեն ը) կեալ ժ) ընդ կնոջն ժա)՝ քահանայ ոչ ժբ) կարէ լինել՝ զի ոչ ընդունի պնա եկեղեցի եւ ոչ կանոնք 302։

,, Իշխան առնէ յերկաքանչիւրսն ժբ)։ եւ աշխարհականաց ժբ) ամուսնանալ զկնի մահու ժբ) առն կամ 303, իսկ գոյա — ոչ։ բայց տեսցի ժբ) ընդունելի ժբ) պատասանաւ 304 ժբ)։,,

ԾԹ։

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑ ԳԼԽԻԿԵԱՆ։

59։ Քահանայ թէ ի պղծութիւնսն ժբ) գտանիցի եւ իրքն յայտնեսցին եւ խոստովան ոչ լինիցի է), եւ յայտնապէս յանդ իմա-

302։ Բառ առ բառ Նվ.յ — կետարիայի ԺԳ։ կանոն (№ 761, յյր.)։

303։ Հղինակը անմոռիսմ, իւր նախընթացս ԽՉ։ կանոնի մէջ յատաց բերած Նվ.յ — կետարիայի ԺԱ։ կանոնի վերաբաւանու Սիւնեաց եւ վճիռը։

304։ Ա.յս կանոնին յայտնարաւմն Կիրիոյ մայոցի վերագրած 115 կանոնների հետ։ կանոնը, նոյնպէս Ա։ Բասիլի կետարացու ԽԸ։ եւ ԽՉ։ եւ Շանտպիխանի մայոցի Բ։ կանոնները (№ 761, մէջ. յյ։ յյա։ եւ ապ.)։

—ա) մխե։ 488՝ վասն։
—բ) 488՝ մխե։ յԻ՝ գատաստանաց։
—գ) 488՝ յԻ՝ շնայցէ։
—դ) կանոնագ։ որք։—489՝ եթէ որ։—499՝ յԻ՝ որ։
—ե) 490՝ մխե։ մերձեցեալ։
—զ) կանոնագ։ 489՝ մերձեցեալ։
—է) կանոնագ։ արձակիցէ։—վնե։ արձակեսցէ։
—ը) 488՝ իշխէ։
—թ) կանոնագ։ 488՝ 489՝ 490՝ մխե։ կար։ վնե։ լցեն նմա։
—ժ) 489՝ մխե։ կալ։
—ժա) 488՝ ընդ նմա առնն։
—ժբ) կանոնագ։ ոչ իրա։
—ժգ) 488՝ յերկաքանչիւրսա։—489՝ իշխան է երկոցունց։
—ժդ) 488՝ 489՝ 490՝ մխե։ վնե։ աշխարհական կանանց։
—ժե) 488՝ 489՝ մանչաւան։
—ժզ) 488՝ մխե։ տեսցի։
—ժէ) մխե։ ընտրելի։
—ժը) 489՝ գատաստանաւ։
—ժբ) 488՝ 489՝ ի պղծութիւնն։
—ի) մխե։ ոչ լինիցին։—479՝ առանց խոստովանութեան է։

նել ոք ոչ կարէ ա)՝ ի կամ նոքա թողցեն լինել եւ չլինել է) եւ յեպիսկոպոսին [305] է)։ Նոյն կանոն եւ սարկաւագաց է [306])։

„Խրատէ ը) եկեղեցականաց եւ ժողովրդականաց յինքեանս զայնպիսին է) թողուլ եւ յեպիսկոպոսն ղ)՝ զի նոքա են գատաւորք է) քահանայից եւ սարկաւագացը)։„

Կ.

ՑԱՂԱԳԱԿ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՑ ՅԱՄԱՆԱԿԱՑ ՉԵՌՆԱԴՐԵԼՈՑՆ Բ)։

60. Կամ եղեւ մեծ ամենայն ա) ժողովոյն եթէ ցերեկնամեանս ա) մի է) ոք է) օծցի ի քահանայութիւն է)՝ զի փորձեսցի եւ է) ընտրեսցի, պիղծն է) ի սրբոյն ի բաց պարզեսցի, քանզի եւ Տէրն մեր է) երեսնամեայ էր յորժամ առ զօծումն միւռոնի եւ սկսաւ զնոյն օրինակ ուսուցանել է)՝ ամենեցուն — ուխտեալ միւռոնել, իսկ երեսնամեաս է)՝ օծանել է) ի քահանայութիւն [307] ։

305. Բան առ բան Նէոյ — կեսարիայի ԺԳ. կանոն (№ 761, յլդ.)։ Բայց մեր եւ միւս բոլոր օրինականների մէջ բաց է Յոզոմ կանոնից եւ իրեն յատկացնում խոսրիով յետոյ հնանալով կարող՝ եւ խոսովան յինքից հանանայանալ ոչ կարէ, բայց ի կարգին կացցէ, ապա երբ, — օրինակ կարող կայ նման յաւելումներ, յատկութիւնի եւ սրբատանների մէջ։

306 Նէոյ — կեսարիայի ժողովի ԺԵ. կանոն (№ 761, յլե.)։ Բայց Մխիթարը վերցրել է այս կանոնից միայն առաջին տողը, իսկ մնացածը բաց է Յոզել. եւ ոչ թէ սրա վրայ նշ վերաբերում իբրեւ վկայութիւն Աղուանից եւ ուրիշ տեղերից. եւ այդ կարգը վկայ եւ յատկութիւնի, յատկութիւնի եւ պատանութիւնի մէջ։

307. Նէոյ — կեսարիայի ԺԶ. կանոն (№ 761, յլդ.)։ Այս կանոնի մէջ կան մի քանի բառեր, որ չկան յատկութիւնի, յատկութիւնի եւ պատանութիւնի մէջ։

ա) կաճառագ. կարգացէ — 489՝ ոչ ոք կարէ. — 488՝ յանգիմանել ոչ կարեն.
բ) 488՝ եւ ոչ լինելոյն — 489՝ եւ ոչ լինել.
գ) 489՝ նա եւ յեպիսկոպոսին — 490՝ եւ յեպիսկոպոսն.
դ) 489՝ ի խրատ.
ե) Ջէ. վեճ. կայնպիսեան.
զ) Ջէ. եւ յեպիսկոպոսէն — 489՝ Քոպալ ի կամ երանելոյն.
է) 488՝ գատաւորս.
ը) վեճ. չէ՝ եւ սարկաւագաց.
թ) 488՝ վասն է քան ամաց օրհնել զքահանայ երէց.
ժ) 489՝ չէ՝ ամենայն.
ժա) կաճառագ. կարգացէ. միայնակ յերեսս ասելն — Ջէ. միայ յերեսն ասելոյ.
ժբ) 489՝ չէ՝ մի.
ժգ) 488՝ չէ՝ զի.
ժդ) 489՝ օծցի քահանայ.
ժե) կաթ. եւ երէց.
ժզ) 489՝ եւ սկզբնէ.
ժէ) 490՝ չէ՝ միւռ.
ժը) 488. 489՝ ցուցանել.
ժթ) կաթ. երեսնամեայ.
ի) Ջէ. վեճ. օծանել. — կաճառ. 488՝ ...միւռոյ. ... օծանել.
իա) 490՝ ի քահանայութիւն.

„Եւ թէ ա) ոչ ըստ է) այսմ սահմանի, զոր զ) զպատակառելին ը) եղէն օրինակ գոնեա ըստ կանոնի սրբոյն սրսացեն Հայրապետաց Գրիգորիսի եւ Ներսիսի վերջնոց [308] է)՝ զի ղ) զայս է) սահման լուծանել արուսքոյ է ը) գրոյ ը) գտանիմք։„

ԿԱ.

ՑԱՂԱԳԱԿ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՑ ՈՐՔ Ի ՀԱՅԲԿԻ Ի ՄԿՐՏՈՒԹԻՆ ԿԱՄ ՑԱՂԱՑԵԱԼՐՈՒԹԻՆ ԴԱՀՑԵՆ ԸՍՏ ՈՐՈՒՄԻ ՍՈՒՐՆԱՑԻՆ ԵՒ Ի ՅԵՆՑ։

61. Վասն ա) որք ի նեղութիւն բէ) անկանիցին եւ կամ ի խիստ հիւանդութիւն, եւ կամ ըմբռնեսցի ի բռնաւորաց, եւ վասն նեղութեան միրաեսցի գ)՝ եւ կամ էր յառաջ քրիստոնեայ դ) եւ գործք ե) վատթարք զ)՝ եւ ապա վասն նեղութեան ի հաւատս է) կացցէ, զայնպիսին ընդունի եկեղեցի, այլ ոչ կատարելապէս՝ զի ակամայութեամբ ը) են հաւատքն թ)։ զայսպիսւոյն է) ասէ գիր [309] — մխիթ է ի) հնդ խոստովան առ նեղին է) առ քեզ [310]։

„Եւ այս մարգարէութիւն ի Տեառնէ ցուցեալ է առաքեալ [311], բայց ըստ դատաստանի է ժ) անկատարն։„

308. Հեղինակը ակնարկում է Գրիգորիս կամ Գրիգոր Գ. Պահլաւունին, 1113—1166 Ք. եւ Ներսէս Շնորհալին, որ յաջորդեց Գահլաւունուն, 1166 — 1773 Ք.։
309. Առաք. խ. 10։
310. Նէոյ — կեսարիայի ժողովի ԺԵ. կանոն (№ 761, յլե.)։
311. Հեղինակը ակնարկում անշուշտ անստակ տղայ առակը. — Ղուկ. ժե. 11 — 32։

ա) վեճ. չէ՝ թէ.
բ) 489՝ ըստ.
գ) Ջէ. չէ՝ զգոյ.
դ) 488՝ զգայական չէր.
ե) 489. Ջէ. վերջինն.
զ) 488՝ չէ՝ զի.
է) 489՝ այս.
ը) վեճ. արտասոյ համարեալ է.
թ) 488՝ չէ՝ գրոյ.
ժ) 488՝ վասն որք ի հայկէ գան ի միաբանութիւն եւ յաղաքարութիւնս.
ի) 489՝ չէ՝ վասն.
ժա) կաճառ. կարգ. վեճ. ի նեղութեան — 489՝ միրաեսցին.
ժբ) կաճառ. միրաեցին — 488՝ միրաեսցին.
ժգ) կաճառ. կարգ. վեճ. ի նեղութեան — 489՝ միրաեսցին.
ժդ) կաճառ. կարգ. վեճ. ի նեղութեան — 488՝ միրաեսցին.
ժե) կաճառ. կարգ. վեճ. ի նեղութեան — 489՝ միրաեսցին.
ժզ) կաճառ. կարգ. վեճ. ի նեղութեան — 488՝ միրաեսցին.
ժէ) կաճառ. կարգ. վեճ. յառաջ էր յանուն քրիստոնեայ.
ժը) 489. վեճ. գործով. — 488. 490. կարգ. գործով է.
ժթ) 488. 489. վեճ. վատթար.
ի) 490՝ ի հաւատս.
իա) 488՝ անկատարութեամբ.
իբ) 489՝ հաւատան.
իգ) վեճ. պղծութեան. — 489՝ զի արատիցայ.
իդ) կաճառ. չէ՝ թ.
իե) կաճառ. չէ՝ ի.
իզ) կաճառ. չէ՝ ի.
իէ) վեճ. չէ՝ ի.

ԿԶ.

ԳԼՈՒԽ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ —) ԴԱՏԱՒՈՒԹԻՒՆՔ ԵՐԻՑԱՆՑ։

62. Գաւառի ք) երիցունք ի քաղաքի եկեղեցւոջ, իբրեւ անդ իցէ եպիսկոպոս կամ երէց քաղաքին, չէ պատշաճ նոցա պատարագս գ) մատուցանել կամ հաց յագապի տալ դ) եւ այլ բաժանել է) յեկեղեցւոջն. Ապա թէ նոքա հրամայիցեն[342] եւ կոչիցի զ)— յագապի տացէ է)· այլ շահն զինչ եւ իցէ ը) ի նմին յեկեղեցւոջն պահեսցի[343] ը)։

,, Զի թէ ք) արք քաղաքի պատիւ ունիցեն ք), սիրչսի առաւել ք) եպիսկոպոս ք) եւ քահանայ, այլ թէ նոքա այլուրեք ք) բաւականեալք իցեն եւ կամ անդ են ք) եւ անպատրաստ, եւ կոչին, հրամանաւ նոցա արասցեն. եւ շահն եկեղեցւոջն ք) լինել իրաւամբք է։ ,,

ԿԷ.

ԳԼՈՒԽ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՔՈՐԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ք)։

63. Քորեպիսկոպոսք են ք) ըստ օրինակի եւ ըստ կարգի ք) եօթանասիցն իբրեւ է) լծակիցք եւ գործակիցք է) վանէ)

512· Մեր օրին. եւ № 490. կաթող. վ.ին. մէջ գրած է՝ շատին իցեն, Սին Օրին. մէջ՝ չատ իցեն, № 488՝ շատ իմ իցեն, Սպրգ. թուականեաղիր իցեն։ Բայց մենք լաւ համարեցինք արբագրել ըստ կանոնագրքերի, մանաւանդ որ՝ յունարէնի եւ սլաւոնականին մէջ նմանապէս գրած է այդպէս՝ հռոմայիցեն, իսկ լատիներէնի մէջ՝ ըստ ոմանց այդպէս է, եւ ըստ այլոց՝ բառական փոխուած է ամբողջ կանոնը։

513· Նեոց—կնսարիայի ԺԸ· կանոն (№ 761. յկ՛·)։

—ա) 488՝ չէ՛ գատաստանաց,
—բ) Նոնոն. գաւառացի,
—գ) Կաե., 488. վ.ես. պատարագ,
—դ) 488՝ տուն,
—ե) Սիե. բաժակ,
—զ) Կաե. հոգեացեր—488՝ կոչիցեն,
—է) Սիե. չէ՛ տալէ,
—ը) Կաե. զինչ եւ եկեղեցէ,
—թ) 489՝ չէ՛ եւ ոչ քաժանել, ...եալն,
—ժ) 489՝ չէ՛ քէ,
—ժա) 488. կար. ունիցին,
—ժբ) 488. 489. Սիե. կար. վ.ես. եւս առաւել,
—ժգ) 488. կար. եպիսկոպոսաց,
—ժդ) 488՝ այլոյս,
—ժե) Սիե. անգրէն—կար. անգէն,
—ժզ) կար. յեկեղեցւոջն,
—ժէ) 488՝ վ.ասն քորեպիսկոպոսացդ,
—ժը) Կաե. Ա.յլ. որ քորեպիսկոպոսացդ եւն—488. կար. Լե. քորեպիսկոպոսացդ եւն։—489. վ.ես. Ա.յլ. քորեպիսկոպոսաց եւն—Սիե. Ա.յլ. քորեպիսկոպոսաց եւն,
—ի) 489՝ քան կարի,
—իա) Կաե. եւ իբրեւ,—488՝ իբր,
—իբ) Կաե. Սիե. չէ՛ եւ գործակիցք,
—իգ) Կաե. պ.ես.
—իդ) 488. 489. կար. գաւառաց,
—իե) Սիե. եկեղեցացեր.
—իզ) Կաե. եւ որ ոչ,
—իէ) կար. չէ՛ կամ որ ձեռնադրեաց . . . . եալն,
—իը) Կաե. գաղեմիոնի յայսպիսի իրս,
—իթ) 489՝ ոչ առնիցէ.—Սիե. չասի առնիցէ.
—լ) Կաե., 490՝ չգործիցէ.—489՝ ոչ գործէ.
—լա) Կաե. եղիցի.—490՝ չէ՛ նզովեալ լիցի.—488՝ եւ ոչ կամիցի եպիսկոպոսին, եւ կամ որ առանց եպիսկոպոսի կամացն առնէ՝ նզովեալ եղիցի.

փոխարէնան[344] որ յաղքատս կատարելոյ է[345].

,, Գաւառի տեսուչ) թարգմանի բ) քորեպիսկոպոսն գ) եւ ձեռնադրող է խոնարհագոյն աշխարհանաց որ ի վայր է քահանայապետին. Հակառակ է գրոց դատաստանին[346] եպիսկոպոսաց զարս պ) աշխարհականս քորեպիսկոպոս առնել եւ կամ զոգէտս է) քահանայս ղ), կռփիչ է) աղքատաց եւ ոչ տեսուչ ը), զի եւ եպիսկոպոսն ը) տեսուչ թարգմանի ժ) եւ նոքա՝ գործակիցք նոցա[347] ժա)։

ԿԸ.

ԳԼՈՒԽ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՊՏՂՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑՆ ք)։

64. Որք ք) զտուղ ք) եկեղեցւոյն ք) կամին արտաքս քան զեկեղեցին առնուլ կամ տալ, եւ ոչ ք) կամօք եպիսկոպոսին կամ որ ձեռնադրեաց զայնպիսին ք) յայնպիսի իրս ք), եւ կամօք նորա չառնիցէ ք) եւ չգործէ է)· նզովեալ լիցի[348] է)։

514· Թէպէտ մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ գրած է՝ փոխարէնան, բայց առ բոլորովին անյարմար է իմաստին եւ անշուշտ պրի սխալ. Ներեւս նոյն իսկ Մբխիթարի ձեռքով արուած պատահմամբ. ուստի մենք յարմար դատեցինք սրբագրել կանոնագրքերին համաձայն, մանաւանդ որ այդպէս է գրած եւ յունարէնին, լատիներէնին եւ սլաւոներէնի մէջ։

515· Նէոց — կնսարիայի ԺԹ· կանոն (№ 761. յկ՛·)։

516· Հեղինակը ակնարկում է Ներեւս մեր Ս· Սահակ Պարթեւի Ա· կանոնը (№ 761, ռձ՛·)։

517· Տես 267 ծանօթագրութիւն։

518· Գանգրայ ժողովի (364 Ա.) Ի· կանոն (№ 761. յխէ·)։

—ա) 488՝ տեսուչ,
—բ) Վ.ես. թարգմանեալ է՝
—գ) 489. կար. Սիե.. Վ.ես. քորեպիսկոպոսաց·
—դ) 488. 489՝ զոգէտս·
—ե) 489՝ զոգէտս·
—զ) 488՝ կամ զգէտս քահանայի·
—է) 490՝ զսպիչ.—Սիե. գռփիչ·
—ը) 489՝ չէ՛ եւ ոչ տեսուչ·
—թ) Սիե. մխալ զնպիսկոպոսն·
—ժ) 489՝ անուանի·
—ժա) 489՝ նոցաս—488՝ կարգաց· չէ՛ նոցա·
—ժբ) 488՝ վ.ասն պատուի եկեղեցւոյ·
—ժգ) Կաե. պ.ես.
—ժդ) 488. 489. կար. գաւառաց·
—ժե) Սիե. եկեղեցացեր.
—ժզ) Կաե. եւ որ ոչ·
—ժէ) կար. չէ՛ կամ որ ձեռնադրեաց . . . . եալն,
—ժը) Կաե. գաղեմիոնի յայսպիսի իրս,
—ժթ) 489՝ ոչ առնիցէ.—Սիե. չասի առնիցէ.
—ի) Կաե., 490՝ չգործիցէ.—489՝ ոչ գործէ.
—իա) Կաե. եղիցի.—490՝ չէ՛ նզովեալ լիցի.—488՝ եւ ոչ կամիցի եպիսկոպոսին, եւ կամ որ առանց եպիսկոպոսի կամացն առնէ՝ նզովեալ եղիցի.

«Լուիցեն զյաղագս զեկեղեցիս») կամ յինքեանս եւ կամ յայլսն») տալ եւ զարհաւրենացին, եւ եթէ այսքանեաց նզովք է ») զրչաւի վիճակամայն ») յափշտակողաց զեկեղեցի վիմեանց·է) եւ ասա զաստատաւաւ է ») նզովս, զի որ է) զեկեղեցւոյն օտարացոյց զպատուէ՝ օտարանալ ը) եւ լինքն յեկեղեցւոյ[319]։»

կե։

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆԱՑ ԿԵՐՊԱՑԱՑ ՉՀԻՆԳՇԱԲԱՐԵՆ ՄԵՒՆ։

65· Եթէ որ զքառասունեան պահեսցէ ») ոուբբս ») եւ զատկի ») հինգշաբաթին ») օրն ») քան ») զկաղոցդել օրինացն եւ բաժակին որբոյ ») աւելի ինչ ») համարձակեսցի ը) ուտել,

319· Ասի № 492 օրինակի մէջ այն կԹ· կանոնից յետոյ յաւելուածքի վերայ գրած է միւնոյն գրչի ձեռքով այսպիսի ծանուցմունք՝ ր· (երեսն) գրուխ պակաս է· այս տեղւոյս պակասն յաշխարհական գաստառաւեաի ՂԱ· գլխին կայ։ Իսկ այն այս Ա՛ւաջին Մասին կամ եկեղեցական կանոնների ցանկի մէջ ԿԹ· կանոնի վերնագրից յետոյ գրած են երկու վերնագիր եւս—կէ· Յաղագս դաստառանաց ծնողաց որ թոդուն զորդիս, եւ կՁ· Յաղագս դաստառանաց որդւոց որ թոդուն զծնողս։ Մխիթարեան ժամանակ՝ Դաստառանաւորքիս երկրորդ Մասին ցանկում կրկնուած են այդ երկու վերնագրերը, բայց ոչ ՂԱ·, այլ ՂԲ· եւ ՂԳ· համարներով, իսկ յօդուածների շարքում գրած են այդ երկու կանոնը միւնոյն ՂԲ· եւ ՂԳ· համարներով։ Բայց օրովհետեւ նախ՝ այս երկու կանոնը չկան գրած № 490. Մխիթ. Ա՛ննակի եւ Ա՛իւնեցի օրինակների Ա՛ստջին Մասնում, եւ երկրորդ՝ գրա խրատանց բռնութեամբ աւելի յարմար են Երկրորդ Մասին, ուստի Ա՛ոդին այնտեղ, իսկ այստեղ աւելորդ համարեցինք կրկնել։ Իսկ ինչ վերաբերմամբ № 488 եւ 489 օրինակներին, մենք չունինք նոցա ի նկատի, օրովհետեւ Ա՛էջմ նոցա մէջ այն կԳ· կանոնից յետոյ գրած են խնդոյն այդ երկու կանոնք, բայց նոցա մէջ երկու մասին կանոնների Ա՛ատմնաբանները խառնուած են միասին եւ կանոնները դասաւորուած են բոլորովին այլ կարգով։

—ա) 489՝ զեկեղեցւոյն։
—բ) 488՝ եւ կամ յայլ ոք։
—գ) 489՝ զգոյք եղեւ։
—դ) Ա՛ետք՝ վիճակամայ։
—ե) 489՝ ի վիմեանց։—488՝ զեկեղեքս յափշտակողաց զնոսն ի վիմեանց։
—զ) 488՝ եւ այս գաստառանացդ է։
—է) 488· 490՝ զոր։—Ա՛էջ՝ այլ։
—ը) 488՝ օտարանալ։—489՝ օտարանալոցդ է։
—թ) 488՝ Ա՛ետ կերպոց գրոն մեծ գաստառ Հինգշաբաթին ոք էր մեծ ասն։
—ժ) Ա՛ետք։ պատիճք։
—ժա) Կառուծ. 489՝ սուբբս։
—ժբ) կամ. ի գատին։—488՝ գատկի։—կամ· գատկի ի։
—ժգ) կառ. 489. Ա՛էջ. Հինգշաբաթի։
—ժդ) 489՝ յիջ՝ օրն։
—ժե) Ա՛ետք։ յիջ՝ քան։
—ժզ) կառուծ՝ սրբոյդ։
—ժէ) կառուծ. եթէ այլ ինչ աւելի։—489՝ նախ աւելի մի ինչ։
—ժը) կառ. Ա՛ետք. Համարձակեցի։—488. 489. Ա՛էջ. Համարձակեցի։

զպատճառս) զոր պատճառ ընդունայն է՝) եւ ի մեծ ժողովոյն նզովեալ[320] է՝)։

«Զայս եւ ի Նիկիայ ժողովն ք) եդին[321] է) — յայնմ աւուր սահման չորեակի լինել։

«Լուիցեն ճայիք եւ Վիրք զդաստառանն կերպոյց զօրն մեծ, զի ոչ Կանգրացին ») ժողովեալք է) եւ ոչ Նիկիայն Հայք էին, այլ յամենայն ը) տոգաց՝ մանաւանդ ճուենաց[322] ը)։ եւ այս գաստառ-

320· Գանգրայ ժողովի ԽՈ· կանոն (№ 761· յիս·)։

321· Հեղինակը անմտորմամբ Նիկիայ ժողովին վերագրած 115 կանոնների ճԺ· կանոնը (№ 761· մեր·)։ Ցարմարութիւն ունի նաեւ Լաւոդիկիայի ժողովի (564 Ը·) նե· կանոնը (№ 761· նզ·)։

322· Պետք է ասել որ՝ այդ կանոնի մէջ յիշած խնդիրը Աւագ հինգշաբթի օրը լուծելու եւ չլուծելու մասին շատ երկար ժամանակներով զրազեցրեց բրիստոնէական հոգեւորներին։ Սորա պատճառն էր Զատիկը որ օրը տօնելու մասին ծագած տարաձայնութիւնը։ Քրիստոնեաների մէջ առաքեալների ժամանակներից սկսած երկու գլխաւոր սովորութիւն էր մնացել Զատիկը տօնելու մասին—արեւելեան եւ արեւմտեան։ Թէպէտ երկու սովորութիւնն էլ տօնի հաշիւը սկսում էին Հրէից Նիսան ամսի 14-ից, բայց արեւելեան, կամ յատ ասել՝ Փոքր—Ասիայի յատկական սովորութեամբ Զատիկը կատարում էին այդ իսկ օրը, Նիսանի 14-ին, շաբաթի որ օրը եւ պատահէր—երկուշաբթի, հինգշաբթի, նոյն, իսկ արեւմտեան սովորութեամբ Քրիստոսի մահը տօնում էին անպատճառ ուրբաթ օրը եւ յարութիւնը կամ Զատիկը՝ կիրակի։ Ուրեմն որ տարին Նիսանի 14-ը լինում էր ուրբաթ օր, արեւելեան եւ արեւմտեան սովորութիւնը հաշտութիւն էին գտնում եւ ամենայն տեղ Քրիստոսի մահը եւ յարութիւնը կամ Զատիկը կատարվում էին միեւնոյն օրերում — ուրբաթ եւ կիրակի։ Բայց եթէ Նիսանի 14-ը լինում էր ուրիշ օր, զօր· երկուշաբթի, այն ժամանակ արեւելեանները Քրիստոսի մահը տօնում էին այնու ամենայնիւ այդ օրը, իսկ յարութիւնը մի օրից յետոյ, այսինքն՝ միշտ Նիսանի 16-ին, ինչ օր եւ պատահէր։ Իսկ արեւմտեանները ընդհակառակն սպասում էին միշտ մինչեւ ուրբաթ օրը եւ այդ օրն էին տօնում Քրիստոսի մահը, որպէս զի Զատիկը ընկնի անպատճառ կիրակի։ Բացի այս երկու գլխաւոր սովորութիւններից, կար եւ մի երրորդ սովորութիւն, որին հետեւում էին միայն եբիոնեականներ կոչուած հերետիկոսները։ Նորա ընդունում էին Մովսիսական պահքը կամ զատիկը իրրեւ իսկական պատկ եւ տօնում էին Հրէաների հետ միասին միշտ Նիսանի 14-ին։ Այս բոլորից հետեւում էր այն որ՝ արեւմտեանները տօնում էին Քրիս-

—ա) Ա՛ետք օրհն·, կառ· զպատճոցն։—489՝ պատճոյն։
—բ) կառ· յիջ՝ է։—489՝ յիջոյ։
—գ) Ա՛իշտ մեր օրհն· ի գալէ։—488՝ եւ ի ժողովս նզովեալ եղեալ։—կառ ի ժողովն նզովեալ եղեալ։
—դ) 488՝ ժողովոյն։—Ա՛իշն զոյս եւ ի

Նիկիական ժողովն եդին։
—ե) 488՝ կառուց· յիջ՝ եդին։
—զ) 488՝ Կանգրեցոցն։
—է) 489՝ զի ոչ Կանգրեան ժողովն։
—ը) 489· Ա՛էջ· յամենայնիս
—թ) 488՝ կառ· ի յաւէնոց։

տան անլուծանելի է ի վերայ նոցա, զի ոչ յարժանաւոր ժողո-

տասի մահուան օրը ազօքով եւ ծոմով իբրեւ օր տրտմութեան, եւ լուծումէին պասը Զատկին։ Արեւելեանները համարումէին այդ օրը իբրեւ օր փրկութեան աշխարհին, օր ուրախութեան, եւ լուծումէին ծոմը կէսօրից յետոյ երեք ժամին. եւ որովհետեւ շատ տեղերում սովորութիւն էր մնել պատարագ մատուցանել նրկեղեան դէմ, զօր. մնել քաղելու համար, շատերը առաջ լուծումէին ծոմը երեք ժամին եւ ապա պատարագ էին մատուցանում։ Իսկ Եբիոնեանները տօնումէին այդ օրը իբրեւ իսկական զատիկ եւ բոլորովին վերջացնումէին բաւանօրհնէ պասը։ Այդ այս էր պատճառը որ՝ երրորդ դարու կէսերից սկսած եկեղեցին ուշադրութիւն էր դարձնում այդ տարաժամանակութիւնների վերայ եւ աշխատում էր վերացնել դոցա։ Բայց որովհետեւ խնդիրը չլուծուեցաւ հիմնաւոր կերպով մինչեւ Նիկիայի առաջին տիեզերական ժողովը (325 Ք.), ուստի այդ ժողովը արտօրէ իւր 20 կանոններին սահմանից առանձին կանոն՝ պատուիրելով Զատիկը տօնել անպատճառ կիրակի օրը, որով ուրեմն պասը պիտի շարունակուէր մինչեւ այդ օրը եւ այլ եւս հարկ չէր մնում լուծել պահեցողութիւնը կամ ծոմը Աւագ հինդշաբաթի օրը անպատճառ երեք ժամին կէս օրից յետոյ։ Սակայն դարձեալ էլ բոլորովին չվերջացաւ Աւագ հինդշաբաթի օրը լուծելու սովորութիւնը, վասն որոյ մի կողմից մասնաւոր ժողովները, ինչպէս զօ. Լաւոդիկիայինը (364 Ք.). Գանգրինը (364 Ք.) եւ այլք, վերահաստատումէին Նիկիոյ ժողովի վերոյիշեալ կանոնը, պատուիրելով պահել ծոմը Աւագ հինդշաբաթի օրը մինչեւ երեկոյ կամ մինչեւ պատարագի վերջը. իսկ մեւս կողմից՝ այլ մասնաւոր ժողովները, զօ. Կարթագենինը (397. Ք. Ապրիկայում, 29-րդ կանոնով), ընդհակառակն վերահաստատումէին սովորութիւնը լուծել ծոմը պատարագից առաջ Աւագ հինդշաբաթի օրը։ Եւ որովհետեւ այդ իսկ սովորութիւնը յիրաւի շարունակվումէր մի քանի տեղերում երկար ժամանակ եւ պատճառումէր մեծ դժուարութիւն, ուստի Ց. Տօլոյ Ժողովը (692 Ք.), որ կոչվումէ Տրուլեան (in Trullo) կամ Հինգ — վեցեան (Quini—Sexte) (որովհետեւ շարունակութիւն է հաստատում յաւելած հինգերորդ եւ վեցերորդ տիեզերական կոչուած ժողովների) իւր 29-րդ կանոնով վերոյիշեալ սովորութիւնը, յիշելով Ջ՝ պէտք է խոստանել կարթագենի ժողովի 29-րդ կանոնը։

Արդ՝ ինչպէս երեւումէ Մխիթար Գօշի խօսքերից՝ նորա ժամանակ Քերեւս եղել են յոյների եւ վրացիների մէջ մարդիկ, որք պահպանումէին եղել վերոյիշեալ սովորութիւնը — լուծել ծոմը եւ պասը Աւագ հինդշաբաթի օրը, եւ նախատումէին եղել հայերին չլուծելու համար։ Ինչպէս յայտնի է՝ մեր ազգի մէջ մինչեւ այժմ պահպանել է շատ տեղերում սովորութիւնը, որով շատերը եւ մանաւանդ պատառ կանայք չէ միայն Աւագ հինդշաբաթի օրը կամ չարչարանաց շաբաթը, այլ եւ ամբողջ մեծ պասը ուտումեն միայն ցամաք հաց կամ տոր բան, այն եւս միաժամայ լինելով, այսինքն՝ 24 ժամում մի անգամ ուտելով կէսօրից կէսօր կամ ուտելի յաճախ՝ երեկոյից երեկոյ։ Եւ ոչ միայն այդչափ, այլ՝ ինչպէս խոստացա պէտք է լինէր, շատերը պահումեն

վոյ լուծանել ա), այլ ի խառնեալ բ) եւ յանարգեալ գ) ժողովոյն դ) Քաղկեդոնի[233]։

ԿԶ.

ԾԱՂԱԿԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑՆ ՀՆԱԶԱՆԴԻՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՑՆ։

66. Ոչք պէտք է հիւրաքաղաքացի իշխանութեան եպիսկոպոսը իջեւան, խմասլին զի՞ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն Թիկունք է

ամրողջ մեծ պասը մինչեւ ազ եւ հացով, ուստի եւ մեծ պասը կոչվումէ նաեւ ազուհացք, որ ժողովրդի բերանում փորձ ինչ աղճատուած կերպով ասվումէ ազացի, ինչպէս օրինակ Նար-Նախիջեւանի, Ղրիմու եւ Ասատանի շատ տեղերի հայերը սովորական խօսակցութեան մէջ չեն ասում մեծ պաս, այլ՝ մեծացի։ Իսկ վերոյիշեալ արեւելեան եւ Եբիոնեականների սովորութիւնը, ինչպէս երեւումէ, դեռ չէ մեռել մեր ազգի մէջ, որովհետեւ ոչնչ ակնարկութիւն չկայ գոնեւմէ ոչ պատմագրութեանց մէջ եւ ոչ մանաւանդ ազգային եկեղեցական ժողովների եւ հայրապետների կանոնների մէջ։

323. Պետք նկատել որ՝ Քաղկեդոնի ժողովի (451 Ք.) ցարդ յայտնի կանոնների մէջ ամենեւին չկայ մի այդպիսի կանոն, որը սահմանագրէր լուծել Աւագ հինդշաբթի օրը, ինչպէս ակնարկումէ մեր Մխիթարը։ Վերոյիշեալ ընդարձակ ծանօթագրեան մէջ մենք յիշեցինք այն ժողովները, որք Քայ են տալի կամ այդելումեն այդ սովորութիւնը։ Եւ Ջէպէտ Գօշը, իբրեւ ուղղափառ վարդապետ հայրենի եկեղեցու, հակառակ է Քաղկեդոնի ժողովին, բայց եւ այնպէս նորա ներկայ ձեռագրները հիմնաւոր չէ։ Ինչպէս երեւումէ՝ նա լսել է որ՝ յունական կամ ուրիշ ժողովներից ոմանք վաւերացրել են այդ սովորութիւնը, բայց որովհետեւ մեր կանոնագրերի մէջ չկան եւ նորա ժամանակ եւս անշուշտ չեն եղել այն յունական եւ ասորական տասնեակ եւ սիեզերական կոչուած ժողովների կանոնները, որք (ժողովները) եղան Նիկեայի կամ Երրորդ տիեզերական ժողովից (431 Ք.) յետոյ, որպէս կան հնագոյն ձեռագրեր եւ Քաղկեդոնի ժողովի կանոնները, ուստի Գօշը չէ կարողացել ճիշտ պատկերութիւն ժողովի եւ կարծել է Քէ Քաղկեդոնի ժողովն է վերահաստատել այդ սովորութիւնը։

—ա) 488. 489. Ս՚Ե. Խոստ. վՀենաւ. լուծասւ.
—բ) վՀենաւ. ի խառնուլ.
—գ) 489՝ լիբ՝ եւ յանարգեալ.
—դ) Ս՚Ե. չաք ժողովոյն.
—ե) 488՝ վ.ասն եպիսկոպոսաց Հնազանդ. գիր. կաթողիկոսին։
—զ) 488. 489. Ս՚Ե. որ.—Վ՚Ե. Խոստ. որդի.
—է) Կանոնաց. 489՝ Քրաքանչիւրն.
—ը) վՀենաւ. իշխանութիւնն.
—թ) Ս՚Ե. լիբ՝ զի.

նոցա եւ հոգաբարձու ա) : եւ ամենայն ոք զինչ եւ պատասխանի կամիք ա) առնել, առ նա ընթանայք ց) — եթէ մեծագոհ տրքուն եւ իշխանաց վասն իրաց ը) եկեղեցւոյ եւ կարգաց հասարակաց է) : վասն այսորիկ կամ եղեւ՝ եթէ պատուով յառաջ ից եւ ղ) առանցնոքա մի իշխեսցեն ե) գործել ինչ ը), քան նախնեաց սահմանութեան հարցն մերոց ը) որ ժ) կարգեալ են կանոնք՝ Բայց միայն զայս իշխեսցէ ժա) գործել ժբ) վիրաւմ իշխանութեան ժգ) — եթէ գեղք ժդ)՝ եթէ գաւառք՝ եթէ օճումն քահանայութեան ժե) եւ կամ ժզ) զինչ վարք իցեն ժէ) իւրոյ ժը) գաւառին եւ ժթ) իշխանութեան ի) : Այլ այլոյ ա) անենեւին մի իշխեսցէ գործել ինչ իբ) եւ ձեռնամուխ լինել արտաքոյ քան զկամս մայրաքաղաքի եպիսկոպոսին : Եւ այ նմին կաթողիկոսին իգ) առանց հաւատարութեան այլոց եպիսկոպոսաց գործել ինչ 324 իդ) :

,, Զայսանի է իե) այս հագեւոր դատաստան եւ բնաւին այժմ լուծեալ իզ) : Մի ընդ միով զայրասցին յեպիսկոպոսաց եւ յեպիսկոպոսապետաց իէ)՝ զի ոչ խնդրեն նոքա զարժանիս ձեռնադրել, այլ կան ժնանիը) զի զանձն ուրուք շարժեսցէ ախտիճ) եւ նոքա զայլ ախտաւորս գաւառին, եւ ընծայական թիւիա) ը)

324· Բառ առ բառ Անտիոքի ժողովի (341 Ք.) թ. կանոն (№ 764, յնդ.): Յունարէնին, լատիներէնի եւ սիւռոներէնի մէջ փոխանակ կարգադիրս բառի դրած է միշտ մետրոպոլիս: Տես եւ Տամօ 269:

—ա) 488· 489· կար. հոգեբարձու·
—բ) 488· գար. կամիցին·
—գ) 488· կար. ընթանան·
—դ) 490՝ իրաւանցն·
—ե) 488՝ չեք՝ վասն իրաց . . . եւսեն·
—զ) 488՝ չեք՝ եւ·
—է) 488· 490· կարտաց· վեռ. մի իշխեսցէ·
—ը) 489՝ ի գործ լինել·
—թ) 489՝ չեք՝ մերոց·
—ժ) կաճօնաց· որպէս·—490՝ չեք՝ որ·
—ժա) 490՝ չեք՝ են կանոնք· Բայց . . . եւսեն·—կար. իշխեսցեն·
—ժբ) 489՝ գործել·
—ժգ) 488· բայց միայն զայս գործելոցն յիւրմանց իշխանութեանն·—կարտաց. յիւրեանց իշխանութիւնից·
—ժդ) 489՝ գիւղս իցեն·
—ժե) կաճ· սոպհատութեան եւ երիցսութեան·
—ժզ) 489՝ եւ իցեն·
—ժէ) 489՝ կամ լինել·—489՝ չեք՝ կամ·
—ժը) 489՝ եւ իցեն·
—ժթ) 488՝ իւրեանց·
—ի) 489· Սեբ. չեք՝ եւ·
—իա) կաճօնաց· առեչի՛ ամենայն ձշմարտութեամբ եւ հոգւաբարձութեամբ եւ ընծայութեամբ խնամով գործեսցեն·
—իբ) 489՝ այլոց իշխանութեան·—կար. յայլոց·
—իգ) կաճօնաց· չեք՝ լինի·
—իդ) վեռ. առեչի՛ իսկ·
—իե) 489՝ մի՝—չէ՝ գործեսցի·
—իզ) 489՝ չեք՝ է·
—իէ) 488՝ լուծեալ է·—Սեբ. եւ քր. նոքին ոչ ունին լուծեալ·
—իը) 488՝ չեք՝ եւ յեպիսկոպոսապետէ· մասց·
—իթ) Սեբ. գան եւ մնան·
—ի) Սեբ. յանման·
—իա) 489՝ ընդդէմ·—վեռ. միդիեւ·

ի գիւմաց վիայելոցն ա) երթեալք բ)· Թէպէտ յայտնի է հայրապետաց զի ո՛ ոք ի լուսաց յանձնէ յայդ տեղի գ) համարձակաց դ)՝ կամաք պատրիկն ե)· եւ այդ զ) պատճառէ) հակառակութեան նոցա ընդդէմ հայրապետութեան նոցա ը)՝ զի ոչ ի տեառնէ կոչեցան եւ ոչ հաւատարութեամբ եպիսկոպոսաց ձեռնադրեցան 325 ,,

կգ.

ՑԱՂԱԳԻՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՈՐՔ ՅԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԼՈՒԾԱՆԵԼՈՑ Է:

67· եթէ ոք յիւրմէ ա) եպիսկոպոսէն անկաւ բ) երէց կամ սարկաւագ եւ գեպիսկոպոսին զդատաստան յանձնէն գ) չիալաւ ծ) եւ համարձակեցաւ ե) ձանձրացուցանել զլուր ժողովոյ զ) բաղմաց, որպէս թէ զինչ իրաւունս ունիցի է) առաջի բազում ը) եպիսկոպոսաց առասցէ թ) եւ ի նոցանէ գարդար գատաստանի զմիւսն ակն ունիցի առնուլ ; Ապա թէ եւ ի նոցանէ սրտնեղեցաւ ժ) եւ անգոհանաց եւ համարձակեցաւ առ թագաւորն գիմել եւ ձանձրացուցանել, զայնպիսիսն է) մի արժանի առնել նա) թղթոյ թեան կամ ընդունելութեան, կամ բնաւ յոյս ինչ տալ զի առ յայսպէս հատատաւեսցի է) ի նոյն տեղի 326 ,,

Արգար է այս գաւառաստան, զի յետ միւ է) անգամ է) եւ երկիցս յանդիմանելոյ յանդգնեցան է)· զի թէ իւրոյ եպիս-

---

325· Միմիայն այն վշտալի խօսքերը արժանի են ուշադրութեան:

326· Անտիոքի ժողովի (341 Ք.) ԺԲ· կանոն (№ 761, յնդ.):

—ա) 489՝ վիայեցեալոցն·
—բ) 488՝ երթեալ·
—գ) 489՝ այգ տեղի·
—դ) Սեբ. համարձակեցաւ·
—ե) 490՝ պատրիկն·—489· չեք՝ կամաք պատրիկ·
—զ) 489՝ այս·
—է) Սեբ. պատճառեալ·
—ը) 488· 489· 490· Սեբ. կար. ընդդէմ հայրապետացս·—վեռ. չեք՝ նոցա·
—թ) վեռ. . . . յեպիսկոպոսէ լուծեալ·—488՝ վասն զի յեպիսկոպոսէ բանադրեալ եմ·
—ժ) 488՝ յիւրմէ·
—ժա) 489՝ լուծեալ·
—ժբ) Սեբ. յանձն·
—ժգ) վեռ. ոչ կալաւ·
—ժդ) Սեբ. եւ համարձակութիւն ոչ տայր·
—ժե) վեռ. ժողովոցս·
—ժզ) 489՝ ունի·
—ժէ) 489՝ բազմաց·
—ժը) կաճ. վեռ. առիցէ·
—ժթ) Սեբ. սիրան նեղացաւ·
—ի) կաճ. գոյացիցէ·
—իա) 489՝ առնէր·
—իբ) 488· 489՝ հատատաւեսցի·
—իգ) վեռ. մերոյ·
—իդ) 489՝ միանգամայն·
—իե) 488· 489· 490· Սեբ. կար. վեռ. յանդգնեցաւ·

կոպասին կարծէ ») նախանձու լինել, սիթէ եւ թաղմանցն ») եւ սայլ ի զղջանալն — այլ եւս անցեալին »։ »

կԸ։

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ՉՀԵՌԱՆԱԳԻՐԵԼ ՅԱՏՑԱՑ ՎՃԱՌԿ Ը)։

68· Մի՛ ոք ») յեպիսկոպոսական իշխանէ եւ համարձակեսցի ը) յայլմէ իշխանութենէ յայլ մոռանել եւ ձեռնադրութիւն ») առնել յեկեղեցիս ը) եւ ը) մերձեցուցանել ») զոք ») յաստիճան ») ։ եւ ոչ թոյլ ութեամբ մնանել յայլ իշխանութիւնս. բայց եթէ համարձակեալ եւ ժողովեալ՝ որ մայրաքաղաքացն է ») եւ որ ընդ նմա եպիսկոպոսքն են ») մեւս սայլքն ») նմա ») ։ Ապա եթէ ոչ ուրեք ») կոչեցեալ՝ ») զիմեսցէ ») առաջակաւթեամբն ») ձեռնադրութիւնս առնել ուժիւ եւ հաստատուն ») իրաց եկեղեցւոյ, որ ոչ ») բնաւ անկնի ») լեալ նմա, անհաստատ լեալ որ ի նմանէ արարեալն գտանիցի. եւ նա պարտաւոր լեալ առաջակաւթեանն ») իւրում եւ յանմահն ») ձեռնադրութենէն զարժան գտաւոյն ընկալցի առ նմանէ, մերժեսցի ») ի սուրբ ժողովոյն 527։

«« Ի բազում կանոնս եւ գրեթէ ամենայնում ») այս եգաւ, զի

527· Անտիոքի ժողովի ԻԳ· կանոն (№ 764, յիշ·)։

—ա) 490՝ կարծեցեալ։
—բ) 489՝ սիթէ ի բաղմացն։
—գ) 489՝ տեսցէ։—Վեռ. տեսցի։
—դ) 488՝ Վասն եպիսկոպոսաց չձեռնադրել յայլոց վիճակէ։
—ե) Կամ՝ վեռ. մի ոք ուրեք։
—զ) 488՝ իշխել Համարձակեսցի։
—է) 489՝ եւ ձեռնադրութիւնս։
—ը) 488՝ յայլմէ իշխանութենէ ձեռնադրութիւն առնել յայլ իշխանութիւնս յեկեղեցիս։
—թ) 489՝ եւ կամ՝
—ժ) 488՝ եւ մերձենալ։
—ժա) Կառնոց. չէ՛ զոք։
—ժբ) 489՝ ի յաստիճան քահանայութեան։
—ժգ) 489՝ չէ՛ է։
—ժդ) 489՝ չէ՛ են, այլ եպիսկոպոսական։
—ժե) 488՝ տացէ։
—ժզ) 489՝ չէ՛ մնալ այլոյն նմա։
—ժէ) Կանոնագ. ոչ ուրուք։—489՝ ապա թէ ուրեք։
—ժը) Կանոնագ. կոչեսցէ։
—ժթ) 489՝ զիմեսցեն։
—ի) Վեռնա առաջակաւթեան։
—իա) 490՝ Ամեն· հաստատութիւնս։
—իբ) 489՝ սրպ։
—իգ) 488՝ քնակաւն։
—իդ) Վեռ. ի առաջակաւթեան։
—իե) 488՝ Կաս· յանմիսա։—490՝ անմիսա։—Կանոնագ. վեռ. եւ յանմիսա ձեռնադրութեան։—490՝ եւ անմիսա ի ձեռնադրութենէ։
—իզ) 489՝ Տիրոջ ընկալցի, մերժեսցի։
—իէ) Սիճ· ամենեսեան։

չար է եւ անկարգութեան պատճառ, Անհաստատ լիցի—այսպէս է՞)— զի թէ ի նմանէ ձեռնադրեսցին արժանաւորք իցէ, զղջացեալ՝ հաստատեսցի օրհնութեամբ պատշաճիւ ը) յիւրմէ եպիսկոպոսէ. նմանապէս եւ այլ ինչ կարգելոցն. եւ ինքն եւս ») հաստատեսցի ») ցուցանելով ի) զարժանի ապաշաւանդ), ապա թէ ոչ՝ մերժեալ է) լիցի միշտ։ »

կԹ։

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՄԲԱՍՏԱՆԵԱԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ)։

69· Եթէ ») յեպիսկոպոսաց քերթ ինչ յանցաւածոց եւ ») մերձապրեցեան գաւառապարեսցի») եւ ապա դէպ լիցի վասն նորա ոչ միաբանել ») որք ») յիշխանութեան են ») եպիսկոպոսք, եւ ամենք ի նոցանէ անդադար եւ արդար յայտ առնել համեցին ») եւ ամենք ի նոցանէ պարտաւորել ») ։ (ոչ՞) զի վախճանեսցի ամենայն իրօք հակառակութիւն ներդծաւորութեան, կամ եգեւ սուրբ ժողովոյն ») — որ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսան ») է զի ի մերձաւոր գաւառաց անտի եւ յիշխանութենէ կոչեսցէ զայնս ») ամենս որ չ) գաւեսցեն եւ զհակառակութիւն ներդծաւորութեան ի բաց յուծցեն»)· զի հաստատուն է յայնչ) ինչ կարգեսցեն որ ինչ») յիշխանութենէ անտի են 528։

528· Անտիոքի ժողովի ԻԳ· կանոն (№ 764, յիշ·)։

—ա) 488· Կաս· այսպէս ասէ՝
—բ) Սիճ· օրհնութեան պատշաճիւ։
—գ) 488՝ ինքնամբ։—Սիճ. չէ՛ եւ ինքն եւս։
—դ) 489՝ Վեռ· հաստատեցիս։
—ե) 489՝ ցուցանել։
—զ) 489՝ ապաշաւելն։—Սիճ. Վեռ. ապաշաւանդն։
—է) 488՝ մերձենալ։
—ը) 488՝ վասն ամբաստանեալ եպիսկոպոսացդ։
—թ) Կանոնագ. քէ որ։—488· Կաս· եթէ որ։
—ժ) 489՝ չէ՛ նէ։
—ժա) Կառնոց. պատասպարեսցին։—489՝ գաւառապարեսցեան։
—ժբ) 490՝ ոչ միաբանելով։
—ժգ) Կանոնագ. ոչք։—489՝ որ։
—ժդ) Կանոնագ. Սիճ· չէ՛ ոչ։
—ժե) Կանոնագ. կամելոյն։—489· Սիճ. չէ՛ եւ ամենք ի նոցանէ։ . . —եգեւ։
—ժզ) 489՝ պատրաստութեամբ։
—ժէ) 488՝ ժողովոյն։
—ժը) Սիճ· չէ՛ եպիսկոպոսան։
—ժթ) 488՝ զոյն։
—ի) Կանոնագ. ոչք։
—իա) Վեռ. յուծցին։—488՝ ի բաց գնեցին եւ յուծցին։
—իբ) Կանոնագ. զոյն։—489՝ որ։
—իգ) Կանոնագ. Վեռ. չէ՛ ինչ։—489՝ յոյ ինչ։

«Տեա եթէ ձրքան առուգիս հրամայէ՝ դառնալ կաթողիկոսաց եւ ոչ պատրիկ է) ի պատճառս ապահովութեան եւ թիւրել զշնութիւնս դասատանս ը)»։

ՀԵ։

ՅԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ՈՉ ՆՈՐԱՁԵՒԼ ՉՀԻՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆ ը)։

70։ Ոչ է պարտ զվարդջուցն սովորութիւնն է) ի գաւառի եկեղեցեաց նորաձեւել ղ)[329]։

«Չվիճակաց եւ զաճառաց եւ զժողովրդոց ասէ. եւ եթէ փափոխել է) յասացելոցդ կամ ոք ի հայրապետաց, ժողովոք ը) պարտի առնել ը)՝ որ է անվտանգ ժ) ըստ դասատանի գրոց»։

ՀԶ։

ՅԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ՈՉ ՏԱՅ ՅԱՅՏ ԵԿԵՂԵՑԻՑ ՉՈՐՀՆՈՒԹԻՒՆՍ Ժ)։

71։ Ոչ է պարտ ժ) զորքուսթիւնն ժգ) յօրհնուսթեան ժգ) կարգի ըստ դասակաց ժե) յայլ ժգ) եկեղեցիս ժե) առաքել[330]։

329· Նիկիոյ ժողովին վերապատ 415 կանոնների 2· կանոն (№ 761, ՅՇր.)։ Կանոնիս յատկութեանն Ս· Առաքել Գաբիելի Գ· եւ Յուհան Իմաստասիրի Ը· կանոնները (№ 764, ոձգ· ռՅգա·)։

330· Նիկիոյ ժողովին վերապատ կանոնների Ղ· կանոն (№ 761, ժԽգ·)։ Կանոնիս յատկութեանն է եւ Լաւոդիկիոյ ժողովի (364 Ք·) ԻԳ· կանոնը (№ 764, նգ·)։— Գիտ է յայտարեր որ ըրիստոնէական առաջին դարերուն սովորութիւն կար

—ա) Ա՛Ե՛Ր· հրամանիս է։
—բ) 490՝ պատրիկ։
—գ) 489՝ չէ՛ եւ Թիւրել . . . եղեւ։
—դ) 490՝ գՀՀնա· առնի՝ եկեղեցւոյ·— 488՝ Վասն ոչ փափոխել գՀին սովորութիւնն որ բարին է յեկեղեցւոյ օրէսդ։
—ե) գՀՀե· սովորութիւնս։
—զ) գՀՀե· Նոյնագաւեռիկ։
—է) կար· վիճակս։
—ը) 489՝ ժողովոյ·— Ա՛Ե՛Ր· ժողովոյ·— գՀՀե· ժողովով։
—թ) 490՝ առնելով։
—ժ) 488՝ որ վտանգ է·—489՝ որ է վտանգ·— կար· որ անվտանգ։
—ժա) գՀՀե· . . . յայլ եկեղեցիս զորքուսթիւնն·— 488՝ Վասն ոչ տալ յայլ եկեղեցիս գալ եկեղեցւոյ Նուէրս։
—ժբ) կաե· առնի՝ եւ արժանի։
—ժգ) Ա՛Ե՛Ր· զորքուսթիւնն։
—ժդ) կաե· օրհնութիւնս·— 488՝ յօրհնութիւնս·— Ա՛Ե՛Ր· օրհնութեան։
—ժե) կաե· չէ՛ կարգի ըստ դասակաց։
—ժզ) 489՝ չէ՛ յայլ։
—ժէ) կաե· անդրա·—489՝ չեկեղեցիս։
—ժը) 488՝ չէ՛ զորք։

«Զնշխարն տալն յայլ ա) եկեղեցիս խափանէ է)՝ զի մի պատճառ դ) ամբոխի լիցի գ)՝ զի յամենն ե) ուրիշ չ) դասատանի զգուշանան կանոնք։»

ՀԲ։

ՅԱՂԱԳՊՏ Է) ԴԱՏԱՍՏԱՆՑՑ Ը) ՈՐՔ Ի) ԸՆԴ ԱՑԼԱԶԴԻՍ ԼԱՈՆՆԱԿԻՆ ԺՀ) ԵՆԱՄՈՒԹԵԱՄԲ։

72։ Զչ մաքթ որք ժա) յեկեղեցւոյ մերոյ են ի պէսպէս եւ ի ցափ ժբ) հաթսանիս այլազգեաց մերձեցուցանել զնշտաերս եւ զդասերս իւրեանց, կին տալ նոցա կամ կին առնուլ ի նոցանէ[331]։

«Դադաստան ըստ կամաց կանանցայ ժգ) այս լիցի այնպիսեացն — զի թէ ի հեթանոս ժդ) այլազգիս տան եւ զրկին ժե) ի հաւատս դաւթինէ, զրկեսցին տուաղքն ժզ) ի հաւատոգաւթինէ իւրեանց, եւ եթէ ի հերձուածողս, յոր ժէ) մեք ոչ հաւատգիմք, զդատաստան խղճին ծնողքն որ ժը) ընդ նոսա ժթ) ամաւանացուցին հաւատացին։»

եկեղեցւոյ մի քանի աւելորդ նշխարք գնել սեղանի վերայ Ս· Պատարագի ժամանակ· յետոյ այդ նշխարները բաժանուելին ժողովրդին որք չէին ընդունել սահմանդրութիւնը, որոնցից մինչեւ այժմ մեր մէջ պահուած է յետոյ բաժանելու սովորութիւնը Ս· Պատարագի վերջում։ Ա յդպիսի նշխարք կոչուում են յատուկն եւլոգիա (eulogia). որ նշանակում օրհնութիւն։ Բացի սորանից՝ նոյնկարգապահները սովորութիւն արին այդպիսի նշխարք ուղարկել միմեանց ի նշան ճշմարտ հաղորդութեան։ Բայց յետոյ սկսեցին ուղարկել աւագերիցաշխին եւ զատկին փոխանակ նշխարքի խմորի մասը ս· հաղորդութենից, վասն որոյ Լաւոդիկիոյ ժողովը. 364 Քրիստ. թ ԻԳ· կանոնով արգելեց այդ անպատեհ սովորութիւնը։ Յետոյ այդ կանոնը անցել է Նիկիայի առաջին ժողովի վերապատ կանոնների մէջ։

331· Լաւոդիկիոյ ժողովի (364 Ք·) ԻՀ· կանոն (№ 761, յոՔ·)։

—ա) 488՝ չէ՛ յայլ։
—բ) 489՝ խոստանան է։
—գ) 488՝ զի մի անպատճառս։
—դ) Ա՛Ե՛Ր· լինիցեն։
—ե) 488՝ յամենեսեան·—489՝ ամենեքեան·— Ա՛Ե՛Ր· 490՝ ամենայն·— կար· յամենայնէ·— գՀՀե· յամենայնէն։
—զ) Ա՛Ե՛Ր· անուղիղ։
—է) 488՝ Ա՛Ե՛Ր· վասն։
—ը) 488՝ Ա՛Ե՛Ր· չէ՛ դասատանեաց։
—թ) 488՝ չէ՛ որք։
—ժ) 490՝ գՀՀե· խոտնին։
—ժա) 488՝ որ։
—ժբ) կար· որոն· սխալ·—488՝ չէ՛ ք ցոն։
—ժգ) 480՝ չէ՛ կանանց։
—ժդ) 488՝ 489՝ Ա՛Ե՛Ր· ի հեթանոսս։
—ժե) Ա՛Ե՛Ր· զկին։
—ժզ) Ա՛Ե՛Ր· առուգին։
—ժէ) գՀՀե· յոյսց։
—ժը) գՀՀե· որք։
—ժթ) 489՝ որ զնասու։

ՀԴ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ՈՐ ՉԱՑԼՈՑ ԵԿԵՂԵՑԵԱՑ–) ԱՌԵԱԼ ՉԻՍՐ ՉԱՐԴԱՐՈՒԹԻՆ Բ)։

73. Եպիսկոպոս ոք Գ) եթէ խղճ գաւառացաւ Դ) բռնաց եւ ունիցի իշխանութիւնն Ե) ընդ Զ) ձեռամբ իւրով, մի իշխեսցէ յայլոյն Է) իշխանութեանցդ առնուլ Ը) եւ զիւրն Թ) եկեղեցին զարգարել, զի աչառութեամբ վարեցաւ Ժ) եւ անձին իւրում գաւառապարտութիւն Ժա)։ Այնպիսին, եթէ չհաւանիցի գառնալ ի բռնացն Ժբ)՝ ի բաց լուծցի եւ այն զորոց առն եւ շինեաց զայլոց եկեղեցին Ժգ)՝ մի կոչեսցին զանուն նորա իւրեանց վարգապետ 332.

,, Ցայսմանէ է այս հոգեւոր Ժդ) գաւառական եւ պահելի հաւատառաւ յեկեղեցի Ժե)։ ,,

ՀԳ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՈՐ Ի ՄԵՂՍ ՈՉ ԻՑԻ ԵՒ ՉԻՐՈՒԱՒՆ ԵՐԹԻՑԻ Ժզ)։

74. Հապցոճ։ Որ չիւր միաս Ժէ) ոչ իցէ Ժը) եւ երթիցէ զիւրոյին, այսինքն՝ կամ գահավէժ առնի Ժթ), կամ այլ ինչ մահ է) մեռանի՝ Ի), պարտ է ի վերայնէ Ի) պատարագ մատուցանել Ի՞ մ։

332· Կոմիսի ստացեալական 24· կանոն (761, ՅՈՀ.)։

—ա) 490՝ եկեղեցւոյ.
—բ) 488՝ վասն եպիսկոպոսաց որ զայլ եկեղեցի կոշտիւք եւ զիւրն զպղտոյէ։
—գ) 488. 489. Կոպ. ի գաւառաց։
—դ) 488. Կոպ. եպիսկոպոսաւք։
—ե) Կոպ. իշխանութիւնդ։
—զ) 489՝ չէ՛ ընդ։
—է) 488. Սիէ. յայլոյ.—489՝ այլոց։
—ը) 488՝ առնուլ ինչ։
—թ) Կաճառաց. զիւրսոյն։
—ժ) Կոպ. չէ՛ վարեցաւ։
—ժա) 489՝ գառաւոտանի գառաւոտ տէր։—488՝ զի այսաւութեամբ եւ անձին իւրում գառաւոտաւութեամբ։—Կոպ. գառաւոտաւութեան։
—ժբ) 489՝ չիւրոցն կամաց։
—ժգ) Մեր օրէնք. եւ այն զորոյ առն զայլոյ եւ շինեաց եկեղեցին։—488. Կոպ. եւ այն զոր առ այլոց եւ շինեաց զեկեղեցին։
—ժդ) 490՝ մէնչէ ցայսոնէ։
—ժե) Սիէ. զեկեղեցին։
—ժզ) Վէճ. երթայցէ։—488՝ վասն որ ի միասն ոչ իցէ եւ զիւրումին երթիցէ։
—ժէ) 488. Վէճ. միասն։
—ժը) Սիէ. ոչ է։
—ժթ) 489՝ առնէ։
—Ի) 488. 489. Վէճ. մահու։
—Իա) Սիէ. մեռանիցի։
—Իբ) 489՝ ի վերոյ նորա։
—Իգ) 488՝ անկան։
—Իդ) Կաճառաց. մատուցողն։
—Իե) 488. Կոպ. Սիէ. Վէճ. յայսմանէ է։
—Իզ) 488՝ պատուհասիցեն։
—Իէ) 489՝ չէ՛ ոչ է ոյգ։
—Իը) 488՝ վասն զի՝ այդ կնոջ. Սիէ. վասն այսոցիկ կնոջ։
—Իթ) 489՝ պատուհասիցին։
—Իժ) Վէճ. որպէս քէն։
—Իժա) 489՝ երկաքի։
—Իժբ) 488՝ անկածիցէ։
—Իժգ) 488՝ ժամուկալէ։
—Իժդ) Վէճ. առնէլ։

Պարտական է զարա է վիճակելոյն ա) քննել՝ եթէ ճշմարտութեամբ պակասամիտ էրբ) եւ արար զայս, քանզի բազում անգամ մերձաւորին գ) անասացելոյն կամելով գիտել որ ի վերայ նորա պատարագ մատչի՝ առնն՝ ասէն՝ դ) չէր միանն է)՝ զի՞ մատուցանն զպատարագն է)։ Արդ՝ քննել պարտ է՝ մի գուցէ ի բռնութենէ մարդկան կամ այլապէս արար զայս, ապա՝ ոչ է պարտ ը) լինել պատարագ ի վերայ նորայ, քանզի ինքնապան եղեւ անձին իւրոյ թ)։ Ապա պարտ է քննել զամենայն ճշմարտութեամբ, զի մի ի գառաստան անկանիցէ ժ) մատուցանողն ժա) 333։

,, Արդ՝ թէպէտ յայսմանէ ժբ) ըստ հարցմանն եւ պատասխանիւգ ժգ)՝ այլ վերակացուքն պարտապան են ապաշխարել ըստ գառելոյ վարգապետութեանց. եւ գառաւորաց ոչ է այդ ժդ) 334։ ,,

ՀԵ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՑԱԼՒԱՐ ԿՆՈՋ ԺԵ)։

75. Հապցոճ։ եթէ ոք կին այսահարիցի ժզ) յայժ՝ օրպէս զի ժէ) երկաքիս ժը) ապականիցի ժթ)՝ եւ այր նորա ասիցէ՝ ոչ կարեմ ժուժկալ լինել ի) եւ կամիցի առնուլ է՞ այլ կին, օրէ՞ն է եթէ ոչ։

333· Մեր կանոնագրքերի մէջ կան Ս. Աստուածահայրապետի անուամբ 88 կանոն հարց եւ պատասխանով, որոց մանրամասն քննութիւնը վերապահելով կանոնագրքի հրատարակութեան, այստեղ կրկնեմ որ՝ մեր Մխիթարը մի քանի կանոններ ունի քաղած զոցանից, ինչպէս եւ ներկայ կանոնս է բառ առ բառ զոցա ձԱ. կանոնը (№ 761. շիւր.)։

334· Ա յսոքանն Ձէ՝ այպիսի գործերը պնարի, քննեն ոչ Ձէ մարմնաւոր. այլ հոգեւոր գառաւորներ։

—ա) Կաճ. վիճակելոյն.—Սիէ. վէճառելոյն պահ գրէ։
—բ) Կոպ. չէ՛ էր։
—գ) Կաճառաց. մերձաւոր ինչ։
—դ) Վէճ. առնէն թէ։
—ե) 488. Կոպ. առն եւ առնէն՝ չէր միաբ միասն.—489. 490. չէր իւր միասն՝ առնէն եւ առնէն.—Կաճ. ոչ էր միաբ միասն։
—զ) Սիէ. չէ՛ զի։
—է) Վէճ. զպատարագն.—489՝ չէ՛ զի մատուցանն զպատարագն։
—ը) Սիէ. առաւ թէ ոչ է՝ չէ պարտ։
—թ) Կաճառաց. Սիէ. իւրումն.—Վէճ. նորայ։
—ժ) 488՝ անկան։
—ժա) Կաճառաց. մատուցողն։
—ժբ) 488. Կոպ. Սիէ. Վէճ. յայսմանէ է։
—ժգ) 488՝ պատուհասիցեն։
—ժդ) 489՝ չէ՛ ոչ է ոյգ։
—ժե) 488՝ վասն զի՝ այդ կնոջ. Սիէ. վասն այսոցիկ կնոջ։
—ժզ) 489՝ պատուհասիցին։
—ժէ) Վէճ. որպէս քէն։
—ժը) 489՝ երկաքի։
—ժթ) 488՝ անկածիցէ։
—Ի) 488՝ ժամուկալէ։
—Իա) Վէճ. առնէլ։

Պատասխանի՝ ընծաբերութիւնս) մի՛ջնորդի յիրում ը)՝ եւ զինչ պարտ եւ արժան է՝ ոչ գիտեմ ուրանալ այդպիսիկ[535]։

,,Բայց նախանձայն եւ զայս գրեցաք երբեմն զգաստութեան[536], որպէս կամ է՛ք) ընկալցին գառաւորք եւ անպարտաբար) պահել ժողովն յայդմանէ։,,

ՀԶ։

ՑԱՂԱԴՐ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆԱՐԻՒԱՑ է)։

76։ Հարցումն։ Եթէ այր ոք ոչ լինիցի ի գործ արուեստից ը) եւ կինն եկեալ է) ի նմանէ, եթէ ոք ը) զկինն զայն կին առնիցէ ը)՝ ընդ հանիւալ կանայսն պարտ է համարիլ զայնպիսին եթէ անխիղճ ունել։ Կամ թէ այրն չարձակէ զկինն ը) ի բաց եւ առցէ ը) այսպէս ը) եթէ՝ լինի մնան հասեալ է ը)՝ յԱստուծոյ, կաց եւ պաշտեա զնա, մեք զինչ պատասխանի ասցուք։

Պատասխանի՝ Ձէ՛ արժան արձակել, եւ ոչ ձեզ թողացուցանել ը) նմա ը)[537]։

,,Սիրեալ է եւ այս դատաստան կանոնական[538]։ Ներմամբ ի կամս ածողաստան է հաճել ը) ընդ երկաքանչիւրսն, նմանապէս եւ գառաւորաց եկեղեցւոյ։,,

---

535։ Ս. Ա֊ծանասի ԺԲ։ կանոն (№ 761, չհա֊)։

536։ Հեղինակը ակնարկում իւր նախընթաց 2֊ կանոնը, ուր աւելի մանրամասնօրէն է քննած այսահարութեան հարցը։

537։ Ս. Ա֊ծանասի ԻԱ։ կանոն (№ 761, չծը֊)։

538։ Հեղինակը ակնարկում է իւր նախընթաց Ե֊ կանոնը, ուր աւելի ընդարձակօրէն բացատրած է միևնոյն նիւթը։

—ա) Կանոնագ֊ քննութիւն։
—բ) 490՝ յիսդ֊։—489՝ յիսդ֊ այգ֊
—գ) Սիր֊ զրպէս կամ՝ էրն։
—դ) 489՝ կար֊ անպարտաւոր
—է) 488՝ վ֊ասն այր այր չլինի֊—Սիր֊ վասն անպարտաց,
—զ) Կանոն֊ 488, 489՝ այրութիւնն֊—490՝ արարութիւնն։
—ե) 488՝ եւ֊—Սիր֊ եվանիցէ֊
—ը) 489՝ եթէ ոչ֊
—թ) 488՝ ապ֊ցէ֊
—ժ) 488՝ յի֊ զկինն֊
—ժա) Սիր֊ եւ ասիցէ֊
—ժբ) 489՝ տիայցէ֊ եւ այսպէս֊
—ժգ) Միայն մեր օրին֊ հարեալ է֊
—ժդ) 489՝ եւ ոչ ձեզ թողացուցանեմ֊
—ժե) 488՝ յի֊ նմա֊
ժզ) 488, 490֊ Սիր֊ կար֊ առնիցս֊—489՝ պոգասանի հանի֊ լինի֊ իւր կայ առ նոսա֊
—ժէ) Կանոն֊ այլ առնուլ֊—488֊ կար֊ ոչ կարէ այլ կին առնուլ֊
—ժա) 489, 490֊ Սիր֊ վ֊ան միևնոյն֊
—ժբ) Կանոնագ֊ ցայսմիկ այն կնդգանի է֊—488֊ կար֊ այլոյ կին առնուլ֊ քանի֊ կինն իւր֊
—ժգ) Սիր֊ զի՛ քանզոյվ֊
—ժդ) 489՝ եւ զայսսիկ֊
—ժե) 488՝ ընդհանրապէս֊
—ժզ) 488֊ Սիր֊ վ֊ան անառնադրծոց֊
—ժէ) 488՝ զոշմագիր֊
—ժը) 488֊ 489՝ վ֊ասակիցդ֊

ՀԸ։

ՑԱՂԱԴՐ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՇՄԵԼՈՑ ԿՆՈՋ֊)։

77։ Հարցումն։ Եթէ կին֊ուրթ֊ք) հաշմիցի ը) եւ ասիցէ ցայր իւր եթէ՝ եա ը) ահաւասիկ չեմ արժանի) առնահնաւթեան արտ գու քեզ այլ կին ար քեզ պիտանի է եւ ըզտուն ը) շէն կայցի, եւ ինձ ամ ըստ ամէ հաց եւ հանդերձ տուր եւ ես նոտայց առ հիմնեցուդ մինչ ի վախճան ժամանակի իմոյ է)։ Եւ առցէ յանձն առնել զամենայն ը)։ Ընդ պատասխանիւ լինչ են ը) իրքն զի այլ կին առնէ, եթէ անվնաս է։

Պատասխանի՝ Վնասակար է֊ ոչ է իշխանութիւն այլ կին առնել ը) մինչ ը) այն կինն կենդանի է ը)[539]։

,,Ընտրեալ եմք զիջանելով ը) եգաւ այս դատաստան կանխաւ[540]. ընդ կամս գառաւորաց հիմնեցուդ եգաք եւ գոյացոյցի ը) ընդունելութիւն ը)՝ միայն զի ի խղճէ ճոգոպրեցիմ[541]։,,

ՀԹ։

ՑԱՂԱԴՐ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆԱՍՆԱԳՂԱՑ ը)։

78։ Հարցումն։ Եթէ այր ոք ընդ անասնոյ ապճիցի եւ յետ պըղծութեան զղջանայցէ ը) եւ ապաշխարիցէ եւ վաստակիցի ը)

539։ Ս. Ա֊ծանասի ԻԳ։ կանոն (№ 761, չկ֊)։

540։ Մխիթարը ակնարկում է իւր նախընթաց 2֊ կանոնը։

541։ Սոյն Հէ֊ ամբողջ կանոնը պահած է վարդանեան Մարգոնեութեան մէջ։

—ա) 488՝ վ֊ասն հաշմելոյ կանանց֊—Սիր֊ վ֊ասն հաշմելոյ կնոջ֊
—բ) 488՝ եթէ ոչ ոք֊
—գ) 489՝ հաշմեսցի֊
—դ) Վ֊ճռ֊ յիգ֊ նոտ֊
—է) Մեր֊ օրին֊ յիգ֊ արժանի֊—Սարգ֊ նոտ֊ յիգ֊ չեմ արժանի֊
—զ) 488, 489՝ կար֊ զտուն քո֊—Սիր֊ զտուդ֊
—ե) 488՝ յիգ֊ ժամանակի իմոյ֊
—ը) Կանոնագ֊ եւ նա առցէ յանձն յինել զամենայն֊—489՝ եւ այլոն առնասցէ յանձն առնել զամենայն֊
—թ) Մեր֊ օրին֊ յիգ֊ նի֊—Սարգ֊ նոտ֊
—ժ) 488՝ ապ֊ցէ֊
—ժա) Սիր֊ եւ ասիցէ֊
—ժբ) 489՝ տիայցէ֊ եւ այսպէս֊
—ժգ) Միայն մեր օրին֊ հարեալ է֊
—ժդ) 489՝ եւ ոչ ձեզ թողացուցանեմ֊
—ժե) 488՝ յիգ֊ նմա֊
ժզ) 488, 490֊ Սիր֊ կար֊ առնիցս֊—489՝ պոգասանի հանի֊

յաւրիանոցի»), որպէս եւ հրամանին վարդապետաց[342]. եւ կին նորա յետ յանդստեան չկամիլցի նորա ի կնութեան կալ՝ վասն պղծութեանն որ եգաւ ի վերայ նորա, եւ այլն այսպէս որ ասիցեն. իբր՝ կամ կինն առաջինը՝ հաւանեալն եւ կամ այլ կինն հրամայեցեալ առնել.

Պատասխանի. կինն իշխանացէ՝ ելանել, եւ այլն այլ կին ոչ՝ առնել[343].

«Նշանակեցաւ երկեմն այս դատաստան[344], այլ այժմ զսրբբ[345] եգաք հրամանն՝ ի լուծն՝ այնմ՝ ։»

2.

ԵԹԷ ԱՂՔԱՏ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ԱՁՍԱՀԱՐԱՑ ԼԻ ԱՅԼ ԵԿԵԼԵՑԻՑ ՍՊԱՆՈՒԹԻՆՆ ՀԲ։

80. Հարցումն. Եթէ ուրուք ի դիւանէ տէրն՝ իբրեւ մատրդ ազանեալ՝ առ անդգայութեան՝ ի լուծն՝ յորժամ՝ արքեպիսկոպոսն՝ ի գիւղն իշխէ ուրուն ազանդ՝ պարտ է՞ն՝ առաքիտրել, թէ մրպէս է։

342. Կանոնս ասին արարեալ Սեբեոս Պետրոսի Ժողովի (314 Ա.) ԺԱ. կանոնք (Տ 764, չափ.)։

343. Ա. Ազաթան. Ի2. կանոն (Տ 764, չափ.)։—Գիտալ նկատելու ալ՝ Տ 488, 489, 490. կար., Ասիր. եւ Վենս. օրինակների մէջ չկայ ոչ բացատական մասնիկը, որով բոլորովին փոխուէր կանոնի խնդասը։ Բայց որովհետեւ այդ ոչ կայ մեր եւ միւս մնացեալ օրինակների մէջ, եւ մանաւանդ կանոնագրքերի մէջ, Յողովը անփոփոխ։

344. Գ.ՀԷ ասկնարկեալ իբր նախընթաց ԺԱ. կանոնը։

345. Այսինքն՝ Ս. Ազաթան։

—ա) վնե. յօրկանոցս։
—բ) 488՝ յԼԲ՝ Նորա։
—գ) կաե. ոչ կամի կալ նմա ի կնութեան։
—դ) կաՀԱՔ՝ ապիկէս։
—ե) 488. 489. կար. առասցէ։
—զ) 489՝ կամ՝ քան զառն սրբէն կինն։
—է) 489՝ —էէին՝ իրեն։
—ը) 489. 490. սկբ. զաբ՝ նէ. ի իշխէ։
—թ) 488՝ կինն իշխել՝ մնկնել։—սկբ. մնկնել։
—ժ) 488. 489. 490. կար. նէ. յԼԲ՝ ոչ։
—ժա) 489՝ արբսյս։
—ժբ) 489՝ գաստատան։
—ժգ) 488. կար. ի լուսան։
—ժդ) սկե. ասյամ՝։
—ժե) 488՝ վանն քահանայի՝ ՔԷ՝ ձագանեալ զգր։
—ժզ) 488՝ յասպէ։—կար. յասպէս՝։
—ժէ) 489՝ Էպ հայիցին։
—ժը) կաե. լինն։—489. սկբ. ի գէպ լինցին։
—ժթ) 489՝ զգր՝ աւազակացդ։
—ի) 489՝ յԼԲ՝ Նոյ։
—իա) կաե. զընկերացդն։—489՝ զընկերքդն։—488՝ զընկերն նոցա։
—իբ) 489. վ.ԵԷ.ան. տալեցւոցդ անէ։
—իգ) 488՝ նոցէ։

Պատասխանի. Ոչ ինչ՝ արժանիք՝ կալ ի քահանայութեան, մանաւանդ զի ոչ ունի ապաշխարել՝ ապականեալ զքահանայի զմեծ պատիւն՝ զկենդանի (զոր ինչ ապականիցէ)՝ զկեանս անապականիցն[346]՝ այլ եւ ոչ զանձանացն[346] ունի ցանկալ ի ստացուածոցն զնոսա ի մեռելոցն՝ եւ կին ոչ ունի պատրա ապականել ը՝ այլ յաղագս (զոր ինչ ապականեալ ը՝ յորժամ աւազակքն այլազգիք լինիցի՝ եւ պաշտել զքահանայութիւնն կամ ոչ—է զիպուածոն տեսցի ի վարդապետաց ։)[347]։

346. Ս. Ազաթան. Լբ. կանոն (Տ 761, չափ.)։

347. Կարելի է ենթադրել որ Մխիթարի յանկարծական էայտառանի ժամանակակից գրագիրից, երբ հնդրագրած Ծատաւորի փոխանակ մի բանի բանակութիւնն էին իշխում եւ անհնարին անդ ապօրինութիւնք, գողութիւնը եւ աւազակութիւնք, մանաւանդ այլազգիների կամ մահմետականների դէմ։ այնպէս չանացել էին որ գրեթէ անհնարին էր ապահով կերպով ճանապարհորդել։ Շատ ճանապահական որ տեսնելով մի կողմից Ս. Ազաթանի կանոնն եւ գրեթ նման կանոնների խստութիւնը, միւս կողմից՝ մի քանի օրինակներ կամ անկիր ու ինչպէս բաւականները ճանապարհին ապրատած են նոցա տալու աւազակներին գաշտպանելով իրենց

—ա) 488. կար. չէ։
—բ) 489՝ յԼԲ՝ ապահան։
—գ) 489՝ ոչ է օրէն։
—դ) 489. կար. զգր։—488՝ յԼԲ՝ քահանայի. . .
—ե) 489՝ ՔԷ զԼԲ։
—զ) կաե. 488՝ մնացի։
—է) սկբ. յանեալ։
—ը) 490. սկբ. զապահանել։—488. 489՝ զապահանել զգր։
—թ) 488՝ վասն։
—ժ) 489՝ այլազգի գխոյնցինն։
—ժա) սկբ. ի գաւառսասանայ։
—ժբ) 488՝ վ.ան գիւահայոցդ եւ այլ խաւարսն ու ապականս։
—ժգ) սկբ. օրէն ի գիւահայոցդ։—սկբ. կար. ԼԲ զ ապահանել զնա։
—ժդ) կաե. ապահանել է։
—ժե) կար. ասանց զգայութեանն։—489՝ առ անգգանութեան սկայ։
—ժզ) կաե. եւ յոգուժ՝։
—ժէ) սկբ. օրէն արդեացն. գրէի սկայ։
—ժը) կաե. ապահացն։—488՝ զապահալ։
—ժթ) կաե. պարտ է նմա։—489՝ պարտ է առալ։
—ի) կաե.. 488. 489՝ ՔԷ ձէ։

Պատասխանէ. Սակաւ ինչ, զի՝ ի չարէն է գործն 548։

,,Սոյն լիցի եւ յաղագս ոգլէ) մնաւխաբաց։ Բայց ըստ հոգեւոր դատաստանի՝ եթէ ինքեանց վնասիցին եւ թէ այլոց, առանց ապաշխարութեան է) մի լիցին տեսազքն։ Այլ ըստ մարմնոյ դատաւորաց աստ ը) գործ ոչ է 549։,,

ՀԱ։

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՄՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՑ։

81։ Հարցաք։ Եթէ ոք վասն ը) ամուրհեան եթող դիմի իւր եւ առնէ է) կին ծննդական եւ ապաշխարութիւն խնդրէ ը) նովիւն կնաւն ը), զի՞նչ պարտ առնել։

Պատասխանի։ Շնացող է 550։

,,Գրեալ է քննութեամբ եւ այս գատաստան 551։ այլ գատաւորաց ք) լիցի զորբոյս 552 մեծարել զհրամանն եւ կամ գործ

անձը եւ ընկերների կեանքը. Դօշը կարծիր է յայտնում փորքր-ինչ մեղմացնել կանոնը։ Բայց նա հարկաւոր է գտանկ հարցուփորձ անել տրիշներից եւ համեմատել շատերի կարծիքին կողմնակից է մեղմացնել Ս. Ա.Քանոնի կանոնի պատուէրը։ Ափսոս որ՝ մեր հեղինակը չէ յիշում Ա՛, ուրից—հոգեւորականներից Ա՛ք աշխարհականներից է հարցրել կարծիքը։ Գէաբէ աւելացնել որ՝ բոլոր հին եւ նոր օրէնքների զօրութիւնատու այդպիսի մարդասպանութիւնը ակամայ մարդասպանութիւնների անհամեմատելի է համարվում եւ յանցաւորը ենթակայ չէ պատժի։—Տես նաեւ Դատաստանագրքու Ա. Մասնի ԽԹ. կանոնը եւ Բ. Մասնի ՂԲ. յօդուածը։

548. Ս. Ա.Քանոնի ԼԴ. կանոն (№ 761. շտմ.)։

549. Միմիայնը այստեղ գործակ արշաւում է նեկեզեցական եւ աշխարհական դատաստանների իրաւասութիւնը։

550. Ս. Ա.Քանոնի ԽԹ. կանոն (№ 761. շտմ.)։

551. Հեղինակը ակնարկում է իւր նախնիներից Ֆ. կանոնը. բայց ասուած վերաբերում է նաեւ Գ. կանոնը։

552. Ա յսինքն՝ Ս. Ա.Քանոնի։

—ա) վնեճա. վասն զի.
—բ) 488. վնե. յիչ՝ ապա.
—գ) 488՝ ած անց ապաշխար)
—դ) 489՝ ապա.
—ե) 488. Սբճ. վասն ամուրհեան կանանց.
—զ) 488՝ յիչ՝ վասն.
—է) 488՝ եւ ած ցե։—Սբճ. եւ էած դիմն.
—ը) Սբճ. խնդրիցէ.
—թ) 489՝ նովին կանանուն.
—ժ) վնե. գատաստան.

տեղն ա) զիանիսան, եւ ապաւէք) դժոխ ի բանբասանաց խափանել։ Ներէ եւ Բարսեղ այսմ առաքեալն է)555։,,

ՀԲ։

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿԱՒԱՂԱՑՒՑ ԵՒ ԱՅԼՈՑ ԱԿԱՄԱՒԱՑ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ։

82։ Հարցաք։ Եթէ ոք ի քահանայից սրբէ ը) զանգատան իւր կամ զպարտէզ եւ քար ընկենու է) զարմանն եւ դիպի ը) մարդոյ եւ մեռանի, զի՞նչ պարտի է) առնել վասն կարգի քահանայութեան պաշտամանն ը)։ Եւ կամ թէ ումեք յաշխարհականաց նոյնպէս ը) ակամայ ք) սպանութիւն դիպէ ը), ոչ պէս պարտ է տալ տաշխատութիւն։

Պատասխանի։ Սպանող է ք)։ տաշխատեսցէ եւ զքահանայութիւնն ք) մի պաշտեսցէ 554։

,,Նմանապէս ը) եւ որ ք) ի վարդապետէ վասն խրատու հարեալ է ք) եւ մեռեալ, ըստ սովորութեան 555։ Նմանապէս եւ հայր զորգի ք)։ եւ այլ այսպիսի։ Եւ այսպէս է ք)։ սաստիւ առաքեալ ք)։ քահանայն է) զծառայսն զհետ վախուցեալ է)

---

553. Հեղինակը ակնարկում է Ս. Բարսեղ կեսարացու Գ. կանոնը (№ 761. տմը.)։

554. Ս. Ա.Քանոսի ՀԲ. կանոն (№ 761. տը.)։

555. Այս նախադասութիւնը նոյնպէս հանած է Ս. Ա.Քանոսի ՀԳ. կանոնից (№ 761. սմ.)։ բայց Դօշը բաւական փոփոխել է կանոնադրի մէջ գրած է այսպէս, եւ այսմ առքեալ Բարսեղ։—Սբճ. Նմանապէս եւ հայր զորգի Բարսեղ։—489՝ յիչ՝ նմանէ եւ . . . . եւ։

—ա) 488՝ գատաստան—Սբճ. զգատաստան.
—բ) 488՝ եւ ապաստան.
—գ) վնե. յիչ՝ առքեալ.—488՝ ծնողք եւ այսմ առքեալ Բարսեղ։—Սբճ. նմանապէս եւ այսմ առքեալ Բարսեղ։—489՝ յիչ՝ նմանէ եւ . . . . եւ։
—դ) կաճ՝ ի սրբեալ.
—ե) 489՝ ընկենցէ.
—զ) կաճ. զիպիցի.
—է) կաճ. 489. 490. Սբճ. վնե. պարտ է.
—ը) 488՝ եւ պաշտամանն.
—թ) կաճ. զպիտէ.
—ժ) կաճ. յանկանայ.
—ի) 489՝ զիպիցի.
—ի) Սբճ. Սակայն ապաղաղ է։
—լ) կաճ. զկարգ քահանայութեանն.
—խ) 489՝ նոյնպէս.
—ծ) 489. վնեճա. յիչ՝ պր.
—կ) վնեճա. յիչ՝ է։
—հ) Մեր եւ Սարգ. եպ. օրինք. հազարգեղ պատմագրէ։
—ձ) 489. 490՝ եւ պատկեր.
—ղ) 489՝ առաքեալ.
—ճ) 489՝ յիչ՝ քահանայն.
—մ) 488՝ վախուցեալ։

ծառայիցս[356]։ այլ ինքն յամբոխի վիշտն ձեռն ընդ կռնան հարկանէ եւ սպանանէ, ի քաջայաղթութիւնն գայ սակ եւ սպառ յուծանէ[357]—կամ զի չէր քահանայ եւ կամ յամբոխէն ի եղեւ, նևրէ[358]։ Նման այսմ եւ զակամայ սպանութիւնն օրէնքն ուսուցանեն ք), որպէս ոստիկ ասացարանն է), կամ այլ ինչ այսպիսի, զոր յայսոսանի դ) ասէ անիանիկ է) ի քարազքն ը) եւ ապրել ի), որ վերիվրոց ժ) ժահրուն ունի զանգնն ժա)[359]։ Ի կամել եւ գործել ակամայ ժբ) յոյժ սակաւ Նեռ ոք ձգէ որոյ եւ կամ գործոյ, կամ քան այլոյ օրինակի, եւ պատահէ ժգ) մերձնամէոյ, յորոյ վերայ ինդոյ, խառն է յերկուցն ժդ)։ Ծագուցս այնորիկ ժե) ի գառնասանս ինագաւորացն ի ժզ) սպանանիլ ժէ) այրագործ ժը) զբրիառնեակ ժի) ահաւասիկ է)։ Եթէ[360] զկամաւորն

356· Ա յս նախադասութիւնը նոյնպէս վերագրած է Ս· Ա Ղուանասի Վա կանոնից (Ը 76 ե, ա ե), որը կանգնած ըստ Ս յունական Հոգեւորական ժողովների քո ւտակ խառնացի ծառայ ապաստարին եւ գնաւ ի տաճկին յետ տաց կր տերն այդ ծառայս զկին արձակ զի կալցին զգնացեալ ծառայսն, եւ դարձուածն անգործ տերն իւրեանց, եւ ի նաւակին ի մէնեանս ապամնոյծ յինքն ի մէջն եւ վնասակարութիւն տպանանն ի խառնացն կրթի, զոյշ ասն խառնայարեալ անձինքն ուիքի պարտ է զի ոչ։— գտանախանձ։ Ըստ խառնացի պատուիրանս քէ զնաւ մի առներ, այլ նոյնդեղեալ կալցի զայ եւ ձգէ եւ ետ ի տաճկին զկինն ապահ, իսկ նացն անպարտ է. ապա ըստ խստ արձականց գնաւ, պատասխան է տանեալ նացս եւ զհանեալ զայրն ոչ իրաւ պատճառ։

357· Հինինակը ակնարկում Ս· Ա Ղուանաս։ Եփ· կանոնը (Ը 761· շժ·), որը սկսում է։—Հարցուին։ երբ ոք սպրդոնի սիրի մեռ ցնդ կատու ճարկանէ եւ սպանանէ զնարգ ոք սկսեալ, յինի խառնայարեալ սրճ ան։ զգաս։ վարէ եւ կեանք տարդոյն խնդրացնի, զի արդարկեալ են, իակ վասն սպանիչդ՝ չեղիր ոչ պատճառ սատուածպանի շնորհն։

358· Ա յսինքն՝ Ս· Ա Ղուանաս։

359· Մխիթարը ակնարկում Մատթէական օրէնքը։—Ելից, խոս։ 12, 13։—

—ա) 489՝ Ծառայիցն սոե։
—բ) Սիմ. ուէչ։
—գ) 489, վենե· յոյժ ոսոխին։
—դ) վենե· ոսոխացուէ։
—ե) Սիմ. սպասպուին, սխալ։
—զ) 489՝ յոյժապատիկ։—Սիմ. սպասաստին։
—է, 489· Սիմ· անկանիլ։
—ը) Սկր օրէնք գազազանս։—490· վենե· քազազանս։—Սիմ· քազազին։
—թ) 489, Սիմ· սպրիշ։
—ժ) 490՝ վերդրդ։
—ժա) վենե· պոհգնեու։
—ժբ) 489՝ Եթէ ոք ի կռապատ մեռ։—490՝ չէ՛ ի կռապատան մեռ։
—ժգ) 490՝ չէ՛ եւ սպէ քանզի։—ոչ գիշէ զի։
—ժդ) Սիմ· զանմեղ։
—ժե) 489՝ չէ՛ երկուցնդեն։—վենե· յերկուսն։
—ժզ) 489՝ զայրագործ։
—ժէ) 489· վենե· չէ՛ ի։
—ժը) 488· կաթ· պատահի։
—ժթ) 489՝ յերկնացնդեն։—վենե· յերկուսն։
—ի) 489՝ ոչնոցիկ։
—իա) 489· վենե· չէ՛ ի։
—իբ) 488· 489· Սիմ· յոսոխանէլ։
—իգ) 488՝ սպրպագի։
—իդ) 489՝ գպրեսանէ ոսոց։
—իե) 488՝ յանկանսոց։
—իզ) 489· Սիմ· Եթէ ոք։
—իէ) 489՝ Եթէ ոք ի կռապատ մեռ։—490՝ չէ՛ ի կռապատան մեռ։
—իը) 490՝ չէ՛ եւ սպէ քանզի։—ոչ գիշէ զի։
—իթ) Սիմ· զանմեղ։
—լ) 488· կաթ· պատահի։
—լա) 489՝ յերկնացնդեն։—վենե· յերկուսն։
—լբ) 488՝ սպրպագի։
—լգ) 489՝ գպրեսանէ ոսոց։
—լդ) 488՝ յանկանսոց։
—լե) 489· Սիմ· Եթէ ոք։
—լզ) 489՝ Ծառայիցն սոե։
—լէ) Սիմ· ուէչ։
—լը) 489՝ յոյժապատիկ։—Սիմ· սպասաստին։
—լթ) 489, Սիմ· անկանիլ։
—խ) Սկր օրէնք գազազանս։—490· վենե· քազազանս։—Սիմ· քազազին։
—խա) 489, Սիմ· սպրիշ։
—խբ) 490՝ վերդրդ։
—խգ) վենե· պոհգնեու։

360· Ա յս նախադասութիւնը նոյնպէս վերագրած է Ս· Ա Ղուանասի Վա կանոնից (Ը 761· շժ·), որը կանգնած ըստ Ս յունական Հոգեւորական ժողովների քո ւտակ խառնացի ծառայ ապաստարին եւ գնաւ ի տաճկին յետ տաց կր տերն այդ ծառայս զկին արձակ զի կալցին զգնացեալ ծառայսն, եւ դարձուածն անգործ տերն իւրեանց, եւ ի նաւակին ի մէնեանս ապամնոյծ յինքն ի մէջն եւ վնասակարութիւն տպանանն ի խառնացն կրթի, զոյշ ասն խառնայարեալ անձինքն ուիքի պարտ է զի ոչ։— գտանախանձ։ Ըստ խառնացի պատուիրանս քէ զնաւ մի առներ, այլ նոյնդեղեալ կալցի զայ եւ ձգէ եւ ետ ի տաճկին զկինն ապահ, իսկ նացն անպարտ է. ապա ըստ խստ արձականց գնաւ, պատասխան է տանեալ նացս եւ զհանեալ զայրն ոչ իրաւ պատճառ։

361· Մխիթարը ակնարկում Պատմութեան երկրորդ հատ մ։ Խոհրդոնեան Մասին Ա· յօդուածի մի կարգը։ Գոշ իսպարերից երեւում, որ աշխարհական օրէնքներն Ա· յօդուածը առաջ է օրինուած քան Ա յդ նոյն ձգ· կանոնը եւ յիշած № 488. 489. Սին· եւ վենետ· օրինակների մէջ Ա· յօդուածը դրած է Բ· հանդերով եւ Սմբատ պատմագրի աշխարհաբար Քաղաքականի մէջ Ա· հատարով, իսկ 2Ը· կանոնը դրած № 488 մէջ ձՀ·։ № 489 եւ վեն· մէջ՝ ձՀՀ·։ եւ Սմբատի Քաղաքականի մէջ ԻԸ· համարներով։ Բացի սորանից՝ այդ առաւել եւս պարզ երեւում է Ա· յօդուածի սկզբի տողերից, որ ցուցանում են նոյնպէս որ Ա կանոնից յետոյ անմիջապէս գրուած է այդ Ա· յօդուածը։

—ա) 489՝ ի կռապատան մեռ։—490՝ չէ՛ ի կռապատան մեռ։
—բ) 490՝ չէ՛ եւ սպէ քանզի։—ոչ գիշէ զի։
—գ) Սիմ· զանմեղ։
—դ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ե) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—զ) 489՝ ճշմարիտ։
—է) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ը) Սիմ· սպանիլ։
—թ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժա) Սիմ· սպանիլ։
—ժբ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժգ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժդ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժե) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժզ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժէ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժը) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժթ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ի) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իա) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իբ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իգ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իդ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իե) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իզ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իէ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իը) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իթ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լա) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լբ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լգ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լդ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լե) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լզ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լէ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լը) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լթ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—խ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—խա) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—խբ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—խգ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։

եղեալ զդատաստան 360, զի չենաբեմնամբ է խնդալ նոցա ի կորուստեան մերոյն ա)։ Եւ արդ՝ քանզի բ) արժան է զամանայ գ) սպանութիւն խառնոյնանեալ դ) ընդ կռնտական ոչդրել է) զատաստանի, եւ ի ձեռս անկեալ գատաւորացն՝ ճշգրիտ զ) գատել է) զկամայ եւ զակամայ, եւ որ յերկուցն է, եւ այնպէս զայժան ը) ուղղել։ Ա յլ զկատարեալ ը) կամայն եւ զակամայն թ) ի կանոնայ ուսցիս սրբոյն Բարսղի 361։

ՔԳ·

ՅԱՂԱԳՍՍ թ-) ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՒՆ ՆԵՐԲՈՒՏԱՒՈՑ ԵՒ ՄԱՀՈՒՆԱՒՈՑ ԳԱՆՑ

83· Եթէ որ ներքինի իցէ թէ) կամ թէ) մատնագործ եւ կեղծաւորութեամբ կին առնիցէ թէ), եւ կնոջն հասեալ ի վերայ գործոցն թէ) իշխան է թէ) ի կալ եւ ի քակել թէ)։ Եւ եթէ քա-

թուց լե· 6—28։—Բ· Օրինդ դ· ԺԲ 42—Ցնո· Ա· 1—8։—Տես նաեւ Գատաստանագրքիս Բ· Մասնի ձժ·Ե· յօդուածը։

160· Ա յսինքն՝ Ս· Ա Ղուանաս։

161· Մխիթարը ակնարկում Պատմութեան երկրորդ հատ մ։ Խոհրդոնեան Մասին Ա· յօդուածի մի կարգը։ Գոշ իսպարերից երեւում, որ աշխարհական օրէնքներն Ա· յօդուածը առաջ է օրինուած քան Ա յդ նոյն ձգ· կանոնը եւ յիշած № 488. 489. Սին· եւ վենետ· օրինակների մէջ Ա· յօդուածը դրած է Բ· հանդերով եւ Սմբատ պատմագրի աշխարհաբար Քաղաքականի մէջ Ա· հատարով, իսկ 2Ը· կանոնը դրած № 488 մէջ ձՀ·։ № 489 եւ վեն· մէջ՝ ձՀՀ·։ եւ Սմբատի Քաղաքականի մէջ ԻԸ· համարներով։ Բացի սորանից՝ այդ առաւել եւս պարզ երեւում է Ա· յօդուածի սկզբի տողերից, որ ցուցանում են նոյնպէս որ Ա կանոնից յետոյ անմիջապէս գրուած է այդ Ա· յօդուածը։

—ա) 489՝ ի կռապատան մեռ։—490՝ չէ՛ ի կռապատան մեռ։
—բ) 490՝ չէ՛ եւ սպէ քանզի։—ոչ գիշէ զի։
—գ) Սիմ· զանմեղ։
—դ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ե) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—զ) 489՝ ճշմարիտ։
—է) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ը) Սիմ· սպանիլ։
—թ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժա) Սիմ· սպանիլ։
—ժբ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժգ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժդ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժե) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժզ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժէ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժը) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ժթ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—ի) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իա) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իբ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իգ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իդ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իե) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իզ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իէ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իը) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—իթ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լա) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լբ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լգ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լդ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լե) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լզ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լէ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լը) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—լթ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—խ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—խա) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—խբ) 489՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։
—խգ) 488՝ չէ՛ զանմեղ սպանութիւն։

կեսցի՝ ասմ. եւ ք) կամի՝ լիցի՝ առնէ՝) առնէ՝) եւ կիւրակէ ընդ-
առցին՝ եւ ասցեն՝ ոչ ուզեմ ը) վասն անարդանաց պատ-
կեն լակոտացի՝) եւ եթէ ասմ. ապաշխարիցէ ք)[362],

24.

ՑԱՂԱԿԻՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ԱՐ ՈՒՏԻ Ի ՏԵՂԻՍ։

84. Եթէ ոք ուտէ քա) ի տիզուց քէ)՝ տացէ ընդ միոյն չորս
քէ)՝ ապա թէ ոչ՝ ըստ կանոնին ապաշխարիցէ քէ). եւ կամ
յայլսասս տալ՝ թէ այն քէ) պատահի քէ[363],

.. եւ այդ քէ) լիցի զատաստան այդպիսի[364],,,

25.

ՑԱՂԱԿԻՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ԹԷ ՈՐՊԻՍ ԱՐՃԱՆ Է
ՁՄԵՌԵԼՈՑՆ ԱՌՆՆԼ ՔԷ)։

85. Եթէ քէ) ի միասին բազում ժամանակ է) բնակեալ
իցեն եա) այր եւ կին եւ որգիս ծնեալ, որոց էէ) ի միասին զա-

262· Բառ առ բառ Ս· Բարսեղ կնաթացու ՝Ա· կանոն (№ 761, չժ)։ Մխի-
Ծարը իր կողմից ոչինչ չէ աւելացնում։

263· Ս· Դիմիտր Լուսաւորչու է· կանոն, փորր ինչ փոփոխած (№ 764, չժդ)։
Յայց կանոնիս շատ յարմար է եւ Ս· Բարսղի ՀԳ· կանոնը (№ 791, չծ՚)։

364· № 188 մէջ անվերնագրեալ է կանոնս, որովհետեւ Սեպհի էկօը պատռած է։

—ա) կաճառաց· եւ քէ քակի·
—բ) 489՝ ոչ եւ·
—գ) 488՝ լինիցի·
—դ) 488՝ լիցէ՝ առնէ·
—ե) կաճառաց· ընկից նոցա·
—զ) 488՝ առցեն յառնէն·
—է) 488· 489՝ տացեն·
—ը) վ.ՀԵ.ն· յեկեղեցիսն—կարի առա-
գաստս յառնէն·
—թ) կաճառաց· եւ վասն պատկին առէ-
գանդս տացէ յեկեղեցիսն—488՝ լիցէ յե-
կեղեցիսն·
—ժ) 489· Ս.ԳԵ. կաճառաց· ապաշ-
խարեցէ—488՝ կարգով ապաշխարեցէ
այսոր պիտի·
—ի) կաճառաց· քէ ոք կերիցէ—վ.ՀԵ.
առնիցէ·
—ա) 489՝ ոչ եւ·
—բ) Ս.ԳԵ. ի տեղւոջէն·
—գ) 490՝ կորա—Ս.ԳԵ. երեք·
—դ) 489՝ ապաշխարէ·
—ե) 489՝ պահէա·
—զ) կաճառաց· քէ ոք կերիցէ ի տեղւ-
ույ, որգիսցէ չուտեսն եւ տացէ ապգա-
տաց նորին։
—է) Ս.ԳԵ. էլ արգ·
—ը) 489՝ վասն քէ պրպէս արժան է
զմեռելսդ խնայն ընդունել·
—թ) վ.ՀԵ. եւ քէ·
—ի) 489· վ.ՀԵ.ն· ժամանակաւ—488՝
ժամանակի·
—ա) 489՝ եւս—488՝ կերցեալ երթեալ
—բ) Ս.ԳԵ. արդ·
—գ) վ.ՀԵ. ժառանգութիւնն·
—դ) 489՝ հարեալ·
—ե) 490· Ս.ԳԵ. յեւթոց·
—զ) 488· կարւ. իւրեանց ժառանգն եւ
ոչ այլոն·
—է) 489՝ ծնեալ քէ·
—ը) 488՝ յերէ քէ կենդանի կցեն·եան·
—թ) 488՝ յերէ մեռելոյն էս·
—ի) վ.ՀԵ. ամուսնութիւնս—489՝ յա-
ւուրսն եւ երկիրքն ժառանգութիւնն ա-
մուսնութիւնս·
—ա) Ս.ԳԵ. յերէ՝ ի կնոջէ·
—բ) Ս.ԳԵ. եւ ի նորայնոյն կինս—486՝
ի նորայնոյ·
—գ) 489՝ եւ ոչ ժառանգ·
—դ) 488՝ առնիցեն·

նորաստեղծ ի ջրոյ ածանցումն, ի միաբանութենէն ընդից մե-
ռելոյն՝ լիցի՝ ասաքէ յայտնապէս կնոջն երեւի առաջաս-
ծըն քէ)՝ ժառանգաւորացն լիցի՝ եւ թէ ձեռնհաս իցէ այրն զ)
զմեռելոյսիան պ) արասցէ՝ եւ թէ ոչ իցէ՝ յիւրոցն՝ եւ առնէ)
ի ժառանգութիւնն մի լիցի՝ եւ թէ տմսալ կինն ղ) պատահիցէ)
եւ բազմաժամանակայ ը) ի միասին իցին՝ առնն լիցի մեռելոյն
ը)՝ եւ մի լիցի ի մասն ժ) ժառանգութեան ժ) առնն՝ այլ որք
քէ) կնոջն ին՝ ժառանգասցին քէ)՝ իսկ առաւ ժամանակաւ
ուշացեալ կին եւ առանց ամուսնութեան մեռեալ քէ)[365] իւրոցն
քէ) լիցի՝ եւ այրն ոչ ժառանգէ քէ)՝ ապա թէ արդի եւ կամ
պատրաստեալ քէ)՝ թէ կենդանի իցէն եւ թէ մեռեալ քէ)՝ առ-
նէն լիցի մեռելոյն եւ քէ) մասն ժառանգութեան՝ եւ այսպիսի
յառաջին եւ յերկրորդ ամուսնութիւնն է) մեռելոյն լիցի օրի-
նակ իսկ մեռեալ այր՝ յիւրոցն լիցի յամենայնի ասացեալդ մե-
ռելոյն՝ եւ ծննեալ ուստիս եւ դստերս ի կնոջէ էա)—ժառան-
գէ՝ եւ ի նորայոցն էէ) կինն՝ իսկ յամէնայ այ ժառանգէ էդ)՝
բայց սակաւ էդ) նշան մասին՝ այլ կին ամուսնալ ժառանգէ յառ-

365· Պետք է նկատել որ՝ մեր Մաշտոցի մէջ ունինք առանձին կարդ թագմէռացի
կամ պսակ մեռացուցանելոյ, որը մինչեւ չհատարի բանտանան, նորապսակները առա-
պատա չպետի մտնեն։ Ա.յդ սովորութիւնը մինչեւ այժմ պահպանուում է Հայաստա-
նում առ հասարակ եւ նորապսակ ամուսինը հետու է մնում իւր կնոջից ութը կամ
տասնա երեք օր։ Յոհաննէս Երզնկացին, որ ծաղկեցաւ 15-րդ դարում (բան ամանց՝
1250—1526 Ք.), իւր գրած պսակի կանոնի մէջ պատուիրում է բանտանաների խը-
նայա տալ մեռելոյն որ՝ չմերձենալ իւր հարսին ութը օր, եւ յետոյ աւելացնում՝
«և յետ օրհնութեան պսակի ութ օր աւուրս կամաւ և յետ որ աւուրն գնալ երեցի և

—ա) 488՝ մեռանելոյն·
—բ) 488՝ ապա քէ յայտնի կնոջն էր
եւ առաջաւանին·
—գ) 488՝ առն—489՝ հարցն—Ս.ԳԵ.....
ձեռնհասնիցէ···,,
—դ) 489 գմեռելոյն նկքէն·
—ե) 489՝ այրն·
—զ) վ.ՀԵ. կինն·
—է) 489՝ պատուհասեալ—488՝ պատա-
հիր—վ.ՀԵ. պատահիցէ·
—ը) վ.ՀԵ. բազում ժամանակ·
—թ) 488՝ մեռելոյն—Ս.ԳԵ. մեռելոյն·
—ժ) 488· վ.ՀԵ. լիցէ ի—489՝ լիցէ
ի մասն·
—ժա) վ.ՀԵ. ժառանգութիւնն·
—ժբ) 490· Ս.ԳԵ. ոք·
—ժգ) վ.ՀԵ. ժառանգիցեն·
—ժդ) 489՝ հարեալ·
—ժե) 490· Ս.ԳԵ. յեւթոց·
—ժզ) 488· կարւ. իւրեանց ժառանգն եւ
ոչ այլոն·
—ժէ) 489՝ ծնեալ քէ·
—ժը) 488՝ յերէ քէ կենդանի կցեն·եան·
—ժթ) 488՝ յերէ մեռելոյն էս·
—ի) վ.ՀԵ. ամուսնութիւնս—489՝ յա-
ւուրսն եւ երկիրքն ժառանգութիւնն ա-
մուսնութիւնս·
—ա) Ս.ԳԵ. յերէ՝ ի կնոջէ·
—բ) Ս.ԳԵ. եւ ի նորայնոյն կինս—486՝
ի նորայնոյ·
—գ) 489՝ եւ ոչ ժառանգ·
—դ) 488՝ առնիցեն·

նէա) յաղագս անտեսութեանն, եւ փութիալ մեռանիլ այր եւ կոյս մնացեալ կրնին[366] յառնէնք) ոչ ժառանգէ. եւ ծնեալ ծնողացն) թէ կենդանի կայնէ) եւ թէ մեռեալ, ժառանգէ յառնէն, թէեւ առկայ ժամանակայ կայնէ կրնայն, եւ հանգերձք մաշեալք ի բաժանմանէն) ոչ յիշին երկաքանչիւրէ) կարմանցն է), բայց որ ի մէջն կացեալ է) նոյնպէս եւ պղտիկքն միանգամ) թէ մաշեալք կայնէ), այլ ոսկի եւ որ ինչ կայուն կայ, ամենքին ըստ իրաւանց գտանելոց ձա) վճարեսցին. եւ ծախք հարանեացն նմանապէս ի հաշիւ ոչ գանձէ). զի ի կամաց այդ գործիչ լինին ձբ). Բայց որ ձգ) ինչ արժան է ձե) իրաւամբք տեսցին գտառուրք ըստ պատահմանն եւ ըստ առիթս ինեան գտառուին, զի գտառատանս գոն եզաք իրաւացն կարծիք է ձչ). Ապա թէ արտարգ ըստ ճշմարիտ ձէ) իրաւանց ձը) կարծեան իցէ ձը). յիրաւունս դարձուցանել ուզղութիւն է, միայն զի նեբեսցէ մեզ սիրալ եւ խոզութիւն ի պատասխանն արտասէ, կարճիմ տեսութեամբ զիներին լցցէ։։

366· Տես նախնիսոյ 365 ծանուցմունքս։

—ա) 489՝ յառնէ իւրմէ։
—բ) 489՝ յիջ՝ յառնէնն։
—գ) 489՝ զառաւ։
—դ) 489՝ եւ—զնեան։ յիջ՝ կրնէն։
—ե) 488· կար· ի բաժանումն։
—զ) 488՝ յիջ՝ կայ։—489՝ իւրաքանչիւրս։
—է) 489՝ առնիլ՝ որ առեալ իցէ մեռեալ բաշխ։
—ը) 488՝ կոյցէ։
—թ) 488՝ ի մեռեալն։
—ժ) 490· Սխե· մաշիլքն։—կար· 489՝ յիջ՝ թէ մաշեալք իցեն։
—ժա) զնե· գտառեալ։—489՝ այսպիսի եւ իրաւանց գտառեալ լինին վճարմամբ։
—ժբ) 488՝ եւ ծախք հարանեանց ոչ յիշին։—կար· եւ ծախք հարանեանց ոչ գտայնին ի հաշիւ։
—ժգ) 489՝ զի կամաց այգոպիսի լինի։
—ժդ) զնե· գոյ։
—ժե) կար· յիջ՝ է։
—ժզ) 489՝ մնացէ՝ իրաւացի է։—Սխե· իրաւացի է կարծիքդ։
—ժէ) 489՝ յիջ՝ զատ ճշմարիտ։
—ժը) 488՝ իրացն։
—ժթ) 488՝ կարծիքն է։—Սխե· կարծիքն։

22.

ՑԱՂԱԳՍ—) ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՈՒՄԱՆԻ ԼԻ ԵՐԿԱԿՔ)։

86· Իակ որ մին կատաան է ձգ) եւ մին ձդ) երկակէ)· եւ մին ձե) ոմանքանի է)· ամուսնանալ անչնար է· եւ թէ որ յանդգնի, ապատխոտութիւն երեքհինգն է լեցի ձէ)· եւ քահանայն լուծցի[367]։

«Երկրայի ձ) այս կանոնք սրբոյ ձա) լինել ձբ) Բարսղի, եւ թէ նորա ձգ)—անչնարին է ձդ) լինել այս ձե) կանոնաց[368]. այլ յուսմանէ ներումամբ այսպէս ծանելոյ—զի կրկին ապաշխարութիւն երկկնցոյ ձզ) այնպիսեացն ձէ) լեցի· եւ քահանային պատշաճ է զայս ուսուցանել ձը) զառման կանոնին· զի մի գտառապարտեսցի յաղագս այսոցիկ։ Զայս ձթ) այգոպիսի է գիտացաք ձա) լինել գտառատան ձբ)։»

367· Ս· Բարսղի Մկ· կանան (№ 761, պմգ·)։

368· Ինչ որ սովորական բան էր 4-րդ դարուն, շատ խիստ է Մխոմ 12-րդ դարուն։ Կանոնս Աէպէս պատկանելոյ Ս· Բարսղոյ կնատարացուն, բայց Գօշը զրժատարանելոյ հաւատալ որ՝ նորանը լինի, զորմինակս շատ խիստ է։ Գետը է ասել որ՝ Ս· Բարսղի ժամանակ եկեղեցին նախ՝ օրինաւոր էր ճանչնալ միայն մի ամուսնութիւն, եւ երկրորդ՝ պատճառելուն զբ՝ պատկառոնները մինին անպատճառ կոյսը կատի հետ։ Մեր Փրկչոյն մէջ առանձին կարգ կայ կոյսը կատի հետ եւ առանձին կարգ այրին այրեցնոյն հետ պատկերուածնուր։ Քնայ եկեղեցին անոնց, Այլ ասել եւ երկրորդ պատկը, քայց իրեւ բացառութիւն, իսկ երրորդը բոլորովին արգելուած էր եւ լռնցուցած էին, Աէ պատկառոնները եւ Աէ պատշգոյը, ննջեցեալ էին պատմիչ։ Բայց սարանից՝ նոր պատահութիւնը որ՝ մէկը լինելուը կոյս, իսկ մեռը այրեցնոյ, կատի պատկն էլ համարժէքութիւնը իրեւ երկրորդ ամուսնութիւն, ուսոի իր ամուսնոյ մահից յետոյ նա իրաւունք չունէր զոյծելոյ ամուսնանալու։ Բայց Մխոմեարի ժամանակի երկրորդ ամուսնութիւնը արդէն հաւասարութիւնէր ներքին, իսկ երրորդը Այլոյ ասելութիւնէր իրեւ բացառութիւն, Աէպէսու մեծ դժուարութիւնով։ Աճա այս է պատճառը որ մեր հեղինակին շատ խիստ է Մխոմ Ս· Բարսղի կանոնը, մանաւանդ կոյս ամուսնոյ վերաբերմամբ։

—ա) Սխե· վ՝ոան։
—բ) վնե· կերակուր—488՝ վ՝ան որ մէկ-կին կոյս լինի եւ մէկն այր լինի առեալ։
—գ) Սխե· կոյս է։
—դ) 488՝ 489· կարաց եւ մեռանի։
—ե) Սխե· յիջ՝ եւ մին երկակ։
—զ) 490՝ յիջ՝ եւ մին։
—է) 490՝ վ՝ոանէան։
—ը) 489՝ գիտելիցին։
—թ) վնե՝ նգիտի—489՝ գիտեն։
—ժ) 489՝ յիջ՝ երկրայի։
—ժա) 488· վնե· սրբ՝ն։
—ժբ) 489՝ է։
—ժգ) 489՝ յիջ՝ նորաց։
—ժդ) Սխե· ննջեցելոյ—Սխե· ննջեցելոցն։
—ժե) 488՝ մատնէ։
—ժզ) 488՝ մատնիչ։—Սխե· վնե· զպրգ՝—489՝ յիջ՝ զոյց։
—ժէ) 489՝ զոյգ պղտիկ։
—ժը) 488՝ գ՝ամարգ՝ը։
—ժթ) 490՝ գտառատանաց։

ՀԸ.

ՅԱՂԱԳԴԻ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ԽՕՍԵՑԵԱԼ ԿԱՆԱՆՑ։

87. Խակ է) եթէ խօսեցեալ է) կին եւ ը) հաստատեալ իցէ քահանային է) երկու կամ երիք վկայիւք, մի իշխեսցէ թողուլ զնա եւ այլ կին առնել, բայց եթէ վասն պառնկութեան կամ վասն մարմնադիջութեան [569]։

«Զի խօսեալն քահանային ը) եւ վկայիւք կին երաշխաւորեալ է եւ վասն պառնկութեան իշխան լիցի. զի ոչ ի սան նորա է) յանցուածն առնել ը) կամ ոչ ը)։ Եւ մարմնադիջծ է—մարմնով ապականեալ, վէրս առնի ժ) անբժշկելի. եւ յայտ ժա) իշխան է ժբ) կարծիօք բժշկութեան առնուլ կամ ոչ։ Խակ այլօք ժբ) պատճառանօք չէ արժան թողուլ զխօսեալն։»

ՀԹ.

ՅԱՂԱԳԴԻ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ԱՒՏԱՀԱՅՏԱՑ ժբ) ԱՐՈՒՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ։

88. Կին եւ ժբ) կամ այր ցաւագին, կամ ախտաժէտ, կամ արուագէտ ժգ)՝ մի իշխեսցեն ամուսնանալ եւ ժբ) անարգել ժը) զպսակն օրհնութեան. եւ եթէ ոք յանդգնի, զկէս ընչիցն ժբ) յեկեղեցի ասցեն է) եւ երիք ամ ապաշխարեսցեն է» [570]։

569. Ս. Բարսղի ՄԸ. կանոն (№ 761, տիմ.)։

570. Ս. Բարսղի ՄԹ. կանոն (№ 761, տիմ.)։

—ա) 488. Մնե. վ. ասան խօսեալ կանանց.
—բ) 489՝ յԼ՛ ետ.
—գ) վնեցաս խօսիցին.
—դ) վնեցաս. կամ՝.
—ե) 488՝ քահանայիւք կամ՝.
—զ) Մնե. քահանային—489. 490՝ քահանայիւք—488՝ զի խօսեալ է քահանայիւք.
—է) 489՝ ի սան որ ասէ՝.
—ը) 449՝ առաւել.
—թ) 488՝ մխայե՛ եւ կամ ոչ.
—ժ) Ոմանք՝ յԼ՛ ուրիս
—ժա) 489՝ եւ այսմ՝.
—ժբ) Մեր օրէն. եւ 490՝ յԼ՛ է.
—ժգ) 490՝ այլոյմ—489՝ խակ այսուհետ.
—ժդ) 488. Մխայե՛ վ. ասան—Մնե. վ. ասան ախտաժէտացք սրանց եւ կանանց զգք ի ցաւս ինչ վիճակիցն.
—ժե) 488. 489. 490. Մնե. վնեցաս յԼ՛ եւ.
—ժզ) 490՝ յԼ՛ կամ՝ այսուագէտ.
—ժէ) 490՝ եւ կամ՝.
—ժը) վնեցաս. ասացեալ.
—ժթ) վնեցաս. ընչիցն իւրոց.
—ի) վնեցաս. ասցէ՝—489՝ եկեղեցին ասաւ—կանոնաց. զկէս ընչից նոցա ասցէ ազգքսուցց.
—իա) կանոնաց. ապաշխարեսցէ.

«եւ պայս յաղագս ծննդկալոցն ա) յախտս ասէ, զի նախ առաջասցին. կամ հոգեւորաց—յաղագս այնպարիկ ք) պարագեսցին. արուագիտաց եւ անասնագիտաց գ)—զի մի ի պատճառս այնպիսի զապաշխարանքն դ) մոռասցին եւ զի միջոցօքն ե) ժամանակօք զ) մաքրեսցին.»

ՀԹ.

ՅԱՂԱԳԴԻՆ է) ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑՆ ՈՐԴԱՒՑ ԲՈՐՈՏԱՒՑ ԿԱՂԱՒՑ, ԿՈՒՐԱՒՑ, ՆԱՒՑ, ՀԱՄԲԱՒՑ, ԱՄՈՒՍՆԱՆԱՒՈՑ ը) ԵՒ ՈՉ Թ)։

89. «Եւ զայսոցիկ եդիցէ ժ) այժմ ժա) զգաստասան ամուսնանալ կամ ոչ, ի կանոնաց յաղագս շնութեան ուսաք ուրիշոց եթէ՝ ծնունդ ժբ) նոցա նմանապէս ուրուկ լինի ժգ)[571]. յաղագս այսորիկ արգելեցին ժբ)՝ զի մի ախան ժբ) տարածեսցի եւ ի ծնունդն։ Արգելչին եւ բորոտք ժզ)։ զի Էպիպաեւ իմն ժէ) ըժբշկաց ասի փոխիլ ժը) ախտիկ ժբ) յորոց հաս էր), եւ ի բորոտ ոչ լինի՝ զի ի յայլ բիւրատեսէն յաղագս վիրացն լինի էր), եւ անգ ինչ ոչ է, սակայն կանոնք փոխելի էր) զախան ցուցին էր)։ Եւ զի մի՛ ի ծնունդն ախան լիցի — արգելչին, զի եւ էիշ) օրէնքն ոչ

571. Հնդկաստանի ակնարկուած Հայոց Հանուագաց ԺԱ. կանոնը (№ 764, ցՀ.)։

—ա) Մնե. ծնեալոցն.
—բ) 489՝ այսոսկի.
—գ) 490՝ աւելի՛ կանան այս յիցի.
—դ) 488. 490. Կարաւ. զապաշխարանքին.
—ե) Մեր եւ ասաց. Եպ. օրէնք. միջոցք. դրէի սխալ.
—զ) 489՝ ժամանակաց—վնեց. ժամանակաւ. —կարաց. ժամանակք.
—է) Մնե. վ. ասան.
—ը) Մնե. ամուսնանալոցս—490՝ ամուսնացեալոյ.
—թ) 490՝ յԼ՛ եւ ոչ—488՝ վասն գործոց եւ պիտակաց. խոյհ եւ հասիլեց եւ կապաց առնելոյ կին ք է ոչ.
—ժ) Մեր եւ ասաց. Եպ. օր. յԼ՛ եդիցէ.
—ժա) 488՝ եւ զայսոսիկ եդիցէ այժմ՝.
—ժբ) 488՝ ծնունդք.
—ժգ) 488՝ լիցին—490՝ լինիցի—489՝ փոխանակ՝ եւ զայսոցիկ այժմ՝ . . . եդիցէ. այսպէս՝ Աւրկոց ծնունդ նոցա նմանապէս ուրուկ ծնցի.
—ժդ) 489. 490. Մնե. պրգելցին—489՝ պրգելցին. պիտ.
—ժե) 489՝ ախան այն.
—ժզ) 489՝ յԼ՛ պրգելցին եւ բորոտք.
—ժէ) 488՝ զի Էպիպաեւ.
—ժը) 489՝ փոխիլ.
—ժթ) վնեց. յասիան.
—ի) 488՝ յԼ՛ է.—489՝ յԼ՛ յոյց հաս է.—Մնե. որոց հաղագ է.—կարաւ. յորոց հետեւեալ.
—իա) 489՝ եւ ի բորոտ ոչ լինի այս.
—իբ) 488՝ զի ուրկասս.
—իգ) 488՝ յաղագս վիրաւորել.—489՝ զի ուրուկ վասն վիրացն լինի.—490՝ յԼ՛ յաղագս վիրացն լինի.
—իդ) 489՝ փոփոխիլ.—Մնե. փոխիլ.
—իե) 488՝ փոխելի զորոգիսին է.
—իզ) 488՝ յԼ՛ ին.—489՝ յԼ՛ եւ.
—իէ) վնե. եւ զի.—489. 490՝ յԼ՛ եւ.

միայն յամառ անառակ ես); այլ (եւ ի բանակիէ քո) հէտ մերձէ ՚ի 372, եւ ինէ զբաղ գործոցն առ ի, առակացո ըստ մարմնոյ խորհրդեալ ինձն էր, որպէս եւ այժմ յայդգագ առացեալ պատմառիք։

Իսկ կամ ինէ չկայ ընաւին լուծեալ զիշխանութեան (ի քէ) ինչ ամուսնութեան է) եւ կամ արուեստի (կամ այլոց) հարիւրապատիկ), ամուսնացաւ. եւ այդ առնէ՛ա). նմանապէս եւ կինդն լիցի։

Իսկ կու բաց յերկուսին յայսն—կինն մի ամուսնացի ՚ի քէ), զի ոչ մանկանութեան մարթ է ՚ի քէ) լինել ՚ի քէ) եւ ոչ այլ ինչ պատասխանութեան։ Իսկ այրն ինէ ժուժկալէ՛ բաւական է զկին եւ զաստն հոգալ ինէ ընչից նախնեաց եւ ինէ այլոց պատճառօք ՚ի քէ), ներելի է յաղագս այլոց վտանգելոցն։

Իսկ կինն խուլ՝ ինէ ՚ի քէ) ուշիմ լսել ՚ի քէ) եւ զի հաւանեցալ առնել ՚ի քէ), եղիցի։ Նմանապէս նա) եւ այր։

Իսկ Տամին, ինէ այր է՛, ինէ է՛ կին, ընդ անաստուն Տամնեաւ է։ մի լիցի ամուսնանալ է՛։

Զայգոսիկ է՛ զգաստ ՚ի է՛ն) եւ է՛ն) ճշմարիտ կարծեմ։ եւ ինէ այլ ոք ուղիղ առնելոյ տեսուելիւն պարտաւանս այսմ գիտէ է՛ն), անխոտոր եմ խորհրդով է՛ն)։ զի եւ ոչ միայ ՚ի) գաստաստանի վճիռ ՚ի) Տաստանի լինել է՛ն) եւ կամ կանոնական հրամանաց, որոյ այսոսիկ է՛ն) ածէ գաստաստան, զնոյն գաստաստանի առնել է՛ն) զօրութեան, այլ ընդ է՛ն) մերոյն է՛ն) ընտրութեան եւ զիանոնացն

372· Մխիթարը ակնարկում է Սոսիսական օրէնքը.—Ղևտ. ժդ., 46։

—ա) 439· Սիճ. ամուսնացելոյն,
—բ) Սիճ. ի բանականէ.—488՝ ի քնաքուծնել,
—գ) 439՝ մերոյնն,
—դ) Վճճ. լիցի այս
—ե) 439. 490. Սիճ. կաց. վճճ. նշանակ ասէ.—488՝ եւ ինէ այ զնշանակն ասէ զօրինակ։
—զ) 488՝ զի փոխանակ։
—է) 488. կաթ. կամ ուսմանն.—489՝ կամ հիւանդութեանն։
—ը) 439՝ կամ այլ արուեստի.—488՝ լիցի՝ եւ կամ արուեստի։
—թ) 439՝ լիցի՝ կամ այլոց։
—ժ 488՝ մանուածոցդ։
—ժա) 488՝ առնն է։
—ժբ) 489 կինն մի ասացեր։
—ժգ) 489՝ մարթին։
—ժդ) Սիճ. առնել.—488՝ զի ոչ կարէ մուսացանել զինակնեան։
—ժե) 489՝ պատճառանաց.—488՝ եւ ինէ այլ ինոյն։
—ժզ) 488. կաթ. պատճառի եւ վտանգի։
—ժէ) Սիճ. լիցի՝ ինէ։
—ժը) 488՝ ինէ յաշի ինէ։
—ժթ) 488. կաթ. առնուլ.—489՝ հաւանիցի առնուլ։
—ի) 489՝ առցէ։
—իա) 488՝ նոյնպէս։
—իբ) 488՝ ինէ այր է։
—իգ) 489՝ եւ.—Սիճ. եւ ինէ։
—իդ) 488՝ մի ամուսնացիս։
—իե) 488. 489. 490՝ զայգոյնիկ։
—իզ) Սիճ. զգաստաստանն։
—իէ) 489. կաթ. լիցի՝ եւ։
—իը) 488՝ գիցինն։
—իթ) 489՝ ածիցուլ եմք։
—լ) 489՝ միայ։
—լա) 490՝ վճիռք. գլխ. ՚ի ասէ՝
—լբ) 488՝ զվճիռ. Տաստանի լինել։
—լգ) 488. 489. Սիճ. կարգ. վճճ. որ յայսոսիկ.—490՝ որոյ այսոսիկ։
—լդ) 488. 489. 490. Սիճ. կաթ. ուշնելոյ.
—լե) Ինչ եւ Ա.—Ց. եզ. օրինէ. լիցի՝ ընդ։
—լզ) Վճճ. մերոյնն.—489՝ ըստ մերուսմ—կաթ. միոյն.—488՝ ընդ միոյն ընտրութենէն,

եկեղեցիս։ Չի ինէ ընդգէմ մերն կարծիցէ՛ն), զորոյն է՛ն) պատասխան զգան ի նմանէ ի նոյնումն ինձն խորհրդեալ է՛ն). զի ոչ այնքան յանդուգն եմ ինէ՝ զոր ոչ ըստ նեմման եւ կամ յայլմէ առեալ է՛ն) զօրութիւն Տանուածական գնել։ Եւ ինէ ոք Տամարեացի՛ն) յանդուգն է՛ն)։ Տամարեցին՝ զօգտակարն է՛ն) ընտրելով գասեցի՛ն), եւ ես իսկ ՚ի) գամ գՏնա ոչ պատասխանով, այլ շնարհ առնելով ՚ի՛) եւ գովելով։»

Գ.

ԵԱՂԱԳՈՍ ԴԱՏՈՍՏԱՆԱՑ ՚ի՛) ԱՅԼԱԶԳԻ ՅՕՍՍԵՓԵԱՆ ԿԱՂԱՁԻՑ ՚ի՛)։

Եթէ ՚ի՛) ուժիք խօսեալ է ՚ի՛) կինն նախ ՚ի՛) քան զմտանելն ապջկանն յեկեղեցին[373] չար գործք յայտնեցան ՚ի՛), իշխան է այրն ՚ի՛) առնել եւ չառնել ՚ի՛)։ ապա թէ յեկեղեցի մտեալ իցէ՛, է) մի իշխեսցէ արձակել, եւ եթէ արձակիցէ նա)՝ այրն կոչեացի եւ երեք ամ ապաշխարեսցէ ՚ի՛)[374].

«Եւ յայտնի գիտէ Տրամայէ ՚ի՛) զխօսեալն խոզուլ վասն պոռնկութեան[375], եւ ասա յաղագս յեկեղեցի մտելոյն ՚ի՛)—ոչ։

373· Թէպէտ միայն № 489 մէջ գրած է՝ յեկեղեցին, իսկ մեր եւ մեւս օրինակների մէջ չկայ ասս, բայց որովհետեւ զօրավճռամբ իմացուեալ է՝ առեալորինք մարի պարզութեան համար. մանաւանդ որ զա կայ եւ կանոնագրքի մէջ։

374· Ս. Բասղի ՄԺ. կանոն (№ 761, տմդ.)։ Կանոնագրքի մէջ Քէոէա բառերը փորր ինչ այլապէս են գասաւորած, բայց խնամոք նոյն է։

375· Հնիմնակը ակնարկում է Ս. Բասղի ՄԸ. կանոնը, որը ինքը մէջ բերած ունի իւր նախընթաց 2է. կանոնի մէջ։

—ա) Սիճ. երկրորդելոյն.—կաթող. երկրորդացեալ.—489՝ լիցէ եւ զկանոնացն երկրորդելոցն.
—բ) Վճճ. երկրորդելոյ.
—գ) 489՝ զորդացեալ. սխալ։
—դ) 489՝ լեցեալ.—490՝ քաղաքին ինչ խնդրեսցէ։
—ե) 489՝ յայլ միոջ եղալ.
—զ) 488. 489՝ Տամարեալ ասացի.
—է) 489՝ յանդուգն Տամարիլ.
—ը) 489. 490. Սիճ. կաթ. միայն զօգտակարն.
—թ) 488՝ միայն զօգտակարն ընտրիցէ եւ գասցէ։
—ժ) Վճճ. լիցէ՝ խոկ։
—ժա) 489՝ շնարհելով.—488՝ ոչ պատասխանով. այլ շնարհ կալելով.
—ժբ Սիճ. միայ՝ վճռոյ.
—ժգ) 488՝ վճռոյ խօսեցեալ կանոնիցս։
—ժդ) 489. Սիճ. ինչ ոք։
—ժե) 490՝ լիցէ՝ է՛։
—ժզ) Վճճ. եւ ասէ։
—ժէ) 489՝ չար գործն յայտնեցան.
—ժը) 489՝ լիցէ՝ այրն։
—ժթ) 488՝ առնել ՚ի՛ ոչ.—489՝ առնել կամ չառնել։
—ի) 489՝ է՛։
—իա) 488. 489՝ եւ ինէ արձակեացէ։
—իբ) 490. Վճճ. ապաշխարիցէ՛։
—իգ) կաթ. Տամարէ՛. սխալ։
—իդ) Սիճ. ժամանէլոյն։

Աահայն եթէ 576 որդիս ծնեալ է ա), իշխան է ք) Իսրայէլ յողագս ջ) պառնակութեանն 577. այլ առա յողագս պատուելոյ զեկեղեցի առէ. Ապա ոչ թուիմն պ) ոչ է պատկ արտաքոյ եկեղեցւոյ նգեալն է). Եւ զի ոչ է ի տան առաջին է), եւ առաջին է) կայ դգաստանալոն. ապա թէ ի նոյն իցէ է) վարքն՝ իշխան է այնու հնուեւ Իսրայել.

ԳԼԱ.

ՅԱՂԱԴԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ՏՂԱՑՈՑ ՊԱՏԱԿԱՑ Բ)

91. Տայոց պատկ մի ոք իշխեսցէ ք) գնել, մինչեւ ի չափ հասեալ քա) զհաճոյս քէ) իւրեանց քզ) լմնացին. եւ թէ ոք յանդգնի լուծցի ի քահանայութենէն եւ հարիւր դրամ առգանս քթ) տացէ քէ) եկեղեցին քը). Եւ ազգն ի չափ հասեալ՝ ունի եւ կամեսցի քէ) ամուսնացի քը) 578.

«Զոր քէ) եւ յայլում է) կանոնի ասէ եա) ոչ պատկել չէ) առանց զմիմեանս տեսանելոյ 579, զի անկայտ է թէ՝ քնաւին իսկ չէ)

576. Թէպէտ մին եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ գրած է՝ եւ բ-ի, բայց դա անպատճառ է, գուցե որոշ համաձայնով այդ գրչի սխալ գրելիք երկ-ի, իմաստի պարզութեան համար:

577. Ս. Բարդղի կանոնների մէջ չկայ մի այդպիսի կանոն. բայց Շահապիվանի ժողովի (447 Ք.) Դ. կանոնը (№ 461, ռեխտ.) խոսք կերպով ցուցանում, որ երբեմն Քոյր է տրուել մարդուն Քաղնել իւր կինը պատկութեան պատճառով, եթէ մինչեւ անգամ դատաւորներ լինէին:

578. Ս. Բարդղի ՄԺԸ. կանոն (№ 761, պղպ.):

579. Հեղինակը այստեղ, ինչպէս եւ հետեւեալ տողերի մէջ, ակնարկում է Ս. Յակոբոս Պարթևի Խ. կանոնը եւ Գրիգոր Բ. Ժողովի (327 Ք.) Խդ. կանոնը (№ 761, նմմ. եւ ռա.):

—ա) 489՝ չէ՛ է.
—բ) վեռ. իշխան չէցի.
—գ) 488. 489. Կար. վասն.
—դ) 488՝ չէ՛ ուրմէն—Սէմ. տայս Քէ.
—ե) 489՝ չէ՛ եղբայրն.
—զ) 488՝ եւ զի ոչ է տուն տեառնն.
—է) 490՝ յաճախին.
—ը) 489՝ չէցին.
—թ) 488՝ վասն տալոյց պատկ ոչ դնելոյ—Սէմ. վասն տալոյց պատկացս.
—ժ) 489՝ չէ՛ ոք իշխեսցէ.
—ժա) 488՝ ի չափ հասակին—490՝ հասակի լինել.
—ժբ) 488՝ զի գնեսցես.
—ժգ) 489՝ իւր.
—ժդ) 488՝ առգանս.
—ժե) 490. Սէմ. առցէ.
—ժզ) 489՝ եկեղեցին—Սէմ. եկեղեցւոյն.
—ժէ) 489՝ ուր կամիցին.
—ժը) 488՝ ամուսնացան ընդ ուր եւ կամեսցին.
—ժթ) Սէմ. զի—488՝ չէ՛ զոր.
—ի) 490՝ ապրեսցէ.
—իա) 489՝ յողագս ժամանակի ի կանոնի ասի.
—իբ) 489՝ ոչ պահանջէ.
—իգ) 488. 489՝ չէ՛ խոկ.
—իդ) 488. կար. վեռ. առնչի՛ Քէ ձէ.
—իե) 489՝ չէ՛ արժանէ . . . եւլն.
—իզ) 489՝ ոչ է արժան ամուսնանալ.
—իէ) կամեռ. զի.
—իը) կամեռ. անուցանազ.—489՝ անուցցուն.
—488՝ կարապ. անուանդն—Սէմ. զնոսա եւ զանուցանացն.
—իթ) Սէմ. մի համարի ինն—488՝ ընդ մի համարիսցէ ինն—489՝ մի ինն—կար. միով համարիսցէ ինն.
—լ) կամեռ. 488՝ զողգ.ոց—Սէմ. զոգ.ոց.
—լա) կամեռ. չէ՛ կամ կախարդութեան.
—լբ) Սէմ. օրէնք. իմանի—Քարէ. Քոյ. իմանայ. եղկամն էլ երկի ինչ.
—լգ) կամեռ. ապ. որ Քէ.
—լդ) 489՝ չէ՛ ապ Քէ ապրն . . . եւլն.

580. Թաղէոս առաքեալին վերագրած կանոններից Լա. կանոն (№ 761, նզղ.) Մխիթարը իւր կողմից ոչինչ չէ աւելացնում:

25

ոչ կամիցի ա) ամուսնանալ. եւ կամ ոչ հաւանիցի միմեանց՝ հրամայէ չառնել է). Ապա թէ լինցի է) եւ ի չափ հասեալ բ) ոչ կամիցի անչափանգ առնէ չարագործ ակամայ իրին. Հաւանիցին լինցի այս պատասխան յեկեղեցին է).

ԳԼԲ.

ՅԱՂԱԴԴ Է) ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԶՈՐ ՄԻՈՑ ՄՕՐ, ԿԱԹԱՒՐԸ ՍՆՈՒԱՑ ԼՆԵԼՆ Բ):

92. Չպղտոսան, որ միոյ՝ մօր կաթուածք անեալ իցեն ծոռունք ի միմեանց քգ) յորժամ ի չափ հասանիցեն քդ) արժան է ամուսնանալոյ քե).

Պապ. Ձէ՛ արժան քզ), քանզի քէ) ծնողն եւ ամուսնացն քէ) ընդ մի համար են քէ) 580.

ԳԼԳ.

ՅԱՂԱԴԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՆՈՒՀԱՆԵՑՆ:

93. Եթէ ոք զկին թոռդէ զորգեաց քէ) մայր առանց բանի պատճառի կամ կախարդութեան է). եւ կամ թէ արատ ինչ չար ի մարմնի է) չիցէ, այլ թէ չէ) այլոյն շնաբարոյ իցէ չէ) եւ

ապրում՝ ահին ծգեաց՝ ա) ֆեջ Բ) գանատանան փ) այս լիկի գրգիմա եւ դկնանան եւ գառնէն եւ գկնոջն եւ գղօրեն ղ) եւ գառնէնայն ընչ Ե) խաժանեցան հանդարտեալ եւ դկնոջն ազգիանն ղ) առնկեն է) եւ թէ կամք իցեն ը) կնոջն Ր) զայրեաք) ի առնէն անձել յիրեն ժ) համարձակ անցկ. եւ զբաժինն կալցին եւ զարքունի հարկն ժէ) ողջ արասցեն. եւ այն որ եհծող եօթն ամ ապաշխարիցկ ժգ). եւ յեկեզեցի առագանս ասցեն ժդ) — Թէ ազատ է՝ երկբ հարիւր ժէ) դրամ, եւ Թէ շինական է՝ գանալիկ լիցի եւ հարիւր դրամ յեկեզեցին առագանեսցի ժէ), փոխանակ զօրհնութեանսր ժէ) զամբանս ժիւնն խոտեսցէ ժէ). Ապա Թէ վինչդեռ լուպարբերն եւ տուգանքն իցեն ժէ) եւ վճռ զբանգնեալ կնաքդ զգիշ կինէ) լիցի, եւ ամ մի չիցէ անցեալ է՝ յայտ եղիւ Թէ զառաջին կինն ընդ նա եւ Թողուլ կալցին գկինն նէ) եւ զառարի մի ազատիցէ նէ) գոգեացն 381. Թէ տղայ է եւ յառաջին կնոջ

381. Ինչպէս յայտնի է, մեր մեծն Ներսէսի երեւելի գործերից մէկիվ այն էր որ Հայաստանի զանազան գաւառներում հաստատեց հիւանդանոցներ բարեսէրների, ուրուկների, գաւազանների եւ այդ տեսակ հիմնադիրների համար, որք առաջ հալածվում էին թագաւորներից եւ դիւցերից, ինչպէս եւ մոսխական օրէնքով, իբրեւանց տաքսիոխիկ ցաւերի պատճառով։ Ս. Ներսէսը արդիւնքների զանազան ապրիւրներով ամահամչացրեց այդ հիւանդանոցների կամ փնջերը նոյնպէս գերեզմանոցներ եւ դպրեվոցներ, յորում ընդ որոյ ապրելոց խորհրդ նոցա վերահսկութ. Ս. Ներսէսի մահից յետոյ (384 Ք.) ՀԷ եկեղեցական եւ ԱԷ քաղաքական գործերը խառնաշփոթ վիճակի մէջ ընկնելով, այդ հիւանդանոցները սկսեցին փարդ առ փարդ դրկուել սրժանաւոր խնամակալութիւնից, բայց ինչպէս երեւում է Շահապիվանի ժողովի (447 Ք.) նիրկայ կանոնից, նոքա այնու ամենայնիւ կրկին մինչեւ վերջերս դարը եւ աւելի եւս յետոյ։ Եւ որովհետեւ այդ տարափոխիկ ցաւերի

—ա) 489· եգեաց շնագանդ կամաց·
—բ) 488· է։—ԾԿ· չիչ՝ այլ Քէ ասէին·—գ) 488· կար· չիչ գառաստատ·
—դ) 488· չիչ՝ եւ զկնոջ . . . եւ·
—ե) 488· աւելիչ՝ որ ասէն·
—զ) կաճ· զկնէ կնոջն·
—է) 489· 490· ՄԿ· վեճ· տղայն— 488· կար· չիչ՝ եւ զկնէն . . . եւ·
—ը) կաճ· եւ բայց օրէնք կամցին·
—թ) կաճ· չիչ՝ կնոջն·
—ժ) կաճ· 490· օգր·
—ժա) կաճ· զկնոջ·
—ժբ) 489· տնկեան·
—ժգ) կաճ· 488· 489· ՄԿ·· կար· վեճ· ապաշխարեսցէ·
—ժդ) կաճ· 490· ՄԿ· առյցեն·—488· առցէ·
—ժե) զեճ· չիւտն·
—ժզ) 488· առ չկեկեղցին·—489· առագանեսցի եկեղեցի Աստուծոյ·—կար· զառագ չկեկեղցին առագաստ·
—ժէ) կարաց զօրհնութիւնն·—488· զի փոխանակ զօրհնութեան·
—ժը) 488· խաղեսցէ·—489· փոխանակ զամբանութեան պատկն եւ զօրհնութեան խաղեսցի·
—ժթ) 488· ի պատառագիրն եւ ի տաւդանի իցեն·
—ի) 490· ՄԻԿ· չիչ՝ կնոջ·
—իա) կար· առեալի՝ ի վիրապ·
—իբ) ՄԻԿ· զամբարկն վնաս·
—իգ) ՄԻԿ· չիչ՝ Զամ Քրտուէ . . եւ·
—իդ) կաճ· մեռոյ յառելոնաց·
—իե) կար· 488· 490· վեճ· ապացէ·

չերթայ, հարիւր ա) դրամ առագաստան Բ) տայցէ փ) գոգեացն ք) 382, ՚՚ Մի անգամ եւ երկիցս է) զայս եղաք գառաստատան 383. զարձեալ եւ այժմ, զի զանձն յընդդիմադրութենէ ը) կանոնաց կարծեաց ազատեցեմ ը) եւ գյանգիծ իւրաքանչիւր հրամանաց դիցեմ ը) ըստ որում եւ յայսմ կանոնի հանդերձ այլոց քրիստոնէից ը) եւ զայրն ի տանէ մերմէ ժ) եւ այլ ինդերքս ածել ժա) հրամայէ ժբ)։ որ է առաւելութիւն տասն։

պատանդած երեւի ժամանակներում էին ճարտուած տպատուրներ, մինչեւ անգամ ողնով եւ փորված։ Շահապիվանի ժողովը մեզ է տանում — ժողովրդի հնազանդ գառնալուրդին պատկանած յանգստոց կանայրը ուղարկել տրիամանների եւ զաղնացների մէջ ծառայելու համար իրրեւ պատիժ։ Իսկ ազնուական պատկառելի պատկանածների նկատմամբ տուգանքին յօգուտ նոյն հիւանդանոցներին։ Այդ տեսիլ յանգստոց կանայրը կարող էին գառաստել զանազան ծառայութիւններ — լուացք տալուց, կերակուրներ եփելը, եւն։ գոյներից մի անասնի էլ էր, ինչպէս նկատում, յատկապէս ազատ ենթարկ է որ ճին ժամանակներում, երբ դեռեւս օրազանցները սակաւ էին, ամեն ազատ մէջ շատ գործածելի էր ձեռքի հետեւից, որով մանրամասնին այդ ծառայութ. եւ զրկ վիրեւ ազատ գործածվելուց։ Հայաստանի գիւղերում եւ զրաշխատ ծառ կամ ծանրոյի աշխատանքին է անդադար գործելով ծառ ընտանի ծառ երկանաչարք, Շահապիվանի Հարրը իրաւապէս կարող էին սահմանել այդ աշխատանքները իրրեւ պատիժ յանգստոց համար, մինչեւ այժմ մնացել է այդ պատիժը մեր ազգի մէջ. օրինակ Կ· Գօրի ազգային փիլիսոն հիւանդանոցում միշտ ծառայութեան անուանի եւ այլ տեսակ յանգստոց մարդիկ եւ կանայք, զորս ազդարկուն պատրաստութեանը։ Գիտէք ասելոնին որ այդ միտումն պատիժը Քրիստ յանգստների համար գործածելի էր մանաւանդ, խաղալ-պատ եւ տրիշ տեղերում։ Ա յսպէս զօ. Հաղվմամբ կարի է հնաւց մի մեծ հաստատութիւն, որ ամբողջ հազարավ պատրաստութեան ամենայն օր մեծ բանակութեամբ հաց եւ բաժանելուն աղքատ ժողովրդին։ այդ տեղ ցորենը ապուսիկն նոյնպէս մեծ բրիամանքներով եւ Քրիստ յանգստոցները ուղարկիսուելին ապատ իրրեւ պատիժ։

382· Շահապիվանի ժողովի Դ. կանոն (№ 761, տ մեր)։

383· Հերինակը անհամարուած կարծ նախընթաց Բ., Գ., Ե., Ի., Խ., ԺԶ., ՄԼ., ՀՐ., եւ Ղ. կանոնները, որը վերաբերում են առաջադրան ամուսնութեան բաժանման, շնութեան եւ պոռնկութեան պատճառով։

—ա) 489· ըստ (խնդ հարիւր)·
—բ) կաճ· չիչ՝ առագաստան·
—գ) 488· առագաստը առյր·
—դ) կաճ· ի գագաթն—ՄԻԿ· չիչ՝ Քէ ապատ է· . եւ·
—ե) 490· երկրս·
—զ) ՄԻԿ· ի գիմագրութենէ·
—է) 489· ապատիցեմ·
—ը) 489· գիցեմ·
—թ) 490· վեճ· այլոյն—489· հանգերձեալ կարգաւ·
—ժ) 489· եւ զայրն ի տեղ եւ ի տանէ մերմէ·
—ժա) 489· տեղեալ·
—ժբ) 489· չիչ՝ հրամայէ·

ՂԳ.

ՅԱՂԱԳԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՆՈՋ ԱՄԼՈՑ –։

94. Եթէ օր կին ոք առնու եւ ամուլ պատահիցէ) եւ այրն Հանցէ) ուսոն ամուրհակն, որ ինչ կնոջն կարասի բերեալ է ի տունէն՝ թէ աղախին, թէ անասուն, եթէ Հանդերձ, եթէ արճաճ, առնուլ իշխեսցէ ը) եւ գնալ։ Եւ թէ քան զսմխուիչնն այլ ինչ է) արասո չգուշէ ի կինն ը)՝ տուգանէ) եւ ասցէ կնոջն վասն անարգանացն — թէ ազատ է՝ հազար երկու Հարիւր ը) դրամ, եւ թէ շինական՝ վեց Հարիւր դրամ։) Ապա եթէ մինչ-գեռ ք) ի դատաստանին եւ ի տուգանին ք) էին եւ ամ մի ի վերայ ոչ էին ք) անցեալ, եւ ոք ի կանանց յանդգնեսցի ք) եւ առնն կին լեցի, կալցեն զկինն եւ յոյր կամեցող ասցեն, քանզի ք) յայտ եղեւ եթէ Հանելոյ կնոջն պատճառ նա եղեւ։ Եւ տարի մի ազատցէ ք) գոգնացն եւ յապահնութեան ք) կացցէ, եւ յետ-ոյեցի ք) Հարիւր դրամ տուգանանք ք) կալցեն ք) փոխանակ զի բուն ամուսնութիւնն վասն նորա խոտեցուէ։), ապա թէ ազատ է եւ ի գոգնոցն է) չերթայ, Հարիւր դրամ ասցէ ք) գոգնա-ցըն ք)։ Ապա թէ առնն ք) յառաջագոյն խորհուրդ եդեալ է ք) թէ՝ զինն թողում եւ գքեզ առնում, եւ կամ պոռնկութեամբ ք) Հանձական ք) լեալ լցէ ք)՝ Հարիւր դրամ տուգան տուցէ ք) յետնոյն։ Եւ ապաշխարութիւն առնն ը) — երիք ամ

— ա) 488՝ վ. ասն ամուլ կանացոյ։ — Մ.Ե. վ. ասն կանացոյ ամլոյս։
— բ) 488՝ պատահիցէ։
— գ) գաճառաց. Հանցէ զնա։
— դ) 488՝ իշխան է առնուլ։
— ե) գաճառաց. 488՝ յետ ինչ։
— զ) գաճառ. ի մարդն որ գրչի պիտ և։
— է) 488՝ տուգանեսցէ։
— ը) Ա.Ե. Հազար եւ երկերիւր։
— թ) 489՝ Դ.Ճ. (400) դրամ։ — Մ.Ե. չէ՛ եւ եթէ շինական։ ... ։
— ժ) 488՝ մինչ։
— ժա գաճ. ի գոգնոցն եւ ի տուգանին։ 489՝ ի գաւառատանն եւ ի տուգանին։ — 488՝ չէ՛ ի տուգանին։
— ժբ) գաճառաց. չէ։ — Մ.Ե. ոչ է։ — 488՝ 489 գաւ. Ա.Ե. չէ՛։
— ժգ) 488՝ գաւ. յանգգնի։ — Մ.Ե. յանգգնիցի։
— ժդ) 488՝ զի։
— ժե Մ.Ե. ապացէ։
— ժզ) 489՝ յապահնութիւն։
— ժէ) 489՝ յետկեցեալ։
— ժը) գաճ. 490. Ա.Ե. տուգանս։ — 488՝ տուգանիւ։ — Մ.Ե. չէ՛ տուգանս։
— ժթ) 489՝ կոյսի։ — Մ.Ե. տացէ գոգնացն։
— ի) 489՝ խոտեսցի։ — Մ.Ե. չէ՛ փոխանակ զի ... ։
— իա) 489՝ ի գոգնացն։
— իբ) գաճ. 488՝ գաւ. տուգանք տացէ։
— իգ) Մ.Ե. չէ՛ տալ քէ ընծան ... ։
— իդ) գաւ. այրն։
— իե) գաճ չէ՛ ել։ — 488՝ եգիտ էր։
— իզ) գաւ. պոռնկութեամբ։
— իէ) Ա՛ր. Ջ 488. գաւ. տացէ Ա.Ե. վ. կանն այգ։
— իը) գաճ. կոյսէ։ — գաճ. գաւ. կանն եւ տուհման այգ կոյսէ։
— իթ) 488. գաւ. կար եգիտ։
— լ) Մ.Ե. ի գաւառատան։
— լա) 488. գաւ. վ.Ե. եւ զայնա եւս։ — Մ.Ե. իւրազանչիւրոցն։ — 489՝ Մ.Ե. իւրազանչիւրոցն։
— լբ) 489՝ գրատատանս։
— լգ) 489՝ Մ.Ե. գաւառատանս։
— լդ) 488՝ վասն կանանց որ Քաղն գայրս։
— լե) գաճառաց. Հրամիցէ։ — 489՝ Հրամէ յատնէ Հրամէ։
— լզ) 489՝ չէ՛ անգրէնս։
— լէ) 490. վ.Ե. տալցեն։
— լը) 489՝ տր։
— լթ) Մ.Ե. վճռոյ կանոնք։

---

384. Կանանագրքին մէջ՝ գոյզուց մայր Քաղէ կամ զամուշ, բայց Դատաստանագրքի եւ ոչ մի օրինակում չկայ՝ կամ զամուշ։

385. Շնանալիսանի ժողովի ե· կանոն (№ 761. ոսկ.)։ Ժողովը կանոնիս վերջին նախադասութիւնովը՝ եւ որ գոյզուց մայր . . . եւ այլն ակնարկում է իր Դ. կանոնը, որ մեր Մխիթարը յատուկ է բերել իւր նախընթաց Ղ. կանոնի մէջ։

386. Հեղինակը ակնարկում է իր նախընթաց Գ. կանոնը, որ նոյն է յօրինել, եւ ԺԸ կանոնը, որ քաղել է ս· Ա.Պատասի Ներ. կանոնից № 761. չդիւ.)։

ՂԵ.

ՅԱՂԱԳԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿԱՆԱՆՑ ՈՐՔ ԶԱՐՍ ԻՒՐՈՒՆՑ ԹՈՂՈՒՆՒ ՀՐԴ.

95. Եթէ կին ոք յառնէ եւլանէ ք)՝ կալցեն եւ անգրէնն) յայր իւր տացեն ը)՝ եւ մանաւանդ զոր էր) վարձանօք է) ետ

---

384. Կանանագրքիս մէջ՝ գոյզուց մայր Քաղէ կամ զամուշ, բայց Դատաստանագրքի եւ ոչ մի օրինակում չկայ՝ կամ զամուշ։

385. Շնանալիսանի ժողովի ե· կանոն (№ 761. ոսկ.)։ Ժողովը կանոնիս վերջին նախադասութիւնովը՝ եւ որ գոյզուց մայր . . . եւ այլն ակնարկում է իր Դ. կանոնը, որ մեր Մխիթարը յատուկ է բերել իւր նախընթաց Ղ. կանոնի մէջ։

386. Հեղինակը ակնարկում է իր նախընթաց Գ. կանոնը, որ նոյն է յօրինել, եւ ԺԸ կանոնը, որ քաղել է ս· Ա.Պատասի Ներ. կանոնից № 761. չդիւ.)։

ժամձեալ[387] եւ ոչ բռնաւորաբար թէ կին-ոտն մխոնակ[ից] ե[ղեալ] թէ-
պէտեւ չարաչարուէիսն է կալցէ զ[ի] վերս մարդ ի ներքոյ եւ բանիւ զ[ի]
եւ բանիւ խրատու եւ օրիոյ կարգիւ։ զայս ամէն ոչ ազգաբար չնաւ-
բարոյ իցէ եւ կամ ոչ ժառանգիկ ոմն հանգուցեալոյ[ն] եւ է արուեստ
ցոյց եւ կամ այլ ինչ ի[ն]չ[ի]ոյ[ն] գանիւ եւ է խրատուոյ կրնամ-
ընայեն զայն եւ հնազանդեցուցեն զնիկոմահեան ք) · ազգ թէ
ք՝) ազգ ե՝ տուգանաւք եւ խրատուս ք՝) զայրի կոտրէ ածցեն ք՝)
(ազգ թէ գիւաւորի ք՝) այրն կինն զարշուհոյ ք՝) զնա ք՝) [388]
։ եթէ որպիսի ոք առնասուաւ հինն ելոյ յառնէ եւ թէ չհոգէ ք՝),
եւ այդ նշանակեալ է եւ մեր[389] զիրմանէ յաղագս երիկուղի մե-
ծագոյն ք՝) վնասու ք՝)։ նաեւ ՀԱՆՈՒՆՈՒԹԻՒՆ ՀՐԱՄԱՆԱՒՈՒ ՅՈՎՍԷ
բեցաք եւ այժմ զայս խակէ) զՍԲՔԱՑ[390] դնել ղբանէ) ։ դի զա-

387· Վարձաճօք վարձկ Հռոմիսական օրէնքով նշանակութիւն ունի գործ ունենալ։ Բայց օրէնքներն չէ կարելի կարծել որ Շահապիվանի ժողովը, որին պատկանում էր կանոնը, եւ ուր ներկայ էին Յովհ. Մանդակունի, 40-ի չափ եպեսկոպոսներ եւ այլ բազմաթիւ եկեղեցականներ, յօժարէր վաւերացնել եւ հաստատել մի այդպիսի առնիրութիւն, որը ընդհանրապէս հակառակ է քրիստոնէական եկեղեցու հայացքին պատկի վերաբ։ Հրրեւ եկեղեցական խորհուրդ, ևթէ մինչեւ անգամ պսակուած լինէր ժողովրդի կամ մեծատուների կնանքի միջոցի առիթով մեծ, եւ օրհնուած վարձանքի հրրեւ լինելով, միեւնոյն ժամանակ չէր յարմարում ի կանոնիս ինքնին, ուստի հարկաւոր է ենթադրել որ յիշեալ ժողովը գործածական այդ բառը իւր առանձին իմաստով։ Հրրեւ վերոյ վարձած կամ գնած պարկին։ Այս ենթադրութեան առնի հաւանականութիւն է տալի ՔՀ այդ իրօղքից չհաց խմորի, գրած իրրեւ՝ եւ ոչ բոզաբար. քհպհ եւ վաճառիցի. քհպհ յոզսիճուրքան կոչցի, եւ ՔՀ ասկողջ կանոնի իմաստը։

388· Շահապիվանի ժողովի 2-ի կանոն (761, ս. Ծնոյն)։

389 Հնդինակը անհարկիւմ, իւր նախընթաց ԺԱ· կանոնը։

390· Հնդինակը անհարկիւմ Շահապիվանի ժողովի հարանց մի սին։

—ա) կանոնագ· վարուառացէ։
—բ) 488՝ ապրեսուքիւնն։
—գ) կանոնագ· 489՝ 490՝ վնասս յա-
զախուսքիւն կոպցի։
—դ) 488՝ հոգեւոր գործոյ։
—ե) կանոնագ· կոպցին։
—զ) 488՝ հարկանելոց։
—է) 489՝ կամ։
—ը) 489՝ 490՝ խոտ ականս։
—թ) գանանագ· յիշ՝ նէ։
—ժ) կանոնագ· Սիե· զիրկանին։
—ժա) կանոնագ· ապա ՔՀ այրն։
—ժբ) 488՝ կար· խոտոր։
—ժգ) 490՝ ածելոն — Սիե· արկցին։ կար·
ածելոն։
—ժդ) կանոնագ· գիւաւորեացն — 488՝
ՔՀ այրն փոխ ի չար գնացիցին — վնե· գի-
ւաւորին — կայր ի բարի շրջի։
—ժե) Սիե· ազատանայէ — 490՝ յիշ՝ գի-
ւաւորին · · · նայեն։
—ժզ) 488՝ ապա ՔՀ ի բարի շրջի այ-
րըն. գինոյ ծառ ածանցէ նոյնս։
—ժէ) 489՝ եւ կամ ոչ։
—ժը) 488՝ մեծագոյն — 489՝ յիշ՝ մեծա-
գոյն։
—ժթ) 488՝ վնասուց։
—ի) 488՝ կար· եւ զայս այժմ։ — 489՝
զատասկ — 490՝ յիշ՝ այս։
—ի) վնե· կրանոյ։
—իա) կանոնագ· ամս։
—իբ) 488՝ 489՝ ապաշխարեսցէ։
—իգ) 488՝ կարաց· ապա ՔՀ երէց։
—իդ) 489՝ մի էրէցեաց։
—իե) 488՝ տուգաւոր — 489՝ տուգանաւ։
—իզ) 489՝ բարեկամաց։
—իէ) կար· յիշ՝ գործ։
—իը) 488՝ տուգանաւք — վնե· տու-
գանաւն։
—իթ) 488՝ կար· եւ զայս տուգանաւ։
—լ) կանոնագ· տուգանեացն — 489՝
վնե· տուգանաւ տացեն։
—լա) Մխաց մեր օրհնած՝ օր։
—լբ) Սիե· յեկեղեցոյն։
—լգ) 489՝ տացեն — 488՝ կար· տու-
գանք տացեն ի նմանէ։
—լդ) 488՝ յիշ՝ հարիւր գրամ՝։
—լե) 488՝ ընկեցոյ — 489՝ աջհամար-
հեսցի։
—լզ) կանոնագ· ամս։
—լէ) 488՝ 489՝ ապաշխարեսցէ։
—լը) 488՝ կարաց· ապա ՔՀ երէց։
—լթ) 489՝ մի էրէցեաց։
—խ) 488՝ տուգանք — 489՝ տուգանաւ։

391· Ս. ժողով այդն ասորաբնակութիւն ունի եւ բոլորովին վոխա-
ռեալ է բանի իմաստը ՆՀԷ փոխանակ տեղ· օրինակ ևս այդպէս Պաղնկոց, հետեւեալ

նըզգաստ խրատել հրամայէ ձիրին եւ զայր ա) ևս զի (յայնմ ա-
բաւոյ[ք] ՔՀ կամք անի պահակատարին՝) կամ վանականաց
ՔՀ կամք ի[ն]չ[ի]ոյ[ն] գանիւ եւ է արուեստ ցոյց եւ կամ այլ ինչ
ցոյց եւ կամ այլ ինչ[ի]ոյ[ն] գանիւ եւ է խրատուոյ կրնամ-
ընայեն զայն եւ հնազանդեցուցեն զնիկոմահեան ք) · ազգ թէ
ք՝) ազգ ե՝ տուգանաւք եւ խրատուս ք՝) զայրի կոտրէ ածցեն ք՝)
(ազգ թէ գիւաւորի ք՝) այրն կինն զարշուհոյ ք՝) զնա ք՝) [388]
։ եթէ որպիսի ոք առնասուաւ հինն ելոյ յառնէ եւ թէ չհոգէ ք՝),
եւ այդ նշանակեալ է եւ մեր[389] զիրմանէ յաղագս երիկուղի մե-
ծագոյն ք՝) վնասու ք՝)։ նաեւ ՀԱՆՈՒՆՈՒԹԻՒՆ ՀՐԱՄԱՆԱՒՈՒ ՅՈՎՍԷ
բեցաք եւ այժմ զայս խակէ) զՍԲՔԱՑ[390] դնել ղբանէ) ։ դի զա-
պսակն իցէ եգեալ առանց հօր եւ մօր այրկանն, երէցն զքահա-
նայութիւնն չի[ն]չ[ի]ոյ[ն] պաշտել եւ հարիւր գրամ՝ տուգան ք՝)

կալ ցենաւ) եւ կարօտեալց քաշխիցէն է)՝ եւ պատին գոլ ի գ֊ն) անվաւեր լինի ը) Ապա թէ յետ) այսր ը) խոտվոխեան եւ տուս գանուցի գտնձեալ ի հատանուխիւն գան կամաք աղջկանն եւ ծնողացն, եւ յառաջ պատնկեալ են, պատի մի՝ օրհնեսցի՝ այլ իրրեւ երկակին է) ուռ սեաւնագրեալ դեղն ը) ի գլուխ ը)՝ տպա թէ կուանք կացեալ են՝ ըստ օրինին օրհնեսցի ժ)՝ եթէ ազատ է եւ եթէ չինական՝ կանոն ժա) այդ կացցէ ժբ)[592];

«Թէպէտ եւ այս ժբ) եգեալ է ժբ) գատաստան ըստ զանազանութեան[593] այլ սոսո յայժ ժբ) լիով կարգեցաւ վասն օրոյ յօժարեցաք եւ զայս եւս գրել՝ զի անտարակոյս լիցի գատաստանացս՝ սպացեալ պատասխանվն եւ զորգանան ժբ) ըստ ժամանակի եւ ըստ կարգի հաւեմատելով աքասցեն՝ եւ ուրիշն այժմու եպիսկոպոսաւնք՝ զի առ զանձ պատնկի յազգական հրամայիժբ)։ եւ այդոցիք եւ այլոց զանազանութիւն է՝ զոր ինքեանց այժմու ժբ) առնուն գատաստանք՝ որք ժբ) են եպիսկոպոսք)՝ յորոց ը) գարհաւրիկ եւ իսրշել պատ էր՝ զի յազգագ քաւելով զյանցանս վնիւնէր) եւ մնան այժմ անքաւելի է)։»

խոսքը չեկեղեցիե կկապատի տուգամի բառի հետ՝ իսկ եթէ գինը չեկեղեցի բառից յետոյ՝ գա կկապատի պակի գեղոյ խոսքի հետ։ Թէպէտ մի քանի օրինակների մէջ առաջ էր գրած, իսկ միւսների մէջ չկայ, բայց օրովհետեւ մեր կարգ եւ կարգ օրինակի եւ կանոնագրքերի մէջ գրածէ առաջ, իսկ վերնում օրինակի մէջ ատերաւկէսի փոխանակ գրած է բուէ գեղոյ բառի վերայ, եւ № 489 մէջ գրած է այսպէս տուգամի տացեն չեկեղեցի, ուստի մենք եւս գրինք չեկեղեցի բառից առաջ։

592. Շահապիվանի ձեռագրի է. կանոն (№ 764, ռճեսե.)։

593. Մխիթարի ակնարկում է իր Ը. կանոնը։

—ա) Կար. ապացե.
—բ) Կաճառաց. ապացեն։ — 488. 489. սեռ. կար. վեռ. բաշխանացեն.
—գ) սեռ. եդ. ա.
—դ) սեռ. եդիցի.
—ե) 489՝ յիւ յեսու.
—զ) Կար. ապր պետն.
—է) 489՝ զերկակին։ — կար. երկակին. պետն։
—ը) Կաճառաց. գեղի. — 489՝ տեսանեն գրեն եւ գրեցեն.
—թ) 488. կար. ի գլուխ նոցա.
—ժ) Կաճառաց. պատկ օրհնեսցի.
—ժա) 489՝ յիւ՝ կանոն.
—ժբ) 488՝ կոպցե. — 489՝ լեցի.
—ժգ) 490՝ ապգ.
—ժդ) 489՝ եդիալ է.
—ժե) 489՝ յիւ՝ յայժ.
—ժէ) 490՝ առաժանեն.
—ժը) 489՝ հրամայի առ. — սեռ. հրամայէ.
—ժը) 488՝ ապժմ.
—ժթ) սեռ. ար. — 488՝ յիւ՝ ոչք՝
—ի) 489՝ որ ևն եպիսկոպոսունք.
—իա) 499՝ ապգ.
—իբ) 489՝ լեցի.
—իգ) 489՝ յիւ՝ եւ մնան . . . եալ.
—իդ) 488՝ կոպցե. — 489՝ լեցի.
—իե) 490՝ ապգ.
—իզ) 489՝ եդիալ է.
—իէ) 489՝ յիւ՝ յայժ.
—իը) 490՝ առաժանեն.
—իթ) 489՝ հրամայի առ. — սեռ. հրամայէ.
—լ) 488՝ ապժմ.
—լա) սեռ. ար. — 488՝ յիւ՝ ոչք՝
—լբ) 489՝ որ ևն եպիսկոպոսունք.

ՂԼԽ։

ԵԱՂԱԳԱՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՒԱԳ ԵՐԻՑԱՆՑ։

Ղ7. Ի՞նչ անայք գահասիրութեամբ է) մի հակառակողին ընդ միմեանս ժ)՝ զի զոր ը) շնորհն Աստուծոյ է) բնարեալ նախ ի քահանայապետն՝ նա ե նախագահ ը) յեկեղեցւոջ է)[594]։

«Եւ զայս ասէ՝ որք ը) կամին գառաջին պատիւն եւ ուղիղ պատասխանաւ է — որ առաջին օծաւ՝ առաջին լինել եթէ իցէ յառաջադէմ. տպա թէ չիցէ ը)՝ զոր բնարեն ժ) այլքն՝ կամօք եպիսկոպոսին ժա) առաջին կացուցցին ժբ)՝ որպէս զի բարեզարդութեամբ լցցէ զեկեղեցին, մանաւանդ թէ հին բարեփրութեամբ վկայեալ իցէ ժբ)[595]։»

---

594. Գվինի երկրորդ ժողովի (527 Ք.) ժ. կանոն (764, ջմէ.)։

595. Գվինի ժողովի մէջ հաստատած կարգը, որը իրաւապէս գովւում եւ մեր Մխիթարը, վերաբերւում ոչ միայն պատուի, այլ եւ իրաւասութեան գաներիսկոպոսական գասուի պահերցութեան կողմից այս կարգը պահպանուել մինչեւ այժմ ե ժողովրդական եկեղեցիների եւ ե մանաւանդ վանքերի մէջ, որպէս եւ նշմարւում, ուր առանց խորութեան միաբանները — եպիսկոպոս, վարդապետ, աբբիսւազ, եւ այլն, կանոնաւոր եկեղեցու մէջ գասակրում իրենց ծնունդրութեան ժամանակի աւագութեամբ։ Եթէ այս կարգը խստիւ պահպանուէր եկեղեցիների մէջ եւ աբժանաւորի ու անաբժանի խորութիւն լինէր, անպակաս կլինէին մեծամեծ խռովութիւնները եւ անքաւականութիւնները։ Վասն որոյ՝ ինչպէս վանքերում կան վանահայրներ, որը հանւում են այդ եւ ուրիշ տեսակ բարեկարգութեանց վերայ, շարկաւոր է եւ կայ ժողովրդական եկեղեցիներում էլ մի մի աւագ հանձնաչ, որը հրամայում եկեղեցու կարգ ու կանոնի եւ ծէսերի անցների կատարման վերայ, նոյն եկեղեցու պաշտօնեաների արքունի եւ ժրաչան պաշտօնակատարութեանց վերայ եկեղեցու բարեզարդութեան, բարեկարգութեան եւ սրտաբին գործերի կառավարութեան վերայ, ինչպէս նաեւ միաբանական արժիւնքները բաժանելու վերայ եւ այլն։ Գվինի ժողովը աւանց բացառութեան պահանջում որ՝ ե վանքում եւ ե եկեղեցում աւագը լինի նա, ով որ աւելի հին է ծնունդրութեան ժամանակով։ Իսկ Մխիթարը ցանկանում որ՝ աւագութիւնը յանձնուի արժանաւորագունին Քարի եւ

—ա) 488՝ վասն սուգ. երկցանց.
—բ) սեռ. ագահասիրութեամբ.
—գ) 489՝ միմեանց.
—դ) 488՝ յիւ՝ զոր.
—ե) 490՝ յիւ՝ ընդ. միմեանս. զի ձեզն. են. ոչ. ձեզանէ.
—զ) սեռ. ագահ. — կաճառ. այն է նախաթոռ.
—է) 489՝ որ. — սեռ. է. — 490՝ վկայեցեալ է.
—ը) 489՝ զոր.
—թ) 489՝ սեռ. չիցէ յառաջադէմ.
—ժ) կարգագ. բնարեալ են.
—ժա) 488՝ սուտ թէ չիցէ զոր բնարեալ են. ոչ. կամաք եպիսկոպոսին.
—ժբ) 489՝ կացուցցին.
—ժգ) սեռ. է. — 490՝ վկայեցեալ է.

ՂԸ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՒՈՐՈՒԱԾ ԿԱՒԱՆԱՑՈՑՆ ԵՒ ՄՏԻՑ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆՑ։

98. Եւ ժողովրդականք[բ] մի՛ հրամայեսցին ի նոցանէ 396 ի բաժանումն սրբոյ եկեղեցւոյ, զի պատճառ խռովութեան լիցի. այլ զպատուս եւ զմեծս ժողովրդականքն մխաբանութեամբ[գ] ի սուրբ եկեղեցին հաստատեցին ամենայն յօժարութեամբ անխափան, եւ մի՛ քան[դ] զասացեալսն[ե] եւ երգոցն[զ], որ եղեւ[է] վնաս[ը]։ Եւ քահանայիցն առեալ ի սրբոյ[թ] եկեղեցւոյն բաժանեսցեն կարգաւորաբար[ժ] որպէս[ի] եւ օրէն է։ Գլխաւոր քահանայիցի՝ երկու մասունք եւ կէս մասին[իա]), եւ այլ քահանայքն մէն[իբ]—երկու մասունս[իգ]), սարկաւագունքն[իդ] մի մի մասն, գպիրքն կէս կէս մա-

դովիի ցանկութիւն. եթէ ժամանակով դէպի չարը չգործադրուէր դա։ Բայց որովհետեւ աւագ քահանայութեան մէջ ոչ թէ միայն պատիւ կայ, այլ եւ նիւթական առաւելութիւն, քան որում Ս. Սահակի կանոնների զօրութեամբ եւ նոյն իսկ Դվինի ժողովի ՃԳ. կանոնով (№ 764, ջդ.) աւագ քահանան ամեն տեսակ արգիլեալներից մի բան աւելի պիտի ստանայ քան թէ միւս միաբան քահանաները, որոնցից կարգը պահպանվում է մինչեւ այժմ, թէպէտ երբեմն երբեմն եւ տեղ տեղ աշխարհային եւ այլն արատաւորանքների ենթարկուելով՝ աւագ քահանայութիւնը դարձել էր շահախնդրութեան եւ փառամոլութեան, խռովութեանց եւ անբաւականութեանց առաջին։ Եղաւ ժամանակ որ աւագ քահանայութիւնը տրվում էր իբրեւ պարգեւ եւ եղած են եկեղեցիներ, ուր չորս հինգ քահանայից երկուսը, երեքը, աւագ քահանայ են եղել, եւն, որով բոլորովին եղծուել էր մեր սուրբ հարանց սոյն պատուական եւ նպատակաւոր կարգադրութիւնը, որ այժմ վերանորոգուած է եւ խիստ ուշադրութեան է առնուել։

396. Մեր. եւ № 488. 490. Սաղ. կարապ. եւ վ.նեա. օրինակների մէջ դրած է ի ճոճա, իսկ № 489 այնչ չկայ. բայց որովհետեւ կանոնագրքերի մէջ դրած է՝ ի նոցանէ, մենք եւս այդպէս արդարացնինք։

—ա) 488՝ վ.ասն քահանայից եւ մնաց ժողովրդեան.
—բ) 488. կաթ. ժողովրդական ոք.
—գ) 488՝ միաբանութեամբ.— կաճառագ. չի՛ք՝ միաբանութեամբ.
—դ) Սիճ. ընդդ.
—ե) 489՝ գասեցաց.
—զ) կաճ. չի՛ք՝ արտասեն.
—է) կաճառագ. երգոյ.—489՝ որդ ոց.—488. Սիճ. երգոյ.
—ը) 489՝ որ է.
—թ) կաճ. ի վնաս.
—ժ) 489՝ ի սուրբ.
—ժա) Սիճ. կարգաւորապէս
—ժբ) Սիճ. չի՛ք՝ որպէս։
—ժգ) 488. 489՝ չի՛ք՝ մասին.
—ժդ) Մեր եւ մյս օրինակ. մէն եւ.—Ա—ր. եպիս. ամէն. գրչի սխալ։
—ժե) 488՝ եւ այլ քահանայիցն երկու մասունս.—Սիճ չի՛ք՝ եւ կէս մասին...եւն.
—ժզ) Սիճ. սարկաւագն.—489՝ եւ սարկաւագունս։

սընաւ), այրիք[ի]) կանայքն[լ]) (թէ խղճն պարկեշտաբ՝ մի՛ մասն, առանց ամենայնի[պ]) հակառակութեան։ Ապա թէ խղճ ոք ոք[ր]) հակառակիցի[ց]) եւ առնիցէ խռովութիւն, այնպիսին զգաստեալ[397] լիցի[է]) յիւր կարգէն, եւ ընկերքն իւրք[ը]) մի՛ իշխեսցեն ընդ[ի]) այնպիսւոյն[ք]) հաղորդել, եւ այ[քա]) ժողովրդականքն առ քահանայս[քբ]) առնել զնոսա[քգ])[398]։

ՂԹ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ՍՊԱՍԱԼԱՐԱԿԱՆ[քդ])։

99. Պաշտօն եւ պատարագիք[քե]) եւ սպասք սրբոյ[քզ]) եկեղեցւոյն ի գլխաւոր քահանային տանն[քէ]) եղիցին[քը]), որպէս եւ յառաջագոյն կարգեալ է[399]։ Գլխաւոր[քթ]) քահանայն զեկեղեցին մի իշխեսցէ թողուլ եւ գործոյ տանն է) պարապել, այլ

397. Մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ՝ դասապարտեալ. բայց որովհետեւ կանոնագրքերի մէջ գրած է դադարեալ.... եւն, եւ այդպէս աւելի յարմար է, որպէս պահանջում եւ կանոնիս վերջաբանութիւնը, այդպէս արդարացինք։

398. Դվինի ժողովի ՃԳ. կանոն (№ 764, ջդ.)։—Մեր հնդինակը ոչինչ չէ աւելացնում իւր կողմից։

399. Կանոնս ակնարկում է Ս. Սահակ Պարթեւի ՃԸ. կանոնը (№ 761, ռճա.) գէպի աւելացնել որ՝ ի գլխաւոր հանգանայի տանն ասելով կանոնս ի նկատի ունի ոչ թէ քահանայի մասնաւոր տունը, ուր նստուէ նա իւր ընտանիքով, այլ այն տունը, որը լինում է եկեղեցու քակում եւ ուր մնում է դիշեր ցերեկ հերթական քահանան երկու օր, երեք օր, մի շաբաթ, եւն. նայելով ընդունուած կարգին. Ա յդպիսի տներ կան մինչեւ այժմ շատ տեղերում եւ սովորաբար կոչվումն խուց կամ ժամարարատուն։

—ա) Ա.ձնեա. մասին.
—բ) 488. 489. 491՝, Սիճ. կաթ. վ.նեա. եւ այլոք.
—գ) կաճ. սարկաւագունքն մի մասն եւ կէս մասին. եւ գպիրքն եւ այլք կանոչյն.
—դ) 489՝ չի՛ք՝ ամենայն.
—ե) 488՝ չի՛ք՝ զի՝ —490՝ չի՛ք՝ հակառակութեան . . . եւն.
—զ) 488՝ կարապ. հակառակեսցի.—489՝ հակառակի.
—է) 489՝ է.
—ը) 488՝ չի՛ք՝ իւր.
—թ) 490՝ չի՛ք՝ այնպիսին զատ ածսզատեալ . . . եւն.
—ժ) 488՝ ընդ այնպիսին.
—ժա) կաճ. չի՛ք՝ ոչ.
—ժբ) 488՝ առ քահանայս.
—ժգ) կաճ. գնատ.
—ժդ) 488՝ վ.ասն տպատեղ եկեղեցւոյ.
—ժե) 488. 489՝ պատարագ.
—ժզ) 488՝ չի՛ք՝ սրբոյ.
—ժէ) 489. Սիճ. տանն.
—ժը) 489՝ վ.նեա. եղիցի.—488՝ եկեղեցին.
—ժթ) կաճ. եւ իրքն գլխաւոր.
—ի) 488՝ գործոց տան իւրոց.—489՝ ի գործոյ տանն.—կարապ. տան իւրոց.

մշանջենաւոր ի սուրբ եկեղեցոյն ա) կացցէ, զի զսաչօճին եւ զաւօթքն բ) աւուընջեան եւ գ) գիշերոյ ժամուցն դ) եւ զաեհոյաւթիւն ժողովրդոյն է) ի՛ր խաւանեսցէ. իսկ այլ ը) ընկերքն զամառն ի՛նքնաձոփաւ կացցեն ընդ նմա անպղերգաբար ը). Այսպէս թէ իցէ ոք որ սխալեսցի ը) ի պաշտամանէն պղիրգութեամբ կամ երկրական հոգւովք, ի մոլորն մի իշխեսցէ մասն առնուլ ի ճահանայքն վիակամ ը) լինին յօրհնելն ժ) վիաբանութեամբ ժա) զժողովուրդն ժբ) եւ որոշել ժգ) ի սրբոյ եկեղեցւոյ ժդ)[400].

«Բարեկարգապէս եղոյց զգաստասան հասոյից ժե) զպաստաւորութիւն քահանայից աստուածային եւ սուրբ կանոնս, եթէ որ կամեսցի կալ ժզ) ձշմարտութեամբ ի գործ քահանայութեան ժէ), ապա թէ ոչ—անպատրաստ լինին ժը) գաստասանք ժթ) եկեղեցւոյ եւ զպարտաւորութիւնն առցեն հեզգացեալքն.»

Ա՛Ծ.

ԱՌՂԱԴԻՒ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ՎԱՂԱՆԱՑ ԹՈՂՈՎՐԴԵԱՆՆ ԵՒ ԿԱՏԱՐԵՑԵԼՈՅ Է).

100· «Կամ եղեւ ինձ եւ յաղագս այսոցիկ ե) սակաւ ինչ գբթել, զի ոչ փոքր ինչ հակառակութիւն ի մեր իսկ լինի յաշխարհըս ը) յաղագս այսոցիկ է) աշխարհականէ) քահանայից եւ վանացն է). Սակայն ընդ վեռ ածի եւ յաղագս է) կանոնաց մե-

400· Նոյն Դիոնի ժողովի ՃԴ· կանոն (№ 761, ջղա·)։

—ա) 489՝ եկեղեցին.
—բ) 489՝ 490· վճռ· զաօթքան.
—գ) 489՝ լի՛ք՝ աւուընջեան եւ.
—դ) 489՝ գիշերային ժամուց.
—է) 488· Սիճ· վճռ· ժողովրդեանն.
—զ) 489՝ սուրբ.
—է) 489՝ ընդ պղիրգաբար.—489՝ առանց պղիրգութեան.
—ը) կամ· ոխալեցի.—488՝ ոխալեցան.—489· Սիճ· վճռ· ոխալեցէ.
—թ) 489՝ միաբան.
—ժ) կամ· միանալոյ լինին օրհնել.
—ժա) 489՝ միանամանութեամբ.
—ժբ) կամ· զժողովրդականն.
—ժգ) կամ· եւ զոյս որոշել.
—ժդ) 489՝ ի սուրբ եկեղեցւոյ մի լինին
—ժե) 490՝ հասոյց.—Սիճ· հասոյս.
—ժզ) 488՝ կեալ.
—ժէ) 490՝ լի՛ք՝ ի գործ քահանայութեան
—ժը) 488՝ լինի.
—ժթ) Սիճ· գաստասարքն.
—ի) 488՝ վանն վանից եւ նոցին եկեղեցւոցն.
—ի ա) 489՝ յայսոսիկ.—490՝ այսորիկ.
—ի բ) 488՝ ի մէջ մեր լինի յաշխարհի.
—ի գ) 489՝ այսորիկ.
—ի դ) Սիճ· յաշխարհականն.
—ի է) 489՝ վանականացդ.
—ի զ) 488՝ վանն.

ծէն Սահակայ՝ թէ որքան գեղեցիկ եւ բան կարգի բաժանէ զմանաց եւ զեկեղեցւոյ որ յաշխարհի ծիսաս եւ զաօնս 401, եւ այժմ շփոթեալ եւ ապականեալ է այնա) անձնայն. վասն այսորիկ բ) լուեցաք յայսոցիկ գաստասանացդ զի թէ ի սրբոյն ոչ պատկառեն ի բանից զիարգ եւ ի մերոցդ). եւ թէ վասն զրկին գաստասանի կամի որ զի տղրկեսցէ գ) այնոքիսք արժան է վարիլ եւ ոչ այլազգ. զի թէ եւ կայրէ) կարծիմ այժմու ը) գեղեցկութիւնք է) դասուն ը) ոչ էր ի դէպ մեզ (յանդգնիլ թող թէ ըստնալն ը) ոչ է ժ) կարծիմ Ըստ այնմ կարծեմ եւ յամենայն ժա) ի մեր ժբ) աշխատութիւնս ժգ).

Ա՛Ը·

ԱՌՂԱԴԻՒ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ԳԻՇԵՒԱՏԿԻ ՆՆՋԼԵՑԵԼՈՅ.

101· Ի յիշատակս ժէ) ննջեցելոցն ժը) յիշատակեաց ժէ) Նոցա որ ինչ ըստ կարգի օրինաց քրիստոնէութեան, զոր հրամանաւ սուրբ Հարցն կատարեն զմխիթարութիւնն հոգւոց ժը) նոցա—կամ զքառասունն եւ զտգաստա ի Հանգիստ նոցա, կամ զտուրբս ժթ)· զոր ինչ եւ հրամայիցէ ի) մխիթարեսցին հոգւոյ իւրոյ է)· մի իշխեսցեն յայլ եկեղեցիս ի) կամ ի կրօնաւորս տալ, այլ անդէն ի) գեղջն եկեղեցւոյն է) հրիցուն լինին ի)—եւ վանաց

401· Մխիթարը ակնարկուժ ի· Սահակ Պարթևի Լ.· Լէ· Լ.· Լթ· ե· եև· եբ· եւ եդ· կանոնները (№ 761, ռճմժ.—ռճրզ·)։

—ա) 489՝ լի՛ք՝ տան.
—բ) 488· 490· Սիճ· վճռ· վասն այնորիկ.
—գ) 488՝ մերոյ.
—դ) 488՝ զի ուշզիտացէ.—489՝ որ ուշզիտ լիցէ.—Սիճ· կամի որ ուշիցէ.—490՝ լի՛ք՝ գաստասանի. կամի . . . եւ.
—է) 489՝ կայր.
—զ) Սիճ· այժմ.
—է) 488· Սիճ· կարծ· գեղեցկութիւնք.
—ը) 488՝ գաստասան գասուն.
—թ) Սիճ· քնաւ ինչ.
—ժ) 488՝ ոչ էր.
—ժա) 488՝ գաստաց· յամենայնս.—Սիճ· յամենայնի.—489՝ լի՛ք՝ եւ յամենայն.
—ժբ) Սիճ· մերս.—489՝ ի մերս
—ժգ) 489՝ աշխատութիւնս.
—ժդ) 488՝ մի՛ւբ՝ վասն.
—ժե) կամ· ի յիշատակ.—488՝ յիշատակ.—489· Սիճ· Ջյիշատակ.
—ժզ) կամ· վարձանիցեն.
—ժէ) 489՝ ընտանեացդ.
—ժը) Վճռ· ազատ.
—ժթ) կամ· զայլ տուրս.—Սիճ· տուրս ինչ.
—ի) կամ· Հրամայեսցէ.—489՝ Հրամիցէ.
—ի ա) 489· վճռ· խրատ.
—ի բ) 489՝ աշխատութիւնս.
—ի գ) 488՝ մի՛ւբ՝ վասն.
—ի դ) կամ· ի յիշատակ.—488՝ յիշատակ.—489· Ջյիշատակ.
—ի է) կամ· վարձանիցեն.
—ի զ) 489՝ ընտանեացդ.
—ի ը) Վճռ· ազատ.
—ի թ) կամ· զայլ տուրս.—Սիճ· տուրս ինչ.
—ի ժ) կամ· Հրամայեսցէ.—489՝ Հրամիցէ.
—ի ժա) 489· վճռ· խրատ.
—ի ժբ) 488՝ յայլ եկեղեցիս.
—ի ժգ) 488· Սիճ· անդրէն.
—ի ժդ) կամ· լի՛ք՝ եկեղեցւոյն.
—ի ժե) 488՝ լինի.—489՝ կարծ· լիցի.

այծոխեաց) հանաք — եւ իբրեանգէ) տան երիցուն փ)։ ուրբ) շնորհօք սուրբ աւազանին է) վերսաին եղեւ ծնեալ եւ պատկեալ եւ կենդաց հացիւն կերակրեալ։ ուստի եւ յարարեալ ը) առ Աստուած երթայ։ Իսկ յորժամ հարկաւորին է) յիւրաքանչիւր եկեղեցւոջն ը) կոստարեալ լինիլ։ եւ կամիցի ժ) ասելոցդա ինչ առնել յայլ եկեղեցիս, կամ ի կրօնաւորս, կամ յաղքատս ժա) ապա լիցի հմամարձակ առնել ինչ ժբ)։ 402։

«Ցոյժ ուղիղ է այսժգ) գտաաատան ժդ)— յետ ժե) զհարկաւորն ժզ) առնելոյ ժէ) յիւրում եկեղեցւոջ ժը)։ ապա յայլ կամ ժթ) ի կրօնաւորս ատ։ Կամ թէ պատահի յայլագս ձեռնհասութեան 403 եւ կամ է) յայլագս յուսոյ ի հեռաւորս եւ զկարաւորն ինս) տալ հաւանութեամբ իւրէնք) երիցուն եւ հրամանաւ իւր վանացն առաջնորդի, զնաոս քան կարի ինգ) շահելոյ, ներելի են եւ այնոքիկ, յորժամ չիցէ յաղագս նը) գիւրն արհամարհելոյն)։ ապա թէ ոչ կամեսցին նոքա՝ անդէնին) որքան կարեն ատասցեն նէ)։ եւ այդ անհակառակ է։

402։ Ասդանից գտաաա թուղթամ մեր Սիսոյ կաթողիկոսը ժողով դումարեց 768 Քրիստ Հայոց եւ Ասղուանից եպիսկոպոսներից, ուր հաստատուեցին 24 կանոն։ Մխիթարը հանել է իւր ներկայ եւ հետեւեալ երկու կանոնը այդ ժողովի կանոններից. տոյն կրանոնը Գտաաատի ժողովի ԾԸ. կանոնն է (№ 761, ռմզ.)

403։ Թէպէտ միայն № 490 մէջ դրած է՝ ձեռնհասութեան, իսկ մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ՝ աճեռնհասութեան, բայց սրովհետեւ տոյն ոճով չէ յարմարում նոսխոդասուԱնան իմաստին, մենք ըստ № 490 օրինակի դրինք ձեռնհասութեան, որ աւելի յարմար է կանոնի իմաստին։

—ա) 488՝ այնպէս։
—բ) 488՝ իւրեանց։
—գ) 489՝ երիցուն լիցի—Սիմ. լիչ՝ լիցին, եւ վանաց . . . եւչ.
—դ) 488՝ Սիմ. որ.
—ե) կաճռ. աւետարանաւն 489՝ առաքն հոգւոյն յաւազանէն։
—զ) կաճռ. ուստարկեալ։ 488. 489. Սիմ. յուղ արկեալ։
—է) Սիմ. հարկաւորին։
—ը) 489՝ եկեղեցին։
—թ) 489՝ լիցի։ կաճռ. յիւրք եկեղեցի ատրիարք լինին։ կարաց. լիչ՝ կատարեալ։
—ժ) կաճ. 490. Սիմ. կար. վճռ. կամեացն։
—ժա) 490՝ լիչ յազքատս։
—ժբ) 489՝ առաջ հմամարձակեսցի առնել։
—ժգ) 489՝ լիչ՝ այս։
—ժդ) 489՝ գտաաատանաց։
—ժե) 489՝ լիչ՝ յետ։
—ժզ) 490՝ կար. զհարկաւորսն։
—ժէ) 489՝ առնել։
—ժը) 489՝ եկեղեցին։ 488՝ փոխանակ իսկ յորժամ . . . եւչ. այսպես խառնած՝ յոյժ ուղիղ է այս գտաաատանս. յետ զգհարկաւորսն առնելոյ յիւր եկեղեցւոջ. եւ ապա յետ այսր թէ կամեացն առնելոյգա առնել յայլ եկեղեցիս, կամ ի կրօնաւորս, կամ յաղքատս, ապա լիցի համարձակ առնել ինչ, ապա յայլս կամ ի կրօնաւորս տալ։
—ժթ) 489՝ եւ։
—ի) 488՝ լիչ՝ կամ։
—իա) վճռ. զհեռաւորսն։
—իբ) 488՝ իւր տան։ 489՝ լիչ՝ իւր։
—իգ) վճռ. ըստ կարգի։
—իդ) 489՝ լիչ՝ յաղագս։
—իե) 489՝ արհամարհելոյ։
—իէ) 488՝ անդրէնն։
—իը) 489՝ ատցեն կատարեցեն։

ՃԲ.

ԵՒՂԱԳԻԴ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱՆԱԳՐԵԼՈՑ —)

102· Ծողովրդական ոք որ յաղագս պէսպէս սխալանաց ինչ է) բանագրեալ լինին փ) յեպիսկոպոսաց ը), թէ մեռեալ է՝ թէզ յԹաղէ է) գնաց ը) քահանայն եւ այ երեխայ մկրտել է)։ եւ թէ գէպ լիցի ը) երեխայ հասանել այնպիսւոյն կամ մեռեալ 404, քահանայն մկրտեսցէ ը) զերեխայն եւ զմեռեալն Թաղեսցէ ժ)։ եւ գայլ կարգս ժա) բանիւն ժբ) պնգուԹեամբ պահեսցէ ժգ) անլոյծ ժդ) 405։

«Զինքն իսկ զբանագրեալն հրամայէ յԹաղել ժե) Թէ մեռանի ժզ), եւ Թէ երեխայ է ժէ) չմկրտել· այլ զսան նորա ժը) մեռեալ Թաղել եւ զերեխայ տան նորա ժթ) մկրտել։ եւ երկուցն օրինադբ եպիսկոպոսայ զի մի զբոլոր տունն ընդ բանիւ արասցեն, եւ կամ քահանայն է) անգիտաբար է) վասն միոյն բանագրանաց զայլսն զրկիցէ ի)։ Նաեւ այ քահանայի օրէնն է յաղագս է) միոյն կ) զամենեսեան որ ի տանն ինէ) ընդ բանիւ առնել կ)։ եւ այլ քահանայ կ) եԹէ պատահի է) այդոխսիկ ի) Թաղեսցէ եւ մկրտեսցէ ը)։ բայց զայլ սահման պահեսցէ ը)։ եւ Թէ առա-

404· Մեր եւ Սարգ. օրինակ՝ մեռեալոյ, ուստի՝ մեռանելոյ. այլք զմեռեալս. մենք զրինք՝ մեռեալ իմաստի պարագուԱեան համար։

405· Գտաաատի ժողովի ԾԹ. կանոն (№ 764, ռմզ.)·

—ա) 488՝ վասն բանագրելոյ յեպիսկոպոսաց եւ վասն ի քահանայից բանագրելոյ։
—բ) 489՝ լիչ՝ ինչ։
—գ) 488՝ լինիցին—489՝ լիցին,—կաճ. լինին։
—դ) կաճ. յեպիսկոպոսաց,—489. Սիմ. եպիսկոպոսացդ.
—ե) կաճ. մի Թաղեսցէ.—488՝ Թէ մեռանի ոչ Թաղէ.
—զ) Մեր եւ Սարգ. հպ. օրինակ նման։
—է) 489՝ լիչ՝ Թէ մեռեալ է . . . եւչ.
—ը) կաճ. լինին.—490՝ եւ Թէպէտ լինին։
—թ) 488՝ կարաց. մկրտէ.
—ժ) 489՝ եւ Թէ պէտ լիցի երեխայն մեռանիլ՝ մկրտէ. եւ զմեռեալս Թաղէ.
—ժա) կաճ. կատարեսցէ.
—ժբ) Սիմ. բանիւն.—489՝ լիչ՝ բանիւն։
—ժգ) 489՝ պատէ։
—ժդ) 489՝ լիչ՝ անլոյծ.
—ժե) 489՝ Թաղել, գրչի սխալ։
—ժզ) 488՝ Թէ մեռանիլ հասեալ։
—ժէ) 488. կար. առէյի՝ բանագրեալն։
—ժը) 488՝ լիչ՝ նորա։
—ժթ) 488. 489. կար. լիչ՝ տան նորա։
—ի) 489՝ քահանայքն։
—իա) 489՝ լիչ՝ անգիտաբար։
—իբ) 488՝ կարաց. զերկեսցէ.—489՝ զայլսն զրկեսցէ։
—իգ) Սիմ. վասն։
—իդ) կար. միայն բանագրանաց զայլսն զրկեսցէ.
—իե) 488՝ զամենեսեան տանն.—489. Սիմ. որ ի տանն են։
—իզ) 488՝ բանագրել.
—իէ) 488՝ քահանայն.—489՝ քահանայքս.
—իը) 489՝ պատահին
—իթ) 489՝ այդպիսեացդ.
—լ) 489 Թաղեսցին եւ մկրտեսցին։
—լա) 489՝ պատահեցեն—Սիմ պատահեսցէ։

ՑԱՂԱԳԱՑ ԳԱՅԱՑԱՏԱՆԱՑ ՓԱԽՈՂԱՑ ՉԳՐՈՒԿՆ ԿՈՂՈՏԵԱՑՈՑՔ։

103։ Քարեպիտակապատանիք մի կշտեսցեն զդուռն ը) եկեղեցւոյ փակել եւ խափանել զատուածային ազօթիցն ժամ ժամն է) օրըստրեալ կամ վասն մեղ ը) յանցանացդ բայց զպարտաւորըսն է) օրըստրեալսն ը) եւ զմեղուցելոց անձինս բանադրեսցեն[407]։ • Վաքծիս տայ ը) թէ յայտգա ժ) այլոյ յանցանաց հրամայէ փակել։ Ցայտ է թէ այ եւ վասն ժ) մեղ յանցանաց փակել ի գէմ է զեկեղեցիս ժէ) եւ խափան եւ ա ժէ) առնել ապատաւորաւ[408]ենն, այլ ապատաւորացն տատոել յանցաւորայ թէ փակել

406 Կանոնիս թուղթայաւելմանցն կայ եւ նախնեացդ Գ. կանոնի մէջ։

407. Գալատէի Ժողովի ԻԱ. կանոն (№ 761, ռմկ.)։ Գիտել նկատելի որ մեր գնչուկ ժողովուրդը ուխտ գնալով մի տեղ՝ սովորութիւն ունի միշտին անցկացնել նոյն իսկ եկեղեցու մէջ կամ նորա գաւթի մէջ։ Դրա դէմ խորհուրդը եւ նպատակը մէկպէս ջերմեռանդութիւնն է, բայց գալոնից առաջ են գալիս շատ վնասումներ եւ մեծ անկարգութիւններ։ Աքր եւ կանաչ խոտեղ բազմութեամբ ծածկած են եկեղեցու եւ գաւթի մէջ, այսպէս ոչ միայն աղտեղութիւն են անում, այլ ուրիշ անկիւնում երգելիս։ Այդ բոլոր են աւելի ուրիշ տեսակ շատ վնասումներ եւ անկարգութիւնները լինում են եկեղեցու մէջ եւ ցերեկով եւ բոլորովին խանգարութեան ժամանակ։ Ոչինչ ազգու բարոյ, ոչինչ սուրբ ու սպառնալիք չէ կարող ձանձրացնել եկեղեցու մէջ հաղորդուող ուխտաւորների բարձրաձայն խօսակցութիւնը — պղպջուր ուտող գարեհաց չէ որ բոլոր ոլորտները. վանականները, երբեմն ստիպուած են նրանց բարկանալ ժողովրդի վերայ, նզովել, եկեղեցին փակել, ուրեմն — ցնս եւ ցնս մանուկ ձգ յօդուածոյ։

—ա) 488՝ կոչեցեր.
—բ) 488՝ 489՝ 490՝ մինչ. կարգաւ. վասն.
—գ) 488՝ վասն վանդակաց զեկեղցիս.
—դ) 490՝ մինչ. զգրուեսս.
—ե) կամ. կամ վասն.
—զ) կամ. մեղ ուրեք.
—է) մինչ. գալատաւորաւ.
—ը) մեր օրէնս եւ կարգաւ. ընծիցանեն.
—թ) 489՝ լիք՝ տայ.
—ժ) վանի. վասն.
—ժա) մինչ. լիք՝ հրամայէ փակել...եալք.
—ժբ) 488՝ զեկեղցիսն.
—ժգ) 488՝ 489՝ 490՝ կարգաւ. վանի. լիք՝ նա.

ատացեա) զեկեղեցիսն ը) քայց ԼԺ՝ գնատանի հակառակ չինել եւ առանց հրամանին. Զայն ասած դնէ եւ գնդ՝ ը) ասացեալ ը) հանդերձ նզովիւք[408]։

ՑՂԱԳԱՑ ԳԱՅԱՑԱՏԱՆԱՑ ը) ԴԵՐԵԼՈՑ ԱՐԱՌԱ ԵՒ ԿԱՆԱՉԱՑ։

104։ Ճարժամ վասն մեղացդ ը) ապխարհս գնեսցեն է)[409] բազում տարբ եւ կանայք[410] ի գիւղս մեր եան ելին եւ նոցա ամուսինքն ասացը) առանց վարգապետացդ է) հրամանի ժ) կանգայս առին ժա) եւ ապրանց եղեն ժբ) վասն այնպիսեացն ահաւասիկ զի մեզ յայտնէ զնոն գեղջկան ժգ) յանդգնեալ

408. Մխիթարը անհարկաւոր նոյն գարատէի ժողովի ԻԲ. կանոնը (№ 761, ռմկ.), որը խօսում է նզովքով արգելում գիւղերի աւագներին (տանտէրներին) արքունի հարկերի համար փակել եկեղեցին եւ խոտանել ժամասացութիւնը։

409. Դվինի գնեալերոյ ժողովը, որին պատկանում ասոր կանոնը, կոնստանցեան 643 Յունի, իսկ հինգ ամսի առաջ, 640 Ս., ինչպէս յայտնի է, Հարաթարոյինները ամուսին անգամ յարձակուեցան Հայաստանի վերայ, աւերեցին բոլոր երկիրը եւ մասնաւորին անգամ յարձակուեցան Հայաստանի վերայ, աւերեցին բոլոր երկիրը եւ մասնաւորին նահանգը. պաշարեցին եւ առին Դվին մայրաքաղաքը, կոտորեցին խիստ շատ մարդիկ եւ աւելի եւս շատ մարդիկ վերն տարան։ Ներկայ պատմագիրը, որ ժամանակակիցն էր, առաւել ևս այդ ժամանակի տարած պրիմների Քիւը 55 հազար էր, (ես. 177)։ Նոյնը կրկնում եւ Ցովհաննէս Զ. կաթողիկոս պատմագիրը (եր. 48)։ Ահա այդ պատի պերտաՀեան մասին է ակնարկում Դվինի Ե. ժողովը եւ հայասատում իր նորկոյ է. կանոնը (№ 761, ռմկ.)։

410. Ա.յս կանայք բառից յետոյ մեր եւ Պարիզ. եսպ. օրինակի մէջ գրած է ար, իսկ միւս բոլոր օրինակների մէջ ոչ, բայց որովհետեւ դա չկայ կանոնադրների մէջ եւ իրրեւ աւելորդ մնացածում է խմբագիր, մենք բարոյ համարեցինք հանել։

—ա) 488՝ 489՝ տանն.—490՝ վասն տայցեն.
—բ) մինչ. լիք՝ եւ խոտան ելն...եալն.
—գ) 489՝ գիւղս.
—դ) 488՝ գնդէսարայ.
—ե) 488՝ մինչ. մեր՝ վասն.
—զ) կամ.—մեր՝ վասն մեղաց մեղոյ յոյժ.
—է) կամ.—ևս վասն մեղաց մեղոյ յոյժ.
—ը) կամ.—գերեցաւ ի քրիստոնեայ—488՝ գերեցաւ հայոց.—490՝ գերեցաւ.
—թ) կամ.—ի՝ ասաս—488՝ եւ նոյն տեղն ասաս.—ագամանդ է.
—ժ) մինչ. վարդապետաց.—մինչ. վարդապետաց.
—ժա) մինչ. հրամանաց.
—ժբ) մինչ. առնէին.
—ժգ) մինչ. յրնէին.
—ժդ) 489՝ ...պնօցն ամ ար—կարարդ.

նեցաւ 411 մինչ զուգակիցքն ի գերութեան էին եւ այլ առնիա), այնպէսեացն ք) ի պատնկութիւն համաբեսցի դ) եւ գնեն եւ պատուհաս կրեսցեն, եւ յընչից եւ ի սաացուածոց առնուլ եւ յանգքառս մատակարարել ը)· եւ զատուացեն ի միմեանց եւ ազաշխարհեսցեն զեօթն ամ է)· Եւ յետ ը) եօթն ամին թէ գառնան ամուսինքն է) ի գերութենէ, անդրէն դարձցին ը) առ իւրաքանչիւր ամուսինսն ը)· ապա թէ ոչ՝ յետ վերագրեալ ժ) ապաշխարութեանն կալցին զոր առինն· եւ նոքա որք գառնանն յետ եօթն ամին, օրհնութեամբ այլ կանայս առցեն եւ այլ արանց լիցին ժա)· եւ կրկնոցից ապաշխարութիւնն ի վերայ եղիցի ժբ)· Իսկ որ համբերեացն զեօթն ժգ) ամ, յետ եօթն ամի այլ առցէ առանց տուգանի եւ պատուհասի եւ կրկնոցից ապաշխարութիւնն ի վերայ եղիցի ժդ)· Նոյնպէս որ ժե) յետ եօթն ամին ժը) գառնան ի գերութենէն՝ եթէ ժէ) կամք իցեն՝ այլ կին առցեն ժը) եւ այլ առնին լիցին ժէ) եւ նոյնպէս եւ է) զկրկնոցացն ապաշխարեսցեն կա)[412]։

411. Թէպէտ մեր եւ միւս օրինականների մէջ այսպէս է, բայց խորհ է ոճս. լաւ է ասել՝ զի բռ յառաջ քան զեօթն ամ մինչ զուգակիցն ի գերութեան էր եւ նոքա յանդգնեցան, կանոնագրքի եւ № 489 եւ Սարգ. օրին. մէջ աւելի պարզ է դրած. տես ցածը — (ծ) ծանօթութիւնը։

412. Դվինի 3-րդ ժողովի (645 Ք.) է. կանոն (№ 761, ռմիդ.)։ — Կանոնագրքերի մէջ չկայ՝ նոյնիսկ որ յետ . . . եւն. եւ չգիտենք Թէ մխիթարը ուրկից է քաղել վերջին նախադասութիւնը։

— ա) 489՝ մինչ զուգակիցն ի գերութեան էր — կամն Թէ յառաջ քան զեօթն ամ մինչ զուգակիցն ի գերութեան էր եւ նոքա յանդգնեցան ի գերութեան էր եւ նոքա յանդգնեցան ի պատնկութեամբ այլ ամուսին առնին — Սարգ. զեօթն ամն եթէ ոք յանդգնեցաւ.

— բ) 489՝ եւ առ. այնպիսեացն։

— գ) կամն. այնպիսեաց ամուսնութիւնն ի պատնկութիւն է.

— դ) 488՝ ազգասաց տալ։ — կամնաց՝ յընչից եւ ի սաացուածոց նոցա հրամայեցաք առնուլ վարգապետաց եւ յաղքատաս բաշխել։

— ե) կամն. եւ զնաւս զատուցանել ի միմեանց եւ ազաշխարհիլ եօթն ամ.

— զ) կամն. միայն՝ խկ.

— է) կամն. եթէ ամուսինքն գառնան լինին.

— ը կամն. անդրէն հրամայեցաք գառնալ.

— թ) 489՝ ամուսինսն. — Սինհ. ամուսինքն — 488՝ իւրաքանչիւր ոք զիւր ամուսինսն առցէ. — 490՝ յիւ՝ անդրէն գործեցին . . նւցն.

— ժ) 489. Սինհ. վերագրեալ. — 488՝ յիւ՝ վերագրեալ.

— ժա) 488. 489՝ կարս. լինին.

— ժբ) կամն. ապա եթէ ոչ կալցին. զինչ որ առինն. եւ նոքա որ գառնանն այլ կանայս . . . եւ կրկին ապաշխարութիւն ի վերայ եղիցի. — 489՝ եւ կրկնոցաց ապաշխարեսցին։

— ժգ) 489՝ զեօթն։

— ժդ) 489՝ կրկնոցաց ապաշխարութիւնքն լիցի. — կամն. իսկ որ համբերեացն զեօթն ամն, առցէ օրհնութեամբ առանց տուգանի եւ պատուհասի եւ կրկին ապաշխարութիւն ի վերայ եղիցի։

— ժե) Մեր Սարգ. եպ. եւ կարս. եպ. օրին. յիւ՝ որ.

— ժզ) 490՝ . . ամին Թէ.

— ժէ) 490՝ եւ.

— ժը) Սինհ. յիւ այլ կին առցեն.

— ժթ) 489՝ եւ առ. առնին լինիցին.

— ի) Սինհ. եւ նմանապէս.

— ի) կամն. կրկնոցին ապաշխարութիւնն ի վերայ եղիցի.

ւ. Զայս իսկ առեալ է ա) վերջնոյ բ) կանոնի գ) հրամանն 413, զոր եւ մեք դ) չափաւորապէս ըստ զանազանութեան եղանց եւ ի ե) ժողովս 414, եւ զոյն է) առ յաւելեալ զ)՝ զի ասէ է) ամենակատար ը) իսկ է այս գատաստան. Եւ Թէ ինչ ի մերն հակառակ կարծիցի թ)՝ այսոքիւք ժ) վարկցուք ժա) անբամբաս մեք ժբ) մնացուք ժգ)· զի խնդիրս մեր է ժդ) միայն ճշմարիտն լինել յեկեղեցի ժե) գատաստան ժզ)։ ,,

ՃԼԵ.

ԵՒԱՂԴՈՒ ԳՈՏԱՈՑՈՒԱՆ ԺԷ) ԵԿԵՂԵՑՒՈՑ ՃԱՌԱՆԴԱՒՈՐԱՑ.

105. Եթէ այր ոք կամ կին ի սրբոյ եկեղեցւոյ անուրդի մեռցի ժը)՝ ի կենդանութեան իւրում իշխան լցի ինքն առնել զամե-

413. Ինչպէս կտեսնուի, մեր Մխիթարի ժամանակին եղել է կանոնագրքի մի այնպիսի օրինակ որը վերջանում էր եղել Դվինի հինգերորդ ժողովի կանոններով, որովհետեւ Դատաստանագրքիս սոյն Ա.առջին մասնի մէջ նա բացի այդ ժողովի կանոններից այլ եւս բաղադրած չէ անում ուրիշ կանոններից։ Թէպէտ Գօշի վերաբերմամբ սկսած վերջին ժողով համարուի Պարտաւի երկրորդ ժողովը, որ եղաւ 768 Յունի Սիսն կաթողիկոսի ժամանակ, քան օրում հետեւեալ ժողովները, որ եղան մինչեւ Մխիթարի ժամանակը, չհաստատեցին կանոններ, բայց օրավճռեցին նախ՝ մեր կանոնագրքերի մէջ ժողովները չեն դասաւորուած ժամանակագրական կարգով, եւ երկրորդ՝ Դվինի է. ժողովը, որ եղաւ 425 տարի Պարտաւի Բ. ժողովից առաջ, գրած է կանոնագրերի մէջ դորանից յետոյ, ուստի մեր հետեւակը դիւրութեամբ կարող էր սխալուել եւ Դվինի է. ժողովը համարել վերջին ժողով։ Ինձ, կարծեմ, միայն այսպէսով կարելի է բացատրել կանոնիս խօսքերը՝ զայս իսկ առեալ է վերջնոյ կանոնի գնրաւանաւ։

414. Հեղինակը ակնարկում իւր նախընթաց Ա. եւ Գ. կանոնները։

— ա) 489՝ առ. — Սինհ. առ. եւ.

— բ) 488. Սինհ. կարս. վկիրջոյ.

— գ) 488՝ զոր եւ մեք զժերն.

— դ) Մեր Սարգ. եպ. օրին. յիւ՝ ի.

— ե) 488. Սինհ. եւ զայն.

— է) 489՝ յաւելեալ. — 488. 490՝ յիւ՝ եւ զայն . . . ասէ.

— ը) 488՝ եւ զայն ասա. — 490՝ եւ զայն ասա.

— թ) 489՝ ամենակատար. սխալ.

— ժ) 488. կարս. կաթեծացի.

— ժա) 489՝ սպասցին.

— ժբ) 490՝ յիւ՝ վարկցուք.

— ժգ) 488. Սինհ. յիւ՝ մեք մնացուք. — կարս. ծնգս. սխալ.

— ժդ) 490՝ յիւ՝ ամենաբաս . . . եւ.

— ժե) 488՝ զի խնդիրս մեր այն է.

— ժզ) կնհ. յեկեղեցիս. — 489՝ յեկեղեցի Աստուծոյ.

— ժէ) 488՝ միայն՝ զի ճշմարիտ լիցի յեկեղեցիս գատաստան.

— ժը) 488. Սինհ. միայն՝ վ.ասն.

— ժթ) կամն. ի ժառանգաւորաց անուրջ մեռցի. — Սինհ. յիւ՝ մեռցի.

հայն ինչ ա) եւ անցեալ քան ընկն ի) ի մերձաւորաց՝ մի իշխիցէ ը) հեռացուցանել զնոսա եւ զջուր եւ զժողովրդեան) եւ ի մերձաւորանց ա) եթէ քաղաք մի են եւ կամի զմի ոք սպրի առնել, իշխան է առնել որ զնա հեշտ ոք կոյցէ), բայց հեռաւորն մի սպաց ը) ի նոյն գլաւոր եւ գիրքաւոր իշխանէ, որ ոք զնա հեշտ գործեսցէ ի) եթէ քաղաքի տայ՝ իշխան է ի) որ ոք զնա հեշտ գործեսցէ ի) եւ եթէ կամի վաճառել եւ կամ ի ա) հոգւոյ տայ, իշխան չիցէ ի) եւ եթէ ոք յորդեգրեսցէ ի) ի քահանայութիւն ձեռնադրի կամ գեղջն վկայութեամբ, կամ յանձնէ, որում չէր անի ի) քահանայութիւն ի) զկէս հնօրհնն կալցի յազգս ձեռնադրութեանն ի) անհարկ եւ անպակաս ի) եւ զկէս հնօրհնն ի) զհոգ եւ զջուր բաւանգակ ի) արդ եկեղեցւոյն յանկասրսն թողցէ եւ անցեալ քան քահանայն եւ քան կին նորա՝ ամենայն է) շնորհն իակ բաւանդակ է) յանկասրսն է) երթիցէ է) զի չվաճելէ զորոյ եկեղեցւոյն զժառանգութիւնն է) յանկասրսն հեռացուցանել է) եւ տալ հեռաւորացն է) եւ օտարացն է) Բայց եթէ է) անկասրսն կամաւորութեամբ կամ հաճելով է)

—ա) Կոռ. լիչ ինչ.
—բ) 489՝ ընդ.
—գ) Մեռ. զոտ ծերբեանս.
—դ) Կոռնս. մի իշխեսցէ.—488. 489. Մեռ. կաթ. չիշխէ.—Գէորգ. չիշխէ որ—490՝ չիցէ.
—ե) Կոռ. լիչ զժողովուրդ.—յլ՝ գշնորհս նոյն եկեղեցւոյն.
—զ) 489՝ եւ զմերձաւորսն.
—է) 489՝ լիչ որ զնա հեշտ ոք կոյցի.—Կոռ. եւ մերձաւորսն եթէ քաղաքն են եւ նա կամիցի զմի ոք առնել իւր յորդեգրիս, իշխան է առնել որ նմա զնա հեշտ գործեսցէ եւ զկէս լիսեցի.
—ը) Կոռ. յայց հեռաւորսն եւ օտարսն չիշխէ տալ.
—թ) Գէորգ. Գէորգ. լիչ իշխան է.
—ժ) Գէորգ. օտարսն.—Կոռ. յայց գշարժանն ոք եւ գկերդաւոր ոմն կամի առնել՝ արժան է.—489՝ եւ գշարժանն ինչ յորում իշխան է ոք ոք զնա պատուոյ գնէ.—490՝ . . . թէ ծառայի տայ ոք զնա հեշտ գործէ.—Մեռ. . . . . եւ գշխանակ, որում իշխան է, որ ոք զնա հեշտ գործէ.—Գէորգ. կարողանի լիչ ընդ հեռաւորսն. . . եւ.
—ժա) լիչ կամ.
—ժբ) 489՝ իշխան է.—Կոռ. . . . կամ հեռացուցանել է.
—ժգ) 488՝ ոմն գործ.—Մեռ. գործ.

—ժդ) Կոռ. գործ վկայութեամբ, կամ որ գործեսցեն զնա եւ չէր անի նմա.
—ժե) 489՝ զքահանայութիւնն վկայեսցէ քահանայութեան.
—ժզ) Գէորգ. առնի յիւր կնոջ առնելիսն.
—ժէ) 488՝ լիչ անպակասի.—489՝ պակասի.—490՝ անպատեհացի.—Կոռ. ոգաս ի պակասիլ ի բնիկսէ.
—ժը) 489՝ լիչ եւ զկէս շնորհին.
—ժթ) Մեռ. զջուր բաւանդակ.
—ի) Մեռ. զհոգ անհնդիս.
—ի) Մեռ. զջուր եկեղեցւոյն յանկասրսն.
—իա) Կոռ. զհոգ վարձանելոյ քահանային եւ կին նորա առնելոյն ինչ շնորհն միրձաւորացն հնդիս. եթէ ոչ պղոյ կամ քաղաքացի ոչ հնդիս.
—իբ) 488՝ լիչ զժառանգութիւնս.
—իգ) Կոռ. յորժամ հեռացուցանել միրձաւորացն օտարացուցանել.
—իդ) Կոռ. հեռաւորսն.
—իե) 489՝ լիչ եւ առ. հեռաւորացն եւ օտարացն.
—իզ) 488՝ լիչ զոչ եթէ.
—իէ) 488՝ հաճելով.—489՝ հաճեալ.—Կոռ. լիչ հաճելով.

ատ ա) թաղացուցանել է) մարդապետն եւ զարն մի շինականի աւելք է) այլ արքսէ ա) եկեղեցւոյն յանհաճ է) հեռաւոր իսկ՝ իշխան լիցի միրձաւորացուցանել է) Այս թէ գեղ դիպիցէ ա) որ իրիցուն ի է) ժառանգութիւնն թարձեալ իցէ ժառանգութիւն սրբոյ աթոռոյն է) զոր ոմանք պիտան կոմի ժառանգեցուցէ է) իշխանութիւն է նմա է) եւ այլ անհամանատրութիւն հերակեալ ա) եւ խորհրդոյ ժամանակն եւ այլոր լիցի է) Բայց է) յառաջ քան զնոցա ժառանգելն է) որ ինչ յետոյ է ի) մի շարժեսցին զի ըգ[հ]ակեալ 415 վճռ. Տնտառութեամբ է) 416. որպէս կալեալ է) կալցին է) Վասն զոր

415. Մեր եւ մեզ իսկ օրինաւորի մէջ ոչինչ, մանր հրամանտես տալ Խորհրդ. որ պահանջեալ մեզ չգիտի 3րդ ժողովին, կամ ժողովրդոց ներկայութեամբ տրուածի մասին չէ գիտցուի ևս խոսալ, եւ որոհանեալ ինչու կանոնագրութեան մէջ գրված է։ Զգիանալի մնաց եւ այդպէս արդարութեան մէջ տգէտ Ինչ Սկսիկացի է պահել այդ վասն խոհեմ ինչ գիտէ։

416. Նոյնը վերաբերվում է յանաց Հերակլի կոյսերին. որ սկսեց Յազատրել 640 Յունն, եւ պատճէց կոսրով հրկիզորդին, որ սկսեց իւր Յազատրութիւնը 590 Յունն. ինչպէս յայտնի է՝ Հերակլը մի քանի տարի յարձակուելով պարսիսաների տանուան. նորի վերայ եւ յաղթելով նոսրովին, վերադարձրիս Հայաստանով անցնելով՝ ու ժամանակ կանգ առաւ Կարին (Էրզրում) քաղաքում։ Նա ուզարկից Գվին էգր կոնստանդի մօտ հայոցի Մժիժ Գնունի իշխանը. որ կոյսեր գրամանով՝ տասիսմարի եւ բռնաւորութեան տարաւ Էգրին Կարին. ուր կոյսերը մանուսար եկեղեցական ժողով գումարիսով 629 Յունն. Էգրը ընդունց բասիկեսպասկոպիներ. Բայց այդ ժողովը ոչինչ կանոններ չհաստատուեց։

Արդ՝ եթէ յիշենք որ Գվինի 5րդ ժողովը գումարուեցաւ 645 Յունն, պիտի տեսնենք ժողովիս ներկայ կանոնի խօսքերի մէջ երկու բան արժանի նկատուելիք։

—ա) Կոռ. վարձառել.
—բ) Կոռ. ինչ իրացուցանէ.—489՝ իրացուցանէ.
—գ) 488՝ մի շինականացոյ.
—դ) 489՝ ոգալ.—Կոռ. լիչ արքսէ.
—ե) Կոռ. Ջ[ճ]ան իշխան է վաղնատրաքն եւ միրձաւորսին չիմերձաւորացուցանել.—Կոռ. այլ օրինակ՝ եւ միրձաւորսին չիմերձաւորացուցանել.—Կոռ. այլ օրինակ՝ միրձաւոր ինչ միրձաւորացուցանել.
—զ) 489՝ գնէզ լիցի.
—է) Գէորգ. լիչ իւ.
—ը) 489՝ սրբոյ լիչ է.
—թ) 488՝ ժառանգեցուցանէ.
—ժ) 488՝ իշխան է.—Կոռ. ինչ եթէ գեղջն երկրացն գիտի ժառանգութիւն մնալ. եղբայր ոմն զանգութիւն սրբոյ աթոռոյն եւ ասի թէ ես ունիմ զայս ի ժառանգութիւն ինձ. եւ կամիցի զայն ծախել եւ կամ տալ ուրուք. ոչ կարէ. եւ ոչ ոք կարէ ասել թէ ես ունիմ զայս ի ժառանգութիւն ինձ. եւ կամիցի զայն ծախել եւ կամ տալ ուրուք. ոչ կարէ.
—ժա) Կոռ. Ապ. ոչ ասէ՝ ժառանգութիւն եկեղեցւոյ է Հրամայեալ է եւ Խորհրդոյ ժամանակ. եւ ոչ ոք կարէ ասել թէ ես ունիմ զայս ի ժառանգութիւն ինձ. եւ կամիցի զայն ծախել եւ կամ տալ ուրուք. ոչ կարէ.
—ժբ) 488. Կոռ. ոչ ոք կարէ ասել թէ ես ունիմ զայս ի ժառանգութիւն ինձ. եւ կամիցի զայն ծախել եւ կամ տալ ուրուք. ոչ կարէ.
—ժգ) Կոռ. ժամանակին.
—ժդ) Կոռ. գործեսցեն էր.
—ժե) Կոռ. Հայաստանեաց.
—ժզ) 488՝ լիչ ոչ.
—ժէ) Կոռ. ոչ ոք զգալեց կալցի.

ցառ) ժամանակացն եւ յայսմհետէ) եւ յաւխտեան այս գիր հաստատուն կացցէ եւ մի ոք անկցէ ըստ) այսմ սահմանաւ ը) [417]*,*

,, Տեսցուք եւ զայս հոգեւորք) դատաստան, զի իշխան առնէ իւրացն ը) տալ ուր եւ կամի, իսկ զնկեցուցն չհեռացուցանել յանկաւարացն· եւ թէ պատահի ի հեռաւոր անկաւարաց եւ կամ յօտարաց զոր որդեգիր արաք ը) քահանայանալ· զինի իւր ի մերձաւոր յանկաւարան ասէ Թաղուլ· զի թէ պատահի ի նոցանէ քահանայանալ ը) — կայզինն, ապա թէ ոչ՝ նոցին կամօքն ը) յօտարաց ը) տալ իշխանքս լիցի առաջնորդն քէ)· սակայն ի տանէ քահանայութեան իւրէ զոր ժառանգ առնեն քէ)· Ցայսոսիկ քէ) զայս յաւելուլ քէ) ի գէպ է, զի ոչ միայն յորժամ քՂ) ժառանգաւորքն բարձեալ լինեին քէ) յնկեցուցն քը) — սուրբ Աթոռոյն է քն)· այլ թէ պատահին անկաւարքն անարժան լինել՝ թէ քահանայք լցեն եւ թէ չլցեն՝ իշխան է) զարժանաւորսն ի քահանայից կայուցանել· եւ այդ ըստ ճշմարտութեան է [418]*։,,*

Առաջին՝ իրաւարանական ընդհանուր սկզբունքով նոր օրէնքի գօրութիւնը երբէք չպիտի տարածուի անցեալ ժամանակի վերայ· իսկ ժողովը կամենում տարածել իր ներկայ կանոնի գօրութիւնը նախընթաց ժամանակի վերայ մինչեւ Էրեսիի եւ Եփեսոսի օրերը, մօտաւորապէս 20 — 25 տարի· երկրորդ՝ շատ զարմանալի է որ ժողովը տառէ Ջ՝ չգիտէ Ջ այդ երկու Քաղաքից առաջ ինչ կանոնով են եղել վարվում հայերի մէջ եկեղեցականների ժառանգութեան մասին, մինչդեռ անցել էր ընդ ամենը 40 — 50 տարի, իսկ ժողովի մէջ կային անշուշտ 60 — 70 տարեկան եպիսկոպոսներ եւ վարդապետներ, որք պէտք ծանօթ լինէին այդ հարցի հետ իրրեւ ժամանակակիցներ։

417· Գլխի Ե· ժողովի Ը· կանոն (Ե 761, ռմկ·)։

418· Նիկեայ ձե· ամբողջ կանոնից զրպէս եւ նախընթաց Լթ· կանոնից երեւում է որ՝ հին ժամանակներում մեր քահանաները կարող էին ունենալ երկու տեսակ

—ա) 490՝ ի նոցա
—բ) 489՝ մխայե՝ ապա՝
—գ) 488՝ լիչ՝ ըստ՝
—դ) կաե. բայց յայսմհետէ այսպէս կալցին զրպէս սահմանեցաք յանուն Տեառնէ՝ ըստ է մի ոք իշխեսցէ փոխել զսոյն սահմանադրութիւնս։
—ե՝ Մեր եւ Սարգ· եպ· օրինակ Հայեցուածոյ։
—զ) 490՝ յիւրոցն։
—է) 489՝ լիչ՝ սրսոյ։
—ը) Սինօ· լիչ՝ զինի իւր ի մերձաւոր եպիսկ·
—թ) Վեռ· լիչ՝ նոցին կամաց։
—ժ) 489՝ յոյլսս։
—ժա) 489՝ իշխանութիւն։
—ժբ) 488՝ կաթ· լիցին առաջնորդքն։
—ժգ) 489՝ ժառանգեն։
—ժդ) Սինօ, վատ· պատրիկ։—Վեռ· յայսոսիկ։
—ժե) 480՝ առաւելուլ։
—ժզ) 489՝ լիչ՝ յորժամ՝
—ժէ) 489՝ լիչ՝ լինիցին։
—ժը) 490· Վեռ· եկեղեցոյն։—կաթ· առնէ՝ է։
—ժթ) 488՝ սրբոյ աթոռոյն է ապա
—ի) 489՝ արժան է։
—ի) 489՝ յայլ։
—իա) 489՝ ի նոցա
—իբ) 489՝ մխայե՝ ապա՝
—իգ) 488՝ ի նոցա
—իդ) 489՝ մխայե՝ ապա՝
—իե) 488՝ կաթ· լիցին առաջնորդքն։
—իզ) 489՝ ժառանգեն։
—իէ) Սինօ, վատ· պատրիկ։—Վեռ· յայսոսիկ։
—իը) 480՝ առաւելուլ։
—իթ) 489՝ լիչ՝ յորժամ՝
—լ) 489՝ լիչ՝ լինիցին։
—լա) 490· Վեռ· եկեղեցոյն։—կաթ· առնէ՝ է։
—լբ) 488՝ սրբոյ աթոռոյն է ապա
—լգ) 489՝ արժան է։

ՃՋ·

ՅԱՂԱԳԱՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՏԱՆՑՆ ՔԱՀԱՆԱՆԱՑԻՑ —)։

106· Ազատաք է) յորժամ զկնի բեռնոյն զերդ է) եւ զմարդ ը) բաժանեն է), յոլովք չարահնութեամբ չ) առնեն եւ զմանկունս է) եկեղեցւոյ ըղձանան ը) ծառայս առնել եւ ի տարկութեան առնէն ը), որ չվայելէ ժ) քրիստոնէից ժա)· Զի երիցս երանելոյն ժէ) սրբոյն Դրիգորի ժէ) եւ Բռանելոյն ժը) Տրգատայ Թագաւորի ժէ) զսուրբ ժՂ) եկեղեցոյն զժառանգութիւնն ժէ) ընդ այլ ազատսդ առնեն ժը) կարգեալ է ժՂ) եւ ազատ էինէ) սրբոյ եկեղեց-

---

անշարժ կալուածք, առաջին՝ իւր սեփական — փղոյլ առած, ժառանգութիւն կամ ընծայ ասացած, եւ երկրորդ՝ եկեղեցուն պատկանածք։ Կանանիս զօրութեամբ՝ քահանան անառանձին իշխանութիւն ունէր առաջին տեսակ կալուածքի վերայ, կարող էր ծախել, գրաւ դնել, եւլն· իսկ իւր մահից յետոյ կարող էր կառկով տալ ուրիշին, ում եւ կամենում էր։ Բայց երկրորդ տեսակի հետ, այսինքն՝ եկեղեցապատկան կալուածքի հետ նա չէր կարող այդպէս վարուել· այլ քանի որ կենդանի էր ինքն՝ իրաւունք ունէր վայելել նոցա եկամուտը, ընդ նմին փութալով ի հարկէ եւ նոցա ու եկեղեցւ բոլոր ծախքերը, իսկ նորա մահից յետոյ՝ ոչ միայն եկեղեցու կալուածքը, այլ եւ նորա ծախքը ժողովուրդը պիտի անցնէր նոր քահանային ձեռքը։ Բայց նոր քահանան, ինչպէս այդ երեւում է եւ ներկայ կանոնից, պիտի ընտրուէր անպատճառ մեռնող քահանայի ցեղից, այն է՝ առաւելապէս մերձաւոր ազգականներից, որով քահանայական պաշտօնը իրրեւ յիրաւի մի ժառանգութիւն անցնում էր մերձաւորագոյն ազգականների ձեռքը։ Դոյն եկեղեցապատկան կալուածքներից իրաւունք ունէին վայելել արդիւնքները մինչեւ անգամ մեռած քահանայի կինը եւ զաւակները։ Այդ վերջին սովորութիւնը, կամ լաւ ասել՝ իրաւունքը տեղ տեղ պահպանուել է մինչեւ այժմ, որով վախճանուած քահանայի իրեցկինը եւ մանր որթերը առ ժամանակ առանուժեն եկեղեցական արդիւնքներից մի մասը, որ կազմուժէ որթոց եւ այլոց։ — Տես Լթ· եւ ՃԳ· կանոնները եւ 148 եւ 464 ծանօթ·։

—ա) 488՝ Վ.ասն քահանային ոչ ազատ է ամենեցունի։
—բ) 489՝ ազատ ոք։
—գ) 489՝ մեռանի։
—դ) 488՝ զմարդ։
—ե) 489՝ բաժանեն զդէն։
—զ) Մեր եւ Սարգ· օրինակ՝ չարահնութեամբ։—488՝ չարակամութեամբ։
—է) կաե. զժառանգաւորս։
—ը) կաե. Ջանան։
—թ) 488՝ կաթ· պարկեն։—կաե ի ծառայութիւն եւ ի տարկութիւն արկանել։—489՝ ի տարկութիւն առնել։
—ժ) 489՝ ոչ վայել է։
—ժա) 489՝ քահանային կամ քրիստոնէից։—կաե· յԼ՝ որ չվայելէ քրիստոնէից։
—ժբ) 489՝ երանելոյ։
—ժգ) կաե. զի երանելոյն Դրիգորի։
—ժդ) կաե. սրբոյն։
—ժե) կաե. յԼ՝ թագաւորի։—488՝ մխայե՝ զի երիցս երանելոյն Տրգատայ թագաւորի։
—ժզ) 490· Վեռ· զսրբոյ։
—ժէ) կաե. մանկունս։
—ժը) կաթ· տան, պահայ։
—ժթ) 488՝ կաթ· ընդ այլ ազատսդ առնեն ժը կարգեալ։
—ի) 489՝ յԼ՝ զսուրբ եկեղեցւոյ·։եղեն,

ւոյն հոգոյն եւ ջրոյն ա) 419. Եթէ ի պարսից թագաւորութեանէ) ժամանակս է) թէպէտեւ ի պեկար արկինք, սակայն առնն իւ) դիւանի յայտնի ը) է) եւ չէ ը) խառնեալ ը) ի շինականս ա), բայց միայն գհարկան տալին ա) յարքունեան ա) 420. Արդ՝ եթէ որ ագահութեամբ ակամբ հայիցի ա) եւ զազատ մանկունս եկեղեցւոյ ի գաժին եւ ի վճռակ եւ ի ծառայութիւն ա) արկանիցէ ա), այնպիսին ի մեր ժողովոյս օրհնութենէ ա), հեռի եղիցին ա). եւ սէ եղիցի իշխանութիւն ա) վարդապետին եւ քահանային գոյնպիսւոյն զպատարագս ա) օրհնել. Այլ եւ է) ամենք զոմիայն ախոն ախաճան 421 եւ ըստ ս) իւրաքանչիւր կամայ է) եւ ըստ իւրաքանչիւր վ բմի 422 բաժանեն գշնորհս

419. Կանոնը անշուշտ ի նկատի ունի Ագաթանգեղոսի պատմածը. եր. 509, դուզէ եւ Ս. Սահակի առանձին ընդարմատ կանոնը եկեղեցական արգելանց մասին (№ 761, ո 650).

420. Գաղթականները նոր սերունդին՝ որպէս իսկոյն ժամանակ ազատ էին ծառայութեան տուրքերու եւ նահապետականներու, որպէս եւ նոցա կալուածքներէն, եւ չէին ենթարկուիր ոչ մի անձակ պարտուն հարկերին եւ տուրքերն. այլ անմիջապէս նոր կամ պատերազմական արշաւանքների միջոցին եւ դամ կրօնական հանգամանքների ժամանակ. որպ դէմ հայերը միշտ բողոքումին (տպիշէ. եր. 31, 32, 63.):

421. Տես ե. օրինաց, ամիսդ ԼԶ. գլուխը:

422. Մեր օրինակ եւ № 489՝ փոխ № 488, 490. Սին. կարապ. Ջուխ վենիամ. փոխ բաց օրինակաց կանոնագրերի մէջ չկայ եւ ըստ իւրաքանչիւր փոխ պետքէ կարծել որ՝ կամ ինքն Մխիթարը եւ կամ յետոյ գրիչները մոռցել են այդ կտորը դնել. վասն 3 րդ ժողովի Ս. կանոնի մէջ. Սարգ. նոյ օրինակ մէջ նոյնպէս չկայ այդ բառը, այլ պատճ է այսպէս՝ եւ ըստ իւրաքանչիւր կամաց փոխ մի: Խոկ ինչ վերաբերմամբ

—ա) կաճ. 488, կար. հոգ. եւ ջուր.
—բ) 489՝ թագաւորացս.
—գ) 488՝ ժամանակին.
—դ) 488, 489. Սխճ. ի պէկ արկինս.
—ե) Սխճ. լիբ՝ ի.
—զ) 489՝ լիբ՝ յայտնի.
—է) 488՝ կար. է.
—ը) 488՝ կար. եւ չէր.
—թ) 490՝ լիբ՝ եւ չէ խառնեալ.
—ժ) 488՝ կար. զնշ. շինականս.—489՝ յիշխանականս.
—ժա) 4՝ Ո՝ տալին.
—ժբ) կաճ. նաեւ ի պատկէ ըսկ ասէլաքհանն ցոյցս արարեալ, եւ չէ խառնեալ ի շինական իշխանս քհամբ զերկրացնաց առանն ի գլեան ին. գայց մի-

այն գհարկան տալ յարքունեաս.
—ժգ) 488. 489. կար. զկճ. հայեցիս.
—ժդ) 488. կար. եւ ի վճռակ ծառայութեան.
—ժե) կաճ. 488. կար. արկցին.
—ժզ) կաճ. այնպիսիսն ի սուրբ Լուսաւորչի օրհնութենէն եւ ի մերմէ ժողովոյս.
—ժէ) Սխճ. վկճ. հոգիցն.
—ժը) 489՝ եւ սէ եղիցին իշխանութիւնք.
—ժթ) 489՝ պատարագաց.—կաճ. զպատարագս պատարագաց.
—ի) 489՝ եւ այլ.
—իա) կաճ. Այլ եւ ամենք յազատաց ըսկ.
—իբ) Սխճ. լիբ՝ եւ ըստ . . . եղիցի.

սրբոյ ա) եկեղեցւոյն եւ որպէս կամին մատաղարարեն, եւ վարդապետին հրամանի եւ իրաւանց ունին չդնեն: այնպիսիքն նզովեսցէ ը) ի մեր օրհնութենէն հեռի եղիցին, որք յանդգնին զայնպիսի ինչ առնել ը) 423,

«Լուիցեն ազատք ը) որ ե) ի վիրս, զի գայապիսի լուծին զուղիղ եւ զնախագոյն ը) կանոնական հրաման 424.»

ՃԼ.

ՕԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՆԱՑԵ).

107. Ոմանք տանուտեարք ը) եւ ազատք ի վանից վերայ ի) իշխանութիւն առնեն եւ վանական զոր կամին հանեն ա) եւ զոր կամին նստուցանեն ա) վասն ժլատութեան ա է): Այլ եւ ոմանք իսկ ա է) ի վանս ա է) նստին եւ ըստ գրեցելոյն, որպէս թէ չա-

ֆրմի բառի նշանակութեան պետք ասել որ՝ մենք չունինք այդպիսի բառ ոչ գրքերի, եւ ոչ բառարանների մէջ, վասն որոյ ես ինձ արդարութեամբ որ՝ զս առած է լատինական forma. կամ ֆրանսիական forme բառից, որ նշանակումէ ձեւ, գազափար, օրինակ, նդաձակ, կաղապար, եւլն, եւ որ կարող էր մտնել մեր լեզուի մէջ արեւմտեան լեզուացոյցների եւ մանաւանդ խաչակրաց պատերազմների միջոցին, ինչպէս մտել են մի քանի բառեր՝ Քաէր — հոդապր, եւլն: Մեր այս ենթադրութիւնը ուղի հաստատուածութիւն է գտնում. նաեւ ուշադրութիւն գարմենք որ՝ երեք օրինակի մէջ գրած է՝ Քոմի, որ շատ մօտ է forma կամ forme բառին: Ուրեմն՝ ըստ իւրաքանչիւր ֆրմի պիտի նշանակի՝ ըստ իւրաքանչիւր ձեւի, եղանակի, կերպի եւլն:

423. Դվինի ե. ժողովի Թ. կանոն (№ 761, ո 1կգ.):

424. Երեւի Ձէ Մխիթարի ժամանակներում յաճախ են եղել պատահում այդպիսի գեղծումներ Վրաստանի մէջ կամ Վրացի իշխանների եւ ազնուականների կողմից եւ կամ այնտեղ բնակուող հայ իշխանների եւ ազատականների կողմից:

—ա) 490՝ սուրբ.—կաճ. լիբ՝ սրբոյ.
—բ) Սխճ. նոյնպէս եւս 488՝ լիբ՝ նոյնպէս.
—գ) կաճ. փոխանակ՝ եւ որպէս կամին . . . եղիցի. այսպէս՝ եւ զառաքինութեանց զիշխանութիւն եւ զգործ յաջողակին, եւ վարդապետացս հրամանի եւ մեր կանոնի ունկնդիր չլինին. այնպիսի յանդգնեալքն որ գործեն զպատարագ ի մեզ եւ ի մերոյ հեռի եղիցին ի սրբոյ եւ մեր օրհնութենէ
—դ) 490՝ առ ատր ԿՐՒՒ սխալ.
—ե 489՝ ուր. – 388՝ կար. լիբ՝ որ.
—զ) Սխճ. լիբ՝ գնախագոյն.
—է) 488. Սխճ. վանի վանացս.
—ը) 488՝ կարապ. տանուտէրքս.
—թ) 488՝ Սխճ. ի վիրայ վանացս. կաճ. ոմանք յազատաց ի վիրայ վանացս.
—ժ) 490՝ կար. լիբ՝ վանական զոր . . . եղիցի.
—ժա) 488՝ եւ վանական զոր կամին նստուցանեն.
—ժբ) կաճ. զոր կամին հանեն եւ արկանեն. զոր չէ արժան եւ օրէն.
—ժգ) 488՝ լիբ՝ խոկ.
—ժդ) կաճ.ապ. եւ ոմանք գնաւանեօք ի վանացն.

*Նիցին արգեօք տուն հաց ուտելոյ»՝ որ զնկեղեցեաւն Աստու-
ծոյ) արհամարհեն գ) անպատկառելի անամօթութեամբ գ)՝
Աշխարհիքն եթէ յուղղութիւն գան եւ յեպիսկոպոսն ի) թո-
ղուն գ)՝ որ տեսչութիւն առնէ սրբոցն է) լուսոյ եւ պաշտամանն
եւ գործոցս կարգաւորելոյ ը)՝ այնպիսեացն անցելոյ մեղացն թո-
ղութիւն շնորհեալ եղիցի ը) եւ ի ժողովոյն ժ) օրհնեալ եղիցին
ժա)՝ Եւ ժողովրդեամբ ժբ) եւ պատարեւութեամբ եւ ուխտագը-
ւութեամբ ժգ) երթիցեն ժդ) եւ աղօթիցեն ժե) ի վանօրայսն ժզ)
որպէս պարտ է ժե) յիւրեանց ժէ) հարանցն վաստակս եւ յա-
ղօթանոցս ժը)՝ բայց ժլատանալ եւ հանել ինչ է) մի իշխեսցեն
նա)՝ Ապա թէ հակառակ ինչ կայցեն ին) հրամանի հարանցն
եւ մեր պատուիրանիդ իէ)՝ այնպիսիքն ի մեր օրհնութենէդ)
հեռի եղիցին եւ զհատուցումն ի սրբոց վկայիցն ընկալցին իզ[425].

,,Որպէս եւ գրեալ է թէ՝ արասցեն վրէժխնդրութիւն էդ)
յազգս եւ յանդիմանութիւն ի ժողովուրդս[426].,,

425· Դվինի 5· ժողովի ժ· կանոն (№ 761, ամիէ·)։

426· Մարգ· Մխիթ, Ե· 14·— Մարգ· Նաւում, Ա· 2, եւլն։

—ա) գաճաճ· լիջ՝ եւ ըստ գրեցեալսն ... եւլէ,
—բ) Սիճ· լիջ՝ Աստուծոյ,
—գ) գաճ· արհամարհեալ,
—դ) 488՝ լիջ՝ անամօթութեամբ,
—ե) Սիճ· եպիսկոպոսն,
—զ) 488՝ յուղղութիւն եպիսկոպոսին թողուն·
—է) Սիճ· որթոցն, նախ՝,
—ը) վճճ· կարգելոյ,
—թ) Սիճ· շնորհեալ է եկեղեցիս.—գաճ· Աբդ· եթէ լուծեալ մերոյ հրամանիս գանձ-
ցին եւ թողցեն յանաչելոյն գտեղւոյնքիւն եկեղեցւոյն կապել եւ յօրինել ընդ
հաճոյիցն Աստուծոյ, յանպիտանացն յա-
ւաչագոյնն գործելեացս յանցանացն թո-
ղութիւն լինի·
—ժ) գաճ· եւ ի մեր մեսրոպեան ժողովոյս,
—ժա) 489՝ լիջ՝ եւ ի ժողովոյս ... եւլէ,
—ժբ) 488՝ գաւ· առեալ՝ եւ օրհնու-
թեամբ·
—ժգ) գաճ· եւ ուխտաւորեալ եւ նուի-
րեալ ընծայիւք,
—ժդ) 488՝ ներիցեն·
—ժե) 488՝ 489· գաւ· վճճ, ազօթեսցեն·
—ժզ) գաճ· երթիցեն ի վանս եւ ազօ-
թեսցեն·
—ժէ) գաճ· արժան է,
—ժը) 489՝ իւրեանց,—Սիճ· յիւրոց,
—ժթ) 489՝ եւ յաղօթս նոցա,—գաճ·
լիջ՝ եւ յաղօթանոցս,
—ի) 488, 489՝ լիջ՝ ինչ,
—իա) գաճ· բայց ժլատանալեացմէ մի իշ-
խեսցեն·—Սիճ· մի ինչ իշխեսցե՛·
—իբ) 488՝ կացցեն·
—իգ) 488՝ պատուիրացս·
—իդ) Սիճ· յօրհնութենէդ·
—իե) գաճ· փախեսցի՛ տալ քէ ... եւլէ,
մինչչ զի եղիցին օրհնեալ յԱստուծոյ եւ
ի մեր ժողովոյն·
—իզ) 488՝ խնդրութիւնն·
—իէ) 488՝ եւ կործանին յայնքան հա-
մարձակութեամբն, զոր գործեն·—Կարա-
ղանչի վճռոյն զազգահամարութեան գոր-
ծեսն·
—իը) Սիճ· այլ եւ ազգատոհմութիւնս·
—իթ) 488՝ որ է·—489՝ որ·
—լ) 489՝ լիջ՝ արհեստ·
—լա) 488՝ ասէ·
—լբ) 488՝ զհնչմանսացս·
—լգ) Սիճ· անխիզան·
—լդ) 489՝ ծանոյց·
—լե) 488՝ գաւ· լիջ՝ ամենեքին·
—լզ) 489՝ վճճ· աստուածպաշտից·

ՃՂ·

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ—) ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ՓՈՒՆՈՂՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱԿԱՆԱՑՆ Ը) 427·

108· Զի ե) որպէս առ ը) ամենայն մեր աշխատակիցս հարկ ե-
ղեւ գրել ի նոյն ուխտատան ամի ե) տէրութեանն ղ) Խոսրովայ
որդւոյ ե) Որմզդի, զնոյն եւ առ քս սրբութիւնդ հարկեցաք գը-
րել — պլինդ ունել գոյատեւէր Հոգւոյն Սրբոյ ի ձեռն օրինաց եւ
մարգարէից, զոր ը) առաքելական կանոնագրութեամբ հաստա-
տեցին սուրբ եւ ուղղափառ վարդապետքն· Բայց մանաւանդ
առաւելագոյն զգուշանալ յանիծեալ յամառնութենէ մերձա-
ւորաց՝ որ ազգաւ մօտաւորութիւն է ը) եւ կործանին յայնքան
չարիս[428]· Քանզի ոչ միայն զհատենակութիւն ազգահամարու-
թեանն գործեն ժ) այնպիսիքն, այլ եւ զազգահութիւն ժա)՝ զոր
ժբ) արմատ ժգ) ամենայն չարեաց ասացք) առաքեալն[429], զհե-
թանոս ժէ) օրէնս անաստուածս ժը) լինել՝ որպէս եւ նախամար-
գարէիւն Յանօթացոյցն ժթ) ամենայնժբ) աստուածպաշտացժէ)[430]·

427· Սոյն ՃՂ· կանոնը ամբողջութեամբ կայ եւ № 761 կանոնագրքերի մէջ այս-
պիսի վերնագրով՝ Երանելի վարդապետիս Մխիթարայ արարեալ յայնոցս ամուսնութեան
եւ Վանականութեան ազգականացս·

428· Թէպէտ մեսրոպ № 489՝ օրինակին մէջ կայ՝ չարիս, բայց իմաստի մեծութիւնը
պարզելու համար մենք ունեցողիդ ոյնպէս·

429· Գոյատեւ առաքեալը այսման ամենայն չարեաց համարուէ ոչ թէ ագահու-
թիւնը, այլ աբծամասիրութիւնը (Ա· Տիմոթ· Զ· 10·) բայց որովհետեւ գոյատ սկսա
կապուած են միմեանց հետ եւ մինը միւսի հետեւանքն է, կանոնս իրաւամբ կարող
է ասել սիրոյ խօսքը վերաբերել եւ ագահութեան·

430 կանոնս ակնարկուէ անշուշտ Տաճն պատուիրանին առ սկիզն յօդուածը,—
Ելից· Ի· 2—5·—Բ· Օրինի· Ե· 7—8·

եւ բիւր եւ այլ չարիս ա), որպէս եւ իմաստնոց յայտնի է։ Զի թէ աստուածային բիւրանն անիծանէ բ) զմարդիկ որ փոխեն զընկերի եզեալ սահմանս[434], իսկ զԱրարչինն գ) զլոյսերեցուն դ) զասհմանագրութիւնն եւ զպատուէր առ ոտն հարուն ե) եւ արհամարհողք լեալք զ), մեծի բարկութեան արժանի էք ե), այլ ը) մանն նոցա եւ այլք եւ յայտ անտի է՝ զի ի հնուման, զորս ը) եւ լից ք) Աստուած, այսպէս ձա) ասաց ձբ) Թէ՝ ըստ կրօնից ազգաց Եգիպտացւոց եւ Քանանացւոցն մի երթայցէք, ես եմ Տէր Աստուած ձեր[432]։ Եւ ի կարգ ձգ) արիեալ՝ զայսպիսի անկողինս կոչեաց խայտառականաց առաւանս[433], որով ամբարիշտքն վարբէին։ Հրաժարեցոյց յառաջին ազգէն ձդ) եւ ապա յերկրորդէն ձե)՝ եւ հասեալ յայն՝ զոր մեք խորհուրդ կոչեմք՝ եւ ասէ՝ մի յայտնիր ձզ) զի Համշօրեայ ձէ) քոյր քո է։ Եւ ապա յետ ոչ սակաւ բանից եւս զարմանալոյ արժանի խմն նշանակէ. քանզի իբր ասաց Թէ Համշօրեայ ձէ) քոյր քո է, դարձեալ երկրորդէ այսպէս Թէ՝ զառաքանա ձէ) հնոջ եւ զգաստ նորա — որ լինի է) մին կին եւ միւսն խորհուրդ — մի յայտնեացես ե) եւ զգուշասցես ուստեր նորա, — այսինքն է՝ զխորթին, — եւ կամ՝ զգուշասցես գաստեր նորա մի առնուցուս, քանզի ամբարշտութիւն է։ Ապա վերագոյն քան զայս է) նշանակէ, որ նոյն մեզ երրորդ ազգ կարծիլ ընդ յառաջ յայտնագոյնդ առնելոյ է) մեր է), զա-

---

431· Կանոնս ակնարկութիւն Մովսիսական օրէնքը.—Բ· Օրին· ԺԲ· 44։

432· Ղեւտ· ԺԸ· 2 — 4։

433· Ղեւտ· ԺԸ· 6 — 18, եւ Ի· 11 — 21։

—ա) 488՝ որք էին, եւ այլ ոչ յորիս։
—բ) 489՝ անիծեալ։
—գ) 488՝ զԱրարչինն 489՝ եւ որ զԱրարչին։
—դ) 489· Ոճ· ամենեցունց։
—ե) 489· Կար· Վճռ· Հարս·—Ոճ· Հարսս·—488՝ կրկնել եւ Հարկանել։
—զ) 489՝ արհամարհող լեալք։
—է) 488· 489· Ոճ· կար· Վճռ· ձառնոչելի է·—490՝ № 761՝ Ժառանգեն։
—ը) 488՝ կար· այս։
—թ) 488· Ոճ· զոր։
—ժ) Վճռ· ըստ երից։
—ի) Վճռ· այնպէս։
—լ) 488՝ այսպէսս։
—խ) 488՝ ի կորգս։
—ծ) 489՝ Հրաժարեցոյց յայնմանէ առաջին ազգէն։
—կ) 489՝ յիչ՝ եւ ասա յերկրորդէն։
—հ) 489՝ ասէլ զառաքանա։
—ձ) թղթոյ օրէնք· Համեմատ։
—ղ) Ոճ· Համեմատս·— Մեաց· օրէնք· Համեմատս։
—ճ) Մեր· եւ Վճռ· զառաքանա·—Ոճ· զառաքեանան։
—մ) 488՝ լինին։
—յ) Ոճ· մի յայտնեացուն։
—ն) 488՝ կար· քանզ զոյս·—489՝ յիչ՝ քանզ։
—շ) 489՝ կոչեցոյն·—Ոճ· երրորդ· Ընդ շամանակի։
—ո) 488· 490· Ոճ· կարգաց· Վճռ № 761՝ յայտնագոյն զառնելոյս·—489՝ ցուցցեյոյ։
—չ) 489՝ յիչ՝ մեկ։

434· Ղեւտ· ԺԸ· 6 — 18, եւ Ի· 11 — 21։

435· Ղեւտ· ԺԸ· 15։

—ա) Ոճ· զառաւանն։
—բ) 488՝ մեայծ՝ գաստեր քո·—489՝ ուստեր գաստեր քո։
—գ) Ոճ· քեռն։
—դ) 489՝ յիչ՝ ոչ։
—ե) 490՝ յիչ՝ ոչ։
—զ) 489՝ ոչ ուրեք։
—է) 490՝ ասա։
—ը) Ոճ· ոչ Թէ ի հօրաքեռնւոյ։
—թ) 488՝ ասէլ՝ որդի։
—ժ) 489՝ մի է նոցն է եւ որդւոյ·—490՝ Ոճ· Վճռ· № 761՝ մի է եւ նոյն է։
—ժա) 489· Վճռ· երրորդ։
—ժբ) Վճռ· երրորդ·—489՝ եւ երրորդքն եւ չորրորդն·—Կար· երկիր, ախաչ։
—ժգ) 488՝ երկոր որդւոյն։
—ժդ) 488՝ յիչ՝ եւ կամ այլոց։
—ժե) Կար· յիչ՝ եւ երկրորդն։
—ժզ) 383· 490՝ յիչ՝ եւ երրորդն։
—ժէ) 489՝ յիչ՝ այսպէս եւ եղբօր որդւոյն· · · եւլն։
—ժը) 489՝ յիչ՝ արժանի։
—ժթ) Ոճ· աստաւածազգացս։
—ի) 489՝ նուագ քու·—Ոճ· ուսոյ· ախաչ։
—իա) 488՝ զուսոյս։
—իբ) 488՝ եւ կամ։
—իգ) Կար· ասէլ՝ նորա։
—իդ) 489՝ յիչ՝ կամ զգուսոյ· · · եւլն։
—իե) 489՝ նուսոյ, աղճատագիր։
—իզ) 490՝ յիչ՝ եւ նորա կին· · · եւլն։
—իէ) 488՝ յիչ՝ զնա։
—իը) 488՝ ի կնութիւն·—Կար· ի կնութեան։
—իթ) 488՝ այսինքն։
—լ) 489՝ յիչ՝ կամ։
—լա) 489· 490՝ Կար· № 761· Վճռ· ցիր·—Ոճ· յիր։
—լբ) 488՝ ցուցանէ զի գաղջելի է։
—լգ) 488՝ յայսմ։
—լդ) 488՝ անբանաբարբառեմբ· աղճատագիր։

Նուբար զաւազեալս նշանակէ՝ եթէ յոկ անուամբ գոյ զի՞նչ հաւաստաւորիւն ի վիպէ կայ, ասէ՝, գաւազանայն Տեառն է ընդ բնակիչս աշխարհի զի ոչ գոյ ճշմարտութիւն եւ ողորմութիւն եւ գիտութիւնն է) Աւազուծոյ ի վերայ երկրի՝ այլ անէծք եւ սպառութիւն եւ գայլութիւնն է) (եւ շնութիւնն եւ սպանութիւնն հեղեալ է՞) ի վերայ երկրի 436։ Իսկ աւելի ամբարշտութիւն եւ կախեալի մեզք այն են զոր արիւն ընդ արիւնս խառնեն, որ է սպգականաց ամուսնութիւնք։ Եւ Հաւատացաւմն այնմ զոյս պատմէ. վասն այգոր, ասէ է)։ առագ առեալ երկիր եւ նուազակոյն ամենայն բնակիչքն ի բոլորք՝ այլ եւ գազանք անասունք եւ սողունք եւ թռչունք երինից պակասեցան՞) ըզի ոչ ըք էր զոր յանդիմանէր եւ գաւաբր 437։ Ապգ՝ վինչ քանն է)։ յանդիմանութեան եւ պատուոյ) զայնպիսին ձեզ հաւատացաւ ը)։ եւ անփոյթ առնեա՝ եւ զանձն գատապարտեա՝ եւ զոյց ժ) (իշխեան։ բայց եթէ արեան ժա) չարիւն ոչ սաս խառնել ժբ) որ ժգ) վինչեւ անուն ժդ) մերձաւորսի եան սպառի՝ արգարութեամբ կատարեալ զսրգարես ժե) զքո վիճակդ։ Իսկ յանդգնելոցն եւ պատկառագմասիրաց ընդ Հոգւոյ Սրբոյ՝ քան կանոնին զոր երանելի Հարցդ ի Քրիստոս հաստատեալ է եւ վինչեւ ցայժմ իբրեւ զարեգակն անշէջանելի պահի, նոցա զայս աւանդեացես ժը)— ակիզբն ի հինգերորդէն յառաջքանզի որ ժէ) յանատնոցն բնութիւնն սիրելի էր ժը) անկանել ժի), այնց ողորմութիւնն արարեալ զսահմանն է) մեզմացուցին է՞), բայց լաւացն քնիկն է, որում տեղեակ է՞է) եւ քո սրբութիւնդ 438։

436· Մարգ· Ավետ· Դ· 1, 2։

437· Նոյն, Դ· 5, 4։

438· կանոնս սկզբից մինչեւ այստեղ չէ պատկանում Մխիթարին, այլ նա հանել է ուրիշ տեղից։ կանոնի սկզբամբ յիշած է Գարսից Քաղաւորը՝ Թոսրով Բ· որդի

—ա) 489՝ այգ·
—բ) 488՝ գիտութիւն·
—գ) 488՝ յիչ՝ եւ գաղութիւն·
—դ) 488· 489· 490· Սիճ· վճճ· յիչ՝ է·
—ե) 488՝ յիչ՝ ասէ·
—զ) 488՝ պակասեցան·
—է) 490՝ բանդ·
—ը) 488՝ խրատուելոյ·
—թ) Սիճ· հաստատեցաւ·
—ժ) 490՝ որոշ, պետ·
—ժա) 488· արիւնս
—ժբ) 488՝ կարբ· վճճ· խառնել·
—ժգ) կարբ· որ է·
—ժդ) 488· կարբ· արեւնս·
—ժե) 489՝ սրգագարեթեամբ կատարեա·
—ժզ) Սիճ· աւանդեացեն·
—ժէ) 489՝ յիչ՝ որ·
—ժը) 488՝ սիրելոյ՝ — Սիճ· սիրել ի սէր·
—ժթ) 489՝ յանգգնել՝
—ի) 488՝ զսահմանս·
—իա) 489՝ մեզացն ցուցին·
—իբ) կարբ· յիչ՝ է·

«Ցամենայնս՝ գրեթէ ի կանոնս այսոցիկ է) եդաւ սահման, այլ լիովին) ասաց՞)՝ զոր առեալ եցոյց յօրինաց եւ ի մարգարէից։ Զոր եւ մեզ քննելի է զայսոսիկ է)թէ՝ որ՞ը) արդեօք յաւելուած ըստ նորոյն է) եղեւ ի ձեռն կանոնաց։ Քանզի օրէն-

Որմզդի։ Այգ Թոսրովը՝ ինչպէս յիշեցինք եւ նախընթաց 416 ձանօթութեան մէջ, Քաղաւորեց 590 Մուին եւ 37 տարի Քաղաւորելով վախճանեցաւ 627 Մուին։ Այդ միջոցներում նրա Հայաստանում մղուն մի եկեղեցական ժողով—Դվինի չորրորդ ժողով 596 Մուին։ Բայց այդ ժողովը զբաղուեցաւ միայն վրաց կիրիոն կաթողիկոսի գործով, որ հեռացուելով Հայոց եկեղեցուց եւ անջատուելով Հայոց կաթողիկոսի իշխանութիւնից, որին ասորեպրովսէմին մինչեւ այդ ժամանակ վրաստանի կաթողիկոսները, մոլորուեցաւ ի բաղկեդոնականութիւն։ Շատ յորդորանքներից յետոյ, որով յորդորուէին նորան նամակներով նոյն տեղապահ վրթանէս վարդապետը եւ ապա նորընտիր Աբրահամ Ա· կաթողիկոսը, սա վերջապէս դուսարից յիշեալ ժողովը, որ եւ դատապարտեց զկիրիոն իրրեւ ներծուծող, եւ խոտոր արգելից ուղղափառ հայերին որեւիցէ յորդորութիւններ ունենալ վրացիների հետ աղօթքով, կերակրով, խնամութեամբ, ուշն, բացի առեւտուրից (տես Ոսխտանէս եպիս· նր· 136, եւ Պատմ· Ագուանից (փարիզ) հատ· Ա· եր· 406)։ Բայց ամենեւին յայտնի չէ որ՝ նոյն այդ ժողովը սահմանադրած ունենայ ուրիշ կանոններ ամուսնութեան վերաբերեալ կամ այլ հարցերի մասին, վասն զի ոչ յիշեալ Ուխտանէսը եւ Մովսէս Կաղանկատուացին ակնարկութիւն այդ եւ ոչ կանոնագրքերի մէջ կան կանոններ այդ ժողովի անուամբ։

Բայց սորանից՝ նոյն 590—627 Ք· միջոցին մենք ունեցանք՝ մի տեղապահ վրթանէս վարդապետ եւ չորս կաթողիկոս—Մովսէս Բ·, որ վախճանեցաւ 593 Մուին, ուրմէն նորա վերջին երեք տարին այդ ժամանակին է պատկանում,—Աբրահամ Ա· 594—616 Ք· կամիսաս 617—623 Ք· եւ Քրիստափոր Գ· 625—628 Ք·։ Արդ՝ որովհետեւ սոյն ներկայ կանոնի մէջ պարզ ասած է Քէ՝ Թոսրովի Քաղաւորելու 48-րդ տարում դորա հետդնակը գրել է մի դորա նման շրջաբերական Մուղք բոլոր եպիսկոպոսներին, եւ որովհետեւ այդ իսկ միջոցին կաթողիկոսութեան Աբրահամը, ուրմէն նորան պիտի պատկանում լինի եւ այս կանոնը։ Բայց Քէ երբ գրեց նա մի այդպիսի Մուղք, ինչ պատճառով եւ որպիսի թուականութեամբ բացի չհաստատելուց, չունենք տարբերակներ ոչինչ պատմական տեղեկութիւններ, այդպէս նաեւ չէ երեւում Քէ եւմ է ուղղուած եւ սոյն այս կանոնը, որ ամենեւին չկայ եւ կանոնագրքերի մէջ։ Գուցէ Հայրապետի այդ Մուղքը որեւիցէ կապակցութեան ունէր իր գուսարած Դվինի Դ· ժողովի եւ կիրիոնի բաժանմունքի հետ։

—ա) 489՝ չիչ՝ յամենայն·
—բ) 488· Սիճ· կարբ· պետութիւն·—489՝ այսպէս·
—գ) 488· կարբ· լիով·
—դ) 488՝ ասայ·
—ե) 490՝ չիչ՝ զայսոսիկ
—զ) Սիճ· չիչ՝ որ·
—է) 488՝ նորաձև—489· № 761՝ նորին· վճճ· նորոյս·

*չքն Տրաժարեցեալ զառ ի հօրէ եւ զառ ի մօրէ քևռէ՝), որէ բատ այմ՝ թէ պատահի առնուլ է) ևին եւ նորա իսկ դուստր, եւ եթէ զինի առնիցի ծնանիցի զ), իսկ կանոնք ը) ըստ այսմ՝ մի տալ զհօրենէ) միւսանց եւ մի զառ ի նոցանէ ծնունդս ը) մինչեւ ի զարմն երրորդ, ապա ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն 439, մինչեւ ցորդիսն որ առանց խորթուցն է), որ լինին հինգերորդ ազգ, ապա ը) ամուսնացին. Զխորթսն ը) միւսանց ժ) — զխորթակիցսն ասէ մինչեւ ցերրորդն ժա), յայս է զի զչորրորդին ժբ) հրամայէ. եւ ծնեալ ի ծնողաց ժգ) խորթուցն մինչեւ ցորդիսն — երրորդին ասէ, որ խորթօքն լինի ժդ) չորրորդ եւ ծնողքն ժե) հինգերորդ: Եւ զայս ասէր՝ թէ ժզ) պատահի մին ի խորթուցն եւ մին ի ծնողացն ժէ) խորթուցն, եւ կամ ը) խորթուցն ծնողաց չորրորդ եւ խորթն ժը) հինգերորդ, ապա ամուսնացին: Եւ զի օրէնքն զհօրաքոյր եւ զմօրաքոյր յիշէ, իսկ կանոնք զծնունդս սոցա է) եւ զծնունդ զեղբօր մօրէ) եւ զայլոց ի) միապէս հրաժարեցուցանէ. զհօրէից եւ զմեռանից, որ յորդւոյ եւ ի դստերէ, եւ զեղբարց ծնունդս կանոնք եւ օրէնք մի օրինակ հրաժարեցուցանեն ժդ) նմանապէս եւ զծնունդս որ ի նուէ ժէ)։ ,,

---

439· Թոյլ օրինակների մէջ ապրէս է, իսկ մեր օրինակի մէջ պակաս է՝ հետդ ապա ծնեալ ի ծնողաց, այլ դրած է՝ մինչեւ ի վաղմ խորթուցն. մենք դրինք ընդհանուրին համաձայն:

—ա) 489՝ եւ զառ ի մօրէ եւ զոր ի քևռէ եւ զառ։
—բ) 489՝ լիցի առնուլ։
—գ) 490՝ ծնանիցէ։—489՝ եւ նորա իցէ դուստր, եւ զինի ծնանիցի քևռ առ նոսին զինի զայն։
—դ) 488՝ առնիցի հրամայէ։
—ե) Ոխ. զհարցուրդս. ախալ։
—զ) 488 ծնունդսն։
—է) 488՝ թոռանց որդւոցն։
—ը) Ոխ եւ Ասդ. նպ. օրէն. լիցի առայս։
—թ) 88՝ այլ խորթիս։—489՝ խորթիս։
—ժ) 490՝ լիցի զիարթիս մի մինչեւ։
—ժա) 488՝ մինչեւ զխորթիսն։
—ժբ) 490. Ոխ վկնես. № 761՝ չորրորդին։
—ժգ) 489՝ ի ծնելոյս։
—ժդ) վկնե. խորթոչքն լինի։—490՝ լինին։—489՝ որ խորթուցք լինին։
—ժե) 489. 490. Ոխ. կար. ծնողքն։
—ժզ) վկնե. առէ որ։
—ժէ) վկնե. ծնողաց։
—ժը) 490 եւ կամ։
—ի) 488՝ կարապ. ծնողքն։—Ոխ. լիցի եւ զայս ասէր . . . եւ։
—ի) 488. 489՝ կար. զծնունդս նոցա։
—իա) 48 . 489՝ եւ զծնունդս եղբօր մօր։
—իբ) 489՝ եւ զայլսոցին։
—իգ) 489՝ կանոնք հրաժարեցուցանէ մի օրինակ. նոյնպէս եւ օրէնք մի։
—իդ) Ոխ. որ ի նմանէ։

ՃԹ.

ՅԱՂԱԴԱՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵԹԷ ԸՍՏ ՕՐԻՆԱՑ ԵՒ ԿԱՆՈՆԱՑ — Ո՞ՐՔԱՆ ՉԱՓԻՑԻՆ ԵՒ ԹԷ ՈՉ ԲՔ). Ո՞ՐՈՑ ՆԵՐԻԷԼԻ Ե ԵՒ ՉՈ՞ՐՍ ԲԱՃԱՆԵԼԻՔ՞ 440

109· «Դիտելի է դի կանոնք հրամայէ՝ մի պ) իշխեսցէ խնամութիւն առնել մինչեւ ի չորրորդ եւ ի հինգերորդ զարմ ընտի իսկ զօրինացն ասէ, զի զերրորդն զծնունդն է)· զոր հրամայէ չառնուլ, յայս է զի չորրորդին ը) հրամայէ առնուլ է), եւ որ առնուլ լինի հինգերորդ: Եւ զայս յամենայն ընտանութիւնս է խնամել, եւ այս է չորրորդն եւ հինգերորդն: Եւ թէ օրէնք եւ կանոնք զինամիս ոչ յիշեն — յայտագր զի ցուցանեսցէ օրինակ նման ը) այլոցն բաժանել ծննդօք. զի զայս ասէ օրէնքն՝ երկուս քոռս ոչ առնուլ, եւ կանոնք զքոյր հինգ ընտանութիւն առնն փոխել առն 441: Ուստի յայտ է՝ զի այսպէս ը) ամենայն օրինակաւ խնամիք յընտանութիւն ժ) փոխին եւ ըստ այլոց մերձաւորագ՝ ծննդօք դասանին: Եւ որգ՝ ըստ օրինաց եւ ժա) կանանց այսպէս զուգին, թէ եղբարց ծնունդք իցեն եւ թէ այլոց զի առաջինն ժբ) — ծնողքն ի թիւս ոչ անկանին, զի վասն այն իսկ ժգ) զարմ ասէ չորրորդ եւ կամ հինգերորդ: Եւ զաբեհալ՝ զի մի խնամահաւգայն քան զայս իցէ, զի չորրորդ ի միոյ կողմանէ ասէ լինել, եւ թէ ի միւս կողմանէ մի պատահի՝ ժդ) անխաբելի է ժե)· եւ այս յայտ յօրինացն է՝ զառակառս մի

440· Առն ՃԹ· կանոնք կոչ նաեւ № 764 կանոնագրքի մէջ միեւնոյն վերնագրով, բայց պակաս է վկաբ սկսած՝ ԻՍԿ ԹԷ ԱՆԴԻՏԱՆԱԼԻՍ. . . եւ ին։

441· Ինչպէս երեւում է՝ Մխիթարը ի նկատի ունի Մէ նախաբանից եւ Մէ ներկայ կանոնի մէջ ա· Բարպի ԶԱ· կանոնը, որը նոյնպէս խօսում է ամուսնական ցմասնական մասին եւ որի մէջ անհամեմատ նեռեւում խօսքերի՝ եւ ի ձեռն կնոջն ոչ ցնկատելի փոխեցաւ, որպ յայտնի նման են կանոնիս խօսքերին (կանոնագ· № 761, կան, տետ։

—ա) Ոխ. մխայէ՝ ա) առն ըստ կանոնացս։
—բ) Ոխ. վկնե. լիցի ոչ։
—գ) 488՝ միայն՝ գարձեալ ի նոյն խորհուրդ։
—դ) 490՝ լիցի մի ոք։
—ե) 488՝ զի զերորդի ծնունդն։
—զ) 488՝ զչորրորդին։
—է) 488. Ոխ. լիցի՝ յայտ զի . . . եւ։
—ը) 489՝ եւ նման։
—թ) 489՝ ասդ։
—ժ) 488՝ զի յառ ազի ին
—ժա) Ոխ. եւ ըստ։
—ժբ) 489՝ զի յառ ազի ին
—ժգ) 488՝ կար. վասն ոչնչ խակ։— վկնե. վասն ոչնչոյին։
—ժդ) 488՝ կար. մին պակաս լինի։
—ժե) Ոխ. խնգրոյ զի է։

յայտանեսցէա)· իւրն ը) իսկ ասէ՝ զի երրորդին ֆ) ոչ հրամայէ, եւ զչորրորդն առնու ք)՝ և առաւին ն) է հինգերորդ: Նայն է ըստ կանոնացն: Եւ թէ հինգ ղ) պատահի լինել, բաւի է. եւ զաթոիցն հինգ է) լինել նոյն է ը)· եւ թէ սրբան մի կամ իցէ ը) եւ միւսն նոյն գաւանի՛ ֆ) առաւելութիւն է, ապա թէ ոչ գաւանի ֆա)-լիցի որպէս յուշագ ֆբ): Եւ թէ երիք ի մի կազմանէ ֆգ) իցէ ֆդ) եւ երիք ի մի՛ լինելի է ֆե): Եւ թէ ֆզ) երիք ի մի կողմանէ իցէ ֆէ) եւ երիւս ի մի ֆը), եւ այս եւս ֆթ) լինելի է. զի է) որպէս հրամայեցաւ յօրինացն զչորրորդն առնուլ հինգերորդին, զի յորժամ առցէ՛ նա) մնացեալ երրորդն: Նոյն է յորժամ իէ) երիք ի միոյ լծ) կազմանէ իցէ իզ) եւ երկու ի միւս ի իէ) լինելն մնայ երիք, զի որպէս որ իւրն իղ) առնու ըստ օրինացն իէ) եւ մնայ երիք իը): Նոյն լիցի եւ որդւոց, զի մի է հեռաւորութեան օրինակի: Սոյնպէս թէ երիք ի մի կողմանէ իցէ իր) եւ երիք ի մի՛, ի լինելն մնայ չորրորդ, եւ այդ ըստ հինգերորդ լ) զաթոիցն է, որպէս այն լա) ըստ չորրորդին: Այսպէս յամենայն խնամուքիւնն այնոքիկ լիցին լբ)՝ զի ի լինելն մնայ երիքն եւ կամ չորսն լգ)՝ Բայց հինգերորդն լիցի քահանայից եւ չորրորդըն աշխարհականաց ամենեցուն: Իսկ երիք ի մի կողմանէ եւ մին ի միոյ լդ) ոչ է լինելի, նոյնպէս լե) երիւս ի միոջէ եւ երիւս ի միոջէ լզ)՝ զի ի լինելն մնան լէ) երիւս եւ ոչ երիք լը): Արդ՝ այ-

—ա) 490՝ մի յայտանեսցեն.
—բ) 489՝ զիւրն.
—գ) 490՝ միայն. զերրորդին.
—դ) 489՝ առնուալ հրամայէ.
—ե) 488. 489. Սիճ. կար. առնուն.
—զ) 489՝ հինգերորդն.
—է) Վնճ. հինգերորդ.
—ը) 489՝ յիւր նոյն է.
—թ) 488՝ իցեն ըստ օրինացս.
—ժ) Վնճ. եւ միւսն նոյնպէս իցէ.
—ժա) Սիճ. ոչ գաւանիցին.
—ժբ) Սիճ. լիցի ցուցեալ.
—ժգ) 490՝ ի մի կազմ.
—ժդ) 489՝ է.—Վնճ. իցեն.—Սիճ. լիցէ՝ իցէ.
—ժե) 488՝ կարաւ. յիւր՝ եւ թէ երիք . . . եւցէ.
—ժզ) 490՝ զի որպէս հրամայեցաւ, եթէ.
—ժէ) Վնճ. իցեն.—489՝ յիւր՝ իցէ.
—ժը) 488՝ կար. ի միւսն Սիճ. յիւր՝ ի կազմանէ . . . եւցէ.
—ժթ) 488. 489՝ յիւր՝ ուս.
—ի) Վնճ. զօր.
—իա) 489՝ առնուս.
—իբ) 488՝ կար. յիւր՝ յորժամ՛.
—իգ) 488. 489՝ ի մի.
—իդ) 489՝ իցեն.
—իե) 488. Սիճ. յիւր՝ ի.
—իզ) 489՝ միւսն.
—իէ) կար. յիւր՝ ըստ օրինացն.
—իը) 488՝ յիւր՝ զի որպէս . . . եւցէ.
—իթ) կար. յիւր՝ իցէ.
—ի) 489՝ ըստ գ. կարգ.
—ա) 490՝ յայն.
—ւբ) 490՝ լիցին.
—ւգ) 490. Վնճ. չորքն.—489՝ զի ի լինելին երիան կամ գ. կամ ե.
—ւդ) 488. կար. ի միւսոյն.
—ւե) Սիճ. նմանապէս.
—ւզ) 488. կար. ի միւսոյն.—489՝ յիւր՝ եւ երկու ի միոջէ.
—ւէ) Սիճ. զի լինելն մնայ.
—ւը) 488՝ մնան բ. եւ մին գ.

442. Այս խօսքերը նախընթաց կանոնիցն է յառաջ բերում Մխիթարը, որի հնդկական համարումնը Գրատամ Ա. կամ Ոզլիկասին, ինչպէս բացատրեցինք մեր 438 ծանուցմանն մէջ:

—ա) 489՝ միայն՝ այսոքիք:
—բ) 488. կար. եւ թէ յանգգնի զը.
—գ) [488՝ կարաւ. քահկացն.
—դ) 489՝ մինայ՝ քահկացն եւ ապաշխարութեամն.
—ե) 488՝ ուղղեացն.—կար. ուղղեացն.
—զ) № 761. յիւր՝ Ա.րդ այսոքիկ . . եւցէ.
—է) 488՝ յիւր՝ բնաւին.
—ը) 489. Սիճ. յիւր՝ ապաւէ . . . եւցէ.
—թ) 488. կար. քահկացն. 489՝ քահկանցին.
—ժ) 489՝ իսկ եթէ ոչ կարեն քահկել.
—ժա) Սիճ. յանգգնելութեան.
—ժբ) 488՝ կար. սահմանեացն. № 761՝ համաձայնաւ՝ եւ թէ երիւս ի մի կողմանէ իցէ եւ մի ի միոյ, բնաւին այսպիսեացըն մի տայցեն թոյլ եւ քահկացն եւ ծանր ապաշխարութեամբ սահմանեացեն.
—ժգ) Ուր եւ ասաց. եկ. օրին. սահացելոցն. գրչի սխալ.
—ժդ) 488՝ կար. այլ ազգ.
—ժե) 488՝ յամենեսեան.
—ժզ) Սիճ. անգիտելով.
—ժէ) 490՝ յիւր՝ նզովիւք.
—ժը) 488. կար. վնճ. քահկացն.
—ժթ) 489՝ աւելի եւ գաւառացեալ.
—ի) 489. Սիճ. կար. քահկացն.
—իա) 489. Սիճ. ուղղեացն.
—իբ) Սիճ. ի չորրորդ.
—իգ) 490՝ յիւր՝ երիւս եւ յերրորդին մի.
—իդ) 488՝ կար. յիւր՝ է.
—իե) 489. յիւր՝ որ.—488՝ որ ասէ քանզի որ ասէ.
—իզ) 488. 489. Սիճ. կար. վնճ. սքանչելի էր.
—իէ) 489՝ յայնց.
—իը) 488. Սիճ. զչորրորդին եւ զհինգերորդին.
—իթ) Սիճ. եւ ըստ.

սոցիկա) ոչ է համաբաժակելի, ապա թէ յանգգնին բ) — քահկացն գ)· ապա թէ ոչ կարացեն, ապաշխարութեամբ դ) ուղեցցեն ե)՝ իսկ եթէ անգիտանալով արասցեն կամ զընտանութիւնն եւ կամ զասատ պատուհասանին, այդոցիկ այլ ազգ լիցի ներելոց զ)· Ապա թէ երկու ի մի կողմանէ իցէ եւ մի ի միոյ, բնաւին է) մի տայցեն թոյլ ը)· ապա թէ յամառեալ արասցեն, քահկացն թ)· իսկ եթէ ոչ կարեն ժ) կամ յաղագս յանգգնութեան ժա) եւ կամ զի իշխանաք իցեն, ծանր ապաշխարութեամբ սահմանեսցեն ժբ)· իսկ թէ անգիտանալով ըստ ասացելոցն ժգ) իցէ, այլ ազգ լիցի ներելոց· Սակայն իշխանաց այլ օրինակ ժդ) լիցի ներելոյ ժամենայնի ժե)· Ապա թէ մին ի միոյ կողմանէ իցէ եւ մին ի միոյ, բնաւին մի լիցի ներել, թէ գիտելով իցէ եւ թէ անգիտանալով ժզ), նզովիւք ժէ) քահկացեն ժը)· ապա թէ ոչ կարեն, մի լիցի հազորդել ընդ նոսա, այլ լիցին հեռացեալք ժթ) իբրեւ զպառնիկս մինչ զղջացեալ քահկացին է) եւ ապաշխարութեամբ ուղղեացին ի)· զի ի լինելն՝ ոչ մնայ եւ ոչ մի, որպէս ի չորրորդին իա) երկուս եւ յերրորդին իբ) մի, եւ այդ է իգ) ըստ կանոնաց ներման, որ ասէ՝ քանզի որ իդ) յանաւնոցն բնաւիւթիւն սիրելի է իե) անկանել, այնց իզ) ողորմութիւն արարեալ զասհմանսն մեզմացուցին, բայց լաւացն ընտրի է 442. յայս է զի զչորրորդէն եւ զհինգերորդէն իէ) ասէ· Զայդ ըստ օրինաց եւ իը) կանոնաց գա-

տեցաք թէ՝ որպէս զուգին եւ կամ բաժանեցին, եւ թէ ունէր յայտգա այգոցիկ այլ ինչ ըստ տեսութեան դնել մտաց՝ ոչ կամեցայ, զի մի ընդգէմ ինչ կարծիցիմ ք) կանոնաց, այլ որ ոչ զ) թուէն ի կանոնաց, ի կենդանի առաք ձայնէ ը)։ Եւ եթէ վարժ աք գրոց սովորութեան իւրէ, տեսցէ զամենայնիւ հաստատապէս է) յօրինաց եւ ի կանոնաց, զի զքաղաքն ը) ի գրոց տեսանելոյ յարանցէ ի) անտեղեակ ը) այգմ լինելով ի), զի ժ) որքան ի միջոցէ իւրէ կազմանէ չորրորդն կամ հինգերորդն ժա) զնոյն եւ ի միւսմէ պահանջէն ժբ) ի կազմանէ ժգ), որ է գումն ժդ) ուրեք գտանիցէ. զի իւրն ժե) ասէ օրէնքն զառաջինս մի յայտներ ժզ), եւ վերրորդն խոզլով ի միջոցին՝ զչորրորդն՝ հրամայէ առնուլ ժէ)։ Նոյն եւ ծննդոցն ժը) ըստ կանոնաց։ Սա կայն բաղադրէ ի ագիտաց յառաջ բերեն ժի) գյոյհանուս Ոակերբերանին զասացեալն եթէ՝ օրէնքն ի միջաձաւորաց հրամայէ չորգաչափանաց առնուլ կին՝ ոչ կամիլ չօտարս զէրն է) ասել, իսկ աւետարանս առ հետաւորս) զսէրն լինել կէ)։ Եւ արդ՝ եթէ այդքան է պատճառն, ընդէր ոչդիւ խնդրեն կը) ընտանիքն։ Պիտելի է զի սուրբն առացուածոյն զզօրութիւն օրինացն եւ աւետարանին կէ) ասէ, այլ ոչ ըստպահպանութիւնն. զի ոչ ասաց թէ՝ վասն այսորիկ ոչ է իսրաէլի կգ) ազգայինն, այլ գիտէ կղ) զի օրէնք է եւ պահելի է, զի ըստ ժամանակաց զանազանեցան այգոցիկ կե) օրէնք, զի ըստ բնութեան ոչ է մեղք, այլ ըստ օրինաց գրութեան կը) չայտնելոյ գի-

—ա) 488՝ լիք՝ եւ. կամ.
—բ) 489՝ կարծիցի.
—գ) 488. Կաթ. ար ինչ.
—դ) Սինկ. կարգին եւ առաք ձայնէ.
—ե) 489՝ հաստատապէս.—Կաթ. հաստատապատկէս.
—զ) 488. Կաթ. զքաղաքմ՝.—489՝ ի քաղաքմս.
—է) 488. Կաթ. ի գրոց տրանց տեսանելոյ.
—ը) Վենկ. անտեղեակս.
—թ) 488. Կաթ. լինել. 489՝ լիալ.
—ժ) 489՝ քանզի.
—ժա) 488՝ կամ ֆրէսդեն.—Սիմ. լիք՝ կամ հինգերորդն.
—ժբ) 490՝ պահանջիլ.
—ժգ) 488. Կաթ. զնոյն եւ ի միւս կազմանէ պահանջիլն է.
—ժդ) 488. Կաթ. գումն.—489՝ գոյն.
—ժե) 488. 489. 490. Կաթ. զիւրն.
—ժզ 488. Վենկ. մի յայտներ.
—ժէ) 489՝ ունել.
—ժը) Սինկ. առնիլ՝ առնուլ. 489՝ ի ծննդոցն է.—Կաթ. առնիլ է.
—ժթ) 489՝ բերեն.
—ի) 488՝ զսէրմն.
—իա) Սինկ. առ առաս հետաւորս.
—իբ) 488՝ տալ.
—իգ) 488. Կաթ. խնդրին.
—իդ) 488. Կաթ. աւետարանին.
—իե) Վենկ. խնդրելիս.—Կաթ. խրատելն, սխալ.
—իզ) 490՝ այլ գիտելի է.
—իէ) 489՝ այգոցիկ.
—իը) 488՝ Կաթ. այլ ըստ օրինագրութեանն.

տաւթիւն. Յառաջ քան զօրէնս դքրիստոս) իսկ առնուին է)։ եւ օրէնքն հրաժարեցոյց. Օրէնքն զՀօրքուեր եւ զմօրքսուէր է) եւ զկրօրմօրդ ը) գաստերն ոչ հրաժարեցոյց, իսկ կանոնք գոյատեսիկ եւ որ նման ը) սոցին իրրեւ զմերձաւորան հրաժարեցոյց առելով՝ մի որ է) տրացոյ խնամամերիւն մինչ ի չորրորդ եւ ի հինգերորդ գարմն. եւ գայս անունչան առէ ը) ոչ ըստ օրինացն թուելով՝ թէ որոց իցէ եւ որոց չիցէ. զի յայտ տրացոյ առիճայն է) ընտանեթիւնն ծննդոց բաժանիլ ժ)։ Եւ զի Հոգւոյն Սրբոյ է ժա) օրինագրութիւնս զգաշտելեամբ պահեցուց, զի մի գատաստարանիմբ ժբ)։ Եւ որդ՝ եթէ Համայ թուելացին ժգ) այս գատաստան յհինգերորդ ժդ)։ զի որքան կար էր ժե) ի գրոց ճշմարտելով եգաբ, ըստ այնմ՝ ժզ) վարեսցին. ապա թէ անհաճոյ, մի իրր յանդուգն ըստգայէ ժէ)։ այլ իբր ագիտելոյ ժը) թուոյ մի չորս հնոր հնացէ մեզ. եւ աւգիլ գատաստանաւ վարելով ըստ գրոց ժթ)։ որպէս տեսանէ կորոլի մաօք գանձն, եւ զմեզ ազատէ ի մեծէ իա) եւ յանապատ գատաստանէ իբ)։ Միայն մի լեզի իգ) կաշառօք կուբացեալ, որպէս զքաղաքմն տեսանեմբ, զի այնքան են վրէժխնդիրք այգորիկ իդ) օրինաց, որքան իե) գձեռս լի առնեն կաշառօք, զորոց իզ) զգաստ հատուցանելոյ են 443. ,,

---

443· Մեր օրինակի մէջ սոյն կանոնի տակ ընդօրինակողի ծաղրով գրած է այսպիսի ծանօթութիւն. եւ ահ ընթերցուած աստ գտայք կաց, մի որպես աս աստ թէ երեխ ի մէկն եւ երեխ ի միւսն լինցին է. եւ ոչ գայն թէ երեխ ի մէկն եւ երկու ի միւսն լինցին, զի չէ այս բան առաքինական կանոնաց ահ մինչեւ ի չորս անչինցին աստ եւ

—ա) 588՝ 489՝ գքոյր.—Սիմ. վենկ. գքոյրս.
—բ) 488. Կաթ. առնէինս.
—գ) 488. Կաթ. զՀօրքսուէր եւ զմօրքսուէր, Սիմ. զՀօրքսուէրս եւ զմօրքսուէրս.
—դ) Վենկ. միայեց. զերքսուր.
—ե) 489՝ գատաստ.—490՝ միայն՝ օրէնքն զՀօրմօր գատաստ.
—զ) Սիմ. Նոմանք.
—է) Սիմ. լիք՝ ոբ.
—ը) 488՝ եւ զայս նշան է ասէ.—Կաթ. ... է ասէ.
—թ) 489՝ յամենայնի.
—ժ) 488՝ բաժանիլ.
—ժա) 489՝ լիք՝ է.
—ժբ) 488. 489. 490. Կաթ. Վենկ. զի մի գատաստարանիմբ.—Սիմ. զի մի գատաստարանիմբս.
—ժգ) Սիմ. թուելացին.
—ժդ) Վենկ. յեկեղեցին.
—ժե) 488. Կաթ. կար է.—489՝ կարմիր էր.
—ժզ) 488. 489. Սիմ. Վենկ. ըստ այ սմ՝.—Կաթ. ըստ այդմ՝.
—ժէ) 489՝ ըստ գատնէ ոբ.—Սիմ. առգրացէ.
—ժը) Սիմ. ագիտելով.
—ժթ) Սիմ. ըստ որոց.
—ի) 488. Կաթ. ազատ.—489՝ ազատութ.—Սիմ. մեզս գատէ.
—իա) 489՝ լիք՝ ի մեծէ.
—իբ) 488. Կաթ. գատաստ ազատ.
—իգ) 489. Սիմ. մի լեզին.
—իդ) 488՝ ագրգռիլ.—489՝ այսորիկ.—Վենկ. ագգոցիկ.
—իե) Վենկ. լիք՝ օրգան.
—իզ) 489՝ օրոց.

Ա՛ժ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԽԱՐԵՐԱՑԻՑ –)։

110. «Եւ զի բազումք շրջին խաբէութեամբ) յանուն սրբոց եւ եկեղեցեաց վանից գ)· եւ այլօք բազմադիմի պատճառօք դ)· եւ բազումն ե) պատրեն, մինչ զի ոչ է ը) գիւրաւ ի վերայ կալ զհինգն ասա յիմն։ եւ այն ոչ ի ծնողաց առեալ, այլ յիդարաց։ Տես եւ զԵւթեսխի կարգադիրսն Հռոմկղայեցւոյ յաղագս այսորիկ գրեալն զի յերկուսան (երկու կողմից) չորրս պահանջիւք եւ ապա ի հինգն առնուն։

Նոյնպէս լուանացքն վերայ երեք տեղ դրած է՝ չէ, չէ, չէ։

Իսկ մեւս երեսի վերայ կանոնիս շարունակութեան ասել կար երկրորդ ծանօթութիւն օտարի ծնոքով, այսպէս։ Եղբայր գոյչ լեր կանոնին զոր կասե, դու չորս պահանջէ զինչ ցեղ· Նէրսես կաթողիկոս չհրկու դնէին չորս կու պահանջէ եւ ապա ի հինգն ճոռման տայ ամուսնութեան։

Ա՛ւ այս պէտէ նկատանք որ՝ Մխիթարը չիրաւի շատ մեղադրել է չհաստատեան կանոնը։ Ընդհանուր եկեղեցական կանոնով արիւնակիցների ամուսնութեան համար պահանջվում է եօթը կամ ութը, որպիսի կանոնը ընդունեցաւ յետոյ եւ աշխարհական օրէնքների մէջ։ Բայց գալով Ճիւղագրութեան հաշուին, շատ տեղերում զանազան տեսակ են հաշվում, ուստի ընդհանուր կանոնը փոփոխութիւն է կրում։ Ա՛յն առաքելական կոչուած կանոնը, որը ակնարկում՝ սոյն ծանօթութիւնը եւ որը չիշած է նաեւ նախընթաց ՃԸ· եւ ներկայ ՃԹ· կանոնի մէջ, ասում՝ մինչեւ ի չորրորդ զաւմ (№ 764, կան· ԼԳ·). չորաշնելով Ք՛ ինչպէս պէտքն հաշուել, արդեօք՝ չորս չորս ազգ կողմից, որ կանէ ութ՝ Ք՛ չորս երկու ամուսնացողի մէջ, որ կանէ վեց. Ք՛՝ չորս ամուսնացուներով միասին, որ կանէ իսկապէս երկու։ Նոյն անորոշութիւնը տեսնում ենք Ք՛ մեր եւ Ք՛ արտաքին ժողովների եւ հարանց կանոնների մէջ, որը սովորաբար ասում են՝ չորրորդ, ցհինգերորդ զաւմ, եւ այլն։ Բայց եւ այնպէս՝ ընդունելուծ է իրրեւ ընդհանուր կանոն Ճիւղագրութիւնը համարել այնպէս որ՝ բացի ամուսնացողներից մէջտեղում մեայ եօթը, եւ այլն ասոմեան։ Իսկ Ներսէս Շնորհալին, որի անունը յիշում են երկու ծանօթութիւնների էլ, չիրաւի պարզ կերպով պահանջում է երկու կողմից չորս չորս, չհաշուելով նախնիայրը եւ ամուսնացողները, որով բոլորը միասին պատնում են ութն եւ մէկ անձն (Ընդհան· եր· 84—85։ Տես Նաեւ Մաշտոցի մէջ ազգաճառար Ճիւղագրութեան)։ Ամուսնական չհաստատեան, եւ Ճիւղագրական հաշուի մասին տես իմ ընդարձակ յօդուածը ՓՈՐՁ ամսագրի մէջ 1880, №XI—XII եւ 1881, №IV եւ հետեւեալներ։

—ա) 488՝ վանի խաչերայից,
—բ) 489՝ եւ զայնասիկ որ խաչէաւ-քեամբ շրջին։
—գ) 488 յանուն սրբոյ եկեղեցւոյ եւ վանից.—489՝ յանուն սրբոյ եկեղեցւոյ եւ վանից.—Ծ.Ե. յիւ՛ վանից։
—դ) 488. 489՝ պատճառանաց.
—ե) 488. 489. Ծ.Ե. Վ.Ե. զբազում.
—զ) 489՝ յիւ՛ է։

պատրուակեալ չարեաց նոցա, քանզի հնարիցեն) ընծայական ունել է) թուղթս, եւ այլ եւս բաւեսս զ) ստանան կեղծաւորութեամբ ը)։ Արդ՝ յորժամ պատահի ի վերայ կալ նոցանէ) եւ զբռանալ զնաբէութիւն նոցա, զժողովեալ ընչս ղ) առնուլ որ յայլոյ եկեղեցւոյ անուն է) իցէ ը) եւ թէ կարծիս ինչ իցէ ը) անպ առաքել· եւ թէ այս չիցէ, յիւրաքանչիւր ի տեղիս տալ ը)։ Եւ թէ չիցէ հնար այսմ ձա) լինել, իրաւունս կարծեմ ըստ պատճառի ժողովելոյն ձբ) այնպէս մատակարարել եպիսկոպոսաց ձգ) եւ թէ այլ ոք իցէ, եթէ պատճառաւ եկեղեցի շինելոյ ձդ) իցէ եւ բաւական այսմ ինչ ձե), այնպէս ձզ) առնել· եթէ չիցէ, ի պետս բաւականին ձէ) ածել ձը) եկեղեցւոյ ձէ)։ Եւ թէ պատճառաւ է) գերութեան իցէ, յայնոսիկ ձա) վարել չէ)։ Ըստ այսմ օրինակի լիցի եւ յայլն ձգ) ամենայն 444)։»

444· Կանոնիս մէջ ակնարկած անտիդի սովորութիւնը դարմանալի կերպով զարգացած է եւ մինչեւ այժմ Ռուսաստանում, ուր ռուս քահանաները, վանականները, կուսանք, բայց ոչեւի եւս աշխարհական մարդիկ Ք՛ գիւղերում եւ քաղաքներում։ Եօ՛ Նոյն իսկ Մոսկուայում եւ Գետերբուրգում, ժողովարարութիւն են անում յանուն եկեղեցի կամ վանք շինելու, նորոգելու, եւայլն եւ ձեռքին բռնած ունելով գանձանակ կամ դրիր չին շաւիղի մէջ երեսին զար խաչով՝ մտնում են ամեն տեղ—առեւ կրպակ պանդոկ, անասնականց եւ այլն, կամ Ք՛ փողոցներում խնդրում բարձր ձայնով եւ աղաղակելով։

—ա) 488՝ սովորին.
—բ) 488՝ առնել.
—գ) 489՝ ձեռաս.
—դ) 488՝ կեղծաւորութեամբ.
—ե) 489՝ ոտքս.
—զ) 489՝ Ծ.Ե. ինչս նոցա.
—է) 490՝ Ծ.Ե. անուան.—Վ.Ե.Ա. յանուն.
—ը) 489՝ է։
—թ) Ծ.Ե. յիւ՛ եւ Ք՛ կարես . . . հայե.
—ժ) 488՝ յիւրաքանչիւր եկեղեցի անզառաքել. յորոյ յանուն ժողովիալ է. եւ Ք՛ չիցէ հնար այսմ լինել.
—ժա) Ծ.Ե. այժմ.
—ժբ) 488՝ ըստ պատշաճի ժողովրդեան.—Դար. ժողովրդեան.
—ժգ) հոգեկոցաց.
—ժդ) Ծ.Ե. եկեղեցւոյ ի շինելոյ.—Դար. շինոյ.
—ժե) Ծ.Ե. յիւ՛ եւ բաւական . . . հայե.
—ժզ) 489՝ այսպէս.
—ժէ) 488՝ բաւականին.—489. Վ.Ե. ըստ բաւականին.
—ժը) 489՝ յիւ՛ ածել.
—ժթ) 488՝ յորում ոչ ինչ ունի։ Ընդհան· եր· 84—85։ Տես Նաեւ Մաշտոցի մէջ ազգաճառար Ճիւղագրութեան)։ Ամուսնական չհաստատեան, եւ Ճիւղագրական հաշուի մասին տես իմ ընդարձակ յօդուածը ՓՈՐՁ ամսագրի մէջ 1880, №XI—XII եւ 1881, №IV եւ հետեւեալներ։
—ի) 489՝ պատճառաւ.
—իա) 489՝ անդամին.
—իբ) Ծ.Ե. յիւ՛ եւ Ք՛ չիցէ ի պետս . . . հայե.
—իգ) 488. 489՝ Վ.Ե.Ա. եւ այլն.—490՝ եւ այլ.

ՃԺԱ։

ՅԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ Ի ՅԱՌԱՔ ԱՀԿԱԼՈՑ ԵՒ ԿԱՄ ԿԱԼԵԼՈՑ, ԵՒ ՅԱՆԿԱԼՈՑ ԵՒ ԿԱՄ ՔԱՐԻՒ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՄԵՌԵԼՈՑՔ)։

111· «Ա՛յլ որ՟) յաղագս ի ծառէ անկեալ մարդոյ՟) մեռելոյ Հարցեալ էիր[443]. եւ կամ՝ թէ խեղգելով է) կախեալ գծառէ՟)· չկայ ինչ մեզանս անկոյն, զի անշունչ եւ անզգայք են· ոչինչ եղեն պատճառք մահու նոցա՟) որ այնպէսն պատահէաց: Ա՛յլ թէ առնիցին ըստ օրինացն՟) Մովսիսի, յորում՟) հրամայեաց Աստուած զանասնացն՝ եթէ եղեւ՟) ի նոցանէ յանօթ՟) պղծուիցեան ագուցք՟) եւ մարմնոց անասնագործա՟) մարդոց, զկամ՝նոսա մի կերիցին (թէ յայն ազգ՟) կենդանեաց իցեն՟)· եւ զանասունն քարկոծ սպասցին եւ զմսա նոցա՟) շունք կերիցին[446]· Նմանապէս թէ եղջերաւորք հարկանիցին զմարդ եւ մեռանիցէ՟)· սպանցին զանասունն եւ մի կերիցին[447] ոչ զի մեռանիք են, այլ զի՟) անօթք եղեն մեզանաց՟) պղծուիցեան եւ սպանուիցեան: Ըստ այսմ օրինակի թէեւ առնիցին գոյս՟)— Հասանել զառնէն գայն, զի մի կերիցին ի զաղէ նոցա· բայց

443· Ինչպէս պարզ երեւում է՝ այդ խոսքերից, կանոնս յօրինել է Մխիթարը ուրիշի հարցմունքով, եւ այս կողմից սա մի հատ է ամբողջ պատասխանագրքի մէջ, որ սրան զի Ձեզվա նախնական սովորութիւնն է այդ տեսակ կանոններ գրել նրանց հարց ու պատասխանով, թողց Մխիթարը չունի սոսինձին այդ սովորութիւնը: Բայց ախմօս որ հեղինակը չէ յիշում Ձէ՛ ով է եղել հարցնողը: Իսկ հարցնելու պատճառը եղել է անշուշտ մի որեւիցէ դէպք ծառից ընկնելու եւ մեռնելու, կամ ծառից կախուելու եւ խեղդուելու, կամ եկեղեցու մէջ մեռնելու, եւլն։

446· Հեղինակը ակնարկում է Մովսիսական օրէնքը,—Ելից. ԻԹ· 34·—Ղեւտ. ԻԱ· 15· եւ ԻԲ· 8· եւլն։

447· Ելից. ԻԱ· 28։

—ա) գԼԸ. ընկեցեալ։
—բ) 488՝ ոմանք որ անկանին ի ծառէ եւ եկեղեցւոյ ի վայր։
—գ) ՍԼԸ. Ա՛յլ յորժամ՝—489՝ յԻՔ՝ Ա՛յլ որ։
—դ) 489՝ յԻՔ՝ մարդոյ։
—ե) գԼԸ. կապ. խեղդ.ով։
—զ) 489՝ խեղդով կախեալ՝—ՍԼԸ. խեղդով անկեալ։
—է) 489՝ մահու պատճառք նոցա։
—ը) 489՝ յԻՔ՝ օրինացն։
—թ) 489՝ զոր։
—ժ) 488՝ հզ. սխալ։
—ժա) 489՝ անօթ։
—ժբ) գԼԸ. հագ.ւոց։
—ժգ) 488. 489. ՍԼԸ. կապ. անասնագործացք։
—ժդ) 489՝ եւ թէ այն ազգ։
—ժե) 488. 489. ՍԼԸ. գԼԸ. իցէ։
—ժզ) 488՝ զմսոնս
—ժէ) 488. ՍԼԸ. կապ. գԼԸ. մեռանիցեն։
—ժը) 489՝ յԻՔ՝ զի։
—ժթ) ՄԿԲ. ԱՐՔ. մեղկանաց՝—կապ. մերզանկանաց։
—ի) 488՝ յԻՔ՝ զայս։

եթէ յարմատոյ նորա ա) այլ բուսանիցի՟) եւ եկեսցէ ի հաս՟)՝ կերիցեն անխտիր եւ մի խոտեսցեն՟)՝ որպէս եւ ճնեալքն յանասնոց ասեմ՟) անխտիր են: Զայս հաստատապէս՟) ըստ օրինացն, նայնպէս եւ եկեղեցի ընդունի. Ա՛յլ թէ յեկեղեցւոյ՟) անկեալ ի խոնարհ, եւ թէ քար զերծեալ եւ՟) անկանիցի՟) ի վերայ մարդոյ եւ մեռանիցի, անվնաս է եկեղեցին, մաուսոյն ի նմա՟) պատարագ, որպէս եւ կամի Տէր: Ա՛յլ ի դէպ թուի աւուրըս ինչ՝ որպէս մեր ի վերայ ծննդոց՝ ունել սուգ· եւ զայդ որպէս կամին արասցեն՟)[448]։»

ՃԺԲ։

ՅԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ՄԱՆԿԱՆՑ ՈՒՍՄՈՒՑՈՂԱՑ՟)։

112· «Ո՞չ է պարտ վարձու զմանկունս՟) ուսուցանել ըստ կանոնի՟) հրամանաց[449]: Եթէ որքք՟) իցեն, զամենայն խնամ

448· Մխիթարի սոյն կարծիքը համաձայն չէ մեր Մուշաղի հետ: Ցայտնի է որ Մուշաղի մէջ կայ առանձին կարգ՝ Գործառ տաճարի: Ա՛յդ կարգը պահանջւում էր երբեմն (որքացնել) եկեղեցին եթէ անօրէնները, այսինքն՝ անհաւատները, մահմետականները, եւլն· կպղծեն նորան դարմնելով կամ սիրտ, զոմ, եւլն· կամ իւրեանց աղօթատեղի, մկիթ, եւլն: Ա՛յս կարգին կպած առանձին խրատը պահանջւում էր՝ որ՝ կատարւի նոյն կարգը եւ սրբւի եկեղեցին. նաեւ երբ նորա մէջ որ եւ իցէ պատահմանքով մարդ կմեռնի, երբ ի ներսի եկեղեցւոջ պատահմամբ իւիք գործեալ իցի մարդապպանութիւն: Մուշաղի այս կարգը չէր կարող ի հարկէ անձանօթ լինել Մխիթարին, ուստի ոչ սակաւ զարմանում եմ որ՝ նա հարկաւոր չէ համարում կատարել նոյն կարգը եւ սրբել եկեղեցին նրբ մարդ կմեռնի նորա մէջ որւիցէ պատահմունքով:

449· Մխիթարը ակնարկում է անշուշտ Ս· Սահակ Պարթեւի գ· գԳ· եւ գԴ· կանոնները եւ Գվիմի Ե· Գողովի Դ· կանոնը (№ 764, ազգ· ազղ եւ ազէ· եւ ռմկա·) որոց մէջ Ձէպէտ չէ ասած ուղղակի որ՝ պէտք ծրիւարար ուսուցանել մանուկները, բայց որովհետեւ այդ կանոնները պատուիրում էին վարդերին եւ եպիսկոպոսներին պա-

—ա) 488՝ Ոտքս։
—բ) 488՝ բուսացին—489՝ բուսանի։
—գ) 488՝ մինչ՝ բուսցի եւ պատազ ասացէ։
—դ) կապ. յԻՔ՝ եւ մի խոտեսցեն։
—ե) 490՝ անտի։
—զ) 488՝ կապ. հաւատապէս։—489՝ հաւատապատէս։
—է) 488. ՍԼԸ. եկեղեցի։
—ը) 488՝ կապ. յԻՔ՝ զեզծեալ եւ։
—թ) 488՝ անկանիցի յեկեղեցւոյ ի վայր։
—ժ) 488՝ մինչ՝ ի։
—ժա) 489՝ ասացեն։
—ժբ) 488՝ վասն որք ազգ ուսուցանեն։
—ժգ) 489՝ զմանկունս ի վարձու։
—ժդ) 488. 489՝ ըստ կանոնացն։
—ժե) 488. կապ. որք. ուրս.

տանել նոցա ի գէպ է ա)· ապա թէ չիցեն է)՝ զկերակուր եւ զհանդերձ մխայն իւրքն գ) հոգասցեն դ)։ Եւ եթէ կարողք իցեն եւ ըստ իւրեանց ե) յօժարութեան զ) ընծայ ուսուցչացն է) տացեն՝ արժան է ը) հոգեւոր սերմանողացն զմարմնաւորսն թ) հնձել· իսկ թէ աղքատք ժ)՝ ոչ պահանջել։ Այլ եթէ ոք հակառակիցի ժա) եւ բռնաբարէ, դատաստանաւ է ժբ)—զոր ինչ ի մանուկն ծախեալ իցէ ժգ) զայն միայն հատուցանել՝ այլ ոչ զհոգեւոր շնորհին։ Այսպիսի զհետ երթալ դատաւորաց արժան է հոգեւորապէս 430։»

ՃԾԹ·

ՕԱՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԺԴ) ԿԱՐԴԱՑ ԿԵՆԴԱՆՈՑ ԵՒ ՏԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐԻ 431։

113· Զի՞նչ գործ մարդոյ — պաստուածպաշտութիւն ծանեալք։ Ապա արժան է մարդոյս քննել զպաշտօնակից իւրոց, որով մարթիագոյն զինքն ջանայցէ ժբ) առնել մաքուրս ժգ) եւ

հել վանքերում զպղոցներ վանքական արդիւնքներով, պարզ է հետեւարար որ ուսումը պէտքէ լինէր անվարձ։—Բայց մեր հեղինակը կարելի է որ ակնարկուէմէ Ս. Բարսղի ՃԳ· կանոնը, որ ասումէ՝ վարդապետ որ գաշակերտս իւրեանց ակնառութեամբ ուսուցանեն նզովեալ լոյիցի։

430· Ա.յս կանոնը, որը յօրինել է ինքն Գօշը, ապնիւ եւ պատուական կանոններից մէկն է եւ գեղեցիկ կերպով փայլեցնումէ իւր մէջ հեղինակի ուսումնասիրութիւնը եւ մարդասիրութիւնը։

431· Սոյն ՃԺԳ· ընդարձակ կանոնը ամբողջապէս կայ եւ №761 կանոնագրքի մէջ մխնետին վերնագրով՝ բայց սա չկայ Դատաստանագրքիս վրացերէն Թարգմանութեան մէջ վրաց Վախթանգ Թագաւորի յօրինած՝ Սամաթլիս ծիգնի կոչուած Օրինագրքի մէջ։

—ա) 489՝ զամենայն ինամն նոցա առնել է դէպ։
—բ) 489՝ չիցեն որք։
—գ) 488՝ իւրեանք։
—դ) 489՝ հոգան։
—ե) 488· 489· 490· Կ·ր· ըստ ինքեանց։
—զ) 488· 489՝ յօժարութեանց։
—է) 489՝ ուսուցչացնոցա։
—ը) 489՝ արժանի է։
—թ) 489՝ զմարմնաւորսն։
—ժ) 488՝ ազքատս։
—ժա) 488· Կ·ր· Հակառակեսցի։—489՝ Հակառակիցի։
—ժբ) 489՝ ընդ դատաստանաւ է։
—ժգ) 489՝ է։
—ժդ) 488՝ միայն վասն։
—ժե) 489՝ ջանայ։
—ժզ) 489՝ մաքուր։

զուարթունս՝ առ նոսա հայելով)։ եւ զինքն այսորիկ է) հասու լինել կարգաց եկեղեցւոյ եւ թագաւորաց՝ զոր պաշտեմք գ)։

Արդ՝ ահա որպէս ամենեցունց դ) յայտնի է, երկու արարածք եղեն ե) խորհրդականք եւ բանաւորք — հրեշտակք եւ մարդիկ զ)՝ մին ի պարզ եւ է) յանխառն բնութենէն, իսկ միւսն ի ը) բազմաց գոյացեալ։ Եւ Մովսէս իսկզբանն ոչ գրեաց յաղագս հրեշտակաց, եւ վասն մարդոյն պատմեաց ասելով եթէ՝ ստեղծ Աստուած զմարդն հող յերկրէ եւ փչեաց յերեսս թ) նորա շունչ կենդանի եւ եղեւ մարդն հոգի կենդանի 432։ Այլ ասուշքն ժ)՝ այսինքն՝ ոգեւորք ժա) կարծեն ժբ) զԱստուած բերանով ժգ) եւ այսով գործիւք ժդ) վարիլ, եւ զանբաւականգահկելին ի զգայութիւն բովանդակեն ժե)։ Այլ իմանալի է զփչելն՝ ժզ) կենդանացոյց կամ ժէ) հոգիացոյց։ Նոյնպէս գիտեա՛ եւ ժը) զհողն յերկրէ՝ ոչ մեկին ժթ) խմանալ հող, այլ բաւանդակէ) զչորեսին ի) բնութիւնն ունելով իա)—զցամաքն եւ զխոնաւն, զջերմն եւ զցուրսն եւ զհողմն իբ) 433։ Որպէս բժշկացն մանկունքն բաժանեն զհողոյն զցամաքութիւնն իգ) յոսկերս, եւ զմարմինն ի խո-

432· Ծննդոց, Բ· 7։

433 Հին փիլոսոփաները, Արիստոտելը եւ այլք, համարուէին թոյլ աշխարհը կազմած չորս տարրերից՝ հող, ջուր, կրակ եւ օդ։ Նոյն չորս տարրերից կարծուէին կազմուած նաեւ մարդուս մարմինը։ Հինգերորդ դարու մեր դիտնականները նոյնպէս ընդունեցին այդ կարծիքը եւ Եղնիկ կողբացին ասումէ՝ մարդոյ մարմին ի չորից տարերց խառնեալ է, ի խոնաւութենէ (ջուր), ի ցամաքութենէ (հող), ի ցրտութենէ (օդ) եւ ի կերմուտքենէ (կրակ) (Եղնիկ, եր· 74·—Նաեւ 6, 81, եւլն)· Տես նաեւ՝ Ղազիչ, Պատմութիւն Վարդանանց, եր· 46—47։

—ա) 489· 490· Մխ·. №761՝ նայելով։
—բ) 489՝ այսուիկ։
—գ) 489· 490· №761՝ պատուիրեմք։
—դ) Վեհ·. յամենեցունց։
—ե) 490՝ իցեն։
—զ) 488· Վեհ·. մարգիկք։
—է) ոմանք պարզք եւ պասք։
—ը) 488՝ փոխանակ ի—ից։
—թ) Մխ·. զերեսս։
—ժ) 488՝ աշուքն, պասք։
—ժա) 490· Մխ·. №761· Վեհ·. յԻՔ՝ այսինքն ազէտքն։
—ժբ) 489՝ այլ անմիտքն։
—ժգ) 489՝ բերանովք։—Մխ·. բերանաւք։
—ժդ) 489՝ գործովք։
—ժե) Մեր օրիհ·. բաւանդակեալ։—Կ·ր·. բաւանդակել։—Մխ·. №761՝ բովանդակեալ։—488՝ ի զգայութիւն բաւանդակել։
—ժզ) Մխ·. զփչեալ։—Վեհ·. Կ·ր·. զփչելն։
—ժէ) 489՝ Եւ։
—ժը) 489՝ յԻՔ՝ Եւ։
—ժթ) 490· Մխ·. ոչ մեկինն։
—ի) 489· 490· Մխ·. №761 բովանդակ։
—իա) 489՝ զչորեքին։
—իբ) Մխ·. զչորեսին մասունս բնութեան առնելով։
—իգ) Մեր եւ այլ քանի մի օրիհ·. զհողն։
—իդ) 489՝ բաժանին ի հողոյն ցամաքութիւն։

նաւուԹիւնա) ջուրցն ը), եւ զջրոյն՝ յարեւան երակաւ, զցրտուԹիւն փ) հողմոյն ը) ի շնչերակսն, զկերմուԹիւն հրոյն խառնեն ընդ ամենայն: Ա՚յլ եւ արականս ե) եւ իգականս բաժանեն, եւ եւ զմիան եւ զմորթն իգական ը) ասեն: Եւ ե) զայս ամենայն Մովսէս ոչ ասաց, եւ ոչ ը) զընուԹիւն հրեշտակաց, սակայն լինելուԹիւն է ը) նոցա: Իսկ արդ՝ ֆ) անճիգք լեր՚ն կամ ինքնճիգք ֆա), կամ՝ նախ քան զսկսանիլն արարածոց, վասն որոյ ոչ ասաց Մովսես ԹԷ՝ արար Աստուած զհրեշտակսն, այլ ԹԷ՝ ֆբ) հրամայեաց սրովբէիցն բոցեղէն սրով պահել զճանապարհս ֆգ) ծառոյն կենաց [454]: ԹԷ այդ այգպէս է, ապա անեղք ֆդ) պարտիք խմանալ եւ զջուրն, քանզի ֆե) ասաց ԹԷ՝ ի սկզբանէ արար Աստուած զերկինս ֆզ) եւ զերկիր ֆէ): Եւ ոչ ասաց ԹԷ՝ եւ ֆը) զջուրսն ֆթ), այլ ԹԷ՝ երկիր էր աներեւոյթ եւ անշարժ եւ հոգի Աստուծոյ շրջէր ի վերայ ջուրց [455]: Ա՚յլ խմանալի է մեզ ասել ԹԷ՝ մինչ ի) արար Աստուած զերկինս ա) եւ իէ) զերկիր, ընդ նմին արար եւ զամենայն զօրուԹիւնսն ի) երկնից, եւ զջուրս եւ զբարս եւ զամենայն որ ինչ յերկրի. զի երկիրս հող միայն ասի ըստ Եբրայեցւոց բարբառոյն ը): Ապա ուրեմն իէ) եւ ջուրք ի ը) ընդ երկիր իէ) արարան, որպէս եւ Դաւիթ ասէ՝ Նորա է ծով եւ նա արար զնա իը) [456]: Եւ ընդ երկինն հրեշտակքն արարան, ասելով՝ Ո՞ արար զհրեշտակս իւր Հոգիս իէ) եւ զպաշտօնեայս իւր ի

454· Ծննդոց, Գ· 24·—Բայց այգպես ասած է՝ Իօսէից, եւ ոչ Ծ՚՝ սովմէից:

455· Ծննդոց, Ա· 1, 2:

456· Սաղմոս, ՂԴ· 5:

—ա) 490՝ ի խոնաւուԹեան·
—բ) Ծ՚Ճ· ի խոնաւուԹիւն ջրոյն·
—գ) 489՝ եւ զօր·
—դ) 488· Կաթ· Հոգոյն, սխալ·
—ե) 488՝ արուականս, սխալ·
—զ) 489՝ իւրական·
—է) 489՝ չ՚Ք՝ եւ·
—ը) Ծ՚Ճ· չ՚Ք՝ ոչ·
—թ) 490՝ չ՚Ք՝ է·
—ժ) 489՝ չ՚Ք՝ ասէ·
—ժա) 488· վՃԸ· ինքնեղ·
—ժբ) 490· № 761՝ չ՚Ք՝ Ք՚է·
—ժգ) 489· 490· Ծ՚Ճ· զճանապարհ՝
—ժդ) 488· 489· Ծ՚Ճ· № 761· վՃԸ· անեղս·
—ժե) 488՝ զի·
—ժզ) 488· 489· Ծ՚Ճ· վՃԸ· զերկինս·
—ժէ) № 761՝ զերկիր եւ զերկինս·
—ժը) Բոլոր օրինակ· չ՚Ք՝ եւ·
—ժթ) 489՝ օ՚Ջ՚ս՝—№ 761· վՃԸ· զՀ՚ս՚ր՚ն·
—ի) Ծ՚Ճ· Ք՚է զոր ինչ·
—իա) Բոլոր օրինակ· զերկինս·
—իբ) 489՝ չ՚Ք՝ զերկինն եւ·
—իգ) 489· 490· Ծ՚Ճ· № 761· վՃԸ· զօրս·
—իդ) 488· Ծ՚Ճ· բարբառոյն·
—իե) Ծ՚Ճ· չ՚Ք՝ ա՚ւրէմն·
—իզ) 488՝ ապա եւ ջուր ա՚ւրէմն·
—իէ) վՃԸ· ընդ երկրի·—489· 490· № 761՝ ըստ երկրի·
—իը) 488՝ ա՚ւէլի՝ եւ զամենք ձեռք նորա առեղծին·
—իթ) 488՝ Հոգի·—489՝ ոգիս·—490· № 761՝ յոգիս·
—ի) 490՝ ի Հնոյ·

457· Սաղմոս, ՃԳ· 4:

458· Ծննդոց, ԻԸ· 17:

459· Ծննդոց, ԻԲ· 4:

460· Ծննդոց, ԻՐ· 12:

461· Ակիւղաս Ասիոպեցին, որ կոչեցաւ եւ Պոնտացի, հրէայ էր եւ յետոյ քրիստոնեացաւ ընդունեց, ըստ Ս· Գրքի երկու ՅարգմանուԹիւն կարգից յանդարձն լեզուով, մին՝ բառական, միւսը բառական ազատ· Աստիճնը ընդունեցաւն հրէանորը խթեւ լաւագոյն քան զմիս ՅարգմանուԹիւնսնը· Մեր կանոնը անհարկուԹիւն է անառ այն այս Ակիւղասի մասին, որը չէ պէտ խառնել· Գոյս առաքեալին աշակերտաց Ակիւղասի հետ, որի մասին յիշած է Գործք Առաքելոցի մէջ (Ժը· 2, 3, եւ այլն):

462· Աստուածաշունչի հայերէն եւ սլաւոներէն ՅարգմանուԹեան մէջ չէ յիշած որ Յահրին տեսկան մէջ կրնացած հրեշտակները քեւատր մարդկանց կերպարանը ունենային, այլ միայն ասած է՝ հոգեպէս Աստուծոյ եկանիկ եւ իջանիկ (Ծննդ· իը· 12·)· Այսոսումնը որ՝ այս ծանօԹուԹիւնը գրելու ժամանակ մեր գրի տակ չունէինք Աստուածաշունչի յունարէն եւ լատիներէն օրինակները· Իսկ մեր Ս· Գրիգոր Լուսաւորչի ազգականներն ալ՝ Գրիգորիս եւ Արիստակէս, որ Ս· Գրոց մեկնուԹիւնները գրած են, ոչ մէկ տեղ չեն ըսած այս խնդրոյն վրայ, որ հրեշտակները մարդկանց կերպարանքով երեւցած են Աբրահամի եւ Ղովտայ, եւ ոչ ալ Ս· Գրոց մեկնիչ ուրիշ հայ վարդապետներ ալ

եօթանասնից[463] *կարճելով*ա) *վասն բանին, զանուանս հրեշտակաց բաւական համարելով զկերպսն ոչ յիշենք*բ)։ *Սոյն կերպիւ*գ) *լոեմք եւ զքերովբէիցնդ) զոր ոսկէ*ե) *արար Սողոմոն եւ եդ ի տաճարին*զ)[464], *զոր արարեալ էր Մովսէսի ի խորանին երկիցեւեանս եւ թեւ ի թեւ կցող, որք հովանի ունէին ի վերայ քաւութեանն*[465]։ *Դարձեալէ*թ) *եւ մինչեւնովիթանը*ը) *լոեմք քերովբէ*ն)։ *եւ առիւծունս, եւ եզինս, եւ ուրք մարդոյ եւ ձեռս*ժ), *անիւրս որպէս կառապ*[466]. *եւ ոչ ասեն սատգիւ կամ կարեն*ժա) *հասու լինել դասուցն եւ ոչ կերպիցն, այլ միայն նմանեցուցանեն*ժբ) *որպէս զերիվերուսն թռուցեալս լուսերամս։ Իսկ Մխիթաս զղօրս երկինից ասէ զօրացուցանել շուրջ կացեալ զաթոռսն Աստուծոյ, եւ ոչ զերիւ դասուցն եւ ոչ զանուանսն*ժգ) *կոչէ*[467]։ *Բայց Եսայի*ժդ) *ասէ զանուանս սերովբէիցն եւ վերացեալսն կերպիւ իւր հրաշալի առեղիան մէջ ներկայացնում է հրեշտակների երկու Քէրով եւ մարդու կերպարանքով, ասելով՝ եւ ընդ լուսոյն զօրք անլռելի լուսեղինաց երկիցեւեանք ի տեսիլ մարդկան (Ագաթանգեղոս, եր 271)։*

463· Ա յս են կոչվում 70 կամ 72 մեկնիչները, որք Թարգմանեցին սուրբ հին կտակարանը, կամ ըստ ոմանց՝ միայն նորա առաջին հինգ գիրքը—ծննդոց, Ելից, Ղեւտական, Թուոց եւ Երկրորդ Օրինաց, Երրայեցերէնից Յունարէն, Եգիպտոսի Պտղոմէոս Փիլադէլփոս Թագաւորի պատուէրով, 277 Յուին Քրիստոսից առաջ։ Սոցա Թարգմանութիւնը, որ կոչվում նաեւ Ալէքսանդրեան կամ Աղէքսանդրիական, ըստ որում Թարգմանիչները կատարեցին իրենց Թարգմանութիւնը Փարոս (հայերէն ըստ ոմանց՝ Փատան) կղզու վերայ, որ մօտ է Եգիպտոսի մայրաքաղաք Աղէքսանդրիային, համարվում է միեւնոյն ժամանակ Թ Թարգմանութիւն։

464· Գիրք Դ· Թագ·, Ը·, 23—28։

465· Ելից, Խե·, 18—20։—Լ.Ա·, 7—9։

466· Դ· Թագ ·, Է·· 27—36։

467· Խօսքը Միխա Մարգարէի մասին է, բայց նորա գրուածքի մէջ ամենեւին չկայ մի այդպիսի բան։

—ա) Վեհ. *կարծելով*։
—բ) 489՝ *զանուանս նոցա հրեշտակացն բաւականս համարեցան զկերպարանս ոչ յիշենն*։
—գ) Մեր օրհ. *կերպաւ*։
—դ) 483. 490. Սհգ. № 761. *կարապ*. Վեհ *զքերովբէիցն*։—489՝ *յիշեն եւ զքերովբէիցն*։
—ե) № 761՝ *յոգոյ*։
—զ) Սհգ. *ի տաճարին*։
—է) Վեհ. *յիւ՝ դարձեալ*։
—ը) 490. Սհգ. № 761. Վեհ. *ի մեքենովթանման*։
—թ) 488. 490. № 761. Ծ·ա. Վեհ՝ա. *քերովբ*.—Սհգ. *քերովբէս*։—489՝ *սերովբէս*։
—ժ) 489՝ *առեղի՛ եւ պարանոցս*։
—ժա) 489՝ *յիւ՝ եւ ոչ ասեն . . . եւ*է. *միայն՝ եւ ոչ կարէ*մք։
—ժբ) 489՝ *նմանեցուցանեմք*։
—ժգ) Սհգ. *զանուանսն, պետ*։
—ժդ) Բոլոր օրհ. *Եսայիաս*։

*պիւս*ա) *եւ զփառաբանութիւնն յայտնէ*[468]։ *Իսկ Եզեկիէլ այլ դասս յայտնէ*բ) *եւ յաւելու չորեքկերպութեանս եւ չորեքթեւեանսն*[469], *եւ այս նման է*գ) *մեքենովթեայ*դ) *տաճարին։ Բայց փոխանակ նորա արմաւենւոյնե*) *սորա արծուոյն է։ Թէպէտեւ ի խորհուրդ առ ի միտս զնոյն*զ) *բերէ, սակայն կերպիսն*է) *որոշի։ Տեսանէ Եզեկիէլը*ը) *եւ անիւս, այսինքն՝ սայլս*թ) *այլակերպս, եւ ոչ որպէս մեքենովթեայ նման է*ժ), *այլ անիւ ի մէջ անուացէ*ժա)։ *Նորոգ եւ հրաշալի։ Այս այլ է*ժբ) *դասս Թուի լինէ, քանզի անձնական է*ժգ) *ասէ*ժդ) *զանիւս է*ժե)։ *դի ոգի է*ժզ) *կենդանի գոյր ի նոսա։ Եւ ասէ այլ է*ժէ) *դասս, որ բազմաչեայքն են. ասէ եւ հուր ահագին է*ժը) *խառնեալ եւ բորբոքեալ*[470]. *զայս առանձնական ակնարկէ է*ժթ)։ *Թէպէտեւ զայս ամենայն ասացին մարգարէքն, սակայն ծածկաբար եւ ոչ յայտնապէս վիւրաքանչիւր է) դասս։ Նաեւ ոչ Տէրն յաւետարանի անդ այլ ինչ յայտնեաց, բայց միայն բազմաւթիւնս է*ի) *հրեշտակաց գնդացն*[471]։ *Բայց սուրբ առաքեալն Յուդայ պարզ եւ յայտնի ցուցանէ մեզ եօթն դասս է*իա) *եւ զանուանս է*իբ) *իւրաքանչիւրոցն ասէ՝ Հրեշտակք եւ է*իգ) *Հրեշտակապետք, Իշխանութիւնք, Զօրութիւնք, Աթոռք, Գեւտութիւնք, Տէրութիւնք է*իդ), *Սերովբէք եւ Քերովբէք է*իե)։

468· Մարգ· Եսայեայ, Ջ·, 1, 2, 3։

469· Մարգ· Եզնիկ· Ա· 5—28, Ֆ· 1—22։

470· Մարգ· Եզնիկ· Ֆ· 1—15։

471· Մաաթ· ԻԶ· 55—Յովհ· Ա· 51·—Յուդ·

472 Թուղթ կաթող· Յուդ· առաք· ամբողջ գլուխ։—Բայց Պօղոս եւ Պետրոս առաքեալները ուրիշ պարզ են յիշում հրեշտակների գոնէ գլխաւոր դասերը· տես Հռով·

—ա) 489՝ *կերպիցս*։
—բ) 490՝ *յիւ՝ իսկ Եզեկիէլ . . . եւ*է.
—գ) Սհգ. *եւ այսմանէ*։
—դ) 489՝ *մեքենովթեայ*։
—ե) 490՝ *արմաւենեացն*։
—զ) 490. № 761՝ *զարդն, պետ*։
—է) 489՝ *կերպարանսն*։
—ը) 490՝ *իսկ Եզեկիէլ այլ դասս տեսանէ Եզեկիէլ*։
—թ) 489. 490. № 761. Վեհ. *յիւ՝ այսինքն՝ սայլս*։
—ժ) 488. 489՝ *մեքենովթեանման*։
—ժա) 490. № 761՝ *անուս*։
—ժբ) 489՝ *այլ այս պիւ*։
—ժգ) 489. Վեհ. *առանձնական*.—Կ·բ. *առեղի է*։
—ժդ) 488՝ *անձնական է ասէ*։
—ժե) 489՝ *զանիւն*։
—ժզ) 489՝ *հոգի*։
—ժէ, 489՝ *այս*։
—ժը) 488՝ *ասէ հուր եւ ահագին*։
—ժթ 489՝ *յիւ՝ զայս առանձնական եւ*է.
—ի) Սհգ. *յիւրաքանչիւրս*։
—իա) 488. 490. № 761· Կ·բ. Վեհ՝ա. *զբազմութիւնս*։
—իբ) 489՝ *ինն դասս հրեշտակաց*։
—իգ) Վեհ. *զանուանս եւս*։
—իդ) Մեր օրհ. *յիւ՝ եւ*։
—իե) № 761՝ *յիւ՝ Տէրութիւնք*։
—իէ) 488՝ *Հրեշտակք, Հրեշտակապետք. Իշխանութիւնք. Տէրութիւնք. Սերովբէք. Քերովբէք.—յիւ՝ Զօրութիւնք եւ Աթոռք*։

Իսկ սուրբն Դիոնէսիոս՝), պարծանքն Ամենայնւոց, Արիսպագացի, առաքելոյն է) աշակերտ եւ հետեւող[473], [ո]ն գաս ասաց է), զոր առաքեալն ը) երկու ի մի երես ասաց՝ է) ի գաս ասաց — զհրեշտակապետսն ի Հրեշտակաց ը) եւ զԵերովբէսն ի Սերովբէից: Եւ է) թուեաց զնոսա [ո]ն գաս ստուգութեամբ ը) այսպիսի կարգաւորութեամբ, յորմէ եւ մեք ուսեալ ը) պատմեմք քան՝ հարցասիրութեանդ, որ է —

Ներքին գասք ժ) Հրեշտակայինն, որք են պատգամաւորք եւ հրամանատարք. եւ փառաբանութիւն է նոցա, զոր հովիւքն — լուան՝ փառք ի բարձունս Աստուծոյ[474]:

Երկրորդ գաս՝ ժա) Հրեշտակապետացն է ժբ), եւ փառաբանութիւն է նոցա՝ Տէր, ողորմեա՛ քո արարածոցս ժգ), զոր Զաքարիասն լուաւ ժդ) ի՝ մինչեւ ցկերբ ժե) ոչ ողորմիս ժզ) Երուսաղէմի եւ քաղաքացն Յուդայ[475]:

Ը· 58· Ելից· Ա· 21 եւ Գ· 10·—Կորս· Ա· 16·—Գնաց Գ· 22:—Տես նաեւ Ղեւսէս Շնորհալւոյ երգը՝ Արարչական . . . . եւ այլն: եւ Ժամագիրս հրեշտակապետաց ասելի (Ժամագիրք)։

473· Գործք Առաք· ԺԷ· 19—34:—Այս Դիոնէսիոսը անդամ էր Ա.Ձէնքի բարձր դատարանի մէջ, որ կոչվում էր Արիսպագոս· ուստի եւ ինքն կոչուեցաւ Արիսպագացի· սա հաստատուց ի քրիստոս Գողթ· առաքեալի քարոզութեան ժամանակ եւ աշակերտեցաւ նորան: Անանց կարծիքով՝ սա եղաւ առաջին եպիսկոպոս Ա.Ձէնքի, եւ վախճանեցաւ մօտաւորապէս 95 Քրիս. Փրկ· մարտիրոսութեամբ, որպէս կարծում են ոմանք: Սորան վերագրուածին ինդ վեց հատ աստուածաբանական գրուածքներ, որոց մէջ նշանաւորն է՝ Քաղցր երկնային խանութայպահութիւն· Բայց գիտնական քննութիւնը երկբայելի կացոյց որ այդ եւ մյուս գրուածքները նորանը լինին Դիոնէսիոսի գրուածքները Քարտմանուած են եւ հայերէն, բայց դեռ չեն տպուած· իսկ ոեփական մատենադարանի մէջ եւս ունիմ մի քնարոր օրինակ ծեռագրի՝ Քաղցրն երկնային քանանայպահութեան:

474· Ղուկ· Բ· 14:

475· Մարգ· Զաքար· Ա· 12:

—ա) 489՝ Ընէսիոս· պրաւ·
—բ) 489՝ առաքելոյն Պետրոսի·
—գ) 489· Ա.Ձ· [ո]ն գաս ասց (ասացեր)·
—դ) Վ.Ձ· առաքելոյն·
—ե) Բոլոր օրէնս· երկաս ի մի էր տառագիրս·
—զ) 488՝ ի հրեշտակին·
—է) 489՝ ի՝ եւ·
—ը) 489՝ առաքինութեամբ, պրաւ·
—թ) 488՝ ուսեալ զր·
—ժ) 489· Ա.Ձ· գաս·
—ժա) 490՝ գասք· — Ա.Ձ· ի՝ գաս·
—ժբ) 489՝ Հրեշտակին·
—ժգ) Բոլոր օրէնս· արարածոց·
—ժդ) 490՝ լուան·
—ժե) Շատ օրէնս· կերբ·
—ժզ) 488՝ չողորմեացիս· Վ.Ձ· ոչ ողորմեացիս·

Երրորդ գաս՝ ի) իշխանութեանց է ժէ), որք են իշխանութեանցն ժը) Աստուծոյ փառաբանիչք, ասելով՝ տուաւ քեզ հեթանոսք ժթ) ի ժառանգութիւն եւ իշխանութիւն քեզ յամենայն է) ծագս երկրի[476]:

Չորրորդ չ) գաս՝ Զօրութեանցն է է), որք զօրութեանցն ը) Աստուծոյ են փառաբանիչք, ասելով՝ Տէր Հզօր ի պատերազմի[477]:

Հինգերորդ գաս՝ ի) Ահռոցն է ժ), որք են փառաբանիչք ահռոցն ժա) Աստուծոյ, ասելով ժբ)— ահռոց քո, Աստուած, յաւիտեանս յաւիտենից ժգ)[478]:

Վեցերորդ գաս՝ Պետութեանցն է ժդ), որք են փառաբանիչք քահանայութեանն ժե) Աստուծոյ, ասելով՝ դու ես քահանայ յաւիտեան ժզ)[479]:

Եօթներորդ գաս՝ Տէրութեանցն է ժէ), որք են փառաբանիչք սէրութեանն ժը) Աստուծոյ, ասելով՝ արքայութիւն քո արքայութիւն յաւիտենից[480]:

Ութերորդ ժէ) գաս՝ Սերովբէից է է), որք լսին՝ բերանք է) հրեղէնք, որք երեքսրբենին են է) փառաբանիչք, զոր լուան եղայիաս է)—սուրբ, սուրբ, սուրբ Տէր է)[481]:

476· Ասղմ· Ը· 8·

477· Ասղմ· ԻԴ· 9·

478· Ասղմ· ԽԸ· 8—եւ տո էրր· Ա· 9:

479· Ասղմ· ՃՔ· 4·

480· Ասղմ· ՃԽԴ· 13:

481· Մարգ· Եսայի Զ· 3·—եւ Ցայտ Յովհան· Գ· 8:

—ա) 489՝ աՃէլ՝ հրեշտակաց·
—բ) 489՝ ւիչ՝ է·—488 իշխանութիւն են·
—գ) 488· Ա.Ձ· իշխանութեան·—489՝ անուանն·
—դ) 489՝ հեթանոսաց·
—ե) 489՝ ածնեցին·—490· № 761՝ գասնեցին·
—զ) 488՝ երրորդ· պրաւ·
—է) 488՝ ասէ·—489՝ ւիչ՝ է·
—ը) Ա.Ձ· զօրութեան·
—թ) Ա.Ձ· գասք·
—ժ) 489՝ ւիչ՝ է·—Ա.Ձ· Ահռոցն են·
—ժա) 488՝ աՃէռոցն·—489՝ ւիչ՝ ահռոցն·
—ժբ) Ա.Ձ· ւիչ՝ ասելով·
—ժգ) Վ.Ձ· ահէլի՝ գառապան զօրութեան՝ գառապան արքայութեան քո·
—ժդ) 489՝ ւիչ՝ է·
—ժե) Վ.Ձ· քահանայութեանցն·
—ժզ) Ա.Ձ· յաւիտենից·
—ժէ) 489՝ ւիչ՝ է·
—ժը) Վ.Ձ· սէրութեանցն·
—ժթ) 488՝ երրորդ· պրաւ·
—ի) 489· Վ.Ձ· ւիչ՝ է·
—իա) 488՝ բերանք·
—իբ) Կար· ւիչ՝ են·
—իգ) 488՝ եսայիաս ասելով·
—իդ) 489· 490· Ա.Ձ· № 761 ահէլի՝ զօրութեանցն·—Վ.Ձ· Տէր եւս·—488՝ ւիչ՝ զՏէր·

Հնեւորդ գաս՝ Ներովբէիցն է ա)՝ որք լսին բ) վերինք կամ հանճար մեծութեան գ)՝ որք գովոզք են մեծութեանցն դ) Ասուածոյ ասելով՝ Տէր զօրութեանց՝ լի են ե) երկինք եւ երկիր փառաւք քով զ)482:

Ա.յս է) են իննի 485 գասք երկնայինք եւ այս է գործ նոցա· աւելի ը) քան զայս մի՛ ինչ իմասցուք թ)՝ որպէս ժ) եղեկիէլն Որոգինէս 484.

482· Նոյն եւ նոյն —Հրեշտակների իննի գասի մասին տես Հաւելուած գիրք Գրիգ. Տաթեւացու, կ· Գոլիս, 1729, եր· 130—139, 144 (ուր այլ կերպով է դրած հրեշտակների դասակարգութիւնը)։

483· Թէպէտ միայն № 489 մէջ դրած է՝ թ· (իննի) դասք, իսկ մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ՝ հինետդ, բայց որովհետեւ այդպէս յարմար չէ, մենք ըստ № 489 օրինակի սրբագրեցինք։

484· Եկեղեցական պատմութեան մէջ յայտնի են երկու Որոգինէս, մինը աստուածաբան, միւսը հերետիկոս, երկուսն էլ գրեթէ ժամանակակից։ Աւագինը ծնուեցաւ Եգիպտոսի Աղէքսանդրիայի մէջ 185 Քրիս եւ վախճանեցաւ 255 Քրիս· սա կոչուեցաւ Ադամանդեան (Adamantinus) իւր անխոնջ աշխատասիրութեան համար։ Ի մանկութենէ հիմնական կրթութիւն եւ գիտութիւն ստանալով՝ Որոգինեսը ըմբռնեց քրիստոնէական վարդապետութեան սկզբունքները եւ տակաւին հինգետն 18 տարեկան հասակից սկսեց քարոզել։ Նա սկսեց ուսուցանել նոյնիսկ Աղէքսանդրիայի դպրոցում, ուր նոր հաստատուեալ երեխաները (ոչ թէ մանուկ, այլ ոչ-քրիստոնեայ) կրթուելէին կրօնի մէջ միքտութիւնից առաջ։ Ցետոյ նա ճանապարհորդեց Հռոմ, Արաբիա, Պաղեստինէ, Անտիոք, Աթէնք, եւ այլն։ Պաղեստինում կեսարիայի եպիսկոպոսը քահանայ ձեռնադրեց նորան, բայց որովհետեւ այդ հակառակ էր եկեղեցական կանոնին, ըստ որում Որոգինէսը պատկանում էր Աղեքսանդրիայի վիճակին, ուստի Աղէքսանդրիայի Դիմոտրիոս եպիսկոպոսը երկու անգամ ժողով կազմելով դատապարտեց նորան եւ կարգընկէց արեց։ Որոգինէսը այդ պատճառով գնաց Պաղեստինու կեսարիա քաղաքը եւ այնտեղ դպրոց հաստատեց, ուր աշակերտեցին նորան Գրիգոր Աքանդեացողբոսը, Աթէնոդորոսը, եւ այլք։ Գրեթէ ոչ մի հեղինակ այնքան շատ գրուածքներ չէ ունեցել, որչափ Որոգինէսը։ Ս· Եպիփանի խօսքով՝ դոցա Քիւը հասնում էր մինչեւ 6000, բայց մեծագոյն մասն կորած են· իսկ պահպանուածների մէջ նշանաւոր է՝ մեկնութիւն Հին եւ Նոր կտակարանի։ Թէ այդ մեկնութեան մէջ եւ թէ իւր միւս գրուածքների մէջ Որոգինէսը ուղիղ եւ ուղղափառ մտքերի հետ միասին յայտնուէ շատ սխալ եւ հերետիկոսական տեղեր տուող եւ նոյն իսկ հերետիկոսա-

ա) 489՝ չէ՛ է
բ) 489՝ որ լսեն—490՝ որք լսէ.—Սիմ. որք լսեն·
գ) № 761 խմաստասիրեան·
դ) 489՝ մեծութեան·
ե) 490՝ չէ՛ են·
զ) 488՝ քով.
է) Սիմ. այսպիսիկ·
ը) 489՝ աւելի քան·
թ) Սիմ. մի ինչ խմաստասէր·
ժ) 489՝ չէ՛ պատ·

որս) աւելի քան զգրեալսն է) խմանալով կործանեցաւ անկանգնելի, զերկնային գասն ֆ) զանազանելով· հրաշալեաւն խմն բարբառելով՝ զապիրատութիւն ի բարձունս խորհեցաւ այսպիսի ասելով բանս՝ թէ՝ մարդիկ ոչ տեսանեն զհրեշտակսն եւ ոչ հրեշտակապետք զՀոգին է) մարդկան, եւ Հոգին Սուրբ՝ ոչ տեսանէ զՈրդին եւ Որդին ոչ տեսանէ զՀայր: Բայց մեզ քաւ եւ մի լեցի այսպիսիի է) բարբառել հայհոյութիւն, այլ՝ ասել զերկնային գասսըն ը) փառաբանիչս աստուածաբանեանն թ):

Եւ կարգաւ կայանին ժ) բաժանեն ժա) զյուսաւորութիւնն, եւ

կան մարքեր Քրիստոսի մարդեղութեան, Ս· երրորդութեան, մարդկային հոգու յատկութեանց եւ այլ շատ հիմնաւոր եւ խորհրդաւոր հարցերի մասին։ Իւր մեկնութեան մէջ նա Ս· գրքի խօսքերը հասկանում էր երբեմն այլաբանութեամբ, ուր կրոյ այլաբանութիւն, եւ ընդհակառակն՝ բառական մտքով այն, ուր կայ այլաբանութիւն։ այսպէս գործքնակ բառական մտքով հասկանալով Քրիստոսի խօսքը երեք տեսակ ներքինիների մասին (Մատթ· ԺԹ· 12) ինքն իւր ծեռքով ներքինիացաւ։

Միւս Որոգինէսը նոյնպէս Եպիսկոպոս էր եւ նոյնպէս ապրեցաւ երրորդ դարում· սա ընկաւ հերետիկոսութեան մէջ՝ քարոզելով Քէ ամուսնութիւնը եկեղեցու խորհուրդ չէ, այլ սատանայի հաստատութիւն, վասն որոյ չէր ընդունում ամուսնութիւնը եւ օրինաւոր էր համարում ամենայն տեսակ հեշտասիրական զգայութիւնների կատարումն, այլ եւ ուսուցանում էր Քէ՝ պէտք ամեն միջոցներով ընդդիմանալ որ ըլինի Նոր ծնունդ մարդկային տեսակի։ եւ այլն։ Դա ընդունում էր նոյնպէս Հին եւ Նոր կտակարանի մէջ կեղծ գրուածքները, եւ այլն։

Երկու Որոգինէսն էլ հետեւողներ ունեցան իւրեանց մոլորութիւններին· բայց մինչդեռ եկեղեցին ընդհանրապէս դատապարտեց զերկրորդը եւ զնորա հետեւողները, առաւաջինը պաշտպանութիւն գտաւ մինչեւ անգամ ուղղափառ եւ սուրբ հարանց շատերի կողմից։ Սորա սխալ եւ մոլար մտքերը մեծ աղմուկ յարուցին եկեղեցու մէջ Քէ իւր ժամանակ եւ Քէ յետոյ, գրեթէ մինչեւ այժմ, ըստ որում միշտ կային նորա պաշտպաններ եւ դատապարտողներ։

Մենք ներկայ կանոնիս մէջ ակնարկուած է ոչ Քէ երկրորդ, այլ առաջին Որոգինեսը, որոյ գրուածքներից մի քանիսը Սարգսմանուած կան հայերէն, որք կան եւ Էջմիածնի մատենադարանի ձեռագրների մէջ։

ա) 489· № 761· վեց. չէ՛ որ·
բ) 488՝ զգ-հրեշտակս. պատ·
գ) 488՝ դասքն—վեց. դասան·
դ) 489՝ աւելի քան զգ-հրեշտակն խմանալով եւ զՀրեշտակի իմն բարբառել կամ մեղաց զապիրատութիւն ի բարձունս խորհելով. այսպիսի ասելով բանս·
ե) 489՝ վեց. զոգիս·
զ) Սիմ. չէ՛ Սուրբ·
է) 489՝ բայց մեզ՝ քաւ լիցի այսպէս·
ը) 488՝ գասքն—Սիմ. կարգ. գասս·
թ) վեց. փառաբանիչք մեծութեանն·
ժ) 488՝ կայնին·
ժա) 488՝ բաժանին·

ապա չափով լուսաւորութեանն ա) զգաման բ) առեալ, որպէս անձն է գ) Հօր, նոյնպէս դ) եւ անձն Որդւոյ եւ է) Հոգւոյն Սրբոյ: Եւ արդ՝ որ ինչ երկնային գաստւոյն է՝ բաւական լիցի այդչափ ը):

Իսկ եկեղեցի որպէս Հարսն մի գեղեցիկ որ պահի ի համար մնծի փեսայի որդւոյ Թագաւորին եւ զիւր սենեակն յօրինէ կարգաւորութեամբ է), որպէս զի նմանագոյն ինչ ը) արքունական կարգաց ը) յարդարիցէ թ) զպատիւ որդւոյ Թագաւորին: Նոյնպէս եւ թ) եկեղեցին երկնային գաստւոյն ընտանութիւնն ժ) զիւրըն կարգեալ զնմանութիւնն եւ զգաստն ինն Թռուով. քանզի ի խորանին ինն [483] գաստ տեսանելիք զԼուսաւորչային ժէ) եւ զպաշտօնէիցն, քանզի ոչ ժը) ամենեքեան միւմ արժանաւորեցան ժբ) կայանիւ ժգ)· այլ ըստ չափոյ արժանաւորութեանն ժէ) առին [486] զպատասաւորութիւն [487]:

Առաջին գաստ՝ Մովսէս եւ Ահարօն եւ որդիք նորա [488]:

երկրորդ՝ ժը) գունդն Ամրամայ ժԹ) [489]:

Երրորդ՝ է) գունդն Սահաւայ ի) [490]:

483· Թէպէտ ոչ մի օրինակի մէջ չկայ բառս՝ ինն բացի № 489, բայց որովհետեւ հետեւեալ տողերը պարզ ցուցանումեն դարձ պակաս լինելը, ուստի խմբատիր պարզութեան համար աւելացրինք այսպէս:

486· Միայն մեր օրինակի մէջ պակաս է՝ առին, որ եւ աւելացրինք:

487· Թուոց, Գ· եւ Գ· ամբողջ:

488· Թուոց, Գ· 38:

489· Թուոց, Գ· 19 եւ 27:

490· Թուոց, Գ· 19 եւ 27, ուր դրած է՝ խառնուած:

ա) Միմ. լուսաւորին — 488՝ լուսաւորութիւն—489՝ եւ ապա չափաւորութեան·
բ) 488՝ գաստ— 489՝ զգաստ·
գ) 489՝ վեմ. է՝ է·
դ) վեմ. նոյն·
է) 489՝ եւ անձն·
զ) վեմ. այսչափ·—489՝ է՝ այդչափ·
է) վեմ. զնդեղծին կարգաւորութեամն·
ը) 489՝ է՝ ինչ·
թ) 489՝ կարգաւորութեամ ց·
ժ) 490. № 761՝ յարգարեցէ·
ժա) վեմ. ոյնպէս եւ·
ժբ) 488՝ ընդնմանութիւն—489՝ ընտրութիւն·
ժգ) 488՝ զԼուսաւորչային ·խաչ·
ժդ) Միմ. որ·
ժե) 488՝ արժանացան—Միմ. ի միւմ արժանաւորացաւ·
ժզ) 489՝· · · · ի միւմ արժանացան կայանին·
ժէ) Միմ. արժանաւորեցան·
ժը) 490· Միմ. վեմ. երկրորդ գաստն·
ժԹ) 488· Կաթ. Ամրամայ—489՝ երկրորդ գունդն գաստն Ամրամայ·
ի) 489՝ Երրորդ գաստն·
իա) 488՝ Աշտաւա· սխալ·

Չորրորդ՝ գունդն Փերսոնի ա) [491]:

Հինգերորդ՝ գունդն Եղկիէլի [492]:

Վեցերորդ՝ գաստ Ռուբէնի բ) [493]:

Եօթներորդ՝ գունդն գ) Տեսուէլի [494]:

Ութերորդ՝ գունդն Մոզոլի դ) [495]:

Իններորդ՝ գունդն Մոսպէի ե) [496]:

Ապա թէ ասիցէ ը, որ թէ՝ Մովսէս եւ Ահարօն ի նոյն գնդէ իցեն է), գիտացէ զի ը) զատոյց զնոսա Աստուած· քանզի թ) նոքա էին քահանայք մատուցանել զպատարագս եւ արկանել ժ) խունկս քաւութեան եւ լուսաւորել զխորանն եւ ծածկել զնա ժա) նուագառանաւն ժբ)· [497] այսինքն՝ սրիկ ծածկոցաւ ժգ)· Ապա ժդ) այլ սպասաւորքն մատչէին ժե) եւ բառնային ըստ արժանաւորութեան՝ ամանք զատախտական ժզ) եւ զքաւութիւնն ժէ)· եւ ամանք զոչխս խորանին եւ զսպասս անգամական եւ զկրաեւրա-

---

491· Թուոց, Գ·· 19 եւ 27, ուր դրած է՝ Փերսոն·

492· Թուոց, Գ· 19 եւ 27, ուր դրած է՝ Ոզիէլ·

493· Ցննդոց եգ·· 9·— ելից, Զ, 14·—Թուոց, Ա·, 20 եւ իգ·, 5·— եւլն· որ ամենայն տեղ դրած է՝ Ռուբէն·

494 Այս յատուկ անունը գրնձէ ամեն մէկ օրինակի մէջ այլ տեսակ է դրած· զո· № 488 Վատգ· եւ կոտրատ· մէջ հինգերս մեր օրինակի մէջ, № 489՝ Տըսէտի՝ № 490· № 761, վենետ· մէջ՝ Տսեսէլի, Սիմ· Օրին· մէջ՝ Աստէլի, եւլն· Բայց Աստուածաշնչի մէջ որպէս եւ շատ որոնեցինք՝ ամենեւին չգտանք մի այսպիսի կամ ապա նման անուն, որպէս չգտանք եւ հարիւրն ու սաստ լեզուներով կազմած Ս· Գրոց յատուկ անուանց բառարաններուն մէջ:

495· Թուոց, Գ··, 20, 33:

496· Թուոց, Գ··, 20, 33:

497· Ղեւտ·, թ·, ամբողջ·—Թուոց, Գ··, 5, 6, 15· եւլն·

ա) 488՝ Փերսոյժի·—489· վեմ. Փերսոնի·
բ) 489· Ելոզոր օրին· զի·
գ) կաթ· սրինան· գ·
դ) 489՝ Նատարտոզգ·
ե) 489· 490. № 761, միմ., վեմ. է՝ այսինքն···եւլն·
զ) 489՝ Նշ ապատ·
է) միմ. մաթանչէլին, ոխալ·
ը) 488՝ կաթ· զատախտական·
թ) միմ. քաւութեան· — 490 է՝ ամանք···եւլն·

գոյ՚ա) կամ սպասուն ը) սրբութեան 498: Եւ բանակել ոչ ընդ այլ դասս հրամայեցաւ ք) Մովսէսի, այլ յարեւելից կողմանէ խորանին 499: Արդ՝ ահա յայտնապէս ցուցաք թէ ըստ երկնային դասուցն ինն երեւելին եւ բ) իշխումն է) զԼեւտացին գ)՝

Պարգեւս, առաքեալ, Սրբոյ Հոգւոյն է) համարի՛ ը) բան իմաստասիրեան, բան գիտութեան, Հաւատոյ, ընծրկս բժշկութեան, Աջոզութիւն ը) զօրութեանց, մարգարէութիւն, ընտրութիւն հոգւոյ ժ), Ազգս ժա) լեզուաց, թարգմանութիւնք ժբ) լեզուաց 500: Դարձեալ յայտնապէս ցուցանէ մեզ առաքեալն ինն դաս եկեղեցւոյ ասելով այսպէս՝ զորս եդ ժգ) Աստուած յեկեղեցւոջ այս ինն ժդ)՝

Նախ՝ զԱռաքեալսն.
Երկրորդ զՄարգարէսն.
Երրորդ՝ զՎարդապետս.
Չորրորդ՝ զՋօրութիւնս.
Հինգերորդ՝ զընծրկս բժշկութեանց,
Վեցերորդ՝ Օգնութիւնս,
Եօթներորդ՝ Վարիչս,
Ութերորդ՝ Ազգս ժէ) լեզուաց,
Իններորդ՝ Թարգմանութիւնս ժը) լեզուաց 501:
Ա յսոքիւն այսպէս ժէ):
Առաջին դասք եկեղեցւոյ ժը)—Պատրիարգք ժը)՝ որք ի) թարգ-

498· Թուոց, Գ·, 25—49:
499· Թուոց, Գ·, 38:
500· Ա· Կորնթ·, ԺԲ·, 8—10:
501· Ա· Կորնթ·, ԺԲ· 8, 28·—Եփես·, Դ·, 11:

—ա) վճռ· գիտութեանգոյն·
—բ) 488՝ սպասուման· նախ՝
—գ) 489՝ 490· № 761· վճռեա· Հրամոյեցաւ·
—դ) 488՝ 489՝ № 761· յԻՀ՝ եւ·
—ե) 489՝ եւ ինն երկին եւ հնումն·
—զ) 488՝ զԱ եւ ոտացեան, նախ՝—489՝ ի Ղեւտացեան·
—է) 488՝ հանգոյն, նախ՝
—ը) 490՝ մարի, նախ՝
—թ) 488· 489· մեկ· առաջ ջուխեան·
—ժ) 488՝ ի Հոգւոյ·
—ժա) 490՝ ազգ·
—ժբ) 488՝ թարգմանութիւնս·—№ 761՝ թարգմանութիւնս·
—ժգ) 489՝ յԻՀ՝ զորս եդ· . . եւ·
—ժդ) 490՝ ազգս·
—ժե) 490՝ թարգմանութիւնք·
—ժէ) 488· 489· մեկ· ընդ· № 761, վճռ· որք են այսոքին·
—ժը) 488՝ եկեղեցւոյ այս են՝ նախ՝
—ժը) մեկ· պատրիարգքն·
—ի) 488· 489· 490· № 761՝ որ·

մանին՝) Հայրապետք 502· որք ունին զաթոռս յորից աւետարանեցան, եւ արդ՝ տես զզօրութիւն խորհրդոյն ը)· փոխանակ չորեքկերպեան կենդանեացն 503 եզան 504 սուրբ աւետարանիչքն, որ նշանակէ գ)—դէմք մարդոյն 505 զՄատթէոս, քանզի որպէս զմարդ ծնեալ ասէ զԲրիստոսն ի Բեթղեհէմ 506, Իսկ Մարիոս՝ դէմք ը) առիւծու նշանակիւ 507, քանզի նա ասէ՝ եղ Բրիստոս իբրեւ զառիւծ ի ծորգանանէ ի Դամասկոս 508, Եւ սատանայ ը) առիւծ ասէ ը) 509 վասն շաղղակերութեան ը) եւ գազանաբար կայտռելոյն եւ գիշերոյն ը) զկենդանիսն· այլ Փրկիչն մեր կոչեցաւ առիւծ վասն զօրութեանն եւ ի վերայ կենդանեացն թագաւորելով ժ)· զնոյն եւ Մարիոս ասէ՝ եղ Բրիստոս իբրեւ զառիւծ ժա) ի ծորգանանէ 510, այսինքն ժբ) թագաւորել ժգ)· Իսկ դէմք եղիսն նշանակէ զՂուկաս, վասն զի նա ասէ՝ ժբ) փոխանակ աշխարհի զեներել 511· Իսկ դէմք արծուոյն նշանակէ զՅովհաննէս, որպէս ասէ՝

502· Պատրիարգ Գաղատական բառ է, եւ բառկանումէ երկու բառից—պերպատան, ցեղ, մի հօր սերունդ, եւ այլն, բարդուած նշանակումէ՝ պուխ կամ պետ պերպատանի. ցեղի, պետ հայրերի, հայր—ա—պետ, հայրապետ·

503· Ցայտն· Ցօվհան· Գ··, 6 եւ 7, եւ այլն·—մարդ·, էզեկ·, ա·, 14:

504· Միայն մեր եւ Մարգ· օրինակի մէջ պակաս է՝ եզան, որ եւ աւելացրինք համաձայն պարզութեան համար:

505· Ցայտն·, Ցով·, Դ, 7·—մարգ· էզեկ·, ա·, 14:

506· Մատթ·, Ա, 16—25·—Բ·, 1· եւ այլն

507· Ցայտն· Ցովհ·, Դ, 7· մարգ· էզեկ·, ա, 14:

508· Ո՛չ Մարկոսի եւ ոչ միւս աւետարաններին մէջ չկայ ամենեւին յատկապէս մի այսպիսի նախադասութիւն. բայց հեղինակը Քերեւս ակնարկումէ Մարկոսի ա· գլխի 4 համարը:

509· 509 Ա· Պետր· ե· 8:

510· Տես Յայտնութ· 308:

511 Այս խօսքերը նոյնպես չկան աւետարանի մէջ, այլ Յայտնութեան մէջ—ԺԳ· 8:

—ա) 488· 489՝ Թարգմանի·
—բ) 488՝ խորհրդոյն·
—գ) մեկ· որք նշանակէն·
—դ) 489՝ գէմ·
—ե) մեկ· նշանակէ·
—զ) առատանայի·
—է) 489՝ ասէ·
—ը) մեկ· վասն շաղագակերութեան·
—թ) մեկ· գիշատաբէզին·—488· 489· 490՝ գիշերոյին նախ՝
—ժ) մեկ· թագաւորելոյն·
—ժա) 489՝ որպէս առիւծ·
—ժբ) 489· 490· № 761՝ այսինքն է·
—ժգ) մեկ· թագաւորեալ·
—ժդ) 489· 490· մեկ· № 761· վճռեա· առեալ՝ որպէս զինն·

դվերսոմին ա) քարոզութիւնն, եւ ոչ ի յերկրէ եւ ոչ ի մարմնաւորս թիւնն սկսանի որպէս բ) եւ այլքն, այլ նման արագաթիւ արծուոյ սրաթռիչ լեալ սկիզբն գ) արարեալ ասէ դ) ի սկզբանէ էր Բանն եւ Բանն էր առ Աստուած եւ Աստուած էր Բանն, որով ամենայն է) եղեւ ե 342): Ցիրաւի անուանէ զնա ե) 343 արծուի զ) բարձրաթռիչ եւ թռչուն երկնից 344:

Արդ՝ ահա ցուցաք փոխանակ երկնից՝ զեկեղեցի, փոխանակ չորեքկերպեան կենդանեացն՝ զչորս Ե) աւետարանիչսն ժ), եւ նոցա ժա) փոխանակ՝ զհայրապետացն դասս եւ զնոցին աթոռս: Ասաց եւ մեծ առաքեալ Անտիոքացի՝ զՄատթէոսին, Ազէքսանդրեան՝ զՄարկոսին, Հռոմայի՝ զԼուկասոսն, Եփեսոսին՝ զՅովհաննուն 345. Այս կարգաւորութեամբ վարեցաւ ժբ) եկեղեցի մինչեւ

342· Ցովհ. Ա· 1—3·

343· Շատ սաստատարաններ կոչումին այդպէս գեղեցկանվէս աւետարանիչը· բայց մեր կանոնից չէ երեւում Ջէ որ հեղինակի մասին է, անկարկտելի է:

344· Ինչպէս յայտնի է, շատ հին է սաստատարանների մէջ սովորութիւնը, որով ոտար աւետարանիչների նմանացուցանին եզեկիէլ մարգարէի տեսլական մէջ (Ց· 14) եւ ցովհաննու Յայտնութեան մէջ (Դ· 6· 7·) յիշած չորս կենդանիներին, ե· ըստ յովհաննուայնի իւրաքանչիւր աւետարանի նշանակուածին Մատթէոսը՝ Մարդով, Մարկոսը՝ Առիւծով, Ղուկասը՝ Զռաւաղով (եզը) եւ Ցովհաննէսը՝ Արծուով: Այս աւանդութիւնը այնպէս տարածուեցաւ որ՝ յետոյ սկսեցին մնոպիր եւ ոսկուած աւետարանների մէջ դնել առնն մէկ աւետարանի սկզբում աւետարանչի պատկերը իւր նշանով· պղպեղի պատկերներ յետոյ սկսեցին նկարել ևս եկեղեցիների մէջ պատերի վերայ: Նոյն սովորութիւնը մնած է եւ մեր մնաագրների ու եկեղեցիների մէջ:

345· Պատրիարքական Աթոռների այս դասաւորութիւնը չէ սովորական կարգով· Ջէ արեւելեան (յունաց եւ մեր) եւ Ջէ արեւմտեան (կաթոլիկաց) եկեղեցական աւանդութիւնը եւ Ջէ եկեղեցական պատմիչները մինչեւ Ազէքսանդրիայի Աթոռը աւագագոյն են համարում բանձ Անտիոքինը: Բայց առհասարակ արեւելեան եւ արեւմտեան եկեղեցական պատմիչները համաձայն չեն պատրիարքական Աթոռների դասա-

—ա) զի վերուստ·
—բ) Մխ· յիւ· որպէս·
—գ) 488՝ ի սկիզբն·
—դ) 490· № 761. վեց· ասէ Ջէ·
—ե) 490· № 761. վեց· առիւծ՝ ինչ.— Մխ· ինչ·
—զ) 489՝ յիւ՝ եւ Աստուածէր բանն . . . եղեւ·
—է) 489՝ յիւ՝ գնա·
—ը) Մխ· այծեուկքիւն, սխալ·
—թ) 489՝ Մխ· № 761. վեց· յիւ՝ զչորս·
—ժ) Նոցի՝ գաւառապանիչսն·
—ժա) 490՝ յիւ՝ փոխանակ չորեքկերպեան . . . եւ·
—ժբ) 489՝ փոխեցաւ·

յաւուրս Ցուստիանոսի թագաւորի ա) ըստ չորեքկերպեան կենդանեացն, չորեքկուսիք բ) եղեմական բղխմանն 346, ըստ չորեքզերեան գ) տիեզերեաց 347, ըստ չորից աւետարանչացն, բաժանեցաւ աշխարհս յիշխանութիւն չորից աւետարանչացն դ): Իսկ Ցուստիանոս իբրեւ թագաւորեաց՝ կամ եղեւ փոխել զաթոռ սրբոյն Ցովհաննու յԵփեսոսէ ի Կոստանդնուպոլիս եւ հաւանեցուցեալ զժողովն 348, եւ զսրբոյն Մատթէոսի յերուսաղէմ ե)· զի մինչեւ ի նորա ժամանակն զ) ինքնագլուխք է) էին եպիսկո-

346· Ենդոց, Բ· 10·

347· Հին բնադէտները կարծում էին Ջէ երկիրը տափարակ է եւ քառանկիւնի· այս մտքով է գործածվում եւ ծագ բառը (ծայր, անկիւն, եզր) Ս· Գրքի մէջ — Իմաստ· Ջ· 2·— Յաղթ· Ր· 8·—Մարգ Ես· ԽԱ· 12—Մարկ· ԻԳ· 27·—Գործք Առաք· Ա· 8·—եւ այլն:

348· Մեր հեղինակներից շատերը, ինչպէս եւ ներկայ կանոնս, կարծում են Ջէ յունաց Ցուստիանոս կամ Ցուստինոս կայսրը հաստատեց Պատրիարքական Աթոռը Բիւզանդիայում (կ· Գօլիս)· փոխադրելով այնտեղ Եփեսոսից Ս· Ցովհաննու Աւետարանչի նշխարքները· Իսկ Ցովհաննէս կաթողիկոս պատմիչը միեւնոյն բանը վերագրում է Մեծն Կոստանդինոսի որդուն Կոստանդինեանոսին (Ցովհան· Կաթ· Պատ· եր· 28)· Բայց ոչ մին կարծիքն է ուղիղ եւ ոչ միւսը: Իսկապէս ասելով Բիւզանդիայի եպիսկոպոսական Աթոռը մեծ նշանակութիւն ստացաւ արդէն նոյն իսկ Մեծն Կոստանդինոսի ժամանակ, երբ այդ քաղաքը՝ կ· Գօլիս անուանափոխուած՝ դարձաւ կայսերութեան մայրաքաղաք, եւ յոյները կ· Գօլսոյ առաջին պատրիարգ են համարում Մեծապտիանեսը, որ նստաւ 314 Ցուլին, Ջէպէտ այդ Աթոռը դեռ եւս չէր ստացել Պատրիարգական տիտղոսը: Ցետոյ, Մեծն Թէոդոս կայսեր ժամանակ, 381 Ցուլին կ· Գօլսում գումարուած Երկրորդ Տիեզերական ժողովը իւր 3-րդ կանոնով սահմանեց որ՝ այնուհետեւ կ· Գօլսոյ Աթոռը ի պատիւ մայրաքաղաքութեան լինի երկրորդ Հռոմի Աթոռից յետոյ պատուով: Նոյնը վերահաստատեցին յետոյ Գաղկեդոնի ժողովը 434 Ցուլին իւր 28-րդ կանոնով եւ Հինգ-վեցեան կամ Տրուլլի ժողովը 692 Ցուլին իւր 36-րդ կանոնով: Եւ այդ ժամանակներից փոր առ փոր յաճախացուեցաւ նորան Պատր· տիտղոսը:

Գալով այժմ մեր հեղինակների վերոյիշեալ կարծիքին Ցուստիանոսի մասին, պէտ-

—ա) 489, 490 Մխ· № 761. վեցհատ· Մինչեւ յաւուրս թագաւորութեան Ցուստինեանոսի·
—բ) Կար· չորեքկերպական կուսի·
—գ) 488՝ ըստ չորեքկերպեան·
—դ) № 761· յիւ՝ չորից աւետարանչացն·
—ե) 488· 490· Մխ· Կար· № 761· վեց· յԱնտիոքացւոյ յիւսեասպէսի՝·
—զ) վեցհատ· ժամանակակն·
—է) 488՝ կարեաց· ինքնագլուխ·

պոաք՝ ոչ ինքեանք ընդ այլօք եւ ոչ այլք ընդ նոքօք, Կոստանդինուպոլիս) — վասն թագաւորելոյ քաղաքին եւ երուսաղէմ է) — վասն զի քաղաք է երկնաւոր թագաւորին. բայց ի ժողով-

---

քէ նկատենք որ՝ Ցուստիանոս կամ Ցուստինոս Ա. կայսեր ժամանակի. որ Քաղաւորից 518—527 Յ. Քէպէտ ժողով դումարուեցաւ Կ. Պոլսում 518 Յունի 3-ին՝ ժողովի առիթով, բայց այդտեղ ամենևին խօսք չեղաւ Կ. Պոլսոյ պատրիարքական Աթոռի մասին: Իսկ Ցուստիանոս Բ. կայսեր օրով, որ Քաղաւորից 565 — 576 Յ., ամենևին ժողով չեղաւ Կ. Պոլսում: Լ՚Քէ ենթադրենք որ մեր հեղինակները շփոթուեն Ցուստիանոս եւ Ցուստինիանոս անունները. պիտի նկատենք որ՝ Ա. Ցուստինիանոսի ժամանակ, որ Քաղաւորից 527 — 565 Յ. Քէպէտեւ եղաւ Կ. Պոլսում երկու ժողով 536 Յ. եւ 553 Յ. բայց դոցա մէջ նոյնպէս ամենևին խօսք չեղաւ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքական Աթոռի մասին: Միայն Ցուստինիանոս Բ. կայսեր օրով եղած Հինգ — վեցեան կամ Տրուլլի (Quini-sexte կամ in Prullo ժողովը իւր 36-րդ կանոնի մէջ կրկնեց Կ. Պոլսոյ Տիեզեր. ժողովի 3-րդ կանոնի եւ Քաղկեդոնի ժողովի 28-րդ կանոնի բովանդակութիւնի Կ. Պոլսոյ Աթոռի մասին: Ուրեմն մնում է ենթադրել որ մեր հեղինակները եւ ներկայ կանոնս ի նկատի ունին՝ կամ սոյն այս Հինգ - վեցեան ժողովի 36 - րդ կանոնը եւ կամ Ցուստինիանոս Ա. կայսեր 131 -րդ օրէնքը (novella), որ հրատարակեց նա 545 Յունի եւ որի մէջ՝ վերահաստատելով չորս նախընթաց տիեզերական ժողովների (մէկը Քաղկեդոնի) կանոնները՝ պատուիրում է Հռոմի պապը համարել առաջին, իսկ Կ. Պոլսի եպիսկոպոսը — երկրորդ, բայց կոչում սորան ոչ Քէ Պատրիարդ, այլ արքեպիսկոպոս (Տես Констант. Потріархъ и его власть . . . . եւ այլն, եր. 104):

Բացի սորանից՝ Ցուստինոս Բ. կայսեր մահից յետոյ հազիւ մի քանի տարի անցած, Կ. Պոլսոյ Ցովհաննէս Պահեցող Պատրիարքը իւր մասնաւոր ժողովի մէջ, որ դումարեց 587 Յունի (ըստ ոմանց 589 Յ.) Կ. Պոլսում, ստացաւ Տիեզերական Պատրիարգ տիտղոսը: Բայց Նորա այդպիսի վարմունքը ընդդիմութիւն շարժեց նոյն իսկ յոյն եպիսկոպոսներից շատերի կողմից եւ առաւել եւս հակառակեցան Աղեքսանդրիայի եպիսկոպոսները եւ Հռոմի պապը: Գուցէ մեր հեղինակները եւ ներկայ կանոնս անմարկելիութեն եւ այս դէպքը՝ չունենալով ճիշտ տեղեկութիւն հանգամանքի եւ ժամանակի մասին:

Իսկ ինչ վերաբերվում է Ց. Ցովհաննէս Ալեքսանդրացի նշխարները Եփեսոսից ի Կ. Պոլիս փոխադրելուն, մենք մինչեւ այժմ չենք հանդիպել արտաքին եկեղեցական պատմութիւնների մէջ ոչ մի ակնարկութեան դորա մասին: Զլինի Քէ այստեղ մի շփոթութիւն կայ, օրինակ՝ մեծն Թէոդոսը մեծ հանդէսով փոխադրել տուեց Անկիւրիայից ի Կ. Պոլիս սորա նախկին եպիսկոպոս՝ Ց. Գոդոսի նշխարները: Իսկ փոքր Թէոդոսը նոյնպիսի հանդէսով փոխադրել տուեց սուրբ Ցովհաննու Ոսկերբերանի մարմինը Պոնդոսի Դոմոն քաղաքից ի Կ. Պոլիս 437 Յունի: (Տես Hist. univers. deé l'Èglise cathol., Rohrb., հատ. III. եր. 280 եւ 303)—Տես եւ մեր 279- ծանօթ:

—ա) 487՝ յԱ՛ եւ Հռոմեացոցքեաք. Խոյե. —բ) Բոլոր տիպ. Երուսաղէմի.

սընա) հրամայեցին սուրբ Հարքն Երուսաղէմի եպիսկոպոսին գեր ի վերոյ նստել է)[349]:

Արդ՝ զ) ահա ասացաք է) զեկեղեցւոյ առաջին դասնէ) — զՀայրապետսն, որք ունին զառաքելական զգեստս է) եւ զմաւորանէ) հինգ կրկին[350]. եւ գործէ Հայրապետին ձեռնադրել

349· Կանոնս շփոթումէ Նիկիոյ առաջին տիեզերական ժողովի Ե· կանոնը (№ 761, ծծգ·) որով մասին տես մեր նախընթաց 279· ծանօթութիւնը:

350· Այս ոճը հասկանալու համար պէտք նկատել հետեւեալը: Եմափոռ կամ եմիփոռոն, որ յունարէն բառ է·—եւ նշանակութիւնէ իսկապէս ուսանոց կամ ծածկոց ուսերի վերայ: Ինչպես յայտնի է՝ եմիփորիոնը այժմ եպիսկոպոսական զգեստներից մին է, որը ծգվում է ուսերի վերայ եւ շրջապատում է մէջքի կէսը եւ լանջերը եւ իջնում երկու ծայրով առաջից եւ ետեւից մինչեւ ոտները: Առաջին դարերում եմիփորիոնը ուրիշ ձեւ ունէր· դա մի լայն շապիկ էր կամ վերարկու, որ իջնում էր մինչեւ ծունկները եւ զարդարած էր խաչերով: Առաջ բոլոր քրիստոնեաները հագնում էին այդպիսի վերարկուներ ի նշան իրենց քրիստոնէութեան, բայց հալածանքների պատճառով այդ սովորութիւնը փոքր առ փոքր վերացաւ: Սակայն եկեղեցու մէջ Քրիստոնեները եւ Քէ մինչ պաշտօնեաները հագնում էին այդպիսի վերարկուներ կամ շապիկներ, որից մինչեւ այժմ մնացել է սարկաւագների եւ տիրացուների շապիկը եւ ժամարարի ժամշապիկը: Ետոյ յունաց կայսրները, որ նոյնպես հագնում էին այդպիսի վերարկուներ, սկսեցին պարգեւել այդպիսի Քահանայի եմիփորոններ եպիսկոպոսներին իբրեւ պատուոյ նշան· ապա նոյն պարգեւը սկսեցին բաժանել եւ պատրիարգներ ու մետրապօլիտները, եւ այսպէս փոքր առ փոքր այդ գործածութիւնը դարձաւ ընդհանուր բոլոր եպիսկոպոսների համար, ստանալով այժմեան եմիփորոնի ձեւը: Ցունաց եւ յունադաւան եկեղեցու սովորութեամբ եպիսկոպոսի ձեռնադրութեան ժամանակ որմում է նորան ուրիշ եպիսկոպոսական զգեստների հետ եւ եմիփորոնը: Ղազա մեջ՝ ժամարար եպիսկոպոսը անպատճառ պիտի ուսին ծած ունենայ եմիփորոնը, բայց յունական սովորութեամբ Հաւատամքի աւետարանը կարդալուց առաջ պէտք հանէ ուսից եւ սորա գործնալ հագնէ հաղորդութեան խորհուրդը վերջացնելուց յետոյ: Հռոմէական եկեղեցին նոյնպես ընդունեց եմիփորոնի գործածութիւնը, բայց Պապերը շուտով յաջողակեցին դորա տալու իրաւունքը իրենց առանձին պապական իրաւասութիւն: Կաթոլիկական եմիփորոնը, որ կոչվում է Պալիում կամ Պալիում —Pallium ստացել է բոլորովին այլ եւ միանգամայն տարբերիակ ձեւ: Դա է սպիտակ բրդէ Քնկոց գործուած ժապաւէն չորս մատ լայնութեամբ· այդ ժապաւէնը իւր

—ա) 488՝ յԱ՛. —բ) 488՝ առաջ դասս եկեղեցոյ. —գ) 488. 489. 490· Քէ. Նաստիլ. —դ) 488. 489, 490· Քէ. Խաչ. № 761. Վէճ. յԱ՛ Աթդ. —ե) 488՝ առաջ.

—ա) 488. ի ժողովս. —բ) 489՝ առաջ դասս եկեղեցոյ. —գ) 488. 489. № 761. Վէճ. զգեստն. —դ) 489՝ զեմիփորոնն. —Վէճ. զեմիփորոն.

զարհիւեպիսկոպոս ա)՝ որք են ընդ ք) վիճակաւ ի չորս ձ) բաժինի տիեզերաց. Նա ը) տայ հրաման վասն ե) ժողով առնելոյ:

երկու ծայրով միացած է եւ կազմուէ մի գօտի, որ ծգուէ ուսի վերայ գլխի վրայով. դա ունի մէջքի եւ կուրծքի վերայ կախընկած երկու ծայր մի մի Քրիզ երկարութեամբ, որոնք մինչեւ կէսը պատած են քառակ կապարի Քիմներով եւ դորա վերայ սեւ մետաքսի կտորով. դոյնպիսի մետաքսից հինգ փորրիկ խաչ զարդարուած են Գալիումը՝ երկուսը ուսերի վերայ, երկուսը առաջի եւ քամակի ծայրերի վերայ եւ մէկը կուրծքի վերայ: Հռոմմում մենք տեսանք մի կուսանաց վանք, որին ի վաղուց յատկացրած է իրաւունքը պատրաստել պալիումներ եւ ուրիշ տեղ ոչ որ չէ կարող շինել: Ինչն Գասը շնորհում է Գալիումը իւր եպիսկոպոսներին եւ այն եւս զանազան կերպով՝ ոմանք իրաւունք ունին կրել միայն իւրեանց տաճարներուն եկեղեցու մէջ, ոմանք նաեւ ի թեմանց վիճակի մէջ, իսկ ոմանք աժենայն տեղ. բայց պապն ներկայացնում ոչ ոք:

Մեր եկեղեցին նոյնպէս ընդունել է եմիփորոնի գործածութիւնը, որը տրւում է ժեռնադրութեան ժամանակ եւ համարւում է եպիսկոպոսութեան արտաքին նշան: Մեր եկեղեցական սովորութեամբ ժամարար եպիսկոպոսը պէտք ունի ուսից եմիփորոնը վերաբերութից առաջ եւ յետոյ դադրեցնել ծածկել պատարագի վերջում:

Արդ՝ կանոնիս խօսքերին նայելով — եմիփորոն հինգ կրկին, պէտք են ենթադրենք որ՝ երբ եմիփորոնը դարձաւ եպիսկոպոսական ընդհանուր գիտուն, փառաւէր պատրիարգները եւ մետրապօլիտները մի այլ հնարք դտան միւս եպիսկոպոսներից որոշուելու համար. այն է՝ կամ հինգ անգամ փաթաթութիւնն եմիփորոնը ուսերի վերայ, կամ հինգ եմիփորոն էին ծգում միմեանց վերայ, եւ կամ՝ որ ուներն հատուկան է՝ եմիփորոնը զարդարուէին հինգ խաչով առաջուց եւ հինգ խաչով քամակից. այդ մտածով է բացատրում եւ Լամբօնայնին. ասելով՝ եմիփորոնը հինգ կրկին՝ հինգ կրկին խաչիւք զարդարեալ, միւս տեղ իսկ հինգ խաչն յեմիփորոնն, թէ հինգ գրացարանիս խաչքեալ է աշխարհի եւ ցանկութեանց սուրբ (Մինն. Գաւ. եր. 82 եւ 87) — Մեր հին ծեռագրիների մէջ շատ անգամ տեսանում են եպիսկոպոսների եւ հայրապետների պատկերները եմիփորոնով, որը զարդարուած է երբեմն հինգ, երբեմն չորս եւ պահաս խաչերով: Կարծով կամ Թէոդոսիոսեան ժողովը, որ դումարուեցաւ 629 Ք. եւ որոյ քննութիւնը վերապահում ենք կանոնագրի հրատարակութեան, իւր Թ. կանոնի մէջ (№ 761, տող.) պատուիրում է որ՝ Ս. պատարագը մատուցանելու ժամանակ կանոնիկոսը պիտի հագնէ սպիտակ պարեգօտ (ժամաշապիկ). նորա վերայ ճախարէ (շուրջառ) տասն եւ երկու խաչով զարդարած եւ ցածի փէշերը Քիզանով (փինջով) բոլորած, նախապէս վերայ եմիփորոն ինչպէս որ եպիսկոպոսն է. այսինքն՝ կրկին հինգ խաչով կամ որ նոյն է՝ տասը խաչով զարդարած, աջ կողմից կռնա.

—ա) 488՝ 489՝ զարհիեպիսկոպոսն.
—բ) 490. № 761՝ յԽ՝ ընդ.
—գ) վեճ. ընդ. չորս.
—դ) 488՝ եւ նա.
—ե) 489՝ յԽ՝ վասն.

երկրորդ գաւազ ա) եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոսք [321]. կարգէ բ) նոցա աբականու [322] պճղնաւոր (սպիտակ հանդերձ մինչեւ ծածկէ զոտն) գ) եւ շուրջառ դ) եւ եմիփորոն ե) յորեքկրկին զ). գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապօլիտս, այսինքն՝ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսս է) եւ օրհնել զէջերթ կինգոյն. եւ ունին ը) իշխանութիւն ձեռնադրել պատրիարգս:

Երրորդ գաւազ եկեղեցւոյ՝ մետրապօլիտք, որ կոչին մայրաքաղաքացի ք) եպիսկոպոսք [323]. որք ունին զնոյն հան-

իեռ կախարած: եպիսկոպոսը պիտի հագնէ նոյնպէս սպիտակ կամաս բոլորաստորոտ (ժամաշապիկ). նորա վերայ ազաթոդոն (շուրջառ) առանց Քիզանի. ուրար երկու ուսի վերայ (փորուրար) Քիզանով բոլորած, գօտի եւ նորանից կախած աջ կողմից դասատուկ (հրեսպրիս) խաչանման կապած, ազիրոդոնի վերայ եմիփորոն կրկնակի հինդ խաչով, կոշիկ (հոզամափ), եւ ծածկոց (սադուարար կամ Քազ) գլխին Քահանան պիտի հագնէ սպիտակ պարեգօտ (ժամաշապիկ), ուրար երկու ուսով (փորուրար), ազիրոդոն (շուրջառ) այնպիսեր առանց Քիզանի, որին կոչին եւ զլուխը բաց: Ստրկաւորը պիտի լինի սպիտակ պատմուճանով (շապիկ), ծախ ուսի վերայ ուրար խաչանկար, զլուխը բաց եւ գոտեոյծ:

321. Արքիեպիսկոպոս կամ արհիեպիսկոպոս յունական բառ է. եւ նշանակումէ բառ առ բառ՝ աւագ տեսուչ, փոխարերութեամբ՝ աւագ եպիսկոպոս, եպիսկոպոսապետ: Արքեպիսկոպոս կոչվումէ այնպիսի առաջնորդը, որը ունի իւր վիճակի մէջ իրեն յարգի կամ օգնական մի կամ քանի մի այլ եպիսկոպոսներ. Քանի որ պատրիարգ տիտղոսը չէր մնալ գործածութեան մէջ՝ մեծ Ս.ժողովների եպիսկոպոսները կոչվումէին արքեպիսկոպոս: Այժմ մեր մէջ արքեպիսկոպոսութիւնը զանել է հաստատուն պատուաւոր տիտղոս եւ շնորհվումէ հայրապետական կոնդակով:

322. Ամակաւոր — այսպէս բոլոր օրինակների մէջ, իսկ № 489՝ մէջ՝ սխալմամբ՝ ապակաւոր. Քանի որ ամակ յունական բառ է, բայց աղճատուած, եւ պէտք նշանակէ՝ ժամաշապիկ: Մեր օրինակի մէջ այս բառի դիմացը գրած է լուսանցքի վերայ իբրեւ բացատրութիւն այդ ասէ՝ սպիտակ հանդերձ մինչեւ ծածկէ զոտն. եւ որովհետեւ № 488 մէջ նոյնը գրած է առանց մնաց եւս գրենք տողի մէջ: բայց փակագծով:

323. Մետրապօլիտ յունական բառ է, եւ նշանակումէ մայրաքաղաքացի, փոխարերաբար մայրաքաղաքի եպիսկոպոս: Մեր մէջ երեւելի էր Տաճեւու մետրապօլիտանութիւնը:

—ա) 489. Քիճ. գաւա.
—բ) № 761. վեճ. արիճ է.—490. Քիճ. կարգաւոր պճղնի է.—489՝ քահոմէ. սխալ։
—գ) № 488՝ կարգ է նոցա սպիտակ հանդերձ մինչեւ ծածկէ զոտս՝ պատմանու պճղնաւոր։
—դ) 489. 490. Քիճ. № 761. վեճեւտ. փէլոն.
—ե) նոյնք՝ եւ ի վերայ եմիփորոն.
—զ) 489՝ յորեքկրկին.
—է) 489. 490. Քիճ. № 761. վեճ. յիւ՝ այսինքն . . . նչէ։
—ը) 490. № 761. Քիճ. . . . հինգ. որք են արքեպիսկոպոսունք եւ ունին.
—թ) 489. 490. Քիճ. № 761. վեճ. որ Քաղաքանին մայրաքաղաքացիք.
—ժ) նոյնք՝ յիւ՝ Հռոմեական.

գերձա) սպիտակս մինչեւ ցօճղունան եւ շուրջառ եւբ) եմիփո-
րոն գ) երեք կրիկն պ)· գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոս է) ի
վերայ բերդից եւ գեղից ղ) եւ օրհնել զձէթ կնքոյ է) վասն յա-
յելուածին արկանելոյ ը) յառաքելական ձիթոյն, զոր պահէ ե-
կեղեցի յաւելուածով ը)[524]. եւ երեք մետրապօլիտք ունին իշ-
խանութիւն ձեռնադրել իւրեանց արքեպիսկոպոս թ):

Չորրորդ դասք եկեղեցւոյ՝ եպիսկոպոսք[525] են ժա), որք ունին
գնոյն կարգ ժբ), գործ է նոցա ձեռնադրել զամենայն վիճակա-
ւորս ժգ), եւ ժդ) երեք եպիսկոպոսքն ժե) ունին իշխանութիւն
ձեռնադրել իւրեանց մետրապօլիտ ժզ)[526]. եւ գործ է նոցա սե-
ղան օրհնել եւ աւազան եւ իւղ օծութեան:

524· Օրհնութեան իւղը կամ ձէթը, որ այժմ կոչումներս մեռոն, զանազան տեսակ
էր քրիստոնէութեան առաջին դարերում: Կար առաքելական կոչուած իւղը, որը ըստ
եկեղեցական աւանդութեան օրհնել էին առաքեալները եւ որը միշտ պահուում էր եկե-
ղեցիի անապատ՝ աւելացնելով նոր օրհնած իւղի մէջ հինը, ինչպէս մենք հին մեռոն
ենք աւելացնում նորի մէջ: Այդ առաքելական իւղը գործածվում էր ծառայութեան,
դրոշմի համար, եւ այլն: Կար իւղ մկրտութեան, որ եպիսկոպոսը օրհնում էր աւագ
հինգշաբթի օրը իւր վիճակի համար, եւ այդ իւղով էին օրհնում ջուրը, որի մէջ մը-
կրտուում էին նորադաստատները: Վերջապէս կար եւ վերջին օծման իւղը կամ ձէթը,
որ օրհնում էր նոյնպէս եպիսկոպոսը իւր վիճակի համար եւ գործածվում էր հիւանդ-
ներին վերջին օծումն անելու համար: Հայաստանեայց եկեղեցին գործէ ամում այժմ
միայն առաքելական իւղ կամ մեռոն մկրտութեան, դրոշմի, ձեռնադրութեան համար,
եւ այլն· իսկ վերջին օծման օծումն վաղուց խափանուած է մեր մէջ:

525· Եպիսկոպոս յունական բառ է, եւ նշանակում է տեսուչ, վերատեսուչ, եւ այլն,
այժմ յատկապէս եպիսկոպոս իբրեւ եկեղեցական մարդոց աստիճանաւոր:

526· Ցծս Նիկիոյ ժողովի (325 Ք·) Դ· կանոնը, այլ եւ առաքելական կոչուած
Ա· կանոնը, (№ 761, 36· լե·):

—ա) 488՝ Կարապ· Հանդիպաց· — 489, 490· Մխ· № 761. Վնե· ոչինչ՝,
—բ) 489, 490· Մխ·—№ 761. Վնե· յիգ ապահասկ... հազը·
—գ) 489. 4·0՝ բայց նոսիպատ· — Մխ·, № 761՝ բայց եմմիպատ· — Վնե· եմմիպոս·
—դ) Վնե· երեքկին·
—ե) 488՝ եպիսկոպատ· — 490· Մխ·, № 761· Վնե· եպիսկոպատնեաս· — 489՝ գործ
է նոցա ձեռնադրել է եպիսկոպատնեաս·
—զ) 489· 490· Մխ·, № 761· Վնե· յիգ՝ ի վերայ բերդից եւ գիւղից·
—է) 488՝ կնդրդ· սխալ·
—ը) 489, 490՝ վասն աւելուածին անկանելոյ·
—թ) 489՝ աւետլաւածով·
—ժ) Մխ· արքեպիսկոպոսին· — 489՝ եպիսկոպատ·
—ժա) 489· № 761· Վնե· եպիսկոպատ աստնք·
—ժբ) 489· 490· Մխ·, № 761· Վնե· գնոյն սքեմ՝ բայց եմմիպատնեան (Վնե· եմմա-
փոր) կօչին·
—ժգ) 489՝ վիճակ որս սխալ·
—ժդ) 488՝ յիգ՝ եւ·
—ժե) 488· 490· Մխ· № 761 Վնե՝ եպիսկոպոսնեք·
—ժզ) 488՝ մետրապօլիտս· — 489· 490· Մխ· № 361· Վնե· մետրապօլիտն·

Հինգերորդ դասք եկեղեցւոյ՝ եռիսուն[527] պապազք[528], որք են՝ քահանայք եւ երիցունք· քահանայք ի քաղաքս լինին ի) եւ երիցունք ի գիւղս եւ յագարակս, եւ երկոքեան մի են, բայց յաղագս պատուոյն եւ ժէ) անուանքն է) զանազանին: Բայց կարգէ ղ) նոցա՝ նոցայն[529] բայց յեմիփորսէ է)՝ զի սոքա ուրարք ը) միայն արկանեն ի վերայ երկոցունց ուսոցն, նոքա եւ թիկնոցով ը) իշխեն կալ ի վերայ բեմին: Եւ գործ է նոցա թ) պատարագ մատուցանել եւ մկրտել եւ պսակել ժա), եւ ուր եպիսկոպոս չլինի ժբ) օրհնել զխաչն եւ զմիւռոնն ժգ)[530]. եւ թէ հրաման առեալ իցէ եպիսկոպոսէն ժդ) — եւ զիշն օծութեան իշխանու-

527· Ճուխական արտասանութեամբ է գրած, եւ նշանակում է քահանայ, երեց· շատ հաւանական է որ մեր այդ երեց բառը, որ նշանակում նոյնպէս մեծ, աւագ, յունարէնից առնուած լինի:

528· Պապաս յունական բառ է, եւ նշանակում է հայր, հայրիկ, փոխառերարար՝ քահանայ, որպէս մինչեւ այժմ յոյները ասում են իւրեանց քահանաներին: Այդ բառը մտել է եւ ռուսաց լեզուի մէջ փոքր ինչ փոփոխուած—պօպ, ПОПЪ, որ նոյնպէս նշանակում է քահանայ: Քրիստոնէութեան առաջին դարերում պապաս կամ պապ, կոչվում էին առանձնապէս Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսը եւ առհասարակ բոլոր եպիսկոպոսները. բայց յետոյ Հռոմի եպիսկոպոսները փառասիրութիւնից խնդրուած իրեանց յատկացրին այդ անունը, իսկ ամենափառասէրը նա մեծամուռ պապերից մէկը՝ Գրիգոր Երկրորդը մինչեւ անգամ ժողովով (1076 Ք·) հաստատուց այդ:

529· Ա յոներն՝ եպիսկոպոսաց· եւ չիրաւի մեր մէջ եպիսկոպոսական եւ քահա-
նայական գիտցը նոյն է, ինչպէս աստւմ եւ մեր կանոնը, բացի եմիփորսիից եւ Ա-
գից, որոյ փոխանակ քահանան դնում է սաղաւարտ, որը առաջ դնում էին անխտիր
եւ եպիսկոպոսները իսկ յոյն, յունադաւան եւ կաթոլիկ քահանաները սաղաւարտ
չունին:

530· Ցծս Պաշտոց, կնոնն Տէառնական, այսինքն՝ մատուռ օրհնելոյ, եւ կանոն
խաչ օրհնելոյ եւ օծելոյ:

—ա) № 761· Վնե· գասս—Մխ· գաս է·
—բ) 488՝ 489՝ Երէցունքս·—№ 761՝ Երէցունք·
—գ) 489՝ յիգ՝ եւ Երէցունքն, քահանայք· · · եւ այլն·
—դ) 489՝ յիգ՝ եւ·
—ե) 489՝ անուանքն նոցա·
—զ) № 761· Վնե· ոչինչ՝ է·
—է) 488՝ բայց յեմիփորսէ,—489՝ բայց ոչինչ նոյն է նոցա յեմիփոր·—490· Մխ·
№ 761՝ բայց պսակ է նոցա նոցայն Մխ·
յիգ՝ նոցայն, բայց եմմիպատ՝—Վնե· եմ-
պոս յեմիփորէ·
—ը) 489· Վնե· փակելն·—Մխ· ուրարք փակելն·
—թ) 489, 490· № 761· Վնե· բանկնա-
նաւ·—Մխ· քիկնոց եւ բանկոն·
—ժ) 488՝ աստ·
—ժա) 489· 490· Մխ· № 761, Վնե՝ եպ-
մատուցանել պատարագ եւ բաշխել զկնդ-
գանոցաց մարմին Տեառն (Մխ· № 761·
Վնե· յիգ՝ Տեառն է մկրտիլ եւ զաւազիս
մատուցանել եւ խաղաղութիւն տալ՝
—ժբ) 489՝ չլինի՝·
—ժգ) 489· 490· Մխ· № 761· Վնե·
զխաչ եւ զաւազանաց աղբիւրին·
—ժդ) 489՝ առնալ է եպիսկոպոսէն·

Թիւն ունի օրհնել եւ ձեռնադրել զդպիրն ա) եւ զգրակարգաւորն է) եւ զկրօնաւորսն:

Վեցերորդ դասք զ) եկեղեցւոյ ը) —սարկաւագունքն[331] ենէ). եւ կարգ է ղ) նոցա նոյն, բայց հոլանի կայցենէ), այսինքն գլխի բաց ը) եւ գօտեկոյծ ի)[332], եւ զահեակ ուսոյն արկեալ զուարն[332]. գործ է նոցա աւետարան կարդալ եւ քարոզել[333], եւ զսկիքն ժ)

331· Սարկաւագ բառի մեկնաբանութիւնը տես Հայկազեան լեզուի բառգրքի մէջ:

332· Ոյժար յունական բառ է, լատիներէն՝ Orarium հայերէն կոչուում նաեւ փակեղն: Քրիստոնէութեան առաջին դարերում եպիսկոպոսները եւ քահանաները միշտ կրում էին ուրարը, բայց յետոյ սովորութիւն եղաւ կրել այն միայն Եկեղեցական արարողութեանց ժամանակ: Ցոյների եւ կաթոլիկների մէջ ժամարար եպիսկոպոսը կրում է ուրարը վրի վերայ՝ ծայրերը կուրծքի վերայ կախընկած, քահանան եւ սարկաւագը կուրծքի վերայ խաչածեւ կապած, իսկ կիսասարկաւագը ծախ ուսի վերայ ձգած եւ ծայրերը աջ Ձեւի տակ կցած: Մեր մէջ ժամարար եպիսկոպոսը կամ քահանան կրում է ուրարը կուրծքի վերայ մի ծայրով վրին անցրած եւ միւս ծայրով մինչեւ ոտը կախընկած. դա աւելի լայն է քան Ձէ սարկաւագի ուրարը եւ սովորական ոճով կոչվում է փոռուար: Իսկ սարկաւագը կրում է ուրարը սովորաբար ծախ ուսի վերայ, բայց հանդիսաւոր օրերին Էջմիածնում սարկաւագը կապում է ուրարը խաչածեւ մէջքի եւ կուրծքի վերայ (տես եւ Մաշտոց, ծեռնադրութիւն քահանայի եւ այլն):

333· Ա յսինքն՝ ասել խառզ կոչուած աղօթքները, որը նշանակուած են յատկապէս սարկաւագների համար: Բայց հին ժամանակներում սովորութիւն կար, որը եւ պահպանուել է մինչեւ այժմ մի քանի տգղերի մէջ, որում սարկաւագը քարոզ էր ասում եկեղեցու մէջ ժողովրդին: Այդ իսկ մտքով է խօսում եւ մեր կանոնը, եւ աւելի եւս պարզ ասում է այդ փորր ինչ ցած սարկաւագութիւնների մասին խօսելով: Ա ռասարակ հին ժամանակներում սարկաւագը մեծ նշանակութիւն ունէր, որը եւ պահպանուել է մինչեւ այժմ շատ տեղերում, զօ. Անգղիայում: Բայց մեզանում այժմ շատ արհամարհուած է սարկաւագութիւնը եւ շատ եկեղեցիներում չկան սարկաւագներ, այլ նոցա պաշտօնը վարում են հասարակ տիրացուները եւ կամ քահանաները, որ անշուշտ եղծմունք է:

—ա) 489՝ զանագանատու։—490՝ զանագրաւս կարգաց։—Մխ. զանգատս։—№ 761՝ զանագօս, լուսանցքն գրակարգաց։—Վէն. զանգանատս։

—բ) 489՝ զփոգաւատն։—490՝ սաղմոսաց զփսալտեան։—Մխ. զփգատն։—№ 761՝ զփսալտեան։ լուսանցք՝ սաղմոսաց։—Վէն. զփսալտեան։

—գ) Մխ., № 761. Վէն. դասս.

—դ) 489. 490. Մխ., № 761՝ յԱ՛ եկեղեցւոյ։

—ե) Նոցօք յԱ՛ ենն։

—զ) Նոցօք եւ Վէն. ազեամ է։

—է) 489՝ կալ։

—ը) 489. Վէն. յԱ՛ գլխի բաց։

—թ) 489. Վէն. ասանց գօտոյ մնալո։—490. № 761՝ բայց գլուխ ի բաց (№ 761՝ գլխի բացի եւ հոլանի կալ է առանց գօտոյ մնալոյն—Մխ. բայց հոլանի կալ է առանց գօտոյ մնալո։

—ժ) 489. 490. Մխ., № 761. Վէն. եւ զմագաղանն եւ զսկիհն։

—ի) Նոցօք յԱ՛ կանոնց։

—ժ) Կար. Ներքոյ։

—ժա) 489. 490. Մխ. № 761. Վէն. բայց յորժամ միրուռիչն առնէն, գան յաւագանն զի զկնայան, նոցա լուսացեն (489՝ լուսանեն) ջրով քաւուչքեանն ներքոյ վարագուրին։

—ժբ) Նոցօք զքէզ է նոցա։

—ժգ) 488՝ յԱ՛ նայ։

—ժդ) 488. ուսոյն—489. 490. Մխ. № 761. Վէն. բայց ի ձախսոն խաչ լինի եւ քօշկէն (490՝ քուչքեն) յաջմէ կողմանէ ի կախ ունելով։

—ժե) Վէն. յԱ՛ եւ։

եւ զքշոցն բերել ի սեղնկէն[334] ի սեղանն եւ ի սեղանոյն արտաքս զքաշխումն, եւ խունկ ծխել եւ առնել ա) որ ինչ է միանգամ սպասաւորութիւն է[335]. եւ նստել ո՛չ ամենեւին գ), բայց յետ արձակման ժամուն, երբ հրամայէ քահանայն դ)[336]: ենէ) եւ ի կանանց զ) սարկաւագուհիք ձեռնադրեալ է) վասն քարոզելոյ կանանց եւ կարդալ աւետարանը), զի մի մոցէ անդայր եւ մի նա արտաքս քան զվանս կանանց ը) ելանիցէ. բայց յորժամ քահանայքն միրուռիչն առնեն կատարեալ կանանց, գան սարկաւագուհիքն յաւազանն եւ ջրով լուացեն զկնայսն, եւ քահանայն օծանէ ի ներքոյ թ) վարագուրին ժ): Կարգ է սարկաւագուհեացն ի) ամենայն ինչ հաւատաւորաց, բայց ի վարս պակնդն. խաչ ունի նա ժե) ի վերայ ճակատին եւ կիսաթիկնոց յաջմէ կողմանէ ուսոցն ժդ): Եւ ժե) մի նոր ինչ կամ անկարգ

334· Հայկական եկեղեցու մէջ չկայ առանձին սեղնակ սրբազան սպասը պատրաստելու եւ դնելու համար, այլ բեմի վերայ, սեղանի ծախ կողմում, խաչկալի քաժանումից, հիւսիսային պատի մէջ կայ մի փորր դուռն, որ եւ կոչվում է քճաչարան կամ խորհրդանոց (Մաշտոց, կարգ սարկաւագի ծեռնադրութեան): Իսկ հանդիսաւոր առաներին, զոր օրինակ Աւագ հինգշաբթի օրը եւ այլն, շատ տեղերում սովորութիւն կայ սրբ. սպասը պատրաստել միրուռիչման աւազանի վերայ կամ մի այլ սեղանի վերայ, եթէ կայ այդպիսին եկեղեցու մէջ: Ցոյների եւ յունադաւանների եկեղեցու մէջ նոյնպէս չկայ դրա համար առանձին սեղնակ. այլ բեմի մէջ, խաչկալի (ինկոնոստասի) ետեւից, սեղանի ծախ կողմում, հիւսիսային պատի մօտ, կայ առանձին փորր սեղան, որ դրած է յինում սրբ. սպասը: Իսկ կաթոլիկների եկեղեցու մէջ կայ յիրաւի առանձին սեղնակ զրէՁէ բոլորովին անջատուած եկեղեցուց, որ կոչվում է sanctuarium, ուր ժամարարը զգեստաւորվում է, եւ այլն, իրրեւ մեր աւանդատուն կամ խորան, եւ ուր պահվում են սկիհը եւ այլ անօթները:

335· Տես Մաշտոց, կարգ կիսասարկաւագաց եւ սարկաւագաց, վերջում.

336· Լուսոդիկեայ ժողովի (364 ՁուԹի) ի կանոն (№ 76, նՁ.):

համարեսջիք զայս, ով սուրբ եղբարք ա)՝ այլ ի սրբոյ առաքելոյն բ) աւանդութենէնէ ուսանիմք գ)։ քանզի ասէ թէ դ) յանձըն առնեմ ձեզ զՔրիբէ զբոյր մեր, որ է սպասաւոր եկեղեցւոյն է)[337]։

Եօթներորդ դասք եկեղեցւոյ զ)— եպիսկոպոսք են, որք կոչին քօրեպիսկոպոսք (քորեպիսկոպոսք) այժմ՝ գլխաւորք է) սարկաւագաց։ Եւ կարգ է նոցա նոյն եւ ուրար զերկոսին ուսուիքն ը) եւ կալ գօտելոյծ եւ գլխի բաց, եւ իշխանութեամբ թ) եպիսկոպոսին օրհնեն եկեղեցի եւ հրաման ունել ի վերայ քահանայից եւ եկեղեցականաց ժ)[338]։

Ութներորդ դասք ժա) — գլխաւորք ժբ) եպիսկոպոսաց՝ կաթողիկոսք ժգ)՝ որք ժդ) ունին զպատուականագոյն աթոռ նմանեալ սերովբէից։ կարգ է նոցա ժե) նոյնպէս հոլանի՝ այսինքն՝ գլխիբաց ժզ) եւ գօտելոյծ ժէ)՝ եւ ուրար զերկոսին ուսուիքն ժը)։ բայց ժթ) գործ է նոցա ձեռնադրել զեպիսկոպոսունս եւ ինքնակամ օրհնել զիւղն օծումեան։

Իններորդ դաս ի) վերագոյնք) քան զամենեսեան՝ պապիոս՝ որ այժմ կոչեն ֆրանկք պապ կբ)[339], նմանեալ քերովբէից կգ)։ կարգ է կդ) հոլանի՝ այսինքն՝ գլխիբաց կե)՝ եւ գօտելոյծ կզ)։ Եւ

337· Հմմ. ծ.ջ. 4·՝

338· Քօրեպիսկոպոսի մասին տես մեր նախընթաց 267· ծանօթութիւնը.

339· Պապ խօսքի մասին տես մեր նախընթաց 528· ծանօթութիւնը։

—ա) Մխ. 489. 490. № 761 վ.ն.ե. միայն՝ մի՛ ինչ նոր եւ անկարգ վարկցիս (Մխ. վարկցիցես) զայս։

—բ) Բոլոր օրին. քանզի (488՝ այլ) ի սրբոց առաքելոցն։

—գ) 489՝ աւանդիմք զայս։

—դ) վ.ն.ե. յիւ՝ ՔԷ։

—է) Մխ. առնի՛ կենդրացուց.

—զ) № 761· վ.ն.ե. յիւ՝ եկեղեցւոյ։

—է) 488՝ գլխաւորս։

—ը) 488· նար. ուսուին։

—թ) Մ՚այլ կար. եւ մեր օրին. իշխանեալ։

—ժ) 489. Մխ. № 761· վ.ն.ե. եօթներորդ դասք (Մխ. յիւ գասք) եպիսկոպոսք են. գլխաւորք սարկաւագաց, արդ ունին զնոսն, նայնպէս հոլանի եւ անգօսի, եւ փակղին զերկոսեան ուսուիքն (489՝ ուսումն)։ Եւ իշխանութիւն ունին (վ.ն.ե. ունի) ձեռնադրել զքահանայս եւ օրհնել զեկեղեցիս, եւ թէ հրաման առնու ի կաթողիկոսէն եւ զիւղն օծումեան։

—ժա) 489· վ.ն.ե. դաս.—կար. առնի՛ եկեղեցւոյ։

—ժբ) 489· Մխ. գլխաւորք։

—ժգ) 489՝ կաթողիկոսաց.

—ժդ) 488՝ որ։

—ժե) 489. Մխ. № 761. վ.ն.ե. աթոռ է նոցա։

—ժզ) Նոյնչ՝ յիւ՝ այսինքն՝ գլխիբաց։

—ժէ) Նոյնչ՝ եւ անգօսի։

—ժը) 488՝ ուսուցն.—489. Մխ. № 761· վ.ն.ե. եւ փակղ. զերկոսին ուսուիսն։

—ժթ) 489՝ յիւ՝ բայց։

—ի) № 761՝ գասգ.—489՝ յիւ՝ գաս։

—իա) Մխ. վ.ն.ե.գոյն։

—իբ) Մխ. պատիսս, յիւ՝ պապիս որ այժմ կոչին.—վ.ն.ե. յիւ՝ որ այժմ՝ . եւ.ն.։

—իգ) 489. № 761՝ յիւ՝ որ այժմ՝ . եւ.ն.։

—իդ) 489՝ կայզ է նոցա —489. № 761. Մխ. վ.ն.ե. զքեմ է (վ.ն.ե. նոցա) նոյն։

—իե) 489. Մխ. № 761. վ.ն.ե.ս. յիւ՝ այսինքն գլխիբաց։

—իզ) Նոյնչ՝ եւ անգօսի։

գործ է նորա ա) կարգել զդասս թագաւորաց· զի թէ մարգիչ բ) պատկեր է Աստուծոյ եւ որք ի Քրիստոս մկրտին գ) զՔրիստոս զգեցեալ են, որչափ եւս առաւել թագաւորք հաւատացեալք, որք դ) ի վերայ գլխոյն բերեն զնշանն տերունական է)։ Պարտ է նոցա նմանիլ Քրիստոսի, ոչ միայն խոնարհմտիլ եւ զչարչարանսն Քրիստոսի զ) ի մարմնի իւրում կրել, այլ եւ փառացն նմանիլ, որ ցուցանէ զքաղցրութիւնն է) Տեառն եւ ը) Փրկչին մերոյ, զի եւ հեթանոսացոյն թ) թագաւորաց լուեալ յօժարեսցին գալ յերկրպագութիւն Տեառն Աստուծոյ մերոյ[340]։

340· Եօթներորդ կարգից սկսած այս կանոնը, ինչպէս այդ պարզ երեւում, սասային եղծուած է անմարազատ ձեռքով· որովհետեւ մի ընդարմակ կանոն, որ պարունակում իւր մէջ այնչափ տեղեկութիւններ, չէր կարող չվոճել եկեղեցու եօթն կարգի շարադասութիւնը եւ սկսելով եպիսկոպոսական կարգից եւ աստիճանաբար իջնելով մինչեւ սարկաւագութեան կարգը՝ չէր կարող յոդնել մնացած սուր կարգերը եւ գարձնել դնել եպիսկոպոսի կարգը եւ կաթողիկոսի աստիճանը։ Եղծողը այնչափ անհմտաց է եղել որ՝ առում՝ Թէ եպիսկոպոսները եւ կաթողիկոսները պիտի կանգնեն եկեղեցու մէջ բաց գլխով եւ գօտելոյծ, որ յատուկ է դպիրներին եւ միւս սուր պաշտօնեաներին։ Ագռաւաղոյ եղել է անշուշտ կաթոլիկներից մէկը, որը իբրեւ մի ժանտախտ տանուտէրն իւրեանց հետ սմինայն տեղ Հռովմայ պապի գահերիցութեան անտեղի գաղափարը։ իսկ Թէ յիրաւի եղծուած է կանոնիս այս կտորը, այդ պարզ երեւում նաեւ բազդատութիւնից Ներսէս Լամբրօնացու եւ Յովհաննաս Օրբէլեանի գրուածքների հետ։ Լամբրօնացին իւր մեկնութիւն պատարագի կոչուած գրքի մէջ եւ Օրբէլեանը իւր պատմութեան մէջ նոյնպէս յառաջ են բերում նկեղեցական հին դասաւոր բացատրութիւնը։ Դոցա մէջ առաջին վեց դասը գրեթէ բոլորովին նման են Թէ մեզ եւ Թէ մեր ներկայ կանոնին, իսկ եօթներորդ, ութներորդ եւ իններորդ դասերը բոլորովին տարբեր են մեր կանոնից, վասն որոյ յառաջ ենք բերում այստեղ այն կտորները բացատրութեան եւ մեր խօսքի հաստատութեան համար։

Լամբրոնացին գրում՝

Յօթներորդ դաս իւրոյ եկեղեցւոյ՝ դիակոնի, որ են կոչ սարկաւագաց. եւ ունին զգեստս որպէս սարկաւագին՝ ճոպանի, անգօսի, բայց գուարտ սոխ գոտեակ բազկաւն ածեալ կապեն վերոյ արմկանն ի կախ ունելով կրկին. եւ գործ է սոցա առաքեալ կարդալ եւ եւ գիւղացդուին գաւազանան կրել եւ գմամբեղնան. եւ գնկեղեցին ճոպան գարդարեն եւ գդրուանն պահեն։

—ա) 488. 489. Մխ. № 761՝ նոցա։
—բ) 489. Մխ. № 761՝ մարգս.
—գ) Վ.ն.ե. մկրտեալ Թե։
—դ) 488· կար. որ։
—է) 488. 489՝ տերունական։
—զ) 489՝ յիւ՝ Քրիստոսի։
—ը) 489. № 761. զքաղցրութիւն.
—թ) Վ.ն.ե. յիւ՝ եւ.
—ժ) Մխ. Վ.ն.ե. հեթանոս։

եւ այս ենթ) նմանութիւնք) երկրաւոր դասուցն·
Հրեշտակքն՝ առաքելական զգեստիւ յաղօթս·
Հրեշտակապետքն՝ քրմանցաւ գ):
Իշխանութիւնքն՝ գնգաւ առաքելական զգեստիւ:
Զօրութիւնք՝ ը) առաքելական զգեստիւ ե):
Աթոռքն՝ հիւսպատիկք ղ) 341:
Պետութիւնքն՝ աւետարանական է) զգեստիւ ը) 342,
Տէրութիւնքն՝ պսակաւ առաքելական զգեստիւ:
Սերովբէքն՝ վերջերեւանքն,

Ութերորդ դաս ևկեղեցւոյ՝ անագանոսք, որ բարձանիկ ընկերցողի· եւ ունիկ զնոյն զգեստ պատուհանի հոլանի, բաց յուրարեն, եւ սոխս ոչ առանց գօտւոյ· այլ գօտի կապեն ի վերայ պատմուճանիկն, որ արտաքոյ եկեղեցւոյն երեալ բնաւիւ՝ մինչեւ զգեստուոյ, մարթ· եւ գործ է սոցա ընթերցուել զմարգարէս եւ զվարդապետականս:

Իններորդ դաս եկեղեցւոյ՝ փաւլոս, որ բարձանիկն երգեցողի· եւ զգեստն որպես զընկերցողսն· իսկ գործ է նոցա կանգնել եւ միայն երգել զալէլուիա եւ զմնախօսիկն (Մեկն. Պատ., երես. 84-85):

Օրթիկանը դրուէ:

Տասներորդ դաս եկեղեցւոյ՝ դպիրք, որ են կին սարկաւագութիւ եւ ունիկ զգեստ զսարկաւագաց· բայց ուրար յաճեակ յոգուկն ի վերայ սուկանն, եւ կամ հոլանի գօտեղեայ· եւ գործ է սոցա՝ ընթերնուել գառաջնական գրեանս յեկեղեցիս, եւ սպասաւորել տաճարիս, կրել մոմկալնս եւ ճրագացուցիս վարագս, եւ պահել գդրանս եկեղեցւոյն:

Ութերորդ դաս եկեղեցւոյ՝ անագանոսք, որ կոչին գրագարդացք· ունիկ զգեստ զնոյն եւ սպարտոցն, բայց ուրար ոչ· եւ արտաքոյ եկեղեցւոյն զգենուն մինչեւ կէսսիս· եւ կամ հոլանի· եւ գործ է նոցա ընթերնուել մարգարէական եւ վարդապետական գրեանս:

Իններորդ դաս եկեղեցւոյ՝ փաւղոսք, որ են սաղմոսերգուք եւ զգեստ եւ սխմ է նոցա նոյն· եւ գործ է սաղմոսել եւ նոցանիկ պաշտել յեկեղեցիս զմայնաւորս եւ՝ զարուեստիս այնչափ եւ մինչեւ եւ որ ինչ այլ ինչ են (Գատ. հատ. Ա· եր· 153—554): № 490 մէջ պակաս է ըօՈներորդ, ուՋերորդ եւ իններորդ դասը:

341· Թիրեւս յատնական բառից, որ նշանակուէ վենագոյն դիպուցոյն:

342· Գժուար է հասկանալ Թէ ինչ է նշանակուէ առեւտրականական զգեստ, որովհետեւ եկեղեցական պատմութեան մէջ յայտնի չէ մի այդպիսի զգեստ· Քերեւս գրչի սխալ է եւ պէտք է աւետարանական, ինչպէս գրած է Մեծ. օրինի մէջ:

—ա) 439· վեճ. է·
—բ) 490· № 761՝ եւ այս են ինն դասք յեկեղեցի նմանութիւնս·
—գ) 488՝ քրմանցիս.—Սեճ. կաթ. քահանայիս·
—դ) 439՝ գոյ·
—ե) 439՝ յիւ՝ յաղօթս հրեշտակապետքն· . . . եւլն·
—զ) 489· 490· վեճ. հիւսպատիկքն.—№ 761՝ հիւսպատիկ·—Սեճ. ոսկեզօծ գիրս աւետարանք (սղագիր)·
—է) Սեճ. աւետարանական·
—ը) 439՝ զգեստիւքն·

Քերովբէքն՝ ուԹԹեւեանք եւ բազմաչեայք ա):
Զայս ամենայն զնոա ածելով է) սրբոյն Կոստանդիանոսի Թագաւորին՝ որ ըստ գիւՀիւԹեան կարգ է) էնն ը) հեԹանոսաց զայն եղծեալ խանգարեաց եւ այսպէս զերկնից եւ զեկեղեցւոյ յարմարեաց զկարգս դասուցն ի պատիւ Թագաւորութեանն է) եւ զտեղիս իւրաքանչիւր ղ) կայանիցն է) որոշեաց եւ զգործն ը) յայտնեաց, որք բ) են այսոքիկ·

Առաջին դաս պաղատին ժ)՝ որ է դարպասան ժա) 343, եղեն՝ Դիւրք 344, որք են պահապանք օսկի ժէ) վաղարին 345. զգեստ է

343· Գաղատ, աւելի գործածականը՝ պալատ, յատիներէն՝ Palatum, Palatus, նշանակուէ մեծ տուն, Քաղաքորի բնակարան, արքունիք, սպարանք, եւ այլն· իսկ դարպաս կամ դարպասք սկզբնական բառ է, եւ նշանակուէ դրանդի մեծ դուռն, մեծ տուն, Քաղաքորի պալատ, եւ այլն· Այս բառը շատ սակաւ են գործածուէ մեր հեղինակները եւ աւելի գործածուէին ստացաւ կիլիկիայի Քաղաքորութեան ժամանակ՝ նշանակելով երբեմն եւ բարձրագոյն գաստարան· Վրաստանում մինչեւ այժմ դարպաս կամ դարբասի կոչվում է մեծ եւ բարձր սենեակ առանց պատուհանի եւ կոնաձեւ տանիքով, որոյ գլուխը (երդիքը) ծակ է եւ այնտեղից է լոյս մտնում· Թիֆլիսում հին ժամանակներում յայտնի էին մի քանի երեւելի դարբասներ, զոր օրինակ Մտաւոյեանցների, Բաստամեանցների (մերն է, որ այժմ քանդուած է) եւ այլն:

344· Այս բառը զանազան կերպով է գրուած զանազան օրինակներում, զոր օրինակ № 488· 489· կարապ· եւ մեր օրինակ՝ նգնե դիւրք, № 490 եւ կանոնագ· № 761՝ էչմիադզին, եւ այլն: Մենք ընդունելիներ դիւրք, յատիներէն՝ Tiara, որ նշանակուէ խոյր, գլխարկ, գլխի ծածկոց, փոխաբերաբար՝ հովանոց, ամպրովանի (յորգարին)՝ որ հանդէսների ժամանակ բռնուէին Քաղաքորի, կաթողիկոսի գլխին, եւ այլն· Աստեղից՝ դիւրք իբրեւ զիար, Քազ, վազար, ամպրովան պատճառներ կամ բռնողներ, որպիսի իսկ մարդով բացատրած է եւ կանոնիս մէջ: Դիւրք կամ ֆիար այժմ կոչվում է Հռոմի պապի Քազը:

345· Վաղար կամ վեզար նշանակուէ Քազ, խոյր, գլխի ծածկոց, վանականի վեզար, եկեղեցու կաթուղիկէ, եւ այլն, այլ եւ հովանոց կամ ամպրովան (բազդաքին)· որ հանդիսաւոր ժամանակ բռնուէին Քաղաքորի, կաթողիկոսի գլխին, եւ այլն· կանոնիս մէջ սոյն վերջին նշանակութեամբ է գործածուած·

—ա) 488՝ կար· բազմաչեաքն·
—բ) 489՝ գմասաւ ածելոյ·
—գ) № 761· կարգ·
—դ) 489՝ էր·
—ե) 489՝ վեճ.՝ աւելի՝ եւ ի պատիւ պատուականն.—490· № 761· աւելի՝ եւ ի պատուական Թիւն պատուականն· Սեճ. եւ ի պատիւ պատուականն, ազգականաց·
—զ) վեճ. իւրաքանչիւրոցն·
—է) 488· վեճ. կայանացս·—489· 490· № 761· սեճ. զտեղիս կարգանիցն իւրաքանչիւրոցն·
—ը) 488· կարգն·
—թ) 488· 489՝ որ·
—ժ) Քոյր օրինի· գաղատին·
—ժա) 488՝ գարպասաղէն·—489· 490· № 761· վեճ. յիւ՝ որ է գարպասան·
—ժբ) 488· ոսկի եւ·—Սեճ. յիւ՝ ոսկի·

Նոցա դիպակ ոսկեթելով կազմաւ) եւ ունին գաւազանս ոսկիս է). եւ գործ է զ) նոցա տանել յառաջ զագաւորողն[546] եւ զայլսն ը)՝ զոր խնդրէ արքայն:

Երկրորդ դաս՝ վեստի տօրայն է[547], որք են պսակակալք է) արքային. զգեստ է նոցա գրատք[548] դիպակք արծաթաթելս ը) եւ գաղտաղնիք ի կոպատս[549] ոսկիս, (ոչ է ՚ի՞սաւնոյ՝ նէքսէ- հաւ ՚անէն)[550]:

546· Ա՛յսպէս է բոլոր օրինակների մէջ. բացի № 489 եւ կանոնադիրք № 761· ուր գրած է՝ գրագաւորողն, որ բոլորովին անյարմար է· իսկ № 490 մէջ սովորական չկայ այս բառը· այլ գրած է միայն՝ տանել յառաջի գոյն, զոր խնդրէ արքայն: Բայց Դատաստանագրքիս աշխարհաբար Քաղաքականութեան մէջ, որ արել է Սմբատ Գունդստապլ Պատմագիրը, գրած է գնաքնեիին: Եթէ ուղիղ հասկանանք այս Քաղաքականութիւնը, ուրեմն պաշտօնի բառը պիտի ծագած լինի պաշնիկ բառից, որ նշանակումէ շորթը հաղնել· ուրեմն՝ պաշտօնդ պիտի նշանակէ շորթս հագցնող կամ պահող, հանդիսաւոր, որ մեծ նշանակութիւն ունի պալատականութեան, մանաւանդ հանդէսների ժամանակ:

547· Վեստիտոր լատինական բառ է· vestitor, եւ բացատրի իմաստով նշանակումէ դիրքակ, հանդերձապահ, հանդերձ հագցնող կամ դնող, գործարքարար կոչող է նշանակել եւ պսակակալ կամ պսակապահ, ինչպէս ասացաք մեր կանոնը այսմնմն՝ Քազ բռնող, Քազը դիպին հագցնող, եւ այլն: Սմբատ պատմագիրը իւր աշխարհաբար Քարգմանութեան մէջ դնումէ թագադիր, որ նոյն է, բայց կարիք է հասկանալ հոռետնացու գործածած իմաստով, ինչպէս բացատրեցինք նախաբանների հայոց Քագաւորների Քագադիրն էին:—Պետք ուշադրենք որ՝ մեր օրինակի մէջ յուշանցքի վերայ գրած է իբրեւ բացատրութիւն վեստիտոր բառի՝ խազիճադար չամուշ· խազիճադար պարակերէն է, եւ իսկապէս նշանակումէ գանձապահ, եւ այլն, որ չէ յարմարում կանոնիս իմաստին: Իսկ չամուշ բառը ոչ բառարաններում գտանք եւ ոչ պարսիկ մերոնները կարողացան բացատրել մեզ նշանակութիւնը:

548· Գրատ կամ գրաստ հայկերէն է եւ նշանակումէ դիւնագրական վերարկու եւ ի

549· կոպատ լատինական copla կամ copula բառից, որ նշանակումէ կապ, շղթայ, կճղակ, եւ այլն:

550· Այս յաւելուածը Քէպկո եւ գրած է մեր օրինակի մէջ ոչ Քէ լուսանցքի վերայ, այլ տողի մէջ, բայց որովհետեւ գա չկայ ոչ մի օրինակի մէջ բացի № 488 եւ

—ա) 489. 490. Սխէ., № 761. Վնե. պիտի է նոցա գրաստը (№ 761՝ Վնե. գրաստք.—Սխե. գոչա գրագիրական) մեռաքսէպ վրնատին 490. № 761՝ վընատին. Սխե. վրնատին. կազմաւ.

—բ) 488. 489՝ գուտագան ոսկի.

—գ) 488՝ չիչ՝ է.

—դ) 488. Վնե. զոյս.—№ 791՝ զոյնս· 490՝ չիչ՝ եւ զոյնս·

—ե) 489՝ պատկակաց՝—Սխե. № 761. Վնե. պսակակաց.—490՝ պսակազաձ.

—է) 489. 490. Սխե. № 761. Վնե. չիչ՝ արծաթաթելս·

կարապ· օրինակից, եւ զուցէ պատկանում գրչին, վասն որոյ մենք գրինք նոտր գրերով եւ փակագծի մէջ:

551· Կանոխոր, որ № 488 մէջ գրած է կանոխոյճ, իսկ № 490 եւ կան· № 761 մէջ՝ կանոխսորայն. Ներեւս լատինական Canditatus բառիցն է, որ բացի ուրիշ շատ նշանակութիւններից՝ նշանակումէ եւ արքունի պաշտօնեայ, որին յանձնվումէր կարգով Սենեակի մէջ Քագաւորի հրամարտակը, Ցառը, նամակը, եւ այլն:

552· Այս բառը գրեթէ ամէն մի օրինակի մէջ տարբեր է գրած· № 488՝ եւ կարապ· Գոռխսորայն է, № 489՝ Գոռվախսարայն է· № 490 Գոռոխսորայն է, Սին· Օրին· եւ վ.Ննտ· Գրկխսորայն է· Սմբատ Պատմագրի աշխարհաբար Քարգմանութեան մէջ՝ Գոխսուսր: Այս լատինական բառ է եւ մենք ունէլ ուղիղ համարումենք № 490 օրինակի ընթերցանութիւնը՝ Գոռոխսոր. Portitor բառից, որ ի միջի այլոց նշանակումէ եւ տանող, եւ կրող, եւն· որ եւ շատ յարմար է կանոնիս իմաստին:

553· Այս բառը նոյնպէս փոխոխուած է այլեւ այլ կերպով· № 490, կանոնադիրք № 761 կարապ· եւ վ.Ննտ· մէջ մեր օրինակի նման է, № 488 մէջ՝ Եսկոպոսորհայն. Սին· Օրին· մէջ՝ Եսկոպոսհայն է, Սմբատի Քարգմանութեան մէջ՝ Գրաքունէ (Գրուքոյ)· Դժուարութեանութիւնը սուտգրարանել այս բառը, որովհետեւ փորք ի շատէ սորան նման եւ մեր կանոնի իմաստին յարմար բառ չենք տեսնում ոչ յատարէնի եւ

—ա) Սխէ. խրշան.

—բ) 488՝ Խրշան.—489. 490. № 761 Վնե. չիչ՝ այրինքն. . . եւլե.

—գ) 489. 490. № 761. Սխե. Վնեե. ազեմ է նոցա բնհնդ կառաւ ճամփաւոր (Սխե. կառաք ամփաւոր).

—դ) 490. Սխե. № 761. Վնե. ի ճանապարհն.

—ե) Նոցէ՝ զսուրբ խաչն ի նոքանէ կրէ (Սխե. կրեւ).

—զ) 490. Սխե. № 761. Վնե. եւ ի նոքանէ լինին տպատիարք չորս արք.

—է) 490. № 761. Վնե. չիչ՝ Քագաւորին. . . եւլե. այլ գաւառի տէր.

—ը) 489՝ 490. № 761. Սխե. Վնեե. չորրորդ դաս պաշտաւոնն.

—թ) Վնե. չիչ՝ եւ.

—ժ) 489. 490. № 761. Վնե. եւ ազեմ է նոցա գրաստք կաճէ գիպակաւ.—Սխե. եւ ազեմ է նոցա ազգականութեամբ (պճեսամոռէք) գիպակաւ.

—ժա) 488. 489. 490. Սխե. № 761՝ որ.

—ժբ) Նոցէ եւ Վնե. Հինգերորդ գասք պաշտաւոնն.—Կար. Հինգերորդ գաս.

Երրորդ դաս՝ Կանոխսորայն է[551], որք զոսկի սէգանա) ունին, այսինքն՝ զոսկով կազմած խշտոս է)· զգեստ է նոցա ծիրանի դիպակ ճամկաւորգ): Եւ մանեակ ոսկի ի պարանոցն· եւ յորժամ ի ճանապարհ ը) լինի արքայն, նոքա բառնան զսուրբ խաչն է) եւ ի նոցանէ լինին չորս արք թ), որք զդենան կրեն թագաւորին է):

Չորրորդ դասք ը) Գռոքսեաորայն է[552]. որք զվաղերս ունին եւ ասպարս երկաթիս, եւ ի) զգեստ է նոցա ապրիշիմ դիպակ ժ)· եւ յորժամ վախճանի արքայն՝ նոքա են որք ժա) զգագաղն եւ զգահոյն բառնան:

Հինգերորդ ժբ) Եսկոպոտիրայն[553], որք լինին մեծահա-

—ա) 489. 490. № 761. Վնե. չիչ՝ նոցա բառնան զսուրբ խաչն. . . եւլե. այլ գաւառի տէր.

—բ) 489. 490. № 761. Սխե. Վնեե. չորրորդ դաս պաշտաւոնն.

—գ) Վնե. չիչ՝ եւ.

—դ) 489. 490. № 761. Վնե. եւ ազեմ է նոցա գրաստք կաճէ գիպակաւ.—Սխե. եւ ազեմ է նոցա ազգականութեամբ (պճեսամոռէք) գիպակաւ.

—ե) 488. 489. 490. Սխե. № 761՝ որ.

—զ) Նոցէ եւ Վնե. Հինգերորդ գասք պաշտաւոնն.—Կար. Հինգերորդ գաս.

սակլք ա) եւ ունին վահանս կմրքաւորս բ)[354], եւ աստպարս փոքրս. եւ զգեստ է նոցա կուաւ նսուի[355] ըղձրկ գ) եւ դ) վարշամակ, որ է փակեղն, եւ գաղղեր[356] յոտսն եւ գօտի ոսկի կրկին, եւ ի սոցանէ ե) լինին որք սրկլուսնք զ)[357] եւ սանտատորք[358]:

ոչ լատիներէնի մէջ: Մենք բացատրութիւն հարցրինք մի արքունի ուսումնարանի յունարէն եւ լատիներէն լեզուի վարժապետներից, բայց եւ նորա դժուարացան տալ մի գոհացուցիչ պատասխան:

354· Կմրքայ բառից, որ նշանակում է գիրքածեւ վահան:

355· Թերեւս աստի, որ նշանակում է բրդէ, բրդեղէն:

356· № 488 մէջ նոյնպէս գաղղեր, կարապ· չաղջեր, իսկ միւս բոլոր օրինակների մէջ գրած է այսպէս՝ վարշամակ եւ կարապատս ճարմանդաւ· այստեղից երեւում է որ՝ գաղղերի փոխանակ գրած է կարապատս, որ նշանակում է սրունքների փաթոյթ, ուրեմն եւ գաղղերը նոյն պէտք է նշանակի· Հայ գիւղացիները ինչպէս եւ պարսիկները, վրացիները, ևլն· սրունքների վերայ կապում են առ հասարակ երկու տեսակ փաթոյթ—մին՝ չոր մատ չոչոռածամբ եւ մի քիչ երկարութիւնամբ չի կամ ուրիշ կտոր երկար ձևերով, որ ծայրերին բառով կոչվում է ջղաղ եւ փաթաթվում ոտի կոճի վերայ իր տակից պահելով փոխանի ծայրերը որ չգուրս գան· միւսը բրդի կամ բամբակի ձևից գործած սպիտակ, սեւ կամ ծաղկանկար գուրպայ է առանց ձաճի սրունքի վերայ կոճից մինչեւ ծունկը, որ կոչվում է պաճոյճ, վրացիք նոյնը կոչում են պաճիճի· Շատ հաւանական է որ՝ մեր կանոնը գաղղեր կամ կարապատս ասելով ի նկատի ունի պաճոյճը· յայտնի է որ՝ հին եւ միջին դարերում այդպիսի զարդարուն պաճոյճներ գործածուել են Քաղաքականները, պալատականները, իշխանները, ասպետները, ևլն· այլ եւ հասարակ ժողովուրդը, ինչպէս մինչեւ այժմ պահպանուել է Խոպոխայի լեռնոտ մասներին, Չուխրեխայի շատ տեղերի, Շուտլանդիայի եւ ուրիշ տեղերի բնակիչների մէջ այժմեան պալատական սպասատուները նոյնպէս կրում են այդպիսի պաճոյճներ սպիտակ գեղին կամ կոճակներով:

357· Ա յսպէս է բոլոր օրինակների մէջ, բացի № 489 օրինակից, ուր գրած է՝ սրուճ: Մենք կարծում ենք որ՝ սոյն բառի մէջ մի ձևեւ սխալ կայ տառերի դասաւորութեան մէջ· եթէ գրենք սկրուճ կամ աւելի լաւ՝ սկրուճ, այն ժամանակ դա պիտի հանած համարենք լատինական scribo բառից, որ նշանակում է գրել, գծել, փորագրել, ևլն· այստեղից scriba եւ scriptor—գրագիր, քարտուղար, արձանագրող, ևլն· որ բաւական յարմար է կանոնիս իմաստին:

358· Բառս փոխուած է դրեթէ բոլոր օրինակների մէջ· № 488, 490· կարապ· մէջ մերի նման է, № 489՝ մաճաւորդ, սին· Օրին· եւ № 764՝ մանդաւորդ, վենետ·

—ա) 489 մեծամաճաւորդ·
—բ) 488՝ կոմբրաւորս—489, վենետ· կմբրաւորս—սխալ· Եւ ունին վահանսպարհան սկմբրաւորս (աջմաոուրեան)·
—գ) 488՝ կուաւոն ուղղով՝—489, 490, № 761, վենետ· Եւ սքեմ է նոցա գլուխք կուաւոնք ուղղով (490՝ ուղղորք)· —սխալ· Եւ սքեմ է նոցա գլուխք կապօնիք ուղղորք վարպետին·
—դ) վենետ· յիչ՝ Եւ·
—ե) 488· սխալ· № 761՝ ի նոցանէ,
—զ) 489՝ սրունք·

Վեցերորդ գաս պաղատիւն ա) Սարատորքն բ)[359], որք զձի գ) թամբեն եւ հեծուցանեն զարքայն· եւ զգեստ է նոցա ուռեւուռ կապայ[360] եւ ի ձեռս իւրեանց թուր դ) մխասայրիք եւ ասպար փոքր է):

մանգաւորի· Արդ՝ եթէ կարդանք՝ սանեաւոր, կարելի է ենթադրել որ՝ այստեղ նոյնպէս մի տատասխալ կայ եւ պէտք էր գրել կանեաւոր, որ լատինական բառ է՝ Cantator, եւ նշանակում է երգիչ եւ որ կարող է յարմար լինել կանոնիս իմաստին: Մանգաւոր կարող է կազմած լինել լատինական Mango բառից, որ նշանակում է սորուկներ վաճառող, ծխներ վաճառող՝ նոցա պակասութիւնները ծածկելով, եւ այլն, բայց սա յարմար չէ մեր կանոնի իմաստին: Մանդաւոր նոյնպէս լատինական բառ է, Mandator, եւ նշանակում է յանձնարարող, յանձնարարութիւն տուող, բան պատուիրող, եւ սա նոյնպէս կարող է յարմար լինել մեր նախադասութեան, իբրեւ Քազաւորի հրամանները ուրիշներին յանձնող, յայտնող կատարելու համար:

Ամբողջ հինգերորդ պարբերութիւնը այսպէս է համառօտած Սեբատի աշխարհարար Քարտմանութեան մէջ· Հինգերորդ դասի պատգամիւ է (պրասօյ) եւ սմեմն նոյն է· եւ ճիւս ունենան գօտի կրճատի ոսկի· եւ է նոցա գործ որ շալկեն գփակեղն եւ գգօտին քաղաքին:

359· Ցերասօր լատինական բառ է, strator, եւ նշանակում է Քաղաւորի ախոռապետ, ինչպէս բացատրած է եւ մեր կանոնի մէջ:

360· Ուռ եւ ուռ կապայ—այսպէս է միայն մեր եւ № 488 եւ կարապ· օրինակների մէջ· № 489 մէջ՝ եւ սմեմ է նոցա տպուկապահի գրաբ կազմաւ եւ կապակի, Սին· № 490՝ եւ սմեմ է նոցա ապուռ կողմանիկ գրաբ կազմաւ եւ կապակի, Սին·, № 761 եւ վենետ· մէջ՝ եւ սմեմ է նոցա ապուռ կալչամիկ գրաբ կազմած կապակի, Սմբատ պատմագրի Քարտմանութեան մէջ՝ եւ սմեմ նոցա ապուռ կապիճ կրաբ եւ կապած նոցա խաչագուռ· Արդ՝ կապակ նշանակում է կարճ շոր, կարճ վիրարկու, կարճ պարեգօտ· դա անշուշտ ելած է պարսկերէն կապա բառից, որ մինչեւ այժմ գործածելի է ժողովրդի բերանում եւ գրեթէ նոյն նշանակութիւնը ունի: Ուրեմն ուռ եւ ուռ կապայ պիտի նշանակէ ծաղկանկար, ծառի ճիւղերի նման կամ ուռու ծառի ոստերի նման ծաղկները ունեցող կապայ, վիրարկու եւ այլն: Դոյնն է նշանակում եւ ապուռ կապայ մին—ապա կամ սպա, արաբերէն է, կարճ վիրարկու առանց ձեռքերի, որ մինչեւ այժմ գործածուում են մանաւանդ հայերի, եւ կէսամ կամ ղալաճ, փետուր, փետուրների նման ծաղիկներ: Իսկ եթէ մի քանի օրինակների մէջ գրած է եւ ապուկապահի եւ կապակ. երկրորդը անշուշտ է իբրեւ Քարտմանութեան կամ բացատրութեան առաջինին համար:

—ա) 489, 490, սխճ· № 761· վենետ· պաղատանն·
—բ) 489՝ սատարքն·
—գ) 489՝ զձի այրքայ·
—դ) 490· սխճ· № 761· վենետ· յիչ՝ քուր·
—ե) 489՝ եւ ի ձեռս նոցա մի սպրիք եւ առպարք փոքր·

Եօթերորդ դաս պաղատումն ա) Աքողարքն[361]. եւ զգեստ է նոցա գրատք կոտւիք եւ թէզն է բերանն գիպակաւ[662]. ունին նիզակ, որ է ըռուումբ), եւ սեաւ գ) ասպարս. եւ ի սոցանէ դ) լինին որք զգրոշան, այսինքն՝ զնշանակին է) եւ զվիշապագլուխան ե) կրեն եւ կոչին Սիգնայք[363]:

Ութերորդ դաս պաղատումն է) Դեկանիոնքն[364], որք են ը) աղեղնաւորք եւ ունին կրկին վարոցս ը) եւ ասպարս լոկ թ). եւ սքեմ է նոցա, այսինքն՝ զգեստս ժա)—այծենի գրատք[365] կարմիր եւ ունին մուճակք ժբ). եւ յորժամ՝ արքայն ի գուրս ի թամաշայ[366] ելանէ ժգ), նոքա վարչեն զամբոխն. եւ զոսոս ժդ) կոչեն ժե) երբայեցիքն Փերէթին ժզ)[367], այսինքն՝ աղեղնաւորք ժէ):

361· Բոլոր օրինակների մէջ սխալով, բայց 352 ծանօթութեանս մէջ յիշած յունարէնի եւ լատիներէնի վարժապետները դժուարացան տալ ինձ եւ այս բառի համար մի ճոխացուցիչ բացատրութիւն:

362· Այսինքն Յեզանիրի (Յեւերի) բերանը բոլորած դիպակով. միւս բոլոր օրինակների մէջ (բացի № 488) դրած է այսպէս՝ եւ սխալ k նոցա գրատ կոտւիք եւ բեզանիրն դիպակաւ:

363· № 488 մէջ՝ Սինգնացիք, իսկ միւս բոլոր օրինակների մէջ՝ սիգնայ. սա լատինական բառ է, signarius, որ նշանակուէ նշանակիր, դրոշակակիր, ինչպէս ասած է եւ կանոնիս մէջ:

364· Դեկանիոն լատինական բառ է Decanus, որ նշանակուէ տասնապետ իբրեւ զինուորական աստիճան:

365· Սինօղի օրինակի մէջ՝ գդակ. Սմբատ Պատմագրի Յարգմանութեան մէջ նմանապէս գդակ, որ կարող է նոյնպէս յարմար լինել.

366· Թաճաշա պարսկերէն բառ է, որ-նշանակուէ հանդէս, տեսարան, եւայլն:

367· Ցես բառ գիրք Հայկազեան լեզուի:

—ա) 489. 490. Սխ. № 761. Վնճեա. պաղատանն.
—բ) 488՝ ռումբ.—Սխ. № 761. Վնճ. յիջ՝ որ է ըռումբ:
—գ) 488՝ եւս եւ.
—դ) 488՝ եւ ի նոցանէ.
—ե) 489. 490. Սխ. № 761. Վնճեա. յիջ՝ այսինքն զնշանակին.
—զ) Մեր օրինակ. զվիշապագլուխան. սխալ.
—է) 489. 490. Սխ. № 761. Վնճեա. պաղատանն.
—ը) 489՝ յիջ՝ են.
—թ) 488՝ ի վարուցս.
—ժ) 489. 490. Սխ. № 761. Վնճ. եւ ասպարս (Սխ. ասպարէս) անկապուն սա տապակ (Վնճ. աստակ).
—ժա) Նոցա՝ յիջ՝ այսինքն՝ զգեստս.
—ժբ) 489. Սխ. Վնճ. տրեխք.—490. № 761 կօշիկս.
—ժգ) 488՝ եւ յոր ժամայն ի թամաշայ ելանէ.—489. 480. Սխ. № 761. Վնճ. եւ յորժամ՝ արքայն ի գրաւոմն (490՝ ի գրամանի.—Սխ. ի գրամունի.—№ 761. Վնճ. ի գրամունի լինի.
—ժդ) 489՝ եւ զնոքա.
—ժե) 488՝ կոչէ.
—ժզ) 489՝ Փերթիքին.—490. № 761՝ Թերթիքին.
—ժէ) 489. 490. Սխ. № 761՝ Վնճեա. յիջ՝ այսինքն՝ աղեղնաւորք.

Ինեներորդ դաս պաղատումն ա)—Կիւռսօրքն[368], որք են սուրհանդակք հետեւակք, եւ զգեստ է բ) նոցա բամբակէ գ) գրատք կաղմաւ ճամիօք դ) եւ զանկապանօք ե), ունին հողաթափս զ). եւ են սոքա սպասաւորք եւ զօսոս կոչին երբայեցիքն Ափելեթին է)[369], այսինքն՝ նետաղք ը). եւ ամենեքեան գլխիբաց թ) կան եւ գօտիս ունին ոսկով ժ), բայց սոքա միայն են ժա) անգօտի:

Ա.յսոքիկ են դասք թագաւորութեան ժբ) պահապանք գինուորութիւնք որդիք ժգ) յիւրաքանչիւր կայանս ժդ) արտաքոյ ոսկի բեզարին[370] եւ այս է գործ նոցա ժե) եւ զգեստք ժզ): են եւ այլք ժէ) սպասաւորք արքունիք, ոմանք որդիք ժը) եւ ոմանք կուրտք ժթ), որ ոչ են յինն գինուորութեանցն, այլ արձակք են, ոչ դասք են, ոչ է) չափս քանեաց, ոչ կայք տեղեաց պահպանութեան է), այլ երբեմն շատ լինին եւ երբեմն սակաւ:

Առաջին՝ Դեմետրիտոսք է)[371], որք են պատգամաւորք է):

Երկրորդ՝ Ռեքրիաբք է)[372], որք զյայտակարարսն է) կարդան առաջի արքային է):

368· Կիւռսօր կամ կուռսօր (№ 489՝ կրհտորին.—№ 490 եւ կան. № 761՝ կիւռսորին) լատինական բառից cursor, որն նշանակուէ սուրհանդակ, պատգամաւոր, շտապիր, եւայլն:

369· Ցես բառ գիրք Հայկազեան լեզուի:

370· Այսինքն՝ վազար կամ վեզար, որ գրվում է երբեմն եւ բեզար այստեղ դրված է ոսկեզարդ անկիովանի (բալդաքին) բառի մօրով, տես 343· ծանօթ:

371· Լատինական Dimitto բառից, որ նշանակուէ ուղարկել, առաքել, եւայլն:

372· Լատինական Requiro բառից, որ նշանակուէ քննել, եւայլն:

—ա) 489. 490. Սխ. № 761. Վնճեա. յիջ՝ պաղատանն.
—բ) Նոցնջ՝ եւ պէմ է.
—գ) 488՝ գրատաւք.—489՝ գտաւք.—490՝ գրատք.—Սխ. գտակք.
—դ) 489՝ ճամբք 488՝ կազմաճամիւրք.
—ե) 489՝ զանկապանք.
—զ) 490. № 761՝ կիսակօշիկս.
—է) Նոցնջ՝ պաէչէքին.
—ը) 488՝ տոզք.—Միայն օրինակներ՝ յիջ՝ այսինքն նետաղք.
—թ) 489. 490. Սխ. № 761. Հոլանի.
—ժ) Վնճ. յիջ՝ ոսկով.
—ժա) Սխ. քայց միայն սա է.
—ժբ) 489. 490. Սխ. № 761. Վնճեա. պաղատանն.
—ժգ) 488՝ որք ձիգք. սխալ.
—ժդ) Սխ. կանայս պէսպէս.
—ժե) 488. Եւ այս գործ է նոցա.
—ժզ) 489. 490. Սխ. № 761. Վնճեա. Եւ պէմ.
—ժէ) 489՝ եւ են այլ.—490՝ եւ այլք.
—ժը) 488՝ որ ձիգք.—489. Վնճ. որ ձիգք.
—ժթ) 488՝ որկուրտ.—489՝ կուրտ.—կարագ. կուրտագ.
—ի) Վնճ. եւ ոչ.
—իա) 488՝ ոչ կեալք տեղեակք պահպանութեան.
—իբ) 488՝ գինմտիտոսք.
—իգ) 489. 490. Սխ. № 761. Վնճեա. պատգամաւորք.
—իդ) 488՝ ռէքրինարք.—489՝ ռէտինարք.
—իե) 488՝ զյիշատակարարսն.—489, զյայտակարարսն.—զյայտակարարսն. Սխ. զյակատարարսն.—կար. զյատակարարս.
—իզ) 488՝ քադատօրին.

Երրորդ ասին՝ կրիտաց[373], որք են՝ Թղթագիրք արքային:

Չորրորդ՝ վիճեւորք[374] ասին՝ որք զբաղանիսն կազմեն եւ լուանան զարքային:

Հինգերորդ՝ Տռիգլինարք[375], որք են տաճարապետք՝ որք զկօչեցեալսն[ը] ի հաց մատուցանեն[է] առաջի արքային: Իսկ ի կոտորացն[376] լինին ակտարք[377], որք են նշանագիրք:

Եւ Ոպսիտարք[378] ասին, որք արկանեն ձեռաց ջուր արքային:

Աքզակրխսիարք[ղ][379] ասին սպասաւորք[է] եկեղեցւոյն արքա-յին[ը]:

373· Գուցէ յունական, կամ լատինական criticus բառից. որք իսկապէս նշանա-կումն դատաւոր. քննող գրաւոր շարադրութիւնների. եւ այլն· գուցէ եւ համառօ-տութիւն է scriptor բառի, որ յատկապէս նշանակումէ բարեպատրաստ, նօտար-գրագիր, եւ այլն· տես 337· ծանօթութիւն:

374· վէճեաւոր փոխոխութիւն է լատինական Balneator բառի, որ նշանակումէ բաղանիքպան, բաղանիքի մէջ լուացնող սպասաւոր:

375· Լատինական Triclinarius բառից, որ նշանակումէ սպասաւոր սեղանի ճաշի ժամանակ:

376· Ա յդպէս է եւ միւս օրինակների մէջ, իսկ № 488 եւ Սինոդի օրինակի մէջ՝ ի կոտորոցն· Ձեռնեւս լատինական Cautor բառից, որ ի միջի այլոց նշանակումէ պա-հապան, Քինեսպան, եւ այլն:

377· Լատինական Actarius բառից, որ նշանակումէ բարեպատրաստ, արձանագրու-թիւններ գրող, դիւանապետ, եւ այլն:

378· № 488 մէջ՝ Ոսպիտարք, № 189 մէջ Ոսպիկարք, Սինոդի օրինակի մէջ՝ Տպիտ-ցարք· Ձեռնեւս լատինական Obsecundator բառից, որ նշանակումէ ծառայ սպասաւոր Քաղաքորական պալատի մէջ:

379· Լատինական բառ է, Apocrisiarius եւ նշանակումէ պատգամաւոր, փոխա-նորդ եւ այլն: Ա յդպէս էր կոչվում Քաղաքորի պատգամաւորը կամ ներկայացուցիչը եկեղեցական գործերի մասին· այդպէս էր կոչվում մանաւանդպէս եւ Հռոմի ե-պիսկոպոսի (պապի) ներկայացուցիչը, որ սովորաբար մշտապէս կ· Պօլսում, կայսրնե-րի հետ ունենալ հարցդրակցութիւնների եւ բնագնացութիւնների համար: Ասորերէ-սիարենները լինում էին տարբեր տարիքի տղաներից:

—ա) 488՝ երրորդ. դատ ինկրիտք են.
—բ) 489՝ վիճէաք որք ասին.
—գ) 489՝ առիգլինարք.—Սիմ. առիգ-լինարք.
—դ) Սիմ. որք զկոչեցեալսն.
—ե) 490՝ լիչ՝ ի հաց մատուցանեն.
—զ) Սիմ. ասպկրխոտարք.
—է) 489՝ սպասաւորք.
—ը) 490. Սիմ. № 761. վէճեաւ. լիչ՝ արքային.

Իսկ փղակոնքն[380] նոքա են կցորդասացք ա) եւ արձակապաշ-տօնք:

Սպուդէքք[ը][381], կրօնաւորք քաղաքին, որոց գործ է նոցա զգուբզայս[382] եւ զպաշտօնն եւ զկանոնն երգել:

Իսկ Աբասք[գ][383] եւ Մոնոզոնք[384], որք խաթաղնազգեստք են ը) եւ ըստ կամաց իւրեանց գան ի պաշտօնն:

380· № 490 եւ կանոնագ· № 761 մէջ՝ փղակոնքն, Ձերիւս աղճատմունք է յունա-կան փաղոցոս բառի, եւ նշանակումէ սաղմոսասաց, սաղմոսերգու, որ եւ յարմա-րումէ մեր կանոնի բացատրութեանն:

381· Սպուդէք, յունական բառից, որ նշանակումէ ժիր, ջանադիր, գործունեայ, արթուն, եւ այլն· Ա յդպէս կոչուեցան Ս· Ագէբսանդրի աշակերտները· Նա քարոզից Միջագետի կողմերում եւ հաստատուելով այնտեղ մի վանք՝ կարգադրեց որ սաղմոսեր-գութիւնը կատարուի անընդհատ կերպով գիշեր եւ ցերեկ, ուստի իր միաբանները բաժանեց մի քանի դասակարգի հնազանդեալ հանգիստ առնելու համար: Ա յդ պատ-ճառով Ս· Ագէբսանդրի աշակերտները առացան երկու մականուն—մին՝ Սպուդէք եւ միւս՝ Ակոյմիդ, յունական, որ նշանակումէ անքուն, արթուն, եւայլն: Ս· Ագէբսանդրը ուրիշ տեղերում եւս հաստատեց այդպիսի վանքեր, եւ ինքն վախճանուե-ցաւ 440 Յունիս Նորնոցաւ խօսքերից երեւումէ որ՝ այդպիսի վանքեր հաստատուել են եւ Հայաստանում Ս· Սահակի ժամանակով, միան գի նա յիշումէ Սպուդէք վա-նականները իւր պատմութեան մէջ երկու անգամ (նր· 240 եւ 270)· Բայց պ· Է-մինը իւր ձառերէն Յարպմանութեան մէջ սխալ բացատրութիւն է տալի այդ բառի մա-սին (ծանօթ· 439)· Սպուդէք հանելով լատինական studiosus բառից որ նշանակու-մէ ուսումնասէր, հետաքրքրող, ուսանող, եւայլն, ասելով Է՝ այդպէս կոչուեցան Ս· Ագէբսանդրի աշակերտները իւրեանց ուսումնասիրութեան համար· եւայլն, մինչդեռ Սպուդէք յունական բառ է եւ ոչ լատինական:

382· Գուբզայ նշանակումէ սաղմոս բաժանած մի քանի մասն եւ ասնն մէկ մասից յետոյ ասվումէ փառք հօր եւայլն, տես եւ նախընթաց 381 ծանօթ·

383· Աբբա, Աբաս, եւ այլն· երրայական բառ է եւ մտել է բոլոր լեզուների մէջ, նշանակումէ հայր, ծնող· այդպէս է կոչում եւ Քիստոս դէպի Աստուածը (Մարկ· ԺԴ· 36·—տես եւ Հռոմ· Ը· 15·—Դատ· Դ· 6)· Մինչեւ հինգերորդ դարը ասնն ծեր եւ պատուաւոր մարդուն ասուում էին Այրաս, բայց յետոյ այդպէս սկսեցին կոչել յատկապէս վանքերի վանահայրերը, որպիսի կոչումը առնի ընդհանրացաւ եւ պա-հուել է մինչեւ այսօր կաթոլիկների մէջ:

384· Մոնոզոն կամ Մոնազոն յունական բառ է, եւ նշանակումէ միայնակեաց, կրօնաւոր, արհեզ, եւ այլն: Ա յս բառը մտել է եւ վրացերէն լեզուի մէջ, բայց մո-լորեցնի յատկապէս նշանակումէ վանական կոչս:

—ա) 488՝ կցորդասացք.
—բ) Սիմ. Սպուդք.
—գ) 488՝ աբբայ.—Սիմ. աբասք.
—դ) 489՝ լիչ՝ որք խաթաղնազգեստք են.

Իսկ փղակոնք[385] եւ Սպուդէս Մոնաքոսքն[386] ա), որք են միակեցունք բ) եւ ապաշխարողք գ):

Դոմէտիկոսք[387], որք են հաւատոյ դիրք՝ որք զարուսքնոցն աստուածաբանութիւնս դ) ուսանին եւ եկեղեցականօքն վարժին:

Այսոքիկ ամենեքեան ե) ոչ են ի յինն դասուէն զ) եկեղեցւոյ եւ ոչ երէք ի սպասաւորութիւն ինչ հալին, ոչ ի յամբոն[388] ելանեն եւ ոչ ի բեմն մտանեն է), այլ են ամենեքեան փառաբանիչք ը) կարգելոք ի տան Տեառն Աստուծոյ թ):

Եւ քանզի գայս ոչ վայրապար ինչ եդաք ժ) ի գիրս ժա) դատաստանի, այլ զի գիտասջիք երէք այսոքիւքժբ) պարտին[389] հայք

385· Տես նախընթաց 373 ծանօթ:

386· Մոնաքոս, յունական բառից նշանակուած վանական, աբեղայ, եւ այլն· այս բառը մտել է բոլոր եւրոպական լեզուների մէջ:

387· Դոմնեթիկոս՝ (№ 489 մէջ՝ Դոմնեթիկոսք) անշուշտ սղագրութիւնը է յատինական Dogmatistes (տես եւ dogmaticus) բառի որ նշանակուած վարդապետութիւն հաստատող, հաւատացող, եւ այլն, ինչպէս ասած է եւ մեր կանոնի մէջ:

388· Ամբոն կամ ամբիոն յունական բառ է, եւ նշանակուած բարձրութիւն, բարձր տեղ, բարձր աթոռ, եւ այլն: Այդպէս է կոչուում նաեւ եկեղեցու մէջ եղած այն աւանդնին տեղը, որտեղից աւետում է քարոզը· մի այդպիսի Ամբոն շինուում է եկեղեցու մէջ սովորաբար սիւնի առջեւ կամ մի յարմար տեղում, աւելի բնում մտնիկ եւ բարձրը լինելով ունի սանդուղք. մի կամ երկու կողմից: Այդտեղ է կանգնում քարոզիչը՝ որպէս թի Քէ իրեն հետեւեալներս տեսնէ բոլոր ժողովուրդը եւ Քէ ժողովուրդը դիւրութեամբ լսէ նորա խօսքերը: Այժմ բոլոր Եւրոպական կրօնների եկեղեցիների եւ աղօթատների մէջ կայ անպատճառ մի դեղեցիկ Ամբոն, յունական եկեղեցիների մէջ նոյնպէս պատահում յաճախ, իսկ ռուսաց եկեղեցիների մէջ սակաւ ուրիք: Եւ մեր եկեղեցիների մէջ տեղ տեղ եղել են առաջները այդպիսի ամբիոններ, ինչպէս երեւում է մինչեւ այժմ մի քանի հին եկեղեցիներում, բայց այժմ վերացել է դա, ափսոս դրեթէ ամենայն տեղ ինչպէս վերացել է տարաբախտաբար եւ նոյն իսկ քարոզչութիւնը այժմ, մեր մէջ քարոզիչներից շատերը լսելի վերայ են կանգնում:

389· Ա յսոքիսիք՝ յաղագուած են լինում·

—ա) 488՝ ոպուսէս մոնագոսքն, ոչ մոնագոսքս.—490· № 761· վեն· մոնագոսքս.

—բ) 488՝ միասնակեցուսքս.— Մեսնք միաւորք·

—գ) 489· 490· № 761· վեն· յիշ՝ եւ ապաշխարողք·

—դ) Մեր օրին· աստուածաբանութիւնս.—կար· 489՝ աստուածաբանութիւնն.—490· № 761՝ բանականութիւնս·

—ե) Սխե ամենեքեան·

—զ) Բոլոր օրին· ոչ են ի յինն դասուն·

—է) Սխե· մտանին.—488՝ եւ ոչ յամբոնին եւ ոչ ի բեմն·

—ը) Բոլոր օրին· բացի՝ 488՝ սպասաւորք եւ փառաբանիչք·

—թ) 488 յիշ՝ Աստուծոյ·

—ժ) 488՝ դասք.—կար· գրաք·

—ժա) 490՝ ի գիրս·

—ժբ) Սխե· թէ այսոքիկ·

ի Հռոմոմց[390] եւ ի փառանկաց ա), 391 որպէս Ապուանիցն ուսուցանէ պատմութիւն[392] եւ այլք բ), վասն որոյ Հարկաւոր է այս կարգ յիկեղեցի ի Հայրապետաց կարգիլ, եւ գ) անիսոյճ արարեալ՝ միշտ պարտաւոր ցուցանիլն դ) յատեան դատաստանին. քանզի ի մերմէ ե) Լուսաւորչէն եւ այս դասք պաշտաման երեւի յեկեղեցիս զ), ըստ որում ի սրբոյն յիշի Եղիշայի Պատմութեանըն է) եւ այս դասք, ասելոյ ընդ ձեզ ևան գրակարգացք եւ սաղմոսասացք[393]. Նմանապէս եւ սարկաւագաց յիշին անուանք ի կանոնս[394] եւ յայլս:

Արդ՝ յայտ է յատերածոյ եկեղեցեաց խանգարիլ եւ այս կարգ, եւ զկնի ի հեղգութենէ ը) ուղղեալ թ): Թէպէտ եւ այլ ինչ յօգեն պատճառք, սակայն արդարացուցանել ժ) ոչ կարեն: Եւ թէ այլազգ այսոքիկ[395] յիշատակի ի սրբոյն ժա) Դիոնէսիոսի

390 № 489, 490, Սին· օրին· № 761, վեն· օրին· գրած է՝ յուշաց, յայտի է որ՝ երբ հռովմէական կայսրութիւնը փոխադրուեցաւ Յունաստան եւ մայրաքաղաք հաստատուեցաւ Կ· Գօլիսը, հայերը սովորութիւն արին գյոյնները հռոմ կոչել մասամբ հռովմեցիներին հետ խառնելով եւ մասամբ նոցանից զանազանելու համար:

391· Ինչպէս յայտնի է՝ արեւելեան ազգերը հայերը, պարսիկները, Քուրթերը, եւ այլն. արեւմտեան Եւրոպայի բոլոր ազգերին ընդհանրապէս ասւում են ֆրանգ կամ Քրանկ, Քէպէտ այդ անունը պատկանում է յատկապէս ֆրանսիացիներին:

392· Ակնարկում է Մովսէս կաղանկատացու Պատմութիւնը· տես եր· 407 — 412 (Փարիզ, հատ· Ա·)·

393· Տես Եղիշէ պատմութիւն վարդանանց, եր· 31· 32· 38· 134· 286, եւլն·

394· Տես Երուսաղէմի Մատենադարանից հայրապետից մեր Ս· Վրթանէս կաթողիկոսին ուղարկած կանոնադրութեան Ա· կանոն, Ս· Սահակի Ջ· Թէ· Շահապիվանի ժողովի ԹԴ· Դվինի Բ· ժողովի ԾԷ· կանոններ, եւ այլն· (№ 761, ունկ· ռմԺ· եւ ռն· ռճԹ· ջղդ· եւ այլն)·

395· Միայն մեր օրինակի մէջ՝ այս ոտ, եւ Քէպէտ այդպէս եւս յարմար է իմաստին, բայց մենք լաւ համարեցինք միւս բոլոր օրինակներին համաձայն դնել այսոտիկ, որ աւելի եւս յարմար է:

—ա) 488՝ ի Ֆրանկաց.—489· 490· Սին· № 761· վեն· փոխնկաց·

—բ) 489՝ եւ այլ·

—գ) 488՝ եւ քէ·

—դ) Սին· ցուցանին·

—ե) 489՝ եւ մեր.—Սին· մեր·

—զ) վեն· յեկեղեցի·

—է) 488՝ յեղիշէի պատմութիւնն.—489՝ ըստ որում՝ յիշի ի սրբոյն Եղիշէի պատմութիւնն յիշէ.—Սին· ըստ որում՝ յիշի ի սրբոյն Եղիշէի պատմութեանն·

—ը) Սխե· ի հեզութենէ, ափսոյ·

—թ) 488՝ խանգարեալ եւ եւ այս կարգ յեկեղեցականութենէ ուղղեալ·

—ժ) Մխայե մեր օրին· արգելացուցանել·

—ժա) 488՝ յիշ՝ սրբոյն·

գիրան եւ աստ այլազգ փոփոխմամբ, սակայն զԹիւն ա) ամբողջ պահեն, ուստի չեն երկբայելի է): եւ այդ է) ըստ ճրմարիտ դատաստանի վարելի է զեկեղեցիս գ) այսպիսի ե) կարգաւ ըստ երկնաւոյնոյն. զի Թէ տուն զ) Թագաւորի է) ըստ այսմ յօրինիլ ը), որչափ երկնաւոր Թագաւորին Քրիստոսի ը) 596.

596. Այս ընդարձակ կանոնը իսկապէս ասելով ամենեւին չէ վերաբերվում դատաստանագրքիս բովանդակութեան, վասն զի սորա մի մասը աւելի պատկանում է աստուածադատաստանութեան, իսկ միւս մասը բիւզանդական արքունի պալատի կազմակերպութեան: Բայց Մխիթար Գօշը ուզեցել է մի ուրիշ պատճառ: Ինչպէս յայտնի է՝ Ցունաց եկեղեցին դեռ քաղկեդոնի ժողովից առաջ խեթ եւ նեստորական այրով էր նայում Հայոց եկեղեցու արագաթայլ եւ որ գլխաւորն է՝ ինքնորոյն, ազատ եւ անկախ զարգացման եւ բարեկարգութեան վերայ: Այդպիսի յարաբերութիւնը սկսեց աւելի սաստկանալ մանաւանդ այն օրից, երբ ամբողջ Հայոց ազգի եկեղեցականներ եւ աշխարհականներ, պարագլուխ ունենալով իւրեանց Քաղաւորը, բազմաթիւ ժողով գումարելով 366 Յունի վաղարշապատում, այս խանձարուրում Հայաստանեայց եկեղեցու, հանդիսաւոր կերպով պատրիարգական տիտղոս տուին իւրեանց Մեծ Հայրապետին՝ Մովսէս Ներսիսին, սահմանադրելով որ՝ այնուհետեւ Հայոց պատրիարգները այլ եւս չգնան կեսարիայի (կապադովկիայում) եպիսկոպոսի մօտ ձեռնադրուելու, ուստի հետեւապէս իւրեանց եպիսկոպոսներից: Իսկապէս բանը տիտղոսի մէջ չէր, որովհետեւ մեր հայրապետները արդէն կաթողիկոս էին կոչվում (Պատմաբանութիւն, եր. 319.—Նորինացի, եր. 263.) որ իւր նշանակութեամբ իրրեւ ընդհանրական աւելի բարձր է քան Թէ պատրիարգ տիտղոսը, այլ նորա մէջն էր որ նախ՝ Հայոց հայրապետական Աթոռը հաւասարվում էր դորանով Աղէքսանդրիայի, Հռոմի եւ միւս Պատրիարգական Աթոռների հետ (այդ ժամանակ Կ. Գօլիսը դեռ եւս պատրիարգական Աթոռ չէր համարվում). եւ երկրորդ՝ որ աւելի դիւրաւոր է՝ Հայոց եկեղեցին քաղուէր եւ այն Յոյն կասդերը, որք կերպարանք էին կրում—յոյն կերպարանքով եւ ոչ իրապէս—նորա քահանայապետական (նրարքիական) տարադրութեան Ցունաց եկեղեցուն: Այդ ի հարկէ չէր կարող հաճելի եւ անսորժելի լինել այդ եկեղեցուն, որը պատճառ բռնելով Ս. Գրիգոր Լուսաւորչու ձեռնադրութիւնը կեսարիայում՝ ձգտումէր ճնշել Հայաստանեայց առաքելահաստատ եկեղեցու ազատ ինքնուրոյնութիւնը եւ ստորադրել նորան իւրեան, ուստի Հայոց պատրիարգութիւնը

—ա) 488՝ լԲ՝ զԹիւն։
—բ) 489. 489ա Սիմ. Կար. Վեհ. ուստի չէնչ երկբայելիք են 488՝ է։—490 № 761՝ լԲ՝ ուստի չեն . . . եւլն.
—գ) 488՝ արք։
—դ) 488՝ զեկեղեցի։
—ե) 488՝ որ այսպիսի։
—զ) 488՝ լԲ՝ զի Թէ տուն. այլ՝ զերկրաւոր։
—է) Սիմ. օրինի.—489՝ օրինակի Կար. երկնաւոր։
—ը) 488՝ օրհնի եւս երկնից Քաղաքորին Քրիստոսի. Ես նմա վաղճ չունի. տեառն ամէն։ — № 761՝ . . . Քրիստոսի, ամէն։—490՝ լԲ՝ զի Թէ տուն . . . եւլն.
—թ) 488՝ վասն որ եկեղեցի հակառակ եկեղեցւոյ շինէ։

Ա՛ԺԴ.

ՑԱՂԱԳԻՐ ԴԱՏԱՒՈՐԱԿԱՆԱՑ ՀԱԿԱՌԱԿԱՑ ԵԿԵՂԵՑԻՒ ՇԻՆՈՂԱՑ։) 597.

114. ‹‹ Ա՛յլ որք) վասն է) հակառակ եկեղեցի շինելոյ հարցեալ էիր զ), գրեալ է վասն այսորիկ ե) Թէ՝ որ քահէ զյանկ

հաւատաւոր յետոյ մի տնտակ Քշնամական յարաբերութիւն բռնից Ցունաց Եկեղեցին դէպի մեր եկեղեցին Այդպիսի յարաբերութիւնը առաւել եւս սաստկացաւ Կ. Գօլիսը Պատրիարգական Աթոռ դառնալուց յետոյ: Երկրորդ Տիեզերական Ժողովում, որ գումարուեցաւ 381 Յունի Կ. Գօլսում, որտա Ներաբերիա եպիսկոպոսը մեծ ջանքեր գործ դրեց մինչեւ որ կարողացաւ Ժողովի կանոնագրութեան մէջ մտցնել տալ 3 րդ կանոնը, որով Կ. Գօլսոյ եպիսկոպոսական Աթոռը հաւասարեցին, բայց միայն պատուով, միւս պատրիարգական Աթոռներին եւ կարգեցին երկրորդ Հռոմի Աթոռից յետոյ, ի պատիւ մայրաքաղաքութեան: Այդ կանոնը, յետոյ մեծ ընդդիմութիւն պատւ Հռոմի պապերի կողմից եւ մինչեւ անգամ պատճառ եղաւ երկու եկեղեցու ժամանակաւոր բաժանման: Բայց Կ. Գօլսոյ պատրիարգները այնու պատճառելով իրենց նոր արտօնութիւնը՝ չրաւականացան միայն պատուով, ինչպէս սահմանադրել էր վերոյիշեալ Ժողովի կանոնը, այլ սկսեցին յափշտակել ուրիշ եպիսկոպոսների եւ պատրիարգների իրաւունքները իւրեանց իրաւասութեան եւ իշխանութեան տակ ենթելով փոքր առ փոքր շատ վիճակներ: Նորա իհարկէ չէին կարող այդից վախցնել եւ Հայոց Եկեղեցին, այդ մեծ Յունը, որը իրր Թէ առաջ կանուն է ունեցել. Ցունաց եկեղեցուց կեսարիայի միջոցով, ինչպէս վերը յիշեցինք:

Ցունաց ծգտումները՝ ստորադրել Հայոց Հայրապետական Աթոռը իրենից Կ. Գօլսոյ պատրիարգին, ունեյի սաստկացան Գագկեդոնի Ժողովից (131 Յունի) յետոյ, երբ Հայաստանեայց Եկեղեցին խզեց նաեւ կրօնական յարաբերութիւնները. եւ մանաւանդ երբ Վ֊րից եկեղեցին նոյն քաղկեդոնականութեան պատճառով անջատուեցաւ մեր եկեղեցուց: Աչեստեղ Ցոյները ոչ մի բարեպատեհ դէպք չէին փախցնում ձեռքից եւ Հայերին առաջնորդութեան, յորդորութեան, մինչեւ անգամ սպառնալիքին ընդունել քաղկեդոնականութիւնը եւ ստորադրվիլ նոցա պատրիարգին: Ուխտանէսը (Պատմ. Հայոց, մասն բ., եր. 119—122). Մովսէս Կաղանկատուացին (Պատմ. Փարիզ հատ. Ա., եր. 407—412) եւ Սամփսոնիոս Օրպէլեան (Պիտեաց Պատմ. Փարիզ. հատ. Ա., եր. 442—449) պատմումն Թէ՝ Յոյները ըստ իրենց սովորութեան, վեցերորդ դարու վերջերում դարձեալ խնդիր յարուցին Հայոց Եկեղեցին իւրեանց եկեղեցու հետ միացնելու մասին Թէ կրօնով՝ ընդունելով քաղկեդոնականու-

597. Այդի կանոնը ամբողջապէս կայ եւ № 761 կանոնագրքի մէջ միեւնոյն վերնագրով: Բայց պակաս է № 488 մէջ, որովհետեւ պակած է մի Թերթ:

—ա) 498՝ վասն որ եկեղեցի հակառակ եկեղեցւոյ շինէ։
—բ) № 861՝ որ.—489՝ լԲ՝ այլ որ։
—գ) 488՝ Եւ վասն։
—դ) 489՝ լԲ՝ հարցեալ էիր։
—ե) Սիմ. առաւել։

հայրենի՝ հարցէ զնա օձն եւ սպանցէ ա)[398], այսինքն՝ զսուհմանն է) եւ զկարգ, զոր եդին մարգարէք՝ առաքեալք եւ վարդապետք եկեղեցւոյ: Արդ՝ որ զչարանցն մերոց զեղեալ կարգ խափանէ բ)

Քիւնը, եւ Քէ քահանայապետական (հրաբրիկական) առորդրութիւնեամբ: Այդ ծպտումը սաստկացաւ մանաւանդ Մօրիկ կայսեր ժամանակ, որմէ ի նպաստակով երկու, երեք մասնաւոր ժողովականներ եղան: Այդ ժողովականներում ցոյները սովորաբար այսպիսի դատաստանիւններ էին առում Հայերին—յայտնի է որ ի վաղուց անտի չորս պատրիարգական ԱԹոռ կար չորս Աւետարանիչների Յուսով եւ հաստատած ունէին ինն դաս եկեղեցու. «Արդ՝ ո՞ւր է մեր Աթոռն եւ պատրարքն, ընդ որով դաւեալ է արեւմխիսկոպոսն եւ այլն. կամ ցուցիր զմեզ եւ կամ՝ թէ ոչ ունիմ՝ հնազանդեցիր միւսոյ՝ ի չորից Աթոռոցս, ապա թէ ոչ՝ կատարեալ հնազանդեցիր եւ թեի յամենայն շնորհս աստուածայինս (Ստեփ. Օրպ., հատ. Ա., եր. 444):

Կաղանկատուացին եւ Օրպէլեանը ասումն Ք՝ Հայերը դաւանական հարցերի մէջ միշտ յաղթող էին հանդիսանում, բայց այդ հարցի մէջ յաղթած էին մնում (նոյնը անդրադարձ եւ մեր կանոնը ասելով՝ այդ զի գիտասչիք նթէ այսոքիւ պարտիս հայ ի հռոմոց,—տես եւ մեր 389 ծանօթ.), վասն զի Քէպէտ առաջին հայրապետները նոյնպէս հաստատել էին մեր եկեղեցու մէջ ինն դասը պատրիարգով, արքեպիսկոպոսով, մետրապոլիտով, եւ այլն, բայց հետագայ ժամանակներում քանիսել էր այդ բարեկարգութիւնները եւ յայտնի չէր ցոյներին: Վասնորոյ Հայերը կամենալով խափանել ինդ միշտ ցոյների այդպիսի յարձակմունքները՝ մեծ ժողովով, առաջ Օրպէլեանը կարգեցին Աբրահամ Ա. կաթողիկոսը (393—616.) պատրիարգ Հայոց, Ադուանից կաթողիկոսը նորա արքեպիսկոպոս, վրաց կաթողիկոսը նորա մետրապոլիտ, եւ այլն (Ստեփ. Օրպ., նոյն, եր. 446):

Բայց այս վերանորոգած բարեկարգութիւնը երկար չտեւից եւ ներսէս Լամբրօնացին, որ ժամանակակից էր մեր Մխիթար Գօշին, դարձեալ գանգատվում է (Մեկն. Գատ., եր. 87) եկեղեցական ինն դասը խանգարուած լինելու մասին: Մխիթարի եւ Լամբրօնացու ժամանակով այս ասՔիւ սկսեցին լարմակալել Հայերի վերայ բացի ցոյներից եւ վրացիներից նա եւ կաթողիկները—ֆռանգները, ինչպէս վկայուէ եւ կանոնս վերջում:

Շատ հետաքրքրական է որ՝ Զարարիս Սպասաւորը, կամենալով մի տեսակ կրօնական հաշտութիւն հաստատել մի կողմից Հայերի եւ մեւս կողմից ցոյների եւ վրացիների մէջ,—ինչպէս տեսանք այդ մեր Մխիթարի կենսագրութեան մէջ (տես մեր ցառաջաբանութեան մէջ),—ուշադրութիւն դարձրեց եւ այդ կէտի վերայ: Մենք հակամէտ ենք կարծելու որ նոյն իսկ այս ընդարձակ կանոնը յօրինած է Գօշը այդ փառաւոր իշխանի խնդրանքով, ինչպէս ասած է եւ կանոնի մէջ Քէ՝ յոմէ եւ մեր ու-

598· Գիրք ժողովոյն, ծ·· 8:

—ա) № 761՝ Հարկանէ զնա օձն անապատ.
—բ) 488՝ զհրամանն.
—գ) 489՝ խափանեսցէ.

եւ հակառակ եկեղեցի շինէ ա) յեպիսկոպոսաց կամ յերիցանց բ), նզովեսցին գ) ի ժողովս եւ ի կեանս եւ յամենայն քահանայական

սեալ՝ պատճառմ իւում հաւատարութեանդ: Այս խօսքերից պարզ երեւում է որ՝ յամենայն դէպս մեր հեղինակը ուրիշի խնդրանքով է յօրինել այդ կանոնը:

Բայց այդ կանոնի մէջ բացի եկեղեցական ինն դասից, մանրամասնօրէն բացատրուած են հռոմէական, կամ աւելի լաւ ասել՝ բիւզանդական կայսերական պաշտօն կարգը եւ կազմակերպութիւնը: Աւ այս կարելի է կարծել որ՝ կամ այդ աղբիւրի մէջ, որից բաղուած է սոյն կանոնը, այդպէս է եղել գրած, եւ կամ ինքն Մխիթարը աւելացրել է այդ կտորը ուրիշ աղբիւրից եւ գուցէ աւելի բաւարարութիւն տալու համար Զարարիս իշխանին, որը՝ ինչպէս երեւում է ամեն նշաններից՝ աշխատում էր արդարական միտքով եւ պատրաստ շրջապատել իւրեանն:

Այդ ընդարձակ կանոնը մենք բաժանում ենք չորս կտոր. առաջինը, այսինքն՝ սկիզբը մինչեւ խօսքերս՝ Աչսոքիկ այսպէս, գրել է ինքն Մխիթարը· այդ երեւում է Քէ ոճից եւ Քէ այն բազմաթիւ վկայութիւններից, որ նա առհասարակ սիրում է մէջ բերել: Երկրորդ կտորը, որը պարունակում է իւր մէջ եկեղեցական ինն դասի բացատրութիւնը, մինչեւ խօսքերս՝ Զայս ամենայն զմեզ ածելով սրտոյն Կոստանդիանոսի, եւ այլն. հանել է Մխիթարը մի ուրիշ աղբիւրից: Այդ կտորի մի մասը, սկսած բառերից՝ Արդ ամէն ասացեալ ես այլն, մինչեւ՝ եմ եւ ի կանոնացն. ·· եւ այլն, այնպէս նման է, շատ տեղերում բառ առ բառ, Լամբրօնացու գրուածքին որ՝ պէտք է կարծել Քէ՝ Մխիթարը քաղել է նորանից: Ցայտնի է որ՝ Լամբրօնացին սկսեց գրել իւր հրաշալի գիրքը՝ Խոհեղութիւնքի ի կարգս եկեղեցւոյ եւ մեկնութիւն խոհեղոյ պատարագի կուսակրօն քահանայ ծնունդրուեցոյ յետոյ չուտով· նա այդ ժամանակ 49 տարեկան էր, եւ որովհետեւ Ծնուեցաւ 1133 Յուլին, ուրեմն այդ գիրքը գրելու տարին էր 1172· նա վախճանուեցաւ 1198 Յուլին, իսկ Մխիթարը 1213 Յուլին, գրեթէ տասն հինգ տարուց յետոյ: Ուրեմն Գօշը հեշտութեամբ կարող էր ծանօթանալ այդ գրքի հետ կամ նրբ ինքն Սեաւ Լիրան կողերուն էր եւ կամ յետոյ: Իսկ այդ երկրորդ կտորի երկրորդ մասի մէջ նշմարած աղճատութիւնները եւ անճոռնի փոփոխութիւնները եկեղեցական ծառներորդ, ութներորդ եւ իններորդ կարգերի բացատրութեան մէջ, պիտի յետոյ եղած լինին, ինչպէս նկատեցինք մեր նախընթաց 540 ծանօթութեան մէջ, եւ այն եւս մի կաթոլիկի ծնորով, որովհետեւ այդ աղճատութիւնները չկան ոչ Լամբրօնացու եւ ոչ Ասիփանեանս Օրպէլեանի գրուածքների մէջ:

Կանոնիս երկրորդ կտորը, ուր ակնթարթած է Յազարապատի պատարագի կազմակերպութեան նկարագրութիւնը, Մխիթարը ինքը չէ յօրինել, այլ հանել է մի ուրիշ աղբիւրից· այդ պարզ երեւում է եւ բազմաթիւ օտար բառերից, եւ ոճից՝ որ խառնաշփոթ է եւ աղճատուած: Մեր ցառաջաբանութեան մէջ կտրիճ յայտնեցինք Քէ՝ Գօշը լզիտէր յունարէն եւ լատիներէն լեզուները· այդ պարզ երեւում է եւ կանոնիս

—ա) 488՝ կար. եւ հակառակ եկեղեցոյն.
—բ) № 761՝ եպիսկոպոսաց կամ երե-
—գ) 489՝ նզովեսցի.
—դ) Տիճ., Վեն. նզովեսցի.
—ե) 489՝ ի մոմս.

կարգ ա) լուծցին ը), եւ այլք՝ որք բ) նոցին կամակից եկեղ
ը) զնոյն պատիժս կրեսցեն. զչինեալ ը) եկեղեցին գ) ի ժառանգաւորս տեղացն թողցեն իրաւապէս ը): Ապա թէ մարգասիրապէս[599] առնիցեն՝ զգինս աշխատութեան ցնոսա տացեն ը). ապա թէ այս ոչ ը) լինիցի ժ) քահանեցեն ժա) հանգարտութեամբ եւ մի՛ այրեսցեն ժբ): Իսկ երէ ամենայն բազմութիւնքն եպիսկոպոսօք եւ քահանայիւք եւ միաբան ժգ) ժողովրդականօք զչինեալն ժդ) կամեսցին, մի՛ ոք հակառակ վիճաբանեսցէ ընդդէմ միաբանական հրամանացն ժե): Ապա թէ յանդգնի ոք ժզ) եւ հնար դիւղ եկեղեցւոյն, կամ յատագաց ժէ) կաշառօք բռնութիւն ժը) բերիցէ ի մէջ եւ քակտիցէ ժթ) զեկեղեցին, աստուածամարտք են ի) այնպիսիքն ժա) եւ ընդ խաչահանուանն եղիցին, իսկ երէ զղջանայցեն իբ), մինչեւ ցմահ իդ) ապաշխարհեսցեն իե) եւ յետս իզ) կենացս իւրեանց իէ) յաշխարհէ իը) հազորդեսցին իթ), լի՛ ամենայն ճգնութեամբ[600]:

այն երրորդ կտորից, վասն զի եթէ նա իմանար այդ լեզուները՝ աւելի ուղիղ լար եւ պարզ կ՚արտգրանէր կամ կարդարդէր բազմաթիւ յունական եւ լատինական բառերը, որք այն ատենին աղճատուած են որ՝ մենք եւս դժուարացանք բացատրել նոցանից մի քանիսը:

Վերջապէս՝ չորրորդ կտորը. այսինքն՝ կանոնիս վերջը, սկսած բառերից՝. եւ ճանճի գայտ ոչ վայրապար ինչ եդեալ ի գիրս դատաստանի, եւ այլն, յօրինել է դարձեալ ինքն Մխիթարը:

599. Մինչեն մեր օրինակի մէջ պակաս է՝ Ապա թէ մարդասիրապէս (№ 488 մարդասիրաբար). որ շատ հարկաւոր լինելով իմաստի պարզութեան համար աւելացրինք:

600. Թէպէտ մեր եւ Կարապ. օրինակի մէջ գրած է՝ ձգգրտութեամբ, իսկ № 488 եւ 489 մէջ՝ ձգմարտութեամբ, եւ Քէպէտ երկու ձեւն եւս յայտնի է իմաստին, բայց

—ա) 489՝ գործէ.
—բ) Սիմ. լուծցին.
—գ) 488. 489. Կար. վնէ. ար.
—դ) Սիմ. են.
—ե) 488. Վնէ. վազխնայ.
—զ) № 761՝ եկեղեցիս.
—է) Սիմ. իրաւացս.
—ը) Սիմ. տացցին.—488՝ զգինս աշխատութեան տացին ցնոսա.
—թ) 488՝ ոչ այս.
—ժ) 489՝ ոչ լինիցի.
—ժա) 489՝ քակեսցեն.
—ժբ) 488՝ եւ մի այրեսցէ.
—ժգ) Վնէ. ամենայն.
—ժդ) 489՝ զչինեալն.
—ժե) 489՝ հրամանացն.
—ժզ) 489՝ յիւ՛ ոք.
—ժէ) 488՝ կար. յատագ.—489՝ ատագաց.
—ժը) 488՝ բռնութեամբ.
—ժթ) 489. Սիմ. քակիցէ.—488՝ քակեսցէ.—№ 761՝ քակտեսցէ.
—ի) 488. Վնէ. աստուածամարտքն.
—իա) Մեր. օրին. այսպիսիքն.
—իբ) Սիմ. յիւ՛ եւ.
—իգ) 489՝ զղջասցեն.
—իդ) 488՝ ի մնոյ.
—իե) Մեր. օրին. ապաշխարիցեն.
—իզ) 489՝ եւ յետ.
—իէ) Սիմ. ի բոցս.
—իը) 489՝ յիւ՛ յաշխարհէ.
—իթ) 488՝ եւ յետ. այսի մնացեալ հազորդեսցին.

Եգեալ է այս դատաստան կանոնական[601], զի հակառակ ը) շինեալքն ը) յատագս ազատութեան խափանելի էին գ), բայց կամօք եպիսկոպոսին եւ այլոցն հաստատի. զի մի՛ ժառանգութիւն ոք զեկեղեցի առնիցէ ը)[602] եւ այլ եկեղեցիք) ըստ պատշաճի չտայ, ցե ը) շինել. զի միշտ եպիսկոպոսաց է ժառանգութիւն եկեղեցւոյն) եւ ոչ քահանայից ը) բաւ ը) ինքեանց ժ) կամաց[603]: ,,

Ա՛ԺԵ.

ԾԱՂ ԱԶԳԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑԱՆ ԱԴՐՈՒԱԼՈՑ ժ-ն):

115. ,, Արգ ժբ) երէ արժանաւոր ոք ժգ) աքսորանաց ելցէ՛ որք ժդ) միանգամ յեկեղեցական կարգէ իցեն· ըստ իրաւանց ժե) այսպէս լիցի ժզ)՝ Սարկաւագք ժէ) եւ քահանայքժը) լուծցին ժթ) յեպիսկոպոսէ, զի նա է՛ ձեռնադրող նոցա, սարկաւագուհիք — ի սարկաւագաց· եւ աշխարհականք եւ հաւատաւորք եւ կրօնաւորք եւ որք էն) միանգամ՛ էգ) ի քահանայէ էը) ձեռնա-

մանք գրինք համաձայն № 490 եւ կանոնագ. № 76 է օրինակներին՝ ձգմարտութեամբ, որ ասիկ կուգայ մօտ է՝ եթէ Զօրներիկք՝ ձգրտութեամբ կամ ճշմարտութեամբ, այնժամանակ՝ յի ամենայն ճշգրտութեամբ կամ ճշմարտութեամբ խօսքերը աւելի կ՚յարմարէին հետեւեալ՝ եգեալ է այս դատաստան խօսքերին, քան Քէ նախընթաց խօսքերին:

601. Հետեւակ ասկարկուէ իւր նախընթաց ԽԵ· կանոնը:

602. Տես նախընթաց Բ., Դ. եւ ՃԵ· կանոնները եւ մեր 432. 439. եւ 418 ծանօթութիւնները: Լամբրօնացին նոյնպէս բողոքէ հակառակութեամբ եկեղեցի շինելու վատ սովորութեան դէմ (ձեկն. պատ. եր. 324):

603. Ինչպէս երեւէ կանոնիս սկզբի խօսքերից՝ Այլ ոք վասն հակառակ եկեղեցի շինելոյ հարցեալ էիր, եւ այլն, Մխիթարը յօրինել է սոյն կանոնը ուրիշի խնդրանքով:

—ա) 489՝ Կար. Հակառակ.
—բ) Սիմ. շինէրցոյս.—490՝ գինեցիս.
—գ) 488՝ յոյզպագս ազգասիրութեան է՝ խափանելի է.
—դ) Սիմ. զի մի՛ ժառանգութիւն եկեղեցւոյն եւ ոք զեկեղեցի առնիցէ.
—ե) Սիմ եկեղեցիս.
—զ) 489՝ գոյացէ.
—է) 490՝ եկեղեցւոջ.—Վնէ. եկեղեցի.
—ը) 490՝ եւ ոչ քահանայից.
—թ) 489՝ եւ ոչ ըստ քահանայիցն.
—ժ) 488. 490՝ ըստ իրերանց.
—ժա) 489՝ եւ ոչ ըստ քահանայիցն.
—ժբ) 489՝ յիւ՛ Արգ.
—ժգ) 488. 489 ոք աբժանաւորս.
—ժդ) Սիմ. որ.
—ժե) 488՝ ըստ իւրեանց.
—ժզ) Սիմ. որ այսպէս լիցին.
—ժէ) 489. Սիմ. սարկաւագուհիք.
—ժը) Վնէ. քահանայ.
—ժթ) 489. Վնէ. եպիսկոպոսէ.
—ի) 488. 489 ոք աբժանաւորս.
—իա) 490՝ ձեռնադրութիւն.
—իբ) 489՝ յիւ՛ եւ ծրագրոյցք եւ որք.
—իգ) 489՝ միանգամայն.
—իդ) Վնէ. յիւ՛ ի քահանայէ.

գըրին—ի քահանայէ ա). եպիսկոպոսունք բ)—յիւրա քանչիւր գ) ձեռնադրողաց ը). եւ կաթողիկոս ե) կամ ի կաթողիկոսէ եւ կամ յիւրոց ղ) ձեռնադրողաց եպիսկոպոսաց. իսկ է) վարդապետ ը) ի վարդապետաց հրամանատուաց ի): Ա՛յլ վարդապետաց ժ) ոչ է ըստ իրաւանց ղ.քահանայս ժա) աքսորել առնլով ժբ) զկարգն, բայց միայն որոշել: Նաեւ ժգ) զիւրաքանչիւր դ.աս ժդ) խրատել ժե) եւ ժզ) յանդիմանել եւ յուղղութիւն ածել իշխան լիցի, իսկ աքսորել ժէ) նոյնոյն իշխանութիւն ժը), այսինքն՝ ձեռնադրողքն ժթ) սարսռցէ ի), զի բանիւ իշխէ ի) ամենեցունց իբ): Ա՛յլ հայրապետք ամենեցուն նոցն իգ) իշխեն իդ)՝ այլ ոչ ամենեքեան նմա, բայց իե) ձեռնադրողք նորա իզ)[604]:,,

ՃԺԴ.

ՑԱՂԱԳԱՒ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ՆՈՒԻՐԱՑ ՑԵԿԵՂԵՑԻ ՀՈՂ ԿԱՄ ՋՈՒՐ, ԿԱՄ ԱՑԳԻ, ԿԱՄ ԱՅԼ ԻՆՉ Ա.ՑՆՊԻՍԻ[605]:

116. ,, Եւ է) եթէ պատահի աւեր եկեղեցւոյն յոր նուէրն եղեւ, թէ ի վանս թէ ի գիւղէն), եւ աշխարհականք բնակելով առցեն եւ կերիցեն, իշխանք է) լիցին նուիրողքն ը) առնուլ եւ

604. Ցմս նախընթացս Դ. կանոնը, այլեւ Ղևկիոյ ժողովի ե. եւ Շահապիվանի ժողովի ծԸ. կանոնները (№ 761, ծծա. եւ ռճծգ.):

605. Սոյն ամբողջ կանոնը պակաս է № 488 մէջ, որովհետեւ պոկուած է Քերթողի

—ա) 488՝ յիգ՝ ի քահանայէ. 489՝ եւ ի քահանայէ լուծցին.
—բ) Սիմ. եպիսկոպոսաց.
—գ) 489՝ իւրաքանչիւրոյ. — 488՝ յիւրմանց.
—դ) 489՝ ձեռնադրոց.
—ե) Սիմ կաթողիկոսաց.
—զ) 489. Սիմ. իւրոց.
—է) 489՝ կամ
—ը) 488. Սիմ. կար. վարդապետաց.
—թ) 489՝ հրամանատուաւծ.
—ժ) 489՝ վարդապետաւ.
—ժա) 488. 489. 490. Սիմ. կար. զքահանայ.
—ժբ) 488՝ կամ առնուլ.—489. 490՝ առնելոյ.
—ժգ) Սիմ. եւ նա.
—ժդ) 488՝ զգաստ.
—ժե) 489՝ յիգ՝ նաեւ.... եւ այլն.
—ժզ) Վ.ենա. յիգ եւ.
—ժէ) 488՝ կար. աքսորելն.
—ժը) 489՝ իշխանքն.
—ժթ) 488՝ ձեռնադրողացն — 489՝ կարապ. ձեռնադրեալն.
—ի) Սիմ. ձեռնադրողք են եւ արաս-ցեն.—488՝ յիգ արասցէ.
—իա) 488՝ կար իշխան է.
—իբ) Սիմ. ամենեցունցն.—489՝ յիգ՝ արասցէ, զի... եւ այլն.
—իգ) 489. Սիմ. ամենեցունցն.
—իդ) 489՝ իշխան են.
—իե) Վ.ենա. այլ.
—իզ) Սիմ. նմա.
—իէ) 490. Ա.յլ.—489. Վ.ենա. յիգ՝ եւ.
—իը) 489՝ ի գիւղս.
—իթ) 489. 490՝ իշխանս.
—ւ) 489՝ կար. այնոքիսկ որ նուիրեցքն.

յայլ եկեղեցիս նուիրել թէ չիցէ կարծիս շինուիեանն: Ապա թէ իցէ.), ինքեանք հոգեւորապէս մատակարիչքն բ) մինչեւ շինեսցի գ) եւ ապա անդրէն հաստատուիցեն դ)՝ այլ ե) մի առ իւրեանս զ) կալցին, զի Աստուծոյ է է) յորմէհետէ նուիրեցաւն ը) դիւս: Ա՛յլ թէ թ) պատահի զաւերեալ եկեղեցւոյ զժողովուրդ առնուլ այլ ժ) եկեղեցի ժա)՝ յորժամ շինիցի ժբ)— առանց ամենայն հակառակութեան ժգ) անդէն ժդ) հաստատիցէ ժե) եպիսկոպոսն: Ապա թէ ոք յայլոյ ժողովուրդ կամիցի ժէ) շինել ժզ) հակառակելով, մի տացէ թոյլ եպիսկոպոսն. ապա թէ պահանջիցեն ժէ) ըստ պիտոյից, ըստ հրամանի եպիսկոպոսին լինիցի ժը) 606: ,,

ՃԺԵ.

ՑԱՂԱԳԱՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆՈՒԱՆԵԱԼ ՀՈՂԱԴՐԱՄԱՑ ԺԹ)։

117. ,, Հողագրամդ այժմ անուանեալ է) ոչ է է) ի կանոնական հրամանացդ է)), զի կանոնք զանկողին եւ զայլ ինչ այսպիսիս զոր ունի ժ) յիշատակէ իբ)[607]: Արդ՝ յայտ է թէ է) գրամդ

606. Կանոնս պրնկ շարունակութիւն է նախընթաց ՃԺԴ. կանոնի: — Սոյն ՃԺԶ. կանոնը № 490 եւ Վիէննայի օրինակի մէջ գրած է Բ. մասնաւմ ՃԻԸ. համարով:

607. Հետեւեալը անհարթութիւն Ս. Սահակ Պարթեւի ԽԸ. կանոնը (№ 761, ռճիգ.), որը սահմանադրուած ի միջի այլոց որ՝ մարդու վախճանելուց յետոյ նորա շորերը, ոտնամանը, զօտին, անկողինը, Ջախտը, աՀաւը, մինչեւ անգամ պնակը եւ գդալը պիտի տրուին վանքերին: Եւ ահա գրենք հնագոյն հինգերորդը տարու ընդօրինակ

—ա) Սիմ. իցեն.—489՝ յիգ՝ էցէ.
—բ) 489՝ ինքեանք սպասաւորսն.
—գ) Վ.ենա. շինիցին.
—դ) 490՝ հաստատիցին.—489՝ յիգ՝ եւ տայ... եւ այլն.
—ե) 489՝ եւ.
—զ) 490՝ եւ իւրեանց.—489՝ առ միանգամ.
—է) 489՝ զի ապառնոյ է բառիւն.
—ը) Սիմ. Վ.ենա. յիգ՝ էէ.
—թ) Վ.ենա՝ յոյլ.
—ժ) 489՝ կարապ. եւ յայլ եկեղեցւոյ տուլ.
—ժա) 489. 490՝ շինեսցին. Վ.ենա՝ շինի.
—ժբ) 488՝ հակառակութեանց.
—ժգ) 489. Սիմ. անդրէն.
—ժդ) Վ.ենա. հաստատեսցէ.—489՝ կար.

դարձուածոյ.
—ժե) 489՝ կար. կամեսցին.
—ժզ) 489. Սիմ. կար. Վ.ենա. կամիցի եւ կեդեցի շինել.
—ժէ) 489՝ կար. ապահանելոցն.
—ժը) Սիմ. Վ.ենա՝ շինիցու.—490՝ շինեսցին.—489՝ կար. եղիցի շինուած.
—ժթ) 488՝ վանն Տղագրամաց քահանայից.
—ի) 488՝ անու անի.
—իա) Քեր օրեմ. եւ 488. 490՝ կար. յիգ՝ է.
—իբ) Սիմ. հրամանատուաւ.—Վ.ենա. հրամանն է.
—իգ) 488՝ կար. յիգ՝ զոր ունի.
—իդ) Սիմ. յիշատակ.
—իե) 488՝ կար. յիգ՝ յայտ է թէ.

հոգոյ=) ի կապալաւոր քահանայից եղեւ վաճառել զգերեզմանըք։ մինչ ջ) զի եւ հաղորդի առնուլ թ) դրամ եւ աւետարանի։ Բայց քրիստոնեայք ըստ յուսոյ տան զդրամն հոգոյն։ այնորիկք ը) ոչ շահասիրեն, այլ բռնադատեն եւ գայթակղեցուցանեն, որովհետեւ համար տալոց են)[608], *կամ՝ զի այլոց քահանայից*

—ա) 490՝ հոգոյ։
—բ) 488։ կարապ. մէկ գրչի կողմից ա-ձեւացրաց՝ զգերեզմանաց գինս ասէ վաղգասպետս եւ ոչ զչարաչար հոլովգրամս։
—գ) Վեն. մինչեւ։
—դ) 488՝ կարապ. առնելն։
—ե) 488։՝ հոգագրամ՝ հոգոյ։
—զ) Վեն. եւ այնպիսի։
—է) 488. կար. տալոց են Աստուծոյ։

պահպանած ենք տեսնում այդ հարցադրութիւնը մինչեւ այժմ զարմանալի նախանձախնդրութեամբ, որ եւ կոչվում է կողոպուտ, հաւատարակ ոճով՝ կողոպուտ։ Բայց մեծ հոյլատպեսի բարի եւ օրհասական նպատակը ենթարկուել է անհաւանելի նեղութիւններին, այժմ կողոպուտը առանձին ոչ քէ վանքերը, այլ ծխատէր քահանաները, որոց համար դա մի նշանաւոր աղբիւր է արդիւնքի։ Քահանաները, գօ. Թիֆլիսում շատ անգամ մեծամեծ վիշտեր են պատճառում մեռելատէրերին իրենց անտեղի եւ չափազանց պահանջներով. նորա չեն բաւականանում տուածով, այլ պահանջում են մեռածի ամենալաւ շորը, ամենաթանկագին վերարկուն, եթէ կինէր՝ ամենաթանկ մատանին, օղերը, եւ այլն։ Ա յս կողմից կողոպուտ բառը այժմ առացել է իր ճիշտ նշանակութիւնը, վասն զի դա նշանակում նա եւ կողոպտուած, յափշտակած բան, եւ այլն։

608. *Հին ժամանակներում, ինչպէս յայտնի է, մեռելները Աղուէսին սովորաբար հինգշաբթու չորս կոպէկում, որով ապացոյց են մինչեւ այժմ մնացած շատ գերեզմանատունները քաղաքներում եւ դիւղերում։ Ա յդ սովորութիւնը պահպանուել է մինչեւ այժմ եւ շատ մարդիկ առանձին փափաք ունին Աղուէսի եկեղեցում բահում, բայց այժմ բարեպաշտութեան հետ խառնուել է եւ մի անտեղի փառասիրութիւն մեռնողի կամ նորա ազգականների կողմից։ Շատերը իրենց կենդանութեան ժամանակ նուէրներն եկեղեցուն տուր կամ կարասէք եւ կամ անուանին նորան մի այլ տեսակ բարերարութիւն այն պայմանով որ՝ մեռնելուց յետոյ Աղուէսին նորա բահում, ամենը նոյնը առանգուէն իրենց կասկի մէջ, բարեպաշտութեամբ յուսալով առնել իրենց մեղքերի Աղուէսիները, ինչպէս եւ եկեղեցին աղօթքէ նոցա համար առաւօտեան ժամասացութեան եւ պատարագի ժամանակ Տէր ձիսուս աճառելի յարութեանդ ի շնորհէ ... եւ այլն եւ գթութիւն եւ փրկագործութիւն ... աղօթքների մէջ ասելով ... եւ շնորհաց արդ եկեղեցւոյս եւ որ ընդ հովանեաւ առաքն են հանգուցեալ։ Թէպէտ գերեզմանի տեղը, ուր եւ լինի այդ, պիտի մրի եւ անիծող տրուի, բայց որովհետեւ ամենայն գերեզմանատուն ունի ինչ ինչ ծախքեր, տէրտէրութիւն մտաւ նուիրել յօդուտ նորա մի բան, աւելի դրամ, այսուհետեւ՝ հաղագրամ, այսինքն՝ հոգի, գերեզմանի դրամ, վճար։ Ա յս բառը հետզհետէ ժամանակներում սկսեցին գործածել նաեւ իրրեւ դրամ հոգօրհնէքի կամ գերեզման օրհնէքի։ Ա յդ յօժարական*

—ը) 488՝ կարապ. առնեն։
—թ) 488՝ կարապ. առնելն։
—ժ) 488՝ կարապ. ասէ։
—ի) 488. կար. տալոց են Աստուծոյ։

ըստ կարի տալ կամեցան, յայնմանէ ուսան եւ իւրքն պահանջել։ Ա յլ չէ պարտ քահանայից=) եթէ ոչ կոչիցէ քահանայ մեռելոյն երթալ ի մեռեալէ)՝ ապա թէ սիրելի իցէ եւ կամ ըստ այլ գ) պատճառի դ) ի սուգ երթիցէ, մի առցէ ինչ[609]։ *Իսկ քահանայ վախճանեալ որ յաշխարհի իցէ, թէ չիցէ ժառանգ՝ դատաւորաց լիցի ե)՝ որպէս ցուցեալ է ի վիճակս նոցա զ)*[610]։ *Իսկ զհասոյթսն առցէ իւր եպիսկոպոսն եւ զհանգերձսն եւ զանկողինն, զի նա է ձեռնադրող նորա, եւ զժողովուրդն ըստ կամաց իւրոց տացէ յայլ քահանայ։ Ապա թէ ժառանգ իցէ եւ արժանի է), մի փոխեսցէ իսկ յանարժանից փոխիչէ, զի ժողովուրդ*

—ա) Վեն. այլ քահանայից։
—բ) 488. կար. չէ պարտ քահանայից առանց կոչման գնալ ի մեռելոյ մեզ վասն ինչս առնելոյ (կարապ. չիք՝ վասն ինչս առնելոյ)։
—գ) Վեն. չիք՝ այլ։
—դ) 488՝ ապա թէ սիրելի իցէ եւ կամ ադեղատ որ զոչ ոք ունիցի, երթիցէ առանց կոչման եւ ըստ այլ պատճառաւ։
—ե) 488. կար. թէ չունի ժառանգ եւ այնկատաւոյ լիցի։
—զ) 488՝ չիք՝ որպէս ցուցեալ է ... եւ։
—է) Վեն. եւ արժանաւոր որ։—488. կար. ապա թէ ժառանգ ունիցի եւ արժանի լիցի։

ժառանգութիւն ոչ է, բայց եպիսկոպոսի[614]: Քահանային զժողովուրդ ձեռնադրէ՝ այլ ոչ ազ ի տանէ՝ զի կանոնք ոչ հրամայէ զեղբարս իրիցանց ուսոել ի ժողովրդենէն, նոյնպէս ոչ լինել ժողովուրդ եպիսկոպոսին, կամ թէ իցէ կին եւ որդիք միայն[612]: Այսպէս եւ իւրաքանչիւր ձեռնադրողք զձեռնադրեալն կալցեն: Իսկ հայրապետ զի ի բազմաց ձեռնադրի, բազումք զնա կալցին՝). այլ տունն ի բազմաց վայելէ՝ե) բազմաց լիցի, որպէս եւ գրեալ է[613]. ապա թէ ոչ կամեսցի հայրապետն՝ իւր լիցի: Իսկ զնաչ եւ

614· Մենք սրդէն տեսանք որ՝ Գօշը իւր նախընթաց կանոններում—ը., ձէ., եւ այլն, արգելում է այն վատ սովորութիւնը, որով եպիսկոպոսները, վանահայրերը, քահանաները, իւրեանց համար ժառանգական սեփականութիւն էին համարում վիճակը. վանքը, եկեղեցական կալուածքները, եկեղեցին, այսինքն՝ քահանայական պաշտօնը, եւ ժողովուրդը: Իսկ ներկայ կանոնում նա ասում՝ զի ժողովուրդ ժառանգութիւն ոչ է, բայց եպիսկոպոսի, այսինքն՝ իբր Թէ ժողովուրդը եպիսկոպոսի ժառանգութիւնն է: Որպէս զի հակասութիւն եւ կանոնազանցութիւն չհամարուի այս մեր հնդինակի կողմից, հարկաւոր է նկատել որ՝ նա անխարկում է Թէ նիւթական ժառանգութիւնը, որովհետեւ մի քանի խօսքից յետոյ նա դարձեալ կրկնում՝ ճոյնպէս ոչ լինել ժողովուրդ եպիսկոպոսին, այլ բարոյական ժառանգութիւնը: Ցայտնի է որ՝ եկեղեցական կանոններով եպիսկոպոսը փեսայ է իւր վիճակին եւ այդ հոգեւոր ամուսնութիւնը, որպէս եւ բնական մարդկային ամուսնութիւնը կարող է բաժել միայն մահը, եւ իրրեւ բացառութիւն՝ ծանր յանցանքը, այն եւս արգար թիւրութիւնից եւ եկեղեցու դատաստանից յետոյ: Ուրեմն եպիսկոպոսը պիտի մնայ մինչեւ իւր մահը իւր վիճակի մէջ եւ ամբողջ վիճակը իրրեւ Թէ մի ժառանգութիւն պատկանում նորան· այս մարդով՝ նորա ժառանգութիւն է համարվում նաեւ վիճակի կամ Քեմի ամէն մի ծուխը ծխատէր քահանայի մահից յետոյ, բայց, ոչ Թէ արդիւնքները ստանելու իրաւունքով, այլ նոր քահանայ կարգելու իրաւասութեամբ:

612· Այս խօսքերս՝ կամ pk իցէ կին եւ որդիք միայն եւ որդիք միայն ոչ Թէ եպիսկոպոսին, այլ վախճանուած քահանային· այսինքն՝ նէ մեռնող քահանան Քողնում է կին եւ որդիք, նորա իրաւունք ունին ստանալ եկեղեցական կամ ծխական արդիւնքից մի մասն իւրեանց ապրուստի համար: Այդ կարգը մնացել է մինչեւ այժմ եւ այդ նպատակը կոչվում է որդոց եւ այրեաց (տես· 418 ծանօթ·). — Ամուսնացեալ եպիսկոպոսի մասին տես 215 դասօթ:

613· Հնդինակը անդնարկում է իւր նախընթաց Ա· կանոնը:

—ա) 488· 489· կար· վնե· քահանայն է (488՝ քահանային է) ժողովուրդ զոր ձեռնադրէ·—Սխե· բայց եպիսկոպոսին ի ժողովուրդ քահանային է, զի ձեռնադրէ·
—բ) 488· կար· տամէ իւրով, այլ եւ ոչ քրիստոնեայս·
—գ) 490՝ բազումք·
—դ) վնե· կալցեն·—Սխե· զի ի բազմաց ձեռնադրին ի բազումք կալցեն՝
—ե) Սխե· ի բազմաց վաբեալ է·

զգիրք եւ զշուրջառ՝ զոր տայ հայրապետն ա) եպիսկոպոսին է)՝ զնոյն առցէ ի մահուն ֆ)· իսկ զոր իւր ստացեալ իցէ եպիսկոպոսին՝)՝ մի առցէ՝ այլ է) նոյնն զեպիսկոպոսարարն ուստ կամի շնորհիցէ ը)[614]. այլ զիւրն որպէս կամի՝ արասցէ է): Նոյնպէս արասցէ եպիսկոպոսն քահանային Թէ իցէ ժառանգ՝ Թէ ոչ է):,,

Ա Ժ Ը·

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՏՍԱՀԱՐ ԱՆԱԱՆՑՈՑ է)·

118· ,, Ա յսահարութիւն ֆ) յանաստուն գտեալ՝ ոչ ինքեանց լինի աղագաւ, զի ոչինչ ֆա) անբանն ֆբ) մեղան բնութիւնք ֆգ)· զի ի խրատ ի մարգիկ մեղանաց աղագաւ պատահի եւ ի նոսա

614· Հին ժամանակներում կար, ինչպէս այդ երեւում է եւ ներկայ կանոնից, մի պատուական սովորութիւն, որով ծեռնադրող հայրապետը նորընծայ եպիսկոպոսին եւ ծեռնադրող եպիսկոպոսը նորընծայ քահանային տալիս էր ծեռնադրութիւնից յետոյ մի ծեռք զգեստ, եւ մանաւանդ փիլոն եւ ծեռաց խաչ, աւետարան եւ մաշտոց քահանային: Եպիսկոպոսի մահից յետոյ այդ բոլոր վերադարձվում էին հայրապետանոցին, իսկ քահանայի մահից յետոյ, առաջնորդարանին, ուր եւ պահվում էին այդ բաները ուրիշ նորընծաներին տալու համար, եւ այդ նոյնպէս կոչվում էր կողպատ (տես· 607 ծանօթ·) Քէպէս այդ բարեպաշտ եւ օգտակար սովորութիւնը այժմ վերացել է եւ նորընծաները ոչ Քէ միայն ոչինչ չեն ստանում իւրեանց ծեռնադրողներից, այլ ինքեանք տալիս են···, բայց նոցա կողպատը մինչեւ այժմ գնում է առաջնորդարանները եւ Էջմիածնի վանքը: Էջմիածնում ի հնուց եղել է շարաւան, ուր պահվում էին եղել պահագան բաների հետ եւ այդ կողպատները, եւ վերակացուն կոչվում էր եղե շարապան, որ եւ համարվում էր եղել իրրեւ մի պատուաւոր պաշտօն, բայց այժմ ոչ շատ կայ, ոչ շարաւան եւ ոչ շարապան, իսկ կողպատները պահվում են վանքի դանձապահի մոտ: Մի ուրիշ—աւազ տարի առաջ դեռ եւս կար այստեղ առանձին շարաւան, որ եւ ես ինքս տեսել եմ, Քէպէս չքաւոր վիճակի մէջ:

—ա) Սխե· ինչ՝ իւր լիցի· Իսկ զնաչ եւ ոչ զոր եպիսկոպոսին՝ զի ոչինչ անբանք մեղան բնութիւնք են՝
—բ) Սխե· ինչ՝ եպիսկոպոսին—Վնե· ինչ՝ եպիսկոպոսին՝
—գ) Սխե· եպիսկոպոսն·
—դ) Սխե· այլն·
—ե) 488· կար· իսկ զոր եպիսկոպոսն իւր լիցի ապաքէն նովիսկ զեպիսկոպոսարանին ուստ կամի շնորհեսցէ·
—զ) 488· կար· ինչ՝ այլ զիւրն··եալե·
—է) 488· կար· ինչ՝ Քէ ոչ·
—ը) 488· կար· ինչ՝ Քէ ոչ·
—թ) վնե·····այսահարեալ կանանց (մի օրինն·)—488՝ վասն գիւտահար անասնոց·
—ժ) Սխե· այսահարս·
—ժա) 490՝ ոչ·
—ժբ) 488· կար· ինչ՝ անբանին·
—ժգ) 488· կարաւ· ինչ՝ բնութիւնք·—489՝ զի ոչինչ անբանք մեղան բնութեամբ·

գարձեալ յաղագս մեղանայ ա) մարդկանէ), որպէս ի խազ փ) երամանին Գերգեսացւոց, զի ուխտ եդին նոքա չտեսանել զՏէր մեր [615]: Արդ՝ յայտ է ք) զի անասնոց ոչ էին եւ թողացուցանէ ի զարհուրումն սէրանց գ)): Արդ՝ յարժամ պատահի ի նոսա, արժան է սերանցն է) զգուշանալ եւ գիտել զի խնայելով ի նոսա՝ ոչ ետ Թէոդ բարեգործին Աստուած. ապա Թէ անփոյթ արասցեն, մի գայցէ Թէ է) եւ ի նոսա մոցեն: Խաստովան լիցին զմեզս իւրեանց եւ ապօթիւք եւ պահօք բան կարի ը) երեք ամ զքառասնորդսն պահելով եւ խայխ եւ աւետարանաւ կնքելով, Թերեւս համձեցի Աստուած եւ հայածեսցէ եւ բանականքն ազատեսցին ժ) ի կարծեացն: Ապա Թէ ոչ ժա) բժշկիցի ժբ)՝ զննցեն ժգ) եւ յայլազգիս վաճառիցին ժդ)՝ մի կենդանի, զի մի գարձեալ ի քրիստոնեայս վաճառիցին ժե): Ապա Թէ բժշկիցին ժզ) եւ երեք ամն ժէ) այլ ոչ լիցին ժը)՝ եթէ ժթ) զննեալ կերիցին ի) եւ եթէ ի քրիստոնեայս կա) վաճառեսցին ԺԲ)՝ անվնասք են ԺԳ) ի կամս Տեառն: [616] եւ այգ ԺԴ) եթէ ի տանէ ԺԵ) պատահի: Իսկ եթէ գնեալ ԺԶ) իցեն եւ այնոցիկ պատահի, հաւատարմացուսցէ ԺԷ) միայն ք Թէ ի տան նոցա չկայ լեալ. ապա Թէ ոչ կարէ՝ անդրէն

615· Ղեւտ., Ը., 26—33:

616· Ա յս խօսքերը՝ անվնասք են ի կամս Տեառն՝ կարելի է երկու կերպով հասկանալ—կամ Թէ անասունի տէրը յանցաւոր չէ, եւ կամ Թէ սատուծոյ ստացը մեղք չի յանարգուի: Նայելով կանոնիս ընդհանուր ոգուն՝ մենք ասկի հակուեցանք դէպի երկրորդ իմաստը, վասն որոյ Տեառն դրինք դիմադրով:

—ա) 439՝ մեղայ.
—բ) 488՝ կարթ Միայն՝ զի ոչինչ մեղանեաս, այլ վասն մեր խօսասս.
—գ) Սինհ. չէ՝ ի նոսա.
—դ) 439, զի սպրդ. պրդ է.
—ե) 439· Սինհ. Վնհ. ոչ էշխէ.
—զ) 488՝ կարթ. սպրդ՝ յայտ է զի անասնացն ոչ իշխէ գնեւն, այլ Թէպէտ սայ Աստուած ի զարհուրումն ածէրանց.
—է) 490՝ չէ՝ Արդ յարժամ· · · · · նայնե.
—ը) 488· 489· կարթ. չէ՝ Թէ.
—թ) Սինհ. քան կոպեկի.
—ժ) Վնհ. ազատիցին.
—ժա) 490՝ չէ՝ ոչ.
—ժբ) 488· 489· կարթ. Սինհ. բժշկեսցին.
—ժգ) 488· 489՝ զննեսցեն.
—ժդ 488 Սինհ. կարթ. Վնհ. վաճառեսցեն.—489՝ վաճառեսցեն.
—ժե) Սինհ. վաճառիցին.—Վնհ. վաճառեսցին.—490· կարթ. չէ՝ մի կենդանի.—ժզ) 488՝ բժշկիցին.—489՝ կարթ. քզբժշկեսցին.—Սինհ. բժշկիցին.
—ժէ) 488· 489· կարթ. ամ՝.
—ժը) 488· կարթ. լիցին.—Սինհ. իցեն.
—ժթ) Վնհ. ապա Թէ է.
—ի) Սինհ. կերիցին.
—ա) 488՝ քրիստոնէից.
—իբ) 489՝ վաճառեսցին.—Սինհ. վնհեսա. վաճառիցին.
—իգ) 489՝ անվնասս կեն.—488՝ անվնաս լիցին.
—իդ) 489՝ Սինհ. եւ սպրդ.
—իե) Սինհ. ի տան.
—իզ) 489՝ գնացեալ.
—իէ) Վնհ. հաւատարմացուսցեն.

գարձցի: Ապա Թէ ա) զկնի գնելոյնէ) իցէ, մի գարձցի փ): Ա յլ ժամանակ գարձին ը) յամենայն ժամ լիցի Թէ է) ի վաճառոդին տանն ախտ լեալ իցէ: Նոյն գատաստան գարձի գ) եւ խեղագարիսն լիցի: Իսկ զանուտելիսն՝ անբժշկելի եղեալ է) յայլազգիս վաճառեսցեն եւ զբժշկեալն ը) ի քրիստոնեայս ը). այլ գարձուցանելն նոյն լիցի:

Ա յս գատաստան կանոնական է ժ)· Թէ հաճոյ ժա) Թուեսցի՝ այսպէս հաստատուն կացցէ, ապա Թէ ոչ ժբ) — որպէս կամին արասցեն ժգ) [617]:

ՃԺԹ·

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՉԱՆՑՈՏՏՐ ԺԴ) ԸՆԴ ԺԵ) ԿԱՏԱՐԵԼՈՑ ՉՈՒԻԳԵԼ ԱՄՈՒՍՆՈՒԻԹԵԱՄԲ ԺԶ) [618]:

119· ‹‹ Կանոնական հրամանաւ է ոտայոց պատկ ոչ օրհնել մինչեւ ի գիտել զկարիս քնուիթեանն [619]; Ապա Թէ պատահի

617· Կանոնս Միխիթարի յօրինածն է, բայց սորա բովանդակութիւնը նա քաղել է զանազան աղբիւրներից: Սկիզբը, ուր խօսւում է մարդու եւ անասունի այսահարութեան մասին, քաղուածօրէն հանած է Ս· Բարսղի կնասրացաց Մեկ·, Մեկ·, Մ Ը Ա·, Մ Ը Դ·, Մ Ը Ե·, Մ Ը Զ·, եւ Մ Ը Ը· կանոններից եւ մանաւանդ Ցովհաննու Փանդակուռնու Թ· կանոնից (№ 764, Ջ Ժ Թ·, Ջ Ի Գ·, Ջ Ի Ե·, Ջ Լ·, Ջ Լ Ա·, Ջ Լ Բ·, Ջ Լ Գ·, եւ Ռ Ց Ի Դ·): Իսկ վերջը, ուր խօսւում է այսպիսի անասունը, վերադարձնելու կամ մորթելու մասին, յատմսրնցուցած է մովսիսական օրէնքին՝ հարկանող անասունի մասին (Ելից·, Իմ·, 28—32)· Այդ կանոնը ինչ ինչ փոփոխութիւններով կրկնուած է Դատաստանագրքում, եւ երկրորդ մասնում Լ Ա· եւ Լ Բ· համարներով յօդուածների մէջ:

618· № 489 մէջ պատկաս է ամբողջ կանոնը:

619· Հիպոլիտոսի ասկերակումէ Ս· Սահակի Իե· կանոնը (№ 761, եւ ՃԺ·). տես եւ Գրիգոր Բ· Ժողովի (527 Ք·) Ի Գ· եւ Ս· Բարսղի ՄՃԸ· կանոնները (№ 764· Ռ Ա· եւ Գ Ղ Դ·), այլ եւ Նիւսէս Շնորհալու Ընդհանրականը (եր. 851), եւ այլն:

—ա) 488՝ եւ Թէ.
—բ) 488՝ գնալոյն, սխալ.
—գ) 488՝ ոչ գարձցի 489, կարթ. չէ՝ առցա Թէ զկնի · · · նայե.
—դ) Սինհ. գարձցի.
—ե) Սինհ. չէ՝ Թէ.
—զ) 488՝ գարձեալ—Սինհ. չէ՝ գարձի.
—է) 490՝ անբժշկելոյն.
—ը) 490՝ չէ՝ յայլազգիս · · · նայե.
—թ) 488՝ քրիստոնէից—Սինհ. ի քրիստոնեայս.
—ժ) 480՝ չէ՝ է.
—ժա) Սինհ. հաճոյական.
—ժբ) 488՝ եւ Թէ ոչ.
—ժգ) 489՝ չէ՝ Թէ հաճոյ Թուեսցի· · նայե.
—ժդ) 490՝ անկատար.
—ժե) Մեր օրինէ չէ՝ ընդ.
—ժզ) Մեր օրինէ ամուսնութեանս—Սինհ. վասն զանկատարն · · · նայե.—488՝ վասն որ փորը աղջիկ մեռ մարդոյ պատկեն

անկատար լինել կինն եւ կատարեալ այրն — կրկին չար ա), զի որպէս ուսաք ի խոստովանութենէ՝ յամուսնանալն է) հատանի կայ ֆ) մինչդեռ ե) երկուց վտառացն է), յորմէ եւ մահանայ: Արդ՝ այսպիսի վնասուս կանոնական լինի ը) դատաստան — զկամաւորն է) սպանողի զկարգն երիցն գնել՝ ծնողաց հարսինն, եւ փեսային, եւ ծնողաց նորա. եւ քահանային լուծանիլ ը) ի կարգէն. եւ զիսօսողն ի) չառնել անպարտս ժ), այլ յականայիցն 620 գնել ի կարգէն: Եւ յոյժ սաստել եպիսկոպոսաց՝ այնպիսեացն չտալ։ ,,

ՃԻ.

ՅԱՂԱԳԱ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՈՒՆՏԻՑ ԺԷ)։

120. ,,Տեղիք ուխտից՝ եթէ վկայարանք լցեն ժգ) եւ եթէ այլ ինչ տեղիք ժբ) շնորհաց աստուածայնոց, եւ կամ՝ նշան խաչի հաստատեալ, յորոյ վիճակի լցէ եպիսկոպոսի գեղջ երիցուն՝ որոյ ժէ) ի սահմանին կացցէ ժը) այնմ տացէ ժէ), զի զգուշութեամբ սպասաւորեսցէ, թէ պատահի ի հեռիս ժը) լինել: Ապա թէ ի մէջ սահմանաց լցէ, զոյգ ժէ) սպասաւորեսցեն ի) քահանայք եւ զհասս ի) շնորհին ի գործ սպասու եւ կազմածիք ի) ածիցեն. սակայն եւ ինքեանք վայելեսցեն ի) առանց ամենայն հակառակութեան: Ա յլ մի յաղագս ընծայիցն, զոր վասն քժ) ի ուրեմն մատուցանեն, պատերազմիցեն ա), այլ յեպիսկոպոսէ ի) ժառանգութիւն այնմ լինի որ բարւոքն սպասաւորէ ի): Ապա թէ ագահեալք զսուրբ տեղին ի հարկ արկանիցեն եւ խրատու եպիսկոպոսին ոչ անասն, ունայնանայ ի) աստուածային շնորհն ն) եւ պարտական այնմ լինին պակասութեան, որում համար ը) տալոց են իբր հակառակք ն) մարդասիրութեանն Աստուծոյ եւ բարի կամաց սրբոց, զի ձրի բարեխօսք լինին ը) միշտ աշխարհի: Ա յսպիսեացս քարող ի) կարգալ ժ) արժան է եպիսկոպոսին ժա), զի մի ինչ ընծայ տարցին ժբ). այլ զընծայսն ի տունս իւրեանց աղքատաց տացեն ժի) եւ ինքեանք երթալ ժբ) ազօթեացն, զի մի շնորհ ժբ) եկեղեցւոյն ժա) յայլազգիս անցցէ ժբ): Քանզի խորհըրդականք են ամենայն ընծայք, զի դահեկան յաղագս անախտ բնութեան ոսկւոյն ժբ) խորհուրդ է աստուածութեանն ժբ) Քրիստոսի, իսկ պատկեր փրկչական՝ մերն պատկեր, զոր էառ զառաջագոյն ն) շնորհեալն զիւրն պատկերն, ըստ այնմ՝ տուք զկայսերն կայսեր եւ զԱստուածոյն՝ Աստուծոյ 622: Իսկ վեց դանկ են 623 — խորհուրդ ն) ժամանակացն գալստեանն ն). իսկ զորս թաստուն ն) 624 օրինակ չորից տարերց ի) 625 եւ խորհուրդ չորից աւետարանացն ն). իսկ երկոտասան գարին ի դանկն ի) 626 — երկոտասան առաքելոցն. իսկ եօթանասուն եւ երկու գարին ի դահեկան ն) 627 եօթանասուն եւ երկու առաքելոցն. իսկ գրամն 628 *):

620· Ա յսինքն՝ ակամայ սպանողաց։

621· Սոյն կանոնը գրնջէ կրկնութիւն է նախընթաց Ղ։ կանոնի.

—ա) 488՝ կար. աւելի է.
—բ) 488՝ Մխ. զի յամուսնանալն.
—գ) Մխ. կամ՝.
—դ) 488՝ ի մէջացն։—Վնճ. մէջացին.
—ե) 488՝ կար. վտակացն։—Մխ. յկելեալց վնասացն.
—զ) Մխ. կանոն կալցի եւ.
—է) 488՝ կար. զի կամաւոր.
—ը) Մխ. եւ քահանային լուծանիլ
—թ) 488՝ կար. զխնամէ-խօսս.
—ժ) 488. Վնճ. անպարտս.
—ժա) 488՝ եւ եպիսկոպոսացն պարտ է յոյժ սաստել այնպիսեացն
—ժբ) 488՝ վասն որ իրք խոստանայ Աստուծոյ եւ սրբոց.
—ժգ) 488՝ կար. են.
—ժդ) 488՝ կար. տեղիք.
—ժե) Մխ. ոք.
—ժզ) Մխ. կայցէ
—ժէ) 488՝ կար. յոր եպիսկոպոսի վիճակ իցէ յորոյ գեղջ իցէ երիցուն տացէ յորոյ սահմանն ուխտին իցէ.
—ժը) 488. Մխ.. կար. Վնճ. ի հեռաւոր տեղիս։—490՝ ի տեղիս։
—ժթ) 488՝ զոյգս.
ի) 490. Վնճ. սպասաւորիցեն.
—ի—ա) Վնճ. գՀասս։
—իբ) 488՝ կազմեալ ածիցեն։—Վնճ. կազմածիդ։
—իգ) 488՝ վայելեացեն, պիսս։—Մխ. վայելիցին։
—իդ) 488՝ կար. յիջ՝ սակաւիկ.
—իե) Մխ. անախտ բնութեանն.
—իզ) 488. Մխ. կար. զչաս աչագոյնս
—Վնճ. յաս.աչագոյնս։—490՝ զոր յառաջագոյնս
—իէ) Մխ. իսկ նարդապատկան.
—իը) 488. կարապ. աւելի՝ է.
—իթ) 488. կար. աւելի՝ բրիսաստի.
—իժ) Մխ. օրինակ սասնս
—իժա) 488. կար. տարերացս (կար. տարերցս) քառասն ի չորեքին մէկն ասի. զոր եւ այժմ ասեալի (կար. լուսոյ) կոչեն. ի (կար. եւ) խորհուրդ չորից աւետարանչացն.
—իէ) 488. Մխ.. կարապ.. Վնճ. աւետարանչացն.
—իի) Մխ. ի գանգն. պիսչ։
—իբ) 488՝ ի դէկանն։—Վնճ. աւելի՝ խորհուրդ.

622· Մատթ., ԻԲ., 21.—Մարկ., ԺԲ., 17.—Ղուկ., Ի., 25։

625· Վ յիշնայի օրինակի մէջ այս խօսքով է վերջանում այն կանոնը։

*) Վ.ան մահուան աշխատասիրողին, ծանօթութիւնքն (623, 624, 626, 627 և 628) չեն գրեալ ի բնագրին. Թարգմ. Արքեպ.։

օրինակ բնութեանս մերս»), զի մարդէ) տառիւքն է անդրադարձութեամբ 629: Իսկ այլ նիւթքն, որպէս ի խորանն նուէրքը 630 եւ ի տաճարն ընծայեալքն 631, անխորհուրդ է): Արդ՝ ը) ի խորհուրդէ) եկեալքն մի լինին ընդ անխորհուրդսն ը) յայլազգիսէ). ապա թէ յանդգնին, լուծցէ եպիսկոպոսն եւ ը) ի կարգէն: Ա,յլ ե) զնաբեբայսն ժ) բնաւին հալածել, որք ժա) գան ձեւօք ժբ) կրօնաւորաց եւ ժգ) բնակիլն ի տեղիս ուխտից եւ բազում գայթակղութիւնս տան լինել ժե) պարզամտաց մոլեալք ժբ) յորովայն ժդ) եւ յայլ ախտս, ստութեամբ պատմիչք լինին երազոց եւ զբաղումս մոլորեցուցանեն 632:»

629· Մեր հնդինակը այս անգամ մի Քանի տառախազութիւն է անում եւ խորհրդաւոր շաղկապ է ասում մարդ եւ դրամ բառերի մէջ, վասն զի դորա են մի եւ նոյն բառ երկու ձայրից կարդացած: Հին փիլիսոփաները սիրում էին զբաղուիլ այդպիսի տառախազութիւնով եւ մի պատահական նմանութեան վերայ կազմում էին ամբողջ վարդապետութիւններ (տէ օրինակ):

630· Հնդինակը անդարկում է մովսիսական խորանը եւ այն ընծաները, որը տուել էին իսրայէլացիք ժողովուրդը նորա շինելու համար. տես ելից· ԻԵ·, ԻԶ·, ԻԸ·, ԻԲ·· Լ·, ԼԱ·, Լ,Ե·, ԼԶ·, եւ այլն:

631· Հնդինակը անդարկում է Սողոմոնի տաճարը. տես Գ· Թագ·, Ջ· եւ է:

632· № 490 օրինակի մէջ Դատաստանագրքիս Ա.առջին մասը վերջանում է սոյն կանոնով, որոյ վերջում դրած է՝ յաւիտեանս ամէն:—Սոյն ձԻ· կանոնը պակաս է № 489 ի մէջ:

—ա) Սիճ· Վ,ճճ մերոյ·
—բ) Սիճ· զմարգ·
—գ) 488՝ Սիճ· կար· վ,ճճ· ընծայեալքն այսպէս են. իսկ անընծայելքն (Սիճ· անընծայքն) անխորհուրդ (488՝ խորհուրդ·
—դ) Սիճ· խակ·
—ե) Վ,ճճ· ի խորհուրդսն·
—զ) Սիճ· ընդ սոյն խորհուրդսն. ապաձաստեաւք·
—է) 488՝ յայլ ազգինս·
—ը) Սիճ· յիւ՛ եւ·
—թ) Սիճ· յայլ եւ·
—ժ) 490՝ գնաբեբայսն·
—ժա) 488՝ որ·
—ժբ) Սիճ· միայն՝ գանձիւք· ապաստաւեաւք·
—ժգ) 488՝ Սիճ· չիւ՛ եւ·
—ժդ) 488՝ կար· գործել·—Գայթակղութիւն բառանան գործել·
—ժե) Սիճ· մոլորեալ·
—ժզ) 488՝ յաղագսոյն է·

ՁՒՆ·

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՌՆԱԿՆՈՋ ՄԱՀՈՒԱՆ ԵՒ ԱՆՑԻՆ ԴԱՌՆԱԼՈՑ ԲԱԺԱՆ ՆՈՐԱ. ՈՐ ԿՈՉԻ ՊԱՈՒԱԳԻՏ 633:

121· «Ա,յսպէս լինի առ մահմետականն զուգումն ամուսնութեան· զի հասանեն նախ գին անձին կնոջն, որ կոչի մահր 634. նոյն եւ այս առ Հռովմայեցիսն տուայր կոչի 635. ապա սահմանին եւ զբաժին կնոջն ի հայրենի իրացն, որ կոչի պաուագիտ: Եւ ի տիրել առն ամուսնութեամբ անձին կնոջն՝ յայնմհետէ մահրն անդառնալի կնոջն մնայ 636: Իսկ յորժամ մանուկ ծնանի, յայնժամ ապա հասանեն ձեռք առնն ի պաուագ կնոջն, բայց ի մահրն քննաւին ոչ· վասն այնր սահմանեցին որ՝ թէ ծնցի կինն եւ ըզձայն նորա լսէ ոք, յայնմհետէ պաուագքն մնայ ի կամս առնն, զի թերեւս ունիցի փոխարէն մահրին եւ») տուայրին, զոր եւս կնոջն: Իսկ առ մեզ ոչ է այդպէս· այլ այրն ոչ տայ ե) գին անձին կնոջն, բայց սակաւ իրս, զոր եւ երբեմն տնօրէն անուն կոչեն 637.

633· Այդ ձԻԼ· կանոնը ամբողջապէս պակաս է № 488· 489· Սինոդի կարապետ եպիսկոպոսի եւ վ,ենետկի (Փարիզի) օրինակների մէջ· իսկ № 490 օրինակի մէջ սա գրած է ոչ Քէ Ա,առջին մասնում, այլ Երկրորդում ՃԼԳ· համարով:

634· Մահր կամ Մհար արաբերէն բառ է—եւ նշանակում է գին անձին, կաթնագին, ընծայ՝ առած կնոջ, եւ այլն:

635· Տուայրը. այսինքն՝ այն ընծան, որը փեսան պիտի տայ հարսին հարսանիքից առաջ, հռովմայեցիների լեզուով (Լատիներէն) կոչվումէր Donatio ante nuptias (տես Ցուստինիանոս կայսեր Institutiones, գիրք Բ., յօդ· 7· Institutes de Iustinien, traduites et expliquées par du Caurroy, Paris, հատ· Ի·, եր· 346, 524·):

636· Այդ պայմանը պահանջում էր եւ հռովմէական օրէնքը, որով տուայրը կամ Donatio ante nuptias միայն այն ժամանակ դառնում էր կնոջ սեփականութիւն, երբ մարդը ունենում էր նորա հետ հարսանիքից յետոյ ամուսնական յարակցութիւն, ինչպէս մինչեւ այժմ այդ կանոնը պահպանվում է մահմետականների մէջ (տես եւ նախընթաց 631 ծանօթ·):

637· Մինչեւ այժմ մեր ժողովրդի մէջ պահպանում է երիք տեսակ երեսացեան:

Ա,ռաջին, փեսացուն եւ նորա ծնողները տալիս են իւրեանց հարսնացուին հարսանիքից առաջ մի ընծայ սովորաբար փողով, որ կոչվում է ցամէսաւանի կողմերում ճաղդ, իսկ Պարսկաստանի կողմերում, Երեւանի նահանգում եւ ուրիշ շատ տեղերում թաշլղդ այսինքն՝ գլխապին: Ա,յդ ընծայի գումարը հասնում է 10—100 մանէթ, կամ 2—20 պարսկ· Տումանի (Տումանը 5 ռուբլի է), կամ 100—500 դրամ: Բաշլղդի

—ա) 490՝ կամ՝ —բ) 490՝ այլ այրն տուայր չ տայ·

եւ կին իւր բաժնիւն գայ ի տունն առնն եւ լինի ի ձեռս առնն: Վասն որոյ պատշաճ համարիմք զի ի մահուն՝ թէ մնայցէ պաւակ՝ հոգասցի հոգւոյ նորա պէտք եւ մնացեալն պաւակին լիցին: Իսկ թէ զաւակ չիցէ մնացեալ, թէեւ երկուս կամ երիս ծնեալ իցեն, գարձցի անդրէն բաժինն ի ձեռս ծնողացն կամ հարբարցն նորա. եւ ըստ նորին պատուիրելոյ հոգասցին զհոգի) *գիտութեամբ առնն, եւ որ սակաւ մնայ նոցա լիցի: Իսկ վճար*

կամ նաղդի փողով աղջկայ ծնողները պիտի պատրաստեն նորա համար շորեր, անկողին եւ այլն: Բայց այնու ամենայնիւ փեսացուն պարտաւոր է ուղարկել հարսին մի ամբողջ ծեղր հարսանիքի շոր եւ ձակաթի ոսկիէ կամ կուրծքի ասեղնագործ վզանոց (մանեակ) (Ջաճկատանի կողմերում): Բաշլըղը կամ նաղդը ունի եւ իւր վառ եւ փնասափաք կողմերը, որովհետեւ նախ՝ ծնողները առաւարկայ են շինում իրենց աղջիկը եւ տալիս են նորան ով շատ է վճարում, շատ անգամ ամենեւին ուշադրութիւն չդարձնելով աղջկայ կամ տղայի կամքին եւ յօժարութեան, որից հետեւումն երբեմն խռովութիւններ, աղջիկ փախցնել, ամուսնական առնչութիւն, եւ այլն. եւ երկրորդ՝ շատ երիտասարդները կամ ուշացնում են ամուսնութիւնը կամ բոլորովին չեն ամուսնանում քաշլըղ տալու կատղողութիւնն չուննենալու պատճառով:

Երկրորդ. հարսանիքի գիշերը երբ նորապսակներին բերում են հիւրերը նորահարսին տալիս ընծաներ, որ յատկապէս կոչվում է վրաստանի կողմերում երեսեծուր, Երեւանի նահանգում եւ ուրիշ շատ տեղերում խալաթ (ընծայ). տաճկաստանի կողմերում չերաւաճ կամ չերեւաճ (երեւնալ բառից). Գարսիստանի կողմերում ծաղ: Այդ ընծաների տալը կատարվում է հանդիսաւոր կերպով եւ պանագան տեղերում զանազան ձեւով: Վրաստանի կողմերում հարսը եկեղեցուց բերելուն պէս տանումն են սենեակը, խայտիքայրը բարձրացնում է նորա երեսի րոպը եւ հրաւիրում է ամենքին ջեմճել հաւասի երեսը, այսինքն տալ ընծանները. այստեղից եւ երեսաց ջեմ կամ երեսեծուր: Այդ երեստեսուրը լինում է փող, արծաթեղէն եւ ոսկեղէն զարդեր, շալեր, մետաքսի Քաշկինակներ, եւ այլն: Երեւանի նահանգում շատ տեղերում զօ. Վաղարշապատում, նորապսակներին եկեղեցուց բերելով կանգնացնում են բակում տան առաջը եւ ժողովուրդն խալաթը, բայց հարսի քողը չեն վերցնում, իսկ ուրիշ տեղերում, զօ. գիւղերում, խալաթը ժողովուրդն հարսանիքի ընծրիքից չեն տալիս. Նոյնպէս ընծրիքից չեն տալիս եւ պարսկաստանի կողմերում ծաղը: Բացի այդ խալաթից կամ ծաղից, նորահարսը ստանում է ընծաներ զանազան կերպով, զօ. եկեղեցուց գալով եւ սենեակը մտնելով նա չէ նստում մինչեւ որ ամենքը խալաթ տան, ընծրիքին հաց չէ ուտում մինչեւ որ դարձեալ խալաթ տան ամենքը: տաճկաստանի կողմերում հարսին չերեւաճ են տալիս կանայք եւ հարսանիքից չետոյ երբ գնում են նորան տեսութիւն:—Այս երկրորդ տեսակ ընծաներից, այսինքն՝ երեսեծուրից, խա-

—*) 490՝ գնագի նորին.

պառւգացն այպէս լիցի. ոսկեղէն կամ արծաթեղէն—նոյն իրքն գարձցին կամ գինք նորին. իսկ կենդանիք—կամ անառճ եւ անմահ համարեսցին, եւ կամ՝ թէ առճեալ իցէ եւ ոչ պակասեալ զգալեն առցէ եւ զկէս առճին, եւ կէս առճին առնն լիցի: Իսկ հանդերձեղէն իրք, զոր ի միասին մաշեալ են, նոյն այն գարձցի. բայց օժիտ, զոր արարեալ իցէ, մի յիշեսցի: Եւ եթէ ի միասին չամեալ իցեն ժամանակս, պարտ է առնն յիւրմէ իրաց բաժինս հանել ի վերայ մահու նորա իրքեւ տան տիկնոջ:

Եւ զայս այսպէս վարկաք լինել գատաստան: ,,

ՃԻՒՌ

ՅՈՂՈՒԴՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑՑ ԱՌՆԱԿՆԴՈՑ—) ՅՈՐՅՈՒՄ ԱՔՐԻՆ ՎԱՆԱՅԱՆԻ ԱՆԶԱՒԱՊ 638:

122. ,, *Իսկ թէ պատահի առնն մեռանիլ ի տան հօր իւրոյ կամ բաժանեալ*(ը) *ի հօրէ, արասցէ իւրոց առացուածոց խոսս*

ղաթից, ծաղից, չերեւաճից, ինչ որ իրենցիցով է,՝ ոսկի, արծաթ, շալ, եւլն, մնում է հարսի սեփականութիւն, իսկ ինչ որ փողով է՝ անցնում է փեսայի կամ նորա հօր ծեղրը:

Երրորդ. հարսանիքից յետոյ, երբ նորապսակները մուրնովին առացասս (անջարան)՝ փեսան պէտք է արանձին մի քանի ընծայ տայ հարսին, ոսկեղէն, արծաթեղէն, կամ սեւի յաճախ՝ փող, որ եւ կոչվում է թեռաճքացքի. որովհետեւ մինչեւ այդ ընծան չտասնայ հարսը չէ խօսում իւր մարդու հետ: Բերաճքացքի փակատար սեփականութիւն է հարսի, եւ շատ անգամ փեսայի ծնողները չեն էլ իմանում թէ ինչ է տուել նա բերան բացելի համար:

Գալով փեսային՝ նա նոյնպէս ստանում է հարսի ծնողների կողմից զանազան ընծաներ. զօ. հարսը ունենում է իւր հետ բաժինը շորեր, անկողին, եւ այլն, շատ անգամ անասուններ. մինչեւ անգամ անշարժ կալուածք՝ տուն, այգի, եւ այլն, իսկ երկրորդ տնական ընծաներից, որը ստանում է փեսան, նշանաւորն է պատարաքը: այսինքն՝ մեծ պատի երկու շարքերին նոր փեսան պտում է իւր աներոջ եւ զորականին պատը շնորհաւորելու եւ այդ ժամանակ ստանում է մի լաւ ընծայ՝ եզ, դոմէշ, ձի, եւ այլն:

638. Այդ ձեռ. կանոնը պակաս է № 488. 489. Սիմեոնի կարապ. եպս. եւ Վենետկի (փարիզեան) օրինակների մէջ, իսկ № 490 մէջ գրած է երկրորդ մասնում ՃԼԴ. համարով:

—*) 490՝ առն եւ կնոջ. —*) 490՝ բաժանեալ.

որպէս եւ կամի· բայց զկնոջն բնութեան դարձուսցէ, որպէս վերոյ գրեցաւ 639: *Եւ զոր ոմանք երեսաց տեսոյ ետ նմա, նոյն կնոջն լիցի այն, եւ մանաւանդ թէ գրով եւ վկայիւք տուեալ իցէ զի այն է գին անձին նորա: Իսկ զկերակուրն ըստ ոգւոց բաժանեսցին յամենայն տանց բաժինս) ի մահու եւ ի կենաց: ››*

ՃԻԳ·

ՃԱՂԱԴԻՒ ԴԱՏԱՒՈՏԱՆԱՑՑ) ԿՆՈՋ ԿԱՄ ԱՌՆ ՄԵՌԱՆԵԼՈՑ ԵՒ ՀՈԳԱԲԱՐՁ ԴՆԵԼՈՑ ՋՄԻՄԵԱՆՍ ՑՈՐԾԱՄ ԱՆՋԱՒԱԿԻՔ ԻՑԷՆ 640:

123· *‹‹Հանապազ սովորութիւն է մարդկան զի կին իւրով բաժնիւն առ, այլն երթայ ի հայրենիս առնուլ), եւ սակաւք գտանին արտաքոյ այսմ: Արդ՝ որ զոր գնայ կին իւրով բաժնիւնը) առ, այրն, կամ այրն) մնանէ ի տուն կնոջն, եւ ապա մահ պատահէ առնն եւ յանձնէ զհոգաբարձութիւնն ի ձեռս իւրոյ ազգատոհմին, եթէ անզաւակ իցեն՝ երկեղ կինն ի տանէն իւրով բաժնիւնն) եւ զոր երեսաւսէք կոչեն հանցէ ընդ ինքեան, մանաւանդ եթէ գրովք) կամ վկայիւք հաստատեալ է, զի այն է գինը անձին նորա: Իսկ եթէ վատահանայ զհոգաբարձութիւնն ի կին իւր վկայիւք* 641*, հոգացէ զայն կինն եւ ծնողք եւ եղբարք առնն*

639· Հիղինակը ակնարկուէ իւր նախընթաց ՃԻԱ· կանոնը.

640· Սոյն ՃԻԴ· կանոնը նոյնպէս կայ № 488, 489. Սինոդի կարապ· եպիս· եւ Վենեւսկի (Փարիզեան) օրինականների մէջ. իսկ № 490 մէջ գրած է երկրորդ մասնաւոր ՃԼԵ· համարով:

641· Այս առարկետը որը կայ ոչ մեր օրինակի մէջ եւ ոչ № 490 մէջ, իր անգիտութեամբ բոլորովին փոխուէ նախադասութեան իմաստը. եթէ Յոհաննէս այդպէս, ինչպէս գրել ենք, վկայիւ խօսքը կապվուէ նախընթաց խօսքի հետ եւ իմաստը լինուէ այսպէս երբ մարդը վկաներէ ձեռկայութեամբ յանձնուէ հոգաբարձութեան խուսուցիչը իւր կնոջ, իսկ եթէ տարակիւսը առաջ տանիններ եւ գնիններ իւր քաղից յետոյ, այն ժամանակ վկայիւ խօսքը կկապուի հոգացեր քաղ հետ եւ իմաստը կլինի՝ կինը պիտ է վկաներով կատարէ իւր հոգաբարձութիւնը: Բայց սրովհետեւ

—ա) 490՝ բաժինս·
—բ) 490՝ չէ՛ գատաստանաց·
—գ) 490՝ ի հայրենի առնէն·
—դ) Մեր օրին. բաժիւն·
—ե) 490՝ չէ՛ կամ այրն·
—զ) Մեր օրին. բաժիւն·
—է) 490՝ գրով·

ըստ հրամանի նորա: Իսկ թէ կինն մեռցի եւ վատահացցի զհոգաբարձութիւն ոչ ի ծնողս իւր, այլ յայրն, սակայն հոգացէ այրն եւ ծնողք եւ եղբարք կնոջն: Բայց մի ագահեսցեն այրն կամ կինն յիրս մեռելոյն, այլ ի վերայ ոգւոյ նորա՝ հանգչեն եւ զսակաւ մնացեալն ծնողք կնոջն եւ այրն ի միասին ժառանգեսցեն: ››

ՃԻԳ·

ՃԱՂԱԴԻՒ ԴԱՏԱՒՈՏԱՆԱՑ –) ԱՐԲԵՑՈՒԹԻՒՆ 642:

124· *‹‹ Եւ է) զարբեցութեան սահման բազումք անգիտանան յառաջնորդաց ը) եւ ի սպասաւորաց ը) եկեղեցւոյ: Արդ՝ է) եթէ ը) միայն է) ոչ ժայռքեն ը) համարձակին ի գործ եկեղեցւոյ: Արդ՝ գնելի է զսահմանն ը) նոցա ժ): Արբեցութիւն ըստ սուգ-բանութեանն ժ) յագեցումն իսկ ժբ) է, իսկ ժայռքեն ժբ) եւ կամ ժբ) ոչ՝ ի կազմուածէ ժբ) բազում անգամ ժբ) պատահի մարմնոյն: Իսկ եթէ սահման արբեցութեան յագեցութիւն է, ապա եւ սահման ժբ) ոչ արբենալոյ անյագեցութիւն է ժբ): Յար-ձեալ՝ ժբ) նշանակ արբեցութեան զեգեւումն է) մարմնոյ է ժ) եւ*

ասէ շարունակութիւնը յակասէ յանուանէ յիշումն մեռնող մարդու ծնողներէ եւ եղբայրը, որոց հետ միասին պիտի կատարէ հոգաբարձութիւնը, ուրեմն վկայիչ պիտի վերարերուի հոգաբարձութիւնը յանմնելու գործողութեան, ուստի եւ մենք ատոր-կէտը գրինք այդ խօսքից յետոյ:

642· Սոյն ՃԻԴ· կանոնը Քէպէտ չկայ մեր № 492 եւ № 490 օրինակների մէջ, բայց որովհետեւ դայ կայ № 488, 489. Սինոդի կարապ· եպս· Վենեակի (ՀՄՒԴ· համարով) օրինակների մէջ, մենք եւս մէջ բերինք այսպէս:

—ա) 488՝ մինչ՛ վ·ատաւ·
—բ) 489՝ չէ՛ եւ·
—գ) 489· Սիճ· առ՝ զնորգաց·
—դ) 489· Սիճ· ի սպասաւորութեան·
—ե) Վենե· կար· չէ՛ արդ·
—զ) 488· Սիճ· չէ՛ արդ· եթէ·
—է) 488՝ կար· միայն թէ·
—ը) 489՝ ժայռքեն·
—թ) 488· կար· զատկմանս·
—ժ) Վենե· նորա·
—ժա) Սիճ· մինչ՛ արբեցութեան·
—ժբ) Վենե· չէ՛ իսկ·
—ժգ) 489՝ ժայռքումն·
—ժդ) 489՝ կամ·
—ժե) Սիճ· կար· ի կազմածէ·—Վենեա· ի կազմածի·
—ժզ) 489՝ չէ՛ անգամ·
—ժէ) 488՝ մինչ՛ իսկ եթէ սահման·
—ժը) 489· Սիճ· անյագութիւնն
—ժթ) Վենեա· եւ դարձեալ·
—ի) 489՝ գեգեւումն·—Սիճ· քնքնութեամբն·
—իա) 488՝ չէ՛ է·

բանի։ Արդ՝ որ ըստ այսմ սահմանի կամ՝ նշանի իցէ, ի բաց կալ արժանէ յիւրաքանչիւրէ) սպասաւորութենէն եւ ընդ պաշխարութեան յանփ), եւ ապա մատչիլ ի գործ շնորհին. իսկ եթէ անախտիւր արասցեն՝ ընդ դատաստանաւք չ) արբեցողացն եղեն643։ ,,

---

643· Կանոնիս բովանդակութիւնը հանուած է Եւստաթեայ Յովհաննու Խնաստասիրի Ա· կանոնից (№ 761. սեմզ·).

—ա) Սիմ. եւ. Զեմ. եւ կամ՝ չար, սխալ։
—բ) 489՝ իւրաքանչիւր։
—գ) Զեմ · կարապ· զչափ։—Սիմ. ըզ- (= գ) 488՝ ընդ. դատապարտանաւք դատաստանաւք։—489՝ ընդ. դատաստանաց։

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ

ՄԽԻԹԱՐ ԳՕՇԻ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔ

ՍԿԻԶԲՆ ԸՆԹՈՒՑԿԱՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ
ԵՒ ԻՆԹՈՒՑԵԱՑ ԵՒ ԸՍՏՆԵԱՑՆ ԴԱՏԱՒՈՐԱՑ 644։

Ա։

ՅԱՂԱԳԴԱ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ
ԵՒ ՈՐՔ ԸՆԴ ՁԵՌԱՄԲՆ ՆՈՑԱ —ի

1. *«Ցառաջագոյն գրեցաք զեկեղեցւոյ գատաստան եւ ի նմա կարգեցաք զսահման գատաւորաց եւ զմնաւս շահից նոցա* 645, *զի առաջին է եւ մեծ։*

Իսկ երկրորդ նմին կարգեացոյք զգատաստան թագաւորի եւ իշխանաց եւ ամենայն աշխարհականաց է)։

Բայց գիտելի է զի թագաւոր տիրապէս Աստուած է եւ անուանակիցք է) միայն մարդիկ՝ ոչ ճշմարիտք· սակայն թագաւորք ը)

644· Այդ խորագիրը կայ միայն մեր № 492 եւ № 490 մէջ։

645· Մխիթարը ակնարկում է Առաջին մասին Ա· կանոնը։

—ա) Վէճ. Նոցա—490՝ Յաղագս գատաստանաց թագաւորաց—փառք ամենասուրբ երրորդութեան Հօր եւ որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից Ամէն։

—բ) 488· 489· 749· Սիմ. կար. Նախ զի եգաք զվէճսն (Վէճ. զվէճսկ գատաւորաց եւ գգատաստանն (439՝ զվէճսկ թագաւորաց եւ զգատաստանն) նոցա (488· Սիմ. կարգ. եկեղեցոյդ՝ զի առաջին է պատճ. նոցա եւ Հարկաւոր՝ իսկ երկրորդ գիցուք զգատաստանս թագաւորաց (489՝ գատաւորաց (489· Վէճ. ասէիք՝ զի քէ եւ մեր այ է (489՝ էր) յազգս յաթմոզաք Քիւան (489՝ մեզի յաթմոզ) եւ զազք զգատաստան նոցա)։

—գ) Մեր օրէնք. եւ 490՝ անուանակիցք։

—դ) Վէճ. յիւ՝ թագաւորք։

այնոքիկ անուանին[646], որք ազգայ իւրեանց սիրին միանգամ-
ամայն») եւ յայլոց ք) հարկ զ) առնուն յազգայ, եւ եթէ ոչ՝ ոչ ը)
հարկիցին է):

Եւ եթէ պատահիցի որդիս լինել նմա եւ դառնայր ը), զոյգ եւ
արդար զվիճակ թագաւորութեանն բաժանիցէ. զի թէպէտ է)
զանգրանիկն ի զէպ է թագաւորեցուցանել ը)· այլ գյատաջա-
դէմն յաթոռ նստուցեալ թագաւոր ի): Եւ որքան եղբարք իցեն
նորա՝ որգւոյ նորա ոչ է իրաւացի առնուլ թագաւորութիւնն ք),
եւ ի հատանել եղբարց՝ ապա նոցին որդիք ք): Եւ եթէ դուս-
տերք իցէ նորա ք)), նահապետութեան տուն կարգեսցէ զն) հան-
դերձ արաւքն. կէս եղբօր մասն առցէ[647]: Եւ թէ մահուամբ

646· Միայն մեր օրինակին մէջ պակաս է՝ ածուածին, որ եւ ատեացորինք պար-
զութեան համար:

647· Խորենացին պատմէ (եր· 81) Թէ՝ Վաղարշակ Ա·ը իւր առաջին որդին
Արշակը պահից իւր մօտ իբրեւ Թագաժառանգ եւ յաջորդ, իսկ իւր միւս որդիքը
բնակիցից ուրիշ գաւառներում յանձնելով զոցա կառավարութիւնը եւ յատկաւած
ռոճիկ կարգելով սրբոյնի գանձարանից: Պատմութիւնը ասելացնում է Թէ՝ եւ նմա
յոյժ հեռի եւ առ յոյսս տէրնէ ի մէջ Արշակունեաց: Եւ յիրաւի Արշակունեաց մէջ
խոպան ժամանակ միշտ առաջին կամ երիցագոյն որդին Թագաւորութիւնը իւր հօր մա-
հից յետոյ: Դոյն կարգը պահպանվում էր եւ Բագրատունեաց ժամանակ. Թէպէտ տեղի
յաճախ էր խանգարվում, քանի որում մեսած Թագաւորի եղբայրները բռնութեամբ
յափշտակում էին նորա օրերուց իւր իրաւունքը, որով երբեմն լինում էին երկու եւ երեք
Թագաւոր: Այդ կարգը, վերջապէս պահպանվում էր եւ Կիւրիկեան Դուրինանց սակա-
ւանիւս Թագաւորութեան ժամանակ, Թէպէտ նոյնպէս ոչ առանց բացառութեան:
Բայց որպիսից՝ եթէ Թագաւորի կենդանութեան ժամանակ մեռնում էր նորա աւագ

—ա) Վեհ. Հանգանգաւոյն.
—բ) 489· 490՝ այլոց.
—գ) Վեհ. Հարկս.
—դ) Մեր օրին. մի՞նչ՝ եւ եթէ ոչ.
—ե) 489՝ Հարկիցին այլոց.—488. 749. Սին. կար. բայց գիտելի է զի Թագաւոր
սիրապէս Աստուած է եւ մարգիկ ա-
նուանմբ միայն.
—զ) 488. 749. Սին. կար. արդ եթէ
պատահի Թագաւորի մեռանիլ եւ ունիցի
աւատերս եւ դստերս.
—է) Վեհ. զի թէպէտեւս.
—ը) 489՝ զատաջինն Թագաւորեցու-
ցանել.
—թ) Վեհեռ. սրբոյսոցն Աստուծոյ.—489՝ այլ
զատաջագոյնն յաթոռ նստուցանել սր-
ժան է.—488. 749. Սին. կար. դստերս-
պարտ է զինեան հաւասար բաժանել եւ
անգրանիկին տալ զմեզ աւատքն Թիւնն. իսկ
որ յատաջ ազգէ լեցի եւ նմանատուն տր-
դեան՝ յաթոռն նստուցանեն (Սին. լեզ. իսկ
. . . . եղեր.
—ժ) 488. 749. Սին. իսկ եթէ եղբարք
ունի Թագաւորն, նորա նոացին մինչեւ այլ
օր իցեն.
—ժա) 489՝ նոացին աթոռ. զորդիս.—488.
749. Սին. երբ վճռարին եղբարքն զոյգ
որդիք նոացին (488. 749՝ լեզ երբ վճռա-
րին . . . եղեր.), քանզի ոչ է իրաւացի զի
մինչ եղբայրքն կենդանի իցեն, նոքա որդի-
քըն նոացին, այլ յետ մահուան եղբարցն.
—ժբ) Միայն մեր օրին. նոցա.
—ժգ) 488. 749. Սին. կար. չէ՞ նա-
հապետութեան տուն կարգեսցէ.

որդին եւ Քաղուժէր որդի, զա հասարվումէր ժառանգ եւ պապի մահից յետոյ նըս-
տումէր Քագաւոր ինքը, եւ ոչ Թէ նորա հօրեղբայրները: Այս կանոնը նոյնպէս Վա-
զարշակը հաստատեց, որովհետեւ իւր աւագ որդի Արշակի հետ միասին պահեց
նա իւր մօտ եւ նորա որդուն, այսինքն՝ իւր Թոռը Արտաշէսին: Բայց եւ այս կարգը
երբեմն խանգարվումէր եւ հօրեղբայրները, այսինքն՝ մեռնող ժառանգի եղբայրները
յափշտակումէին գահը, մանաւանդ երբ օրինաւոր ժառանգը փոքր էր լինում:

Ուրեմն ուղիղ չէ պատմական կողմից մեր հեղինակի հայացքը Քագաւորական
գահը ժառանգելու կարգի մասին երբ նա ասումէ Թէ՝ քանի որ Քագաւորը ունի եղ-
բայրներ, նորա որդիքը իրաւունք չունին Քագաւորելու: Այստեղ մենք նշմարում ենք
աւելի Մահմետական օրէնքի եւ սովորութեան ազդեցութիւնը Գօշի վերայ, որով մին-
չեւ այժմ Մահմետական միապետներին, զո· Տաճկաստանի Սուլթանին, յաջորդում ոչ
Թէ որդին, այլ աւագ եղբայրը: Իսկ ինչ վերաբերվումէ մեր հեղինակի ցանկութեան
որ յաջորդէ յաւաջադիմը, այսինքն՝ արժանաւորը եւ ընդունակը, այդ ասումէ նա ան-
շուշտ ազգասիրութեամբ, վասն զի անընդունակ Քագաւորների պատճառով կործա-
նուեցաւ Բագրատունեաց Քագաւորութիւնը:

648· Մխիթարը ի նկատի ունի Խորենացու պատմածը Արտարի մասին (եր·
102—103) նոյն կարգը, որը հաստատեց Վաղարշակը Հայոց աբբայական գահը
ժառանգելու մասին, հաստատեց եւ Արտարը Գարսկաստանում (Խորին., նոյն·—ուս
եւ մեր նախընթաց 643 ծանօթ·):

649· Թէպէտ եւ մեր արատասխն հին հեղինակներից ոմանք կարծումեն որ՝ Նոյ
նահապետը բացի երեք որդուց ունէր եւ մի աղջիկ, բայց Ս· գրքի մէջ՝ ուր մանրա-
մասնօրէն գրած է նորա պատմութիւնը եւ ուր անդադար յիշած են նորա կիներ, երեք
որդիք եւ նոցա կանայքը այլ եւ նորա երեք որդոց սերունդը, ասենեսին չէ ասած որ՝
Նոյ ունենար եւ դուստր (Ննձնոց. Զ—ժԱ·· տեքստը):

—ա) 488. 749. Սին. կար. եւ եթէ
մահուամբ բառնցին Թագաւորը եւ որդիք
նորա. եւ որդիք լինին որդւոյն.
—բ) Նոչեք՝ եւ գաւառ որդիք.
—գ) Սին. եւ ոչ որդի գաւառին.—488.
749՝ կար. որդիք որդւոյն ժառանգեցին
զաւառն եւ ոչ որդի գաւառին.
—դ) Սին. որդւոյն.
—ե) Սին. օտարս.
—զ) 488. 749՝ մեծն.
—է) 489՝ եւ մեծ.
—ը) 489՝ գաւառին.—490՝ գաւառա-
յին.—488. 749. Սին. ընդ որդեան եւ
ընդ գաւառեան.
—թ Միայն մեր օրին. զորոց.

զամեն[650] երբեմն էած զդշխոյն Հարաւայ»)[651]. եւ Տէր իսկ վկայէ[652]: Սակայն զանգրանիկն պատուէ ընծերջ) վճռակաւ, զոր եւ օրէնքն կրկին հրամայէ առնել)[653]: Ի գեպ է) թէ եւ գաւառն իրր կէս ը) եղբօր տայ վճռակ, սակայն թագաւոր է իրր է) նախնի եղեալ ը): Իսկ եթէ որդի ը) չիցէ եւ դուստր ի՛ցէ, տացէ զիշագ ժ) իւր գաւառն. եւ ունիմք հաստատուն ժա) վկայ զօրէնսն՝ եթէ ոք ժբ) մեռանիցի, ասէ, եւ դուստր ի՛ցէ ժգ) եւ ոչ որդի ժդ)՝ զժառանգութիւն ժե) նմա տացէ ժզ)[654]: Եւ առեալ այլ՝ զիշագ իւր տալ նմա իշխան լիցի ժէ)· բայց զկնի մահուան նորա իրր յօժարս համարեսցին ծնունդք նորա: Ապա թէ ոք առիցէ՝ զիմարդ ոչ ըստ օրինակի ժզ) կողմանցն ժէ) հարաւոյ իշխան լիցի ինքն թագաւորել, այլ առն տալ· գիտացէ զի անգ սովրութիւնն զայնոսիկ յառաջ տանիէ)՝ այլ ըստ գրոց գատաստանի զայգոսիկ ի՛ս) հաստատուն կարծեմ[655]: Եւ եթէ կտակ արաս-

---

630· Միայն № 489 մէջ՝ Սպռոնոն, իսկ մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ՝ Մովսէս: Բայց օրվինակս հին եւ նոր կանոնադրութեան համաձայն՝ յոգուածիս ամենարկուածքինը վերաբերութեամբ յաւակատչէս Սպռոնոնին, եւ ոչ Քէ Մովսէսին, մենք ըստ 489 օրինակի գրինք Սպռոնոն (տես եւ հետեւեալ 647 եւ 648 ծանօթագրութիւնները:

631· Գ· Թագ·, ժ·, 1·—Բ· Մնաց·, Թ·, 1·:

632· Մատթ·, ժԲ·, 42·—Ղուկ·, ժԱ·, 31·:

633· Բ· Օրին·, ԻԱ·, 17·—տես եւ յետագայ կթ· յոգուածը:

634· Թուոց, ԻԷ·, 8·:

635· Թէպէտ հին զգրերում կանոնց քաղաքական իրաւունքները սա հաւասարակ եւ ամենատիպ Աբրևիկրում շատ փոքր էին եւ աննշան, բայց եւ այնպէս շատ տեղերում կինը կարող էր Թագաւորել, երբ չկար բոլորովին արու ժառանգ: Բացի Աս-

---

ուսուածաշնչի մէջ յիշած օրինակներից, զո· Սաթայի Թագուհին, որ գնաց Սողոմոնի մոտ (Գ· Թագ·, ժ·, 1·—Բ· Մնաց·, Թ·, 1·—Մատթ·, ժԲ·, 42·—Ղուկ·, ժԱ·, 31·). բացի Մասրուհիների տոմիրիս Թագուհուց, որ յաղթեց անյաղթ Կիւրոսին (Всемир. Ист. Шлоссера, հ· I եր· 64 յիշենք Աղէքսանդրիայի Թագուհին՝ հռչակաւոր կղէոպատրէն (Шлоссеръ, Всемир. Ист., I, 52—55, եւ այլն Խորենացի, եր· 93—97 յիշենք ոչ սակաւ հռչակաւոր Թամար Թագուհին վրաց (ժամանակակից նոյն իսկ մեր Մխիթարին, Թագաւորից 1184—1211 Թ·,) եւ այլն: Յիշենք վերջապէս եւ մեր Եղիսաբէթ կամ Զաւղի Թագուհին Պիլիկիայի, որ իւր հօր՝ Լեւոն Ա—ի մահից յետոյ Թագաւորեց 1219 Թ· (Վարդ· բարձր·, եր·, 485· Կիրակոս, եր· 109·—եւ այլն):

636· Եբր·, Թ··, 17·

637· Մեծն Կոստանդիանոսը ըստ հռովմէական սովորութեան իւր Թագաւորութեան վերջերում մեսնակից արեց կառավարութեան իւր որդիքը, բաժանելով ամբողջ կայսրութիւնը իւր երեք որդոց եւ երկու եղբօր որդոց մէջ· եւ այդ կարգադրութիւնը յետոյ վերահաստատեց նա մեսնելու ժամանակ իւր կտակի մէջ (Տես եկեղեց· պատ· Hist. unid. de l'Eylis... par Rhorbacher, հատ· Ш··, եր· 444):

638· Այս անորոշ խօսքերից դժուար է իմանալ թէ՝ հեղինակը Հնդկաստանի որ Թագաւորի եւ որ ժամանակի մասին է ակնարկում:

639· Ադէքսանդր մեծը իւր մեսնելու ժամանակ ունէր երկու մանր գաւակներ եւ մի պակասամիտ որդի: Երբ Նորանից հարցրին թէ՝ ում է Թողնում իւր Թագաւորութիւնը, նա պատասխանեց՝ Ամենաարժանաւորին (տես Всеобщ. Ист. Вебера, Учебникъ, вы. II. I, եր· 85):

—ա) 488· 489· 744· Սեբ· կարապ· վեբ· արքայ·
—բ) Բոլոր օրին· փոխանակ զնա·
—գ) 488· 489· 749՝ հաստատէր·
—դ) Վեբ· եթէ·
—ե) 488· 749՝ ընաւ·
—զ) 488· 749՝ կարապ· մինչեւ ի յորդոզ զայնս—Սեբ· Եւ թէ չիցէ ընաւին ժառանգ, եղիցի հարց մինչեւ ի յորդոզ զայնս·
—է) 489՝ ի տան·
—ը) 490՝ եւ մյն·

յէ թագաւորնա»), որքան կենդանի է իշխան լիցի փոփոխել ը) ըստ արժանւոյն, զի կտակ յետ մահու հաստատուն է, ըստ առաքելոյ[636], որպէս արքայն Կոստանդիանոս կտակաւ թագաւորեցուցանէր զորդին իւր[637]: Եւ զառաջինանն լերամբք եւ գետոք հաստատեսցէ զ) եւ արձանօք, ըստ առաջին թագաւորացն: Եւ թէ ը) չիցէ ընաւին է) ժառանգ ի ցեղէ հարց ը)՝ իշխան լիցի տալ զիշագ իւր օտարի, ոչ ըստ կրօնից, որպէս որդի թագաւորին Հնդկաց[638] եւ Մակեդոնացին Աղէքսանդր[639]. եւ զայլ եւս մատակարարութիւն Թողուլ ի Տէր: Իսկ եթէ ի տանէ է) հօր նորա լցին ժառանգք, որք մերձաւորք իցեն՝ նոքա լիցին: Եւ յորգաւոց թէ իցեն՝ զնի առ ինքն կալցի միշտ եւ նմին է) ժառանգեցուս-

---

630· Միայն № 489 մէջ՝ Սպռոնոն, իսկ մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ՝ Մովսէս: Բայց օրվինակս հին եւ նոր կանոնադրութեան համաձայն՝ յոգուածիս ամենարկուածքինը վերաբերութեամբ յաւակատչէս Սպռոնոնին, եւ ոչ Քէ Մովսէսին, մենք ըստ 489 օրինակի գրինք Սպռոնոն (տես եւ հետեւեալ 647 եւ 648 ծանօթագրութիւնները:

631· Գ· Թագ·, ժ·, 1·—Բ· Մնաց·, Թ·, 1·:

632· Մատթ·, ժԲ·, 42·—Ղուկ·, ժԱ·, 31·:

633· Բ· Օրին·, ԻԱ·, 17·—տես եւ յետագայ կթ· յոգուածը:

634· Թուոց, ԻԷ·, 8·:

635· Թէպէտ հին զգրերում կանոնց քաղաքական իրաւունքները սա հաւասարակ եւ ամենատիպ Աբրևիկրում շատ փոքր էին եւ աննշան, բայց եւ այնպէս շատ տեղերում կինը կարող էր Թագաւորել, երբ չկար բոլորովին արու ժառանգ: Բացի Աս-

—ա) 488· 489· 749՝ յէ՛ զր·
—բ) 488· 749· Սեբ· կարապ· վչեալ յաւետաւրանի անդ·
—գ) Սեբ· պատուիրէ ընդ Էւր, պնաւ·
—դ) 490՝ յէ՛ առ·
—ե) 490՝ յէ՛ ի գէպ է·
—զ) Սեբ· Էրբեմն պկէս·—490՝ յէ՛ կէս·
—է) Սեբ· Էրբեմն·
—ը) 489՝ ի գէպ է եւ գաւառ իրր կէս եղբօր տալ վճռակ, սակայն թագաւոր իրր նախնի եղեալ·—488, 749՝ վճռայ ի գէպ է թէ եւ գաւառն իբր նախնի եղեալ·
—թ) 488· 489· 749· Սեբ· կար· վեբ· ուսուց·
—ժ) 489՝ զիշագաւորութիւն,
—ժա) 489՝ հաստատագոյն·

—ժբ) 488· 749՝ յէ՛ զր·
—ժգ) 488· 749· կար· Էրբէ նմա·
—ժդ) 488· 749· Սեբ· վեբեա· կարապ· եւ ոչ ուսուց·
—ժե) Նոցէ՛ առեալ՛ Էւր·
—ժզ) 489՝ եթէ ոք մեռանիցէ· ասէ, եւ ոչ է ուսուց, զժառանգութիւնն իւր տացէ գաւառ Էւրում՝ եւ նա առցէ այր·
—ժէ) 488· 749· Սեբ· կար· եւ առ ծառ զիշագ իւր նմա տացէ՛ իշխան է գաւառին (Սեբ· կար· յէ՛ գաւառին)·
—ժը) Նոցէ՛ օրինաց·
—ժթ) վեբ· կողմանն·
—ի) 488· 749· Սեբ· կարապ· վեբեա· յառաջէ·
—ια) 488· 489՝ գոյգ պիսիգ·

ցէ՜ա) զանկաւարն, եւ զայլանէ) հնեաւ բնակեցուսցէ զ) որպէս եւ զայս սոյնօրինակին կայան առաջինքն թագաւորք[660]: Այս իրաւունք զատաստանի յաւացեալս ամենայն հոգեւոր իշխանաց եւ ազատաց միանգամայն պ): Բայց ի թագաւորեցուցանելն մի առանց հրամանի հայրապետին լիցի:

ԽԹԷ ե) շինիցէ քաղաք եւ ը) գղեակ է), աշխարհագիր ԽԹԷ ը) առնիցէ ը)՝ եւ ԽԹԷ ը) գահկանն եւ ը՜) գրամ՝ հատանիցէ ը՜)՝ իշխանութիւն կալցէ ը՜) ըստ իրաւանցն ը՜) գատաստանի: Այլ իշխանաց ը՜է) ոչ է ը՜) իրաւացի ը՜է) հատանել գահկան եւ ը՜ը) գրամ՝ եւ ԹԷ ը՜ը) հատանիցէ, հրամանաւ լիցի թագաւորին է):

Նոյնպէս շինել քաղաք է՜) եւ է՜է) բերդ է՜) է՜) եւ է՜է) կամուրջս է՜է) շինել մեծամեծ է՜ը) գեւտոց է՜է)՝ թագաւորաց լիցի է՜է)՝ եւ հոգեւոր է՜ն) եւ իշխանաց տուընս. եւ այնոցիկ — որ ընդ է՜) հրամանաւ նոցա լիցի է՜):

Իշխանք զԹագաւորաց մի զգեցցին զգեստ է՜)՝ մինչեւ նոքա է՜է) հրամայիցեն է՜) եւ կամ տայցեն պատուիս է՜):

660· Հեղինակը ակնարկում է վաղարշակի կարգադրութիւնը (տես խորին·, եր· 81·, եւ մեր 645 ծանօթ·)·

—ա) Վեց· կայցի միշտ եւ զայսոն մինչ զմին ժառանգեցուսցեն·
—բ) Վեց· յիւ՜ եւ զայլսն·
—գ) 489՝ միաց՝ . . . կայցի միշտ եւ ի բացեայ, եւ ժառանգեցուսցէ
դ 488· 749· Սխճ· կարապ· յիւ՜ եւ զ
ի տանէ՜ . . . եւցէ·
—ե 489· 749· Վեց· եւ ՆԹէ·
—զ) 488· 749· Սխճ· կարապ· կամ՜·
—է) 488· պէրտ·—749· Սխճ· կարապ· բերդ·
—ը) 488· 749· Սխճ· կար· եւ Ք աշխարհագիր·—Վեց· եւ աշխարհագիրք ՆԹէ·
—թ) Սխճ· սպասցէ·
—ժ) 439՝ կամ՜·
—ժ՝) 488· 749· Սխճ· կար· կամ՜·
—ժ՜) Վեց· հաստատեցէ եւ կամ հաստանիցէ·
—ի 488· 749· Սխճ· կար· ինքնիշխան կամիցէ սպասցէ·
—ի՜) 488· 749· Սխճ· զբան օրինաց·
—ի՜է 490՝ իշխանիս·
—ի՜) 489՝ յիւ՜ ոչ է·
—ի՜է) 488· 749· Սխճ· կար· ոչ է պատ·
—ի՜ը) 488· 489· 749· Սխճ· կար· կամ՜·
—ի՜թ) Նոցո՜ եւ Վեց· եւ ՆԹէ·
—ի՜ժ) 488· 749· Սխճ· կար· Թագաւորին կամեսցի լիցի·
—ի՜ի) Վեց· քաղաքս·
—ի՜խ) 489՝ կամ՜·
—ի՜ի) Վեցեաս· բերդս·—488՝ յիւ՜ նոյնպէս . . . եւցէ·—749· Սխճ· կարապ· յիւ՜ քաղաք եւ բերդ·
—ի՜ի) Վեց· յիւ՜ եւ·
—ի՜է) 749· Սխճ· կար· կամեսցի·
—ի՜է) 488· 749· Սխճ· կար· ի վերոյ մեծամեծ·
—ի՜է) Սխճ· ջրոց·
—ի՜ը) 489՝ եւ Թագաւորաց է այն·
—ի՜թ) Վեց· պանդակի·
—լ) Վեց· յիւ՜ որ ընդ·
—լ՝) Վեցեաս· լիցին·—489՝ եւ պանդակ եւ ՀՀեւանից տունս եւ այլոցիք հրամանաւ Թագաւորին լիցի·—488՝ 749· Սխճ· կարապ· յիւ՜ եւ հոգեւոր տունս . . . եւցէ·
—լ՜է) Սխճ· զգեստաւս·—488՝ գՀանգերձ·
—լ՜ի) 749՝ նոցա·—489՝ այլ Ք նոցա·
—լ՜ի) 489· 749· Վեց· Հրամայեացուն·
—լ՜խ) 489՝ տացեն պատուիս·—488· 749· Սխճ· կար· կամ՜ տայցեն·

Առաջի Թագաւորիս) մեծամեծ իշխանք մի նստցին՝ բայց ԵԹԷ հրամայիցէ է):

Ի սեղան Թագաւորիս զ) բայց իւ՜) հայրապետէ մի ոք կերիցէ է)՝ եւ յորժամ նա կամեսցի ը)՝ այլ յարքունիս ինքնիշխան լիցի եւ է) հայրապետն նստուցէ՝ այլ ոչ ը) Թագաւորն ի տուն Հայրապետի ը)[661]:

Մի լիցի հաւատացեալ ի Տէր Թագաւորի զօրէն հեթանոս ը՜) Թագաւորի հարճօք վարիլ՝ այլ օրինաւոր լիցի ի կարգ ամուսնութեան ը՜)՝ զի իշխանութիւն է նմա ընդ հայրապետի ի բժի կալ ը՜զ)[662]՝ այլ զձեւ առցէ զրարեպաշտիցն Ովսէայ եւ Եզեկիայ

661· Ուշագրաւական արժանի է այս առաւելութիւնը, որ տալիս է մեր Մխիթարը հայրապետին (կամաղիկոսին)։

662· Բիւզանդական կայսրները չէին բաւականանում իրենց պատուական փառքով, այլ իրրեւ Օծեալ Աստուծոյ՝ հիմնուելով Մելքիսեդեկի օրինակի վերայ, որ Քահանայապետ էր եւ ընդ նմին թագաւոր Աստուծոյ (Ծննդոց, ժդ·, 18) համարուելէին իրենց անձը հաւասար հայրապետին իրրեւ մի քահանայապետ· վասնզի վստահանալէին շատ անգամ մանաւանդ եկեղեցական արարողութեան, մանուելին բժիշ· Ս· հաղորդութիւնը ոչ Ք ժամասացի ձեռքից էին ընդունում՝ այլ իւրեանց ձեռքով հանուելէին սկիհից, եւ այլն։ Մեծն Թէոդոս կայսրը, գնալով Խաղիա, մի անգամ Միլան քաղաքում մտաւ եկեղեցի պատարագի ժամանակ եւ դնաց ուղղակի բեմը։ Քաղաքի եպիսկոպոս Ամբրոսիոսը, տեսնելով որ կայսրը չէ զուրս գալի բեմից, մի սարկաւագ ուղարկեց նորա մօտ հարցնելու Ք՝ ինչ է կամենում նա այնտեղ· կայսրը պատասխանեց Ք՝ ապաստանի որ Ս· հաղորդութիւն ընդունէ։ Ամբրոսիոսը նոյն սարկաւագի բերանով ապապարտեց Ք՝ Տէր, միայն մեռելացրուած եկեղեցականները կարող են մնալ բեմում, եւէք այդ տեղից եւ տուն կանդնած ապաստեղը մեռա հաղորդուղների հետ, ծիրանին կայսրութիւն է տալի եւ ոչ քահանայական կարգ։ Թէպետեւ պատասխանել Ք՝ նա այդպէս էր սրիլ ոչ իրրեւ կայսր՝ այլ Ք այդ սովորութիւնն է ն·

—ա) 483· 489· 749· Սխճ· կար· Վեճ· արքայիս·
—բ) 489՝ արքայ հրամայէ·—490՝ հրամայեցուսցէ·—488· 749· կարապ· քայց ԵԹԷ նորա հրամայեցուսցեն·
—գ) 488· 489· 749· Սխճ· կարապ· Վեճ· արքայիս·
—դ) 489· Սխճ· քայ յն·
—ե) 488· 749՝ կարապ· մի ոք նոցայ առանց հրամանի նորա·—Սխճ· մի նոցայ քայց միայն հրամանաւ·
—զ) 490՝ կամեսցէ·—488· 749· կար· յիւ՜ եւ յորժամ՝ . . եւցէ·
—է) Վեճ· յիւ՜ եւ·
—ը) 490՝ այլ ոչ նոցնէս·
—թ) 489· Վեճ· արքայ·
—ժ) 488· 749· կար· ի յարքունիս (կարարքային մի ոք նստցի քայց ի հայրապետէն· իսկ արքայ ի տուն հայրապետին մէ նստցի միայն հրամանաւ·—Սխճ· յիւ՜ այլ յարքունիս· . . եւցէ·
—ժ՝) 489՝ հիմնասացս·
—ժ՜է) 489՝ հաւատացեալ Թագաւորի տէր·—488· 749· Սխճ· կար· մի լիցի քրիստոնեայ թագաւորի հարճօք վարիլ օրինակ անօրէն ազգաց·
—ժ՜ը) 488· 749· Սխճ· կարապ· ի բժին նշանել·

եւ զնոյն լինքն Դաւթի[665], զԿոստանդիանոսի, զԵդեսդոսի՝, ըզՏրդատիոսի[664] եւ զնմանեսեաց նոցա ը):

Դատաստանաւ է) վարեսցի յամենայն իրս եւ ի գործս հաւատացեալ ց) Թագաւոր է)[665]:

Գօլսու եկեղեցւոյ, եւ նյու բնից: Ամբրոսիոսը կանգնացրից Նորան մի պատուաւոր տեղուջ: Երբ Թէոդոսը վերադարձաւ Կ· Գօլիս, գնաց մի օր եկեղեցի եւ մանելով բեմը, շուռով գուրս եկաւ այնտեղից· Եպիսկոպոսը հարցրեց Քէ՝ ինչու Նա չմնաց ներսում, Նա պատասխանեց՝ Ափո՛ս, ես չատ ուշ խնայեալ զանազանութիւնը մի եպիսկոպոսի եւ մի կայսեր մէջ (Rhorbacher, Hist. Univer., de l'Eglise, հատ· III, եր· 524·)·

Ցունաց կայսրների յիշեալ անտեղի սովորութիւնները կարող էին մանել եւ մեր բազրատուների Քագաւորների մէջ, եւ մեր Միսիաքը անշուշտ մի այդպիսի սովորութեան ազդեցութեան տակն է գտանվում ասելով Քէ՝ Քագաւորը իրր իշխանութիւն ունի կանգնել բեմի վերայ հայրապետի հետ միասին·

665· Ըվսիա կամ Ըվսէէ խորայէլի վերջին Քագաւորն էր (Դ· Քագ·, ժէ·, 1, 2, եւ այլն·):—Եզեկիա կամ Եզեկիաս Ցուդայի Քագաւորն էր (Դ· Քագ·, ժը·, 2, 5, եւ այլն):—Դաւիթ, որ եւ մարգարէ, Քագաւոր էր Խորայէլի (Ա· Քագ·, ժգ· մինչեւ Գ· Քագ·, Ր·): Բայց վերջին երկու բարեպաշտ Քագաւորների հետ չէ կարելի խառնել Ըվսիայի անունը, եւ յոգուածիս մէջ անշուշտ կամ անուանների չփոթութիւն կայ եւ կամ գրչի սխալ, վասն զի այս Ըվսիան չէր ամենեւին բարեպաշտ, այլ ընդհակառակն՝ սրտի յար առաջի Տեառն, առումէ Ս· գիրքը (Դ· Քագ·, ժէ·, 2)· Գուցէ պէտք է լինէր՝ Ոզիաս, Ցուդայի Քագաւոր, որ Քէպէտ յետոյ նոյնպէս բարիացրից զԱստուած, բայց առաջ կատարից շատ բարեպաշտական գործեր (Բ· Մնաց·, իզ·, առիտոջ)·

664· Հեղինակը ակնարկում յունաց կայսերը, մեծն Կոստանդիանոսի մասին, որ Քագաւորեց 306—337 Ք·, յունաց կայսեր՝ մեծն Թէոդոսի մասին, որ Քագաւորեց 379—395 Ք· եւ մեր Քագաւորի մեծն Տրդատի մասին, որ Քագաւորեց 286—342 Ք· Մեր հեղինակները սիրում են միասին կապել մեր Աբգարի ու Տրդատի եւ յունաց Կոստանդիանոսի ու Թէոդոսի անունները մինչեւ անգամ եւ մեր եկեղեցին ս· պատարագի ժամանակ գոցա յիշում միասին Աւագերոց սրոց աղօթքի մէջ ասելով թագաւորաց հաւատացելոց սրոց Աբգարու եւ Կոստանդիանոսի, Տրդատայ եւ Թէոդոսի·

665· Թէպէտ մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ, բացի № 489 օրինակից, այստեղ է գրած վերջակէտը, բայց հաւատացեալ թագաւոր խօսքերը յարմարութեամբ կապվում են եւ յետոյ նախադասութեան հետ՝ ևՍէ պատահի··· եւ այլն, ինչպէս գրած է № 489 մէջ·

—ա) 490՝ յԱ՝ զԹէոդոսի·
—բ) Վ.Ճ. գՏրդատայ·
—գ) 489՝ յԱ՝ զԹէոդոսի···եւլէ,
—դ) 488· 749· Ծ.Ճ. Կար· յԱ՝ այլ զՀեռ առաջ···եւլէ,
—ե) Ծ.Ճ. դատաստանաւ·
—զ) 488· 749· Ծ.Ճ. Կար· յԱ՝ հաւատացեալ·
—է) Նոյնպ՝ արքայ·

Եթէ պատահի՝) պատերազմել ընդ այլազգիս հարկաւորաբար, յորժամ սուրնէ) վերասցէ՝ մի տացէ գ) առնել սպանուժն ը)· բայց եթէ որ՝) պատճառ պատերազմին իցէ յայլազգեացն ղ):

Եւ եթէ զբաղաքք պաշարիցէ է) այլազգեաց ը)· նախ ի խաղաղութիւն զնոսա՝) կոչիցէ ժ)[666] մի անգամ եւ երկիցս եւ երիցս ժա)· եւ եթէ ոչ կամիցին ժբ) գալ եւ ժգ) բռնաբար առցէ ժդ)· զընդդիմացեալսն սպանեսցէ ժե) զայլսն ընդ հարկիս կալցի ժզ)· ապա թէ անձնատուրք լինիցին ժէ) — յայլսն հարկիցին, այլ մի ի գլուխն ժը)· Եւ զտաւտուսկս ոչ հատանել ժԹ) ի պաշարել քաղաքի զպտղաբերսն է)[667]·

Զքաղաքատուրս եւ զբերդատուրս, եթէ ճմարիտ իցէ եւ յայլազգեացէ)· մատնիցէ մահուէ ժ)· ապա թէ բաւական իցէ փըրկել զանձն, զկին եւ զմանկունս յարքունիս կալեալ վաճառիցէ ի ժբ) եւ տարագիր ի ժառանգութենէն արասցէ ի ժգ) խրատեալ յայսմ ժե)· Ապա թէ ի գլուխ չարն ելանիցէ ի ժզ) եւ ընդ ձեռամբ

666· Բ· Սրին·, Ի·, 10—15·

667· Բ· Սրին·, Ի·, 19, 20·

—ա) 489՝ Հաւատացեալ արքայի եթէ պատահիցէ·
—բ) Ծ.Ճ. օրն·
—գ) 488· 749՝ Հրամայի մի տացէ,—489՝ մի տացէ Հրամայ·
—դ) 488· 749· Ծ.Ճ. Կար· այլ ապանուժիւն (Ծ.Ճ. Կար· սպանուժ)ն առնէր·
—ե) 489՝ յայլ·
—զ) 489՝ այլազգեացն,—488· 749· Ծ.Ճ. Կար· յԻ՝ լսից եթէ···եւլէ·
—է) 488· 749՝ պաշարեսցէ·—Կարապ· յԻ՝ պաշարիցէ·
—ը) 489՝ յԻ՝ եւ եթէ զքաղաք···եւլէ·
—թ) 489՝ յԻ՝ զնոսա·
—ժ) 488· 489· 749· Ծ.Ճ. կոչեսցէ,—Կար· կոչէ·
—ժա) 489՝ յԻ՝ եւ երիցս,—Ծ.Ճ. մանգամ, երկու. եւ երիցս·
—ժբ) 488· 489՝ ոչ կամին,—490՝ ոչ կամիցին,—Վ.Ճ· ոչ կամենան·
—ժգ) Ծ.Ճ. եւ ապա·
—ժդ) 488· 749· Ծ.Ճ. Կարապ· առցէ զքաղաքս·
—ժե) 489՝ սպանանել,—488· 749· Ծ.Ճ. Կար· զպահսկի (Ծ.Ճ. եւ զպահակն), որ (Ծ.Ճ. զբր) ոչ կամէին զհաղորդութիւնն, որով սպանանէ (Ծ.Ճ. սպանցէ) եւ·
—ժզ) Վ.Ճ.Ա. կալցէ·—488· 749· Ծ.Ճ. Կար· ածցէ·—489՝ զայլն հարկաւ կացուցանել·
—ժէ) 489· Վ.Ճ. լիցին·
—ժը) 488· 749· Ծ.Ճ. Կար· փոխանակ՝ ապա թէ անձնատուրք···եւլէ, տայցեն՝ ապա թէ եւ նոքա հակառակիցեն. սատակեսցէ զնոսա, խոկ զգլխաւորսն ոչ եւս·
—ժԹ) Վ.Ճ· ոչ Տարկանել·
—ի) 488· 749· Ծ.Ճ. Կար· եւ ի պաշարել արքայի զքաղաքն, ոչ է պարտ ձուսս պտղաբերս կտրել·
—իա) 489· 490՝ այլազգեացս·
—իբ) 489՝ մահսկս մատնեսցի·
—իգ) 489՝ արքունիս վաճառեսցեն·
—իդ) 489՝ արապցին·
—իե) 489՝ յԻ՝ խրատեալ յայմ·—488· 749· Ծ.Ճ. Կար· Զքաղաքս տասս եւ զբերդս տասս (Ծ.Ճ Կար· զքաղաքատուրս եւ զբերդատուրս) եթէ յատաչ քան զլսածն ի գլուխ հանեսցէ· (Ծ.Ճ. Կար· Հանել յայտնեսցին իրքն, մահս մատնեսցին, եւ եթէ գնալ գնացէ զանձն իւր՝ փրկեսցէ· ապա պատչն (Ծ.Ճ. զայլսն) հանիցեն եւ զկինն եւ զորդիսն (Ծ.Ճ. Կար· տաճիկ յաղքատնեիս ծառայ առցեն եւ զինքն յայլ աշխարհ վաճառեսցեն մերկ եւ անոչք·
—իէ) 488· 749· Ծ.Ճ. Կար· ապա թէ գլսածն ի գլուխ հանիցէ·

գայցէ՝), մի՛ աղրեցուսցէ՛ք)։ Իսկ եթէ քրիստոնեայ եւ հաւանդերձեալ իցէ յայլազգիցն) մատանել եւ թէ ի քրիստոնեայս, նոյն գատաստան մահու է եւ այլոց՝)· բայց վասն մարգասիրութեան մերոյ օրինայէ) խրատիլ՚ը) յայս կամ ի ձեռս, կամ յայլս է)· զի ապաշխարութեան հասանիցէ եւ մի կորիցէ չարին յանգ ոչ երկոյն ը)։

Ա.յլ՚) զգող գանձուն՛ը) ա՛ր ուն՛, զայլազգի՛ս) խրատել յայս եւ կամ ի ձեռս՛ք), եւ զկին եւ զորդի՛ս) եւ զժառանգութի՛ւնն՛ը) յարգուն իս կալեալ՛ք), տարագիր արասցե՛ք՚)։ Բայց զքրիստոնեայ — զդաղօնն առեալ՛ք) եւ զինքն եւ զկին եւ զորդիս յազգատոհմ եւ ի քրիստոնեայս վաճառեալ՛ը) թողցէ՛ք՚)· ապա թէ այս ոչ իցէ է)՝ խրատիցի՛ս) յայս եւ է՛ք) ի ձեռըս եւ թողցի՛ս՚)։

Իսկ եթէ ապաւանդիցէ՛ նը) այլազգի զքրիստոնեայ կամաւ, ըստ պանդի փոխանակ նորա· ապա թէ ակամայ, խրատիցի՛ է) ի ձեռըս եւ զկին առիւծն տուգանիացի՛է՚)։ Իսկ գին արուեան՛է) մարդոյն ըստ արժանւոյ գնոյ ո՛չ է՛ը)՝ զի է՛ը) գործ Աստուծոյ է եւ

—ա) 488· 749. Սիմ. կար. ածրեն զնա·
—բ) 489՝ մի ապրեցուսցե.—488· 749. Սիմ. կար. անպտղի ազգին. Այս գատաստան այլազգացոյ է՝ Հանգիստի·
—գ) 489՝ վնաս. յայլազգիս·
—դ) 490՝ եւ այլոց.—489՝ յի՛ եւ այլոց·
—ե) 489. վնաս. օրինաց·
—զ) 489. 490. վնաս խրատիցին·
—է) 489՝ կամ յայլ անդամս·
—ը) 489՝ չարին ոչ յանգ հրկոյլ.—վնաս. յաղագս չարի եւ ոչ.—488. 749. Սիմ. կար. խոկ եթէ քրիստոնեայ իցէ եւ մատնիցէ քաղաքս կամ բերդ ի ձեռս անօրինաց կամ ի ձեռս քրիստոնէից (Սիմ. յի՛ կամ ի ձեռս քրիստոնէից, գիտի ասացին եւ մի ապրեցին վասն մարգասիրին Քրիստոսի Սիմ. կարաց. նոյն ասացին, զկին եւ զորդի եւ գատաստանս առցեն, եւ զինքն խրատեսցին եւ մի ապրեցին վասն ... կար. եւ զինքն յայլսն խրատեսցին եւ յայլազգիսդ զգալեցին եւ մի.
—բ) 488· 749. Սիմ. նար Լե·
—գ) 490՝ գանձուց
—դ) 488· 749. Սիմ. կարաց. զայլազգիսն·
—ե) Նոյնք՝ հանցին զայն կամ կընթեսցեն զձեռսն·
—զ) Նոյնք՝ եւ զորդիս·
—է) Նոյնք՝ եւ զկնայս·
—ը) 488· 489· 749. Սիմ. առչեն յարքունիս·
—թ) 488. 489. 749. Սիմ. կար. եւ զինքն տարագիր արասցին·—489՝ յի՛ տարագիր արասցին·
—ժ) 489՝ առնուլ·
—ի) 489՝ վաճառել·
—ի) 489՝ յի՛ քաղել·
—լ) 489՝ ապա թէ զգործ թիւն լեցի·
—խ) 489՝ խրատեսցին·
—ծ) 488· 749. Սիմ. կարաց. եւ զգրքոյնանդայ գրոյն առնուսցի յիշատակ զի ոչ ոք ընդ նմա ունիցի եւ զգրքոյնս ոչ ընդունիցի եւ մի ընդունիցի զգրքոյնս ոչ ոք եւ մի ընդունիցի զգրքոյնս ոչ ոք եւ մի ընդունիցի զգրքոյնս ոչ ոք

Այդ յայգոսիկ լիցի գատուվնա): Ապա թէ չիցէ կարք) հատուցանել, վաճառիցի զ) եւ սպանելոցն հատուսցի[670], եւ տունն ը) յաւարէ) յարքունիս լիցի ը): Այլ եթէ քրիստոնեայ զայրագործէ) սպանցէ ը) կամաւ, զգին արևանն տուգանեսցի ը) ըստ ցուցանելոյ ժ) օրինակին ժա) հարիւր քսան եւ երկու դեհան ժբ). եւ եթէ ակամայ — զկէս գնոյն ժզ) վաճառն եւ մի դեհան ժը), եւ գինն ժե) յարքունիս լիցի ժը), բայց յերից մասանցն մինն ժե) տացի ժը) իւրոցն ժը), իսկ եթէ քրիստոնեայ զքրիստոնեայ ն) սպանցէ նա) կամաւ, զգինն տուգանեսցի նբ) արեան իւրոցն նզ), եւ թագաւորին նը) տուգանք ըստ կարի լիցի նէ), եւ թէպէտ ըստ

կոպ։ Իսկ եթէ ըստ այդց հաշուենք գրամը հատաւոր Ֆրանսիական 40 սանթիմին, դահեկանը հատաւոր կլինի 15×40=320 սանտ., այսինքն՝ 3 ֆր. 20 սանտ., եւ արեան բոլոր գումարը հատաւոր կլինի՝ 565×320=189800 սանտ. կամ 1898 ֆրանկ. եւ կամ ոսկի փոդով 473 ռուբ.։ Բայց մէկ առաջին գումարը, եւ մէկ երկրորդը՝ բաւական մեծ է իւր ժամանակի համար. եւ որպէսզիանաւ հնդկնական առաւել՝ քան ժամանակիմ վաճառան, պէտք է կարծել որ նորա ժամանակ դրամը ուրիշ գին ունէր եւ զուգ աւելի փոքր։ Սակայն պէտք է նկատել այ՝ եւ Յուստինիանոսը իւր Դատաստանագրքի մէջ Institutiones ազատ մարդու արեան գին նշանակում էր նոյնպէս բաւական մեծ գումար՝ 50 ոսկի (Դիրք Դ., Տիտլոս ե., յօդ. 11։

670. Մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ գրած է յաւելուած՝ յարեան տերմ. իսկ № 488. 749 Սին. կարապ. օրին. մէջ գրած է տողի ընձայցրում՝ վաճառեսցեն զսպանողն եւ զգինն յարենտերմ (Սին. Օրին. յարեան տերմ.—կարապ. յարեան տերմ տուն)։

—ա) 488. 749. Սին. կարապ. յԻՔ՝ գատաւմն։
—բ) 483. 749. Սին. կար. կարդալ. ՓԻՒՆ։
—գ) 439. Վնճ. վաճառէսցի։
—դ) 483. 749. Սին. կար. գատւնն։
—ե) Սին. ուսար. —489՝ յԻՔ՝ յաւար։
—զ) 489՝ աւրնու—488. 749. Սին. կարապ. առնեան։
—է Սին. զարտագինն։
—ը) 488. 749. Սին. կար. Վնճ. ոպանեսնէ։
—թ) 483. 749. Սին. կար. Վնճ. առացնն.—Վնճ. առժուցի։
—ժ) Վնճ. ըստ ցուցանելոյգ.
—ժա) 483. 779. Սին. կարապ. յԻՔ՝ ըստ ցուց...նէլ։
—ժբ) Սին. Վնճ. դահեկան.—490՝ յԻՔ՝ հարիւր...նէլ։
—ժգ) 488. 749. Սին. կար. յԻՔ՝ կէս գնոյն։
—ժդ) Սին. դահեկան.—490. Վնճ. յԻՔ՝ վաճառան...նէլ։
—ժե) 749. Սին. կար. եւ զգինն։
—ժզ) 483. 749. Սին. կար. առացնն.—489՝ յԻՔ՝ այլ եթէ...նէլ։
—ժէ) 488. 749. Սին. Վնճ. զգինն։
—ժը) 488. 749. Սին. տոպցնն.—489՝ առգի։
—ժթ) 489՝ յԻՐոպցնն։—կարապ. յԻՔ՝ քայց յԻրից...նէլ։
—ի) 490՝ յԻՔ՝ զքրիստոնեայ։
—իա) 488. 749. Սին. կար. սպանանէ։
—իբ) 439. Վնճ. առժուցի։
—իգ) 489՝ սպգսկանն սպանէլցի։—488. 749. Սին. կարապ. զգինն յարէնսէլցն առն (Սին արեան. կար. յարեան) առէլցն առցինն։
—իդ) 488. 489. 749. Սին. կարապ. Վնճ. առքայի։
—իե) 488. 489. 749. Սին. կար. ըստ կատարելեան առցնն։
—իզ) 488. 489. 749. Սին. Վնճ. ասքեաս. արժան է։
—իէ) Սին. յԻՔ՝ ի ձեռս։
—իը) 490՝ իրատուսցւ։—488. 749 կարապ. այլ զձեռն հատեսցւ։
—իթ) 483 749՝ է։
—լ) 488. 749՝ Սին. կար. յայգս իւր։
—լա) 489՝ յԻՔ՝ ոպսս թէ ազգատեսցի։
—լբ) 489՝ իւրոցնցն։
—լգ) 488. 749. Սին. կար. գկէս գնոյն առգնէն եւ սան Սին. առցնէն) յորժամեսէլցն (կար. առսացն)։
—լդ) 488. 489. 749. Սին. կարապ. արքայի։
—լե) 488. 749. Սին. կարապ. քայց գձեռն մի հատցնէս։
—լզ) 439՝ զայսոսիկ։
—լէ) 489. Սին. գատաւցի։
—լը) 488. 749՝ գատաստանեսնէ։
—լթ) 488. 749. կարապ. յԻՔ՝ հատարակեսցի։
—խ) 489՝ քաղցի։
—խա) 489՝ ի քնաւսն։
—խբ) 489. Վնճ. ուզգնացս.—488. 749՝ Սին. կար. եւ գծածուկ մեղսն գաժնեսցի յատաջինսն առցնէն։

օրինացն մահու արժանի է)[671], այլ ի ձեռաջ) խրատս առեալ զ) ապաշխարութեան հասցէ. ապա թէ ազգատ իցէ ը) վաճառեսցի իւրովքն յազգատոհմ է) եւ հատուսցէ ը)։ Ապա թէ ակամայ — զկէս գնոյն իւրոյն է) տացէ ը), եւ թագաւորի ը) ըստ կարի տուգանք. բայց խրատս մի առցէ ժ)։ Զայգոսիկ ժա) թագաւորն գատիցի ժբ), եւ զայլս եւս գատաստանս ժգ) հաստարակացի ժդ) ի գատաւորան թողցէ ժե), եւ զանկայսոն զընաւսն ժզ) ի խոստովանութիւնս վարգապետացն ժէ)։ Իշխանաց մի լիցի զսպանողսն սպանանել ժը) առանց հրամանի թագաւորաց ժթ), իսկ զգողսն ի) իրատեր իշխան լիցին իա)։ Եւ ի ը) ազատ ժգ) առանց հրամանի իշխանի նբ) մի իշխեսցէ զգողսն իրատել։

Բայց նդ) ասելի է զօրինակ բաժանման գերէզն եւ աւարին նէ)։ Եթէ պատահիցի նը) երթալ յաւար թագաւորի աւենայն նէ) զօրօք, զրոշիւք եւ փողովք յաշխարհ թշնամեացդ) եւ աւար առեալ ե) գարձցի, ոսկի գտեալ յաւարին ի) — թագաւորի ի) լիցի. բայց մի երգմամբ առցէ, այլ ե) քարոզ լիցի է), զի թէ

---

671. Հնդիկական սակնարկութիւն Մովսիսական օրէնքը.—Ելից. ԻԱ., 12.—Ղեւտ., ԻԴ., 17։

—ա) 488. 489. 749. Սին. Վնճ. ասքեաս. արժան է։
—բ) Սին. յԻՔ՝ ի ձեռս։
—գ) 490՝ իրատուսցւ։—488. 749 կարապ. այլ զձեռն հատեսցւ։
—դ) 483 749՝ է։
—ե) 488. 749՝ Սին. կար. յայգս իւր։
—զ) 489՝ յԻՔ՝ ոպսս թէ ազգատեսցի։
—է) 489՝ իւրոցնցն։
—ը) 488. 749. Սին. կար. գկէս գնոյն առգնէն եւ սան Սին. առցնէն) յորժամեսէլցն (կար. առսացն)։
—թ) 488. 489. 749. Սին. կարապ. արքայի։
—ժ) 488. 749. Սին. կարապ. քայց գձեռն մի հատցնէս։
—ժա) 439՝ զայսոսիկ։
—ժբ) 489. Սին. գատաւցի։
—ժգ) 488. 749՝ գատաստանեսնէ։
—ժդ) 488. 749. կարապ. յԻՔ՝ հատարակեսցի։
—ժե) 489՝ քաղցի։
—ժզ) 489՝ ի քնաւսն։
—ժէ) 489. Վնճ. ուզգնացս.—488. 749՝ Սին. կար. եւ գծածուկ մեղսն գաժնեսցի յատաջինսն առցնէն։
—ժը) 749՝ ազատել։
—ժթ) 488. 749. Վնճ. քագաւորին։
—ի) 489՝ զգողս։
—իա) Բայց օրէնք. լիցին։
—իբ) 488. 749. Սին. կար. յԻՔ՝ նէ։
—իգ) ՆոյնՔ՝ ազատաք։
—իդ) ՆոյնՔ՝ իշխանաց։
—իե) ՆոյնՔ՝ մի իշխեսցեն։
—իզ) 489՝ նէ արդ։
—իէ) 483. 749. Սին. կար. յԻՔ՝ բայց ասելի է...նէլ։
—իը) 488. 749. Սին. կար. Վնճ. պատահէ։
—իթ) 488. 749. Սին. կարապ. յԻՔ՝ առնելոյն։
—լ) ՆոյնՔ՝ յԻՔ՝ գրոշիւք...նէլ։
—լա) 489՝ միայն՝ աւարայուս։
—լբ) 483. 749. Սին. յԻՔ՝ յաւարին։
—լգ) 488. 489. 749. կար. Վնճ. ասքեաս. արքային։
—լդ) 488. 749. Սին. կար. Թարգ կարգացէ ի ժողովն։

յետոյ առ ոք գայցի՝ ընդ միոյ եօթին առաքանեսցի»։ Բայց տաճառնորդս յեկեղեցիսն[ք] տայցէ[672]։ Եւ գերեւոյն եւ աւարին կէսն թագաւորի[ն] լիցի եւ տաճառնորդ իցէ[ր] յեկեղեցիսն[ք]։ Եւ ի կիսոյն[ս]՝ զօրացն։ Իւրաքանչիւրն[ք] իշխանքն զնոյն բաժին արասցեն[ը]։ Եւ նոքա եւս նախ տաճառնորդեսցին[ն] յեկեղեցիսն[ք] իւրաքանչիւրքն[ք]։ Իսկ եթէ չիցէ թագաւորքն[ք] ընդ զօրս եւ իշխանք ինքեանց[ք] դրօշիւք եւ փոզովք իցեն[ք]՝ ոսկինքն[ք] նմանապէս[ն] թագաւորի[ն] լիցի, եւ ի գերեւոյն եւ յաւարէն տաճառնորդ թագաւորի[ն]։ Իսկ յեկեղեցիս յիսնիորդիցեն[ն]՝ որք[է] ըստ օրինացն[673]։ Փոզս եւ դրօշս տալ[է] իշխանի ի վերայ գաւառի եւ բերդի լիցի[է]։ Իսկ[է] գողս[է] թագաւորի եւ իշխանի ոչ վայել է, բայց միայն լրտեսս[է][674]։ Ապա թէ ար-

672. Մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ յեկեղեցիս բառի փոխանակ գրած է, կաթողիկոսին. իսկ № 488, 749 եւ կարապ. օրին. մէջ նախադասութիւնը փոխած է այսպէս՝ բայց չագաւորն ի տաճկի զինի կաթողիկոսի տացէ յանձնացնի, եւ Ախնօղի օրէնքի մէջ այսպէս՝ եւ տաճկի մեկի ի կաթողիկոսն տան յանձնացնի։—Յայտնի է որ բոլոր քրիստոնեայ երկրներուն մէջ սովորութիւն կար առաջներուն, որով բարեպաշտ Քաղաքացիները պատերազմական աւարից մի մասն հանուէին յօգուտ եկեղեցւոյ. բայց ոչ թէ յօգուտ հայրապետին, պատրիարքի, կամ միւս եկեղեցականներուն, այլ միայն նոցա մեռքով էր մատակարարվում ի պէտս եկեղեցիների եւ վանքերի ըստ հարկաւորութեան։

673. Հնդինակը ակնարկում Մովսիսական օրէնքը։—Թուոց, Լ։, 30։

674. Սոյն նախադասութեան մէջ պակաս է մի արեւելք բայ, որ չկայ ոչ մի օրինակի մէջ, զո. առաքել, որ հարկաւոր է. Թէպէտ զօրութեամբ իմացվում է։

—ա) 489՝ Գարպ. վեճեա. տուժոցին։—488. Սիմ. տուժոցի թագաւորի.
—բ) վեճ. յեկեղեցին։
—գ) 488. 489. 749. Սիմ. կար. վեճ. արքային.
—դ) վեճ. տաճառնորդեսցէ.
—ե) 488. 489. 749. Սիմ. կար. յիշ՝ եւ տաճառնորդիցէ յեկեղեցիս.
—զ) 488. 749. Սիմ. կար. եւ կէսն։
—է) 488. 749՝ իւրաքանչիւր։
—ը) 489՝ բաժանեսցեն։
—թ) վեճեա. տաճառնորդեսցին։—488. 749՝ Սիմ. կար. միայն՝ եւ տաճառնորդս տացեն։
—ժ) 488. 749՝ յեկեղեցին։
—ժա) 488. կար. յիշ՝ իւրաքանչիւր.—489՝ եւ տաճառնորդեսցեն եւ նոքա յեկեղեցիս իւրաքանչիւր։
—ժբ) 488. 489. 749. Սիմ. կար. վեճ. արքային.
—ժգ) 489. 490՝ իւրեանց.
—ժդ) 488. 749. Սիմ. կար. ոսկ իշխանք միայն (Սիմ. յիշ՝ միայն՝ զօրաք իւրեանց։
—ժե) 489՝ յիշ՝ ոսկին։
—ժզ) 488. 749. Սիմ. կար. նոցին[ա]ս.
—ժէ) 488. 489. 749. Սիմ. կար. վեճ. արքային.
—ժը) վեճ. արքային.—489՝ յիշ՝ թագաւորի. այլ միայն՝ տաճառնորդեսցին.—488. 748. Սիմ. կարապ. եւ գերին եւ աւարն տաճառնորդս արքային.
—ժթ) 488՝ կար. իսկ յեկեղեցի յիսնէն մինն։
—ի) 488. 749. կար. յիշ՝ որ է։—490 յիշ՝ է։
—իա) 488. 749. Սիմ. կար. պարտ է տալ։
—իբ) 488. 489 749. Սիմ. կարապ. յիշ՝ լիցի։
—իգ) 488. 749. Սիմ. կար. յիշ՝ իսկ։
—իդ) 489՝ գողայ։—488. 749. Սիմ. կարապ. գողս եւ աւարայս։
—իե) 488. 749՝ կարապ. լրտեսս, որք ջաշուս.—Սիմ. լրտես. որք չաշուս.

տաքոյ իրաւանց ելցեն[ա] եւ առաքեսցեն, ուստի հրամանին կէսն նոցա լիցի ի մարգոյ եւ յանասնոյ[է][675]. իսկ եթէ առանց հրամանի երթիցեն[ը]՝ երիւս բաժինն երթողին լիցի, զի[ը] կամաք ի մահ գիմեցին. Զայս ըստ սովորութեան[ն] ասացաք, զի ոչ է հրամանն ի գրոց[ն]. զի ի պատերազմի զօրականին մեռանել՝ անպատա է ասէրն[է]։ Իսկ գող առաքեալ եւ մեռեալ՝ պարտապան արեան է ասէրն[ը]՝ իսկ իւրովի երթողին—ոչ։ Եւ զոր առաքիցէ[ն] ի գողութիւն[ք] եւ ըմբռնեսցի՝ գնեսցէ, եւ զոր ոչ առաքեսցէ[ն] յոժարիւն[ք]՝ գնեսցէ զանձն[ք]։ Զօրական[ք] ի պատերազմի զոք ըմբռնեալ[ք] զգեստն եւ երիվարն[ք] եւ զէնքն ամենայն նոցա լիցին[ը]՝ այլ զրահ տեառնն լիցի[ք]։ Արծաթ եւ մարգարիտ[ը] յաւարին[ք] իշխանաց լիցի, պղինձ եւ երկաթ եւ նմանք նոցա[է]—զօրացն[ս]։ Ոսկի, ակունք եւ[է] զի-

675. Մեր օրինակի մէջ նիւսի տակի լուսանցքի վերայ գրած է, սոյն նախադասութեան համար հետեւեալ յաւելուածը. զորմէ եւ իշխանքն երկ ճոռանաւաւ արքայի յաւար երթիցեն քան պատառման անկասկած, կամ աւարին եւ գնեսցեն արքայի լիցի եւ կամ զօրացն։ Այս յաւելուածից առաջին երկու խօսքը՝ զորմէ եւ իշխանք գրած է միւնոյն գրչի ձեռքով, իսկ մնացածը՝ ուրիշի մի ձեռքով։ Իսկ № 488, 749, Սին. եւ կարապ. օրին. մէջ սոյն յաւելուածը ամբողջութեամբ գրած է տալի ընթացքում։—Մեր այս եւ սորա պիսի ծանօթութիւններից երեւում է որ մեր № 492 օրինակը մի անկայտ ոմն բաղդատել է Քանիս կերպով ուրիշ օրինակների հետ։

—ա) 489՝ Խրեն.
—բ) 490՝ յանասնոց.—488. 749. Սիմ. կար. յիշ՝ ապա թէ արտաքոյ . . . եղէ.
—գ) 489՝ գնասցեն։
—դ) 488. 749. վեճ. կար. քանզի.
—ե) 588. 749՝ զայս սովորութիւնս։
—զ) 489՝ ի հրամանն գոյոց։
—է) 488. 749՝ Սիմ. կար. առնլի՝ որ առաքեսց զնա։
—ը) 489՝ պատասխան արեան է ասէր նոցա։—488. 749. Սիմ. կար. եւ թէ գող առաքեսցէ եւ մեռանիցի՝ պատասխան (Սիմ. պատասխան) արեան նոցա նա եղիցի որ առաքեսցն զնա։
—թ) վեճ. առաքեսցէ.
—ժ) 489. 490. վեճեա. յիշ՝ ի գողութիւն։
—ժա) 490՝ առաքիցէ.—489՝ ոչ տաքեսցէ եւ ըմբռնեսցի.—վեճեա. միայն՝ եւ զոր այն։
—ժբ) 488. 749. Սիմ. կար. փախաւաճ՝ իսկ իւրովի երթողին. . . եղէ. այսպէս իսկ թէ գողն կրամանաւ իւրով երթիցէ ի գողութիւն եւ մեռանի (749՝ կարապ. մեռանիցի) արեւն նոցա ի գլուխ նոցա. եւ զոր առ ոտսն առցէ արքայ կամ. իշխան ի գողութիւն եւ ըմբռնեսցի՝ որ առաքեացն զնա նա գնեսցէ. իսկ եթէ կամաւ իւրով (488՝ իւր) երթիցէ առանց հրամանի, ինքըն դինքն գնեսցէ։
—ժգ) 488. 749. Սիմ. կար. եթէ զօրականն։
—ժդ) նոցնչ՝ ըմբռնեսցէ։
—ժե) 489. 490. վեճ. յիշ՝ եւ երիվարն։
—ժզ) 488. 749. Սիմ. կարապ. զգեստն եւ զէնքն եւ զերիվարն նոցա լիցի։
—ժէ) նոցնչ՝ իսկ զրահն (488 զրնհն) թագաւորին։
—ժը) 489. 490. վեճեա. յիշ՝ եւ մարգարիտ։
—ժթ) 489՝ աւարի։
—ի) 489՝ եւ նման սոցին։
—իա) 489՝ զօրացն լիցի։
—իբ) 489. 490. վեճեա. յիշ՝ ակնի. ակունքն եւ.

պակ ա) ամենայն օրինակաւ թագաւորիչ լիցի, եւ ասրեզէն պատուական եւ կուսաւ գ) — իշխանաց ը), եւ անարգ ասրեզէն եւ կուսեզէն՝ զօրացն ե):

Եւկ զհարկս գաւառաց եւ ազգաց թագաւորք եւ իշխանք արգարութեամբ առցեն. մի ինչ ը) աւելի քան զառաջինսն առնուցուիցեն կալցին ե), զի ընդ ամենայնի համարս ունին տալը), զի յԱստուծոյ ի) կարգեցան ի պահպանութիւն եւ ի փրկութիւն աշխարհի եւ ոչ ի կործանումն: Եւ արդ՝ այսպէս լիցի: Զանգատանացն զհինգերորդ մասն առցեն, որպէս ցովսէփ ա) օրինադրեաց յԵգիպտոս ա), զի յորժամ ասացաւ վերինքն Փարաւոնի, յայնժամ զհինգերորդն կարգեաց. յայտ է զի նախ ինքեանց էր ժառանգութիւն եւ ոչ էր հինգերորդ ա), այլ հայրենի կուսր սակաւ ա) 676: Սոյնպէս եւ այժմ լիցի. զի ա) արծաթագին անգատաան եւ այգեստան ա) եւ բուրաստան ա) մի լիցի ընդ ա) հարկաւ հնգեկի ա), նմանապէս եւ ջրագաց եւ տուն եւ խանութ ա): Այլ թէ բնակիչքն ընդ արուեստի եւ կամ ընդ վաճառի հարկիցին է), զի ոչ է հարկ գլխոյ ա) քրիստոնէից, բայց է) այլազգեաց՝ յորժամ բռնի է) ընդ հարկաւ արասցեն է): Բայց է) անգատանք է) ջրարբիք՝ լիցին ընդ է) հնգե-

676· Ենեսդց, եւ.՝. 49—26 :

—ա) Ա. ԿԵ. կերպաս.
—բ) 489՝ գիպտի եւ կերպաս եւ այլ ամենայն այսոցիկ ուրեմն լիցի.
—գ) 489՝ ասրեզէն եւ պատուական կուսաւ.
—դ) 489՝ իշխանաց լիցին.
—ե) 488. 749. Սին. Կարապ. տանի ամենայն ինչ եւ կերպաս ամենայն կերպիւ, զոր ասացին յառաջին քաղաւորաց քաւսին է. իսկ արծաթքն եւ մարգարիտք (Սին. արծաթ եւ մարգարիտ) իշխանացն. Նայն եւ ասրեզէն պատուական, իսկ անարգ ասրեզէն եւ կուսաւ, եւ պղինձ եւ երկաթ, եւ այլ այսպիսի (Սին. այսպիսիք) զօրացն լիցի (Կարս. չի՛ լիցի).
—զ) 488. 749՝ եւս մի ինչ.
—է) 488. 749. Սին. Ա. Կալցին.
—ը) 489՝ տալոց են.—488. 749. Սին. Կարս. տալ Աստուծոյ.
—թ) 490՝ ամենայն.
—ժ) 488. 749. Կարս. չի՛ Յովսէփ.
—ժա) 488. 749. Սին. Ա. Ասէ՛ր որ հոյլ մինչեւ ցայսօր հնեկաւ.
—ժբ) 489՝ զի ոչ էր ընդ հարկաւ.—488. 749՝ յայտ է զի յառաջ ոչ էին հնեկաւ.
—ժգ) 490. Ա. չի՛ այլ հայրենի . . . եւլն.—488. 749. Սին. Կարս. սակաւ ուրեմն ունէին արծաթ հատուած.
—ժդ) 489՝ հինգերորդ. այլ հայրենի . . . եւլն.
—ժե) 488. 489. 749. Սին. Կարս. եւ այգի.
—ժզ) 488. 749. Սին. Կարս. գրասխոյ.
—ժէ) 489՝ չի՛ ընդ.
—ժը) 488. 749. Սին. Կարս. մի լիցի ի նմանէ հնեկեակ (Սին. Կարս. հնեկակ).
—ժթ) 489. 490. Ա. չի՛ եւ խանութ.
—ի) Ա. Կ. հարկիցին.—488. 749. Սին. Կարս. այլ (Սին. Կարս. այլ թէ) բնակիչքն արուեստաւորք են (Սին. Կարս. իցեն), իսաւսմբք լիցի սր ինչ պատ իցէ.
—ια) 489՝ չի՛ գլխոյ.
—իբ) 488. 749. Սին. Կարապ. քառց մինչեւ.
—իգ) 489՝ ըստ նմին.
—իդ) 488. 749՝ Սին. Կարս. չի՛ յորժամ բռնի . . . եւլն.
—իե) Նայնչ՛ չի՛ բառց.
—իզ) 488՝ 749՝ Կարս. այսպարոյիք.
—իէ) Նայնչ՛ չի՛ ընդ.—Սին. Կարս. պատարագ քրիստոնէից ընդ հնդեկիւ լիցին.
—իը) 490. Ա. չի՛ այլ հայրենի . . . եւլն.—488. 749. Սին. Կարս. սակաւ ուրեմն ունէին արծաթ հատուած.
—իթ) 489՝ հինգերորդ. այլ հայրենի . . . եւլն.
—լ) 488. 489. 749. Սին. Կարս. եւ այգի.
—լա) 488. 749. Սին. Կարս. գրասխոյ.
—լբ) 489՝ չի՛ ընդ.
—լգ) 488. 749. Սին. Կարս. մի լիցի ի նմանէ հնեկեակ (Սին. Կարս. հնեկակ).
—լդ) 489. 490. Ա. չի՛ եւ խանութ.
—լե) Ա. Կ. հարկիցին.—488. 749. Սին. Կարս. այլ (Սին. Կարս. այլ թէ) բնակիչքն արուեստաւորք են (Սին. Կարս. իցեն), իսաւսմբք լիցի սր ինչ պատ իցէ.
—լզ) 489՝ չի՛ գլխոյ.
—լէ) 488. 749. Սին. Կարապ. քառց մինչեւ.
—լը) 489՝ ըստ նմին.
—լթ) 488. 749՝ Սին. Կարս. չի՛ յորժամ բռնի . . . եւլն.
—խ) Նայնչ՛ չի՛ բառց.
—խա) 488՝ 749՝ Կարս. այսպարոյիք.
—խբ) Նայնչ՛ չի՛ ընդ.—Սին. Կարս. պատարագ քրիստոնէից ընդ հնդեկիւ լիցին.

կաւա), այլ է) ասրինք 677 ասատանորգեսցին է). զի հող միայն է թագաւորի եւ իշխանի, եւ ոչ ջուր. սոյնպէս ասրինք, այգիք եւ ծառաստանք ը)

Ա. յայսմէս եւ յաւուրս ե) շաբաթու յեօթնէն մին գործիցի ը) իշխանին եւ ուրուհի է). այլ աւելի աշխատեսցի զձեռամբ անկեան ը) անիրաւութիւն մեծ է ը):

Եղիցի ժ) առանձինն այլ ժա) հարկ ժբ) մի լիցի, զի այն իսկ է զոր աշխատեալ հնգեկի ժգ):

Կովաւ լիսր եղն միայն լիցի 678:

Աւրօսի այլ հարկ մի լիցի, զի այն իսկ են արօտակերք որ հարկին ժդ):

Ոչխարք ի գառինն ասատանորգեսցին ժե) 679. Թէ հաճոյ իցէ ուրուհիսն՝ ընդ ոչխարի փոխանակիցէ ըստ արժանւոյն ժզ):

677· Մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ գրած է իրրեւ այս բառի բացատրութիւն՝ աջդրիմ· ընդհակառակն՝ № 490 մէջ գրած է տալի ընծայագրաւ՝ աջդրիմ եւ լուսանցքի վերայ՝ ոսկիմ· իսկ № 488 749 կարապ· օրին· մէջ գրած է առգոլ իսկ դրամիմ:

678 Մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ գրած է օտարի ձեռքով իրրեւ բացատրութիւն յիտ բառի՝ ճ· (100) դրամ կշիռ ևգ· որով կամենաւսէ իրր ասել Ռէ՝ մի լիսրը հաւասար է հարիւր դրամ կշռին:—Վենետկի օրինակի մէջ գրած է յղուեցիր (անշուշտ՝ յղուեցիր եղն). իսկ այդ բառի տակ կգտած է լուսանցքի վերայ այսպիսի ծանօթութիւն՝ Ա. յայսկս ի նմանէ· յերկս· յերկս հաւասարեալ օրինակաւ՝ կովաւ հարիւր դրամ կշիռ իւր տացին: Սոյնպէս գրած է եւ № 488. 749 Սին· կարապ· օրին· մէջ՝ եւ կովաւ ճ· (100) դրամ կշիռ ևգ տացին:

679· Ա. յայսկս է պատուիրամ եւ Մովսէսական օրէնքը ոչխարի, արջառի եւ իշոյ համար· Սլիպ. Լ.Դ·. 20·

—ա) 489՝ մի լիցին ընդ հարկաւ. այսոքիսին ընդ հնդեկաւ.
—բ) Սին. Կարս. խալ.
—գ) 489՝ տատանագրեն.
—դ) 489՝ Ծառաստանսն զի.—488. 749՝ կարս. տոյնպէս այգիք եւ ծառաստանք զի.
—ե) 488. 749՝ այսպէս է յաւուրս.
—զ) Ա. Կ. գործիցէ.
—է) 488. 749. Սին. Կարապ. . . . մինն թագաւորաց եւ իշխանաց վատառակիսցեն շխնակառնը.
—ը) 490՝ անկեանցն.
—թ) 489՝ չի՛ Ա. յայսկս եւ յաւուրս. . . եւլն.—488. 749՝ չի՛ այլ ասրինք . եւլն.
—ժ) 749՝ եղիցի.
—ժա) 489՝ չի՛ առանձինն այլ.
—ժբ) 488. 749. Կարապ. Հարկ թագաւորի եւ իշխանին.
—ժգ) 488՝ է հնեգեկի.—749՝ է հընկեկաւ.—կարս. հնգ.կեկս.— Սին. Ռանձին այլ հարկ թագաւորի եւ իշխանի մի լիցի. այն իսկ է զոր աշխատեալ է հնեկեկաւ.
—ժդ) 489՝ չի՛ զի այն իսկ է . . . եւլն.—488. 749՝ չի՛ Աւրօսի . . . եւլն.
—ժե) 488. 749. Սին. ոչխարի զգառինն տատանագրեցէ.
—ժզ) 488. 489. 749. Սին. Կարս. Ի՛ք թէ հաճոյ իցէ . . . եւլն.

Զհայ եւ ջորւոյ եւ իշոյ մի լիցի հարկ»), զի[ը] նոքօք բազում անգամ[680] ծառայիլ զտէրունիսն:

Ի տարեմուտս ըստ կարի ծառայեսցէ[ն] եւ [ը] յաւուրս տօնից: Մի լիցի չէքուչէք[681] բազում[ը] այլ չի՛ք լիցին անիրաւ սովորութիւնքն[ը]), զի եւ սահմանո[ը]) բազում եւ յաւելորգ սովորութեանց եղեւ[ը])[682]:

680· Մեր օրինակի մէջ յուսանողքի վերայ գրած է՝ պատճառաւ, իսկ № 488, 749 եւ Սին. Կայ. օր. մէջ գրած է տողի ընծայքում մեզի պատճառաւ ծառայել ճոխ գահոյիսն:

681· Չեհուչեք ժողովրդական բառ է, որ գործածվում է մինչեւ այժմ շատ տիպերում եւ նշանակում է իրեն կողոպտել բոլոր ունեցած չունեցածը, հոբատահարել՝ եւ այլն:

682· Բոլոր վերոյիշեալ հարկերը եւ տուրքերը, որ որոշում էր մեր օրէնսդիրը, յատուկ են տարուններին. այսինքն՝ ձորտերին: Բայց յայտնի է որ՝ Հայաստանում երբէք չկային ձորտեր ոչ բնիկներից եւ ոչ պատերազմում գերի բռնուածներից այն դրութեամբ, որպիսի դրութեամբ կային ձորտեր հնհանդուածեան ժամանակ գրեթէ բոլոր երկրներում, իսկ բրիստոնէութեան ժամանակ շատ երկրներում: Դատաստանի մէջ ձորտութիւնը վերջացաւ միայն 1860 Քուին, իսկ Հայաստանին դրացի վրաստանում— միայն 1866 Քուին: Բայց որ վերեւում Հայաստանում գրեթէ ամենայն տեղ հողը պատկանում էր նախարարներին, իշխաններին կամ մանաւոր կալուածատէրերին, գիւղացի ժողովրդը նստելով նոցա հողերի վերայ՝ պարտաւոր էին զանազան ծառայութիւններ մատուցանել նոցա եւ տարիք տալ, զօ. երկրի բերքերից տալ վեցից մէկը, կոր եւ բնիկար հանել, եւ այլն: Այդպիսի սովորութիւնները պահպանել են մինչեւ այժմ եւ զօ. երեւանայ նահանգում գրեթէ բաժանվում են երկու գլխաւոր դասակարգի—կալուածատիրոջ կամ մելիքադարական եւ թխուշական, առաջնի գօրութեամբ կալուածատէրը կամ մելիքադարը առանուում իր հողի վերայ նստած գիւղացւոց երկրի ամենայն տեսակ բերքերից որոշեալ մասը, իսկ երկրորդի այսինքն՝ թխուշի իրաւունքով նա առանուում նոյնպէս որոշեալ մասը իւղից, պանրից, հաւից, ծուից, եւ այլն: Դար տէրութիւնը Քրիստ գրեթէ, բոլորովին ոչնչացրել է թխուշի իրաւունքը եւ բաւական չափաւորել է մելիքադարական պարտաւորութիւնները, բայց գոհունից մեծ չափաւորութիւն չէ հասել գիւղացի ժողովրդին, որովհետեւ նորանոր եւ գոյէ յաւելի ծանր հարկեր եւ տուրքեր անդադար գիւղացու վերայ չէք չէք բազում մի լիցի [ը] վերայ ջրխոսանէիցի·

—ա) 488· 749՝ մի լիցին հարկ[ը]·
—բ) չի՛ք՝ զի·
—գ) 488· 749· Սիմ. կարդ. ըստ կարգութեան լիցի ծառայել·
—դ) 488 եւ նոյնպէս—749· Սիմ. կարդ. նոյնպէս եւ·
—ե) Վենե. չէք չէք բազում·—490՝ չէք [ը] բազում·—488, 749, Սիմ. կարդ. կարգաւ—489՝ չի՛ք մի լիցի չէքուչէք...եցին·
—զ) 488· 749՝ չի՛ք՝ այլ չի՛ք լիցի··· եւ[ը]·
—է) 488՝ սահմանը·—749· Սիմ. կարդ. սահմանեցի·
—ը) 488, 749· Սիմ. կարդ. կարգաւ—489՝ չի՛ք մի լիցի չէքուչէք...եցին·

Առանց գատաստանի[ա]) մի տուգանեսցի[բ]), այլ ըստ կարի լիցի [թէ գ]) յանցաւոր ի տէրունիսն գայցի[դ]). իսկ յայլս [ե]) յանցաւոր գտեալ[զ]), գատաւորօք[է]) վճարեսցի[ը]):

Անգատաստան է իշխանաց հարկել[ը]) զհատատացեալս, զոր հարկեն այլազգիք· զի յայլազգեաց հարկ արժան է[թ]) եւ ոչ ի նոցանից, որպէս եւ առնեն Վիրք ընդ ձեռամբ անկելոցն[ժ])[683]:

Թագաւոր[ժբ]) իշխանի տուեալ գատաս՝ եթէ շինէ ըստ հրամանի նորա[ժգ]) բերդ եւ կամ աւան[ժդ]) եւ կամ աւերակս[ժե]) ի նոյն սահմանն[ժզ]) ի ժառանգութիւնս համարեսցի նմա· մի լիցի վոխել[ժէ]) առանց մեծի[ժը]) եւ իրաւացի յանցանացդ· եւ զկնի մահու նոցա՝ որդւոց նոցա լիցի հրամանաւ թագաւորի[ժթ]): Սոյնպէս ընդ ձեռամբ իշխանաց ազատք լիցին[ի]) եւ ընդ ազատաց ձեռամբ շինականք· յարժամ աւերս շինեսցեն եւ հզօք հատանիցեն ի մայրեաց, սատցուած լիցի[կ]) անփոփոխ եւ օրդւոց նոցա յետ մահու· այլ փոփոխումն ի վերայ մեծի յանցանաց եւ իրաւացի[կէ]) լիցի, եւ մի ի պատճառս զրպարտութեան փոփոխիցին[կէ]):

683· Մխիթարը մերձաւոր ծանօթութիւն եւ բարեկամութիւն ունենալով Ջաքարէ եւ Իվանէ իշխանների հետ, յորոց առաջինը վրաց Ագաստար էր, իսկ երկրորդը Ագարէկ, եւ դուէ ուրիշ վրացիների հետ եւս, բաւական տեղեկութիւններ է ժողովել վրաստանի մասին:

—ա) 488· 749· Սիմ. կարդ. առնէ՛ եւ բազում քննութեան·
—բ) 489՝ մի որ տուժեսցի·—Վենե. մի տուժեսցի կամ տուգանիցէ·
—գ) Վենե. չի՛ք՝ քէ·
—դ) 488· 749· Սիմ. կարագ.··· մի տուգանեսցեն զայնոսիկ որ տէրունի իրաց յանցաւոր լիալ իցեն (Սիմ. են) եւ այն՝ ըստ կարգաւորութեան·
—ե) 490՝ լիցի՛ յանցաւոր ի տէրունեան ···եւ այլն·
—զ) 489 գատաս, սխալ·
—է) 488· 749՝ գատաստրդք·—489՝ գատաստանեցք·
—ը) 488· 749· Սիմ. վճռեսցեն·
—թ) 489՝ ոչ Հարկել·
—ժ) 489՝ զի այլազգեաց հարկ է արժան·
—ժա) 488· 749· Սիմ. կարագ. չի՛ք՝ Անգատաստան է···եւ այլն·
—ժբ) 489՝ թագաւորի·
—ժգ) 489՝ եթէ՛ Հրամանաւ նորա շինէ·
—ժդ) Վենե. աւեղ՛ վաճառի·
—ժե) Վենե. աւեղ՛ մկոյ նահանգի·
—ժզ 489՝ ի նոյն սահման մկոյ նահանգի·—Վենե. չի՛ք՝ ի նոյն սահմանան·
—ժէ) 489՝ նմա փոխել·—499. Վենե. փոխել զնա·
—ժը) 489՝ մեծի հրամանի·
—ժթ) Վենե. արքայի·—488· 749· Սիմ. կարագ. եթէ՛ շինէ ի նմա բերդ հրամանաւ թագաւորին, կամ գեղ, կամ ագարակ, կամ հագէտուն, եւ կամ այլ ինչ նոր չէն (Սիմ. կարդ. նորաշէն), ի ժառանգութիւն նորա համարեսցի ազգէ յազգ·
—ի) Սին. ազատ լիցին·
—իա) 488· 749· Սիմ. կարագ. ստացուածս լիցի նոցա·
—իբ) Նոյնք՝ իրաւանց·
—իգ) Նոյնք՝ չի՛ք՝ եւ մի ի պատճառս ···եւ այլն·

Նոր շինեալ տեղեաց ապատաւթիւն լիցի՝ մինչ զի ամենայնիւ հաստատիցի ը):

Ի շինուածս քաղաքի եւ բերդի եթէ պակասիցէ գ) գանձ արքունի, ամենեքեան հասարակ ը) վճարիցեն ե):

Արք ը) քաղաքացիք առաւել քան զգեղջուկսն ե) պատուիցին ը) եւ գեղջկաց նմանապէս ե) առաւել պատիւ լիցի քան բնակչաց ագարակի ե)· այոյնպէս լիցի ե) բերդի ե) բնակչաց եւ առանձ ե)· զի եւ կրօք առաջնոցն է ե) մերոց թագաւորացն պարծիլ ե)[684]:

Հարկատուրք եւ օգտակարք յարուեստս ե) հողագործութենէն է եւ գարբնութիւն եւ հիւսնութիւն, եւ ե) բազմաց է հողագործել· առաւել պատուիցի ե) երկրագործ ե): Իսկ օգնական բնութեանս մարմնոյն) եւ հարկատուր յարուեստս է ե) բանական է ե) բժշկութիւն[685]· պատուիցի ե) եւ ար: Եւ թէպէտ ամենայն կարծեալքն նուազագոյնք — յոյժ հարկատուրք (են)[686], այլ որոց սակաւ գիւտն է՝ յարքունեացս — առ

684· Ինչպէս յայտնի է՝ այս կարգը հաստատուց Վաղարշակ Ա· Պապաւորը (տես խորենացի, եր· 80—81):

685· Մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ գրած է իբրեւ բացատրութիւն՝ վերադասութիւն:

686· Խնամած պարզութեան համար պէտք է մի նե, որ եւ ասիկայդիմը վերկագծի մէջ:

—ա) Սէջ· կարագ· մի լիցի· պէաչ·
—բ) 488· 489· 749· Սէջ· հաստատեսցի·
—գ) 488· 749՝ կարագ· պակասեսցի·—489՝ պակասիւ Սէջ· վնջ· պակասիցի·
—դ) 488· 489· 749· Սէջ· կարագ· առ հաստատեսցի·
—ե) 489· վնջ· նպատակ լիցի՝—488· 749· Սէջ· կարագ· օգնականն (կարծեմ· օգնականն լիցին) գեղջկաց եւ քաղաքացեաց·
—զ 488· Սէջ· զգեղջկացս·
—է) 490· վնջ· զգեղջկացս·—489՝ զգեղջկացս·—488· 749՝ գեղջկացիս·
—ը 489՝ պատուեսցին·
—թ 489՝ յիչ՝ նմանապէս·
—ժ) 489՝ ագարակացս·—488· 749՝ կարծ· այլ քաղաքացիք առաւել պատուեսցին քան գեղջկացս եւ գեղջկաք քան կապարակացիս (կարծեմ· եւ գեղջիկն քան ագարակիկ)·
—ժա) 489՝ նմանպէս լիցի·—490՝ յիչ՝ քան բնակչաց . . . եւչն·
—ժբ) 489՝ յիչ՝ բերդի·
—ժգ) 488· 749՝ կարծ· այոյնպէս լիցի քերդից եւ աւանից·—Սէջ· Արք՝ քաղաքացիք առաւել պատուեսցին քան գեղջս գաղջս եւ գեղջկին քան գաղջ գեղջկաց եւ աւանից·
—ժդ) 490՝ յիչ՝ է·
—ժե) 489՝ յիչ՝ ագարակաց—488· 749· Սէջ· կարծ· յիչ՝ զի եւ կարգ . . . եւչէ·
—ժզ) Սէջ յարուեստ իւրոմն·
—ժէ) 488· 749· Սէջ· կարագ· եւստ·
—ժը) 488· 489· 749· Սէջ· կարագ· պատուեսցին·
—ժթ Նոյնչ՝ փոյտակսի·—489՝ հողագործն եւ երկրագործին·
—ի) 489՝ մերոյ է·
—իա) 489՝ յիչ՝ եւ հարկատուր . . . եւչն·
—իբ) 489՝ բանական·
—իգ) 490՝ պատուեսցի·—489՝ պատուեսցի եւ առ եւստ առաւել·

առաւել ի պէտս հասարակաց պատուիցին): Սակայն պիտանի եւ հարկաւոր ի բանական արուեստս եւ փրկական՝ վարդապետութիւն է ե), նախապատիւ լիցի յէչխանս եւ յարքունիս, զի հասարակաց հայր է եւ բժիշկ հոգւոց ե)[687]:,,

ԳԼ·

ՅԱՂԱԴԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՅԱՆՑԻՒՈՐ ԻՇԽԱՆԱՑ ԱՌ· ԹԱԳԱՒՈՐՍ ԵՒ ԱՏԼՈՑ ԱՌ· ՆՈՍԱ ը)·

2· ,, եթէ իշխանք է) եւ այլք ը) ի թագաւորական տանէ յանցաւորք թագաւորի լցցին է)· եւ կամ այլ նուաստք ը) իշխանի,

687· Մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ այստեղ է վերջանում այդ ընդարձակ յօդուածը, որը յօրինել է ինքն Մխիթարը: Բայց № 489 եւ վենետիկի (Փարիզեան) օրինակների մէջ կայ այսպիսի շարունակութիւն. Նոյն ամենայն օրհնաւէտ զօրեաց իրասանց առացեալ որ ընդհարձակ առուս պատապին (վենն. պատահին) ճանաչ ձեռնհասիւք այնոցիկ, որ յանուրջ հեռուրեանս բազատուրիւն եւ բազում ինչ ախտաժետիս, եւ զարթուցեալ գոտարկս եւ ուրացեալս յանմնացեալ իցեմ: Բայց գիտացեալ զի ոչ անցիտանամբ ըհ ամենայն բազատուրիւն երկրաւոր անցաւոր եւ փոփոխական է· (վենն. անցաւոր եւ փոփոխելի է) այլ առաւել մեռս երեւ արհայուրիւնբ զի անցեալք ոչ է ի միջի, եւ ճերկայս յիմ, եւ ապագայիդ (վենն. ապագային) ոչ պատահիմ, բայց փափաքանաս յնուրմ (վենն. բայց փոփոխու ճերանալով ընուրմ) եւ գյարմարուրիւն առաւարկութիւնս ամենայ պատիչ փուրաքի· Յաղագս որոյ բազուրիւն յիցի մեզ յայսոսիկ ի հաւատսն տեառոջ, զի պատրաստ եմ յանկուղ պատասխանոյ գտանելոյ ամենայնի, եւ ի ճգտումն ետս երբէ ի դէպ իցէ եւ ոչ կամիցին բազում ապաս, բազդ եւ ճոգս ՏԿՐ (վենետ. յիմ՝ բազդ եւ ճոգս ՏԿՐ)·

Սոյն կտորը ամբողջ Պատմագրերիս իւր աշխատութեան Արծրունեաց մէջ փակած է այսպէս· Բայց պարտ է ամենայն պատասխանոց գիտենալ որ եւ ասի ճեռն է աշխարհիս ամեն վայելուչ եւ անցաւոր եւ ամենայն ձուռ պատասխանոց համարս տալոց են առաջի ահագին դատաստանի բերիչսն: Զամենն, զինչ որ ասեմ եւ անեմ դուք, սանկն գտանելոց եմ եմ յար եւ եմ յարի:

—ա) 489՝ հարկատուրց պատասխանի·
—բ) վնջ· յիչ՝ է·
—գ) 488· 749· Սէջ· կարծ· փոխանակ՝ իսկ օգնական . . . եւչէ· այսպես՝ իսկ բերիչք եւս առաւել պատուեսցին· եւ վարդապետք գերազոյն պատուեսցին ի թագաւորաց եւ յանմնացուեց զի բժիշկ եւ հայր է հոգւոց·
—դ) 488՝ վասն յանցաւոր իշխանաց եւ այլոց·
—ե) 489, 490՝ իշխանս·
—զ) 488, 749· Սէջ· եթէ յիչխանաց եւ այլոց·
—է) Սէջ· գտանիցին· 749՝ յանցաւորք գտանիցին·—488՝ թագաւորին իւրեանց յանցաւոր գտանիցին·
—ը) 488· 749· Սէջ· նուաստ·—489՝ նուաստ իշխանք·

ըստ գառատաւանի է զկնի յանցաւորացն մահու զորդիս եւ զկղբարս ի ժառանգութիւն նոցա կացուցանել, եւ մի պատճառաւ հարց որդիք զրկիցին եթէ համաբարոյք նոցա չիցեն, զի իւրաքանչիւր ի մեզս իւր մեռցի ըստ սէրտնական հրամանի.) [688]: ,,

Գ.

ՅԱՂԱԳԻՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ՇԻՆԱԿԱՆԱՑՆ։

3. ,, Ազատ զ) յԱրարչէն եղեալ ը) մարդկայինս է) բնութիւն ը), այլ ծառայել սերանց յաղագս պիտոյից եղեալ հզոյ եւ ջրոյ: Եւ է) զայս պատշաճ կարծեմ գառատաւան — զի թոզեալ զսէրտնականն ը) ազատ է ուր եւ կամեսցին ընդ) կալ ժ): Ապա թէ այսմ ոչ ներէ ազ ի սերանցն եւ ժա) բռնագաւազ զգնացեալսն ժբ) անգ-

---

Աւրդ՝ ի նկատի առնելով որ նախ սոյն յատկացածի սկզբ եւ ոգին բոլորովին նման է Մխիթարի Նախադատաստանի սկզբ եւ ոգուն, եւ երկրորդ՝ զա եղել է հնագոյն օրինադիների մէջ, վասն զի Գոշը վախճանուեցաւ 1213 Յունի, իսկ Սմբատը Յարպմանից միայն չիտուն եւ երկու տարուց յետոյ 1265 Յունի, մենք հակամէտ ենք ընդունելու որ այս յատկացածը պատկանում նոյն իսկ Մխիթարին: Թէպէտ Սմբատի Յարպմանութեան վերջը նման չէ ընդարձին, բայց որովհետեւ կիլիկիայում այդ ժամանակ արդէն ծաղկում էր Հայոց Յազատատաւանի, ուստի Յազատատաւանը վերաբերեալ խոսքերը փոխում էր յարմարացնելով դատաւորներին:

Սակայն որովհետեւ սոյն յատկացած կտորը ոչինչ կապակցութիւն չունի ոչ նեղեալ յօդուածի հետ եւ ոչ ամբողջ Դատաստանագրքի հետ, ասելի յարմար զատեցինք ծանօթութեան մէջ դնել զորան, զուցէ եւ ինքն հեղինակը գրած է նոյն մտքերը իրրեւ ծանօթութիւն. վասն որոյ ընդօրինակողներից մեծ մասը աւելորդ են համարել գոյա արտագրել:

688. Ի· Օրին·, ԻԲ·, 16·—Դ. Թագ·, ԺԳ·, 6·—Եզեկ·, ԺԸ·, 20·—Ցես եւ հետագայ ԺԲ· յօդուածք:

—ա) 488· 749· Սկզ· եւ կամ այլ նաւատաս իշխանի, ինքնանք տացն վասն անձանց իւրեանց պատասխանի եւ այլ որգիքն նոցա· այլ եւ գժառանգս քիւն հօրն քաղցն որգ·ացն եւ մի պատճառաւ հարցն որգիքն զրկիցին, զի եւ իւրաքանչիւր ի մեզս իւր մեռցի, ըստ օրինաց, ատա Քէ համաճոհք իցեն միմեանց եղբարք կամ որգիք կորիցեն·

—բ) 488· գիտն չինականաց·

—գ) 488· 749· Աղտոյ·

—դ) Նոյնք՝ նկնն·

—ե) 489· 489· 749· մարդկային·

—զ) 488· 749· քնութիւնս·

—է) 489· չէ՛ նս·

—ը) 488· 749· Սկզ· ֆոխաճակ՝ ու զայս պատճառ· ··· եւ ըստ՝ ոչ (Սկզ· չէ՛ ոչ) ունիցին քաղ եւ հզ· ոչ

—թ) վեց· կամիցին·

—ժ) 489· կեսս· — 488· 749· գնացեալ եւ բնակեցեալ·—Սկզ· ապատան ուր եւ կամեսցին·

—ժա) 489· չէ՛ ի սերանցն եւ·

—ժբ) 490· գգնացեալսն·

բէն գառնալ զկնի մահուան հօրն ազատ են որդիք ծնեալք այսր եւ ոչ անդ ա)։ ,,

Գ.

ՅԱՂԱԳԻՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ. ՍԳԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՆԿԱՆՑ։

4. ,, Սպանութիւնք զ) ի մանկունս եղեալ է), եթէ որ սպանն ը) ի վեր քան զերկուտասան ամն է ե)—իբր կատարեալ ը) արիւն լիցի ե) եւ ըստ այմմ ը) տուգանեսցի ը)· իսկ խոնարհաց քան [689] զայդ, որպէս մեռատանից եւ տանտամենից, կէսն լիցի ժ)· իսկ ժա) է վայր քան զտասն ժբ)—յերից մի լիցի մասն ժգ): Եւ զի թէպէտ ժդ) յայլ յանցանս ժե) քան ժզ) զՆգնեհատասանն ժէ) ի խոնարհ հրամայէ զմեզս մանկութեան մի յիշել կանոնք [690], այլ ժը) յազատս այդպէս ժէ) իրաւունս համարեցաք է): Եւ թէպէտ բնաւ յամենայն գատաստանս ի) ի տեղիս տեղիս կարճի արտաքոյ կանոնաց եւ ընդգէմ՝ որպէս յազատս արանց եւ կանանց ի գատաստանանն ի), սակայն ի քննութենէ վարդապետաց զիշատատն ունելով համարձակեցաք ի): ,,

---

689· Մեր օրինակի մէջ պակաս է բան, որից ուղիղ իմաստի պատգառութեան համար:

690· Հեղինակը ակնարկում է Բագրեւ Կնսարացու ձԼԲ կանոնը (№ 761, տպ·) ուեց եւ Ատամ. իզ· 7·

—ա) 489· չէ՛ այլոց եւ ոչ անդ·— 488· 749· Սկզ· ֆոխաճակ՝ ազատ ք՝ ··· եւ ըստ՝ եւ ոչ է իրաւունք քաղտատեսցաց եւ իշխանաց բռնագատել զոչ կերնալ (Սկզ· ի կոչ) ի գիզ մի կամ ի տկնոր·

—բ) 489· ազգականութիւնս սխալ·

—գ) 488· 749· Սկզ· ազատատն եթէ լինիցի, Սկզ· լիցի ի մէջ մանկանց·

—դ) Նոյնք՝ տեղացն եթէ որ սպանեսցի Սկզ· որ էսպանն·

—ե) Նոյնք՝ իցէ·— 490· ամն է·

—զ) 489· Վեց· իցէ զգատաւորէ·

—է) 488· 749· Սկզ· ամն իցէ· արեան պատասխան է·

—ը) 488· 749· եւ այնպէս·—Սկզ· եւ այն·

—թ) 488· 749· Սկզ· տատժեսցի·—Վեց· տատժցի·

—ժ) 488· 749· Սկզ· իսկ եթէ ժա· եւ ժ· եւ այլ պակաս՝ դկէան տատժեսցին (Սկզ· տատժցին·

—ժա) Սկզ· չէ՛ իսկ·

—ժբ) 489· քան զայս·

—ժգ) 488· 489· 749· Սկզ· չէ՛ մանն·

—ժդ) 488· 749· Սկզ· եւ Քէպէտ եւ·

—ժե) 488· 749· մեզս·

—ժզ) 488· 489· 749· Սկզ· Վեց· չէ՛ քան·

—ժէ) Վեց· Հնգհատասանից·

—ժը) 489· 490· Վեց· չէ՛ այլ·

—ժթ) 490· Վեց· այսպէս·—489· յազգս այսպիսի·

—ի) 488· 749· եւ Քէպէտ եւ յայլ մեզս գՆգնեհատասան ամանցն յիշէ· սակայն մեզք այնպէս են այսպիսի·

—իա) 490· ամենայն գատաստանաւն·

—իբ) 490· ասելի· զայս ներկայիցս (տատժեսցի· գեկեղեցւոյ· գատաստանաւն ասելի·

—իգ) 488· 749· չէ՛ եւ Քէպէտ զգատաս· ··· ·նչ·ես·

Ե.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ՄԱՆԿԱՀԱՑ ԵԹԷ Ի ԵԱՂՑ ԶՄԻՄԵԱՆՑ
ԵՂԵՒԻՑԵՆ, ԿԱՄ ԸՆԿՒՑԵՆ–) ԿԱՄ ՀԼԻՑԵՆԸ) ԻԶԴԱՑԻՔԵԱՑՆ է)։

5· ‹‹ Ցորժամ մանկունք ի խաղս զմիմեանս վնասիցեն ը), թէ պատահմամբ լցէ եւ է) թէ ցամաքիկ քննեալ ը) լիցին է)· նմանապէս եւ ի սպանումիւնս· եւ ամքն նման սպանութեանն ը)· եւ ի զգայութիւնս հաւասարապէս տուգանքն լիցի եւ զնախանձաձոյն եւ զրժշկութեանն տուգանեսցի ը)։ Զայդ ժ) ըստ մանկանցն իրաւամբք տեսցեալ գատաստան ժա)։ ››

Զ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ԵԹԷ Ի ՁՈՒՐՍ
ԶՄԻՄԵԱՆՑ ՎՆԱՍՈՒՑԻՆ ՄԱՆԿԱՀԱՑԻՔ ԺԲ)։

6· ‹‹ Ի ջուրս լողալով մանկունք ժգ) զմիմեանս հեղձուցանիցեն ժդ)՝ տեսանելով քննեսցեն ժե)— եթէ պարզամտաբար ժզ) ի խաղս ժէ) եւ թէ ժը) ցասուցեալ քինու, կամ ժթ) խրտիլի դիմեալ ի խորս եւ անկաւ ի բերել արտաքս այլոց։ Այդոքիկ քննեալ է) համեմատիցի ընդ սպանութեան ամքն եւ այնպէս վճռեսցի ըստ իրաւամբք ի)։ ››

—ա) 490· վնաս. բնկցեն։
—բ) 490՝ չէ՛ կամ խլեցեն։
—գ) 488. վասն մանկանց որ ի խաղս սպանանեն զիրար։
—դ) 489՝ վնասուցցեն։—749՝ սպանեալ վնասիցեն։—Սխ. զիրենսդ վնասեն։
—ե) 488. 749՝ լէ՛ խզէ եւ.— Սխ. չէ՛ խզէ։
—զ) Վնհ. այսոքիկ գատեալ։
—է) 489՝ խզեն։
—ը) 490՝ լիցին։—Վնհ. լիցի· 489՝ եւ առնեղբեան յար սպանանքեան լիցին։
—թ) 489՝ առաջեացեր։—Վնհ. առաջեցի։
—ժ) 490՝ գոյս։
—ժա) 489. 749՝ փոխաճա՛ւ այդոքիկ քննեալ. . . եւգնհ. այսպէս՝ որ կատարեաց այսոցիկ տալ զվնասս բժշկական եւ զնախանձան բանիցն (Սխ. չէ՛ բանիցն։ եւ թէ ոչ բժշկի՝ զգինս զգայութեանցն. եւ թէ մեռանի (Սխ. սպանանեն) զգին սրեանն. ապա գատաւրքն ի սպանութեան կանանս քննեսցեն ի քան եւ երկու. համեմատն (ըստ մերս ներկայ տպագրութեան Դ. յօգուտ՝)։
—ժբ) 488՝ վասն մանկանց թէ ի ջուրս խեղդնն պիտեսցան։
—ժգ) 489՝ մանկանց թէ։
—ժդ) 489՝ հեղձուցանեն։—488. 749. Սխ. խեղդնն։
—ժե) 489՝ գատաւրքն.—Վնհ. գատաւրքն։—488. 749. Սխ. չէ՛ տեսանելով քննեսցեն։
—ժզ 749. Վնհ. կարծ. պարզամտաբար։
—ժէ) 489՝ զպարզամտաբար զիրացս։
—ժը) Վնհ. եթէ։
—ժթ) Վնհ. եւ կամ՝.—488. 749. Սխ. կարծ. եւ եթէ ի քինու ցասմամբ։
—ի) 489. Վնհ. գատաւրաւ։
—իա) 488. 749. Սխ. փոխաճա՛ւ կամ խրտիլի. . . եւգնհ., այսպէս՝ եթէ կամաւ առնիցեն՝ գինք արեան լիցի (Սխ. են) եւ եթէ անհամայ՝ կէսն. իսկ տարբեր քննեսցի այնմ որ խեղդեացեր զնա (Սխ. չէ՛ զնա)։

Է.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ՄԱՆԿԱՆՑ ԵԹԷ ԳՐԱՒՈՒ ՊԱՏՃԱՌԱԻ
ԶՄԻՄԵԱՆՑ ՇԱՐԺԵՑԻ Ի ԲԱՐՁԱՆՑ Ի ԽՈՆԱՐՀ Վ.ԱԶԶԵԼ ԵՒ ԸՆԴ
ԴԺՈՒԱՐՍ ԵՒ ԸՆԴ ՁԻՒՆՍ ԵՒ ԸՆԴ ԱՁԻՆՋ ԱՁՍՊԵՒՍ ԳՆԱԼ.–)։

7· ‹‹ Եթէ յատացելոցդ եւ յայդպիսեացդ պատահի մանկանց, ամքն ըստ սպանմանն գատիցի յորդորոցին ը) եւ կէս վնասու լիցի եթէ մահ լիցի, մանաւանդ թէ վնասեալն առաւել լիցի ամաքն: Ապա թէ խոնարհ — կիսու ժ) կէս լիցի, որպէս մեռասանից ժ) եւ տասնամենից· եւ այլ եւս խոնարհագոյնն նուիմբ ը) գատեսցին· զի որպէս կանոնք ըստ ա) վարդապետաց ոչ արգելացուսնէ բնաւին) զայդոսիկ, նա եւ ոչ գատաստանն: Եւ եթէ կատարեցոյ իրդ լիցի, գովիմբ գատիցի ը)։ ››

Ը.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՑ Վ.ՆԱՍՈՂԱՑ
ԶՄԻՄԵԱՆՑ Ի ԳԱՏՃԱՌԱՑ Վ.ԱՅՐԱԳԱՐ ԳՈՐԱՒԱԾ Ը)

8· ‹‹ Մանր են երիտասարդք ժ) վայրապար զմիմեանս շարժել՝ բառնալ ժա) ինչ ճանուցս, որպէս ժբ) քարինս եւ այլ այսպիսս ժգ)՝ եւ վնասիլ եւ ժդ) վնասել զմիմեանս: Եթէ որ շար-

—ա) 488՝ վասն մանկանց որ ի գրաւս սպանանեն զիրարս։
—բ) Վնհ. շարժողին.—489՝ ամք սպանողին գատեսցի շարժողին։
—գ) 489՝ կիսոյ։
—դ) Վնհ. մեռասանամենից։
—ե) 489՝ նորին.—Վնհ. նուիմբ։
—զ) 489՝ չէ՛ ըստ։
—է) 489՝ բնաւ թէ ոչ։
—ը) 489՝ գովիմբ գատեսցին.—Վնհ. գատեսցի.—488. 749. ասէ՝ որպէս՝ եթէ մանկունք գրաւ գնեն ընդ իրոք (488՝ իրեսք) թէ վաճառ ի վաղը (Սխ. ի յայսմ ժամուս ի վաղը) կամ ընդ գիւղացւոյ. եւ ընդ ձիւն տաշտելով եւ այլ այսպիսիս. եթէ պատահի (Սխ. այսպիսեացդ պատահմամբ) մեռանիցէ. քննեսցին գոլցեն որ (Սխ. որոյ. 749՝ նորա) զգրաւն ետ (Սխ. ետ) եւ կէս առգանքն լիցի ի վերայ նորա. եւ թէ վնասեալն առնիցի ամաք իւրէ գրան գոյն որ գրաւն ետգ. ապա թէ այլ (Սխ. չէ՛ այլ) պակաս՝ կիսոյ կէսն, որպէս տասն (749՝ չէ՛ տասն) տարոյ կամ պակաս. եւ եթէ կատարիցոյ իրդ գիմելոցն (Սխ. իրը գիմելի) նուիմբ գատեսցին (Սխ. իրը գիմելի) նուիմբ գատեսցին։
—բ) 488՝ վասն երիտասարդաց թէ վաղատարս գրաւ գնեն։
—գ) 488. 749. Սխ. երիտասարդք ասեն։
—դ) 488՝ գառնան։
—ե) 488. 749՝ չէ՛ պակէս։
—զ) 489. Սխ. այսպիսի.—Վնհ. եւ այլս այսոքիսս։
—է) 489՝ չէ՛ վնասիլ եւ.

ժեացն ինչս եգ ա) ի գրաւու յայտնի եւ յայնմանէ ը) ազ փ) պատրեալ ը) վնասեցայս, կէս վնասոյս արեան լիցի, ըստ որում բանիւ յանցոյց ե), մանաւանդ եթէ պատրեացն ը) առաւել իցէ ե), եւ իսափանածոյն եւ բժշկութեանն տուգանիցի ը): Եւ զայս եդաք զի մի ը) վայրապար մահ լիցի ե): ,,

ՃԾ.

ՅԱՂԱԳԱԾ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԸՆԴԱՆՐԵԱԼ ԵՒ ՆՈՑԱՆԵՆ ՎՆԱՍԱԾՈՑ ՀՈՒՆ։

9. ,, Ի գինարբուս վնաս ինչ եղեալ՝ ըստ հոգեւոր մեր օրինաց[694] մի լիցի յապագա այնուհետեւ ինչ ը) ներել, զի նախ արբեցութիւնն գաւթ. եւ թէ անդ զմիմեանս ի մարանչին բեկանիցեն եւ կամ խեղիցեն, հաւասար գաւ լիցի եւ բժշկութեան եւ իսափանածոյն տուգանեսցի ը): Եւ թէ մահ գործի՝ տեսցի պատահումն. թէ մինանօք եւ կամ վրիպմամբ եւ կամ այլօք այսպիսիւք իցէ, յերկուցն շարժեալ եղեւ ը) թէ մերոյ առաւելագոյ ը)՝ եւ այնպէս վճիռն հատցի եւ գին արեանն տուգանեսցի ը). Եւ գինարբուացն կողոպտիչնն գաւթիցի հաւասար ը) եւ նոցայն ընդ նմին լիցի տուգանան ը): Եւ թէ ի զգայութեանցն ը) ինչ վնասեցի է)՝ ըստ այնմ եւ գաւանէ) լիցի[692], բայց

694· Մաաւ. ե· 38, 39, եւ այլն։

693· Հեղինակը անհարկաւ. Մովսիսական օրէնքը, բայց այդ օրէնքով զգայութիւնը, այսինքն՝ զգայարանքները—աչքը, ձեռքը, ոտքը, ելեւ, վնասակար համար որոշած է ոչ թէ մահ, այլ նոյն վնասը տալ փոխադարձաբար ակն ընդ ական, ձեռն ընդ ձեռն, եւ այլն։ (Ելից իս· 24, 25—Ղեւտ իգ· 19, 20.—Բ· Օրին· ժԹ· 19—21)· իսկ եթէ ծառայ է կամ աղախին է վնաս կրողը, պիտի ազատութիւն ստանայ (Ելի իս· 26, 27)։

694· Մաաւ. ե· 38, 39, եւ այլն։

693· Մեծն կատարեղիանաս նոյնպէս օրինադրից օր՝ ով որ իւր սեփական կալուածքում գանճ գտնէր պէտք է կէսը տար արքունի գանձատանը։ բայց Մեծն Թէոդոսը փոխեց այդ օրէնքը եւ օրինադրից օր՝ գանձը մնար գտնողին եթէ գտել էր իւր կալուածքում, իսկ եթէ ուրիշի կալուածքում՝ պէտք գտնողը գտածի չորրորդ մասը տար կալուածատիրոջը։

զկա) ըստ օրինացն մնացու իսկ են արժանի[693], այլ զի ը) խրատ ի ձեռս առցեն եւ ըստ աւետարանիս ապրիցին զ) [694]: Զայդ պատշաճ վարձանիւք դատապարտեաք ը): Եւ զայդ նախահանձարար գործիցեն ը), զի թէ չիցէ երիւղ նոյն գործոյ չարէ՝ մի լիցի խրատ, բայց միայն տուգանքը ը) եւ ապաշխարութիւնն ը): ,,

ՃԻ.

ՅԱՂԱԳԱԾ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ը) ԳԱՒԹԱՒՈՒԱՑ ԼԻՆ ԴԵՂԼԻՑ ը)
ԼԻ ՆՈՑԻՆՆԵՆ ԽՈՒԶ։

10. ,, Ի գաւառս ոմիեհչանս գտեալ յամենայն սահմանս իշխանացս՝ արքայիցք ը) լիցի ե)՝ իսկ արծաթ՝ թագուհեաց· եւ ի կամս նոցա է մնանելոյ նոցա ը) կամ ոչ ը)[695]:

693· Հեղինակը անհարկաւ. Մովսիսական օրէնքը, բայց այդ օրէնքով զգայութիւնը, այսինքն՝ զգայարանքները—աչքը, ձեռքը, ոտքը, ելեւ, վնասակար համար որոշած է ոչ Ա՛Ե մահ, այլ նոյն վնասը տալ փոխադարձաբար ակն ընդ ական, ձեռն ընդ ձեռն, եւ այլն։ (Ելից իս· 24, 25—Ղեւտ իգ· 19, 20.—Բ· Օրին· ժԹ· 19—21)· իսկ եթէ ծառայ է կամ աղախին է վնաս կրողը, պիտի ազատութիւն ստանայ (Ել իս· 26, 27)։

694· Մաաւ. ե· 38, 39, եւ այլն։

693· Մեծն կատարեղիանաս նոյնպէս օրինադրից օր՝ ով որ իւր սեփական կալուածքում գանձ գտնէր պէտք է կէսը տար արքունի գանձատանը։ բայց Մեծն Թէոդոսը փոխեց այդ օրէնքը եւ օրինադրից օր՝ գանձը մնար գտնողին եթէ գտել էր իւր կալուածքում, իսկ եթէ ուրիշի կալուածքում՝ պէտք գտնողը գտածի չորրորդ մասը տար կալուածատիրոջը։

—ա) Մեծ. Յաւ.—488· 749՝ ինչ սեռ. սխալ։
—բ) 483՝ չիցէ՝ եւ. միայն՝ ի յայնմանէ.—կարս. եւ յայնմանէ։
—գ) 489՝ որ.—Մխ. չիցէ՝ որ։
—դ) Մխ. պատահաւ.—488· չիցէ՝ պատրեալ։
—ե) 488· 749՝ անցոյց.—490՝ խոտքեաց յանցոյց։
—զ) 490՝ խորհրդոյ պատրեալն։
—է) 490՝ չիցի.—Ոչորք օրին. սահք առաւել (489՝ առաւելն) եցէ։
—ը) 488· 489· 749· Մխ. առաժեացն.—Վեծ. առաժեցին։
—թ) Վեծ. չիցէ՝ մի։
—ժ) Մխ. գործիցի.—488· 749՝ մահ գործեսցէ տանց· 749՝ յանցանց)։
—ի) 488՝ վնասն գինարբուացդ եւ նոցին վնասուցեալ։
—իա) 489՝ միայն՝ այսոքիւ։
—իգ) 489՝ առաժիցի.—Վեծ. առաժիցին։
—իդ) 489՝ չիցէ՝ հզիւս.
—իե) 489՝ առաւելագոյ.—
—իզ) 489· Վեծ. առաժեացն։
—իէ) 489՝ գտանեցի հաւասարաւս։
—իը) 489՝ եւ նոցա այն լիցի նմին առաժիս։
—իթ) 490՝ ի զգայութիւն.
—ի) 489՝ վնասեացն։
—իա) 490՝ գաւառաւսն։

տուգանքը են ըստ չափոյն. եւ թէ այն կամ առասն խրեացն. զգինն (Մխ. զգինսն) առացեն ա· (1000) գաւատ. եւ թէ ական եւ. Մխ. կամ՝ ձեռն (Մխ. կամքի) եւ անպժշկելի մնայ նայն (Մխ. չիցէ՝ մնայ նայն) ա· գաւատ եւ այլս (Մխ. չիցէ եւ այս)։
—բ) 483՝ միայն՝ վասն։
—գ) 490՝ գինոցէ՛ր։
—դ) 489. 490· Վեծ. արքունի։
—իա) 483· 749· Մխ. ի յամենայն երկիր ասի ակն ընտրէ քառատասպ է խրատ։
—իբ) 489՝ զնասս։
—իգ) 488· 749· Մխ. փոխանակ՝ եւ ի կամս նոցա... եւն. այսպէս՝ իսկ եթէ յերկրէր իշխանաց գտցի ակն կամ արծաթ. եթէ կամիւ իցէ քառատասպն՝ մնան ասպէ նմին. ապա թէ ոչ՝ ի կամս իւր մնասցէ։

Ա.յլ ա) պղինձ եւ երկաթ ք) եւ այլք ի նմանեսց նոցին գ) — լիչխանաց լեզ ը) մեծամեծաց ե) պարգեւօք զ) թագաւորաց է). Նըմանապէս եւ աղ եւ բորակ, նաւթ ը) եւ կուպր, ապակի ը) եւ այլ ինչ թ) այսպիսի ժա): Իսկ ակն եւ մարգարիտ արգուսի լիցի ժբ) եւ այլ ինչ ի պատուաւորաց:

Իսկ ձիւթ եւ խունկ եւ դեղնախունկ ժգ) եւ գղձոր եւ մազթաքէ[696] եւ զարիկոն[697] եւ սակամունի ժե) [698] եւ այլք այսպիսիք՝ ոչ ինչ ի պատուաւորաց:

696· Մաղթաքէ, լատիներէն՝ Mastiche կամ Mastice· ամէնքին յայտնի մաստակն է, որ շատ տեղ կոչուում է ծամոնի կամ ծամոն, ծամել բառից: Դա մի տեսակ սպիտակ եւ պինդ ճիւթ է որ տարբերութիւնից կակղուում, զօր· բերանի մէջ: Արեւելեան ազգերը, ինչպէս հայերը, վրացիները, եւ այլն, եւ մանաւանդ կանայք, շատ սիրուում ծամել մաստակ, առանձին եւ կերակուր ուտելուց յետոյ, ծամելու ժամանակ բերանի մէջ յորդուածներ գոյանում: Ծուրը, որ եւ բաւական նպաստաւոր է իւզալի եւ ծանր կիրակութիները մարսելուն. նոյն իսկ ծամելը ախորժելի է, որովհետեւ մաստակը սպեսակ կաճառեամբ ունի կանաչ միացնակութեան եւ լուսեղեան ժամանակ զգալուն են շինում մաստակ ծամելու եւ ծամելու ժամանակ առանձին վարպետութեամբ տաճեցուսմն ծամելու ժամանակ գոյացած բշտիկները բաւական բարձր ձայն արձակելով: Մաղթաքէն նշանաւոր առուտուրի առարկայ է Արեւելքում եւ վաղուց յայտնի էր Հայաստանում· դա յիշած է զօ. Խրէնացու կամ նորան վիրադրեալ Աշխարհագրութեան մէջ (նր· 600): Հայերը ունին եւ իրենց առանձին ազգային մակաբոյծ, որ կոչուում աստր կարապետի մաստակ· սա նոյնպէս մի տեսակ բոյսի ցրտացրած կաթ է, բայց փոքր ինչ դառն, եւ ինչպէս երեսում՝ պատրաստուում Մշոյ շրջականերում, որովհետեւ Մշոյ Ս· կարապետ գնացող ուխտաւորները բերումն իրենց հետ, եւ ուրիշ տեղերում չէ ծախվում: Վերջապէս՝ մի երրորդ տեսակ մաստակ կամ ծամոն կարելի է շինել եւ խունկից բերանի մէջ պահելով այն, որից բխկոդում ոճաւոր ստակի զգալ ջուր:

697· Զարիկոն, լատիներէն Agaricum, նշանակուում ծառի սունկ· այդպէս է կոչվում եւ արեքը, որ գործածուվում կրակ տալու (կպցնելու) համար գոյանալ (չոխմոխի) բարով եւ որ բաւական մեծ առուտուրի առարկայ է Արեւելքում, ուր սակաւին շատ է տարածուած ձմերուկաւոր (ալիւմկ. ասիկյա) գործածութիւնը:

698· Սակամունի լատիներէն scammonia կամ scammonea եւ scammoneum, բժշկական խոտ:

—ա) 488· 749· Սեռ· լիչ՝ այլ·
—բ) 488· 749· Սեռ· աւէչ՝ եւ կլանել·
—գ) 489՝ նմանք ասին· — 488· 749՝ եւ այլք յայտնեցաց· — Սեռ· եւ այլ այսպիսիք·
—դ) 488· 749՝ լիցին· — 489· Սեռ· լիցի·
—ե) 488· 749· Սեռ· մեծամեծ·
—զ) Սեռ· պարգեւօք·
—է) 488· 749· Սեռ՝ ի թագաւորաց·
—ը) 489՝ նաեւ· — Սեռ· նոցի (նաւթ)·
—թ) 488· 749· լիչ՝ ապակի·
—ժ) 489՝ լիչ՝ ինչ·
—ժա) 488· 749· Սեռ· սպասիսի իշխանաց լիցի·
—ժբ) նոցիչ՝ արգասնեաց է·
—ժգ) նոցիչ՝ դեղնի խունկ·
—ժդ) 488· 749՝ սակամունի· — 489՝ սակամնի եւ գազպէ·

սիկա)՝ որք վաճառին) եւ շահին ժէ)՝ տասանորդիցին ժը) իշխանաց է):

Իսկ պտուղ ժզ) ամենայն է գտեալ ի մայրիս իւրաքանչիւր սահմանաց նոցա ը՝ լիցի:

Տիհամկանաց ժ) իրաւացի է ժ) տասանորդել օտարացն ի կիմել պատգոյն ժա)՝ որ ոչ իւրեանց իցէ, այնոցիկ՝ որոց իցէ սահմանն ժբ) եւ ըստ խնդրոյ նոցին կամաք եղիցի ժգ):

Ա.յապէս եւ վայտ ժդ) ի շինուած ժե)՝ եւ խոտ յարօտ եւ ի հնձել ժզ)՝ եւ հող ի վարել:

Ա.յլ գեաք յորոց ժէ) հոսին սահմանաց ոչ է՝ բայց առ որ հասանեն ժը):

Եւ որք իւրաքանչիւր նոցա լիցի ժթ) առ որս անցանեն· եւ յօտարացէ՝ որ ասացեալ՝ տասանորդիցի որոյ եւ իցէ սահմանի է): Նմանապէս եւ ի մայրեաց հատանելն է) որս՝ այնոցիկ տասանորդիցին է) որոյ եւ իցէ սահմանն է): Ըստ այսմ լիցի է) եւ ծուխս որս, ըստ որում յայտգէ՝ ,,

—ա) 488· 749՝ եւ այլք յայտնեցաց·
—489՝ եւ այլ ինչ ասացեալքս— Սեռ· եւ այլք այսպիսիցս·
—բ) 488· 349· Սեռ· վաճառեն·
—գ) Սեռ· լիցի՝ եւ շահին·
—դ) 489՝ տասանորդիցի·
—ե) 488· 749· Սեռ· տասանորդեացեն իշխանաց·
—զ) 488· 749՝ պատգոյ·
—է) 489՝ լիչ՝ տասնեայն·
—ը) Վեռ· Նոցին·
—թ) 488· 749· Սեռ· . . . ի մայրիս՝ երդիցի շինականաց յիւրաքանչիւր տասնեաց·
—ժ) Սեռ· լիչ՝ է· — 488· 749՝ իրաւացի գատաստանաց·
—ժա) 489՝ պատգոյն·
—ժբ) 489՝ որ ոչ իւր իցէ սահմանք պտղաբերեցին·
—ժգ) 488· 749· Սեռ· . . . ի կիմել պտղոյն, վասն զի գան եւ կիցեն եւ զվարձըս առնուն ի տասնէն զմինն (Սեռ· զմէկքն), եւ գնդղչին կամաք լիցի յորում սիրեսցէ պտղոյն (Սեռ· պտուղ· 749՝ պըտղոյս) էր·
—ժդ) Վեռ· գնայցէ·
—ժե) 488· 749· Սեռ· տյսպէս՝ 749՝ առ· թերեւս ասէրպէս՝ եւ շինոյ գնայցէ·
—ժզ) 489՝ ի հունձ·
—ժէ) 489՝ որոց·
—ժը) 488· 749՝ այլ եւ գ.ետր՝ ուստի անն եւ անեանէ նոցա է եւ ոչ առ ուր հասանեն·— Սեռ· այլ գետոր ուստի անն եւ անեանեն նոցա ոչ է· այ լաւր հասանեն·
—ժթ) Վեռ· լիցին·
—ի) 489՝ լեզ՝ իւրաքանչիւր նոցա . . . եւ·
—իա) 489՝ տասնեայն— 488· 749· Սեռ· որոք գտցին այլ ոք որոյ նոցա լիցի (Սեռ· ազ որոյ լիցին, եւ քէ այլք յայտնի սիրեսցեն որոյն) յայնմ տասնէ զմէկն գնդչին սիրոյն տան·
—իբ) 489· Վեռ· հանձալ·— 490՝ հատանել·
—իգ) 489 տասանորդեացին·
—իդ) 488· 749՝ եւ քէ որ ի մայրիս որս առնէ՝ յայնմ տասնէ զմինն յորն որոյ յար տասնեայն լիցին— Սեռ· եւ քէ որ ի մայրիս առնէ՝ տասնէն զմինն յայնմ տոցէ ուստ տասնեայն լինին·
—իե) 489· 490· Վեռ· եգիցի·
—իզ) 489՝ եւ այլազ·— 488· 749· Սեռ· նոյնպէս եւ ծուխս որոք տասանորդեացին (Սեռ· ի յայնցանէ) ուստ եւ իցեն տասնեայքն·

ՔԾ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳՈՒԹԵՏԻՑ –):

11. «Եթէ պատահիցէ) ուխտք գառանել յանդաստանի կամ յայլ է) ի կալուած իւր ը), կամ ի շինել գոմուն իւրէ), ոսկի կամ արծաթ ի գանձուց, եթէ նմանութեամբ գիտասցին թէ յառաջինոց թագաւորաց է ը), արքունի լիցի եւ գոմղին տատանորդիցի է) յայգաց տեղւոյն եւ գառներացը ը) կրկին. ապա թէ գառաներն միայն իցէ՝ պարզաբար տատանորդեսցի ը) եւ տեղւոյն տեառնն կրկին լիցի[699]: Իսկ եթէ կարծիցի նախնարարի ուրուք եւ թէ այլոց փարթամաց, եթէ յազգէ նոցա ք) իցեն որոց անկ ի ցէ ժառանգութիւնն՝ նոցա լիցի եւ տատանորդիցի արքունի ք) եւ գոմղին եւ տեղւոյն. թէ չիցէ — իւրեանց ք): Ապա թէ ի գէպ իցէ ք) իւրոց նախնեացն լինել, տատանորդիցի ք) արքունի: Եւ թէ ի մարձկանաց ոք իցէ գոմղին, ոչ կարծեմ իրաւացի տատանորդել. այլ մանաւանդել ք)[700]:»

699. Տես ծանօթ. 693:

700. Մեր օրինակի մէջ յատանցրի վերայ՝ բաժին տալ:

—ա) 488՝ առէլի՝ (գանձի).
—բ) 489՝ պատահեսցի. — 490՝ պատահի.
—գ) 489՝ այլ ինչ. — Վնե. յայլ ինչ.
—դ) 489՝ ի կալուածս իւր.
—ե) 489՝ մեսոց տանց.
—զ) 489՝ իցէ.
—է) 489՝ տատանորդեսցին.
—ը) 489՝ գառեղոյն.
—թ) 489՝ Վնե. տատանորդիցին.
—ժ) 489՝ նոցա.
—ժա) Վնե. յայրըսնիւր.
—ժբ) 489՝ իւր.
—ժգ) 489՝ է.
—ժդ) 489՝ տատանորդի.
—ժե) 490՝ ոչ կարծեմ իրաւացին տատանորդել բաժին այլ, այլ մանաւանդել. — 488, 749. Սիե. տիրապէս յոգւոյն ասի՝ եթէ շինէ ոք տուն կամ վարչէ տուս կամ փոսէ հող եւ գառանէ գանձ կապասաւ կամ այլ փոյթ տանելով (Սիե. առէլի՝ ի հին թագաւորաց ի վեր), այն թագաւորաց է (Սիե. միայն՝ թագաւորաց իրաւունք. եւ ի տատանէն միոյն (Սիե. մէկին) գտողին է (Սիե. լիցի՝ է) երբ իւր չլինի տեղիքն ուր (Սիե. որ) գտանէն գտաւ. ապա թէ չիւր տեառնն կամ՝ չիւր որոյ եւ յայգին (Սիե. իւր տեառնն կամ՝ իւր որոյն կամ իւր այգին) գտանէ ի հնգէն միոյն (Սիե. մէկին) գտողին է (Սիե. լիցի՝ է) վասն զի իւրն է տեղն (Սիե. տեղին). ապա թէ որ գտաւ իւր տզգին եւ իւր հարացոյն լիցուն էր գանձն եւ հայտնապէս վկայեցաւ, նմա լիցի որ եդիսն (Սիե. գտաւն). եւ ի տատանէն միոյն (Սիե. մէկին) տարեցին բաժին է (Սիե. լիցի՝ է); Իսկ թէ ի մարձկանաց իցէ գտողն (Սիե. մերձ՝ եւ թէ վարձկանաց), ոչ կարծեմ իրաւացի տատանորդել. այլ մնան ինձ.

ՔԲ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿԱՒԻՒՂԱՑ ԵՒ ՀԱՆՈՂԱՑ ՉՄՕՐՈՒՑ –):

12. «Եթէ կռուիցին արք եւ մին պատահի անկատար լինել եւ յանդգնեալ փետուիցէ զմօրուս կատարելոյն, գատաստան լիցի կրկին մատամբ զհերանն ը) հատանել եւ գանիւ ըստ արժանւոյն կսկծեցուցանել, մանաւանդ զի ձ) զպատուաւորը) անարգեաց: Ապա թէ բռնագոյն եւ կամ պատուաւոր յանդգնեալն իցէ, մերոյ զգայութեան տուգանի կէսն լիցի ի տուգանս: Եւ այդ առ այդ լիցի, զի այլոց օրինակն ցուցեալ է կռուոյ գատաստանացդ[701]:»

ՔԳ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀՈՐՈՑ ՍԵՐՄԱՆՑ –):

13. «Եթէ ը) բացեալ ը) ոք հոր ցորենոյ եւ կամ այլոց ը) սերմանեաց ք) կիսոյ կամ ք) յօտարաց ք) ի ներքս թողեալ հանել ի նմանէ ք) եւ մեռանիցի ք), մահու գատաստան լիցի ք). Եւ եթէ ախտացի, բժշկութեանն եւ խափանմանն տուգանեսցի կամ այլ փոյթ տանելով (Սիե. առէլի՝ ի հին թագաւորաց ի վեր), այն թագաւորաց է (Սիե. միայն՝ թագաւորաց իրաւունք. եւ ի տատանէն միոյն (Սիե. մէկին) գտողին է (Սիե. լիցի՝ է) երբ իւր չլինի տեղիքն ուր (Սիե. որ) գտանէն գտաւ. ապա թէ չիւր տեառնն կամ՝ չիւր որոյն եւ յայգին (Սիե. իւր տեառնն կամ՝ իւր որոյն կամ իւր այգին) գտանէ ի հնգէն միոյն (Սիե. մէկին) գտողին է (Սիե. լիցի՝ է) վասն զի իւրն է տեղն (Սիե. տեղին). ապա թէ որ գտաւ իւր տզգին եւ իւր հարացոյն լիցուն էր գանձն եւ հայտնապէս վկայեցաւ, նմա լիցի որ եդիսն (Սիե. գտաւն). եւ ի տատանէն միոյն (Սիե. մէկին) տարեցին բաժին է (Սիե. լիցի՝ է); Իսկ թէ ի մարձկանաց իցէ գտողն (Սիե. մերձ՝ եւ թէ վարձկանաց), ոչ կարծեմ իրաւացի տատանորդել. այլ մնան ինձ.

701. Հեղինակը ակնարկում է Ա. մասին Իշ. կանոնը.—տես եւ հետեւեալ Իշ. յօդուածը:

—ա) 488՝ վասն որք կռուին եւ զիրերաց մերթուք փետեն.
—բ) 489՝ կրկին մատամբ զհերան.
—գ) 489՝ ք.
—դ) 489՝ զպատուաւորս.
—ե) 488. 749. Սիե. ամբողջ յօդուածը այսպէս՝ եթէ կռուին արք երկու. եւ մինն մեռուց լինի եւ մինն կատղուեալ (Սիե. եւ մինն մեռուց եւ մինն կատաղեալ մարդ) եւ ձգէ մեղադն եւ փետէ զմորուք (749 լիցի՝ եւ ձգէ՝... մերոյ՝ զմեռուցն Սիե. եւ մեղադն փետեալ զմորուս) կատարելոյն գատաստան լիցի որ կտրէն զմեղադն մեզն երկու տասներով (488՝ տասուս). քանզի գկատարելոյն մեռուցչն (Սիե. մեռուզն) քաղաքացոց եւ եկեղեցւոյ եւ թշնամի փոյտ ի վերայ քրիստոնեայ ասեն. Ապա թէ յատկապէս, Սիե. առաջ մարդն) եղեւ ստացաւ կամ այլ փոյթ տանելով (Սիե. առէլի՝ ի հին թագաւորաց ի վեր), այն թագաւորաց է (Սիե. միայն՝ թագաւորաց իրաւունք. եւ ի տատանէն միոյն (Սիե. մէկին) գտողին է (Սիե. լիցի՝ է) երբ իւր չլինի տեղիքն ուր (Սիե. որ) գտանէն գտաւ. ապա թէ չիւր տեառնն կամ՝ չիւր որոյն եւ յայգին (Սիե. իւր տեառնն կամ՝ իւր որոյն կամ իւր այգին) գտանէ ի հնգէն միոյն (Սիե. մէկին) գտողին է (Սիե. լիցի՝ է) վասն զի իւրն է տեղն (Սիե. տեղին). ապա թէ որ գտաւ իւր տզգին եւ իւր հարացոյն լիցուն էր գանձն եւ հայտնապէս վկայեցաւ, նմա լիցի որ եդիսն (Սիե. գտաւն). եւ ի տատանէն միոյն (Սիե. մէկին) տարեցին բաժին է (Սիե. լիցի՝ է); Իսկ թէ ի մարձկանաց իցէ գտողն (Սիե. մերձ՝ եւ թէ վարձկանաց), ոչ կարծեմ իրաւացի տատանորդել. այլ մնան ինձ.

—զ) 488՝ վասն հոգոց սերմանց (Նոր. ցարմնոյ).
—է) Վնե. եւ թէ.
—ը) 488. 749՝ քանսայր. Մարգ. — Սիե. քանսայ մարգ.
—թ) 488. 749. Սիե. այլ.
—ժ) 488. 489. 749. Սիե. սերմանց.
—ժա) 488. 749. Սիե. եւ թէ. — Վնե. թէ.
—ժբ) Սիե. յօտարաց պր.
—ժգ) 488. 749. ի ներքոյ՝ ի հողն ի քաղցանէ. — Սիե. ինձպէն հողն լիքանէ.
—ժդ) 488. 749. Սիե. թէ մեռանի.
—ժե) Նոյնչ՝ արիւն նոցա ի ձեռաց նոցա խնդրեսցի.

ցիս»). 702 զի՞ պարտ էր թաղուլ մինչ յերանել հոգւոյն եւ այնպէս զգուշանալ[ք]): Եւ այդ ըստ այդմ կացցէ գաւառաւանդ[ն]): Սակայն ի վարձու կալեալն եւ կանխաւ զգուշացեալն տեսցի ճշգրիտ[ք]) քննութեամբ[ն]), նմանապէս եւ բանադատեալն[ղ]):»

ՃԾ.

ՑԱՂԱԳԱԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳ ՎՆԱՍԵԼՈՑ ՇԻՆԱԿԱՆԱՑ Ի ՏԻՐԱՆ՝
ԱՌԱՒԵԼ ՔԱՆ ԶՍՕՎԼՈՐԱԿԱՆՆ ԼԵԱԼ ՀՐԱՄԱՆ[ն]:

14. «« Եւ եթէ աւելի[ը]) քան զօրէննի[ն]) անգթաբար հրամայեցէ գործել եւ այնու վնաս մնայու հասցէ ի տերանց ընդ հարկիս[ք]) անկելոց, պարտապան լիցի արեան[ք]) գաւառաւանի գերբագունից տերանց: Եւ ըստ արժանւոյն զապաշխարանն[ք]) ցուցցեն[ք]) խոնարհութեամբ, եւ զայլան ի վնասից զրժշկութեան եւ վիրապանածոյն հաւատացեն, եւ յանցժշկելեաց — ըստ աւուգանս[ք]):»

---

702. Հնդիմակը յարմարեցնում այստեղ Մովսէսական օրէնքին.—Ելից. ԻԱ. 35:

—ա) 489՝ առ ժողովի.—Վնե. առ ժողովի.—489. 749. Սիմ. Եւ քէ հիւանդանայ՝ զգնդ եւ զնահապետն վճարեսցէ (Սիմ. եւ զնահապետքիւնն վճարէ):

—բ) 488. 749՝ Սիմ. զի պարտ էր ըզգուշանալ մինչեւ. Հարցն Հաան երանէր (Սիմ. Հարցն Հաանն երանել) եւ ապա մարդ ի նմանի էր կախանալ (Սիմ. եւ ապա ի ներքոյ գնացեալ կախանալ էր)՝

—գ) Նոցք՝ յէ՛ եւ այլ ըստ . . . նոյն.

—դ) 489՝ ճշմարիտ.

—ե) 488. 749. Սիմ. ապա քէ վարձեալ գնարդն եւ յապաքն տացէ քէ խնամ է Հարցն Հաան եւ նա էր ի ներսն (Սիմ. ի ներքոյ), աբիւն նորա (Սիմ. իւր) ի գլուխն իւր.

—զ) 488. 749. Սիմ. յէ՛ նմանապէս . . նոյն.

—է) 488՝ վասն վնասուցեալ շինականաց ի տերանց.

—ը) 489. 490՝ առ ուրն.

—թ) 489՝ գնար.

—ժ) 489՝ որք օրէն. ընդ հարկի.

—ժա) 489՝ տուեան. սիպ.

—ժբ) 489՝ գաւաշխարհաբնիկեան.—Վնե. գաւաշխարհանեան.

—ժգ) 489՝ ցուցցանիցեն.

—ժդ) 488. 749. Սիմ. ամբողջ յոգոտածը այսպէս՝ իշխանաբ եւ այլք եթէ յանկրի գաւառէն գայաւ իկան. (749՝ գայաւ իկան) որ ընդ ձեռամբ իւրեանց իցեն եւ հանապ ամենայնի, արեան գնիցը տացեն ի գիսի մեռանիլ, արեան գնիցը տացեն ի նահանջ եւ տացեն յորդիս կամ յազգսիրեցս. եւ քէ ձեռն կոտրեսցի կամ տանի կամ տասանի իւրեն կամ այլոց գործիս տանի (Սիմ. յէ՛ տանի). եւ քէ բժշկեր լինի (Սիմ. լինի) գնարժս բժշկին եւ գնահապետն (Սիմ. գնահապետքիւնն) վճարէ.

—ժե) 488. 749՝ հոգւոյ.

—ժզ) 488. 489. 749. Սիմ. գնե. ճշ.

—ժէ) 488. 489. 749՝ մի բամբասեսցեն.—Սիմ. գնե. մի բամբասիցին.

—ժը) 489. Սիմ. գնե. զաւա.—488. 749՝ գայաւ.

—ժթ) Սիմ. պատժի.

—ի) Սիմ. յէ՛ զի գաւանալ. միայց չգոյէ.

—իա) 489՝ իրուէի.

—իբ) 489՝ փոխանակ՝ այն պրակ է՛ քահանայ.

ՃԵ.

ՑԱՂԱԳԱԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՉԳԱՒԱՌՆԱՑՍ ԱՆԱՐԴԱՐԱՑ[ն]:

15. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ՝ եթէ մի ոք անարգեսցէ եւ անպատեհսցէ եւ արհամարհանօք կալցի զքահանայն[ք]) թէ եւ[զ]) կարի ոք յանարգաց իցէ[ը]), գիտասցէ զի[ե]) զԱստուած անարգէ, զի Աստուածոյ սպասաւոր է ձեզ[ղ]) ի բարիս եւ համարս տացեն[ք]) ընդ[ը]) ոգւոյն[ի]) ձերոյ, զի[ժ]) գըրեալ է[703] զի՝նման ժողովրդեան քո մի բամբասեցես[704] Քո[ն]):

«« եւ զայս գաւառաւանն եւ որ նախ քան զնա[ք]) երբեմն թէ եւ սակաւ ինչ գրեցաք[705], այլ երկրորդել յօժարեցաք[ք]) այժմ յառաքելական կանոնաց՝ ցուցանելով ազագաւ զմեծութիւն պատժոյն[ք]) անարգողաց քահանայիցն՝ զի գասել զայգ է[ք]) զնոսա ընդ աստուածանարգս խրատացի[ղ]) գաւառաւանս[ք]) զնոսա ընդ աստուածանարգս ի[ղ]) անարգ[706]: Եւ որ չիցեն նաւ, ըստ այնմ՝ որ զձեզ անարգէ զիս անարգէ[707]: Եւ որ չիցեն —եւ այն[ք]) իսկ ըստ արժանոյն ցուցցաւ[707]:»

---

703. Ելից. ԻԲ. 28.—եւ Գործ Առաք. ԻԳ. 5:

704. Բառ առ բառ առաքելական կոչուած ԻԵ. կանոն (№ 764. իե.):

705. Հեղինակը ակնարկում Առաջին Մասնի ի. կանոնը.—տես եւ նոյն Առաջին Մասնի Դ. կանոնը:

706. Ղուկ. Ժ. 16:

707. Այդ վերջին նախադասութիւնը փոքր ինչ մաշն է. կամենում, անշուշտ ասել՝ եւ որ չիցեն համաձայն, եւ այլն, մանաւանդ որ այդպէս է գրած եւ № 489 մէջ. եւ այն ժամանակ տրեմն խօսքիրովս՝ ըստ արժանւոյն ցուցաւ հեղինակը անկարգութեամբ Առաջին Մասնի ԻԲ. կանոնը՝ ցոգագա դատաստանաց որ չիցեն համաձայ . . նէլն.—Տես եւ Ա. Մասնի Դ. կանոնը:

ԺԲ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴԱՏԱՒՈՐԱՑ։

16. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ ա) — եթէ որք են յաշխարհն գ) դատաւորութեան եւ իշխան են դ) առնել ե) դատաստան, եթէ թիւրիցէ զ) եւ է) աչառիցէ երեսաց ը) եւ պարտաւորիցէ ը) զարգարն եւ արդարացուցանէ թ) զպարտաւորն, մի եւս կացցէ ժ) ի կարգի իբ) դատաւորութեանն իգ) եւ իդ) պատուհասեալ հշամարիցի իե)՝ զի ոչ իմայաս զգրեալսն աստուածային ձեռամբն յօբէնան Մովսիսէ[708] եթէ՝ մի խոտորեցուցես զիրաւունս ի դատաստանի եւ կաշառ ի վերայ իրաւանց մի առնուցուս[709]։

,, Ի դատաստանի իզ՝ դատաւորացս եւ իէ) կանոնական իը) հրամանացս իթ) ուսաք՝ մի շնորհս յաշխարհանէ ի) լինել եւ նա) եկեղեցւոյ զդատաստութիւնն. եւ եթէ արտաքոյ իրաւանց եւ աչառանօք վարիցի, անկցի յայնմ իէ) շնորհէ։ Զի գոն դատաստանք եւ դատաւորացն իզ) ի վերհիցն քան զնոսա՝ գիտողացն զիրաւունս օրինացն իդ)։ ,,

---

708· Ելից. ԻԳ· 6. 8·—Ղեւտ. ԺԹ· 15·—Բ· Օրին· ԺԶ· 19· եւ այլն։

709· Աստիճական կոչուած ԻԶ· կանոն (№ 761. իդ)։

—ա) 488՝ վ.ասն դատաւորաց։
—բ) Սիմ. չիչ՝ եւ եգիպ. . . .նէրէ.
—գ) Կաճ. յաստիճանի.—488. 749. Սիմ. յաստիճան.—489՝ աստիճան։
—դ) Կաճ. իշխանաց։
—ե) 489՝ առնեն։—Սիմ. առնուլ.
—զ) Կաճ.. վ.կճ. քիւրիցցի.—488. 749. Սիմ. քիւրէ.
—է) Կաճ. չիչ՝ եւ.. —չ՝ եթէ.
—ը) 488. 749(եւ ընդ. երեսաց առնէ.—Սիմ. եւ ընդ. երեսս առնէ.
—թ) Կաճ.. 488. 749. Սիմ. պարտաւորիցցէ։
—ժ) Կաճ. եւ Բոլոր օրին. արդարացուսցէ։
—իա) 488՝ կացցէ.
—իբ) Կաճ.· ի կարգ.
—իգ) 489՝ մի եւս կացցէ դատաւոր։
—իդ) 488. 749՝ ապ.
—իե) Կաճ.. 488. 489. 749. Սիմ. հշտամարիցցի.
—իզ) Սիմ. Զի դատաստան է։
—իէ) 488. 749. Սիմ.. վ.կճ. չիչ՝ եւ.
—իը) 488. 749. Սիմ. ի կանոնական։
—իթ) Սիմ. հրամանացս.—489՝ ի դատաստանի դատաւորաց կանոնականաց հրամանաց։
—ի) 489՝ յաստիճանս։
—իա) 489՝ չիչ՝ եւ.
—իբ) 489՝ ասի՛։
—իգ) 489. 490. վ.կճ. զի գոն եւ դատաստանք դատաւորաց։
—իդ) 489՝ չիչ՝ զիրաւունս օրինացն.—488. 749. Սիմ. փոխանակ մի շնորհն... եւ է, ասացեա՝ զի որք եկեղեցական դատաւորք են մի գումն քան գումն պատասխանեսցեն ի դատաստանին, այլ քէ դասցէ Տէրն ի տատաստան եւ տգիտասն տան գնին կանգնեցեն (Սիմ. կանգնեցցեն) զիրպատճառն ի միասին եւ օրինացն Աստուծոյ դատ տացեն ի միջի նոցա. այլ. որ՝ծանի մի առցեն եւ քիւրեսցեն զդատաստանս Տէրնբիտա. քանզի Աստուած վրէժխնդիր է վասն օրինացն իւրոց։

ԺԷ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՉԵՒԱՒԱՑՍ Ի ՃԱՌԱՆԴՈՒԹԻՒՆ ԱՒԵԼՈՑ–) ՆՇԱՆԱԿԵ)։

17. Չճառայսդ) ի ժառանգաւորութիւն[710] աճելդ) առանց կամաց տերանցն ոչ հրամայեմք ի տրամութիւնե) ստացուցանել, քանզի տանց կործանումն այս գործէ ը)։ Ասա թէ երբէք արժանի երեւեսցիէ) ճառայն առ ի ձեռնադրութիւնը) ուսուիճանութ)ի, որպէս Ոնէսիմեանճ)[711] երեւեցաւ, եւ թոզացուսացեն ճ) աւարք իւր եւ աղաւեսցեն եւ ի տանէն ճէ) ի բաց առաքեսցեն, եղիցին ճփ)[712]։

,, Դատաստանճէ) կանոնացս հրամայէ զայսոսիկ պահել անգայթակղ զեկեղեցի, զի մի պատճառաւ ճէ) բարեպաշտութեան վնաս ինչ գործիցեն ճչ) եւ տեղի տայցեն ճէ) չարախօսացն զմէնջ ճը)։ ,,

---

710· Թէպէտ մեր եւ միւս բոլոր օրինաձևների մէջ դրած է ի ժառանգաւորիս, բայց որովհետեւ կանոնադրերի մէջ. որտեղից հանած է եւ սոյն կտորը, դրած է ի ժառանգաւորութիւն, եւ որովհետեւ նոյնը պահանջուէ եւ յօդուածիս շարադասութիւնը, մենք այդպէս արտագրեցինք։

711· Ոնէսիմոսը Կողոսացի փիլիմոնի տերուկն էր· նա գողութիւն արեց իր տիրոջից եւ փախաւ Հռոմ, ուր Յանօթացաւ Ս· Պօղոս առաքեալի հետ եւ աշակերտելով նորան մկրտուեցաւ։ Յետոյ Ս· Պօղոս առաքեալը վերադարձրեց նորան իր տիրոջ մօտ, յանձնելով նորան այն Ցուղթը առ Փիլիմոն, որ կանոնական է համար մեզ եւ որոյ մէջ առաքեալը խնդրում է նորանից նորել իր Ծառային եւ պահել նորան իր մօտ եւ սիրել իբրեւ եղբայր։ Ըստ ոմանց Ոնէսիմոսը յետոյ նախկապես Ծեռնադրուեցաւ Ս· Պօղոսից Մակեդոնիայի համար, ըստ այլոց՝ եփեսոսի համար, եւ Ք մարտիրոսութեամբ կնքեց նա իր կեանքը 95 Ցուին (Տես եւ Ցուղթ առ փիլիմոն, եւ առ կողոս·. գ·, 9)։

712· Կողմի առաքելական կոչուած ՀՉ· կանոն (№ 761. նժ·)։

—ա) Վ.կճ· ածելէ.
—բ) 488՝ կար· վ.ասն զծառայս երից օրհնել կամ օծանուածոց.
—գ) 489՝ ծառայ.
—դ) Կաճ· ընդունելէ. յուսանգչ՝ ընձեռուէ.—488. 489. 749· Սիմ· ընձեռուէ.—Վ.կճ. ընդունէ.
—ե) 489՝ ի տրամութիւնէն (վճառս)։
—զ) Կ·ճ. է այս գործ·.—489՝ գործ է այս.—488. Սիմ. Վ.կճ· գործէ.
—է) 489՝ Հռոմերիցի։
—ը) Սիմ· առ ի ձեռնադրութեանն։
—թ) 488. 489. 749· Սիմ.· ասուիճանի.
—ի) 490՝ Ոնէսիմոնն. սխալ։
—իա) 489՝ թոզացուցանեն զնա։
—իբ) 488· 749· Սիմ· եւ ազատ ի տանէն.
—իգ) Կաճ· 489՝ եղիցի.
—իդ) 488. 749՝ գնասատանեաց.
—իե) Վ.կճ. պատճառի.
—իզ) 489. գործ իցի.—488· 749· Սիմ. գործեսցեն.
—իէ) Սիմ. վ.կճ. տացեն։
—իը) Սիմ. մ՚այլ՝ գյտագ պրծացն։

ԺԵ.

ՅԱՂԱԳԴԱԾ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ԱՆՊԱՏԴԱՂԱՑ ՉԹԱԳԱՒՈՐՍ ԵՒ ՉԻՇՆԱՑՆ։

18· *եթէ օր ի[1] շնամամնեացէ ք) զթագաւորս եւ զիշխանս գ) առնիրաւարար, պատուհաս կրեսցէ — եթէ ժառանգաւոր է ը) լուծցի, եւ[2] է) ժողովրդական՝ որոշեսցի*[715]։

,, Եւ զայս դատաստան գտանել եպիսկոպոսաց եւ վարգապետաց է, զի պատկեր են Աստուծոյ թագաւորք եւ իշխանք։ Եթէ ը) անարգողն իցէ ժառանգաւոր՝ իրաւացի է լուծանել, եւ զաշխարհական օք որոշել է) մինչեւ զղջասցի։ Եւ այդ հատուտաւ ը) այժմ ի)։ ,,

ԺԶ.

ՅԱՂԱԳԴԱԾ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ԳՈՂՈՑ ԵՒ ԱՒԱԶԱԿԱՑ ԵՒ ՆՈՑՈՒՆՑ ՄԵՆԱՒՈՐՈՂԱՑ ք)

19· *Գող ք ա) կամ ասպնջական իւր ք բ) ըստ կամաց եկեղեցւոյն գնասս մահու մատնել արժանի լիցի ք գ), զի հնազեալ աւազակն ք դ) եւ իւր հացամեծարքն միշտ լինին ի մահ գատապարտեալք։ Զայդր ք ե) զկնի պարտ է գատաւորին հետեւել*[714]։

,, Եւ զայս յաղագս մարդագողոց[715] *եւ աւազակաց ասէ· եւ*

715· կղեմի առաքելական կոչուած էր· կանան (№ 761, ճժր·)։

714· Հարց հետեւողաց կոչուած կանոնագրութեան Գ· կանան (№ 761, ճկգ·)։

715· Ուր կար սորկութիւն, այնտեղ կարելի էր եւ մարդ գողանալ ի[1] սորուկ եւ ի[2] ազատ, որով վերջինս գառնուէր նոյնպէս սորուկ։

—ա) 483՝ մինչ՝ վ. ասեն։
—բ) 490՝ ի[1]շնամեացէ· — գ.ե.ե. ի[2]շնամանեցէ։
—գ) կաս. 489՝ զթագաւոր եւ զիշխան։
—դ) կաս. իցէ։
—ե) կաս. 488. 490. 749. մխ.. գ.ե.ե. իսկ եթէ։
—զ) գ.ե.ե. եւ ք[1] անզէղջ·
—է) 483՝ որոշեսցի· — սկզ. իրաւացի է՝ ք[2] անարգողն ժառանգաւոր իցէ լուծանել եւ ք[3] աշխարհական օք՝ որոշել·
—ը) 488, 749. մխ. հատուտաւեացի· — գ.ե.ե. հատուտաւիցի։
—թ) 489՝ Ա.զգ. հատուտաւեացի դատաստանն։
—ժ) 488՝ վ.ասն գողոց եւ ասպնջականաց նոցա։
—ի) կաս. զգ.ոզ։
—իա) 488. 489. 749. մխ. կամ (489՝ եւ) ասպնջականք նոքին։
—իբ) 489՝ մխ. արժան է։
—իգ) 488. 749՝ աւազակքն։
—իդ) կաս. զկզկ·

716· Հեղինակը ակնարկում է Մովսիսական օրէնքը·—ելից, ԻԱ· 16·—Բ· Օրին· ԻԳ· 7· եւ այլն։

717· Տես յետագայ, ԻԳ· յօդուածը։

718· ելից· ԻԱ· 1—6·—Բ· Օրին· ՃԵ· 12—16։

—ա) 488. 749. մխ. ըստ կնի, սխալ։
—բ) 488՝ վ.ասն ծառասլից ազատել ըստ օրինացս։
—գ) մխ. քրիստոնէից։
—դ) 488՝ ծառայէր։
—ե) մխ. եւ եղեալ.
—զ) 490՝ մխ. յերծին.
—է) 749՝ լիցի՝ յօրժամ·
—ը) 488. 489. 749՝ երդ.— մխ. ըստ գրոցս։
—թ) 488. 749՝ լիցի՝ միայն եղեալ...եւցէ.
—ժ) մխ. եւ ք[1] կինն ընդ նմա էր՝ հանգերձ կինաւն եղեալ։
—իա) 488. 489. 749. մխ. գ.ե.ե. ուսուսեալ։
—իբ) 488. 749. մխ. տեառնն լինին։ — կարս. լինին։
—իգ) նոցո՛ց լիցի՝ եղեալն եւ նոքա։
—իդ) 488. 749՝ գ.ե.ե. լիցէ։
—իե) 488. 749՝ տուասցէ։
—իզ) մխ. Եւթե ք[2] պատրաստեսցէ ծառայն եւ տացէ։
—իէ) 749՝ եւ հաւատարիմ վկայիւք։

բան օրինացն հրամայէ ի մահ գատապարտել[716] *նաեւ զիամակից հատուածն, եւ ըստ եկեղեցւոյ օրինաց եւս կարգէ։ Բայց զկնի ա) կանոնաց այդ եւս յուշիալ է գատաստան*[717]։ *,,*

Ի.

ՅԱՂԱԳԴԱԾ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ԴԱՒԹԱՒՏԻՑ ԱԱՒՆԵԼՈՒ, ԸՍՏ ՕՐԻՆԱՑՆ ք)

20· *,, Եթէ պատահի քրիստոնէի գնել ծառայ ք) քրիստոնեայ, ըստ օրինացն վեց ամ ծառայել եւ ելանել է) յազատութիւն ը) ամին*[718]։ *Հղիցի մէզ — յորժամ է) ըստ գնոյ իւր ը) ծառայեսցէ՝ ելցէ ազատ։ Եթէ ինքն միայն մնասցէ իցէ՝ միայն ելցէ, եւ եթէ կնաւ հանդերձ մնասցէ իցէ ը) — ելցէ եւ կինն ընդ նմա ք)։ Ապա թէ տէր իւր տացէ նմա կին եւ ծնանիցի նմա որդիս ք) եւ գատերս, կինն եւ որդիքն տեառնն նոցա հղիցին ք ը), եւ նա միայն ելցէ· փրկանօք ելցեն եւ նոքա ք գ)։ Ապա թէ ք ը) պատահանի տուեալ ասիցէ ք ե) ծառայն ք ը) — սիրեցի տէր իմ եւ զկին իմ եւ զորդիս իմ եւ ոչ գնասցէ յազատութիւն, տարցի զնա տէր իւր յեկեղեցի Աստուծոյ եւ քահանայիւք եւ հաւատարիմ վկայիւք ք ե) եւ գրով առցէ զնա ծառայ յաւի-*

տեառն»[719]: Եւ մի՛ յաղագս ը) այնարիկ փոյթ կալցի թէ եւ կարիցէ ազատ լինել, զի ըստ առաքելոյ ի Տէր ժ) կոչեցեալ ծառայն ազատ տեառն է ժ)[720]. ,,

Խ՚Ն.

ՅԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆՈՑՆ ԱՂԱՒՆԱՑ Ի)։

21. ,,Իսկ եթէ պատահի ումեք վաճառել զգուսպ ղ) իւր ըստ որում եւ իցէ պատճառի յաղախնութիւն առնն հաւատացելոյ, մի՛ իբրեւ զազախին ի) վճռաւ ը) վաճառիցէ ը)։ զի թէ ոչ իցէ յայս տեառն իւրոյ հաճոյ որում հաստատեցան, փրկեսցէ ի) զնա հայր իւր: Բայց յազգ օտար չէ իշխան վաճառել ի՛ա) տէր իւր, զի անարգեաց զնա. ապա թէ որգւոյ ի՛բ) իւրում հաստիցէ ի՛գ) զնա ի՛դ)՝ ըստ օրինաց գաւառացն ի՛ե) արասցէ նմա: Ապա թէ ոչ իւր եւ ոչ որգւոյն ի՛դ) հաստիցի ի՛ե) ի կնութիւն, ի ծնուիլ ամի ազատաւորութեան ի՛զ) նորա չափով գնոյ իւրոյ՝ ազատ լիցի ձրի. ապա թէ կանխաւ հայր իւր փրկել զնա կարիցէ, փըրկիցէ ի՛է)[721]: ,,

---

719. Ցօգուածիս բովանդակութիւնը հանել է հնդիւնակը՝ երբեմն բառ առ բառ՝ Մովսիսական օրէնքից.—Ելից. ԻԱ. 1—6.—Բ. Օրին. ԺԵ. 12—16:

720. Ա. Կորնթ. է. 22:

721. Ցօգուածիս բովանդակութիւնը հանել է Մխիթարը գրեթէ բառ առ բառ Մովսիսական օրէնքից.—Ելից. ԻԱ. 7—11:

ա) 489՝ Մխ. եւ գրով (Մխ. ի տան) ծառայեացէ յաւետեան.
բ) Մխ. յիւ՝ յազգա.
գ) Վեն. տէրամբ.
դ) 489՝ ի տէր կոչեցեալ ազատ է.
ե) 488՝ վասն զի գնեսցաւ իւր վաճառէ յազգանուքիւնն.
զ) 749՝ զգիտար. աֆալ.
է) 489՝ յիւ՝ զազախին.
ը) 490. 749. վճռաւաւ.—Մխ. վաճառաւ.—488՝ վաճառ.
թ) 489՝ վաճառեացէ.
ժ) Վեն. փրկիցէ.
ի) 488. 489. 749. Մխ. վաճառել զնա.
ի՛ա) 488. 489. 749՝ յօրգւոյ.
ի՛բ) Աչէցէ. հաստեսցէ.—488. 749՝ հաստատեսցին.—489՝ հաստատեսցէ.
ի՛գ) 488. 489՝ 749՝ յիւ՝ զնա.
ի՛դ) 490. Վեն. գաստերս.—488. 749. Մխ. գաստերս.
ի՛ե) Վեն. որգւոյն իւրում.
ի՛զ) 488. 749՝ հաստին.—Մխ. ապա թէ ոչ որգւոյն հաստիցի.—489՝ յիւ՝ ըստ օրինաց . . . եւլն.
ի՛է) 488. 749՝ որգւոյ.
ի՛ը) 488. 749՝ փրկեսցի.

Խ՚Ի.

ՅԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆՈՑՆ ԱՅՑԱԶԳԻ ՆԱՒԱՑԻՑ, ՆՄԱՆԱՊԵՍ ԵՒ ԱՂԱՒՆԱՑ –)։

22. ,,Եթէ գնիցէ ը) ոք ծառայ այլազգի եւ կամ աղախին, եթէ յանձն առնուն ի) մկրտիլ՝ ընդ փրկանօք լիցին — գնոյ ը) չափ ծառայեալք՝ աղատք ե) լիցին ղ). ապա թէ ոչ կամիցին, վաճառել իշխան լիցի: Այլ մի՛ յաղագս ոչ ազատելոյ ե) հեղգասոյն ի մկրտելը): Եւ ի՛ե) մկրտելոցն ազատիլ ե) կամ ոչ ե՛ա)— նոյն լիցի որպէս ի ընէ քրիստոնէիցդ[722]. Նմանապէս եւ աղախնաց ,,,

Խ՚Ի՛.

ՅԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆՈՑՆ ՀԱՐԿԱՆԱՊԱՀԱՑ ՉՀՈՑՐ ԿԱՄ ՉՄԱՅՐ ԼԸ)։

23. Որ հարկանէ զհայր կամ զմայր իւր ե՛բ)՝ մահու մեռցի ե՛գ)[725]:

,,Ա՛դ) ոք ըստ օրինացն ե՛ե)[724]: Նմանապէս կանոնք լիցին ե՛զ) մահու չափ ազաշխարել: Իսկ գաւառաւոն այս լիցի ե՛է). եթէ յանզգայութիւնեան եւ ի մանկութեան գործէ, ներելի է ծնողացն. ապա թէ յանզգուշութեամբ եւ արհամարհանօք, իշխան լիցին ծնողքն յետ բազում անգամ խրատու առաջի ե՛ը) քահանայիցդ

---

722. Տես նախընթաց Խ. յօդուածը:

723. Մովսիսական օրէնք.—Ելից. ԻԱ. 15:

724. Ելից. ԻԱ. 15:

ա) 488՝ վասն այլազգի ծառայից եւ ազախնեացդ.
բ) 488. 489. 749 Մխ. գնեսցէ.
գ) 489՝ առնեաւ.
դ) 489. 749՝ գոյ. աֆալ.
ե) Մխ. յիւ՝ ազատաք.
զ) 489՝ գնոյ չափ, . . եւլն.
է) 489՝ Ա՛ն մի՛ յաղագս ազատելոյ.
ը) 478. 489. 749՝ մկրտել.—Մխ. մկրտիլ.
թ) 489՝ յիւ՝ խոկ.
ժ) 488. 749՝ ազատել.
ի) 489՝ յիւ՝ ազատիլ կամ ոչ.
ի՛ա) Մխ. ոք հարկանէ հայր կամ ըզմայր.
ի՛բ) 489՝ յիւ՝ խոր.
ի՛գ) Մխ. մեռանիցի.—488՝ վախճանեսցին.
ի՛դ) Մխ. Կար. Ա՛յս հետեւեալք օրինացքն են.
ի՛ե) 489՝ իցեն.
ի՛զ) 489՝ յիցին.
ի՛է) 489՝ յիւ՝ առաքի.

եւ ծերոց[725] հրաժարել») ի նմանէ եւ տարագրել[բ] ի ժառանգութենէն: Ապա թէ զլշացեալ ըստ կամաց նոցա[գ] գարձցի [դ] ապաշխարութեամբ արժանապէս, ընկալեալ լիցի գարձեալ[ե]:,,

Խգ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄԱՐԴԱԳՈՂԱՑ Ը:

24. Որ ոք[ե] գողացի յորդւոցն[ը] Իսրայէլի եւ վաճառիցէ[ի] զնա, եւ գտցի առ նմա, մահու մեռցի[ժ][726]:

,, Իսկ մեզ փոխեալ լիցի այսպիսի[ժա] լրմամբ[բ]: Եթէ քրիստոնեայ գողացեալ զքրիստոնեայ[գ] վաճառէ[դ] յայլազգիս [է] եւ յայտ[զ] չար գործն գայցէ[է], յաղագս ապաշխարութեան հասանելոյ մի մեռցի մահու, այլ ի բանս արկեալ[է] — երաշխաւորօք զառեալ գլինն[ը] յղիցի եւ գարձուսցէ զվաճառեալն: Ապա թէ չիցէ հնարն[ի], զգլինն ի[ժբ] գողացելոյն տայցեն[իբ]

725· Ա յղպէս է պատուիրում Մովսիսական օրէնքը·—Բ· Օրին·, ԻԱ·: 18—21

726· Մովսիսական օրէնք·—Ելից· ԻԱ·: 47·—Բ· Օրին·, Իե·, 7:

—ա) 489՝ հրաժարիլ.
—բ) 490՝ եւ տարագրեալ է.
—գ) 489՝ նզատ.
—դ) 489՝ զառեալ.
—է) 488· 749՝ ասէրով յօդուածէ ապաշխ՝ վաճառաւորագրաց գնայր կամ գմայր.
Եթէ ոք անարգե· (488՝ անարգէ) յորդւոց իւրոց եւ կամ թէ այլ անօրէնութիւն (749՝ անարդութիւն, գորձին սրգիկն առ օտարս. վասն անարգանացն հրամանն տայ օրէնքն զի իշխանութիւն ունի հայրն տանել զորգին իւր առ աւր ի գատաստան, զի թէ յանձին կալցեալ զմնացեալ իւր եւ այլ ոչ արասցէ. խրատեսցի եւ արձակեսցի. ապա թէ ոչ՝ պատժեսցի, զի ի հնուէմն) ըստ օրինացն. (749՝ պատժեսցի ըստ օրինացն. զի ի հնուէմն գհայր եւ գմայր անարգանացն գերկիցի փայտէ կախէին. Այլ վասն չար գործոց զոր ապարին առ օտար մարդի, ոչ տայ նմա հրաման օրէնքն բանսարկել զորգիսն առ աչի գատաստանին. (—յց գ—բ· օրինակը ճաճճ է մեր[իե]):
—զ) 488՝ վասն որք գողայս գողանան.
—է) 749՝ Որք.
—բ) Աչ։։· վճռ· յօդուածդ.
—բ) Աչ։։· 489· Սիճ· վճռեալ նոցէ·
—է) Սիճ· մեռանիցի.—488· 749՝ եւ առ. ոչ որ գողցի գողալիքնն մահու մատնիցի·
—ժա) վճռ· այսպէս·—488· 749՝ չիւ՝ այսպիսի·
—ժբ) 489՝ չիւ՝ լրմամբ.
—ժգ) 489՝ եթէ գողանայ քրիստոնեայ·
—ժդ) 489՝ եւ վաճառէ· —Սիճ· վաճառելիցէ·—վճռ· եւ վաճառեալ·
—ժե) 488՝ յայտգիտ—489՝ այլազգիսս
—Սիճ· յայլազգիսդ·
—ժզ) 489՝ եւ այս·—Սիճ· եւ ի յայտ·
—ժէ) 488· 749 եւ ի յայտ եկեսցէ չար գործն·
—ժը) 489՝ արկանել·
—ժթ) Մեր օրիճ· կինն, յաջորի սխալ գրչի·
—ի) 489՝ չիցէ յղելոյ հնար·—վճռեալ·չիցէ հնար՝ անզգիշցի լիցի խրատ·
—իա) 489· Սիճ· չիւ՝ ի·
—իբ) 489· 490· Ս· ճ· տայցեն·

727· Տես նախընթաց ԺԹ· յօդուածը:

728· Մովսիսական օրէնք·—Ելից· ԻԱ· 47·—Ղևտ· ի· 9·—Մատթ· Ժե· 4·

729· Հեղինակը ակնարկում է նախընթաց ԻԹ· յօդուածը:

750· № 489 մէջ Մէպէտ կայ այն խորագիրը ցանկում, բայց ինքն յօդուածը ամբողջապէս պակաս է:

731· Մեր օրինակի մէջ՝ բռնիցի, որ յայտնի սխալ է գրչի· մինչ գրինը հանապազայն Աստուածաշնչին եւ միւս բոլոր օրինականներին:

տեառրս·)· եւ խրատեալ[բ] յայնմ[գ]) արձակիցեն[դ]՝ կամ նշան գիցեն[է]· անզգոյից եղիցի[զ] խրատն[է][727]:,,

Խդ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱՄԲԱՍՈՂԱՑ ՉՔԱՋԱՐ ԿԱՄ[ը] ՉՄԱՅՐ[ի]·

25· Որ բամբասէ զՀայր իւր[ի] կամ[ի]մայր իւր[ի][բ]՝ մահու մեռցի[728]:

,,Չյայտնի բամբասողաց եւ յանցանս ծնողացն հրապարակողաց զմահու մեռանիլն ասէ· այլ ըստ[ի]՝ մեզ՝ զատաստանաց[գ] հարկանողաց զծնողսն լիցի՝ որպէս ցուցեալն է[729]:,,

Խե.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՈՒՈՂԱՑ[ի] 750·

26· Եթէ կռուիցին[ի][ը] արք երկու եւ հարկանիցէ[ի] զ[ը]կեր իւր ի նոցանէ[ի][բ] քարիւ կամ բռնցի[751] եւ ոչ մեռանիցի,

—ա) 488 749՝ ի գոլացելոյ տէրն տայցեն·
—բ) Սիճ· խրատել·
—գ) 489՝ չիւ՝ եւ խրատեալ յայս·
—դ) 489՝ արձակեսցեն·
—ե) 488· 749՝ Սիճ· գիցեն·
—զ) 490՝ լիցի·—488· 749· Սիճ· եւ (Սիճ· որ) անզգիշցի լիցի·—489՝ չիւ՝ անզգիշցն· . . եւլն·
—է) 489՝ ի խրատ·—վճռեալ· չիւ՝ կամ նշան . . . եւլն·
—ը) 490՝ եւ·
—բ) 488՝ 749՝ Սիճ· վասն բամբասողաց գՀայրն կամ գմայրն·
—ի) 488· 489՝ 749՝ չիւ՝ իւր·
—իա) Սիճ· եւ·
—իբ) 489՝ չիւ՝ իւր·
—իգ) 749՝ իւրոց·
—իդ) Սիճ· վճռեալ նոցէ·
—իե) 488· 749՝ հարկանէ·
—իզ) Աչ։։· վճռ· զք ի նոցանէ զընկերք իւր·—488· 749՝ Սիճ· կռուող· չիւ՝ ի նոցանէ·

այլ գնիցի ի մահիճս, եթէ յառնիցէ՞) այլն եւ շրջիցէ՞) ի սը-
պղ արտաքոյ ձ)՝ անագարտ լիցի որ եհարն: Մեռելոյն ապաշխա-
րութիւնն լիցի ը): Բայց զնաւփանաճոյ նորա՞ եւ զբժշկութեան
նորա ը) տուգանեացի՞): եւ թէ մեռցի՝ զգինն ը)[732]:

,, Ա յս գատաստան լրմամբ յօրինացն ասացաւ. եւ ի՞) մեզ
գնոյն ամրոյ պահելի է ժ)[733]:,,

ԽԸ.

ՅԱՂԱԳԱԾ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՑ ԹԱՒՈՒՅՑԻՑ ԵՒ ԱՂԱՒՆՈՅ
ՊՊԱՆԵԼՈՅՑ Ի ՏԵՐԱՆՑ ժ-):

27. Եթէ ոք հարկանիցէ՞) զծառայ ժ՞) իւր կամ զաղախին
իւր ժ՞) գաւազանաւ եւ մեռցի ի ձեռանէ նորա, գատաստա-
նաւ ժ՞) վրէժխնդրութիւն լիցի ի տերանց[734]:

,, Տեառնն ասէ եւ գատաստան ի ժ՞) գաւազանն եւ ի սուրն ժ՞)
եւ յայլն այսպիսիս, միանգամայն յաստատութիւն նոցա եւ
ի պատճառ ժ՞) լինելն: Եւ եթէ այլազգիք էին եւ եթէ քրիս-
տոնեայք, ըստ այնմ գինք արեանն տուգանիցին ժ՞): ,,

---

732. Այն կտոր հանած է Մովսիսական օրէնքից բառ առ բառ, բացի՝ մեռե-
ալի ապաշխարութիւն լիցի եւ եթ մեռցի՝ զգինն, որ միմիայն ասկացրել է իր
կողմից. — Ելից, ԻԱ., 18, 19:

733. Այն ԻԶ. յօդուածը գրեթէ նոյնութեամբ գրած է եւ Առաջին մասնում նոյն-
պէս ԻԶ. համարով կանոնի մէջ:

734. Բառ առ բառ Մովսիսական օրէնք, բացի՝ ի տեռանց:—Ելից, ԻԱ., 20:

—ա) 488. 749՝ յարկեէ.
—բ) 488. 749. Սիճ. շրջիացցի.—Վնճ. շրջի.
—գ) 488. 748. Սիճ. արտաքս.
—դ) Նոցճ՝ յիւր՝ մեռելոյն . . . նպեւ.
—ե) Նոցճ՝ յիւր՝ նորա.
—զ) Նոցճ՝ եւ Ա՛յլ. յիւր՝ նորա.
—է) 488. 749. Սիճ. ետր. ասցէ.
—ը) 488. 749. Սիճ. եակ իքէ մեռա-
նի՝ զգինն (Սիճ. զգինան) առնուու.—490.
Վնճ. յիւր՝ եւ իքէ մեռցի՝ զգինն.
—թ) Նոցճ՝ յիւր՝ ի.
—ժ) 488. 749՝ պահելոյ պիժան է.—
Վնճ. առնի՝ 488 եւ մեռելոյն ապաշխա-
րութիւն լիցի.
—ի) վասն ծառայից զոր սպանիցն
տասըն խրատանց.
—իա) Ա՛յլ. 483. 488. 489. 749. Սիճ.
Վնճ. Հարցէ.
—իբ) 749՝ զծառայս.
—իգ) 488. 489. 749՝ յիւր՝ իւր.
—իդ) կոտրոյ. յիւր՝ եւ մեռցի ի ձեռա-
նէ նորա.
—իե) 489՝ յիւր՝ եւ գատաստան ի.
—իզ) 488. 749՝ ի գաւազանաւն ի տա-
րըն.
—իը) 489՝ ի պատճառս.
—իթ) 488. 489. 749. Սիճ. տուժեա-
ցին.—Վնճ. տուժեացին.

Բայց եթէ մի օր կամ երկուս կեցցէ՞, մի խնդրիցի՞) վրէժն,
զի գինք արճանոյ իւրոյ ը) են[735]:

,, Ապաշխարութիւն ձ) լիցի: ,,

ԽԹ.

ՅԱՂԱԳԱԾ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՑ ՉՑԵՂԻ ՀԱՐԿԱՆԵԼՈՑ
ՉԱՓՈՎ Ի ԿՌՈՒԵԼՆ ԱՐԱՆՑ ը-)

28. Իսկ ե) եթէ կռուիցին ը) արք երիս եւ հարկանիցին զկին
է) յղի եւ ելանիցէ սպգմն աննկարը), կէս վնասու տուգանիցի
ը) որչափ ինչ արկանիցէ նմա այր կնոջն ժ՞), եւ տացէ ժ՞) ատա-
չելով: Ապա թէ կերպարանեալ իցէ, տացէ անձն ընդ անձին[736]:

,,Ցայսոսիկ է եւ այս ժ՞) գատաստան ժ՞) աստուածային ժ՞)
ըստ սահմանի. ապա թէ ոչ՝ մի է ժ՞) նկարեալն եւ աննկարն ժ՞)
ըստ յուսոյ առնն ճնանիլ կնոջն, թէ եւ ժ՞) բազում միջոց է
նկարելոյ եւ աննկարի ժ՞): Եւ ժ՞) տացէ ի) անձն ընդ անձին.—
եւ այս գատաստան փոխեալ տուգանօք եւ ապաշխարութիւնամբ
վճարեսցի, որպէս յայտնեալ է գատաստանօք թագաւորացն,
համեմատելով ընդ այնոսիկ[737]: ,,

---

735. Մովսիսական օրէնք.—Ելից, ԻԱ. 21:

736. Մովսիսական օրէնք.—Ելից, ԻԱ. 22. 23:

737. Հեղինակը ակնարկում, ասկ երկրորդ մասնի Ա. յօդուածի այն կտորը, որ
խօսում սպանութեան վերաբ:

—ա) Ա՛յլ. 488. 749՝ Սիճ. մի խնդ-
րեսցի.—489՝ մի խնդիր իցէ.
—բ) Սիճ. յիւր՝ իւրոյ.
—գ) 488. 749՝ այլ ապաշխարութեամբ.
—դ) 488՝ վասն որ յայլ կանայս ի
կռուիլ սրտից հարկանին.
—ե) 488. 489՝ 749՝ յիւր՝ եակ.
—զ) 488. Սիճ. 749՝ կռուիցին.—489՝
կռուին.
—է) 488՝ զկնի. պետ.
—ը) Սիճ. անկար.—488. 749՝ սպգմն
որ ի յանձին կայր.
—թ) Ա՛յլ. 488. 489. 749. Սիճ. Վնճ.
տուժեացին.
—ժ) 483. 749՝ արկանիցէ այլն այնմ
կնոջն.
—իա) Վնճ. տացի.
—իբ) 489. Սիճ. Վնճ. յիւր՝ այս.—490՝
յիւր՝ եւ այս.
—իգ) 488. 749. Սիճ. եւ ի գատաս-
տանն.
—իդ) 489՝ յիւր՝ աստուածային.
—իե) 488՝ յիւր՝ ի.
—իզ) 488. 749՝ եւ անձն որ կայրն.
—իէ) 488. 489. 749. Վնճ. զի թէ եւ.
—իը) Սիճ. յիւր՝ ըստ յուսոյ . . . նպեւ.
—իթ) 483. 749՝ Ա.յլ.
—ի) 489՝ տասըն.

Խթ.

ՅԱՂԱԳԴԱՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՐԲԱՒԱԾՈՑ –)·

29· Ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատամանն, ձեռն ընդ ձեռինն, ոտն ընդ ոտին, խարան ընդ խարանի, վէր ընդ վիրի, հարուած ընդ հարուածոյ[738]:

,, Եւ այս գատաստան ատաւուածային շնորհօք աւետարանին[739] տուգանօք ը) վճարեսցի ըստ ե) բանականի գնոյ արեանն համեմատեալ: Սակայն յառաւելն եւ ի նուազն ի զգայութիւնսն քննութիւն լիցի եւ յանդամսն եւ ի գործսն, եւ ի թ) բաժանութիմն իւրաքանչիւրք ի) յանդամսն եւ ի զգայութիւնսն քոսն եւ վեց գահեկան եւ վեց դահեկան եւ կէս դանդ, գարի ղ) պակաս է)[740]:

738· Մովսէսական օրէնք· — Ելից· ԻԱ·, 24· 25· — Դ.Եւտ·, ԻԹ· 20· — Բ· Օրին·, ԿԹ· 21:

739· Մատթ· ե· 38 — 44:

740· Նախընթաց Ա· յօդուածի մէջ Մխիթարը նշանակեց մարդասպանութեան համար տուգանք իրրեւ արեան գին 365 դահեկան:

Ներկայ յօդուածիս մէջ ամէն մէկ վնասուած անդամի համար նշանակուած է 26 դահեկան եւ կէս դանդ մի գարի պակաս: Այս Յուի կատարածներից երեւում է, որ հնդկեան մի Յուական հաշիւ է ունեցել ի նկատի եւ մի շաբիկով յիշեալ 665 Յուի մեան· բայց դժուար է հաւանական նորա այդ հաշիւը, որովհետեւ 26 Յուը 365 Յուի 14-րդ մասն է, իսկ անդամները եթէ միայն զգայարանները վերցնենք՝ հինգ են, եւ եթէ անդամները առանձին առանձին համարինք՝ 2 ձեռք, 2 ոտք, 2 աչք, 2 ականջ, եւլն, 14-ից պակաս են:

—ա) 433՝ վնաս հարուածոց·
—բ) Սիմ· տուք անօթ· սխալ·
—գ) 433· 490· 749· վկե· ընդ·
—դ 439· Ոյմ· կտրուց· վկե· եւ է·
—ե) 433· 749· Սկե· յիւրաքանչիւր·
—զ) 433· 749՝ գարի մի·
—է) 433՝ չիչ՝ քսան եւ վեց գահեկան· . . Խոյե·

Լ·

ՅԱՂԱԳԴԱՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳԱՆԳԱՏԻՑ ԵՒ ԱՂԱՒՆԱՑ
– ՀԱՐԲԱՒԱԾԻՑ Ի ՏԵՐԱՆՑ –)

30· Իսկ ք) եթէ ոք հարցէ զակն ծառայի իւրոյ, կամ զակն աղախնոյ է) իւրոյ եւ[741] կուրացուսցէ ը)՝ արձակեսցէ զնոսա է) ազատս փոխանակ ականն նոցա ը): Եւ եթէ զատամն ծառայի իւրոյ եւ կամ զատամնէ) աղախնոյ իւրոյ ը) թափեսցէ, արձակեսցէ ը) զնոսա ը) ազատս փոխանակ ատամանն նոցա[742]:

,, Թերեւս եւ ը) ատաւուածային օրէնքս զայլ եւս ը) զգայութիւնս եւ զանդամս ը) զուգահաւասար սմին հրամայիցէ ը) նմանապէս ելանել ը) ծառայից եւ ազատաց ը): Եւ այս գատաստան անխափան կացցէ մեզ յօրինացն առ հաւատացեալս: Իսկ եթէ յայլազգեաց ը) իցէ ծառայն եւ ազատիցն, վաճառիցէ ը) օրքան արժան է՝ ը) պակաս եւ կամ ընդ կէս գնոյն), քսան օրում՝ ի գէպ իցէ՝ գատաստանի է) իրաւամբք է)· սահական իշխանէ) լիցի թէ եւ ոչ կամի է)· վաճառել: ,,

741· Մեր օրինակի մէջ պակաս է՝ կամ զակն ազախնոյ իւրոյ եւ· բայց որովհետեւ հետեւեալ տողերի գնատ եւ ճոցա դեպառնները ցոյց են տալի որ՝ պատահմամբ են բաց Յուցած այդ խոտորը, եւ որովհետեւ դրա կան Աստուածաշնչի մէջ, որ տեղից հանած է այդ կտորը, եւ միւս օրինակների մէջ, մենք եւս հարկաւոր համարեցինք լրացնել այստեղ այդ պակասորդը:

742· Մովսիսական օրէնք·—Ելից· ԻԱ· 26· 27:

—ա) 433՝ վնաս ծառայից հայրաւածոց ի տերանցն·
—բ) 433· 489· 749· չիչ՝ խոյ·
—գ) 439· Սիմ· եւ կամ· ազախնոյ·— 749· վկե· եւ կամ զազախնոյ·—433՝ եւ զազախնոյ·
—դ) 489՝ կոտրատցանէ·
—ե) 433· 749· Սիմ· ազատեսցէ զնա· Նոյճ՝ նորա
—է) Սիմ· վկե· չիչ՝ գատաստն·
—ը) Աժա՛ 433· 749· Սիմ· չիչ՝ իւրոյ·
—թ) 433· 749՝ ազատեսցէ·—Սիմ· չիչ՝ արձակեսցէ·
—ժ) Աժ՛ւ· չիչ՝ զնոսա·
ժա) 433· 439· 749· Սիմ· չիչ՝ եւ·
—ժբ) 433· 749՝ այլ եւ·—Սիմ· զայլս եւ·
—ժգ) 433· 749՝ զատաստ· սխալ·—Սիմ· չիչ՝ զանգատս·
—ժդ) 433· 749· Սկահաւասար համաքեցաւ·—Սիմ· Սկահամառ· համարեցաւ·
—ժե) 439՝ լինիցի·—433· 749՝ նմանապէս եւ ելանել Տրամադրէ·
—ժզ) 433· 749՝ կարաչ· եւ ազախնեաց·—կաչ· Տրամադրէ վնաս խլելոյ ատամանց նոցա·—կաչ· չիչ՝ նոցա·
—ժէ) 439՝ ազատգաց·
—ժը) Սիմ· վաճառեսցի·
—ժթ) 439՝ պարտ արժան է·—Սիմ· որ անարժան է·—Վկե· պարտ արժ է·—433· 749՝ պարտ պարժանն է·
—ի) 439՝ կամ կէս գնոջ·
—իա) 439՝ գ-նոյնի·
—իբ) 433· 749· Սիմ· գատաստանն·
—իգ) 439՝ Տրատանց·
—իդ) 433· 749՝ չիչ՝ Հշխանն·
—իե) Վկե· եւ ոչ կամիցի·

ԼԶ·

ՈՐՔԱՆԴԵՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑԱՑ ԵԹԷ ՀԱՐՈՒԱՆԴԵՍՑ·
ՅՈՒՍԱԼ ՉՈՒՏԻ ԿԱՄ ՉՈՒՏՆ –։

31· Խակ ը) եթէ հարկանիցէ զ) ցուլ ը) զայր կամ զկին եւ մեռանիցին՝) ցուլն քարկոծ լիցի եւ միս նորա ը) մի կերիցին)՝ եւ տէր ցլուն անպարտ լիցի[745]։

,, Եւ այս գատաստան ըստ օրինացն ը) հաստատուն մնդ) կացցէ· զենեալ ժ) զցուլն՝ զքարկոծելոյ լցցի ժա) տէրն, եւ վաճառեալ ժբ) յայլազգիս զմիսն՝ զգինն ժգ) յաղքատս տայցեն ժդ)՝ եւ ժե) հաստատուն լիմամբ խակ ժզ) ասացաւ ժէ) եւ տէրն ժը) անպարտ լիցի։ ,,

Ապա թէ ժթ) ցուլն հարկանող իցէ ի) յերեկն եւ յեռանդն, եւ բազմեալ իցէ կա) տեառնն նորա ին) եւ նորա իգ) չիցէ իդ) ի միջոյ բարձեալ իե)՝ եւ սպանանիցէ իզ) զայր կամ զկինն իէ)՝ ցուլն քարկոծ լիցի եւ տէր ցլուն առ նմին իը) մեռցի ։ Խակ եթէ փրկանք անկանիցին իթ) ի վերայ նորա՝ տայցէ փրկանս ընդ անձին իւրում ձ) բաս ամենայնի՝ որչափ ինչ արկանիցեն ճա) նմա իբ)։ Եւ եթէ զորկոս իգ) կամ զդուստր հարկանիցէ իդ)՝ ըստ նմին օրինակի սպասցեն իե) նմա իզ)[744]։

745· Մովսիսական օրէնք·—Ելից· ԻԱ· 28։

744· Մովսիսական օրէնք·—Ելից· ԻԱ· 29—31։

—ա) 488· վասն թէ հարկանիցէ ցուլ զայր կամ զկին։
—բ) 488· 489· 749· չէ՛ խակ։
—գ) Ա՛ձլ։ Հարցէ·—488· 749· հարկանէ։
—դ) Սեպ· եզն։
—ե) 489· մեռանիցի։
—զ) 488· 749· չէ՛ նորա· այլ միոնս
—է) Ա՛ձլ։ 489· մի ուսուիցի·—Սեպ· եւ միս նորա մի կերիցին։
—ը) 489· ըստ իրաւանց։
—թ) Սեպ· չէ՛ մեղ։
—ժ) 488· 749· Սեպ· զինուլ·—489· կար· զինել։
—ժա) 489· 490· Սեպ· վնաս· լցցէ։
—ժբ) 488· 489· 749· վաճառել։
—ժգ) 489· եւ զգինս։
—ժդ) 488· 489· 749· Սեպ· ասցեն։
—ժե) 489· չէ՛ եւ։
—ժզ) 488· 749· Սեպ· չէ՛ խակ։
—ժէ) 489· խակ ոչ ուրեք ասացաւ։
—ժը) 488· 749· Սեպ· թէ եւ տէր նորա։
—ժթ) 488· 749· եթէ։
—ի) 488· 749· Սեպ· էր·—489· լիցի։
—իա) 489· իցեն·—488· 749· Սեպ· էին։
—իբ) 488· 749· Սեպ· առ տէրն իւր։
—իգ) 489· Սեպ· եւ նա։
—իդ) Սեպ· չէր։
—իե) 488· 749· Եւ նա անմտիցի ասաց։
—իզ) Սեպ· Եւ սպանանէ՛։
—իէ) 488· 749· Եւ սպան զոք։
—իը) 489· ընդ նմին·—488· 749· չէ՛ առ նմին։
—իթ) 488· 749· անկցին·—489· Զնե· անկանիցին·—490· անկանիցեն։
—ձ) 489· չէ՛ ընդ· մեռոյ անձին իւրոյ։
—ձա) Սեպ· անկանիցէ։
—ձբ) Ա՛ձլ։ նմա գնեն·—488· 749· արկանիցի նմա եւ տէր նորա փրկեսցին։
—ձգ) Ա՛ձլ։ եւ բազում օրինակ զատաւոր։
—ձդ) Սեպ· Հարկանէ։
—ձե) Սեպ· սպասցէ։
—ձզ) 488· 749· Սեպ· չէ՛ նմա։

,, Եւ այս իրաւունք փրկանաց՝) մեզ սահմանիցի է) ըստ օրինացն է)՝ եւ ոչ մահուամբ· զի զղջմանելիւն ը) պատճառաւ է) օրէնքն ընդ սուգ ութեանն ղ) խառնէ· եւ զի ցուցեալ է փըրկանքն է) ի գինս արեան ի գատաստանս Թագաւորացն[745]։ ,,

Խակ եթէ ը) զծառայ կամ զաղախին հարկանիցէ ցուլն, երեսուն կրկին սաներ ը)[746] արծաթոյ ժ) տացէ ժա) տեառնն ժբ) նորա ժգ)՝ եւ ցուլն քարկոծ լիցի[747]։

,,Զգինն ժգ) ծառային այգեքուիւ ժե) նշանակէ տալ· եւ ցուլն ժզ) ցուցեալ է[748]։ Սակայն ըստ ժէ) գատաստանի ի քրիստոնեայն եւ յայլազգին ընտրութիւն լիցի։ Ապա եթէ բնկանիցէ եւ կամ խափանիցէ ժը) ի զգայութեանցն, եւ չիցէ գիտակ վնասուն ժթ) ցլուն է)՝ անպարտ լիցի տէր նորա· խակ եթէ բազոքեալ իցէ եւ չիցէ ի միջոյ բարձեալ, տուգանեսցի է) զրժշխութեանն է) եւ զխափանածոյն է)· եւ այս չիւրաքանչիւրսն լիցի գատաղութեամբ է)։ ,,

745· Հեղինակը ակնարկում է այն երկրորդ մասնի Ա.առջին յօդուածի այն կարգը, սւր խօսում ասպանութեան վերայ։

746· Ստեր կամ սաթ, լատիներէն՝ stater հռոմէական դրամ է եւ ըստ ամանց հաւասար է փրանսիական 4 փրանկին եւ 25 սանտիմին։ Մեք ընդունենք այդ հաւասարութիւնը, ուրեմն մեր այն յօդուածի մէջ նշանակած տուգանքը հաւասար կլինի 73 փրանկին կամ մօտաւորապէս 49 մանէթին։

747· Մովսիսական օրէնք·—Ելից, ԻԱ· 32։

748· Տես այն խակ յօդուածի սկիզբը։

—ա) Մեր օրէնք· փրկականաք։
—բ) 488· 749· Սեպ· սահմանեսցին·—489· հաստատեցաք։
—գ) 489· ըստ իրաւանց։
—դ) Սեպ· զի ազգամբ քեզան։
—ե) 488· պատճառ։
—զ) 489· ընդ տուգանքիւն։
—է) 749· չէ՛ եթէ։
—ը) 749· չէ՛ նմին։
—թ) Սեպ· տայ տէր· պատ·—489· չէ՛ տաներս։
—ժ) Ա՛ձլ։ չարեցաւ։
—ժա) Ա՛ձլ։ 489· վնաս· տացէ։
—ժբ) 488· 749· Կարաւոյ· ի տէրն։
—ժգ) Ա՛ձլ։ Նոցա։
—ժդ) 488· 749· Սեպ· խակ զգինն։
—ժե) Նոյնչ՛ ոչ զգինն։
—ժզ) 488· 749· եւ զլուն։
—ժէ) 488· ընդ։
—ժը) 488· 749· Սեպ· խափանէ·—489· չէ՛ եւ կամ խափանիցէ։
—ժթ) 489· վնասու ց։
—ի) 490· ցուլն· պատ։
—իա) 488· 749· Սեպ· իցեն·—489· իցեն տեառնն
—իբ) 489· եւ նա չիցէ։
—իգ) Բոլոր օրէնք· տաւժողի։
—իդ) 490· եւ քաջկուիւնն
—իե) 488· 749· —չէ՛ տացէ։
—իզ) Սեպ· գատաղութիւնն։

ԼԶ.

ՑՁՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՑԻ
ՑՈՒԼ ՉՑՈՒԼ ԵՒ ՍՊԱՆԱՆԻՑԻ –)։

32· Իսկ եթէ հարկանիցէ) ցուլ ուրուք զ) զցուլ ընկերի իւրոյ ը) եւ մեռցի է), վաճառեսցեն զցուլն կենդանի եւ բաժանեսցեն զգինս նորա թ), եւ զցուլն սպանեալ բաժանեսցեն է)։ Ապա թէ յերեկն եւ յեռանդն գիտէին ը) զցուլն ի), եւ բազոքեալ իցէ տեառնն նորա եւ տեառնն ժ) չիցէ ի մէջոյ բարձեալ զնա ժա), տուգանեսցի ժբ) ցուլ ընդ ցլոյ եւ սպանեալն նորա լիցի ժգ)[749]։

,, եւ այս գատաստան հաստատուն մեզ յօրինացն կացցէ։ ,,

ԼԳ.

ՑՁՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀՈՐՈՑ ԵՒ ՋՐՀՈՐՈՑ ԵԹԷ
ԱՆԿԱՆԻՑԻ Ի ԿԵՆԴԱՆԱՑԱՑ Ի ՆԱ ժդ)

33· Իսկ ժե) եթէ բանայցէ ժզ) ոք հոր եւ կամ փորիցէ ժէ) ջրհոր ժը) եւ ոչ խափանիցէ զնա ժթ), եւ անկանիցի անդ արջառ կամ էշ ի), տէրն ժա) հորոյն տուգանեսցի ԺԲ) արծաթ եւ տացէ ԺԳ)

749· Մովսիսական օրէնք·—Ելից. ԻԱ·, 33, 36։

—ա) 488՝ վասն թէ հակ անիցէ ցուլ զցուլ։
—բ) Ա՞յլ· հարցէ։—Սկզ. հարկանէ։
—գ) 488· 489· 749՝ չէ՛ ուրուք։
—դ) Վկճ· չէ՛ խոյս։—488· 749· Սկզ. ցուլ զցուլ ուրուք։
—ե) 488· 749· Սկզ· մեռանիցի։—Վկճ. սպանանիցէ։
—զ) 488՝ առնէի՛ երկու տէրցն։—749՝ առնէի՛ տէրացն։
—է) 488· 749՝ վաճառեսցին եւ բաժանեսցեն։—489՝ չէ՛ զգին նոցա· ։ եւ ճ,
—ը) Վկճ. գիտէրն։
—թ) 489՝ զցուլն հարկանող։
—ժ) 489՝ եւ նա։
—ժա) 488· 749· Սկզ. Այլ թէ գիտէր տէրն նորա զցուլ իւր (488· 749՝ չէ՛ զցուլ իւր) որ վնասարար էր եւ նմա բազպատել էին (Սկճ· ուս նա) եւ նա անփոյթ արար (Սկճ. եւ նա չէր ի միջոյ բարձեալ)։
—ժբ) Ա՞յլ· 488· 489· 749, Սկզ. Վկճ տուժեսցի։
—ժգ) 488· 749՝ չէ՛ եւ սպանեալն նորա լիցի· այլ առնէի այս է տուժել՝ ցոյն փոխան զցուլն կենդանի տացեն, եւ մեռեալ ցուլն սպանողի տիրոջն փոխան լիցի։
—ժդ) 488՝ վասն հորոց եւ ջրհորոց եթէ անկանիցի ի կենդանեացս։
—ժե) 488· 489· 749՝ չէ՛ խակ։
—ժզ) Ա՞յլ· բացցէ։
—ժէ) Ա՞յլ· փորեսցէ։
—ժը) 488· 749՝ հոր կամ ջրհոր։—489 չէ՛ եւ կամ փորէցէ ջրհոր։
—ժթ) 488· 749՝ ոչ խափէ։—Սկզ. ոչ խփիցէ։
—ի) 488· 749՝ անդ անասուն զինչ եւ իցէ։
—իա) 488· 749՝ ի տիրտ։
—իբ) Ա՞յլ· 488· 489· 749, Սկզ. Վկճ. տուժեսցի։
—իգ) 488· 749՝ տացեն։—489՝ տացի։

տեառնն նորա եւ շաւիղն ա) նորա լիցի[750]։

,, եւ զայս գատաստան իրաւամբք պարտիմք պահել· այլ թէ բեւս զանսուրբն ք) իշխէն նշանակեաց եւ զսուրբն գ) արքառուէն։ ,,

ԼԴ.

ՑՁՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԹԷ ԱՆԿԱՆԻՑԻ ՑԱՐԱՆՑ
ԿԱՄ Ի ԿԱՆԱՆՑ դ) Ի ՀՈՐ ԵՒ Ի ՋՐՀՈՐ ե)

34· ,, Ա՞յլ եթէ զ) անկանիցէ) այր կամ կին ի հոր բացեալ եւ ը) ի ջրհոր փորեալ թ), թէ ի տուէ իցէ՝ կէս արեան տուգանեսցի ժ)՝ իսկ եթէ ի գիշերի՝ բառանգակ ժա) արիւնն։ Նոյն լիցի յաղագս կանանց, ծառայից եւ աղախնաց։ Դատեալ ժբ) լիցի քրիստոնեայն եւ այլազգին։ Որպէս ի գիշերի՝ լիցի կոյրն եւ արբեհարն եւ մանուկն։ ,,

ԼԵ.

ՑՁՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՑԻ ՑՈՒԼ ժե) Ի ՍԲՐՈՑ
ԿԱՄ ՑԱՆՍԲՐՈՑ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ ԵՒ ՍՊԱՆՑԻ ժԶ)։

35· ,, Իսկ ժե) եթէ հարկանիցէ ժէ) ցուլ զկով կամ զոչխար կամ զձիս ժը) այսպիսիս ժթ)՝ եւ սպանանիցէ ժի)՝ իբր զի ոչ գի-

750· Մովսիսական օրէնք. — Ելից ԻԱ· 33, 34։

—ա) 488· 749՝ եւ մեռեալ անասունն։
—բ) Վկճ· զանասբրան։
—գ) Վկճ. զանսբրան։
—դ) 490· Վկճա. առնէի՛ կամ ի մանկանց։
—ե) 488՝ վասն հորոց եւ ջրհորոց եթէ անկանիցի մարդ ի նա։
—զ) 488· 489· 749՝ եթէ։—Սկզ. խակ եթէ։
—է) 489· 749· Սկզ. անկանիցի։
—ը) 489՝ չէ՛ եւ ի։—488· 749՝ կամ ի ջրհոր եւ մեռանիցի։
—թ) Սկզ. առնէի՛ եւ մեռանիցի։
—ժ) 488· 489· 749, Սկզ. Վկճ. տուժեսցի։
—ժա) 489· 490· Սկզ. քառանգակ։
—ժբ) 489՝ գառեր։
—ժգ) 490 առնէի՛ զկով կամ զոչխար։
—ժդ) 488· վասն թէ հարկանիցէ ցուլ յանասունս։
—ժե) 488· 489· 749՝ չէ՛ խակ։
—ժզ) Սկզ. հարկանէ։
—ժէ) 489· Սկզ. զայլ բինչ։—488· 749· Վկճ. այլ բինչ։
—ժը) 488· 489՝ այսպիսեացս։ — 749՝ յայսպիսեացս։
—ժթ) 489՝ սպանցէ։

տէր զցուն հարկանիցէ)՝ զկէս գնոյն տուգանեսցի[ը]) եւ փոքրագոյն կենդանին սպանեալն իւրում տեառնէն լիցի՝ իսկ մեծն բաժանիցի[բ]) յօթժամ զոյգ զգիննե[գ]) ուներին. եւ վաճառիցի[դ]) հարկանողն: Իսկ եթէ բազաքեալ լցէ[ե]) եւ չիցէ ի միջոյ բաժանել[զ])՝ զրաւանդական տուգանեսցի[է]): Նոյն լիցի եւ յանասլբսըն[ը])՝ այսինքն՝ ի բեռնակիրսն[թ]:,,

ԼԶ·

ՑԱՂԱԿՈՒ ԴԱՏԱՒՈՏԱՆԱՑ ԹԷ Ի ԲԵՌՆԱԿՐԱՑ ԿԱՄ ՀԵՂՁՈՒՑԱՆԵԼՈՎ ԵՒ ԿԱՄ ՈՏԻՒ ՀԱՐԿԱՆԵԼՈՎ ՁՈՒՄԱՐԱՆՑ ՄՊԱՆԱՆԵՑԵՆ ԵՒ ԿԱՄ ՎՆԱՍԵՑԻՆ ՃՈ:

36· ,, եթէ ճ[ա]) ձի եւ կամ էշ կամ ջորի հեղձուցանելով եւ կամ ոտիւք զմ՝մեռանս սպանանիցեն ճ[բ]) եւ կամ այլ ինչ վնասիցեն ճ[գ])՝ եթէ գիտելով տեառնն զնաւտութիւն իւրոյն ճ[դ]) եւ ոչ զգուշացաւ՝ զրաւանդակն տուգանեսցի ճ[ե])· ապա թէ անգիտանալով զկէս վնասուն ճ[զ])՝ նոյն ճ[է]) լիցի թէ այլ ինչ ի կենդանեաց սպանանիցեն ճ[ը]) կամ վնասեսցեն ճ[թ])[752]:,,

---

751· Մխիթարը յարմարացրել է սոյն յօդուածը Մովսէսական օրէնքին, որ յառաջ էր բերել Լ՚Ը· յօդուածի մէջ· տես եւ նախընթաց ԼԹ· յօդուածի վերջը:

752· Սոյն յօդուածի մէջ հեղինակը աւելի ընդարձակել է եւ այլ եւ այլ առասպելներին ու կպպուկների յարմարացրել է Մովսէսական օրէնքը հարեւանդ ցլի մասին, որ յառաջ բերած է նախընթաց ԼԹ· յօդուածի մէջ· Բայց պէտք նկատել որ այս յօդուածիս նման մի յօդուած[ի]կայ եւ Յուստինիանոսի Institutiones Դատաստանագրքի

—ա) 489՝ Տէրն[ին] առ[ն] նոքա.
—բ) 488· 489· 749· Սկզ· տուժիցի՝ —վնաս· տուժիցէ·
—գ) 488· 749՝ ջաժանիցի՝.
—դ) 488· 489· 749՝ զգիննեն՝—Սկզ· զզոյգ գիննեն·
—ե) 488· 489· 749· Սկզ· վաճառեսցի·
—զ) 488· 749· Սկզ· խլեն՝—489՝ բազաքիչէ տեառն նոցա·
—է) Սկզ· Հանեսցէ·
—ը) 488· 489· 749· Սկզ· տուժիցի՝—վնաս· տուժիցի·
—թ) 488· 749՝ անասունսն՝—489՝ յանբանսն·
—ժ) 488՝ վասն եթէ գրասա լինի զմեծամեա հարկանիցեն
—ժա) Սկզ· իսկ եթէ,
—ժբ) 489· 490՝ սպանիցեն՝—749· Սկզ· սպանցեն՝—488՝ սպանեսցեն·
—ժգ) 489՝ վնասեսցեն՝—488· 749՝ վնասս տուգեն·
—ժդ) 488· 749՝ անասնոցն·
—ժե) Բոցս օրհն· տուժեսցի՝
—ժզ) 489՝ տալի՝ հասուց՝·
—ժէ) 488· 749՝ նոցին՝—Սկզ· նոցս·
—ժը) 488· 749՝ սպանանիցէ՝—499՝ սպանցին·
—ժթ) 489· Սկզ· վնաս վնասիցեն՝—488· 749՝ զնասեսցի·

—ի) 488՝ վասն եթէ գրասա լինի զմեծամեա հարկանիցեն
—իա) Սկզ· իսկ եթէ,
—իբ) 489· 490՝ սպանիցեն՝—749· Սկզ· սպանցեն՝—488՝ սպանեսցեն·
—իգ) 489՝ վնասեսցեն՝—488· 749՝ վնասս տուգեն·
—իդ) 488· 749՝ անասնոցն·
—իե) Բոցս օրհն· տուժեսցի՝
—իզ) 489՝ տալի՝ հասուց՝·
—իէ) 488· 749՝ նոցին՝—Սկզ· նոցս·
—իը) 488· 749՝ սպանանիցէ՝—499՝ սպանցին·
—իթ) 489· Սկզ· վնաս վնասիցեն՝—488· 749՝ զնասեսցի·

ԼԷ·

ՑԱՂԱԿՈՒ ԴԱՏԱՒՈՏԱՆԱՑ ԹԷ ՅԱՒՏԱՑԵԼՈՑ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ ԿԱՄ ՀԱՆԱՊԱՏԵԼՈՎ ԵՒ ԿԱՄ ԸՆԴՈՏՆԵԼՈՎ ՍՊԱՆԱՆԵԼՈՑ ԿԱՄ ՎՆԱՍՈՑՆ՝ – ՉԱՑՐ ԿԱՄ ՉԿՆ՝ ՁՈՐԹՈՍ[ք]) ԿԱՄ ՉԴՈՒՍՈՐ, ՉՅԱՌԱՋԱ ԿԱՄ ՉԱՂԱՆԻՆ[է])·

37· ,, եթէ բազաքեալ լցէ[ե]) — զրաւանդական տուգանեսցի[է])՝ եւ կամ թէ ոչ զգոյշացոյց[ղ])· ապա թէ անգիտանալով եւ կամ զգուշացուցեալ — զկէս վնասուն եւ մահուանն: Իսկ եթէ ոչ վնասիցի[է]) եւ կամ ոչ մեռանիցի[ը])՝ զնափանաճոյն եւ զբժշկութեանն տուգանեսցի[ը])՝ գիտելով[ճ]) եւ ոչ զգուշացուցանելով — զրովանդակն[ճ])՝ եւ ոչ գիտելով եւ զգուշացեալ[ճ]) — զկէսն[ճ]): Իրաւացի[ճ]) կարծեմ յամենայնի[ճ]) յոչ վնասելոսըն եւ յոչ մեռեալն[ճ]) զնափանաճոյն եւ զբժշկութեանն տուգանել[ճ]): Իսկ զապաշխարութեանն[ճ]) յամենայնի[ճ]) տեսցեն վարդապետք[է]). վճռասա միայն զգաստաստանին փութով հաստատացնել զիրս· վճհարհաւորաբար զիւրն հայցէ գիրըսնէ) գաստաստանի:,,

---

ժէ՚ջ· — գիրր Դ·, Տիտոս Թ·ւ Շատ հարկի է որ Մխիթարը իւր նախկին յօդուածի բովանդակութիւնը ստած լինի յանաց գաստաստանական գործավարութենից (պրաքսիս) լսելով յոմնէից կամ տեսանելով, ինչպէս ստուէ ինքը իւր նախագրութեան ճ· ղլխի մէջ:

—ա) վնճ· չիք՝ կամ վնասիցէ·
—բ) վնճ· զստացս·
—գ) 488՝ վ՚ասն գրասանդ թէ հարկանեն զմեծ եւ զմանրն· եւ վնասեն·
—դ) Սկզ· Կար· ինչն՝—488· 749՝ եթէ գրասար հարկանէ զմեծ եւ զմանրն· եւ վնասէ· եթէ բազաքեալ լցին եւ նա ոչ զգուշացոյց·
—ե) 488· 749· Սկզ· վնճ· տուժիցի·
—զ) 488· 749՝ չիք՝ եւ կամ թէ ոչ զգուշացոյց·
—է) 488· 749· Սկզ· ոչ վնասի·
—ը) Սկզ· ոչ մեռցի·
—թ) 488· 749· Սկզ· վնճ· տուժեսցի·
—ժ) 488· 749՝ եւ թէ գիտելով՝
—ժա) Սկզ· գիտելով եւ ոչ զգուշանալով եւ կամ վնասս ոչ զգուշացաս ցանելով՝ բազանգակին
—ժբ) 488· 749՝ եւ զգուշացաս ցանելով·
—ժգ) 489· յօդուածիս սկիզբը տեսցես եւ ճառասուսոց՝ Յուստինէոսց (աճչուչ՝ յատացելոց, որպես գրած է նա ցանկի մէջ) կենդանագնից զվնասեսցն գիտելով տեսուն իւրոյ՝ զբազանգակին տուժիցին եւ կամ թէ ոչ մեռանիցին՝ քան խոպանաճոյն եւ զբժշկութեանն տուժիցին·
—ժգ) Սկզ· խլեսն·
—ժե) 488· 749՝ Սկզ· յամենայնի·
—ժզ) 489՝ չիք՝ եւ յոչ մեռեալսըն·
—ժէ) 489՝ վնճ· տուժիցէ՝—Սկզ· տուժեսցի·—488· 749՝ զի տուժեսցին·
—ժը) 489՝ զապաշխարանքն տանն՝—վնճ· զապաշխարութիւնս·
—ժթ) 489՝ յամենայնիսն՝—749՝ յամենայնմանս·
—ի) 488· 749՝ զնափանաճոյն·
—իա) 749՝ գիրս՝—Դաթ· գիրն՝—488՝ չիք՝ գիրս՝—488՝ չիք՝ զի Համբուրս-յաբար· · · եւլն·

ԼԸ.

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆԱՑ ԹԷ ՑԱՈՒՑԵԼՈՑ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑԴ ՄԵՌԱՒ ՈՔ ԿԱՄ ՎՆԱՍԵՑԱՒ. ԵԻ ՉԻ ՏԱՐԵԱԼ ՍՊԱՆ ԿԱՄ ՎՆԱՍԵԱՑ–) ՑԻՒՐՈՑՆ ԿԱՄ Ի ՀՈՐ, ԿԱՄ Ի ՋՐՀՈՐՔ)։

38· ,, *եթէ ձ) ծառայ կամ աղախին, կամ որդի ը), կամ դուստր, կամ կին, կամ այլ ոք ե) յիւրոցն պ) սպանաւ կամ վնասեցաւ է), թէ անգիտանալով կամ զգուշացայց — անպարտ լիցի ի գատաստանէ ը)։ Իսկ եթէ իւրքն բողոքիցեն ր) եւ նա ոչ երթայ ձ) կամ ոչ զգուշացայց, գատաստան լիցի ի վարդապետաց զպաշխարութիւնն սահմանել ժ) զկամաւորի եւ զակամայի։ Եւ այդ ժէ) այդոցիկ ժզ) իրաւունք կարծին ժը*)[755]։ ,,

ԼԹ.

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴՈՂՈՑ ԱՐՋԱՌԱՑ ԺԲ) ԻՇՈՑ ԵԻ ՆՄԱՆԵԱՑ ՆՈՑԱ ԺԲ)։

39· *Իսկ ԺԲ) եթէ գողասցի ոք արջառ կամ ոչխար, սպանցէ ՃԸ) կամ վաճառիցէ ԺԸ)*, հինգ արջառ ընդ է) արջառոյ տուգանեսցի ի·) եւ չորս ոչխար ընդ ԼԸ) ոչխարի, ապա թէ ոչինչ ԼԹ) գտանիցի նորա իբ)*, վաճառիցի վոխանակ գողութեան իւ-

755· Ցօգուածս կրկնաբիւն է Մովսիսական օրէնքին, որ յառաջ բերած է նախընթաց ԼԱ· յօդուածի մէջ

—ա) 490՝ վճասեցաւ։
—բ) 488՝ վասն գթասոյն թէ հարկանեն զոք իւրացն։
—գ) Սիմ. խակ եթէ։
—դ) 488· 489· 749· Սիմ. , վնաս. ուսաւոր։
—ե) 489՝ այլ ինչ։
—զ) 489՝ յիւրայնոց։
—է) 489՝ չի՛ք՝ կամ վնասեցաւ։—Կար. վնասեսցի։
—ը) 489՝ լիցի գատաստանի։
—թ) 488· 749՝ բազպրեցին
—ժ) 488· 749՝ ուշիկ ի միջոյ։
—ժա) 488· 749՝ Սիմ. սահմանեալ։
—ժբ) 488՝ չի՛ք՝ եւ այլ։
—ժգ) 488՝ այգ պիւք։
—ժդ) Սիմ. կարծեցին։—489՝ պատեհագոյն է։
—ժե) 490՝ վնաս. առեալ՛ եւ ոչխարաց։
—ժզ) 489՝ վասն գողոց ոչխարաց եւ այլ ցն զ անասնոյ զինչ եւ խլէ։
—ժէ) 489՝ չի՛ք՝ խակ։
—ժը) 488· 749· Սիմ. թէ սպանցէ։
—ժթ) Աժ՛ր· 488· 487· 749՝ վաճառեսցէ։
—ի) 488· 749՝ ընդ միոյ։
—իա) Աժ՛ր· 488· 489· 749· Սիմ. տուժեսցի։—Վնաս. տուժիցի։
—իբ) 488· 749՝ ընդ միոյ։
—իգ) 489՝ ոչ։
—իդ) 488· 749՝ առ նմա։

—իե) Սիմ. կարծեցին։—489՝ պատեհագոյն է։
—իզ) 490՝ վնաս. առեալ՛ եւ ոչխարաց։
—իէ) 489՝ վասն գողոց ոչխարաց եւ այլ ցն զ անասնոյ զինչ եւ խլէ։
—իը) 489՝ չի՛ք՝ խակ։
—իթ) 488· 749· Սիմ. թէ սպանցէ։
—լ) Աժ՛ր· 488· 487· 749՝ վաճառեսցէ։
—լա) 488· 749՝ ընդ միոյ։
—լբ) Աժ՛ր· 488· 489· 749· Սիմ. տուժեսցի։—Վնաս. տուժիցի։
—լգ) 488· 749՝ ընդ միոյ։
—լդ) 489՝ ոչ։
—լե) 488· 749՝ առ նմա։

քոյ[754]։ Իսկ թէ ըմբռնեսցի եւ գողն ի ձեռս ո) նորա գոլցէ) յարջառոյ եւ յիշոյ զ) մինչեւ ցոչխար կենդանի ը), կրկին տուգանեսցի ե)[755]։

,, *Յայտնի է այս գատաստան ը)։ զի չկորուսեալն է) հինգ եւ չորս հրամայէ հատուցանել եւ զոչ կորուսեալն ը) միայն կրկին։ Եւ զայս իրաւունք օրինաց ր) ըստ այսմ պահեսցուք*։ ,,

Լո·

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆԱՑ ԳՈՂՈՑ Ա) ՈՐ ՉՏՈՒՆ ԳԱՏԱՌԵՆ Ա–)։

40· *Իսկ Ա) եթէ ի տան Ա) գողի Ա) գող եւ խոցեալ մեռանիցի Ա)*, չէ այն նման ի սպանութիւն Ա)։ ապա թէ արեւն Ա) ի վերայ նորա Ա) ծագեսցէ Ա)*, մահապարտ է՝ փոխարէն մեռցի է)[756]։

,, *Ընդ նմ) խաւար գիշերոյ անգիտացեալ՝ ոչ համարիցէ) մեղս է) սուրբ օրէնքն, իսկ ընդ լուսոյ է) ծագելն՝ իբր կամաւոր է)*

754· Մխիթարը բաց է Յովնանի այտեղ նախատաւանութեան կէսը, այսինքն՝ ելից ԻԲ· պիսի 3 համարի առաջին կէսը, որը յորմէ չէ ներկայ յօդուածին եւ որը յառաջ է բերում հետեւեալ Ե· յօդուածի մէջ։

755· Մովսիսական օրէնք.—Ելից. ԻԲ·, 1. 3 (կէսը) 4։

756· Մովսիսական օրէնք.—Ելից, ԻԲ·, 2 եւ 3 (կէսը)։ Հետինակը յառաջ է բերում այտեղ Ելից ԻԲ· պիսի 2 համարը եւ 3 համարի առաջին կէսը, որը բաց էր Յովհ նախընթաց ԼԹ· յօդուածի մէջ, ինչպէս ցոյց տուինք 757 Յանօթաւանման մէջ։

—ա) Աժ՛ր· 489՝ ի ձեռնին, — 488· 749՝ ի ձեռն։
—բ) 488՝ չի՛ք՝ գողոնն։
—գ) Սիմ. կամ ինչ։
—դ) Աժ՛ր· չի՛ք՝ կենդանի։
—ե) Աժ՛ր 488· 489· 749· Սիմ. վնաս. տուժեսցի։
—զ) 488· 749· Սիմ. յայսմանէ ի գատաստանեաց։
—է) 489՝ չկորուսեալն։
—ը) 489՝ եւ զոչկաթող կորուսեալն։
—թ) 489՝ իրաւունք գատաստանի ըստ օրինացն։
—ժ) 490՝ չի՛ք՝ գողոց։
—ժա) 488՝ վասն որ գտանէ պատառեն գողն։—Վնաս. վասն գատաստանեաց գողոց ակնամեհատասաց։
—ժբ) 489՝ չի՛ք՝ խակ։

—ժգ) Աժ՛ր· Սիմ. կաթ. վնաս. յանկան։—489՝ ականս։—488· 749՝ յանկիան։
—ժդ) Աժ՛ր· գ. ոսանիցին։
—ժե) 489՝ մեռցին։
—ժզ) 488· 749՝ Սիմ. չէ այնմիկ (Սիմ. չէ այն) սպանութիւն։—Կար. չէ այնմ ի սպանութիւն։
—ժէ) վնաս. արեգակն։
—ժը) 488՝ չի՛ք՝ նորա։
—ժթ) Աժ՛ր· ծագիցին։—488· 749՝ ծագեսցին։—489՝ ծագէ։
—ի) 489՝ չի՛ք՝ փոխարէն մեռցի։
—իա) 488· 749՝ զի ընդ։
—իբ) 490՝ ոչ հրամայի։
—իգ) 489՝ ի մեռ։
—իդ) 489՝ խակ ի լուսոյ։—Սիմ. խակ լուսոյ։
—իե) Սիմ. կայ որ, սխալ։

ապանող գաւիւ) իրաւամբք· զի մարդագողոց հրամայեցաւ մեռանիլ[ը])· եւ մեզ կամաւորն եւ ի) ակամայի ապաշխարութիւն սահմանիցի ը) եւ փրկանք ե) լիցի· որպէս ցուցեալ է[757]: Եւ գողոնն ը) կորուսեալ՝ չորրորդ հատուսի՝ եւ ոչ կորուսեալն՝ կրկին՝ որպէս յայտնի ե)[758]: ,,

ԽԿ·

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՉԱՆԴՈՑ ԿԵՐՈՂԱՑ Ը)

41· Եթէ արածիցէ զը զանդն ը) կամ զայգի եւ թոյլ ասցէ խաշնի իւրում՝ արածել զանդ այլոց ե) յիւրմէ անդոյ անուն ե) տուգանեսցի ե) ըստ արդեանն ե): Ապա թէ զամենայն իսկ զանդն ե) արածիցէ՝ զընտիր կոտմն անդոյ իւրոյ եւ ե) զընտիր կոտմն ե) այգւոյ իւրոյ տուգանեսցի ե)[759]:

,, Եւ այս ըստ յիրացն ե) զարձեալ լիցի իրաւամբք եւ այս հատուատեսցի գատաստան ըստ ե) մեզ: ,,

---

757· Հնդինակը ակնարկումէ նախընթաց Ժ. եւ ԺԴ· յօդուածներըւ

758· Մխիթարը ակնարկումէ նախընթաց Լ. յօդուածըւ

759· Մօսէսեական օրէնք.—Ելից, ԻԲ·, 5:

—ա) 488· 749' գատաստանին· —կաթ. գատաւորւ
—բ) 488· 749· Ոխ. ապահանիկ·
—գ) 488· 749' կամ·
—դ· 488· 749· Ոխ. սահմանեսցի·
—ե) 490' փրկանաք·
—զ) 488· 749' գողութիւնն·
—է) 489' որպէս եւ այլոն·
—ը) 486' վ.ասն որ զարտ եւ զայգի արածել տան անասունց·
—թ) Ոխ. կաթ. զարտ·—489' զանդ. ասբուսք·
—ժ) Աթ։։ տլյոց·—Վ.Ն. տլյուսք·—Ոխ. զանդ.ասասանս տլյոց·—488· 749' Է.ՔԷ տարածել տալ որ զարտ կամ գայգի խաշանցն·
—ժա) 489' յԻՔ' անասի·
—ժբ) Աթ։։ 488· 489· 749· Ոխ. տուժեսցին·—Վ.Ն. տուժիցին·
—ժգ) 489' ըստ տրգադատ.ՔեանԼ—Ոխ. ըստ տրեանն·
—ժդ) 488· 749· Ոխ. անգամն·
—ժե) 488· 749· կաթող. յԻՔ' զընտիր կոտմն . . . ն.ւ.ն·
—ժզ) Աթ։։ յԻՔ' կոտմն·
—ժէ) Աթ։։ 488· 489' 749' տուժեսցին·—Վ.Ն. տուժիցին·—Ոխ. զընտիր կոտմն տուժեսցի·
—ժը) 488· 490· 749· Վ.Ն.Ն.ա. ըստ տրգ.Ն.անն· - 489' ըստ տրգ.Ն.անցն·—Ոխ. ըստ տրեանն·
—ժթ) 489· Ոխ. ըստ·—Վ.Ն.Ն. յԻՔ' ըստ

760· Մօսէսեական օրէնք Ելից, ԻԲ· 6

—ա) 488' վ.ասն որ զբ այրն հրով կվասատակեսն·
—բ) 488· 749' զվատատակ տլյոցէ կամ զկալ·
—գ) 488· 749' գոգոյս·—Ոխ. գոգոյս·
—դ) Աթ։։ 488· 489· 749· Վ.Ն.Ն. տուժեալ տուժեսցի (Վ.Ն.Ն. . . ցինչ, Ոխ. Ն.ինչ տուժեսցի·
—ե) 488· 749' զբ·
—զ· Աթ։։ 489' զհրգ.Ն.ն·
—է) 488· 749· Ոխ. քննութեամբ·
—ը) 489' յԻՔ' տաբր·
—թ) 488· 749· Ոխ. տաբրք օրէնքս Աստուծոյ·
—ժ) Ոխ. ինք·
—ժա) 489' Հանդիր·
—ժբ) 488· 749· Ոխ. ԹԷ ի գաշտի·
—ժգ) Ոխ. կամ·ցի·
—ժդ) 489· 490· Վ.Ն.Ն. զայգ·
—ժե) 488· 489· 749' Վ.Ն.Ն. տուժեալ տուժիցի—Ոխ. ժ (ա) տուժելով տուժեսցին·
—ժզ) 490· Հետեւ.իլ է·
—ժէ) 488· 749· Ոխ. տուժեսցին·—489· Վ.Ն.Ն. տուժիցին·
—ժը) 488· 749' ասպ ԹԷ ոք·
—ժթ) 488· 490· 749' յԻՔ' ոք·
—ի) Ոխ. յԻՔ' Հաւ եւ ոչ զվաչ.ՔեացեալՔ . . . ե.ւ.Ն. մխայն ասեն·
—իա) 488· 749· Ոխ. տուժեսցին·—489· Վ.Ն.Ն. տուժիցին·
—իբ) Ոխ. անգ.ի·—488· 749' ի գաշտն·ն·
—իգ) 488· 749· Ոխ. Վ.ն.ատն·
—իդ) 488· Ոխ. Վ.Ն.Ն.ա. այրիցէ·—489' յայրիցէ·
—իե) 488· 749· Ոխ. կամ այլ ինչ·—489' կաթ. կամ տուն կամ ԹԷ այլ ինչ·
—իզ) Մեռ օրէնք. յԻՔ' նմանի·
—իէ) 489' այնպէս եւ զայլս·

ԽԿ·

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ Հ.ՐԴԵՒՑ -):

42· Իսկ եթէ ելանիցէ հուր եւ գտանիցէ փուշ եւ լինդ նմին այրիցէ զկալ ը)՝ կամ զօրան թ)՝ կամ զանդ՝ տուգանելով տուգանեսցի ը) որոյ ե) զհուրն ը) հանեալ լիցէ[760]:

,, Եւ զայս գատաստան ըստ քննութեանն ե) հրամայէ տալըը) օրէնքն ը) գտանել թէ՛ ճիրթ) արդեօք հանեալ թ) հուրն եղեւ՝ մերթ թէ հեռւի, յանտառս թէ յանդիՔ), եւ յոմանէ ի բարեկամէ թէ ի թշնամւոյ՝ պատահմամբ թէ կամաւ թ)՝ մանաւանդ թէ ծիր, եւ այլ այսպիսւոյ զի զայս թ) յայտ առնէ տուգանելով տուգանիցին թ): Եւ մեզ այսոցիկ հետեւելի է թ): Զի թէ կամաւ իցէ, կրկին տուգանեսցի թ): Ապա թէ թ) մերթ ի կալ կամ յօբան հանիցէ ոք թ) հուր եւ ոչ զգուշացեալ շինւոյցէ, զբոլոր գոհն ե) տուգանեսցի ե): Իսկ թէ ի հեռաստանէ յանդէ ե) գայցէ, զկէս նորա ե թ): Եւ որ ինչ այսոցիկ հետեւին: Նմանապէս եթէ յանտառսդ այրիցէ ե) կամ ի մարդկանէ, տուն եւ եթէ այլ ինչ ե) ի շինւածոյ· եւ կամ հանդիպէ եւ որ ինչ նման ե) սոցին, այնոքիւք եւ զայս ե) գատեսցին: ,,

---

760· Մօսէսեական օրէնք Ելից, ԻԲ· 6

—ա) 488' վ.ասն որ զբ այրն հրով կվասատակեսն·
—բ) 488· 749' զվատատակ տլյոցէ կամ զկալ·
—գ) 488· 749' գոգոյս·—Ոխ. գոգոյս·
—դ) Աթ։։ 488· 489· 749· Վ.Ն.Ն. տուժեալ տուժեսցի (Վ.Ն.Ն. . . ցինչ, Ոխ. Ն.ինչ տուժեսցի·
—ե) 488· 749' զբ·
—զ· Աթ։։ 489' զհրգ.Ն.ն·
—է) 488· 749· Ոխ. քննութեամբ·
—ը) 489' յԻՔ' տաբր·
—թ) 488· 749· Ոխ. տաբրք օրէնքս Աստուծոյ·
—ժ) Ոխ. ինք·
—ժա) 489' Հանդիր·
—ժբ) 488· 749· Ոխ. ԹԷ ի գաշտի·
—ժգ) Ոխ. կամ·ցի·
—ժդ) 489· 490· Վ.Ն.Ն. զայգ·
—ժե) 488· 489· 749' Վ.Ն.Ն. տուժեալ տուժիցի—Ոխ. ժ (ա) տուժելով տուժեսցին·
—ժզ) 490· Հետեւ.իլ է·
—ժէ) 488· 749· Ոխ. տուժեսցին·—489· Վ.Ն.Ն. տուժիցին·
—ժը) 488· 749' ասպ ԹԷ ոք·
—ժթ) 488· 490· 749' յԻՔ' ոք·
—ի) Ոխ. յԻՔ' Հաւ եւ ոչ զվաչ.ՔեացեալՔ . . . ե.ւ.Ն. մխայն ասեն·
—իա) 488· 749· Ոխ. տուժեսցին·—489· Վ.Ն.Ն. տուժիցին·
—իբ) Ոխ. անգ.ի·—488· 749' ի գաշտն·ն·
—իգ) 488· 749· Ոխ. Վ.ն.ատն·
—իդ) 488· Ոխ. Վ.Ն.Ն.ա. այրիցէ·—489' յայրիցէ·
—իե) 488· 749· Ոխ. կամ այլ ինչ·—489' կաթ. կամ տուն կամ ԹԷ այլ ինչ·
—իզ) Մեռ օրէնք. յԻՔ' նմանի·
—իէ) 489' այնպէս եւ զայլս·

Խոս.

ՑԱՂԱԿԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆԱՆԴԻՑ–):

43. Իսկ ե) եթէ ոք ընկերի փ) իւրում տայցէ ը) արծաթ կամ այլ ինչ է) կարասի զնւր ի պահ ը) եւ գողանայցինէ) ի տանէ առնն, եթէ գտցի որ գողացաւն՝ կրկին տուգանեսցի ը): Ապա թէ ոչ գտցի ը) որ գողացաւն ֆ) մատիցէ ֆա) տէր տանն առաջի Աստուծոյ եւ երդուիցի ֆբ) թէ՝ իւր չէ ֆգ) նենգեալ ամենեւին զաւանգ ընկերի իւրոյ ֆդ) ըստ ամենայն վնասակար բանի՝ յարջառոյ, եւ յիշոյ, եւ յոչխարէ ֆե), եւ ի հանդերձոյ, եւ յամենայն կորստենէ, յորում ֆը) վնասակար ֆե) առնիցեն, որ զինչ եւ իցէ առաջի Աստուծոյ ֆը) եկեսցէ գտաստատն ֆը) երկոցունց է). եւ որ ոք ի նոցանէ ըմբռնեսցի ի ձեռն ֆա) Աստուծոյ, կրկին տուգանեսցի ընկերի իւրում[764]:

,, Անփափաս եւ զայս գտաստատն պահելի է ֆէ): Գողն գրաւեալ՝ կրկին ֆը) տուգանեսցի ֆե): Եւ երգման ցուցեալ է ֆը) ի մեզ օրինակն[762]. եւ երդուեալ ֆե)—ոչ տուգանի ֆը): Եւ որ ոք ըմբռնի, կրկին տուգանի ֆը) կամ՝ զի սուտ երդուաւ եւ յայտ եղեւ, եւ կամ՝ զի ոչ երդուեալ՝ ցուցաւ սուտ լինել. իսկ մէնակ զի զրպարտող ը) եղեւ սուտ: ,,

---

764. Մոլսիսական օրէնք.—Ելից. ԻԲ. 7—9:

762. Հեղինակը անհարկւոմ էր նախադասնական ը. գլուխը:

—ա) 488՝ վասն որ իրք տան պահ ի մարդ. եւ կորուսանէ կամ գողանալ ասյ.
—բ) 489՝ չէ՛ խոն.
—գ) 488՝ ընդ ընկերի.
—դ) 489, ասացէ յաւանդ.
—ե) 488. 749. Սեռ. կամ քէ.
—զ) Աէլլ. 488. 749. Սեռ. վճեռա. յաւանդ.—489՝ չէ՛ ի պահ.
—է) Աէլլ. գողանայցին.—Սեռ. կոր. գողանայցէ.—488. 489. 749՝ գողասցի.
—ը) Աէլլ. եւ յոլոր օրինաց տուժեսցի,
—թ) 490՝ չէ՛ ասյս քէ ոչ գտցի.
—ժ) 489՝ չէ՛ որ գողացաւն
—ժա) 489՝ մատիցէ. տէրն
—ժբ) 489՝ երդնուցցէ.
—ժգ) 488. 749. Սեռ. չիցէ.—489՝ որ իւր չիցէ.
—ժդ) 488. 749 չէ՛ զաւանգ . . . նչէն.
—ժե) 489՝ կամ իշոյ. կամ ոչխարէ.
—ժզ) Աէլլ. 489՝ արտամ.
—ժէ) 488 749՝ վնասակարութիւն.
—ժը) Սեռ. Աստուծոյ կենդանւոյ.
—ժթ) 488. 749. Սեռ. երկոցունցն ի գտաստատն.
—ի) 488. 489. 749՝ Սեռ. երկոցունցին.
—իա) 489՝ ի ձեռս
—իբ) Աէլլ. 488. 489 749. Սեռ. տուժեսցի.—Վեռ. տուժիցի.
—իգ) 489՝ պատուհէլի է.
—իդ) 488. 749՝ չէ՛ կրկին.
—իե) 488. 489. 749՝ Սեռ. Վեռ. տուժեսցի.
—իզ) Վեռ. ցուցեալ էր.
—իէ) 488. 749. երդուեալն.
—իը) 488. 749՝ Սեռ. Վեռ. ոչ տուժի.—489՝ որ երդնու ոչ տուժի.
—իթ) 488. 749. Սեռ. Վեռ. տուժի.—489՝ տուժիցի.
—ւ) 489՝ զի զրպարտեալ.

Խոս.

ՑԱՂԱԿԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳԱՒԵՑՍՏ.–):

44. Եթէ տացէ ոք ֆ) ընկերի իւրում էշ կամ եզն, կամ ոչխար, կամ այլ ինչ անասուն ի պահեստ եւ բնկիցի, կամ մեռցի, կամ գերի վարեսցի, եւ ոչ ոք գիտասցէ, երդումն Աստուծոյ լինի ի մէջ երկոցունց ֆ): Եթէ նենգաւոք ֆ) լինէ) չիցէ երթեալ ը) ամենեւին ընդ աւանդ ընկերի իւրոյ, ապաէ) յանձն առցէ տէրն նորա, եւ մի՛ տուգանեսցի ը): Իսկ եթէ գողութեամբ գողանայցէ ը) ի նմանէ, տուգանեսցի ֆա) տեառնն ֆա) նորա: Ապա թէ գաղանաբեկ լինի ֆբ), ածցէ նմա ֆգ) վկայ ֆգ) ի գէշ ֆե) անդրը ֆը) եւ մի՛ տուգանեսցի ֆե)[763]:

,, Ցոյժ ֆը) իրաւամբք եւ զայս կալցուք ֆը) գտաստատ պի՛ ի պահեստ տալ վարձու է է), յաղագս որոյ զգոջոնինէ) հրամայէ տուգանիլ էֆ), իսկ զաւանգնէ ֆ) ոչ եւս: ,,

---

Խոչ.

ՑԱՂԱԿԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆՕՔԱՈՂԱՑ է՛)

45. Իսկ է՛) եթէ խնդրիցէ է՛) ոք անօթ[764] յընկերէ իւրմէ է՛)

---

763. Մոլսիսական օրէնք.—Ելից. ԻԲ. 10—13:

764. Գտաստատանագրքիս վրացերէն Մատենադարանի մէջ այս աճօթ բառը Մատթանած է ուղղի որ նոցա լեզուով նշանակումէ հչ (ի դէպ նկատանք որ երե-

—ա) վասն պահելոցից չորքոտանեացս.
—բ) 489՝ չէ՛ զբ.—749՝ առցէ զբ.
—գ) 488. 749՝ երկուցցն.—489. Սեռ. երկոցունցն.
—դ) 489՝ քէ նենգաւոք.
—ե) Վեռ. չէ՛ ինչ.
—զ) Աէլլ. 489. Վեռ. գնացեալ.
—է) 488՝ յաղ.—749՝ ասյս քէ.
—ը) Աէլլ. 488. 749. Սեռ. մի՛ տուժեսցի.—489. Վեռ. մի՛ տուժիցի.
—թ) 488. 489. 490. 749՝ գողասցի.—Սեռ. գողացաւն.
—ժ) Աէլլ. 488. 489. 749. Սեռ. Վեռ. տուժեսցին.
—ժա) Սեռ. տէրն.
—ժբ) Աէլլ. 490. Սեռ. կարագ. լինիցի.
—ժգ) Աէլլ. 749՝ չէ՛ նմա.—490. Սեռ. Վեռ. կար. գնաւ.
—ժդ) 488. 749՝ ածցէ զաձրն.
—ժե) Վեռ. ի գիւղ.
—ժզ) Բոլոր օրէնք. անդ.
—ժէ) Աէլլ. եւ Բոլոր օրէնք. մի՛ տուժեսցի.
—ժը) 488. 749՝ յոչխարէ.
—ժթ) 489՝ կացցուքը.
—ի) 489՝ տուանդ է.
—իա) 488՝ զգալանեան.—749՝ զգալանքըն.
—իբ) 488. 489. 749. Սեռ. Վեռ. տուժի.
—իգ) Բոլոր օրէնք. յաւանգնն.—Սեռ. աւանդն.
—իդ) վասն որ առնու իւրք ի բան եւ վնասէ.
—իե) 488՝ 749՝ չէ՛ խոն.
—իզ) Աէլլ. 749. Սեռ. կար. խնդրեսցէ.—488՝ խնգրէ.
—իէ) 489՝ իւրմէ ինչ.

եւ բեկցի՛ս)· կամ մեռցի՛ք) կամ գերի գնասցէ, եւ ակր նորա ոչ իցէ ընդ նմա· տուգանելով տուգանեսցի՛ք)· ապա թէ ակր նորա ընդ նմա իցէ ը)· ոչ տուգանեսցի՛ք): Ապա թէ ի վարձու առեալ իցէ ղ)· ընդ է) վարձուց իւրոց եղիցի նմա ը)[765]:

,, Տուգանելով տուգանեսցի՛ք) — եւ ճշգրիւս քննութիւն ձ) լիցի ֆ): Հասս մերոց եղիցին ֆ՛) եւ այս[766]: ,,

Խ Ա Զ·

ՅՈՂՈՂԱԾՈՒ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՓՈԽՈՑ ֆ՛)

46· Եթէ արճաճի փոխ տացես եղբօր ֆ՛ը) քումմ, որ ազքատ իցէ եւ բնակեսցի առ քեզ[767], մի ճեղեւսցես զնա եւ մի արկանիցես նմա տոկոս[768]:

ւանի նահանգում եւ առհասարակ շատ անկերում նոյնպէս զոյնաժամանին ոչխարը բառը եւ նշանակում է՝ մաեակ մի. չոբի): Իսկ մեր ներկայ յօդուածիս մէջ, որպէս եւ Աստուածաշնչի մէջ, որտեղից հանած է այդ կտորը, անօր խօսքով հասկացնում է՝ յատկապէս անօր· զո· աման, կանեփ, կտաւ, ուլն, որոց համար դրած է՝ բնկցի, եւ մէ բնասնի անասուն, զո· էշ, ձգն, մի, ուլն·, որոց համար դրած է՝ մեռցի կամ գերի գնասցի:

765· Ելից, ԻԲ· 14—15:

766· Բիշոփի տրատարակած Լեմբերգի Հայոց օրհնիների մէջ (սեռ մեր յատուկ ձայնանշութիւնը) այս ես· եւ նախընթաց ԽԹ· յօդուածները միացրած են իրրեւ մի յօդուած 39 համարով, ուր սկզբում դրած է ես· յօդուածը, իսկ վերջում ԽԹ· յօդուածը, տակաս ինչ փոփոխած:

767· Աստուածաշնչի մէջ, որտեղից հանած է այդ կտորը, դրած է՝ եւ բնակեսցի առ ինձ: Թէպէտ ոչ մի օրինակի մէջ չկայ եւ բնակեսցի, բայց նկատելով որ այդ պատասխանն սխալ է գրչի, զայլ նոյն իսկ Մխիթարի աչքի ասելից փախած, մենք աւելացրինք խնամատի ցարդուհետեան համար:

768 Մովսէսեան Օրէնք·—Ելից· ԻԲ· 25:

—ա) 488· 749՝ վնասեսցէ·
—բ) Սիր· չի՛ք՝ կամ մեռցի·
—գ) Ա՛ւլ· 488· 489· 749· Չկն· տուժելով տուժեսցի՛ք·—Սիր· միայն տուժեսցի·
—դ) 483· 749՝ եղիցի·
—ե) Բայոր օրին· ոչ տուժեսցի·
—զ) 488· 749· ընդ վարձու տուեալ իցէ·
—է 489՝ ըստ·
—ը Սիր· չի՛ք՝ նմա, այլ՝ եղիցին·
—թ) Սէր· օրին· տուգանելով մի տուգանեսցի՛ք·—Սիր· միայն տուժեսցի·
—ժ) 488· 749· Չկն· տուժելով տուժեսցի՛ք·—Կար· պատժելով տուժեսցին·
—ի) 489՝ քննութիւնդ·
—ա) 488· 749· Սիր· տուժելովն տուժեսցի՛ք շշգրտիս քննութիւնդ· (Սիր· քննութիւնն) լիցի (749՝ չի՛ք լիցի)·
—իբ) 489՝ եղիցին·—Չկն· ըստ մերոց եղիցի·
—իգ) Ա՛սան որ իւրք տան ի փախ·
—իդ) 489՝ ընկերի·

769· Հին կտակ· Ելից ԻԲ· 25·—Ղեւտ· Իե· 36·—Բ· Օրին· ԻԴ· 19·— եւլն: —Նոր կտակ· Ղուկ· Զ· 34, 35·—եւլն:

770· Հեղինակը անյարկակում անշուտ Աւետարանի խօսքը՝ տուր փոխ ուսի ոչ ակն ունիցիր առնուլ· ··· (Ղուկ· Զ· 34, 35):

—ա) 488՝ 749՝ ոչ քէ·
—բ) 489՝ գնասցաք·
—գ) Սիր· գնասցէ·
—դ) 488· 749· Սիր· զի՛ Քրիստոս·
—ե) Սիր· չի՛ք՝ ոչ·
—զ) 489՝ չի՛ք Եւս·—Սիր· որչափ եւ ի·—488· 749՝ որպէս եւս·
—է) 488· 749՝ տուացուս·
—ը) 488· 749· Սիր· ինոյնէ՝ Հատուսցէ·
—թ) 488· 749՝ ի Հանդիպեալեան·—Սիր· ի Հատուցսէն ի Հանդիպեալեան·
—ժ) 490՝ փախ առնուլին·
—ի) 488· 749՝ նոյնպէս·
—իբ) 488· 749· Սիր· եւ ասաս·
—իգ) 489՝ չի՛ք՝ զբ·
—իդ) 488· 749· Սիր· զՀոգին·
—ա) Սիր· միայն վարձին·
—իե) 749՝ ոչ Հատուցանէք անվաշխին լիցի գնասցեան եւ անվաշխ գնաս լիցի·
—իզ) 488· 749· Սիր· ի Հատանելն գլուխն·
—իէ) Կար· զգ·լուխս·
—իը) 483· 749՝ ըստ օրինաւորացս·—489՝ ըստ օրինաց·

,, Հին կտակարանս եւ Նոր յայսոսիկ՝ միարանին՝ ի բաց բառնալ զվաշխ եւ զտոկոսս[769]· ոչ՝ ա) ասա զտոկոսի յիշատակելով զվաշխն թուլացուցանէ, զի զձայրն ը) բառնալով՝ ընդ նմին եւ զամենեան բառնայ: Եւ որ ինչ ի Նոր կտակարանս է ասասն[770], աւետրդ է իրր գիտողաց ֆ) երիորդել զի թէ եւ ը) օրէնքն ոչ ե) հրամայէ ճեպել, սիրալի եւս ը) Նորս: Եւ փոխ ասացաւ է)՝ զի անդրեն հատուսցի գլուխն ը): Արդ՝ իրաւունք գտատատանի լինին ներմամբ առնուլ զգլուխն, եւ վաշխ լեցի հատուցումն հանգերձեալ ը): Ապա թէ կամ իցէ փոխառուին ֆ)՝ ատացէ փոխատուին զնոյն գլուխն մնալ առնմա զնոյն չափիւ ֆ) եւ այդ ֆ՛) ըստ կարի լեցի՝ զի Աստուծոյ ինքն իսկ է գտատատանդ՝ ոչ առնուլ վաշխ եւ տոկոսի: Եւ գիտելի է զի թէ օք ֆ՛) զգտատատան Աստուծոյ թիւրե՛ վնասէ զոգին ֆ՛ը) ի հանգերձեալ հատուցմանէն զրկելով: Ապա թէ օք պատճառէ ոչ հատուցանել անվաշխն ֆ՛ը) գտա լիցի ֆ՛ը)· ի հատուցանել գլխոյն ֆ՛է) թողութիւն լիցի: Որդւոց զինի մահուան Հարց մի լիցի զվաշխ հատուցանել, բայց միայն զգլուխն ֆ՛ը)՝ զի բնաւին ոչ է ըստ իրաւանց ֆ՛ի): Եւ այդ օրինագրութիւն է՝ միանգամայն եւ գտատատան: ,,

Խէ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳՐԱՒԻՒ –):

47. ,,Եթէ ոք ի գրաւ առնուցուէ) զուրուք զառուն, կամ զայգի, կամ զհող ը), կամ զայլ ինչ այսպիսի ը), եւ պատահի յամիս զգլուխ օրքանութեանն առեալ) անվաշխ՝ անգրէն գարձուսցէ ը) զգրաւն: Եւ թէ լիցի աւելի կերեալ, եւ զայն եւս հատուսցէ: Եւ զոր ինչ ծախեալ իցէ ի նմանէ) ի գլուխ իւր հաշուի ը), յորժամ յաղագս անձեռնհասութեան տեառննէն) չիցէ դարմանեալ զգրաւ իւր: Ոչինպէս ժ) լիցի, եթէ ինչ ի կենդանեալ իցէ: Եթէ ինչ ի հանգերձից իցէ ժա) գրաւն եւ ի նմանեալ ժբ) եւ մաշիցէ՝ ի գլուխն իւր լիցի պակասեալ: Եւ զոսկեզէնն եւ զայլ ինչ այսպիսի զգողացեալ եւ զկորուսեալ, եթէ չիցէ իւր ներեգեալ եւ երդմամբ հաստատիցէ, իւրում տեառն լիցի. ապա թէ իւր ներեգեալ իցէ եւ կորուսեալ, չորեքպատիկ հատուսցէ ժբ): Իսկ եթէ ի ձեռին իցէ եւ սպիցէ ժբ), կրկին տուգանեսցի ժբ): Իսկ յաւարի տարեալն՝ իւրում տեառնն լիցի: Զճառ հատեալ, եւ զցանկ այրեալ ժբ) զայգւոյ, զտան, եւ զայլ ինչ զվնասուս զգրաւեալ ժբ), եթէ տեառնն պատճառաւ իցէ՝ իւրում տեառնն լիցի. ապա թէ որում ժբ) գրաւն իցէ ժբ), այնմ է լիցի: Զվայրապար վնասեալն եւ զրեկեալն յանանոց ի գլուխ իւր կալցի ժ), եւ զհատարակաց զմեռեալն՝ իւրում տեառնն, եթէ օրէնք զգրաւն ոչ տայ օթեվ[774] ՝ պրչափ եւս հրաժարեցուցանէ եւ ի վաշխից գրաւելոյն է): ,,

774. Հնդինակը անդնարկուած է Մովսիսական օրէնքը.—Ելից. ԻԲ. 26.—Բ. Օրին. ԻԴ. 13:

—ա) 488. վ ասն գրաւից.
—բ) 489՝ առցէ.
—գ) 749՝ լիջ՝ կամ զհող.
—դ) 489՝ այսոպիսեացս.
—ե) 749՝ յաժեալ.
—զ) վՀե. գարձուցանիցէ.
—է) 488. 749՝ նմա.—Մխ. ի նմանէ.—վՀե. ի նմա.
—ը) Մխ. հաշուոցի.—488. 489. 749՝ հաշուեւոցի.—վՀե. համարիցի.
—թ) Մխ. ակբոն.
—ժ) 749՝ տոկոսիչս.
—ժա) Մխ. լիջ՝ եթէ ինչ ի հանգերձից իցէ.
—ժբ) 488. 749՝ Մխ. առնի ասցին.—489՝ նոցին.—վՀե. նոքա.
—ժգ) 488. 749. Մխ. տուժեսցի.
—ժդ) 488. 749՝ առեսցի.
—ժե) 489՝ 749. Մխ. վՀե. տուժեսցի.—488՝ յիջ՝ կրկին տուգանեսցի.
—ժզ) Մխ. հատեալ եւ տյրեալ.
—ժէ) 488. 749՝ գվնասուս գգրաւի.—Մխ. զվնասուս եւ զգրաւի.
—ժը) 488. 490. 749՝ Մխ. առ ոքսւմ՝.—489 առն որսւմ՝.—վՀե. առ ուսմ
—ժթ) վՀե. է.
—ի) Մխ. ասին
—իա) 488. 749՝ ի գլուխն կալցին.
—իբ) վՀե. ի վաշխից եւ ի գլուխից.

Խը.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՅՐԵՑՈՂԱՑ–):

48. ,,Եթէ կամաւ ոք հուր զիցէ տան եւ ըմբռնեսցի որ եգէ), տեսցեն՝ զի թէ ի մարգկանէ գ) մեռցի ի հուրն ը), խրատ առցէ ի ձեռնն, թէպէտեւ մահու արժանի է ըստ օրինացն[772], թերեւս ապաշխարութեան հասանիցէ է): Եւ տուգանք լիցի ը). Թէ կարող իցէ է) — զբռնադատին պահանջիցի արիւն, ապա թէ ոչ — ըստ կարի լիցի: Եւ տուժինն ը) խրատ ոչ է, ոչ աստ եւ ոչ յայլոն. այլ անառակին խրատ եւ ոչ տոյժ ի դէպ է ժ). ըստ արժանւոյն զպատշաճն ժ) արասցեն ժա): Իսկ եթէ յանասնոց ժբ), չորեքպատիկ հատուսցէ ժբ): Ապա թէ ամբար խոտոյ կամ օրանի, կամ ժգ) յայսպիսեացս իցէ ժէ), կրկին լիցի տուգանքն ժը): Նոյն լիցի ցանկոյ ժէ) եւ նմանեաց նոքին ժը). այսպէս հանդերձից եւ նոցին ժ) նմանեաց[773]: ,,

Խթ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՏՆԿԱՀՈՏԻՑ է):

49. Շարժեալ ոք է) սատանայական ցասմամբ հարկանիցէ է) զտունկ ուրուք եւ յայտ ճշգրտիւ գայցէ, զատաստան լիցի

772. Տես նախընթաց ԽԸ. յօդուածը:

773. Տես ԽԸ. յօդուածը:

—ա) 488. վ ասն այրեցողաց տանն.
—բ) 488. 749՝ որ հրձն գհուր.
—գ) 749. առեալ՝ ոք.—Մխ. ի մարդկանէ է.
—դ) 489՝ ի հուրն եւ քէ ոչ.
—ե) 489՝ Մխ. հատցէ.
—զ) 490՝ ասէգանաս.—Բոլոր օրին. տոյժ լիցի.
—է) 489՝ կորզէ է.
—ը) 490՝ տուգանաժին.
—թ) 488. 749՝ այլ անառակին՝ խրատ, ոչ է տուժին ի դէպ.
—ժ) 489՝ զպատշաճսն.—488. 749՝ զնոսա տրասցեն, այսինքն՝ ըստ պատշաճին.
—ժա) Մխ. կաթ. եւ որ տուժի՝ գէպ է ըստ տրժանւոյն զնոսա տրասցեն ըստ պատշաճին.
—ժբ) 488. 749՝ յանասնոց իցէ.
—ժգ) 488. 749. Մխ. հատուսցին.—489՝ հատուսցեն.
—ժդ) 489՝ կամ տյլ.
—ժե) 488. 489. 749. Մխ. յիջ՝ իցէ.
—ժզ) 488. 489. 749. Մխ. վՀե. տոյժին.
—ժէ) 489՝ ցոյզոյն.
—ժը) Մխ. նոքին.
—ժթ) 489՝ նոքին.
—ի) 488՝ վ ասն անկոհանաց.
—իա) 488՝ 749՝ հարկեալ.
—իբ) վՀե. հատանիցէ.

գնել զառունին ա) հատոցին բ) եւ վերջոյն՝ զամն ցորքան անպատուղ իցէ առնին՝ գ) առւգանիլ դ) նալին չափով. ապա թէ իւր չիցէ, ըստ գնոյն լիցի: Զի օրէնքն եւ ոչ դիշդամաեացնէ) հրամայէ զայլազգեացին ե) հարկանել զառնկա բ)[774]: Եւ այդ այգպէս ը) լիցի իրաւամբք: ,,

Ծ·

ՑԱՂԱԳԻՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳԱՀԵՑՈՑՔ ԵՒ ՉՐԿՈՂՈՒԹԵԱՆՑ Բ), ԱՒՓԾՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՎՆԱՍԵԼՈՑ ԻՆՉ ՉՐՆԵՐԻՆ ԵՒ ԴԱՒՆԵԼՈՑ ՉԱՓՈՐԱՒՈՑ ԻՆՉ Բ)·

50· Թօսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ ասէ՝ անձն որ եթէ մեղցէ ժ) եւ արհամարհելով արհամարհիցէ ժբ) զպատուիրանս Տեառն ժգ) եւ ասիցէ ընկերի իւրում՝ եթէ յաւանդի, եթէ ի զրկոզութեան ժդ), եթէ յափշտակութեան, եւ եթէ վհասիցէ ինչ ընկերի իւրում ժե), եւ եթէ եգիտ կորուստ ինչ եւ ժխտիցէ ի վերայ նորա, եւ երդնուցու սուտ վասն միոյ իրիք յամենայնէ զոր եւ առնիցէ մարդ առ ի մեզանչելոյ նորա ժզ) նոքօք: Եւ եղիցի յորժամ մեզանչիցէ եւ յանցանիցէ, հատուսցէ ժե) զյափրշտակութիւնն զոր յափշտակեաց եւ ժը) զվնասն զոր[775] վերնասեաց, կամ զաւանդն որ ժթ) աւանդեցաւ նմա, կամ զկորուսեալ զոր եգիտ ա), յամենայն իրաց զոր բ) երդուաւ գ) սուտ, տուգանեսցի դ) զգլուխն եւ զհինգերորդ մասն յաւելցէ ի նոյն[776]: Եւ այր ե) իցէ՝ հատուսցէ նմին զ) յաւուր յորում յանգիմանեսցի[777]:

,, Աստուածախօսութիւնս զատաստանի հաստատուն եւ յերկեցիկ կացցէ ե), քանզի նոյն իսկ է Տէրն: Բայց խոյին ը) քաւութեամբն եցոյց[778] եթէ՝ որք ի) միանգամ իրք զատաստանի են եւ տուգանին ժ), պէտք են եւ ապաշխարութեան: Եւ քանզի կանոնք եւ զատաստանք այնու բաժանին ի միմեանց, զի զծածուռվի եղեալ յանցանս՝ որոց եւ պէտք իցեն տուգանի՝ ժա) հրամայէ առնել ժբ) ողորմութիւնս. իսկ զատաստան՝ թէեւ տուգանէ ժգ), ոչ բառնայ զապաշխարութիւն: Սակայն ներելմամբ եւ փորձիւ լիցի խմաստնոց, յաղագս որոյ յամենայն ժդ) իրս զատաստանի զապաշխարութիւնն ի կանոնն թողաք: ,,

ԾԱ·

ՑԱՂԱԳԻՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՍՊԱՆՈՂԱՑ ՉԱՆԱՍՈՒՆՍ ԺԵ)·

51· Եւ որ հարկանէ զանասուն, անձն ընդ անձին տուգանեսցի ժե)[779]:

,, Ըստ իւր ժե) յայտնի տեսութեանդ ժը) եւ ժէ) ի մեզ կաց-

774· Մխիթարը անհարկաւ Մովսիսական օրէնքը.—Բ· Օրին· Ի· 19, 20։ — Տես եւ Ա· յոդուածը:

775· Մեր օրինակի մէջ յուսանցքի վերայ՝ վասն տոյ:

—ա) 439՝ զատն, սխալ։
—բ) 488· 749՝ հատանեցին.—489՝ հարկանեցին։
—գ) 489՝ իցին առնկաք.
—դ) 488· 489· 749· Սխճ· վնճ· տուժիլ·
—ե) 489՝ զիշամարդն։
—զ) 488· 749՝ ոչակնցն զայլազգեացին։
—է) 488· 749· Սխճ· հատանել զառնկին։
—ը) 488· 749՝ պատպէտ·
—թ) վնճ· առանգից եւ զողոպուքեանն.
—ժ) վասն որ ի պատ իրաք տան եւ զուզուքեան եւ որ խլէ զընկերին կամ գատնէ զկորուսեալ եւ կամ կարէ,
—ժա) 489՝ մեռանիցէ, սխալ։
—ժբ) 488· 749· Սխճ· անապրդիցէ·
—ժգ) Նոցիք Աստուածոյ.
—ժդ) վնճ· ի զողոպուքեանն.
—ժե) 488· 749· Սխճ· յիք՝ եթէ յաւանդի . . . եգիճ.
—ժզ) 749· Սխճ· յիք՝ նորա։
—ժէ) 489՝ հատուսցէ։
—ժը) Ա՛յլ· կամ՝.
—ժթ) Ա՛յլ· 488· 489· 749· Սխճ· զոր·

776· Թուոց· ե· 5—7:

777· Մովսիսական օրէնք·—Ղեւտ· Չ· 1—5:

778· Հեղինակը անհարկաւ Մովս· օրէնքին շարունակութիւնը:—Ղեւտ· Չ· 6:

779· Մովսիսական օրէնք·—Ղեւտ· ԻԴ· 18:

—ա) Սխճ· կամ կորեաւեալ էր եւ եգիտ։
—բ) Ա՛յլ· վասն տոյ·
—գ) կարեաց· եգաւ.
—դ) 488· 749՝ վնճ· տուժեացին·
—ե) 489՝ եւ որ։
—զ) Ա՛յլ· եւ բոլոր օրէնք· նմա։
—է) Սխճ· աստուածախօսութեանս զատաստան յերկեզուլ հաստատուն կացցէ·
—ը) Սխճ· ի սպն, սխալ։
—թ) 489՝ ոք·
—ժ) Բոլոր օրէնք· (բացի 490) տուժին.
—ժա) Բոլոր օրէնք· (բացի 490) տուժին։
—ժբ) 490՝ առնուլ·
—ժգ) Ամբոր օրէնք· (բացի 490) տուժէ·
—ժդ) 489՝ զամենայնն։
—ժե) վասն որ սպանանէն զանասուն։
—ժզ) Ա՛յլ· [488· 489· 749՝ Սխճ· վնճ· տուժեացին։
—ժէ) 490՝ յիք՝ նոր։
—ժը) 488· 489· 749՝ Սխճ· տեսութեանն։
—ժթ) 488· 749՝ որ։

ցէ ա) գատաստանդ աստուածայինն: Սակայն գատաստան կոչի՝ իբր զի քննիցի բ) մանաւանդ հարեանն գ) եւ պատահմամբ, եւ այլն այսպիսի դ) : ,,

ԾԲ.

ՑԱՂԱԳԴՈՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿԱՏԱՐՈՂԱՑ ԵՒ ԴՆՈՂԱՑ ՁԵՐԿԻՐ.

52. Եւ եթէ աղքատասցի եղբայր քո որ ա) ընդ քեզ իցէ) եւ վաճառիցէ ը) ի կալուածոց իւրոց, եւ եկեսցէ մերձաւորիչն բ), որ մերձաւոր իցէ նորա ծ) եւ փրկիցէ ձա) զվաճառ եղբօր իւրոյ ձբ): Ապա թէ չիցէ ուրուք ձգ) մերձաւորիչ ձդ), եւ ձեռնհաս իցէ ձե) եւ գտանիցի նմա ձզ) բաւական ձէ) փրկանաց իւրոց, եւ համարիցի ձը) զամս վաճառին իւրոյ եւ հատուսցէ կարօղն առնոյն՝ որում վաճառեաց ձթ) եւ գարձցի ի կալուածս իւր: Ապա թէ ոչ գտցի ի ձեռինէ) նորա ի) բաւականն իբ) առ ի հատուցանելոյ նմա իգ)՝ եղիցի վաճառ նորա այնմ՝ որ առացաւն զնա մինչեւ յամսն իդ) Թողութեան իւրոյ իե)՝ եւ ելցէ յամէն Թողութեանէ) եւ դարձցի անդրէն ի կալուածս իւր իզ)[780]:

780. Մովսիսական օրէնք.—Ղեւտ. ԺԵ. 25—58.

—ա) 489՝ յայսմի կացցէ.
—բ) 488. 749. Սիմ. քննեսցի.
—գ) Վ.Կ. հարկանելն.
—դ) 489. Սիմ. յիջ՝ եւ այլն այսպիսին.—488. 749. կարապ. յիջ եւ պատահմամբ. . . եւլն.
—ե) 488՝ միայն՝ Վ.առն.
—զ) 489՝ յիջ՝ որ.
—է) 489. 749՝ է.—488՝ որ քեզ է.
—ը) Ա՛ԺԱ. 488. 489. 749՝ վաճառեսցէ.
—թ) 488. 749. Սիմ. մերձաւոր ինչ.—489՝ ազգական.
—ժ) 489՝ որ մերձ իւր իցէ.—488. 749՝ որ իւր մերձաւոր է նորա.
—ժա) Ա՛ԺԱ. 488. 489. 749. Սիմ. փրկեսցէ.
—ժբ) Սմմ. վաճառս նայն եղբօր իւրոյ՝.
—ժգ) 749. Սիմ. յիջ՝ ուրուք.—կար. ոք.
—ժդ) 488. 489. 749. Սիմ. մեր-ձաւոր ինչ.
—ժե) 488. 489. 490. 749՝ ձեռն հասցէ.
—ժզ) 489՝ ի նմա.—Վ.Կ. նորա.
—ժէ) 490՝ բավականագոյն.
—ժը) 488. 746. Սիմ. համարեսցէ.
—ժթ) Ա՛ԺԱ. 490՝ որում վաճառեաց նմա.
—ի) Մեր օրիջ. կար. ի ձեռն.—749՝ ի ձեռս.—Վ.Կ. ձեռն.
—իա) 489՝ յիջ՝ ի ձեռին նորա.
—իբ 490՝ բաւականագոյնին.
—իգ) Սիմ. նորա.
—իդ) 488՝ յիջ՝ յամս.
—իե) 489՝ Կարապ. յիջ՝ իւրոյ.
—իզ) Սիմ. կար. ուսեալ՝ իւրոյ.—489՝ յիջ՝ եւ ելցէ. . . եւլն.
—իէ) 488. 749՝ եւ գարձցի անդրէն ի յամին Թողութեան իւրում՝ եւ եկեսցէ ի կալուածս իւր.

,, Ըստ աւետարանինս) հրամանացբ) առաւելութիւնգ) ի Տէառնէ հրամայեցաւ յամենայնս, նմանապէս եւ յիրս գատաստանի[781]. եւ զի դ) ոչ է) առաւելութեամբ եւ ոչ հաւասարութեամբ վարիմք, պարտ է մեզ փրկանօք զ) լինել: Եթէ վասն աղքատութեան ի կալուածոյ վաճառէ, եղիցին փրկանօքէ) յազգատոհմէ իւրմէ մինչեւ յեւթն ամ ըստ օրինացն[782], Ջեւթն ամին եդաք, բայց առաւելոյ որքան կար է ը) — արժան է. զի ոչ Թողուն թ) ազատ ըստ օրինացն, զոր ի դէպ էր Թողուլ նմանժ) օրինացն ազատս ժա): Իսկ եթէ ոչ կարիցէ ժբ) փրկել յեւթն ամն անտի ժգ) յառաջ ժդ), հաստատիցի ժե) վաճառն: Ապա Թէ ըստ այլոյ պատճառի ժզ) վաճառն իցէ ժէ) ի նմին ամի հաստատիցէ ժը): ,,

ԾԳ.

ՑԱՂԱԳԴՈՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՃԱՌՈՂԱՑ ԵՒ ԴՆՈՂԱՑ ՏԱՆ ԺԲ).

,, Եթէ վաճառիցէ ոք տուն քնակութեան իւ) պարսպաւոր քաղաքի, եղիցին փրկանք նորա ի) մինչեւ ի կատարել տարւոյ

781. Մատթ. ե. 21, 22. է. 2.—Յովհ. է. 24.

782. Մովսիսական օրէնք.—Բ. Օրին. ԺԵ. 2 եւ հետեւեալք:—Գիտել ասել որ հրէաները երկու տեսակ յօրելեան ունէին—հոբելեանական եւ չհոբելեանական. առաջինով վեց տարուց յետոյ եօթներորդ տարում երիվերը պիտի մնար անմշակ, եւ այլն, հանդըստանալու համար, տարուխները պիտի ազատուէին ստանալին, պարտքերը պիտի նեխուէին, եւլն: Իսկ երկրորդ տեսակ յօրելեանի ժամանակ նորը պէտքէր կատարել

—ա) Սիմ. ըստ աւետարանականն.—կար. ըստ աւետարանին հրամանի.—489՝ ըստ օրինի.
—բ) 488. 749. Սիմ. հրամանին.
—գ) 489՝ առաւել.
—դ) 488. 749. յիջ՝ զի.
—ե) 489՝ եւ զինչ.
—զ) 488. 489. 490. 749՝ Սիմ. ընդ փրկանաւք.
—է) 489. 490. Սիմ. Վ.Կ. ընդ փրկանաւք.
—ը) Վ.Կ. կարէ.
—թ) 489՝ միայն՝ ոչ Թողուլ.
—ժ) 489՝ նմայ.
—ժա) 488. 749՝ Թողուլ նմա ազատս ըստ օրինացն.
—ժբ) 489՝ ոչ կացցէ.
—ժգ) 490՝ ամին եւ անտի.—489՝ ամին եւ անդ.—488. 749. Սիմ. Վ.Կ. ամէ եւ անդ.
—ժդ) 488. 489. 749. Սիմ. Վ.Կ.եաս. յիջ՝ յառաջ.
—ժե) 488. 749՝ հաստատեսցի.—489՝ հաստատիցի.
—ժզ) Սիմ. վաճառն.
—ժէ) 490՝ Սիմ. վաճառիցէ.
—ժը) 488. Սիմ. հաստատեսցի.
—ժթ) 488՝ վ.առն վաճառողաց եւ գնողաց գատուն.
—ի) Սիմ. իցս.
—իա) Սիմ. փրկանաք գտուն.—749՝ յիջ՝ նորա.

աւուրցն վաճառքին իւրոյ»), օրաթուիւբ) լիցի ք) փրկանք նորա: Ապա թէ ոչ փրկիցի ք) մինչեւ ընուցուբ) տարի նորա ը) ազգին, հասատուիցի բ) տունն որ իցէ իւ պարսպաւորբ) քաղաքի հաստատութեամբ ստացողին իւրոյ յազգս իւր, եւ ոչ ելցէ [785] ի թողութեանն ք)[784]:

«Եւ զմահ առ վարձամոց թէ ոմանց ազգաւոցք) վաճառէք) սահմանաւ, վասն ազգմանութեան գործուցանելի է ըստ պայմանին:»

Իսկ ք) տունքք) որ յաւանս իցեն որոց պարիսպ ոչ իցէ ք) շուրջանակի, ընդ անգս երկրի համարեացին եւ հանապազ ընդ փրկանօք լիցին ք) եւ ի թողութեանն ք) ելցեն[785]:

«Եւ զայս գաւառաւան այսպէս առցուք ք)· զի թէպէտ եւ ամ ք) թողութեանն ոչ) է առ մեզ, սակայն զամին փրկանաց հասատուաւն կալցուք զպակասեալ յառաւելութենէ· նմանապէս եւ զաւուրսն:»

աւակի ընդօրինակի կիրսով վաճառած կալուածները կարելի էր յետ դարմնել հատուցանելով գինը, նայն նկ. ԽԱ· 2, 5· ԽԳ· 10, 11·—Ղեւտ· Խե· 8 — 15· — Բ· Օրին· ԺԵ· 1— 5)

785· Թէպէտ մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ կայ՝ ոչ եւ գրած է մյսյն եղջ, բայց օրագիտաւ նախ նայն իսկ նախադասութեան իմաստը պահանջում է որ լինի՝ ոչ եղջ, երկրորդ՝ Աստուածաշնչի մէջ, որտեղից հանած է սոյն կտորը, կայ այդ ոչ եւ գրած լ՝ ոչ եղջ. եւ երրորդ՝ չէ կարելի կարծել որ Մխիթարը կամենար մի այդպիսի մեծ փոփոխութիւն անել աստուածային օրէնքի մէջ, որը նա այնպէս սրբութեամբ յարգում էր, ուստի մենք ենթադրում ենք որ այդ ոչ մասնակի պակասութիւնը աւելի պատահական է եւ գրիչների սխալ, ներեւս նայն իսկ Մխիթարի աչքից փախած, վասն որոյ եւ գնում ենք ոչ եղջ համաձայն Աստուածաշնչին, մանաւանդ որ այդպէս է գրած եւ յոհաննէսին ու սլսւանների Աստուածաշնչի մէջ:

784· Մովսիսական օրէնք·—Ղեւտ· Խե· 29, 30:

785· Մովսիսական օրէնք·—Ղեւտ· Խե· 31:

—ա) Ա՜ե՜ե· նորա·
—բ) 489՝ օրաթուիւբ·
—գ) Ա՜ե՜ե· վեճ· լինիցին·
—դ) 488· 749· Սեռ· ոչ փրկուցի·
—ե) Ա՜ե՜ե· լիանիցի·
—զ) 489՝ յիւ՝ նորա·
—է) Ա՜ե՜ե· Սեռ· հասատաւեսցի·—488· 749՝ հասատաւիցէ·
—ը) 489՝ յիւ՝ իցէ իւ
—թ) Սեռ· ի պարսպաւոր· «խ»·
—ժ) 489՝ աւելի՝ ամին·
—ժա) 490՝ յազգ քաղաքաց·
—ժբ) 489՝ վաճառել·
—ժգ) Վեճ· իսկ եթէ·
—ժդ) 488· 749՝ առանիկ· «խ»·
—ժե) Ա՜ե՜ե· վեճ· ոչ գնուցէ·—Սեռ· որ ոչ իցէ·
—ժզ) Ա՜ե՜ե· լինիցին·
—ժէ) 489՝ վաճառել·
—ժը) 489՝ վաճառ իւ·
—ժթ) Սեռ· ի պարսպաւոր· «խ»·
—ի) 489՝ յիւ՝ ոչ·
—իա) 488· 489՝ վաճառել·
—իբ) 489՝ հասատաւիցէ·—Սեռ· հասատաւեսցի·
—իգ) 488· 749· Սեռ· սլսւորիկ·—489՝ յիւ՝ գալսւորիկ·
—իդ) 489՝ գաղաւնին·
—իե) 488· 749՝ յիւ՝ մի·
—իզ) 488· 749· Սեռ· վեճ· եւ մի գնեցուկսլս·
—իէ) 490՝ յիւ՝ եւ մի·
—իը) 488· 489· 749· Սեռ· վեճ· յիւ՝ գնեցուքն·
—իթ) 489՝ ի կամուրջս·
—իժ) 488· 490· 749· կտր· վեճեաւ· քսլսլ ի·
—ի) 749՝ յամի·
—իա) 489՝ անցին·
—իբ) 488· 489· 749· Սեռ· հասատաւեսցի·
—իգ) 488· 749· Սեռ· գաղաւնին·
—իդ) 489՝ մի՜ա՜ե՜ գնէ·

ԾԳ·

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ՋՐԱՂԱՑԱՑ –):

54· «Եւ ք) յաղագս աղքատութեան ք) վաճառեալ ք) ջրագացք) զամ ը) մի ընդ ք) փրկանօք լիցին ը) ինքեանց ր) եւ ազգականաց· իսկ այլ ազգ ք) — ի նմին ամի ք) հասատաւիցի ք)[786]:»

ԾԵ·

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ԱՆԱՍՆՈՑ Վ.Ա՜ՃԱՌԱՑ ք)

55· «Եւ ք) ղյորբոտանիս վաճառեալ ք) — երից վկայից առաջի հասատաւիցէ ք) զայսոսիկ ք), զի մի գողոն ք) իցէ, եւ մի հնակազ, եւ մի ք) հնահազ եւ գեռաւակոյր է), եւ մի կա) անգնալի գիշերի է) ի կամրջի է), եւ մի հարիանոզ տուիք: Ցայսցանէ գառեալ ի բեռնակիրս[787], բայց իէ), գողոնէից, մինչեւ յամ մի է) անգրէն գործոյ, կամ ի գնոյն անկցի է) ըստ արժանւոյն, եւ կամ առառնն հասատաւիցի է): Իսկ գողոնն է) յամենայն ժամ գործոյ. եւ եթէ է) յայտնեալ՝ առաջինն առցէ տէր,

786· Սոյն փորթրի յօդուածը յարմարութիւն է նախընթաց ԾԳ· յօդուածին:

787· Տես նախընթաց Լ.Զ· յօդուածը:

—ա) 488՝ վ.ասն Ջրագացաց գործառ ասակաւ·
—բ) 489՝ յիւ՝ եւ,
—գ) Սեռ· ազգասութեամբ·
—դ) 488· Սեռ· վաճառել·—488· 749՝ վաճառեալ լինին·
—ե) 489՝ Ջրագացաց·
—զ) 488՝ զամենայն·
—է) 489՝ յիւ՝ ընդ·
—ը) 489՝ լիցին·—Վեճ· կտր· լինիցին·—Սեռ· յիւ՝ լիցին·
—թ) 488՝ ինքեանք·
—ժ) 488· 749՝ իսկ եթէ սլսլազգ·—489՝ իսկ սլսլազգ·—Սեռ· Վեճ· իսկ սլսլազգին·
—ժա) Սեռ· մին ամի·—749՝ յիւ՝ ամի·
—ժբ) 489՝ հասատաւցի·
—ժգ) 488՝ վ.ասն սրգ գնեին անասուն եւ կամ ծախեին·—490՝ Յաղագս գառատասանեաց վաճառագոյց·
—ժդ) 488՝ ք է·
—ժե) 488· 489՝ վաճառել·
—ժզ) 489՝ հասատաւի·—Սեռ·հասատաւեսցի·
—ժէ) 488· 749· Սեռ· սլսլազգի·—489՝ յիւ՝ գալսւորիկ·
—ժը) 489՝ գաղաւնին·
—ժթ) 488· 749՝ յիւ՝ մի·
—ի) 488· 749· Սեռ· Վեճ· եւ մի գնեցուկսլս·
—իա) 490՝ յիւ՝ եւ մի·
—իբ) 488· 489· 749· Սեռ· Վեճ· յիւ՝ գնեցուքն·
—իգ) 489՝ ի կամուրջս·
—իդ) 488· 490· 749· կտր· Վեճեաւ· քսլսլ ի·
—իե) 749՝ յամի·
—իզ) 489՝ անցին·
—իէ) 488· 489· 749· Սեռ· հասատաւեսցի·
—իը) 488· 749· Սեռ· գաղաւնին·
—իթ) 489՝ մի՜ա՜ե՜ գնէ·

եւ զգինն ի վաճառողէն առցէ որ գնեացն: Եւ յայլ արուաքոյ այլոց ա) պատճառանացդ է) մինչեւ յեօթն օր փորձի գ) վճիռ դ) հատցի, եւ եթէ ոչ գարձուսցէ ե) հաստատեալ լիցի զ) վաճառն: Իսկ վաճառողին նոյն կացցէ սահմանն զոր արժանւոյն վաճառել է): Եւ յայլսն ը) զնոյն պահել ի վաճառն զսահմանն որպէս թ) վաճառողին, նմանապէս ժ) եւ գնողին; ,,

ՃՔ.

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՃԱՌԱՑ ՆԵԶԱՆՑ ԺԸ):

56. ,, *Եւ վկայիւք ժբ) եւ զայս եւս ժգ) հաստատիցեն ժդ) որք վաճառեն զեզինս, զի փորձ ժե) ի հերկ ժզ) եւ ի սայլ ժէ) եւ ի կալ իցէ, եւ մի հնահագ եւ մի հնահագ եւ մի գիշերահագոյր եւ ժը) հարկանող իցէ ժթ), եւ մի գողօնն է): Մինչեւ յամ մի լինելոյ) այգոյսիկ ի) փորձի իէ) գարձցի իդ), եւ գողօնն իե) յամինսայն ժամ. եւ յայլսն եօթն օր փորձիցի իզ): Իսկ անմիջիցն իէ) յայլսն՝ գարձցի իը), բայց ի լծոյ իթ), ի հերկ եւ ի սայլ եւ ի կալ ի), որոց փորձըն անյայտ կանխաւ լ) էր լ)[788]: ,,*

788· Ցօդուածս կրկնուԱիւն է նախընթաց ԾԸ. յօդուածի:

—ա) 490. ՄԲԳ. Կար. Վ.Ե. այամ՝.—488. 749՝ յամս.
—բ) 490. Կար. Վ.Ե. պատճառանացդ.—489՝ պատճառաւ.—488. 749՝ պատճառացդ.
—գ) 489՝ փորձելով.
—դ) 488. 749՝ եւ վճիռս.
—ե) ՄԲԳ. ոչ հաստացցէ.
—զ) 749՝ լինի.
—է) ՄԲԳ. վճռեսցէ.
—ը) 486՝ եւ զայլսն.
—թ) ՄԲԳ. չի՝ զսահման պրպտեալ.
—ժ) 489՝ նպաստէ.
—ժա) 488՝ վաճառ որպ եգինս ծախեն.
—ժբ) Վ.Ե. ուրիւք՝ երկուք.
—ժգ) 489. 490. ՄԲԳ. Կարապ. Վ.Ե.նա. չի՝ եւս.
—ժդ) 489. ՄԲԳ. Հաստատեսցին՝.—488. 749՝ եւ զայս եւս վկայիւք հաստատեսցեն.
—ժե) 488. 749. ՄԲԳ. զի փորձի.
—ժզ) ՄԲԳ. ի հերկսն՝.—489՝ ուռեցի՝ եւ ի լուծ.
—ժէ ՄԲԳ. մէայծ՝ այլ.
—ժը) ՄԲԳ. եւ մի.
—ժթ) 488. 749. ՄԲԳ. չի՝ խղէ.
—ի) 488. 749. ՄԲԳ. եւ մի գողուհին.
—իա) 489՝ լիցի.
—իբ) 489. այգաբերի.
—իգ) 489՝ փորձիւ.—488. 749. չի՝ փորձի.
—իդ) 489՝ գարձ.
—իե) 488. 749. ՄԲԳ. գողուհին.
—իզ) 488. 749. ՄԲԳ. փորձեսցի.—Վ.Ե. փոցձիցէ.—489. չի՝ եւ գողօնն յամինսայն ժամ. . . եւ.
—իէ) 489. 749՝ յամնմիջին.—ՄԲԳ. անմէդիցին, սխալ.—490՝ իսկ անմիջ լինին.
—իը) 489՝ տեսցի.
—իթ) 489՝ չի՝ բայց ի լծոյ.
—ի) 489՝ չի՝ եւ ի կալ.
—իա) 489՝ չի՝ կտիսաւ.—ՄԲԳ. կան՝ ի տուէ.
—իբ) 489՝ Կար. Վ.Ե. է.—488՝ որոց փորձ անկայտ է կանխաւ.—749՝ որոց փորձանն յայտ կանխաւ է.

ՃՔ.

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ Ի ՆՈՎԱՑ ՎԱՃԱՌԱՑ–):

57. ,, *Նմանապէս եւ յաղագս բ) զկով գ) վաճառելոյ դ) յայլսն 789 վկայիւք հաստատիցէ ընդ այսոսիկ ե)՝ զի ազգաւ զ) յիւրաքանչիւր ամի ծնանիցի 790. յաղագս սոցին՝ յամի գարձցի է) ըստ արժանւոյն ը) զգինն հաստատելոյ թ) եւ կամ տեառնն լինելով: Եւ յայլսն փորձի ժ) եօթն օր: ,,*

ՃԼ.

ՑԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄԵՂՈՒԱՑ Ի ՎԱՃԱՌԱՑ ՆՈՑԱ ժ–):

58. ,, *Եւ մեղուք վաճառեալ ժբ) յաշնան ըստ մեղր զոր ուներն, հաստատիցի ժգ) սերկեանն 791: Իսկ ըստ ժդ) պիտոյից անկիւտ վաճառեալ ժե) եւ կամ կշռաւ նովին փեթակաւ եւ առեալ*

789· Թէպէտ մեր եւ միւս բոլոր օրինակների մէջ գրած է գայլաց, իսկ № 89՝ մէջ չկայ՝ գայլսն, բայց որովհետեւ այդ կերպով յարմար չէ եւ իմաստը մութ է, մենք դրինք՝ յայլսն, որը աւելի յարմար է եւ իմաստը պարզ:

790· Միայն մեր օրինակի մէջ՝ ծանիցի. բայց որովհետեւ միւս բոլոր օրինակների մէջ գրած է՝ ծնանիցի եւ այդպէս աւելի յարմար է իմաստին. մենք եւս այդպէս դրինք:

791· Ա յդպէս է գրած եւ № 488. 749. կարապ. եւմիս. եւ վենետ. օրինակների մէջ. № 489 մէջ՝ սերակաեան. № 490 մէջ՝ տեր կանճ. Սինոդի օրինակի մէջ բաս սերմանն: Բայց մենք չենք կարող սերկան բառ. վասն որոյ պէտք լինէր՝ կամ սերակաեան, ինչպէս գրած է № 489 մէջ. եւ որին գոյր ինչ յարմարութիւն Սինոդի օրինակի՝ բաս սերմանն, այսինքն՝ վաճառելով աշնանը մեղուները՝ պիտի տրուի նոցա հետ եւ գարնան սերունդը կամ ծնունդը. եւ կամ պէտք լինէր՝ սերկեան. այսինքն՝ վաճառելով աշնանը մեղուները՝ պիտի տրուի այն, ինչ որ կայ նոյն օրը, վաճառման օրը:

—ա) 488՝ վ.ասն օր կով ծախեն.
—բ) 489՝ չի՝ նմանապէս...եւս.
—գ) 489. Կար. Վ.Ե. գիսվա.—489՝ եւ կովուց.
—դ) 489՝ վաճառեալ.—Վ.Ե. վաճառիւ.
—ե) 488. 749. ՄԲԳ. ընդ այնոսիկ.—489՝ չի՝ ընդ այսոսիկ.
—զ) 489՝ ազգաւ իւրով.
—է) ՄԲԳ. չի՝ յամի գարձցի, այլ՝ վաճառացդն.
—ը) 489՝ ըստ արժանւոյ.
—թ) 489՝ հաստատեսցի.
—ժ) 489՝ փորձեսցի.—Վ.Ե. փոցձիցի.
—ժա) 488՝ վ.ասն օր գմիզալ ծախեն վեւթ ուրով.
—ժբ) ՄԲԳ. վաճառիւ.
—ժգ) 488. 489. 749. ՄԲԳ. հաստատեսցի.
—ժդ) ՄԲԳ. չի՝ ըստ.
—ժե) 488. 749՝ վաճառիւ.

արտաքս եւ պակաս գտեալ լցցի կշիռն ի վաճառողէն, ապա թէ ոչ՝ մի լիցի այդ պատիր վաճառ: Իսկ առաւել գտեալն ոչ յոյժ եւ ոչ խաբէութեամբ՝ մի դարձցի, զի յոտոյս ա) դորին գնէ բ): Եւ գարնան սերմանոց գ) վաճառեալ եւ եդեալ դ) ի մեղուաց է), մինչ ի տասն օր կամ ի քսան փորձի ը). վճիռ վկայիւք ե) հաստատիցի ը), որպէս զ) զի մոռանիցն եւ ելանիցին է) ուղիղ ընթ) ցուցցի, հաստատիցի վաճառն: Ապա թէ թիւրութեան իբ) յաւուրն վճռին իգ) կարծիս լիցի գողութեան իդ) եւ մահու առաջնորդին[792], ի վաճառողն դարձցի: Զկնի կարծեացն իե) բառնալոյ իզ) աւուրցն՝ գնողին այդ պիսի վնասգ լիցի: Ի կերակրոյ իէ) մեռեալն եւ յամէն անպատուղ եղեալն գնողին լիցի: ,,

ԾԹ.

ՑԱՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՃԱՌԱՑ իը) ԱՄԱՆԱՑ իթ):

59. ,, Եւ ի) կարաս վաճառեալ եւ գնեալ ընթ) հաստատիցի յորժամ լցեալ ողջ զարկեան պահիցէ գինի յամէն իէ): Ապա թէ կարծիք իգ) բեհմանի ի թրմանէ իդ) լցէ եւ զգինին կորուսցէ, միմիայն ի) զկարասն գործոցն առցէ ին), այլ եւ զկէս վնասուն տուգանեսցի իէ): Ապա թէ անկարծիս ի բեհմանէ լցէ եւ ի թաղէն եղեւ կարծիսն, անտուգանք իը) լիցի վաճառողն. այլ եթէ

792. Մեղուների մասրը կոչվում է առաքինդ:

—ա) 488. զի վասն յոտոյ.—749. զի վասն գործոն.
—բ) Սիր. զի յոտոյդ. որ ինչն է.
—գ) 488. մերսանոց.—Կար. սերմանեցաց.
—դ) 488. 749. եւ յոտոյ եդեալ.
—ե) Սիր. կար. ի մեղրոց.
—զ) 490. փոքրիկ կարասիկն.
—է) 489. վճռիւք եւ վկայիւք.
—ը) 488. 489. 749. Սիր. հաստատեսցի.
—թ) 488. լիցի. որպէս.
—ժ) 488. 749. Սիր. խոտանելն եւ յելանելն.
—ժա) 489. ուղղեալ.
—ժբ) 488. 749. Սիր. թիւրութեամբ.
—ժգ) 489. վաճառն.
—489 թիւրութիւն.
—ժդ) 490. գողութեան.
—ժե) Սիր. կարծեցեալ.
—ժզ) 488. բառնոյ. սխալ.
—ժէ) 489. ի կերակրելոյ.
—ժը) 490. Վնաս. վաճառոյ.
—ժթ) 488. վասն որ կարաս ծախեն կամ այլ ցեղ անօթ.
—ի) 488. 749. խոկ.
—իա) 488. 749. վաճառել եւ գնել.
—իբ) 488. 749. պահիցէ յինքն զգինին.
—իգ) 488. 749. կարծիք.
—իդ) 489. ի թրմանէ.
—իե) 488. մինչեւ.
—իզ) 488. 749. առնու.
—իէ) 488. 749. տուժեսցէ.—489. Սին. տուժեսցի.—Վնաս. տուժիցի.
—իը) 488. 489. 749. Սիր. վնասուն տուգանեսցի.

յայդմանէ ա) երկբայեսցի, զամանն միայն վաճառողն տուգանեսցի բ): Այլ գ) ըստ այդմ դ) լիցինե) եւ ի փոքունս, եւ ի մեծամեծս: ,,

Ղ.

ՑԱՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՃԱՌՈՂԱՑ ԵՒ ԳՆՈՂԱՑ ՉՊՏՈՒՂ ԱՑԳԵԱՑ ԵՒ ՉԱՑԼՈՑ ԱՐՄՏԵԱՑ Ը):

60. ,, Վաճառել եւ գնել բաղմաց պատահէ ընդ ոստս յամ յուսով շահիը). եւ թէ լիցի պակասել, արժան է վաճառողին ամբողջ զգուշին պահել ոչ միայն յաղագս յուսոյն, այլ եւ վասն աշխատութեան բ): Եւ եթէ շահիցի՝ որ չիցէ խաբէութեամբ, մի՝ զղջացեալ վաճառողն դարձուսցէ, զի վաճառք յայդմամբ գ) բաղմապատիկ շահս առնե: Սակայն աւուրք դէ) փորձի երեք վըկայիւք զ) լիցի տասն է) օր. եւ կատարածն ցուցաւ ըստ իրաւանց: ,,

ՂԱ.

ՑԱՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԸՍՏ ԳԼԽՈՑ ՀԱՏՈՒԾՄԱՆՑ ՋՐԱԶԱՏԱՑ ԵՒ ԱՑԼՈՑ ԱՅՍՊԻՍԵԱՑ ժէ):

61. ,, Եւ զայսպիսիս ըստ գլխոյ առեալ՝ վկայիւք հաստատիցէ ժբ) որ կապալ տանի ժէ). շահիլն անգիղջ իցէ տուողին, եւ մի տացէ փոխանակ շահի տուգանս: Եւ իւր լիցի պատրաստել ժբ)

—ա) 488. 749՝ յանդիմանէ. սխալ.
—բ) 488. 749՝ Սիր. տուժեսցի.—489՝ տուժի.—Վնաս. տուժիցի.
—գ) Սիր. սուգ.—489՝ յինչ՝ այգ.
—դ) 489՝ ըստ այնմ.
—ե) Վնաս. լիցին.
—զ) 488՝ վասն որ այգի եւ գրոխտ կատնալ նէ.
—է) 488. 749. Սիր. հանդիպի.
—ը) 488. 749՝ շահեսցի.
—թ) 489՝ վաճառողն.
—ժ) Կար. աշխատիցեան. պղտատուիցէ.
—ժա) Կարաս. յայդակսմամբ.
—ժբ) Սիր. յինչ՝ աւուրք.
—ժգ) 490՝ մինչ՝ երկիր.
—ժդ) 749՝ ե՝ (երկն).
—ժե) 488՝ վասն ըստացաց վաճէրը (ւ) ար.
—ժզ) 488. 749. Սիր. հաստատեսցի.
—ժէ) 488. 489. 749՝ Սիր. վնաս՝ յինչ՝ որ կապալ տանի.
—ժը) 488. 749՝ պատրաստեալ.

զկալուածն ամենայնա) եւ վնասք ըստ կարգի ք) իրաց եղեալ. իսկ յանպատրաստութենէ եղեալ ջ) — առ ողին լիցի ի քար, ի նաւ, յերկաթ եւ յայլն ղ) ամենայնի ե). Նոյնպէս ղ) եւ գոգացեալն: Իսկ այրեալն՝ եթէ ի պատճառս տեառնն իցէ՝ նմա լիցի, եւ թէ ի պատճառս առ ողինն է) — նմա ը): Ըստ այդմ գտանիցի թ) եւ այլն ամենայն այսպիսիս, որ ինչ միանգամ եւ իցէ: ,,

ԿԲ.

ՅԱՂԱԳԴԻՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱՆԱՆՄԱՆ ՃԱՌԱՆԴՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱՆՁԻ Ժ)

62. Եւ մատեան դատերքն Սազպատգու օրդւոյ Ախերայ օրդւոյ Գաղատգու օրդւոյ Մաքերայ ի գնդէն Մանասէի օրդւոյն Յոսէփեփայ. եւ այս են անուանք նոցա՝ Մաղատ ժա) եւ Նուա եւ Եգդա ժբ) եւ Մելքա ժգ) եւ Թերսա: Կացին ժդ) առաջի Մովսէսի եւ առաջի ժե) Եղիազարու քահանայի եւ առաջի իշխանացն եւ առաջի ժզ) ամենայն ժողովրդեանն ի գրան խորանին վկայութեան եւ ասեն ժէ): Հայր մեր մեռաւ յանապատին ժը) եւ նա ոչ էր ի մէջ ժողովրդեանն գումարելոցն առաջի տեառնն ի ժողովրդեանն ժթ) Կորխայ, որ ուան մեզաց խրոց մեռաւ. եւ որդիք ոչ եղեն ի) նորա: Եւ արդ մի՛ ջնջեսցի անուն հօր մերոյ ի միջոյ ցեղի իւրոյ: Պատն զի ոչ զոյր նորա որդի. տուք մեզ ժառանգութիւն ի մէջ եղբարց հօր մերոյ: Եւ մատոյց Մովսէս զդատաստանս նոցա առաջի Տեառնն իբ): Եւ խօսեցաւ Տէր ընդ

—ա) 490՝ յամենեցունս.
—բ) Միայն մեր օրէնք քան կարի.
—գ) 490՝ իսկ պատրաստութենէն է եղեալ.
—դ) 488. 489. 460. 749՝ յայլսն.—Սինկ. յայսմ.
—ե) Սինկ. ամենայնի.
—զ) Բոլոր օրէնք. (բացի՝ 490՝ յիւ՝ Նոյնս.
—է) 488. 749՝ այրողին.—Սինկ. իսկ այրեալն ի պատճառս առ ողինն.
—ը) վնե. Նմա լիցի.
—թ) 488. 749՝ Սինկ. գտանիցի.—489՝ գտանիցէ.
—ժ) վնե. յիւ՝ ժառանգութեան.—488. 749՝ վասն որ կայրեցիք բաժանեն որգւոց.—Սինկ. վասն որ կամին զկայրենիս բաժանել ի միւսոյ որդւոյ.
—ժա) Մմանաք՝ Մատատ.
—ժբ) Մմանաք՝ Եղդա կամ Եգդա.
—ժգ) Մմանաք՝ Մելգատ.
—ժդ) վնե. մի օրէնք. կայքին.
—ժե) 488՝ յիւ՝ առաջին.
—ժզ) 488. կար. յիւ՝ եւ առաջի.
—ժէ) վնե. եւ ասէր.
—ժը) Աժլլ. յանապատի անդ.
—ժթ) 488՝ կար. յիւ՝ ի գրան խորանին . . եւլե.
—ի) Աժլլ. ոչ են.
—իա) Աժլլ. զգաստասան.
—իբ) 483՝ Աասածոյ.

Մաղխաի եւ ասէ. ուղիղ խօսեցան գաւերքն Սազպատգուա). տալով տացես նոցա կալուածս ը) ժառանգութեան ի մէջ եղբարց հօր իւրեանց եւ գիցես զիւիճակ հօրն իւրեանց զնոսօք: Եւ ընդ օրգիան Խարայէլի խօսեսցես եւ ասացես. այր որ եթէ մեռանիցի եւ որդի գ) ոչ գուցէ դ) նորա, տացէ զժառանգութիւն իւր գաւեր իւրում: Եւ եթէ ոչ գուցէ նորա ե) գաւսաւր, տացէք զժառանգութիւն նորա եղբօր իւրում: Եւ եթէ ոչ գուցեն նորա եղբարք զ), տացէք զժառանգութիւն նորա հօրեղբօր իւրում է): Եւ եթէ ոչ գուցեն եղբարք հօր նորա, տացէք զժառանգութիւնն ընտանեաց ազգականիք) նորա ը). ի ցեղէ նորա ժառանգեսցէ զնոսայն թ): Եւ եղիցի օրդւոյն Խարայէլի այդ իրաւունք դատաստանի, որպէս հրամայեաց ժա) Տէր Մովսէսի[795]:

,,Անյուծանելի յամենայն հաւատացեալս ժբ) եւ այս կացցէ վճիռ գատաստանի, զի իւր իսկ է ժգ) հաւատոյ գիտացին ժդ) դամենայն իրաւունս: Չի օրդւոյ ժե) անկ է ժզ) ժառանգ լինել ժէ), թէ իցէ. ապա թէ ոչ իցէ ժը)— գաւերն, որ տակաւին ի տան իցէ անկարգ ժթ): Իսկ արտաքս գնացեացն եւ առն եղեալն է) — երկու գաւսար միոյ գաւեր զրաժին առցենէ), այլ ոչ կարենէք) ժառանգ լինել. եւ այս յայտ անտի է ի) զի ոչ թողին զգաւերսն Սազպատգուէ) յօտար ցեղս արանց լինել, զի մի ժառանգութիւնն յօտարս ելցէ: Ապա թէ չիցէ գաւսար, եղբայրն ժառանգիցէ իբ): Իսկ եթէ առնն լեալ գաւսարն է) կա-

795. Մովսիսական օրէնք. — Թուոց Իե. 1—11:

—ա) Աժլլ. Սազպատգու.
—բ) Մեր օրէնք. կալուածք.
—գ) Աժլլ. եւ բոլոր օրէնք. ուսաւր.
—դ) 488՝ ոչ է.
—ե) 488՝ յիւ՝ Նոյնս.
—զ) 488՝ ոչ գուցէ եղբայրս.—կարապ. յիւ՝ եւ եթէ ոչ գուցեն նորա եղբարք.... եւլե.
—է) Աժլլ. իւրոյ.
—ը) Աժլլ. եւ բոլոր օրէնք. մերձաւորի.
—թ) 488. իւրոյ.
—ժ) 488. կար. գնասց.
—ժա) Աժլլ. Տրամեն Եհոս.
—ժբ) 490՝ Հաւատասեալս.
—ժգ) 490՝ առելի՝ Աասածոյ.
—ժդ) 489՝ գնասղին.
—ժե) 489. վնե. ուսաւր.
—ժզ) զնե. անկ էր.—488. 749. Սինկ. պատ է.
—ժէ) 488. 749. Սինկ. ժառանգել.
—ժը) Նոյնպ՝ ոչ իցէ որդի.
—ժթ) 490. վնե. յիւ՝ անկարգ.—488. 749. Սինկ. կար. գաւսարն ժառանգէ զզհայրենին (Սինկ. կար զհայրն), այն (Սինկ. յիւ՝ այն) որ ի տան իցէ անկարգ.—489՝ յիւ՝ ապա թէ ոչ իցէ . . . եւլե.
—ի) 488. 749. Սինկ. իսկ կարդեալ առ Քրիկն.
—իա) Նոյնպ՝ երկու քոյրն մի ոմանց գասին առցեն.
—իբ) 749. եւ ոչ կարէ.—կար. եւ ոչ կարենն.
—իգ) 490՝ կար. յայսմ է.
—իդ) Աժլլ. Սազպատգու.
—իե) 488. 749՝ ժառանգէ.—կարապ. յիւ՝ Ապա թէ չիցէ գաւսար . . . եւլե.
—իզ) 489՝ յիւ՝ գաւսարն.

միցիս) իւրօք ծննդոցքէ) եւ արամէն գալ եւ զՀայրենիսն ժառանգելոյ նոցա լիցի եւ մի՛ գ) եղբօրն, յորժամ որդի չիցէ եղբօրըն. ապա թէ ոչ կամիցի գալ՝ զիւր մասնն առեալ, եղբարցն ժառանգիցէ ը)։ Ապա թէ չիցէ եղբայր, հօրեղբայրն ժառանգիցէ է)։ Եւ թէ չիցէ հօրեղբայրը ը)՝ այլ ընտանի մերձաւոր ժառանգիցէ է) ի ցեղէ հօրն, որքան ազգական իցէ ը)։ Հեռաւոր ընտանւոյ ոչ հրամայէ, եւ զցեղ հօրն ը) առնէ ժառանգ ք) եւ ոչ զմօրն. մինչ ի դուստրն միայն կացցոյց ժառանգ լինելոյ։ Ապա թէ հօրեղբօրն հրամայէ ժառանգ լինել ք)՝ յայտ է զի ք) թէ հայր իցէ՝ նա ժառանգէ, եւ թէ՝ մայր եւ քոյր եւ կին՝ ոչ ժառանգեն, այլ միայնակս առնուն, որպէս եւ յուշանի ք)։ Ակի դեկանն վեց գանգ է։ պօպատա[794] դեկանն երեք գանգ։ Թասուն ի դանգին չորիցն մին[795]։ Ինաղն գանգ ք)՝ եւ քեռն ք) գանգ եւ կէս՝ եւ մօրն երեք Թասու ք)։ Այլ ընտանի մերձաւոր համարեմք զոր օրէնքն մինչ ի չորրորդ զարմն հրամայէ զառակունս

794. Գոտա կամ պատա՝ անծանականալի բառ. Սակայս պէտք է լինի պոպատա, ՔԷպէտ պօպատակից դրամ երբէք չէն շինուիր, այլ պղնձից. այսպանս պարզ է որ պօտատ դեկանը, յորում ասէր խօսքով, հաւատար է ակի դեկանի կամ գանձակալի կիսմեն:—ի վեց ասկացնելոյ որ՝ էջմիածնի մատենադարանի ծանապարհներից ևս հաւատամ ունիմ բառական անգիտութիւններ Հայոց չափերի, կշիռների եւ դրամների մասին, որ եւ յոյս ունիմ հրատարակել մի ժամանակ, բայց դոցա մէջ ևս չէ պատահած պօտատ կամ պատատ եւ կամ պոպատ դրամ:

795. Սոյն նահատակաւ Միւնս՝ Ակի դեկանն եւն. կայ միայն մեր եւ № 490 Օրինադակի մէջ Սարդ. օրէնս. Ակի դեկան վեց դանգ. ուրի դանգին չորիցն մին. Մնացորդ օրինադակի մէջ դրած է վեցադեղով միայն բառնն ի չորիցն մինն է ի դանգին: Իսկ միւս օրինադակների մէջ չկայ ամենեւ նահատակաւ Միւնս:

—ա) 488. 749. Սիմ. իսկ եթէ կոտգած ազգէին կամիցի.
—բ) Նոյնք՝ սրպ. մէն
—գ) Վ.Հ. եւ մի լիցի.
—դ) 488. 749. Սիմ. ապա թէ ոչ կամիցի գալ, ապա ապ ցէ զգաւթն իւր եւ ազգայնոյն ժառանգեսցէ.
—ե) 488. 749՝ կար. ժառանգեսցէ.—Սիմ. լիչ Ապա թէ չիցէ եղբայր...եւլն.
—զ) 488. 749՝ ասէլ՝ ոչ ժառանգեսցէ.
—է) 488. 749՝ ժառանգեսցէ.
—ը) 488. 489՝ վՀճ. մերձաւոր իցէ.—490՝ եւ թէ չիցէ ի ցեղէ հօրն զիւր ազգական իցէ.—749՝ հօրն նորա քան մերձաւոր իցէ.—Սիմ. եւ եթէ չիցէ հօրեղբայրը, այլ ընտանի մերձաւոր իցէ.
—թ) կար. լիչ՝ հօրն.
—ժ) 489՝ լիչ՝ ժառանգ.
—ժա) 488. 489. 749. Սիմ. (կար. նման է մերմն) լիչ՝ ապա թէ հօրեղբայրն ...եւլն.
—ժբ) 489. Սիմ. վՀճ. լիչ՝ զի.
—ժգ) 489՝ ցուցանէ.
—ժդ) Սիմ. գանկ մի.
—ժե) 488. 749՝ քոյրն—կար. քօրն.
—ժզ) 489՝ եւ մօրն երեք Թասու, եւ երեք գաւթ հաս.

ոչ յայտնել յառնուլ կին[796]. զայս եւ ի ժառանգաւորսն ա) պատհելի է: Իսկ զկնի այնր ոչ են ժառանգ յետ չորրորդ զարմիցն), այլ ժառանգութիւնն վճռակ լիցի դատաւորաց, որպէս ցուցեալ է ի գլուխ ութիւնս գ) նոցա ը)[797]: Իսկ եղբայրն որ չիցէ համամայրէ), կէս գանգ պակաս ը) ընդ համահարսն եւ ընդ համամարսն ժառանգ լցլ է): Քայս ը) եւ նահս պէտն եղբոյ Աբրահամ զի եւ զամենայն ինչս իւրն ը) Իսահակայ որդւոյ իւրոյ. եւ որդւոց հարճիցն եւս պարգեւս եւ արձակեաց զնոսա[798]: Եւ եթէ, ասիցէ ք) օր՝ ասա պատակ ք) օրհնութեան եւ անգ Քեռւսրա կին երկրորդ ք). սակայն անգ տուրս, եւ ժառանգութիւն եղբոյն ասա ք), ըստ ցուցելոյդ, սակաւ պակաս ք). եւ յօրէնան անգրանկանն տուաւ երիցութեան պատիւն[799]: Ըստ այսմ օրինակի եւ հօրեղբարքն լիցին ք): Ճանգիմանէն յաստուածային օրինացս դատաստանէ ք) մահվճռականացն դատաստանք. զի ըզդքսաքոս ժառանգ ոչ առնեն հարց, այլ ընդ ք) ընտանիս մատնաւորեն, որոց ոչ հեռեւելի է ք), այլ անվրէպ՝ աստուածային դատաստանաց իրաւամբք ք): ,,

796. Հնգինակը անհասկանալի մոխիթարական օրէնքը.—Ղևտ. ԺԸ. 6—18. ամս եւ Ռաւոյին մասնի ԺԸ. եւ ԺԹ. կանոնները:

797. Հնգինակը անհասկանալի Առաջին մասնի Ա. կանոնը:

798. Տես ծննդոց Իե. 5. 6:

799. Բ. Օրին. ԻԱ. 17:

—ա) Սիմ. ի ժառանգսրդսն.
—բ) 488. 749 Սիմ. իբրեւ անցանէ զչորրորդ. Սիմ. չորս) զաբեն.—489. 490. վՀճ. լիչ՝ յետ չորրորդ զարմին.
—գ) 490. վՀճ. ի գլուխ ութեան.
—դ) 488. 749. Կարապ. որպէս եւ գլխով է ի Տուաւ գաւառսդսն ի գիրս.—Սիմ. որպէս կայ ի գիրս նոցա.
—ե) Սիմ. իսկ եղբայրն օշ իցէ համամայրն.
—զ) 488. 749. Սիմ. պակաս ասէ.
—է) 489՝ լիչ՝ ընդ համամարսն եւ միաչգ քան համամայրն ժառանգէ.—Սիմ. ընդ համամարսն ժառանգեսցէ զայս նոցա.—488. 749՝ ժառանգեսցէ զայս.
—ը) 488. 749. Սիմ. զնոսին.
—թ) 489. վՀճ. լիչ՝ իւր.
—ժ) 489՝ ածիցէ.
—ժա) Սիմ. պակաս, ախայ.
—ժբ) Սիմ. երրորդ.
—ժգ) 489. 749. վՀճ եւս. սակայն անգ տուրս եւ ժառանգութիւն եղբոյն. ասա (489՝ եւ ասա).—Սիմ. սակայն անգ տուրսդս. եւ ասա ժառանգութիւն եղբոյն. ասա ըստ.
—ժդ) Սիմ. լիչ՝ պակաս.
—ժե) Սիմ. լինիցին.—488. 749՝ հօրեղբայրն լինիցին.
—ժզ) Սիմ. գաւառսդսանն.
—ժէ) 488. 749՝ սպլ պատճառ.
—ժը) Սիմ. որոց ոչ է հետեւելի.
—ժթ) 488. 749. Կարապ. սպլ զբէպ (կար. սպլ անվրէպ) աստուածային օրինացս գաւառսդսանց իրաւամբք. Սիմ. լիչ՝ այլ անվրէպ . . . եւլն.

գլ. ♦

ՅԱՂԱԴԴԻՒ ԴԱՏԱՒՈՏԱՆԱՑ ԲԱԺԱՆՈՒԹԻՒՆ ՃԱՌԱՆԱԳՈՒԹԻՒՆՔԵԱՆ ԱՐՈՑ ՈՐՊԻՍ –) ԵՒ ԴԱՏԵՐՍ ԻՒՐԵՔ։

63· ‹‹Եւ նախ զայն ասասցուք՝ զի երկու գուսան առն եղեալքն ֆ) միոյ որդւոյ ֆ) առցէ ք) բաժին։ Եւ այս միայ՛ն է ի կանանցայ եւ յօրինացայ նշանակեալ ղ)։ ըստ այսմ՛ է)։

Խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսէսի եւ ասէ· խօսեցայ ընդ որդիսն Իսրայէլի եւ ասացջիս ցնոսա· որ որ ուխտիկ ուխտս տայ զգինւոյ անձին իւրոյ Տէառն, եղիցին գինք արուէն ի քառանամնից մինչեւ ցվաթնանամեանս· եղիցին գինք նորա յիսուն երկրգրամեան արծաթոյ ըստ արբւոյ ՃԿԶՌ· եւ ի գին լիցին գինք երեսուն երկրգրամեան։ Ապա թէ ի հինգամնից մինչեւ ցքառանամեանս՝ լինիցին գինք արուէն քսան երկրգրամեան եւ ի գին ասպն երկրգրամեան[800]։

‹‹Նաեւ ի կազմածն տեսանի, զի կրկին աւուրց կարօտանայ էգն ի ծնունդն, ըստ որում թերին առաւ ը) կոզմն ը)[801]. եւ անունն իսկ նշանակէ ֆ)՝ զի կին ըստ կիսոյն անասնոյ մարմնոյն։ Եւ թէպէտ ի ֆ) մի պատուէրդ աւելի է հնգից ֆէ) քան զերկպատիկն գինք ի գին՝ յազագս կատարելութեան հասակին եւ կամ յազագս պիտոյից կարգաց ֆէ)[802], սակայն ըստ կազմածին ի միւսն ցուցաւ արուէն կրկին լինել[803]։ Յայդցանէ հասաս-

800· ելից Իէ· 1—5։

801· Տես ծնողոց ՃԻ· 21, 22։

802· Բոլոր օրինակների մէջ՝ կարգաց, իսկ Ա[ինագի] օրինակի մէջ կարգեաց· եւ Ա[ևերիւս] պէաք է լինէր՝ կարգած, որ աւելի յարմար է։

803· Հնգիմնակի կանինամէ ասել Ա[ի՝ յօգուտ]ս սկզբում յառաջ բերած մովսիսական օրէնքը նշանակում է արուի համար յիսուն երկրգրամեան, իսկ իգի համար ոչ

—ա) Վ[են]. ուսաներս։
—բ) 488· 749· Ա[մբ]. վասն բաժանման ասասցոց եւ գաստեցաց։
—գ) 488· 749· Ա[մբ]. որ այր առնուլ իցեն.—489· 490· Վ[են]. յիջ՛ առ ներգնալն։
—դ) 489· Վ[են]. ուսաներս։
—ե) 488· 749· Ա[մբ]. առցեն։
—զ) Ա[մբ]. եւ այս միայնակ է յօրինաց եւ կանանց նշանակեալ։
—է) 488· 749· Ա[մբ]. յիջ՛ ըստ այսմ՛։
—ը) 489՝ տղաս։
—թ) 488· 749՝ թէ երեւեցաւ կոյն։
—ժ) Ա[մբ]. յիջ՛ ըստ որում թերին...եաչէ։
—ի) Վ[են]. յիջ՛ ի։
—իա) 490՝ եւ եթէ պէտ ի մի առ երգնալն է հինգ։ ապաատրբեան։
—իբ) 488· 749՝ յազագս կատարելութեան նշանակ, այսինքն հասակին է եւ կամ յազագս կատարելութեան պիտոյից կարգաց։
—իգ) 488· 749· Ա[մբ]. առնէ։
—իդ) 488· 749՝ Ա[մբ]. ի տուն իցէ։
—իե) Ա[մբ]. մի առն լինի եղբայր։
—իզ) 488· 749՝ նա։
—իէ) Վ[են]. ի տուն իցէ։
—իը) 489· 490· 749· Ա[մբ]. յիջ՛ եւ։
—իթ) Վ[են]. յիջ՛ ։
—ի) 488· 749· Ա[մբ]. առնէլի է.—489՝ առնելի եմ։
—իա) 489· 490՝ գնդիպոսն։
—իբ) Ա[մբ]. լիսոյ։
—իգ) 486՝ գնդ է ընդ.—749՝ գունդ հինգ։
—իդ) 489՝ ասպս որ ի տանն է գառնոյ.—Ա[մբ]. ասպս որ ի տանն եմ։
—իե) 490՝ գՀայրն.—489՝ գՀայրինքն։—Ա[մբ]. ժառանգիցեն։
—իզ) 488· 489· 749· Ա[մբ]. զբազատուանցոյս։
—իէ) 488· 749՝ բաժանորդք են.—489՝ բաժանորդք եղեն եղբարք։
—իը) Ա[մբ]. ընդ եղբարսն ժառանգեսցեն քոյրն։
—իթ) Ա[մբ]. ընդ եղբարսն ժառանգեսցեն քոյրն։
—լ) Ա[մբ]. ժառանգասպասէք· Յոյն պնաւ։ —749՝ առանգասպասէք։

Ա[ի] կիսոյ— բան եւ հինգ, այլ հնգով աւելի՝ երեսունը եւ ասպս սրտշուժ արուն համար բան, իսկ իգի համար կէսը՝ տասը։

801· Հնգիմնակի անկատարումէ Մովսիսական օրէնքը.—Տես Իս· 8· տես եւ նաեւ Ա[ստուա]ծոյ կն· յօգուտ]ը։

տիմ ա) երկու գուսան միջ) լինել որդի ի ժառանգութիւնս։ Բայց գիտելի է եւ զայն եւս զի՝ կարգեալ գ) գուսիքն երկուքն մի որդի է դ)՝ այլ ոչ որ ի տանն է ե)։ զի ժառանգ զ) հրամայեցաւ յորմէ յայտ է զի զորգւոյ առնուս զբաժին։ Եւ այլքն զկէս եղբօր առնուիլ է եւ՛ զնոսա՝ նմանապէս զորգ գտանիցն եղբարցն, ըստ հրամանի Տէառնն՝ եթէ չիցէ որդի գուսանն ժառանգիցէ ը)[804]։ Ա[յլ այս]ն գտանել եղեւ ըստ կազմածին թ) եթէ զերկուս գրաստս մի առնիլ է թ) եղբայր· եւ ցուցաւ ըստ Տէառն հրամանի՝ եթէ ժառանգ նմա թբ) որգւոյ՝ որ ի տանն է թգ)։ Այլ կամ լիցի եւ զայս եւս թդ) ըստ հաճոյից ընտրել—եթէ գամենացն թե) գուսերս զերկուսն մի առնիլ է թզ) եւ եթէ զերեսան թէ)։ Այլ ինձ այսպէս թուի եթէ՝ երեսին ի տանէ բաժնիւ եւ առնն եղեալն թը) երկուսն մի լեալ՝ զոյգ ընդ թի) եղբօրն առնու բաժին իւրով կրկին բաժնեալն· ապա որ ի տանն՝ է) հաւասար եղբարցն ժառանգէ զկօրնեա)։ Հաստատի ըստ այսմ որդւոյն եւ զերեսերայ հաւասար լինել ժառանգութիւնն հօր, ըստ օրում եւ Ա[ստուա]ծ զոյգ եւս զժառանգութիւն արբայութեան սրանց եւ կանանց։ Սակայն աւանդապահք կարգայ եկեղեցւոյ արք եւ ոչ կանայք են· նմանապէս թէպէտ բաժանորդք եղեն ընդ եղբարս ժառանգութեանն քոյրք են իբ)՝ այլ ոչ ժառանգասպասք իգ)՝ յոր-

—ա) Ա[մբ]. հաստատեցին—Վ[են]. հաստատուն։
—բ) 489՝ յիջ՛ մի։
—գ) 489՝ յիջ՛ զի. տղ գնդրգեալ։
—դ) 489՝ նոն—488՝ երկուքն ընդ մի որգի է.—749՝ երկուսն է մին որդի։
—ե) 489՝ այլ որ ի տանն է չէ այգպէս։
—զ) Ա[մբ]. յիջ՛ զի. տղ զժառանգ։
—է) 489· Ա[մբ]. առնելով։
—ը) 488· 749՝ ժառանգ. եցէ։
—թ) 488· 489· 749՝ այգ։
—ժ) Ա[մբ]. յիջ՛ եթէ չիցէ որգի...եալք։
—ի) Ա[մբ]. մի առն լինի եղբայր։
—իա) 488· 749՝ նա։
—իբ) Վ[են]. ի տան իցէ։
—իգ) 489· 490· 749· Ա[մբ]. յիջ՛ եւս։
—իդ) Վ[են]. յիջ՛ ։
—իե) 488· 749· Ա[մբ]. առնելի է.—489՝ առնելի եմ։
—իզ) 489· 490՝ գնդիպոսն։
—իէ) Ա[մբ]. լիսոյ։
—իը) 486՝ գնդ է ընդ.—749՝ գունդ հինգ։
—իթ) 489՝ ասպս որ ի տանն է գառնոյ.—Ա[մբ]. ասպս որ ի տանն եմ։
—լ) 490՝ գՀայրն.—489՝ գՀայրինքն։—Ա[մբ]. ժառանգիցեն։
—լա) 488· 489· 749· Ա[մբ]. զբազատուանցոյս։
—լբ) 488· 749՝ բաժանորդք եղեն.—489՝ բաժանորդք եղեն եղբարք։
—լգ) Ա[մբ]. ընդ եղբարսն ժառանգեսցեն քոյրն։
—լդ) Ա[մբ]. ընդ եղբարսն ժառանգեսցեն քոյրն։
—լե) Վ[են]. ժառանգասպասք· Յոյն պնաւ։ —749՝ առանգասպասք։

ժամ եղբաքը լցին: Եւ եթէ հայր լցէ՝ ») կինն մնայն առցէ մասընէ), եւ ոչ մայր ոչ քոյր մանուաւորին գ): Այլ որդի գաւառը դ) ոչ ժառանգէ եւ ոչ առցէ մաձն, բայց թէ մինչ կենդանի լցէ՝ գրով ժառանգ առնիցէ, զի իւր սերմն գուսար է եւ ոչ որդի գաւառինէ): Նոյն լինի եւ խորթին: Սակայն իշխան է կենօքն ժառանգեցուցանել զնոսա ե) եթէ կամեսցի իբր զօտարս: Եւ թէ խորթին կամ որդի գաւերնէ) ի ատն հօր իւրում ը) աշխատեալ լցէ, իբր վարձկանի առցէ՝ վարձ եւ ոչ մասն. նոյնպէս եւ թոռնին): զի եւ Առաքեալ ոչ ընդ որդիս զնոսա համարի ասելով խորթք էիք ») եւ ոչ որդիք 805: Ապա թէ ոք զկանանցն ընդգէմ այմ գիցէ ՚ի՚), զի իբր զորգւոց ՚ի՚)—զծնունդս նոցա հրաժարեցուցանէ ՚ի՚) ի խնամուԹիւնն 806, գիտասցէ զի սպասաւն ընդ մօրն ընտանուԹիւն եղեւ եւ խափանի ամուսնուԹիւնն: Այլ զի սերմն ոչ է ՚ի՚) հօրն՝ ոչ ժառանգէ. զի ԹԷ Աբրահամ եւ ոչ զիւր ծնունդսն արար արժանի ժառանգ լինել 807, որչափ օտար ծնունդն: Նաեւ ոչ եղբայր մօրն եւ ոչ որդի նորա, եւ ոչ ՚ի՚) որդի քուէրն, եւ ոչ մօրքոյր եւ ոչ ՚ի՚) նորին որդի, կամ հօրքոյր ՚ի՚) կամ ժառանգէն եւ կամ մանուաւորին ՚ի՚), բայց եթէ կանխաւ առանայցէ ի): Իշխան է եւ զծառայս սահմանել ժառանգս ԹԷ կամեսցի, որպէս ի կանոնս եպիսկոպոսաց ե)

805· Երր· ԺԲ· 8:

806· Տես Բարսղ կնատացու ՄԺԴ· կանոնը եւ այլ շատերը (№ 761, պր), նաեւ Դ.Լուս· ԺԸ· 11· այլ եւ Դատաստանագրքիս Առաջին մասնի ՁԸ· կանոնը:

807· Ծննդոց, Իե· 5, 6:

—ա) 489՝ կենդանի էցէ,
—բ) 490՝ մանուաւորին — Սիճ. յի՚ մասն.
—գ) 490՝ յի՚ մասն, եւ ոչ մայր . . . եւ ոչ քոյր. ապա ԹԷ ոչ էցէ. մայր եւ քոյր մանուաւորին.
—դ) 488. 749՝ որ եւ այս խակ է, զի եւ որդի գաւառ.
—ե) 488. 749. Սիճ. յի՚ զի իւր սերմնն . . . եւ ոչ.
—զ) Վճճ. զնոս.
—է) Վճճ. յի՚ խորթին կամ . . . եւ ոչ.
—ը) 488. 749. Սիճ. ի տան իւրում.—489. 490՝ միայն՚ եւ եթէ ի տան հօր իւրում՚—Վճճ. հօրուն. սխալ.
—թ) 488. 749. Սիճ. էցին . . . առցէն.
—ժ) 488. 749. Սիճ. յի՚ նոյնպէս եւ թոռնին.
—ժա) Վճճ. էցէը.
—ժբ) 490՝ գիտէ.
—ժգ) 488. 749՝ զորգւոյ.
—ժդ) 488. 749. Սիճ. հրաժարեցուցցէ.—489՝ հրաժարէ.
—ժե) Սիճ. կար. յի՚ է.
—ժզ) Սիճ. յի՚ ոչ.
—ժէ) 488. 489. 490՝ յի՚ ոչ.
—ժը) Սիճ. յի՚ եւ ոչ նորին որդի . . . եւ.
—ժթ) 488. 749. Սիճ. ոչ ժառանգէն եւ ոչ մանուաւորին.
—ի) 488. 749՝ ժառանգեցուցանէ.—Սիճ. ժառանգէցուցէ.
—իա) 490՝ եպիսկոպոսաց—488. 749՝ յի՚ եպիսկոպոսացս.

եցոյց 808: Թէպեւս ծառայս սահմանեալ լցէ· յայտ է ԹԷ ժառանգիցէ, որոյ ա) զինչսն ընէ) ասաց Թէոդոս: Իսկ յորժամ գուսարն ժառանգիցէ գ) որ ի տանն լցէ, հօրեղբայր եւ նորին որդի ժառանգել ոչ կարեն եւ ոչ մանուաւորիլ· ապա ԹԷ առն լեալ լցէ դ) եւ ե) գայցէ ժառանգիցէ զ), հօրեղբայրն մաձն առցէ դանիցէ), այլ ոչ որդի նորա, բայց ԹԷ պատահի ի Հարցն ժառանգաւորիւնսն գաւառատան լինել: Իսկ ԹԷ չկայցէն որդիք է) եւ գաւերք, մինչ ի չորրորդ զարմն որ ը) ի հօրէն ժառանգիցեն ՚ի՚), եւ այլ ՚ի՚) ոչ եւս, եւ ոչ ի մարցն ասհմէ: ,,

ՃԼԳ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԵԱՆ, ԿԱՆԱՆՑ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՚ի՚):

64· ,, Եւ կանանց մեռելոց նոյն լինի գաւառատան, որպէս եւ արանց զկնի մահուան 809 — եթէ չկայցէն որդիք ՚ի՚) եւ գաւերք, իբրու ԹԷ ծնեալ լցէ որդիս ՚ի՚) եւ գաւերս եւ մեռեալ ՚ի՚), եւ ԹԷ իրանք անժառանգ լցէ, եւ ԹԷ ընդ ՚ի՚) պակասի փուԹով վաճառանեալ ՚ի՚) կուսութեամբ ՚ի՚)· սակայն յայգոսիկ ՚ի՚) զանազանի գաւառատանն է): Արգ՝ ըստ նմանութեան արանց՝ ԹԷ ուստր էա) լցէ, նա ժառանգէ էբ) զմօրն է՚)· ապա ԹԷ չկայցէ—

808· Հեղինակը ակնարկում է առաքելական 32· կանոնը (№ 761, ձՃ·) Տես եւ նախընթաց Ժէ· յօդուածը:

809· Տես նախընթաց ԿԲ· եւ ԿԳ· յօդուածները:

—ա) կար. վճճ. զոր.
—բ) 488. 749. Սիճ. զոր ինչսն—489՝ զոր ինչ.—490՝ որ զինչսն.
—գ) Սիճ. ժառանգիցցէ.
—դ) 489՝ լուալ է.
—ե) Սիճ. յի՚ եւ.
—զ) 489՝ եւ ոչ գուսցէ ժառանգ.—Սիճ. յի՚ ժառանգ.
—է) Սիճ. գանգ. զի.
—ը) 488. 489. Սիճ. վճճ. օւստերք.
—թ) 488. 749. Սիճ. յի՚ որ.
—ժ) 488. 749. Սիճ. ժառանգիցցեն.
—ժա) 489. 490. Սիճ. վճճ. եւ այլք.
—ժբ) 488. 749. Սիճ. վ.ան բաժանման կանանց զիւրս որդւոց իւրեանց (Սիճ. յի՚ իւրեանց).
—ժգ) 488. 489. 749. Սիճ. վճճ. առաջելք.
—ժդ) Նոյն՚ առաջելս.
—ժե) 488. 489. 749. մեռեալ էցէն.
—ժզ) 489՝ յի՚ ընդ.
—ժէ) 489՝ վաճառեալ էցէ.
—ժը) Սիճ. կոյսաւորեմք.
—ժթ) 489՝ սպասուիկ.—490՝ սպասուիկ.
—ի) Սիճ. զանազան ի գաւառատանն.
—իա) Սիճ. կար. գուսցէ.
—իբ) Վճճ. ժառանգիցէ.
—իգ) 489՝ յի՚ զմօրն.—488. 749՝ նա է ժառանգ մօրն.

գուսարն. եւ թէ չիցէ գուսար ա) — եղբայրն բ). եւ թէ չիցէ եղբայր — հօրեղբայրն գ). եւ թէ ոչ դ) հօրեղբայր ե) — ի ցկէտ հօրն ժառանգէ մինչեւ ի չորրորդ զարմն: Ապա թէ հայր իցէ — հայրն ժառանգէ զ), եւ այլն՝ զոյգ է միմեանց: Իսկ թէ ծնունդքն է) իցեն մօրն, ամենայն ինչ նոցա է, որպէս եւ հօրն ժառանգութիւնն: Ապա թէ մեռանիցի մանուկն, ժառանգութիւնն հօրն եղեւ եւ ոչ անդրադարձիւք առ մայրն իբր ժառանգութիւն: Ապա թէ եւ մայրն եւս մեռանիցի եւ հայր իցէ մօրն, երկուցն ը) լիցի ժառանգութիւնն՝ հօր մանկանն եւ հօր մօր մանկանն թ). Նախ զպատուհաս ոգւոյ ժա) նորա տալով յերկուս բաժանիցի ժբ): Իսկ եթէ ի բնէ անժառանգ իցէ, ժառանգութիւնըն հօրն լիցի. եւ եթէ ոչ է ժգ) հայր, այլոց ժառանգաւորացն լիցի, որպէս ցուցեալ է[810]: Իսկ առն գանգ ժդ) լիցի վասն ի միասին կենակցութեանն. ապա թէ ոչ իցեն միաւորեալք եւ մեռանիցի ժե) կինն, մի՛ լիցի առն եւ ոչինչ ի կնոջէն ժզ). զի որպէս ոչ է ապրեալ ժէ) մարմնոյ նորա, նոյնպէս եւ ոչ ապրէ ժը) ընչից նորա: Նոյն լիցի եւ կնոջն ժթ): Ապա թէ ամուսնացեալ իցէ, թէ եւ սակաւ ժամանակ, նմանապէս գանգ ի) լիցի առնն: Եւ զի որպէս զՀօրէն[ա]ն) ժառանգելով օրդին՝էր) մայրն գանգ ընդ) առցէ էր), նոյնպէս զմօրն ժառանգելով օրդին՝էր) հայրն գանգ ինչ) առցէ էր): ,,

---

810· Հեղինակը անմարկուն կերպով նախընթաց յօդուածը:

—ա) ՍԼԸ ուսուցր.
—բ) 488· 749՝ միայն՝ ապա թէ չիցէ ուսուցր կամ՝ գուսար՝ եղբայրն. — 489՝ միայն՝ եւ թէ չիցէ գուսարն՝ եղբայրն ժառանգէ.—կայ. ապա թէ չիցէ գուսար եղբայրն.
—գ) 499՝ եղբայրն, ախպէր.
—դ) Բոլոր օրէնք. եւ թէ չիցէ.
—ե) ՎԼԸ. առեալ՝ իցէ.—489· ՍԼԸ. լիցի՝ եւ թէ ոչ հօրեղբայրն.
—զ) 489՝ լիցի՝ մինչեւ ի չորրորդ...եւսէն.
—է) 488· 749՝ ՍԼԸ. ծնեալքն.
—ը) 490՝ եւ ոչ անդրադարձիցի.
—թ) ՍԼԸ. երկոցունցդ.
—ժ) 490՝ լիցի՝ եւ հօր մօր մանկանն.
—ժա) ՎԼԸ. հոգւոյ.
—ժբ) 488· 489· 749՝ ՍԼԸ. բաժանեցին.
—ժգ) 489· 490՝ ՍԼԸ. ՎԼԸ. լիցի՝ է.
—ժդ) 488· 749՝ մի գանգ.—489՝ իսկ առանգ.
—ժե) 488· 749՝ մեռանի.
—ժզ) 489՝ լիցի՝ եւ ոչինչ ի կնոջէնն.
—ժէ) 489՝ ապրեալ.
—ժը) 489՝ եւ ոչ իշխեսցէ.
—ժթ) 489՝ կնոջէն նորա.—488· 749՝ լինիցի կնոջէնն.
—ի) 488· 749՝ գանգ մի.—489 անգ. սխալ.
—իա) 488· 749՝ հօրն.—489՝ որպէս եւ հայրն.
—իբ) ՎԼԸ. օրէնդրեալ.
—իգ) 488· 749՝ մի գանկ.
—իդ) ՍԼԸ. մայրն առնէ.
—իե) 489՝ լիցի՝ մայրն գանգ առաքէ...եւսէն.
—իէ) 488· 749՝ մի գանկ.
—իը) 489՝ փախուեալ եւ զի...եւսէն, այսպէս՝ որպէս եւ հայրն ժառանգելով օրդին՝ հայրն գանգ առցէ.
—իթ) 488· 749՝ մեռանի.—489՝ եւ ոչինչ ի կնոջէնն.
—ի) 488· 749՝ ակնարկ.
—իա) 489՝ ակնարկ.
—իբ) 489՝ եւ ոչ իշխեսցէ.
—իգ) 489՝ կնոջէն նորա.—488· 749՝ լինիցի կնոջէնն.
—իդ) 488· 749՝ գանգ մի.—489 անգ. սխալ.
—իե) 488· 749՝ հօրն.—489՝ որպէս եւ հայրն.
—իէ) 488· 749՝ մի գանկ.
—իը) 488· 749՝ ՍԼԸ. մայրն գանգ առաքէ...եւսէն.
—իթ) 489՝ լիցի՝ մայրն գանգ առաքէ...եւսէն.
—ի) 488· 749՝ մի գանկ.
—իա) 489՝ փախուեալ եւ զի...եւսէն, այսպէս՝ որպէս եւ հայրն ժառանգելով օրդին՝ հայրն գանգ առցէ.

կե·

ՅԱՂԱԴԱԾ ԴԱՏԱՍՏԱՆՆԱՅ ԲԱԺԱՆՈՂԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻՑ — ԸՆԶԻՑ Ի Բ) ՃԱՌԱՆԴՈՒԹԻՒՆՔ:

65· ,,Ըստ բաժանողական արուեստի ժառանգութիւնս այսպէս ը) ուղիղ է) բաժանեսցես ը): Զինչսն զամենայն մի է) համարեսցես զահեկան եւ զդահեկան վեց գանգ[811]: Եւ թէ մի որդի իցէ ը) եւ մի դուստր որ ի տանն, յերկուս բաժանիցես ը) — զերկու գանգ եւ կէսն եղբօրն ժ) եւ զնոյն կոյմն քուերն ժա), եւ զգանգն ժբ) մօրն: Ապա թէ կարգեալ քուերք ժգ) իցեն — զերկուսն մի եղբայր կալցիս ժդ) եւ զերկու գանգ եւ կէսն եղբօրն տացես ժե), եւ զերկու գանգ եւ կէսն երկու ժզ) քուերն, եւ զգանգն ժէ) մօրն: Իսկ եթէ մի ժը) եղբայր իցէ եւ քոյր ժթ) առնակին — կէս գահեկան եւ չորս գարի եղբօրն լիցի եւ գանգ եւ կէս եւ երկու գարի քուերն, եւ գանգ է) մօրն: Ապա թէ երկու

811· Հռովմայեցիք նոյնպէս ունէին մի այսպիսի ընդհանուր կանոն ժառանգաբանան բաժանման, որ եւ ընդունեց Յուստինիանոսը իւր Institutiones մէջ. Դա կայվասիլ as, որով Հռովմայեցիները միշտ հաշուանուէին մի կամ մի ամբողջ որը պետք բաժանուի: Այդ as'ը բաժանուում էր 12 հաւասար մասի—uncia հետևեալ կերպով:

uncia $^1/_{12}$	septunx $^7/_{12}$
sextans $^2/_{12}$	bes $^8/_{12}$
quadrans $^3/_{12}$	dodrans $^9/_{12}$
triens $^4/_{12}$	dextans $^{10}/_{12}$
quincunx $^5/_{12}$	deunx $^{11}/_{12}$
semis $^6/_{12}$	as $^{12}/_{12}$ կամ 1:

(տես Institutiones, գիրք բ· գլ· 14. § 3·—տպ. Caurroy, Institutes de Inst. հատ. I. եր· 394 եւ 402, եւ պրօեկտ. uney. umn. locmun. եր· 406):

—ա) ՎԼԸ. ի բաժանողական արուեստին.
—բ) 490՝ եւ.
—գ) ՎԼԸ. ի ժառանգութիւնս.—488՝ վասն թէ որպէս բաժանին զկնի մահուան եւ զսահմանն եւ զսահմանքն.
—դ) 488· 749՝ զայս այսպէս.
—ե) Բոլոր օրէնդ. ուշիգ.
—զ) 489՝ բաժանեցցես.—490· ՎԼԸ. բաժանիցես.
—է) 488· 749՝ ի մի.—ՍԼԸ. լիցի՝ մի.
—ը) ՎԼԸ. լիցին.
—թ) 488· 749՝ բաժանեցցես.—ՍԼԸ. բաժանեսցես.
—ժ) 488՝ եղբարն.—749՝ յեղբայրն.
—ժա) 488· 749· ՍԼԸ. եւ զնոյնս քոյրքն (ՍԼԸ. քուերն).
—ժբ) Նոյնչ՝ եւ մի գանգ.
—ժգ) Նոյնչ՝ քոյրդ.
—ժդ) Նոյնչ՝ հանապատս.
—ժե) 489՝ լիցի՝ եւ զերկու գանգ...նէսէն.
—ժզ) ՍԼԸ. լիցի՝ երկու.
—ժէ) 488· 749· ՍԼԸ. եւ զմի (ՍԼԸ. զմեկ) գանկ.
—ժը) 489՝ լիցի՝ մի.
—ժթ) 488· 489· 749· ՍԼԸ. ՎԼԸ. եւ մի քոյր.
—ի) 488· 749· ՎԼԸ. եւ մի գանգ.

եղբայր եւ մի քոյր իցէ որ ի տանն — գանգ եւ կէս եւ երիւղ գարի մի եղբօրն եղիցի ա) եւ նոյն չափ միւսոյ եղբօրն գ), եւ նոյնքան քուերն, եւ գանգ դ) մօրն. իսկ թէ կարգեալ քոյրն իցէ — երիւղ գանգ մի եղբօրն լինի եւ երիւղ գանգ միւսոյ եղբօրն, եւ գանգ ե) քուերն, եւ գանգ զ) մօրն է): Ապա թէ մայր ը) ոչ իցէ, ինքեանց միայն բաշխիցի թ) — երիւղ գանգ եւ թասու ժ) եւ մի գարի եւ չորս գանգ գաւուց ի) եւ երեք թասու գաւուց մի եղբօրն եւ նոյնպէս միւս եղբօրն ժգ), եւ գանգ եւ երիւղ գարի եւ երիւղ գանգ գաւուց ժդ) եւ ժե) կէս գանգ գաւուց քուերն. կէս թասու-գաւուց աւելի է քուերն: Եւ զի գայս ժզ) ցուցաք յայս առնելոյ ապագաւ՝ եթէ զիրաւն եւ զարդարն ինդրէ գամասանն: Իսկ թէ երեք եղբայր եւ մի քոյր իցէ — գանգ եւ կէս եւ երիւղ գարի եւ կէս իւրաքանչիւր եղբօր ժե), եւ երիք թասու քուերն եւ գարի եւ կէս ժէ): Եւ է ժե) քուերդ է) դանգ եւ կէս աւելի գաւուց, զի թէ կամ լիցի՝ այդպէս տկար մասին զամասն թողցես աւելի. ապա թէ ոչ՝ եւ զայն եւս հաւասարեսցես: Ապա թէ չորս ի) եղբայր եւ մի քոյր իցէ — գանգ եւ թասու եւ մի գարի իւրաքանչիւր եղբօր, եւ կէս գանգ եւ կէս թասու եւ կէս գարի քուերն ի): Իսկ եթէ հինգ եղբայր եւ մի քոյր իցէ — իւրաքանչիւր եղբօր գանգ ի) լիցի եւ մի գարի, եւ քուերն կէս գանգ եւ մի գարի ի). կէս գարի ի) եւ աստ աւելի լինի քուերն: Ապա թէ վեց եղբայր եւ մի քոյր իցէ — երեք թասու եւ երիւղ գարի իւրաքանչիւր եղբօր ի) լիցի, եւ կէս գանգ քուերն. կէս գարի եւ աստ առաւելեալ է ի) քուերն ի):

—ա) 488. 489՝ 749. Սինկ. զնեց. լիցի.
—բ) 489. 490՝ Կաթ. մի.
—գ) 488. 749՝ Ոմանց միւսոյն.
—դ) Նոյնք՝ եւ մին գանկ.
—ե) 489. 490. Կարապ. մի—Սինկ. մի այլ.
—զ) 488. 749. Սինկ. եւ մի (Սինկ. մէկ) գանկ.
—է) 488. 749՝ եւ մի գանկ.
—ը) Սինկ. եւ մէկ մօրն.
—թ) 490՝ իւր՝ մայր.
—ժ) 488. 749՝ բաշխեսցեն—Կարապ. Սինկ. ինքեանք միայն բաժանեն եւ.
—ժա) 489՝ եւ Թասու. Թասուն երեք գաւուհասու է.
—ժբ) 488՝ քասու.
—ժգ) 488. 749՝ նոյնպէս եւ միւսոյն.
—ժդ) 488. 749՝ քոյրդ.
—ժե) 489՝ իւր՝ գաւուց եւ.
—ժզ) 489՝ յայս.
—ժէ) 488. 749՝ եղբայր.
—ժը) Նոյնք՝ եւ երեք Թասու եւ գարի եւ կէս քոյրն.
—ժթ) Նոյնք՝ իւր՝ է.
—ի) 489. Վենկ. քուերն—488՝ քոյրն.
—իա) 489. Սինկ. երեք. սխալ.
—իբ) Սինկ. եւ կէս Թասու գարդ քուերքն.
—իգ) 488. 749. Սինկ. մի գանգ.
—իդ) Սինկ. իւր՝ եւ քուերն կէս գանգ . . . եղբ.
—իե) 488. 749՝ իւր՝ կէս գարի.
—իզ) Սինկ. իւր՝ եղբօր.
—իէ) 490՝ իւր՝ է.
—իը) 488. 749. Սինկ. իւր՝ կէս գարի եւ աստ . . . եւ.

Ըստ այսմ օրինակի եւ զայլսն օրքան իցէ բաժանեսցես): Նմանապէս եւ զմօրն բաժանիցես զժառանգութիւն: Իսկ եթէ մեզ քոյր է) եւ մի եղբայր իցէ — ի չորս գ) ժառանգութիւնն բաժանիցի դ). երեք եղբայր է) — վեց քոյրն լինի ե). Ըստ այսմ օրինակի եւ այլքն լիցին: Եւ եթէ մայր լիցի է), եւ այն ցուցաւ. եւ եթէ ոչ — եւ այն ը): Եւ թէ ի տան քոյրն իցէ, եւ եթէ առն լեալ իցէ, ըստ զանազանութեան նոցա եւ դասասացն հասասարիցի ը), զի սակաւ եւ այժմ թ) նշանակ ժա) առաւ: Յորմէ զարժանն որ գայցէ եւ զիերսն լցցէ, եւ մի ինչ պարասանս գիցէ ժբ), զի ըստ կարի մերժգ) այդքան ճանաւցաւ 812: ,,

ԿԶ.

ՑԱՂԱԳԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱԱՀՄԱՆԱՑ ԱՄԵՆԱՑՆԻ:

66. Մի փոխեսցես զսահմանն ժբ) ընկերի քո, զոր հաստատեցին հարքն քո ի ժառանգութեան քում ժգ) զոր ժառանգիցես ժե) յերկրին ժզ), զոր Տէր Աստուածդ ժէ) տացէ քեզ ի ժառանգութիւն 813:

,, Զանգաստանաց եւ զայլոց առ ճառագ ժը). առ եղբարս եւ է) ազգականս եւ առ օտարս հրամայէ խրատովք վարիլ:

812. Մեր օրինակի մէջ առիի լուսանցքի վերայ սոյն յօդուածի տակ գրած է ծանօթութիւն կշ. պակաս է, գիտ յնկերցոյ դասասացն ի ի. գլուխն: Արդ մասին տես Ա. մասին մասին ի. կանոնի 248 ծանօթութիւնը:

813. Մոսխատական օրէնք.—Ր. օրին ժթ. 14:

—ա) 490՝ բաժանեսցեն.
—բ) 488. 749՝ քոյր իցեն — 489՝ քոյր իցէ.
—գ) 488. 749՝ Սինկ. ի չորս բաժինս.
—դ) 489՝ բաժանեսցի — 488. 749. Սինկ. զժառանգութիւնն բաժանեսցես.
—ե) 490՝ իւր՝ եղբայր.
—զ) Սինկ. լինիցին.
—է) 488. 749՝ Սինկ. իցէ.
—ը) 489՝ եւ այն է.
—թ) 488. 749. Սինկ. Հաստատութիւն.
—ժ) Բոլոր օրինկ. եւ այլ. — Սինկ. իւր՝ եւ այլմ.
—ժա) 489՝ նշանակի.
—ժբ) 488. 749՝ Ոչափ գայցեն . . . լըցցեն . . . գիցեն.
—ժգ) Սինկ. միրուամ.
—ժդ) Սինկ. 749. Սինկ. Կարապ. զնեցես. զամէնսին.
—ժե) 489՝ քոյ—Սինկ. քեզ.
—ժզ) Սինկ. 749. Սինկ. ժառանգիցես.
—ժէ) 749՝ պերկիր գինչ եւ իցէ.
—ժը) Սինկ. 749՝ տեղի քոյ.
—ժթ) Սինկ. առ. Ճառագ.—749՝ իւր՝ Ճառագ.—489՝ առ Տէր.
—ի) 749՝ եւ առ.—Սինկ առ.

Զոր ի հօրէ ունի զաահմանն ժառանգութեանն՝) ոչ պարտի փոխել զընկերին յափշտակելովք). բայց եթէ կանխաւ զրկեալ ք) ինչ գաա վարել: Այլ ճշմարտութեամբ ի հօրէ առեալ ժառանգութիւն, ոչ է իրաւացի զկնի մահու հօրն զղջմամբ փոխել ընդ ք) ժառանգակցացն[814]: ,,

ԿԷ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ Վ.ԿԱՑԻՑ ԵՒ ՍՈՒՏ Վ.ԿԱՑԻՑ:

67. Ոչ հաատատիցի՛ք) մի վկայ վկայել զմարդոյ ը) ըստ ամենայն ապիրատութեան եւ ըստ ամենայն յանցանացն) եւ ըստ ամենայն մեղացն ը) զոր մեղանչիցէ ը): Ի բերանոյ ժ) երկուց եւ երից վկայից հաատատեսցի ժա) ամենայն բան: Եւ եթէ կացցէ ժբ) յառաջ սուտ վկայ զմարդոյ ժգ) եւ չարախօսիցէ ժդ) վնասանէ ամբարշտութիւն ինչ, կացցեն երկոքին առքն՝ որոց ժե) իցէ հակառակութիւն՝ առաջի Տէառն եւ առաջի քահանայիցն եւ առաջի ժզ) դատաւորացն, որ ժէ) իցեն յաւուրսն յայնոսիկ: Եւ քննեսցեն դատաւորքն ճշմարտութեամբ. եւ ահա վկայ անիրաւ վկայեաց զանիրաւութիւն, եւկաց ժը) հակառակ ժթ) եղբօր իւրում: Արասջիք է) նմա որպէս խորհեցաւ չար առնել եղբօր իւրոյ ի՛ա) եւ բարձջիք է) զչարն ի միջոյ ձերմէ[815]:

814· № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը, որովհետեւ Քերթը պոկած է:— Տճս եւ հնատպ ձՐ· յօդուածը:

815· Մովսիսական օրէնք·—Ր· Օրին· ԺԹ· 15—19·—ԺԸ· 6· 7· Տճս եւ Մատթ· ԺՀ· 16·—Յովհ· Ը· 17·—Ր· Կրկնի ԺԹ· 1·—Ա· Տիմոթ· Ե· 19·—

—ա) 749՝ աՀեյՙ իւրոյ.
—բ) 749՝ ոչ պարտի զընկերին յափշտակել.—Կար· Զոր ի հօրէ ունի զաահմանն յափշտակելովք.
—գ) 749՝ յափշտակեալ եւ զրկեալ.
—դ) 489· 749· Մխ. Վեր· ընդ այլ.
—ե) Ա՛յլ· 749· Մխ· Հաատատեցան.
—զ) 489՝ Մի՛ հաատատել վկայութիւն վկայել մարդոյ մի վկայեալ.—749՝ մին վկայել մարդոյ.
—է) 749՝ յիՙ եւ ըստ ամենայն յանցանացն.
—ը) Մխ. յիՙ եւ ըստ ամենայն մեղացն.
—թ) Ա՛յլ· 749· Մխ. մեղանչէ.
—ժ) 489՝ այլ. ի բերանոյ.—Մխ. ի բերանոյ.
—ժա) 490՝ Վեր. հաատատիցի.
—ժբ) 749՝ կայցէ.
—ժգ) 489՝ մարգոյ.
—ժդ) Ա՛յլ· 489· 749՝ չարախօսիցէ.
—ժե) 489՝ որ.
—ժզ) Մխ. Կար· յիՙ եւ առաջի.
—ժէ) Ա՛յլ· Մխ. որք.—489՝ եւ որ.
—ժը) Ա՛յլ· եւ եկաց.
—ժթ) Մխ. Հակառակեալ.
—ի) Վեր. առաջիքն.
—ի՛ա) Ա՛յլ· ընկերի իւրում՝.—749՝ իւրում՝.—489· Մխ· յիՙ Արասջիք նմա . . . եղբ.
—ի՛բ) Ա՛յլ· բարձիՙք.—489՝ բարձիՙք.

,, Օրինացս գաատատան զեկուցանէ՛ա) զերկուց ք) եւ զերից վկայից գ) հաատատէ՛դ) զբանէ), եւ զսուտ ե) վկայս է) ըստ չար կամացն հրամայէ տանջել. եթէ արեան կամեցող ը) վկայել ը) եւ եթէ այլոց, նովին գատել[816]: ,,

ԿԸ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ԵԹԷ ԳՅԱՆՑԻՑ ՍՊԱՆԵԼՈՑ, Ի ՍԱՀՄԱՆՍ ԴԱՇՏԱՑ[817]:

68. Եւ եթէ գաանիցի վիրաւոր յերկրի քոմ՛ ժ) զոր Տէր Աստուած քո՛ժա) տացէ քեզ ժբ) ժառանգել, անկեալ ի դաշտի ժգ), եւ ոչ գիտիցեն զայրն ժդ), որ խոցեացն ժե) զնա: Ելցէ ծերակոյտն քո եւ գաատաւորքն՛ ժզ) քո եւ չափեսցեն ժէ) շուրջ զվիրաւորեալն զվայրս քաղաքացն. եւ եղիցի քաղաք որ հնուղ իցէ ի վիրաւորն ժը) առցէ ծերակոյտ քաղաքին այնորիկ երինջ մի յարջառոց, այլոքն[818]:

Ներ· ժ· 28·—եւ այլն· այլ եւ դատաստանագրքիս Նախագրութեան ի· գլուխը, նաեւ հնատպ ձՍ· յօդուած·

816· № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը, որովհետեւ Ճղած են մի քանի Քերթեր:

817· № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը, որովհետեւ Քերթը պոկած է:

818· Մովսիսական օրէնք·—Ր· Օրին ԻԱ· 1. 2. 3: Մխիթարը բաց է Քաղել 3-րդ համարի վերջը եւ իբրեանից ուելացրել է՛ այլօրէն (Սարդ· այլՙ) կամ ինչպէս դրած է Սինօդի օրինակի մէջ՝ այլոյՙմէ հանգերձ, անմարկելով գրաւոր Սէ նոյն համարի եւ Սէ առ հասարակ գործի բոլոր քննութեան շաբաթականքինը մինչեւ 9 համարը:

—ա) 489· 490· Մխ. Վեհեաս· յիՙ չեկուցանէ·
—բ) 749՝ կար· յիՙ զերկուց·
—գ) 489· 490՝ յիՙ վկայից·
—դ) 489՝ հաատատեսցի՛.—Մխ. հաատատեսցէ·
—ե) 489՝ ամենայն բան·
—զ) 489՝ եւ ըստ սուտ·
—է) 489· 490· Մխ. Վեհ· վկայն·
—ը) Վեհ· կամեցաւ·
—թ) 489՝ եթէ պահան . . . եւ է·
—ժ) 749՝ ի գաշտի յերկրին քոմ՛·
—ժա) 749· Մխ· յիՙ քո·
—ժբ) 489՝ յիՙ քեզ·
—ժգ) Ա՛յլ· եւ անկեալ գնիցի ի գաշտս·
—ժդ) Ա՛յլ· զոյն·
—ժե) 749՝ կոխեացն·
—ժզ) Ա՛յլ· 489՝ գաատաւորն·
—ժէ) 489՝ չափիցեն.—Մխ· չափեսցեսս·
—ժը) 749· Մխ· կար· առ վիրաւորն·

‹‹Ցայսմանէ ա) ոչ եւս ազգանուն լինել այդպիսի բ) սպանման եւ ոչ դատաստան արեան, այլ քաւութեան գ)—պատարագաւ դ) անգ եւ աստ ապաշխարութիւն: Այդոցիկ հետեւելի է դատաւորաց որքան անյայտ է ե)· իսկ յայտ զ) եկեալն—տուգանք հաղորդիցն է) եւ արեան դատաստան սպանողին ը)[819]: ››

կԹ·

ՅԱՂԱԳԱԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՐԱՆՑ ԱՆԴՐԱՆԿԱՑՈՒՑԱՆԵԼՈՑ ԶՈՐԴՅՍ 820)։

69· Եւ եթէ լինիցին առն երկու կանայք, մին ի նոցանէ սիրելի եւ միւսն ը)ատելի, եւ ծնանիցին նմա որդիս ա) սիրելին եւ ատելին, եւ լինիցի որդի անգրանիկ ատելւոյն· եւ եղիցի յաւուր ա) յորում ժառանգեցուցանիցէ բէ) որդւոց իւրոց զինչս իւր, մի իշխեսցէ բէ) անդրանկացուցանել բ) զորդի սիրելւոյն՝ անտես արարեալ զորդի ատելւոյն զանդրանիկ: Այլ զանդրանիկ ատելւոյն ճանիցէ բէ) տալ նմա կրկին յամենայնիէ որ լինի բէ) գտանիցի նմա բէ), զի նա է սկիզբն որդւոց նորա եւ նմա բէ) անկ է անդրանկութիւնն[821]:

‹‹Արդ՝ զայս գտաստան ի մէջ այսպէս առցուք: Զի թէ ոչ է ունել քրիստոնէից միանգամայն երկուս կանայս, սակայն ի մի կնոջէ լինի ե) որդիս, եւ թէ ի) երկրորդ առցէ կին եւ յայնմանէ իցէ որդի, մի վասն սիրոյ կրսերին զնա անդրանկա-

819· № 490 մէջ յօդուածիս վերջում կցած է, անշուշտ գրչի կողմից, հետեւեալ յաւելուածը՝ ԱՅսուած փիւռ ի չարհ ամեն։

820· № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը, որովհետեւ Քնրնը պրոած է։

821· Մովսիսական օրէնք·—Բ· Օրին· ԻԱ· 15 — 17։

—ա) 489՝ յայնմանէ·
—բ) 489՝ այսպիսի·
—գ) Բոլոր օրհն· քաւութիւնն·
—դ) 749՝ պատարագօք·
—ե) 489· 749՝ կար· յայտ է, պիտ։
—զ) Սհն· ի յայտ·—749՝ յԻՀ՝ իսկ յայտ·
—է) 749՝ հաղորդիցեն·
—ը) 489· վնե· սպանագործ՝
—թ) 490· 749՝ վնե· եւ մին
—ժ) Սհն· յԻՀ՝ որդիս·
—ժա) 489՝ յաւուր այնմիկ՝
—ժբ) 489՝ կատար· ժառանգեցուցանէ՝
—749՝ ժառանգեցոյց·—Սհն· ժառանգեցուցանել՝
—ժգ) 489՝ մի իշխեցուցանէ՝
—ժդ) Սհն· յԻՀ՝ որդւոց իւրոց···եւզե·
—ժե) 489՝ ածիցէ՝
—ժզ) 489՝ զոր ինչ՝·—749 յԻՀ՝ ինչ՝
—ժէ) Ա֊ժլլ· 490՝ նորա·
—ժը) Սհն· յԻՀ՝ զի նա է սկիզբն···եւզե·
—ժթ) 489՝ զի քէ չ՝ ունէս·
—ի) 489՝ լինել·—749՝ եղիցի՝ — Սհն· լինիցի·
—իա) Սհն· եւ Թերեւս·

—ի) 489· 749· Սհն· իրաւահացին·
—իգ) 489՝ եւ նա·—Սհն· եւ քէ·
—իե) Ա֊ժլլ· նորա·
—իզ) Ա֊ժլլ· եւ տալցին զնա·
—իէ) Սհն· յԻՀ՝ իւրեանց եւ ի գաւառն տեղւոյն ···եւզե·
—իը) Սհն· յԻՀ՝ ցաւս···եւզե·
—իթ) Սհն· յԻՀ՝ զորս մեր այս անզգամ է·
—ի) Սհն· ձայնից մերոց·
—իա) 489· 749· Վնե· մի օրհն· Հաւանել·
—իբ) Սհն· արբերող եւ արբշիռ·
—իգ) 489՝ քարկոծ սպասցին·
—իդ) 749՝ կար· իւրեանց·—489· Սհն· յԻՀ՝ նորա·
—իե) 749՝ յԻՀ՝ քաղաքէն·
—իզ) 490՝ յԻՀ՝ եւ բարձրիք···եւզե·

յուսցէ ա), եւ կամ աչառեալ բ) կնոջն վերջնոյ՝ գ) զնորայն որդի ը)։ Այլ զոհիցէն պատուիցէ զորգւոցն ե)· ըստ որում եւ Տէրն պատուիրեաց զ) տալ զառաջինն ծնունդն 822 եւ առաւել տալ ի ժառանգութեանցն է)[823]. բայց եթէ պատահի յատագս անպիտանութեան չառնել արժանի։››

Ֆ·

ՅԱՂԱԳԱԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆՉԳԱՄ ՈՐԴՒՈՅ Ը) 824։

70· Եւ եթէ իցէ բ) ուրուք ա) որդի խեղ եւ անզգամ եւ ոչ լուիցէ ա) ձայնի հօր եւ մօր իւրոյ բէ)· եւ խրատիցեն բէ) զնա եւ բ) ոչ անսայցէ, կալցին զնա հայր եւ մայր իւր բէ) եւ տարցին բ) առ ծերակոյտ քաղաքին իւրեանց եւ ի գաւառն տեղւոյն իւրեանց բէ)· եւ ասասցեն ցարս քաղաքին իւրեանց բը)—որդիս մեր այս խեղ է եւ անզգամ բէ) եւ ոչ լսէ ձայնի մերում է)· հանգանակող ա) է եւ արբշիռ է բ)։ Եւ քարկոծեսցեն զնա արք քաղաքի նորա բ) քարամբք բէ) եւ մեռցի· եւ բարձիցէ չար ի միջոյ ձերմէ բը)· եւ լուեալ այլոցն զահի հարկանիցին[825]։

822· Ելից ԺԲ· 2·—ԻՐ· 29· 29·—ԼԴ· 19:—Դ֊իւտ· Իե· 26·—Թուոց Գ· 15·—Ը· 17·—եւ այլն։ Դ֊ուկ, Բ· 23։

825· Բ· Օրին· ԻԱ· 15 — 17։

824· № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը։

825· Մովսիսական Օրէնք·—Բ· Օրին ԻԱ· 18 — 21։

—ա) 489՝ կրասերդն անգրանկացուցանիցէ՝
—բ) 490՝ եւ կամաց առեալ՝
—գ) 749· Սհն· կարող· ի վերջին կնոջէնն·
—դ) 749· Սհն· կար· զորգի նորա·
—ե) 490· Վնե· զորգւոյ·—749· Սհն· կար· այլ սկիզբն որդւոց իւրոց պատուիրացէ (Սհն· պատուիրացի՝
—զ) 490՝ պատուիրացց·
—է) 489՝ յԻՀ՝ առաւել···եւզե· կար· առաւել տալ ի ժառանգութեանցն·
—ը) 749· Սհն· վասն անզգամ որդւոյ·
—թ) կար· յԻՀ՝ ինքէ·
—ժ) 489՝ յԻՀ՝ ուրուք·
—ժա) Ա֊ժլլ· լսիցէ՝
—ժբ) կար· եւ ոչ լուիցէ հօր եւ մօր իւրում ձայնի՝

—ժգ) 489· 749· Սհն· խրատիցեն՝
—ժդ) 489՝ եւ նա·—Սհն· եւ քէ՝
—ժե) Ա֊ժլլ· նորա·
—ժզ) Ա֊ժլլ· եւ տալցին զնա·
—ժէ) Սհն· յԻՀ՝ իւրեանց եւ ի գաւառն տեղւոյն ···եւզե·
—ժը) Սհն· յԻՀ՝ ցաւս···եւզե·
—ժթ) 749՝ զորգիս մեր այս անզգամ է·
—ի) Սհն· ձայնից մերոց·
—իա) 489· 749· Վնե· մի օրհն· Հաւանել·
—իբ) Սհն· արբերող եւ արբշիռ·
—իգ) 489՝ քարկոծ սպասցին·
—իդ) 749՝ կար· իւրեանց·—489· Սհն· յԻՀ՝ նորա·
—իե) 749՝ յԻՀ՝ քաղաքէն·
—իզ) 490՝ յԻՀ՝ եւ բարձիցէ···եւզե·

,, Զոյգ է այս դատաստան այնմ՝ որ զծնողն հարկանէ ա)[826]. զի անդ մահու մեռցի՝ զի զիւրն անարգէ զծնող[բ]) եւ նոսաւ զհասարակացն Աստուած. եւ աստ առանց միջնորդի միայն զԱստուած՝ լուծմամբ պատուիրանին: Վասնորոյ անդ՝ մահու մեռցի[գ]), որ է երկու մահ. եւ աստ պարզապար մեռցի՝ որ է միայն առ Աստուած յանցանքն: Այլ որպէս անդ եդաւ իրաւամիք՝ ելանել ի ժառանգութենէն փոխանակ մահու՝ նոյն լիցի եւ աստ: ,,

ՀԸ.

ՕԱՂՈՂԱԿ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ՄԱՀԱՊԱՐՏԱՑ ՄԵՌԱՆԼՈՑ[827]:

71. Եւ եթէ հասանիցեն ուժիք[դ]) մեղք մահապարտութեան է) եւ մեռանիցի[ղ]), կախեսջիք զնա զփայտ եւ մի ագանիցիք[է]) մարմին նորա ի փայտին, այլ թաղելով թաղեսջիք զնա ի նմին աւուր, զի անիծեալ յԱստուծոյ է ամենայն[ը]) որ կախիցի[ը]) զփայտ[828]:

,, Չի թէպէտ ամենայն օրինադրութիւնս ոչ միայն առ ճառն[ժ]), այլ եւ առ ի միտան բազում՝ ունի պատճառս[ժա]), այլ մեզ որքան հարկաւորն է իրաւանց[ժբ]) գատաստանի առնլի է[ժգ]): Եւ զի[ժդ]) անդ Իսրայէլի զազգայինսն[ժե]) ասացաւ[ժզ]) թաղել

826. Հնդինակս այն եւ հնահնալ համեմատութեանց համար տես ելից ԻԱ. 15, 17.—Ղեւտ Ի. 9.—Մատթ. ԺԵ. 4.—Մարկ Է. 10.—այլ եւ այն երկրորդ մասնի ԻԵ. յօդուածոյ:

827. № 488 ԺԷ պահպս է ամբողջ յօդուածոյ:

828. Մոսկովական օրէնդ.—Ը. Օրին. ԻԱ. 22. 25:

—ա) 749՝ ՍԼԸ. դատ. անարգէ.
—բ) 489. 490. 749՝ զծնողս.
—գ) 489՝ մեռանիցի.
—դ) 489՝ հասանիցի ուրեմն.
—ե) 490՝ մահապարտութեամբ։ —749՝ չէ՝ մեղք, միայն մահապարտութիւն.
—զ) 489 եւ մեռցի.
—է) 489՝ չէ՝ մի. միայն ագանիցին՝ ՍԼԸ. եւ մի անիծանիցին.
—ը) Կոպաս. չէ՝ ամենայն.
—թ) 489՝ կախեալ կացցէ —749՝ կախեալ կացցէ. — Կոպաս. կախիցէ.—Վենետ. կախեսցի.
—ժ) 489. 749՝ առ ճառանն
—ժա) 489՝ չէ՝ այլ եւ առ ի միտան . . . նչէ.
—ժբ) ՍԼԸ. օրինաց եւ իրաւանց.
—ժգ) 489՝ առնլի է.—749՝ գատաստանն չի է։—Կոպ. առնելի է.
—ժդ) 489՝ չէ՝ զի
—ժե) 489՝ զազգանսն.—749՝ Կոպաս. միայն՝ զիւրասէրսդ.սդ.
—ժզ) 489՝ 749՝ ասաց.—ՍԼԸ. եւ զիանդ է Իսրայէլի ազգայն, նոյն ասացաւ.

գմարմինս, եւ զի մերոց ա) թագաւորաց ոչ հրամայեցաւ զհատասացեալսն) սպանանել, բայց միայն խրատել: Իսկ եթէ այլազգի պատահի՝ ի մահ գատապարտելն բ), ոչ է արտաքոյ իրաւանց է) զընտրիւնս պատուհասոյ ղ) ազգաւ թագել տալէ) հրաման յորում ը) աւուր եւ իսկ ը):,,

ՀԹ.

ՕԱՂՈՂԱԿ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑՆ ԿՈՐՍՏԵԱՑ[829]:

72. Գուցէ տեսեալ զաբջառ ա) եւ զոչխար եղբօր քոյ մոլորեալ ի ճանապարհի անտես ա) առնիցես ա՛ք) զնոսա ա՛ք)՝ այլ դարձուցանելով ա՛ք) դարձուսցես զնոսա եւ ածցես առ եղբայրն քո: Ապա թէ չիցէ ա՛ք) եղբայրն քո ա՛ք) մնա առ քեզ՝ եւ ոչ ճանաչիցես զնոսա ա՛ք)՝ ժողովեսցես զնոսա ա՛ք) ի տունն ա՛ք) քո ե) եւ եղիցին առ քեզ մինչեւ խնդրեսցէ ա) զնոսա ա՛ք) եղբայր քո՝ եւ տացես ցնա: Նոյնպէս ա՛ք) արասցես զէշ նորա. նոյնպէս արասցես եւ ա՛ք) զհանգերձ նորա ա՛ք)՝ նոյնպէս արասցես ա՛ք) զամենայն կորեսեալ եղբօր քո ա՛ք)՝ որ ինչ կորնչիցի ի նմանէ եւ գտանիցես ա՛ք)՝ մի իշխեսցես անտես առնել զայն ա՛ք)[830]:

829. № 488 ԺԷ պահպս է ամբողջ յօդուածիս:

830. Մոսկովական օրէնդ.—Բ. Օրին. ԻԲ. 1—3.—Ցնս եւ ելից ԼԳ. 1:

—ա) 489՝ չէ՝ զի. այլ զմերոց.—749՝ ի մերոց.
—բ) 489. 490՝ զհատասացեալսն.—749. ՍԼԸ. Կոպ. չէ՝ զհատասացեալ.
—գ) զԱստ. պատասխին.
—դ) 489. 749՝ գատապարտեսցին.—749՝ ի մահապարտութիւն.—Կոպ. ի մահապարտութիւն.
—ե) 489՝ օրինաց.
—զ) 749՝ պատճառս.
—է) 489՝ տայ.
—ը) Կոպ. յորժամ մեռանի ած եւ ինչ.
—թ) 749՝ յորժամ մեռանի ած եւ ինչ.
—ժ) 749՝ չէ՝ զայրքառ.
—ժա) 489. 749. ՍԼԸ. մի անտես.
—ժբ) 489՝ զԱստ. առնիցէ ք.
—ժգ) 489՝ զնոսա.
—ժդ) 749՝ չէ՝ դարձուցանելով.
—ժե) զԱստ. իցէ. սխալ.
—ժզ) ՍԼԸ. չէ՝ եղբայրն քո.
—ժէ) Ա՛ՀՀ. ՍԼԸ. Կոպաս. զնոա.—489՝ չէ՝ զնոսա.
—ժը) 489. Կոպաս. Վենե. զնոա.—ՍԼԸ. չէ՝ զնոսա.
—ժթ) Ա՛ՀՀ. ի տունս.
—ի) 489. 749՝ ի տան քոմ.
—ի՛) 490. զԱստ. խնդրիցէ.
—իա) 489. ՍԼԸ. Կոպաս. զնոա.
—իբ) ՍԼԸ. նմանապէս.
—իգ) Ա՛ՀՀ. չէ՝ եւ.—489՝ չէ՝ արասցես եւ.—749. Կոպ. ՍԼԸ. չէ՝ նոյնպէս արասցես եւ.
—իե) 749. ՍԼԸ. չէ՝ նոսաւ.
—իզ) 489. 749. ՍԼԸ. Կոպ. չէ՝ նոյնպէս արասցես.
—իէ) 489՝ քոմ.
—իը) 749՝ չէ՝ ի նմանէ . . . նչէ.
—իթ) 489՝ զնոյանս.—ՍԼԸ. զնոա.—749՝ մի իշխեսցես եղբայր քո անտես առնել զինչս եղբօր իւրոյ.

«Գուցէ եւ խնամ սիրոյ) ունելէ) ուսուցանէ օրէնքս առուծածային ոչ միայն առ մերձաւորս, այլ եւ առ հեռաւորս. յամենայն կարուստս հաւատարիմ լինել եւ անվարձ, զի արտաքոյ իրաւանց գատաստանի գ) է վարձուք դ) զկորուստ է) գարձուցանել։»

ՀԳ.

ՅԱՂԱԳԴՈՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆԱՑ ՑԱՐՈՒՑՈՂԱՑ ՉԱՆԿԱՑԱԿԱՆ ՁՈՒՐՑԱՆԻՒ 831։

73. Գուցէ տեսանիցես զէշ եղբօր քոյ կամ զեզն նորա ը) անկեալ ի ճանապարհի եւ զանց առնիցես է) զնոքօք, այլ յարուցանելով ը) յարուցցես ընդ նմա ը) 832։

«Անվարձ եւ զայս եւս հրամայէ. եւ թէպէտեւ օրինադրութիւնք), սակայն եւ գատաւորաց է գիտել ք) զայսոսիկ եւ խրատել որ յաղագս սորին երթան յատեան։»

ՀԴ.

ՅԱՂԱԳԴՈՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՆԴԵՐՁԻՑ ԿԱՆԱՆՑ 833։

74. Մի եղիցի հանդերձ առնուցի զկանամբք եւ մի զգեցցի ք) այր զգեստ կանացի ք), զի պիղծ է տեառն Աստուծոյ քումք) ամենայն որ առնէ զայն 834։

851. № 188 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը։

852 Մովսիսական օրէնք Բ. Օրին. ԻԲ. 4.—ասա եւ Ելից ԻԳ. 5։

853. № 188 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը։

854. Մովսիսական օրէնք.—Բ. Օրին. ԻԲ 5։

—ա) 489. 749՝ լիք՝ սիրոյ։
—բ) 490՝ առնել։—749՝ առնելով։
—գ) 749. Սխե. կար. լիք՝ գատաստանին։
—դ) 749՝ վարձանաք։
—ե) 749. Սխե. կար. զկորուստ բնիերբ։
—զ) Սխե. լիք՝ նորա։—749՝ զէշ կամ զեզն նզգօր քոյ։
—է) 749. Սխե. կարաչ. մի զանց առնեցես։
—ը) 749՝ լիք՝ յարուցանելով։
—թ) 489՝ զնոսա ընդ նմա։—Սխե. ընդ նմա զնոքօք։
—ժ) 490. 749՝ առելի՛ է։
—ժա) 749՝ ասկայն եւ քաղաւորաց եւ գատաւորաց է գիտելի։—Սխե. ասկայն ի գատաւորաց է գիտելի։
—ժբ) 490՝ զգեցցի։—749՝ կամ զգեցցի։—Կար. լիք՝ մի։
—ժգ) 489՝ հանդերձ կանանց։
—ժդ) Սխե. առ աչի Աստուծոյ։

«Չի բազում դժուար լինել չարեաց ի գէպ էր եւ անձեւութիւն իսկ»), յաղագս է) որոյ հրաժարեցոյց։ Նա այսմ գ) խըրատուելի է դ) գատաւորաց եւ քարոզչաց է)։

ՀԵ.

ՑՈՂՈՂԳԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲՈՒՆՈՑ ԹՌՉՆՈՑ 835։

75. Եւ եթէ դիպեսցիս ը) բունոց է) հաւուց ը) առաջի քո ի ճանապարհի, եթէ ի ծառ եւ եթէ ի գետնի, ձագուց կամ ձուոց, եւ մայրն ջերեալ նստիցի ի վերայ ձագուցն կամ ձուոցն ը), մի առնուցուս զմայրն հանգերձ որգւովքն ք). արձակելով արձակեսցես ք) զմայրն, եւ զորդիսն ք է) առցես քեզ ք դ), զի բարի լինիցի քեզ եւ բազմօրեայ լինիցիս ք զ) ի վերայ երկրի 836։

«Եւ արդ՝ մի ոք պարսաւանս ք է) մեզ գիցէ յայսոսիկ եթէ՝ զի օրինադրութիւն է, զիարդ լիցի ք ը) յերս գատաստանի ք է). Նմանապէս եւ նմանք ք ը) սոցին ք ը)։ Դիտելի է զի ամենայն օրինադրութիւն լուծեալ եւ զրջացեալ է) ոչ կարօտի գատաստանի. իսկ անհնազանդիցն գատաստանի պէտք են։ Եւ զայս Տէր յայտ արար ասելով՝ ի ճանապարհի զրջացեալ տաւր զհաշիւ ասելոյն»), զի մի ի գատաստան անկցիս 837։ Եւ զի այս օրինադրութիւն է եւ արգարութեան կատարումն։ Իսկ լուծեալ եւ զրջացեալէ) — ի ձեռն վարդապետաց վերստին ուղղութիւն է ե)։

835. № 188 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը։

836. Մովսիսական օրէնք.—Բ. Օրին. ԻԲ. 6—7։

837. Մատթ. ե. 25.—Ղուկ. ԺԲ. 58։

—ա) Սխե. զի բազում չարեաց լինին դալաւ ի գէպ էր անձեւութիւն իսկ։
—բ) Վնե. լիք՝ յաղագս։
—գ) 489՝ ըստ որում։
—դ) 489՝ դատելի է։
—ե) 749՝ առելի՝ այսպիսին։
—զ) 489՝ գիտցցեն։
—է) Ձ յլլ. քաւելոյ։
—ը) 489՝ քաւչյոց։
—թ) 749. կարաչ. լիք՝ եւ մայրն ջերեալ... նստիցի։
—ժ) 490՝ որգովքն։—749՝ ձագոքն։
—ժա) 749՝ միայն՝ այլ արձակեսցես։
—ժբ) 489՝ եւ որդին։
—ժգ) 490. 749. Սխե. ի քեզ։
—ժդ) 489՝ լիցի։
—ժե) 489՝ զպատուիրանս։
—ժզ) 489. 749. Սխե. լինիցի։
—ժէ) Սխե. զինքդ լինիցի գատաստան յերս ի նմանէ նե։
—ը) 489՝ ոմանք։—749՝ նման։
—ը) 490՝ նոցին։
—թ) 749՝ լուծեալն եւ զրջացեալն։
—ի) 749՝ ուխտին, սխալ։
—իա) Մեր օրէնք. զրջաց. գրի սխալ։
—իբ) Սխե. յուղղութիւնն։

այլ անզոյիցս) — դատաստանաց կրաւօնքը: Փոքրագոյն օրինադրութեամբս տեսցեաք) այժմ է) զմեծամեծսն ը) առաւել չափելոյս: Եւ զի յայտ արասցէ զհատն) վասն մերոյ եղեալ, զոր հրամայէ Թագաւոր զմայրն ածելոյ պատճառաւ, եւ մեզ ի պէտս ղ) զձագս եւ զձուս առնուլէ). Եւ առքօք վարձս խոստանայը), ցուցանելովք) Թէ՝ որքան պատկին կատարողքն ք) մեծամեծաց պատուիրանաց, այլ ֆ) զղջացեալքն ուղղին եւ անզեղջքն յայսմ՝ գտանին: Եւ իրաւացի կարծեմ զոյգ ամաց կենացդ ք) Թուչնոցն խնամալոյ ձագուցն խափանման՝ զպատգանան մնալ ի գատաստանի ք):,,

ՀԶ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՆՈՐԱՇԷՆ ՏԱՆՑ 838:

76. Եւ եթէ շինեսցես տուն նորաշէն, արասցես ք) պատակ շուրջ զտանեօքն ք) եւ մի սպանուսցէ գործեսցես ք) ի տան քում՝ զի մի անկանիցի որ անկանելոցն իցէ ք) ի նմանէ ք)[839]:

,, Կարծելի է Թէ եւ զայս պատուիրանս ք) նմանէ) այնմ՝ որ զվիրաւոր գտեալ՝ պատարագօք հրամայէր քաւել եւ ոչ դատաստանաւ արիւն խնդրել[840], ոչ սայ ի ձեռս գատաւորաց

838. № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը:

839. Մովսիսական օրէնք —ը. Օրին. ԻԲ. 8:

840. Հնդինակը ակնարկուած Մովսիսական օրէնքը՝—Ը. Օրին. ԻԱ. 1—9—տես եւ նախընթաց ԿԵ. յօդուածը:

—ա) 490՝ զՂեզ. սխալ:
—բ) 489՝ առասպել:
—գ) վՀԳ. այժմ՝ եւ:
—դ) ՅՒԶ. զմեծամեծսն:
—ե) ՍԼԵ. զՀատուածս. սխալ:
—զ) Մ՚ասցէ մեր օրէն. եւ կարդ. ի գէպս. գրի սխալ:
—է) ՍԼԵ. չիք՝ առնուլ:
—ը) 489՝ չիք՝ եւ առքօք վարձս . . . . եւլը:
—թ) 749. կարդ. մինչ՝ եւ առքօք խոստովանեցուցանելով, սխալ:
—ժ) 489՝ որքան պատկին ոչ կատարողքն:
—ի) 489՝ եւս:
—ժա) 749. կարդ. չիք՝ կենացդ:
—ժբ) 749՝ ի քաղաքացդ:
—ժգ) 489՝ տատասկս, սխալ:
—ժդ) ՍԼԵ. զտանեօքն. սխալ:
—ժե) 749՝ գպրեանցն:
—ժզ) 489՝ է:
—ժէ) ՌԽԵ. ի նմա:
—ժը) ՍԼԵ. պատուականն. սխալ:
—ժթ) 749՝ չիք՝ նմանն:

պատահիցէ): Եւ զի մի այնմ ք) կարօտ լիցին ք)· զգուշանալ ուսուցանէ· իսկ մեզ ապաշխարութիւն լիցի:,,

ՀԷ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՅԱՌԱՋԻՑ ՓԱԽՍԻՏԵԼՈՑ 841:

77. Մի մատնեսցես ը) զծառայ տեառն իւրում որ յաւելուցու ի քեզէ) ի տեառնէն իւրմէ ը)· ընդ քեզ բնակիցէ ք) եւ ընդ քեզ ը) զհեզիւսցի յամենայն տեղւոջ ուր եւ հաճոյ լիցէ ք) նմա՝ եւ մի նեղիցէք զնա ք)[842]:

,, Ոչ միայն զայլազգեաց ասէ ֆ)՝ այլ եւ զերբայեցւոց՝ որ Թէ յանդգնեալ ք) ոչ կամի յեօԹն ամին Թողուլ ք) զնա՝ եւ յաղագս այնը փախիցէ, զոր ասէ՝ ընդ քեզ բնակեսցէ ք)՝ եւ Թէ այուր հաճոյ լիցէ՝ անդ՝ եւ Թէ այլ ազգ ինչ ք)՝—հաշտեցուցանել եւ ոչ վայրապար տալ ի ձեռս: Զայս եւ մեզ պահել իրաւացի գատաստան է ք):,,

ՀԸ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄՏԵԼՈՑ Ի ՀՈՒՆՁ ԸՆԿԵՐՈՋ 843:

78. Եւ եթէ ք) մատնեցես ի հունձս ընկերի քո՝ քաղեսցես

841. № 188 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը:

842 Մովսիսական օրէնք.—Ը. Օրին. ԻԳ. 15—16:

843. № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը:

—ա) 749՝ պատարագօք քաւել եւ ոչ գատաստանաւ. արիւն խնդրել ոչ սայ ի ձեռս գատաւորաց պատահիցէ:
—բ) վՀԳ. այսմ՝. —490՝ եւ զի մի այնմ որ ասիցէ է.—749՝ եւ զի մի այն մեր:
—գ) 489՝ կարօտիցին.—749՝ կարօտիցին.—վՀԸ. ասիցին:
—դ) Մեր օրէնք, մի մատնեսցես—490՝ մի մատնէիր:
—ե) 489՝ չիք՝ ի քեզ:
—զ) 489՝ տեառն իւրմէ.
—է) ՌԽԵ. բնակեսցի.—749. ՍԼԸ. վՀԸ. բնակեսցէ:
—ը) 749՝ զհեզիւսցի.—վՀԸ. յանդգնեալ.
—թ) 490՝ ոչ ի պատուէ:
—ժ) 489՝ վՀԸ. բնակիցէ:
—ի) 489՝ այլ ինչ.—վՀԸ. այլ ազգ ինչ:
—ժա) 489՝ չիք՝ ՈՒ մինչն . . . եւլը:
—ժբ) 489՝ յանդգնիս.—490՝ անդգնեալ զբնակեալ ոք. սխալ.—վՀԸ. յանդգնեալ:
—ժգ) 490՝ ոչ ի պատուէ:
—ժդ) 489՝ վՀԸ. բնակիցէ:
—ժե) 489՝ այլ ինչ.—վՀԸ. այլ ազգ ինչ:
—ժզ) 489՝ զայս եւ մեզ իրաւանց գատաստան պահելի է:
—ժէ) 489՝ Եւ.—749՝ իսկ եթէ.

ձեռօք քոյիք ա) զհասակն եւ մանգաղ մի՛ արկանիցես յոճ ընկերի քո[844]:

,,Զի զողորմութիւն ի կամաց առնողին կամի օրէնքն եւ ոչ ի կամաց կրողացն). եւ թէ յանդգնի՛ գ), գատաստանաւ է իրր ի յափշտակողէ տուգանիք դ) առնուլ: ,,

ԽԹ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՒՍՏԱՆԱՑ ՄՏՈՂԱՑ ՑԱՑԳԻՒ ԸՆԿԵՐԱՑ[845]:

79. Եւ եթէ ե) մտանիցես յայգի ընկերի քո, կերիցես խաղող մինչեւ յագենալ ը) անձին քո է), բայց յամանս մի՛ ամանիցես ը)[846]:

,,Զախա դնէ եւ իրաւունս ը) ակամայ ողորմութեանն ճշմարիտ օրինադրութիւնս ք) այգեգործաց, զի մի՛ տաղտկասցին քա). զի նոցուն ք) կամք իցէ ընդ ուտելոյն եւ ք) բառնալն, իսկ քան կերոյին տուգանք ք) լիցի: ,,

Հ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՒՍՏԱՆԱՑ ԱՌՈՂԱՑ ՆՈՐՈԳ ԿԱՆԱՆՑ ՁՄՏԱՆԵԼ ԻՒ) Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄ 847:

80. Եւ եթէ առնուցու ոք կին նորոգ ք), մի՛ մտցէ ք) ի պատերազմ եւ մի՛ անկցին ք) ի վերայ նոցա եւ մի՛ ինչ իրք ք). ան-

844. Մովսիսական օրէնք.—Բ. Օրին. ԻԴ. 24:

845. № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը:

846. Մովսիսական օրէնք.—Բ. Օրին. ԻԴ. 25:

847. № 488 մէջ պակաս է յօդուածս:

—ա) 489՝ քո.
—բ) 489՝ չի՛ք՝ եւ ոչ ի կամաց կրողաց.
—գ) 489՝ յանգգնի օրէնս լիցի.
—դ) 489. 749. Սիմ. վեճ. տայծ.
—ե) 749՝ եթէ.
—զ) Ա՛ւլ. մինչեւ յագել.—749՝ կար. մինչեւ յագելոյնս.
—է) 749՝ չի՛ք՝ քո.
—ը) 489՝ մի՛ ժողովեսցես.
—թ) 749՝ չափ առնէ իրաւունս.
—ժ) 489՝ ողորմութիւն.
—ժա) 489՝ եւ մի՛ տաղտկացնիս.
—ժբ) 489. 749. Սիմ. նոցանից.
—ժգ) 489՝ եւ ընդ.
—ժդ) 489. 749. Սիմ. վեճ. տայծ.
—ժե) վեճեաս. եւ մոռանել.
—ժզ) 749՝ նոր կին.
—ժէ) 489՝ եւ մոցէ.
—ժը) 490՝ մի՛ անկանիցին.—749՝ մի՛ անկցի.
—ժթ) Ա՛ւլ. մի՛ մի՛ ինչ իր.—489՝ եւ մի՛ ինչ իւիք.—749՝ ի վերա նորա ինչ իրք.

պարտ ա) լիցի՛ք), ի տան իւրում՝ ուրախ գ) արասցէ զկին իւր զոր էառ դ)[848]:

,,Մարգասէր է Աստուած, կամի՛ զի մի՛ ը) անկեալ ի պատերազմին՝ սուգ լիցի տարաժամ՝ յաղագս որոյ անմեղագրելի են միանգամայն. կամ՝ ամբարտաւանեալ՝ է) յանդգնի ճակատեալ ը) եւ կամ՝ երկբայի՝ զանգիտեալ ը)[849]: Զայս իրաւունս պահելի է զօրավարաց առ զօրս թ): ,,

ՀԱ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՒՍՏԱՆԱՑ ԳՐԱԽՈՂԱՑ ՁԵՐԿԱՆՑ 850:

81. Մի՛ գրաւեսցես զվերկն եւ թա) զներքին երկանս թբ). զի զոգիս գրաւէ այնպիսին[851]:

,,Ոչ հրամայէ քնաւ չգրաւել թբ), այլ նոցուն թբ) ցուցանէ զիրաւունս, զի միոյն թբ) թերեւս զղջայոցի գարձուցանել զմիւսն. ուստի եւ ծանրացոյց զօրինակ խղճին՝ զոգիս գրաւէ, ասէ թգ), այնպիսին, զի նոցա ապաստանութեամբ թբ) ոգի մնայ թը) ի մարմին թբ): Զոր եւ ամենայնեան է) մեզ պահելի է չգրաւել

848. Մովսիսական օրէնք.—Բ. Օրին. ԻԴ. 5:

849. Նախադասութեանս մէջ, որը այդպէս է բոլոր օրինակներում, ինչպէս երեւում է կամ այնաստուածներ կայ եւ կամ պակաս է մի քանի բառ է, որովհետեւ փորր ինչ մուժն է իմաստը:

850. № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը:

851. Մովսիսական օրէնք.—Բ. Օրին. ԻԴ. 6:

—ա) Ա՛ւլ. 488. 749. կարապ. այլ անապատ.
—բ) 749. Սիմ. չի՛ք՝ լիցի.
—գ) Ա՛ւլ. 749. Սիմ. վեճ. եւ ուրախ.
—դ) 489՝ զոր առն.—749՝ չի՛ք՝ զոր էառն.
—ե) կար. կամ.
—զ) 490՝ չի՛ք՝ զի մի՛.
—է) Պար. գանազանել հպարտանալ.
—ը) 489՝ ի ճակատուն.—կարապ. ճակատուն.
—թ) 489՝ զանգիտեալ.—Սիմ. զոյն գիտեալ.
—ժ) 749՝ առ զօրս իւր ամենայն.
—ժա) 749. կար. կամ.
—ժբ) Ա՛ւլ. երկան.—749՝ երկանք.
—ժգ) 749՝ գրաւէլ պնաւ.—կար. Ոչ քնաւ հրամայէ գրաւել.
—ժդ) 749՝ նոցուն.
—ժե) Պեր. օրէնք. մերկին.—490՝ զի մի՛ ջոցն.
—ժզ) 490. կար. չի՛ք՝ ասէ.
—ժէ) Պեր օրէնք. ապաստանութիւնն.—489՝ ապաստանութիւնս.
—ժը) 490՝ նմա.—749՝ մնայ.
—ժթ) Սիմ. ի մարմնին.
—ի) 749՝ յամենեւեան.

զյոյժ հարկաւորսն, եւ թէ յանդգնի՝ ի դատաւորաց՝ վրէժ լիցի[852]։ ,,

ՔԲ.

ԳԱՂԱԳԱՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԸ) ԳԱՐՏՈՒՑ ԵՒ ՆՈՐԻՆ ԴՐԱԽՏՈՒՑ 853։

82. ԵԹԷ պարտեալոյ ը) պարտիցի ընկերք տ) քո վինչ եւ իցէ, մի մնանիցես ի տուն նորա գրաւել։ [ինչ գրաւ, այլ արտաքոյ կացցես ղ)։ եւ այրն՝ առ որում է) պարտքն քո իցեն ը) հանիցէ զգրաւն արտաքս։ Եւ ԵԹԷ աղքատ իցէ այրն, մի ագիցի ընդ գրաւանն ի) [իւրով ժ)։ զարձուցանելով ժ) զարձուսցես ժէ) զգլեայ նորա ժէ) ընդ ժէ) մնանել առեւտուն, եւ ննջեսցէ հանդերձիւն իւրով ժէ) եւ օրհնեսցէ ժղ) զքեզ, եւ եղիցի քեզ յոդորմածութիւն ժէ) առաջի տեառն ժէ) Աստուծոյ քո ժէ][854]։

,, Զոյժ թոյլ մնանել եւ առնուլէ) գրաւ, զի մի բռնու-

852. ինչպէս յայտնի է՝ հին ժամանակներում, երբ դեռեւս չկային եւ կամ քիչ էին ջրի, քամու. եւ ուրիշ տեսակ ջրաղացներ, ցորեանը եւ ուրիշ բանները ադում էին ձեռքի ջրաղացով կամ երկանքով, ուստի դա էր ամենահարկաւոր գործիք անային տնտեսութեան մէջ։ Այդ է պատճառը որ Մովսիսական օրէնքը արգելում է դրաւ վերցնել երկանքը։ Եւ ԵԹԷ մինչեւ այժմ պահպանուել է հայերի մէջ դրեթէ ամենայն տեղ երկանքի գործածութիւնը, երբ արդէն շատացել են զանազան տեսակ ջրաղացներ, որչափ աւելի գործածելի կլիներ դա եօթը դար սորանից առաջ. Միսիթարի ժամանակ. վասն որոյ չկրիտի գտրմանանք ևՄէ նա դրել է մի այդպիսի յօդուած իւր Դատաստանագրքի մէջ։—Տես եւ մեր 581 ծանօթութիւնը։

853. № 188 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը։

854. Մովսիսական օրէնք.—Բ. Օրին ԻԴ. 10 — 13։

—ա) 489՝ ի գաւառսն ան։—կարգ. գաւառաւորոց.
—բ) Մեր օրին. գաւառաւորաց. +խոյ։ գրի՛։
—գ) 749՝ չիջ՝ պարտեալ.
—դ) Սին. կար. ընկերք.
—ե) 749՝ առնուլ.
—զ) Ա՜չլ. կայցեալ.—Սին. կացցեն.
—է) 489՝ եւ առնի զոյդ.
—ը) 489՝ իցէ.
—թ) Սին. մի անկցի ընդ գրաւն.
—ժ) 489՝ չիջ՝ ընդ գրաւանն իւրով.
—ժա) Սին. չիջ՝ դարձուցանելով.
—ժբ) Վեճ. գարձուսցէ.—749՝ մի ագցի գրաւն ի տուն քո, այլ գարձուսցես.
—ժգ) 749. Սին. Մնայցէ զգրաւն.
—ժդ) 749՝ տրպէս ընդ.
—ժե) 749՝ չիջ՝ իւրով.
—ժզ) 490՝ եւ ահ զքեզ եղիցի. ողճաոմուռ.
—ժէ) Սին. ողորմածութիւնս.
—ժը) 489՝ չիջ՝ Տեառն.
—ժթ) 489՝ չիջ՝ քո.
—ի) Սին. առնուլ։

855. № 188 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը։

856. Մովսիսական օրէնք.—Բ. Օրին ԻԴ. 14. 15—Տես եւ Ղեւտ ԺԹ. 13.—Տօրիմ Դ. 15։

—ա) Բոլոր օրէնք. բռնաւթիւնն.
—բ) 749՝ հանդերձին.
—գ) Բոլոր օրէնք. չիջ՝ զոր.
—դ) 489՝ է։
—ե) 489՝ չիջ՝ գնասու.
—զ) 490՝ ըստ.
—է) 749. կար. չիջ՝ ըստ գաւառաւորին.
—ը) 489՝ առեալ՝ տալ.
—թ) 489. Սին. զկարօտեալդ.
—ժ) Ա՜չլ. չեղբարդ.
—ժա) Սին. քաղաքացոց.
—ժբ) 439. կար. նոյն օր.—749՝ այլ նոյն օր.
—ժգ) Ա՜չլ. 849՝ կար. վեճ. նորա.
—ժդ) Սին. անարգ է։
—ժե) Սին. եւ այն իցէ.—կար. չիջ՝ է։
—ժզ) 489՝ եւ մի բաղարձացէ.
—ժէ) 749՝ կար. չիջ՝ զքէն։
—ժը) Ա՜չլ. մի լինիցի.
—ի) 489՝ չիջ՝ յաղագս.
—իա) 749՝ ոչ հատուսցես.
—իբ) 489՝ զոր.
—իգ) 489՝ եւ մի բաղարձացէ.—490՝ վարձիցէ.—749. կար. վարձեցաւն.
—իդ) 749՝ հատուցանել զվարձան։

ֆեւամբ) լիցի, այլ կամաւ հանիցէ։ Դարձեալ՝ ոչ զոր ժ) ի հարկաւորաց գոյիցէ իցէ ը)։ Ապա ԹԷ յաղագս աղքատութեան հարկաւորքն իցեն, հրամայէ չօթեցուցանել. եւ այսու ողորմած կամի գնոսա է) լինել ընդ ը) իրաւանցն։ Զսոյն զայս եւ մեզ ընտրելի է ըստ գատաստանի է)։ ,,

ՔԳ.

ԳԱՂԱԳԱՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՐՁԱՆԱՑ ԸՍՏ ԱՄԵՆԱՑՆԻ 855։

83. Մի զլասցիս բ) զվարձս տանուկին եւ զկարօտելոյն ե) եղբարցդ ժ) քոց կամ յեկաց քաղաքացդ ժա) քոց. նոյն օրինի ժբ) հատուսցես զվարձս նոցա ժէ) եւ մի մնանիցէ արեգակն ի վերայ այնորիկ, զի տնանկ է ժէ) եւ այն է ժբ) յոյս նորա, եւ մի բողոք հարկանիցէ ժդ) զքէն ժէ) առ Տէր եւ լինիցի ժբ) քեզ այն ի մեղս[856]։

,, Ցայս է զի յաղագս ժբ) աղքատութեան եղեւ վարձկան եւ աւետրն պիտոյից. զի ԹԷ ոչ հատուսցէ ի) յաւուր գործոյն, գատաստանաւ է աւելի քան որ իա) վարձն իցէ իբ)—հատուցանելէ ժէ)։ ,,

855. № 188 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը։

856. Մովսիսական օրէնք.—Բ. Օրին ԻԴ. 14. 15—Տես եւ Ղեւտ ԺԹ. 13.—Տօրիմ Դ. 15։

—ա) Բոլոր օրէնք. բռնաւթիւնն.
—բ) 749՝ հանդերձին.
—գ) Բոլոր օրէնք. չիջ՝ զոր.
—դ) 489՝ է։
—ե) 489՝ չիջ՝ գնասու.
—զ) 490՝ ըստ.
—է) 749. կար. չիջ՝ ըստ գաւառաւորին.
—ը) 489՝ առեալ՝ տալ.
—թ) 489. Սին. զկարօտեալդ.
—ժ) Ա՜չլ. չեղբարդ.
—ժա) Սին. քաղաքացոց.
—ժբ) 439. կար. նոյն օր.—749՝ այլ նոյն օր.
—ժգ) Ա՜չլ. 849՝ կար. վեճ. նորա.
—ժդ) Սին. անարգ է։
—ժե) Սին. եւ այն իցէ.—կար. չիջ՝ է։
—ժզ) 489՝ եւ մի բաղարձացէ.
—ժէ) 749՝ կար. չիջ՝ զքէն։
—ժը) Ա՜չլ. մի լինիցի.
—ի) 489՝ չիջ՝ յաղագս.
—իա) 749՝ ոչ հատուսցես.
—իբ) 489՝ զոր.
—իգ) 489՝ եւ մի բաղարձացէ.—490՝ վարձիցէ.—749. կար. վարձեցաւն.
—իդ) 749՝ հատուցանել զվարձան։

ՀԴ·

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆԱՑ ՄԵՌԱՆԵԼՈՑ ՀԱՐՑ ԵՒ ՈՐԴՒՈՑ ՐՆԴ ՄԻՄԵԱՆՑ –) 857:

84· Մի՛ մեռանիցին հարքն ընդ որդւոց եւ մի՛ որդիքք) մեռանիցին ընդ հարանց գ)· իւրաքանչիւր ոք ը) ի մեղս իւրում է) մեռցի ը)[858]:

,, Եւ զայս ասէ յաղագս այնորիկ՝ որ թէ պատահի մահապարտ լինել ըստ օրինացն, հարքն է) թէեւ ը) կամիցին ը) վասն զորդիսն ապրեցուցանելոյ մեռանիլ՝ մի՛ մեռցին ժ), այլ մեռցի որդին ժա) մահապարտ, զի մի՛ թիւրեսցի գատաստանն: Նմանապէս ժբ) եւ մի՛ որդիքք ընդ ժգ) հարց ժդ) մեռցին: Նաեւ ժե) գատաւորք թէ՛ ոչ կարասցեն զորդիս մահապարտս ժզ) ըմբռնել՝ եւ ոչ ժէ) պարտին զհայր ի մահ գատապարտել ժը): Եւ այս ի մեզ հատատաւն կացցէ[859]: ,,

ՀԵ·

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԽՈՏՈՐՈՂԱՑ ՀԻՐԱՒՈՒՆՑ[860]:

85· Մի՛ խոտորիցես ժէ) զկրաւունս եկեղ եւ որբոյ եւ զարւոյն[861]:

857· № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը:

858· Մովսես օրէնք.—Բ· Օրին· ԻԴ· 16·-տես եւ Դ· Թագ· ԺԴ· 6 -եզեկ· ԺԸ· 20:

859· Տես եւ սոյն երկրորդ Մասին նախընթաց Բ· յօդուածը:

860· № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը:

861· Մովսիսական օրէնք·— Բ· Օրին· ԻԴ· 17:—Ցոյց է նկատելիք որ՝ սոյն 17·րդ վերջին համարը մեր հեղինակը բաժանել է երկու մասն եւ մէկը այստեղ զբաղնելով, միւսը դրել է հետեւեալ ՀՀ· յօդուածի մէջ:—Տես եւ ելից ԻԴ· 6·

ա) 490· Ջնե· . . . ած մեռանել . . եւլե.
—Ցիճ· վասն ոչ մեռանել . . . . ընդ. մեմեռանա.—749՝ վասն ոչ է պարտ մեռանել հարց վասն զորդւոց եւ ոչ՝ զորդիք վասն հարց.
—բ· Ցիճ· չիչ՝ զրդիքք·
—գ) 749՝ եւ մի՛ զրդիքք ընդ հարց·
—դ· 489, Կար· չիչ՝ զբ·—749՝ այլ իւրաքան· . . .
—ե· 489, 749, Կար· Ջնե· իւր·
—զ) 488 եւ 489 մի՛ մեռցին· . . ընդ հարց . . մեռանիցին·
—է· Ցիճ· հարց·
—ը) 489՝ քէպէտեւ.—749՝ եթէ·
—թ) 490՝ Կամ.ն· —Ջնե· կամացին·

—ժ) 489, Ջնե· մի՛ մեռցի·
—ժա) 489՝ զրդին իւր·
—ժբ) 489, 490· Ցիճ· Կարապ· Ջնեեա· Նոյնպէս·
—ժգ) 489՝ փոխանակ.—749՝ վասն·
—ժդ) 490· Ջնե· Կար· ընդ. հարանց·
—ժե) Ջնե· Նաեւ ոչ·
—ժզ) Ջնե· զորդիս մահապարտ·
—ժէ) Ջնե· չիչ՝ եւ ոչ·
—ժը) 489, 749, Ցիճ· Նաեւ եւ ոչ գատաւորք՝ քէ ոչ կարասցեն զորդիս մահապարտ՝ ըմբռնել, ոչ պարտին (Ցիճ· պարտին.—489՝ ոչ է պարտ) զհայրն ի մահ գատապարտել·
—ի) 489, 849· Ջնե· մի՛ խոտորեսցես·

,, Գատաւորաց դնէ՞ օրէնս ոչ վարիլ կաշառօք եւ այլօք է) պատրանօք գ)՝ որպէս եցոյց յայլան[862]. եւ եթէ զայս ը) գործ արասցէ՝ անկցի է) ի պատուոյն: ,,

ՀՋ·

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆԱՑ ԳՐԱԻՒՈՒՆՑ ԱՌՈՒՈՑՆ[863]:

86· Մի՛ գրաւիցես զձորձս այրուդն ը)[864]:

,,Զի թէպէտեւ է) յայլս ներեաց սահմանաւ զգրաւն[865], այլ ասա եցոյց ը) հարկաւոր ոչ գրաւել զայրուդ, ուսուցանելով նոցա ը) զխնամակալութիւն յիւրմէ, որպէս յեզկիայոս աժենազանս ժ) արար իմաման ժա)[866]. զի արուեստքոյ է գատաստանի ղգուել[867] զնասս ժբ): ,,

---

862· Հեղինակը անհարկաւ Մովսեսական· օրէնքը—Ելից· ԻԴ· 8 —Ղեւտ· ԺԹ· 15·—Բ· Օրին· Ա· 17· եւ ԺՉ· 12·—եւ այն—Տես եւ Նախաբանութեան Չ· գլուխը:

863· № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը:

864 Մովսեսական օրէնք·—Բ· Օրին· ԻԴ· 17·—Սոյն 17·րդ համարի առաջին կէսը դրել է հեղինակը նախընթաց ՀԵ· յօդուածի մէջ·—տես 861· ծանօթ·:

865 Հեղինակը անհարկաւ Մովսեսական օրէնքը գրուի մասին,—Բ· Օրին· ԻԴ· 10—13·—որ եւ ինքը մէջ բերած ունի նախընթաց ՀԸ· յօդուածի մէջ:

866· Հեղինակը անհարկաւ Մովսէս մարգարէի մեծամեծ երախտիքները եւ խնամքը, որ ցուցից նա իւր ազգին ՔԷ եգիպտոսում եւ ՔԷ այնտեղից հանելուց յետոյ:

867· Ա յսոցանէ զրկել, վասն զի զգուել նշանակաւոր նանե՛ զրկել:

—ա) 749՝ է գնել·
—բ) Ցիճ· չիչ՝ այլոք·
—գ) 489՝ չիչ՝ եւ այլոք պատրանօք·
—դ) 489, 749· Ցիճ· Կարապ· Ջնեեա· չիչ՝ զայլ·
—ե) 749՝ չիչ՝ անկցին·
—զ) 749· Կար· մի՛ գրաւիցեն գրաւ. այլոյն գնաւճառ նպաս·
—է) 489, 749՝ Ցիճ· զի քէպէտեւ·
—ը) 489 ազգ.ացս. պետ·
—թ) 489՝ նման·
—ժ) 490՝ ամենայն գանձ·
—ժա) 489՝ չիչ՝ ամենագաճառ...եալ.—749· Կարապ· Ցիճ· Ջնեեա· չիչ՝ զայլ խնամոյ·
—ժբ) 490՝ չիչ՝ զնասս·

ՀԵ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՐԺԱՆԱՒՈՐԱՑ ԴԱՆԻՑ 868։

87. ,, Ցաւոեան ա) գատաւորի ըստ որում եւ իցէ՝ յորժամ արժանի գանի իցէ — թէ բ) ոչ ըստ օրինացն քառասուն[869], սակայն անվնաս է հարկանելն գ)։ Արժան է դ) գատաւորաց վարել ե) նովաւ ի խրատ սահակաց զ)։ ,,

ՀԶ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՌՈՒՂԱՑ ԵՒ ԿՆՈՋՆ ԹԱՓՈՂԻ 870։

88. ,, Եւ եթէ կռուիցին արք ե) ընդ միմեանս ը) եւ թափելոյ արագաւ կին միոյն բուռն հարկանէ ը) զերկաւորեացն թ) յազթողին ժա) առնն, ըստ օրինացն է ժբ) հատանել զձեռն[871]. այլ առ մեզ ժգ) զգին ձեռինն ժդ) տալ ժե)՝ որպէս ժզ) ցուցեալ է իւրաքանչիւր զգայութեանց[872]։ ,,

868. № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը։

869. Հեղինակը ակնարկում Մովսիսական օրէնքը։—Ե. Օրին. Ի։ 2. 3։

870. № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը։—Այս յօդուածով վերջանում եւ № 749 կանոնադրքի մէջ եղած Դատաստանագրքա։

871. Հեղինակը ակնարկում Մովսիսական օրէնքը։—Ե. Օրին Ի։ 11, 12,— որտեղից առել է եւ այդ յօդուածի բովանդակութիւնը։ Տես եւ Ի։ յօդուածը։

872. Հեղինակը ակնարկում Ի։ եւ Լ. յօդուածները։—տես եւ Թ. յօդուածը։

—ա) 749՝ Ա.տեան.
—բ) 749՝ չէ՛ գանի իցէ. Քէ.
—գ) 489. 749՝ չէ՛ հարկանելն.—Վէ. Կա. չէ՛ է հարկանելն.—490՝ անվնաս եւ զգուշութեամբ ի հարկանելն։
—դ) Սէ. Վ.ենաս. սակայն անվնաս արժան է.
—ե) 489՝ չէ՛ վարել.
—զ) 749՝ ի խրատս սահակաս. ախալ.—Վէ. սահմանակաց.
—է) 749՝ երկու. արք.
—ը) 749՝ չէ՛ ընդ միմեանս.
—թ) Սէ. Վէ. հարկանիցէ.
—ժ) 489՝ զերկրորդացս.—490՝ զերկրաւորացս.
—ժա) 490՝ բուռն հարկանէ զյազթողին.
—ժբ) 489՝ արժան է.
—ժգ) 490. 749. կարաց. Վէ. մեզ.—489՝ զմեզ.
—ժդ) Սէ. գին ձեռին նորա.
—ժե) 489՝ հատուցանել.—749. Սէ. Կար. Վէ. չէ՛ տալ.
—ժզ) Սէ. չէ՛ որպէս.

ՀԹ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴԻԱԿՈՂՈՊՏԻԱ 873։

89. Զդիակողոպուտս ա) եթէ ըմբռնեսցի եւ ապա բ) կամաք խօսասովանեալ գ) — ոչ մեռցի դ)[874]. իսկ եթէ ոք ե) ոչ սպանցէ, քննեսցէ, զնա սուրբ եկեղեցի եւ մինչեւ ի մահ որոշեսցի, քանզի տեղի ապաշխարութեան նորա զ) չկայ ե)[875]։

,, Ցայտ է յասացելոցս ը) եթէ՝ անզղջիցին մահ որոշեաց, այլ այնպիսեաց արեան լիցի դին ըստ ցուցելոյ օրինակին[876]. դարձեալ եւ ապաշխարութիւն պատշաճիւ ը)։ Եւ այդ լիցի գատաստան այգոցիկ իրաւացի։ ,,

Ղ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՈՐ ԹՈՂՈՒ ԶՈՐԳԻՍ Ջ)։

90. Ոյք ջ ա) հարկանեն թողուն ջբ) զորգիս իւրեանց եւ ոչ ջգ) ուսուցանեն եւ որչափ ձեռնհաս իցեն ջդ) ոչ փոյթ առնիցեն ջե)

875. № 488 մէջ պակաս է ամբողջ յօդուածը։

874. Գէտրէ նկատենք սր՝ կանոնի իմաստը, որ տեղից առած են այս խօսքերը, բաւական փոխուած է այստեղ, կանոնը ասում՝ Զդիակոխութիւն երբ ըմբռնեսցի եւ ականջ կալօք խոստովանեալ՝ մեռցի... եւ այլն։ Բայց որովհետեւ մեր Մխիթարը փոխանակ մահուան ընդունում ամենայն տեղ, ինչպէս եւ ներկայ յօդուածիս մէջ, տուգանք, եւ որովհետեւ Դատաստանագրքիս բոլոր օրինակների մէջ գրած է՝ եւ ապա կամօք խոստովանեալ — ոչ մեռցի, մենք Քողինը անփոփոխ։

875. Հարցանց հետեւողաց կոչուած կանոնադրութեան ծէ. կանոն (764. ՃԼԴ.)։

876. Տես յօդուած Ա. այն կտորը, որ խօսում մարդասպանութեան մասին,— այլ եւ Դ.—Թ. ԺԹ. Իէ. Լ. եւ այլն։

—ա) Սէ. զդիակողոպտս.
—բ) 749՝ եւ. ապա.
—գ) 490՝ խոստովան.
—դ) Կամաճ մեռցին.
—ե) 749՝ չէ՛ զգ.
—զ) 489՝ նոցա.
—է) 749՝ կար. քանզի տեղիք ապաշխարեցին չէ՛ նմա.
—ը) 489՝ յայտ ասացելոցս է.
—թ) 489՝ պատշաճի.
—ժ) Վէ. պեկեղեցիս սխալ.—488՝ վասն որք զորգիս Քողուն հարք.—Սէ. վասն որ Քողուն զորգի.
—ժա) Կար. Որ.
—ժբ) 488. կար. որ հարկանեն եւ Քողուն.—489՝ որք հարք են եւ Քողուն. առէլի յարմար.—490՝ որք Քողուն.
—ժգ) Սէ. չէ՛ ոչ.
—ժդ) 489՝ ձեռն հատուցանեն.—490՝ ձեռն հարցեն.
—ժե) 488՝ առնեն.

վան ըստ ա) Աստուծոյ կարգին եւ սննդեանն վինչեւ ի կատարմանն հասակիւք), այլ որպէս թէ ե) ի պատճառս պահոց եւ վանականութեան արհամարհիցէ եւ անփոյթ առնիցէ, նզովեալ լիցի զ)[873]:

,, Եւ զայս սահման կանոնի թէպէտեւ յաղագս աղանգոյն կարծեմք ասասիւ է) լինել, որք ը) զանձինս է) սուրբս քարոզչին ը) եւ բաղում նորաձեւութիւնս առնէին, որպէս վանն պղծոյ եկեղեցւոյ եւ այլոց[878], այլ սակայն աստուածային գրոց հրամանն է ը) ըստ կամաց Աստուծոյ մնուցանել զորդիս[879], զի մի հեռասցին յԱստուծոյ օրինացն: Եւ թէպէտ ինքեանք այնորիւք կարծին ժ) մերձաւոր լինել Աստուծոյ, դատաստանաւ է որոշեցն ժա), զի պատճառք եղեն ժբ) ծննդոցն ժգ) հեռանալ ի Տեառնէ: ,,

ՂԸ.

ՑԱՂԱԴՈՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՈՐԴՒՈՑ ՈՐ ԹՈՂՈՒՆ ՉԶՆՈՂԱՆ ԺԴ:

91. Եթէ ուրուք որդի, որոց ժԵ) ծնողն ժԶ) առաւել հաւատացեալ լիցէ ժԷ) եւ առաքինի ի կարգս Աստուծոյ, հեռանայցէ

877. Գանգրեան ժողովի (564. Ը.) ԺԵ. կանոն (764. յԺԵ.):

878. Զորբորգ գարում գոյացաւ մի ազանգ, որը Քերի մեկնութիւն տալով Գրիգոր խօսքերին ՈՀ՝ Որ սիրէ գինւոր կամ գինւոր առաւել քան զԻս՝ ոչ է ինձ արժանի եւ որ սիրէ գուսան կամ գուսան առաւել քան զԻս՝ չէ ինձ արժանի (Մատթ. ժ. 37.) մերժումէր ամուսնութիւնը, ծնողական եւ որդիական փոխադարձ պարտաւորութիւնները, եւ այլն: Այս աղանգի պարագլուխն էր ոմն Եւստաթէոս: Գանգրի ժողովը դատապարտեցաւ 364 Ը. յատկապէս այդ աղանգի դէմ եւ սահմանեց 21 կանոն:

879. Եփես. Ջ. 4—կողոս. Գ. 21:

—ա) Ցոյոր օրին. չէ՝ քան.
—բ) Կաճառ եւ ոմանք՝ Հասակի.
—գ) 489՝ 490. Սին. այլ քէ որպէս— 488. Կար. չէ՝ ի կատարմանն. . . եւ է.
—դ) Կաճ. Սին. եղիցի.
—ե) 488. Կար. սատանայական. ախալ.
—զ) 488. 489. Վճռ. որ.
—է) Վճռ. յանձինս.
—ը) 488՝ քաջգործս. ախալ.—489՝ կարծէին.
—թ) Սին. աստուածային հրաման է ի սուրբ գրոց.
—ժ) 490՝ կարծէին.—489՝ կարծեն.
—ժա) Կար. սրոշին.
—ժբ) 489՝ չէ՝ եղեն.
—ժգ) 490՝ ծննդոցն.
—ժդ) 488՝ վասն որգւոց որ Թողին զՀայրն.—Սին. վասն որդւոցն որ Թողին զծնողս իւրեանց.
—ժե) 488՝ որ.—Վճռ. որոյ.
—ժզ) Կաճ. յորոց ծնեալ է.
—ժէ) Կաճ. 490՝ ինքեան.—488՝ Կար. է.

ի պատճառս աստուածպաշտութեան եւ արհամարհիցէ ա) եւ զարժանն եւ դիրաւ պատիւ ծնողացն չհատուցանիցէ բ), նզովեալ լիցի գ)[880]:

,, Եւ այսմ դ) դարձեալ յոյժ պատուէր է ե) ի գրոց[881], թէպէտ եւ յաղագս ասացեալ աղանգոյն[882] առաւել զգուշացուցանէ, որք ի պատճառս աստուածպաշտութեան արհամարհել զծնողսն տային. յաղագս այնորիկ զառաւելութիւն եգ զհատոյ ծնողին: Զի եւ Տէր զվափանիչ աստուածպաշտութեան զծնողսն հրամայեաց զ) թողուլ[883], այլ նոքա եւ զլատան. յաղագս այնորիկ զնզովսն եդին լրաւացի: ,,

ՂԲ.

ՑԱՂԱԴՈՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ Ի ԳԱՏԵՐԱԶՄԻ ՍԳԱՆԱՂԱՑԻՑ:

92. Իսկ որ ի պատերազմունս մահիկ գործին ը), հարքն մերք) ամենեւեին չհամարեցան ինչ ժ) զայն ի մեզս ժա). ըստ որում մեզ հաճոյ թուեցաւ սմին խորհրդոյ ժբ) հետեւել: Բայց վասն զձեռնս սրբելոյ բարիոք է այնպիսեացն երիկ ամ՝ արտաքոյ հաղորդութեան լինել[884]:

,, Ա.յս եւ ոչ ընդ օրինաքն եմուտ. եւ աստ լոկ ի հաղորդու-

880. Գանգրոյ ժողովի ԺԶ. կանոն (№ 864, յԺԶ):

881. Ելից. Ի. 12—Բ. Օրին. Ե. 16.—եւ այլն:—Մատթ. ԺԵ. 4.—Մարկ. Է. 10.—Եփես. Զ. 1, 2.—Կողոս. Գ. 20.

882. Տես մեր նախընթաց 878. Ծանօթութիւնը:

883. Մատթ. ԺԹ. 29.—տես եւ ժ. 37:

884. Ս. Բասիլեայ կեսարացւոյ Ը. կանոն (764. տող):

—ա) Սին. ասելի զԵնոքն.
—բ) 489՝ չհատուցանէ.
—գ) Կաճ. եւ. ոչ գործսն եւ. ոչ զերաւ պատիւ. ծնողացն հատուցանիցէ իբրեւ ծնողացդ, քան զաստեղծն աստուածպաշտութիւն մեծ եւ ահաւոր թուեցոյ եւ հատուցմն բարեաց, որպիսին նզովեալ երզիցէ.
—դ) 488. Կար. եւ այս.
—ե) 489՝ չէ՝ է.—490՝ պատուիրէ.
—զ) 489՝ չէ՝ հրամայեաց.
—է) 488՝ վասն ի պատերազմի սպանութեան.
—ը) 488՝ մահ գործի.—489՝ մահ գործեն.
—թ) 489՝ ոմանք հարք մերք.
—ժ Կաճ. Սին. վճռեա չէ՝ ինչ.—490՝ չէ՝ չհամարեցան ինչ.—489՝ չհամարեցան.
—ժա) Կաճ. ի մահ.
—ժբ) Կաճ. 490՝ խորհրդոց.—Սին. խորհրդոյ.

թինէս ա) ասէ ք) արտաքոյ: Յայսմանէ ուսցին գ) գառաւսրք եւ մի վրէժ լինի լիցի: ,,

ՂԳ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՈՐԴՒՈՑ ը):

93. Որդիք որ ոչ հնազանդին ծնողաց իւրեանց, որ լինի եւ հաւանեալ յընչից իւրեանց ե), տացեն նոցա ղ) սիրով եւ նստուցեն է) զնոսա ուրոյն, գուցէ չարիք լինի հանդիպեսցին ը): Եւ որ կանայս առնեն նոյնպէս արասցեն ի), զի այն է հաճոյ Աստուծոյ թ), քանզի Պաւղոս զայս ամ) այսպէս հրամայեաց 885:

,, Թերեւս այն է որ ասէ՝ հարք սիրեցէք զորդիս ձեր, եւ այլն 886. եւ զայս ընտրելով ներմամբ կամ: ,,

ՂԴ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀՐԴԵՀԻՑ 887:

94. Եթէ որ հրդեհիցէ զարգար վաստակս ք), տուգանեսցի ծէ) ընդ միոյ երեքկին ծը). Թէ ոչ — ապաշխարեսցէ ծբ) տասըն ամ 888:

,, Ցուցաւ այս եւ ըստ օրինացն ծգ) 889: ,,

885· Ս· Բարսղ կնսարացու Ի՝· կանոն (№ 764, յը)·

886· Զօրոս առաքեալը այդ ոճով չէ ասում, այլ Ձէ՝ Հարք մի գայրացուցանէք զորդիս ձեր ... եւ այլն, Ձէպէս խնամատը նոյն է:—Եփես· Զ· 4·—կորս· Գ· 21·

887· № 488 ժէջ պակաս է յօդուածս, որովհետեւ գործնել մի Ձևի ձգած է:

888· Ս· Բարսղի 2Ը· կանոն (№ 764, յպդ)·

889· Հեղինակը ակնարկումէ սոյն մասին ԵՒ· յօդուածը:

—ա) 439՝ լսկ հաղորդութեան·
—բ) Ձևե· ասի·
—գ) Մեճ· ուսուցին·
—դ) 490՝ որդեկան·—488· Մեճ· վասըն օրդոց բաժանմանն·
—ե) 419՝ ի՞նչ ըսաց·—Մեճ· ... հաւանէ ծնողաց իւրոց·
—զ) 489՝ չի՞նչ նոցա·
—է) 488՝ նստուցանին· 489՝ նստուցանել·
—ը) 490՝ հնազանդիցեն, պղճատմն·
—թ) 489՝ առնեն·
—ժ) 490՝ չի՞նչ Աստուծոյ·
—ժա) 488· կար· չի՞նչ զայս·
—ժբ) 489՝ վաստակ իւր·
—ժգ) կաճ· 489· Մեճ· վեճ· ուսուցցի·
—ժդ) կաճուճ· չորեքկնին·
—ժե) 489· կար· ապաշխարէ·
—ժզ) 489՝ չի՞նչ ցուցաւ այս ... եւլն·

ՂԵ·

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՅԱՓՇԱԿՈՂ ԱՐՈՒԵՍՏԱՒՈՐԱՑ 890:

95. Արուեստաւորը որը ա) յափշտակէն զինչս այլոց՝ տայցեն բ) ընդ միով չորս գ)· ապա Թէ ոչ—ապաշխարեսցեն ըստ դ) վարդապետին հրամանի է) 891:

,, Զ յայնմանէ եւ ի գառաւսրան անկեալն ը) հատուցանել ասէ, եւ որը կարողն են է)· եւ որ ը) ոչ ունին կար եւ զծածուկն՝ ապաշխարել: ,,

ՂԶ·

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ի) ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԺԱՌԱՆԴՈՒԹԵԱՆ ՅՈՐԴՒՍՈՑ) ԵՒ Ի ԴՍՏԵՐՍ:

96. ,, Եթէ որ ժա) վախճանի եւ ունիցի որդիս ժբ) եւ գառերս, ղինչն ծնողացն ընդ երիս բաժն 892 մի բաժին եղբօր ժգ) դիցեն հաւասարապէս: Ըստ օրինացն 893 յառաջագոյն գրեցաք զայս գառաւսրան եւ եղաք 894, զի գուսար ի տան զորդւոյ առցէ բաժին ժդ), եւ երիսքեան՝ երիւնն զմի եղբօր ժե): Եւ այս յայտնի յօրինացն ժէ ժզ) առացաւ, եւ աստ կանոնական հրամանս ժէ)

890· № 488 ժէջ պակաս է սոյն յօդուածը, որովհետեւ Ձերձ-ձգած է:

891· Ս· Բարսղի ձե· կանոն (№ 764, 22·):—Մխիթարը մեղմացրել է սոյն կանոնը բաց հանելով ճգտվեալ եղիցին խօսքերը:

892· № 488 ժէջ պակաս է յօդուածիս ակիզբը մինչեւ այստեղ:

893· № 489 եւ Զ.ննետ օրինակի ժէջ այստեղ է գրած վերջակետը:

894· Հեղինակը ակնարկումէ կը· յօդուածը.—տես եւ կգ· եւ կե· յօդուածները:

—ա) 439· 490՝ որ—կար· չի՞նչ որդւոյ·
—բ) կաճ· նոցովքայ եղիցին իւրեանց·
—գ) 439· 490· Մեճ· տացեն·
—դ) կաճ· չորեքպատկին·
—ե) 439՝ ընդ·
—զ) կաճ· 489՝ հրամանեաւ·
—է) 489՝ եւ ի գառաւսրանի կալցի·
—ը) Մեճ չի՞նչ ու որը կարողն են·
—թ) 489· Մեճ· կար· որը·
—ժ) Մեճ· մխայէ՞ վասն·
—ժա) Մեճ· Զեճ· յաւսարեալ·
—ժբ) կար· սար զը·
—ժգ) 489· կար· վեճ· ուսուցցի·
—ժդ) 488՝ մին եղբօր բաժին·
—ժե) 488՝ առցէ զերկոր բաժին—Մեճ· զգուսար ի տան զորոյ առցէ զբաժին·
—ժզ) 489· 490՝ զի մի եղբօր բաժին (490՝ չի՞ բաժին)·
—ժէ) 489՝ զորս·
—ժը) 488՝ հրաման,—489՝ հրամանեաց·

զայս ոչ ընտրենաս)՝ եւ ոչ ք) հեթանոսք զանազանեն զսոսա: Ա՛յլ
ես յիրացն հաւատարիմ ջ) զայն ը) իսկ գիտեմ՝ զի ելանէ գուս-
արը ի տանէ հօր բաժնիւ եւ որ տակաւին է) ի տան է ը) անբա-
ժին եւս է): Արդ՝ զսոսա հաւատարարաժինը) զկնի մահու
հօրն առնել ոչ է արդարագատութիւն, զի այդուբ) գտանին ժ)
կարգեալ գտուերքն ընդ եղբայրան առեալ բաժին, եւ որք ի տան՝
երկուան մի: Ասպա թէ որ ասիցէ ժ)—որգւոցն ժբ) ծախք լինել
աճելժգ) կանայս. գիտելի է զի ժդ) որքան ծախք լինի, այնքան
աշխատութիւն, իբր զի արուս է եւ բաժին ընդ կնոջ նորա ածաւ:
Ըստ այսմ ժե) հաւատարիմ երեւի զի կարգեալք՝ երկուան մի
լիցին, եւ որք ի տան՝ ընդ որդիան համարեսցին: Եւ այդպէս ա-
ժննեցուն հաւատարութիւն եղիցի եւ ոտիր ազգն խնամեսցի եւ
մի նուազ լիցի ժզ)՝ զի բազում ծնօղք զգաստեսս առաւել պատ-
ուէն եւ զայս նախախնամութեամբ՝ զի օրգւոց գիւրին է ապրել
քան գտուերաց: Եւ զայս յայտ արարաք, զի եւ նոյն իրդ այդ-
պէս պատահի. այլ կամք ընտրեսցին գտաւորաց զամենայն ժե)
—գտուերան ժը) զերկուան մի ունել եւ կամ ըստ գտամանդ ժը)՝
որպէս գրեցաւ: Նաեւ ի) զայս իրաւունս համարիմ, զի բաղում
անգամ ի՛ա) պատահի զգուտոր երկիցս կարգել. այնոցիկ բաւա-
կան լիցի այն ի մասն բաժնի ի՛բ) եթէ ըստ ի՛գ) ընչից ծնօղացն եւ
առ նա ծախք երեւալ իցէ. ապա թէ ոչ—տեսցի հաւատարու-
թիւնն. սակայն մասն լիցի բաւական առելոցն ի՛ը): Եւ յերկրորդ
ի՛ե) յամենայնութիւնէ ուստերքն եւ գտուերքն ի՛զ) նուազ լիցին ի
մասն բաժնի, որպէս գրեալն է[895]: Ա՛յլ զտուն հօր կրտսեր

895. Հեղինակը ակնարկուած կը՛ յօդուածը.—տես այն կտորը, որ վերաբեր-
վում է խորհրդի ժողովների մասին:

—ա) Վեն. ոչ ընտրէ.
—բ) 488՝ յիչ՝ ոչ.
—գ) Սկը. տասը.
—դ) 489՝ գոյն.
—ե) 488. 489՝ կար. յիչ՝ տակաւին.
—զ) Վե. յիչ՝ է.—488՝ եւ որ ի տան.
—է) Վեն. իսկ է.
—ը) 488. Սկը. հաւատար բաժինս.
—թ) 488. 489. Սկը. կարասդ. Վեն. զի
այդպէս՝ 490՝ զի այդ.
—ժ) 489՝ եղ.
—ժա) 489՝ տաճ.
—ժբ) 488՝ օրգւոյն.
—ժգ) 488՝ ածէ.
—ժդ) 489՝ քան զի.
—ժե) Սկը. արգ ըստ այսմ՝.
—ժզ) 489՝ եւ մի նուազեցի.
—ժէ) 488՝ յիչ՝ գամենայն.
—ժը) 489՝ գտաերն.
—ժթ) 490՝ ըստ ատաքելդ. գտամանդ.
—ի) Սկը. որպէս գրեցաւ. նմա եւ.
—իա) Սկը. յիչ՝ անգամ՝.
—իբ) 488՝ զայն մասն ի բաժնի.—489՝
զայն մասն բաժնի.
—իգ) Սկը. յիչ՝ ըստ.
—իդ) 489՝ առնելոցն.—Սկը. առնելո-
ցումն.—Վեն. մի Սկը. ասելոցն.
—իե) 489՝ եւ յերկրորդումն.
—իզ) 489՝ գտաերն.
—իէ) 489՝ կայ.
—իը) Վեն. խնամատեսիչքդ.
—իթ) 488՝ յիչ՝ տաեւն.—կար. վիճակ ան
—ի) 489՝ յիչ՝ Տ.տասն.
—իա) 489՝ յիչ՝ զատն խնդութիւնս.
—իբ) Սկը. յիչ՝ մասքմն է.
—իգ) Վեն. եւ մասքմն ծնեալ ի մասքմնոյ.

որգւոյն սակաւ ևն տալ[896]. բայց աւագի անհատն լինել՝ որ գոհ-
ի՛ լ) հօրն բաւական է ա) ունել: Իսկ անդրանկանն պատիւ լիցի,
որպէս ծանուցեալ է ի՛ի)[897]. ըստ այդմ եթէ հաւատար բաժա-
նիցի ի՛ձ) ժառանգութիւնն որգւոց ը)[898] առաւել լիցի յաղագս
պատուոյ: ,,

Գլ.

ԱՌՂԱԳԱՒ ԴԱՏԱՒՈՐԱՆԱՑ ԹԷ ԸՍՏ ՈՐՈՑ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑ
Ի ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԻՒՆՍ ՀԱՄԱՐԵԼԻ Է ՉՈՐՍԻՒՆԴԻՍ է)։

97. ,, Աստուածային օրինադրութիւնն եւ կանոնական հրա-
մանն գնկարեալ սակաւն ի գտաւաւտան գնէ արեան[899]. եւ այն՝
զի առաջի կայը ղ) ծնունդ յանմինս լինելն: Բայց ղժառանգ
լինելն թէպէտ աշակերտեալքն Մահմետի անտի խնամատարե-
լոլէ) գտեւտանել աստեղաց ասենը) մանկանն, այլ մեզ հաւա-
տարիմ Տեառնէ ը) լիցի ասելն՝ ոչ յիշէ զնեղութիւնն վասն խըն-
դութեանժ), զի ծնաւ մարդ յաշխարհ[900]. եւ գարձեալ՝ ծնեալն
է ի մարմնոյ՝ մարմին է ժա)[901]: Եւ մարմնոյ ծնեալն՝ մարմնոյ ժբ)

896. Այս սահմանքինը մինչեւ այժմ պահպանուում՝ շատ տեղերում հայկի մէջ,
երբ եղբայրները բաժանում են հայրական ժառանգութիւնը տիրով եւ փոխադարձ հա-
մաձայնութեամբ:

897. Հեղինակը ակնարկում է Թ. յօդուածը:

898. Ա յստեղ առարկէ՛ը փոխում է նախագահութեան խնդիրը, եթէ այդպէս
Մոդնենք՝ առաւել լիցի կվերաբերուի անդրանկանց, իսկ եթէ առաջ առնենք՝ առաւել
լիցի կվերաբերուի որգւոց. մենք առաջին խնդիրը աւելի յարմար համարեցինք,
որովհետեւ խօսքը անդրանիկի որդու մասին է:

899. Հեղինակը ակնարկում է Մոմս. օրէնքը.—Ելից. ԻԱ. 22. 23. Տես եւ ԻԸ.
յօդուածը:

900. Ցոփ. ԺԶ. 21:

901. Ցոփ. Գ. 6:

—ա) 488՝ քաւականանացի.
—բ) Սկը. Ժամանցանէ.
—գ) 488՝ բաժանեցին.
—դ) 488. 489. Սկը կար. Վեն. եւ
աւատեցաց.
—ե) 488՝ վասն թէ քանիցէ տարոյ լինի
ազգն որ բաժին առնու.
—զ) 489՝ կայ.
—է) Վեն. խնամատարիչքդ.
—ը) 488՝ յիչ՝ տաեւն.—կար. վիճակ ան
—թ) 489՝ յիչ՝ Տ.տասն.
—ժ) 489՝ յիչ՝ զատն խնդութիւնս.
—ժա) Սկը. յիչ՝ մասքմն է.
—ժբ) Վեն. եւ մասքմն ծնեալ ի մասքմնոյ.

ժառանգ եղիցի, որպէս յԱստուծոյ ծնեալքն՝ Աստուծոյ. Ապա թէ յայլ կին պատահի ի մեռանիլ առնու), ան կալցին զատուորք ծնողեանն եւ այնպէս զժառանգութիւնն հաստատիցեն) ի ծնանիլն: Եւ թէ ընդ նմին) աւուր յարուա՛ր) ծնաւ՝ մեռանիլն, մանուկն ժառանգ է· ի մանկանէն այլք ժառանգիցեն), եւ ոչ ի հօրէն: Եւ եթէ մայր մանկանն մեռանիլն թէ ի ծնանիլս թէ զկնի ծննդեանն, թէեւ ը) ի նմին աւուր մեռանիլն, մանուկն ժառանգ է մօրն եւ ի մանկանէն հայրն ժառանգէ: Ըստ ասացելոցն) որգիք ը) եւ զատերք ժառանգ լինին: Ապա թէ չիցեն ը), առ եւ կամի ժառանգեցուցանէ ք) — ազգատոհմի, եթէ ծառայի, եթէ սիրելւոյ ք)՝ զի ինքնիշխան է զայդսոիկ ժառանգ ք) առնել: Այլ զկնի մահու, թէ ինքն ոչ հաստատուեաց՝ ազգականքն ք) ի տոհմէ եւ ոչ հեռաւորքն ժառանգեն, որպէս եւ դատեալ եղեւ այդ ք) ըստ օրինացն [902]: ,,

ՁԸ.

ՅԱՂԱԳԻՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՇՄԵԼՈՑ ՁԱՒԱԿԱՑ Ք)։

98. ,, Եթէ պատահի հաշմ լինել զաւակ ք)՝ որպէս թէ բրնաւաբ չունել ք) միսս եւ խմացուածս՝ սա ոչ է ժառանգ, զի ոչինչ իմանայ որով ի գործ արկցէ ք) զկայրենիսն, զի ի ծնէ այնպէս պատահեաց: Ապա թէ յետոյ ախան եղեալ իցէ եւ կարծիցի ք) բժշկիլ, յայնս ժառանգս է) աւանդեսցեն· Թէ առողջասցին—ժառանգենի՛ս); ապա թէ ոչ—որք ժառանգենի՛ք)

902. Հեղինակը ակնարկուած կը. յօդուածը։

—ա) 498. 490՝ ապա թէ յոմն իցէ (488՝ է) կին եւ պատահի մեռանիլ առաջու—կարծ. ապա թէ յայլ կինն եւ պատահի մեռանիլ առն իւր։
—բ) 488. 489՝ Հաստատեցին։
—գ) 498՝ եւ թէ նմին—Բազում օրինաց. ի նմին։
—գ) 489՝ յոյժամ՝։
—է) 489. Սխե. ժառանգեացին։—488՝ մեռանիլի մանուկն որ ժառանգ է, ի մանկանէն ժառանգիցեն այլք։
—է) 488՝ եւ թէ։
—է) 488. 489. Սխե. ըստ ասացելոցդ։
—ը) 488. 489. Սխե. վեռ. ուստերք։
—ը) 489՝ յետոյ եւ դատերք։
—ը) 489՝ ժառանգեցուցանէ։—488՝ ուստ կամին ժառանգեցուցանել։
—ժ) 488՝ լիցի՝ եթէ սիրելւոյ։
—ժբ) 488՝ ժառանգեցուցանէր։—489՝ լիցի՝ ժառանգ։—կարծ. ժառանգել։
—ժգ) 488. 489. Սխե. կարծ. վեռ. մերձաւորքն։
—ժդ) 488. կարծ. եւ դատեալ եւ այլք։
—ժե) 488. Սխե. վ.ման Հաշմելոյ զաւակաց։
—ժզ) Սխե. զատեալոց։
—ժէ) 490՝ յոմն։ պ.ման։
—ժը) 490՝ արկանէ. Սխե. ի գործ ածէ։
—ժը) 488՝ կարծի՝։
—ի) Սխե. այլ ժառանգա.
—իա) 488՝ Թէ առաջեալի ժառանգ է։
—իբ) 489՝ լիցի՝ ապա թէ ոչ . . . եւքն։

խնամ կալցէ՞ն) մինչեւ ի մահ: Եւ թէ այլազգ իցէ՝ կամ կայր, կամ այսահար՝ որ չիցէ անզգայեալ է), կամ գաղի ը) որ չիցէ բնաւին ապականեալ, կամ անգամալոյծ լինասցուն, եւ այլք այսպիսիք է), որ բաւական գոն ը) այլոք ապասաւորօք զկայրենիս ժառանգել, մի զրկիցին է) ի ժառանգ լինելոյ: Եւ անբաւականքն ը) այլոք ժառանգաւորօք ի) խնամիցին ժ) մինչ ի մահ, որպէս ասա ցուցաբ ժ): Եւ զայդ այգոյիկ ժ) կթաւանիլք ժ) գիտեմք ժ) գատաստան· զի եւ ըստ օրինացն անարատաք ի կենդանեացն ի սեզանան ժ) էլանելին Աստուծոյ նուէրք ժ)՝ իսկ արատաւորքն հասարակաց էին ժ) զնալի [903]: Այսպէս՝ անարատք հոգւով եւ մարմնով Աստուծոյ լինին ժ) ընծայ ի մարդկանէ եւ ժառանգք ժ)՝ իսկ արատաւորքն մարդկան անխոտելի են է) ժառանգք ի՞ն): ,,

ՂԲ.

ՅԱՂԱԳԻՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՏԱԿԱՑ Է)։

99. ,, Եւ է) կտակ լիցի է) որպէս ուսուցանեն կանոնք [904]. զկնի երից աւուրց հիւանդութեան կոչիցէ հիւանդագնեանն է)

903. Գլուխ. Ա. 10. Գ. 1 եւ 6. Դ. 3. 14. 25. Ե. 15. 18. եւ Թ. 17. 25։

904. Հեղինակը ակնարկուած անշուշտ Ս. Բարսղի Մեծի կանոնը (№ 761, ժամ.) որովհետեւ ուրիշ աւելի յարմար կանոն չենք դանում հանձնարարքի մէջ. բայց այդ կանոնը խոկալուց վերաբերվում ոչ թէ ժառանգութեան կտակին, այլ հիւանդի խոս-

—ա) 488՝ խնամն տարցին։
—բ) 489՝ անզգայեացեալ։—Սխե. բնաւէն անզգայեալ։
—գ) 488՝ բարեաւ—Սխե. վեռ. ուրկուտ։—489՝ լիցի՝ կամ գաղի։
—դ) Կարծ. որկուտ աղճատագրիւն։
—է) 489՝ եւ այգագիւք եւ այգակիւք։
—է) 489՝ գոլ։
—է) 488. 489. Սխե. կարծ. վեռ. մի՛ զրկեացցին։
—ը) 488՝ այլ ևն բաւականքն։
—ը) Բազում օրիւն. ժառանգ. որպ.վ.։
—ը) 489՝ խնամեացցեն—Սխե. խնամեցին։ 488՝ լինին։
—ժ) 488՝ որպէս նախ ցուցաբ։
—ժբ) 488՝ եւ զայսոսիկ։
—ժգ) Սխե. ահա հրատարակեաբ։
—ժդ) Վեճաս. գիտեմ՝։
—ժե) 489. Սխե. ի սեզանն.—վեռ. կարծ. ի բազինն։
—ժզ) 489՝ Նուէրքն։—488 . . . գատաստանն. անուանեն անարատաք ի կենդանեացն առնին Աստուծոյ նուէրս։
—ժէ) 489՝ է։
—ժը) 489՝ լինին։—Սխե. լիցի։
—ժը) 488՝ Ֆոխաճան՝ իսկ ապատաւորքն . . . հոգւե, ապա՝ իսկ գատաւորքն Հայոց տյսպէս անարատաք հոգւով եւ մարմնով ընծայ ի մարդկանէ եւ ժառանգք։
—ի) Սխե. է։—վեռ. խոտելի են։
—իա) 490՝ վեճաս. ժառ անգ.
—իբ) 488՝ վ.ման կտակաց որ անարատիցէ։
—իգ) 489՝ Եւ Թէ։—Սխե. Թէ։
—իդ) 490՝ լինի՝։
—իե) 488՝ կարծ. կոչէ հիւանդն։

ղքահանայնա) եւ ղժառանգաւորս եկեղեցւոյնք) եւ երկք զ) վկայիւք արասցէ զիսաւն եւ զամենայն ինչ զոան իւր պ) եւ ըղհօգւոյ եւ զթաղման իւրոյ խօսեացի ըստ հաճոյիցն իւրոց: Եւ թէ ի նմին աւուր պատահի մեռանիլ՝ հաստատուն լիցի կտակն թէ չիցէ թարմեալ ի մնացս· ոչ որպէս Մահմետի ը) անգոյ խմաստունքն ասեն՝) յետ քառասուն աւուր ապրելոյը) հիւանդին հաստատի կտակ: Բայց հաստատուն կտակ՝) յառողջութեանն է, թէպէտ եւ առացեալդ անխոտելի է· զի այն կամաւոր, իսկ այս խառն տեսանի: Եւ թէ պատահի յառնել հիւանդին թ) եւ փոխել թա) զկտակն՝ իշխան լիցի, զի կտակ յետ մահու հաստատուն է ըստ առաքելոյթբ)[905]: Այլ Աստուծոյ եղեալ կտակն հաստատուն լիցի եւ թգ) կատարեացե թդ) զոր խօսեցաւ թե) բնութեանց թզ) ինեզութեան, եւ թէ՝ ուխտս գիք եւ կատարեցէք թէ)[906]: Զոր թը) ինչ ի գէպ իցէ ընդ յառնելն[907] կատարել թի) կատարիցէ)· եւ զոր ինչ զինի մնահաւ) — եւ այն անվատնգ էէ), զինի կատարիցեն էզ): Եւ թէ փոխխէը) յօւխտեցեւ-

---

տասուն կացցէ մինչեւ կատարիցէ·
—ը) 488՝ խօսեացին· — Կաթ. խօսեացէ·
—ժ) 488՝ բնեան Նորա·
—ժա) 489՝ չէ՛ եւ թէ՝ ուխտս դիք ... եւլն·
—ժբ) 488՝ չէ՛ զոր·
—ժգ) 488՝ կատարման կտակին· — 489՝ չէ՛ կատարել·
—ժդ) 488՝ տեսցէ· — 489՝ կատարէ·
—ժե) 488՝ զինի մահու գրեալ է· — 489՝ զինի հետ մահուան·
—ժզ) 488՝ չէ՛ եւ այն անվատնգ է·
—ժէ) 488· կատարեացին· — 489՝ չէ՛ զինի կատարիցեն·
—ժը) Սիմ· փոփոխէ·

ամանութեան եւ հաղորդութիւնն: Իսկ եթէ Մխիթարը կանոնի խօսքով ի նիստի ունի օրէնի կամ սովորութիւն խօսքը, այդ ուրիշ բան է· եւ յիրաւի՝ որ Յուստինիանոսի օրէնքների մէջ ցուցած եւ որ սովորութեամբ պատճառուած կտակ գրելու ձեւին շատ նման է եւ ներկայ յօդուածի մէջ ցուցած ձեւը (Տես եւ Յուստինիանոսի Institutiones, գիրք բ· գլ· ժ):

905· Երդոյ· Թ· 16, 17,

906· Թուոց Լ· 3·—Բ· Օրին· ԻԳ· 21·—Յովսէփեի Ն· 5:

907· Մխայ՝ № 490 կարագ· եւ վ.հնոս օրինակի մէջ՝ յառնելն, Սարգ· օրին· մէջ· ուսիկն, իսկ մեր եւ մեւս բոլոր օրինակների մէջ՝ առնելն· մենք սրբագրեցինք համաձայն իմաստի պահանջման:

—ա) վ.հնոս· զքահանայս·
—բ) վ.հնոս· չէ՛ եկեղեցւոյն·
—գ) 490՝ երիւք·
—դ) Սիմ· Նորա·
—ե) Կաթ· կամաց·
—զ) 489՝ ոչ իբրեւ զմահմետին·
—է) Սիմ· ոչ որպէս մահմետականքն ասէին զիմաստունս·
—ը) 489՝ ապրիլ· որ·
—թ) 489՝ չէ՛ բայց ... եւլն·
—ժ) 488՝ չէ՛ հիւանդին·
—ժա) Սիմ· փոփոխել·
—ժբ) 489՝ չէ՛ ըստ առաքելոյ·
—ժգ) 489՝ չէ՛ այլ Աստուծոյ ... եւլն·
—ժդ) 489՝ կատարեացցի· — վ.հնոս· հաս-

լոյնա) — յառաւելիկնը) իշխան լիցի եւ ոչ ի նուազնգ): Եւ այգ ճահագոյն այդմ է գտաստատանդ): ,,

---

ձ·

ՅԱՂԱԳԴԱ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆԱՑ ՎԱՃԱՌԱԱՑ ՆԵՆԳՈՒԹԵԱՆՆ·

100· Եթէ ոք զիւր ինչ ը) զարատաւորն տայ ղ) ընկերի իւրում ը) ի պատճառս վաճառի եւ նենգութեամբ զրկէ եւ խաբէ ը) սուտ երդմամբ ը), եւ ինքն գովի թ) յանձին իւրում վասն զրկելոյ զընկերն թա), նզովեալ է թբ)[908]:

,, Եւ զի թդ) մի ի նզովս անկցին թգ) այսպիսի վաճառողքն, զայսոսիկ թե) դիցուք զդատաստան: Զարատաւորն թզ) տայն ըստ այմ է· Թէ հարկանող իցէ, կամ թէ) ի բաս կամ ի մարմին արատ ինչ գուցէ թը), կամ յանշնչից թի) իցէ վաճառն եւ այսպիսոյն բիծն իցէ, Թէ է) վնաս նա) ինչ գործեալ իցէ, գտաստատանեալ էէ) վճարել վաճառողին էզ), զի օրէնքն ի միջոյ բառնալ էէ) եւ ոչ վաճառելէը)[909]: Ապա Թէ այլազգ ինչ իցէ եւ յայտ գայցէ՝ կամ ի պարծիլ եւ կամ վկայք իցեն էթ) զի գիտակ էր եւ վաճառեաց, անդրէն դարձցի· եւ Թէ էէ) հաճոյ գնողին իցէ, որքան արժան է էը) ուղիցի: Եւ Թէ չիցէ գիտակ

908· Ս· Բարսղի Մ· կանոն (№ 761, տիգ·):

909· Հեղինակը անհարկաւ ի Մովսէսեական օրէնքը — ելից ԻԱ· 29·— ասս եւ նախորնեաց ԼԱ· յօդուածը:

—ա) 488՝ չէ՛ յաւելեալ ոգւոյն· — 489՝ յաւելոյն, ախալ·
—բ) 488՝ յոյլ առաւելն· — Սիմ· յաւելոյն·
—գ) 488՝ եւ ոչ ի նուազելոյ ցանկէն
—դ) 489՝ եւ այգ այգ է ճահագոյն· — Սիմ· չէ՛ գտաստատանն·
—ե) Կաթ· ինչս·
—զ) Կաթ· առեալդ·
—է) 488՝ ընկերին·
—ը) Կաթ· չէ՛ եւ խաբէ· — 488՝ զրկէ զնա եւ խաբէ զընկերն·
—թ) Կաթ· առաւ երդնլով·
—ժ) Կաթ· գովէ· — 488՝ գովէ·
—ժա) Կաթ· զեզբայրն· — վ.հնոս զինքն·
—ժբ) Կաթ· 488· Կաթ· վ.հնոս· հոգին·
—ժգ) Սիմ· չէ՛ զի·
—ժդ) Սիմ· անձին·
—ժե) 389՝ զայնսոսիկ· — Սիմ· վ.հնոս· զայսոսիկ·
—ժզ) Սիմ· չէ՛ գտաստատանն·
—ժէ) 489՝ Սիմ· չէ՛ կամ·
—ժը) 489՝ իցէ·
—ժթ) 488՝ յանշնչ իցէ· — Սիմ· յանշնչից իցէ·
—հ) 489՝ չէ՛ թէ·
—հա) 488՝ Կաթ· վասն, ախալ·
—հբ) 489՝ Սիմ· վ.հնոս· գտաստատանեալ է·
—հգ) 488՝ վճարել վաճառողին·
—հդ) 488՝ բառ նուազ·
—հե) 489՝ չէ՛ եւ ոչ վաճառելոյ·
—հզ) 489՝ չէ՛ եթէ կամ·
—հէ) 488՝ չէ՛ թէ·
—հը) 488՝ ուղիցի·

եւ անգիտանալով վաճառէ, եւ ապաշաւ գնողն իցէ»), հանել զապաշաւանսն ը) արժան է: եւ ե) ի վաճառելն զրիծ զամենայն ասիցէ, որպէս եպիսիան ի վաճառելն զ) զէշն խեռաբարայ[910], եւ գիտելով գնողին զանվնաս պատճառն է) ըստ հաճոյից իւրոց օրքան արժան է գնեացէ: եւ այդպէս ի ը) կանոնական նզովիցն ազատիցէ: ապա թէ ոչ — ընդ գոզս եւ ընդ յաիշատակոզս ա-ապաշխարութիւն լիցի ը): »

ՃԼԱ·

ՅԱՂԱԳԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՅԱՒՏ Վ.ԿԱՑԱՆ Ը):

101· Եթէ ա) ոք երթայ սուտ վկայ ա) եւ ընկհկնու զոք ա) յարքունիսն կացցէ եւ մի ամ ընդ ձեռամբ՝ տօքք անանկաց, ապա ա) արժանի լիցի օրինաց[911]:

«Դատաստանս այս ա) եգաւ ըստ օրինացն ա)[912]: այլ կանոնականս այժմ երկրորդի ա): Յարօգայթ մահու եւ գանի ասէ. այլ ա) որ ոչ մեռանի՝ կամ է) տուգանօք ազատի — եւ այսոցիկ գատաստան լիցի՝ օրքան վնասեացն հատուսցէ, ըստ այնմ թէ՝

910· Մխիթարը անհաւատալի՛ Ս· Եպիսիան կիրակացու մանկտնեան կեանքին այն դէպքը որ՝ ապրատանքներից ասիլատած նորա այրիացեալ մայրը պատարիից 10 տարեկան Եպիսիանին տանէր ծանօթ խրատնց վերջին նեցուկը — տանու էջը. որ շատ խեռ արաբայ էր: Փոխանակ Քաղցենւոյ իշի այդ պատառանքին. Եպիսիանը ինքն պատռտէր այդ առնողներին, եւ ին—տես վարք Սրբոց· Վ.Նեռա· հատ· Դ· եր· 211:

911· Ս· Բասրայի ՄԱ· կանոն (№ 761, պիտ·):

912· Հեղինակը անհատական մանրամասնութեանց համար տես յոդուածը:

ա) 488· եւ թէ չիցէ գիտակ եւ վաճառ. (է) եւ ապաշաւ գնողին իցէ·
բ) 488 գոազատանս·
գ) Ա.Ե. Ար·
դ) 489՝ չիցէ՝ ի վաճառել·— Ա.Ե. որպէս եպիսիանս վաճառելն·
ե) 489՝ վաճառող զայն·
զ) 488՝ եւ յայտնիսն·— 489՝ եւ այնպէս·— 490· Ա.Ե· եւ այգպիսին·
է) 488· Կար· ազատիս·—489· 490՝ ազատացին·
ը) 489՝ չիցէ՝ լիցի·
թ) 488՝ վասն սուտ վկայից·
ժ) Ա.Ե. եւ թէ·
ժա) Կան· եթէ որ սուտ վկայէ·
ժբ) Կան· գիտացար·
ժգ) Կան· . . . մեղաւ եւ տուգանաց·
ժդ) Կան· է· (երբ է)·
ժե) Կան· չիցէ՝ ազատ·
ժզ) 488 չիցէ՝ ասյս·
ժէ) 488՝ ըստ իրանց·
ժը) 488՝ այլ կանոնականս այս եգաս ըստ իրանց երկրորդի·
ժթ) 489՝ եւ·
ի) 488՝ Ա.Ե. կամ զի·

որպէս խորհեցաւ առնել՝ եղիցի նմա[913]. եւ կամ թէ չիցէ բաւական — ըստ հրամանի կանոնացդ ապաշխարեացէ:

ՃԲ·

ՅԱՂԱԳԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՓՈԽՈՂԱՑ ՉՍԱՀԱՑԱՆՍ —):

102· Հարցումն: Որ զսահմանսն ը) յափշտակէ զընկերին զ) ճրպիսի ինչ է ը):

Պատասխանի: Զոր գրեալ Մովսէսն ը) յօրէնսն ը) հրամանաւ Աստուծոյ՝ իջցէ՛ն անէծքն ը) ի վերայ գվնաց նոցա ը)[914], եւ եղիցի ա) նզովեալ ի կեանս եւ ի մահ[915]:

«Լսիցեն զայս յափշտակողք սահմանաց ա) եւ զարհուրեսցին, զի գատաստան աստուածային է: եւ թէ լիցի հակառակութիւն ինչ ա) անդաստանաց ա)), փակիւք լուծցի, զի զայն հաւատալ կարծեմ լինել քան բառնալ խաչ եւ աւետարան միոյ. զի բազում անգամ խաբէութիւն լինի եւ զի երդումն է այգու ա) օրինակաւ, զոր ոչ ա) հրամայեցաւ ա)). եւ թէ այգպէս ա) օրինակաւ, զոր ոչ ա) հրամայեցաւ ա)). եւ թէ այգպէս կատարի բան ա) գատաստանի — մի ա) բարձոզ խաչին լիցի փակ եւ միւս ա) երգումնն, եւ եղեւ երկու ըստ օրինացն[916]:

913· Մոփսեստ. օրէնք.—Բ. Օրին ԺԹ· 19 —տես եւ նախընթաց կէ· յօդուածը:

914· Բ. Օրին. իէ· 18

915 Թագէոս աստուածի ԼԴ· կանոն (№ 761· նոր·) —Պէտք է ասել որ՝ մեր կանոնագրքերի մէջ կան 55 կանոն, որք փոքրագրուած են մեր Նախնին յատուածրել Ս Թագէոս աստուածին, բայց զորս չեն պատկանում նորան: կանոնագրքի հրատարակութեան մէջ մեր ունի մանրամասնութիւն կրնանիս այդ կանոնները: Տես եւ 215· ծանօթութիւն:

916· Մոփս. օրէնք.—Բ. Օրին ԺԹ· 15.—տես եւ նախընթաց կէ· յօդուածը եւ 815· ծանօթութիւնը:

ա) 488՝ Ա.Ե. վ.ասն փոդոցաճ զսահմանս
բ) 489՝ զսահմանս·
գ) կան.ս. ընկերին յափշտակէ·
դ) 489՝ չիցէ՝ հրամեան ինչ է·
ե) Ա.Ե. չիցէ՝ Մովսէսս·
զ) կան. չիցէ՝ յօրէնսն·
է) կան. վ.նեանս· իշխանն·
ը) 488· 489· Ա.Ե. կար· վ.նե անէծքն զայն·
թ) կան. ի վերայ նորա·
ժ) Ա.Ե. կար. եւ եղիցին·
ժա) Ա.Ե. չիցէ՝ սահմանացդ·
ժբ) վ.նե. ի մէջ·
ժգ) 490՝ ինչսն գատաստանացդ·
ժդ) 488՝ սպ.մ՝.—489· կար· վ.նե. սպ.ս.— Ա.Ե. սպ.·
ժե) 488՝ զի ոչ·
ժզ) 489՝ չիցէ՝ զոր ոչ Տրամայեցաւ·
ժէ) 488՝ քանզի·
ժը) վ.նե. մի. ախայ·
ժթ) Բայց օրէնք եւ մի·

Այլ զայս ոչ հրաման տալով) ասեմք, որպէս յառաջ իսկ գրեցաք յայագործ) երգմանն[947], այլ յայտ առնել է) կամեցաք՝ թէ ոք զայսոսիկ ը) առնէ վճարեալ է իրք գառաստաանին, որպէս է) ցուցաւ թէ՝ զերիւռ վիայի ը) ունի զտեղի[948]: Եւ թէ այս է լիցի՝ զապաշխարութիւնն ը) լցյէ ը)՝ որպէս ցուցեալ է յերգմանն ճառին[949]։։։

ՃԳ.

ՑԱՂԱԿԱԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՏԿՈՐԱՆՈՑԱՑ Ժ)։

103. Ոմանք ժա) ի տկարանացս ժբ)[920] իշխանութիւն առնեն եւ հարիս ժգ) եւ կերակուրս եւ ըմպելիս պահանջեն բռնութեամբ, եւ զիւրեանց գործակայս ի վերայ գումարեն եւ կոռով եւ պահակութեամբ ժդ)[921] նեղեն եւ զոգօրմելի ժե) եղբարսն ժզ) չարչարեն անխղճաբար, որում մանաւանդ առաւել գործոն տանիլ ժէ) պիտի ժը) եւ ամենայն քրիստոնէից պատել զամենայն վէրս նոցա[922]:

---

917. Մխիթարը ակնարկում է իւր Դատաստանական Ը. գլուխը:

918. Տես նոյն գլխ. յօդուածը:

919. Տես նոյն Ը. գլուխը Նոմոգրուխեան. — Տես եւ ԿԶ. յօդուածը:

920. Մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ՝ գոգանոց:

921. Միայն մեր օրինակի մէջ եւ № 189 կարապ. մէջ կոռով, իսկ միւս օրինակների մէջ եւ կանոնի մէջ՝ կռուով: Բայց օրվինեանս պահպանելով բառը նոյնպէս ի շանակում. կռ. բնիկ նշ., մանաւանդ որ՝ մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ, իսկ Սարգ. օրինակում՝ տողի մէջ, պահակութեամբ բառի հետևյ դրած է իրրեւ բացատրութիւն՝ առաջացով, որ առնկիրն նոյնպէս նշանակում կռ. բնիկ, մնաց անփոփոխ Բաղնեը մեր օրինակի կռուով բառը. Աէպլօ կանոնի՝ կռուով եւ պատուհասիւ նոյնպէս յարմար է:

922. Գիմնի Հինգերորդ ժողովի (645 Ք.) ՃԼ. կանոն (№ 764, ռամկ). բայց Մխիթարը փորր ինչ հանճարօտիկ է. եւ փոխել է կանոնի վերջը:

—ա) 489՝ ոչ քան հրամանդ ալլոյ.
—բ) 488՝ կոթ. վանս.
—գ) 488՝ յայտնել.
—դ) 488՝ զոյապահ.
—ե) 489՝ որ.
—զ) 490՝ վկայիցն.—Տես. երկու վկայից.
—է) 488՝ ապահ.
—ը) 489՝ զապաշխարութեան.
—թ) 489՝ 198է զտեղի.
—ժ) 488՝ վանն տկարաց ամանց.
—ժա) կաս. Ոմանք յոգաւորաց.
—ժբ) կաս. ի վերայ տկարանացս.—488՝ ի վերայ տկարաց.
—ժգ) 488. 489. Տես. կարապ. Վենետ. առեալ՝ եւ Նշենմն.
—ժդ) կաս. պատուհասիւ.
—ժե) կաս՝ զոգոյմելիսն.
—ժզ) 488. 489՝ եղբարսցս.
—ժէ) 489՝ գործանել. — Տես. լինի՝ տանել.
—ժը) 488՝ պիտոյ էր.—Վենե. պիտոյէ.

---

923. Մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ՝ կին գուսան:

924. Տես նախընթաց 407 ծանօթութիւնը:

—ա) 489. 490. Տես. Վենե. գառաստաանն.
—բ) 488. կոթ. գառաստ ն.
—գ) 488. 489. 490. Տես. կոթ. Վենե. այնոքիսի.
—դ Տես. Վենե. որք.
—ե) վանս որ երիցան բռնութեամբ ի վանս իջանեն.
—զ) 489՝ ի գիւղս նոցա.
—է) 489՝ հաստիկցին.
—ը) 488՝ որոց բնակեան տեղի լինի.
—թ) 488. Տես. կոթ. իջանեն.—489՝ ի գիւղ ս իջեսանեն.
—ժ) 489՝ կամաւք եւ նաժշտով.—Տես. լինի՝ կամաւք . . . նալով.
—ժա) 489՝ իջեւանս առնեն.
—ժբ) 489՝ ասլքն հարցին.
—ժգ) 488. 489՝ վարձկանաց.—Տես. վարձանաց.—Սարգ. եւ կուսանաց (սագանդար). եւ կեն գուսան վարձակաց.
—ժդ) 488՝ ի սրբութիւնն.—Տես. Վենե. ի սրբութեանցդ.
—ժե) 489՝ առնեն.
—ժզ) 488՝ հալել խալ (խոռել).
—ժէ) 489՝ լինի՝ քոզ թէ.
—ժը) 488. 890՝ վերագրեալ.
—ժթ) 489՝ կանանդ.
—ի) 489՝ խօսեացես.—488՝ կարապ. ընծերցցին.
—իա) 483՝ լսոզ ք.—489՝ եղիցին լսոզք.
—իբ) Տես. եւ ի շինութիւն.—488 կոթ. եւ երկեան ի գիւղացոյն իջանեն.
—իգ) 489՝ քոյցդ.
—իդ) 489՝ անհաւատութեան.
—իե) 488. 489. Տես. օրհնութիւնէս.
—իզ) 489՝ անգաժին լինին.
—իէ) 489՝ հանգստանան.
—իը) 490՝ է.—488. կոթ. կոչի.

,,Արդ՝ եթէ ոք յայմհետէ յանդգնի զայսպիսի ինչ առնել ի տկարանացս՝ անողորմ գառաստաանաւ) գառաստանին է) այնոցիկ է)՝ որ ը) ոչ առնեն զողորմութիւն։,,

ՃԴ.

ՑԱՂԱԿԱԴ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԻԶԱՒԱՆԱՑ Ի ՎԱՆՕՐԱՑՍ Է)։

104. Ոմանք ազատք եւ հեծեալք որ ի գիշօրեայս ը) հասանեն է), որոց բնաւ ի վանսն տեղի լինել ը), ի գիւղ չկրնան ը)՝ այլ ոմանք կանամբք եւ նաժշտոք ժ) ի վանսն իջանեն ժա) եւ այնպէս կոխեն զկանան հարցն ժբ). եւ գուսանօք եւ վարձակօք ժգ)[923] ի սրբութեան ժդ) եւ ի պաշտամանց ի տունն ընթրիս ուտեն ժե), որ սոսկալի է քրիստոնէից լսել ժզ) թէ՛ զի թէ ժէ) տեսանել[924]: Արդ՝ զվերագրեալ ժը) կանոնագ ժթ) ի յաւելիս այնպիսեացն խօսեցեալ է) վանայ երիցունքն. եթէ լինին լսող ի) եւ ի շինի օթին իբ)—բարի է, ապա իգ) թէ ի նմին անհաւանութեան իդ) կացցեն՝ այնպիսիքն նոյնպէս ի մեր օրհնութենէն իե) հեռի եղիցին իզ) եւ զվերժինգրութիւն ի սրբոցն ընկալցին: Զի վանքդ անուն հանգստարան իէ) սրբոց են իը) եւ օթեւանք եպիսկոպոսաց եւ

եւ քահանայից եւ աբեղայից եւ ապքաւաց: Եւ—) ազատք եւ հեծեալք, մինչ կռչիլով կոչին արք եւ կանայքք), մեծաւ երկիւղիւ պարտ է ազօթել եւ ազօթից եւ պաշտաման հաղորդել որպէս վայել է ֊) ի տանդ) Աստուծոյ[925]:

,, Այսոքիկ օրինապրական գտաւատան յայտնի է ամենեցուն: ,,

ՃԵ.

ՅԱՂԱԳԳՅ ԴԱՏԱՒՈՏԱՆԱՑ ՆԱԽՆԱՑ ԲԱՆԵԼՈՑ Ի ՇՈՂՈՄԻ:

105. ,,Եւq) զնաւս բեկեալս ի ծովս մերձաւոր քաղաքն ձեռնատուխեամբ է) փրկեցէք), իրրու զի) հանգիպեալ էր վայելուչ շահիցն նորա լինել ֊): Այլ յաւար առնուլ ֊ա) զան բեկմանն արտաքոյ է գտաւատանի: Եւ թէ ձրի ոչ կամին փրկել ֊բ) — որքան հնար է[926], եւ զօրինացն ընդ միտ ածել՝ զանկեալ գրաստ յարուցանել ֊գ) ընդ տեառն իւրում[927]: Այլ ագահել ֊դ) եւ յոռիշտակել այսպէս լինի գտաւատան. կամ՝ որպէս որ ֊ե) թաւիէ զաւար, կամ իրր զաէր որ ի հնազանդելոց ֊զ) տաւնորդէ, եւ կամ ի հնգէ[928]: Եւ սակաւ զայդ եղաք զգտաւատ-

925. Գլխի Հինգեր. ձաղոմի ՅԲ. կանոն (№ 764 ռուկ). Բայց Միխիթարը փոքր ինչ փոխել է սոյն կանոնը բառերս եւ տնկրի կողմից, ոմոիոտելս նոյնպէսեամբ պատճառանելով իմաստաբ. կամ գուցէ նորա հնարին ընկած կանոնը փոփոխած է, եղել ուրիշի մեծութ:

926. Չօրսպէեամբ իմացվում է՝ տալ վարձս, ինչպէս գրած է № 488 եւ կարապետ. ի բրեաճ ճնար է վարձս տալեն:

927. Մոմսեսակ. օրէնք. Բ Օրին. ԻԲ. 1 —տես եւ ՀԳ յոդուածբ:

928. Այս երեք տեսակ վարձատրութեան մասին տես Ա յոդուածի մէջ:

—ա) 489՝ այլ.
—բ) 488՝ եւ ազատք. եւ կանայք, եւ հեծեալք. եւ արք. մինչ կռչիլով կոչին.
—գ) 488՝ վայ է, պետ.
—դ) 488. 489՝ տան.—Սիճ. ի տուն.
—ե) 488՝ վասն տաւուց բեկելոց.
—զ) Վեճեա. Լիճ է.—489՝ լիճ՝ եւ.
—է) 488. Կարծես ձեռնադրութեամբ. պետք.
—բ) 489. Վեճեա. փրկեցէք.
—բ) 489՝ որպէս վե.
—ժ) 488. 489՝ վայելել ի շահից նորա.—Կարծ. վայելով ի շահից նորա.
—ժա) 489. 490. Սիճ. այլ աւար առնուլն.—488. Կարծ. այլ յոռոյս մոգեկանէ.
—ժբ) 489՝ ոչ փրկեցնեն.
—ժգ) Սիճ. յագեցուցանել. պետք.
—ժդ) 490՝ ոչ ագահել.—Սիճ. մի՛ ագահել.
—ժե) 488. Կարծ. լիճ՝ որ.
—ժզ) 488. ի հնազանդելոց. պետք.

ատան, զի յոյժ ընդգէմ՝ իրաւանց գործն հռովմայեցիք այդոցիկ[929], եւ զի մի՛ այն ա) լիցի՝ թէ ի մերոց պատահի ազգաց ապերջոյք) ծովու ֊): ,,

ՃԶ.

ՅԱՂԱԳԱԾ ԴԱՏԱՒՈՏԱՆԱՑ ԳԵՂԻՑ ՆԱՐԱԳԱՊԵՍ ՇԻՆԱՐԱՐԻ ՏԷՐ):

106. ,,Ցորժամ զառաջինն շինիցի՝ գիւղ՝ չէ հատուատան բաժանումն հողոյն եւ ջրին եւ այլոց այսպիսեաց մինչ բաւական բնակիչք ժողովիցին ֊) եւ ապա բաժանումն հատուատուցի՝ է): Ապա թէ աւերակ ը) շինիցի՝ եւ չիցէ բազմաժամանակեայ, մինչ զի գիտել իրաքանչիւր զատմանն անգատատանայ ֊) եւ զայլոց ֊), իրաքանչիւր ֊է) բան սահմանի նախնեացն ֊ը) կալցին ֊ը): Իսկ թէ բազմաժամանակեայ իցէ ֊թ) եւ անգիտելի ֊ի), եւ տէրութեան փոփոխումն ֊ե) եղեալ, նորոգ արարցին ֊զ) բաժանումն հաւատարագատութեամբ, նախ եկեղեցւոյն եւ ապա այլոցն ֊է): մանն աւելի տալով որ գլխաւորն իցէ գեղջն ուանն հոգալով զայր: ,,

929. Միխիթարը ակնարկում է անշուշտ այն Ձոմպոյի ատեպահութիւններն եւ յափրշտակութիւններն, որ թափուր առնակացել էին խաչակրաց պատերազմների ժամանակ, որոց մանաւանդ կիսվից էր մեր հեղինակիր:

—ա) 489՝ այնոցեա.
—բ) 489՝ տերեցւոյ—Կարծ. տիրեցւոյ.
—գ) 488՝ թէ ի մերոց ատագաց պատահի տերեւ ծովու.
—դ) 488. վասն որ նոր գետ շինեն.
—ե) 488. Կարծ. շինեցին.
—զ) 488. Սիճ. Կարծ. ժողովեցին.
—է) 488՝ հատուատեցին.—489. Կարծ. հատուատեցին.—Սիճ. հատուատիցին.
—ը) Կարծ. օրինակ. պետք.
—բ) 489՝ հատուատեցի.
—ժ) Սիճ. Կարծ. զատմանագ. գտաւատանոց.—488՝ անգատատանի.
—ժա) 488. Կարծ. լիճ՝ եւ զայլոց.
—ժբ) 490՝ լիճ՝ զատմանն . . . եւ.—Կարծ. լիճ՝ իւրաքանչիւրս.
—ժգ) Կարծ. ատանցն.
—ժդ) Վեճ. ընկալցի.—488՝ զատմանն անգատատանայի՝ քան սահմանի ատանցն կալցին.
—ժե) 489՝ է.
—ժզ) 488. Կարծ. եւ ոչ գիտեն զատմանան.—Սիճ. եւ այն գիտելի է.
—ժէ) 488. 490՝ փոփոխումն.
—ժը) Սիճ. պատացիս. պետք.
—ժթ) 489՝ այլն.

ՃԼԲ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՄՕՐԵՆ ՎԱՃԱՌԱՑ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ.–):

107. ‹‹ Վաճառք է) ամենայն հաստատուն է), յորժամ որք վաճառէնն՝ ամենեցուն յանձնառութեամբ ե) եւ վկայութեամբ է) կամքն ընդ նոսա իցէ: Ըստ այսմ ը) — թէ հայր վաճառիցէ է), պարտ է որգւոց ը) եւ դաւերաց ի) կամքն ընդ նմա լինել ժ) եւ եղբարց, որք ժառանգ իցեն: Նմանապէս՝ թէ որգին վաճառէ ժա) — հօրն ժբ) եւ այլ եղբարցն եւ քերցն ժգ): Ապա թէ ոչ ժդ) — յորժամ կամին ժե) անդրէն դարձուցանել՝ իշխան լիցին, թէ եւ գրով հաստատեալ իցէ: Եւ թէ ի միասին ժզ) գրով եւ վկայիւք վաճառիցին եւ ժէ) յաղագս աղքատութեան պատճառի իցէ, եւ սահմանաւ զոր գնէ վաճառողին, եւ կամ որպէս յառաջ ցուցեալ է[930], իշխան լիցին ժը) դարձուցանել. ապա թէ ժթ) անպատճառ իցէ, հաստատուն լիցի: Արդ է) այդպէս ա) — կամ դարձցին եւ կամ հաւանեսցին ըստ արժանւոյն: Իսկ գիր հաստատուն նշանաւ դատաւորին ի) լիցի. սակայն նշանն կամ ճշմարիտ դատաւորինն ի) լիցի Քրիստոսի նշան խաչինն ի) եւ կամ իւ) պատկեր եպիսկոպոսին կամ այլոց դատաւորաց, այսինքն՝ հայրապետաց: Եւ թէպէտ այլոց գրին ձեռամբ ի), նոքօք նշանակեալ հաստատուն լիցի, որպէս ի

930. Հղինակը ակնարկումէ նախընթաց ԽԲ. եւ ԽԳ. յօդուածները:

—ա) 488՝ վասն որ գնեն եւ ծախեն կամաւոր եւ այլ ինչ:
—բ) 489՝ պատճառ ի նմա:
—գ) 490՝ հաստատուն:
—դ) Սիճ. կար. վՀճ. յանձնառութեան — 490՝ յանձնառութեամբ:
—ե) 488. Սիճ. կար. վՀճ. վկայութեան:
—զ) 488՝ կար. ըստ այսմ լիցի:
—է) Սիճ. յիգ՝ ըստ այսմ . . . եւցէ:
—ը) 488. 489. Սիճ. կար. վՀճ. ուսուցութեան:
—թ) 488. կար. . . . իւրոց:
—ժ) 488. կար. կամաք առնէ. — 489՝ կամքն լինի:
—ժա) 488. կար. քէ եւ սպգ. վաճառեսն:
—ժբ) 489՝ հօրն կամք լիցի:
—ժգ) 489. կար. քեռւոցն կամքն
—ժդ) 488. կարապ. ապա քէ ոչ առնեն այնպէս:
—ժե) 488՝ յորժամին, սկսէ:
—ժզ) Սիճ. յիգ՝ քէ եւ գրով . . . եւցէ:
—ժէ) 489՝ եւ քէ:
—ժը) ՎՀճ. լիցին:
—ժթ) Սիճ. յիգ՝ ապա քէ:
—ի) 488. 490՝ սպգ.
—իա) 489. ՎՀճ. սկսէ:
—իբ) 489՝ դատաւորանն:
—իգ) 489՝ ճշմարտիւ դատաւորնոյ. — Սիճ. յիգ՝ սակայն . . . եւցէ:
—իդ) 488. կար. իսկ գիր հաստատուն Քրիստոս նշանաւ եպիսկոպոսին լիցի. կամ ճշմարիտ դատաւորին լիցի. Սակայն նշան Քրիստոսի նշան խաչին:
—իե) 488. կար. յիգ՝ կամ:
—իզ) 489՝ ձեռ ասց. — ՎՀճճա. ձեռնագր. — կար. ձեռ ասիցէ:

տուն ա) թագաւորաց գրին բ) գիր, սակայն որբունի նշանաւ նշանակին եւ այնպէս հաստատին. նոյնպէս եւ առաջ) լիցի: ››

ՃԼԸ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱԺՆԱՑ ՀԱՐՍԱՆՑ ը):

108. ‹‹ Եւ յորժամ բաժանիցին եղբարք ի միմեանց եւ բաժանումն արասցին հայրենեաց, նախ զհարսանցն ե) բաժինսըն է) յայտ արասցին եւ յիւրաքանչիւրան տայցեն է), եւ ապա ինքեանց հայրենեացն: Իսկ եթէ ի մէջ եղբարցն ծախեալ իցէ ուրուք բաժինը) — յամենեցունց կանգնեսցի, զի տէր է իւրաքանչիւր որ իւրոյն: Զայդ հասարակ կարծելի է դատաստան ըստ քաղաքավարութեան աշխարհի[931]: ››

ՃԼԹ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴՊՂՈՑ Ի ՓԱՑՑ ՀԱՆԵԼՈՑԸ):

109. ‹‹ Այլ ա) վասն գողոց ի փայտ հանելոյ էիր բ) հարցեալ գ)[932]: Եթէ այլազգի իցէ եւ եթէ քրիստոնեայ եւ քրիստոնեի հրամայիցին ի փայտ քարշել դ), եթէ հնար իցէ՝ խոյս տացեն ե) ի տեղւոջէն. ապա թէ ոչ — կաշառակ զերծցի[933]:

931. Տես եւ Ա. մասին ՃԻԱ. կանոնը:

932. Այս խօսքերից երեւումէ որ՝ Մխիթարը սոյն յօդուածը յօրինել է ուրիշն հարցմունքով:

933. Տարօրինակ է այս անգամ մեր հեղինակի վարմունքը, նա, որ ամենայն տեղ այնպէս դատապարտումէ կաշառքը. Այդ է տալի այսպէս եւ խրատումէ՝ մի վատ գործից, մի մեղքից ազատուելու համար գործել մի ուրիշ վատ գործ, մի ուրիշ մեղք:

—ա) Սիճ. ի տան.
—բ) 489՝ գրեն.
—գ) 488՝ յիգ՝ ատան.
—դ) 488՝ վ.ատն Քէ ինչ ցեզ բաժնիւ նչանէ՝ հարան ի տանէնս.
—ե) 488՝ զհարսանեացս.
—զ) 489՝ բաժինն.
—է) 488. 489. վՀճ. ատցեն.
—ը) 489՝ յիգ՝ ուղղաք բաժինն.
—թ) վՀճ. հանոգաց
—ժ) 488՝ յիգ՝ այլ
—ժա) վՀճ. էիր.
—ժբ) 488՝ հարցեր.
—ժգ) 489՝ քաշել.
—ժդ) 488. 490. Սիճ. կար. վՀճ. տացէ. — 489՝ խոյս տուր.

Խակ եթէ այսոքիքա) ոչ օգնեսցեն, ապա զՀրամայեալսն ի տեբանցն Հարկաւորաբար պարտ է կատարել, այլ ոչ առաւելութեամբ, որպէս Հրամայէ Յովհաննէս զինուորացն թէ՝ մի աւելի քան զՀրամայեալսն ձեզ է) առնիցէք[934], քանզի Աստուած ի սիրան է) Հայի եւ մարդ յերեսս, որպէս Հրամայեաց Տէր է) Սամուէլի[935]։ ,,

ՃԾ.

ՅԱՂԱԳԱՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՍՊԱՆԵԼՈՑ Ի ԿԵՆԴԱՆԵՑԵԼ)

110. ,, Ա,յլ թէ մարդոյ լինիցի ը) Ջորի խեռականէ) եւ կամ ձի կիցսընկէց ը) կամ մարդակեր, որպէս զուարարակագլուխ է) ձին Աղէքսանդրի[936], եւ կամ ծ) եղն Հարիանոզ, եւ նա գիտից է ծ)), եւ այլք ազդ առնիցեն ծէ) նմա եւ բոլոր բառնայցեն ծէ) եւ զվնասն ցուցանիցեն ծ)՝ եւ նա յանհոգս կացցէ ծէ) եւ ոչ հնարեսցէ զնոսա ծ ը) որպէս արժանն էր ծէ), եւ կիցս ընկեցեալ ծը) կամ առամնացեալ ծէ)՝ կամ հարեալ սպանանիցէ

934. Ցոմհաննէս Մկրտիչը ասաց այդպէս ոչ Թէ զինուորներին, այլ մաքսատուներին, երբ նորա գնացին նորա մօտ մկրտուելու.—Ղուկ. Գ. 12, 13։

935. Ա.Թագ. Թագ. ԺԶ. 7։

936. Աղէքսանդր Մակեդոնացու ծին է, որ յունարէն եւ այլ լեզուներով կոչվում է բուկեփալ կամ բուցեփալ, իսկ հայերէն՝ ցլագլուխ կամ Զուարակագլուխ, եւ որ իւր խաստարտ եւ ամենի բնաւորութեան պատճառով տեղիք տուեց շատ տեսակ առասպելներին, ինչպէս նշմարվում է այդ եւ նոյն իսկ անուան մէջ՝ իբր մի նման կամ զըուարակի գլխով եւ այլն։ Աղէքսանդրը շատ սիրաւէջէր իւր այդ ծին եւ նորանով կատարից իւր պատերազմական արշաւանքները մինչեւ Հնդկաստան։

—ա) 488՝ կար. ագդոքիկ։—489՝ սպանելոյ.
—բ) 489՝ ձեր.
—գ) 488. 489. Սիճ. կար. ի սիրտս.
—դ) 489՝ չէ՝ աէր.
—ե) 488՝ վասն որ կինգամի անասունն սպանանէ.
—զ) 488. կար. լիցի.—489՝ լինի.
—է) 488. կար. խաւմաց.
—ը) 488. կար. ագհանս.—489՝ կիցսընկէց.
—թ) 488՝ գուարակագլուխն, սխալ.
—ժ) 489՝ չէ՝ կամ.
—ժա) 488. 489՝ կար. գիտացէք.
—ժբ) 489՝ եւ այլ ազդիցին.
—ժգ) 489՝ բառնձեն.—488. կար. չէ՝ քաղաք... եցէն.
—ժդ) 488. 489. կար. ցուցանեն.
—ժե) 488՝ պատացէ.
—ժզ) 489՝ չէ՝ զնասս.
—ժէ) 489՝ որպէս հնար էր.
—ժը) 488՝ կիցս ընկեցէ.—489՝ եւ նա կիցս հանեալ.
—ժթ) 488. կար. խածեալ.—489՝ կամ առամնացի խածանիցէ.—Սիճ. վնճ. կամ առամն ածեալ.

զոր, տէր նորա մահապարտ է, եւ անասունն սպանցի։ Ապա թէ ոչ գիտէր, անպարտ է։ Եթէ յանուրբա) անասնոց իցէ է) թէ ձի, թէ ը) ջորի թ) ի մեռանելոյն, տեարքն տայցեն է), զի ի պէտս հոգւոց նոցա ը) ծախիցեն, Սակայն յայտնիցեն զպատճառն եւ այնոցիկ վաճառիցեն զ) որ կարող են իրաւեալ զնոսա ը)։ Եւ զայս գատաստան եդաք երբեմն ըստ օրինացն ը)[937], այլ ծ) հաստատեալ եւ կանոնօք կամեցաք մաւսաւք առաւելեալ ծ)[938]։ ,,

ՃԾ.!՝.

ՅԱՂԱԳԱՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՉՄԱՐԴ Ի ՃԱՆԱՊԱՐՀ ԵՒ ՅԱՑԻ, ԳՈՐԾ ԱՌԱՔՈՂԱՑ ԵՒ ՎՆԱՍՏԱՑՈՑ ՍՊԱՆՄԱՄԲ ԼԵ)։

111. ,, Ա,յլ ծէ) վասն ծը) զմարդ ի ճանապարհ յղարկել ծէ) ուժեղ բազում օրինակք տեսանին ի հարցմանէ ծ) խզել եւ անխղճել։ Չի են ոմանք որ ի գործ մշակութեան են ծէ) կարգեալ եւ անխղճել։ Զ

*ի պէտս*ա) *հաստարակաց մերոց կինացս օրինօք պատրաստեալ է: Ա՛յնոցիկ ը*) *որոց ի գործս ը*) *իւրեանց եկեսցէ որոգայթ մահու, անպարտ են տեարքն նորա ը*), *մանաւանդ այնոցիկ՝ որք զպատրաստութեան պատուէրն ե*) *հանապազ կայուցանէ ը*) *ի տեղիս հնազանդելոց իւրոց: Ապա՛թէ հաստարակաց միաբանութեանն ե*) *սիրոյ եւ խաղաղական մերոց կինացս զընդդէմն հրամայելոցն ը*) *գործել տեարք ծառայից եւ անգ պատահիցէ ը*) *ուրեք մահ կամ սպանութիւն ք*), *մահապարտ է տէր նորա: Դարձեալ՝ եթէ ոք ի նոցանէ ծանուցանէ ք*) *տեառն իւրոյ ք*) *զընեռնոն որ առաջի կայ ք*), *եւ տէրն անհոգացեալ անպատրաստաբար առաքէ ի գործն ք*), *եւ պատահի վնասն յորմէ ք*) *խնթայր, որ առաքեացն արեան պարտ է ք*): ,,

ՃԾԹ.

ՅԱՂԱԳԱԿ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵԹԷ ՉՈՐ ՀԻՆԻ ՈՐ ՉԻՆԻ ԻՒՐ Ի ԳՈՐԾ ԱՌԱՔԻՆ Է:

112· *Իսկ ք*) *եթէ օք զոք որ չիցէ իւրէ*) *ի գործ իւրէ*) *առաքէ եւ անգ որոգայթի, արենապարտ է ն*):

,,Զգուշանալ հրամայէ կանոնքս 939 ոչ վայրապար զոք, որ չիցէ վարձկան եւ կամ այլ օրինակաւ իւրնգ) *ի գործ ն*) առաքել, զի արեան գտանասան հրամայէ վնասելոցն ն) լինել: Եւ

939· Հղինանի այս խօսքերից երեւում է որ՝ յօդուածիս սկիզբը վերցրել է ուրիշ տեղից, բայց մենք չկարողացանք գտնել Մէ ծրագրից:

—ա) 438՝ փախածն՝ որ ի պէտս —որպէս.
—բ) 438· 439· Մխ. Կաթ. այսոցիկ.
—գ) 439՝ ի գործս.
—դ) 439. 490՝ Նոցա.
—ե) 438՝ պատուէրն. սխալ.
—զ) 438՝ զնկուցանէ.—Մխ. Հնազանդ. կացուցանէ.
—է) 438՝ միաբանութիւնամբ.—Մխ. միաբանականաց.
—ը) 438՝ հրամայելոցն.
—թ) 438· Կաթ. պատահէ.
—ժ) 439՝ սպանութիւն.
—ժա) 439՝ չիք՝ ծանուցանէ.
—ժբ) 438· Կաթ. խնթայր.
—ժգ) վնասն. կայր.—439՝ զվնասն առաքէ դնէ.
—ժդ) 438· Կաթ. ի գործս.
—ժե) 439՝ յաւմէն.
—ժզ) 439՝ արեան պատասխան է.—490՝ արենապարտ է.
—ժէ) վնասն. զբ.
—ժը) 438՝ վասն զի զօսար մարգ ի բան զրկէ եւ. միաբանի.
—ժթ) 439՝ չիք՝ իսկ.
—ի) 439՝ չիք՝ զի չիցէ իւր.
—իա) 439՝ Մխ. Կաթ. չիք՝ իւր.
—իբ) 439. Մխ. Կաթ. վնասն. արեան պարտ է.—439՝ արեան պատասխան է.
—իգ) 438՝ չիք՝ իւր.
—իդ) 438՝ ի գործ իւր.—439՝ չիւր գործ.
—իե) 438. Կաթ. վնասելոցն.

այդ ա) *ցուցեալ է գտանասան հոգեւորապէս եւ մարմնաւորապէս 940: Սակայն քննութիւն լիցի է*) *օրինակի գ*) *առաջոցն եբանաձաց եւ պատահման մահու՝ն կամայի դ*) *եւ ակամայի: ,,*

ՃԺԴ.

ՅԱՂԱԳԱԿ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ Վ.ԱՐՔԿԱՆԱՑԵՒ:

113· *Ա՛յլ թէ վարձկան ոք լինի ը*) *եւ ասիցէ ցտանուտէրն ը*) *տանն թէ՝ առաքեա զիս ը*) *եւ կամ՝ տուր ինձ գործ զի արարից, իսկ նա յառաջապատրաստ ծանուցանէ նմա զորոգայթ մահուն գ*), *եւ վարձկանն առ ք*) *կարիս հարկի իւրոյ յանձն առնուցու ք*), *եւ սա ք*) *կրկին զանպատրաստութեան բանն ասիցէ նմա ք*), *եւ անգ ք*) *պատահի վարձկանին մահ ք*), *անպարտ է: Եւ եթէ անզգուշութեամբ ք*) *ի բազմոց վկայեալ վնասն ք*) *առաքիցէ կամ գործել հրամայիցէ, եւ անգ հասանիցէ նմա որոգայթ մահու, արենապարտ է ք*):

,,Ցայսոսիկ է ք*) *այս գտանասան կանոնական 941. զի ըստ կամաց վարձկանին երթալ ի գործ — անպարտ է առաքողն, իսկ հարկաւորութեան եւ ի վկայեալ վնասն առաքելն) — ընդ ի*) *գտանասանաւ արեան է. թէպէտեւ վարձու ն*) *իցէ: ,,*

940· Հղինանը ակնարկում է գտանասանագրքին Ա. մասին ԽԳ. եւ ԽԲ. կանոնները եւ նախ՝ նմանց Գ. Զ. եւ ՃԳ. եւ մանաւանդ ՃԳ. յօդուածներր:

941· Հղինանի այս խօսքերից այնպէս է երեւում որ՝ յօդուածիս սկիզբը հանած է ուրիշ տպրիւրից եւ իրր Մէ եկեղեցական կանոնից, բայց մենք չկարողացանք գրանել Մէ ծրագրից:

—ա) 438՝ եւ արգ.
—բ) 490՝ չիք՝ եւ մարմնաւորապէս ... նէրն.
—գ) 438. Կաթ. օրինակի.
—դ) 490՝ կամի, սխալ.
—ե) 438՝ վասն որ վարձով զրկէ զըմարգ ի բան.
—զ) 438՝ ինչ.—439՝ նէթ զի վարձկան ինչ.
—է) 438՝ յտանուտէր.
—ը) 439՝ զիս ի գործ.
—թ) 438. Կաթ. մնչնձան.
—ժ) 439՝ չիք՝ առ.
—ժա) 438. 439՝ յանձն առնու.
—ժբ) 439՝ եւ ասէ.
—ժգ) վնասն. տէր՝ առ. նու.
—ժդ) 438՝ Կաթ. չիք՝ անգ.
—ժե) 438՝ միաբանել.
—ժզ) 439՝ անզգամութեամբ.
—ժէ) 439՝ ի վնաս.
—ժը) 439. Մխ. Կաթ. Վնաս. արեան պատ է.
—ժթ) 439՝ չիք՝ է.
—ի) 438. Մխ. Վնաս. առաքեալ.
—իա) 438՝ ըստ.
—իբ) 438. վարձառու.—439՝ վարձկանն.

ՃԺԴ.

ՅԱՂԱԳԻՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԵԱՑ ԱՔՍՈՐԵՍՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐԻ
ԵՒ ՈՐՔ ԸՆԴ ՆՈՒԱՒԱՒ –)։

«114· Թագաւորք կարգեալք յԱստուծոյ, որպէս Իսրայէլին, յԱստուծոյ բարձցին եւ կամ ք) աքսորեսցին, իսկ ի մարգկանէ կացեալք գ) ի նոցունց աքսորեսցին: Եթէ իշխանք Թագաւորեցուսցեն ը) եւ ոչ ըստ արժանւոյն է) վարէ զթագաւորութիւնն, ի նոցունց կարգողացն աքսորեսցի· այլ որդւոց նոցա ոչ է իրաւացի ը) փոխել: Իսկ Թագաւորութիւն սեպհական լիցի ի հօրէ անկեալ առ որդի: Իսկ զիշխանս, զոր կարգէ Թագաւորն, ի նմանէնէ) եւ աքսորեսցին եւ կամ խրատեսցին: Իսկ զթագաւոր խրատել, եթէ այնպէս հարկ լիցի պահել զխաղաղութիւն, կամօք լիցի այլ Թագաւորի եւ հայրապետի ը) եւ հաւասարութեամբ աւանեցուն ը): Իսկ եթէ իշխանք եւ ազատք ինքեանց կացուցանեն ք) իշխան, ի նոցունց միաբանութենէ աքսորեսցի եւ խրատեսցի: Ա՛յլ զթագաւորի կարգեալ իշխան ք—) Թագաւորն աքսորեսցէ եւ խրատեսցէ: Ա՛յլ իշխանաց իշխան — զիշխան խրատել եւ կամ աքսորել եւ զաղատ. Թէ ի նոցունց ք՝) կարգեալ իցէ — նոցունց միաբանութեամբ արասցէ ք՝), եւ Թէ ի Թագաւորէ ք՝) Թագաւորին կամօք արասցէ ք՝): Իսկ ազատք զղինւորս ոչ իշխեն ք՝) խրատել, այլ հանել յինքեանց· այլ ք՝) խրատել իշխանաց լիցի: Նմանապէս զինուորք զշինականս ոչ կարեն աքսորել եւ ոչ խրատել, այլ աքսորել՝ ազատք եւ խրատել՝ իշխանք ք՝): Զայդ ըստ այդմ կարգի իրաւացի գիտեմ ք՝) դատաստան ի տունս Թագաւորաց 942։ »

942· Սոյն յօդուածը յօրինելուն տեղի է տուել մեր հեղինակին անշուշտ ազգային պատմութիւնը: Ցայտնի է Թէ բազմաւանութեանց Քարաւորութեան վերջերում որ-

—ա) 488՝ վասն աքսորելոյ Թագաւորաց·
—բ) Մխ. լիք՝ կամ·
—գ) Մխ. կարգեալք·
—դ) 489՝ Թագաւորեցոյն·
—ե) 489՝ արժանեւոյն·
—զ) 489՝ ոչ իրաւացի·
—է) Մխ. ի նմանէ՝ են եւ ի նմանէ·
—ը) 488՝ կամաք Նորա լիցի այլ հայրապետի եւ Թագաւորի·
—թ) Կոթ. ամենեքեան·
—ժ) վեց. կացուցանեն·
—ժա) Մխ. լիք՝ իշխան·
—ժբ) 489՝ ի նոցանէ·
—ժգ) 489՝ աքսորեաց·
—ժդ) 489՝ ասէին՝ լիցի·
—ժե) 489՝ լիցի·
—ժզ) 488՝ ոչ կարեն·
—ժէ) 489՝ եւ·
—ժը) 489՝ այլ աքսորել ազատաւք եւ խրատել իշխանաց·
—ժթ) 489՝ գիտեմ։

ՃԺԵ.

ՅԱՂԱԳԻՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԵԱՑ ՎՆԱՍՈՂԱՑ ՉԿԵՆԴԱՆԻՍ
Ի ՀԱՆԵԼ ՉՆՈՍԱ Ի ՎՆԱՍԷ ԵՒ ԿԱՄ ՈՉ –)։

115· Եթէ է) ի կենդանեաց գ) որոց կամ յանսրբոց մտեալ յանգաստան կամ յայգիս՝) կամ յայլ ինչ այսպիսի, յօրանէ) կամ ի խոտ ը) դիզեալ, եւ տէր նորա զչարեալ հարցէ է) եւ սպանցէ, դատաստան լիցի զեղեալ վնասն վճարմամբ հատուցանել. եւ նա զսպանեալ կենդանին որ ը) եհարն ըստ իրաւանց լիով հատուսցէ, զի պարտ էր ի վնասէն հանել, այլ ոչ ը) սպանանել: Ա՛յլ ի ժ՝) հարկանելն քննութիւն լիցի· եւ եթէ ժա) խըրատեալ անկաւ եւ մեռաւ, զի ոչ զմեռանիլ կամէր, այլ զփախուցանել, այդոքիկ ժբ) յակամայից ժգ) լիցին ժդ) — զկէսն հատուսցէ գնոյն ժե). ի հարուածոն տեսցին կամքն: Իսկ եթէ ըրժըշկելի հարուածն ժզ) իցէ, զխափանածոյն եւ զրժշկութեանն ժէ) տուգանեսցի ժը)· այլ եթէ անբժշկելի հարուածն իցէ, եթէ ոտից ժէ) եւ ի սուրբ կենդանեաց իցէ, զգինն լիով տացէ է) եւ նորա շաղիղն լիցի· եւ եթէ յանսրբոց՝ բովանդակ հատուսցի: Եթէ կուրացուսցէ, կամ զատամն ընկենուցէ՝) կամ եղջիւր, կամ զկոզ բեկցէ է՝), թէպէտեւ բժշկիցի, զգինն ընդ

պիսի խոտովութիւններ ծագեցան արքայազունների եւ ազօր նախարարների կողմից, երբ որպէս հօր դէմ, եղբայրը եղբօր դէմ ապստամբութեան եւ Քաղաւոր հռչակում իւրեանց, պատերազմով գլմռութեան միմեանց վերայ, եւ այլն, չպահպանելով ոչ օրէնք եւ ոչ աւանդութիւն Քագաժառանգութեան մասին: Դասանով ոչ միայն վերջ ի վերջոյ կործանուցաւ հայոց Քագաւորութիւնը, այլ եւ աւերուեցաւ բոլոր երկիրը, ոտնակոխ եղաւ ազգը: Նոյնպիսի անկարգութիւնների նշանները երեւումէին արդէն եւ պիւիկեայի Ռուբինեանց Քագաւորութեան մէջ Մխիթարի ժամանակներում:

—ա) 488՝ վասն որ հանէ անասուն եւ վնասէ. եւ սպանէ·
—բ) 488՝ եթէ ոչ·
—գ) կար. ասէլի՝ ոք·
—դ) 488՝ յանգաստանս յայգի·
—ե) 489՝ յատան·
—զ) 489՝ կամ խոտ·
—է) 489՝ հարցէ զնա—490՝ հանցէ·
—ը) 488՝ գոր·
—թ) 489՝ եւ ոչ·
—ժ) 488՝ այլ եւ·
—ժա) 489՝ զի թէ·
—ժբ) 489՝ այդպիսիկ·
—ժգ) 488՝ յակամայից· պ՛սւ.—489՝ ակամայիցն·—Մխ. ըստ ակամայից·
—ժդ) 488. կար. լինին·—489՝ լինի·
—ժե) Մխ. կամքն պ՛սւ·
—ժզ) 489՝ հատուսցէ·
—ժէ) 490՝ զբժշկութիւնն·
—ժը) 488. Մխ. կար. տացէ·—վեց. տացէ·
—ժթ) 488՝ թէ տից եւ թէ պլաց·—489՝ լիցէ՝ զխափանածոյն . . . եւլն·
—ի) 490՝ տացցէ·
—իա) 488՝ ընկերացէ·—489՝ ընկենուլ·
—իբ) 489՝ բեկանիցէ·

չարս ա)քաժանեալ է) — մի մնան ընդ միոյ վնասու տացէ գ)։ եւ այգ առաւելեաց դ) եւ անուտելեաց լիցի։ Եւ եթէ զագիւ ե) կորիցէ զ)՝ մի ի չորից մասանցն լիցէ ե)։ Ապա թէ տեառն անասնոյն բազում անգամ առացեալ իցէ վնասն եւ նա անվտիթ արասցէ ը)՝ տեացին այգոքիկ եւ այնպէս գառեսցին։ Իսկ ոտից կազութիւն մնացեալ՝ մի ի չորիցն լիցի գնոյն տուգանացն ը)։ Ա.յլ ընդ խաղ եւ թ) վայրապար վնասողացն առաւելութեամբ լիցի տուգանքն ժա) ի բեկանելն եւ ի հատուցանելն զգլխին ի սպանանելն թէ)։ 943։ ,,

ՃԺ.Զ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԳԱՍՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵԹԷ ՉԱՐ ԿԱՄՕՔ ԵՒ ԿԱՄ ԸՆԴ ՅԱՂ ԽՐՏՈՒԱՑՆ թէ) ՈՐ ՉԵՐԻՎԱՐ ԵՒ ԱՆԿՆԱՒԱՐ Ի ՆԱՄԱՆԷ ՈՐ ՄԵՌՑԻ ԿԱՄ ԲԵԿՑԻ, ԵՒ ԵԹԷ թէ) ԱԱՑԻ ԻՆՁ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ, ԿԱՄ ՄԻԱՑՆ ԽՐՏԶԻՑԻ ԱՆՊԱՏՃՈՒ Ի ՏԵՍԱՆԵԼ ՉՈՐՔ ԺԲ)։

116· ,, եթէ կատարեալ ոք իցէ եւ չար կամօք գործիցէ, եւ անկեալն մեռցի, արեան գառաստան լիցի եւ որպէս գրեալն է հատուցի 944. իսկ բեկեալն՝ բժշկութեանն եւ դադմանոյն տացէ։ Իսկ զգայութեանցն ժբ) վնասելոյ ժբ) — որպէս եւ գրեալն է այնպէս հատուցի 945. իսկ ոչ անբիծ բժշկեալն կէս զգայութեանցն ժա) հատուցի։ Ապա թէ ընդ ը) խաղ իցէ, նոյն լիցի գառաստան, զի ոչ խաղալ այլ զարհուրել արժան էր, սակայն նեբեսցի վասն սովորութեան աշխարհի՝ մինչ ի կէսն հատուցանել եւ կամ յերիցն մի լիցի գ)։ Սակն օրինակ եւ ապաշխարութիւնն լիցի թէ ի գառաստան ոչ մտանէ։ Իսկ թէ մանուկ իցէ, տեացի հասակն, որպէս յառաջագոյն գրեալն է ը)946, եւ այնպէս գառեսցի, միանգամայն չարակամութեամբն առնել եւ կամ ընդ խաղ։ Եւ յամենայնի գ) ճշմարտութեամբ ը) տեացի կամայն եւ ակամայն. զի կատարեալ ակամայ է) որոց ը) զեղջ հեռեւիցի), իսկ կամաւորին՝ ուրախութիւն ժ)։ Ա.յլ թէ ըստ ինքեան ժա) զոք տեսեալ խրոչիցի ժբ) եւ այնպէս ժբ) վնասն լիցի ժբ) մահու, թէ շինամեաց յայլազգեաց ժբ) իցէ, զի բնութեամբ է ժբ) նոցա ի կորուստ մեր խնգալ, կէս արեան գառաստան լիցի. ապա թէ քրիստոնեայ շինամի իցէ՝ կիսոյ կէս ժբ)՝ այլ ըստ ապաշխարութեանն՝ կէսն լիցի։ Եւ բեկելոյն եւ զգայութեանցն ժբ) վնասելոյն այգոքիւք գառեսցին։ Իսկ թէ չիցէ շինամի, սակայն յաճուրթ) շարժմամբ վնասիցէ, մի լիցի անպարտ յայգագն) այլոյ ժամանակի զգուշութեանն)։ քննելով սակաւն) յամենայնի ժ) տուգանքն ժ) լիցի։ Ապա թէ համեստ շարժմամբ եւ ըստ կարգի գնացն ին) իցէ, տուգանաց գառաստան մի լիցի, բայց ըստ ին) իւրոյ խղճին ին) եւ ըստ ին) կամաց. նմանապէս եւ ապաշխարութիւնն լիցի։ ,,

---

943· Ցաղագս բռնամոլութեան Մխիթարը հանել է անշուշտ ժողովրդական կանխից. եւ յիրաւի կան անմիտ անգութ մարդիկ, որք մի որ եւ իցէ վնաս կրելով ուրիշի անասունին, անգթաբար Քակուժին նորան, կտրատմանն ատրը, եւ այլն, փոխանակ միասը պատանդելու նորա տիրոջից։ Մի այդպիսի անմիտ եւ անգութ վրէժխնդրութեան օրինակ մենք ինքներս տեսանք մեր աչքով վաղապշապատում մի բանի տարի առաջ. մի էշ մտել էր մի մարդու պտղաթիղի մէջ, որոյ տէրը բռնելով նորան՝ կտրել էր սրմանից նորա երկու ականջը եւ ապին (պոչը)։

944· Տես նախընթացս ԼՒ· ԼԽ· ԼԽ եւ ճԺ· յօդուածները։

—ա) վնճ. ի չորս—Սիմ. լիչ՝ չորս։
—բ) 489· 490· Սիմ. վնճ. բաժանել։
—գ) 488· 489· վնճ. տացի։
—դ) Սիմ. լիչ՝ եւ. այգ. ուտելեաց։
—ե) 488՝ զագիւ ախաչ։
—զ) Սիմ. լիչ՝ եւ. եթէ զագի . . . եւչն։
—է) Սիմ. լիչ՝ լիցի։
—ը) Սիմ. այգոքիւ։
—թ) 489՝ մի ի չորից տուգան լիցի։
—ժ) 488· 489՝ եւ ը՝ գ։
—ժա) 489՝ վնասողացն տուգանան այնպէս լիցի։
—ժբ) 489՝ ի բեկանելն եւ ի սպանանելն հատուցի տուգանաւ—Սիմ. ի բեկանելն եւ ի հատուցանել զգլխին՝ յսպանանելն։
—ժգ) վնճնա. խրոտացանէ.
—ժդ) վնճնա. եւ կամ եթէ։
—ժե) 488՝ վ.ան որ խրոտցնէ զգբատաս եւ մարգն անկանի եւ վնասի։
—ժզ) 488՝ զգայութեանցն։
—ժէ) Սիմ. վնասելոյ։
—ժը) 489՝ կիսակէս։
—ժթ) 489՝ զգայութեան—վնճ. զգայութեամբ։
—ի) 488· Սիմ. կար. յորշուր. ախչ։
—ի) 489՝ լիցի եւ յայգագս։
—իա) 489՝ զգուշութեամբ. — 488՝ տուգանքին։
—իգ) 488՝ սակայն։
—իդ) վնճնա. յամենայնի։
—իե) 489՝ յամենայն ի տուգանս։
—իե) 488· կար. գ.այն—490· Սիմ. գնաքիցէ։—490՝ գնացքն։
—իզ) 488՝ լիչ՝ ըստ։
—իէ) 489՝ մասայն խղճի։
—իը) Սիմ. լիչ՝ ըստ։

945· Տես ԽԹ· յօդուածը։

946· Տես Դ· յօդուածը։

ՃՐՔԼ·

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ԱԿԱՄԱՑ ԵՒ ԿԱՄԱՒՈՐ-
ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ Ք

117· ‹‹ Եւ ք) ակամայ սպանութիւն լինի բազմօրինակ պ)· սակայն զնշանակս տացուք չափաւորապէս: Եւ է այսպէս:

Զի ի հարկանել ուրուք է) փայտ եւ օտուցեալ ղ) տապալեն է) ումեք գիպեալ սպանցէ 947:

Եւ կամ խոնարհ ը) ի բարձանց ր) եւ կամ ի լերանց թաղեալ փայտ եւ կամ քար՝ գիպեալ սպանցէ:

Եւ կամ յայգւոյ եւ կամ ի պարսիզէ ֆ) եւ կամ յայլ ինչ այսպիսեաց արտաքս ձգիցէ ոք քար եւ սպանցէ ֆա) 948:

Եւ կամ ի ծառ ձգիցէ ֆբ) ոք ֆդ) թափել պտուղ ֆգ) եւ գիպեալ սպանցէ ֆե), եւ կամ ի ծառոյ ի խոնարհ ֆզ) թափել ֆէ) պտուղ եւ քար մնացեալ ֆը) եւ կամ գաւազան անկեալ եւ կամ այլ ինչ այսպիսի, ուստի մահ գործիցի 949:

Եւ կամ վարդապետ զաշակերտ վանն խրատու ֆթ) ըստ չափոյ հարկաւիցէ է) 950:

Եւ կամ հայր զորդի, եւ կամ մայր զդուստր 951:

Եւ կամ զհարսն՝ սկեսուր, եւ կամ եղբայր՝ էա) զեղբայր:

947· Ա յս կտորը հանած է Մովս· օրէնքից — Ր· Օրին ՃՔ· 5:

948· Ա յս կտորը քաղած է Ս· Ա Ջանասի Հր· կանոնից (№ 761· որ·) ոմն եւ Ա· մասին Զր· կանոնը:

949· Ս· Բարսղի Ե· կանոնից (№ 761, ոլԹ):

950· Ս· Ա Ջանասի Լգ· կանոնից (№ 761, ոճ):

951· Ս· Բարսղի ՃԱ· կանոնից (№ 761, չնգ)·

—ա) վեճնեա· կամայ·
—բ) 488՝ վ ոտն ակամայ սպանութենէն·
—գ) 489՝ չէ՛ Ե· Սիճ· Ի Ք Է·
—դ) 488՝ կարս· վճճ բազում օրինակաւ·— 489՝ բազմօրինակաւ·
—ե) 489՝ չէ՛ ուրուք·
—զ) Բոլոր օրէն, ոտանեալ·
—է) 488՝ տատպարն որ է կացինն Ե·— Ներսես· այսինքն կացինն·
—ը) վճճնեա· ի խոնարհ·
—թ) Մեր· Ե· № 490՝ ի բարձ·
—ժ) 488՝ կարս· կամ ի գիպեալ·— 489՝ կամ բառիշէ·
—ժա) 488՝ կարս· սպանցէ զոք·
—ժբ) 489՝ կարս· ձգիցէ·
—ժգ) 488· 490· Սիճ· ոք քարս—վճճ· չէ՛ ոք·
—ժդ) Սիճ· առեալ՝ եւ քարն մնացեալ·
—ժե) 488՝ · · · պտուղ, եւ քարն անկեալ ի վերոյ ուրուք սպանցէ·
—ժզ) 489՝ չէ՛ եւ սպանցէ, եւ կամ ի ծառ. ձգիցէ· · · Ե·
—ժէ) 488՝ թափեալ·
—ժը) 488՝ եւ քար իցէ մնացեալ ի ծառ·—Սիճ· չէ՛ եւ կամ ի ծառոյ···Ե·
—ժթ) 489՝ չէ՛ վասն խրատուս·
—ի) 488՝ հարկանէ·
—իա) Սիճ· չէ՛ եղբայր·
—իբ) 489՝ կարս· ձգիցէ·
—իգ) 488· 490· Սիճ· ոք քարս—վճճ· չէ՛ ոք·
—իդ) 489՝ առ ոտն կոխեալ մահ լիցի·
—իե) 488՝ կարս· կամ ի գիպեալ·— 489՝ կամ բառիշէ·
—իզ) Ե· Սիճ· ի Ք Է·
—իէ) 488՝ ոչ զոք·— 489՝ ոչ զոք·
—իը) 489՝ առ ի, սխալ·
—իթ) 488՝ իցէ·
—լ) 488՝ Նետ որոյ·— 489՝ Նետք որոյ·
—լա) 488՝ կարս· ի Նպատակ, այսինքն ի մէջ ոք·— կարս· մէջսն·— Սիճ· ի Նպատակ·
—լբ) 488՝ կամ էրէ վայրի·
—լգ) 489՝ պատահի·
—լդ) 488՝ կարս· եւ կամ Ք է·
—լե) 488՝ կարծեցեալ ի սար գոլ·— 489՝ կարծեցեալ է խոր գոլ· — Սիճ· Ե· կարծիք ակնկալ գոլ·— կարս· վճճ· կարծեցեալ կիսոր գոլ·
—լզ) 488՝ չէ՛ Ե Ե·
—լէ) 488՝ չէ՛ Նա·
—լը) 488՝ կարս· կամիք զոք սպդպէս·
—լթ) 489՝ առագաստաց·
—խ) 489՝ Ե· Հարկ է·
—խա) 489՝ ակամայ·
—խգ) 489՝ չէ՛ Ե· ի կամաւորէ·
—խէ) 488՝ վճճ· ակամանէն·
—խը) 488՝ Սիճ· կարս· վճճ· չէ՛ է·— 489՝ չէ՛ իսկ ի պատերազմի ···Ե·
—խթ) Սիճ· ի Ք Շամաւոյ·
—լ) 489՝ է յակամաւոր է Ե· ի կամաւորէ·

Եւ կամ տէր զծառայ, եւ կամ զաղախին՝ տիկինն, եւ կամ ոք զոք ա), ուստի է) վնաս մահու լիցի գ) 952:

Եւ եթէ զերիվար ոք ընդ հրապարակ վարիցէ 953 եւ կամ զայլ ինչ ի կենդանեաց, կամ զսայլ, եւ առ ոտն կոխեալ մահ լիցի:

Կամ նետ ոք որոյ ը) ձգիցէ եւ կամ ի նպատակ է) եւ կամ ի վայրի ը), եւ պատահիցի է) ումեք եւ սպանցէ:

Եւ եթէ ը) քար ոք ձգիցէ կարծեցեալ թէ չէ քար ր):

Է եւ այլ ազգ ակամայ՝ յօրժամ զհետ ֆ) մոռանէ եղբայր զեղբայր սպանանել եւ նա ֆա) հարկաւորաբար դարձցի եւ սպանցէ 954 եւ կամ ոք զուրուք ֆբ):

Եւ կամ յաւազակաց ֆգ) ի մէջ անկեալ՝ ի հարկէ ֆդ) սպանցէ 955:

Եւ են սորա յակամայէ ֆե) եւ ի կամաւորէ ֆզ):

Իսկ ի պատերազմի սպանանել ֆէ) ի կամաւորէ եւ յակամայէ է ֆը) 956:

Եւ եթէ ի գիշերի ոք կարծիցէ զթշնամի հարկանել եւ հարեալ զբարեկամ սպանցէ· եւ է սա ի կամաւորէ եւ յակամայէ:

Եւ թէ նետ ոք ձգիցէ եւ թշնամւոյ ֆթ) պատահեալ սպանցէ, յակամայէ եւ ի կամաւորէ է):

Իսկ կամաւորն — եթէ ոք հարկանէ խիստ գաւազանաւ ըզ-

952· Ս· Ա Ջանասի Լ· կանոնից (№ 761, շկէ)·—տես եւ Նիւս· խա, 12:

953· Նոյն Կդ· կանոնից (№ 761, շժ)·

954· Ա յս կտորը քաղուած է Ս· Ա Ջանասի Լթ· կանոնից (№ 761, շկզ):

955· Հարց հնաւուղաց ԺԸ· կանոնից (№ 761, ճկէ):

956· Ս· Բարսղի ՂԷ· կանոնից (№ 761, չնբ):

—ա) 488՝ եւ այլ ոք զալ ոք·— 489՝ ոչ զոք·
—բ) 489՝ առ ի, սխալ·
—գ) 488՝ իցէ·
—դ) 488՝ Նետ որոյ·— 489՝ Նետք որոյ·
—ե) 488՝ կարս· ի Նպատակ, այսինքն ի մէջ ոք·— կարս· մէջսն·— Սիճ· ի Նպատակ·
—զ) 488՝ կամ էրէ վայրի·
—է) 489՝ պատահի·
—ը) 488՝ կարս· եւ կամ Ք է·
—թ) 488՝ կարծեցեալ ի սար գոլ·— 489՝ կարծեցեալ է խոր գոլ·— Սիճ· Ե· կարծիք ակնկալ գոլ·— կարս· վճճ· կարծեցեալ կիսոր գոլ·
—ժ) 488՝ չէ՛ Ե Ե·
—ժա) 488՝ չէ՛ Նա·
—ժբ) 488՝ կարս· կամիք զոք սպդպէս·
—ժգ) 489՝ առագաստաց·
—ժդ) 489՝ Ե· Հարկ է·
—ժե) 489՝ ակամայ·
—ժզ) 489՝ չէ՛ Ե· ի կամաւորէ·
—ժէ) 488՝ վճճ· ակամանէն·
—ժը) 488՝ Սիճ· կարս· վճճ· չէ՛ է·— 489՝ չէ՛ իսկ ի պատերազմի ···Ե·
—ժթ) Սիճ· ի Ք Շամաւոյ·
—ի) 489՝ է յակամաւոր է Ե· ի կամաւորէ·

մարգ, կարծելով յուղդուխիւն ածել զչարագործնա), մինչեւ հանելը) արիւն, յորմէ եւ մեռցի գ):

Նոյնպէս եթէ դ) քարիւ եւ կամ փայտիւ զոք հարեալ առաւել չարչարիցէ քան զկարն, ընդ այնոսիկ համարեալ է որ սբրով զ) սպանցէ է), կամ այլ ինչ յայսպիսեացս:

Նոյնպէս ը) եւ որ փայտահատն) ինչ ձգիցէ եւ ի ծանրութենէ երկաթոյն եւ ի սրոյն իսկ եւ ի ձեռացն երեւիթ) հարուածն. ի քաղմապատիկ գիմաց հարուածոյնթ), որ ի վերայ թէ) են, գուշակէ զկեցեալսն:

Նոյն օրինակաւ առանց երկիք հարկանելոյ կամաւոր չարիք թգ), որ յաւազակաց գործին թդ):

Իսկ կանայք գեղս արբուցեալ արանց՝ սոսկալ են սպանանել, նոյնպէս եւ որ թե) առ նախանձու գեղս տայ թզ) մերձաւորի, ընդ մահապարտս համարեալ է: Եւ արանց եւ կանանց զոյգ է վճիռն[957]:

Սրգ՝ այսոքիկ թէ) են կամաւոր սպանութիւնք եւ նմանք սոցին, եւ ակամայքն եւ խառնիքն թզ) յերկոցունց, որպէս ցուցաւ. եւ քժշկել խոստովանութեամբ յայտնի է: Այլ զդատաստանին թի) տացուք զօրինակ:

Զի որպէս գրեցաւ ի գատաստանս թագաւորացն[958], զի թէպէտ ակամայ այլազգի զքրիստոնեայ սպանցէ է), իբրու զի խընդայ, ըստ կամաւորի գատիցի ի գինն արեան:

Իսկ քրիստոնէի ինա) զքրիստոնեայն ի) սպանեալն ի) — կամաւորա): Եւ է կամաւորն՝ յորժամ վասն նախանձու կնոջ, եւ կամ յայգագս ընկից, եւ ի) վասաց վասն գ), եւ կամ ըստ այլ գ) պատճառի է) սպանցէ. լիով, որպէս գրեալն է, գատեսցի: Եթէ զայլազգի սպանցէ ղ), ըստ օրում է) անդ գրեցաւ գատեսցի ը)[959]:

Իսկ եթէ ակամայ եւ թիշնամի պատահի ի) սպանեալն, յորոյ վերայ թ) խնդայ, իբր զկամաւոր գատեսցի ժ), կամ ըստ ներման՝ ընդ թէ) կիսոյ, որպէս ի գատաստանն գ) գրեցաւ թ) թագաւորացն[960]:

Իսկ եթէ բնաւին ակամայ իցէ, ըստ թէ) այնմ լիցի գատաստան թզ). Եւ եթէ խառն[961] ի կամաւորէ եւ յակամայէ, ըստ այնմ գատիցի թէ)[962]: ,,

ՃԺ. ԺԲ.

ԾԱՂԱԳԱՏ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎՆԱՍՈՂԱՑ ՋՐՈՎ թէ):

118. ,, եթէ պատահի ումեք ջուր փորել թէ) առուով[963] ի գործէ) ինչ կամ յայգագս ոռոգանելոյ է), եւ վճարեալ զիւր

957. Ցօդուածիս կատարն՝ իսկ կամաւորն — երբ ոք հարկանէ խիստ գաւազանաւ գմարդ . . . եւ այլն, յառած է Ս. Բարսղի Ե. կանոնից (№ 761, տիՁ):

958. Մխիթարայ անվանարկուն Ա. յօդուածը:

—ա) 488՝ զչարագործն.
—բ) 488. Սիճ. վնճ. Հանելոյ.
—գ) Սիճ. լիցի՝ յորմէ եւ, այլ՝ մեռանիցի.
—դ) 489՝ Նոյնպէս եւ որ.
—ե) 488. Կար. չարչարիցէ.
—զ) Միայոճ մեր օրինակի մէջ՝ սրով, սխալ.
—է) 490՝ սպանէ.
—ը) Սիճ. Նմանապէս.
—թ) 488 490. Կար. վնճ. փայտաւ — 489՝ փայտ.
—ժ Սիճ. հզրեալ.
—ի) Սիճ. լիցի՝ ի բազմապատիկ. . . հայեցն.
—լ) 488. 489. Սիճ. Կար. որ ի վեր.
—խ) Սիճ. լիցի՝ ի ձեռացն.
—ծ) Սիճ. չարչարիցէ.
—կ) 488. 489՝ Կար. լինին.
—հ) Միայոճ մեր օրին. լիցի՝ որ.
—ձ) Սիճ. ասաւ.
—ղ) 488. Կար. այգեզրկի.—490՝ այնոքիսի.
—ճ) Ոռոգ օրին. խառն.
—մ) 488. Կար. գատաստան.
—յ) 488. Սիճ. քրիստոնեայ.
—ն) Սիճ. լիցի՝ զքրիստոնեայ.
—շ) 488. Սիճ. սպանանելոյ.
—ո) Սիճ. չարչարիցէ.
—չ) Սիճ. լիցի՝ լիով, որպէս . . . հայեցն.
—պ) վնճ. պատճառանացս.
—ջ) վնճ. գատեսցի.
—ռ) 488՝ Կար. լիցի.
—ս) 488. վ. ասն ջնաջոյց ջրոյ.
—վ) Ոռոգ օրին. բերել.
—տ) 488. Սիճ. Կար. լիցի՝ ի գործ.
—ր) 488. 490՝ առոգանելոյ.

959. Հնդինակը անվարկուժ սոյն մասին Ա. յօդուածը:

960. Նոյն անվարկուՁիւն:

961. Միայն մեր եւ Ասրգ. Եպս. օրինակի մէջ՝ խօսի, որ աշքսրայ գրչի սխալ է, վասն որոյ գրինք համաձայն միւս օրինակներին՝ խառն:

962. Սոյն ամբողջ յօդուածը գրեթէ կրկնութիւն է Ա.ւաջին մասին ՃԲ. կանոնի:

963. Մեր եւ Ասրգ. օրինակի մէջ՝ առ ոռով, եւ № 488 եւ կարապ. մէջ՝ առուռով՝ իսկ № 489, 490 եւ վ.հնեակի օրին. մէջ՝ առուով: Մեր օրինակի եւ № 488 օրին. ընձերցուածքը գրչի սխալ հանարիւով՝ գրինք առուով, ինչպէս պահանջուժէ եւ նախադասուՁեան իմաստը:

—ա) 488. կամաւոր է.
—բ) 488. Կար. վնճ. եւ կամ.
—գ) 489. Սիճ. լիցի՝ վասն.
—դ) 488. Սիճ. եւ կամ վասն ոչ.
—ե) վնճ. պատճառանացս.
—զ) Սիճ. լիցի՝ լիով, որպէս . . . հայեցն.
—է) վնճ. որպէս եւ.
—ը) 488՝ լիցի՝ եւ թէ կայագգի. . հայեցն.
—թ) վնճ. Հանդիպի.
—ժ) Սիճ. որոյ վասն.
—ի) Սիճ. վնճ. գատիցի.
—լ) 488. Սիճ. Կար. քուռ.
—խ) 489՝ ի գատաստանն.
—ծ) 488. Կար. գրեցաւ.
—կ) Միայոճ մեր օրին. ընդ.
—հ) վնճ. գատեսցի.
—ձ) 488. Կար. լիցի.
—ղ) 488. վ. ասն ջնաջոյց ջրոյ.
—ճ) Ոռոգ օրին. բերել.
—մ) 488. Սիճ. Կար. լիցի՝ ի գործ.
—յ) 488. 490՝ առոգանելոյ.

գործն եւ ընդ վայր թողեալ՝ վնաս ընկերի իւրոյ) յայգի կամ յանդաստան եւ կամ ի բնակութիւն ինչ առնիցէ, եթէ զգուշացոյց եւ ինքն փոյթ կալաւ զգուշանալ, եւ ակամայ վնաս ինչ գործեցաւ, կէս վնասուն դատաստանաւ վճարեսցի[ը]: Ապա թէ հեղգացեալ անփոյթ արար եւ ոչ զգուշացոյց եւ ինքն ոչ զգուշացաւ, եղեալ վնաս [ինչ ն] — բովանդակն վճարեալ[պ] լիցի[ը]), մանաւանդ թէ չարակամութեամբ առնիցէ[ղ]: Սակայն օրինակն տեսցի եթէ[ը]) յո՞ւմիվ[ը] եղեւ՝ յիւրմէ՞ թէ ի վարձականէ՞, ի կատարելո՞ թէ[ր]) յանկատարէ՞, ի գիշերի՞ թէ[ծ]) ի տուընջեան, եւ այլն այդպէս[ծ]) դատեսցի։ ,,

ՃԺԹ.

ՑԱՂԱԳԱԾ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ԲԺՇԿԱՑ[ք]):

119. ,, Բազումք ի բժշկաց բազում վնասս գործեն դեղօք կամ ի փորձել զդեղս յայլս, եւ կամ չարակամութեամբ սպանանեն դեղօք, եւ կամ՝ վասն անգիտութեան զվնասակարսն տան ի դեղոց[ծ]), կամ անվարժ գոլով՝ զցաւսն[ծ]) ոչ գիտեն ճանաչել[ծ]) եւ յաղագս այնորիկ մահ գործեն հիւանդաց[ծ]), կամ՝ հեղգանան[ծ]) յաղագս [ըստ ծ]) կամաց զվարձն[ծ]) ոչ տալոյ եւ այնպէս վնասեն[ն]), կամ՝ նախանձելով ընդ աշակերտս ոչ ուղիղ ուսուցանեն[նա]) եւ նոքա անգիտանալով բազում արարքինս[ք]) վնասս, եւ թէ այլ ինչ սխալս ցաւոց մահին՝ եթէ [ինքա]) 488՝ եւ եթէ այլ ընկերք,
[բ]) 489՝ գայնոքիկ,
[գ]) 489՝ ակամայք,
[դ]) 490՝ լինին — 488. 489՝ կարապ. գործին,
[ե]) 488. 489՝ յիւ՝ վնասն,
[զ]) 490՝ կամ հիւանդին — վնասն. աճեայ՝ կամ գիտութեամբ դիպ առեալ կենաց՝ մահու եղեւ պատճառ,
[է]) 489՝ կար. գինեանգամն,
[ը]) Սիե. յիւ՝ կամ ի հիւանդին, կամ զի . . . եղեւ,
[թ]) 489՝ յիւ՝ ինչ,
[ժ]) Սիե. յիւ՝ ոչ,
[ժա]) 489՝ առ հիւանդն,
[ժբ]) 488. 489՝ կար. յիւ՝ եւ յաղագս . . . եղեւ,
[ժգ]) 488՝ պիղ. սխալ,
[ժդ]) Միայն մեր օրինակ՝ այնպէս,
[ժե]) 488. 489՝ կար. երբ վնասն յայտնին,
[ժզ]) 488. 489՝ կար. ծանուցից,
[ժէ]) 488. Սիե. յիւրաքանչիւրում,
[ժը]) վնասս. յիւ՝ անպատիւ,
[ժթ]) 488՝ յիւրաքանչիւր յիշոյն. — Սիե. յիւրաքանչիւրում,
[ի]) վնասս. զոր.
[իա]) 488՝ վասն որ հարկէ գմեզ եւ ի բան զրկէ եւ մարդն մեռանի,
[իբ]) 489՝ առաքեսցէ,
[իգ]) 489՝ այսպէս,
[իդ]) 488. 489՝ կար. եթէ ի ծառ հանէ թափել պտուղ հարկէ,
[իե]) 489՝ յիւ՝ գնա,
[իզ]) 489՝ կար. անցեալ,
[իէ]) 488. 489՝ յիւ՝ հարկէ,
[իը]) 488՝ իւրոյ լինին,
[իթ]) 490՝ վարեսցին,
[լ]) 488. կար. յիւ՝ եւ ինքն ոչ զգուշացաւ . . . եղեւ,
[լա]) վնաս. տաւժեալ,
[լբ]) 490՝ ինէ. — 488՝ կար. վճարեսցին. — Սիե. վճարս լիցի,
[լգ]) 488. կարապ. թշնամութեամբ առեալ,
[լդ]) Սիե. յիւ՝ եթէ,
[լե]) Սիե. յանձին,
[լզ]) 489՝ 489՝ եւ,
[լէ]) 489՝ եւ,
[լը]) 489՝ եւ տղոցէս,
[լթ]) 488՝ վասն բժշկաց,
[խ]) 488. կարապ. վնասակար դեղս տուին,
[խա]) 489՝ զցաւն,
[խբ]) 488. կար. յիւ՝ ճանաչել,
[խգ]) 488. կարապ. յիւ՝ եւ յաղագս . . . եղեւ,
[խդ]) Սիե. վնաս. հեղգանն,
[խե]) Սիե. ընդ. — 489՝ յիւ՝ յաղագս ըստ,
[խզ]) 489՝ զվարձս,
[խէ]) 488. կար. կամ հեղգանան վճարն զի զվարձս ոչ տան,
[խը]) 488. կար. ուսուցին. — 489՝ ոչ ուսուցին,
[խթ]) 488՝ առնեն. — կար. տղոցն,
[ծ]) 488՝ եւ եթէ այլ ընկերք,
[ծա]) 489՝ գայնոքիկ,
[ծբ]) 489՝ ակամայք,
[ծգ]) 490՝ լինին — 488. 489՝ կարապ. գործին,
[ծդ]) 488. 489՝ յիւ՝ վնասն,
[ծե]) 490՝ կամ հիւանդին. — վնասն. աճեայ՝ կամ գիտութեամբ դիպ առեալ կենաց՝ մահու եղեւ պատճառ,
[ծզ]) 489՝ կար. գինեանգամն,
[ծէ]) 489՝ յիւ՝ կամ ի հիւանդին, կամ զի . . . եղեւ,
[ծը]) 489՝ յիւ՝ ինչ,
[ծթ]) Սիե. յիւ՝ ոչ,
[կ]) 489՝ առ հիւանդն,
[կա]) 488. 489՝ կար. յիւ՝ եւ յաղագս . . . եղեւ,
[կբ]) 488՝ պիղ. սխալ,
[կգ]) Միայն մեր օրինակ՝ այնպէս,
[կդ]) 488. 489՝ կար. երբ վնասն յայտնին,
[կե]) 488. 489՝ կար. ծանուցից,
[կզ]) 488. Սիե. յիւրաքանչիւրում,
[կէ]) վնասս. յիւ՝ անպատիւ,
[կը]) 488՝ յիւրաքանչիւր յիշոյն. — Սիե. յիւրաքանչիւրում,
[կթ]) վնասս. զոր.
[լ]) 488՝ վասն որ հարկէ գմեզ եւ ի բան զրկէ եւ մարդն մեռանի,
[լա]) 489՝ առաքեսցէ,
[լբ]) 489՝ այսպէս,
[լգ]) 488. 489՝ կար. եթէ ի ծառ հանէ թափել պտուղ հարկէ,
[լդ]) 489՝ յիւ՝ գնա,
[լե]) 489՝ կար. անցեալ,
[լզ]) 488. 489՝ յիւ՝ հարկէ,

քեանք ա), եթէ աշակերտացն, — զայսոսիկ[ք]) զամենեսեան կամաւորս գիտեմք: Իսկ ակամայք[գ]) — զոր ի հիւանդին տեսցուցին հեղգութենէ լիցի[ր]) վնասանի[ը]) կամ ի հիւանդին[ղ]), կամ զի ըստ հրամանի նորա զհիւանդն[ը]) ոչ դարմանեցին[ը]), կամ ի մեծ ինչ[ր]) հարկէ ոչ[ծ]) եղեւ հնար գալ բժշկի առ հիւանդն[ծա]) եւ յաղագս այնորիկ մահ եղեւ[ծբ]), կամ գիտութեամբ դեղ[ծդ]) տուեալ կենաց՝ մահու եղեւ պատճառք: Սոյնպէս[ծբ]) հասանեն եւ խարեն այգոքիւք դատիցին: Արդ՝ կամաւորացն արեան լիցի դատաստան եթէ յայտ վնասն գայցէ[ծբ]), ապա թէ խոստովանութեամբ ծանիցի[ծբ]) կամաւորի ապաշխարութիւն լիցի: Իսկ ակամայինն անպատիժ յերկաքանչիւրսն[ծբ]) լիցի: Իսկ ի ակամաւորէ եւ յակամայէ եղեալ վնասն՝ մի լիցի անպատիժ[ծբ]) յերկաքանչիւրսն[ծբ]): ,,

ՃԻ.

ՑԱՂԱԳԱԾ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ՀԱՐԿՈՂԱՑ ԵՒ ԲԱՆԱԳԱՏՈՂԱՑ ՋՈՒԹՑ)
Ի ԴՈՐՍ ԻՆՁ ՑՈՐՄԷ ՎՆԱՍՈՒ ԼԻՑԻՆ ՄԱՀՈՒ[ն]):

120. ,, Եթէ ոք զոք ի գործ ինչ հարկիւ առաւքէ[ը]) եւ վնաս լիցի մահու, այսպիսի[ը]) ինչ — եթէ ի ծառ հարկէ եւանել եւ թափել պտուղ[ը]), եւ կամ ընդ գետ[ը]) անցանել[ը]) հարկէ[ը]),

և. կամ՝ ի ձի որ խիստ իցէ ա) հարկէ ելանել է), կամ այլ ինչ այսպիսի, եւ կամ՝ բռնագատէ եւ չիցէ յիւրոց եւ կամ վարձկան գ), եւ մահ պատահիցէ), արեան է) դատաստան լիցի ի կամաւորէ ը) եւ յակամայէ. առաւել լիցի բռնագատողացն: Իսկ վարձկանին եւ իւրոցն եթէ աւելի քանէ) զօրութիւնն հարկէ ը) կամ բռնագատէ ը) ընդ դատաստանաւ է կամաւորի ծ) եւ ակամայի[964]: ,,

ՃԻԵ.

ՑԱՂԱԴԱՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՑԳԵԳՈՐԾԱՑ ա—) ԸՆԿԵՐԱՒՈՐ ՄԱՐՆԱՒՈՐԱՑ ՀԱՐԱԿՇԱՑ 965 ՆԻ ՎԱՐՁԱՆԱՑ ծբ)։

121. ,, Ցաղագս այգեգործաց եւ այլոցդ գ) ճշգրտել զօրինակն ոչ կարեմ յաղագս ը) զանազանն ը) սովորութեանց գաւառաց եւ աշխարհաց ը). բայց սակաւ ինչ նշանակ է) տացուք իրաւանց, զի ըստ սովորութեան վճիռն ը) այն հաստատուն է) առ նոսա կացցէ: Արդ՝ մի ոք անիրաւութեամբ զրկանս ինչ գործիցէ, այլ իրաւամբք զբաժանումն արասցէ ընդ ընկերին: Իսկ գող է) գտեալ ոք ի նոսա, կրկին տուգանելոյ է) եւ

964. Ցօգուածս աւելորդ կրկնութիւն է, ըստ որում սորա բովանդակութիւնը կայ նախընթաց ծԳ. ՃԾԱ. ՃԾԲ. եւ ՃԾԳ. յօդուածի մէջ։

965. Մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ գրած է իբրեւ բացատրութիւն՝ կիսամեսակաց։ Եւ իրաւի մինչեւ այժմ մեր երկրագործ ժողովրդի բերանում յանախ գործածվում՝ հառակաչ բառը, որ նշանակում՝ կիսավաստակ, ընկեր կէսով, կիսաբար, եւ այն։

—ա) Սիմ. յիչ՝ որ խիստ իցէ.
—բ) 488՝ կամ ի խուսմաք ձի հեծուցանէ.—(կարմ. հեծուսցէ) 489՝ եւ կամ ի խիստ ձի հեծուսցէ.
—գ) 488՝ կարմ. կամ այլ ինչ այսպիսի, կամ վարձկան ի բան յղիցէ ի հարկէ.
—դ) 489՝ կամ այլ ինչ այսպիսի, կամ վարձան ի բան զրկել ի հարկէ. եւ կամ պատահի.
—ե) 488. 489՝ այգոցին արեան.
—զ) Բազմ. օրէնք. ի կամացէ.
—է) 489՝ իւրոցն աւելի եթէ լինի քան.
—ը) Վենետ. հարկեալ.
—թ) 488. 489՝ կարմ. գտեալ կամ հարկանել (կարմ. հարկէ).
—ժ) 488. 489. կարմ. կամացին.
—ժա) 490. Վենետ. մշակաց.
—ժբ) 488՝ վասն որ մարդասան մանն եւ մշակ այլ մարդոյ.
—ժգ) 488. 489. ոսկոյ.
—ժդ) 488. 489՝ կարմ. յիչ՝ յաղագս.
—ժե) 490՝ յիչ զանազանս.
—ժզ) 488. 489՝ կարմ. յիչ՝ եւ աշխարհաց.
—ժէ) 488. 489՝ կարմ. յիչ՝ նշանակ.
—ժը) 488՝ վճռին.—489՝ վճարին.
—ժթ) 488՝ հաստատուն է.
—ի) Սիմ. զգոզ.
—իա) 490՝ յիչ՝ ոք.
—իբ) 489. Սիմ. կարմ. Վենետ. տուժեսցի

ոչ չորեքկին ա) ըստ օրինացն[966], զի յիւր վաստակն եւ ոչ յօտարին անիրաւէ բ). եւ յաղագս գ) այնորիկ իրաւացի կարծեմ զնևրելն դ): Իսկ վարձաւորէ ե) մշակացն վարձ ի յեղանակս առաւտեղեան եւ ճաշազուեղեան գատիցի. առաւելեալ — ի նուազն լիցի, եւ պակասեալ — յառաւելեալն զ): Նմանապէս եւ յաղագս առդեացն լիցի[967]: ,,

ՃԻԲ.

ՑԱՂԱԴԱՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀՈՎՈՒԱՑ ԵՒ ԱՆԴԷՈՐԴԱՑ է)[968]։

122. ,, Եւ ը) հովիւք եւ անդէորդիք ը)[969] ըստ սովորութեան գաւառաց զանազանին ի վարձս. սակայն ճշգրտութիւնն ծ) որպէս ծա) կարգեալ եղեն պահեցի ծբ) ի նոսա: Արուեստիւ ծգ) զգուշացեալք ծդ) լիցին եւ եթէ պատահի ծե) գազանաբեկ լինել, յարժամ չիցէ ի ծուլութենէ ծզ), վկայ ի գէշն ածցէ եւ անպարտ է: Եւ ծէ) եթէ չիցէ մերձ եւ պատճառ ծը) անհոգութիւնն իցէ եւ կամ այլ ինչ, որ թէ պատահեալ էր ծթ) մերձ՝ անվնասելի էր, գատաստանաւ է վճարել նոցա կամ բովանդակ եւ կամ է) ընդ կիսոյ ա). բովանդակ — եթէ քնաւին է)

966. Մաիսէս. Օրէնք. — Ելից. ԻԳ. 4։

967. Ցօգուածիս վերջը՝ կրկին տուգանքացի . . . եւլն. պակաս է № 488 օրինակի մէջ. որովհետեւ պակուած է մի Ա֊ից։

968. № 488 օրին. մէջ պակաս է ամբողջապէս սոյն յօդուածը։

969. Մեր օրինակի մէջ լուսանցքի վերայ՝ կովարածք։

—ա) 490՝ յիչ՝ կրկին տուգանեսցի. . . եւլն.
—բ) Վենետ. անիրաւի.
—գ) Սիմ. եւ ոչ յաղագս.
—դ) 489՝ կարմ. յիչ՝ եւ յաղագս այնորիկ . . . եւլն.
—ե) 489՝ կարմ. վարձաւ.
—զ) 489. Սիմ. կարմ. յաւուրեղուզիս.
—է) 490՝ Ճիաստածիցք.
—ը) 489՝ յիչ՝ եւ.
—թ) 489՝ կարմ. անգամագաղջ. — 490՝ կովարածիչ.
—ի) 489. 490. կարմ. Վենետ. ի ճշմարտութիւնն.
—ժա) Սիմ. ի ճշմարտութեան նորա.—
—ժբ) 490՝ պատահեսցի.
—ժգ) Սիմ. պատահ է ամենեցուն.—Վենետ. մեր օրին. առվոյտիւ ամենեցուն.
—ժդ) 489՝ աբիսագեալք եւ գգուշացեալք.
—ժե) 489՝ պատահեսցի.
—ժզ) Վենետ. ի ծուլութենէ.
—ժէ) Վենետ. քակ.
—ժը) Սիմ. անպատճառ.
—ժթ) 489՝ պատճառ էր.
—ի) Սիմ. յիչ՝ կամ.
—իա) 490՝ յիչ՝ կամ բովանդակ . . . եւլն.
—իբ) 489՝ կարմ. քնաւ.

յանփութեանէն եղեւ, եւ ընդ ա) կիսոյ—եթէ խառն ինչ էր յակամայից եղեալ վնաս եւ ի վարձէ մի՛ զրկիցին բ): Իսկ եթէ ի ծուլութենէն եւ յայլոց այդպիսեացդ պատճառաց գողացեալն, գաւառատանաւ է վճարել. իսկ գ) ոչ յայդպիսեացդ եղեալ եւ քնաւին յակամայից դ), անպարտ է է): Իսկ եթէ ը) իւր գողացեալ եւ ի յայտ եկեալ ըստ օրինացն պարտ ի վճարել [970]) է): Ա՛յլ հարեւանն եւ սպանեալն, վճարեալ լիցի, ի քարէ կամ ի գաւազանէ [971]) ը) նմանապէս եւ բեկանելն, կամ զլոյն հարկանելըն ը) եւ վնասելն ժ): Բաց այնմ լիցի եթէ ժա) ի վայր եղեալ իբ) մեռցի, յորժամ անփոյթ արար եւ մերձ ոչ էր ժբ): Դոյն լիցի եւ ձիաստանից ժգ) եւ այլոց իե): Իսկ ժդ) զիմեանս հարեալ եւ սպանեալ ըստ օրինացն գտանիցի իէ) [972]: ,,

ՃԾԹ.

ՅԱՂԱԳԴՍ. ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎՃԱՐԱՆՔ:

123· ,, *Եւ վաճառք ըստ հրամանի թագաւորաց կարգեսցին ի քաղաքս, կամ յիշխանաց ըստ հրամանի թագաւորաց, թէ՛ ի քաղաքս ժը), կամ յաւանս, կամ յայլ ինչ տեղիս ի գաւա-*

970· Հնդինակը անմարթուժի Մովս. օրէնքը.—Ելից. ԻԲ· 4: Բայոր օրինակներն մէջ այդպէս է:

971· Ա՛յսինքն՝ Ա՛յլ հարեալն եւ սպանեալն ի խառն համ ի գաւազանի, վճարեալ լիցի:

972· Հնդինակը անմարթուժի Մովս. օրէնքը հարկանիօղ ցին մասին.—Ելից. ԻԱ· 33· 36:—Տես եւ նախընթաց ԼԲ· յօդուածը:

—ա) 489՝ կաթ. յիւ՛ ընդ.
—բ) Սիմ. մի՛ զրկիցին.
—գ) Սիմ. յիւ՛ խոկ.
—դ) 490՝ յակամայիցն.
—է) 489՝ կաթ. յիւ՛ եւ իսկ ոչ յայդպիսեացդ. . . եւ ա՛յլ.
—զ) Վենետ. յիւ՛ եթէ.
—ը) 489՝ կաթ. . . . եւ ի յայտ եկեալ՝ միայն չորս հինգ վճարեսցէ ըստ օրինացն.
—թ) Ծարդ. ի գաւազանէ պասչ.
—ժ) Սիմ. յիւ՛ կամ զլոյն հարկանելըն.
—ժա) 489՝ կաթ. նմանապէս եւ հարկանելըն եւ բեկանելն. կամ՝ հարցէ եւ վնասեսցէ.
—ժբ) Վենետ. յորժամ.
—ժգ) 489՝ անկեալ.—կաթ. աձիւ՛ ծնունդն.
—ժդ) 489՝ կաթ. . . . մեռցի. եւ ինքն անփոյթ արարեալ մերձ ոչ էիցէ. (կամ յոլի հարկանիցէ.)
—ժզ) 490՝ երամակապանիցն.—Սիմ. ձիաստանից.
—ժէ) 489՝ կաթ. Դոյն լիցի եւ օրէն դնէտ եւ զքօրես սրածնեն. փոյթ ոչ առնէն կամ մերձ ոչ լինիցն. (կաթ. յիւ՛ փոյթ . . . եւ ա՛յլ.)
—ժը) 489՝ յիւ՛ խոկ.
—ժթ) Սիմ. լիցի.
—իբ) 488՝ յիւ՛ կամ յիշխանաց. . . եւ ա՛յլ.

ռաւս ա): Եւ նախահօգուածեամբէ) զյափս եւ զկշիռս եւ զոյգս նոքա գ) գիտեն տեսանելով զգօրութիւնս վաճառին: Կարգեսցեն եւ կռվիչս դ) միշտ օրոնել եւ տեսանել, զի մի՛ նենգութիւնէ) ինչ արասցեն: Ա՛յլ խարդախիցն խրատ ըստ հրամանի զ) իշխանացն լիցի: Գողիցնէ) ի չափոն եւ ի կշիռն ը) հատուցանել չորեքկիին, եւ յանդիմանութեամբ նշաւակել ը) ի զարհուրանս այլոց: Իսկ գահեկանահատիցն եւ դրամակոփիցն թ) զձեռն ժ) հատանել հրամանաւ իշխանաց:

Իսկ զմաքսն առնուլ իրաւապէս յորժամ ի քաղաքս կամ ի գաւառս եկեալ վաճառիցեն: Ա՛յլ մի՛ լիցի յանցս ճանապարհաց մաքսել եթէ ոչ վաճառիցեն իբ), բայց վարձս միայն ի թ) թըղնամեայց ընդ նոսա գնալով պահիցեն իգ): Ա՛յլ մաքս իդ) հրամանաւ լիցի թագաւորաց իե). եւ իշխանք նմանապէս ի հրամանս նոցա մաքսիցեն իզ):

Ա՛յլ ի վաճառս իէ) խաբողաց զագէտսն՝ ըստ իը) գողիցն հատուցի:

Իսկ զգի՛ հայի եւ զգինւոյ եւ զայլոց այսպիսեաց ըստ քաջաքերութեան իթ) ամի կամ ըստ այլ խիրք է) պատճառի, նմանապէս ըստ նուազութեան եւ ըստ այդպիսեացդ պատճառի փոփոխել կա) ի վեր եւ ի խոնարհ լէ) թագաւորաց լիցի հրամանաւ եւ իշխանաց՝ յիշատակելով գաւառապետաց եւ ժողովրդապետաց լը): Ա՛յլ անհաստատ լիցի լդ) փոխելն լե) յայրաստաց ըստ կարեւոյ լզ) վաճառողաց, եւ կամ փարթամաց անկարո-

—ա) 488՝ կաթ. ի գաւառաց.
—բ) 488՝ նախագրութեամբ.—կաթ. նախագոհութեամբ.
—գ) 489՝ եւ զոյգ. նոքա.—Սիմ. զզոյգս նոցա նոքա.
—դ) Սիմ. կռփիչս.
—է) 488. 489՝ նենգութեամբ.
—զ) Սիմ. խրատ ինչ արասցեն եւ ըստ.
—ը) 488՝ կաթ. գ.պին.—Սիմ. գ.զ ինչ.
—թ) 488՝ ի չափն եւ ի կշիռն.
—ժ) Սիմ. նշանակել.
—ի) 488՝ գ.ահեկանս.փինն.
—ժա) 489՝ գահեկանս.
—ժբ) 489՝ յիւ՛ այլ մի՛ լիցի յանցս . . . եւ ի.
—ժգ) 488՝ իէ՛ ընդ. նոսա գնալով ի իշխանութեան պահիցեն.
—ժդ) կաթ. մաքս այ է բաժ.
—ժե) 488՝ այլ մաքսաւորք ի բաժին հրամանաւ թագաւորաց լիցի.
—ժզ) Վենետ. մաքսեսցեն.—488՝ կաթ. յիւ՛ եւ իշխանք նմանապէս . . . եւ ի.
—ժէ) 489՝ ի պատճառս. պասչ.
—ժը) 489. 490՝ ընդ.
—ժթ) Սիմ. քաղաքութեան. պասչ.
—ի) Վենետ. խրիք.—489՝ եւ կամ այլ ըստ խրիք.
—իա) 488՝ փոփոխի.—489. 490. Վենետ. փոխել.—կաթ. փոփոխ.
—իբ) 488. Վենետ. ի վեր եւ ի վայր.
—իգ) 489՝ յիւ՛ եւ ժողովրդապետաց.
—իդ) 488՝ անհաստատ լիցի.—490՝ անհաստատեսցի.
—իե) Սիմ. փոփոխել.
—իզ) 490՝ յիւ՛ փոխելն այլ յաստաց . . . եւ ի.

տից վաճառոցաց: Բայց իշխանք ա) ի վեր եւ ի խոնարհ բ) զգենդն գ) առնել ուղիղ տեսլեամբ արասցեն, զի մի մշակք դ) եւ այլ ինչ գործօնեայքն), նմանապէս վաճառականք, վրիպեալ զրկիցին յիւրաքանչիւր ե) յերկանց. եւ կամ գատաւորք ճշդիւք զ) քննութեամբ ըստ հրամանի իշխանաց առնիցեն է)[973]*:,,*

ՀԻԹ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲՆԱՒԻՑ ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆԱՑ ԽԱՐԴԱԽՈՂԱՑ ա)։

124. *,, Արուեստաւորք ամենայն ըստ որում ա) եւ լցին արուեստի բ), եթէ հատուածով գործիցեն եւ եթէ վարձով, յորժամ ոչ գ) ըստ հաճոյից տեառն դ) գործիցեն ե), այլ եւ զնիւթն ապականիցեն, գատաստանաւ է ըստ հաճոյից նոցա առնել զարձեալ, կամ զապականեալն զ) ի գնոյն ըստ արժանւոյն լնուլ եւ ապա լիով հասանել վարձու: Ապա թէ ոչ — պակասեալ ի վարձէ ըստ արժանւոյն որպէս տեսանեն*[974] *գատաւորք արասցեն: Իսկ գող գտեալ՝ ըստ օրինացն հատուսցեն*[975] *եւ զկորուսեալսն է) վճարեսցեն ե): Իսկ զվնասեալն ի ցեղէ կամ ի մկանէ զ), թէ է) այնպիսի պատահէ նեւրէ է), վասն բազմաժամա-*

973. Թէպէտ այն յօդուածը հանելէ Մխիթարը ժողովրդական սովորութիւններից. բայց յօդուածի յօրինելու ձեւին միայն է տուել նորան Մովսէս օրէնքը չափի եւ կշռի մասին.—տես Ղեւտ. ԺԹ. 35, 36. Բ. Օրին. 25—15. այլեւ Ելատք, Ի. 10:

974. Վ.ննետ. օրինակի՝ տեսցեն, Սինօզի օրինակի՝ տեսեն, մեր օրինակի՝ տեսնեն. Սարգսէ՛ տեսնեն. Մենք դրինք տեսանեն, համաձայն № 488, 489 եւ 490 կարապ. օրինակներին Քէշիշեանի՝ տեսնեն նոյնպէս յարմար է:

975. Ելից, ԻԲ. 15.

—ա) Սինօ. իշխանաց իշխանք.
—բ) 488՝ ի վեր եւ ի վայր.
—գ) 488. Վ.ննետ. զգինա.
—դ) Սինօ. զի մի շահք. ախալ.
—ե) Սինօ. գործառնեայք.
—զ) 489՝ զրկիցեն իւրաքանչիւր.
—է) 488. Սինօ. ճշգրտիւ.
—ը) Սինօ. սրատցին.
—թ) 488՝ գող արուեստաւորաց.
—ժ) 488՝ ըստ խրատ.
—ժա) Սինօ. սրատեսան.
—ժբ) 490՝ չիք՝ ոչ.
—ժգ) 488՝ չիք՝ տեառն.
—ժդ) Սինօ. չիք՝ եւ եթէ վարձով...եւլց.
—ժե) 489՝ ի պակասեալսն.—Սինօ. զպակասսն.—Վ.ննետ. պակասեալն.
—ժզ) Սինօ. եւ զոր ապահան. ախալ.
—ժէ) 489՝ վճարեն.
—ժը) 488՝ կարս. խակ թէ վնասեալ ելցէ կամ ի մկանէ.
—ժթ) 488՝ կամ.
—ի) Սինօ. չիք՝ նեւրէ.

նակեալս) առ ինքեանս պահելոյն, եւ կամ այլ ինչ որ բ) վնասիցի գ), հատուսցեն գատաստանաւ, զի ի գործել եւ ոչ յապականել եւտուն: Այլ ի նոցանէ եթէ գողասցին եւ զինքեանց եւս՝ եւ հաւատարմասցին դ), անպարտ լիցին. ապա թէ զի գործ առեալն ե) միայն եւ յամրագոյն տեղւոջէ առեալ ելցէ զ), ընդ կիսոյ վճար լիցի. իսկ յանզգուշութեան տեղի զեգեալն լիով հատուսցեն: Իսկ յաւարի երթելոցն է) անպարտ լիցին: Այլ զգերեալ եգեալն եւ զկորուսեալն վճարիցեն ը): Իսկ զհրով այրեալսն թ) ի հասարակաց թշնամեաց մի հատուսցեն. այլ վասն ժ) ինքեանց եղեալ՝ հատուսցեն ժա). այլ տերանցն աղագաւ մի հատուսցի: Զայդ այգպէս գատեսցեն ժբ)[976]*:,,*

ՀԻԵ.

ՑԱՂԱԳԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՐՁԿԱՆԱՑ ՎՆԱՍՈՂԱՑ ԶԳՈՐԾԻՍ ա)։

125. *,, Վարձկանք ժբ) որք տերանց գործեօք վարին, որպէս երկրագործք, ի վնասեն զգործիս ժբ) ըստ սովորութեան՝ անպարտ են ժգ). իսկ ժբ) յիւրեանց ի գործան ժբ) վնասելով՝ վճար լիցի տերանցն: Իսկ ինքեանց գործեօք վարելով ժբ), որպէս հընձող, ինքեանց վնասն լիցի է). իսկ եթէ գտեառն ի վարձու առցէ եւ ըստ սովորութեան վնասիցի ժե) տեառն լիցի: Այլ թէ ժէ) յանօթի ի տեառնէ առնուցու եւ վնասիցէ ժէ), վճար լիցի: Եւ չարակամութեամբ վնասելով՝ վճար լիցի ժը):,,*

976. Տես եւ նախընթաց Ղե. յօդուածը:

—ա) 488՝ բազում ժամանակեայ.
—բ) Սինօ. 488 չիք՝ որ.
—գ) 488. 489՝ կարս. վնասիցէ.
—դ) 488՝ հաւատարմացին.—489՝ հաւատարմացուն.
—ե) Սինօ. Վ.ննետ. զգործառեալսն.
—զ) Սինօ. լիցի.
—է) 488՝ երթելոցն.—Սինօ. երթելոցն.
—ը) 489՝ վճարեսցին.
—թ) 489՝ այրելոյն.
—ժ) 488՝ այլ ըստ.
—ժա) 490՝ չիք՝ այլ վասն ինքեանց... եւլց.
—ժբ) 488՝ մի գատաւորքն. ախալ.—Սինօ. չիք՝ Զայդ այգպէս գատեսցեն.
—ժգ) 488՝ վասն որ ածօք առնու եւ վնասէ.
—ժդ) 488՝ բազձկանք. ախալ.
—ժե) 490՝ չիք՝ որպէս երկրագործք... եւլց.
—ժզ) 489՝ ի.
—ժէ) Սինօ. ի գործեն.
—ժը) 488՝ իսկ յիւրեանց գործիս վարելով.
—ի) 489՝ համարելոցն.
—իա) կարս. վնասիցէ.
—իբ) 489՝ ապա թէ.
—իգ) 488՝ կարս. այլ թէ ի բան առնել ի տեառնէ եւ վնասիցէ.
—իդ) 488՝ կարս. եւ թէ չարակամեալ վնասելով՝ վճարեսցէ.

ՃԻԶ.

ՑԱՂԱԿԱԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ։

126. «« Եւ զդատաստանս դատաստանի այսպէս պարտիմք իմանալ։ Զի յորժամ սպանող եւ կամ այլ չարագործն կրկին ցուցանէ՞) պատիժս է), քննել արժան է, զի յորժամ զգին արեանն առցեն, թեթեւ՞) ապաշխարութիւն լիցի։ Թէպէտ արեամբ՞) գնոյէ) վճարիլ՞) կարծէ՞), մի արասցեն առանց ապաշխարութեան, զի չէք գիտեմարդոյ, բայց միայն փոխանակ մեռանիլ բոյս օրինացն եւ կանոնաց[977]։ Այլ զի՞) թէպէտ զնէրն գնելով զարբիւն՝ զսպանելոյն՞) կարծէ, այլ չէք մարդոյ գիտ, ապաշխարութեամբ լցցի՞), զի գիտն ըստ կարի եդաւ եւ ոչ ըստ՞ա) արժանւոյն։ Այդ՞բ) բաւական լիցի թէ չէիցէ սովորութեամբ չարն. ապա թէ կարծիս իցէ զարձեալ վնասու զերատան առցէ եւ ի ձեռըս։ Իսկ եթէ աղքատ իցէ, բաւական լիցի խրատն։ Իսկ տուգանք յաղագս արքունեաց գրեցաւ՞գ) ըստ կարի[978]. իսկ աւարն փոխանակ տուգանի. այլ արեան գինն իւրոցն՞դ) լիցի։ Այդ՞բ) ըստ դատաստանի լիցի՞բ) յայտ եկելոցն։ Իսկ անցեալքըն խոստովանութեամբ ուղղիցին ըստ իւրոյն սահմանի։

Միանգամայն ամենայն դատաստան ըստ իրին՞է) քննութեամբ՞ը) լիցի։ Իսկ պատիժն ըստ վնասու համեմատ լիցի, որպէս չարագործդ չարականն հատանել զանգամ՞ի), նմանեալով աստուածային դատաստանին։ Ըստ այմմ հատուածդ յիւրաքանչիւր գործոն՞է). որպէս մեծատանն՞ա) փոխանակ ոչ ար-

977. Ելից. ԻԱ. 12.—Ղեւտ. ԻԴ. 17.—ամս եւ Նախընթաց Ա. յօդուածը։

978. Հնդինակը ակնարկութիւն ասոն մասին Ա. յօդուածը։

—ա) 488. Սիմ. ցուցանեն.
—բ) 488՝ պատիժ են ախոյ.
—գ) 488՝ Կար. թէ եւ. ախոյ.
—դ) 489. Սիմ. արեան.
—ե) Սիմ. գնաց.
—զ) 488՝ վճարեալ.
—է) 489՝ գործի.
—ը) 488. 489՝ չէք՝ զի.
—թ) Սիմ. զսպանանելոյն.
—ժ) 488՝ լիցի.
—ի) Մեր օրին. չէք՝ ըստ.
—ա) Սիմ. այլ.
—բ) 489՝ գրեցան.
—գ) 488՝ իւրեանն.—489՝ Կարապ. իւրոյն.
—դ) 488՝ այլ.
—ե) 488՝ չէք՝ լիցի.—Սիմ. չէք՝ այգ ըստ . . . եւլն.
—զ) 489՝ չէք՝ ըստ իրին.
—է) Կար. քննութիւն.
—ը) 488՝ զանգամանի.
—թ) 488. Կար. վնաս. Հատուածդ իւրաքանչիւր ըստ գործոյ.—489՝ Հատուածդ իւրաքանչիւր գործոյ.—Սիմ. Հատուածդ զի իւրաքանչիւր գործոյ.
—ժ) 489՝ մեծատանին.

բուցանելոյ) պատգումն[979], եւ ցանկացողացդ) չարեացն գ) — հուր[980], եւ անողորմիցն՝ տանջանք[981], եւ առողջացն զլոյս գիտութեան՝ խաւարն[982]. եւ որ ըստ այմմ: Ա. յգոցիկ գ) նմանելիցէ եւ մերս գատաստան։ »»

ՃԻԷ.

ՑԱՂԱԿԱԴ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՆՑ Ի ՋՐԱԳԱՑ ՈՂՕՆԱՒՈՐԱՑ Է)։

127. Եւ՞ը) ջրաղացապանք փորձք լիցին է) արուեստի ամենայն կազմածոյ՞ը), զի մի զրազմատանցն՞ը) ապականեսցէ՞ժ) զկերակուրն աներկիւղութեամբ. այնպիսի վնասազան դատաստանաւ է ոչ տալ վարձ՞ժա), այլ զվնասն եւս տուգանել՞ժբ)։ Ապա թէ պատճառն ի գիտութենէ աղօնին՞ժգ) իցէ, անպարտք իցեն՞ժդ). իսկ ի ջուր զաղացացն՞ժե) վճարիցին՞ժզ)։ Այլ զգուշացեալն՝ չորեքկնին՞ժէ), եւ ի կալսոցայ՞ժը) յանդիմանութիւն լիցի նշանակաց։ Այլ թէ աղացողն՞ժթ) աւելի քան զպատրաստեալն ի վեր եւ ի խոնարհ արասցէ զքար ջրաղացին եւ վնաս ինչ արասցէ՞ի), վճար առ ի նմանէ լիցի, զի ասել ի գէպ էր պատրաստողին եւ ոչ իւր համարձակելոյ։ — Այլ վարձնէ՞ի) ըստ գա-

979. Ղեւտ. ԺԶ. 19—34։
980. Մատթ. Ե. 22.—ԺԳ. 40—42.—ԺԸ. 8. 9.—Իւդ. 11.—եւլն։
981. Մատթ. Իե. 46։
982. Ցովհ. Գ. 19։

—ա) Մեր օրին. ապրեցուցանեն.
—բ) 488՝ ցանկացող.
—գ) 489՝ չէք՝ չարեացն.
—դ) Սիմ. չէք՝ ապրոցին.
—ե) 488՝ վասն չարագործ աղօնաւորացն.
—զ) 488. 489՝ չէք՝ նմն.
—է) 489՝ փորձ լիցին.
—ը) 488՝ կազմածոյն.
—թ) Մեր օրին. գրազմատանցն.
—ժ) Կար. ապականեսցեն.—489՝ Կար. ապականէ.—Սիմ. ապականեն.—488՝ զի մի բազմատանք զչարագործն քարեգործն վնասել բազմատանցն ապականել։
—ժա) 488՝ ոչ փորձ.—489. Սիմ. Կարապ. Կար. ոչ վարձել։
—ժբ) 488. 489. Սիմ. Կար. վնասս տուժել։
—ժգ) 488՝ ազօնին.—489՝ ազօնից.
—ժդ) 488. 489. Սիմ. Կարապ. Կար. լիցին.
—ժե) Սիմ. խազացեալն.
—ժզ) 488՝ 489՝ Կար. իսկ ի ջուր անցեալ գաւթն վճարեսցեն։
—ժէ) 489՝ չորեքկին հատուցցեն.—490՝ չորեքկին որ տեսանեն եւ յայտնեն զգազալիքին։
—ժը) 488. 489՝ Կար. տրինկն՝ մուխթասիպացոց (488՝ Կար. մուխթասացոց).
—ժթ) 489՝ ազացողացն։
—ի) 490՝ չէք՝ զչար ջրաղացին...եւլն։
—ա) 489՝ Համարձակելոյ։
—ի) Սիմ. անվարձն. ախոյ։

առաց զանազանին, բայց փոփոխին ի նուազութինէ հացի եւ ջրոյ, եւ կամ յառաւելութինէնէն: եւ այդ անաչխմեան լիցի յկրս գառաստանի: ,,

ՃԻԴ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՉԵՐԻՎԱՐ ԿԱՄ ՉԱՅՂ ԻՆՉ ՁՈՐՔՈՏԱՆԻՍ Ի ԳՈՐԾ. ԿԱՄ՝ Ի ՁՈՒՐ. ԿԱՄ ԱՌ ԺԱՄԱՑՆ ՅԱՐՕՏ Ի ՉԵՌՆ ԱՑԼՈՑ ԱՌԱՔՔՈՂԱՑ ԵՒ Վ.ՆԱՍՏԼՈՑ –):

128. *,,Զի եւ է) այս բաղում անգամ պատահի լինել՝ տալ զերիվար ը) կամ զայլ ինչ պ) եւ ի գործ առաքել զոք է) եւ անզէն լինել ը) վնաս կամ ի ջուր, կամ յարօտ, կամ շրջեցուցանել: Եթէ խաւերախ է) իցէ եւ ոչ զգուշացոյց եւ բռնաբարելով առաքեաց, եւ հեծեալ անկաւ ը) եւ մեռաւ, կամաւորի ի) գառաստանն լիցի: Ապա թէ զգուշացոյց եւ չէր խաւերախ եւ ոչ բռնագառեաց — ակամայն, զի ոչ էր յիւրոց եւ ոչ ի վարձկանաց: Իսկ թէ կամօք ոք ժ) չոգաւ վարձ զարշաւանն առեալ ժա), եւ զգուշացոյց, եւ խաւերախ լինելով անկաւ կամ անվարժ գոլով, մանաւանդ թէ կառաբեալ հասակաւ ժբ) իցէ, անպարտ, տէր ժգ) կենդանւոյն իցէ ժդ). իսկ թէ մանուկ իցէ, մի լիցի անպարտ ժե): Իսկ թէ անկեալ ոչ մեռանիցի ժզ), զգառարկուհեանն եւ զբժշկուհեանն այդոքիւք գառեալ լիցին ժէ), նաեւ ոչ զկառաբեալ առողջանան եւ զվնաս զգայուհեանն: Ապա թէ վերիվարն կամ զայլ ինչ զկենդանի հեծեալքն վնասիցեն կամ բեկանելով ժը), կամ սպանանելով ժթ), թէ զսովորականն պա-*

—ա) 488՝ վասն զի զգրաստ ի ջուր եւ յարօտ եւ ի բան տայ այլ մարգոյ եւ վնասի:
—բ) 489՝ մի եւս:
—գ) ՍԲԵ. զերիվարայ:
—դ) 488՝ Կաբ. կամ այլ գիսատ.— 489՝ կամ այլազգ գիսատ.
—ե) Վ.ՆԱՍ. զայլ ոք:
—զ) 488՝ եւ անգ. լինի.—489՝ Կաբ. եւ անտի լինի:
—է) 488. 489. ՍԲԵ. Կաբ. տպերախտ, սխալ:
—ը) 489՝ անկեալ:
—թ) Վ.ՆԵ. կամաւորք. սխալ:
—ժ) 488՝ չի՛ք՝ ոք:
—ժա) ՍԲԵ. առաքեալ:
—ժբ) ՍԲԵ. Հասակաց:
—ժգ) 489՝ անպարտ է.—ՍԲԵ. Կաբ. ...էր:
—ժդ) 489՝ չի՛ք՝ իցէ:
—ժե) Կաբ. անպարտ:
—ժզ) 488՝ ոչ մեռանի:
—ժէ) 488. 489. ՍԲԵ. Կաբ. լցցին:
—ժը) 488՝ Կաբ. վնասեալ:
—ժթ) 490՝ սպանանելով:

հեաց ա) հրահանգ ի վարիցն է), եւ կամ ըստ պատուիրանի գ) առաքողին՝ յորժամ նա դ) առաքեաց՝ վարիցէ, անպարտ լիցի հեծեալն յորժամ եւ հաւատարմացուցէ: Ապա թէ արշաւանս արագոյէ եւ ոչ ըստ պատուիրանին վարիցէ, կամ ընդ է) գժուարընթաց կագիցէ զ) եւ վնասիցէ, լիով տուգանեսցի է) պակաս ի մասանէ ը). իսկ կամաւոր տարօրագնի ը) — բովանդակին: ,,

ՃԻԹ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՍԱՀՄԱՆԱՑ ժ) 985:

129. *,,Եւ ժա) սահմանք գառատաց լերամբք եւ գետովք ժբ) եւ արձանօք հաստատեսցին. նմանապէս եւ գիւղից ժգ): Եւ գիւղք ժդ) ի սահմանս շինեալք յերկուց կամ յերից գառատաց, զոյգ բաժանիցին ժե) առատութեամբ եւ նուազութեամբ: Նմանապէս անդաստանք եւ այլք ի սահմանս գիւղից: Նմանապէս ժզ) եւ ծառք բուսեալք ի սահմանս անդաստանաց: Իսկ զմիջոցի ցանկս այգեաց զոյգ երկաքանչիւրքն դիցեն. զի թէպէտ առաջինն իւրոյն ազագաւ եղ, երկրորդին մի լիցի պատճառ՝ միշտ նմա դնել, զի թէ այն ոչ էր՝ իւրն հարկ էր միանգամայն դնել ժէ), կամ որ ժը) սատցաւ, կամ եղ այգի յատգագս այնր զի մի գիցէ ցանկ: Ըստ այսմ ժթ) լիցի եւ տանց օրմոյ եւ այլոց այսպիսեաց: ,,*

985· Այսի վերնագիրը կայ մեր — 492 օրինակի ցանկի մէջ, բայց ինչն յօդուածը չկայ ինարդի մէջ. որովհետեւ՝ ինչպէս երեւում է՝ մի Ոևքի պակաս է: Սակայն որովհետեւ եւ այսի յօդուածը կայ բոլոր օրինակների մէջ. մենք եւս լրացրինք մեր օրինակը՝ նմանելով № 490 օրինակից, որ ընդհանրապէս շատ նման է մեր օրինակին, ինչպէս յիշեցինք մի քանի անգամ:

—ա) 488՝ Կաբ. պահելով.
—բ) 490՝ ի հարկէն.
—գ) 488. 489՝ պատուիրեցին.
—դ) Վ.ՆԵ.Ա. չի՛ք՝ նա.
—ե) 489՝ ըստ.
—զ) 489՝ վարիցէ.—ՍԲԵ. կարգիցէ.
—է) 488. ՍԲԵ. Կաբ. տուժեսցի.—489՝ տուժիցէ.—Վ.ՆԵ տուժիցի.
—ը) 488՝ ի նմանէ.—489՝ ի մասն.
—թ) 489՝ առնուցցին.
—ժ) 488՝ վասն սնեալնոյն որ է սահմանք.
—ժա) 488՝ չի՛ք՝ եւ.
—ժբ) 488՝ լերամբք եւ գետովք.
—ժգ) ՍԲԵ. գիւղաք.
—ժդ) ՍԲԵ. գիւղաք.
—ժե) 488. 489՝ Կաբ. բաժանեսցին.
—ժզ) 488. ՍԲԵ. ասդաստէս.—Վ.ՆԵ. Կաբ. սատչէս.
—ժէ) ՍԲԵ. չի՛ք՝ զի թէ այն ոչ էր...եցէ.
—ժը) 490 այլ.
—ժթ) 489՝ չի՛ք՝ զի մի գիցէ...եցէ.

ՃԼ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՈՐՔ ՅԱՒԱՐԻՒ ՎԱՃԱՌԱՑ [—]) 984։

130· ,, Եւ վաճառեալ եւ գնեալ [ը]) զաւար՝ ոչ գարձցի անգրէն իրը զգողացեալն, զի այդ [գ]) օրինաւոր գործ թագաւորաց եւ իշխանաց է, ուստի եւ կանոնք յընծայս ընդունի պատարագի, իսկ զգողացեալն եւ զյափշտակեալն [դ]) ոչ եւս 985։ ,,

ԿԱՏԱՐԵՑԱՒ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ ԵՒ ԻՇԽԱՆԱՑ ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ԴԱՏԱՒՈՐԱՑ 986։

984· Այսի վերնագիրը նոյնպէս կայ օրինակի ցանկի մէջ, բայց ինքն յօդուածը պակաս է, վասն որոյ լուսցրինք № 490 օրինակից։ Այս պակաս է եւ № 489 օրինակի մէջ։

985· Տես սոյն երկրորդ մասին Ա· յօդուածի մէջ պատարագական աւարին վերաբերեալ կարգը։

986· Այս խօսքերը նոյնպէս հանեցինք № 490 օրինակից· սոքա կան եւ վիէննայի օրինակի մէջ վենետկեան օրինակների մէջ· դրած է միայն՝ կատարեցաւ գիրս դատաստանի ի փառս Աստուծոյ, իսկ կարապետ եպիսկոպոսն օրինակի մէջ դրած է՝ եւ Քրիստոսի մարդասիրի փառք յաւիտեան։

—ա) 488՝ վասն որ զոյլոց իրք յայլ մարդոյ գնէ։
—բ) 488՝ վաճառել եւ գնել։
—գ) Ծ՚Ե· յիջ՝ այլ։
—դ) Վ՚Ե· գյափշտակեալսն։

ՎԵՐՋ

ՅԱՆԿ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐՈՑ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.

Եր[ե]·

Ա· գլուխ Որ է պատասխանի ոյնոցիկ որ բամբասեն զմեզ ոչ ուներ գատաստանս· 5

Բ· — Թէ վասն է՞ր այժմ կամեցաք գրել դատաստանսդ կամ յի՞նչ պատճառէ շարժեցան մինք մեր յայս· 9

Գ· — Օրինակ սակաւուք վասն զօրութեան դրոց և աղերսաբանութիւն առ Տէր Սահակիանոս կաթողիկոսն Աղուանից· 18

Դ· — Թէ ո՞րք են գատաւորքն բաժանելոքն ի միմեանց, ճշմարիտքն և նմանքն· 20

Ե· — Թէ ի՞նչ է գատաստան, և ո՞րոց և ո՞րմ պարտ է վստահանալ զգատաստան· 24

Զ· — Թէ ո՞րպէս պարտ է լինել գատաւորաց, և չարաչոսաց և գատախազաց· 27

Է· — Ցաղագս վկայից Թէ ի՞նչ է նոցա հաւատարմութիւնն, կամ ընդէ՞ր երկու կամ երեք ընտրին· . 36

Ը· — Ցաղագս երդմանց և Թէ ո՞րպէս պարտ է երդնուլ, Ոչ Թէ հրաման տալով ասելմբ, այլ զի չարաչար սովորեալ են որոց սահմանս և կանոնս հաստատեցաք· 46

Թ· — Ցաղագս Թէ ո՛չ է պարտ քրիստոնէի երթալ յատեան անօրինի, զի բազում է մէջօրցն, որպէս այժմ ցուցանէ բանս· 59

Ժ· — Եթէ յո՞րոց գրոց կամ յո՞րոց աղգաց պարտ է հաւաքել գլխս դատաստանի, որով ժողովի ճշմարտութիւնն մեր· և Թէ ո՞րպէս պարուհակի գիրս դատաստանի· 64

ԺԱ· — Ցիշատակարան սակաւուք· 69

ԿՐՕՆՑ ԱՌԱՔԱՒՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՔ.

Ա· — Ցաղագս վիճակի գատաւորաց· 81

Բ· — Ցաղագս գատաստանաց Հարց անապատաց և նոցունց աղաթից· 85

		Երես.
Գ. գլուխ	Ցաղագս դատաստանաց վարդապետաց. . .	88
Դ.	— Ցաղագս դատաստանաց քահանայից. . .	93
Ե.	— Ցաղագս դատաստանաց առն և կնոջ, որք անկար գան լուծանել զկուսութիւն.	97
Զ.	— Ցաղագս դատաստանաց գարձեալ առն և կնոջ եթէ պատահի մերձն այսահարիլ կամ ախտանալ որկրամոլութեամբ և կամ բորոտութեամբ, և կամ հիւանդութեամբ յերկար ժամանակաւ, և կամ հաշմութեամբ, և որ ինչ նման սոցունց. . . .	99
Է.	— Ցաղագս դատաստանաց առն և կնոջ գերելոց. .	102
Ը.	— Ցաղագս դատաստանաց առելութեան առն և կնոջ.	103
Թ.	— Ցաղագս դատաստանաց շնացողաց առն և կնոջ. .	104
Ժ.	— Ցաղագս դատաստանաց ամլոց արանց և կանանց,	105
ԺԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց թէ ըստ որոց պատճառաց եւցէ կին յառնէ.	107
ԺԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց եթէ առելութեան պատճառաւ զմիմեանս թողցեն այր և կին և ընդ այլսմ զուղիցին, և պատահի մեռանել ընդ որ զուգեցաւ և առ միմեանս գարձցին.	107
ԺԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց եթէ վաճառականութեամբ և կամ յաղագս այլոյ իրիք այր յամիցէ և կինն այլուր լիցի.	109
ԺԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց եթէ կագիցի այր ընդ կնոջ անարգելով, և հարկանելով լեկանիցէ, կամ խլիցէ, խեղիցէ.	111
ԺԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց թէ ոչ յայտնի ախտ իցէ ուրկոտութեան և կամ այլ ինչ այսպիսի, խելագրութեան, պոռնկութեան, և կամ այսահարութեան, որովք է թողուլ զմիմեանս և կամ չթողուլ, այլ միայն յիմարութեամբ զմիմեանս թողուն. .	112
ԺԶ.	— Ցաղագս դատաստանաց արանց և կանանց ուրացողաց,	113
ԺԷ.	— Ցաղագս դատաստանաց եթէ քրնու վան՝ այր կնոջ անկցի յուրացութիւն, և կամ կին առն. .	114
ԺԸ.	— Ցաղագս դատաստանաց զմիմեանս առն և կնոջ սպանողաց.	115
ԺԹ.	— Ցաղագս դատաստանաց շնացողաց և այլոց չարագործաց.	116
Ի.	— Ցաղագս դատաստանաց կուսից որք ոչ իցեն խօսել.	117
ԻԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց բամբասանաց զկանայս. .	117

		Երես.
ԻԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց որ չիցեն քահանայք և իրս ինչ առնիցեն, և կամ քահանայք անիրաւս ինչ. .	119
ԻԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց ընչից եկեղեցւոյն և եպիսկոպոսին.	120
ԻԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց իշխելոյ եպիսկոպոսին եկեղեցականացն իրաց.	122
ԻԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց և քահանայից որ զպէտս ժառանգաւորաց ոչ տայցեն. . .	123
ԻԶ.	— Ցաղագս դատաստանաց ժառանգաւորաց ի կուսի հարկանողաց.	123
ԻԷ.	— Ցաղագս դատաստանաց երկրորդ ձեռնադրելոց. .	124
ԻԸ.	— Ցաղագս դատաստանաց գողոց յեկեղեցւոյ. . .	125
ԻԹ.	— Ցաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց ամբաստանելոց.	125
Լ.	— Ցաղագս դատաստանաց վկայից եպիսկոպոսաց. .	126
ԼԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց չձեռնադրել զոք յիւրոցն արտաքոյ կամաց և ժխտանութեան այլոցն.	126
ԼԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց որ արկանէ զանձն յերկրաւոր հոգս.	127
ԼԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց հեզձուցողաց զոգայս .	128
ԼԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց առևանկաց . . .	128
ԼԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց գողոց եկեղեցւոյ. . .	130
ԼԶ.	— Ցաղագս դատաստանաց զկոյս խօսեցեալ խաբողաց,	130
ԼԷ.	— Ցաղագս դատաստանաց զպուտղ և զայլ հասս կերողաց զեկեղեցւոյ.	131
ԼԸ.	— Ցաղագս դատաստանաց հայհոյչաց զանուն Աստուծոյ.	132
ԼԹ.	— Ցաղագս դատաստանաց քահանայից վաճառողաց և գնողաց զտուն կամ զագարակ. . . .	133
Խ.	— Ցաղագս դատաստանաց արհամարհողաց զքահանայս և զպատուս.	134
ԽԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց հասից ի ժողովրդենէ քահանայից.	136
ԽԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց գերելոց կանանց այլազգեաց.	137
ԽԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց աբձակելոյ զկանայս. .	138
ԽԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց ակամայ սպանութեանց .	140
ԽԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց հիմարկութեան եկեղեցւոյ.	141
ԽԶ.	— Ցաղագս դատաստանաց ձեռնադրութեան եպիսկոպոսաց.	143

Էջ.

ԽԻ. գլո՛խ Ցաղագս դատաստանաց որք ի կարգէ և ի յաղօթից մերժեալ լցեն. 145

ԽԼ. — Ցաղագս դատաստանաց ձեռնադրութեան կաթուղիկոսաց. 145

ԽԹ. — Ցաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց և քահանայից, որ զայլոց վիճակ և զժողովուրդ յափշտակեն. 149

Ծ. — Ցաղագս դատաստանաց անկարգապէս եկեղեցականաց. 150

ԾԱ. — Ցաղագս դատաստանաց որք զխօսեալ աղչկունս յափշտակեն. 151

ԾԲ. — Ցաղագս դատաստանաց մնակորութեան ուխտակացս. 151

ԾԳ. — Ցաղագս դատաստանաց եկեղեցական ընչից. . . 153

ԾԴ. — Ցաղագս դատաստանաց որ ստէ խօստացեալ կուսութեան. 154

ԾԵ. — Ցաղագս դատաստանաց զյղի կանայս մկրտել. . 155

ԾԶ. — Ցաղագս դատաստանաց արձակելոյ զկին պոռնիկ. . 156

ԾԷ. — Ցաղագս դատաստանաց արձակելոյ զկին առեալս. 157

ԾԸ. — Ցաղագս դատաստանաց սաբկաւագաց արձակելոյ զկանայս շնացեալս. 159

ԾԹ. — Ցաղագս դատաստանաց քահանայից պղծութեան. . 159

Ի. — Ցաղագս դատաստանաց ժամանակաց ձեռնադրելոց. 160

ԿԱ. — Ցաղագս դատաստանաց որք ի հարկէ ի մկրտութիւն կամ յապաշխարութիւն գայցեն ըստ որում օրինակի և իցէ. 161

ԿԲ. — Ցաղագս դատաստանաց դաւառի երիցանց. . . 162

ԿԳ. — Ցաղագս դատաստանաց քորեպիսկոպոսաց. . . 162

ԿԴ. — Ցաղագս դատաստանաց պղծոց եկեղեցւոյն. . 163

ԿԵ. — Ցաղագս դատաստանաց կերդոց զհինգշաբաթն մեծ. 164

ԿԶ. — Ցաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց հնազանդել կաթուղիկոսաց. 167

ԿԷ. — Ցաղագս դատաստանաց որք յեպիսկոպոսաց լուծանին. 169

ԿԸ. — Ցաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց չձեռնադրել յայլոյ վիճակէ. 170

ԿԹ. — Ցաղագս դատաստանաց ամբաստանեալ եպիսկոպոսաց. 171

Հ. — Ցաղագս դատաստանաց ոչ նորաձևել զհին սովորութիւն. 172

ՀԱ. — Ցաղագս դատաստանաց ոչ տալ յայլ եկեղեցի դպրութիւնն. 172

Էջ.

ՀԲ. — Ցաղագս դատաստանաց որք ընդ այլազգիս խառնակին խնամութեամբ. 173

ՀԳ. — Ցաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց որ զայլոյ եկեղեցեաց առեալ զիւր զարդարիցէ. . . 174

ՀԴ. — Ցաղագս դատաստանաց որ ի միտս ոչ իցէ և զիւրովին երթիցէ. 174

ՀԵ. — Ցաղագս դատաստանաց այսահար կնոջ. . . . 175

ՀԶ. — Ցաղագս դատաստանաց անարեաց. 176

ՀԷ. — Ցաղագս դատաստանաց հաշմելոյ կնոջ. . . . 177

ՀԸ. — Ցաղագս դատաստանաց անանձնապղծաց. . . . 177

ՀԹ. — Ցաղագս դատաստանաց քահանայից սպանութեան. 178

Ձ. — Ցաղագս դատաստանաց այսահարաց և այլ խելաթափ սպանութեան. 179

ՁԱ. — Ցաղագս դատաստանաց ամլութեան կանանց. . . 180

ՁԲ. — Ցաղագս դատաստանաց քահանայից և այլոց ականայ սպանութեանց. 181

ՁԳ. — Ցաղագս դատաստանաց ննջեցելոց և մարմնաղեղեցս. 183

ՁԴ. — Ցաղագս դատաստանաց որ ուտէ ի սեղոյ. . . 184

ՁԵ. — Ցաղագս դատաստանաց թէ ո՞րպէս արժան է զմեռելոցն առնել. 184

ՁԶ. — Ցաղագս դատաստանաց կուսանի և երկակի. . . 187

ՁԷ. — Ցաղագս դատաստանաց խօսեցեալ կանանց. . . 188

ՁԸ. — Ցաղագս դատաստանաց ախտաժէտաց արանց և կանանց. 178

ՁԹ. — Ցաղագս դատաստանաց օրհաց, լորոտաց, կաղաց, կուրաց, խլից, համրից, ամուսնանալոյ և ոչ. . . 189

Ղ. — Ցաղագս դատաստանաց այլազգ խօսեցեալ կանանց. 191

ՂԱ. — Ցաղագս դատաստանաց տղայոց պսակաց. . . 192

ՂԲ. — Ցաղագս դատաստանաց որ միով մօր կաթամբ սնեալ իցեն. 193

ՂԳ. — Ցաղագս դատաստանաց կնահանէից. 193

ՂԴ. — Ցաղագս դատաստանաց կնոջ ամլոյ. 196

ՂԵ. — Ցաղագս դատաստանաց կանանց որք զարս իւրեանց թողուն. 197

ՂԶ. — Ցաղագս դատաստանաց առևանգաց. 199

ՂԷ. — Ցաղագս դատաստանաց աւագ երիցանց. . . . 201

ՂԸ. — Ցաղագս դատաստանաց քահանայից և մոխ ժողովրդեանն. 202

ՂԹ. — Ցաղագս դատաստանաց սպասաւորելոյ. . . . 203

Ճ. — Ցաղագս դատաստանաց վանաց ժողովրդեան և նկեղնեցաց. 204

		էջ
ՃԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց յիշատակի ննջեցելոց.	205
ՃԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց բանադրելոց.	207
ՃԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց փակողաց զդրունս եկեղեցւոյ	208
ՃԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց գերելոց արանց և կանանց.	209
ՃԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց եկեղեցւոյ ժառանգաւորաց.	211
ՃԶ.	— Ցաղագս դատաստանաց առնց քահանայից.	215
ՃԷ.	— Ցաղագս դատաստանաց վանից.	217
ՃԸ.	— Ցաղագս դատաստանաց ամուսնութեան և քանիսնութեան ազգականաց.	219
ՃԹ.	— Ցաղագս դատաստանաց եթէ ըստ օրինաց և կանոնաց ո՞րպէս զուգին և թէ ոչ, ո՞րոց ներելի է և ո՞րս բաժանելի.	225
ՃԺ.	— Ցաղագս դատաստանաց խաբերայից.	230
ՃԺԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց ի ծառէ անկելոյ և կամ կախելոյ, և յեկեղեցի անկելոյ և կամ քարիւ եկեղեցւոյ վնասելոյ.	232
ՃԺԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց մանկանց ուսուցչաց.	233
ՃԺԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց կարգաց եկեղեցւոյ և տանն Թադաւորի.	234
ՃԺԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց հակառակ եկեղեցի չինողաց.	273
ՃԺԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց աքսորելոյ.	278
ՃԺԶ.	— Ցաղագս դատաստանաց նուիրաց յեկեղեցի հող կամ ջուր, կամ այգի, կամ այլ ինչ այնպիսի.	278
ՃԺԷ.	— Ցաղագս դատաստանաց անուանեալ հողագրամաց.	279
ՃԺԸ.	— Ցաղագս դատաստանաց այսահար անասնոց.	283
ՃԺԹ.	— Ցաղագս դատաստանաց զանկատար ընդ կատարելոյ զուգել ամուսնութեամբ.	285
ՃԻ.	— Ցաղագս դատաստանաց ուխտից.	286
ՃԻԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց առնակնոջ մահուան և անդրէն զառնալոյ բաժնի նորա, որ կոչի պոյդ.	289
ՃԻԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց առնակնոջ յորժամ այրն վախճանի անզաւակ.	291
ՃԻԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց կնոջ կամ առն մեռանելոյ և հոգարարձ գնելոյ զմիմեանս յորժամ անզաւակք իցեն.	292
ՃԻԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց արբկցութեանն.	293

ՔԱՏՆ ԵՐԿՐՈՐԴՔ

ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ՅՕԴՈՒԱԾՔ.

		էջ
Ա. գլուխ	Ցաղագս դատաստանաց Թագաւորաց և որք ընդ ձեռամբն նոցա.	299
Բ.	— Ցաղագս դատաստանաց յանցաւոր իշխանաց առ Թագաւորս և այլոց՝ առ նոսա.	319
Գ.	— Ցաղագս դատաստանաց չինականաց.	320
Դ.	— Ցաղագս դատաստանաց սպանութեանն մանկանց.	321
Ե.	— Ցաղագս դատաստանաց մանկանց եթէ ի խաղս զմիմեանս խեղդիցեն, կամ բեկիցեն, կամ խլիցեն ի զգայութեանց.	322
Զ.	— Ցաղագս դատաստանաց եթէ ի զուր զմիմեանս վընասիցեն մանկունք.	322
Է.	— Ցաղագս դատաստանաց մանկանց եթէ գրաւու պատճառաւ զմիմեանս շարժեն ի բարձանց ի խոնարհ վազել, և ընդ գժուարս և ընդ այլ ինչ այսպիսի գնալ.	323
Ը.	— Ցաղագս դատաստանաց երիտասարդաց վնասողաց զմիմեանս ի պատճառս վայրապար գրաւուց.	323
Թ.	— Ցաղագս դատաստանաց գինարբուաց և նոցունց վընասուց.	324
Ժ.	— Ցաղագս դատաստանաց գաւառաց և գիղից և նոցունց իրաց.	325
ԺԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց գիւտից.	328
ԺԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց կաւուղաց և խոզաց զմօրուս	329
ԺԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց հորոց սերմանց.	329
ԺԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց վնասելոց չինականաց ի տերանց առաւել քան զսովորականն լնել հրամանն.	330
ԺԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց զքահանայս անարգողաց	331
ԺԶ.	— Ցաղագս դատարանաց դատաւորաց.	332
ԺԷ.	— Ցաղագս դատաստանաց զծառայս ի ժառանգութիւն ածելոյ նշանակ.	333
ԺԸ.	— Ցաղագս դատաստանաց անարգողաց զթագաւորս և զիշխանս.	334
ԺԹ.	— Ցաղագս դատաստանաց գողոց և աւազակաց և նոցունց մեծարողաց.	334
Ի.	— Ցաղագս դատաստանաց ծառայից առնելով ըստ օրինաց.	335

		Երե։
ԻԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց աղախնաց.	336
ԻԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց այլազգի ծառայից, նմանապէս և աղախնաց.	337
ԻԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց հարկանողաց զՀայր կամ զմայրն.	337
ԻԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց մարդագողացն.	338
ԻԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց բամբասողաց զՀայրն կամ զմայրն.	339
ԻԶ.	— Ցաղագս դատաստանաց կռուողաց.	339
ԻԷ.	— Ցաղագս դատաստանաց ծառայից և աղախնաց սպանելոց ի տերանց.	340
ԻԸ.	— Ցաղագս դատաստանաց զՀղի հարկանելոյ զկին ի կռուելն արանց.	341
ԻԹ.	— Ցաղագս դատաստանաց հարուածոց.	342
Լ.	— Ցաղագս դատաստանաց ծառայից և աղախնաց հարուածոց ի տերանց.	343
ԼԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց եթէ հարկանիցէ ցօւլ զայր կամ զկին.	344
ԼԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց թէ հարկանիցէ ցօւլ զցօւլ և սպանանիցէ.	346
ԼԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց Հօրոց և ջրհօրոց եթէ անկանիցէ ի կենդանանց ի նա.	346
ԼԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց թէ անկանիցէ յարանց կամ ի կանանց ի հօր և ի ջրհօր.	347
ԼԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց եթէ հարկանիցէ ցօւլ ի սրբոց կամ յանսրբոց կենդանանց և սպանցէ.	347
ԼԶ.	— Ցաղագս դատաստանաց եթէ ի բեռնակրաց կամ հեղձուցանելով և կամ ոտիւք հարկանելով զմիմեանս սպանանիցեն և կամ մնասիցեն.	348
ԼԷ.	— Ցաղագս դատաստանաց թէ յասացելոց կենդանացդ կամ խածանելով և կամ ընդոստնելով սպանանիցէ կամ վնասիցէ զայր կամ զկին, զօրգիս կամ զդուստրըր, զծառայ կամ զաղախին.	349
ԼԸ.	— Ցաղագս դատաստանաց թէ յասացելոց կենդանացդ մեռաւ ոք կամ վնասեցաւ, և ձի տարեալ սպան կամ վնասից յիւրոցն կամ ի հօր, կամ ի ջրհօր.	350
ԼԹ.	— Ցաղագս դատաստանաց գողոց արջառաց, իշոց և նմանանց նոցա.	350
Խ.	— Ցաղագս դատաստանաց գողոց որ զտուն պատառեն.	351

		Երե։
ԽԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց զանգս կերողաց.	352
ԽԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց հրդեհից.	353
ԽԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց աւանդից.	354
ԽԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց պահեստի.	355
ԽԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց անօթ առողաց.	355
ԽԶ.	— Ցաղագս դատաստանաց փոխոց.	356
ԽԷ.	— Ցաղագս դատաստանաց գրաւից.	368
ԽԸ.	— Ցաղագս դատաստանաց պրէցցողաց.	359
ԽԹ.	— Ցաղագս դատաստանաց անկահատից	359
Ծ.	— Ցաղագս դատաստանաց պահեստից և զրկողութեանն, յափշտակութեան և վնասելոյ ինչ զընկերին և գըտանելոյ գկորուստ ինչ.	360
ԾԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց սպանողաց զանաստուն.	361
ԾԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց վաճառողաց և գնողաց զերկիր.	362
ԾԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց վաճառողաց և գնողաց տան.	363
ԾԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց ջրաղացաց.	365
ԾԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց անասնոց վաճառաց.	365
ԾԶ.	— Ցաղագս դատաստանաց վաճառաց եզանց.	366
ԾԷ.	— Ցաղագս դատաստանաց ի կովու վաճառս.	367
ԾԸ.	— Ցաղագս դատաստանաց մեղուաց ի վաճառս նոցա.	367
ԾԹ.	— Ցաղագս դատաստանաց վաճառաց ամանաց.	368
Կ.	— Ցաղագս դատաստանաց վաճառողաց և գնողաց զպըտուղ այգեաց և այլոց արմատաց.	369
ԿԱ.	— Ցաղագս դատաստանաց ըստ գլխոյ հատուցմանց ջըրաղացաց և այլոց այսպիսեաց.	369
ԿԲ.	— Ցաղագս դատաստանաց բաժանման ժառանգութեան արանց.	370
ԿԳ.	— Ցաղագս դատաստանաց բաժանման ժառանգութեան, որոց որդիս և դստերս իցէ.	374
ԿԴ.	— Ցաղագս դատաստանաց ժառանգութեան կանանց բաժանման.	377
ԿԵ.	— Ցաղագս դատաստանաց բաժանողական արուեստից ընչից ի ժառանգութիւն.	379
ԿԶ.	— Ցաղագս դատաստանաց սահմանաց ամենայնի.	381
ԿԷ.	— Ցաղագս դատաստանաց վկայից և սուտ վկայից.	382
ԿԸ.	— Ցաղագս դատաստանաց եթէ գտանիցէ սպանեալ ի սահմանն դաշտաց.	383
ԿԹ.	— Ցաղագս դատաստանաց Հարանց անպրանկացուցանելոյ զօրգիս.	384

			էջ.
Ա.	—	Ցաղագս դատաստանաց անզգամ որդւոց.	385
ԱԱ.	—	Ցաղագս դատաստանաց մահապարտաց մեռանելոց.	386
ԱԲ.	—	Ցաղագս դատաստանաց կորստեւոյ.	387
ԱԳ.	—	Ցաղագս դատաստանաց յարուցողաց զանկեալն չորքոտոտանիս.	388
ԱԴ.	—	Ցաղագս դատաստանաց հանդերձից կանանց.	388
ԱԵ.	—	Ցաղագս դատաստանաց բունոց թոչնոց.	389
ԱԶ.	—	Ցաղագս դատաստանաց նորաշէն տանց.	390
ԱԷ.	—	Ցաղագս դատաստանաց ծառոյից փախուցելոց.	391
ԱԸ.	—	Ցաղագս դատաստանաց մնելոց ի հունձս.	391
ԱԹ.	—	Ցաղագս դատաստանաց մնողաց յայգի ընկերաց	392
Բ.	—	Ցաղագս դատաստանաց առողաց նորոգ կանայս չըմտանել ի պատերազմ.	392
ԲԱ.	—	Ցաղագս դատաստանաց գրաւողաց զնկեան.	393
ԲԲ.	—	Ցաղագս դատաստանաց պարտուց և նորին գրաւուց.	394
ԲԳ.	—	Ցաղագս դատաստանաց վարձկանաց ըստ ամենայնի.	395
ԲԴ.	—	Ցաղագս դատաստանաց մեռանելոյ հարց և որդւոց ընդ միմեանց.	396
ԲԵ.	—	Ցաղագս դատաստանաց խոտորողաց զիրաւունս	396
ԲԶ.	—	Ցաղագս դատաստանաց գրաւուց այլոյն.	397
ԱԷ.	—	Ցաղագս դատաստանաց արժանաւորաց գանից.	398
ԲԸ.	—	Ցաղագս դատաստանաց կուռողաց և կնոջն Թափողի.	398
ԲԹ.	—	Ցաղագս դատաստանաց դիակողոպից.	399
Գ.	—	Ցաղագս դատաստանաց որ Թողու զորդիս	399
ԳԱ.	—	Ցաղագս դատաստանաց որդւոց որ Թողուն զծնողս.	400
ԳԲ.	—	Ցաղագս դատաստանաց ի պատերազմի սպանողաց.	401
ԳԳ.	—	Ցաղագս դատաստանաց բաժանման որդւոց.	402
ԳԴ.	—	Ցաղագս դատաստանաց հրդեհից.	402
ԳԵ.	—	Ցաղագս դատաստանաց յափշտակող արուեստաւորաց.	403
ԳԶ.	—	Ցաղագս դատաստանաց բաժանման ժառանգութեան յորդիս և ի դստերս	403
ԳԷ.	—	Ցաղագս դատաստանաց Թէ ըստ ո՞րոց ժամանակաց ի ժառանգութիւնս համարելի է զծնունդս.	405
ԳԸ.	—	Ցաղագս դատաստանաց հաշմելոց զաւակաց.	406
ԳԹ.	—	Ցաղագս դատաստանաց կաւակաց.	407
Ճ.	—	Ցաղագս դատաստանաց վաճառաց ննջեցեալն.	409
ՃԱ.	—	Ցաղագս դատաստանաց սուտ վկայից.	410
ՃԲ.	—	Ցաղագս դատաստանաց փոխողաց զսահմանս.	411

			էջ.
ՃԳ.	—	Ցաղագս դատաստանաց տկարանոցաց.	412
ՃԴ.	—	Ցաղագս դատաստանաց իշաւանաց ի վանորայս.	413
ՃԵ.	—	Ցաղագս դատաստանաց նաւաց բնկելոց ի ծովս.	414
ՃԶ.	—	Ցաղագս դատաստանաց գեղից նորոգապէս շինողաց.	415
ՃԷ.	—	Ցաղագս դատաստանաց համբէն վաճառաց հաստատութեան.	416
ՃԸ.	—	Ցաղագս դատաստանաց բաժնաց հարսանց.	417
ՃԹ.	—	Ցաղագս դատաստանաց գողոց ի փայտ հանելոյ.	417
ՃԺ.	—	Ցաղագս դատաստանաց սպանելոց ի կենդանեաց.	418
ՃԺԱ.	—	Ցաղագս դատաստանաց զմարդ ի ճանապարհ և յայլ գործ առաքողաց և վնասելոց սպանմամբ.	419
ՃԺԲ.	—	Ցաղագս դատաստանաց եթէ զոք որ չիցէ իւր ի գործ առաքէ.	420
ՃԺԳ.	—	Ցաղագս դատաստանաց վարձկանաց.	421
ՃԺԴ.	—	Ցաղագս դատաստանաց աքսորելոյ Թագաւորի և որք ընդ նմա.	422
ՃԺԵ.	—	Ցաղագս դատաստանաց վնասողաց զկենդանիս ի հանել զնոսա ի վնասէ և կամ ոչ.	423
ՃԺԶ.	—	Ցաղագս դատաստանաց եթէ չար կամօք և կամ ընդ խաղ խրտուսցէ զոք զերիվար և անկեալ ի նմանէ զոք մեռցի կամ բնկցի և եթէ յայլ ինչ կենդանեաց, կամ միայն խրտչիցի անպատճառ ի տեսանել.	424
ՃԺԷ.	—	Ցաղագս դատաստանաց ակամայ և կամաւոր սպանութեանց.	426
ՃԺԸ.	—	Ցաղագս դատաստանաց վնասողաց ջրով.	429
ՃԺԹ.	—	Ցաղագս դատաստանաց բժշկաց.	430
ՃԻ.	—	Ցաղագս դատաստանաց հարկողաց և բռնադատողաց զոք ի գործ ինչ, յորմէ վնասք լինին մահու.	431
ՃԻԱ.	—	Ցաղագս դատաստանաց այգեգործաց, ընկերաւորմանաւորաց և հակարաշաց և վարձկանաց.	432
ՃԻԲ.	—	Ցաղագս դատաստանաց հովուաց և անգէսորդաց.	433
ՃԻԳ.	—	Ցաղագս դատաստանաց վաճառաց.	434
ՃԻԴ.	—	Ցաղագս դատաստանաց բնաւից արուեստականաց խարդախողաց.	436
ՃԻԵ.	—	Ցաղագս դատաստանաց վարձկանաց վնասողաց զգործս.	437
ՃԻԶ.	—	Ցաղագս դատաստանաց դատաստանի.	438
ՃԻԷ.	—	Ցաղագս դատաստանաց ի ջրաղաց աղտնաւորաց.	439
ՃԻԸ.	—	Ցաղագս դատաստանաց զերիվար կամ զայլ ինչ չար-	

Եր.

քոտանեխ ի գործ, կամ ի ջուր, կամ առժամայն յատ-
րոտ ի ձեռն այլոյ առաքողաց և վնասելոց. . . 440
ՃԻԹ. — Ճաղագս դատաստանաց սահմանաց. . . 441
ՃԼ. — Ճաղագս դատաստանաց որք յատարէ վաճառաց. 442

ЛАЗАРЕВСКІЙ ИНСТИТУТЪ

25.000 դ

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0215318

